106. ÉVFOLYAM 1993 MÁRCIUS 1. SZÁM

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

Domokos György
Buda visszavívásának ostromtechnikai problémái.
Az ostrom előzményei és menete a döntés időszakáig.

Szijj Jolán
A cs. és kir. Hadseregfőparancsnokság (AOK) hivataltörténete, 1914-1918

Juhász Bálint
Áttörés Scsucsje előtt, 1943. január 14.
A 12. könnyű hadosztály harcai

Az alapítás éve
1888

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

* * * * * BUDAPEST, HM KÖZPONTI NYOMDA * * * * *

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

106. ÉVFOLYAM ○ BUDAPEST ○ 1993. 1. SZÁM
A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Dr. Domokos György, a Hadtörténeti Intézet tudományos munkatársa (Budapest); *Huszár János* ny. vezető szakfelügyelő (Pápa); *Juhász Bálint* ny. mérnök (Budapest); *Lenkefi Ferenc*, a Hadtörténelmi Levéltár tudományos munkatársa (Budapest); *Merk Zsuzsa* múzeológus, a bajai Türr István Múzeum tudományos munkatársa (Baja); *Dr. V. Molnár László*, az Országos Közoktatási Intézet munkatársa (Budapest); *Schönherr, Klaus*, a Militärgeschichtliches Forschungsamt tudományos főmunkatársa (Freiburg, Németország); *Szakály Sándor*, a történelemtudomány kandidátusa, a bécsi Kriegsarchiv mellett működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség munkatársa (Budapest—Bécs); *Dr. Szijj Jolán*, a Hadtörténelmi Levéltár tudományos főmunkatársa (Budapest); *Zachar József alezredes*, a történelemtudomány kandidátusa, a bécsi Kriegsarchiv mellett működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség vezetője (Budapest—Bécs).

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Főszerkesztő:

Bona Gábor

Szerkesztő:

Csákvári Ferenc

Szerkesztő bizottság:

Benda Kálmán, Bona Gábor, Czigány István, Dombrády Lóránd, Füzi Imre, Korsós László, Markó György, Nagy László, Rázsó Gyula, Szabó Miklós, Szakály Ferenc, Szakály Sándor, Urbán Aladár, Zachar József

Szerkesztőség:

Budapest I., Kapisztrán tér 2—4. Postacím: Budapest, Pf. 7. 1250
Telefon: 156-9522

A kiadásért felel a Zrínyi Kiadó főigazgatója

Kiadja:

A Zrínyi Kiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/b
Postacím: Budapest, Pf. 22. 1440. Telefon: 133-1170
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 300,— Ft, negyedévre: 75,— Ft

Terjeszti:

a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest XIII., Lehel u. 10/a — 1990 —, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Külföldön a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat (H—1389 Budapest, 149) terjeszti.

Index: 25 371 HU ISSN 0017-6540

MH Központi Nyomda, felelős vezető Benke Károly

TANULMÁNYOK

DOMOKOS GYÖRGY

BUDA VISSZAVÍVÁSÁNAK OSTROMTECHNIKAI PROBLÉMÁI

Az ostrom előzményei és menete a döntés időszakáig*

BEVEZETŐ

A török korral foglalkozó magyar szakirodalom örvendetesen gazdag és színes, számos politikai, katonapolitikai, gazdasági- és hadtörténeti művet mondhat magáénak. A korszak hadieseményeinek technikai vonatkozásairól azonban vajmi keveset olvashatunk. Buda visszafoglalásának 300. évfordulója ismét reflektorfénybe állította a török háborúk történetét, az utóbbi években számos új könyv látott napvilágot e témakörben. A budai ostrommal is több történeti munka foglalkozik, ám ezek nem tekintették feladatuknak a küzdelem módszereinek elemzését.

A Budáért vívott harcokat csak az európai, pontosabban a nyugat-európai haditechnikai színvonal ismeretében lehet helyesen megítélni, mínthogy az ostromló sereg döntő többségében onnan érkezett, ott szerezte hadi ismereteit, a közkatonától a tábornokig. E korszak haditechnikájáról azonban mindezidáig alig néhány magyar nyelvű leírás született. Ezért véltem szükségesnek, hogy a Hadtörténelmi Közlemények egy korábbi számában[1] röviden áttekintsem a XVII. század várépítészetét, ostromtechnikáját.

Az ott elmondottak kapcsán először az a kérdés merült fel, hogy Magyarországon a várépítészet területén mindebből mi valósult meg.

A magyarországi végvárrendszer a XVI. század második felében, a folyamatos török támadások elhárításának szükségességétől kényszerítve, korábbi önmagához képest, viszonylag jelentős fejlődésen ment keresztül. Kulcsfontosságú váraink döntő többsége ekkor épült át magas falú, tornyos, vagy jobb esetben rondellás várból bástyás erőddé. Az itt alkalmazott óolasz, majd újolasz rendszer nagyjából megfelelt a korabeli európai színvonalnak. Lényeges különbség azonban, hogy Magyarországon az újjáépített várak körül alig-alig találkozunk elővédművekkel. (A XVI. században olasz rendszerben, részben, vagy egészen kiépült jelentősebb váraink Komárom, Győr, Érsekújvár, Kanizsa, Várad, Eger, Gyula, valamint Pápa, Patak, Ónod, Tata, Sárvár, Arad, Székelyhíd, Szendrő, Szatmár stb.). Ugyanakkor a várak nagy részén csak hevenyészett erősítéseket végeznek. Széles körben használták a földtöltéseket és a palánkot (pl. Tokaj). Emellett a meglevő szilárd építményeket (kolostorokat, templomokat, kastélyokat) próbálták meg védelmi feladatok ellátására átalakítani (Tihany, Pannonhalma).

* A tanulmány második, befejező része (Harcok a felmentő sereg ellen és a győzelem kivívása) az 1983/3. számban jelenik meg.

1 *Domokos György:* Várépítészet és várharcászat Európában a XVI—XVII. században. *Hadtörténelmi Közlemények* (a továbbiakban: HK) 1966, 97—116. o. (a továbbiakban: *Domokos*).

A korán török kézre került váraknál pedig szinte konzerválódik a hódítás pillanatában fennálló helyzet (Buda, Fehérvár, a korábbi déli végvonal várai).

A XVII. századra a magyarországi várépítés lendülete megakadt. A hiányos anyagi eszközökből legtöbbször csak a várak fenntartására futotta. A Habsburg hadvezetés, érthető okokból, elsősorban a nyugat-magyarországi várak további erősítésére, felszerelésére helyezte a fő hangsúlyt. Ekkor kapott elővédműveket Győr és Komárom. A magyar végvárrendszer legnagyobb része azonban, kevés kivételtől eltekintve, az egy évszázaddal korábbi állapotban, vagy az időközben lezajlott hadjáratokban tovább romolva érte meg a felszabadító háborúkat.[2]

*

„... mindenkinek, úgy a parancsnokoknak, mint a tiszteknek véleménye abban egybehangzó, hogy a vár erődítései nem oly erősek és ellentállásra képesek, mint azt hitték, és hogy könnyű dolog egy nehezen védelmezhető rést lőni a falba, különösen a váracs oldalán, minthogy ott csak egy egyszerű rondella van, melyet ágyúkkal könnyen össze lehet lőni, ...[3]

Az idézet Cornaro velencei követ 1686. július 7-i jelentésében olvasható, s ebből kitűnik, hogy lekicsinylő véleményével Budát illetően nem állt egyedül, hanem a magas rangú parancsnokok is ezt a nézetet vallották. Mi indokolhatta e felfogás kialakulását? Buda 1684-ben egyszer már visszaverte a keresztény sereg ostromát, és az azt megelőző másfélszáz év alatt tett kísérletek is rendre eredménytelenek maradtak. Valóban, a kezdeti optimizmusra hamarosan rácáfoltak az események, amelyek megmutatták hogy a Vár bevétele korántsem lesz egyszerű. Így vizsgálódásom egyik fontos célja annak meghatározása, hogy miért váratott magára 75 napig a Vár megvétele?

A Buda ostromával kapcsolatban napvilágot látott könyvtárnyi írás közül elsőként kell kiemelnem Károlyi Árpád és Wellmann Imre kiváló és mindmáig alapvető monográfiáját,[4] amelyet magam is alapmunkaként használtam, és amelynek megállapításaira sok esetben hagyatkoztam. Az eddig megjelent könyvek és cikkek összességükben igen részletesen feldolgozták az ostrom eseménytörténetét és sok haditechnikai jellegű adatot tartalmaznak, ám ezekből nem vontak le következtetéseket, így többnyire adósak maradtak többek között a fenti kérdésre adott megnyugtató válasszal is. A következőkben tehát kísérletet teszek arra, hogy elsősorban a haditechnikai szempontjai szerint oldjam meg a problémát, nem veszítve szem elől bizonyos más körülményeket sem.

Nem kétséges, hogy a magyar királyok egykori székhelyének felszabadítása a török uralom alól nagy horderejű, és a törökökre nézve súlyos következményekkel járó politikai, illetve katonapolitikai és hadászati eseménynek tekintendő. Maga az ostrom azonban mégis csak egy térben és időben jól behatárolható harccselekmény, akció, amelyet számos egyéb, eddig kevéssé figyelembe

2 L. erre nézve: *Gerő László:* Magyarországi várépítészet. Budapest, 1955. (a továbbiakban: Gerő 1955). valamint: *Gerő László:* Magyar várak. Budapest, 1968. (a továbbiakban: *Gerő* 1968).
3 *Bubics* Zsigmond: Cornaro Frigyes velencei követ jelentései Buda várának 1686-ban történt ostromáról és visszaveréséről. Budapest, 1891. 178.o. (a továbbiakban: *Bubics*).
4 *Károlyi Árpád:* Buda és Pest visszavívása 1686-ban. A kétszázötvenéves évfordulóra átdolgozta *Wellmann Imre.* Budapest, 1936. (a továbbiakban: *Károlyi*).

vett harcászati (kisebb részben hadászati) és technikai tényező erőteljesen determinált. Ennek megfelelően a továbbiakban mindenekelőtt a Vár védőrendszerének állapotára, védelmi képességére, valamint az ostromlók harcászatára és haditechnikájára fogok összpontosítani. Az elemzés technikai jellegéből következik továbbá, hogy csak a szükséges mértékben tartom magam az ostrom eseményeinek időrendjéhez. A „körülzárás — megközelítés — döntés" hármas időbeli egységen belül a leírtak legfőbb csoportosítási szempontja az egyes harcászati elemek alkalmazásának egészben történő vizsgálata. Ez alól annyiban kivétel a tüzérség tevékenysége, hogy annak két jól elkülöníthető szakasza értelemszerűen kapcsolódik a megközelítés és a döntés fázisához.

Egy ilyen típusú hadművelet elemzésekor döntő jelentőséget kap a korabeli helyrajz minél pontosabb ismerete. Az alaprajzi ábrázolások közül Rabatta (1. térkép) és Fontana (3. térkép) felvételei jól mutatják a Vár falainak vonulatát.[5] Az egész tábor és a teljes ostromárok-rendszer elhelyezkedésére vonatkozóan Juvigny (2. térkép), valamint Hallart, De la Vigne, egyes részleteket illetően pedig Fontana és Marsigli térképeit[6] tekintettem mértékadónak.[7] Az egykori és mai elnevezések, helyszínek egyeztetésénél Károlyi művét vettem alapul, valamint az ő névhasználatához igyekeztem tartani magam. A várbeli objektumokat — szintén Károlyi nyomán — a Rabatta-féle (1. sz.) térkép alapján azonosítottam.

I. AZ OSTROM ELŐZMÉNYEI, KÖRÜLMÉNYEI

1.1 Az 1686. évi hadjárat színterei, eseményei

Buda ostroma, ámbátor az 1686. évi hadjárat fő céljául jelölték ki, annak mégis csak egyik részét jelentette. Az 1686-os harci események visszanyúlnak 1685 októberére is, amikor a Magyarországon maradt császári csapatok, kihasználva az érsekújvári siker és a táti győzelem lélektani és hadászati előnyeit, váratlan támadást indítottak a török hátország ellen. Október 15. után csatlakoztak hozzájuk azok a kuruc csapatok, amelyek Thököly elfogatása után Lipót hűségére tértek. Sejtán Ibrahim balfogása mintegy 17 000 harcedzett kuruc katonával növelte a császár haderejét.

A Mercy és Heißler tábornagyok által megindított támadás első eredményeként a császári csapatok október 12-én birtokba vették a töröktől üresen ha-

5 Fontana dolgozatomban felhasznált váralaprajzát l.: *Bubics*, 304—305. o. között, Rabatta térképének eredetijét l. *Károlyi* 1. sz. térképmellékletében.

6 Az utóbb felsorolt térképek közlésére terjedelmi okok miatt nincs módom. Hallart térképét l. *Károlyi*, 304—305. o. között; De la Vigne ostromtérképét a Várhegy keleti és nyugati látképével, valamint ÉNY—DK irányú metszetével l. uo. 160—161. o. között; a keresztény sereg táborának térképét és a Várhegy Ny—K irányú metszetét szintén De la Vigne-től l. uo. 336—337. o. között; Juvigny térképét l.: Die Eroberung von Ofen und der Feldzug gegen Türken in Ungarn im Jahre 1686. *Mittheilungen des k.k. Kriegs-Archives*, 1886. (1—126-ig önálló számozással.) (a továbbiakban: *MKA*), illetve: *Zieglauer, Ferdinand v.:* Die Befreiung Ofens von der Türkenherrschaft 1686. Innsbruck, 1886. (a továbbiakban: *Zieglauer*) mellékleteként; Marsigli két térképét az északi front hadműveleteiről l.: *Veress Endre:* Gróf Marsigli Alajos Ferdinánd olasz hadi mérnök jelentései és térképei Budavár 1684—1686-iki ostromairól, visszafoglalásáról és helyrajzáról. Budapest, 1907. 12—13. o., 14—15. o. között.

7 A térképekről, és azok hitelességéről l.: *Károlyi*, XV—XIX. o., Buda és Pest grafikus ábrázolásai a visszafoglalás korában. 1683—1718. Budapest, 1937. 12—18. o., *Gerő László:* Budavár ostromával (1684—1686) foglalkozó térképek és látképek a m. kir. Hadilevéltárban. In: Törökhódoltság-korabeli okmányok a m. kir. Hadilevéltárban. Budapest, 1936. 59—72. o.; *Rózsa György:* Budapest régi látképei. (1493—1800). Budapest, 1963.; *Czigány István:* Buda visszavívása. Hadmérnökök. térképek Buda alatt. Budapest, 1986.

gyott Szolnok várát, majd Hevest, Szentmiklóst és Szarvast is elfoglalták. December 6-án Mercy és a Thököly elfogatása után szintén átállt Petneházy egy váratlan és merész akcióval bevette Aradot. Szolnoki bázisukról kiindulva Heißler és Petneházy január 20-án elfogták a törökök Szegedről Budára küldött élelmiszerellátmányát, annak 3000 főnyi kíséretét szétverték, végül a menekülőket üldözve Szeged külvárosában is betörtek, és felgyújtották azt.

Április 24-én Mercy és Heißler, ismét Petneházy huszárainak támogatásával, újabb sikeres rajtaütést hajtottak végre a törökök szegedi bázisa ellen. Akciójukkal az ott gyülekező törökök Szolnok elleni támadását akarták megelőzni. Cserkesz Ahmed pasa és Thököly csapatait az ütközetben teljesen szétverték. Buda visszavívásának megkezdése után Caraffa és Heißler hadteste az ostromot fedezte a hatvani és egri törökök ellen. Július közepén lesre csalták az egri őrséget, Oszmán pasát, a parancsnokot, és 200 katonáját levágták, s ezzel megakadályozták az egriek Buda elleni tehermentesítő akcióját. A csapatok ezután csatlakoztak a főseregheż.

Az említett eseményekkel párhuzamosan Erdélyben is folytak a harcok. Caraffa február 9-én ostromzár alá vette Szentjobbot, s 12-én be is vette. E hadmozdulattal mintegy válaszolt Thököly ellene irányuló készülődésére. Március közepén Caprara formális ostromot indított a Zrínyi Ilona által védett Munkács ellen, ám kísérlete kudarcba fulladt. Így Munkács alatt csak a blokádhoz szükséges csapatok maradtak. A többi Scherffenberg hadtestéhez csatlakozott, amelynek Erdélyt kellett katonailag biztosítania, és az ingadozó Apaffyt a császár hűségére kényszeríteni. Scherffenberg ugyan először csatát vesztett Désnél, ám Nagyszebennél győzött, s végül július 28-án létrejött az egyezség Lipót és Apaffy közt. Scherffenberg csapatai augusztus végén csatlakoztak a Budát vívó táborhoz, nem csekély mértékben hozzájárulva a döntő roham sikeréhez.[8]

1.2 A szemben álló erők: a csapatok létszáma

1.2.1 Az ostromló sereg

Buda visszafoglalása sok tekintetben azon múlott, vajon sikerül-e megfelelő létszámú sereget összevonni az akcióhoz. Elég csak arra utalni, hogy az erődítmény nagy kiterjedése önmagában is jelentős ostromló erőt kívánt (1. ezt részletesen a 1.4.2 pont alatt). A korszak hadtudománya pedig a sikeres ostromhoz ötszörös-hatszoros túlerőt tartott szükségesnek a védők erejéhez viszonyítva.

A keresztény had erejét illetően első pillantásra alig akad bizonytalanság, hisz jónéhány, látszólag szinte azonos adatokat tartalmazó lista áll rendelkezésünkre. Ezek majd mindegyike szerint az egyes ezredekhez mindenütt megegyező számú katona (800 lovas, vagy 1500 gyalogos) tartozott. Amint azonban

8 *MKA*, 9—15. o., *Károlyi*, 97—103. o., *Nagy László:* A török világ végnapjai Magyarországon. Budapest, 1986. 370. o.; *Szakály Ferenc:* Hungaria eliberata. Budavár visszavétele és Magyarország felszabadítása a török uralom alól. 1683—1718. Budapest, 1986. 46—47. o., 50. o.

részleteiben is elemeztem e táblázatokat, rögtön felszínre bukkantak a különbségek.[9] (A részletes kimutatást l. a mellékletben.)

A listák adataiban a legnagyobb szóródást értelemszerűen a legkevésbé nyilvántartott magyarok létszáma mutatja, ha egyáltalán megemlékezik róluk a forrás (6—16 000 fő). Valamivel kisebb eltéréseket figyelhetünk meg a birodalmi segélyhadak esetében, illetve a csapatoknak az egyes seregrészek közötti elosztásában. A valóság azonban csaknem bizonyosan elért a papíron szereplő létszámoktól. Az 1686. június 1-én, Párkány mellett végzett számlálás azt mutatja, hogy némely ezredek igencsak „leharcolt" állapotban érkeztek meg a gyülekezőhelyre.[10] A felsorolt 12 lovasezred, amely elvileg összesen 9600 főt számlált, ténylegesen csak 8866 főből állt. Ezt tovább csökkentette a 874 „übelberitten", a 698 gyalogos, valamint a 35 beteg. Ugyanígy az ott említett 6 gyalogezred a hivatalos 9000 helyett csak 6535 főt tudott felvonultatni. Ez, a teljes harcértékű katonákat figyelembe véve, a lovasságnál átlagosan mintegy 76 százalékos, a gyalogságnál pedig kb. 73 százalékos feltöltöttséget jelentett.

Nyilvánvaló, hogy egy egyszeri, a csapatok összességének csak kis részét érintő felmérés nyomán kapott arányt nem lehetett korlátlanul kiterjeszteni hadsereg egészére. Azonban Károlyi is megállapítja, hogy az általa is ismertetett hivatalos lista nem felel meg a valóságnak. Ennek okaként ő is a nem teljesen feltöltött ezredeket, valamint a csapatok beérkezésének elhúzódását említi. Kezdetben szerinte is csak mintegy 31 000 emberből állt az ostromló sereg,[11] ez a szám pedig szintén közel háromnegyedét (egész pontosan 69%-át) teszi ki a körülzárást végző csapatok papíron számított kb. 45 000-es létszámának.

1.2.2 A török védősereg

A török helyőrség számára és összetételére vonatkozóan elég nagy eltérések figyelhetők meg. Eleve különbség mutatkozik a tényleges katonaság, valamint a teljes fegyverforgató férfilakosság lehetséges száma között. A szinte kizárólag

9 Hadtörténelmi Levéltár. Törökkori anyag. VII/201. 1686—1696. (14.) 12. doboz. (a továbbiakban: HL T. 12.) 1686/15. „Stand: vnd Starkhe Jhrer Kay: Armata, wie auch der Hungarn, und Reichs: oder Teütschen Auxiliar Völkher, wie mann vermaint selbige dises 1686te Jahr in dass feld zu bringen, ...". (a továbbiakban: *1686/15)*; HL T. 12. 1686/40. Liste des Troupes que l'on esperoli pour la Campagne de l'an mil six ent quatre vingt six." (a továbbiakban: *1686/40)*; Budavára visszavétele. Írta egy szemtanú. (Angolból fordította, előszóval s jegyzetekkel ellátta *Deák Farkas*) Budapest, 1886. 128—130. o. (a továbbiakban: *Deák)*; *MKA*, 13—30. o.; *Lotharingiai Károly* hadinaplója Buda visszafoglalásáról. (Sajtó alá rendezte és fordította *Mollay Károly*). Budapest, 1986. 81—87. o., 95—96. o., 100—101. o., 108—112. o., 117. o., 120 o., 122. o. (a továbbiakban: *Hadinapló)*; Buda királyi város ostromának részletes naplója... Összeállította a lotharingiai herceg seregének egyik önkéntese... In: Buda visszafoglalásának emlékezete 1686. (Összeállította *Szakály Ferenc*. Budapest, 1936. 247—300. o. (a továbbiakban: *Önkéntes)* 252—255. o.; *Károlyi*, 105—120. o.

Valamennyi ezred történetét tartalmazza: *Wrede, Alphons:* Geschichte der k. und k. Wehrmacht. Die Regimenter, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts. I—V. kötet. Wien, 1898—1903. I—III. kötet. A csapatok szervezetére nézve l.: Uo., valamint: *Meynert, Hermann:* Geschichte der k. k. österreichischen Armee, ihrer Heranbildung und Organisation, so wie ihrer Schicksale. Thaten und Feldzüge, von der frühesten bis auf die jetzige Zeit. III. k. Wien, 1854, 154—166. o.; *Meynert, Hermann:* Geschichte des Kriegswesens und der Herverfassungen in Europa. Wien, 1869. III. k. 133—135. o., 138—139. o.; Feldzüge des Prinzen *Eugen von Savoyen*. Nach den Feld-Acten und anderen authentischen Quellen herausgegeben von der Abtheilung für Kriegsgeschichte des k. k. Kriegs-Archives. I. sor. I. k. Wien, 1876. 205—211. o. (a továbbiakban: *Feldzüge); Újhelyi Péter:* Az állandó hadsereg története I. Lipót korától Mária Terézia haláláig. (1657—1780). Budapest, 1914. 122—128. o., 141—144. o., 146—147. o.; *Frauenholz, Eugen von:* Deutsche Kriegs- und Heeresgeschichte. München und Berlin, 1927. 114—118. o.; *Perjés Géza:* Zrínyi Miklós és kora. Budapest, 1965. 203. o.; *Nagy László:* „Kuruc életünket megállván csináljuk ...". Társadalom és hadsereg a XVII. századi kuruc küzdelmekben. Budapest, 1938. 114. o.; *Broucek, Peter—Hillbrand, Erich—Vessely,Fritz:* Prinz Eugen. Feldzüge und Heerwesen. Wien, 1986. 44—49. o.

10 *Zieglauer*. 63. o., 2. sz. jegyzet. Ezt állapítja meg *Károlyi*. 133. o. is.

11 *Károlyi*, 118. o. 3. sz. jegyzet.

a szökevények híradásaira támaszkodó forrásokban csaknem egyöntetűen 7000 (6—8000) főnyi gyalogság (ebből 2—3000 a janicsár), illetve 1000 (1600) lovas (szpáhi) szerepel.[12] A mértékadó feldolgozások, így Károlyi Árpád és Fekete Lajos, 12—14 000 főre becsüli a várvédők erejét. Károlyi szerint azonban e számban valamennyi harcképes férfi benne van, Fekete viszont csak a katonákat érti ezalatt.[13]

A valós adatok megállapítására és ellenőrzésére jelen pillanatban nincs lehetőség, így csak bizonyos körülmények figyelembevételével, közvetve lehet a helyes számarányra következtetni. Véleményem szerint a védők viszonylag magas létszámát indokolja:

1. a Vár nagy kiterjedése, a védendő falak hossza;[14]
2. a két és fél havi ostrom során mindvégig erőteljes védelem, a sok kitörés, és az azokban résztvevő nagyszámú katonaság;
3. a végső rohamban lemészárolt, vagy foglyul ejtett törökök száma (igaz, hogy ezek egy része polgári lakos volt). Ha pedig a forrásokban szereplő mintegy 8000 főnyi tényleges katonasághoz hozzáveszem a harcképes férfilakosságot, elképzelhetőnek tűnik a 12 000 főnyi összlétszám.

1.2.3 Az erőviszonyok alakulása az ostrom során

Nem érdektelen megvizsgálni, hogyan alakultak a keresztény sereg erőviszonyai az ostrom előrehaladtával. A források alapján viszonylag pontosan — néhány napos eltérésekkel — követhető a segédcsapatok beérkezése.

A Buda alá vonuló had tehát a császári ezredekből, valamint a bajor és szász csapatokból állt. Utánuk elsőként június 30-án a svábok érkeztek meg 4000, a frankok 3000 fővel. Őket követték a brandenburgiak 7824 katonával.[15] Július végén, augusztus elején visszatért Eszék felől a teljes lovasság, majd bevonult a tiszai hadtest, benne nagyszámú magyarral, összesen mintegy 10 000 fővel. Augusztus végén érkezett be a kb. 12 000 fős erdélyi hadtest, majd legvégül a svédek 1200 főnyi csapata.

12 Hadtörténelmi Levéltár. Törökkori anyag. VII/201. 1675—1686. (13.) 11. doboz. (a továbbiakban: HL T. 11.) 1686/12. „Die Belagerung von Ofen 1686. (vom 12ten Juni bis 12 Juli:)". (a továbbiakban: *1686/12.*) jún. 12.; HL T. 12. „Journaux. (1686.)", jún. 11. (a továbbiakban: *Journaux*); HL T. 12. „Foglietto Straordinario", jún. 23. (a továbbiakban: *Foglietto Straordinario*. (A levéltári forrásokra nézve l.: Buda és Pest 1686. évi visszafoglalásának egykorú irodalma. 1683—1718. Budapest, 1936., és Buda Expugnata 1686. Europa et Hungaria 1683—1718. A törökök kiűzésének európai levéltári forrásai. I—II. Budapest, 1986.) Buda ostroma és bevételének naplója, ... írta: *Richards Jakab*, ... In: Mónumenta Hungariae Historica. Diplomataria. V. Magyar Történelmi Okmánytár londoni könyv és levéltárakból. (Összeszedte és lemásolta *Simonyi Ernő*. 1521—1717. Pest, 1859. 221—247. o. (angol nyelvű eredeti napló). 248—273. o. (fordítás), (a továbbiakban: *Richards*) 249. o., 250. o.; *Deák*, 22. o., 27. o.; Jelentések a Budát vivó táborból 1686 június-augusztus. (Közli: *Károlyi Árpád*). Történelmi Tár. 1886. 711—786. o. (a továbbiakban: *Jelentések*) 712. o.; *Bubics*, 175. o., 319. o., 323. o.; Hadinapló avagy Buda visszafoglalása ... összeállította *Don Giovanni Paolo Zenarolla*, a székesfehérvári Szent Miklós templom prépostja ... In: Buda visszafoglalásának emlékezete 1686. (Összeállította *Szakály Ferenc*). Budapest, 1986. 95—180. o. (a továbbiakban: *Zenarolla*) 105. o. l. még: *MKA*, 36. o.; *Glassl, Horst:* Der bayerische Anteil an der Eroberung Budapests im Jahre 1686. Ungarn—Jahrbuch. 7. k. 1976. 115—135. o. (a továbbiakban: *Glassl*) 121. o.

13 *Károlyi*, 147. o. Gábor szabó jelentését közli, amely 12 000 főt említ, valamint a Főjelentés alapján a janicsár agára hivatkozik, aki az ostrom után 10 000 főnyi helyőrségről beszélt a lakosságon felül. Budapest története. (Szerk.: *Szendy Károly*) III. k.; *Fekete Lajos:* Budapest a törökkorban. Budapest, 1944. 51. o. (a továbbiakban: *Fekete*).

14 L. ezt részletesen a Vár védőműveinek leírásánál (1.4.2).

15 *Károlyi*nál némi ellentmondást tapasztaltam a brandenburgiak létszámát illetően. A 117. oldalon az szerepelt, hogy „bejelentve egylőre 5195 gyalogos és 2069 lovas, összesen 7264 ember." A 118. oldal 3. jegyzetében már azt írja, hogy az ígért létszámnál többen, 8269-en érkeztek a budai táborba. Végül a 244. oldalon, ahol az ostrom eseményeinek ismertetése közben felsorolja az egyes egységeket, 1200 lovasról és 6624 gyalogosról tudósít, ez pedig összesen csak 7824 fő. A magam részéről ez utóbbit találom a legpontosabbnak.

Ami a magyarokat illeti, Károlyi számítása szerint július folyamán 5000 gyalogos és 2500—3000 huszár harcolt Buda alatt. Ehhez csatlakozott, az imént felsorolt egységek keretében, augusztus elején a tiszai hadtest 4000—4500, majd a hónap közepén újabb 1500, s végül az erdélyi hadtest 1500 magyarja.[16]

Természetesen ez utóbb ismertetett létszámokról is bizvást feltételezhető, hogy nem felelnek meg pontosan a valóságnak. Emellett a különböző segédcsapatok erejét sem lehet automatikusan összegezni, hisz előzőleg a meglevőből le kellene vonni a veszteségadatokat, ennek mértékét azonban szinte lehetetlen megállapítani. Mindenképpen helytállónak kell tehát tekinteni Károlyi véleményét, miszerint az ostromló sereg létszáma sosem haladta meg a 60 000 főt.[17]

1.3 A szemben álló erők: a tüzérség

„. . . .a vár nehezen megközelítő magaslaton fekszik, és a réshez való utat hegynek fel aknák segélyével kell kierőszakolni, és . . . a várat ágyúkkal csak gyengén lehet lövöldözni. Eszerint az ellentálást inkább tudománnyal és a hadi művészet szellemével, mint a csapatok túlnyomó számával kell majd legyőzni, . . ."[18] Cornaro ezen értékelése, mint oly sokszor, most is a körülmények alapos ismeretén és a jó helyzetfelmérésen nyugodott. Hogy a valóságban az események némileg más irányt vesznek majd, mindenekelőtt szavai első részét illetően, és az aknászok tehetetlensége folytán a védelem „megpuhításának" oroszlánrésze a tüzérségre hárul majd, azt a derék velencei követ előre nem tudhatta. Abban persze semmi meglepő nincs, hogy a siker így sem maradt el, hisz a korszak tüzérsége mindazon eszközökkel és ismeretekkel rendelkezett, amelyek, megfelelő irányítás mellett, lehetővé tették számára a kulcsszerep betöltését bármely várostromban.[19]

Marsigli az 1684-es kudarc tanulságait elemezve kiemelte a tüzérséggel kapcsolatos hiányosságokat.[20] Kifogásolta a lövegek minőségét, mivel azok — feltehetően a rossz öntés következtében — gyakorta megrepedtek, felrobbantak. E téren valószínűleg lényeges változások történtek 1686-ra, mivel ilyen jellegű problémákról a forrásokban alig-alig olvashatunk.[21] A lövegek számában is jelentős növekedés tapasztalható, az 1684-ben felvonultatott 120 darabnak[22] 1686-ban legalább a másfélszeresét vonták össze. Ezek a számok azonban mit sem érnek az ellenfél erejének ismerete nélkül, ezért megkísérlem a törökökével összevetve vizsgálni a császári tüzérség összetételét, minőségét.

1.3.1 A lövegek száma és a lövegpark összetétele

Ami az erőviszonyok számszerű részét illeti, mindkét fél esetében gondot jelent a források ellentmondó adatainak értékelése. A keresztény lövegek számában mutatkozó eltéréseket, Károlyi leírásához csatlakozva,[23] arra tudom

16 *Károlyi*, 114. o.; *Czigány István:* A Habsburg Birodalom megváltozott hadászati helyzete és a végvári katonaság szerepének módosulása. In: Studia Agriensia 9., Eger, 1989. 25—35. o.
17 L. a 11. sz. jegyzetet.
18 *Bubics*, 175. o. *Cornaro* júl. 30-i jelentése.
19 *Domokos*, 75—88. o.
20 L. a 76. sz. jegyzetet.
21 *Jelentések*, 729. o. „Auss dem Kayserl. Feldlager vor Ofen", júl. 14. Ezzel szemben *Károlyi*, 272. o. 3. sz. jegyzete ennek az ellenkezőjét bizonyítja a „Hadi regisztratúrára" és *Schmettau* jelentéseinek júl. 11-i mellékletére hivatkozva.
22 Magyarország hadtörténete. (Főszerk.: *Liptai Ervin*) Budapest, 1984. I. k. 311. o. (a továbbiakban: *Liptai*).
23 *Károlyi*, 124. o.

visszavezetni, hogy az egyik forráscsoport csak a császáriak lövegeit, a másik viszont a Buda ellen bevetett teljes tüzérséget ismerteti. Ebből fakadóan az első adat csak 186 (188),[24] a második viszont 266 darabra vonatkozik.[25] A kétségeket tovább növeli, hogy az ostrom során is felbukkan „etl. frisch ankommene Kartaune".[26] Sajnos, a török tüzérségnél még nagyobb a szórás. A tételes felsorolásokban 187, 198, 213, illetve 215 darab löveg szerepel,[27] amit a magam részéről elfogadhatóbbnak tartok, mint az írott forrásokban olvasható négyszázas nagyságrendű adatot.[28]

A végösszegek bizonytalanságánál sokkal nagyobb probléma, hogy nem lehet megállapítani, melyik típusból pontosan hány darab volt az ellenfelek birtokában. A keresztény lövegparkon belül nagyobb valószínűséggel jószerivel csak az ostromágyúk, mint alapvető fajta összetétele határozható meg: 12 (13?) egész, és 50 feles Karthaune. A többi ágyútípusra, valamint a mozsarakra és a Haubitzokra vonatkozóan még csak kísérlet sem tehető a tényleges mennyiségek tisztázására. (A császári tüzérségről készült részletes kimutatást 1. a mellékletben.)

Ilyen körülmények között problémát jelent a kaliber szerinti összetétel értékelése is. A rendelkezésre álló adatokból csupán két határozott következtetést tudtam levonni a császári tüzérségre vonatkozóan:

1. Figyelemre méltónak tartom az ostromlövegek, s azon belül is a korszerű feles Karthaunék viszonylag magas arányát.[29] Hogy mennyire fontos szerepet töltöttek be a küzdelem során, azt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a források szinte kizárólag ezt az egy típust emelik ki név szerint.
2. Az előbbivel ellentétben feltűnő, hogy Lipót hadai eléggé kevés mozsárral rendelkeztek, főképp ha tekintetbe vesszük, hogy a századvég tendenciája a mozsarak mind nagyobb tömegű alkalmazása felé mutatott. A kisszámú keresztény vetágyú mégis fontos szerepet játszott az ostromban, mindenekelőtt az ellenfél folyamatos nyugtalanításában, tevékenységének zavarásában.

A kisebb kaliberű ágyúk esetében csak szórványos megjegyzésekre hagyatkozhattam, amelyekből az tűnik ki, hogy ezeket is főként zavarótűz lövésére használták. Így pl. az a 22 db Falkaun, amelyet a Retek utcai üteg baljára telepítettek, tüzes golyókat szórt a városra.[30] Emellett a kitörések elleni védekezésben és a contrevallation őrzésében jutottak főszerephez.[31]

24 *Röder von Diersburg, Philipp:* Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden Feldzüge wider die Türken, . . . I. k. Carlsruhe, 1839. (a továbbiakban: *Röder*) 180. o.; *Zenarolla*, 162—163. o.; az előbbire hivatkozik *Károlyi*, 123—124. o.; szerinte a császáriak 186 löveggel rendelkeztek, míg a bajorok 21, a brandenburgiak 16 ágyút hoztak magukkal (összesen 223). L. az előző jegyzetet.

25 *Hadinapló*, 102. o.; *Deák*, 131—133. o. az előbbivel azonos adatokat tartalmaz a Kriegsarchiv aktáira hivatkozva az *MKA*, 30. o. 1. sz. jegyzet.

26 „. . . néhány frissen érkezett Kartaune." HL T. 12. 1686/46. „Diarium. Über den von Jhro Churfürstl. drlt: in Bayern, nacher Ungarn vorgenommen vierten Feldzug wider den Erbfeind, vnd was auf solche Reise von Tag zu Tag vorbeigangen im Jahr 1686." (a továbbiakban: *Diarium*) szept. 1. A tüzérség tagozódására nézve l.: *Meynert*, 1869, III. k. 139—140. o.; *Feldzüge*, 230—237. o.; *Dolleczek, Anton:* Geschichte des österreichischen Artillerie von den frühesten Zeiten bis zur Gegenwart. Wien, 1887. 152—157. o. A lövegtípusok ismertetését l. uo., illetve *Domokos*, 77—80. o.

27 Azon ágyúk, mozsarak és vetágyúk inventáriuma (leltára) melyek Buda bevétele után 1686-ik év szeptember 3-án az állásokon találtattak. (Közli: *Römer Flóris Ferencz*) *Archeológiai Közlemények*, XII. k. 1878. 50—55. o. (a továbbiakban: *Römer*); *Zenarolla*, 173—175. o.; *MKA*, 117—120. o.; *Hadinapló*, 222—224. o.

28 „A nagy raktárak tele voltak . . . s ezen felül közel 400, négyszáz ágyú és mozsárágyú, melyek közül 170 érintetlenül állott taligáján." *Deák*, 100. o.: „Találtak benn húsz mozsarat és vagy négyszáz nagy és kiskaliberű ágyút, . . ."; *Önkéntes*, 294. o.; „Budán 400-nál több kisebb és nagyobb ágyút számláltak, . . ."; *Bubics*, 210. o. Gergely örmény vallomása.

29 *Feldzüge*, 232. o.

30 *Deák*, 40. o. júl. 11.; *Károlyi*, 253—254. o. Megtalálható itt a lövedékek pontos leírása is.

31 „Hat sima ágyút pedig a régi telepre helyeztek, . . ., a végett, hogy egyenesen a város kapuját lődözzék s meggátolják az ostromlottak kitöréseit." *Deák*, 29. o.; *Diarium*, jún. 28. L. még *Károlyi*, 274. o., 282. o.

A török tüzérség összetételének két alapvető jellegzetessége figyelhető meg. Először is a lövegállomány tekintélyes részét a magyar végvárakban, illetve csatákban zsákmányolt példányok tették ki (mintegy 38%-át).[32] Másrészt ki kell emelni a török tüzérség kalibereinek rendkívül sokféleségét. Az értékelés során nem vettem figyelembe, hogy a források nagyszámú használhatatlan lövegről tesznek említést, minthogy az összeírások már az ostrom után készültek, s így a tönkrement példányok közé nyilvánvalóan a harc folyamán kilőtt, vagy megsérült darabok is bekerültek.

1.3.2 A technikai mutatók

Milyen következtetések vonhatók le a fenti megállapítások nyomán? A zsákmányolt császári (és kis részben magyar) lövegek mintegy felénél ismerjük az öntés időpontját, s ezek háromnegyede még a XVI. században készült. Feltételezem, ez az arány valamennyi császári ágyúra és mozsárra kiterjesztve sem változna lényegesen. Ha korukhoz hozzátesszük még, hogy a korábbi végvári harcok már mennyire igénybe vették e lövegeket, s hogy a török Buda a XVI—XVII. század folyamán nyolc ostromot állt ki, fogalmat alkothatunk a lövegpark e részének elhasználódottságáról.

Sajnos, a török tüzérségre vonatkozóan jóformán semmilyen más közelebbi, az értékelést elősegítő adat nem áll rendelkezésemre. Ettől függetlenül kevéssé tartom valószínűnek, hogy e török eredetű lövegek mind új öntésű, korszerű darabok lettek volna.[33]

A török tüzérség kalibereinek változatossága mindenekelőtt utánpótlási problémaként jelentkezhetett, mivel egyrészt a nagy űrméretű ágyúk rengeteg lőport fogyasztottak, másrészt a sokféle ágyúhoz sokféle golyót kellett előállítani és a helyszínre szállítani. Más kérdés persze, hogy a közismerten kitűnő török logisztikai rendszer képesnek bizonyult e feladat maradéktalan megoldására, minthogy a hosszú ostrom során sem tudunk fennakadásról a védők lőszerellátásában.[34] Kétségtelen azonban, hogy az egységesítésre törekvő Nyugattal szemben ez a sokféleség az elmaradottság egyik jele.

32 A 27. sz. jegyzetben hivatkozott négy forrás közül *Römer*. 50—55. o., illetve *MKA*, 117—120. o. sokhelyütt megadja a löveg eredetét, a császári és magyar példányoknál néhol az öntés idejét is.

33 Buda ostroma után egy évszázaddal egy porosz hadmérnök, bizonyos *Hayne, J.C.G.*: Abhandlung ueber die Kriegskunst der Tuerken, . . . Berlin und Stettin, 1783. c. művében nagy alapossággal, mindenre kiterjedő részletességgel dolgozta fel három török háború (1683—99, 1716—17, 1737—39) történetét, s ezen belül természetesen kimerítően foglalkozott a török tüzérség akkori állapotával is. Az alábbiakban az ő szavait idézem a török ágyúk jellegzetességeiről:

„Ihre Kanonen sind von verschiedenem Caliber, sie haben welche, die 80, 100, 120 und mehr Pfund schießen; die mehresten aber sind kleine Kanonen von 6, 8 bis 10 Pfund. Sie haben auch Haubitzen.

Ihre Kanone haben den Fehler, daß gemeiniglich die Zapfen nicht an dem rechten Orte angebracht sind, wo sie eigentlich angebracht werden sollen. Sie ruecken selbige mehr an das Bodenfeld zurueck, und binden sich folglich weder an die Verhaeltnisse der laenge, noch an die Schwere, und daher koemmts, daß ihre Kanonen vorn bey der Muendung ein Uebergewicht bekommen, und zum Schaden der Lafette herunterschlagen, und deswegen der Schuß daraus gemeiniglich ungewiß wird.

. . . Montecuculi berichtet, daß zu seiner Zeit die tuerkischen Kanonen gar keine Form gehabt haetten, sondern bey der Muendung so stark, als bey der Kammer, und also ganz cylindrisch geformt gewesen waeren.

. . . Ihre Moerser. . . sind viel kuerzer, als die unsrigen, und in Absicht des Feuers beym Abfeuern gefaerlicher."

34 Jellemző, hogy júl. 22-én a lőportorony felrobbanása után Abdurrahman valamennyi ágyúját kisütette, jelezvén, hogy maradt még elég lőpora (*Károlyi*, 287. o., *Schmettaura* hivatkozva). De még ha kétely merülne is fel ezen állítás valódiságát illetően, mindennél többet árulnak el az ostrom után készült feljegyzések, amelyek több ezer mázsa zsákmányolt lőporról beszélnek. L. a 28. sz. jegyzetet.

Megfigyelhető, hogy a zsákmányolt ágyúk közül a legnagyobb kaliberű is csupán 45 (?) fontos, míg az inventáriumok szerint a törököknél egy ismeretlen eredetű, 200 (!) font követ lövő példánnyal is találkozunk. Ez a méretbeli különbség is egyfajta mutatója a török tüzérség korszerűtlenségének, minthogy Európában a XVI. század vége óta fokozatosan felhagytak az ilyen hatalmas, nehezen kezelhető, és főként kőlövedékkel működő ágyúk gyártásával és használatával. Épp ezért Vauguyonnak a török tüzérséget dicsérő szavait is inkább annak hatásos alkalmazására, mint korszerűségére vonatkoztatnám.[35] Jellemző továbbá, hogy a nyugati besorolás szerinti kis (10 lattól 12 fontig) és a nagy (36 font feletti) kaliberű ágyúk aránya (59% és 22% [Römer], illetve 57% és 26% [MKA]) messze felülmúlja a középkategóriájúak arányát, amelybe pedig a császáriak által előszeretettel alkalmazott 24 fontos feles Karthaunék is beletartoztak.

Említettem, hogy a keresztény mozsarak számát (33, vagy 44 db) a korszak tendenciájának tükrében csekélynek tartom, jóllehet a törököknek sem volt sok (17, 19, 23, illetve 23 db szerepel a jegyzékekben).[36] Emellett azok technikai jellegű értékelése is lehetetlen az egymásnak teljesen ellentmondó adatok miatt. Ugyanakkor a forrásokban állandóan visszatérő gondolat a mozsarak hatásának dicsérete, mint amelyek rendkívül nagy károkat okoztak a töröknek, emberben és anyagiakban egyaránt.[37] A török mozsárállománnyal kapcsolatban az ágyúknál már felsorolt problémákra utalnék vissza. Eredményességüket azonban, amelyet a keresztény ütegekben elért számos találat jelez, itt sem lehet kétségbe vonni.[38]

Néhány szó erejéig érdemes kitérni a lövedékekre is. Bár a korabeli tüzérség főként a tömör vasgolyót használta,[39] az ismertetett leltárakban mégis szép számmal fordulnak elő más lövedéktípusok is. Az összeírások szerint a gyújtó hatásúak már csaknem egyharmadát tették ki az összes lövedéknek, ami figyelemre méltóan magas arány. Mindehhez természetesen hozzá kell tenni, hogy ilyen harceszközöket helyben is lehetett „barkácsolni", miként ezt pl. Tüzes Gábor barát, vagy Gonzalez spanyol tűzmester is tette.[40] A gyújtó hatású lövedékeken nagy valószínűséggel nemcsak a kimutatásokban szereplő fajták értendők, mivel az említett nevek alatt — ismerve az elnevezések, típusok sokféleségét — bizonnyal több hasonló jellegű eszközt is együtt említenek.

A török lövedékek esetében, ismét a források hiánya miatt, csak feltételezésekre szorítkozhattam. Elképzelhető, hogy a kereszténykhez hasonlóan sokféle típust használtak, bár közülük a forrásokban legtöbbször a kőlövedéket és a mozsárbombát nevezik meg.[41]

35 *Károlyi*, 238. o. 2. sz. jegyzet, 272. o.
36 L. a 27. sz. jegyzetet.
37 Pl.: *Diarium*, júl. 3.; *Bubics*, 189. o. *Grimani* júl. 16-i jelentése, uo. 214. o.: Gergely örmény vallomása.
38 Pl.: *Deák*, 37. o. júl. 7.; *Richards*, 265. o. aug. 9.
39 *Domokos*, 84—85. o.
40 HL T. 11. 1686/11. „Berichte a. d. Feldlager vor Ofen vom 15ten Juli bis 12ten September. 1686." (a továbbiakban: *1696/11*) júl. 15.; *Zenarolla*, 145. o. aug. 17.
41 *1686/11. júl.* 15. pl. megemlíti a kartácsot is.

1.4 A budai vár

1.4.1 Buda stratégiai helyzete

Buda vára stratégiailag rendkívül fontos helyen állt a törökök és a keresztények szempontjából egyaránt.[42] Nem véletlen, hogy a középkorban a magyar királyok fővárosává vált, megelőzve Esztergomot, Fehérvárt, Visegrádot, s ugyanazok a megfontolások játszottak közre, amikor a törökök is a magyar hódoltság központjává tették. Centrális fekvése folytán, s mivel a török seregek Duna mellett vezető állandó felvonulási útjának végén helyezkedett el, gyakran vált a további terjeszkedések kiindulópontjává. Emellett védelmezte a szállítást biztosító vízi utat is.

Fontosságára való tekintettel az oszmánok többszörös védelmi gyűrűt vontak, helyesebben hódítottak köré. Sok kisebb vár mellett a belső vonalban Székesfehérvár, Esztergom, Hatvan, a külső gyűrűben Kanizsa, Érsekújvár és Eger voltak a kulcserősségek.[43] A Buda—Székesfehérvár—Esztergom várháromszög pedig további jelentőséget kapott, mert ez „biztosította katonailag a török birodalom számára a magyarországi hódítások megtartását, illetve további növelését.[44] Ennek tulajdonítható, hogy az utóbbi két erőd alig két évvel Buda eleste után már török kézre került.

Ezt a rendszert alapjaiban rázta meg Esztergom 1683. évi, majd Érsekújvár 1685. évi elfoglalása. Ezek kiesése megnyitotta a keresztény seregek számára a Budához vezető szárazföldi felvonulási, és az utánpótlást biztosító vízi utat.

A térképekre tekintve az is megfigyelhető, hogy Buda mögött a hódoltság belsejében Székesfehérvár és Szolnok között semmilyen komoly akadály nem állt a betörés útjában. Ezért érthető, hogy Mercy, Heißler és Petneházy már 1685 őszén sikeres hadműveleteket folytathatott e területen a török végvári vonal hátában, és Szolnok, Heves, (Török)Szentmiklós, Szarvas, Arad bevételével megkezdte Buda és Eger elszigetelését. Ugyancsak az említett okokkal magyarázható, hogy a Mercy által megkezdett támadássorozatot kihasználva és folytatva a keresztény sereg Buda eleste után azonnal és ellenállás nélkül tudott benyomulni a hódoltság szívébe. Onnan azután módja nyílt több fontos erődöt: Székesfehérvárt, Egert, Kanizsát megkerülni, elvágni a birodalommal való összeköttetéstől és az utánpótlástól.[45] Mindezek tükrében úgy vélem, hogy Buda nem csak a felvonulási utat és a Dunát, hanem gyakorlatilag a hódoltság egész középső részét is védte.

1.4.2 A Vár fekvése[46]

A Vár fekvése, közvetlen földrajzi környezete, részben magyarázatként szolgál az ostrom nehézségeire. A Várhegy, amelyen elterül, mintegy 45—55 m-rel magasabb a körülötte fekvő völgyeknél. A védelem szempontjából a meredek keleti, nyugati, és a valamivel kevésbé lejtős északi oldal is előnyösnek mond-

42 Az erre vonatkozó térképeket l.: *Sugár István:* A budai vár és ostromai. Budapest, 1979. 120. o., illetve *R. Várkonyi Ágnes:* Buda visszavívása 1686. Budapest, 1984. 120—121. o.

43 L. uo.

44 *Rózsa Gyula:* Székesfehérvár hadászati jelentősége a török hódoltság korában. Az 1601. és az 1688. évi ostrom. In: Székesfehérvár évszázadai 3. Török kor. Székesfehérvár, 1977. 135. o.

45 *Hadinapló,* 265—266. o., l. még: *Liptai,* 599—600. o.

46 *Károlyi,* 174—176. o. A Vár teljes (műemléki) leírását l.: Magyarország műemléki topográfiája. (Szerk.: *Dercsényi Dezső.*) IV. k. Budapest műemlékei. I. k. (Szerk.: *Pogány Frigyes*) Budapest, 1955.

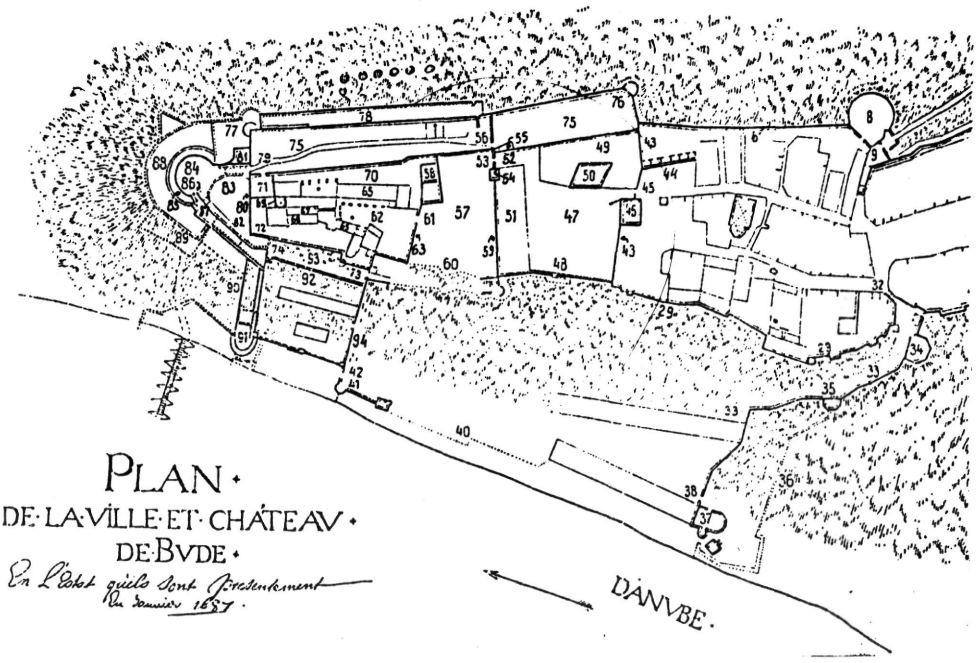

1. sz. térkép (Károlyi térképmelléklete nyomán)

1. A Víziváros fala
6. A Vár nyugati kurtinája
7. Fedett út a nyugati fal tövében
8. Fehérvári rondella
9. Fehérvári, vagy Síkság kapu
10. Savanyú leves rondella
11. Veli bég rondella
12. Ravelin (?) a nyugati kurtina tövében
13. A középkori városfal maradványa
14. A középkori városfal tornyai
15. Esztergomi rondella
16. Az Erdélyi bástya és a Bécsi kapu közti kurtinaszakasz
17. Az Esztergomi és Sziavus pasa rondellák közötti kurtinaszakasz
18. A Sziavus pasa és Murád pasa rondellák közti kurtinaszakasz
19. A visszafoglalás után készült árok
20. Sziavus pasa rondella
21. Murád pasa rondella
23. Árok az első és második fal között
24. A második fal
25. A harmadik fal (1. a rohamok vázlatain
26. Bécsi kapu
27. Mahmud pasa rondella
28. Erdélyi bástya
29. A Vár keleti fala
30. Híradás bástya
31. Kis kapu
32. Vízi kapu
33. A vízhordást fedező fal
34. Arany bástya
35. Ezüst bástya
36. Cölöpsor a vízhordást fedező fal előtt
37. Istálló bástya
38. Istálló kapu
40. Cölöpsor a Dunaparton
41. Urudzs aga bástya
42. Rév kapu
43. A belső vár északi külső fala
44. Reduit a nyugati kurtina mögött
45. Koldus kapu
46. Éléstár
47. Arzenál-tér
48. Kis kapu

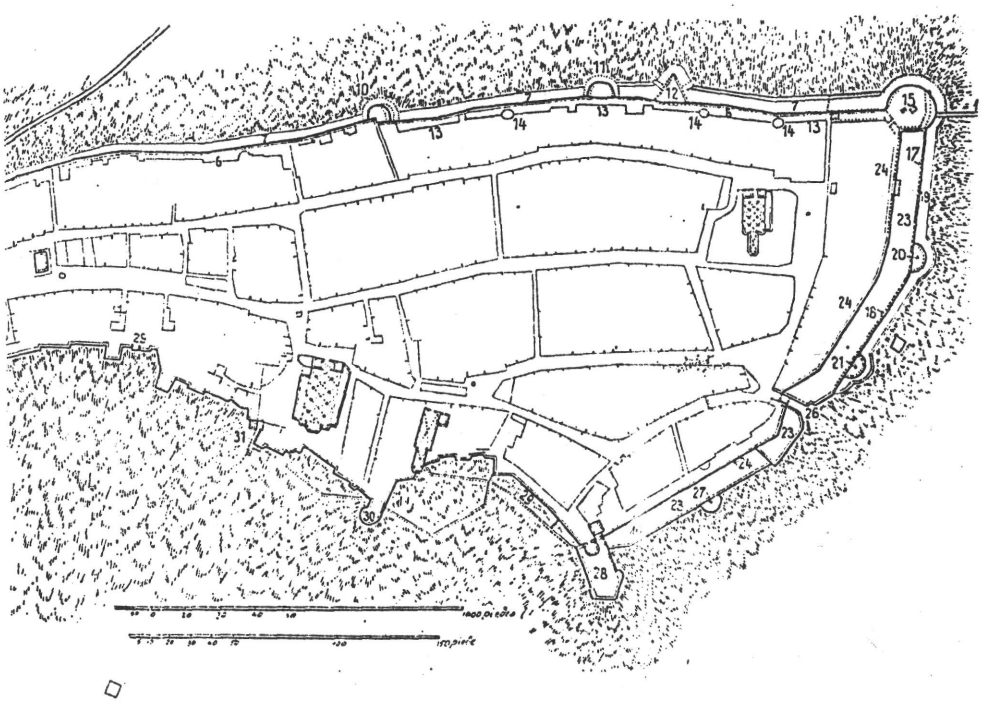

49. Sziavus aga téglabástyája
50. Cavalier az Arzenál-téren
51. A belső vár árka
52. Az árok betöltött része
53. A belső vár kapuja
54. Börtöntorony
55. Őrház
56. Hiszárpecse kapu
57. Báli pasa tere
58. Csonkatorony
59. A belső vár északi, a Csonkatoronyhoz csatlakozó fala
60. A lőporraktár júl. 22-i robbanása által elpusztított épület és falszakasz
61. A palota kapuja
62. Palotaudvar
63. A belső vár északi belső fala
65. A Zsigmond-féle palotaszárnyak
67. A legbelső palotaudvar
68. Az Anjou-kori palota
69. István-torony
70. Nyugati külső palotaudvar
71. Délnyugati külső palotaudvar
72. Keleti külső palotaudvar
73. A keleti kis zwinger északi kapuja
74. A keleti kis zwinger déli kapuja
75. Nyugati nagy zwinger
76. Karakas pasa tornya
77. Kis frengi torony
78. Nyugati kis zwinger
79. A nyugati nagy zwinger déli kapuja
80. A palota déli magas fala
81. Őrház
82. A Frengi kapuval párhuzamos fal
83. Cavalier a déli nagy rondella mögött
84. Déli nagy rondella
85. A déli nagy rondella zwingere
86. Frengi kapu
87. A Frengi kapu zwingere
88. A déli nagy rondella árka
89. Az árok hídja
90. A keleti nagy zwinger kettős déli fala
91. Vízi rondella
92. Keleti nagy zwinger
93. Keleti kis zwinger
94. A keleti nagy zwinger északi fala

ható, csupán a déli részen találkozunk enyhe emelkedővel. A hegy nyújtotta kedvező lehetőségeket azonban két hátrányos körülmény, legalábbis bizonyos mértékig, semlegesítette. Az egyik a Vár hatalmas kiterjedése, mert az falaival alkalmazkodni kényszerült az északról dél felé keskenyedő, hosszan elnyúló plató peremével, ami a védelmi vonalak tetemes növekedését vonta maga után. Tetézte ezt, hogy miután a Vár vízellátását csak a Dunáról lehetett megoldani, a vízhordás fedezésére is falakat (33, 90, 94)[47] kellett építeni a hegy keleti lejtőjén.[48] Következésképp a rendkívül hosszú várfalak védelme tekintélyes létszámú sereget igényelt. A nagy kiterjedés persze az ostromlók dolgát is megnehezítette, mivel a körülzárás részükről is az átlagosnál jóval több embert, és főleg munkát kívánt.

Ennél nem kevésbé hátrányos a védők számára, hogy a Várhegy körül négy, a korabeli tüzérségnek alkalmas támpontul szolgáló magaslatot találunk.[49] Közülük kettő, a délnyugaton fekvő Naphegy, és a délen magasodó Gellérthegy teljesen megfelelt a közvetlen ágyúzáshoz. A nyugaton levő Kis-Svábhegy (ma Martinovics-hegy), és az északra elterülő Rózsadomb azonban a hatásos romboláshoz kissé távol helyezkedett el. Így az itt felállított lövegekkel inkább csak zavarni igyekeztek a védőket tevékenységükben, illetve a kitörések ellen fedezték velük az árkok őrségét és a tábort.

Összességében megállapítható, hogy a keleti oldal megerősítésében a természet játszott közre, egyrészt a meredek lejtő, másrészt a Várhegy és a Duna közti szűk, könnyen belőhető terület folytán. Ezt csak tovább fokozta a zegzugos várfal (29). A nyugati kurtinák (6) esetében is a meredély és a magas falak jelentették az ellene indítandó támadás legfőbb nehézségét. Ezzel szemben a Vár északi, és méginkább a déli oldala erősen ki volt téve mind a tüzérségi, mind a gyalogsági akcióknak. Ennek megfelelően persze a védelem kiépítettsége is e két fronton a legjobb.

Buda, mint erődítmény, három részből állt.[50] Közülük legkevésbé védhető a Víziváros, amelyet az egész korszakon át mindössze egy vékony, egyszeres fal övezett.[51] Ennek az alsó városrésznek az elfoglalása sosem járt különösebb nehézségekkel, birtoklása pusztán azért lényeges, mert az ostromló csak innen indíthatott közvetlen támadást az északi oldal ellen. A másik két védelmi egység a Várhegyen található, északi felén a várbeli város, a Felsőváros (középkori nevén a „középső vár"), a délin pedig a királyi palota, a „fellegvár". Az elnevezés idézőjeles, hisz a paloták szintje jó tíz méterrel alacsonyabb a legkiemelkedőbb pont, az Esztergomi rondella (15) 167 m-es tengerszint feletti magasságánál. Ennek a védelem szempontjából mindaddig nincs jelentősége, amíg a Felsőváros az ostromlók kezébe nem került. Akkor azonban a palotákat a várbeli várostól elválasztó, egy-egy toronnyal (46, 54, 58) megerősített három középkori fal (43,

47 *Károlyi* példáját követve én is a Rabatta-féle (1. sz. térkép) budai térképet tekintem a Vár bemutatása alapjának, csak az eredeti számozást módosítottam a saját leírásom szükségleteinek megfelelően. A továbbiakban az 1. sz. térkép jelzőszámait önmagukban, ( ) között adom meg, a másik két térkép esetében a (2/. . .), (3/. . .) formulát használom.

48 Uo. 169—170. o., 192. o.

49 Uo. 174. o.; *Domokos*, 79. o. táblázat.

50 *Szentneményi Béla:* Budavár hadiépítészete. Budapest, 1950. 121. o. (a továbbiakban: *Szentneményi*).

51 *Károlyi*, 171—173. o.; *Banfi, Florio:* Buda és Pest erődítményei 1686-ban. Tanulmányok Budapest Múltjából. V. Különlenyomat. Budapest, 1937. 19—20. o. a továbbiakban: *Banfi*); *Szentneményi*, 119—120. o.

59, 63) és az árok (51) már korántsem elegendő a támadók hosszabb időn át való feltartóztatásához, bár a paloták elfoglalása még így is nagy véráldozatba kerülne.[52] Ezen a ponton rátérek a védművek ellenállóképességének vizsgálatára.

1.4.3 A várfalak és az erődítmények (1. térkép, 14—15. o.)

1.4.3.1 A paloták

Véleményem szerint a Várhegy két védelmi egysége közül az imént említett magassági hátrány ellenére is a paloták rendelkeztek az ellenállás előnyösebb feltételeivel. Jóllehet, velük szemben a Gellérthegy és a Naphegy kitűnő ágyúállást biztosított, a gyalogsági támadásnak azonban komoly nehézségekkel kellett megküzdenie, ha nem is az előterepen, de a falaknál annál inkább. Ennek oka a védművek tagoltsága, bár a déli rész keleti és nyugati oldalának meredeksége sem lebecsülendő akadály.[53]

Károlyi a paloták körül három védelmi övezetről beszél, úgy tűnik, a falközök száma alapján. A magam részéről inkább Szentneményi Bélával értek egyet annyiban, hogy talán célszerűbb a három oldalt külön értékelni, illetve a falak egymásutánisága alapján meghatározni az egyes védelmi vonalakat.[54]

Nézetem szerint a védelem centrumát minden irányban a paloták képezték, labirintusként összekapcsolódó termeikkel, folyosóikkal és udvaraikkal, zegzugos elrendezésükkel.[55] A legerősebb a keleti oldal, egyrészt mondott természetes adottságai folytán, másrészt mivel mind a délről, mind az északról jövő támadást el tudta hárítani a keleti nagy zwingernek[56] (92) a Dunáig lenyúló, déli felén kettős fala (90), az azt lezáró hatalmas Vízi rondella (91.), valamint a vízhordást fedező fal (33). E védművek a meglehetősen magas várfal (29) ágyúival együtt oly erős kereszttüzet tudtak adni, hogy az kizárta a folyó felől partraszállással indított akciókat is. (A dunaparti védművek természetszerűleg a vízi utat is ellenőrizték.[57])

Hasonlóan jó kiépítettségű a nyugati front is. Ennek déli szakasza lényegében két zwingerből (75, 78) és a nyugati külső udvarból (70) állt. Végeredményben azonban ez utóbbi is zwingernek tekinthető, hisz szerkezetében megfelel annak, és a nyugati nagy zwingernél (75) magasabban helyezkedik el. E védművek a falak alatt húzódó árkokkal és a paloták szárnyával ötlépcsős, négy fallal megszakított rendszert alkottak. A paloták nyugati oldalának északi szakasza már csak háromlépcsős, illetve ha a török által az Arzenál téren (47) épített cavaliert[58] (50) is hozzáveszem, akkor négy. A nyugati nagy zwinger (75) két sarkát a Karakas pasa tornya (76) és a Kis Frengi torony (77) biztosította.[59]

52 *Károlyi*, 176. o., 188. o.; *Szentneményi*, 71—73. o. arra is megkísérelt magyarázatot adni, hogy mindez miért épp így alakult. L. még Banfi véleményét: *Banfi*, 4. o.

53 *Károlyi*, 194—195. o.

54 Uo. 189—194. o.; *Szentneményi*, 104—105. o.

55 *Károlyi*, 189. o.

56 A zwinger a várfal előtt emelt alacsonyabb kőfalat, és a közte és a várfal közti területet jelentette. Feladata az árok védelme volt. Meghatározását l.: *Faeschen, Johann Rudolph:* Kriegs-Ingenievr- und Artillerie-Lexicon. Nuernberg, 1726. 275. o. (a továbbiakban: *Faeschen* 1726); *Faesch, Johann Fudolph:* Kriegs-Ingenieur-Artillerie- und See-Lexicon. Dresden und Leipzig, 1735, 1039—1040. o. (a továbbiakban: *Faesch* 1735); *Hoyer, J. G. von:* Allgemeines Woerterbuch der Kriegsbaukunst, ... I—III. k. Berlin, 1815. (a továbbiakban: *Hoyer* 1815) III. k. 266. o.; *Rumf, H. F.:* Allgemeine Real-Encyclopaedie der gesammten Kriegs-kunst. I—II. k. Berlin, 1827. (a továbbiakban: *Rumpf*) II. k. 581. o.

57 *Károlyi*, 173—174. o., 188—194. o.

58 A cavalier a védőművek eredeti szintje fölé emelt lőállás. Meghatározását l.: *Faesch*, 1735, 164. o.; *Sturm, Leonhard Christoph:* Der Wahre Vauban, oder der von den Deutschen und Hollaender verbesserte franzoezische Ingenieur, ... Nuernberg, 1761. 85. o. (a továbbiakban: *Sturm*); *Hoyer*, 1815. II. k. 133—134. o.; *Rumpf*, I. k. 452. o.; Glossarium Artis. Wörterbuch zur Kunst. VII. k. Der Werhrbau nach einführung der Feuerwaffen. Tübingen, 1979. 134. o. (a továbbiakban: *Glossarium*).

59 *Károlyi*, 188—194. o.; *Banfi*, 10—11. o.

A három oldal közül egyértelműen a déli a leggyengébb. Itt található a Nagy Frengi torony (84), vagyis a déli Nagyrondella. E védmű az egész korszakon át a belső vár neuralgikus pontja maradt, mivel oldalról nem lehetett kellően fedezni. Inkább csak felülről, a magas déli falról (80) oltalmazhatták. Ráadásul az esetleges, oldalról jövő fedező tűznek holtteret teremtett. Ez persze nem azt jelenti, hogy bevétele egyszerű lett volna. E front tagoltsága függőleges irányban nagyon erős: a várárok (88), a rondella zwingere (85),[60] a rondella fala, a cavalier a déli fal előtt (83), a magas déli fal (80), s végül itt is a palota következett. Összességében a rondella elhelyezkedéséből fakadó gyengeségét kissé ellensúlyozták a beljebb levő akadályok.[61]

Az elmondottak természetesen nem zárják ki, hogy Károlyi elgondolása szerint csoportosítsuk a védelmi övezeteket, de a paloták épülettömbjét, véleményem szerint, harcászatilag önálló egységnek, a védelem központjának kell tekinteni.

1.4.3.2 A Felsőváros

A Felsőváros jóval nagyobb területű, mint a belső vár, védművei azonban többségükben kevésbé bonyolultak, minthogy vele szemben az ostromló tüzérségnek sem állt rendelkezésére az akkori ágyúk hatásos lőtávolságán belüli magaslat. Három oldala közül a keletit és a nyugatit is a természet, míg az északit főleg az ember erősítette meg. A keleti várfalszakasz (29) a már említett erős lejtőjével, a plató peremével igazodó sok kiszögellésével, jó oldalazást biztosító zegzugos vonalával ostromlásra alkalmatlannak bizonyult. Hatásfokát növelte két kiugró védművének, a Híradás toronynak (30) és az Erdélyi bástyának (28) oldalazó tüze. Sőt, ez utóbbi még a tőle a Bécsi kapuig (26) terjedő kettős falat (16, 24) is oltalmazta.[62] Ezen a szakaszon a hegyoldal még igen meredek, majd a Bécsi kapu (26) környékén ez valamelyest enyhül, hogy azután az Esztegomi rondella (15) felé ismét lejtősebbé váljon.

A felsőváros északi, a Bécsi kapu által kettéosztott frontját két, egyes források szerint három fal határolta.[63] A külső kurtinát (18) az Erdélyi bástya (28) és a Bécsi kapu (26) közt Mahmud pasa félrondellája (27), a Bécsi kapu és az Esztergomi rondella (15) közt pedig Murád pasa (21) és Sziavus pasa félrondellája (20) szakítja meg. Az utóbbi három védmű érdekessége, hogy üreges belső szerkezetükkel elütöttek a korban megszokottól.[64] Ez megnehezítette az aknázást, mert az akna könnyen „lyukat kaphatott", és az ilyen típusú rondellában a befészkelés is sokszorta körülményesebb. Igen erős akadálynak mutatkozott még ezen a részen az első két fal közötti mély és széles árok is (23).[65]

A nyugati oldal rendkívül hosszú egyenes felszakaszokból (6) állt. Bár az ilyen típusú védőműszakaszok jól flankírozhatók,[66] ez esetben a kurtina részeinek hosszúsága folytán hatásos fedezése gondot jelentett a várőrségnek. A nyugati oldal lejtője is elég meredek, s bizonnyal ez a magyarázata annak, hogy itt csak egyetlen falból állt a védőöv, három rondellával (8, 10, 11) megerősítve.[67]

60 Illetve a Frengi kapu zwingere (87) a keleti, és az őrház (81) a nyugati oldalon.
61 *Károlyi*, 189—195. o.; *Banfi*, 12. o.
62 *Károlyi*, 187—188. o.
63 *Károlyi*, 183—184. o.; *Banfi* 1937. 15—17. o.; *Szentneményi*, 106—109. o.
64 *Domokos*, 49. o.
65 *Károlyi*, 183—188. o.; *Banfi*, 15—18. o.
66 *Domokos*, 107. o.
67 *Károlyi*, 176—183. o.

1.4.4 Török építkezések Budán

A nyugati oldal esetében ki kell emelni két fontos védművet, amelyek feltehetően a török időkben keletkeztek. Az egyik a nyugati fal tövében húzódó fedett út (7), amely lényeges szerepet játszott az 1686-os ostromban is.

Károlyi nagy figyelmet szentelt a fedett útnak, hadtörténetileg pontosan meghatározta eredetét, szerkezetét, megállapította helyét a Vár alatt. Leglényegesebb észrevétele az, hogy bár a források csaknem mindenütt fausse braie-ről[68] beszélnek, az semmiképp sem lehetett.[69] A fausse braie ugyanis a várárkon belül helyezkedett el, így abból meglepetésszerű kitöréseket végrehajtani nem lehetett. Márpedig a fedett út harcászati jelentősége épp ebben rejlett.

Egy ponton szeretnék hozzászólni Károlyi rendkívül alapos leírásához. Úgy vélem, hogy a budai fedett út csak formai szempontból tekinthető fejletlennek, és ezt a terepviszonyokhoz való kényszerű alkalmazkodással indokolnám. Egyrészt a Vár nyugati oldalán, a kurtina alatt, a hely szűkössége és a lejtő meredeksége miatt nem nyílt lehetőség terjedelmesebb létesítmény kialakítására. Ezért hiányoznak pl. a korszerű fedett utat jellemző nagy méretű fegyverterek. Ezek szerepét viszont, az ostrom tanúsága szerint, a budai fedett út szárazárka kiválóan ellátta. Másrészt természetes, hogy ezen a meredek lejtőn a modern elveknek megfelelő glacis-t sem lehetett kialakítani. (Kérdés, hogy ez szándékában állt-e valaha is a törököknek?) Összességében azonban a budai fedett út, minden helyi korlátozottsága ellenére, teljes mértékben megfelelt a törökök aktív védelmi taktikájának.

A fedett úthoz kapcsolódott a másik, viszonylag korszerű védmű, az Esztergomi (15) és a Veli bég rondella (11) közé épített, 30 m oldalhosszú, ravelin-szerű földsánc (12.). Ennek szerkezetét feltehetően szintén a helyszűke szabta meg. Károlyi azzal indokolta létrejöttét, hogy a két említett rondella közti hosszabb falszakasz fedezését kellett ellátnia, megvédenie a Kis-Svábhegy ütegeitől, végül tüzével a kitöréseket is támogatni tudta.[70]

Az elmondottakhoz két gondolatot szeretnék hozzáfűzni. Egyfelől a Kis Svábhegyen, a faltól kb. 1 km-re felállított üteg (2/8) valószínűleg már kívül volt a falrombolás hatásos lőtávolságán, hisz nem véletlenül hozták létre szinte ugyanazon tűzvezetési vonalon a Városmajor utcai üteget (2/6).[71] Másfelől véleményem szerint e ravelin az említett feladatokon túlmenően legfőképpen az északi hármas védelmi vonalat oltalmazta a hátbatámadás ellen. Ezt az ostrom eseményei mellett a Journaux és a Hadinapló bejegyzései is igazolják. Eszerint Lotharingiai Károlynak először szét kellett lövetnie e védművet, nehogy a majdani rohamozókat oldalba foghassa. Ezután bontathatta csak el a fedett út (7) glacis-jának

68 A fausse braie a zwinger továbbfejlesztése. Ennél a korábbi kőfal helyett földsáncot alkalmaztak, amely nemcsak az árok védelmét látta el, hanem a fal lábát is fedezte az ágyútűztől. Meghatározását l.: *Faeschen*, 1726, 95. o.; *Faesch*, 1735, 716. o.; *Sturm*, 89. o.; *Hoyer*, 1815, II. k. 4—č. o.; *Rumpf*, I. k. 270—271. o.; *Glossarium*, 166. o.

69 *Károlyi*, 178—182. o.

70 Uo. 178. o.

71 *Károlyi*, 365. o.. is azt írja, hogy a Kis-Svábhegyen levő ütegben Gonzales spanyol tűzmester láncosgolyókat lövő ágyúi sorakoztak, márpedig azok faltörésre eleve alkalmatlanok. L. még: *Journaux*, júl. 3. „... l'on travailla a une batterie sur la montagne, on campent les Suabes pour battre en flanc tout ce qui peut defendre le trois tuors que l'on attaque, . . ".

a ravelin és az Esztergomi rondella (15) közé eső szakaszát, hogy a nyugati kurtina (6) e részéhez hozzáférhessen.[72]

Az itt leírt két védművön a török, másfélszáz évig tartó uralmának hosszúságához képest, vajmi keveset tett a Vár korszerűsítésére. Bizonyos jelek arra mutatnak, hogy a franciákkal való jó kapcsolat nemcsak a politika, hanem a haditechnika terén is gyümölcsözött. Mindazonáltal inkább csak kiegészítették a már meglevőt, illetve befejezték a folyamatban volt átalakításokat, nevezetesen pl. a középkori tornyok helyére többhelyütt rondellákat építettek. Károlyi szerint ilyen az északi oldal három üres rondellája (15, 20, 21), valamint Karakas pasa tornya (76), a Kászim pasa tornya (8), a Víziváros falát a Dunánál lezáró Kakas rondella. Az 1684-es ostrom tapasztalatai alapján épült meg a vízhordást fedező fal (33), a nyugati kurtina megerősítésére a Karakas pasa tornya mögötti reduit (44), valamint az Arzenál terén (47) Sziavus aga téglabástyája (49) és egy cavalier (50).

A felsoroltak mellett a bajor Diarium szól még egy, mások által nem említett védműről, egy szarvműről[73]: „... zwischen den zwei Rundellen zu Pest, welche gegen dem Wasser herauf stehen, mittelst einer starken Brustwehr die Communication gemacht und diesser Ort gegen dem Land hinauf mit einem Hornwerk, worauf bis in 700 Personen halten können, befestigt worden, ...".[74] A formai hasonlóság okán megfontolandó, hogy a Rabatta térképén (1. sz. térkép) a Vizi rondella (91) mellett jelzett, a hidat is fedező védmű azonos-e a szarvművel.

Ezeken túlmenően a török már csak javítgatta a falakat és földtöltésekkel erősítette meg.[75]

1.5 1684 tapasztalatai

Az 1686-os ostrom közvetlen és legfontosabb előzményének az 1684-es ostrom tekinthető. Ennek negatív tapasztalatai a várvívás minél korszerűbb elveinek és eszközeinek alkalmazására serkentették a vezéreket, minthogy a kudarcban nagy szerepet játszottak az elavult harcászati megoldások, valamint az előkészítetlenség. A felmerült problémákat a következő pontokban lehet összefoglalni:

1. a felvonulás a Vár alá elég késői (júl. 12.);

2. az amúgy is elégtelen létszámú erőt négy különböző támadási irányban forgácsolták szét;

3. az ostromárkok sem méreteikben, sem kialakításukban nem feleltek meg a követelményeknek, s contrevallation sem készült;

72 „Az elmúlt éjjel az új üteg mellett még egy 4 ágyúból álló másikat kezdtünk el, amelynek az lesz a feladata, hogy a nagy sarokrondellától jobb kéz felől rést nyisson és az ellenséget a résnél oldalba kapja. Az öreg nagy üteggel pedig megkíséreltük, hogy az ellenséges résnél még megmaradt falszakaszt, amely megakadályozza, hogy az ellenséget jobb oldalról pásztázzuk, szétlőjük." *Hadinapló*. 188. o. aug. 24., „... on travailla fort á l'attaque der Lorraine a combler le fossé ou on fil un nouveau logement assez grand et hors de la ville, ou ouvris la fausse braye a l'endroit du retranchement des ennemis pour battre au pied la muraille qui les couvre de ce corté lá." *Journaux*, aug. 22.; *Károlyi*, 350. o.

73 Az elővédművek egy viszonylag gyakori fajtája, amely két félbástyából és igen hosszú szárnyakból áll. Meghatározását l.: *Faeschen*, 1726, 201. o.; *Faesch*, 1735, 715. o.; *Hoyer* 1815. II. k. 103—106. o.; *Rumpf*, I. k. 510. o.; *Glossarium*, 82. o.

74 ... a Pest felé levő két rondella között, amelyek a vízre néznek erős mellvéddel összeköttetést létesítettek, és ezt a helyet a part felől egy 700 főt befogadni képes szarvművel erősítették meg, ...". *Diarium*, jún. 22.

75 *Szentneményi*, 116—120. o.

4. az aknaharc teljes mértékben hatástalan maradt;

5. a felvonultatott lövegek száma kevésnek, minőségük, illetve elhelyezésük felettébb gyengének bizonyult;

6. az egész sereg abba a pszichológiai hibába esett, hogy a kezdeti gyors sikerek hatására alábecsülte a törököket.[76]

A felsorolt hiányosságokból fakadó nehézségeket tovább súlyosbította a kitűnően felszerelt és keményen védekező török őrség, illetve a jól vezetett felmentő sereg aktivitása, amelyek együttesen mihamarabb magukhoz ragadták a kezdeményezést, teljesen megbénítva az ostromlók tevékenységét.[77] Véleményem szerint a keresztény sereg harcászata az 1684-es hadjárat idején még sokkal inkább a korábbi németalföldi mintát követte, amelyet a védelem a legtöbb esetben fölülmúlt.[78]

Végül 1684 kapcsán nem hagyható figyelmen kívül, hogy az utánpótlási vonal hátában még ott állt a török kézen levő Érsekújvár, melynek őrsége bármikor elvághatta a dunai vízi-, és a mellette vezető szárazföldi felvonulási utat, de legalábbis veszélyeztetni tudta a császár hadainak összeköttetését hazai bázisaival. Így, ha a siker reményében akarták Buda visszavételét megkísérelni, elsőnek ezt az akadályt kellett fölszámolni. Ez 1685-ben meg is történt. Hogy az egyéb tapasztalatokat miként tudják majd hasznosítani, az már csak 1686-ban, a gyakorlatban dőlhetett el.

II. A VÁR KÖRÜLZÁRÁSA

2.1 A körülzárás kezdete

1686 stratégiai jellegű újítása, hogy már csak két ponton kezdték vívni a várat, megszüntetve ezáltal az erők fölösleges elaprózását. A terep ismeretében az előzetes tanácskozásokon eldöntötték, hogy az északi oldal, illetve a paloták déli homlokzata ellen fognak támadni.[79] E fontos döntés, azzal a körülménnyel párosulva, hogy a Buda alatt felsorakozott sereg létszáma a két évvel korábbinak mintegy kétszeresét tette ki,[80] jelentősen megnövelte a keresztény had potenciális erejét.

Mint minden ostromban, így Buda esetében is nagyon lényeges volt, hogy a csapatok a gyülekezést és a felvonulást lehetőleg gyorsan végrehajtsák, s így a Várat minél előbb és hermetikusan elzárják a külső segítségtől. Ennek érdekében Lotharingiai Károly előreküldött lovasságával és szekerekre ültetett gyalogságával már június 18-án elvágta a Várba vezető utakat.[81] Így már a harcok kezdete előtt jelentős eredményt értek el azzal, hogy a Vár körülzárása minden addigi ostromkísérletnél korábban, június 21-én megtörtént.[82]

76 *Károlyi*, 224—226. o.: *Fekete*, 42—48. o.; *Angeli:* Der Feldzug gegen die Türken im Jahre 1684. MKA 1884. 377—428. o. Az utóbbi kettő tartalmazza az ostrom leírását is.
77 *Fekete*, 46. o.
78 L. erre nézve: *Mallet, Allain Manesson:* Der Kriegs-Arbeit, oder der Kriegs-Kunst .... I—III. k. Amsterdam, 1687.
79 *Zenarolla*, 103—104. o. jún. 17.: *Károlyi*, 226. o.
80 *Röder*, 171—172. o.; *Hadinapló*, 108—112. o.; *Károlyi*, 105—120. o.: l. még: *MKA*, 26—30. o.
81 *1686/12.* jún. 18.: *Deák*, 20. o. jún. 20.; *Hadinapló*, 124. o. jún. 18.; *Zenarolla*, 104—105. o. jún. 18.
82 Bár az északi hadkerületben már jún. 20-án hozzáfogtak a Víziváros elleni üteg építéséhez, a bajor hadtest csak 21-én szállt táborba a déli oldalon, így e dátumot kell a körülzárás befejezésének időpontjaként figyelembe venni. *Diarium*, jún. 21.; *Károlyi*, 229—230. o.

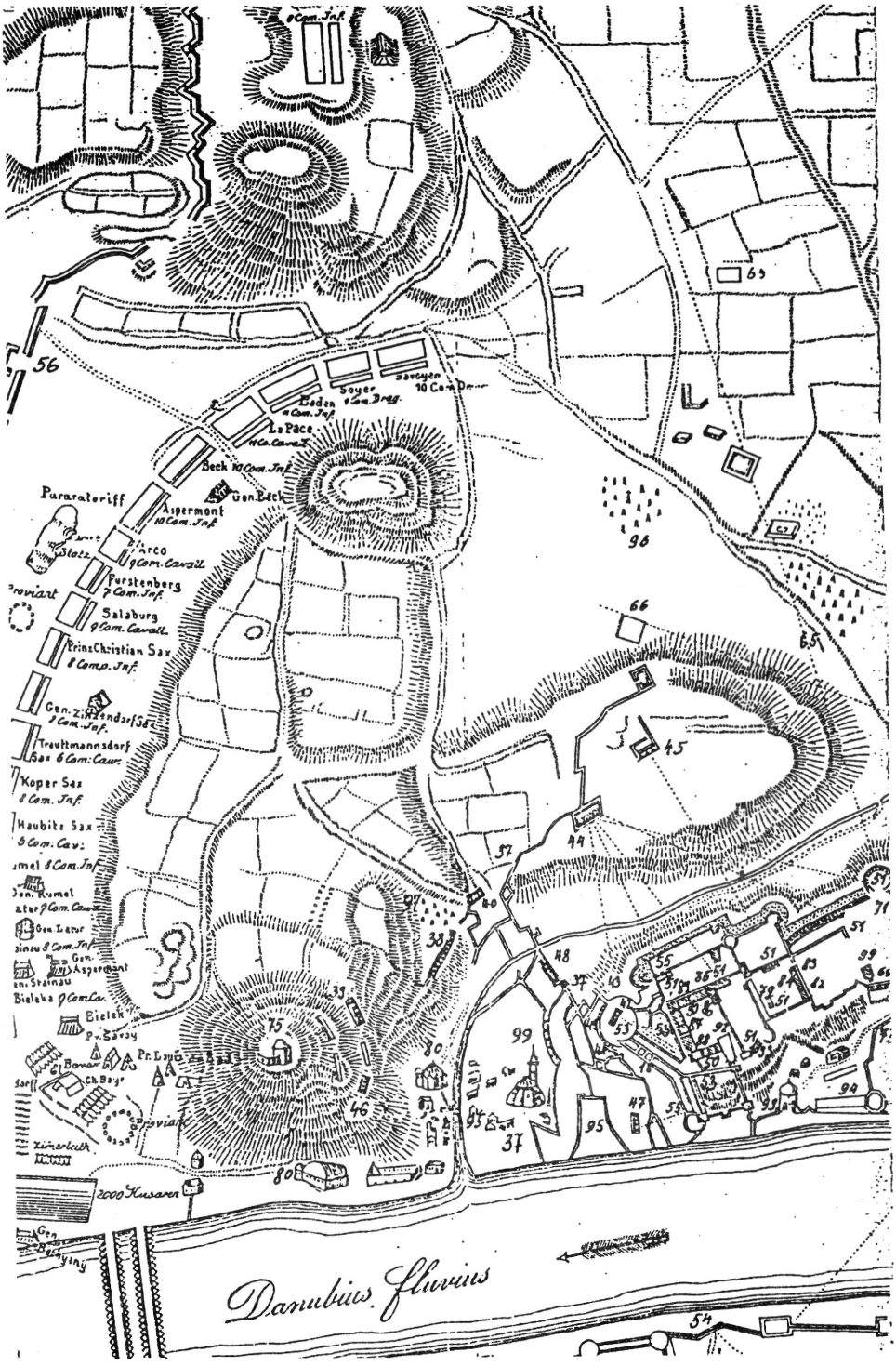
Soyer
Savoyen
10 Com. Dr.
Baden
La Pace
Beck 10 Com. Inf.
Gen. Beck
Pararatoriff
Aspermont
10 Com. Inf.
Arco
9 Com. Cavall.
Purstenberg
7 Com. Inf.
Salaburg
9 Com. Cavall.
Prinz Christian Sax
8 Comp. Inf.
Gen. Zinzendorf Sax
9 Com. Inf.
Trauttmannsdorf
Sax 6 Com: Cav:
Koper Sax
8 Com. Inf.
Haubitz Sax
5 Com: Cav:
Gen. Kumel
Gen. Latur
Gen. Aspermont
Bielek
Pr. Savoy
Pr. Louis
Ch. Bayr
Zimerlath
2000 Husaren
Danubius fluvius

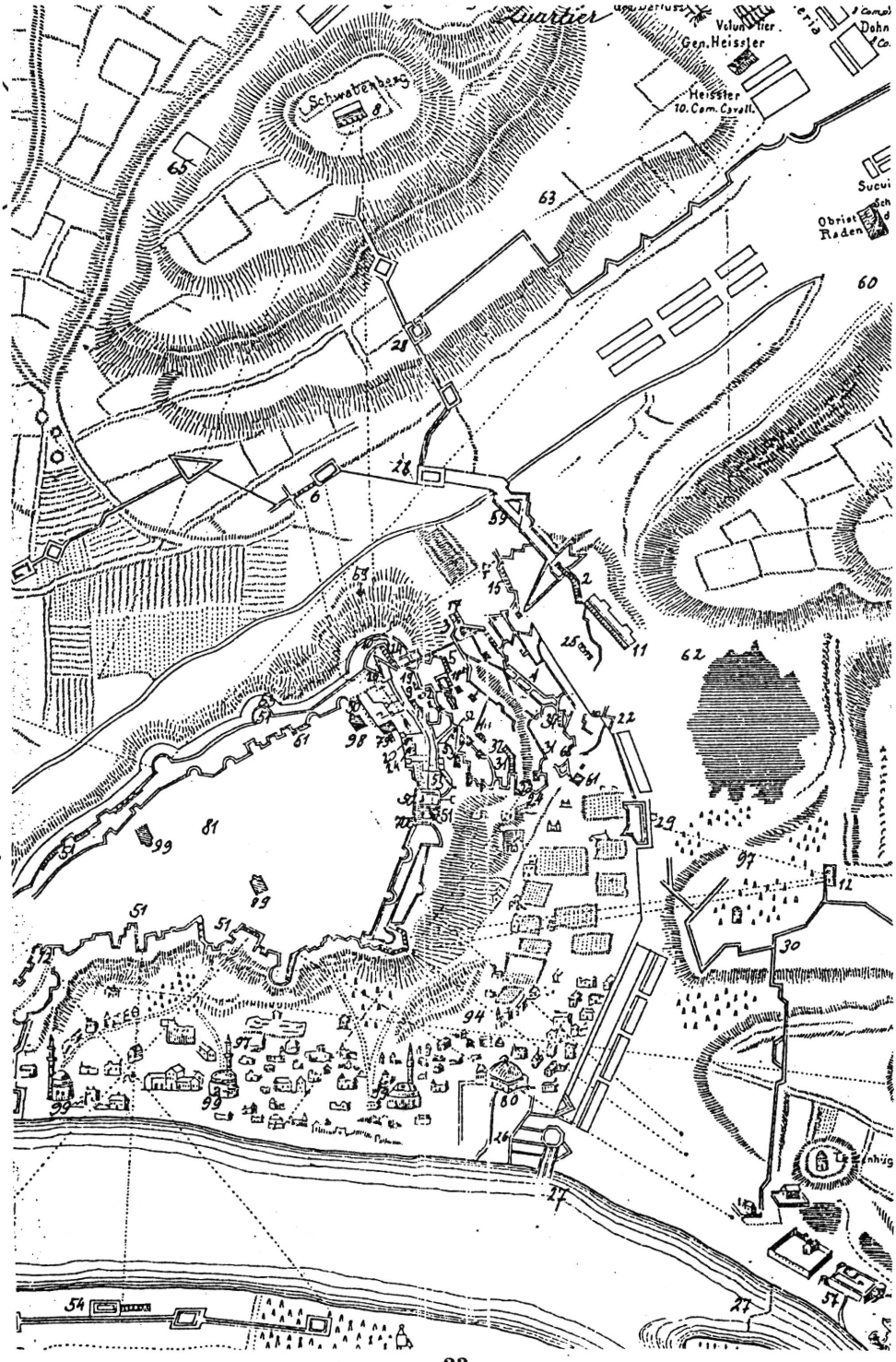
Quartier
Volun tier
Gen. Heissler
Heissler
10. Com. Cavall.
Schwabenberg
Obrist
Raden
Dohn
Sucui
65
63
60
28
26
6
59
15
2
11
25
62
22
61
98
81
99
89
51
29
97
12
30
94
80
26
27
54
57

A táborbaszállás és az árkolás megkezdése azonban két okból is késedelmet szenvedett. Miksa bajor fejedelem ugyanis, miután az 1686-os hadjáratban való részvételre csak úgy mutatott hajlandóságot, ha önálló parancsnoki hatáskört kap,[83] Buda alatt választhatott a két kijelölt irány között.[84] Ezek után Zenarolla június 20-án megjegyzi, hogy „a választó őfelsége még nem döntötte el, melyik harcvonalat válassza."[85] Miksa Emánuel tétovázása tehát három értékes napba került, holott a már június 17-én megegyeztek a kétirányú támadásban. A bajor fejedelem csak aznap este, a tábornokaival folytatott tanácskozás után határozta el, hogy a déli oldal ellen foglalnak állást, mondván, hogy az északi front ellen „wohl ein mehrere Anzahl Fußvolk, als sie bei sich haben von Nöthen sein würde".[86] A bajorok tábora szállását az is hátráltatta, hogy új hajóhidat kellett építeniök a pesti oldalról a budaira történő átkeléshez. A késedelem másik oka „technikai" jellegű, mivel a biztonságos körülzáráshoz a császáriaknak be kellett venni a Vízivárost. E feladatot akkurátus előkészítést követően, négy nap után végezték el.

2.2 A contrevallation (2. térkép, 22—23. o.)

Már a XVII. század elején fontos, Vaubannál pedig d ntő szerepet kapott a contrevallation, amelyet, hogy fedező-záró funkcióját elláthassa, gyorsan, 1—2 nap alatt kellett megásni. Buda esetében ez korántsem jelentett egyszerű feladatot. Egyfelől a rendkívül egyenletlen, mesterséges akadályoktól is szabdalt terep miatt az első parallel, amely rendszerint a contrevallationnal azonos, többhelyütt, főként az északi oldalon, nem esett egybe ez utóbbival. Az északi oldalon ugyanis a Retek utcai üteghez (2/2) kapcsolódó fedező- és összekötő árkok, illetve meghosszabbításuk a Vérmező és a Kis-Svábhegy felé képezték e védvonalat. Felhasználták erre a célra a városfalat (1) is (a tulajdonképpeni első parallel azon belül húzódott).[87] A contrevallationhoz sorolható még a korábban a városfal elleni támadáshoz a Rózsadombon létesített árokrendszer (2/30) is. E háromrészes sáncot a déli fronton egy többé-kevésbé szabályos, a Dunától a Naphegy északi lejtőjéig érő szakasz egészítette ki.[88]

Ami az elkészítéshez szükséges időt illeti, az északi oldalon — a rózsadombi árkokról az imént mondottak ellenére — a kezdés napjának a Víziváros bevételének dátumát, június 24-ét tekintem, mivel a Vár elleni tényleges támadás csak ekkor indult meg.[89] Az építés meglehetősen elhúzódott, mivel a Retek utcai üteg (2/2) befejezéséig, július 1-ig[90] csak az azt biztosító árkokat, valamint az első parallelből kivezető összekötő árkokat ásták meg.[91] A Dél felé vezető szakasz munkálatait csak július 1. után folytatták a svábok.[92] A bajor hadtest, miután július 2-ra első paralleljével a naphegyi redoute-ot (2/44) a Dunával össze-

83 *Károlyi*, 51—52. o.; 125—132. o.; *Glassl*. 118. o.
84 *Diarium*, jún. 20.
85 *Zenarolla*, 105. o. jún. 20.; még: *Glassl*, 122. o.
86 „. . . nagyobb létszámú gyalogságra lenne szükség, mint amennyivel rendelkeznek." Uo. és *Diarium*, jún. 20.
87 Állításomat főként Juvigny, De la Vigne, illetve Marsigli térképeire alapozom. L. a 6. sz. jegyzetet.
88 *Diarium*, jún. 24. Érdekes, hogy a Diarium írója e vonalat a jún. 26-i bejegyzésénél „Circumvallationslinie"-nek nevezi.
89 *Deák*, 24. o.
90 *Richards*, 253. o.; *Deák*, 31. o.; *Károlyi*, 241. o.
91 *Richards*, 251. o. jún. 26., 252. o. jún. 28.; *Deák*, 28. o. jún. 28.
92 *Zenarolla*, 119. o. júl. 10.; *Károlyi*, 243. o.

kötötte,[93] „auch schon über 600 Schritt weit mit derjenige Linie avancirt, welche von der linken Seiten der großen Redouten nach längst der Stadt hinab gezogen worden, damit man vor den Ausfallen desto sicherer sein möge",[94] ám a térképek tanúsága szerint a Naphegy északi lejtőjén tovább nem jutottak vele.[95] Ennek ellentmondani látszik, hogy a bajor Diarium szerint parancsot adtak: „Contrevallations-Linie gegen den vordern Theil der Stadt noch länger zu machen, so das selbige nunmehr bis an diejenige Linie gehen sollen, mit welchen man uns von der andern Attaque entgegen kom[m]t".[96] Ugyancsak a Diarium július 15-i bejegyzése határozottan jelzi a munkák folytatását,[97] ám hogy meddig jutottak vele, arra nézve nem találtam további adatokat. A svábok is csak a mai Déli pályaudvar helyéig értek el, így a hiányzó részt lovas őrsök felállításával pótolták.[98]

Egészébe véve ez a kissé szabálytalan contrevallation mindvégig betöltötte szerepét, mert a törökök belülről egyszer sem tudták áttörni. Bár nem zárt hermetikusan, és építése is elhúzódott, a jól szervezett biztosító rendszer mindig képes volt a kitörésekkel szemben előfölényt létrehozni.

III. A FALAK MEGKÖZELÍTÉSE

3.1 Az ostromárok kiépítése

Buda ostromának kezdeti szakaszában a tüzérség felállítása mellett a legfontosabb feladatot a vívóárkok jól működő rendszerének kiépítése jelentette. Elhelyezkedésüket, mint mindenütt, itt is főként a terepadottságok határozták meg. Így külön kell vizsgálni a két seregtest ebbeli tevékenységét.

3.1.1 A parallelek

Az 1684. évi ostromkísérlet kudarcában, miként ezt fentebb már említettem, komoly szerepet játszottak az árokrendszer gyengeségei. Az itt szerzett rossz tapasztalatok már a következő évben alapvető változásokat kényszerítettek ki ezen a téren. Érsekújvár visszavételekor már szabályos parallel-rendszert alkalmaztak. Ezt azonban nagymértékben megkönnyítette az a körülmény, hogy maga Érsekújvár is szabályos hatszögű erőd volt. Természetesen az ostromlók Buda alatt is a bevált módszert követték. Ennek bizonyítékait az alábbiakban ismertetem.

A különböző térképekre tekintve, a korábban bemutatott sémákhoz viszonyítva csak kusza vonalak láthatók.[99] Ennek ellenére nézetem szerint az újtípusú ostromárokrendszer sajátosságai pontosan megfigyelhetők.[100] Az árkok

93 *Diarium*, júl. 2.
94 „. . . . már 600 lépésnél is messzebbre jutottak azzal az árokkal, amelyet a nagy redoute jobb oldalától a várossal párhuzamosan húztak, hogy a kitörésektől inkább biztonságban legyenek." Uo. júl. 3.
95 L. Juvigny és De la Vigne térképeit (l.: a 6. sz. jegyzetet).
96 „. . . a contrevallationt a város innenső része felé meg kell hosszabbítani, úgy, hogy ennek addig az árokig kell érnie, amellyel a másik frontszakasz felől közelednek felénk." *Diarium*, júl. 13.
97 Uo. júl. 15.
98 *Bubics*, 190. o. *Grimani* júl. 16-i levele; *Károlyi*, 269. o.
99 L. Juvigny, Hallart, De la Vigne, valamint Marsigli térképeit (l.: a 6. sz. jegyzetet).
100 Itt jegyzem meg, hogy a sok ellentmondó, nehezen értelmezhető és lokalizálható leírásból nem lehet pontosan megállapítani, hol húzódtak 1686-ban az ostromárkok. Épp ezért meg sem kísérelem ennek tisztázását, hanem az említett térképek alapján az árokrendszer összképéből igyekszem következtetéseket levonni.

ugyanis jól elkülöníthetően sorakoznak egymás mögött, egymással és a megtámadott falszakasszal párhuzamosan, mely utóbbit mindkét részen szorosan körülzárják. Látható továbbá, hogy az összekötő árok hossza sokszorosan meghaladja a közelítőárkokét. Mindezt maguk a források is döntően igazolják azáltal, hogy a hangsúlyt mindenütt a várfalakkal párhuzamos árkokra helyezik. Ezek egy része azonban egyáltalán nem beszél parallelekről, még az ostromtechnika területén oly szakszerű bajor Diarium sem nevezi így azokat. Ugyanakkor több más naplóval együtt például Lotharingiai Károly Hadinaplója is határozottan ezt az elnevezést használja, ilyeténképpen: „... állást foglaltunk egy fal mentén és több mint ötven lépésnyit haladtunk előre egy párhuzamos árok építésében": vagy a Journaux eképp: „... on poussa de nouvelles lignes en forma de paralele s'approches de la ville".[101] Sok tudósítás a „keresztárok", „keresztvonal". „Communications-Linie" kifejezéseket használja, de szövegkörnyezetük és az események menete alapján minden bizonnyal „parallel" értelemben. A Deák-féle napló ismeretlen szerzője többek között eképp számolt be a bajorok harmadik paralleljének elkészültéről: „Sánczaikat száz lépéssel vitték előbbre, három kereszt vonalat (cross Lines) készítettek..."[102]

A két fronton létesített ostromművek között jelentős eltérés figyelhető meg. Az északi oldal esetében eleve adott volt egy, a város- és várfalak által behatárolt terület. Ez egyrészt megkönnyítette a munkálatokat, mert a városfal (1) oldal- és hátvédként, valamint kiindulópontként szolgált, s ezért a kívül fekvő paralleleket nem kellett a belsőknél hosszabbra méretezni. Másrészt viszont a városfalnak az Esztergomi rondella (15) és a Mészáros kapu (a városfal sarkán, a Retek utcai üteggel szemben) közé eső szakasza magában rejtette annak veszélyét, hogy a törökök a fedett útból (7) kitörve és megkerülve azt, az ostromlók táborához férkőzhetnek. Ennek elhárítása végett e falat többhelyütt átvágták,[103] fedezésére pedig kívül sáncokat és lövegállásokat telepítettek, vagyis „egy másik vonal... a fal sarkától és oldalától akkép hosszabbíttatott meg, hogy minden a nyugati kapuból vagy a Sz. Pál völgyi kapuból [Bécsi kapu (26)] jöhető kirohanást szemmel tartson és oldalba vegyen".[104]

Ugyancsak a terepadottságokból folyó hátrányt jelentett a támadás balján az árkolásra alkalmatlan, meredek hegyoldal, illetve a Víziváros leégett házai. Emiatt itt egy külön, oldalvédként a Vízivárosra néző zegzugos árkot kellett létesíteni, a házak közé pedig állandó őrséget helyezni a törökök beszivárgásának megakadályozására, valamint a Bécsi kapuból (26) jövő kitörések elhárítására.[105] Az elmondottak mellett feltűnő még, hogy itt az árokhálózat jóval sűrűbb, mint a déli részen,[106] bár a kettő volumene nagyjából azonosnak tűnik. Ennek okát a vár- és városfalak által közrezárt tér szűkösségében, illetve a bajorénál mintegy kétszerte számosabb császári seregtest mozgatásához szükséges nagyobb helyigényben látom.

A bajor hadkerület árkait tehát sokkal levegősebben húzták meg, mivel ezt

101 „... az új vonalakat parallel formában tolták előre, megközelítendő a várost." *Hadinapló*, 129. o. jún. 29.; *Journaux*, jún. 29. L. még: *1686 12.* júl 2.; *Röder*, 190. o.: *Richards*, 255. o.; júl. 5.; *Jelentések*, 722. o. júl. 5.; *Zenarolla*, 110. o. jún. 27.; *Önkéntes*, 264. o. júl. 8.

102 *Deák*, 26. o. jún. 26., l. még pl.: *Zenarolla*, 109. o. jún. 25., jún. 27.

103 *Diarium*, jún. 29.

104 *Richards*, 252. o. jún. 28., illetve 251. o. jún. 26., l. még: *Jelentések*, 716. o. jún. 22.; *Károlyi*, 240—241. o.

105 *Károlyi*, 245. o.

106 „Egész éjszakát s egész napot arra fordítottak, hogy előrehaladjanak az ostromművekben, melyek oly számosak, hogy egyiket a másiktól alig lehet megkülönböztetni." *Deák*, 30. o. jún. 30.

a rendelkezésre álló területet kiterjedése megengedte, illetve a kitörések elleni védekezés harcászati igénye is indokolta. Ezek az árkok már szemre is jobban hasonlítottak a parallel-rendszer elméleti sémájához.[107] Itt a belső árkokat mindenütt körülzárják a külsők: amíg az első parallel (a contrevallation) a Duna partjától a Naphegyig ért, addig a negyedik már a déli Nagyrondellát (84) sem fogta teljesen körül.[108]

Nem foglalkozom ehelyütt a paralleleknek a Várhoz és egymáshoz viszonyított távolságával, mert nézetem szerint ez túl sok helyi körülménytől függött (pl. a Víziváros fala már eleve kijelölte az első parallel helyét és vonalvezetését). Bár a források utalnak rá, és különböző mértékegységekben megadnak ilyen távolságokat, ezek megbízhatatlansága azonban nem teszi lehetővé az effajta adatok értékelését. Annál figyelemreméltóbbak viszont a párhuzamos árkok kiépítésének időhatárai, amelyek a következőképp alakultak (érdekességképpen Vauban elméleti terminusaival összevetve:[109]

Vauban sémája (nap)	Császári hadtest (kezdés: jún. 25.)	Bajor hadtest (kezdés: jún. 23.)
1. parallel 1—2.	jún. 25—27. — 2. nap	jún. 23—27. — 5. nap
2. parallel 4.	jún. 28—29. — 4. nap	jún. 28—júl. 2. — 10. nap
3. parallel 9.	júl. 1— 3. — 9. nap	júl. 4—6. — 14. nap
4. parallel 13.	júl. 4— 8. — 14. nap	júl. 6—7. — 15. nap

Látható, hogy Lotharingiai Károly csapatai becsületre méltó teljesítményt nyújtottak, hisz az ismertetett nehézségek ellenére rövid idő alatt végeztek e hatalmas munkával. Eredményükből mit sem von le, hogy ez az egybeesés bizonnyal nem tudatos tervezés következménye volt. A bajor hadtesttől sem tagadható meg az elismerés, bár feltűnő, hogy az első és a második parallel elég lassan készült el. Külön ki kell emelnem még a brandenburgi gyalogság szereplését. Ők csak július 4-én érkeztek Buda alá, de még aznap este munkához láttak, s bár a császáriak az első két parallelt már elkészítették helyettük, a harmadikat és a negyediket két éjszaka alatt megásták a Nagy Választó katonái, az oldalsó fedező árkokkal együtt.[110]

3.1.2 Az árkok szerkezete

Gondot jelent az árkok belső méreteinek meghatározása, erről ugyanis a források adatszerű tájékoztatást nem, csak általános leírást nyújtanak. Egy valami biztosra vehető: az 1684-es kudarc keserű tapasztalatai nyomán 1686-ban sokkal gondosabban készítették el az árokrendszert, így annak belső kialakítása is jobban megfelelt a kívánalmaknak. A munkálatokat egyébiránt erősen megnehezítette, „hogy a talaj nehéz volt, tele kővel és viskók romjaival,"[111] ráadásul a nyílt terepen a dolgosok nem találtak fedezéket. Ezért „elhatározták,

107 *Domokos*, 102. o.
108 L. N. von Hallart "Esplicazione del castelli di Buda" című, a palotákat ábrázoló alaprajzán ez a kis, a rondella árkának ívéhez igazodó árok kitűnően megfigyelhető: *Károlyi*, 355. o.
109 A császári hadtest esetében főként *Károlyi*ra hagyatkoztam, míg a bajoroknál mindenekelőtt a *Diariumot* vettem alapul. Ez erősen ellent mond *Károlyi*nak.
110 *Károlyi*, 245. o.
111 *Journaux*, jún. 26., vagy: *Richards*, 249. o. jún. 21.: Némely helyen a föld olyan rossz, hogy kénytelenek voltak a felhányást (parapett) fasinákkal és földdel töltött kosarakkal csinálni." L. még: *Deák*, 24—25. o .jún. 25., 26.

hogy mindenütt gátkosarak segítségével hatolnak előre".[112] Ezen okok folytán feltételezhető, hogy eleinte csak egy „alapárkot" készítettek, később pedig — Richards szerint — „meghagyatott a tiszteknek és katonáknak, hogy szokott módjok szerint végezzék el a mellvéd felhányásokat és megtágítsák a várkokat",[113] „hogy több embert fogadhassanak be.[114] Néhol a közlekedés megkönnyítése végett „hat man in den Laufgraben, weilen selbe sehr tief einen Antritt oder Staffel verfertigt, . . .".[115] Általánosságban megfigyelhető, s erre többek között a bajor Diarium szolgáltat számtalan bizonyítékot, hogy az ostromlók egy percre sem szűntek meg az árkokat és ostromműveket tökéletesíteni. Jó példa erre a bajorok június 27-én befejezett 3. parallelje, amelynél még július 3-án is „die Brustwehr in etwas erhöhet".[116]

Problémák persze továbbra is akadtak, melyekről Richards például eképp tudósít: „Parancs adatott, hogy a rés közelében az ostromárok megtágíttassanak, a tapasztalás mutatván, hogy azok igen szűkek voltak a [július 13-i] rohamnál, és sok zavart okoztak."[117] Biztosra vehető, hogy a többhelyütt említett esők, zivatarok is megrongálták az ostromműveket.[118] A legnagyobb károkat persze a védők okozták, részben kitöréseik alkalmával,[119] részben aknarobbantásaikkal.[120] Ez utóbbi tekintetében azonban a keresztény aknászok alig-alig maradtak le török „kollégáik" mögött. Jellemző persze, hogy míg az esetet szépítgető Hadinapló szerint az egyébként igen eredményes július 29-i robbantás a brandenburgiaknak csak „némi kárt" okozott, addig valójában mintegy 80 ember veszett oda.[121]

Az árkok szerkezetére vonatkozóan fontos adatokkal szolgál Grimani július 17-i jelentése, melyben így ír: „A gerendákat várvívóárkok készítésére fordították, míg mellvédeiket nem lehetett másképpen megszilárdítani, . . . Néhány másokat rőzsekévék fednek. Elég tágak, de nem olyan tökéletesek, mint az érsekújváriak, és ennek oka valószínűleg a talaj emelkedése és minősége. . . Miután tehát a várvívóárkok megfelelően el vannak rendezve, és a gyülekező helyek az alsó város mögött tartalékkal kellőképpen el vannak látva, nincs ok kirohanástól tartani."[122] A kitörések elleni védelmet szolgálták még az árkok bejáratainál felállított spanyollovasok is.[123]

3.1.3 A redoute-ok

Az ostromárkok szerves részét képezték a stratégiailag fontos pontokat őrző redoute-ok. Órániai Móric elképzeléseiben ezek a közelítő árkok kiszögellé-

112 *Eubics*, 197. o. *Grimani* júl. 17-i levele; l. még: *Richards*, 251. o. jún. 25.; *Deák*, 25. o. jún. 26.; *Zenarolla*, 109. o. jún. 25.

113 *Richards*, 254. o. júl. 4. L. még: *Diarium*, júl. 9.: „So seind auch die Laufgraben besser perfectionirt . . ."; *Zenarolla*, 109. o. jún. 27.

114 *Deák*, 27. o. jún. 27., l. még: *Zenarolla*, 109. o. jún. 27.

115 „. . . az árokban, mivel azok igen mélyek, lejáratot, illetve lépcsőt készítettek, . . .". *Diarium*, jún. 27.

116 „. . . a mellvédeket valamivel tovább magasították." Uo. júl. 3.; *Deák*, 56. o. júl. 26.

117 *Richards*, 258. o. júl. 15.

118 Pl.: *1686/11.* aug. 18.; *1686/12.* júl. 10.; *Journaux*, aug. 2.

119 Pl.: *1686/11.* júl. 25.; *1686/12.* júl. 9.; *Diarium*, júl. 22.: *Zenarolla*, 118. o. júl. 9.; *Önkéntes*, 264. o. júl. 9.

120 Pl.: *1686/11.* júl. 25.; *Önkéntes*, 274. o. júl. 25., 277. o. aug. 1.

121 *Henrik* szász herceg és brandenburgi lovas ezredes naplója Buda 1686-ki ostromáról. (Közli: *Károlyi Árpád*). Történelmi Tár, 1886. 503—520., 695—710. o. (a továbbiakban: *Henrik*), 519—520. o.; *Hadinapló*, 155. o.; *Zenarolla*, 132. o. L. még: *1686/11.* júl. 24.; *Journaux*, aug. 16.

122 *Bubics*, 197. o. *Grimani* júl. 17-i levele uo. 189—190. o. júl. 16.

123 *1686/12.* júl. 2. o.; *Röder*, 189. o.; *Bádeni Lajos* júl. 9-i levele. A spanyollovas keresztben egymáshoz és sorban egymás mellé rögzített rövid gyalogsági szálfegyverekből (Kurzgewehr, Springstöckh) állt.

seinél, vagy pedig az előbbiek között helyezkedtek el, befogadva a tüzérség jelentős részét is. A későbbiekben azonban már inkább az árkok oldalait fedezték, a belső fedező-biztosító funkciót a parallelek vették át. A Buda alatt létesített árokrendszerben a redoute-ok telepítésénél mindkét módszer alkalmazása megfigyelhető.

A térképeket vizsgálva elsőként az tűnt fel, hogy mind a déli, mind az északi támadás szárnyain, főképp a contrevallationban több nagyméretű földerőd épült. Feladatuk a bajor Diarium szerint „die Ausfall zu verhindern und wie auch unsere Laufgraben sicher zu halten".[124] Némelyikben tüzérség is helyet kapott.[125] Ugyanakkor az árkok között is szép számmal találhatók redoute-ok, ám sokszor nem a közelítő árkok könyökeinél, hanem a parallelekhez kapcsolódva. Ennek egyik oka az lehetett, hogy a szűk hely és a nehéz terep miatt feltehetően egyszerűbb megoldást jelentett ílymódon növelni az árkok befogadóképességét, s egyúttal a közelítő árkok rövidsége ellenére egyenletesebben lehetett szétosztani az őrködő, vagy rohamra készülő gyalogságot. A másik okra szintén a Diariumban található magyarázat: „... ist die Com[m]unikationslinie, welche mittelst aufgeworfenen Redutten und anderer Werke, deren eines das andere defendiren solle, bis an die Donau erstrekt worden."[126]

A redoute-ok kiépítése, az árkokkal való szoros összeköttetés folytán, hasonlóképpen árkászmódszerekkel és eszközökkel történt. A redoute-okat, hogy védettségüket fokozzák, palliszádokkal vették körül.[127]

3.1.4 Az ütegek építése

Az ütegek megépítése tulajdonképpen az árkászműveletekhez kapcsolható, minthogy a feladat jellege alig különbözött az utóbbitól, s mert a lövegek védelmére az árkok és ütegek között jól működő összeköttetést kellett létrehozni.[128] Bár a források keveset mondanak a lövegállások szerkezetéről és formájáról, az mégis biztosra vehető, hogy a hozzájuk szükséges eszközök és felhasználásuk nagyjából az árkokéval azonos.[129] Így a lövegeket is vastag földtöltés védte, amelyet még sánckosarakkal is megerősítettek. A földet a megcsúszás és lemosódás ellen karózattal támasztották meg. Az ágyúk alatt „die Erde eben gemacht worden, um darauf die Brucken für die Artillerie zu bauen",[130] így azokat könnyebben lehetett mozgatni. Ez az alapzat egyben meggátolna, hogy esős időben a lövegek a sárba ragadjanak. A lőport a robbanólövedékekkel együtt többnyire az üteg mögött ásott mély gödörben tárolták, mivel ott — a mozsarak célzási hiányosságai miatt — a közvetlen találat veszélye igen csekély volt.[131]

3.2 A gyalogság harca az árokrendszerben

A jól működő ostromárok-rendszer hármas funkciót töltött be: egyrészt hermetikusan elzárta a védőket a külső segítségtől, másrészt a különféle akciók,

124 *Diarium*, júl. 23.
125 „... hogy a kirohanásokat megakadályozzák, és hogy az árkainkat biztosítsák." Uo. jún. 28.
126 „... az összekötő árkokat, amelyeket felhányt redouteokkal és más védművekkel [biztosítottak], amelyeknek egymást kellene védelmezni, egészen a Dunáig kiterjesztették." Uo. jún. 27.
127 Uo. júl. 3., *Röder*, 184. o. *Bádeni Lajos* jún. 30-i levele.
128 *1686/12.* jún. 28.; *Diarium*, júl. 9.
129 *Richards*, 251. o. jún. 26.
130 „... a földet elsímították, hogy arra alapzatot építsenek az ágyúk számára." *Diarium*, júl. 3.
131 *Domokos*, 83. o.

főként a rohamok idején biztosította a várfalak fedetten történő megközelítését, harmadrészt állandóan védte a tábort, az ott levő élelmiszert és muníciót, az ostromtechnikai eszközöket, s leginkább magát a katonaságot. A védők legfőbb célja tehát az első pillanattól kezdve e fojtogató gyűrű rombolása, lehetőleg áttörése volt. Ugyanígy az ostromlók minden eszközzel igyekeztek ezt megakadályozni. A két fél összecsapásai ezért legtöbbször, a rohamokat leszámítva, az árokrendszer frontján zajlottak. A védők azonban, létszámbeli hátrányuk miatt, csak akkor számíthattak bizonyos sikerre, ha kívülről egy nagyobb erejű felmentő sereg támogatást nyújtott nekik. Egy összehangolt, közös akció esetén már mód nyílt volna arra, hogy az ostromgyűrűt áttörve segítséget juttassanak be a várba, vagy támadókat a harc feladására kényszerítsék. Erre nézve a törökök 1684-ben iskolapéldát mutattak, jóllehet sikerükben a szövetséges hadvezetés hibái is lényeges szerepet játszottak.

3.2.1 A kitörések

Buda visszavívása során az aktívan védekező törökök oly gyakran hajtottak végre ilyen rajtaütéseket, hogy azok, mondhatnánk, szinte hozzátartoztak az ostrom hétköznapjaihoz. Ennek megfelelően a források is lépten-nyomon megemlékeznek róluk, sokszor igen terjengősen. Ám, mint azt megszokhattuk már, nem minden esetben egységesek a kitörések körülményeinek előadásában. A tudósítások értékét sok esetben rontja, hogy nagyobb figyelmet szentelnek egy elesett hercegnek, mint az akció pontos és részletes bemutatásának. A leírások közelítőleg egybehangzóan ismertetik a nagyobb kitöréseket. Főként a kisebb jelentőségű rajtaütések esetében azonban eltérések tapasztalhatók a tények előadásában.

3.2.2 Kitörések az északi fronton[132]

Összességében az északi front eseményeiről kapunk átfogóbb képet. Elsőként azokat a kitöréseket veszem sorra, amelyekről több forrás is megemlékezik, s amelyekről ezek értékelhető információt szolgáltatnak:

1. Időpont: június 26-án, valamikor a késő délután, vagy este, „nach der Ablösung";[133]

Cél: a Kakas-rondella és a Kakas-kapu körül épült logement.[134]

Események: „. . . az ellenség a folyó mentén, a toronynál [Kakas rondella ?] kitörést kísérelt meg,"[135] de az ott állomásozó őrség feltartóztatta, majd többszöri kísérlet után,[136] a helyszínre érkező tartalék segítségével, visszaverte őket.

132 A kitörések ilyetén való részletes leírását azért éreztem szükségesnek, mert egyfelől az elmondottak sok helyen eltérnek az eddigi leírásoktól, másfelől itt csak az események harcászatilag fontos részletei szerepelnek, harmadrészt az elemzés utalásai is jobban követhetők.

133 „. . . őrségváltás után." *1686/12.* jún. 26.; *Journaux*, jún. 26.; *Richards*, 251. o.; *Deák*, 26. o. *Jelentések*, 716. o.; *Zenarolla*, 109. o.; *Hadinapló*, 128. o.; *Károlyi*, 237. o. Az *Önkéntes* által 25-én estére tett kitörés valószínűleg a 26-ival azonos, miként hasonló módon a 26-ára jelzett akció a 27-ivel. Véleményemet azzal indokolnám, hogy egyrészt a törökök 26-ára megadott létszáma, kétezer fő, s a cél, „hogy a császáriakat kiszorítsák állásaikból", nagyjából megfelel a többi, 25-éről szóló leírásnak; másrészt — bár ez csak közvetett igazolás — az *Önkéntes* naplójában még egy hasonló csúszás előfordul, mégpedig a júl. 22-i, bajorok elleni rajtaütést említi egy nappal korábban: *Önkéntes*, 259. o. jún. 25., jún. 26., 271. o. júl. 21.

134 *Deák*, 26. o.; *Hadinapló*, 128. o., valamint erre lehet következtetni az *Önkéntes*, 259. o. és a *Jelentések*, 716. o. alapján; az előbbi „az Alsóvárosban elhelyezett lövészek ellen" indított támadásról szól, márpedig akkor még csak itt, a Kakas rondellánál, illetve a városfalon tört rés logementjában települt őrség; az utóbbi pedig egy mecset mellett álló katonaság megrohanásáról tudósít, s a Kakas rondellától nem messze valóban ott volt egy, az Oszmán bég nevét viselő dzsámi.

135 *Hadinapló*, 128. o.

136 *1686/12.* jún. 26.; *Jelentések*, 716. o. jún. 26.

Veszteség: A keresztények vesztesége 10 fő körüli halott és sebesült volt a törökök 20—40 főnyi veszteségével szemben, akciójukat a források sikertelennek tekintik.

Értékelés: a gyalogság sáncainak fedezetében feltartotta, majd a tartalék segítségével visszaverte a támadást.

2. Időpont: június 27-én dél tájban.[137]

Cél: a törökök a készülő ostromműveket akarták megsemmisíteni, mégpedig kétirányú támadással.

Események: A fedett útból (7) előtörő lovasság a városfalon kívül levő Retek utcai üteg (2/2) ellen fordult, a gyalogság pedig az 1. parallel ellen indult.[138] Az árkokban elhelyezkedett lövészek sortüze azonban valószínűleg megállította a janicsárokat, miként az ütegre rontó lovasságot is. Ezzel „időt hagyott az árok végében levő lovas őrségnek",[139] hogy odaérjen és ellenlökésével visszavonulásra kényszerítse a törököket,[140] akik semmiféle eredményt nem tudtak elérni.

Értékelés: a gyalogság sáncainak fedezetében, tűzfegyvereivel feltartotta, majd a tartalék segítségével visszaverte a támadást.

3. Időpont: július 5-én kora hajnalban.[141]

Cél: a frissen érkezett brandenburgiak „méltó fogadása".[142]

Események: A kevés számú forrás jóformán csak a kitörés tényét közli. Károlyi szerint a brandenburgiak a kezdeti zavar után árkaiknál megállították a törököt, majd keményen visszaverték őket.

Értékelés: feltehetően az árkok védelméből jövő kézifegyvertűz verte vissza a törököket.

4. Időpont: július 9-én kora hajnalban.[143]

Cél: a brandenburgiak (netán az egész frontszakasz?) ostrommunkálatainak megakadályozása.[144]

Létszám: kb. 4—600 fő, feltehetően gyalogos.[145]

137 *1686/12.* jún. 27.; *Journaux*, jún. 27.; *Richards*, 251—252. o.; *Deák*, 27. o.; *Zenarolla*, 109—110. o.; *Hadinapló*, 128. o.; *Károlyi*, 239—240. o. *Cornaro* tudósítását csak az időpontok egyeztetése igazolja. *Bubics*, 176. o. *Cornaro* jún. 30-i jelentése (jún. 27-re vonatkozóan).

138 A kétirányú akció ténye a *Journaux*, *Richards*, a *Hadinapló*, illetve *Károlyi* leírásával szemben nem egyértelmű a *Deák*-féle naplóban, sem *Zenarolla*nál, s főként nem az az *Önkéntes*nél; *Richards* más jellegű célt jelöl meg.

139 *Journaux*, jún. 27.

140 *Richards* leírása szerint a török gyalogság a lovasság támogatására később rohant ki, a többi forrás alapján viszont egyidejű hadmozdulatra lehet következtetni. További zavaró tényező, hogy a *Deák*-féle napló, szemben *Zenarolla*val, illetve *Károlyi*val, a lovasőrség parancsnokaként nem báró Falkenstein kapitányt nevezi meg, hanem gróf Hofkirchent.

141 *1686/12.* júl. 5.; *Jelentések*, 721. o.; *Önkéntes*, 263. o.; *Károlyi*, 249—250. o.

142 *Deák*, 35. o. ugyan a bajorokkal szemben végrehajtott akcióként idézi a történeteket, ám ennek ellene szól maga az időpont, és annak említése, hogy ekkor esett el Derfflinger (brandenburgi) tábornok kisebbik fia. Ez utóbbi tény az *Önkéntes*nél és *Károlyi*nál szerepel. *Schmettau* jelentéseinek melléklete is szól erről, de nem a kitöréssel kapcsolatban. *Az 1686/12.* sz. napló is említi Derfflinger fiának elestét, de kitörés helyett arról tudósít, hogy török orvlövészek tüzeltek a brandenburgiakra a Víziváros házai közül.

143 *1686/12.* júl. 7.; *Journaux*, júl. 7.; HL T. 11. *1686/44.* „Diarium, Waß hinder den 6. April 1686. alß die Chur Sachßl. nach Ungarn destinirten Völcker von dresden abgemarchiret und was ferner bey der Belagerung von Ofen bis dato vorgegangen und tentiret worden." (a továbbiakban: *1686/44.*) júl. 9.; *Pöder*, 190. o. *Bádeni Lajos* levele, júl. 9.; *Richards*, 256. o.; *Deák*, 38—39. o.; *Henrik*, 510. o.; *Jelentések*, 724—725. o.; *Zenarolla*, 118. o.; *Önkéntes*, 264. o.; *Hadinapló*, 131. o.; *Károlyi*, 250—251. o.

144 L. a 146. sz. jegyzetet.

145 *Richards* és *Henrik* herceg naplója 400 főt említ, *Zenarolla* 600-at, *Schmettau* jelentéseinek melléklete néhány százat, ezzel szemben az *Önkéntes* kétezer oszmánról tud (bár erősen kétlem, hogy lett volna alkalma bárkinek is megszámolni őket).

Események: A kitörésről bőséges, de egymásnak ellentmondó információk állnak rendelkezésünkre. Az akció egy figyelemelterelő, de az ostromlók ott levő aknáját is betemető aknarobbantással kezdődött, valahol Sziavus pasa rondellája (20) előtt. A törökök ezután váratlanul rácsaptak a 4. parallelre, ahonnan brandenburgiakat a 3. parallelbe szorították vissza, és beékelődtek azok és a császáriak közé. Ezután oldalba támadták a 4. parallelben őrködő (dolgozó?) császári gyalogságot is, amelynek figyelmét a rés tetején gyülekező törökök kötötték le. Ezek az oldaltámadástól megzavarodva szintén visszaszorultak a 3. parallelbe. Ekkorra azonban a helyszínre érkező tartalék is beavatkozott a harcba, és visszaszorította a törököket.[146]

Veszteségek: A keresztények az egybehangzó vélemények szerint mintegy 50 halottat és 100 sebesültet vesztettek, a törökök összesen csak kb. 50-et,[147] így tehát az akciót, figyelembe véve az ostromművekben keletkezett tetemes károkat, az ő győzelmükként kell értékelni.

Értékelés: a kitörő csapatok a meglepetés előnyeit kihasználva áttörték az árkok frontját és csak a tartalék beavatkozása szorította vissza őket.

5. Időpont: a július 13-i roham idején.[148]

Cél: feltehetően a védekező csapatok támogatása egy elterelő hadmozdulattal, éspedig a brandenburgiak elleni kirohanással.

Események: A törökök annak láttán, hogy a császári csapatok a harcot beszüntetve megkezdték a visszavonulást, kitörtek a roham balszárnyát fedező brandenburgiakra, bár lehetséges, hogy a visszavonulók útját akarták elvágni.[149] A brandenburgiak azonban felkészülten várták, és visszaverték a kísérletet.

Veszteségek: A törökök mintegy 20 halottat hagytak hátra.

Értékelés: feltehetően az árkok védelméből jövő kézifegyvertűz verte vissza a törököket.

6. Időpont: július 25-én délután 3—4 óra körül.[150]

Cél: a források nem közlik, de a törökök minden bizonnyal az ostromműveket akarták szétrombolni, illetve a keresztényeket a falak közelébe csalogatni, hogy tűzfegyvereikkel minél nagyobb személyi veszteségeket okozzanak nekik (több helyütt kiemelik a török tüzérség szerepét).

Létszám: az ellentmondó adatokból nem állapítható meg, de valamennyi szemtanú erős török csapatokat említ, Grimani és az Önkéntes pl. ezernél nagyobbra tette számukat.

146 *Henrik* naplója szerint a kitörés a császáriakat érte, amit *Károlyi* vitat. Mégis valószínűnek tartom, hogy van valami igazság állításában. A *Journaux* és *Zenarolla* ugyanis arról tudósít, hogy a császáriakat ért oldaltámadással egyidőben a törökök frontálisan is megrohanták azokat. Továbbá több forrás egyáltalán nem állítja, hogy elsőként a brandenburgiakra törtek volna, csak annyit mondanak, hogy a két seregrész közé ékelték be magukat (*Röder, Richards, Deák, Henrik* herceg). Így végül is elképzelhető, hogy az egész 4. parallelt egyszerre támadták meg, és amikor a brandenburgiak meghátráltak, akkor fordultak az oszmánok a császáriak oldalába, két tűz közé fogva őket.

147 *Károlyi* csak 10 fő veszteségről ír, ám a források csaknem egyöntetűen többről beszélnek.

148 *Journaux*, júl. 13.; *Diarium*, júl. 13.; *Richards*, 258. o.; *Deák*, 44. o.; *Jelentések*, 729. o. *Bubics*, 192. o.; *Zenarolla*, 121. o.; *Önkéntes*, 267. o.; *Hadinapló*, 135. o.

149 *Önkéntes*, 267. o.

150 *1686/11.* júl. 25.; *Journaux*, júl. 25.; *1686/44.* júl. 25.; *Richards*, 261. o.; *Deák*, 55—56. o.; *Henrik*, 517. o.; *Jelentések*, 742. o. júl. 26. (25-ére vonatkozóan); *Bubics*, 232. o. *Grimani* júl. 26-i levele (25-re vonatkozóan); *Zenarolla*, 129. o.; *Önkéntes*, 273—274. o.; *Hadinapló*, 146—147. o.; *Károlyi*, 297—298. o.

Eredmények: Az egész ostrom talán legnagyobb és legtovább tartó összecsapása ismét figyelemterelő aknarobbantással kezdődött az Esztergomi rondella (15) tövénél. Elsőként a jobb oldalon a fedett útból (7)[151] indítottak támadást, amely az ott levő ütegek ellen irányulhatott.[152] Ezt a császáriak még könnyűszerrel visszaverték. Ezzel egyidőben azonban (vagy röviddel utána) a törökök baloldalt az előbbinél nagyobb számú csapattal a brandenburgiakra törtek rá, akik szintén megfutamították, majd üldözőbe vették az oszmánokat. Azok menekülést színlelve[153] egészen a Vár faláig futottak, ahol azonban újabb kitörő csapatokkal megerősödve megfordultak, és szétzilálták, majd visszaszorították az utánuk nyomulókat. Látva a brandenburgiak nehézségeit, Károly herceg segítségükre küldte az Alsóváros falánál álló tartalék zászlóaljakat, melyek immár másodszor is hátrálásra kényszerítették a törököt,[154] miközben azok megrohanták a Duna mellett elhelyezett hajdúkat is.[155] Forrásaim szerint a harc még többször ide-oda hullámzott, végül több órás küzdelem után az oszmánok visszahúzódtak a Várba.

Veszteségek: Mindkét részen nagy volt az elesettek száma,[156] bár a pontos számokat nem lehet megállapítani, az mégis bizonyosnak látszik, hogy a törökök szenvedtek nagyobb veszteségeket, a kitörés ilyeténképpen sikertelennek tekinthető.

Értékelés: az erős török csapatok első rohama nem tudta áttörni az árkok frontját: ezután megpróbálták kimozdítani, és a várfalak tűzfegyverei elé csalni az ostromlókat, de az összekeveredve harcolókra a törökök nem tudtak lőni; a küzdelmet a keresztények túlereje döntötte el.

7. Időpont: augusztus 16-án, dél tájban (?).[157]

Események: A törökök egy szóróakna-robbantás figyelemelterelő hatása alatt kirohantak a brandenburgiakra, akik azonban keményen visszaverték őket.

Értékelés: feltehetően az árkok védelméből jövő kézifegyvertűz verte vissza a törököket.

8. Időpont: az augusztus 29-én lezajlott segítségnyújtási kísérlet alatt.

Cél: a segítségnyújtási kísérlet támogatása.

Események: A várbeliek az Alsóvárosban állomásozó hajdúkra támadtak,[158] akik visszaverték őket.[159]

Az északi fronton végrehajtott török akciók egy részének megítélése adatok hiányában, vagy azok végletes ellentmondásossága miatt meglehetősen bizonytalan. E kitöréseket csupán egy-két forrás említi. Érdekesség, hogy ezek a tudó-

151 A *Hadinapló*, 146. o. szerint „auß seiner Fausse Braye", vagyis a fedett útból.

152 *Zenarolla*, 129. o. szerint a törököknek sikerült előrehatolniuk az ütegig . . .". Talán az ütegek ellen irányított (?) aknák sikertelenségét akarták korrigálni.

153 Ezt csak *Grimani* mondja ki, de az események lefolyása igazolni látszik állítását. *Bubics*, 232. o.

154 A törökök második, váratlan visszacsapását, illetve a főparancsnok által indított ellenakciót minden forrás megemlíti.

155 *Richards*, 261. o.; *Bubics*, 232. o.; *Önkéntes*, 273. o.; *Hadinapló*, 146. o.

156 *Richards* egyenlő veszteségekről (100—100 fő) ír, a többi forrás azonban nagyobb számú török halottat említ: a *Deák*-féle napló 100 keresztény halottról tud, a törökökéé ennél több; *Henrik* hercegnél 150 török halott szerepel: *Schmettau* jelentéseinek melléklete szerint „Wir werden gegen 60 todte und blessirte dabey bekommen, der Feind aber ein weit mehrers dabey verlohren haben, . . ."; a *1686/11. sz.* napló és *Grimani* 200 halott és sebesült keresztényt, az utóbbi még ennél is több török veszteséget említ.

157 *Journaux*, aug. 16.; *Bubics*, 284. o.; *Önkéntes*, 284. o.; *Hadinapló*, 184. o.

158 *Henrik*, 707. o.; *Károlyi*, 361. o. is erre hivatkozik.

159 *Bubics*, 310. o. *Grimani* aug. 29-i levele szerint az akciót a báró d'Asti által kiküldött huszárok állították meg.

sítások általában nem holmi csetepatékról, hanem komolyabb méretű összecsapásokról szólnak. További furcsaság, hogy néhányukat közvetlenül a nagyobb rajtaütések utáni napra teszi leírójuk. Minthogy a róluk kapott információkat egyéb adatok hiányában nem áll módomban ellenőrizni, így csak az időpontokat közlöm: június 18., június 20., június 28., július 7., július 14., július 26., augusztus 13.[160]

3.2.3 Kitörések a déli fronton

A déli oldalon lezajlott kitörésekkel kapcsolatban nem csak az a probléma, hogy viszonylag kevesebb adat áll rendelkezésemre, de ez a kevés is igen sok ellentmondást tartalmaz. Elsőként itt is a pontosabban behatárolható akciókat veszem sorba:

1. Időpont: június 20.[161]

Cél: az ostromló sereg felvonulásának zavarása.

Események: A kitörő lovasságot (Károlyi szerint gyalogságot is) a Károly herceg által odavezényelt horvát könnyűlovasok (?) visszaszorították a várba.

Értékelés: az időben beavatkozó tartalék hiúsította meg az akciót.

2. Időpont: június 26.[162]

Cél: a készülő első parallel (a Diarium circumvallatios vonalnak nevezi).

Események: a kitörő törökök az „elővároson" keresztül rontottak az árkokra, de a rájuk irányított muskéta- és ágyútűz visszaverte őket.

Veszteségek: néhány keresztény sebesült mellett ismeretlen számú török.

Értékelés: az árkok védelméből jövő kézifegyvertűz visszaverte a törököket.

3. Időpont: június 29.[163]

Cél: Károlyi szerint a készülő naphegyi redoute-ot (2/44), illetve az ostromárkokat akarták elfoglalni, és szétrombolni (az általam használt források csak ez utóbbit erősítik meg.)

Létszám: pontosabban meg nem határozható, de 1000 főnél bizonyosan nagyobb számú lovas és gyalogos tört ki.[164]

Események: A törökök a Fehérvári kapun (9) rohantak ki, és (feltehetően) a futóárkok bal oldalát fedező, a Naphegy lábánál álló őrségre (tartalékra ?) vetették magukat, amely nem tudta feltartani őket, hátrálni kényszerült, s így a janicsároknak sikerült betörniük az árkok közé, és elkezdték a védművek pusztítását. Az ott tartózkodó napos tábornokok igyekeztek a gyalogságot együtttartani és sortüzekkel megállítani a törököket. Eközben a helyszínre érkező

160 A források a felsorolás sorrendjében: *Önkéntes*, 257. o.; *1686/12.*; *Zenarolla*, 106. o.; Uo. 111. o.; Uo. 116. o.; *Henrik*, 512—513. o.; *Deák*, 56. o.; *Önkéntes*, 287. o.

161 *Deák*, 21. o.; illetve *Károlyi*, 214. o. a Főjelentésre hivatkozik.

162 *Diarium*, jún. 26.: *Bubics*, 176. o. *Cornaro* jún. 30-i levele jún. 27-re vonatkozóan: *Önkéntes*, 260. o. jún. 27.

163 *1686/12.* jún. 29.; *Journaux*, jún. 29.; *1686/44.* jún. 29.; *Diarium*, jún. 29.; *Röder*, 185—186. o. *Badeni* Lajos jún. 30-i levele (jún. 29-re vonatkozóan); *Richards*, 252. o.; *Deák*, 28—29. o.; *Zenarolla*, 111. o.; *Önkéntes*, 260. o.; *Bubics*, 177. o. *Cornaro* júl. 7-i levele (jún. 30-ra vonatkozóan) és a *Hadinaplo*, 128—129. o. esetében az adatok egyeztetéséből lehet megállapítani, hogy valóban a 29-i kitörésről szól a tudósítás. Érdekes, hogy amíg az *Önkéntes*, a *Deák*-féle napló és a *Hadinapló* du. 5 óra körülre teszi a török hadmozdulatát, addig *Zenarolla* délre, a *Diarium* és *Richards* pedig du. 2 órára.

164 *Károlyi*, a *Röder* által közölt *Badeni Lajos*-féle levélre (l. az előző jegyzetet) hivatkozva 4—500 lovasról és 6—700 janicsárról beszél; az *1686/12.* sz. naplóban 400 lovas és sok gyalogos, a *Diarium*ban 300 lovas és 5—600 janicsár, a *Hadinaplóban* 500 lovas és 1000 gyalogos, a *Deák*-féle naplóban 200 lovas és gyalogos, az *Önkéntes*nél *pedig* 3000 ember szerepel.

bajor lovas őrség (talán a Károlyi által említett Bilbis kapitány csapata ?[165]) is összecsapott a török lovassággal, de szintén hátrálni kényszerült. Rövidesen a helyszínen termett Badeni Lajos és Savoyai Jenő némi lovassággal, akiket gróf Hoffkirchen követett egy császári lovas őrséggel, illetve az önkéntesek egy csapatával. Végül Miksa Emánuel testőrezredéből két zászlóalj beavatkozása döntötte el a küzdelmet. Közben a tüzérség is mindkét részről beleszólt a harcba, de addigra a felsorolt egységek ellenlökése már megállította a török rohamát, majd visszaszorította őket a várba.

Veszteségek: A számok ellentmondanak egymásnak, de elég valószínű, hogy a törököké volt a nagyobb.

Értékelés: a török lovasság megpróbálta lekötni a bajor lovas őrséget és teret biztosítani a janicsároknak az árkok elleni támadáshoz; a keresztény gyalogság fegyelmezett visszavonulása, majd az erősítések ellenlökése azonban megakadályozta az árkok áttörését, akciójuk tehát, az ostromművekben okozott károk ellenére összességében kudarcot vallott.

4. Időpont: július 22-én kora hajnalban.[166]

Cél: a déli Nagyrondella (84) contreescarpe-ján levő, állványzatra helyezett négyágyús üteg (2/41).

Létszám: mintegy száz főnyi janicsár.

Események: Bár a keresztények értesültek a kitörés szándékáról és a Választó készenlétbe helyezte csapatait, megerősítve az őrséget is,[167] a hajnali szürkületben[168] a palota kapuján (86) és a falak mögül kirontó törökök oly váratlanul csaptak az árkokat őrző szászokra, hogy azok rendezetlenül futásnak eredtek. A fedezetlenül hagyott árokban levő csapatok is megzavarodtak, és időt hagytak a janicsároknak, hogy az ütegben három ágyú és egy (két?) mozsár gyújtólyukát beszögezzék, időlegesen használhatatlanná téve azokat. A támadókat a helyszínre érkező tartalék verte vissza.

Veszteségek, értékelés: Az időpont kitűnő megválasztásával és az akció váratlanságával magyarázható az elesett keresztények nagy, 80—150 fő közé tett száma, szemben a mindössze 30 török halottal. A Diarium viszont a szász előörsök tapasztalanságát okolja a nagy veszteségért.

5. Időpont: augusztus 13.[169]

5. Cél: talán a felmentő sereg hadmozdulatainak támogatása.

Események: Ezen a napon a védők kétszer is kitörtek a bajorok lovas őrségeire, de mindkétszer megfutamították őket.

6. Időpont: augusztus 14.[170]

Cél: a felmentő sereg hadmozdulatainak támogatása.

165 *Károlyi* forrásai *Badeni Lajos* id. levele, a bajor napló, a Főjelentés, a Journaux és a Foglietto Straordinario. *Károlyi*, 270. o .2. sz. jegyzet.

166 *1686/44.* júl. 22.; *Diarium*, júl. 22.; *Röder*, 200. o. Badeni Lajos júl. 22-i levele; *Richards*, 260. o.; *Deák*, 50. o.; *Henrik*, 516. o.; *Jelentések*, 737. o.; két jelentés júl. 24-ről (22-re vonatkozóan); *Bubics*, 226—227. o.; *Grimani* júl. 23-i levele; Zenarolla, 126—127. o.; *Önkéntes*, 271. o. júl. 21. (!); *Hadinapló*, 142—143. o.

167 *Diarium.*

168 *Károlyi* szavai. Az időpont ilyetén való megválasztása mindenesetre a török jó helyzetfelismerését dicséri, és az eredmény sem maradt el.

169 *1686/11.* aug. 13.; *Journaux*, aug. 13.; *1686/44.* aug. 13.; *Diarum*, aug. 13.; *Henrik*, 700. o.; *Hadinapló*, 172. o.; *Károlyi*, 338. o. A források állításai meglehetősen ellentmondóak.

170 *1686/11.* aug. 14.; *Diarium*, aug. 14.; *Deák*, 82. o.; *Zenarolla*, 142. o.; *Önkéntes*, 283. o. Érdekes, hogy a *Diarium* erre a napra tesz két kitörést, az előzőn pedig csak egyet említ.

Események: A kirohanókat az árkok őrsége felkészülten fogadta, ráadásul a segítségül érkező Badeni- és Aspremont-ezredek elvágták a visszavonulás útját, és nagy pusztítást vittek véghez az oszmánok között.

Értékelés: Az árkok tűzereje és a tartalék gyors reagálása hozta meg a sikert.

7. Időpont: augusztus 23-án (estefelé?).[171]

Cél: ezen a napon feltehetően két kitörés is történt: az egyiknél az István-tornyot (69) akarták visszafoglalni a törökök, a másiknál pedig a bajoroknak a völgyben legelésző jószágait akarták elhajtani.

Események: A török lovasság a Fehérvári kapun (9) jött ki, Pletze alezredes azonban a szász Trautmannsdorf-ezredbeli őrséggel megállította és egészen a falakig üldözte őket, ahol azonban Pletze halálos lövést kapott. Az István-torony (69) ellen támadók is sikertelenül jártak.[172]

8. Időpont: augusztus 25. és 26.[173]

Cél: az István-torony (69) visszafoglalása.

Események: Az akciók leírása a forrásokban teljesen ellentmondó, csak a cél egyértelmű.

9. Időpont: augusztus 29-én, a segítségnyújtási kísérlet alatt.[174]

Cél: a segítségnyújtási kísérlet támogatása.

Események: A bajor őrség felkészülten fogadta és hamar visszaverte a törökök akcióját.

A déli frontszakaszon történt kitörések leírásánál is akadnak — a felsoroltakon túlmenően — nehezen értékelhető tudósítások. Ezek összességükben olyan általánosságokat tartalmaznak, amelyek alapján lehetetlen a tényekre következtetni. Így most is csupán az időpontok közlésére szorítkozom: június 28., július 24., augusztus 9., augusztus 15—16., augusztus 21. A Károlyi által augusztus 25-re tett kitöréséről forrásaim nem tesznek említést.[175]

3.2.4 A kitörések elhárítása

Az ostrom során forrásaim harminchárom kitörést említenek, közülük húszról van valamilyen értékelhető adat, s azokat több forrás is megerősít. A két fronton nagyjából azonos számú akció zajlott le,[176] s a császáriak és a bajorok ellen bevetett török csapatok erejében sem figyelhető meg nagyobb eltérés, annál inkább az időbeni megoszlásban. Ez egyértelműen az ostrom eseményeiből és a terepadottságokból következett.

171 *1686 II.* aug. 23.: *1868 44.* aug. 23.: *Deák*, 89. o.: *Henrik*, 705. o.: *Zenarolla*, 150. o.: *Önkéntes*, 288. o.: *Karolyi*, 353—354. o. valamint *Zenarolla*, 149. o. aug. 22. is. Az egyezést az ellenlökést végrehajtó Pletze alezredes nevének említése igazolja.

172 *1686/II.* aug. 23. *Karolyi* egyébként a két kitörés lezajlásának egyidejűségéről szól, a források viszont erről nem tudnak, sőt egyik sem beszél két rajtaütésről, kivéve *Zenarollát*, aki viszont a lovasság akcióját 22-re, a gyalogságét 23-ra teszi.

173 *1686 II.* aug. 26.: *Diarium*, aug. 25.: *Henrik*, 705. o. aug. 26.: *Bubics*, 306. o. *Grimani* aug. 27-i levele: *Zenarolla*, 152. o. aug. 25.: *Karolyi*, 354. o.

174 *Diarium*, aug. 29.; *Deák*, 94. o.: *Zenarolla*, 155. o.: *Önkéntes*, 290. o.

175 *Zenarolla*, 110—111. o. jún. 28.: *Önkéntes*, 273. o. júl. 24., 280. o. aug. 9.: *1686 44.* aug. 10.: *Bubics*, 279. o., 284. o. *Grimani* aug. 16-i levele (15—16-ra vonatkozóan): *Diarium*, aug. 21.: *Önkéntes*, 186. o. aug. 21.

176 Minthogy nem áll módomban ellenőrizni a csak egy-két forrás által említett, és így bizonytalannak tetsző kitörések megtörténtét, ezeket is beleszámítom az értékelésbe, feltételezve, hogy valami alapjának kell lennie a közlésnek. Más kérdés, hogy ezek figyelmen kívül hagyása sem módosítja a következtetéseket.

Az északi fronton a kitörések helyét eleve behatárolta a városfal és a meredek keleti oldal. A városfalra (1) támaszkodva előrenyomuló árokrendszer is fokozatosan csökkentette a kirontó törökök mozgásterét. Ez gyakorlatilag akkor tűnt el, amikor az árkok elérték a falak tövét, lezárva ezzel a Bécsi kapu (26), illetve a július 27-i roham után, amikor a keresztények állást foglaltak a külső várfalon (18). Ezt követően csak a nyugati kurtina (6) alatti fedett útból (7) lehetett valóban váratlan támadást indítani az egyébként már jóelőre ennek megfelelően kialakított árkok ellen.[177] A városfalon belül ugyanis már csak az egyes paralleleken keresztül, majd azok között áttörve tudták volna az ostromlókat támadni. Így érthető, hogy az északi fronton az akciók többsége július 27-ét megelőzően zajlott le.

A déli oldalon egészen más volt a helyzet. Az itteni, tágasabb térségen csak az árkok álltak a törökök útjában, s a Fehérvári kapu (9) felől elvileg mindvégig lehetőségük nyílt, már ha a lovas őrségen át tudtak volna törni, a bajor parallelek oldalába kerülni, ám mégis kevesebb kitörés történt július 16. előtt.[178] Ennek magyarázata talán az, hogy az előterep itt kevésbé adott módot meglepetésszerű akcióra, mivel a Fehérvári kapu (9) elég messze esett az árkoktól, a fedett utat (7) és a Nagyrondella kapuját (86) is jól szemmel tarthatták, s általában az egész területet könnyen tűz alá vehették az ostromlók. Gyökeresen megváltozott a helyzet, amikor a bajorok betörtek a Vár területére. Ekkor már a paloták zegzugos épületegyüttese, s az ellenfelek közt minimálisra csökkent távolság megfelelő körülményeket biztosított a váratlan rajtaütésekhez. Épp emiatt a tüzérség sem tudott eredményesen beavatkozni az elhárításba. A szűk hely megnövelte a török tűzerejének koncentráltságát (kézigránát, lőporos zsák), a magassági fölény pedig lendületet adott a gyalogsági támadáshoz. Más szemszögből vizsgálva az eseményeket, úgy vélem, hogy itt és ekkor már nem is lehet a klasszikus értelemben vett kitörésről, árokharcról, vagy rohamról beszélni, mivel a romok közt folyamatos küzdelem folyt minden kőrakásért.

A törökök akcióit, céljuk és a bevethető erő tekintetében, a fentebb elmondottak mellett más tényezők is korlátozták. Egyrészt a védősereg létszáma, ellentétben 1684-gyel, eleve kevés volt egy olyan, komolyabb méretű kitöréshez, amely az ostromgyűrű áttörésével is megpróbálkozhatott volna. Ezért csak és kizárólag az ostromműveletek lassítására, az ellenfél folytonos zaklatására gondolhattak. A viszonylag gyengébb csapatok kirohanásait azonban az ostromlók könnyebben vissza tudták verni. Másrészt a Vár védműveinek szerkezete, valamint az előbb említett helyi tényezők, még egy erős várőrség számára sem tették volna lehetővé nagy létszámú különítmény rejtett összegyűjtését, illetve gyors és váratlan harcba vetését. E tekintetben csak a kisebb egységek érhettek el sikereket.

A kitörések elhárításakor a császári gyalogság a parallelekre támaszkodva, szilárd, védett pozícióban várhatta a rárontó török csapatokat, hogy koncentrált tűzcsapással megállítsa azokat. A húsz értékelhető akcióból tizenöt irányult közvetlenül az árkok ellen, s ebből öt esetben bizonyosan, ötször pedig való-

177 E célból vágták át a városfalat, valamint ezért húztak több összekötő árkot a Retek utcai üteghez, illetve a contrevallationhoz.
178 Júl. 16. fordulópont a déli fronton, mivel ott ekkor történt meg a glacis megkoronázása.

szinűleg igy zajlott le a harc.[179] Több alkalommal a lövészek fedezékeiket elhagyva, ellenlökéssel, kézitusában szorították vissza a törököket a Várba.[180] Az oszmánok azonban a lendületesen előtörő kereszténveket néhányszor maguk után, a falakon felállított tűzfegyverek elé csalogatták, s ezzel tetemes veszteségeket okoztak nekik.[181] Emellett a védőknek sikerült mindkét oldalon egyszer-egyszer (július 9., július 22.) a váratlanság erejétől segítve, egy alkalommal pedig (június 29.) a keresztény erők megosztása révén áttörniük a legkülső parallelen, és egészen a következő vonalakig hatolniuk. Főként ekkor, de lényegében valamennyi esetben megmutatkozott, miért nevezte Vauban a paralleleket „place" d'armes"-nak, s hogy ezek az árkok valóban megfeleltek a magas szintű elvárásoknak. Az áttörési pont környékén levő egységekből ugyanis mindig át tudták csoportosítani a szükséges létszámú erőket az oszmánok visszaszorítására.[182]

A készülő árkok ellen, és az árokrendszeren kívül végrehajtott kitörések visszaverése többnyire a keresztény lovasság feladata volt. Ezért a harcászatilag fontos pontokon álló lovas őrsök jól szervezett láncát hozták létre. Elhelyezkedésükből fakadóan többnyire csak második lépcsőben csaptak össze az ellenséggel.[183] Előfordultak ugyan kisebb megingások, ám mivel a török lovasságnál jóval nagyobb lökőerővel rendelkeztek, meg tudták akadályozni azok áttörését, amíg az újabb lovasegységek megteremtették a szükséges előfölényt az ellenség visszaszorításához.

3.3 Az ütegek telepítése és annak időrendje a megközelítés fázisában

A tüzérség elhelyezkedése, miként az árokrendszeré, első látásra ötletszerűnek tűnik. Ám amíg az utóbbi esetben a tervezés a meghatározó tényező, addig az előbbire döntő befolyást gyakoroltak a terepadottságok, minthogy a lövegek számára csak a magaslatok nyújtottak megfelelő pozíciót.

A tüzérség telepítése az árokrendszer kiépítésével egyidejűleg kezdődött, ám ez utóbbi befejeztével még korántsem zárult le, sőt, az ütegállítás a korábbiakhoz hasonlóan nagy intenzitással folyt. Ennek első fázisaként az árokásással párhuzamosan létrehozták a legfontosabb fedező és réstörő ütegeket, ezt követően pedig oly mértékben fokozták mind a telepek, mind a lövegek számát, hogy azok megfelelő támogatást nyújthattak a július 27-i roham előkészítéséhez és sikeres végrehajtásához egyaránt. A küzdelem végső szakaszában a már elfoglalt pozíciók megerősítése, a további térnyerés elősegítése és főként a döntő roham tüzérségi feltételeinek biztosítása történt meg.

Az ütegépítés kezdetben az árkok előrenyomulását követte. A kétféle munkálat között néhány napos csúszás figyelhető meg. Ez azonban nyilvánvalóan

179 A források ilyen jellegű megnyilvánulásaiból, mint az itt elsőroltak, következtetek erre: „megállították és nagyon erélyesen visszaverték", „erőteljesen visszaverték", „épp akkora szilárdsággal visszaverték", stb. De hivatkozhatnék a *Diarium*, jún. 29-i bejegyzésére, mely szerint a bajor árokőrség „auf den Feind etliche Salve gegeben, auch dadurch selbe insoweit aufgehalten haben, daß intzwischen auch unsere Cavallerie herbei geruckt...": hasonló adat olvasható *Richards*nál a lovasság ilyen jellegű működéséről a jún. 27-i kitöréskor: „vagy 50 főből álló lovas csapat,..., bevárta a törököket, és midőn ezek egy pisztolylövés távolságra jöttek, a csapat előrohant és karabinjaikkal közéjük lőtt,...". *Richards*, 251—252. o.

180 L. pl. a júl. 25-i kitörés eseményeit.

181 L. uo., illetve az aug. 23-i kitörést.

182 L. pl. a júl. 9-i, vagy a júl. 22-i kitöréseket.

183 L. pl. a jún. 27-i, vagy a jún. 29-i kitöréseket.

azzal az előnnyel járt, hogy a már kész árkok fedezni tudták az ütegépítkezéseket.[184]

3.3.1 A tüzérség telepítése az északi fronton

A paralleleket az északi fronton július 8-ra ásták meg.[185] Addig, leszámítva a Víziváros ostromára felállított, és

1. június 23-tól a Rózsadombról a Víziváros falát (1) törő 6 db 24 fontos (2/12), valamint

2. az azokat fedező tábori ágyúkat, közvetlenül a Vár elleni támadáshoz elkészült:

3. június 29-re a városfal (1) ellen emelt lövegállásban egy 6 db tábori ágyúból álló üteg a kitörések elhárítására;

4. július 1-re a Retek utcai 5, 2-ától 12 db feles Karthaunéból álló üteg az Esztergomi rondella (15) és környéke (17) töretésére (2/2, 3/8); továbbá

5. július 6-ra a Kis-Svábhegyen levő 6 db feles Karthaunéból álló üteg az északi fal (17, 18, 24) védelmének oldalba fogására (2/8), illetve

6. június 29-re a Retek utcai 4, július 2-tól 8 (Fontana szerint 6 — 3/14. a) mozsaras teknő a török ütegek és a Vár belterületének bombázására (2/15), végül pedig

7. július 6-ra a 2. és 3. parallel közti 6 (Fontanánál 4 — 3/14. b) mozsaras teknő (2/18)[186]

Az árkok befejezéséig Károly herceg csapatai a tüzérség telepítésében kétségtelenül előnyösebb helyzetbe kerültek, és a Jelentések írója szerint „Unsere Sachen gehen kayserl. Seits besser, alss Chur-Bayerischer von statten, einestheils weilen wir mehrer Vortheil zu approchen und anderntheils keine so grosse feindl. -Gegen-Defension haben, auch wir auss Unserer schwehren Stücke besser, alss Sie bedienen können."[187] A császáriak lendülete a későbbiekben sem csökkentek. Elsőként július 8-án, annak következtében, „hogy a svábhegyi üteg nem működik a várt sikerrel, ... hogy az ágyúk nem lőnek be a városba, elrendeltetett, hogy 5 ágyú, a spanyol főtüzér találmánya, állíttassék a hegyre és amazok vétessenek el, ...".[188] Ezt követően a július 27-ig terjedő időszakban már a Vár falai alatt állították fel lövegeiket, így

8. július 10-re a 3. parallelben a brandenburgiak ütegét 6 db, július 12-től 9 db, július 18-tól 12 db feles Karthaunéval (Juvigny, 2/32 is így jelöli: Fontana, 3/20 8 db-ot tüntet fel) a Murád pasa (21) és Sziavus pasa rondellái (20) közti kurtina (18) ellen;

9. július 11-re a 4. parallelben a császáriak ütegét az Esztergomi rondella (15) és annak kurtinája (17) ellen 9 db feles Karthaunéval;

184 L. pl. az északi oldalon jún. 27-én végrehajtott kitörést. L. *Diarium*, jún. 27.
185 L. a 27. oldalt.
186 A felsorolt és az alább következő terminusok és darabszámok részben a tüzérség telepítését összefoglaló táblázat egyértelműnek tekinthető adatain, részben saját következtetéseimen alapulnak. A tételes felsorolásban eltekintek a hivatkozástól, mivel a forráshelyek a dátumok ismeretében visszakereshetők.
187 „Dolgaink itt a császári oldalon jobban mennek, mint a bajor választófejedelmieknél, mivel nekünk nagyobb előnyünk van az árkolásban, másrészt az ellenség védelme nem túl erős velünk szemben, ráadásul nagy ágyúinkkal jobban lövünk, mint ők (ti. a bajorok). *Jelentések*, 720—721. o. júl. 6.
188 *Richards*, 255. o. júl. 8.; *Károlyi*, 252. o.; *Juvigny* (2/8) is már 5 ágyúval jelzi ezt az üteget.

10. ugyancsak július 11-re a brandenburgiaknak a városra tüzes golyókat lövő 22 db (?) 3 fontosát (2/11, 3/31), és

11. a mellettük sorakozó 4 db (?), gyújtóbombákat lövő haubicot (2 25 ?);

12. július 17-re a Víziváros falán (1) kívül álló, az Esztergomi rondella (15) külső oldalát lövő (Gonzalez-féle ?) üteget 3 db feles Karthaunéval (2/3, Fontanánál, 3/13, 2 db), illetve

13. július 21-re (?) a Víziváros falán (1) kívül álló 3 ágyú melletti (a térképek szerint mögötti) 4 mozsaras teknőt (2/17, 3/14 c) hozták tűzkész állapotba.

Néhány, csak a források, illetve csak Károlyi által leírt objektum helyének, céljának és lövegei számának megítélése bizonytalan, így többek között:

a) A fentebb 8-as, illetve 9-es számmal jelzett üteget ilyen formában csak a Journaux, az Önkéntes naplója (?) és Károlyi említette.[189] Feltűnő azonban, hogy egyesek 2 hárómágyús ütegről beszélnek,[190] mások viszont egy hatágyús császári.[191] és egy ugyancsak hatágyús brandenburgi ütegről.[192] A császári ütegnél nem tudom eldönteni, vajon hat, avagy kilenc löveg a helyes adat? A másik ütegről Richards július 10-i leírása közli, hogy „a brandenburgiak egy hat 24 fontosból és bal felől egy három 24 fontosból álló ágyúüteget állítottak víárkaikba, melyek most kereszttüzet tartanak fenn a karózatra".[193] Ezek szerint ez a nagy üteg két részből tevődött össze, amit az ütegállás tört vonalú ábrázolásával Juvigny (2/32) és Fontana (3/20) térképe is jelez.[194] Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy július 12-én és 17—18-án több — bár mindkét esetben más és más — forrás határozottan utal az üteg újbóli kiegészítésére.[195]

b) A július 11-én többek által említett 5 db ágyú és 2 db mozsár (ezekhez másnap 1 db ágyú és 2 db mozsár csatlakozott)[196] helye, célja is bizonytalan.[197] Némi eligazítást ad a Jelentések bejegyzése, amely ugyanaznap az előbbiekkel nagy valószínűséggel azonos 5 db ágyú és 4 db mozsár felállításáról tudósít, ezek egy vonalban sorakoznak egymás mellett, 50 lépésnyire a réstől.[198] Juvigny (2/5, 2/18) és Fontana (3/13, 3/14 d) térképein egyetlen ilyen pont lelhető fel, éspedig a 3. és 4. parallel között, a városfal (1) belső oldalától nem messze. Továbbá bizonytalan még

c) a július 15-én Károlyi szerint[199] a 4. parallelben létesült 4 ágyús brandenburgi üteg egészében, minthogy sem a források, sem a térképek nem tudnak róla ;valamint

d) a július 15-én, majd július 19-én Zenarolla által leírt 3 ágyús üteg,[200] amely valahol az Esztergomi rondella alatt helyezkedett el (erről Grimani is

189 *Journaux*, júl. 10., 11.; *Önkéntes*, 265. o. júl. 10.; *Károlyi*, 252—254. o.
190 *Deák*, 37. o. júl. 8.; *Zenarolla*, 117. o. júl. 7.; *Önkéntes*, 264. o. júl. 8.
191 *Jelentések*, 724. o. júl. 8.; *Zenarolla*, 117. o., júl. 8., 118—119. o. júl. 9.
192 Uo., *1686/12*. júl. 9.
193 *Richards*, 256. o. júl. 10.
194 Az már szinte „természetes" velejárója az efféle problémáknak, hogy Juvignynél a 9 db ágyú 5:4 arányban oszlik meg, Fontanánál pedig csak 8 db ágyú szerepel 4—4-es felállásban. Érdekes, hogy a térképek sem tudnak a 9 ágyús császári ütegről.
195 *1696/12*. júl. 12.; *Hadinapló*, 131. o. júl. 12.; *Zenarolla*, 120. o. júl. 12., illetve *Deák*, 47. o. júl. 12., illetve *Deák*, 47. o. júl. 18.; *Önkéntes*, 270. o. júl. 17.
196 *1686/12*. júl. 12.; *Zenarolla*, 120. o. júl. 12.; *Hadinapló*, 131. o. júl. 12.
197 *1686/12*. júl. 12.; *Deák*, 40. o. júl. 11.; *Henrik*, 510—511. o. júl. 11.; *Zenarolla*, 119. o. júl. 11. *Hadinapló*, 131. o. júl. 11.
198 *Jelentések*, 726. o. júl. 11.
199 *Károlyi*, 291. o.
200 *Zenarolla*, 122. o. júl. 15., 125. o. júl. 19.

beszél[201]), s amely esetleg a Deák-féle napló által július 16-án említett két üteg egyikével azonos.[202]

3.3.2 A tüzérség telepítése a déli fronton

A déli oldalon július 7-re fejeződtek be a legfontosabb földmunkák.[203] Bár itt az adatok száma ismét meglehetősen csekély és megint sok az ellentmondás közöttük, mégis megállapítható, hogy

16. július 1-re a gellérthegyi, 7 db 24 fontosból álló, a Nagyrondellát (84) lövő üteg (2/39), majd miután az hatástalannak bizonyult,[204]

17. július 6-ra (7-re ?) az azt fölváltó Bérc utcai másik, 7 db (Fontanánál, 3/48 6 db, Juvignynél, 2/46 8 db) 24 fontos ágyúból álló üteg;

18. július 3-ra a Döbrentei u. közepe táján egy 4 db 12 fontos ágyúból álló, a Vízi rondella (91) ellen irányzott üteg; továbbá

19. július 3-ra a tabáni templom melletti teknő 5 db 60 fontos mozsárral, majd 4-től további 1 db 140 és 1 db 200 fontos mozsárral (Fontanánál 5 — 3/47) tűzkész állapotba került.

20. Július 5-re befejezték ugyan Nagyrondella és a paloták oldalát lövő naphegyi 10 db (2/44, Fontanánál, 3/46, 6 db) 24 fontos ágyúból álló üteget, ez azonban „einem sehr grossen Feuer des Feindes exponirt ist, . . . grossen Schaden gelitten, und zweifelt man, dass selbige [ti. az ütegállás] conservirt werden kann."[205]

A forrásokban megemlített többi üteg telepítési ideje és helye bizonytalan. Felteszem, hogy még legalább két üteg létesült. Egyfelől Schmettau jelentéseinek melléklete szerint

e) június 26-án (?) „6 Stück auf Höhe dass Gerhardt-Berges gepflanzet worden, womit man auf dess Schloss-Rondell canoniren und die Schantz Arbeiter secundiren kan, . . ."[206] (a térképek csak 3 ágyúról tudnak). Másfelől De la Vigne nyomán következtetni lehet

f) egy másik, talán mozsarakból álló, fedezőüteg meglétére.

Az árkolás befejezésétől a július 27-i rohamig, minden nehézségük ellenére, a bajorok sem lankadtak. Jóllehet a török tüzérség ez idő alatt két ütegüket is elnémította,[207] mégis, a rendkívül jól megszervezett és sikeres július 16-i akciójukkal, amellyel tulajdonképpen végrehajtották a glacis megkoronázását, állást tudtak foglalni a rondella (84) contreescarpe-ján. Az eredmény értékét tovább növeli, hogy mindezt csekély emberáldozattal, valamint komolyabb tüzérségi előkészítés és tűztámogatás nélkül vitték véghez. A mondott időszakban tehát elkészült:

21. július 8-ra az Orom utca végétől északra egy, a Nagyrondellát lövő 5, 9-től 10 (Juvigny, 2/38, 12, Fontana, 3/43, 6) ágyús üteg;

201 *Bubics*, 202. o. *Grimani* júl. 19-i levele.
202 *Deák*, 45. o. júl. 16.
203 L. a 27. oldal.
204 *Károlyi*, 277. o.
205 „. . . nagyon erős ellenséges tűznek van kitéve,. . . nagy károkat szenvedett, és kétséges, hogy meg tudják tartani." *Jelentések*, 724. o. júl. 8.; l. még uo. 723. o. júl. 7.; *Richards*, 255. o. júl. 6—7.; *Zenarolla*, 116. o. júl. 6.; *Károlyi*, 272—273. o.
206 „. . . 6 ágyút telepítettek a Gellért-hegy tetejére, amikkel a Palota-rondellát [ti. a déli Nagyrondellát] ágyúzhatják, és az árkászokat támogathatják, . . .". *Jelentések*, 717. o. jún. 26.
207 Bár *Károlyi*, 270. o. Cormaillon bajor szolgálatban álló francia tiszt levelére hivatkozva öt leszerelt ütegről beszél, állítását végül is csak az első gellérthegyi és a naphegyi üteggel kapcsolatban fejti ki.

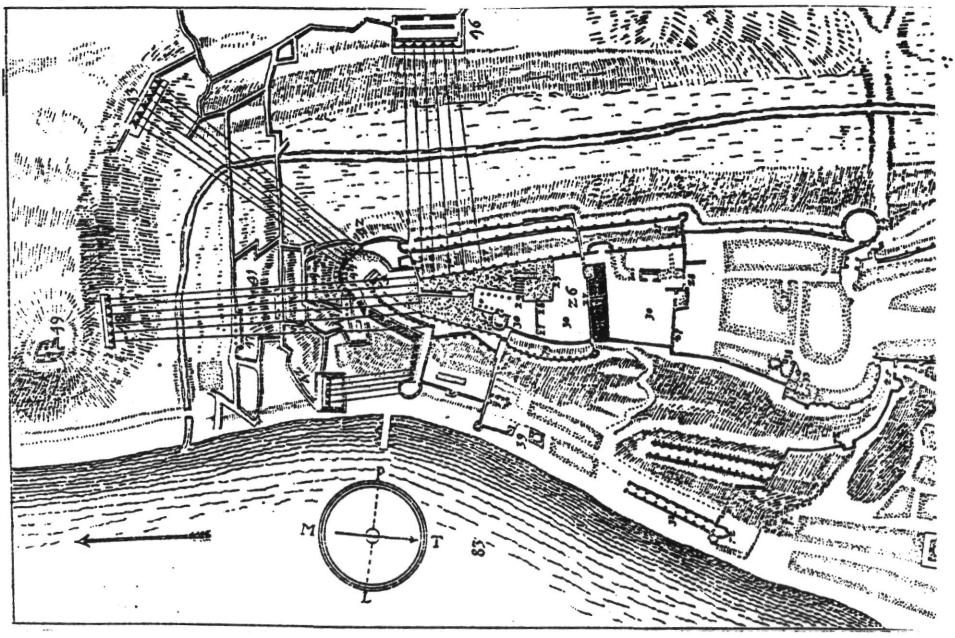

3. sz.

22. július 17-re a contreescarpe-on állványra helyezett 4 db 24 fontos ágyúból álló üteg, ezt azonban a török szétrombolta, így csak július 21-re tudták valóban használható állapotba hozni (2/41);

23. július 15-re a Lisznyai utca 19. sz. feletti, a kitörések elhárítására létesített, Juvigny szerint (2/45) 3 db tábori ágyúval felszerelt üteg;

24. július 21-re az Ybl Miklós téren egy azonos célú és erejű üteg (Fontanánál 5 ágyús, Juvigny, 2/47, szerint pedig itt ostromágyúk álltak), illetve

25. július 11-re a Szebenyi Antal tér közepén egy 3 mozsaras (Fontanánál 4) teknő, és

26. július 21-re a contreescarpe-on az ágyúk mellett egy 4 mozsaras teknő (?) (3/47).

3.3.3 A tüzérség telepítésének rendszere

A Vár ellen felállított ütegek a térképek[208] és a források imént ismertetett adatai szerint négy csoportban tömörültek: az első az északi front feletti kiemelkedő pontokon (1, 2, 3, 5), a második az ottani parallelekben (7, 8, 9, 12, 13, 15, b, d), vagy azokhoz szorosan kapcsolódva (4, 6, 10, 11, 14) épült ki; a harmadik a déli oldalon a Várat körülvevő magaslatokon félkörben (16, 17, 20, 21, e), a negyedik pedig az ottani árokrendszerben (18, 19, 22, 23, 24, 26, f [?]) helyezkedett el. Az egyes csoportokban levő ütegek számában jelentős eltérések figyelhetők meg. A császári oldalon, csak a közvetlenül a Várra irányzott lövegeket figyelembe véve, az ütegek döntő többsége az árokrendszerhez kötődött (14-ből 13), míg a bajoroknál csak alig több mint a fele (8[7?]-ből 5) található a parallelek közt. Ez egyrészt nyilvánvalóan következett a földrajzi környezetből. Másrészt viszont, nézetem szerint, a védművek szerkezete is szükségessé tette

208 Juvigny, De la Vigne és Fontana térképei.

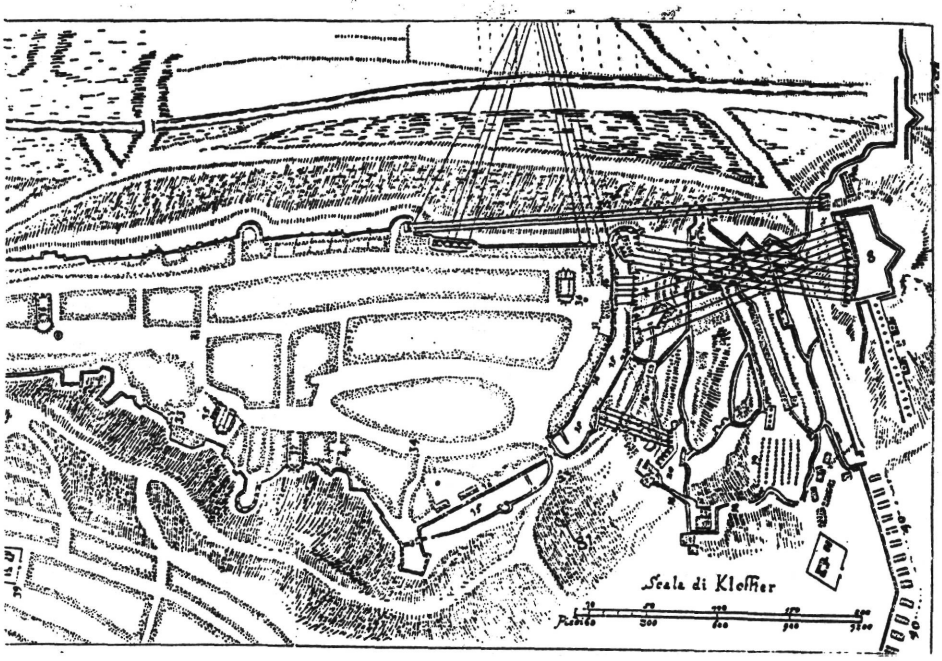

térkép

ezt a megoldást, mivel délen a front szintkülönbsége, a védelem lépcsőzöttsége jóval nagyobb, mint Északon.

A leírásokból kitűnik, hogy az ütegcsoportok feladatai is eltértek egymástól. Az északi oldalon a contrevallationban, vagy azon belül álló összes ágyúüteg a falakat rombolta, vagy a mellettük települt mozsarakkal együtt közvetlenül a falak mögötti területet lőtte. A déli részen viszont a paloták alatt elhelyezkedő ágyúütegek csak a Nagyrondellát (84) és a magas déli falat (8) törték, a mellettük álló mozsarak a szorosan vett mögöttes területet lőtték, a Gellért-, és a Naphegy lövegei pedig kezdetben főként az árkászműveleteket fedezték a kitörések ellen,[209] a későbbiekben pedig a paloták magasabban fekvő céljaira tüzeltek (pl. az István-toronyra).

Nem érdektelen megvizsgálni a lövegek számát, jóllehet az ütegtelepítésnél említett bizonytalanságok miatt azt csak közelítőleg tudom meghatározni. Így több jel mutat arra, hogy az ostrom előrehaladtával a falaktól távolabb eső ütegektől előbbre telepítették a lövegeket, illetve problematikus a kilőtt lövegek számának és pótlásának megítélése.

A császári tüzérség esetében 42 db feles Karthaune, illetve 9 db ismeretlen típusú, de valószínűleg szintén ostromágyú, 28 db tábori ágyú és 30 db mozsár, a bajoroknál pedig 31 db feles Karthaune, 13 db tábori ágyú és 14 db mozsár beállításáról van nagyjából biztosnak tekinthető adatunk. Ez összesen 158 db löveg, ami az egész keresztény tüzérségnek kétharmada. Az említetteken túlmenően azonban feltételezhető nagyobb számú kiskaliberű ágyú elhelyezése az árokrendszer sáncaiban is. Mindebből látható, hogy a keresztények, korabeli mércével is, komoly tűzerőt összpontosítottak a védelem feltörésére, s a július 27-i roham sikere is jelentős részben a tüzérség teljesítményének köszönhető.

209 *Röder*, 184. o. *Bádeni Lajos* jún. 30-i levele; *Jelentések*, 717. o. jún. 26.

Lotharingiai Károly

Ezred[1]	Károlyi[2]	MKA[3]	Hadinapló[4]
császáriak			
Starhemberg	1500	1500	1500
Mansfeld	1500	1500	1500
Croy	1500	1500	1500
Souches	1500	1500	1500
Diepenthal	1500	1500	1500
Thüngen	1500	1500	1500
Neuburg	1500	1500	1500
Lothringen	1500	1500	1500
Salm 5 század	750	750	750
Kaiserstein 4 század	600	600	600
Leslie			
Heissler			
horvátok			
magyarok			
	13350	13350	13350
brandenburgiak			
Leibgarde	2000[5]	?[6]	1151[7]
Churfürstin	578	?	578
Churprinz	578	?	578
Prinz Philipp	578	?	
Derflinger	578	?	578
Prinz Anhalt	578	?	578
Barfuss	578	?	578
Dönhoff	578	?	578
Kurland	578	?	578
Gránátosok 2 század			36
	[6624]		[5233]
svábok			
Öttingen	—		?
Baden-Durlach	—		?
	2000		
frankok			
Köth	—		?
	1000		

1 A jegyzékben szereplő nevek írásmódja alapvetően *Károlyi* névalakjait követi. Amennyiben az adott név nála nem fordul elő, úgy a forrásban található alak szerepel.

— = a forrás név szerint nem említi az ezredet, de az adott csapattestre van összesített adat.
? = a forrás név szerint említi az ezredet, de nincs létszámadat.
( ) = valószínűsíthető létszám.
[ ] = a forrás hibás összeadása esetén a helyes végösszeg (a forrás adata mellett), vagy saját összesítés (önállóan áll); az „ÖSSZESÍTÉS"-ben az első zárójel a hiányzó összesítést, a második a korábbi rossz összeadások korrigálását jelenti.

2 *Károlyi*, 116—118. o.
3 *MKA*, 26—30. o.
4 *Hadinapló*, 108—112. o.
5 *Károlyi*, 244. o. A brandenburgiak létszámával kapcsolatos problémákra nézve l. a szövegben a 15. jegyzetet.
6 *MKA*, 28. o.
7 *Hadinapló*, 95—96. o. külön felsorolja a brandenburgi csapatokat.

SEREGEK LÉTSZÁMA ÉS BEOSZTÁSA

hadteste — gyalogság

1686/40.	Önkéntes[8]	Deák[9]	1686/15.[9]
1500	1500	1500	1500
1500	1500	1500	1500
1500	1500	1500	1500
1500	1500	1500	1500
1500	1500	1500	1500
1500	1500	1500	1500
1500	1500	1500	1500
1500	1500	1500	1500
750	750	1500	750
600	600	1500	600
	1500		
	1500		
	3000		
	4000		
13350	23350		
1157			
1156			
570			
578			
578			
578			
578			
5195			
?			
?			
2000			
?			
1000			

8 *Önkéntes*, 252—255. o.

9 *Deák*, 128—130. o. Ennél a forrásnál, illetve a 1686/15. sz. listában (HL T. 11. *1686/15.* „Stand: vnd Starkhe Jhrer Kayl: Armata, wie auch der Hungarn, vnd Reichs: oder Teütschen Auxiliar Völkher, wie mann vermaint selbige dises 1686te Jahr in dass feld zu bringen, ..." (a továbbiakban: *1686/15.*) az ezredek nem seregtestekbe osztva szerepelnek, hanem egyszerű felsorolásban, így a beosztás szerinti helyen csak beírtam a fenti két forrásban talált adatokat. Ezért hiányzik az alábbiakban e két forrásnál az egyes seregtesteknél a létszámok összesítése.

Lotharingiai Károly hadteste — lovasság

Ezred	Károlyi	MKA	Hadinapló	1686/40.	Önkéntes	Deák	1686/15.
császári vértesek							
Caprara	800	800	800	800	800	800	800
Dünnewald	800	800	800	800	800	800	800
Pálffy	800	800	800	800	800	800	800
Gondola	800	800	800	800	800	800	800
Taaffe	800	800	800	800	800	800	800
Mercy	800	800	800	800	800	800	800
Neuburg	800	800	800	800	800	800	800
Hannover	800	800	800	800	800	800	800
Truchsess	800	800	800	800	800	800	800
Fürstenberg 6 század	480	480	480	480		800	480
Paze					800		
dragonyosok							
Schultz	800	800	800	800	800	800	800
Serau	800	800	800	800	800	800	800
Styrum	800	800	800	800	800	800	800
Lodron (horvátok)	800	800	800	800	1100		800
	10880	10880	11180	11180	11500		
brandenburgiak			[10880]	[10890]			
Prinz Heinrich zu Sachsen (vértes)	600	?	695	595			
Strauss (vértes)	600	?	695	695			
Leibgarde (dragonyos)		?	779	779			
	[1200]		[2169]	2069			
svábok							
Cronsfeld (vértes)	—		?	—			
Heustatt (vértes)	—		?	—			
	2000			2000			
frankok							
?	—			—			
	2000			2000			

Miksa Emánuel hadteste — gyalogság

Ezred	Károlyi	MKA	Hadinapló	1686/40.	Önkéntes	Deák	1686/15.
császáriak							
Baden	1500	1500	1500	1500		1500	1500
Aspremont	1500	1500	1500				1500
Beck	1500	1500	1500	1500		1500	1500
Fürstenberg	1500	1500	1500	1500		1500	1500
Metternich 5 század	750	750	750	750		1500	750
	6750	6750	[6750]	5250			
bajorok							
Leibgarde	?	—	—	—			
Steinau	?	—	—	—			
Rummel	?	—	—	—			
Gallenfels	?	—	—	—			
Seibolsdorf	?	—	—	—			
bajor kerületből 1 zászlóalj	?	—	—	—			
	5000	5000	5000	5000			
szászok							
Sachsen-Weissenfels	?	?[10]	—	—			
Kuffer	?	?	—	—			
Löben	?	?	—	—			
	3000	3000	3000	3000			
					Baden		
					Sereni		
					De la Vergne 5 század		
					Scherffenberg		
					Metternich 5 század		
					Beck		
					Aspremont		
					Houchin		
					Fürstenberg		
					12000		

Miksa Emánuel hadteste — lovasság

Ezred	Károlyi	MKA	Hadinapló	1686/40.	Önkéntes	Deák	1686/15.
császáriak							
Paze (vértes)	800	800	800	800		800	800
Savoyen (dragonyos)	800	800	800	800		800	800
	1600	1600	[1600]	1600			
bajorok							
Arco (vértes)	?	—	—	—			
Bielcke (vértes)	?	—	—	—			
Latour (vértes)	?	—	—	—			
Leibgarde (vértes)	?	—	—	—			
Salaburg (vértes)	?	—	—	—			
Arco (dragonyos)	?	—	—	—			
Soyer (dragonyos)	?	—	—	—			
	300	3000	3000	3000			
szászok							
Trautmannsdorf	?	?	—	—			
Haugwitz	?	?	—	—			
	1700	1700	1700	1700			
					Sachsen-Lauenburg		
					Caraffa		
					Veterani		
					Piccolomini		
					Heissler		
					Götz		
					Croy		
					Fürstenberg		
					Castelli		
					Tutewin		
					Savoya		
					Magni		
					9280		

Scherffenberg hadteste

Ezred	Károlyi	MKA	Hadinapló	1686/40.	Önkéntes	Deák	1686/15.
gyalogság							
Scherffenberg	(1500)	?[11]	1500	1500	—	1500	1500
Sereni	(1500)	?	1500	1500	—	1500	750
Spinola	(1500)	?	1500	1500	—	1500	
	4500	4500	4500	4500			
lovasság							
Götz (vértes)	(800)	?	800	800	—	800	800
Piccolomini (vértes)	(800)	?	800	800	—	800	800
Sachsen-Lauenburg (vértes)	(800)	?	800	800	—	800	800
Sainte-Croix (vértes)	(800)	?	800	800	—		800
Verterani (vértes)	(800)	?	800	800	—	800	800
Tettwin (dragonyos)	(800)	?	800	800	—	800	800
Magni (dragonyos)	(800)	?	800	800	—	800	800
	5600	5600	5600	5600			
magyarok	2000	2000		2000			
összesen	12100	[12100]	10100	12000 [12100]	13000		

Caraffa hadteste

gyalogság							
De la Vergne	(1500)	5 szá. (750)[12]	1500				
Metternich		5 szá. (750)		1500		1500	1500
	1500	(1500)	[1500]	[1500]			
lovasság							
Caraffa (vértes)	(800)	? (800)	800	800		800	
Heißler (vértes)	(800)	? (800)	800	800			800
Castell (dragonyos)	(800)	? (800)	800	800		800	800
	2400	(2400)	[2400]	2400			
magyarok	6000	2000	8000	6000			
összesen	[9900]	(5900)	[11900]	9900			

11 MKA, 13. o. 1. jegyzet.
12 MKA, 25. o. 1. jegyzet.

Schultz hadteste

Ezred	Károlyi	MKA	Hadinapló	1686/40.	Önkéntes	Deák	1686/15.
gyalogság							
Leslie		1500	1500	1500		1500	1500
Heister		1500	1500	1500		1500	1500
		3000	3000	3000			
lovasság							
Montecuccoli (vértes)		800	800	800		800	800
Herbeville (dragonyos)		800	800	800		800	800
		1600	1600	1600			
Felső rajnaiak	1500	1500	1500	1500			
magyarok, horvátok, szlavónok	?	?	?				
összesen	6100 +magyarok	6100 +magyarok	6100 +magyarok	6100			

LOTHARINGIAI KÁROLY HADTESTE ÖSSZESEN

	Károlyi[13]		MKA	Hadinapló[14]		1686/40.		Önkéntes	Deák	1686/15.
császári gyalogság	13350		13350	13350		13350		23350		
brand. gyalogság	5195	[6624]			[5233]	5195				
sváb gyalogság	2000					2000				
frank gyalogság	1000					1000				
császári lovasság	10880		10880	11180	[10880]	11180	[10880]	11500		
brand. lovasság	2069	[1200]			[2169]	2069				
sváb lovasság	2000					2000				
frank lovasság	2000					2000				
brand.-iak összesen	7264	[7824]	8200	8200	[7685]	7346	[7264]	8200		
svábok összesen	4000		4000	4000				4000		
frankok összesen	3000		1500	1500				1000		
svédek összesen			1300	1300				1300		
szászok összesen								4700		
rajnaiak összesen								1500		
magyarok			3000	3000						
császáriak összesen	[24230]		[24230]	[24530]	[24230]	24530	[24230]	[34850]		
segédcsapatok összesen	[14264]	[14824]	[18000]	[18000]	[17485]	16348	[14264]	20700		
mindösszesen	38494	[39054]	42230	42530	[41715]	40878	[38494]	55550		

MIKSA EMÁNUEL HADTESTE ÖSSZESEN

császári gyalogság	6750		6750	[6750]		5250		12000		
bajor gyalogság	5000		5000	5000		5000				
szász gyalogság	3000		3000	3000		3000				
császári lovasság	1600		1600	[1600]		1600		9280		
bajor lovasság	3000		3000	3000		3000				
szász lovasság	1700		1700	1700		1700				
bajorok összesen								8000		
magyarok			800	800				6000		
császáriak összesen	8350		8350	[8350]		8350	[6850]	[21280]		
segédcsapatok összesen	12700		[13500]	[13500]		12700		14000		
mindösszesen	21050		21850	21850		21500	[19550]	35280		

13 A brandenburgiak létszámával kapcsolatos problémákra nézve l. a 15. jegyzetet.
14 *Hadinapló*, 109. o. összesítésében 8200 brandenburgi katona szerepel, uo. 96. o. tételes felsorolásuk végösszegeként 8269 fő, helyesen összeadva 7685 fő.

ÖSSZESÍTÉS

	Károlyi	MKA	Hadinapló
Lotharingiai Károly hadteste			
császári gyalogság	13350	13350	13350
császári lovasság	10880	10880	11180 [10880]
birodalmi gyalogság	8195 [9624]	15000	15000 [14485]
birodalmi lovasság	6069 [5200]		
magyarok		3000	3000
összesen	38494 [39054]	42230	42530 [41715]
Miksa Emánuel hadteste			
császári gyalogság	6750	6750	[6750]
császári lovasság	1600	1600	[1600]
birodalmi gyalogság	8000	8000	[8000]
birodalmi lovasság	4700	4700	[4700]
bajorok			
magyarok		800	800
összesen	21050	21850	21850
magyarok	8000		
Scherffenberg hadteste			
császári gyalogság	4500	4500	4500
császári lovasság	5600	5600	5600
magyarok	2000	2000	
összesen	[12100]		
Caraffa hadteste			
császári gyalogság	1500	(1500)	1500
császári lovasság	2400	(2400)	[2400]
magyarok	6000	2000	8000
összesen	[9900]	(5900)	[11900]
Schultz hadteste			
császári gyalogság	(3000)	3000	3000
császári lovasság	(1600)	1600	1600
felső rajnaiak	1500	1500	1500
magyarok	?	?	?
összesen	6100+?	6100+?	6100+?
császári gyalogság	[29100]	[29100]	[29100]
császári lovasság	[22080]	[22080]	[22380] [22080]
császáriak összesen	[51180]	[51180]	[51480] [51180]
birodalmi gyalogság	[17695] [19124]		
birodalmi lovasság	[10769] [9900]		
összesen	[28464] [29024]	[29200]	[29200] [28685]
magyarok	[16000+?]	[7800+?]	[11800+?]
horvátok			
mindösszesen	[95644+?]	[88180+?]	[92480+?]
	[96204+?]		[91665+?]

1686/40.	Önkéntes	Deák	1686/15.
13350	23350		
11180 [10880]	11500		
9979 [8195]	20700		
6369 [6069]			
		3000	
40878 [38494]	55550		
5250	12000		
1600	9280		
8000			
4700			
	8000		
	6000	2500	
21500 [19550]	35280		
4500			
5600			
2000			
12000 [12100]	13000*		
1500			
2400			
6000		3000	
9900			
3000			
1600			
1500			
		2500	
6100			
29250 [27600]	[35350]	39000	28350
22400 [22080]	[20780]	[20800]	22080 [21280]
51650 [49680]	[56130]	[59800]	50430 [49630]
[20600] [17695]			
[8800] [10769]			
[29400] [28464]	[28700]	[31100]	28000
12000 [8000]	6000		11000
12000	13000*		
105050 [86114]	103830	90900	89430 [88630]

II. A BUDA OSTROMÁRA FELVONULTATOTT KERESZTÉNY TÜZÉRSÉGRŐL KÉSZÜLT KIMUTATÁSOK TÁBLÁZATOS ÖSSZEGZÉSE*

Forrás	Zenarolla[1]		Röder[2]	Hadinapló[3]	Deák[4]	1686/31.[5]
	lista[6]	össz.[7]		tétel[8]	tétel[9]	
			ágyúk/darab			
45f	2	2	2	e.K. 12	12	12
40f	11	11	11	f.K. 50	50	50
36f	1	1	1	n.K. 36	35	36
24f	44	49	49	Fn. 36	Ft. 36	36
16f	3	3	3	eá. 80	80	80
12f	4	10	10			
6f	10	16	16			
3f	3	56	55			
össz.	78	148	147	214	213	214
			haubic/darab			
12f		4	15f 4	16f 12	12	12
30f		2	2			
össz.		6	6	12	12	12
			mozsár/darab			
200f		7	7	400f 8	4.0 m 8	8
150f		4	4	300f 8	3.0 m 8	8
100f		10	10	200f 12	2.0 m 12	12
70f		2	2	150f 12	1.5 m 12	12
60f		8	8			
30f		2	2			
össz.		33	33	40	40	40
			lőpor/mázsa, font			
		245.75 2978 5175.75 730				
össz.		9407.80 [9129.50][9]	9497	12000	12000	12000

* Rövidítések:
e. K. = egész Karthaune, f. K. = feles Karthaune, n. K. = negyed Karthaune, Fn. = Falkaun, Ft. = Falkonett, eá. = ezredágyú, f = font, m = mázsa.

1 *Zenarolla*, 162—172. o.
2 *Röder*, 180. o.
3 *Hadinapló*, 101—105. o., 112—113. o., 317—320. o., 327—328. o.
4 *Deák*, 131—133. o.
5 HL T. 12. *1686/31.* „Specification des jenigen Geschützes, der Munition u. Zeugs-Requistien so für dieses Jahr 1686 zu der Operation und Kais. Feld-Artillerie parat stehet, . . .". (a továbbiakban: *1686/31.*)
6 *Zenarolla* a különféle anyagokat és eszközöket először tételenként részletezve közli.
7 *Zenarolla* az egyes tételek összesítését is megadja, ennek eredményei azonban többnyire eltérnek az előbbi listától.
8 A *Hadinapló, a Deák*-féle *napló* és az *1686/31.* sz. jegyzék tételei eltérnek az előző két forrásétól.
9 A [ ] között az általam elvégzett összesítés található.

Forrás	Zenarolla		Röder	Hadinapló	Deák	1686/31.
	lista	össz.		tétel	tétel	
			kanóc/mázsa, font			
		400 175 300 1989.90				
össz.		2872.90 [2864]	2872	3800	800	3800
			ólom (golyó)/mázsa (Centner)			
		364 836 450 685 10		öntött 800 öntetlen 4000	2800 409	800 4000
össz.		2345	2345	4800	3209	4800
			láncos golyó/darab			
24f 12f 6f		175 228 38				
össz.		441	441	4000	4000	4000
			vas ágyugolyók/darab			
45f 40f 36f 34f 32f 24f 22f 20f 16f 12f 6f 3f	? 3750 3150 1042 1019 53672 200 904 3948 15977 9888 16394	600 5250 3150 1042 1019 53672 200 904 13948 16177 10038 16394		e.K. 10000 f.K. 60000 n.K. 30000 Fn. 36000 eá. 80000	10000 60000 30000 Ft. 36000 80000	10000 60000 30000 36000 80000
össz.	109944	110144 [122394]	122264	216000	216000	216000
			kartács/darab			
24f 12f 6f 3f		110 164 200 429				
össz.		903	893		12000	12000

Forrás	Zenarolla		Röder	Hadinapló		Deák		1686/31.
	lista	össz.		tétel		tétel		
	tarackgránát[10]		Haubitz gránát			pattantyú[11]		Granat[12]
			darab					
					12000 6000			12000 6000
össz.		200	200		18000		6000	18000
			bombák/darab					
200f	948	948		400f	3000	4.0m	3000	3000
150f	1389	1380		300f	3000	3.0m	3000	3000
100f	6316	6316		200f	4000	2.0m	4000	4000
60f	6325	6325		150f	5000	1.5m	5000	5000
50f	1201	1201						
25f	1653	1650						
16f	1380	1380						
össz.	19212	19212 [19200]	19412		15000		15000	15000
	robbanógolyó[13]		Carkossen			gyújtó lövet[14]		
			darab					
100f	530	500			12000			
60f	1774	1774			2000			
össz.	2304	2304 [2274]	2204		14000		2000	2000
	tüzesgolyó[15]		Feur-ballen	Mord- und Brandkugeln		robbanó és tüzes-golyók		
			darab					
100f		595						
60f		555						
össz.		1150	1150		2000		2000	2000
			kézigránát/darab					
	26146 25936	26146 27960						
össz.	52082	54106	54106		84000		84000	84000

10 Az eredetiben feltehetően itt is „Haubitzgranat" szerepelt, minthogy többnyire a „Haubitz"-ot szokták — hibásan — „tarack"-ként magyarra fordítani.
11 A „gránát"-ot fordítottan így *Deák*.
12 Az eredetiben „Ein ganz nele Art von Granaten 6000" szerepel.
13 Az azonosságra csak *Röder* megnevezése alapján, illetve a két egyfonma adat nyomán következtetek.
14 Mellette zárójelben: Carcassen.
15 Ismét *Röder* nyomán egyeztetve.

III. TÁBLÁZAT A TÖRÖK TÜZÉRSÉG LÖVEGEINEK LÉTSZÁMÁRÓL ÉS KALIBEREIRŐL A FORRÁSOK ALAPJÁN

Forrás[1]	1	2	3	4	5
Kaliber	Ágyúk				
10 lat	0	3	0	1	—
16 lat	0	2	4	3	—
24 lat	0	4	4	4	4
1 font	8+1[2]	8+1[2]	6	9	9
1,5 font	3+2	3+2	5	5	5
2 font	19+5	19+5	22+1[3]	24	24
2,5 font	4+1	4+1	1	4	—
3 font	7+6	20+6	22	23	—
4 font	2	2	2	2	2
5 font	1	1	1	1	1
6 font	6+3	6+3	10	9	9
7 font	0+1	0+1	0	1	1
8 font	4+4	4+4	7	8	8
9 font	1	1	0	1	1
10 font	2	2+1	4	3	—
12 font	4+1	4+1	5	5	5
16 font	1	1	0	1	1
20 font	2+1	2+1	3	3	3
24 font	4+1	5+1	5	6	—
30 font	3+4	5+4	6[4]	9	—
36 font	12+2	6+2	8	8	8
40 font	14+4	14+4	19	28	—
45 font	0	0	1	0	0
48 font	5+10	5+10	13	5	—
50 font	2	1	0	2	—
54 font	0	0	1	0	0
55 font	1+2	1+2	1	3	3
60 font	3	3	2	3	3
64 font	0	0	1	0	0
70 font	3+1	3+1	3	4	4
72 font	1	1	1	1	1
80 font	1	1	0	1	1
84 font	1	1	1	1	1
150 font	0	0	1	0	0
200 font	1	1	0	1	1
összesen	115+49	133+50	160	179	
Mozsarak[5]					
5 font	0	4	4	5	—
8 font	0	2	2	2	2
30 font	2	2	0	1	—
34 font	1	1	1	1	1
35 font	4	4	4	4	4
40 font	1	1	1	1	1
60 font	5	5	3	5	5
65 font	1	1	1	1	1
66 font	0	1	1	1	1

1 A számmal jelölt források: 1 *Zenarolla*, 173—175. o.: 2 *Hadinapló*, 222—224. o., 400—403. o.; 3 *Rómer*, 50—55. o.; 4 *MKA*, 117—120. o.; 5 A legvalószínűbb számadat.

2 Zenarolla és a Hadinapló külön közli a használhatatlanná vált lövegeket, ezeket „+" jellel választottam el az épnek mondott példányok számától.

3 A forrásban „Egy török ezredi ágyú"-ként szerepel, de az *MKA* adataival összevetve valószínűleg egy 2 fontos volt.

4 A forrásban az egyik példány „taraczk török ágyú" néven fordul elő, megítélése bizonytalan.

5 A *Hadinapló* ezeket tarackoknak mondja, holott a német eredetiben „Pöller" olvasható, és a számbeli egyezésekből nyilvánvaló, hogy itt a mozsarakról van szó.

Forrás	1	2	3	4	5
Kaliber					
70 font	1	0	0	0	0
100 font	1	1	1	1	1
200 font	1	1	1	1	1
összesen	17	23	19	23	
Haubitzok[6]					
7 font	1	1	0	1	1
8 font	3	3	3	2	3
11 font	1	1	1	1	1
12 font	3	3	3	3	3
15 font	1	1	1	1 (?)[7]	1
összesen	9	9	8	8	
Összesen					
ágyúk	164	183	160	179	
mozsarak	17	23	19	23	
haubitzok	9	9	8	8	
egyéb	8[8]	0	0	3[9]	
összesen	198	215	187	213	

6 *Zenarolla* naplójának fordításában ezek tarackként szerepelnek.
7 Ismeretlen kaliberű Haubitz.
8 Meg nem nevezett típusú és kaliberű ágyúk.
9 2 db „Bockstück" és 1 db „Regimentstück", kaliberadat nélkül.

György Domokos

THE PROBLEMS OF SIEGE TECHNIC OF THE RECAPTURE OF BUDA

Summary

The recapture of Buda is one of the decisive events of the war of liberation against the Turks. This study proves that the siege technic of the Turkish and Imperial armies was in transition in the time of the aforementioned war: from the old methods to the news, originating in the activity of Vauban. The infantry completed and used the system of parallels in full extent but the arrangement of the redoutes and batteries reflected the old ways. Because of the special terrain there was no possibility to arrange the artillery to fullfill the requirements of the indirect fire. These shortcomings, together with the difficulties which came from the natural features around the castle, the firm resistance of the defenders and the personal disagreements within the high command of the allied Christian army can explain why could last the siege for 75 days of severe fights before the liberation of the old capital of the Hungarian kings.

György Domokos

LES PROBLÈMES DE TECHNIQUE DE SIÈGE DE LA REPRISE DE BUDA

Résumé

La reprise de Buda est l'un des événements décisifs des guerres de libèration menées contre les Turcs. Cet essai a démontré que la technique de siège des armées impériales était dans un état de transition: des méthodes des temps précédents aux procédés marqués par le nom de Vauban. L'infanterie a presque parfaitement construit et utilisé le nouveau système de parallèle, tandis que le placement des redoutes et des batteires s'est passé selon les principes anciens. L'artillerie, sourtout à cause du terrain, ne pouvait pas installer ces batteries conformément aux principes du système de feu réparti. Ces imperfections, conjuguées avec les difficultées causées par la situation géographique du château, avec la résistance dure de la garnison turque, et avec les problèmes causés par les différends personels du commandement chrétien expliquent, pourquoi l'une des meilleures armées de l'époque devait lutter pendant 75 jours avant de reprendre la ville de résidence séculaire des rois hongrois.

György Domokos

DIE BELAGERUNGSTECHNISCHEN PROBLEME DER RÜCKEROBERUNG DER BURG BUDA

Resüme

Die Rückeroberung der Burg Buda war ein ausschlaggebendes Ereignis der Befreiungskämpfe gegen die Türken. Wie aus diesem Aufsatz ersiohtlich, befand sich die Belagerungstechnik der kaiserlichen und Reichsheere in einem Übergangszustand zwischen den Kampfmethoden früherer Zeiten sowie denen, welche vom Namen Vauban gekennzeichnet sind. Dans neuartige Parallelsystem wurde von der Infanterie fast vollkommen ausgebaut und angewandt, doch die Anordnung der Redouten und der Batterien widerspiegelte noch die alten Prinzipien. Die Artellerie war — in erster Linie infolge der Gegebenheiten des Geländes — nicht umstande, ihre Batterien dem geteilten System entsprechend aufzustellen. Diese Mangelhaftigkeit zusammen mit den Schwierigkeiten, die sich aus der geographischen Lage der Burg ergaben, mit dem harten Widerstand der türkischen Verteidiger sowie den persönlichen Gegensätzen der christlichen Heerführung geben die Erklärung dafür, warum eines der größten Heere der Epoche die uralte Residenz der ungarischen Könige erst nach einer fünfundsiebzigtägigen harten Belagerung zurückerobern konnte.

Дьёрдь Домокош

ПРОБЛЕМЫ ОСАДНОЙ ТЕХНИКИ ВО ВРЕМЯ ОБРАТНОГО ЗАВОЕВАНИЯ БУДЫ

Резюме

Отвоевение Буды от турок является одним из важных событий в ходе освободительных войн, которые велись против турок. Автор статьи доказывает, что осадная техника, которой располагали войско Королсвской и Императорской армии, находилась в переходном состоянии, а именно происходил переход от методов предшествующего периода к методам ведения боевых действий, вошедших в историю под именем Вобана. Пехота почти в совершенстве создала и использовала параллельную систему нового типа, в то же время размещение редутов и батарей проводилось по старым принципам. Артиллерия, в первую очередь по причине характера местности не имела возможности дислоцировать свои батареи соответственно принципам разделенной системы огня. Эти недостатки в сочетании с трудностями, вытекающими из географического положения крепости, с твердым противостоянием упорно оборонявшейся турецкой армии, и проблемами, вызванными личными противоречиями христианского военного руководства, дают ответ на вопрос о том, почему одна из самвх лучших армий того времени лишь после 75 дней тяжелых боев смогла отвоевать древнюю столицу венгерских королей.

SZIJJ JOLÁN

A CS. ÉS KIR. HADSEREGFŐPARANCSNOKSÁG (AOK) HIVATALTÖRTÉNETE 1914—1918

A Hadtörténeti Levéltár megközelítően öt és félezer raktári egységet kitevő első világháborús gyűjteményének egyik jelentős fondja az Osztrák-Magyar Monarchia haderejének központi irányító szerve, az Armeeoberkommando iratanyaga.[1] A közelmúltban történt rendezés — a provenientia elve alapján — visszaállította a hivatal eredeti szervezetét és irattári rendjét, s ezáltal áttekinthetőbbé vált az iratanyag és könnyebbé a kutatás; ugyane célt kívánja szolgálni jelen ismertetésünk is.

Egy hónap telt el a trónörökös, Ferenc Ferdinánd meggyilkolása után és az Osztrák-Magyar Monarchia hadban állt Szerbiával. Az osztrák-magyar hadvezetés a német szövetséges haderővel egyeztetett kész haditervekkel kezdte a háborút. Ennek megfelelően a legfelső hadvezetés szervei is készen álltak a háború bekövetkeztére.

A vezérkar (der Generalstab für die gesamte bewaffnete Macht) békében is működő szervezetéből megalakult az Osztrák-Magyar Monarchia haderejének Hadseregfőparancsnoksága, az AOK. Élére Frigyes főherceg gyalogsági tábornok került.[2] (A trónörökös, Károly főherceg túl fiatal és tapasztalatlan volt erre a tisztségre.) A vezérkari főnök személye pedig adott volt: az uralkodó ragaszkodott az 1906 óta (rövid megszakítással) a vezérkar élén álló Franz Conrad gyalogsági tábornokhoz. Adott volt a legfelsőbb katonai vezetés szervezete is. Az uralkodónak, mint legfőbb hadúrnak, személyes rendelkezésére állt a Militär Kanzlei Seiner Majestät (MKSM), amelynek vezetője az uralkodó egyik főhadsegéde, Arthur Bolfras gyalogsági tábornok volt. Az iroda állományába 5 tiszt és 5 polgári hivatalnok tartozott.[3] A Monarchia haderejének tényleges irányítása a vezérkari főnök kezében volt.[4] A mozgósítás elrendelésekor a békebeli vezérkari irodák csekély szervezeti és személyi változással átalakultak és készen állt a legfelsőbb katonai vezetés szervezete, az AOK. Az érvényben

1 A 60 doboznyi iratanyag többsége gépelt és hitelesített másolat, amely a bécsi Kriegsarchivból került Levéltárunkba a trianoni békeszerződés 178. cikkelyének végrehajtásaként Baden bei Wien-ben 1926. május 26-án aláírt osztrák—magyar egyezmény alapján.

2 Frigyes gy. tbk. előzőleg hadseregfelügyelő és a k.k. Landwehr főparancsnoka volt. A vezérkar által 1914. július 8-án kiadott titkos ügyirattal nevezte ki az uralkodó „für die Führung des AOK-s im Kriege." KAW (Kriegsarchiv Wien) MKSM 1914 70—1/110. (Nr. 1987.).

3 Az uralkodó katonai irodáját 1849-ben hozták létre, feladata a Legfelsőbb Hadúr szolgálati és hivatali ügyeinek intézése volt. Inventar des Kriegsarchivs Wien, Wien, 1953. 114—115. o.

4 A vezérkar hivatali szervezetének gyökerei a XVIII. század elejére nyúlnak vissza. (Persze tágabb értelemben vett előzményei már korábban is megvoltak: egy-egy háborúban a hadvezér közvetlen segítői, a különböző beosztású és rangú tisztek alkották az adott sereg „vezérkarát".) Szervezetszerű, állandó hivatalként jelentkező jogelődje a főszállásmesteri hivatal volt, amelynek felállítása Savoyai Jenő nevéhez fűződik, aki a törökellenes háborúk fővezéreként a hadsereg megszervezésével is komolyan foglalkozott, amint azt számos reform, rendelkezés, szolgálati szabályzat bizonyítja.

A kezdetben használt „Chef des Generalquartiermeisterstabes" nevet a kiegyezés körüli években felváltja a „Chef des Generalstabes" megjelölés és 1895-től vált hivatalos névvé a „Chef des Generalstabes für die gesamte bewaffnete Macht" kifejezés.

A kiegyezést követően lényeges szervezeti változáson ment át a vezérkari hivatal, majd a századelőn több osztállyal bővült. Az 1910-es években szilárdult meg az a szervezeti felépítés, amelyből a háborús vezérkar kialakult — az előzetesen elkészített mozgósítási tervnek megfelelően.

levő szolgálati szabályzat[5] pontosan körülírta minden rendű és rangú parancsnok és beosztott hivatali hatáskörét, szolgálati viszonylatait, feladatait, a munkavégzés módját.

Az AOK történetét két korszakra oszthatjuk: *Conrad* vezérkari főnöksége és *Arz* vezérkari főnöksége idejére. (A megkülönböztetés természetesen nem csak perszonális jellegű, tartalmi különbséget is takar.)

Az 1914 augusztus és 1917 február közötti időszakban az ún. „*Erste AOK*" a következőképpen szerveződött:

Két főparancsnokság alakult:

— a működő hadsereg főparancsnoksága, Operierendes Oberkommando: OOK és

— a hadtápfőparancsnokság, Etappenoberkommando: EOK.

Az OOK-nak három osztálya volt:

— a hadműveleti osztály (Operationsabteilung),

— az igazgatási (vagy: elnöki) osztály (Detailabteilung),

— a hírszerző osztály (Nachrichtenabteilung).

Az EOK részei voltak:

— a vezérkari osztály (Generalstabsabteilung),

— a tábori távíróügyek főnöke (Chef des Feldtelegraphenwesens),

— a tábori szállítási ügyek főnöke (Chef des Feldtransportwesens),

— a hadbiztosság (Intendanz),

— az egészségügyi főnök (Sanitätschef),

— az igazságügyi előadó (Justizreferent) és

— a tábori posta főigazgatósága (General-Feldpostdirektion)[6]

Az Operiendes Oberkommando

I. *Operationsabteilung* („der Mittelpunkt der militärischen Kriegsführung")[7]

Az osztály a vezérkari főnök legközvetlenebb vezetése alatt állt. Az osztály főnöke, Josef Metzger vezérkari ezredes, Conrad legközelebbi és legfontosabb munkatársa volt. Az Op. Abt. rendkívül sokrétű és szerteágazó tevékenységéből kiemeljük az alábbiakat:

— hadműveleti és harcászati jellegű ügyek és e vonatkozásban kapcsolattartás más osztályokkal,

— utasítások az EOK-nak, vele egyetértésben a hadseregkörletek kijelölése,

— a hadseregfőparancsnok által a magasabb parancsnokoknak átengedett hatáskörök megállapítása,

— saját és ellenséges helyzet nyilvántartása, helyzetjelentések és közlemények,

— hadrendek összeállítása, a teljes állomány nyilvántartása,

— katonatérképészeti adatok, összeköttetések, műszaki ügyek,

— belpolitikai ügyek, kivételes rendelkezések, tábori csendőrség (vezetésük és alkalmazásuk az EOK-val egyetértésben) stb.

5 Dienstbuch E-53. (Ezen belül: Vorschrift für die höheren Kommandos der Armee im Felde) Wien, 1913.

6 A szervezési adatok vonatkozásában l.: KAW Neue Feldakten AOK 674. és 3171. Fasc. (nem teljes és rendszertelen gyűjtemény).

7 *Oskar Regele:* Generalstabschefs aus 4 Jahrhunderten. Wien—München, 1966. 80. o.

Mindezen feladatait az Op. Abt. 40—50 fő tiszti és 60—70 fő legénységi állományú munkatárssal látta el, akik közt 2—3 főtisztviselő, illetve tisztviselő és polgári állományú írnokok, küldöncök, gépírónők is voltak.

Az osztály a feladatok szerint tagolódott csoportokra és azokon belül szükség szerint munkacsoportokra.

Legnagyobb csoportja a *Kriegsgruppe (hadicsoport)* volt, amelyen belül a „Gruppe R" az orosz hadszíntereken folyó hadműveleteket irányította. A balkáni hadműveletek irányítását a „Gruppe B" végezte. Mindegyik csoporton belül külön referensek foglalkoztak a hadműveleti és harcászati helyzetjelentések, helyzetértékelések készítésével, a saját haderő hadrendjének készítésével és nyilvántartásával, a műszaki csapatok és anyagok, valamint a légierő és a légi felderítés ügyeivel, az ellenséges helyzet nyilvántartásával. Külön összekötők voltak a német csapatokkal való kapcsolattartásra. Mindegyik csoportnak volt rejtjelzője (Chiffeur).

Olaszországnak a központi hatalmak elleni háborúba lépése — 1915. május 23. — után szervezték meg a „Gruppe I"-et, Románia hadbalépése — 1916. augusztus 27. — után pedig a „Gruppe Ru"-t.

Az Op. Abt. másik fontos csoportja az *Organisationsgruppe (szervezési csoport) volt.* Emellett az *Artillerie Gruppe (tüzérségi csoprt)* volt még nagyobb létszámú az osztályon belül. A technikai, műszaki ügyeket *(Technische Angelegenheiten),* a sajtóügyeket *(Presse-Angelegenheiten)* egy-egy előadó intézte. A híradó előadó *(Telegraphen-Referent)* általában a Kriegsgruppe szervezetén belül tevékenykedett.

A *haditengerészet*nek is önálló referenciája volt az Op. Abt.-on belül.[8] A *légügyek*nek a háború kezdetekor csak referense volt, majd 1915 elején megszervezték a légicsapatok parancsnokságát *(Kommando der Luftfahrttruppen).*

II. *Detailabteilung*

Sokrétű tevékenysége elsősorban az AOK, mint hivatal belső életével, szervezetével függött össze. Ügykörébe tartoztak:

— a hadműveleti tevékenységgel nem összefüggő személyi és szolgálati kérdések, állomány- és veszteséglisták,
— igazságügyi kérdések,
— az AOK parancsainak összeállítása és kiadása,
— az országos járművek felhasználása az OOK céljaira,
— tábori posta ügyek,
— hadifoglyok és hadizsákmány, amennyiben az OOK-t érinti,
— rejtjelzés és rejtjelmegfejtés,
— és minden, az OOK-val kapcsolatos belső ügy.

Az osztály hadiállománya (a békebeli vezérkari igazgatási osztályéhoz viszonyítva) kb. négyszeresére nőtt: 39 tiszt, 26 altiszt és 82 fő legénységi állományú tartozott az osztályhoz. (Ebben a létszámban az alárendelt Platzkommando és a Feldgendarmerie nincs benne.)

8 Érdemes megemlíteni erről, hogy míg békében a haditengerészet nem a vezérkarhoz tartozott, hanem a Reichskriegsministerium egy szekcióját alkotta, addig háborúban a haditengerészetnek a birodalom védelmében való részvételéről, a szárazföldi haderővel való együttműködéséről csak a vezérkar határozott.

Szervezetileg három csoportra oszlott:

a *Personalgruppe (személyügyi csoport)* a tisztek beosztásával, előléptetésével, szabadságolásával, vezénylésével stb. foglalkozott;

az *Auszeichnungsgruppe (kitüntetési csoport)* a különböző katonai kitüntetések javaslatait gyűjtötte össze a csapatoktól, véleményezte azokat és továbbította a minisztériumba;

a *Hilfsamt (segédhivatal)* az egész AOK-nak dolgozó fogalmazókat, irodatiszteket, litográfusokat fogta össze, emellett az AOK rendelkezésére álló legénységi segéderő fölött is rendelkezett.

A Detailabteilung alárendeltségében (de nem szervezeti részeként) működtek azok a részlegek, amelyek az AOK, mint hivatal (összesen 800 fő!) szervezetszerű működését voltak hivatva biztosítani. Ezek közé sorolhatjuk a hadsereg-főparancsnok kíséretét *(Gefolge des Armeeoberkommandant)*, amely a szárnysegédek mellett a főherceg udvartartását is magában foglalta. Az *Ordonnanzorgane* a kb. 20 főnyi küldönczszervezetet jelentette. A *Feldgendarmerieabteilung* (tábori csendőrség) feladata a főparancsnokság rendjének biztosítása volt. A *Platzkommando* különböző csoportjai gondoskodtak az OOK teljes és mindenfajta ellátásáról (Stabskompagnie, Verpflegsdienst, Proviantdienst, Liquidierungsdienst, Traineskadronskommando, Feldpostamt).

III. *A Nachrichtenabteilung* ügyköre a következő volt:

— A felderítés, hírszerzés, közreműködés az ellenséges helyzet és haderő nyilvántartásában;

— a szövetséges haderő nyilvántartása;

— kapcsolattartás az ellenséggel, diplomáciai érintkezés, ezzel kapcsolatban utasítások a katonai attaséknak, valamint a sajtó-főhadiszállásnak és a haditudósítóknak.

A háború kitörésekor zökkenőmentesen, megszakítás nélkül folytatta munkáját a hírszerző szolgálat. Tiszti létszáma 25—30 fő, legénységi állománya 40 fő körül volt. Ezen kívül állományába számítottak néhány, a rendőrséghez tartozó detektívet, ügynököt, valamint szervezetileg ide tartoztak a diplomáciai testületnek azok a tagjai, akiket a cs. és kir. Külügyminisztérium képviselőiként delegáltak az AOK-hoz (3—5 fő).

IV. Az OOK-n belül létrehoztak egy szűkebb törzset is: az „*Engerer Stab*"-ot, amely az AOK vezérkara funkcióját töltötte be. Ennek tagjai voltak: a hadseregfőparancsnok és kísérete, a vezérkari főnök és kísérete, az Op. Abt. vezetője a telefonelőadóval és a haditengerészeti tiszttel, a Det. Abt.-ból egy vezérkari tiszt, a Nachr. Abt.-ból két vezérkari tiszt. Ennek a szűkebb törzsnek a kijelölését indokolta, hogy az AOK viszonylag nagy hivatali szervezete nem volt alkalmas a gyors hadműveleti események követésére, azokkal kapcsolatos gyors döntések hozatalára. A gyakorlatban aztán még tovább szűkült — különösen a hadműveletek vonatkozásában — a döntésben résztvevők köre. S ennek kapcsán az a kissé paradox helyzet alakult ki, hogy míg egyfelől magas-

fokú szervezettség és mindenre kiterjedő szabályozás jellemezte az AOK hivatalát, másfelől az érdemi vezetés szinte egy kézben összpontosult: Conrad vezérkari főnök kezében.[9]

Az Etappenoberkommando

Feladata volt — röviden és egyszerűsítve — a hadsereg teljes ellátása, illetve annak legfelső szintű irányítása, szervezése. Élén a hadtápfőparancsnok állt. Ezt a posztot Franz Kanik vezérőrnagy töltötte be. Az EOK szervezete a következő volt:

I. *Generalstabsabteilung*

Ügykörébe tartozott a hadtápszolgálat legfelső vezetése és egységes szabályozása, a hadtápkörletek kijelölése, a hadseregek közti egyeztetés hadtáp vonatkozásban, a különböző hátországi katonai és polgári hatóságokkal való kapcsolattartás szabályozása, utánpótlási kérdések, hadrendi nyilvántartás, hadifoglyok és hadizsákmány szállítása, a megszállt ellenséges területek igazgatása, kivételes intézkedést igénylő belpolitikai ügyek, tábori csendőrség koordinálása stb. Széleskörű feladatainak ellátását szakelőadók *(Spezialreferenten)* biztosították: *Artilleriereferent* (tüzérségi), *Sappeurreferent* (árkász), *Pionierreferent* (utász), *Automobilreferent* (autóelőadó). A szakelőadók sorához tartoztak a Monarchia belügyminisztériumainak közigazgatási tisztviselői *(Verwaltungsbeamte)*, akiknek feladata volt a polgári hivatalokkal való kapcsolattartás, együttműködés pl. ilyen területeken: a polgári lakosság számára hozott tábori és egészségügyi rendészeti rendszabályok kidolgozása, az ország teljesítőképessége kikutatása és nyilvántartása, a segélyforrások felhasználása, az ellenséges területek közigazgatása. (E közigazgatási tisztviselők közvetlenül az EOK vezérkari főnökének voltak szolgálatilag alárendelve.)

Az EOK vezérkari osztálya alárendeltségébe tartoztak a következő *szolgálati ágak* is: *Ordonnanzorgane* (küldöncök), *Feldgendarmerie* (tábori csendőrség), *Platzkommando* (térparancsnokság az alárendelt élelmezési, felszámoló szolgálattal, tábori lelkésszel, vonatszakasszal, tábori postahivatallal, a gyalogos és lovas törzscsapattal).

Az EOK-nál is alakítottak ki egy szűkebb törzset, amely mozgékonyan tudta követni a hadműveleti helyzetnek megfelelően az AOK vezérkarát.

II. A *Chef des Feldtelegraphenwesens* feladata általában a távíró-, telefon- és jelügyek legfelső szintű irányítása, egységes vezetése volt; különösen pedig

— a forgalomkorlátozás és ellenőrzése, a magán-távíróforgalom engedélyezése;

— az OOK és a hadseregparancsnokság, valamint a hadtápkörlet és a hátország összeköttetéseinek biztosítása;

9 Conrad korlátlan bizalmat kapott Frigyes főhercegtől, és élt is ezzel a lehetőséggel: a felelős vezetést saját személyében koncentrálta. „A legkisebb jelentőségű parancs sem került ki anélkül, hogy ne láttam volna, jóvá ne hagytam volna. Semmit sem adhattak ki a parafálásom nélkül. Ehhez az AOK valamennyi állomáshelyén ragaszkodtam" — írta Aus meiner Dienstzeit c. könyve IV. kötetében (Wien—Leipzig—München, 1923. 235. o.). Conrad szigorúan ragaszkodott ahhoz is, hogy minden osztály, minden szolgálati ág — a szolgálati szabályzatban rögzített — feladatát önállóan és pontosan lássa el. Már a munkatársak kiválasztásánál ügyelt arra, hogy minden posztra a legalkalmasabb munkaerő kerüljön (szorgalmas munkaerő, gondolkodó elme, önálló egyéniség), aki a leghatékonyabban tud dolgozni, s ezáltal a közösség a jól szervezett csapatmunkával megfelelő alapot ad az egyszemélyi felelős vezető tevékenységéhez.

— a saját és az ellenséges területeken levő állandó hálózat nyilvántartása (szerelési anyagokkal);
— a tartalékok fölváltása az állami távírókkal.

III. A *Chef des Feldtransportwesens* a következő feladatokat látta el:
— az összes vasúti és hajóforgalom egységes szabályozása;
— az ellenséges ország vasútjai teherbíróképességének és állapotának felderítése;
— vasútvonalak építése, helyreállítása, üzemeltetése, új vasútigazgatóságok létesítése, tábori vasutak építése, a gőzhajózási vonalak kihasználása;
— a tábori szállítási vezetőségek (Feldtransportleitung) körzetének kijelölése, azok alárendeltsége;
— vasútbiztosítás, kiürítések, a vasúti hivatalok és a vasúti anyag mentése, szükség szerint pályamegszakítások, rombolások;
— minden vasúti, tábori vasúti és gőzhajózási ügy, valamint a közvetlen alárendelt alakulatok és a tartalékok nyilvántartása.[10]

IV. *Intendanz.* Feladata az egész hadsereg vonatkozásában a következő volt:
— az élelmezés, vízellátás, ruházat, felszerelés, felfegyverzés, pénz és illetékügyek szükség szerinti egységes szabályozása;
— a közvetlen irányítás alatt álló intézetek, személyi és anyagi tartalékok (készletek) nyilvántartása és utasításokkal való ellátása;
— az ország teljesítőképességének (teherbírásának) kipuhatolása, felderítése és nyilvántartása, a segédeszközök, tartalékok felhasználása a vezérkari osztály által megállapított szükségletek szerint — más osztályokkal és szervekkel egyetértésben. A katonai kormányzóságok (Militärgouvernement) segédforrásainak igénybevétele, felhasználása a harctér számára;
— a szükséges igények (Bedarfsanforderungen) kielégítése; gondoskodás a hadsereg téli ruházattal való ellátásáról, illetve annak bevonásáról;
— az AOK belső hadbiztosi ügyei.

A hadbiztosság közvetlen alárendeltségébe tartozott az ellátó szolgálat (Verpflegsdienst) és a pénzügyi szakelőadó.

V. *Sanitätschef.* Feladata volt az egészségügy és az egészségügyi rendészet (Gesundheitspolizei) egységes szabályozása; felügyelet az állategészségügyi rendészetre vonatkozó intézkedések kialakításában; továbbá
— a közvetlen alárendelt intézetek, alakulatok, személyi és anyagi tartalékok, a hátország egészségügyi segédeszközeinek nyilvántartása és irányítása, felhasználása;
— a betegszállítások és betegelosztások szabályozása, irányítása;
— átfogó tájékoztatás a hadseregek egészségügyi helyzetéről, felszereléséről, a sebesültek és betegek számáról, az önkéntes egészségügyi szolgálatról, az ápolószemélyzetről.

VI. *Justizreferent.* Önálló szolgálati ágként, hadműveleti vonatkozásban és szolgálati működése tekintetében az EOK vezérkari főnökének közvetlenül alárendelve dolgozott. Feladatai közé tartozott a hadseregek igazságügyi tevékenységének szabályozása és felügyelete, közreműködés a tábori csendőrség

10 E témában egyedülállóan érdekes *Kéri Kálmán tanulmánya:* Az Osztrák—Magyar Monarchia vasúthálózata 1914-ben és felszabadulása az első világháborúban *(Hadtörténelmi Közlemények,* 1985. évi 2. szám, 225—293. o.).

és a kivételes intézkedések jogi természetű kérdéseiben és más jogi ügyben általában, valamint a hadseregfőparancsnok bíráskodási jogának gyakorlása.

VII. *General-Feldpostdirektion.* Feladata volt a tábori postaszolgálat egységes vezetése és ellenőrzése, a postaforgalom szabályozása, valamint az állami postával és a vasúttal való kapcsolat. Emellett természetszerűleg nyilvántartotta a tábori és az állami postai berendezéseket, valamint gondoskodott a csapatok igényeinek, szükségleteinek kielégítéséről.

A főigazgatóságnak tiszti állománya nem volt, magas rangú állami tisztviselők töltötték be a felelős posztokat.

Az AOK fentiekben ismertetett hivatali szervezete békében megkonstruált szerkezet volt, amely nem minden vonatkozásban állta ki a gyakorlat próbáját. 1915 végére közel másfél év tapasztalata azt mutatta, hogy nem a legszerencsésebb egy katonai vezetésen belül két, viszonylag önálló főparancsnokság léte. Bár történtek szabályozások, de tulajdonképpen bizonyos párhuzamosságot nem tudtak kiküszöbölni, másrészt az EOK nem tudta kellő gyorsasággal, rugalmassággal követni az OOK hadműveleti intézkedéseit. S bár Conrad személyesen tartotta a kezében a hadműveletek irányítását és a hadtápfőparancsnok is neki volt alárendelve, gyakran fölösleges — olykor adminisztratív — késedelem, akadály merült fel. Ennek megszüntetésére, az AOK operatívabb működése elősegítésére átszervezték a hivatalt. Az EOK megszűnt, helyette megalakult a Quartiermeisterabteilung, és a korábban az EOK-nak alárendelt főnökségek részben önálló osztállyá alakultak, részben a Qu. Abt. csoportjaiként működtek tovább.

Az átszervezés 1916. január 1-től hozott változásokat a hivatal életében. Ennek alapján az AOK immár egységes szervezete a következő osztályokra tagolódott:

I. *Operationsabteilung*, amelynek belső csoportbeosztását, feladatát, ügykörét és személyi állományát nem érintette az átszervezés.

II. *Detailabteilung, illetve Präsidialabteilung,* amelynek az átszervezése csak 1916 végére fejeződött be. A két főparancsnokság megszűntével az osztály jelentősége megnövekedett, feladatköre és személyi állománya bővült.

III. *Nachrichtenabteilung:* belső szervezetét nem érintette az átszervezés.

IV. *Quartiermeisterabteilung* — szállásmesteri osztály —: ügyköre lényegesen szűkült, a hadműveleti fontosságú főnökségek kiváltak belőle, de belső szervezetében megőrizte az EOK felépítésének több elemét.

Vezérkari osztálya megmaradt, de kiváltak belőle a szakelőadók, és munkacsoportjait — az elvégzendő feladatok arányainak megfelelően — átszervezték. (Különösen megnövekedett a megszállt területek katonai közigazgatásával foglalkozó csoport, a Militärverwaltungsgruppe munkája.) Az EOK korábbi szakreferenciái is munkacsoportok lettek.

A Qu. Abt. vezetőjének közvetlen alárendeltségében működtek az alábbiak: *Intendanz, Sanitätschef, Justizreferent, Kanzleidirektor* (aki az egész AOK-t ellátó segédhivatalokat működtette).

V. *Chef des Feldtransportwesens:* vezetőjét már az első hetek háborús tapasztalata (kudarca!) alapján 1914 végén közvetlenül a vezérkari főnöknek rendel-

ték alá, de a főnökség szervezetileg az EOK-on belül maradt. Az átszervezés után neve és belső felépítése is megváltozott: a *Chef des Feldeisenbahnwesens* három csoportból állt: *Operative Gruppe (Generalstab), Militär-technische Gruppe, Bahntechnische und Verkehrsgruppe.*

Közvetlen alárendeltségébe tartoztak a tábori szállításvezetőségek *(Feldtransportleitungen — FTL)* és a Bécsben székelő központi vasútügyi és hajózási szállításvezetőség *(Zentraltransportleitung — ZTL).*

(Az osztály jelentősége igen nagy volt, tevékenységével alapvetően hozzájárult a hadműveletek sikeréhez, vagy kudarcához.)

VI. *Chef des Feldtelegraphenwesens:* feladatköre bővült és az alábbi csoportjai működtek: *Operative Gruppe (Generalstab), Telegraphentruppe, Kriegstelegraph, Feldpost, Manipulation.*[11]

(Ez utóbbi az alárendelt állomány személyügyeivel, valamint a jelentőkutyákkal — Meldehunde — és a postagalambokkal — Brieftauben — kapcsolatos teendőket látta el.)

A háború kitörésekor a legfelsőbb hadvezetés *Bécsben* volt. A MKSM természetesen Bécsben is maradt az agg uralkodó mellett, de az AOK-nak a front közelében volt a helye. Különböző szempontok, megfontolások eredményeként a fontosabbnak ítélt hadszíntérre ment a vezérkar, az orosz frontvonal közelébe.[12] Elég késedelmesen kelt útra a stáb: csak augusztus 16-án kezdték meg az utazást *Przemysl*-be.[13] Az itteni tartózkodás rövid volt, ugyanis az augusztus 18-án kezdődött két irányú támadó hadművelet nem járt sikerrel és az AOK szeptember 11-én általános visszavonulást rendelt el, amelynek során neki is el kellett hagynia a várat.

Szeptember 12-én *Neu-Sandez*-be (Przemysl-től DNy-ra és légvonalban Kassától kb. 100 km-re É-ra fekvő kisebb település) utaztak. S míg Przemysl-ben táborszerű elhelyezést kapott az AOK, addig itt szétszórtan, a különböző közintézményekben kellett elhelyezni az osztályokat és a tisztek szálláshelyei sem voltak egy helyen. (Conrad hivatali szobája a gimnáziumban volt.)

Az 1914 őszi hadműveleti helyzet alakulása, az orosz csapatok november eleji további előnyomulása ismét szükségessé tette a főhadiszállás megváltoztatását. November 13-tól a Krakkótól DNy-ra fekvő *Teschen* lett az AOK székhelye és maradt is az ún. „Erste AOK" időszakában. Itt ismét egységes elhelyezést nyert az AOK és a jó munkakörülmények könnyítettek valamelyest a nehéz „hivatali" szolgálaton.

Az „Erste AOK" időszaka Conrad felmentésével 1917. február 27-én ért véget. Ez azonban nem volt minden előzmény nélkül.

11 Külön említést érdemel az osztály egyik kiadványsorozata: Feldpostadressen—und Feldpostämter—Verzeichnisse, amely rendkívül értékes adatokat tartalmaz a hadsereg hadrendjére, a csapatok beosztására, mozgására. A kiadványok a HL I. vh. AOK 55. dobozában találhatók.

12 A Balkánon harcoló erőknek egyébként is viszonylag önálló hatáskörrel rendelkező főparancsnoka volt, a K. u. k. Oberkommando der Balkanstreitkräfte élén álló Potiorek táborszernagy személyében, aki közvetlenül az uralkodónak tartozott jelentéstétellel. (1914. december 22-én felosztott a főparancsnokság.)

13 Az utazás alatt a vonaton találkozott először Conrad vezérkari főnök Károly főherceggel, a trónörökössel.

I. Ferenc József 1916. november 21-én meghalt és utóda a trónon Károly főherceg lett. Nyilvánvaló volt, hogy a katonai vezetés legfelső szintjén személyi változások várhatók. Az ifjú uralkodó, aki a háború kezdetétől a fronton volt, különböző beosztásokban,[14] saját maga akarta gyakorolni a legfőbb hadúri méltóságot, ezért Frigyes főherceget rendelkezési állományba helyezte, 1916. december 2-án felmentette őt tisztségéből és személyesen vette át az AOK vezetését. Conradot ekkor még biztosította bizalmáról és meghagyta pozíciójában, de „... ugyanakkor ezzel egy változási folyamat állt be, amely végülis felmentésemhez vezetett — írta Conrad. — Ehhez valószínűleg hozzájárult az is, hogy szokásomhoz híven gátlások nélkül mondtam el ellenvéleményemet, amely közvetlen hangnem az ifjú uralkodó környezetében levő vezető funkcionáriusoknak nem igen tetszett."[15] Persze a személyi változásoknak nemcsak ilyen szubjektív oka volt, politikai nézetkülönbségek és a katonai vezetést érintő eltérések a mozgatórugói az eseményeknek.[16]

Az uralkodó lett tehát a hadsereg és a flotta főparancsnoka, vezérkari főnökül pedig 1917. március 2-án Arthur Arz von Straussenburg gyalogsági tábornokot[17] nevezte ki — és ettől számítjuk az *„AOK II."* időszakát.

Az a tény, hogy az uralkodó a főparancsnok, szükségessé tette, hogy a legfelsőbb katonai vezetés közel legyen az uralkodó székhelyéhez, hiszen a politikai hatalom ezt feltétlenül megkívánta. Így a főhadiszállás 1917. január 4-én Teschen-ből *Baden bei Wien*-be költözött, illetve a Qu.Abt. és alárendeltjei *Vöslau*-ba. Ez a lépés viszont nehezítette a hadvezetés munkáját, lassította a hadműveleti intézkedéseket, és lassanként bizonyos elszakadás jelei mutatkoztak a hadszíntéren harcoló hadsereg és felső vezetése között.

A személyi változások nemcsak a legfelső vezetést érintették, végiggyűrűztek az AOK egész hivatali apparátusán. Ugyancsak ekkor zajlott a hadsereg átszervezése: Károly az 1917. május 5-én aláírt hadparancsával elrendelte az egész haderő szervezeti felépítésének reformját, ami további visszahatással volt az AOK hivatali szervezetére. Az AOK-n belüli szervezési változásoknak alapvetően két oka volt: egyrészt törekvés a meglevő keretek tökéletesítésére (és e vonatkozásban még folytatódott az OOK és EOK egységesítési folyamata), másrészt az események adta új feladatok hivatali szabályozást igényeltek (pl. a hadifoglyok hazatérése).

A két hivataltörténeti korszak közti különbség lényege mégis az, hogy alapvetően megváltozott a vezérkari főnök helyzete. Erről Arz tábornok így írt: „A főparancsnokságnak a Legfelsőbb Hadúr, a császár és király által történt átvétele után a vezérkar főnökének helyzete más volt, mint azelőtt.

Az uralkodó mint ilyen és mint legfőbb parancsnok egyesítette kezében a legfelsőbb politikai és katonai hatalmat. Én a háború miként viselését érintő

14 A háború kitörésekor a cs. és kir. 39. gyalogezred őrnagya volt zászlóaljparancsnoki beosztásban. A háború kezdetén a hadseregfőparancsnok mellé volt beosztva, később önálló feladatokat kapott. 1916 nyarától a k. u. k. 12. Armee, majd a Heeresgruppen-, ill. Heeresfrontkommando Erzh. Karl elnevezésű magasabbegység parancsnoka vezérőrnagyi rangban a dél-tiroli fronton. L.: HL I. vh. Magasabb parancsnokságok, 11. doboz).

15 *Conrad*, i .m. k. IV. k. 232. o.

16 Ezek tárgyalása nem fér vállalt feladatunk keretei közé, s különben is *Galántai József* monográfiája (Az első világháború. Bp., 1980.) választ ad mindezen kérdésekre, különösen l.: 359—376. o.

17 Arz tábornok ekkor a k. u. k. 1. Armee parancsnoka. 1916 nyarán Erdély védelmét készítette elő, majd Románia hadbalépése (1916. augusztus 27.) után a német 9. hadsereggel együtt megvédte Erdélyt, visszavetette a román hadseregek támadását és megszállta Románia nagy részét. L.: Magyarország hadtörténete. II. k. Bp., 1985. 79—91. o.).

kérdésekben mint katonai tanácsadó álltam oldalán. Az én feladatom volt a hadrakelt sereg hadműveleteinek a tőlem tervezett és javasolt, az uralkodótól jóváhagyott elhatározások szerinti vezetése s mindannak elrendelése, ami evvel a működéssel együtt járt. A császár és király Legfőbb Hadúr és hadseregfőparancsnok volt, de a felelősséget minden rendelkezésért és vállalkozásért nekem kellett viselnem. A dolog nem volt egyszerű, minthogy az uralkodói kötelességek háborúban nem mindig vághattak össze a fővezérével. Nekem viszont mindig a hadsereg érdekeit kellett védenem s mindent elhárítanom, ami a hadvezetés intézkedéseit károsan befolyásolhatta vagy zavarhatta volna. Elődöm helyzete könnyebb volt. Conrad tábornagy, hála a teljhatalomnak, melyet Ferenc József császár és király, valamint a belátásos, előkelően jóságos Frigyes főherceg ráruházott, illetve átengedett, — úgyszólván korlátlan legfőbb vezére volt az egész fegyveres erőnek, vezetője a szövetségesek hadvezetőségeitől teljesen független hadseregfőparancsnokságnak."[18]

(A vezérkari főnökkel együtt változott helyettese is: Metzger altábornagy csapatszolgálatra kérte magát, a cs. és kir. 1. gyaloghadosztály parancsnoka lett. Utódjául Arz vezérezredes Alfred Waldstätten vezérkari ezredest választotta, aki korábban a k. u. k. Landesverteidigungskommando in Tirol vezérkari osztályának főnöke volt.)

Az átszervezések eredményeként 1918 tavaszára az AOK hat azonos alárendeltségű főcsoportból állt, majd a későbbiekben még két főcsoporttal egészült ki:

I. *Operationsabteilung:* alárendelt csoportjainak nagy része változatlan ügykörrel, de szinte teljesen új személyi állománnyal működött. Néhány korábbi munkacsoport önállósult, illetve 1918 tavaszán új szervezésű csoportként létrejött a *Heimkehrergruppe.*

II. *Quartiermeisterabteilung:* belső szerkezete változott leginkább, csoportjai a következők voltak: *Kriegsgruppe* (több alcsoporttal és referenciával); *Militärverwaltungsgruppe,* az ebből kivált *Ukrainisch-rumänische Gruppe, Wirtschaftsgruppe* (mezőgazdasági, bányászati és kohászati referenciával) és *Politische Gruppe;* valamint a *Sanitätschef des AOK, Intendanz des AOK, Kanzleidirektor* (a segédhivatalokkal és a térparancsnoksággal). Az osztály közvetlen alárendeltségében különböző alakulások és intézetek működtek: tábori csendőrség, autócsapatok, vonatcsapatok, katonai bányák, fakitermelő üzemek, egészségügyi intézetek, tábori kórházak, anyagraktárak.

III. *Präsidialabteilung:* szervezeti felépítése a korábban ismertetetthez képest keveset változott és személyi állományát is az állandóság jellemezte.

IV. A *Nachrichtenabteilung* volt az az osztály, amely a háború előtti vezérkari irodák közül legtovább megőrizte 1914 előtti szervezeti felépítését. Átszervezése 1916 végén kezdődött el és tulajdonképpen csak Arz vezérkari főnöksége idején fejeződött be átalakítása.

Az osztály két önálló részből állt:

— a *Nachrichtenabteilung des AOK* Baden bei Wien-ben székelt és feladata az idegen országok katonai felderítése volt,

18 Báró *Arz Arthur* vezérezredes: 1914—1918. A központi monarchiák harca és összeomlása (Fordította: Kisfaludy Péter Elemér) Bp., 1942. 145—146. o.

— az *Evidenzbureau des Gstbs* pedig Bécsbe települt és általános feladata a kémelhárítás volt.

Feladatai ellátásához a két iroda különböző munkacsoportjaiban nagy létszámú tiszti (50—55 fő) és legénységi (60—65 fő) állományú dolgozott, akik mellett a Külügyminisztérium és a diplomáciai testület képviselői is az osztály rendelkezésére álltak. A szövetséges államok képviselői is itt nyertek elhelyezést.[19] (Az iroda felügyelte a Bécsben működő tolmácsiskolát is, ahol nyelvtanárok oktatták a hírszerzés területén foglalkoztatottakat.)

V. A *Chef des Feldeisenbahnwesens* korábban kialakított szervezete alapjaiban nem változott, de az AOK hivatali rendjében — a hadiforgalmi helyzet megkívánta megnövekedett követelmények függvényében — nőtt a szerepe. A háború kiteljesedésével, a harcokba bevont tömegek számának megnövekedésével fokozódott a vasúthálózat igénybevétele, egyre nagyobb erőfeszítéseket követelve a vasútügyi szakemberektől. (A főnökség irányító tevékenységét segítette, hogy a Monarchia haderejében volt önálló vasútezred — k. u. k. Eisenbahnregiment, amely békében 3 zászlóaljból állt és a Bécs melletti Korneuburgban állomásozott. Az általános mozgósításkor az ezred 28 vasútépítő századot állított fel.)

A háború végén az egységes központi irányítás megszűnése legjobban a vasúti hálózat működésében érződött: a szállítási rend felbomlott, zűrzavar, fejetlenség uralkodott — de ez nem írható már a főnökség számlájára, amelynek irányításával a háború évei alatt a katonavasutasok, polgári vasutasok és a vasúti végrehajtó szervek a háború okozta ellátási nehézségek és a vasúti eszközök leromlott állapota ellenére is rendkívüli teljesítményt nyújtottak.

VI. *Chef des Feldtelegraphenwesens:* szervezetében nem, csak személyi állományában történtek változások. A főnökség teljes létszáma — az alárendelt telefonszakasszal és építőosztaggal együtt 40 fő tiszt, illetve tisztviselő és kb. 300 fő legénység volt. Hadrendileg az alábbi alakulások voltak közvetlen alárendeltségben: a tábori távíróügyek főnökének megbízottjai, távíró építőosztályok (pl.: West-Craiova, Ost-Bukarest), raktárak, távíró építési vezetőségek, posta- és távíróigazgatóságok stb. és volt két táboriposta-tanfolyam (Feldpost-Lehrkurse) Krakkóban, illetve Belgrádban.

VII. *Ukraineabteilung:* a Qu.Abt. Militärverwaltungsgruppe szervezeti kereteiből nőtt ki és a cs. és kir. Külügyminisztérium árucsere osztályával egyesítve lett önálló osztállyá 1918 júniusában. Öt csoportja alakult: *katonai és politikai ügyek* (Ukrajna gazdasági kihasználásának általános szervezési kérdései), *import ügyek, export és szállítási ügyek,* Ukrajna *gazdasági vonatkozású felderítése, nyilvántartási ügyek.* Két utóbbi csoport később megszűnt, helyettük alakult a Romániával és a Fekete-tenger ügyeivel foglalkozó új csoport. Az osztály túlélte a Monarchiát, 1919—1920-ban még működött, Liquidierungsgruppe für die Ukraine névvel.

VIII. *Chef des Luftfahrwesens:* egészen rövid ideig működő osztály volt. 1918. október 1-jén önállósult, kiválva az Op.Abt.-ból. Csoportjai a tábori és hátországi légjárócsapatok szervezésével, kiképzésével, védelmi kérdéseivel és technikai kérdésekkel foglalkoztak.

19 HL I. vh. AOK 47. és 49. doboz.

1918. október 4.: a központi hatalmak jegyzéke Wilsonhoz az azonnali fegyverszünetről és a béketárgyalások megkezdéséről; október 16.: IV. Károly manifesztuma a Monarchia föderatív állammá való alakításáról; november 3.: az antant hatalmak és a Monarchia közötti fegyverszünet aláírása Padovában — ezek a háború befejezésének és a Monarchia felbomlásának végső állomásai. És ezek az AOK hivatali működésének végét jelentő események is. November 3-án Arz vezérezredest felváltotta *Kövess* Hermann tábornagy, már mint hadseregfőparancsnok, és ő kezdte meg az AOK felszámolását. December 20-tól Theodor *Konopicky* altábornagy vezette a hivatalt — ő az utolsó hadseregfőparancsnok. Az AOK felszámolása 1919 május végén fejeződött be.

A hivataltörténeti krónika végén illenék valamiféle értékelést adni a szervezetről. Az AOK esetében a végső és egyedül érvényes értékelést a történelem elvégezte. S amit a krónikás hozzátehetne, az vagy paradox megközelítés, vagy szubjektív megítélés lehetne. Annyit sommázatként le kell szögeznünk, hogy mint *hivatal*, az AOK célszerűen megszervezett, jól kiépített — és főleg Conrad vezérkari főnöksége idején — hatékonyan működtetett apparátus volt. De hogy a cél, amelynek eszköze volt, hova soroltatik a történelmi értékrendben — annak taglalása túlnő témánk keretein.

Jolán Szijj

THE HISTORY OF THE ORGANIZATION OF THE GENERAL HEADQUARTERS OF THE IMPERIAL AND ROYAL ARMY (AOK) 1914—1918

Summary

The material of the General Headquarters of the Imperial and Royal Army is one of the most important fonds of the Archives of War History. The author of this study contributes to the scientific cognition of the period of the Great War within the frames of a seldom practized way of approach: the history of organization. On the basis of profound archival researches the study deals with the formation, sphere of authority and organizational system of the General Headquarters of the Army of the Austro—Hungarian Monarchy and treats the competence of its departments together with the questions of management and controlling as well as with the problems of personnel during the activity of the two chiefs of the General Staff Conrad and Arz.

Jolán Szijj

L'HISTORIE BUREAUCRATIQUE DU GRAND QUARTIER GÉNÉRAL (AOK) IMPÉRIAL ET ROYAL, 1914—1918

Résumé

Les dossiers du Grand Quartier Général impérial et royal — orange de direction central de la force armée de la Monarchie Austro—Hongroise — composent l'un des fonds les plus importants des Archives d'Historie Militaire. L'auteur contribue à la connaissance d'une période également importante du point de vue de l'histoire militaire universelle et hongroise, dans les cadres d'un genre spécifique, peu cultivé dans l'historiographe de nos jours. L'essai, reposant sur des recherches archivistiques

et présantant de nouveaux résultats des recherches, s'occupe de la formation, de la sphère d'activité, de la construction organique de l'organe militaire, l'auteur s'occupe également du ressort de ses classes, des questions personnelles et des questions de direction du bureau etc., en divisiant l'histoire de bureau en deux périodes, bien séparables l'une de l'autre: celle du chef d'étatmajor Conrad et celle d'Arz.

Jolán Szijj

DIE AMTSGESCHICHTE DES K.U.K. ARMEEOBERKOMMANDOS 1914—1918

Resümee

Einen bedeutenden Fonds des Archivs für Militärgeschichte bilden die Dokumente des k. u. k. Armeeoberkommandos, des zentralen Führungsorgans der Kriegsmacht der Österreichisch—Ungarischen Monarchie. Durch eine eigenartige, in der modernen Historiographie kaum noch gepflegte Gattung trägt die Autorin dieses Aufsatzes zur Erkennung einer vom Gesichtspunkt der Menschheitsgeschichte sowie der ungarischen Geschichte aus sehr wichtigen historischen Epoche bei. Der Aufsatz, der auf eingehenden Archivforschungen beruht und den Leser mit den neuesten Ergebnissen der Forschung bekanntmacht, befaßt sich mit der Entwicklung der Armeeorganisation, ihrem Wirkungskreis, ihrem organisatorischen Aufbau, dem Ressort der einzelnen Abteilungen sowie Fragen der Leitung und des Personals. Dabei wird die Amtsgeschichte in zwei, sowohl zeitlich als auch ihrem Charakter nach gut abgrenzbare Period aufgeteilt: in die Amszeiten der Generalstabschefs Conrad bzw. Arz.

Йолан Сий

ИСТОРИЯ ДЕЛОПРОИЗВОДИТЕЛЬСКОГО ВЕДОМСТВА ГЛАВНОКОМАНДОВАНИЯ КОРОЛЕВСКОЙ И ИМПЕРАТОРСКОЙ АРМИИ 1914—1918 гг.

Резюме

Один из значительных фондов материалов Военно-исторического Архива — архив документов Главного Командования Императорской и Королевской Армии, центрального органа управления вооруженных сил Австро-Венгерской Монархии. В рамках работы, написанной в едва культивирующемся в современной историографии жанре, овтор вносит существенный вклад в ознакомление с важным историческим периодом как всемирной, так и венгерской военной истории. Основанная на глубокий архивный исследованиях статья анализирует реэультаты новых исследований, рассматривает вопросы, связанные с образованием военной организации, её компетенцией, организационной структурой, компетенцией осдельных отделов, с управлением ведомства и кадрами, и пр. Анализ осуществляется в разбивке истории ведомства на два хорошо отделяемых друг от друга периода, как по времени, так и по характеру: периоды, прошедшие под главенством двух начальников генерального штава — Конрада и Арца.

KÖZLEMÉNYEK

HUSZÁR JÁNOS

A MAGYAR KATONAI EJTŐERNYŐZÉS FÉNYKORA 1942—1944

A magyar katonai ejtőernyőzés 1938 szeptemberében indult hét kiválóan sportoló fiatal tisztből álló kísérleti kerettel Szombathelyen, a repülőtéren. A kis csapat vezetője vitéz Bertalan Árpád százados, a Mária Terézia Rend lovagkeresztjének tulajdonosa volt.

Bár csak első világháborús, külföldi gyártmányú ejtőernyők álltak — korlátozott számban — a rendelkezésükre, rövid időn belül sikerült kitapasztalniuk az ugrás fortélyait. Ezután altisztekkel és tisztesekkel bővítették a keretet, eredményesen kísérleteztek a zuhanóugrással, s színvonalas harci kiképzést folytattak.

Komoly fejlődési lehetőséget biztosított számukra, hogy Hehs Ákos repülőmérnök megalkotta az első magyar ejtőernyőt, majd megkezdődött ennek a gyártása. Ez újabb létszámnövelést tett lehetővé.

1939. október 1-jén a kísérleti keret Pápára költözött, s hivatalosan is katonai kötelékké, ejtőernyős századdá alakult, mely szervezetileg a III. hadtesthez tartozott. Bár állandó gond volt a szállítógépek hiánya, a kiképzés eredményesen folyt, s a különböző katonai alakulatoktól ide jelentkezőkkel egyre nőtt a létszám. 1940-ben a keret három lövészszázadból álló zászlóaljjá szerveződött s átkerült a m. kir. Légierők állományába.

Először az elavult, de átmenetileg mégis használható, stabil Caproni Ca-101-es gépekből folyt az ugrás. Később Savoya 75-ös óriás szállítógépeket kapott az alakulat. Ezek rendszeres, zavartalan használatát előbb pilótahiány, majd a katonai célra történő átalakítás munkái, végül az időjárás viszontagságai miatt megrongálódott fékszárnyak javítása akadályozta.

1941 tavaszára mindez megoldódott, így április 12-én kísérlet történhetett arra, hogy a magyar ejtőernyős zászlóalj a Veszprém melletti jutasi repülőtérről kiindulva végrehajtsa első deszant bevetését. Az indulás során a vezérgép lezuhant, s 16 ejtőernyős, köztük a zászlóalj parancsnoka és a gép négyfőnyi személyzete életét vesztette. A feladatot végül 60 katona hajtotta végre Kiss Zoltán ejtőernyős főhadnagy vezetésével.

1941 második felében új parancsnokot kapott az alakulat, vitéz Szügyi Zoltán vezérkari alezredes személyében, akit a tisztikar elfogadott, s nagy létszámnövekedés következett be a zászlóaljnál mind a parancsnoki karban, mind a legénység körében.

Így indult a zászlóalj történetének következő szakasza, mely egyértelműen komoly fejlődést hozott.

A zászlóavatás éve

1942 a zászlóalj kifejlesztésének esztendeje volt. A lövészszázadok mellett ez év folyamán alakult meg a géppuskás, a távbeszélő, az árkász és a nehéz-

fegyver század, valamint egy 60 főből álló kerékpáros alegység két tiszttel. Minden bizonnyal ekkor jött létre a kísérleti szakasz is, melynek a parancsnoka Ajtay főhadnagy lett.[1]

Mindez lehetővé tette, hogy a szakképzés jelentősen fejlődjön. A távbeszélők parancsnoka, Ugron főhadnagy a zászlóaljhoz kerülve különösen színvonalassá tette a rádiósok kiképzését. Oktatótermet rendezett be számukra, mely egyúttal kultúrszoba céljait is szolgálta asztalokkal, könyvekkel, térképekkel. A többi újonnan alakult század is rövid időn belül összeforrott közösséggé vált.[2]

Mindez azt is mutatja, hogy a zászlóalj létszáma jelentősen gyarapodott. Az 1943-as esztendőben a szervezési táblázatok szerint 1880 főnek kellett lennie a katonák összlétszámának, a szállító repülőket is figyelembe véve. Nagyon valószínű, hogy már 1942-ben is megközelítette ezt a számot.[3]

Nem csodálhatjuk tehát, hogy 1942-ben halaszthatatlanná vált új kaszárnyaépületek létesítése. Miután a repülőtér mellett bőven volt szabad terület, ide kívántak építkezni olyan formában, hogy idővel az ezreddé fejlesztett zászlóalj teljes egészében itt nyerhessen elhelyezést.[4]

A teljes megértés érdekében tekintsük át a repülőtér építéstörténetét!

1937. május 1-jén, a pápai katonai repülőtér átadása alkalmával csupán két hangár állt itt a hozzá csatlakozó műszaki helyiségekkel, s egy háromszintes, tágas, lapostetejű épület a Szombathelyről ide költöző két könnyűbombázó század irodái és személyi állománya számára.[5]

Miután azonnal kiderült, hogy az egyetlen kaszárnyaépület nem elegendő a parancsnokság és a repülő legénység elhelyezésére, 1937 második felében megkezdték a második, az elsőhöz teljesen hasonló épület alapozását. Ezt 1938-ban átadta Sorg Antal országos hírnévnek örvendő cége, mely az első ütem munkálatait is végezte.[6]

Ilyen állapotokat talált itt az ejtőernyős alakulat 1939 őszén, ideérkezése alkalmával. Ezen a repülőtéren alakult meg hónapokkal később az ejtőernyős szállító század, mely több mint egy évig társbérletben élt a bombázókkal. Az ejtőernyős katonáknak az első időkben a városban levő huszárlaktanya nyújtott kényelmes otthont.[7]

A könnyűbombázó századok 1941 tavaszán Kecskemétre távoztak. Ekkor az egyik laktanyaépületben a szállító repülőszázad és az akkor létrejövő repülő üzemi század helyezkedett el, a másikat az ejtőernyősök foglalták el. Ez egy ideig megoldotta a gondokat, a bekövetkezett létszámgyarapítás azonban 1942-ben feltétlen szükségessé tette a legénység elhelyezésére szolgáló épületek számának növelését. A helyzetet felmérve a Honvédelmi Minisztérium

1 *Domonkos József* egykori ejtőernyős százados (Pápa, Korona u. 14.) emlékezése hangszalagon, a szerző birtokában.
2 *Ugron István* egykori ejtőernyős százados, zászlóaljparancsnok (Solymár, Tersztyánszky u. 45.) szóbeli közlése.
3 Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) HM 43 000/eln. 37—1943.
4 *Bonecz József* egykori ejtőernyős őrmester (Pápa, Bástya utca 14.) emlékezése hangszalagon, a szerző birtokában.
5 *Klement Rudolf* hajózó szerelő őrmester (Pápa, Wesselényi u. 3.) szóbeli közlése. Előbb a könnyű bombázóknál teljesített szolgálatot, majd azok távozása után átkerült az ejtőernyős szállító repülőszázadhoz.
6 *Németh József* ny. építőipari szakember (Pápa, Koltói Anna u. 1.) írásban lejegyzett emlékezése, melyet aláírásával hitelesített. Az 1942-ben kezdődő repülőtéri építkezésekben végig részt vett munkavezetőként.
7 *Ferencz Gyula* volt ejtőernyős zászlós emlékezése, a szerző birtokában. (Pápa, Ferenc utca 51. szám alatt lakik.)

biztosította a fejlesztés anyagi fedezetét, bár ekkor már Magyarország is hadviselő fél volt.[8]

1942 tavaszán a repülőtér város felőli oldalán, a Darza pataktól balra nagyszabású építkezés kezdődött. A Vaszarra vezető országútra merőlegesen két tágas, kétszintes legénységi épület készült, mellette egy nagy konyha, élelmiszerraktárral és egy újabb legénységi épület, mely — az első kettőhöz hasonlóan — szintén egy század befogadására volt méretezve.

A munka sürgősségét jelzi, hogy az építési területen, a pápaiak nagy megbotránkozására, harminc holdnyi búzát zölden arattak le, hogy az alapozás mielőbb megkezdődhessen. A terület a Pátkai uraságé volt, aki a levágott gabonát takarmányként hasznosította.[9]

A munkát ott Márovics Antal építési vállalkozó végeztette. Ennek a cégnek a telephelye Pécsett volt. Az irányítást Fa László pápai építészmérnök vállalta, aki ugyan ebben az évben adta át az új református templomot megbízójának, a pápai református egyháznak. A felelősség mindvégig az ő vállain nyugodott.

A munka erős tempóban folyt, 1943-ban fokozatosan használatba lehetett venni a kaszárnyákat. Ezután a hangárok közelében folyt tovább a munka. Hamarosan elkészült a zászlóaljparancsnokság kisebb épülete, melyre emeletet is húztak, a szerényebb földszintes tiszti étkezde és a kísérleti szakasz elhelyezésére szolgáló körlet.

Csak ezután fogott hozzá a patak város felőli oldalán, az országúttól távolabb eső részen, a kialakuló kaszárnyaváros központjában a Márovics cég egy nagy csarnok felépítéséhez, melyben ejtőernyőhajtogató helyiséget, ejtőernyőszárogatót és raktárt alakítottak ki. 1944-ben az építkezés fokozatosan leállt, nem folytatódott tovább.[10]

Az építkezés ütemének megfelelően a három lövészszázad kikerült az új kaszárnyákba. Az egykori huszárlaktanyában a nehézfegyver, a géppuskás az árkász század és a zászlóaljtörzs egy részlege maradt. Az őrség, a fogda, a híradósok, a kerékpárosok az eltávozott bombázók által kiürített régi épületbe kerültek.[11]

Az új legénységi épületek egyenként egy-egy század befogadására voltak alkalmasak. A bővítés lehetőségét mindegyiknél fenntartották, a padlástérben is tudtak később a legénység számára szobákat kialakítani.

Ezekbe az épületekbe belépve szép, tágas hallba jutott a látogató, mely modern szállodák előcsarnokához volt hasonlatos, csak itt a portás helyett a napos tizedes igazította el az érkezőket. De nem hiányzott a nagyméretű tükör, a nagy falióra, s az emeletre vivő szép, széles lépcső sem.[12]

Az 1942-es esztendő legnagyobb eseménye a zászlóavatás volt, mellyel kapcsolatban ma is élnek legendák nemcsak Pápán, de az egész országban. Ezek szerint igen közel kerültek egymáshoz a Perutz-gyár dolgozói, főként a szövőnők és katonák, barátságok, romantikus szerelmek szövődtek. Így született

8 *Domonkos József* közlése.
9 *Németh József* közlése.
10 Uo.
11 *Ugron István* közlése.
12 *Szakács Ferenc volt* karpaszományos ejtőernyős honvéd szóbeli közlése. (Pápa, Damjanich u. 3.)

a gondolat, hogy ez az üzem adományozzon csapatzászlót az ejtőernyős zászlóaljnak. A kezdeményezéssel a gyár tulajdonosai egyetértettek. A csapatzászlót munkásnők hímezték, s egy sokgyermekes munkásasszony, aki legtöbbet dolgozott a zászlón, lett a zászlóanya. Ezt a megoldást a minisztérium illetékesei is elfogadták.[13]

Érdekes módon Veszténvi János a magyar légierőkről készített munkájában ezt a változatot rögzítette:

„A pápai textilgyár munkásai még 1940-ben csapatzászlót szerettek volna ajándékozni az ejtőernyős zászlóaljnak. Zászlóanyának a gyár legtöbb gyermekes munkásnőjét jelölték ki. Bürokratikus nehézségek és Bertalan őrnagy halála miatt az avatás még 1941 júliusában sem történhetett meg. Ez a gyár munkásai között elégedetlenséget váltott ki."[14]

A valóság jóval kevésbé volt romantikus.

Papp László, a gyár intelligens, tevékeny üzemvezetője igen jó kapcsolatot tartott fenn az ejtőernyős tisztekkel és a szállító repülőszázad hajózóival, gyakran találkoztak névnapokon, rendezvényeken. Egy ilyen társas összejövetelen született a gondolat, melyet a munkásság képviselői is helyesléssel fogadtak. A nagyon szép zászlót Budapesten, az egyik híres belvárosi szaküzletben készíttették háromezer pengőért, ami abban az időben nagyon komoly összeg, egy szerény házacska ára volt. A pénzt erre a gyári munkások és tisztviselők körében gyűjtötték össze. A zászlóanya Papp László üzemvezető felesége, egy jó megjelenésű, társaságbeli hölgy lett, akinek a számára nem jelentett problémát egy nagy tömegeket megmozgató ünnepélyen díszmagyarban szerepelni, magas rangú tisztekkel, vezető emberekkel társalogni.[15]

1942. január 24-én a III. hadtest parancsnoksága a következő terjedelmes táviratot küldte a Honvédelmi Minisztériumba:

„Jelentem, hogy az 1. ejtőernyős zászlóalj részére a Pápa hadiüzemi munkásság még 1941. évben csapatzászlót adományozott. Ennek felszentelése az 1941. év tavaszára volt tervbe véve, azonban azt a közbejött események, valamint azon körülmény miatt, hogy a zászlószenteléssel kapcsolatos bemutatón szereplő szállítógépek Oroszországban voltak, a mai napig megtartani nem lehetett. Az új szervezés szerint az eje. zlj. csapattest jellege megszűnt, és így a csapatzászló használatára nem jogosult. A zászlószentelés elhalasztása a hazafias érzelmű munkásságban csalódást és lehangoltságot keltett. Nemzetvédelmi szempontból a zászlószentelésnek mielőbbi megtartását a fenti szervezési változás dacára szükségesnek tartom, hogy a hadiüzemi munkásság, mely bérének e célra felajánlott hányadából szerezte be a zászlót, ne érezze mellőzöttnek magát."[16]

A kezdeményezés ezzel megindult a megvalósulás útján. Csakhamar kiderült, hogy az ejtőernyős alakulat önálló csapattest jellege nem szűnt meg, így jókora késéssel, 1942. május 25-én megtörtént a zászlóavatás. Ennek tervezete teljes egészében fennmaradt. Mivel a kormányzói kabinetirodában rögzítet-

13 *Dr. Balogh Ferencné* osztályvezető (Pápa, Kossuth utca 14.) szóbeli közlése.
14 HL Tgy. 2787. *Veszténvi János:* A magyar katonai repülés története. 143. o.
15 *Dr. Balogh Ferencné* közlése
16 HL 305 eln. VKO 1942.

tek pontról pontra megvalósultak, érdemes ezzel a terjedelmes dokumentummal teljes egészében megismerkedni:

„A m. kir. »vitéz Bertalan Árpád« 1. honv. ejtőernyős zászlóalj csapatzászlójának felavatási ünnepsége Pápán, 1942. évi május 25-én, hétfőn d.e. 10 órakor.

9 óra 10' A Kormányzóhelyettes Úr Ő Főméltósága és kíséretében vitéz Szabó László vezérőrnagy (esetleg), Littke István titkár és báró Rohonczy Imre főhadnagy a budaörsi repülőtérre gépkocsin érkeznek.

Ő Főméltóságát a repülőtéren a gép előtt (JU 52 gép) Keksz Edgar alezredes, a repülőtér katonai parancsnoka és Szemes István százados segédtiszt várják és érkezéskor jelentkeznek.

Az Ő Főméltóságát és kíséretét vivő gép 9 óra 20 perckor indul.

10 óra 00' Kormányzóhelyettes Úr Ő Főméltósága és kíséretének érkezése a pápai repülőtérre. A gép megállási helyét a betonkifutópályán beintéssel jelzik.

A kiszállásnál a következő katonai személyiségek jelentkeznek Ő Főméltóságánál:

Rákosy Béla altábornagy, a légierők parancsnoka,
Vörös Géza vezérkari ezredes, vk. főnök,
vitéz Magyarossy Sándor vezérőrnagy, HM légügyi főcsoportfőnök,
Szécsy Jenő vezérőrnagy, a 3. honvédkerület parancsnoka,
Vályi Sándor vezérkari alezredes, vk. főnök,
Gyiressy Sándor ezredes, az 1. kivonuló repülőezred parancsnoka,
Bozóky Tasziló ezredes, állomásparancsnok,
Martsa Dániel ezredes, a pápai hadiüzemek parancsnoka.

A kivonult zászlóalj jobb szárnyán jelentkezik vitéz Szügyi Zoltán alezredes, az ejtőernyős zászlóalj parancsnoka.

Ő Főméltósága a zászlóalj arcéle előtt ellép, majd a balszárnyhoz érve a parancsnok lejelentkezése után a dísztribün felé indul.

Ő Főméltóságát a kiszállástól kezdve a jelentkezések alatt, a kivonult csapat előtt és végig az egész fogadáson Törzsök Lajos hadnagy, a zászlóaljparancsnok segédtisztje vezeti.

A díszemelvény előtt Ő Főméltósága a következő előkelőségek tisztelgését fogadja:

Dr. Antal István m. kir. miniszter, Pápa képviselője,
Mesterházy Ferenc, Veszprém vm. főispánja,
Dr. Czapik Gyula veszprémi rk. megyéspüspök,
Medgyasszay Vince pápai ref. püspök,
Berky Miklós Veszprém vm. alispánja,
Dr. Hamuth János, Pápa város polgármestere és
vitéz Simon István rendőrkapitány.

Az üdvözlések után Ő Főméltósága fellép a díszemelvényre, ahol Papp Lászlóné, üzemvezető neje, a zászlóanya várja. A hölgyet Ő Főméltóságának Martsa Dániel ezredes mutatja be.

Mialatt Ő Főméltósága a repülőgéptől a díszemelvényig halad, a zene a Himnuszt játssza.

A Kormányzóhelyettes Úr Ő Főméltósága helyét elfoglalván kezdetét veszi az avatási ünnepség.

1. A munkásság szónoka beszéd keretében átadja a csapatnak a zászlót. (Szószék.)
2. A zászlót, mely eddig a díszemelvény előtti asztalon volt, a zászlóanya elé viszik, aki felköti a zászlószalagot. Ezután visszaviszik a zászlót az asztalra, ahol az adományozó munkásság képviselője ráerősíti a zászló szalagját.
3. Kürtjelre a kijelölt tisztek és legénységi állománybeliek elfoglalják a zászlóavatáshoz kijelölt helyeiket.
4. A római katholikus tábori lelkész avató beszédet mond és megáldja a zászlót. (Szószék. Mindenki ülve marad.)
5. A református tábori lelkész avatóbeszédet mond és megáldja a zászlót. (Szószék. Mindenki ülve marad.)
6. Tisztelgés a zászló előtt. A zenekar a magyar „Hiszekegy"-et játssza. (Mindenki áll.)
7. Az egyházak képviselői után a *Kormányzóhelyettes Úr az asztalnál beveri a Kormányzó úr Ő Főméltósága, valamint saját zászlószögét.*
8. Újabb tisztelgés a magasra emelt zászló előtt. Himnusz. (Mindenki áll.)
9. A zászlóaljparancsnok rövid beszédben megköszöni a zászlót, majd háromszori „vigyázz" kürtjel után a zászlóaljhoz beszédet intéz.
10. A zászlóalj felesküszik a zászlóra. (Mindenki áll.)
11. A zászlót elviszik beosztási helyére, a zászlóaljparancsnok Ő Főméltósága elé lép és kikéri további parancsait. Ő Főméltósága erre:

„Díszmenetben felállni"-t rendel.

Mialatt a kivonult csapat a díszmenethez alakul, a repülőtér erre berendezett részén (a díszemelvénytől balra) s annak légterében megkezdődnek a bemutató gyakorlatok, melynek kezdetét egy-egy zöld rakéta felszállása jelzi.

A bemutató gyakorlatok után díszmenet.

A díszmenetet a Kormányzóhelyettes Úr Ő Főméltósága a díszemelvényen fogadja.

A díszmenet sorrendje:

1. Az ejtőernyős zászlóalj és a beosztott repülőszázad.
2. A gyakorlaton szerepelt egyéb alakulatok.
3. Magyarruhás munkás- és munkásnőosztag.
4. A gyakorlaton résztvett repülőgépek díszmenete a levegőben.

A díszmenet után Ő Főméltósága a díszemelvényen elbúcsúzik a polgári előkelőségektől és kísérve a katonai személyiségek által az időközben előállt repülőgéphez indul. (Előtte, mint érkezésnél, a zászlóalj segédtisztje halad.)

A beszállás előtt lejelentkezés ugyanabban a sorrendben mint az érkezésnél. Végén a zászlóalj parancsnoka is lejelentkezik.

A Kormányzóhelyettes Úr Ő Főméltósága és kísérete beszállnak és elindulnak.

Kb. 13 óra Érkezés a Budaörs-repülőtérre. A leszállt gépnél a repülőtér parancsnoka és segédtisztje jelentkeznek, ezután Ő Főméltósága és kísérete a repülőgép elé hajtott gépkocsikba szállnak és a Királyi Várba hajtatnak.

Öltözet:

Katonáknak: soron és renden kívüli dísz.

Polgáriak: sötét ruha.

A felavatási ünnepség időtartama 1 óra 20 perc.

A bemutató gyakorlat időtartama körülbelül 50 perc.

A díszmenet időtartama körülbelül 10 perc.

Elhelyezkedés az ünnepség alatt vázrajz szerint.

Budapest, 1942. évi május hó 21. napjár."[17]

Kiegészítésül legfeljebb annyit tehetünk hozzá a szépen összeállított és kitünően megvalósított tervezethez, hogy a gyári munkásság részéről Markovics László művezető beszélt, a zászlót pedig három acélsisakos katona vette át a gyár három legjobb vitorlázó repülőjétől.

Az ünnepély lefolyása tökéletesen megfelelt a forgatókönyvnek. Gyönyörű, napsütéses idő volt, így a tervezett ejtőernyős bemutatót és díszmenetet is ideális körülmények között tarthatták meg.

Az ötvenperces bemutatón deszantakciót játszottak le az ejtőernyős zászlóalj katonái a repülőtérnek a közönség által jól látható részén. A képzelt ellenséget először magyar zuhanóbombázók támadták, majd hárommotoros szállítógépek jelentek meg, s ezekből egy ejtőernyős alegység ereszkedett le nagy gyorsasággal, majd támadásba lendült. A gyalogsági fegyverek minden fajtáját bevetve, számtalan vaktöltényt felhasználva káprázatos tűzijátékot produkáltak. A bemutató nagy tetszést aratott a megjelentek körében.

Sikere volt még az ejtőernyős katonák feszes díszmenetének, a magyarruhás fiatal munkásnők felvonulásának, s az ünnepélyen részt vett gépek kötelékrepülésének.

Ez az ünnepély felejthetetlen élményt jelentett a pápaiak számára, emléke még évtizedek múlva is frissen élt az emberekben.[18]

A szervezőmunka alaposságát bizonyítja, hogy az illetékesek felkészültek arra az eshetőségre is, ha kellemetlen, esős, viharos idő tenné lehetetlenné az ünnepély megtartását a szabadban.

Érdemes ezt a változatot is idézni!

„*Kedvezőtlen időjárás esetén* (melynek fennforgását a Légügyi Hivatal, illetve repülőtérparancsnokság) 6 óra 30 perckor az érdekelteknek:

I. Főméltóságú Úr inasa 160-008/70 mellék,

II. vitéz Szabó László vőrgy. Hotel Gellért,

III. Littke István titkár: 364-397,

IV. br. Rohonczy Imre fhdgy. 160-008/88 mellék.

V. Testőrügyeletes tiszt 160—008/15 mellék

távbeszélőn közölni fogja.

17 Forgatókönyv Magyarország kormányzójának katonai irodájától. HL 29 484/eln. 1.

18 *Bíró Imre* egykori pápai fiatalember (Pápa, Csillag u. 44.) emlékezése, aki számos fényképfelvételt készített a zászlóavatási ünnepélyről. Mint KIE ifjúnak számos ejtőernyős barátja volt.

7 óra 30' Indulás a Királyi Várból gépkocsikon.
10 óra érkezés a pápai repülőtérre. (A megállás helyét egy felszállított ember jelzi.)

Ő Főméltósága gépkocsiját a város szélén egy katonai motoros várja és vezeti a repülőtérre.

A zászlóavatási ünnepség az egyik nagy hangárban a megállapított sorrendben zajlik le.

Az ünnepség után Ő Főméltósága és kísérete gépkocsiba szállnak és visszahajtatnak Budapestre.

(A bemutató gyakorlatot kis esőben megtartják ugyan, egyébként a gyakorlat megtartása a felhőplafond magasságától függ.)
Budapest, 1942. évi május hó 21. napján."[19]

A zászlóátadás utáni vasárnap emlékművek avatására sorakozott fel a pápai ejtőernyős zászlóalj. Ezek rövid története a következő:

A gyász, a fájdalom az elmúlt évben elvesztett parancsnokért, vitéz Bertalan Árpád őrnagyért s a bajtársakért frissen élt minden katonában. Már 1941-ben foglalkozni kezdtek azzal, hogy a veszprémi szerencsétlenség áldozatainak emlékét a pápai repülőtéren méltó formában megörökítsék. A megbeszélések során megállapodtak abban, hogy a hangárok bejáratánál külön építmény készül a repülő katonáknak s külön az ejtőernpősöknek.

Így is történt!

A repülők emlékművén a lezuhant gép négyfőnyi személyzetének a neve szerepelt. Az ejtőernyősök kőépítményén elhelyezett nagy méretű emléktáblára a veszprémi és délvidéki áldozatokon kívül mindazok nevét felvésték, akik Pápán ejtőernyős baleset áldozatai lettek, tehát a magyar katonai ejtőernyőzés sikeréért adták életüket.

Mindkét emlékmű mészkőből épült, a repülőké szerényebb volt, s egy szárnyait kiterjesztő sas díszítette. Az ejtőernyősökét nagyobbra méretezték, s a fekete márványtáblán kívül az ejtőernyős csapatjelvény nagyított mását helyezték el rajta.

Az emlékművek a katonák munkájával készültek, s a felmerült költségeket is ők vállalták.[20]

A felavatásra 1942. május 31-én, a hősök vasárnapjának reggelén nyolc órakor került sor a teljes létszámban felsorakozott zászlóalj előtt. Az ejtőernyősök részéről Majthényi Imre százados mondott szép beszédet az elhunyt parancsnok és katonái érdemeit méltatva, a repülők képviseletében Gerencsér Ferenc századparancsnok emlékeztetett arra, hogy a hősök példája nem hiábavaló. A rendezvényt a pápai leventezenekar szereplése tette ünnepélyesebbé.[21]

1942 a halálos ejtőernyős balesetek éve volt, májustól novemberig hatan váltak Pápán a katonai ejtőernyőzés áldozatává:

Május 24. Hornok Ambrus őrvezető — koponyaalapi, gerinc- és lábszárcsonttörés.

19 HL 29 484/eln. 1.
20 *Pápai Hírlap*, 1942. június 7.
21 Uo.

Június 12. Szabó Nándor honvéd — Ada — koponyaalapi törés és alszártörés.

Augusztus 3. Kósa Albert — Csíkszentmihály — lezuhanás következtében beálló gerinctörés.

Augusztus 18. (10 óra). Kincses Gyula őrmester — Okány — ejtőernyős ugrás közben koponyaalapi törés.

Augusztus 18. (11 óra). Tóth János honvéd — Mindszent — Ugrás közben lezuhant, koponyaalapi törés.

November 3. Agócs László őrvezető — Tiszafüred — Agyrázkódás, szívbénulás.[22]

1942-től kezdve az alakulat tisztjeit és altisztjeit rendszeresen három-három hónapra a hadműveleti területre küldték harci tapasztalatok szerzése céljából.

Szügyi Zoltán 1942 késő őszén került ki a frontra. Helyettese Egyedi Béla alezredes lett, akit más alakulattól helyeztek ide. Az új parancsnok azonnal felismerte, hogy itt csak akkor lesz becsülete, ha maga is igazi ejtőernyőssé válik. Rövid időn belül teljesítette a négy ugrást, így jogos szerzett a megkülönböztető csapatjelvény viselésére. Ez nem volt kis dolog, hiszen Egyedi Béla, akit 1918-ban avattak hadnaggyá, ekkor már elmúlt 43 éves.

Szügyi Zoltánt a Don-kanyarban érte a szovjet csapatok támadása. A visszavonulás során rendkívül bátor, emberséges, körültekintő parancsnoknak bizonyult, így 1943 tavaszán magas kitüntetésekkel tért vissza Pápára. Ez természetesen emelte tekintélyét.

Egyedi alezredest rokonszenves embernek ismerték meg tisztjei és katonái, sokan sajnálták, mikor megbízatása lejártával Pápáról eltávozott.[23]

Az ejtőernyős alakulatnál mindig törekedtek arra, hogy valódi harchelyzetekhez szoktassák a katonákat, megismertessék velük a veszély érzetét. Erre elsősorban a harcszerű lőtéren kínálkozott lehetőség, mely Nagytevelen túl, a Bakony szélén volt. Itt 1942-ben kialakult az a gyakorlat, hogy amíg egyik szakasz éles tölténnyel lőtt az ellenséges katonákat jelképező bádog céltáblákra, addig a másik szakasz a céltáblák körül helyezkedett el mélyedésekben, tereptárgyak védelmében, úgy hallgatta a lövedékek süvítését, becsapódását, a lepattanó golyók különleges hangját. A zászlóalj katonái itt át is estek a tűzkeresztségen, később a bevetések alkalmával a harci zaj már nem gyakorolt rájuk különösebb hatást.[24]

Az első években hiába kerestünk adatokat az ejtőernyős zászlóalj történetében az ünnepélyes eskütételre. Pedig erre minden alakulatnál sor került a hathetes kemény újonckiképzés befejezésével, november végén, december elején. Az ejtőernyős zászlóaljnál még 1941 őszén sem voltak újoncok, az utánpótlást a különböző alakulatoktól ide jelentkező kiképzett, esküt tett katonák alkották.

A Légierők Parancsnoksága és a Honvédelmi Minisztérium 1941 tavaszán lefektette az ejtőernyős utánpótlás alapelveit. Ennek megfelelően megindult az ejtőernyős előképzés a leventemozgalom, a minden fiatalra kiterjedő ifjúsági szervezet révén. 1941 őszén a fővárosban és a jelentősebb településeken meg-

22 Pápa város halotti anyakönyve: 150/1942., 172/1942., 206/1942., 219/1942., 220/1942., 287/1942.

23 *Bartos Sándor* főhadnagy, zászlóalj-segédtiszt (Várpalota, Kulich Gyula u. 38.) írásbeli emlékezése.

24 *Magyar Szárnyak*, 1988. 116. o. *Vitéz Ladányi Domonkos* volt ejtőernyős főhadnagy cikke: Ejtőernyős élet címmel. In Memoriam v. Remete Imre.

alakultak az ejtőernyős leventeszakaszok, melyekbe az önként jelentkezők írásbeli szülői engedéllyel, szigorú orvosi vizsgálat után kerülhettek. Itt év közben a fegyvernem sajátosságaival ismerkedtek, erőteljes sportmunkát végeztek, ejtőernyőt hajtogattak. A nyári szünidőben táborozásra hívták be őket Rákosra, ahol egy lengyel tervek alapján készült ugrótoronyból, rögzített ernyő segítségével, ugrási előgyakorlatokat végeztek.[25]

Így történt, hogy 1942 októberében már nem a különböző alakulatoktól érkező honvédek, hanem a rendes katonai szolgálatra bevonuló ejtőernyős leventék alkották az utánpótlást. Ez azt is jelentette, hogy fennállása óta ebben az évben volt először hathetes újonckiképzés a pápai ejtőernyős alakulatnál.

Az eskütételre 1942. december 6-án, az ország kormányzójának névnapján került sor. A délelőtti órákban a legénység felekezetek szerint istentiszteleten vett részt, majd felsorakozott a Fő téren, a Nagytemplom nyugati oldalánál. A Hungária Szálló előtt felállított díszemelvényen helyezkedtek el a város katonai, polgári vezetői, valamint a rendezvényt irányító tisztek és szónokok.

Az ünnepély 10 óra 45 perckor kezdődött. Borbándy János, a Légierők vezető lelkésze beszélt először, majd megtörtént az ünnepélyes eskütétel. Az alakulat parancsnoksága részéről Petneházy százados, az egykori kiváló öttusázó szólt a fiatalokhoz, fegyelmezettségre, a suttogó propaganda elleni harcra figyelmeztette őket.[26]

Mint ez az ünnepély is bizonyította, az alakulat nem élt elszigetelten a város lakóitól, rendezvényeikre többször kértek az iskoláktól szerepelni diákokat, egy-egy csoporttal részt vettek színházi előadásokon, úrnapi körmeneteken díszszázaddal vonultak fel. A honvédelmi nevelés jelszavával az iskolák tanulói évenként ellátogattak a repülőtérre, ahol egy-egy ugrási gyakorlatot is megtekinthettek.

Másféle kapcsolatok is kialakultak. Egyre több olyan házasságra került sor, mikor pápai lányt vettek el ejtőernyős tisztek, továbbszolgáló szakaszvezetők és őrmesterek. Érdekes módon a parancsnokok még a tisztesek és sorkatonák nősülését sem akadályozták, számukra többnyire kintlakást biztosítottak.[27]

Az ejtőernyős zászlóalj belső élete

Az ejtőernyősök érzés- és gondolatvilágára legjobban az egykori katonák írásai világítanak rá.

Az egyik ilyen dokumentum Táboros szakaszvezető verseskönyve, mely Pápán jelent meg színes borítólappal 1942-ben, a szerző kiadásában, a másik Lakat Ferenc szakaszvezető emlékezése. Ez 1967-ben készült. A harmadik Bárczy János százados Zuhanóugrás című műve. Ez a nyolcvanas évek elején nyomtatásban látott napvilágot, sőt második kiadást is megért.

Táboros verseiből árad az öröm, a büszkeség. Boldog, hogy olyan katonai alakulatban szolgálhat, amelyikben napról napra bizonyságot kell tennie sze-

25 *Urbán László* szakaszvezető (Budapest, Arasz utca 2.), ejtőernyős leventeoktató emlékezése. (Levél, a szerző birtokában); *Bobják Zoltán* ejtőernyős honvéd (Pápa, Jókai utca 13.) egykori ejtőernyős levente emlékezése hangszalagon, a szerző birtokában.

26 *Pápai Hírlap*, 1942. december 12.

27 A szerző — volt karpaszományos ejtőernyős honvéd — személyes emlékei és a *Pápai Hírlap* 1942-es évfordulójának anyakönyvi hírei.

mélyes bátorságáról. Nem hiányzik azonban a hazafiság érzése sem ennek a fiatal katonának a Boldogság című költeményéből:

„Életemre emlékezek, arra visszanézek,
Most vagyok a legboldogabb, amióta élek.
Ejtőernyős lett belőlem, büszke vagyok rája.
Mert száz közül csak egy kerül ilyen beosztásba.
Legvakmerőbb katonája leszek a hazának,
Meg akarok jól fizetni, aki miránk támad."[28]

Szavakkal nehéz elmondani, mennyire ragaszkodtak ezek a bátor legények első parancsnokunkhoz, vitéz Bertalan Árpád őrnagyhoz. Táboros Negyedik ugrás című verse erről tanúskodik:

„Mai nap folyamán ért kiképzésünk véget,
Leugrottuk legtöbbnyire mindnyájan a négyet.
Bőségesen jutott a legszebb kitüntetésből,
Őrnagy úrral ugorhattam közvetlen egy gépből.
Örökített emlék gyanánt a szívembe vésem,
A negyedik ugrásban van minden büszkeségem."[29]

Kedves háryjánoskodás is mutatkozik egyik-másik költeményben. Ilyen a Mennyországi őrszolgálat című bájos, négysoros vers is:

„Láttam már a menyországot ugrás alkalmával,
Ejtőernyős áll őrséget díszes kapujában.
Visszajöttem megmondani ezt a büszkeséget,
Mennyországban ejtőernyős adja az őrséget."[30]

Lakat Ferenc kéziratában egész katonai pályafutása szerepel. Leírja, hogy a soproni gyalogsági laktanyában milyen brutális volt a bánásmód, mennyivel emberségesebb, demokratikusabb légkör uralkodott Pápán az ejtőernyős alakulatnál. Érdemes visszaemlékezéséből azokat a mondatokat kiragadni, melyekben szakaszparancsnokára emlékezik:

„Keserű őrmester szakaszába kerültem. Nagyon rendes ember volt, ha mertük volna, úgy szólítottuk volna, hogy ÉDESAPÁM. Persze a katona ezt nem mondhatja a parancsnokának. Mindig azt lestük, mivel kedveskedhetnénk neki. Ha a zsebébe nyúlt cigarettáért, már tízen ugrottunk, hogy tüzet adjunk, bár ő ezt sohasem várta. Egy alkalommal a rohamkését úgy kifényesítettük, hogy nem ismert rá.

— Az ejtőernyős elit katona, annak erősnek, ügyesnek, és nem utolsó sorban bátornak kell lennie — szokta mondani."[31]

Táboros verseskötetében számos olyan költemény van, melyben parancsnokairól ír. Különösen kedves az a portré, melyet közvetlen feletteséről készített:

„Juhász Andor hadnagy urat
Kiismerni nem lehet,
Szigorúan bánik velünk
Pedig talpig szeretet."[32]

28 Katonaversek az ejtőernyősök világából. Írta *Táboros József* ejtőernyős szakaszvezető. Pápa, 1942. A szerző kiadása. Keresztény Nemzeti Nyomdavállalat R. T., Pápa, 6. o.
29 Uo. 8. o.
30 Uo.
31 *Lakat Ferenc* Katonadolog című emlékezése. A kézirat gépelt másolata a szerző birtokában.
32 Katonaversek az ejtőernyősök világából. I. m. 30. o.

Külön köszöntő vers készült a századparancsnok névnapjára, melyet lehetetlen meghatottság nélkül olvasni:

„Jó Istent a mai napon csupán arra kérem,
Hadnagy úrnak egészséget nagyon bőven mérjen,
Örömben és boldogságban legyen mindig része,
Jó Isten a századával sokáig éltesse!"[33]

A zászlóaljnál rendszeressé vált, hogy nyáron bakonyi falvakba kerültek kihelyezésre, ahol hozzászoktak a mostohább körülményekhez, megtanultak erdőben, hegyek között tájékozódni, a változatos terepviszonyokhoz alkalmazkodni. Bakonyjákón, Bakonyszűcsön, Fényőfőn voltak a legtöbbször kihelyezésen az ejtőernyős századok. Bár itt nehezebb élet várt a katonákra, romantikája miatt mégis jól érezték magukat. Az esti órákban a Pápán szokásos kimenő helyett itt tábortűz mellett szórakoztak, történelmi eseményekről hallgatták meg az emlékezéseket, anekdotákat meséltek, népdalokat énekeltek. A daltanításban Pálos (Paikert) Imre főhadnagy, a későbbi Liszt-díjas operaénekes volt a legtekintélyesebb szakember. Táboros József szakaszvezető is mint nagy élményről számol be a tábortüzekről:

„Valahol a Dunántúlon
Tábori tűz pislog,
Körülötte vidámak az
Ejtőernyős arcok.
Köztük ül a hadnagy úr is,
Szeretettel látja,
Milyen tréfás, vidám kedvű
Minden katonája.
Régi, ősi magyar nóták
Hasítják az éjet!
Ki tudja, hogy valaha még
Érünk-e ily szépet?"[34]

Táboros Takarodó című verse arról tanúskodik, hogy az ejtőernyős katonák maguk is szerették a rendet, a fegyelmet, belátták ezek szükségességét, nem lázadtak ellene. Az öntudatos fegyelem szép megnyilatkozásaként értékelhető már az első két versszak is:

„Gyors vetkezés, egyéb semmi
Tisztán mindent helyre tenni.
Fényes bakancs, tiszta kapca,
Láda előtt sorba rakva.
Nadrág, zubbony összehajtva,
Tetejére jön a sapka.
Együttvéve minden tiszta,
Kályhában a tűz kioltva."[35]

Érdekelte-e az ejtőernyősöket a tudás, a kultúra, az irodalom?

Igen, ennek számos jele is volt.

33 Uo. 65. o.
34 Uo. 17. o.
35 Uo. 10. o.

Gyakran jelentek meg ezek a katonák műkedvelő előadásokon. Egyik alkalommal, mikor a „Néma levente" került színpadra, száznál is többen nézték végig rendkívül fegyelemezetten, bár csak állóhelyet kaptak.

Barátságok szövődtek pápai fiúkkal, akiknek a segítségével az ifjúsági egyesületek kultúrmunkájában is részt vettek. Különösen a Katolikus Legényegylet és a református Keresztyén Ifjúsági Egyesület volt kedvelt hely számukra.[36]

Pápán két nagy befogadóképességű filmszínház nyújtott szórakozást elsősorban magyar filmekkel az esti kimenő alkalmával a katonáknak. Az egyik a Jókai Mozgó, a másik a Corso Mozi volt. A Jókai Mozgóban nemcsak filmeket vetítettek, ennek a 400 férőhelyes, tágas színpaddal ellátott nagyterme töltötte be Pápán a negyvenes években a kultúrház és színház szerepét.

A győri színtársulat évenként több hétig vendégszerepelt Pápán, az ő előadásaikon gyakori vendégek voltak az ejtőernyősök.

Ők maguk is vállaltak rendezvényeket a Jókai Mozgó nagytermében. 1939-től, a kormányzó névnapján, december 6-án, rendszeresen tartottak itt a katonák műsoros esteket. Ezek látogatottak voltak, miután a szervezők színes, érdekes programot biztosítottak. A bevételt mindig jótékony célra fordították. Több alkalommal a veszprémi légikatasztrófa áldozatainak hozzátartozóit segítették belőle. Ugyanez történt a bevétellel akkor is, ha a sportpályán rendeztek bemutatót lovas akadályversennyel, sportvetélkedővel, harci jelenettel.[37]

A negyvenes évek első felében a Római Katolikus Polgári Fiúiskolában esti tanfolyamot nyitottak azok számára, akik a középiskola alsó négy osztályát akarták elvégezni. A továbbszolgáló szakaszvezetők és őrmesterek többsége jelentkezett ide. Bár a követelmények kemények voltak, sokan jeles eredménnyel fejezték be tanulmányaikat.[38]

Ezeknek az éveknek jellemző vonása volt az antiszemitizmus.

Az ejtőernyősöknél ennek egy ideig nem volt semmi táptalaja. Csak 1941-ben, mikor nagyszámú sokat tapasztalt pesti fiatal került az alakulathoz, akkor változott meg a helyzet. Az ő kezdeményezésükre vagánykodából már fordultak elő incidensek a zsidók által lakott városnegyedben, mely útjába esett az egykori huszárlaktanyából a kimenő alkalmával a sétáló utcába igyekvő katonáknak.[39]

Egy alkalommal súlyosabb eset is előfordult. Arra a híresztelésre, hogy féltékenységből egy zsidó fiatalember késsel súlyosan megsebesített egy ejtőernyőst, a bajtársi összetartozásukra büszke katonák felbőszültek, s számos zsidó ház ablakát beverték. Szinte bizonyos, hogy a késelést csupán kitalálták, mert mind a mai napig senki sem tudta sem a megkéselt ejtőernyőst, sem a merénylőt megnevezni. Az is bizonyos, hogy ennél az esetnél az indulatok elszabadulásában a háttérben bujkáló uszítók mellett nagy része volt a Jud Süss című német filmnek, melyet ezekben a napokban vetítettek a városban.[40]

Egyszer éjszaka ismeretlen tettesek kézigránátot dobtak a zsinagógába. Az épület üres volt, így sebesülés nem történt, de az esetből nagy botrány lett. A megindított vizsgálat nem tudta kideríteni, kik voltak az elkövetők. A pá-

36 *Bíró Imre* emlékezése
37 A szerző személyes emlékei.
38 *Andó József* egykori polgári iskolai tanár emlékezése. (Pápa, Ságvári u. 34.).
39 Ferencz Gyula emlékezése.
40 *Dr. Farkas Pálné* (Pápa, Fő tér 26.) emlékezése hangszalagon, a szerző birtokában.

paiak, akiket erősen foglalkoztatott az eset, az ejtőernyős katonákra és a városban erősen szerveződő nyilas párt tagjaira gyanakodtak.[41]

A parancsnokság nem tűrte ezeket a kilengéseket, megtorlást alkalmazott, s az okozott kárt az elkövetőkkel megfizettette. Egyébként a zászlóalj legnépszerűbb ugró orvosának a nagyanyja zsidó volt. A másik, Farkas Pál orvos főhadnagy zsidó lánynak udvarolt, s a legnehezebb körülmények között is kitartott mellette. 1944—45-ben az egész tisztikar tudtával rejtegette, a háború után pedig feleségül vette. Ugyanez történt Vári Nagy László főhadnaggyal is.[42]

Néhány hetes síkiképzésre minden évben sor került 1940-től kezdve Erdélyben. Ezt nagyon szerették a katonák. A tisztek is, miután itt jobban megismerhették embereiket, azok jellemét, érzés- és gondolatvilágát. Ilyen szempontból igen tanulságosnak bizonyult az 1943 legelején tartott sítanfolyam.

Ezen a télen különösen vastag volt a hóréteg a Kárpátokban, sikeresen folyt a kiképzés, mégsem uralkodott jó hangulat sem a tisztek, sem a legénység között. A külföldi adókon és a szájról szájra terjedő híreken keresztül a legtöbben értesültek a doni áttörésről; mélységesen együttéreztek a 2. magyar hadsereg katonáival, akik a hideggel, a hóval, a támadó ellenség technikai fölényével küzdve iszonyú szenvedések között vonultak vissza a hősivataggá vált orosz mezőkön keresztül. S volt szégyenérzet is a katonákban, amiért nem lehettek ott a bajtársak között.[43]

Ezt a különös állapotot igen jól érzékeltette Bárczy János, a síkiképzés irányítója, önéletrajzi írásában. Érdemes könyvéből azt a részt idézni, mikor egyik napon jeges szélben, vad téli viharban nekivágott a katonákkal a közeli hatalmas hegy, a Fekete Rez hófedte csúcsának, hogy átélje embereivel a fronton küzdők szenvedéseit:

„... tartoztunk ennyivel... barátainknak, akik ugyanilyen hóviharban nemcsak a téllel, a hóval, fagyhalállal küzdenek az életükért... Nem titok senki előtt az, ami most folyik a fronton. Elég az emberekre nézni, elég látni, tudni, érezni, hogy a szégyenkezés nemcsak engem sebzett meg.

— Induljunk emberek — szorosan mögöttem... a nyomot elhagyni nem szabad...

Irgalmatlan nehéz elöl taposni a nyomot, viaskodni a bömbölő széllel... csak azért is előre... és mindig fölfelé... Ha ott kibírják... akkor mi csak nem fogunk meghátrálni... megfutamodni?...

A Rez csúcsán ránk szakadt a pokol. Dermesztő orkán korbácsolta a csoportokban guggoló, félénken összebújó borókafenyőket, a tűhegyes jégkristályok átláthatatlan és áthatolhatatlan falat alkottak... Néhányan a kimerültség következtében... térdrerogytak, elfeküdtek."[44]

A lefelé vezető út már könnyebb volt, a kimerülés, eltévedés, fagyás veszélye lényegesen csökkent:

„... A vihar ereje alábbhagyott amint egyre lejjebb és lejjebb ereszkedtünk, és fejünk felett zúgott, harsonázott a természet csodálatos, százezertagú zenekara."[45]

41 *Ugron István* emlékezése.
42 *Dr. Farkas Pálné* és *Bartos Sándor* emlékezései.
43 *Bartos Sándor* emlékezése.
44 *Bárczy János:* Zuhanóugrás. Tények és tanúk. Budapest, 2. kiadás, 1981. 345. o.
45 Uo. 346. o.

S mikor az önkínzó túra este véget ért, akkor a sötétben valaki megszólalt a létszámellenőrzésnél, s kimondta azt, amit mindnyájan éreztek:

„Nálunk, fiúk, tudjátok az a szokás, hogy halálos zuhanás után, ahányan csak kint vagyunk a reptéren, szó és minden utasítás nélkül mindenki azonnal beöltözik, ernyőt csatol, és ahány üzemképes gépünk van: mind felszáll, hogy egy tiszteletkörrel, egy ugrással megadjuk a halott cimborának a végtisztességet... Most tudjátok, sok barát, rokon, bajtárs halt meg kint Voronyezsnél. Ezek emlékére tisztelegtünk a mai túrával."[46]

Ez az epizód mindennél jobban megmutatta azt a szellemet, amely az alakulaton belül uralkodott.

A zászlóalj teljes kiépülésének éve

Az 1943-ra készített szervezési táblázat szerint az alakulat ebben az évben egészen kiépült, a zászlóaljtörzs és a három lövészszázad mellett feltöltődtek az előző évben kialakult nehézfegyver, géppuskás, árkász és távbeszélő század keretei. Ez utóbbit a mindennapi nyelvhasználatban a katonák híradós századnak nevezték.[47]

A 66 fős szállító repülőszázad mellett ebben az évben öltött végleges formát a szállító repülő üzemi század 176 fővel, melynek feladata a karbantartás, a javítás, a repülés zavartalanságának biztosítása volt.[48]

Tudnunk kell, hogy a szakirányú századok jóval kisebb létszámmal rendelkeztek, mint a 204 fős lövészszázadok. Az 1943-as szervezési és állománytáblázat szerint elméletben a géppuskás század létszáma 111 fő, kizárólag ugrólegénységből áll, s rendkívül jó fegyverzettel rendelkezik. Minden katonának van pisztolya, puskája, s a 12 géppuskán kívül 77 a géppisztolyok száma.[49]

Ez a valóságban nem így volt. Egy-egy lőfegyver minden katonának jutott, de géppisztollyal sohasem tudták megfelelő mértékben ellátni az alakulatot. Géppisztoly lövész- és géppuskás rajonként 2—2 volt. A távbeszélő, árkász, nehézfegyver századnál minden raj 1—1 géppisztolyt kapott. Pisztollyal a gyakorlatban csak a parancsnokok és a géppuskák irányzói rendelkeztek.[50]

1943-ra alakult ki teljesen a 266 fős zászlóaljtörzs szervezete. Ennek tagjai többségükben nem tartoztak a harcos állományhoz: írnokok, számvevők, küldöncök, épületkezelők, távírászok, anyagkezelők és mesteremberek voltak köztük.

Legnépesebb a kimutatásban az iparosok csoportja, szabó és cipész 22—22 fővel szerepel, szakács 30 fővel. 6 asztalos, 3 lakatos és 1 patkolókovács tartozott még ide. Kovács azért kellett, mert volt a zászlóaljtörzsnek 29 hátas- és 10 hámos lova, valamint 5 országos járműve, ami alatt közönséges lovaskocsit kell értenünk.

Mindezek a nem ugró legénységhez tartoztak a parancsnok, a segédtiszt és még 26 fő kivételével, akiknek a beosztásával együtt járt az ejtőernyős ugrás.

46 Uo. 348. o.
47 HL HM 43 000/aln. 37 — 1943.
48 Uo.
49 Uo.
50 *Ugron István* emlékezése.

Egy esetleges deszantbevetés alkalmával tehát a zászlóaljtörzs 90%-a Pápán maradt volna mint úgynevezett „visszamaradó különítmény"[51]

Az 1943-as szervezési iratok között megtalálhatjuk a magyar királyi ejtőernyős gépkocsizó vonatalosztály szervezési és állománytáblázatát. Ebben imponáló számokat láthatunk.

Ezek szerint az egység 23 darab háromtonnás tehergépkocsival rendelkezik, 8 személygépkocsival, 6 oktatókocsival, 8 motorkerékpárral, 3 terepjáróval, két nagy autóbusszal stb. Összesen 54 jármű tartozott volna hozzá, az alakulat létszáma pedig 97 fő lett volna.[52]

A valóságban mindebből semmi sem lett, a doni katasztrófa, az ott elszenvedett nagy veszteségek, az ország kedvezőtlen anyagi helyzete lehetetlenné tették a vonatalosztály felállítását.[53]

A magyar ejtőernyőzés fejlődése 1943 elejére jutott el olyan fokra, hogy nem okozott gondot a nehéz gyalogsági fegyverek földre juttatása. Elsősorban aknavetőkről és kisebb méretű páncéltörő ágyúkról volt szó. Ez év nyarán már több alkalommal végeztek harcszerű körülmények között ilyen fegyverekkel deszantgyakorlatokat Bakonyszűcs község mellett. Az aknavetőknél külön ejtőernyő vitte a talpat és a csövet. A páncéltörő ágyú is két darabban ereszkedett a földre, ott történt meg a gyors összeszerelés. Ez a fejlesztés a kiváló érzékű Domokos századosnak, a nehézfegyver század parancsnokának és Ajtay Ferenc főhadnagynak, a kísérleti szakasz parancsnokának nevéhez fűződik.[54]

Az ejtőernyős fegyvernem megkívánta, hogy minden katona rendelkezzék bizonyos árkász ismeretekkel. Főként a robbantásokkal kapcsolatban igyekeztek a parancsnokok megfelelő képzést biztosítani.

A 172 fős árkász század megalakulása után tovább emelkedett ennek a munkának a színvonala, miután ide új fiatal és tehetséges műszaki tisztek kerültek, akik igényes kiképzést biztosítottak a legénységnek. De nem elégedtek meg azzal, amit itt nyújtani tudtak, azért elérték, hogy az oktatás kiegészüljön a győri árkászkaszárnyában vízi kiképzéssel. Ez minden évben hetekig tartott.[55]

Miután a második világháború hadműveletei során egyre gyakrabban alkalmaztak az ejtőernyővel ledobott deszantalakulatok mellett óriás vitorlázó gépeken szállított légi gyalogságot, a magyar hadvezetőség is lépést tett ebben az irányban. Igyekezett gondoskodni arról, hogy legyenek olyan pilótái, akik jól ismerik a vitorlázó repülés fortélyait. Sági László repülő főhadnagy, az egykori ejtőernyős szállító század pilótája, később parancsnoka így emlékezik a vitorlázó kiképzés kezdeteire:

„1943 tavaszán kezdődött a vitorlázó kiképzés, amely a század alapfeladatának ellátása (ejtőernyős ugró kiképzés) függvényében 1944 augusztusáig folytatódott.

A légierők parancsnokságának döntése alapján 1943-ban az esztergomi Aero Evert-nél megkezdték egy 15 személyes vitorlázógép tervezését majd építését. Ezzel párhuzamosan rendelték el az ejtőernyős szállító századnál a vitorlázóre-

51 HL HM 43 000/eln. 37 — 1943.
52 Uo.
53 *Bartos Sándor* emlékezése.
54 *Domonkos József* emlékezése.
55 *Bartos Sándor* emlékezése.

pülőgép-vezető kiképzés beindítását. Ehhez — emlékezetem szerint — a következő vitorlázógép-állományt szállították: 1 db „Tücsök", 2 db „Vöcsök", 3 db „Pilis", 1 db „Cimbora", 2 db „Kevély" és 1 db „M—22". Kaptunk 1 csörlőfelszereléssel ellátott Chevrolet személygépkocsit is."[56]

Oktatóért nem kellett messzire menni. A pápai Perutz-gyár vitorlázó szakosztálya által fenntartott repülőtéren, Dáka község mellett a hétvégeken felszállások százait hajtották végre az üzem sportolói. Az ő kiváló oktatójukat, Mehlhoffer Albertet hívták meg a kiképzés lebonyolítására. A baráti kapcsolat egyébként is megvolt a gyári egyesülettel. 1942-ben az ünnepélyen a csapatzászlót a három legkiválóbb vitorlázó repülő adta át feszesen, katonásan az ejtőernyős zászlóvivőknek.

A kiképzés két csoporttal indult. Az egyikben a szállító század nagy gyakorlattal rendelkező pilótáit ismertették meg a vitorlázással, a másikban 9 sorkatonát képeztek ki erre.[57]

A gyakorlott repülőgép-vezetőknél gyors volt a haladás tempója. Ez a csoport először csörléssel „Vöcsök" gépeken gyakorolt, majd hamarosan „A" és „B" vizsgát tett. Ezután kétüléses „Cimbora" gépen ismerték meg Mehlhoffer Albert oktatóval a vontatásban való repülést. Ez különösen nagy fontossággal bírt, hiszen az ejtőernyős kiképzésben nem részesült deszantosokat bevetéskor motoros gépekkel vontatott óriásvitorlázókkal szállították volna az ellenséges arcvonal mögé. A következő lépés a vontatás gyakorlása volt. Ezt a feladatot minden előzetes oktatás nélkül sikerrel végrehajtották. A „C" vizsgákra „Pilis" gépeken került sor, melyeket vontatással vittek fel a kellő magasságra. Végül teljesítménygépekkel, „Kevély"-jel és „M—22"-vel is repültek. A pilóták mindannyian kitűnően vizsgáztak, a kiképzés során egyetlen baleset sem fordult elő.[58]

Egészen más oktatásban részesültek a kezdők, s náluk balesetek is történtek. Erről Sági László főhadnagy emlékezésében a következőket találjuk:

„A gyorsítás érdekében először Bücker Bü—131-es gépeken kétkormányos oktatásban részesültek. Emlékezetem szerint 1944 nyarán a többség már »C« vizsgával rendelkezett, és vontatásban is repült egyedül. Egyik szakaszvezető növendék »Pilis« géppel túlhúzott forduló miatt földbe ütközött, de combcsonttöréssel megúszta a balesetet. A továbbiakban még három gép tört össze kisebb személyi sérüléssel: egy »Tücsök«, egy »Kevély« és egy »M—22« vitorlázó repülő."[59]

Tartozunk az igazságnak azzal, hogy közöljük, az „M—22"-es teljesítménygépet nem növendékek törték össze. Tassonyi Edömér, a vakmerőségéről híres ejtőernyős tiszt, ezüstkoszorús vitorlázó repülő kieszközölte, hogy repülhessen vele. A továbbiakról Sági László nagyon tárgyszerűen ezt írja:

„Nyári kánikulában repült, Szijjártó Ferenc rep. szertári százados vontatta Heinkel HD—22-es géppel. Az erősen dobálós időben leoldotta a vitorlázógépet; Tassonyi elmulasztotta a kötelet leoldani, mely egy szántóföldön végzett leszállás köben a szántás hantjaiba akadt, a gép összetört, a pilóta fejsérülést szenvedett."[60]

56 *Magyar Szárnyak*, 1990. Vitorlázórepülő kiképzés Pápán 1943—44-ben. *Sági László* repülő főhadnagynak, az ejtőernyős szállító század egykori parancsnokának a cikke a 129. oldalon.
57 Uo.
58 Uo.
59 Uo.
60 Uo.

Bizonyos, hogy ennek az ügynek lett folytatása, de erről nem szólnak az emlékezések.

A vitorlázó kiképzés gyakorlatban történő hasznosítására sohasem került sor. Az Esztergomban megrendelt 15 személyes vitorlázógép sorsáról senki sem tud. Voltak hírek arról, hogy egy drezdai német cég több óriás vitorlázógépet szállított le a pápai ejtőernyős alakulatnak 1944 nyarán. Egyesek szerint öt darabot. Ezeket az állításokat az egykori szállító század ma élő vezetői közül senki sem erősítette meg.[61]

A délvidéki ejtőernyős vállalkozásról nem nagy számban, de jelentek meg publikációk 1941 áprilisában. Akkor senki sem gondolt arra, hogy két évvel az események után a magyar diákok számára megtanulandó anyag lesz az első magyar deszant bevetés. Íme két részlet a középiskolák számára 1943-ban megjelent „Honvédelmi ismeretek" című tankönyvből:

„A magyar ejtőernyősöket először 1941 tavaszán vetették harcba ... Minden feladatukat kiválóan oldották meg ... Bajtársias szellemüknek pedig csodálatos bizonyítékát adták egy alkalommal. Így az az ejtőernyős orvos is, aki súlyosan sebesült bajtársát két kísérővel az ellenségtől zsákmányolt gépkocsin a közeli kórházba vitte. Míg társai a vakmerő fellépéstől megdermedt ellenséget fegyvereikkel sakkban tartották, a sebesültet sikeresen megoperálta, s vissza is vitte bajtársaihoz."

„Kiss Zoltán főhadnagy, aki — midőn az újverbászi hídfő biztosítására induló ejtőernyős osztag parancsnoka lezuhant — mint alantas tiszt az osztag felett a parancsnokságot igen nehéz körülmények között, a legválságosabb pillanatban átvette.

Előrenyomulásuk során a Ferenc-csatornát teljes felszereléssel, Kiss főhadnagy személyes példamutatásával átúszták.

Újvidéken, az utcai harcok során, midőn a tőle 15—20 lépés távolságra levő golyószórást fejlövés érte, halált megvető bátorsággal, igen erős ellenséges géppuska- és puskatűzben odafutva, sebesült alárendeltjét fedezék mögé vitte, majd újból visszakúszva a golyószórót is visszahozta."[62]

Pápán egyébként is nagy megbecsülésnek örvendtek az ejtőernyősök a lakosság körében. Tankönyvben történő szerepeltetésük főként a diákok között emelte tekintélyüket. Sok fiatalember határozta el ekkor a városban, hogy katonai szolgálatra az ejtőernyős alakulathoz fogja kérni magát.[63]

Az év utolsó katonai rendezvénye az eskütétel volt, melyre november végén került sor a Főtéren. Az erről tudósító helyi lap munkatársa szerint ezen ezernél több ejtőernyős és repülő újonc vett részt. A magasabb parancsnokság részéről megjelent a repülőhadosztály parancsnoka, vitéz Bánfalvy István vezérőrnagy is. A zenét a Magyar Légierők fúvószenekara szolgáltatta. A Nagytemplom mögött négyszögben sorakozott fel az alakulat. Az ünnepélyességet fokozta, hogy fegyverekből kiállítást rendeztek az eskütétel helyén. Itt a hozzátartozók és a város lakói megszemlélhették a nehézfegyver század aknavetőit, páncéltörő ágyúit, a híradósok adó-vevő készülékeit, sőt vitorlázórepülőgépet is láthattak az érdeklődők.[64]

61 A szerző személyes emlékei; *Pápai Hírlap*, 1942. évf., anyakönyvi hírek.
62 „Honvédelmi Ismeretek" tankönyv a középiskolák 7—8. osztály számára, 1943. 89, és 157. o. 157. o.
63 A szerző személyes emlékei; *Pápai Hírlap*, 1942. évf., anyakönyvi hírek.
64 *Pápai Hírlap*, 1943. november 21.

A doni katasztrófa nem múlt el hatás nélkül. Bár a veszteség nagyságát csak a legfelsőbb körökben ismerték, a vereség nyomasztóan hatott az egész honvédségre, s ezt a rossz érzést még fokozták a szovjet csapatok előnyomulásával s a „tervszerű" visszavonulással kapcsolatos hírek.

Ebben a légkörben folyt pápán az ejtőernyős zászlóalj két laktanyájában az élet. A repülőtéren az építkezések leálltak, másra kellett az anyagi erő, a pénz, a kiképzés azonban folyt rendszeresen.[65]

Állandó és fontos feladat volt az alakulat számára a megfelelő alsófokú vezetők, rajparancsnokok, rajparancsnok-helyettesek képzése. Ez tiszteskepző tanfolyamok segítségével történt. Megszervezésükre évente egyszer került sor. Időtartamuk három—öt hónap volt. 1942-től kezdve októberben bevonultak az ejtőernyős-leventeként felkészített regruták, akik közül az újonckiképzés során kitűnt fiatalokból kiválasztva a legjobbakat, eskütétel után századonként megindították a tanfolyamot. Ennek hallgatói önálló alegységet, külön szakaszt alkottak. A tanfolyamra vezényeltek csak időnként vettek részt a század mindennapos foglalkozásán, őrszolgálatot nem adtak, konyhai vagy egyéb munkában nem vettek részt. Az oktatógárdát a század legjobb tiszthelyettesei képezték, de rajtuk kívül a századparancsnok és más tisztek is tartottak előadásokat, foglalkozásokat.

Az utolsó tiszteskepző iskola 1943. december 15-én kezdődött, s 1944. március 24-én ért véget. Ekkor különösen sikeresnek bizonyult a harmadik lövészszázad tanfolyama, melynek parancsnoka Kiss Zoltán százados, két legjobb oktatója pedig Banda István és Ferencz Gyula törzsőrmester volt, s 26 fő vett részt benne.[66]

Az alakulat katonái a városban és környékén gyakran nyújtottak segítséget katasztrófák, elemi csapások alkalmával.

1944 február első vasárnapján tűz támadt az egyik, Pápától 16 kilométerre fekvő sváb községben. A Pápai Hírlap tudósítója erről a következőket írta:

„Ganna községben vasárnap este borzalmas tűzvész pusztított. Hat óra tájban Rédling Ferenc pajtájából hatalmas lángnyelvek csaptak a magasba, és az orkánszerű szélben gyorsan tovaterjedtek a szomszédos gazdasági épületekre és lakóházakra... Két óráig dühöngött a veszedelmes tűz, amikorra 13 lakóház, 36 gazdasági épület, rengeteg felszerelési tárgy és állat pusztult el... Pápáról három teherautóval ejtőernyős katonák siettek a helyszínre, és eredményes, bátor magatartásuknak köszönhető, hogy a falut teljesen el nem hamvasztotta a félelmetes tűz."[67]

Február 20-án rendkívüli hóvihar támadt a környéken. A Pápáról Budapestre induló vonat a hófúvástól még a szomszédos községig sem tudott eljutni, a repülőtértől nem nagy távolságra elakadt. Az ismételt mentési akciók sorra kudarcot vallottak, a szerelvényt újabb mozdonyok segítségével sem lehetett Pápára visszavontatni. Végül az ejtőernyős zászlóalj mentőosztagai segítségével az elgémberedett utasok átszálltak a kiküldött különvonatba, amely visszahozta őket a város vasútállomására.[68]

65 *Domonkos József* emlékezése.
66 *Ferencz Gyula* emlékezése és egy tabló az utolsó tanfolyam résztvevőiről.
67 *Pápai Hírlap*, 1944. február 13.
68 Uo. február 26.

Pápán a március 15-e megünneplésének fél évszázados hagyománya volt már ekkor. A rendezést a Kollégium diáksága végezte, ők adták a szónokot és a szereplőket is, miután az ünneplés jogát az ő elődeik harcolták ki a múlt század végén. Bár nemzeti ünnepnek jelezte ezt a napot minden naptár, hétköznapi munkarend volt, csak az iskolákban szünetelt a tanítás. A mesteremberek dolgoztak, az üzletek nyitva tartottak, a Széchenyi térnél azonban Zrínyi sisakot viselő rendőrök terelték el a járműveket, miután itt, az ihászi csata emlékművénél, Petőfi és Jókai szobránál kezdődött az ünnepély, s a Petőfi- és Jókaiháznál fejeződött be.

Soha nem volt példa arra, hogy a hivatalos államhatalom vagy a honvédség képviseltette volna magát az ifjúság ünnepén, 1944-ben azonban az úttesten díszoszlop-vonalban ott sorakozott több mint ezer katona, köpenyük ujján a megkülönböztető halálfejes ejtőernyős jelvénnyel.

Nem állapítható meg, hogy helyi kezdeményezés volt-e a helyőrség felvonultatása, vagy pedig a végnapjait élő Kállay-kormány sugalmazta ezt, hogy óvatosan érzékeltesse fasisztaellenességét.

A demonstráció nem érte el a kívánt hatást, miután alig kezdődött meg az ünnepély, máris légiveszélyt jeleztek a szirénák. A tömeget feloszlatták. A katonák még rövid ideig zárt sorokban várakoztak, majd szakaszonként elvonultak.[69]

Március 19-én Hitler csapatai megszállták az országot. Pápán a repülőteret is birtokba akarták venni. Miután az ott elhelyezett lövészszázadok teljes tűzkészültségben fogadták a beérkező gépkocsioszlopot, a németek visszavonultak. Később felső parancsra a készenlétet megszüntették. Ettől kezdve a háború végéig mindig voltak kisebb-nagyobb német egységek a repülőtér területén.[70]

A városban, az egykori huszárlaktanyában Domonkos József ejtőernyős százados volt a parancsnok. Az ő utasítására a géppuskás és nehézfegyver század védelemre rendelkezett be. A tetőtérben géppuskafészkeket alakítottak ki, az aknavetőkkel tüzelőállást foglaltak el, a páncéltörő ágyúk pedig az udvaron a kapuval szemben álltak fel lövésre készen. Összetűzésre azonban itt sem került sor, mert a németek, látva a helyzetet, nem próbáltak meg behatolni a kaszárnya területére.[71]

Néhány héttel a német megszállás után, mikor kiderült, hogy a németek nem fegyverzik le a magyar alakulatokat, hanem egymás után kiküldik a frontra, feszült várakozásban éltek a tisztek, de még a legénység is. Széles körben az a hír terjedt el, hogy a németek Franciaországba akarják szállítani a pápai ejtőernyős zászlóaljat.[72]

Ez a híresztelés nem volt alaptalan.

A vezérkar hadműveleti naplója bizonyítja, hogy a német hadvezetőség 1944 májusának első napjaiban négy-öt magyar őrzászlóaljat kért Görögországba, esetleg Franciaországba, partvédelmi feladatokra. A magyar hadvezetőség ezt, sok más kívánsággal együtt, visszautasította.[73]

1944. május 7-én Hans von Greiffenberg, a német Wehrmacht magyarországi megbízott tábornoka rövid, de határozott hangú levéllel fordult Csatay honvédelmi miniszterhez. Azt követelte, hogy a magyar hadvezetőség mozgó-

69 A szerző személyes emlékei; *Pápai Hirlap*, 1942. évf., anyakönyvi hírek.
70 *Ferencz Gyula* emlékezése.
71 *Domonkos József* emlékezése.
72 *Bartos Sándor* emlékezése.
73 Uo.

sítsa az I. magyar ejtőernyős zászlóaljat és bocsássa a német vezérkar rendelkezésére. A levél magyar fordítása a következő:

„A német főparancsnokság megbízott engem, közöljem Kegyelmességeddel, kérjük, hogy a magyar királyi I. ejtőernyős vadász zászlóalj mobilizálását rendeljék el. Felállításának befejezése után a hadsereg vezérkara rendelkezésére kell állnia. Kegyelmességednek nagyon hálás lennék, ha tájékoztatna, mikor lehet számolni a csapattest mozgósításának befejezésével."[74]

Nem késik sokáig a válasz, mely elutasító. Természetesen ez a levél is német nyelvű. Magyar fordítása a következő:

„Május 7-i keltezésű ... számú becses levelére hivatkozással Excellenciádat késedelem nélkül tájékoztatom, hogy az I. ejtőernyős vadász zászlóalj ... a hiányos felszerelés és részben a hiányos felkészültség miatt jelenleg nem ütőképes. (Hiányoznak pl. teljesen a szállító repülőgépek, a gépkocsik és nagyrészt az ejtőernyők, a ledobó hüvelyek, a nehézfegyverek, géppisztolyok.)

Ebből az okból a főparancsnokság már egy ideje tervezi a zászlóalj bevetését a partizánok elleni harcba a Kárpátok vidékén. Kérem ezt helyeslőleg tudomásul venni, mivel a Kárpátokban naponta növekedő partizánveszély, az ejtőernyővel ledobott partizánok számának emelkedése az ott átvezető és létfontosságú összekötő utak biztosítása a mi ejtőernyős vadász zászlóaljunk bevetését a Kárpátok vidéki partizánok megsemmisítésére elkerülhetetlenül szükségessé teszik."

Ennyi a honvédelmi miniszter levelének érdemi része, melynek keltezése: 1944. május 13.[75]

A Vezérkarfőnökség ugyanezen a napon kérte a honvédelmi minisztertől az I. ejtőernyős zászlóalj mozgósítását a Kárpátokban fokozódó partizánveszély leküzdésére.[76]

Pápán megtörtént a mozgósítás. A tartalékosokat behívták, sor került némi fegyvergyakorlatra, ejtőernyős tornára és még ugrásokra is. Valamennyi katona vadonatúj posztóruhát kapott. A legénység nagyobb részét pantallóval és nyersbőr árkászcsizmával látták el, melynél a torokbőséget bőrszíjjal lehetett szabályozni, kisebb része fűzős ugrócsizmát kapott.[77]

A honvéd vezérkar naplójában június 3-án rögzítették, hogy az elvonulásra készülő ejtőernyős zászlóalj zöme elérte a menetkészültséget, s a Kárpátaljára szállításra megtörtént az intézkedés. Az indulásra június 5-én került sor a pápai vasútállomásról. A Molnár Lajos százados vezetése alatt elvonuló zászlóalj létszáma magasabb volt az átlagosnál, s igen jó harci morállal rendelkezett.[78]

A zászlóalj Máramarossziget körzetében került elhelyezésre, ahol nem volt semmiféle partizántevékenység, a katonák június és július hónapban kényelmes életet éltek. Világossá vált mindannyiuk előtt, hogy a magyar hadvezetőség meg akarja menteni a felmorzsolódástól ezt a kiválóan képzett elitalakulatot, hogy a háború végén megfelelő pillanatban felhasználhassa.[79]

Mi történt ezalatt Pápán?

Az itthon maradottakkal folyt tovább a kiképzés Szügyi Zoltán parancsnok

74 HL I. o. Nr. 113/44 g. K-dos. Titkos parancs.
75 HL 1560 M. Szsgd — 1944.
76 3521/M hdm. 1. vkf. — 1944.
77 *Boncz József* emlékezése.
78 HL 3719. M. hdm. 1. vkf. — 1944.
79 *Marosujvári Géza* ejtőernyős zászlós (Pécs, Ilona utca 12.) gépelt emlékirata a szerző birtokában.

irányítása alatt, melyet azonban az eddiginél sokkal rapszodikusabbá tettek az angol—amerikai légiflotta berepülései, a gyakran ismétlődő légiriadók.

A nyár közepén néhány Ju—52-es szállítógéppel mintegy 30 fős német ejtőernyős csoport érkezett, tisztek és tiszthelyettesek, akik megkezdték az itthon maradt magyar katonák átképzését német csapaternyőkre.

A magyar ejtőernyősök meglepődve tapasztalták, hogy a németek nem ismerik a mentőernyő fogalmát, gyakorlások alkalmával is egy ernyővel ugranak, s náluk majd minden esetben a géphez erősített kioldózsinór nyitja az ernyőt.

És még egy fontos dolog!

A magyar katonák ugráskor minden alkalommal álló helyzetben igyekeztek földet érni. Így a lábakat maximális terhelés érte.

A német ejtőernyősöknél a test egészze fogta fel az ütődés erejét, miután a nagyjából 45°-os szögben történő földetérésnél a kéz segítségével végrehajtott bukfenccel közömbösítették az ütődés erejét.[80]

A kiképzés német nyelven folyt, a tolmács szerepét a német anyanyelvű magyar ejtőernyős fiúk töltötték be, kitűnően.

Az elméleti képzés mellett bőven volt gyakorlat is. Először álló gépből gyakorolták a kiugrást széttárt karokkal. Ez merőben különbözött a magyar előírástól, mely szerint a karokat és lábakat szigorúan zárni kellett.

Később sor került a Ju—52-es gépekből történő ugrásra, német csapaternyővel, természetesen bekötött formában.

A német módszer jónak bizonyult, baleset nem fordult elő, a magyar katonák mindegyike elismeréssel nyilatkozott a tapasztaltakról.[81]

Kísérletképpen végeztek ugrásokat Ju—86-os bombázógépből is. Itt nem az ajtón, hanem a bombanyíláson keresztül lefelé hagyták el a gépet az ugrók, teljes fegyverzettel. Ezekben az esetekben mindenki maga nyitotta az ernyőjét, tehát önkioldós volt az ugrás.

Emberileg is közel kerültek a magyar ejtőernyősök a kitűnő fizikummal rendelkező német katonákhoz, akik jó bajtársként viselkedtek. A többségük részt vett a narviki csatában, a belga erődök elfoglalásában, Kréta megszállásában. Háborús élményeikről szívesen beszéltek. A pápai fiúk különösen érdekesnek találták azt, hogy Narviknál a német ejtőernyősök az egészen alacsonyon szálló repülőgépekből mintegy ötezren ernyő nélkül ugrottak ki a magas hóba komolyabb veszteség nélkül (?). Nem egészen egy hónap múlva az átképzés lezárult, a német katonák Ju—52-es gépeikkel és a magukkal hozott ernyőkészlettel eltávoztak.[82]

1944 augusztusában a Luftwaffe 10 darab használt, de igen jó karban levő olasz gyármányú Fiat G—12-es gépet ajánlott fel a magyar légierőnek, melynek parancsnoksága ezeket az ejtőernyős szállító századnak utalta ki. Az átvételre augusztus 20-án, István király napján került sor Pápán.

Három gép szorosan a Vaszari út mellett állt, hét pedig a repülőtér délkeleti oldalán sorakozott fel. Szijjártó Ferenc százados, az üzemi század parancsnoka és Süle István őrmester végezték az átvételt. A németek részéről három—négy repülőtiszt jelent meg.

A szép, homokszínű gépeket bizonyára a Rommel által vezetett hadműveletekben alkalmazhatták, miután a motorokat a gyártáskor homokszűrő torokkal látták el. Az utastérben a legtöbb gépnél kétoldalt padok voltak, egynek,

80 *Boncz József* emlékezése.
81 Uo.
82 *Ferencz Gyula* emlékezése.

vagy kettőnek a belső terében találtak csak kényelmes, párnás székeket az átvevők.[83]

Miután az átvizsgálás az első hét gépnél megtörtént, a két főből álló bizottság a Vaszari út mentén elhelyezett gépekhez ment át. Alig kezdték meg a vizsgálódást az első szállítógép belső terében, mikor az egyik német tiszt légiriadót jelezve gyorsan kiugrott. Követték őt a többiek is, s az országút árkában kerestek menedéket. Még el sem tudtak rejtőzni, mikor három angol, vagy amerikai vadászgép csapott le a repülőtérre, végiggéppuskázva a hangárokat és a már átadott hét szállítógépet. A támadást még néhányszor megismételték, majd pillanatok alatt eltűntek, miután a repülőtér légvédelme nem tudott kárt tenni bennük.

A hét G—12-es gép már az első támadás után lángra lobbant és égni kezdett. Fekete füst árasztotta el a környéket. A szép repülőgépek pillanatok alatt használhatatlan roncscsá váltak. Mire a bizottság fel akarta mérni a kárt, már csak vörösen izzó fémalkatrészeket, hamut és pernyét talált.

A még át nem vett három G—12-es sértetlen maradt, ezek azonban nem kerültek az ejtőernyős szállító század kötelékébe.[84]

Ezalatt gyökeresen megváltozott a helyzet a Kárpátokba kivonult zászlóaljnál.

Ugron százados emlékezése szerint augusztus első felére a Máramarosban pihenő zászlóaljat feltöltötték a Pápán maradottakkal. Így otthon a helyőrségben az ejtőernyősök közül csak azok maradtak, akik beosztást nyertek az októberben bevonuló újoncok kiképző keretébe. Az ilymódon megerősített ejtőernyős csoport, melynek parancsnokságát Szügyi Zoltán ezredes vette át, a következő alegységeket foglalta magában: négy lövészszázad, árkász, távbeszélő, géppuskás, nehézfegyver század és zászlóaljközvetlen alakulatok.[85]

Augusztusra a hadihelyzet annyira megromlott, hogy a hadvezetőség kénytelen volt az ejtőernyős alegységet is igénybe venni.

Ennek első lépésként a Vezérkarfőnökség augusztus 10-én hadseregközvetlen alakulatként az első hadseregnek alárendelte.[86]

A továbbiakról M. Szabó Miklós vezérőrnagy, a hadtudományok doktora egyik tanulmányában a következőket írja:

„A légierő kötelékébe a pápai I. ejtőernyős zászlóaljat... melyet eddig a fővezérség »vastartalékaként« kezeltek és óvtak, augusztus közepén kénytelenek voltak alkalmazni... mint első ejtőernyős csoport, Szügyi Zoltán parancsnoksága alatt 1944. augusztus 15-én útba indult Volócra. Itt a csoport a 16. gyaloghadosztály parancsnokának az alárendeltségébe lépett azzal a feladattal, hogy részt vállal a Toronyai-hágó védelmében. Az alakulat 18-án érkezett Toronyára, 20-án pedig megkezdődött a hágón keresztüli előrevonása a vállalkozások végrehajtásához. Egyik század súlyos harcok után 22-ére lezárta az Ilenta patak völgyét a Poharecki patak torkolatától északkeletre. Másnap az I. ejtőernyős csoport Ludvikovánál gyülekezett, majd 24-én Viszkovra irányították át, s innen került alkalmazásra augusztus 26-án a Mizunka völgyében."[87]

Ezzel kezdetét vette a magyar ejtőernyősök háborús szereplésének eseménysorozata, mely már új fejezet a pápai helyőrség történetében.

83 *Süle István*, az ejtőernyős szállító repülő műszaki század őrmestere emlékezése hangszalagon a szerző birtokában.
84 Uo.
85 *Ugron István* emlékezése.
86 HL 4354 M. hdm. 1. vkf. 194.4
87 *M. Szabó Miklós:* A magyar királyi légierő a második világháborúban, Budapest, 1967. 240. o.

KLAUS SCHÖNHERR

MAGYARORSZÁG NÉMETORSZÁG POLITIKAI ÉS KATONAI SZÁMÍTÁSAIBAN

A nemzetiszocialista hatalmi terjeszkedés az egyes európai régiókban különböző intenzitással és eltérő módon fejtette ki hatását. Míg ez a legtöbb esetben katonai erő nyomására ment végbe, addig a délkelet-európai térségben a Német Birodalomnak sikerült uralni pozícióit — legalábbis bizonyos ideig— erőszak nélkül, politikai és gazdasági eszközökkel elérni. A Hitler által gyakorolt külpolitikának kedvezett, hogy a Balkánon csak közepes és kis államok voltak, amelyek az első világháború következményeként, területi igények miatt, egymással többé-kevésbé vitás viszonyban álltak. Ennek megfelelően a nemzetiszocialista külpolitika Délkelet-Európában egy politikailag labilis helyzetet talált, amely a Német Birodalom hatalmi törekvéseinek kiválóan megfelelt.

A német-magyar viszony, 1933—1940

A Német Birodalomhoz hasonlóan Magyarország is az első világháború veszteseihez tartozott. A párizs környéki békeszerződések révén mindkettőnek területi veszteségeket és a katonai potenciál rendkívüli korlátozását kellett elszenvednie. Innen eredt az a Berlinben és Budapesten gyakorolt politika, melynek célja a békeszerződésben levő határozatok revíziója, és a régi hatalom, illetve területi nagyság visszanyerése volt.

Magyarország külpolitikailag már röviddel Hitler hatalomra jutása után próbálkozásokat tett a Német Birodalomhoz való közeledésre. Budapest azonban még érdektelenségbe ütközött, mivel a Harmadik Birodalom cselekvési terét szorosabb kétoldalú kötődéssel ekkor még nem kívánta szűkíteni. Emiatt vallott kudarcot egy Magyarország által 1934 januárjában javasolt német-magyar konzultációs szerződés is. Bár német oldalról készek voltak a nemzetiszocialista külpolitika e szakaszában a magyar revíziós törekvések közvetlen támogatására, ám saját érdekeik miatt szerződésbeli kötöttségeket nem akartak vállalni.[1]

A harmincas évek közepén Berlin a délkelet-európai országokkal intenzív külkereskedelmi és gazdasági politikát folytatott, melynek célja e szoros együttműködés révén erős politikai függés elérése volt. Ezért a német-magyar kapcsolatok súlypontja az 1935-től 1937-ig terjedő időszakban a gazdasági szektorra helyeződött.[2] A Budapesttel szembeni tartózkodó berlini politika ellenére a hadsereg vezérkari főnöke, Beck vezérezredes a honvédség vezetését 1935 nyarán egy Csehszlovákia elleni közös fellépéshez igyekezett megnyerni. A Beck-féle indítvány képezte a német-magyar titkos katonai diplomácia kezdetét.[3]

A Harmadik Birodalom politikai sikerei Európában 1935 és 1939 között, amelyek a Rajna-vidék megszállásában, a Saar-vidék visszacsatolásában, Auszt-

1 *Förster, Jürgen:* Die Gewinnung von Verbündeten in Südosteuropa. In: *Boog, Horst — Hoffmann, Joachim — Klink, Ernst-Müller — Rolf, Dieter — Ueberschär, Gerd R.:* Der Angriff auf die Sowjetunion. Stuttgart, 1983. 547. o. (=Das Deutsche Reich und der Zweite Welkrieg. (Kiad.: Militärhistorisches Forschungsamt [MHFA] 4. k.).

2 Ehhez részletesebben: *Volkman, Hans-Erich:* Die NS-Wirtschaft in Vorbereitung des Kriegs. In: Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg. (Kiad.: MHFA), 1. k., Stuttgart 1979, 339—348. o.; *Vogel, Detlef:* Deutschland und Südosteuropa. In: Der Zweite Weltkrieg. (Az MHFA megbízásából kiad.: *Michalka*) München, Zürich, 1989. 532—353. o., speciálisan Magyarországot illetően: *Riemenschneider, Michael:* Die deutsche Wirtschaftpolitik gegenüber Ungarn 1933—1944. Frankfurt/Main-Bern-New York-Paris, 1987, 59—130. o.

3 *Förster:* i. m. 348. o.

ria annexiójában, a müncheni szerződésben, valamint a maradék Csehország bekebelezésében nyilvánultak meg, erősítették Németország uralmi helyzetét Budapesttel szemben. Hitler politikája az európai erőviszonyokat jelentősen megváltoztatta, ami Délkelet-Európában gyakorlatilag a kisantant széthullásához vezetett és újra élezte a magyar-román ellentétet. Amennyiben Budapest azt remélte, hogy területi igényeit Romániával szemben Berlin aktívan támogatni fogja, be kellett látnia, hogy erre — a szóbeli ígéreteken kívül — Németország nem hajlandó. A magyar vezetés politikai engedményekkel reagált, hogy a Harmadik Birodalom jóindulatát megőrizze. A német hegemónia végleges elismerését jelentette, amikor Budapest meghajlott az első bécsi döntés (1938. XI. 2.) előtt. Az Antikomintern paktumhoz való csatlakozással és a Népszövetségből való kiválással 1939 márciusában Magyarország abban az időpontban állt demonstratívan a tengelyhatalmak mellé, amikor a nyugati hatalmak a német expanziós törekvéseknek gátat igyezett vetni. Ezzel Budapest egyre inkább a Harmadik Birodalom politikai sodrába került. Csupán a német-lengyel háborúban vonta ki Magyarország magát — a Lengyelország iránt érzett régi barátsága miatt — a német követelések teljesítése alól, és határozta meg saját helyzetét a fegyveres semlegességben.[4]

Az első világháború vége óta fennálló magyar-román ellentétek a Berlin-Budapest viszonyra is kihatottak. Magyarország első kísérletei a vitás határkérdés erőszakos megoldására zátonyra utottak a Lengyelország elleni német támadással, amikoris a nyugati hatalmak hadat üzentek Berlinnek, és így Budapestnek is brit-francia hadüzenettel kellett volna számolnia, amennyiben megtámadja Romániát. Egyidejűleg a Német Birodalom is nyomást gyakorolt Magyarországra, nehogy az a szomszédos ország ellen fegyveres agresszióba kezdjen, s így a Berlin által kívánatosnak tartott „balkáni nyugalom" megmaradhasson. Az agresszív magyar revíziós politika ellenére Németországnak a franciaországi hadjárat végéig, ügyes hintapolitikával, sikerült e problémát függőben tartani. Az Európában addig végbement területváltozások[5] felébresztették Budapesten az Erdélyre vonatkozó követelések érvényesítésének igényét. Magyarország igyekezett, hogy minden német — különösen gazdasági — kívánságot a teljesíthetőség határáig kielégítsen, mivel az ország már nem volt hajlandó a kérdést tovább halogatni. Ezzel Berlin dilemma elé került, mivel Romániára a nélkülözhetetlen kőolaj miatt szüksége volt. Egyben annak veszélyét is látták, hogy a Szovjetunió egy magyar-román konfliktus esetén beavatkozhatna, és ezáltal a romániai olajbeszerzést megakadályozhatná. Berlin ezért a területi kérdés megoldása érdekében a tengely e két partnerét kétoldalú tárgyalásokra kényszerítette. Ezek kudarca után Németország és Olaszország a két országgal bizottsági döntést fogadtatott el.[6] Mivel ettől kezdve Magyarország területi gyarapodását csak a tengelyhatalmak — és mindenekelőtt a Harmadik Birodalom — voltak képesek és hajlandóak garantálni, az ország az 1933-tól 1940-ig terjedő időszakban szinte teljesen függő helyzetbe került Németországtól.[7]

4 *Hillgruber, Andreas:* Deutschland und Ungarn 1933—1944. In: *Wehrwissenschaftliche Rundschau* 9 (1959) 653—658. o.; *Broszat, Martin:* Deutschland—Ungarn—Rumänien. In: Hitler, Deutschland und die Mächte. (Kiad.: *M. Funcke)* Düsseldorf, 1976. 525—550. o.; *Förster:* i. m. 348—350. o.

5 Ezalatt az 1939/1940-es német és a baltikumi, illetve délkelet-európai szovjet katonai annexiók értendők.

6 A második bécs döntés, 1940. aug. 30-án.

7 *Nebelin, Manfred:* Deutsche Ungarnpolitik 1939—1941. Opladen, 1989. 9—153. o.; *Hillgruber:* i. m. 651—660. o.: *Förster:* i. m. 347—353. o.; *Broszat:* i. m. 524—564. o.

A nemzetiszocialista érában a Német Birodalom viszonyát Magyarországhoz Hitlernek a kis- és középállamokkal szembeni hozzáállása határozta meg, noha rájuk programszerű megnyilatkozásaiban nem volt tekintettel, és amelyeket konkrét döntéseinél figyelmen kívül hagyott. „Hatalmának gyakorlása közvetlen, erőszakos és gátlástalan volt ... Ez érvényes a meg nem szállt, vagy szövetséges országokra is, amit a balkáni fejlemények is igazoltak..."[8]

A honvédség a német birodalom katonai számításaiban

A békeszerződés, amit Magyarország 1920-ban írt alá, csakúgy mint amit Németországgal kötött, katonai korlátozásokat tartalmazott. E határozatok alapján a Honvédségnek csupán 35 000 fős állományt engedélyeztek, páncélos, repülő és légvédelmi egységek felállítását megtiltották, mint ahogy a lövegek és aknavetők számát is korlátozták. Magyarország természetesen igyekezett ezeket a korlátozásokat kijátszani, így a Honvédség állományába 1928-ban már 40 800 fő tartozott, mely létszám a Népszövetségből való kilépésig 85 000 katonára növekedett. A személyi fejlesztés ellenére a gépesítettség és a fegyverzet színvonala — habár 1938-ban átfogó fejlesztési program is meghirdetésre került — 1939 szeptemberéig nem érte el az európai szintet. Ebből adódott, hogy a második világháború kezdetén Magyarország csupán korlátozottan ütőképes hadsereggel rendelkezett.[9]

Mivel e tény a német katonai vezetés előtt is ismert volt, a honvédség harcértékét nem becsülték túlságosan nagyra. A magyar csapatokat a Wehrmacht általában könnyű védelmi és mögöttes területeket biztosító feladatok ellátására tartotta alkalmasnak. Csupán az 1940. március 1-én felállított páncélos hadosztályt ítélték meg kedvezőbben. A német katonai vezetés véleménye szerint a magyar hadsereg egy modern háborúra kiképzettségi szintje, elégtelen fegyverzete és technikai felszereltsége miatt nem volt felkészülve, és ezért bevetésre, a kivételektől eltekintve, csak feltételesen volt alkalmas.[10]

A magyar tényező a balkáni hadjáratban, 1941

Amikor 1941. (valójában 1940. — a Ford.) október 28-án olasz egységek Albániából Görögországot megtámadták, Hitler célja, hogy a Balkánt a háborúból távol tartsa, zátonyra futott. Olaszország önhatalmú lépése jelentős mértékben veszélyeztette a délkelet-európai német nyersanyagellátást és mindenek előtt az olajbeszerzést Romániából, mivel az olasz agresszióval Nagy-Britannia szövetségesei kötelezettsége érvénybe lépett és így a harcokba beavatkozhatott. London számára megnyílt annak a lehetősége, hogy a délkelet-európai nyersanyaglelőhelyeket bombákkal megsemmisítse. A hamarosan nyilvánvalóvá váló olasz vereséggel felmerült annak a veszélye, hogy mind Nagy-Britannia, mind a Szovjetunió érvényesíteni igyekszik e régióhoz kötődő érdekeit a Német Birodalom kárára. Berlin ezért a balkáni országokat még szorosabban igyekezett

8 *Krüger, Peter:* Das Jahr 1941 in der deutschen Kriegs- und Aussenpolitik. (Kiad.: *Karl Bosl*) München-Wien, 1972. 14. o.
9 *Gosztonyi, Péter:* Ungarns militärische Rolle im Zweiten Weltkrieg. I. rész. In: *Wehrwissenschaftliche Rundschau*, 26 (1977), 158—160. o.
10 *Erfurt, Waldemar:* Militärische Gleichrichtung und Verbindung zwischen Deutschland und Ungarn. In: *Müller-Hildebrand, B.:* Die militärische Zusammenarbeit Deutschlands und seiner Verbündenten während des Zweiten Weltkrieges. Kézirat. 1953. MHFA, Foreign Military Studies (MFS) P—108/II, 576. o.; *Förster:* i. m. 355. o.

magához kötni, felszólította őket, hogy lépjenek be a háromhatalmi egyezménybe. A Harmadik Birodalom által megcélzott országok közül elsőként, 1940. november 20-án, Magyarország csatlakozott a szövetséghez. Ez logikus következménye volt Budapest addigi külpolitikai megtartásának, mert már a szerződés Olaszország, Japán és Németország általi aláírásakor puhatolódzások történtek a dunai államnak az egyezményhez való csatlakozása iránt.[11] 1940 novemberében és 1941 márciusában Görögország kivételével az összes délkelet-európai állam követte Magyarország példáját.[12] Ezzel úgy tűnt, hogy Hitler koncepcióját a katonai konfliktusnak korlátok közötti tartásáról a Balkánon siker koronázta.[13]

Az olasz katonai kudarc a görögországi hadjáratban, s hogy a tengely tekintélyét helyreállítsa, balkáni beavatkozásra indította Hitlert. A Görögország elleni hadműveletek irányelveit a 20. számú utasítás tartalmazta, amelyben tervként egy Dél-Bulgáriából indított támadás szerepelt. A hadműveleti tervek Magyarországot csupán a Romániába és Bulgáriába irányuló katonai szállítmányok átvonulási területének tekintették.[14] Új helyzet teremtődött azonban Magyarország számára is, amikor Jugoszlávia a Tengelyhez csatlakozott, és aminek következtében Belgrádban, a belépés ellen, államcsínyt hajtottak végre. Ennek hatására Hitler parancsot adott, hogy a Görögország ellen tervezett támadást Jugoszláviára is terjesszék ki.[15] Az új, 25. számú utasítás most már Magyarország aktív háborús részvételével is számolt. Hitler az ország revíziós törekvéseire alapozott. „A Bánát visszanyerésének kilátása révén ... megkísérelhető ... Magyarországot a hadműveletekben való részvételhez megnyerni."[16] Ezzel egyidejűleg az OKH megbízást kapott egy, a budapesti katonai vezetéssel összekötő poszt létrehozására. Az OKH és a magyar vezérkar között már március 30-án tárgyalások folytak, amelyeken e német szolgálati helyet illetően szabályozásokat hoztak. A Himer vezérőrnagy által vezetett szolgálati hely a „magyar királyi Honvédség Főparancsnokságához beosztott német tábornok" elnevezést kapta, és munkáját április 4-én kezdte el Budapesten.[17] Eme összekötő poszt feladatának lényegét Hitler 26. számú utasítása tartalmazta, amelyben az állt, hogy „e szolgálati hely biztosítja egyrészt az én kapcsolatomat a kormányzóval, másrészt a Werhmacht összeköttetését a magyar Főparancsnoksággal."[18] Ez az utasítás, mely a délkelet-európai szövetségesekkel való német együttműködéssel foglalkozott, egyben magában foglalta a Hitler által a Ju-

11 *Nebelin*: i. m. 151 .o.

12 A háromhatalmi egyezményhez Románia (1940. nov. 23.), Szlovákia (1940. nov. 11.), Bulgária (1941. márc. 1.) és Jugoszlávia (1941. márc. 25.) csatlakozott.

13 *Vogel, Detlef*: Das Eingreifen Deutschlands auf dem Balkan. In: *Vogel, Detlef—Schreiber, Gerhard—Stegemann, Bernd*: Der Mittelmeerraum und Südosteuropa. Stuttgart, 1984. 417—441. o. (=Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg. Kiad: az MHFA, 3. k.); *Olshausen, Klaus*: Zwischenspiel auf dem Balkan. Der deutsche Politik gegenüber Jugoslavien und Griechenland von März bis Juni 1941. Stuttgart, 1973. 9—45. o.

14 *Hubatsch, Walter*: Hitlers Weisunen für die Kriegsführung 1939—1945. 2., átnézett és átdolgczott kiadás. Koblenz, 1983. 82f. o. A 20. számú utasítást 1940. december 20-án adták ki.

15 *Halder, Franz*: Generaloberst Halder. Kriegstagebuch. Tägliche Aufzeichnungen des Chefs des Generalstabes des Heeres 1939—1942. (Kiad.: az Arbeitskreis für Wehrforschung, szerk.: *H.—A. Jacobsen* és *A. Philippi*) II. k. Stuttgart, 1963. 330f. o. (1941. március 27.): (a továbbiakban: KTB *Halder*).

Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht (Wehrmachtführungsstaab) 1940—1945. (*H. Greiner* és P. E. *Schramm* vezetésével az Arbeitskreis für Wehrforschung megbízásából kiadta *P. E. Schramm*, összeállította és magyarázattal ellátta *H.—A. Jacobsen*) I. k., Frankfurt/Main, 1965. 368. o. (1941. március 27.): (a továbbiakban: KTB OKW); *Hitlers* Weisungen, 106—108. o.

16 *Hitlers* Weisungen, 106. o.

17 Kriegstagebuch des Deutschen Generals beim Oberkommando der Königlich Ungarischen Wehrmacht. 1—3. o. (1941. márc. 30—ápr. 4.), Bundesarchiv-Militärarchiv, Freiburg, RH 31-V/1 (a továbbiakban: KTB Dt. Gen.); *Hitlers* Weisungen, 110. o.

18 *Hitlers* Weisungen, 100. o.

goszlávia elleni háborúban Magyarországnak szánt szerepet is. A Honvédség részei ennek megfelelően a Bácska elfoglalását kapták feladatul, amelyet, mint szerzeményt, Budapestnek ítéltek. Ezen kívül a magyar csapatoknak a jugoszláv hadsereg szétverésében való részvételét is előirányozta.[19] A szövetségest azonban csak annyiban kívánták igénybe venni, amennyire az a német hadvezetés számára még feltétlenül szükséges volt. Az ezzel kapcsolatos politikai és katonai megállapodások az jelentették, hogy Német Birodalom szövetségesét az aktív háborús részvétellel még szorosabban a Tengelyhez szándékoztak kötni. Hitlernek nem volt kétsége afelől, hogy revíziós törekvései miatt Magyarország a német követeléseknek eleget fog tenni. Budapest pozitív válasza alátámasztotta e nézetét. A magyar csapatok jugoszláviai előrenyomulásának ígérete azonban Budapesten nem kis dilemmát okozott, mivel az ellentétben állt a magyar-jugoszláv örök barátsági szerződéssel.[20] Habár Magyarország ebben területi igényeiről nem mondott le, arra kötelezettséget vállalt, hogy a szomszédos ország ellen katonai akciókat nem hajt végre. A területi gyarapodás és a revíziós törekvések kielégíthetőségének fényében azonban e szerződésszegés következményei már nem tűntek olyan fontosnak, különösen, hogy ezt a hozzáállást Berlin, saját érdekében, támogatta is. Az első eufória után a budapesti vezető köröket mégis aggályok kezdték gyötörni, hogy a katonai konfliktusban való részvétel nem fog-e brit hadüzenetet kiváltani.[21] Ezért Magyarország az elkövetkező időszakban ígéreteit olyan mértékben korlátozta, hogy a fegyveres eseményekbe aktívan csak akkor avatkozik be, amennyiben „casus belli" adódik: jugoszláv provokáció, vagy a szomszédos ország összeomlásának esete. Budapest követelései és hozzájárulásának leszűkítése Berlinben jelentős elkedvetlenedéshez vezetett, ami a háború további menetében a német-magyar kapcsolatokra negatívan hatott. A német hangulatváltozás és a kölcsönös elhidegülés ellenére Budapest a végsőkig kitartott álláspontja mellett.[22]

A hadjárat kezdete után, április 6-án a 3. magyar hadsereg a jugoszláv határ menti állásaiban maradt. Még Hitler április 4-i üzenetét sem vették figyelembe, amelyben kérte, hogy a honvéd csapatok a szándékozottnál korábban induljanak támadásba, hogy a Drávától délre fekvő területet és a Duna északi partját elfoglalják. Magyarország számára a „casus belli" csak akkor teremtődött meg, amikor április 11-én a „Független Horvát Állam" megalakult, s így Jugoszlávia, mint önálló állam, tovább már nem létezett. A 3. magyar hadsereg támadásának időpontjában, április 12-én az egyértelmű német győzelem már nyilvánvalóvá vált, s így a honvéd egységekre már nem volt olyan mértékben szükség, mint az az OKH terveiben eredetileg szerepelt. Ezért Hitler azzal a kérdéssel fordult Horthyhoz, hogy a magyar csapatok a Duna-Dráva vonalán álljanak meg. Csupán egy gépesített hadtestnek kellett volna Halder kívánságára a további hadműveletekben Szarajevó irányában részt vennie. Bár a német kívánsághoz Budapest hozzájárult, ez a gyors német előrevonulás miatt már csak szimbolikus értelemmel bírt.[23] Így a Honvédség alkalmazása csak arra a területre korlátozódott, amely 1918-ig Magyarországhoz tartozott, és az első világháború után Jugoszláviához került.

19 Uo. 108. o.
20 A szerződést a Német Birodalom szorgalmazására 1940. december 20-án kötötték meg.
21 *Nebelin:* i. m. 154—170. o.; *Olshausen:* i. m. 64—79. o.
22 *Nebelin:* i. m. 170—176. o.
23 *Olshausen:* i. m. 107—111. o.

Politikailag a balkáni hadjáratban való magyar részvétel azt jelentette, hogy az ország még inkább függő helyzetbe került a Német Birodalomtól és így annak a veszélynek tette ki magát, hogy a nemzetiszocialista vezetés már nem szövetségesnek, hanem vazallusnak fogja tekinteni. A Harmadik Birodalom politikai számításaiban Magyarország biztos egységként szerepelt, amellyel bármikor saját belátása szerint rendelkezhetett.

Magyarország a Barbarossa-hadművelet német tervezésében

A Szovjetunió elleni katonai akció tervezési munkálatai német részről már 1940 nyarán megkezdődtek, amikor július 21-én Hitler megbízta a hadsereg főparancsnokát az orosz probléma kézbe vételével és a hadműveleti vezetés és szervezet koncepciójának kidolgozásával.[24] Ennek hatására két hadműveleti tanulmány készült,[25] amelyekben Magyarország is szerepelt, mint a német csapatok felvonulási területe.[26] A kidolgozott tanulmányokra alapozva a vezérkarban Paulus altábornagy, főszállásmester szeptember 3-án átvette a tervezési munkálatok koordinálását.[27] A főszállásmester munkájának eredményét Halder december 5-én terjesztette Hitler elé. Az OKH hadműveleti elképzelései szerint a támadást három hadseregcsoporttal kell megindítani, amelyből kettő a Pripjaty-mocsaraktól északra, egy pedig azoktól délre kezdené meg működését. A terv szerint a középen támadó hadseregcsoport Varsó térségéből Minszken és Szmolenszken keresztül Moszkva irányába tör előre, míg az északi Kelet-Poroszországból, a Baltikumon keresztül, Leningrád felé támad. A délen bevetett erők a szándék szerint a Lengyel Főkormányzóság déli részéből, Magyarországról és Romániából a Fekete-tenger mentén, súlyponttal a Pripjaty-mocsaraktól délre, Ukrajna felé, és tovább egészen a Donig törnének előre. Halder nézete szerint a földrajzi adottságok miatt a Dnyeper-Dvina vonal volt a legkeletibb rész, ahol a Vörös Hadsereg saját ipari területeit még védeni képes, így a német törekvésnek arra kell irányulnia, hogy meggátolja a szovjet védelmi vonal kiépítését e folyóktól nyugatra. A tervezett hadműveletek végcélja az Arhangelszk-Gorkij-Rosztov vonal elérése, és annak a Szovjetunió ázsiai részeiből indított támadások elleni biztosítása volt.[28] Halder fejtegetéseivel kapcsolatban Hitler — minden különösebb magyarázat nélkül — elrendelte, hogy Magyarországot a küszöbön álló hadjárat terveibe bevonni nem lehet.[29]

A Hitlerrel folytatott megbeszélés alapján 1940. december 18-án jelent meg a 21. számú utasítás.[30] A Barbarossa fedőnév alatt az utasítás tartalmazta azt az általános szándékot, hogy „az orosz hadseregnek az Oroszországtól nyugatra levő tömegeit ... merész hadműveletek révén, messze előretörő páncélos ékkel megsemmisíteni (kell, hogy — K. S.) a harcképes erőknek az orosz térség messzeségeibe való visszavonását (meg lehessen akadályozni — K.S.). A hadművelet végcélja az ázsiai Oroszország elleni védelem kiépítése a Volga-Arhangelszk általános vonalon.[31]

24 KTB *Halder* II. k., 32f. o. (1940. szept. 22.).
25 A hadműveleti tanulmányokról részletesebben l.: *Klink, Ernst:* Die deutsche Kriegspolitik und die Sowjetunion. Die Landkriegsführung. In: Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg. 4. k. 219—233. o.
26 *Klink:* i. m. 221. és 224. o.; *Nebelin:* i. m. 194f. o.
27 KTB *Halder*, II. k. 90. o. (1940. szept. 6.).
28 *Klink:* i. m. 235—237. o.
29 KTB *Halder*, 210. o. (1940. dec. 5.); *Nebelin:* i. m. 40. o.
30 *Hitlers* Weisungen, 84—88. o.
31 Uo. 85. o.

Az utasítások a hadműveleti vezetés számára a következő részleteket tartalmazták. „A Pripjaty-mocsarak által déli és északi félre osztott hadműveleti térségben a súlypontnak a területtől északra kell lennie. Itt két hadseregcsoport van előreirányozva."[32] Az utasítás lényegében átvette az OKH hadműveleti tervének támadási célkitűzéseit. Az itt tárgyalt tematika szempontjából a harcterület déli részén bevetendő hadseregcsoport a figyelemre méltó. A szándékok szerint „a Pripjaty-mocsaraktól délre alkalmazott hadseregcsoportnak ... összpontosított hadműveletekkel és erős szárnyakkal az Ukrajnában álló orosz erők teljes megsemmisítését még a Dnyepertől nyugatra el kell érnie. A súlypontot Lublin térségéből Kijev általános irányába kell képezni, mialatt a Romániában található erők az alsó Pruton átkelve messze kinyúló átkaroló szárnyat képeznek. A román hadsereg feladata a középen levő orosz erők lekötése lesz."[33]

A Dél hadseregcsoportnak a 21. számú utasítás, amely Hitler parancsa alapján Magyarországnak, illetve a magyar államterületnek a hadműveleti tervekből való kizárásáról rendelkezett, jelentős nehézségeket okozott. Ezzel ugyanis a magyar-szovjet határterületet érintő tervek, melyek célja az ott elhelyezkedő orosz erők lekötése és megsemmisítése lett volna, kiestek a számításból. Az így két támadó ékre szakadt hadseregcsoportot az a veszély fenyegette, hogy szárnyait támadás érheti, és a Vörös Hadsereg lehetőséget kap tartalékok képzésére a galíciai térségben, amelyeket viszonylag gyorsan áthelyezhetnek a belső vonalakra. Ezért a hadseregcsoportnak a szárnyak biztosításához erőkről kellene gondoskodnia, amelyek így viszont a gyors támadásnál hiányoznának. Így érthető, hogy — Hitler utasítása ellenére mind az OKH, mind a hadseregcsoport — nemcsak beillesztették Magyarországot, mint felvonulási területet a terveikbe, hanem a honvéd egységek bevetését is előirányozták.[34] Az OKH ezért az általa kiadott „Barbarossa felvonulási utasításban" egy, az AOK 17 területén a Kárpátokból támadó hadtest bevetését is tervezte. A „Magyarország" problémával Halder 1941. február 3-án ismét Hitlerhez fordult, és megemlítette, hogy „ha az (Magyarország — K.S.) a hadműveletekben személyesen nem is venne részt, legalább a saját területén csapatkirakodásokkal egyet kellene értenie."[35] Hitler ezt a javaslatot nem fogadta el, viszont kijelentette, hogy „Magyarország megfelelő politikai biztosítékok ellenében minden német követelést teljesítene."[36] Egy ilyen megállapodás azonban csak közvetlenül a támadás előtt történhetne meg, amikor is a német szándékok tovább már nem leplezhetők. Mindazonáltal Hitler Magyarország közvetett segítségét, vagy akár aktív részvételét a „Barbarossa"-hadműveletben nem tartotta kizártnak.[37] Mivel azonban az OKH a Dél hadseregcsoportnak Hitler ellenvetését a magyar területeknek, vagy a magyar csapatoknak a tervekbe való bevonását illetően nem továbbította, a parancsnokság február végén bejelentette igényét a honvéd egységekre, hogy azok az AOK 17 mögöttes területeit a Vörös Hadsereg hátramaradt részeitől megtisztítsák és Galíciát megszálljak.[38] Halder így arra kényszerült, hogy a hadseregcsoport parancsnokságával közölje: a magyar csapatok alkalmazása csak a támadás után, vagy legkorábban annak megindításakor válik lehetségessé, és hogy

32 Uo. 85f. o.
33 Uo. 86f. o.
34 *Förster:* i. m. 355f. o.; *Nebelin:* i. m. 197—205. o.
35 KTB OKW, l. k.: 299. o. (1941. febr. 3.).
36 Uo.
37 *Förster:* i. m. 356. o.; *Nebelin:* i. m. 198. o.; KTB OKW, 299. o. (1941. febr. 3.) és 303. o. (1941. febr. 4.).
38 *Förster:* i. m. 356. o.

addig a német szándékokat leplezni kell.[39] Hitler álláspontja befolyásolta a március 22-én megjelenő módosított, 21. számú utasítást, melyben Magyarországot az előkészítő szakaszban nem tekintették résztvevő szövetségesnek.[40] Az idegen országok bevonását a Szovjetunió elleni támadás előkészítésében az OKW május 1-i rendelkezésében szabályozta. Eszerint Magyarország esetében a szükséges megbeszélések csak május végétől kezdődhetnek meg. E megbeszélések célja a megemelt katonai harci készültség és adott esetben a magyar csapatok bevetésének elérése lenne.[41] Habár Hitler a május végére tervezett tárgyalásokat június közepére halasztotta, Himer már május végén információs célzatú előkészítéseket folytatott a magyar főparancsnoksággal,[42] amelyeken a Szovjetunió elleni lehetséges katonai konfiktusra is célzásokat tett.[43] A magyar vezérkari főnökkel, Werth tábornokkal folytatott tárgyalásokon Himer kijelentette, hogy német oldalról üdvözölnék, ha előkészületek történnének, hogy a honvédség 20 napos mozgósítási idejét lerövidítsék.[44] Habár Himer a Szovjetunió elleni háborúról szóló beszélgetésein utalt arra, hogy csak saját véleményét hangoztatja, joggal feltételezhető, hogy azt Halder megbízásából tette.

A Werthtel folytatott tárgyalásai során Himer a magyar kormány elutasító magatartása miatt nem kapott ígéreteket arra, hogy az ország a Szovjetunió elleni harcokba be fog avatkozni. Csak azt helyezték kilátásba, hogy a mozgósítási időt 12 napra rövidítik. A továbbiakban Himer megígérte, hogy tanulmányt állíttat össze, amelyben a honvédség teendőit dolgoznák ki egy német-szovjet konfliktus esetére. A megbeszélések eredményei alapján látszólag Haldernak is kétségei kezdtek támadni a magyar háborús részvétel iránti készséggel kapcsolatban.[45] Az előkészítő tárgyalások és Himer utasításai ellenére a budapesti katonai vezetés csak abban az esetben volt kész a mozgósítást elrendelni, ha német részről hivatalos tájékoztatás kapnak a támadásról szóló határozatokról. Ennek alapján az OKH abból indult ki, hogy Magyarország háborús részvétele esetén a honvéd egységek legkorábban csak öt-hat nappal a támadás megkezdése után tudnának a harcokba beavatkozni.[46] Halder aggályai nem voltak alaptalanok, mivel a június 22-ét megelőző hetekben Budapesten a német-szovjet konfliktusban való részvételt illetően két különböző irányzat alakult ki. Az aktív részvételt mind a berlini nagykövet, mind a vezérkari főnök támogatta, míg Bárdossy miniszterelnök elutasította.[47] Habár Magyarországot csak június 22-én értesítették hivatalosan a „Barbarossa-vállalkozás" megkezdéséről, Halder június 19-én, egy köztes leszállás alkalmával, Hitler rendelkezését figyelmen kívül hagyva, tájékoztatta magyar kollégáját, Werthet a német szándékokról.[48] Annak ellenére, hogy Halder a budapesti katonai vezetést informálta, június 22-ig Magyarország nem tett lépéseket, hogy mint szövetséges, a konfliktusban részt vegyen.

39 Uo.; *Nebelin:* i. m. 199f. o.
40 *Förster:* i. m. 356. o.
41 *Hitlers* Weisungen, 92.o.
42 KTB OKW, I. k.: 400. o. (1941. jún. 3.) és 401. o. (1941. jún. 5.) „Ungarn nicht unterrichtet, soll nicht vor Mitte des Monats geschehen, hat Führer sich vorbehalten."
43 KTB Dt. Gen., 16. o. (1941. máj. 27—29.).
44 KTB *Halder,* II. k., 422. o. (1941. máj. 20.).
45 *Nebelin:* i. m. 206f. o.
46 Uo. 207f. o.
47 Uo. 208—211. o.
48 Részletesebben: Allianz Hitler—Horthy—Mussolini. Dokumente zur ungarischen Aussenpolitik (1933—1944). Einleitende Studie und Vorbereitung des Akten zum Druck von *Magda Ádám. Gyula Juhász, Lajos Kerekes.* (Red. v. *Lajos Kerekes.* Übers. v. *Johanna Till)* Bp., 1966. 106. dok., 313. o.

A „Barbarossa-hadművelet" előkészítő szakasza megmutatta, hogy az OKW és az OKH számolt Magyarország részvételével, és ez hadműveleti terveikben is megnyilvánult. De politikai okokból a két hadsereg közötti megállapodásról ez időpontban még le kellett mondaniuk. Hitler rendelkezése, hogy Magyarországot a német-szovjet konfliktusban ne tekintsék szövetségesként, rávilágít arra, hogy ő a Tengely e partnerét illetően biztos lehetett a dolgában, és feleslegesnek tartotta, hogy Budapest kívánságának hivatalos felszólítással eleget tegyen. Mivel Magyarország külpolitikája révén szinte teljesen függő helyzetbe került a Tengelytől, a Harmadik Birodalomnak nem kellett tekintettel lennie Budapestre.[49]

Magyarország katonai behálózása a Szovjetunió elleni háborúban, 1941

Június 22-én 3.15 óra körül a Német Birodalom megkezdte harctevékenységét a Szovjetunió ellen. Miközben a berlini magyar nagykövettel, Sztójayval Ribbentrop ezt 3.45-kor közölte, a kormányzót személyesen, levélben, Hitler értesítette a német támadásról.[50] Még ez írásában is kitartott Hitler amellett, hogy Magyarországot nem kéri fel a háborúra való belépésre, habár ő a szövetséges háborús részvételével szemben nem áll elutasítóan, feltéve, hogy a kezdeményezés Budapestről indult ki.[51] Hitler álláspontját Halder aképpen foglalta össze, hogy „politikailag Magyarország felkérése nem fog megtörténni. Ha a katonák részt akarnak venni, nekik kell saját politikusaikat erre ösztönözni."[52] Ezzel egyidejűleg az OKW Himernek megadta az engedélyt, hogy tárgyalásokat folytasson a budapesti katonai vezetéssel a honvédségnek a „Barbarossa-hadművelethez" való hozzájárulásáról.[53] Mivel Berlinből hivatalosan a magyar háborús részvételt illetően felkérés nem érkezett, Horthy a Szovjetunióhoz intézett hadüzenetet nem tartotta szükségesnek, a diplomáciai kapcsolatokat ellenben június 23-án megszakította Moszkvával.

Himer a magyar vezérkar hadműveleti osztályának vezetőjén, László vezérőrnagyon keresztül közölte a katonai körökkel Jodl álláspontját, azaz hogy Magyarország bármilyen segítsége elfogadásra találna. „Semmit sem akarunk *követelni*, de minden önkéntes felajánlást hálásan veszünk. Szó sincs arról, hogy mi Magyarország esetleges részvételét nem akarnánk."[54] Mindazonáltal Berlinben politikai okokból nem voltak hajlandóak arra, hogy Budapestet hivatalosan felkérjék, hogy a harccselekményekben aktívan részt vegyen, mivel a német kormány attól tartott, hogy a magyar vezetés ilyen előzmények alapján területi követelésekkel lépne fel, mint ahogy az addig mindig is történt.[55] Habár katonai téren e problémákról német-magyar megbeszéléseket folytattak, a politikai vezetés Budapesten június 26-ig tartózkodó állásponton maradt.

49 Uo. 107. dok., 313f. o.
50 Hitler levelét június 22-én 10.30 órakor a német követ, v. Erdmannsdorff adta át Horthynak, L.: Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918—1945. Aus dem Archiv des Auswärtigen Amtes (ADAP.) D sorozat: 1937—1945. 13. sz., Baden-Baden—Göttingen, 1950—1970. XII/2. k. 667. dok., 899. o.: Hitler levele uo., 661. dok., 892f. o
51 KTB OKW, I. k., 409. o. (1941. jún. 25.) „Anordnung des Führers, alle Angebote fremder Staaten, an diesem Kreuzzug teilzunehmen, sollen mit Begeisterung angenommen werden."
52 KTB *Halder*, III. k. 6. o. (1941. jún. 22.).
53 KBT Dt. Gen., 18. o. (1941. jún. 22.); *Nebelin*: i. m. 217f. o.
54 KTB Dt. Gen., 19. o. (1941. jún. 22.).
55 KTB *Halder*, III. k. 8. o. (1941. jún. 23.); KTB Dt. Gen., 20. o. (1941. jún. 23.).

A magyar politikusok vonakodó magatartása, valamint a Hitler és Bárdossy közötti nézetkülönbség a honvédség aktív részvételét illetően, amelyre a „Barbarossa-hadművelet" első napjaiban nem lehetett számítani, egyes magyar politikai köröket arra a gondolara vezetett, hogy önkéntes egységet állítsanak fel, amely a Wehrmacht oldalán a Vörös Hadsereg ellen harcolna. Ez az elképzelés június 26-án már annyira megvalósulni látszott, hogy Himer az OKW-hez fordult és iránymutatást kért aziránt, hogy ebben a szituációban milyen magatartást tanúsítson. A német tábornok nem zárta ki annak a lehetőségét, hogy szolgálati helye az önkéntes egység szervezését és vezetését átvegye, ha az OKW ehhez beleegyezését adná.[56] A tervezet azonban hamar elveszítette aktualitását, mivel a magyar minisztertanács még ugyanazon a napon elrendelte a mozgósítást.[57] Június 27-én Magyarország hadat üzent a Szovjetuniónak, miután az előző napon Kassát bombatámadás érte.[58]

A Vörös Hadsereg elleni német támadás — különösen a Dél hadseregcsoportnál — a hadjárat első napjaiban nem volt annyira gördülékeny, mint a hadműveleti tervekben előirányozták, mivel a szovjet ellenállás erősebbnek bizonyult, mint ahogy azt gyanították. Ebben a helyzetben a magyar fegyveres erők részvétele még nagyobb jelentőséget kapott. Habár a budapesti kormány június 26-ig nem mutatott hajlandóságot az aktív részvételre, a Dél hadseregcsoport mégis előkészületeket tett a honvéd egységek alkalmazására a német hadműveleti vezetés követelményeinek megfelelően.[59]

Magyarország a légierő „megtorló" akciójával már június 27-én megkezdte harci tevékenységét. A bombatámadás a német légiattaséval, Fütterer tábornokkal folytatott egyeztetést követően Sztanyiszlav városát érte.[60] A szárazföldi hadműveletekhez Budapest egy gyorshadtestet (két gépkocsizó és lovasdandárral), valamint a már a Kárpátokban határőrizetre beosztott határvadász- és hegyidandárt bocsájtott rendelkezésre. Az említett egységek a VIII. magyar hadtest vezénylő tábornoka, Szombathelyi altábornagy parancsnoksága alá kerültek és a „Kárpát-csoport" elnevezést kapták.[61] Július 1-én a Kárpát-csoport Kolomea-Sztanyiszlav térségében lépett harci érintkezésbe, a Dél hadseregcsoport hadműveleti területén. A magyar csapatok kezdetben még nem tartoztak a hadseregcsoport alárendeltségébe. Hogy hadműveleti téren a zavart megelőzzék, a német parancsnokság kívánságait közvetlenül közölhette a Kárpát-csoporttal, mivel ezt egyrészt általánosan a Hitler által is jóváhagyott útnak tekintették, másrészt mert Horthy saját csapatainak azt az utasítást adta, hogy az egységes és szoros vezetés érdekében teljesítsék a Wehrmacht kívánalmait.[62]

A Kárpát-csoport alkalmazásával a hadseregcsoport-parancsnokságnak nehézségei is támadtak, amelyek a délkelet-európai szövetségesek közötti mély

56 KTB Dt. Gen., 22. o. (1941. jún. 26.); Himer 1941. június 26-án 13.10 órakor érdeklődött táviratilag e kérdést illetően az OKW védelmi és hadműveleti osztályánál.

57 *Ránki, György:* Ungarns Eintritt in den Zweiten Weltkrieg. Kiad.: Komission der Historiker der DDR und der UdSSR. 3. k., Berlin (Ost-). 1962. 436. o.; KTB Dt. Gen., 22. o. (1941. jún. 25.); *Nebelin:* i. m. 225f. o.

58 A kassai bombatámadáshoz bővebben: *Borsányi, Julián:* Das Rätsel des Bombenangriffes auf Kaschau, 26. Juni 1941. München, 1978.; *Nebelin:* i. m. 225. o. A 29. sz. jegyzetben járul hozzá e kérdéskör vitájához.

59 *Klink:* i. m. 472f. o.

60 KTB Dt. Gen., 22. o. (1941. jún. 27.).

61 *Förster, Jürgen:* Der Krieg gegen die Sowjetunion bis zur Jahreswende 1941/1942. Die Entscheidungen der „Dreipakt-Staaten". In: Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg. 4. k. 889f. o.; *Gosztonyi, Péter:* Ungarns militärische Rolle im Zweiten Weltkrieg. II. rész. In: *Wehrwissenschaftliche Rundschau,* 30 (1981), 153. o.; KTB Dt. Gen., 23. o. (1941. jún. 27.)

62 *Förster:* i. m. 890. o.

ellentétekből következtek. Így német oldalról el kellett kerülni, hogy a magyar csapatok román, vagy szlovák részekkel kerüljenek kapcsolatba. Ezért az OKW Himerrel folytatott megbeszélései után parancsot adott egy német csapatrész közbeiktatására[63] a Kárpát-csoport és a román egységek közé. A Dél hadseregcsoport kívánságára a magyar gyorshadtest július 9-én kivált a Kárpát-csoport szervezetéből és minden jelentős vonatkozásban a hadseregcsoport alárendeltségébe került. Így a Kárpát-csoportot felosztották, törzse az elfoglalt területeken levő honvéd egységek parancsnokságát vette át.[64] A két dandár, amely a német hadvezetés számára a gépesítettség hiánya miatt nem volt eléggé mozgékony, megszálló feladatokra Galíciában maradt. Miután Galíciát beolvasztották a Lengyel Főkormányzóságba, a hadseregcsoport mindkét dandárt előrevonta és augusztus 13-án a már megszállt déli területek parancsnokának alárendeltségébe helyezte.[65]

Nehézségeket okozott a hadseregcsoportnak a bal szárny helyzete, amely a Pripjaty-mocsarak peremén harcolt. Mivel az úttalan területről szovjet egységek rajtaütésszerű támadásokat hajtottak végre a német csapatok ellen, a hadseregcsoportnak északi szárnyvédelméhez jelentős erőkre volt szüksége, amelyek így viszont a keleti irányú előretörésnél hiányoztak, ami a hadművelet lefolyásában időveszteséghez vezetett. A támadás kudarcba fulladását elkerülendő az OKH parancsot adott a hadseregcsoportnak, hogy a súlypontot délkeletebbre helyezze. Ennek alapján a 17. hadsereg Kirovgrád irányában támadott tovább az ellenség bekerítése céljából. Az elrendelt előretörés mindazonáltal a Vörös Hadsereg heves ellenállása miatt csak akadozva haladt.[66] Július 18-án a hadseregcsoport-parancsnokság a gyorshadtestet, amely ekkor Kamenyec-Podolszkij térségében állt, a 17. hadsereg parancsnoksága alá rendelte. Ez a honvéd egységet a jobb szárnyra helyezte, hogy az Kamenyec-Podolszkij térségéből Tulcsinon keresztül a déli Bug felé hajtson végre támadást. Mivel a nehéz útviszonyok az előrehaladást akadályozták, a magyar hadtest élővédje csak 22-én érte el Tulcsint. A további támadás során az AOK 17 (a 17. hadseregparancsnokság — a Ford.), amelynek első egységei július 24-én elérték a Bugot, a magyarokat a jobbszárny élén vetette be.[67] A Kirovgrád irányú előrenyomulás során a német és a magyar egységeknek augusztus 3-ig sikerült Umanytól keletre kilenc szovjet hadosztályt körülzárniuk.

A Dél hadseregcsoport további tervei előirányozták az umanyi bekerítőgyűrűben résztvevő páncélos erők kivonását, hogy gyors előrenyomulással az ellenséget Kirovgrádnál megsemmisítsék. Ezzel szemben Hitler és Halder is követelte, hogy a páncélosok Umanynál maradjanak és vegyenek részt az ellenség szorosabb körülzárásában. Habár a hadművelet a tervezetthez képest már eddig is jelentős késedelmet szenvedett, az umanyi ütközetet Hitler a Dél hadseregcsoport elsődleges céljaként értékelte, és döntő győzelemnek tekintette.[68] Az umanyi hadművelet augusztus 7-i végével a Dél hadseregcsoport, bár döntést csikart ki a Dnyepertől nyugatra, feladatát még nem teljesítette, hiszen a folyótól nyugatra levő összes szovjet erőt még nem sikerült megsemmisítenie. A had-

63 KTB Dt. Gen., 27. o. (1941. jún. 29—30.). Ezt az intézkedést az OKW már június 27-én foganatosította. L.: KTB OKW, I. k., 421. o. (1941. jún. 27.); *Klink:* i. m. 477. o., 103. jegyzet
64 KTB Dt. Gen., 28. o. (1941. júl. 8.).
65 *Förster:* i. m. 890. o.
66 *Klink:* i. m. 485. o.
67 KTB Dt. Gen., 30—32. o. (1941. júl. 16—24.).
68 *Klink:* i. m. 485. o.

műveleti fontosságú város, Kijev, még mindig orosz kézen volt, és a hadseregcsoportnak még nem sikerült a Dnyeper keleti partján hídfőállásokat kiépítenie.[69]

A Dnyeper elérésével az OKH és Hitler között jelentős nézeteltérés támadt a hadjárat további folytatását illetően. Míg az OKH a támadás súlypontját a Donyec-medencei szovjet iparvidék ellen szándékozott helyezni, Hitler azt szerette volna, hogy Dél hadseregcsoport, harapófogószerűen, Konotop irányába törjön előre, hogy így a Kijev térségben és a Deszna déli folyásánál álló ellenséget bekerítse. Hitler véleménye szerint csak a Kijevnél körülzárt ellenség megsemmisítése után folytatható a támadás délkeleti irányban, Harkovon keresztül a Donyec-medence felé.[70] A végleges hadműveleti célt az augusztus 12-én kiadott 34. számú utasítás határozta meg, amely szerint a Dél hadseregcsoport feladata egy, a Dnyeper mögötti ellenséges védelmi vonal kiépítésének megakadályozása, és a Donyec-medence gyors elfoglalása lett.

Az umanyi ütközet idején a magyar gyorshadtest a Bug menti biztosítást Pervomajszk térségében látta el (augusztus 3—9.). Az Umanynál levő ellenség megsemmisítése után a Dél hadseregcsoport-parancsnokság a Dnyepertől nyugatra levő erőkre szándékozott csapást mérni, és Zaporozsjénál, Dnyepropetrovszknál, vagy Cserkaszinnál — a súlypontképzéstől függően — hídfőket kiépíteni. A cél ezért a Dnyeper minél előbbi elérése volt. Hitler és Halder ezzel szemben az ellenség üldözése mellett foglalt állást, Pervomajszktól déli irányban, hogy azt még a Bugtól nyugatra lekössék, és hogy lehetőleg gyorsan előretörjenek a Fekete-tengerig.[71]

A helyzet végül úgy alakult, hogy a Dél hadseregcsoport északi szárnya a szovjet támadó tevékenység miatt megerősítésre szorult. Ezért a hadseregcsoport parancsnoka elrendelte az 1. páncéloscsoportból egy páncéloshadtest kivonását, hogy azzal a balszárnyon levő 6. hadsereget megerősítse. Hogy a páncéloscsoport feladatát teljesíteni tudja, olasz és magyar gépesített erőket osztottak be hozzá. A hadsereg főparancsnokának augusztus 12-i rendelkezésével a hadseregcsoport végül azt a feladatot kapta, hogy a Dnyeperen való átkelést előkészítse, az ellenséget a folyótorkolat és Zaporozsje között szétverje, valamint hogy hídfőket létesítsen a Krímbe való előrenyomulás céljából. Az 1. páncéloscsoportnak, amelyhez most már a magyar gyorshadtest is be volt osztva, a Dnyepert Zaporozsjénál és Kremencsugnál kellett elérnie és lehetőleg minél hamarabb elfoglalnia Dnyepropetrovszkot. Az 1. páncéloscsoport egyik páncélos hadtestének Nyikolajev irányban kellett akcióba lépnie, hogy a feladat végrehajtása után Zaporozsje általános irányban előretörjön, megakadályozva az ellenséget abban, hogy délkelet felé kitérhessen.[72]

A 16. páncélos- és a 16. gépesített lövészhadosztállyal együttműködve a magyar gyorshadtest augusztus 12-től a Bug mentén déli irányban nyomult előre, két nappal később elérte Nyikolajev térségét. Feladatának megfelelően, a Dnyeper felé előretörő XXXXVIII. hadtest szárnyfedezeteként, a honvéd egység Nyikolajevtől északkeletre állást foglalt, majd augusztus 19-én Krivoj-Rog

69 *Hauck, Friedrich W.:* Die Operationen der deutschen Heeresgruppen an der Ostfront 1941 bis 1945. Südliches Gebiet. Teil 1. Die deutsche Offensive bis zur Mius-Donets-Stellung 22. Juni bis November 1941. Kézirat. 1953. MHFA MFS P-114c, 1. rész, 83f. o.
70 Uo. 90—94. o.
71 *Klink:* i. m. 508. o.
72 Uo. 508f. o.

felé vonult. Augusztus 23—28-ig e helyen maradt.[73] A hadseregcsoport parancsára a magyar gyorshadtest augusztus 29-én előrevonult a Dnyeperig, ahol leváltotta a XIV. hadtestet és átvette a Dnyéper nyugati partjának biztosítását a Dnyepropetrovszk-Zaporozsje szakaszon. Ekkor megszűnt az 1. páncéloscsoportnak való alárendeltsége is, amelyet északra irányítottak.[74]

Augusztus végén a budapesti Főparancsnokság a gyorshadtest visszavonásának kérésével állt elő, hogy az Magyarországon anyagilag feltöltésre kerülhessen. Horthy és Hitler szeptember 7-i megbeszélésén a Kormányzó ismét felvetette katonai vezetésének kívánságát. Azonban időközben mind az OKH, mind a hadseregcsoport-parancsnokság a honvéd egységek visszavonása ellen foglalt állást, mivel a magyar gyorshadtest a Dnyeperen túli hadműveleteket illetően mindkét parancsnokság terveiben szerepet kapott. Ezen előzmények után Hitler elutasította Budapest kérését.[75]

Augusztus végétől október 7-ig a magyarok a Dnyepernél harcoltak, ahol szovjet ellentámadásokat hárítottak el. Október elején a gyorshadtest első alkalommal kelt át a folyón, miután az 1. páncéloscsoport Kremencsug térségéből déli irányban támadást indított, hogy a Dnyepertől keletre területet nyerjen. Az említett időszakban a honvéd egység olasz és német egységekkel együtt a v. Roque-csoport alárendeltségébe tartozott, amelyet a Dél hadseregcsoport mögöttes területeinek parancsnoka vezetett.[76]

Szeptember végén a hadseregcsoport az OKH-tól azt a feladatot kapta, hogy a balszárny fedezete alatt foglalja el Kelet-Ukrajnát és a Krímet. Ennek megfelelően az 1. páncéloscsoportnak Kremencsugtól déli irányban kellett támadást indítania a szovjet Dnyeper-menti védelem felgöngyölítése céljából. A 17. hadseregnek Krasznográd térségéből két támadási irányban, Harkov és Vorosilovgrád felé kellett előrenyomulnia, hogy a Donyecig terjedő területet birtokba vegye. Az AOK 17 megerősítésére a hadseregcsoport-parancsnokság a magyar gyorshadtestet kivonta a v. Roque-csoport alárendeltségéből. Október 7-én a gyorshadtestet Dnyepropetrovszk térségében összevonták, hogy október 10-én a 17. hadsereghez osszák be, melynek így ismét az alárendeltségébe került. Az AOK 17 a honvéd egységet a balszárnyon, a Donyec elleni támadásban vetette be. A folyót a magyarok október 28-án Izjumtól délre érték el.[77]

A gyorshadtest kivonását Budapest szeptember végén ismét kérelmezte, azzal az ajánlattal kiegészítve, hogy kárpótlásként átadnak négy dandárt megszálló és biztosító feladatokra. A német vezetés ez alkalommal is rögtön elutasította a magyar kérést. Miután a magyar kormány november elején két dandárt megszálló feladatra végleg átadott a Wehrmachtnak, az OKH beleegyezett a gyorshadtest frontról való kivonásába. Habár a honvéd egység már november 20-án kikerült az AOK 17 parancsnoksága alól, a hiányzó szállítási lehetőségek miatt a hazaszállítás az év végéig késedelmet szenvedett.[78]

A gyorshadtest kivonásával Magyarorszég 1941 végén aktívan már egyetlen csapattal sem képviseltette magát a Keleti Fronton, katonai hozzájárulása kizárólag megszálló csapatokban mutatkozott meg. Így 1941 végén a szövetséges

73 KTB OKW, l. k., 564—597. o.; *Klink:* i. m. 509f. o.
74 KTB OKW, l. k., 598—609. o.
75 *Förster:* i. m. (l. 62. jegyzet) 891f. o.; KTB OKW, l. k., 482. o.
76 KTB OKW, l. k., 601—682. o.; *Hauck:* i. m. 142. o.; *Klink:* i. m. 515. o.
77 KTB OKW, l. k., 684—729. o.; *Klink:* i. m. 518., 520—522. o.; *Hauck:* i. m. 156., 161—167.o.
78 *Förster:* i. m. 892. o. (l. 62. jegyzet).

aktív részvétele a keleti hadjáratban a minimumra csökkent. Mivel ezzel egyidejűleg Budapesten a Szovjetunió elleni fegyveres konfliktusból való kivonulás szándéka egyre inkább kirajzolódni látszott, a magyar cselekményeket a berlini politikai és katonai vezetés szkepszissel és bizalmatlansággal figyelte. A honvédség katonai értéke a Német Birodalom katonai számításában 1941 végén a minimumra csökkent, kiváltképp, hogy az OKH a gyorshadtest teljesítményétől már 1941 őszén sem volt éppen elragadtatva.[79] Mindezek ellenére a Harmadik Birodalom fokozta politikai nyomását Budapestre, hogy a dunai államot arra kényszerítse, hogy az 1942-es hadjáratokhoz csapatait az előző évhez képest nagyobb mértékben bocsássa rendelkezésre.

Végkövetkeztetés

A németországi nemzetiszocialista kormányzás kezdetén a Magyarországhoz fűződő kapcsolat az első világháború két vesztesének közös alapjára épült. Habár mind a Harmadik Birodalom, mind Magyarország a Párizs környéki szerződések revíziójára törekedett, Budapest Berlin számára sohasem volt az a partner, ahogy azt a magyar kormány remélte és kívánta volna. A Német Birodalom politikai számításaiban a dunai állam csak középhatalom volt, amelynek megnyerése pusztán annyiban volt fontos, amennyire az a mindenkori — és az idő által korlátozott — külpolitikai koncepcióba beleillett. Kizárólag gazdasági téren bírt az ország bizonyos politikai jelentőséggel a berlini politika szemében. A Budapest által képviselt területrevíziós politika az országot egyre inkább a Német Birodalomtól való függéshez vezette. Még a magyar különutas próbálkozások — amelyek a lengyelországi és a balkáni hadjárat során bizonyos sikerrel jártak — sem változtattak egészében azon a tényen, hogy a Harmadik Birodalom e helyzetekben sem katonailag, sem politikailag nem volt Budapest hozzájárulására rászorulva. A Német Birodalom katonai számításaiban Magyarország csak alárendelt szerepet játszott. Ennek egyik fő oka a gyengén felszerelt és létszámát tekintve csekély fegyveres erő volt, amely modern hadműveleti vezetésre a második világháborúban csak korlátozottan volt alkalmas. A honvédkontingensek részvétele a német hadjáratokban, legalábbi 1941 végéig, csak azt a célt szolgálta, hogy a szövetségest a Tengely hatalmi politikájához még szorosabban hozzákösse.

79 *Rabe von Pappenheim, Friderich-Carl:* Erinnerungen des Soldaten und Diplomaten 1914—1945. Osnabrück, 1987. 159. o. Rabe von Pappenheim ezredes 1941. október 29-től 1943. október 30-ig német katonai attasé volt Budapesten.

MERK ZSUZSA

BÁCSKAI SZÉKELY PARTIZÁNOK

„... gyászos lobogó volt ennek a székely népnek a balsors élete. Mert a vándorlás szomorú dolog, a sok vándorlás pedig még szomorúbb. Mi pedig azt a régi-régi vándorlást, a mádéfalvi keserű füstöt, soha el nem felejtettük, mert annak a korma apáról fiúra kormozódott; mondom, azt még el sem felejtettük, amikor ezerkilencszáz és negyvenegyben ismét vándorútra buzgattak, hogy aztán Újvidék táján még hosszabbak legyenek az éjszakák. Hát hosszak is voltak, teli s teli nyugtalansággal s gyakorta rémekvel, mind a négy esztendő. De hogy ne toldjam meg, amit kurtítani kéne, a negyedik évet már nem értük ottan, mert október elején, hirtelen szükségből és nagy harci zenebona között, ismét kerékre keltünk, hogy édes gyökerünkvel hazai földbe kapaszkodjunk, végre s valahára."[1]

Tamási Áron 1960-ban megjelent Szirom és Boly című regényéből kapjuk majdhogynem az első híradást a Magyarországra került bukovinai székelyekről. Az általa leírt sorok tömör összefoglalását adják történetüknek, mely máig élő, eleven emlékezet. Sorsuk azonban csak 1944 végéig közös, mert ekkor útjuk kettévált. Az egyik csoport, mely szekerekre ült, s így mentette magát és csekélyke javait, a dél-bácskai falvakból Zala megyéig jutott, s 1945 tavaszán került Tolna és Baranya megyébe. (Róluk írt Tamási Áron.)

A másik csoport Bács-Bodrog vármegyében telepedett meg, s történetük egészen más 1944 októberétől, mint az előzőeké. Azoké ismertebb, a Baja környéki községekbe kerülteké kevésbé. A három faluról — Csátalja, Gara, Vaskút — kevés szó esett eddig, székely lakosságát a Dunántúl felé menekülők leszakadt töredékének tartották.[2]

Csátaljára kerültek azok is, akik 1944 októberében beálltak a Tito vezette partizánok közé. Epizód ez a partizántörténet, de a bukovinai székelység közös történelmének mégis szerves része, mindvégig azok a közös mozgatórugók irányítják, mint a megelőző két évszázados időszakban. Ezért röviden idézzük fel sorsuk legfontosabb állomásait.

Már a múlt század végétől, a millenniumra készülő országban egyre többet foglalkoztak az öt bukovinai székely falu (Andrásfalva, Fogadjisten, Hadikfalva, Istensegíts, Józseffalva) lakóinak magyar területre történő telepítésével, mivel ők kis szigetet alkottak a soknemzetiségű Bukovinában. Sokféle terv született, volt olyan is, mely az ezeréves történelmünket szimbolizáló Pusztaszert jelölte ki számunkra új lakhelyül. Ez a romantikus hazafiság fűtötte elképzelés nem valósult meg, s csak a székelyek egy-egy csoportját sikerült a túlnépesedett falvakból más területre telepíteni. Kisebb-nagyobb létszámban kerültek Déva környékére, az Al-Duna mentén néhány faluba, s a huszadik század elején — jobb megélhetést keresve — többen választották a kivándorlást Kanadába.

A második világháború eseményei (a második bécsi döntés, Észak-Bukovinának a Szovjetunióhoz kerülése, a Bukovinában élő németek kitelepítése) újból,

1 *Tamási Áron:* Szirom és boly. Budapest, 1974. 11. o.

2 *Ösy—Oberding József:* A bukovinai székelyek letelepítése a Dunántúlon. *Agrártörténeti Szemle,* 1967. 1—2. sz., 187. o.; *Bodor György:* Székely honfoglalás 1945-ben. *Forrás,* 1975. 3. sz. 79. o. E két tanulmányra hivatkozik *A. Sajti Enikő:* Székely letelepítés és nemzetiségpolitika a Bácskában. 1941. Budapest, 1984. 56. o.

már a végleges megoldás elérhető valóságaként vetették fel a székelyek áttelepítését. Számos terv közül azt fogadták el végül is, ami egy újabb mádéfalvi veszedelmet és ismételt otthonkeresést hordozott magában. A magyar kormány — már a háború utáni területrendezést tartva szem előtt — a bukovinai székelyeket az 1941 áprilisában Magyarországhoz visszakerült Délvidékre telepítette át. Arra használta fel őket, hogy a magyarság számára kedvezőbbé tegye e terület etnikai összetételét, és nem vette figyelembe azt, hogy így több ezer ember sorsával játszik.[3] Hiába kérték maguk a székelyek, hogy egyetlen tömbben, a trianoni országterület belsejébe telepítsék őket, kérésüket nem hallgatták meg.

1941 májusában, meglepően gyorsan történt a Dél-Bácskába telepítés. Megelőzőleg semmi jel sem utalt arra, hogy éppen ezt a vitatott, sok-sok problémát magában hordozó peremterületet jelölik ki új otthonuknak. A „hazaérkezés" alig több mint három évig tartott. A háborús események elérték a dél-bácskai területeket. Október 6-án újabb nagy szovjet offenzíva indult, s a magyar kormány rádión keresztül menekülésre szólította fel a székelyeket. Elekes Dénes plébános, aki három dél-bácskai székely faluban (Istenáldás, Istenföldje, Székelytornyos) teljesített szolgálatot, így emlékszik: „Na aztán eljött kérem 1944, Magyarok Nagyasszonyának ünnepe, október 8. És kérem szólt a rádió: Bukovinai telepesek meneküljetek! Mondta az útvonalat is, hogy merre. Bácska, Kossuthfalva, Pacsér. Mindjárt Baja felé. Aztán Zalaszentgrót, Sümeg, pacsai járásba meneküljetek"'[4]

A falvak népének — mostani tudásunk szerint — nagyobbik része elindult a megadott útvonalon.[5] Azok azonban, akikhez nem jutott el a menekülésre szólító rádióüzenet, nem mozdultak, vagy ha tudtak is róla, késlekedtek, és már nem volt lehetőségük csatlakozni társaikhoz, s eljutni a Dunántúlra. A partizánok, vagy a szovjet csapatok fogságába kerültek. A későn mozdulók egy csoportja (a Magyarkanizsa, Topolya, Csantavér környéki kisebb-nagyobb falvak népe) Szabadka irányába indult, ahol már ott voltak az orosz csapatok, s menekülési útjuk elzáródott.[6] A rádión történt felszólítás után tehát egy-két nap késlekedés elég volt ahhoz, hogy ne lehessen a trianoni országterületre menekülni. Szabadkáról visszairányították őket falvaikba.

A bukovinai székelyek története ezután kapcsolódott össze a jugoszláviai partizánmozgalommal, a Petőfi Sándor Népfelszabadító Rohamdandárával, ismertebb nevén a Petőfi-brigáddal. Ezért igen vázlatosan tekintsük át ennek történetét is.

Az első magyar zászlóalj a Népfelszabadító Hadsereg és Partizánosztagok Parancsnoksága által kiadott utasításnak megfelelően 1943 augusztusában jött létre Szlavóniában. Felsőbb parancsra e zászlóaljat úgy hozták létre, hogy

3 A bácskai székely telepítésről részletesen *A. Sajti Enikő:* A katonai közigazgatás és nemzetiségpolitika a Délvidéken, 1941 április. In: Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Act Historica 3—32. o. Szeged, 1982. és *uő.:* Székely letelepítés és nemzetiségpolitika... I. m.

4 Türr István Múzeum (TIM) Adattár 1140. 89., *Elekes Dénes* plébános (Kalaznó, Tolna megye) visszaemlékezései.

5 A Dunántúlra menekült, később Tolnában, Baranyában letelepített székelyek számára vonatkozóan l.: *Ösy-Oberding József*, 1967. 188. o.; *Bodor György*, 1975. 3. sz. 79. o.: *A Sajti Enikő*, 1984. 58. o.

6 *Kőhegyi Mihály—Tóth Ágnes:* A bukovinai székelyek letelepítése Észak-Bácskában. *Dunatáj*, 1989. 4. sz., 61. o.

minden harcoló magyar nemzetiségűt kivontak a különböző katonai alakulatokból, melyek a Népfelszabadító Hadseregbe tartoztak. A parancs kimondta:

„A fentebb említett csapattest létrehozásának elsőrendű politikai jelentősége van."[7] A magyar zászlóaljnak és a német századnak a magyar és német falvakban kellett kifejteniük olyan propagandát, mely a nemzetiségeket bevonta volna a fegyveres ellenállásba.[8] A vezényleti nyelv (a magyar zászlóalj esetében) a magyar volt, a harcosoknak jogukban állt partizánsapkájukon az ötágú csillag mellé a nemzetiszínű kokárdát kitűzni.[9]

A nemzetiségi alakulatok, köztük a magyar is, azt a célt szolgálták, melyet a JKP igen fontosnak tartott. Nevezetesen: „... a nemzetiségi kérdés megoldását már a népfelszabadító háborúban."[10] Az elvek és utasítások már sokkal inkább a jövőre vonatkoztak, mintsem a jelenre. A JKP a zászlóaljak létrehozásával a Jugoszláviában élő nemzetiségek támogatását szerette volna megnyerni a háború utáni hatalomátvételhez.

Az 1944 márciusában közzétett felhívás az egyes ember érdekeire hivatkozva, pontosan és egyértelműen fogalmaz: „Lépjetek be a nemzeti felszabadító hadsereg kötelékébe, a szerbekkel és horvátokkal testvéri közösségbe, mert önmagatokat, családotokat és vagyonotokat csakis küzdelem árán őrizhetitek meg."[11]

A partizánalakulatokhoz azonban csak 1944 utolsó hónapjától kezdve csatlakoztak nagyobb számban magyarok, tehát akkor, amikor a szovjet csapatok már elérték a Délvidéket.

A terület (Bácska, Bánát, Baranya) 1944. október 17-én a Tito által aláírt rendelet értelmében katonai közigazgatás alá került, amit a következőképpen indokoltak: „Azok a rendkívüli körülmények, amelyek között e területek a megszállás idején éltek, valamint annak szükségessége, hogy minél gyorsabban és teljesebben hárítsunk el minden olyan szerencsétlenséget, amelyet népünknek okoztak a megszállók és az *ide telepített idegen elemek* [...]megköveteli, hogy kezdetben minden hatalom a hadsereg kezében legyen."[12]

A közigazgatást és a bírói hatalmat a hadsereg egységei gyakorolták. A rendkívüli helyzetre, a katonai közigazgatásra azért volt szükség — mint az az indoklásból kiderült, „mert így biztosítható a Bánát, a Bácska és Baranya jugoszláv jellege."[13] A rendelet és az indoklás az ott élő ellenséges, idegen elemek, a nemzetiségek ellen irányult: „Gyökeresen le kell számoljunk minden svábbal és mindazokkal a magyarokkal, akik bűntetteket hajtottak végre."[14]

7 A Horvátországi Népfelszabadító Hadsereg és Partizánosztagok parancsnokságának határozata, 1943. augusztus 9. Közli *Baki Ferenc—Vébel Lajos:* A Petőfi-brigád. Novi Sad, 1968. 27. o.
8 Uo. 34. o.
9 Uo. 30. o.: *Godó Ágnes:* Magyarok a jugoszláv népfelszabadító háborúban. In: *Gazsi József—Pintér István* (szerk.): Fegyverrel a fasizmus ellen. Budapest, 1986. 259—260. o. A létrehozott nemzetiségi zászlóaljak politikai jelentőségét mutatja a II. hadtest törzsfőnöke és politikai biztosa által kiadott elvi utasítás is: „A méltó megjelenés és a sajátos feladat megköveteli, hogy ezek az elvtársak megfelelően legyenek öltözettel ellátva. Ezért sorakoztassák fel a századot és a zászlóaljat, állapítsátok meg, hány pár cipőre, illetve katonai egyenruhára van szükség, és a saját elvtársaitoktól vegyétek el a szükséges lábbelit és ruházatot, és öltöztessétek fel a magyarokat és a németeket. Természetesen ezt, mint különös szükségszerűséget, meg kell magyarázniotok elvtársaitoknak".
10 *Baki Ferenc—Vébel Lajos*, 1986. 32. o.
11 Uo. 74. o. A szlavónia-vidéki Nemzeti Felszabadító Bizottság felhívása, 1944 március.
12 *A. Sajti Enikő:* Délvidék 1941—1944. Budapest, 1987. 244. o.
13 Uo. 246. o.
14 Uo.

A megváltozott történelmi helyzetben nem a nemzetiségek megnyerésére (mint a nemzetiségi alakulatok létrehozásánál), hanem a leszámolásra kerül a hangsúly. Nem véletlen tehát, hogy a magyarok nagyobb számban csak 1944 végén csatlakoztak a partizánalakulatokhoz.

A székelyek — akikről külön is megemlékeznek a bűnösök felsorolásakor — igen veszélyeztetett helyzetbe kerültek. Első számú ellenségek lettek, sorsuk rendkívül bizonytalanná vált. Miután visszaérkeztek dél-bácskai falvaikba, a partizánok felügyelete mellett dolgoztak a határban, végezték a betakarítást, lakhelyüket nem hagyhatták el. Ebben a helyzetben érte őket a partizántoborzás, melynek vajdasági központja Bácstopolya volt.

Civil ruhás magyarok vörös és nemzetiszínű zászlókkal járták be a környéket. A székelyek közül 28-an ekkor csatlakoztak hozzájuk a csantavéri vendéglőben, s írták alá belépésüket az alakuló vajdasági Petőfi Sándor zászlóaljba.[15] Az agitátorok elmondták nekik, hogy táborokba fogják őket zárni. A munkatáborok felállítása (ahova főként németek és magyarok kerültek) már a katonai közigazgatás bevezetése előtt megkezdődött, több volt puszta fenyegetésnél.

A toborzás, melynek során a 28 személy aláírta a partizánokhoz való csatlakozásról szóló nyilatkozatot, 1944. október 24-én történt Csantavéren. Minderre így emlékeznek: „Elmondták, hogy táborba kerülünk. Jelentkezzen, aki akar. ... Két gyermek volt, szüleim."[16] — „De ez olyan érdekes volt. Mi odaálltunk mellékük, az ő oldalukra, mert már láttuk, hogy nincs mese és haza. És ha mégis ők győznek? Akkor maradunk talán, mert az ő érdekükbe harcolunk."[17] A toborzás körülményei, az agitálók érvei, a partizánnak állás magyarázata a legegyértelműbben így hangzott: „Én megmondom, az úgy kezdődött el, hogy azt mondták: aki beáll partizánnak, annak a családját nem bántják."[18]

A sokat hányódott székelyek igyekeztek megkeresni azt a lehetőséget, mely vándorlásuk végét jelenthette. A partizánnak állás döntő mozzanata tehát ez lehetett, arra azonban önmagában nem magyarázat, hogy miért csak 28-an látták a partizánokhoz való csatlakozásban a maguk és családjuk védelmére a biztosítékot, s miért csak egyetlen délvidéki telepes faluból, Istenesről álltak be a vajdasági Petőfi-zászlóaljba. Ennek megértéséhez fontossá válik egyetlen embernek, neveltetésének és családjának története is.

Illés Gábor apja még Bukovinából vándorolt ki 1906-ban — jobb megélhetést keresve — a túlnépesedett Istensegítsről Kanadába. Itt került kapcsolatba a szakszervezeti mozgalommal. 1926-ban családjával visszatért Bukovinába, de

15 A 28 székely partizánról kevés szó esik a szakirodalomban. Godó Ágnes munkáiban megemlíti őket, s amikor a jugoszláviai partizánalakulatokhoz került magyar nemzetiségűeket különböző csoportokra bontja,ezt írja róluk: „A Bukovinából a Bácskába telepített családok közt sokan voltak, akik megszöktek a horthysta közigazgatás által számukra kijelölt területről, és jelentkeztek a vajdasági alakulatokba. A legtöbbjük a 36., illetve az 51. hadosztályok alakulataihoz került, de néhányan átmentek a magyar zászlóaljakba, és a háború befejezéséig részt vettek a harcokban. Magyar állampolgárok csoportjának tekintendők, mivel többségük hazánkban él, főleg Bács-Kiskun megyében." *Godó Ágnes*, 1968. 271. o.

A vajdasági magyar zászlóalj megalakulására emlékező partizán, Cservenák Pál mint kuriózumot említi őket: „Jellemző, hogy a csantavéri önkéntesek között menetel 42 bukovinai csángó magyar is, a bajsaiakkal pedig tizenhat muzsikus cigány. Mindannyian példásan megállták a helyüket." (A székelyek számára rosszul emlékezik.) *Baki Ferenc—Vébel Lajos*, 1968. 124. o.

16 TIM Adattár 1235. 89. o. Illés Gábor visszaemlékezése. Megköszönöm *Kelemen Mártonnak* az interjúk elkészítésében nyújtott segítséget.

17 TIM Adattár 1235. 89., *Búzás Imre* visszaemlékezése.

18 TIM Adattár 1235. 89., *Nagy Lajos* visszaemlékezése.

ott is figyelemmel kísérte a baloldali mozgalmakat. Hasonlóan a többi székelyekhez, őket is a Délvidékre telepítették, s már 1942-től kezdve kapcsolatot tartott — immár Istenes községben — a partizánokkal. Gyógyszert és élelmet juttattak el hozzájuk. Illés Gábor apja révén került kapcsolatba velük. Tanyán laktak, ezért kevésbé voltak a magyar csendőrök szeme előtt.[19] Ő lépett be elsőként a partizánok közé, és őt követték falujának fiataljai.

Elhatározásukhoz minden bizonnyal hozzájárult — Illés Gábor személyes példáján túl — az is, hogy az agitálók azt mondták, mindössze rendfenntartó szerepük lesz az előrenyomuló orosz csapatok mögött.[20] Csantavérről Bácstopolyára, onnan Zomborba vitték őket, innen pedig Magyarországra, a sellyei Draschkovich-kastélyba, ahol megkapták a kiképzést. Itt tartózkodtak addig, míg összevonták a jugoszláviai Népfelszabadító Hadsereg magyar alegységeit, a vajdaságiakat és a szlavóniakat (az 1943-ban alakult Petőfi-zászlóaljat), és megalakult 1944. december 31-én, Csányoszró községben a 15. Petőfi Sándor Népfelszabadító Rohamdandár. 1200 fővel, ami négy zászlóaljat, azon belül négy-négy századot jelentett.[21]

A felkészülés időszakát követően azonban a Petőfi-brigád, köztük a 28 székely, nem pusztán rendfenntartó alakulatként működött. Részt vett a Verőce térségében folyó harcokban, felderítő feladatokat láttak el a Dráva menti védelmi állásokban, lényegében a Duna-Dráva torkolatától Barcsig húzódó terepszakaszon, s a 3. Ukrán front déli szárnyának bztosításában is szerepet kaptak. ami fontos volt a budapesti hadműveletek sikere érdekében.

A visszaemlékezők elbeszéléseiből kiderül, hogy felszerelésük, ellátásuk bizony igencsak hiányos volt. A nehéz körülmények között igyekeztek együtt maradni, együvé tartozásuk erős volt, ami történelmük egészére is jellemző. „Egy szakaszban voltunk, úgy igyekeztünk, hogy egymás mellett maradjunk, amikor bekvártélyoztak minket, mindig úgy, hogy szomszédok voltunk."[22] — „A székelyek egy helyen voltak. Általában úgy szerettük, ha egy helyen húzódtunk meg. Vagy két házhoz osztottuk be magunkat."[23]

Az októbertől februárig eltelt időszakban semmi hír sem érkezett családjukról, akik 1944 novemberének elején a szabadkai és a szikicsi internáló táborba kerültek. Az első híradást akkor kapták róluk, amikor 1945 februárjában a jugoszláv hatóságok kiutasították őket, majd Szegedre szállították.[24] Ekkor a magyar dandár Pettenden (Baranya megye) tartózkodott, ahova rövid pihenőre vonultak. Itt adták elő sérelmüket Kis Ferencnek, a Petőfi-brigád parancsnokának, aki azonban nem tudott választ adni kérdéseikre.[25]

Az a reményük tehát, hogy családjukat megmenthetik, hogy nem kell újra otthont keresniük — ami a partizánok közé vezette őket —, semmivé foszlott. Emlékezéseikben még ma is visszatér fájdalmas megcsalatottságuk, hiszen miközben harcoltak, szeretteik munkatáborba kerültek, majd kiutasították őket

19 TIM Adattár 1235. 89., *Bíró Boldizsár, Búzás Imre, Illés Gábor* visszaemlékezései.
20 TIM Adattár 1235. 89., *Bíró Boldizsár, Búzás Imre* visszaemlékezése.
21 *Godó Ágnes:* Magyarok a jugoszláv népfelszabadító háborúban. Budapest, 1972. 159. o.; *uő.:* Magyarok a jugoszláv népfelszabadító háborúban. In: *Tóth Sándor* (szerk.): Magyarország hadtörténete. II. k. Budapest, 1986. 497. o.
22 TIM Adattár 1235. 89., *Bíró Boldizsár* visszaemlékezése.
23 TIM Adattár 1235. 89., *Búzás Imre* visszaemlékezése.
24 A székelyek Szegedre kerülésének körülményeiről *Kőhegyi Mihály—Merk Zsuzsa:* Székelyek Szegeden. (Kézirat) 1990.
25 TIM Adattár 1235. 89., *Búzás Imre, Illés Gábor* visszaemlékezései.

Jugoszláviából. Sérelmüket még az 1960-as évektől szervezett partizántalálkozókon is előadták: „Ott mondta a tábornok, ha valakinek van fájós pontja visszamenőleg, adja elő. Mondtuk neki, hogy nekünk székelyeknek fájós pontunk főleg van. Mondtam neki, hogy hogy történt az, hogy mi elmentünk a frontra önként, és szüleinket átrakták? Mi hozta ezt?" Választ nem kaptak, csak bocsánatkérést, mondván: „A háború olyan zavaros volt."[26]

A pettendi pihenő idején értesült a dandár az Ideiglenes Nemzeti Kormány toborzó felhívásáról, amit 1945. január 30-án tettek közzé. Közülük többen — a közeli bolgár alakulatok biztasására és támogatásával — szerettek volna átállni a szervezendő magyar hadseregbe. Baranya megye, ahol tartózkodtak, még hadműveleti terület volt, s hogy szándékukat megvalósíthassák, át kellett volna jutniuk a Dunán. Átállási kísérletük kiderült, amit szökésnek minősítettek és meg is toroltak. A partizánbíróság két magyart halálra ítélt, akiket ki is végeztek.[27]

A megtorlás ellenére mégis voltak olyanok, akiknek sikerült az átállás, köztük két székelynek is. Az egyikük Illés Gábor volt, aki erre így emlékezik:

„Mi a bolgárokkal voltunk együtt, ők azt mondták, hogy megalakult a magyar Vörös Hadsereg. Az átállt csantavériek közül kivégeztek kettőt. A bolgárok mondták, hogy: Mit kerestek ti a szerbeknél? Egyre inkább szerb parancsnokokat helyeztek át a Petőfi-brigádba. [...] Nem mertek a többiek átjönni a magyar hadseregbe, mert azt a két csantavérit kivégezték. Kajtár Vilmos velem együtt átállt."[28]

A többi székely, kettejük kivételével, részt vett a további harcokban. 1945. március 6-án kezdődött az utolsó nagy német offenzíva, melynek célja az volt, hogy a Dunántúlról kiszorítsa a szovjet csapatokat, és hogy a számukra igen fontos területet — a háború továbbfolytatása érdekében — elfoglalhassák. A németek délen átkeltek a Dráván, védelmi állást hoztak létre, így biztosítva a Balaton és a Velencei-tó közötti áttörési kísérletet. Bolmány (Bolman) falunál építettek ki hídfőt, amit váltakozó sikerű, egészen március 21-ig tartó harcokban sikerült csak felszámolni. Itt vívta a Petőfi-brigád leghosszabb és egyben legvéresebb csatáját. Ötvenen meghaltak, közöttük öt székely is volt.[29] A bolmányi csata után a Petőfi-brigád meg is szűnt, életben maradt tagjait különböző alakulatokhoz osztották.

A május közepén befejeződött harcok után a székelyeknek meg kellett keresniük családjukat, akikről csak annyit tudtak, hogy valahol Magyarországon vannak. Újabb fejezet indult ekkor a székely partizánok életében. A harcok során szétszóródtak, sokan különböző kórházakban érték meg a háború végét. Más-más helyről indulva igyekeztek megtalálni hozzátartozóikat. Erre az időre így emlékeznek:

„Hát közben vége lett, most hova, hova? Jövünk haza. Elindultunk volna, de nincsenek ott a szülők. Át vannak telepítve. Ide s ide, Csátaljára, még azt sem tudtam, hogy merre létezik Csátalja. [...] Meg kellett valahogy a hozzátartozókat keresni. Nem tudtuk, hogy merre. A Mohácsi-szigeten keresztül jöttünk."[30]

26 TIM Adattár 1235. 89., *Búzás Imre* visszaemlékezése.
27 *Godó Ágnes*, 1972. 174—177. o.
28 TIM Adattár 1235. 89., *Illés Gábor* visszaemlékezése.
29 *Baki Ferenc—Vébel Lajos*, 1968. 9., 21. o.
30 TIM Adattár 1235. 89., *Biró Boldizsár* visszaemlékezése.

Egy másik székely a zombori kórházban érte meg a háború végét. Haza vezető útját érdemes hosszabban idézni: „Amikor Zomborban sétáltam az utcán, látom, jön velem szemben egy rendőr, ottani jugoszláv öltözékben. Mondom neki: Zdrávo! Ő is mondja: Zdrávo! Mondom neki: Tud magyarul? Az mondja: Az anyád szentségit, magyar vagyok. Kérdezi tőlem: Maga kicsoda? Mondom neki, hogy őszintén veszem, úgy néz ki, mint nyúl a bokorban. No hát hogyan? Mondom úgy, hogy a szüleimet áttelepítették Magyarországra, én a fronton megsebesültem, most kórházban vagyok. Sétálok és töröm a fejem, hogy találom meg a szüleimet. Azt mondja, majd én megkeresem. Hát én majdnem elsírtam magam."[31]

Felmerült a Bácskában maradás lehetősége is. „Amikor akarok átmenni, akkor kérdeznek meg, hogy nem-e vagyok kíváncsi, ott maradni [Jugoszláviában], és vigyem vissza a szülőket. Hát én azt nem tudom, míg át nem jövök [Magyarországra], hogy vannak a szüleim ott. Ha ők beleegyeznek, akkor visszamegyünk. Ezt ígértem az ezredirodán, Szabadkán. Aztán mikor hazamentem, mondtam édesanyámnak. Mondta, hogy: Fiam nézd, itt az összes székely, majd csak lesz valahogy. Telik az idő, talán adnak földet. Ezt-azt, és akkor megkezdjük az életet."[32]

1945 nyarának végén hazaérkeztek mindazok, akik túlélték a háborút, de az újra, a székelység történetében nem először újrakezdett élet számunkra is újabb sérelmeket, nehézségeket hozott. Letelepítésük Bács-Bodrog megyében csak az ott élő németekkel való összeköltöztetéssel vált lehetővé, egy évig éltek egy fedél alatt, miközben a székelyek és a németek is érezték kiszolgáltatottságukat, s kényszerű összezártságuk számtalan összeütközést eredményezett.

A politikai élet változásai az évek során átértékelték a háború alatti tetteiket. A „láncos kutya" időszakában nem volt tanácsos felemlíteni jugoszláviai partizán múltjukat. „A forradalom előtt abból, hogy Jugoszláviában voltunk partizánok, elég sok problémánk volt. Voltak sokan, akik a szemünkbe vágták, hogy menjünk Titóhoz, és ott követeljünk telepet. Saját népünktől is megkaptam ezt."[33]

Elismerésük, igazolásuk és kitüntetésük 1956 után történt meg. Magyarországon az utóbbi években s a napjainkban folyó változások, a rendszerváltás következtében felülvizsgálják, s újra átértékelik tetteiket. Önként vállalt, küzdelmekkel teli útkeresésük a megmaradásért, melynek a legtöbbjüknél semmilyen elvi, ideológiai vagy politikai indíttatása nem volt, így válik sajátos kelet-európai sorssá.

31 TIM Adattár 1235. 89., *Búzás Imre* visszaemlékezése.
32 Uo.
33 Uo.

A SZÉKELY PARTIZÁNOK NÉVSORA

Beréti István
Bertók István
Bíró Boldizsár
Bíró István*
Bíró Lázár
Búzás Ferenc
Búzás Imre
Curkan Vilmos
Győrfi István*
Illés Gábor
Kajtár Lázár*
Kajtár Vilmos
Kovács Ambrus
Kurkó József
Lovász Jakab
Lovász Lázár
Lovász Menyhért
Molnár Ferenc
Nagy Lajos
Nyíresi Ferenc*
Muczi Adrás
Papp Ferenc*
Papp István
Papp Lajos
Percz Mátyás
Turbuk Menyhért
Varga József
Varga Pál

A székelyek között volt két délvidéki, csantavéri magyar is, Muczi András és Percz Mátyás, akik székely családba nősültek. A csillaggal jelöltek a bolmányi harcokban estek el.

VISSZAEMLÉKEZÉSEK

JUHÁSZ BÁLINT

ÁTTÖRÉS SCSUCSJE ELŐTT
1943. január 14.

Tolna megyei katonákkal a Donnál

A 12. könnyű hadosztály harcai

A Don mentén folytatott hadműveleteket eddig a megjelent művek vagy a legfelsőbb vezetés hadászati szintjén, vagy az egyszerű katona és a csapattest szintjén mutatták be. Ez a munka a középső vezetés, a hadosztályparancsnokság látószögéből törekszik az események szemléltetésére, emellett, bár csak vázlatosan, a nagy hadászati összefüggésekre is kitér.

A név szerint említett résztvevők neve és rendfokozata az eseményekről fennmaradt harctudósításokból származik. Ezért ezek nem mindig teljesek és csak az adott időpontra vonatkoznak.

A magyar 2. hadsereg Don menti védőállásainak Scsucsje előtti szakaszán a Tolna megyei 12. könnyű hadosztály volt védelemben 1942. szeptember 16-tól kezdve az áttörés napjáig.

Hadosztályuk a 2. hadsereg többi 8 gyalog- és 1. páncélos hadosztályával 1942 nyarán vonult fel, majd részt vett a Don folyó melletti hadműveletekben.

Az 1942 április végén mozgósított hadosztály parancsnokául Illésházy Gábor vezérőrnagyot, a szekszárdi 12. vegyesdandár parancsnokát, vezérkari főnökéül engem rendeltek ki, aki addig, békebeosztásban, a pécsi IV. hadtestparancsnokság kötelékében anyagi vezérkari tiszti (I. c.) szolgálatot láttam el.

Hadosztályunk mozgósításának befejezése után a hadműveleti területre a felvonulás vasúton kezdődött meg június 6-án és június 23-ig tartott. A Pinszk környéki mocsarak keleti széle közelében, Rjecsica községben rakodtunk ki, Gomel várostól kb. 50 km-re nyugatra. A kirakás helye mintegy 1000 km-re nyugatra esett az akkor folyó hadműveletek színhelyétől. Semmit sem tudtunk még arról, milyen tevékenységet szántak nekünk. Megszálló feladatban reménykedtünk, amit a kirakás helye is valószínűsített. A vasúti szállítást azonban a június 24-én kezdődő, 1100 km-es, gyalogmeneteléssel végrehajtott felvonulás követte. Ennek végén a hadseregparancsnokság, egyik napról a másikra, harcba vetette hadosztályunkat a Don partjára épült Korotojak község visszafoglalása érdekében.

A község birtoklásáért folyó harcban a hadosztály augusztus 7-től 20-ig vett részt. E harcokról a Hadtörténelmi Közlemények 1989. évi 3. száma tartalmaz ismertetést.

Az augusztus 19-ig folytatott küzdelemben a hadosztály átlagban több mint 25%-os veszteséget szenvedett, ami azonban a gyalogos alakulatoknál közel 40%-ot tett ki. A nagy veszteségekkel járó súlyos harcokban kimerült hadosz-

tályt augusztus 21-től szeptember 15-ig Petrovszkaja (ahol a hadosztályparancsnokság is volt), továbbá Kovalenko, Miszevo, Melahino és Pudcsin községek területén tartalékba helyezték.

A gyalogság kötelékeit az igen nagy veszteségek miatt át kellett szervezni. Az eredetileg 6 zászlóaljból kettőt megszüntettünk. A 18. gyalogezred parancsnoka, (Matláry ezredes) parancsnoksága alatt megmaradt a 18/II. és a 18/III. zászlóalj, valamint a 48/I. és a 48/III. zászlóalj a 48. gyalogezred parancsnokának (Pulay alezredes) vezetése alatt. Így a könnyű hadosztályból már csak egy zászlóaljjal és tüzérséggel megerősített gyalogezred maradt valójában. A német hadvezetés (OKH) azonban továbbra is teljes értékű (9 zászlóalj + tüzérség) hadosztályként számolt velünk.

Szeptember 16-tól védelmi feladatot kapott a hadosztály. Az egész magyar hadsereg védelmi sávjában elfogultság nélkül a legnehezebben védhető szakaszon, Scsucsje községgel szemben kellett védelemre berendezkednünk. Itt a szovjet erőknek igen előnyös hídfőállásuk volt a Don felénk eső jobb partján.

A Don folyó éppen itt vesz föl nagyon erős kanyarral, hirtelenül déli irányt, a Korotojaktól eddig tartó nyugat-keleti irány után. Scsucsje éppen a kanyarban, a folyó felénk eső jobb partján fekszik. A községtől közvetlenül nyugatra, tehát a mi állásaink felé, a Don-kanyart mintegy húrként átszelő, a folyó szintjétől kb. 80 m magasságig emelkedő dombvonulat húzódik. Ennek a Scsucsje felé eső oldala meredeken lejt a községig, a felénk eső oldala viszont lankás.

A szovjet védőállások éppen ennek a vonulatnak a tetején épültek és állandóan tökéletesítették azokat. A mi védőállásaink az övékétől 200—300 m-re, a gyengén lejtő domboldalon húzódtak. Igen előnytelen volt ez a védőállás, mert az ő állásaikon túl semmit sem láthattunk, ellenben ők kitűnően megfigyelhették egész védőrendszerünk teljes mélységét. Az is nekik kedvezett, hogy a felénk eső terület mezőgazdaságilag művelt, alacsony növényzettel borított, vagy éppen tarló állapotban volt. Nagyon kevés volt a község, erdő pedig egyáltalán nem létezett ezen az arcvonalszakaszon. A kb. 9 km szélességben húzódó állások két végén volt csak egy-egy figyelőhely, ahonnan némi betekintés nyílott a szovjet állások mögé.

A védőállások elfoglalása után egy héttel, szeptember 23-án, új parancsnokot nevezett ki Jány vezérezredes, hadseregparancsnok hadosztályunk élére Solymossy Ulászló vezérkari ezredes személyében. Az eredetileg kinevezett hadosztályparancsnokot, Illésházy vezérőrnagyot ugyanis augusztus 6-án leváltotta Jány Gusztáv és engem is, a hadosztály vezérkari főnökét, és azóta, ideiglenesen, Sáska Elemér vezérkari ezredes mint parancsnok és Makay-Hollósy Ferenc vezérkari alezredes mint vezérkari főnök látták el a hadosztály vezetését. Őket most felmentették. A hadosztály vezérkari főnöke újra én lettem.

Solymossy középtermetű, sovány testalkatú, ellentmondást nem tűrő, az engedelmességet feltétlenül megkövetelő, mozgékony ember volt. Habár hadosztályparancsnokká történt kinevezéséig a III. hadtest vezérkari főnöke volt, akkor is, amikor Domaniczky Ödön altábornagy június 15-én felmentését kérte hadtestparancsnoki beosztása alól a hadtestnek szánt túlzott feladat elleni tiltakozásul, erről soha nem beszélt. Úgy tűnik, nem értett egyet parancsnokával. Illésházy vezérőrnagy és az én leváltásom sem került szóba közöttük, pedig biztosan tájékoztatták a történtekről. Új parancsnokomra a nem kevés fölényes-

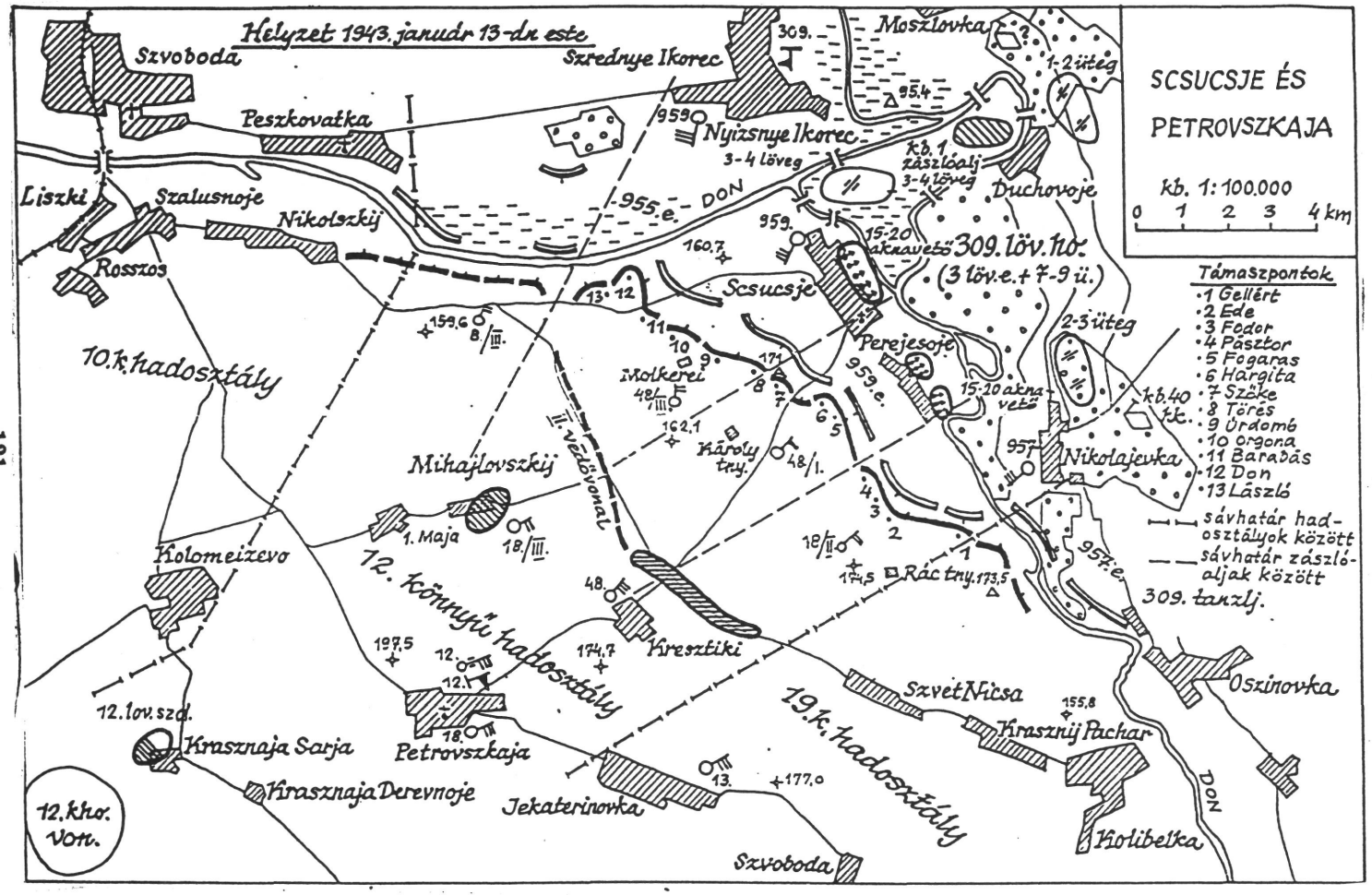
Helyzet 1943. január 13-dn este
SCSUCSJE ÉS PETROVSZKAJA
kb. 1:100.000
0 1 2 3 4 km
Támaszpontok
1 Gellért
2 Ede
3 Fodor
4 Pásztor
5 Fogaras
6 Hargita
7 Szőke
8 Törés
9 Ürdomb
10 Orgona
11 Barabás
12 Don
13 László
sávhatár hadosztályok között
sávhatár zászlóaljak között
Szvoboda
Szrednye Ikorec
Moszlovka
Peszkovatka
Nyizsnye Ikorec
Liszki
Szalusnoje
Nikolszkij
Rosszos
DON
955.e.
Duchovoje
309. löv. ho.
(3 löv.e. + 7-9 ü.)
Scsucsje
Perejesoje
959.e.
Molkerei
Károly tny.
Mihajlovszkij
II. védővonal
10.k. hadosztály
12. könnyű hadosztály
19.k. hadosztály
Kolomeizevo
1. Maja
Kresztiki
Rác tny.
Nikolajevka
957.e.
309. tanzlj.
Oszinovka
Szvet Nicsa
Krasznij Pachar
Kolibelka
Szvoboda
Jekaterinovka
Petrovszkaja
Krasznaja Sarja
Krasznaja Derevnoje
12. lov. szd.
12. kho. von.

séggel párosult magabiztosság volt a jellemző, inkább csak bírálta beosztottjait, a véleményük nem volt fontos a számára. Igazi kölcsönös egyetértés nem alakult ki közöttünk az együtt végzett közös munkában töltött néhány hónap alatt, igaz, a munkát hátráltató ellentét sem.

Az állások kiépítettségének foka a mi hadosztályunk általi megszálláskor még igen kezdetleges volt. Három zászlóalj foglalt itt védőállást, egyenként kb. 3—3 km széles harcsávban. A negyedik zászlóalj volt a tartalék Mihajlovszkij községben. Ez a zászlóalj kb. hónaponként cserélődött a védelmet ellátók egyikének a felváltása által. A túl nagy szélességi kiterjedés nem tette lehetővé a föltétlen szükséges mélységi tagozódást, elegendő tartalék képzését és az első vonalban harcolók gyakoribb váltását, ami fokozatos kifáradásukat eredményezte.

A védőállások elfoglalása után a legfontosabb teendő az állások minél tökéletesebb kiépítése volt a védelmi sáv egész szélességében, továbbá télen is használható óvóhelyek és figyelőállások létesítése. A gyalogos alakulatokon kívül a munkásszázadok is állandóan dolgoztak az összefüggő árokrendszer létesítésén és fejlesztésén.

Az óvóhelyhez szükséges faanyagot, főleg vasúti talpfákat nem lehetett a helyszínen találni. Túl messziről kellett a hadosztály vonatalakulatainak előreszállítani, akárcsak a lőszert és az élelmet. A hadosztály vonatalakulatai ehhez nem voltak elegendőek, már csak azért sem, mert a lóállomány a megbetegedések és elhullások miatt gyorsan csökkent és a tehergépkocsikból is mind több vált használhatatlanná. Időnként segítséget kaptunk a hadtest- és a hadseregvonattól, de nem elegendőt.

Második védőállás kiépítésére is szükség volt, 4—5 km-rel az első mögött, amit a hadseregparancsnokság el is rendelt, de nem volt hozzá munkaerő. Ezért csak egész kezdetleges lövészárok létesült, óvóhelyek nélkül.

A védőállások építése mellett a másik nélkülözhetetlenül fontos feladat a velünk szemben álló erők felderítése volt. A szovjet erők voltak az aktívabbak ezen a téren. Felderítő járőröket főleg éjszakánként, harcjárőröket, kisebb, majd mind nagyobb vállalkozásokat nappal, vagy szürkületkor indítottunk egymás védelmi rendszerének minél jobb megismerése érdekében. Igen fontos volt foglyok szerzése, akiknek vallomásai értékes adatokat szolgáltattak. Vállalkozások alkalmával ellenséges figyelőhelyek és óvóhelyek robbantására is sor került.

A vállalkozások közül kiemelkedik a szovjet erők által 1943. január 2-án indított erőszakos felderítés. Fél órai tüzérségi előkészítés után, hajnalban, kb. 1 lövészezred támadta meg védőállásaink középső részét. A támadás saját tüzérségünk zárótüzében egy órán belül összeomlott.

A hadosztály 6 ütegből álló tüzérsége a gyalogság védőállásaival párhuzamosan, a 4—5 km-rel mögötte húzódó völgyben foglalt tüzelőállást. Figyelőik a gyalogság állásaiban rendezték be figyelőhelyeiket. Tüzérségünk feladatául a védelemben levő zászlóaljak közvetlen támogatását rendelte el a hadosztályparancsnokság. A hadosztályunk előnytelen védelmi helyzetének a felsőbb parancsnokságoknál történt ismertetése után, a késő ősz folyamán, tüzérségi megerősítésben részesültünk. A gyalogzászlóaljak védelmének támogatására fel-

vonult a német 248/V. különleges tüzérosztály 3. ütege és a 248/6. üteg, valamint a 618. tüzérezred parancsnokának vezetése alatt négy német üteg, amelyek, távolharccsoportként, a szovjet tüzérség leküzdésének feladatát kapták. Január 4-én még egy üteggel, a 151/I. számú hadseregközvetlen nehéz (30,5-es) mozsárüteggel is megerősítették tüzérségüket. Így összesen 15 ütegből álló, jelentős tüzérség támogatására számíthatott a túl kevés gyalogos egységgel rendelkező hadosztályunk.

A velünk szemben védelemben levő szovjet erők a gyalogságot tekintve fölényben voltak. A háromezredes 309. lövészhadosztályból két lövészezred volt a védőállásokban, a harmadik tartalékban. Ezek harcát 30—40 aknavető és ismeretlen, de nagyobb számú sorozatvető (Sztálin-orgona) támogatta. Tüzérségük a támadás megindulásáig 7—8 ütegre volt tehető, tehát a mieinknél gyengébb. Felderítésünk az év vége felé kb. 40 harckocsi jelenlétét is megállapította a Don bal partján elterülő erdőparcellákban, Nyikolajevka, Duhovoje községek közelében. Ezek ellen a rendelkezésünkre álló 11 db 75 és 76 mm-es páncéltörő ágyú igen kevésnek bizonyult.

Sztálingrád körülzárása, továbbá a román és később az olasz hadseregek védelmének a szovjet erők által történt áttörése után gyorsan romlott a német haderők déli szárnyának helyzete. Emiatt december végén három német hadosztályt és egy német tüzérosztályt kivontak a magyar hadsereg védelmi sávjából és a déli arcvonalra irányították azokat. A hadsereg mögött ezután egyetlen seregtestként a Cramer-hadtestet alakították meg a tartalék szerepének ellátására. Alkalmazásához azonban a Heeresgruppe B parancsnokságának engedélyére volt szükség.

Ugyanekkor módosították a IV. és a VII. hadtestek védőállásai közötti sávhatárokat is. Ennek folytán december 18-tól a IV. hadtest kötelékéből a VII. hadtestparancsnokság alárendeltségébe került hadosztályunk. Gyimesy Frigyes altábornagy, hadtestparancsnok azonban december 30-án megbetegedett. Helyette Legeza János vezérőrnagy lett felettes parancsnokunk. A sávhatármódosítással a mi hadosztályunk védelmi sávja 6 km-rel szélesebb lett. A tőlünk nyugati irányban védelemben levő 10. hadosztálytól csatolták hozzánk ezt a védelmi szakaszt, amely a Don déli partján húzódó dombvonulatnak a folyó felé eső lejtőjén létesült és sokkal előnyösebb volt a mi zászlóaljaink védőállásainál. A védőállással együtt az itt védelemben levő 8/III. zászlóaljat is a mi hadosztályunk parancsnoksága alá rendelték. A parancsnoka Keserű István alezredes volt.

December végére az egész védőállás-rendszert mély, legalább térdig érő hó borította. A hőmérséklet állandóan csökkent, éjjelenként már a —25 °C-ot is túllépte. Az utánpótlás mind nehezebbé vált. A kenyéradag szűkös, az étkezés nagyon egyhangú és kevés volt. A lótáp hiánya miatt a lovak tömegesen hullottak. Az óvóhelyeket tüzelő hiányában alig, vagy egyáltalán nem tudtuk fűteni. Az emberek az óvóhelyeken a földön kényszerültek aludni. A téli ruházat és lábbeli kiszállítása akadozott. A meglevő elhasználódott, a fehérnemű elrongyolódott; a kiküldött nemezcsizmák szűknek bizonyultak. Cseppnyi vigasztalást az otthonról karácsonyra küldött, korlátozott súlyú élelem és meleg holmi nyújtott.

Az emberek erőállapotára nézve hadosztályunk vezető orvosának december közepén lefolytatott vizsgálata adott jellemző képet. Az orvos az emberek

általános legyengülését állapította meg. A 18/III. zászlóaljnál 20—30 ember már közel jutott a végelgyengüléshez. Intézkedni kellett az első vonalból való kivonásukra, mert számolni lehetett halálukkal. Az intézkedés január 5-ről 6-ra virradó éjjel történt meg, az addig tartalékban levő 48/I. zászlóaljjal váltották fel őket.

E szomorú helyzeten nem változtattak a kitartásra buzdító, sőt azt követelő szigorú hadparancsok sem. Hitler téli hadműveleti utasításában többek között az szerepelt, hogy: „A téli állásokat minden esetben meg kell tartani. . . . Az elszakított és körülzárt részek mindaddig védekezzenek, míg felszabadítják őket."

Szombathelyi Ferenc vezérezredesnek, a Honvéd Vezérkar Főnökének hadparancsában is az állt, hogy: „. . . Legfőbb Hadurunk elrendeli, ellenséges támadás esetén a saját állásokat és támpontokat feltétlenül tartani kell. Visszamenni senkinek sem szabad. Nincs hátra, csak előre van." Kemény szavak voltak ezek, akkor, amikor a 3. és 4. román hadsereg állásait már áttörték és a 8. olasz hadsereg, a 2. magyar hadsereg jobb szomszédja is megkezdte a visszavonulást. De felettes parancsnokságainknál még december végén is azon a véleményen voltak, hogy a közeli jövőben nem kell számolni ellenséges támadással.

A 12. hadosztály vesztesége a védelmi állások elfoglalásától 1942 végéig halottakban, eltűntekben és sebesültekben összesen 8 tiszt és 624 fő legénység volt. A betegek száma: 23 tiszt és 1141 fő legénység. Az elhullott lovak száma 1035, az állomány 20%-a. A tönkrement tehergépkocsik száma 33, az összes 60%-a. A velünk szemben álló szovjet erők veszteségét ez idő alatt több száz halottra és kb. 1000 sebesültre becsülték.

A 12. hadosztálynál történtekről december utolsó harmadától kezdve csak a Hadtörténelmi Levéltárban található harctudósítások alapján tudok beszámolni. A karácsonyi ünnepekre szabadságot kaptam és mire visszatértem a hadosztályhoz, már nem tudtam bevonulni. Nem kértem a szabadságot, de természetesen örömmel mentem. Helyettem Somoskuti Béla vezérkari százados, a hadosztály anyagi ellátásának (I. c.) a vezetője látta el a vezérkari főnök teendőit.

A magyar hadseregparancsnok 1943. január 9-i helyzetmegítélése szerint az ellenség erősödött a Donon túl, a saját hadsereg helyzetét mégis változatlannak ítélte. Véleménye szerint az ellenség a keleti arcvonalon elért sikereit száz százalékig ki fogja használni; az elszakított erőket meg fogja semmisíteni. E meggondolás keretében, sajátos módon, a következő napi helyzetmegítélésben ez áll: „Most már nem tartom valószínűnek, hogy az ellenség a hadműveletek ezen szakaszában, a magyar hadsereg ellen nagyszabású támadást indítson. Támadó ereje a Tichaja Szosznatól délre eső szakaszon fog fellépni és Urivnál csupán ennek részei működnek."

A Heeresgruppe B-től Winter vezérkari ezredes is közölte véleményüket. Szerintük Urivnál és Szvobodánál, valamint attól délkeletre „helyi jellegű" támadásokkal kell számolni. „Ezekkel a saját erőinkkel is elbánunk" — közölte véleményét telefonon.

A magyar hadseregparancsnokságnál viszont azt jegyezték fel ezen a napon, hogy a német vezetés nem tájékoztatja őket kellő mértékben a helyzetről. Január 9-én még ennél is kiábrándítóbb közlés érkezett a Heeresgruppe B-től: a jövőben nem adnak naponta tájékoztatást, helyette csak 5—6 naponként,

írásban, összefoglaló módon. A megdöbbentő értesítésre Kovács Gyula vezérőrnagy, a hadsereg vezérkari főnöke személyesen kérte Witzleben tábornokot a megfelelő, naponkénti tájékoztatás megadására, kérése azonban eredménytelen maradt.

Szintén január 9-én sok embervesztesége szenvedett hadosztályunk kiegészítést kapott. Védőkörletünkbe érkezett a 24. gyalogezred-parancsnokság néhány ezredközvetlen alakulattal és a 21/II. menetzászlóaljjal. Nehéz fegyvereket nem hoztak, csak (részben) személyi fegyvereket. A hadosztályparancsnok ezzel akarta felváltani a már legrégebben a védőállásban harcoló 48/III. zászlóaljat. A váltási előkészületek meg is kezdődtek, de Solymossy hadosztályparancsnok 12-én délben, az Urivnál történt áttörés hírére felfüggesztette és Lészay ezredparancsnok 23 órakor visszavonta az intézkedést. Erre később sem került sor. A 21/II. zászlóaljat a második védőállásba rendelték, ami igen kezdetlegesen volt kiépítve.

Utólagos harctudósításában Solymossy vezérőrnagy a következőket írja: „Január 10-e körül a hadosztályparancsnokság már nem zárkózhatott el ama benyomás elől, hogy az orosz előkészületek támadó jellegűek és kapcsolatosak azokkal a hasonló jellegű eseményekkel, melyek hasonló formában az Uriv-i hídfőben folytak."

A január 12-ére forduló éjjel csendesen múlt a 12. hadosztály védőkörletében. Reggel, háromnegyed 9 körül ellenséges gyülekezést vettek észre a 48/III. zászlóalj körlete előtt az „Úrdomb" támaszponttal szemben. Lőni kezdték a területet aknavetővel, gránátvetővel és nehézpuskával, mire a mozgás megszűnt. Veszteséget is észleltek amit 7—8 halottra és több sebesültre becsültek.

Kb. 10 órától, nyugat felől heves ágyúzás dörejét lehetett hallani az egész hadosztály védőkörletében. Nem sokkal később az okát is megtudták a hadosztályparancsnokságon. Fél 11 óra körül támadás indult az Uriv melletti hídfőből a saját 7. hadosztály védőkörlete ellen, és annak a tüzérségi tűzelőkészítését hallották. Eleinte sikeresen védekeztek a támadás ellen, de délután fél kettő felé a harckocsikkal és lángszórókkal támadóknak sikerült betörniük a mieink állásaiba, ahonnan folytatták a támadást nyugati irányban. Habár — némi késedelemmel — német bombázók is támogatták a védelmet, az északi szomszéd 20. hadosztályunk déli szárnyára is átterjedt a szovjet erők térnyerése.

A támadók erejét harckocsidandárral támogatott lövészhadosztályra becsülték akkor, de a hátsó lépcsőkben még 2—3 lövészhadosztálynyi erővel számoltak. Az est beálltáig kb. 6 km-re növekedett az áttörés mélysége. A következő napra az áttörés további folytatására kellett számítani mind szélességben, mind mélységben.

A Scsucsje előtti hídfőben, a saját 12. hadosztályukkal szemben, szintén folytak a támadásra való előkészületek. Ennek erejét a VII. hadtest parancsnokságánál ekkor 6—7 zászlóaljra becsülték és korlátozott célú támadással számoltak.

Sötétedés után a „Törés" támaszpontunkkal szemben észlelt mozgolódást Fényi hadnagy lövette. Erre elcsendesedtek. Később „ne tüzelj" kiabálással 4 ukrán katona szökött át a 129/III. zászlóaljtól. E zászlóaljból szerintük a január 2-án visszavert támadás következtében 30 élő maradt. 1 géppisztolyt és 4 puskát

hoztak. Állásaink előtt 2 zászlóaljról tudtak, amihez még 1 vagy 2 zászlóaljat vártak a következő nap. Láttak 10 harckocsit is. Ezek az alegységek támadáshoz készülődnek.

A bal szomszéd 10. hadosztályunk védőkörlete ellen e napon Szvoboda felől egy harccsoport hajtott végre rohamvállalkozást a Don jegén át, amit — páncélvonatból — tűzzel támogattak. A hadosztály védői gyalogsági és tüzérségi tűzzel támogatott ellenlökéssel 10 óra körül megállították a támadást, majd délig sikerült megsemmisíteniük az ellenségnek a folyó déli partján maradt részeit.

A jobb szomszéd 19. hadosztálynál saját járőr hajtott végre sikeres vállalkozást a hajnali órákban Kolibelkától délre. Egy földerőd felrobbantásáról és kb. 50 ellenséges halottról tettek jelentést.

E nap eseményeihez tartozik a hadseregparancsnokság intézkedése is, amellyel a német 618. távolharc tüzérosztályt mindhárom ütegével kivette a 12. hadosztály alárendeltségéből és a IV. hadtestparancsnokságnak rendelte alá, úgy azonban, hogy a 12. hadosztály védőkörlete elé is hatni tudjon.

Január 13-ára virradó éjjel szórványos tűz- és sűrű járőrtevékenység volt a jellemző mindkét fél részéről. A Don túlsó oldalán egész éjjel folytatódott a lőszer- és anyagszállítás kivilágított gépkocsikon, védőkörletünkből jól látható módon.

A Don jege már 30 cm vastag volt, a „hízlalt" részeken a harckocsikat is elbírta. A hőmérséklet éjjel —30 °C alá süllyedt, nappal —20 °C körül járt és az óvóhelyeken is a fagypont alatt volt.

Az oroszok hajnalra újra felépítették a tüzérségünk által már egyszer szétlőtt hófalakat a 177,4 háromszögelési pont két oldalán. Új előretolt állásokat, figyelőhelyeket is építettek és egyes lövegeket, illetve páncéltörő ágyúkat helyeztek tüzelőállásba az első vonalba. Ezek kétségtelen jelei voltak a közeli napokban várható támadásra való előkészületeknek, akárcsak a hóba leszúrt vékony, hosszú póznák, felül szalmacsutakkal, irányjelzési célból.

Délelőtt 11 órától az orosz tüzérség, elég szokatlan módon, a védőállások helyett a század-, zászlóalj- és ezredparancsnokságokat, továbbá a nehézfegyverek tüzelőállásait kezdte lőni. Sok zavart és néhány sebesülést idéztek elő ezzel a kb. délután fél háromig tartó célbalövéssel. A tüzet a saját tüzérségünk viszonozta és a hófalakat is lőtte.

A magasabb parancsnokságok figyelme ezen a napon azonban főleg az Urivnál előző nap megindult események felé irányult. A 2. magyar hadsereg parancsnoksága ismételten kérte német felettesétől a Cramer-hadtest felhasználásának engedélyezését az Urivnál betört ellenség visszaverésére, de elutasították. Azt a benyomást keltette ez a magyar vezetésben, hogy a német vezetés nem tud elhatározásra jutni.

Az állásaikból kivetett magyar alakulatok a hófödte szabad területen éjjeleztek a dermesztő hidegben. Nehézfegyvereik jelentős része a támadók kezébe került. A 20. hadosztályból összevont erők hajnalban észak felől ellenlökésre indultak, ami sikeresen kezdődött, de 9 órakor végleg elakadt. Dél felől a Cramer-hadtest állományába tartozó német 700. páncélos csoport végre mégis támadást indított, de túl későn. Szovjet harckocsikötelékekkel keveredett harcba és majdnem teljesen felmorzsolódott. Nem volt bevethető tartaléka a magyar

hadseregnek. Az előző napi betörés áttöréssé növekedett, az eredeti állások visszaszerzésének minden reménye nélkül. Az áttörésben részt vett erőket 3 és fél lövész hadosztályra, valamint legalább 1 harckocsidandárra becsülték, amibe 15—25 tonnás harckocsik voltak beosztva.

A mi állásaink előtt már egy idő óta megfigyelt támadási előkészületek 13-án is folytatódtak és a támadás közeli napokban való megindulására engedtek következtetni. E napon déltájban érkezett meg Petrovszkaja területére a megígért és nagyon várt német 559/2. páncélvadász század, 6 db 75 mm-es páncéltörő ágyúval.

A néhány nap óta tartalékban levő 18/III. zászlóaljnak a hadosztályparancsnok előzetes parancsot adott: legyen készenlétben Mihajlovszkij községben a reteszállás gyors megszállására a 162,1 magassági ponttal jelölt magaslaton épült hátsó állásokban. A megszálló erők, 2 puskás század és 2 géppuskás raj, 14-én 6 órától legyenek riadókészültségben. Addig derítsék fel az árokrendszer állapotát. Készüljenek fel ellenlökés végrehajtására, a Károly-tanya irányában.

Dancs Elemér zászlóaljparancsnok Sári József főhadnagyot, a 7. század parancsnokát utasította járőrök kiküldésére. Ezek csakhamar megállapították az árkok használhatatlanságát és hogy nincsenek óvóhelyek. Mindent vastag hó borít.

A január 14-ére virradó éjjel szokatlanul csendesen telt. Néhány jelentéktelen vállalkozáson kívül nem jegyeztek fel harccselekményt hadosztályunk védőkörletében, pedig az éber figyelés és felcsigázott feszült várakozás általános volt az egész éj folyamán.

A hadosztály parancsnoka, a már említett harcjelentésében, a következőket írta elő:

„A vezetés és a csapatok ébersége és riadókészültsége már napok óta állandó volt! 1943. I. 14-én hajnalban egy bekísért fogoly azt vallotta, hogy újonan megérkezett egysége hosszabb menet után, csak az éj folyamán került a hídfő állásba; tudta azt, hogy támadás készül, de nem tudta az időpontot! — Az egyidejűleg az egész arcvonal szélességében előlről visszatérő éjjeli harcjárőrök a megszokott helyzetről jelentettek; különös megfigyeléseket nem tettek! A néhány óra múlva bekövetkező nagy támadásra így közvetlenül még konkrét jelek nem mutatkoztak; mindazonáltal a várakozás szinte általános volt!"

A hadosztály parancsnokának kb. három hónappal az események után leírt helyzetmegítélése reálisnak tekinthető. Nincs okunk kételkedni benne. A saját helyzetről ezt olvashatjuk:

„1943. I. 14-én reggel, a hadosztály védőkörleténél légvonalban 15 km-es szélességű harcállásban 4 zászlóalj állott; a II. állást megszállva tartotta egy csak részben felfegyverzett új felváltó zászlóalj (21/II. menetzászlóalj). A hadosztály tartalék (1 zászlóalj = 18/III.) a balszárny mögött Mihajlovszkijon állott; Kolomeizevon volt még 1 roham- és 1 puskás század: *mindössze* tehát kb. *6 1/2 zászlóalj.*" (A felsorolásból kimaradt a 12. hadosztály lovasszázada, Krasznaja Sarja községben.A jobb szárnyon, Perejesoje előtt a 18/II., tőle balra, középen, Sesucsje előtt a 48/I., ettől balra a 48/III. és a balszárnyon a Don partján, a 8/III. zászlóalj állt védelemben. A hadosztálytartalék Mihajlovszkijban a 18/III.

zászlóalj. A csak kézi fegyverekkel, hiányosan felszerelt 21/II. menetzászlóalj a befejezetlen és behavazott II. védőállásban, a szabad ég alatt — J. B.)

A csapattestek parancsnokai az 1942 augusztus elején történt harcba lépés óta részben kicserélődtek. Január 14-én reggel a következők parancsnokoltak: 18. gyalogezred — Matláry Árpád ezredes; 18/II. zászlóalj — Hegedüs István százados; 18/III. zászlóalj — Dancs Elemér őrnagy; 48. gyalogezred — Lészay Ferenc ezredes (korábban a 3. gyalogezred parancsnoka); 48/I. zászlóalj — Pásztor Lajos alezredes; 48/III. zászlóalj — Horvay Gyula alezredes; 8/III. zászlóalj — Keserű István alezredes; 12. tüzérezred — Lehoczky Lajos alezredes; 12. hadosztály lovasszázad — Debreczeny Pál százados; 12. hadosztály híradószázad — Márton József főhadnagy.

A saját helyzet megítélése így folytatódik: „A hadosztály tüzérsége 7 magyar és 8 német, azaz összesen *15 ütegből* állott. A páncélvédelmet összesen 4 db 37 mm, 14 db 50 mm, 11 db 75 mm, és 2 db 76 mm űrméretű (orosz) páncéltörő ágyú, valamint egy összefüggő 8-soros aknamező (T aknák) szolgáltatták." (A felsorolásból hiányzik a 13-án Petrovszkaja községbe érkezett 559/2. páncélvadász század 6 ágyúja. — J. B.)

A felsorolt páncéltörő ágyúkból, a szovjet harckocsik ellen csak a 75 és az orosz 76 mm-es űrméretűek voltak hatásosak. A helyzetmegítélés szerint: „A létszámok teljesek voltak. A tüzelőállásokban 2—2 1/2 lőszerjavadalmazás állott rendelkezésre, 3 javadalmazás a hadosztály vonat körletében. (1 javadalmazás 1 átlagos csapatnap lőszerszükséglete minden fajta lőfegyverhez — J. B.) A védelmi készséget (. . .) igen jól működő figyelő és hírrendszer, gondos tűzrendszer, célszerű védelmi terv és idejében elrendelt teljes riadókészültség (. . .) biztosították."

Az ellenséges helyzetről ismert volt:

„Védőállásban 5 zászlóalj a 12. hadosztály arcvonala előtt. Scsucsjében 1 munkás és 1 lövész zászlóalj, valószínű harccsoport tartalék. Scsucsje-től északkeletre a Don nyugati oldalán a 129-es páncélelhárító dandár 12-én beérkezett első lépcsője, a kb. 1 zászlóalj, *összesen 8 zászlóalj.*

Ismert tüzelőállásban 4 üteg, kb. 12—15 löveg. A 12. könnyű hadosztály arcvonala előtt levő ellenséges harcterületre I. 12-én és 13-án beérkezett 8 üteg (kb. 30 löveg) állásai ismeretlenek.

Duhovoje-tól északra az erdőben kb. 40 harckocsi. Sejtett erők: Sztalin-orgona fellépésével a hadosztály számolt. Nishne Ikorez és Szeden (Szrednye) Ikorez területén kb. 30—40 rejtett rakétalöveget jelentettek.

Az ellenség támadó szándéka és a támadás kb. időpontja ismeretes volt. Támadási célra és a bevetésre kerülő erőkre csak kb. lehetett következtetni. A hadosztályparancsnok ezeket az erőket 1 hadosztályra és 1 harckocsi dandárra becsülte. Itt bizonytalanságot okozott, hogy az ellenség a múltban is többször kísérelt meg korlátozott feladattal felderítő és színlelt támadásokat. A támadás előkészületeit kiválóan leplezte és a végrehajtó erőket csak az utolsó pillanatban vonta előre."

Bár az érdekelt 12. hadosztály parancsnoka hónapokkal később írta le így az 1943. január 14-i hajnali helyzetet, aligha lehetne hitelesebb képet rajzolni róla. A mellékelt vázlat is az akkor fennállt kölcsönös helyzetet szemlélteti. (132. o.)

Éppen január 14-én kellett megérkeznem a karácsonyi szabadságomról Petrovszkajába. Meg is érkeztem volna a kellő időben a több napig tartó vonatozás idejével megtoldott szabadságomról, ha menetrend szerint érkezünk a végállomásra, Osztrogozsszkba. A nagy vasúti torlódások miatt azonban sokat késett a vonatunk és ekkor még valahol Harkov és Nyikolajevka között döcögtünk.

Osztogozsszkba érve, 15-én este, a város kiürítésére készülődő alakulatokat és hátsóbb parancsnokságokat találtam. Tőlük nem kaptam használható felvilágosítást a helyzetről. Annyit mégis sikerült megtudni, hogy Petrovszkaja már az oroszok kezén van, a 12. hadosztályt szétverték, a hadosztályparancsnokság helye ismeretlen. Karpenkovo felé, 30 km-re innen sincs már szállítási lehetőség, ahol a felettes VII. hadtestparancsnokságnál jelentkezhettem volna. Az útra magammal hozott élelem elfogyott. Egy almával teli kézi kofferrel a kezemben felszálltam a Nyikolajevka felé induló utolsó vonatra, ahol a magyar hadseregparancsnokságot tudtam. Az Osztrogozsszkból kimentett különböző anyagokat szállító vonat egyik fűtetlen tehervagonjában jutott hely, a vonatkísérőknél. A nagy hidegben a bárányból szőrmével bélelt katonaköpenyem, a téli alsóruha és az egyenruhám mintha csak hálóing lett volna. Ugrándozva védekeztünk éjjel-nappal a megfagyás ellen. Az almám is megfagyott a kofferban, de más hiányában ezen éltem — lényegesen jobban, mint azok, akik az állásaikat elhagyni kényszerültek.

A magyar hadseregparancsnokságnál január 13-án Szvobodától délkeletre kevésbé jelentős erőkkel számoltak az Urivnál megállapított 5 különféle hadosztályhoz képest. Ott az arcvonal áttörése megtörtént és mint megállapították: „tovább folytatását a helyszínen rendelkezésre álló erőkkel megakadályozni nem lehetséges." Ezért ismételten sürgették a Cramer-hadtest beavatkozását a Potudan folyócskától északra, mert számolni kellett azzal, hogy ezen átkelve Osztrogozsszk felé folytatják támadásukat az oroszok.

A Heeresgruppe B-től Sodenstern tábornok a sürgetésre Osztrogozsszkba rendelte a Cramer-hadtesttől a német 168. gyaloghadosztályt és az 1. gránátosezredet, anélkül azonban, hogy konkrét feladatot adtak volna nekik.

De mi történt valójában Scsucsjénál, a 12. hadosztály védőkörletében, a 14-ére virradó, aránylag csendesen telt éjjeli feszült várakozás után?

Mielőtt megvirradt, 6 óra előtt a szovjetek ismét irányjelző póznákat szúrtak le a hóba. Helyenként gyalogsági ágyúkat vontattak az első vonalba. Hordágyakat hoztak előre, a „Törés" támponttól kb. 300 m-re tüzérségi löveget láttak lóval egész az első vonalba húzatni. Saját tüzérségünk zavaró tüzet irányított oda, de nem sok eredménnyel.

A viszonylagos csendet 6 óra 15 perckor hirtelen megindult fülsiketítő robaj, mindent megbénító pergőtűz váltotta fel. Dobpergésszerű sűrűséggel csapódtak állásainkra az oroszok egész tüzérségének, a Sztálin-orgonák (sorozatvetők), aknavetők és az első vonalba húzott gyalogsági ágyúk („csin-bum lövegek") gránátjai és srapneljei, olyan szaporán, ahogy csak kezelőik újra tudták tölteni fegyvereiket — szünet nélkül. A hadosztályparancsnok becslése szerint 700 csőből áradt a pusztító össztűz a Scsucsjéval szemben védelmi állásokban levő három zászlóaljra, parancsnokságaikra és páncéltörő ágyúikra. Hátrább, tüzérségünk tüzelőállásai és figyelői, a balszárnyon védelemben levő 8/III. zászlóalj, a tartalékban levő 18/III. zászlóalj Mihajlovszkijban, az ezredparancsnokságok és Petrovszkaján a hadosztályparancsnokság is bénító tűz alá kerültek.

A hajnali hőmérséklet —35 °C.

A zászlóaljparancsnokok az első robbanásokra riadót rendeltek el és az állások megszállását. Az emberek a lövészárokból előreugró lőállásaikba húzódtak, ahol három oldalról az árok fala védte őket és a lőréseiken át igyekeznek tájékozódni, de tűzön és füstön kívül mást nem láttak. Az állások előtt telepített aknasorok tömegestül robbannak fel a becsapódó lövedékektől. A drótakadályok és spanyollovasok darabokra szakadtak szét. A gránátoktól felcsapódó, hóval keveredett agyagos törmelékből mind több hullt az árkokba és bokáig, sőt azon felül, sok helyen térdig, mi több néhol csípőig borította be az ott meghúzódókat, akik fagytól gémberedetten szorongatták kézi fegyvereiket.

A kiépített távbeszélő-vezetékek egymás után szakadtak meg és már csak rádióval, vagy küldönccel volt lehetséges a kapcsolattartás. Sebesülésről, vagy halálról legfeljebb a közvetlen szomszéd lőállásában meghúzódó értesülhetett, de az állandó tűzben lehetetlen volt az elszállításuk.

A 8 III. zászlóalj védőkörletének jobb szárnyán, annak is a legvégén, ahol a szomszédos 48 III. zászlóalj védőkörlete kezdődött és ahol az első védőállások vonala hirtelen megtört és eltávolodva a Don partjától déli irányban folytatódott, egy kiváló kilátással rendelkező magaslati pont volt. Itt húzódott meg állásában egy 47 mm-es páncéltörő ágyús szakasz, melynek tagjai egész éjjel azon dolgoztak, hogy ne csak, mint eddig a Don felé, hanem a jobb szomszéd 48 III. zászlóalj védőállása elé is tudjanak lőni. Bíró József tartalékos hadnagy, a szakaszparancsnok innen látta a pergőtüzet. Így ír róla: „Egyetlen összefüggő tűzvonal lángolt. Meggyulladtak a bunkerek is. Jobbra és hátra minden lángolt, még a hó is... A tüzes füst mindent elborított."

A megszakítás nélküli sorozatvető- és aknavetőtűzben egymás után omlottak össze a gyalogság nehéz fegyvereinek, géppuskáinak, aknavetőinek, gránátvetőinek tüzelőállásai és váltak használhatatlanná a fegyverek is. A védőállásokba mind több törmelék hullt, helyenkint csaknem teljesen betemette azokat.

6 óra 30-kor a hadosztályparancsnok jelentette a hadtestparancsnoknak, hogy védőállása pergőtűz alatt áll, mely a 177,4 háromszögelési pont környékén, kb. 3 km szélességben különösen erős. A nagy füst és por miatt a figyelés lehetetlen, a távbeszélő-összeköttetés a védelmi állásokban levőkkel megszakdt. A hadosztály- és az ezredparancsnokságok is tűz alatt vannak.

A küzdő zászlóaljparancsnokok tüzérségi zárótüzet kértek, és repülőtámogatást. Tüzérségünk a bénító tűz alatt csak nehezen és hiányosan tudott eleget tenni a védők kérésének. A nagy füst is akadályozta tevékenységüket. A megfigyelhető és a sejtett ellenséges gyülekezési helyeket vették tűz alá.

Koppány százados csoportja 7 üteggel a jobb védőkörlet, a 18 II. zászlóalj állásai elé tüzelt. Langhammer százados csoportja 8 üteggel, amelyben a 151/1. nehéz mozsárüteg, és 3 német üteg is részt vett, a két középső, a 48/I. és 48 III. zászlóalj védőkörlete elé lőtt. Hámori Ödön tartalékos főhadnagy csoportja pedig 6 üteggel a balszárnyon védekező 8/III. zászlóaljat támogatta. Rajtuk kívül Emil Cociancig német tüzéralezredes parancsnoksága alatt a távolharccsoport 4 ütege az ellenséges tüzérség állásait vette tűz alá.

Lészay ezredes, a 48. ezred parancsnoka, ismételten biztatta és kitartásra buzdította az elöl harcolókat. Lőszerutánpótlásra intézkedett és továbbította a neki megígért repülőtámogatás hírét.

A fülsiketítő sűrű robbanások fél nyolcig folytatódtak, majd a tüzérségi zárótüzet kissé hátrább helyezték és a szovjet gyalogság kötelékei bukkantak fel a lassan ritkuló füst mögött, közvetlenül a már széttépett drótakadályok előtt, éspedig egy csoportjuk az „Ede" támaszpontunk előtt, a másik, a legnagyobb kötelék a „Hargita", a „Szőke", a „Törés" és az „Úrdomb" előtt, végül egy gyengébb egység az „Orgoná"-val szemben. A tüzérségi tüzet igen erős gyalogsági tűz váltotta fel. Saját védőink kézi fegyvereikkel és a még működőképes géppuskákkal viszonozták a mind közelebb kúszó, szökellő szovjet harcosok tüzét, akik kitűnő géppisztolyaikkal, kézi- és kődgránátokkal, helyenként nagy távolságra ható lángszóróikkal harcolva megállíthatatlanul közelítettek védőállásainkhoz, a mi gyalogságunk tüzétől sebesült, vagy elesett társaik sorsától el nem riasztva. A drótakadályok még épen maradt részeit előre elkészített töltetekkel robbantották fel. Állásainkhoz egész közel érve kézigránátharccá, majd a géppisztoly mellett szuronnyal és puskatussal vívott kegyetlen, ember-ember elleni kézitusává vált a harc. Egy csoportjuk vállra akasztott fegyverrel és feltartott kézzel közeledett, majd az árokba ugorva lekapták fegyvereiket és kíméletlen közelharcba kezdtek.

A VII. hadtest parancsnoka 7 óra 30-kor távbeszélőn felhatalmazást adott a nemrég tábornokká kinevezett Solymossy hadosztályparancsnoknak a 19. hadosztály tartalékának (Zendy-csoport) közvetlen igénybevételére, arra az esetre, ha az összeköttetés megszakadna a hadtest felé és a helyzet alakulása szükségessé tenné. Ugynakkor intézkedett a 19. és 23. hadosztálytól kivonható erőkből tartalék képzésére, továbbá hogy az összes légvédelmi gépágyús alegység és a Marki községbe előző nap érkezett német 559/3. páncélvadász század álljon készen észak felé való alkalmazásra.

A védőállásokért folyó kézitusa a nagy számbeli többségben támadó szovjet lövészek fölényét eredményezte. Háromnegyed nyolc körül sikerült betörniök az árkokba a 48/I. zászlóalj bal és a 48/III. zászlóalj jobbszárnyán. Mind a két zászlóaljparancsnok támadásra rendelte tartalékát a védőállások visszafoglalása érdekében. A jobbszárny 18/II. zászlóalj elhárító tüzével és a tüzérség támogatásával még meg tudta állítani az első rohamot.

Lészay ezredes kitartásra buzdított és az ezredtartalékot a Károly-tanyára, az első vonalhoz közelebb rendelte. Újra ígérte a repülő-támogatást is.

A hadosztályparancsnok ekkor a tartalékban Mihajlovszkij községben már előbb riadókészültségbe helyezett 18/III. zászlóaljnak parancsot adott arra, vonuljon előre a Kresztikitől északnyugati irányba vezető útig, ott készüljön fel ellenlökés végrehajtására. A zászlóalj gyülekezése közben tüzérségi tűz érte a községet, aminek következménye lett 4 súlyos és 2 könnyebb sebesült. Az egyes részek, fedezéket keresve a tűz ellen, kezdtek szétfutni. Dancs őrnagy zászlóaljparancsnok, az utca közepén futás közben sorakoztatta újból embereit és rövid buzdító beszédet intézett hozzájuk, majd harci alakzatban indította el őket a kapott parancs végrehajtására. A Mihajlovszkijtól keletre induló út jobb oldalán a 7. század Sári József főhadnagy, a bal oldalán a 8. század Kiss Sándor százados parancsnoksága alatt rendezetten megindult. Mögöttük, második lépcsőben, a 2. század és a géppuskás század menetelt.

A első vonalban küzdők előtt nyolc óra körül tűntek fel az első harckocsik, közöttük és rajtuk újabb lövészcsoportok. Solymossy vezérőrnagy 8 óra 10-kor

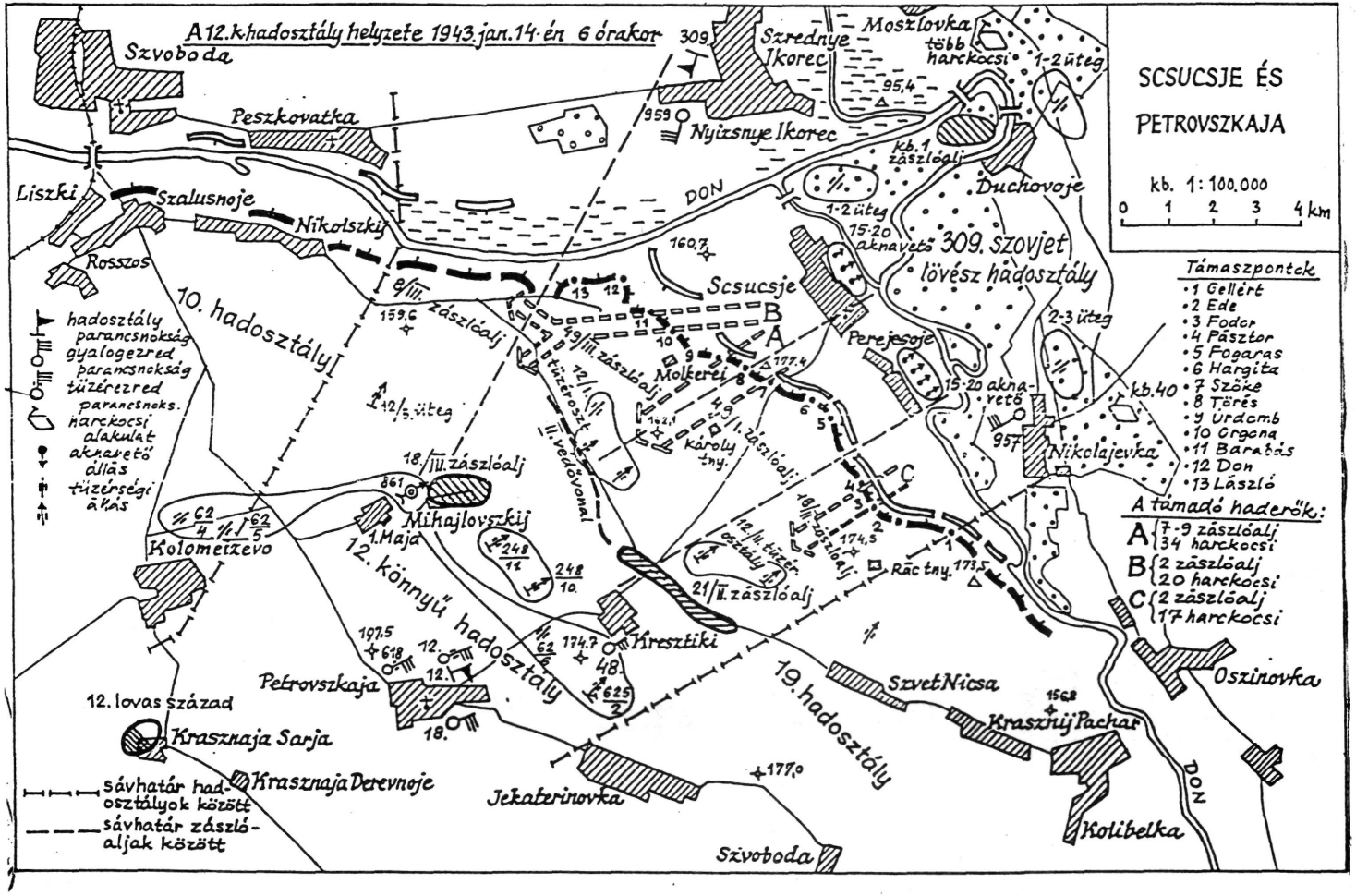
A 12. k. hadosztály helyzete 1943. jan. 14. én 6 órakor
SCSUCSJE ÉS PETROVSZKAJA
kb. 1: 100.000
0 1 2 3 4 km
Támaszpontok
1 Gellért
2 Ede
3 Fodor
4 Pásztor
5 Fogaras
6 Hargita
7 Szőke
8 Törés
9 Úrdomb
10 Orgona
11 Barabás
12 Don
13 László
A támadó haderők:
A 7-9 zászlóalj, 34 harckocsi
B 2 zászlóalj, 20 harckocsi
C 2 zászlóalj, 17 harckocsi
hadosztály parancsnokság
gyalogezred parancsnokság
tüzérezred parancsnoks.
harckocsi alakulat
aknavető állás
tüzérségi állás
sávhatár hadosztályok között
sávhatár zászlóaljak között
Szvoboda
Peszkovatka
Liszki
Szalusnoje
Nikolszkij
Rosszos
Szrednye Ikorec
Moszlovka
Nyizsnye Ikorec
Duchovoje
Scsucsje
Perejesoje
Molkerei
Nikolajevka
Mihajlovszkij
Kolometzevo
Kresztiki
Petrovszkaja
Krasznaja Sarja
Krasznaja Derevnoje
Jekaterinovka
Szvoboda
Szvet Nicsa
Krasznij Pachar
Kolibelka
Oszinovka
DON
10. hadosztály
12. könnyű hadosztály
19. hadosztály
309. szovjet lövész hadosztály
12. lovas század
II. védővonal
Rác tny.
Károly tny.
1-2 üteg
15-20 aknavető
2-3 üteg
kb. 40
kb. 1 zászlóalj
1. Maja
18./III. zászlóalj
21/II. zászlóalj
12/II. tüzérosztály
12/I. tüzérosztály
8/III. zászlóalj
49/III. zászlóalj
49/I. zászlóalj
12/5. üteg
309
959
95,4
160,7
159,6
177,4
162,1
174,3
173,5
197,5
618
174,7
625
177,0
156,8
861
248
11
10
48
18
12
13
A
B
C

jelentette ezt hadtestparancsnokának, akkor még bizakodó hangulatban. Mint mondta: „Az ellenséget általában visszavertük, csak középen van egy kisebb betörés. Ez ellen a hadosztály tartalékát rendelem támadásra." Eleinte a két középső zászlóalj előtt 4—4, a jobb védőkörlet felé is csak néhány harckocsit észleltek. Ezek a nehéz fegyvereinket lőtték.

Az állásokért, az állásokban szünet nélkül folyt a közelharc. A már behatolt, illetve a közel férkőzött szovjet harcosok kézitusával mind nagyobb szélességben vették birtokukba az árokrendszerünket. Újabb halottak és sebesültek. Az utóbbiak, ha járásképtelenek voltak, ott helyben megfagytak a nagy hidegben. A szovjet sebesültvivők jobb eséllyel tudtak sajátjaikon segíteni.

A magyar kézben maradt védőállás-részek igen erős aknavető és Sztálin-orgona tűz alatt álltak. Tüzérségük fél kilenc körül a mi ütegeinkre, tartalékainkra és a parancsnokok harcálláspontjaira helyezte át tűzcsapásait. Ekkor azt észlelték a 48/III. zászlóaljbeliek, hogy kb. 3 ellenséges lövészszázad hatolt be a „Halálvölgy"-nek elnevezett mélyedésen át, a nagy füst miatt addig észrevétlenül, és a „Molkerei" (a német térkép szerint) irányába nyomul előre. Ellenük Keserű alezredes saját 8/III. zászlóalja tartalékszázadát indította ellentámadásra.

Háromnegyed kilenc körül abbamaradt a védőállások első vonalaira irányított össztűz. Helyette az állások mögötti összekötő utakat kezdték el lőni, főleg srapnellel, az utánpótlás és a tartalékok mozgásának bénítása végett. Ugyanekkor megindult a második hullám, a sok harckocsival támogatott nagy támadás, a harckocsik között futó és rájuk kapaszkodó lövészek sűrű soraival. A 18/II. zászlóalj védőkörlete ellen kb. 2 zászlóalj 17 harckocsival, a 48/I. és a 48/III. középső zászlóaljak egymással érintkező szárnyai ellen, a „Károly-tanya" felé 7—9 lövészzászlóalj és 34 harckocsi, a 48/III. zászlóalj balszárnya ellen kb. 2 zászlóalj és 20 harckocsi fenyegető tömege nyomult előre. (A harckocsik itt közölt száma a 18/II. zászlóalj és a legjobb figyelőrendszerrel működő 12. tüzérezred parancsnokának a harctudósításából származik és a legvalószínűbb a más forrásokban található adatokkal szemben.) A harckocsik többsége T-34-es, de voltak nehezebb típusúak is.

A saját gyalogságunk tulajdonképpen először jutott abba a helyzetben, hogy harckocsitámadás érte őket. A rendelkezésre álló 13, a szovjet harckocsik ellen is hatásos páncéltörő ágyú, a széles védőkörletre elosztva olyan kevés volt, amivel nem lehetett eredményesen harcolni. Ennek elkerülhetetlen következménye a már kézitusában is hátrányos helyzetbe került emberek reményvesztése lett. Pásztor alezredes, a jobb középső zászlóalj parancsnoka, látva az állások tarthatatlanságát, 9 órakor, hírvivők útján elrendelte a visszavonulást a „Károly-tanya" vonaláig. 6 harckocsi követte őket. A zászlóalj védőkörletében állásban levő páncéltörő ágyú kilőtt 3 harckocsit. A visszavonulás mégis nyomban megkezdődött, a halottak, a sebesültek és a kiépített állások kényszerű otthagyása árán.

A bal középső 48/III. zászlóalj, amelynek a jobbszárnyán a védőállásban egy idő óta kézitusa folyt és szemből közeledett felé a még veszélyesebb második hullám, jobb felől is fenyegetett helyzetbe került. És bár Lészay ezredparancsnok páncélvadász-alegységek küldését ígérte Kresztikiből, itt is megkezdődött a visszavonulás, ami hamarosan általánossá vált. A zászlóaljparancsnok saját

harcálláspontja vonalában igyekezett kitartásra bírni csapatait, de az ellenség lövészeinek harckocsikkal közös, ellenállhatatlan nyomása elől tovább hátráltak. Fél tízkor már csak a parancsnok küzdött megerősített álláspontján, a törzsébe beosztottakkal, az előrenyomulók ellen. Negyed óra múlva azonban ők is kénytelenek voltak visszavonulni az 50 méterrel hátrább levő légvédelmi ágyús üteg tüzelőállásaiba. Ezek, repülőgépek helyett, a közeledő harckocsikat lőtték, bizonyos eredménnyel, de nem győzték, olyan sok volt belőlük.

Itt sebesült meg Horvay Gyula zászlóaljparancsnok, nem sokkal 10 óra után. Beosztottjai vitték hátrafelé, de újabb — végzetes — lövés érte. Elesett, több száz zászlóaljabeli katonájával együtt és egy napon.

A zászlóalj balszárnyán ezután történteket a már idézett szemtanú, Bíró József hadnagy így látta: „Tüzelőállásunktól jobbra, a domb és a füst mögül kb. 12 harckocsi tűnt föl. T-34-ek voltak, sőt nagyobbak is. Fehérre voltak mind meszelve. Közöttük és mögöttük a gyalogság. Végeláthatatlan sötét tömeg. A sajátjainkból életben maradottak menekültek a mély hóban. Beérték őket. Összekeveredtek. A domb alján, 2—300 méterre így jöttek felénk. Géppuskáink lőtték őket, nem tudva megkülönböztetni a sajátot az ellenségtől. »Ne lőjetek« kiabálták a magyarok. Néhányan felbuktak, de a nagy tömeg tovább közeledett. Erre én szóltam oda »tüzet szüntess!« és elhallgattak. Parancsnokuk Tass zászlós fehérre válva feküdt a hóban. Majd újabb találat érte. Halálos volt. A harckocsik a tüzérség ütegállásai és a parancsnokságok harcálláspontjai felé fordultak el. A lövészek hozzánk közeledtek."

Nemcsak itt, máshol is hasonlóan történt a visszavonulás. Aznap este a 48/III. zászlóalj segédtisztje Popasznij előtt 126 embert tudott a zászlóaljból összegyűjteni a kb. 1000 főből.

Végre három német bombázó is megjelent a betörési hely fölött, a korábban átvonuló felderítők után, és ideiglenesen kissé megfékezték a támadás lendületét az áttörés helyén ledobott bombáikkal.

A Petrovszkajába érkezett 559/2. német páncélvadász századot a hadosztályparancsnok Kresztikibe rendelte előre és a 18. gyalogezred parancsnoka alárendeltségébe helyezte.

Mindez mit sem változtatott azon, hogy védőállásaink középső része teljesen szétnyílt. Az állandóan növekvő résen át szabadon jöttek be a szovjet erők harckocsikkal támogatott lövészei.

Solymossy vezérőrnagy 10 óra körül újból jelentette a helyzetet hadtestparancsnokunknak. Eszerint az ellenség elérte a két középső zászlóalj parancsnokának a harcálláspontját, sőt, részben túl is haladt azokon. A jobb szélső 18/II. és a bal védőkörlet 8/III. zászlóaljai még tartották védőállásaikat. A kb. 5 km széles betörés helyén folytatódott a harc. Az ellenség három irányban támadt: a zöm a „Károly-tanya" felől Petrovszkaja és Mihajlovszkij irányában, egy kisebb kötelék a Don mentén Nyikolszkij felé. A 12/2. ütegünk tüzelőállása már az ellenség kezébe került, de látni lehetett egyes visszafutó oroszokat is. A hadosztály a tartalékzászlóaljat ellenlökésre rendelte, a páncélvadász századot pedig Kresztikibe irányította, a harckocsik zöme ellen.

Kresztiki község harckocsitámadás elleni védelme érdekében azt a feladatot adták Zanyi hadnagynak, a 18. gyalogezred árkászszázada parancsnokának, hogy aknák telepítésével zárja le a községet kelet felől. Már a munka kezdetén

látta, és jelentette ezredparancsnokának, hogy a „Károly-tanyá"-n orosz harckocsik vannak.

A bal védőkörletet megszálló 8/III. zászlóaljat a Don felől ekkor még nem érte támadás. Ugyanakkor jobb szélső 8/9. századát, amelynek jobb szélén Bíró József hadnagy páncéltörő ágyús szakasza állt harcban, a 48/III. zászlóalj általános visszavonulása miatt a szovjet lövészek délkeleti irányból már megközelítették és dél felől bekerítéssel fenyegették. A század parancsnoka távbeszélőn engedélyt kért a nyugat felé való visszavonulásra. Ennek birtokában a 159,6 magassági ponttal jelölt domb keleti lejtőjén foglaltak el új védőállást. A védelmet itt a 8/7. század parancsnoka szervezte és megállította a visszavonulókat. Közelharc árán visszaverték az ide betört szovjet alegységeket, sőt sikeres vállalkozásokat is végrehajtottak az elhagyott védőállásban maradt sebesültek kiszabadítására. Közöttük volt dr. Tass István tartalékos zászlós is, akinek a második sebesülése mégsem volt halálos, mint ahogy eredetileg gondolták.

A 8/III. zászlóalj jobb szárnya délután 4 óráig kitartott ebben a helyzetben. A zászlóalj bal szárnyát is támadás érte a Don jegén át Peszkovatka felől. Délután 2 órakor ezt még vissza tudták verni.

A jobb védőkörletben harcoló 18/II. zászlóalj ellen 10 óra körül kibontakozó támadás térnyerése gyorsabb volt. A 48/I. zászlóalj visszavonulása miatt a balszárnyon védekező 18/4. századot a bekerítés veszélye fenyegette és előlről is benyomták védővonalát. A század parancsnoka elrendelte a jobb felé való húzódást, majd a „Rác-tanya" irányában vonultak vissza. A mögötte tartalékban volt rohamszázad a zászlóaljparancsnok harcálláspontjához hátrált. Ezután a középen védekező 18/5. századot is visszavonulásra kényszerítette a támadás. Egy részük a jobb szárnyon védekező 18/6. század felé húzódott, de ott megállították őket. Nagyobb részük a szomszéd 19. hadosztály sávjába ment át, miután egy csoportjukat szovjet egységek elfogták.

Egy lövészzászlóalj — harckocsik kíséretében — a 174,5 magassági pont közelében telepített zászlóaljparancsnokság felé tört előre és azt kb. 600 méterre megközelítette. Saját páncéltörő ágyúk kilőttek két harckocsit, a többi onnan lőtte a zászlóaljparancsnok harcálláspontját. A három német bombázó repülő bombákat dobott rájuk, de csak átmenetileg zavarta gyülekezésüket.

A rohamszázad fél tizenegy körül foglalt állást a zászlóaljparancsnokság közelében. Egy órai ellenállás után Hegedűs százados jelentette az ezredparancsnoknak, hogy nem tudnak tovább kitartani, ezért Kresztiki felé kénytelen visszafordulni. Lészay ezredes ezt tudomásul vette. A zászlóalj egy másik csoportja Gyimesi százados vezetésével és Cseh főhadnagy közreműködésével, a „Rác-tanyá"-tól kb. másfél kilométerrel hátrább tüzelőállásban levő 12/4. üteg-álláshoz húzódott vissza. Itt az üteg tisztjeivel és legénységével visszavertek több gyalogsági támadást, egészen délután 3 óráig. Utána, a sötétedés beálltával, a Bouquet Kálmán tartalékos hadnagy, ütegparancsnok vezette tüzérekkel együtt a 19. hadosztály sávjába eső Jekatyerinovka felé kényszerültek visszavonulni. Egy harmadik csoport Mudrony százados, géppuskás századparancsnok és Rimanóczy főhadnagy vezetésével a „Rác-tanyá"-ra vonult vissza. Itt 12

óráig ellenálltak, de ekkor lövészek 4 harckocsival támogatott támadása elől visszavonulásra kényszerültek, szintén Jekatyerinovka község felé.

Fél tizenkettőkor Solymossy vezérőrnagy újból jelentkezett távbeszélőn a hadtest parancsnokánál. Az oroszok, mint jelentette, már az ütegállásoknál harcoltak visszavonuló gyalogságunk és az ütegek legénységével. Előnyomulásuk, harckocsik támogatásával, tovább folytatódott. Egy orosz rádióadás szerint fél egykor egy második harckocsihullám indul támadásra, amely az elsőnél is erősebb lesz. (Ez a feltehetően csak ijesztésre szánt hír nem bizonyult igaznak. Nem jött a második hullám támadása. — J. B.) A hadosztályparancsnok korábbi bizakodó hangulata azonban teljesen eltűnt.

Legeza hadtestparancsnok azonnal tovább jelentette ezeket a hadseregparancsnokságnak, kérve máris a „Stuka" támogatást és a páncéloshadosztály sürgős rendelkezésre bocsátását ellentámadás céljából. Ott azt közölték vele, hogy a Heeresgruppe B magának tartotta fenn a páncéloshadosztállyal való rendelkezést. Negyed óra múlva újból kérte az ellentámadást, mondván, ha ez elmarad, az ellenség estig Kamenyka körzetét is elérheti és ezzel a saját erőeltolást lehetetlenné teheti. Javaslata újból elutasításra talált.

A már korábban előre rendelt hadosztálytartalék, a 18/III. zászlóalj, 8 óra után elérte a Kresztikitől észak felé húzódó horhost. Páncéltörő ágyú megerősítést is kapott. Egy magyar üteg (a 12/3.) és két német löveg volt itt tüzelőállásban. A tartalékzászlóalj itt 9 óra körül ellentámadásra kapott parancsot a hadosztályparancsnokságtól, de nem kerülhetett rá sor, mert a szovjetek ekkor már a horhos oldaláról közeledtek. A támadókat gyalogsági és tüzérségi tűzzel megállították. 10 órakor a zászlóalj balszárnyát 6—8 harckocsi közelítette meg. Ezekből a páncéltörők hármat kilőttek, a többi gyorsan visszavonult. Felettük 3 Messerschmitt gép keringett. A küzdőket a hadosztálytól a hadtestparancsnokság által igényelt „Stuka" támogatás és páncélostartalék érkezésével biztatták kitartásra, de az ígéretet nem váltották be.

Dancs őrnagy, zászlóaljparancsnok a 48/III. zászlóalj visszavonuló katonáit is megállította és saját egységeibe osztotta be. Az ellenség 20—40 főből álló lövészcsoportokban támadott tovább, amiket tüzérség és két, Scsucsje felől közeledő harckocsi támogatott. Ezek ütegeinek, Havasi tüzér zászlós lövegeit és páncéltörő ágyúinkat lőtték. Déltájban robbanó lövedéktől megsebesült Dancs őrnagy, de még előre ment a küzdő századokhoz tájékozódásra. Újabb sebesülés után, ami az alkarját érte, átadta a parancsnokságot Kiss Sándor századosnak. Őt Mihajlovszkij községben szállították kötözésre. Tíz perc múlva Kiss százados is megsebesült. A parancsnokságot a zászlóalj-segédtisztnek, Pető Gyula főhadnagynak adta át. Utána őt is hátra szállították, több legénységi sebesülttel együtt.

A 18/III. zászlóalj ezután harcolva vonult vissza Mihajlovszkij községig, ahol sötétedésig ki tudott tartani. A közelharcban sokak mellett Sári J. főhadnagy is sebet kapott és fogságba került, de százada kiszabadította. Itt esett el Havasi tüzérzászlós is, sok gyalogos és tüzér társával együtt.

A még lábon álló, magas naprafor góval sűrűn borított területen a szovjet lövészek szorosan követték a visszavonuló zászlóaljat. Közben, főleg a balszárnyon, rajtaütésekkel, a géppuska- és géppisztolytűzzel sok veszteséget okoztak a mieinknek.

A VII. hadtestparancsnokságtól rendelkezésre bocsátott két zászlóaljból az 54/II. zászlóaljat Solymossy vezérőrnagy ellenlökésre rendelte Kresztikiből a Scsucsje felé vezető út mentén. Támadásuk megindult, elérték a II. védővonalat, de onnan tovább támadva, az ott levő 21/II. zászlóaljjal együtt, felmorzsolódtak a harckocsikkal támogatott szovjet lövészek elleni egyenlőtlen harcban. Ezért a 12. hadosztály parancsnoka a 12/I. zászlóalj ellenlökését reménytelen vállalkozásnak ítélte és a hadtestparancsnok hozzájárulásával Jekatyerinovka községbe irányította vissza a zászlóaljat, a 19. hadosztály sávjába.

A kora délelőtti órákban még csak 5 km széles áttörés délutánra — a nagy fölényben támadó szovjet erők térnyerése elátal — 10 km-re tágult és tovább szélesedett. E súlyos harcokban hadosztályunk nem kapta meg a kért és remélt „Stuka" támogatást és elmaradt a Cramer vezette tartalékhadtest ellentámadása is. Az áttörés végleges lett.

A védőállások áttörése után a védőkörleten belül a hadosztály tüzérsége is fokozatosan közelharcba került a támadó szovjet lövészekkel. Legelőször a gyalogság védőállásaiban, vagy azok közelében felállított tüzérfigyelőket érte támadás. A 12/2. üteg főfigyelője 9 óra után rádión jelentette parancsnokának, hogy 5 harckocsi és sok lövész támadja őket, akik ellen harcba bocsátkoztak. Rádiójuk akkor elhallgatott, harc közben megsemmisültek. Majdnem ugyanakkor a 12/3. üteg főfigyelője azt jelentette, hogy teljesen körül van zárva és kitörésre kér engedélyt. Az engedélyt megkapta, de nem tudott kitörni. A további sorsa ismeretlen. Mindkettő a 48/III. zászlóalj védőkörletében volt. A tüzérség többi figyelője részben hasonló módon közelharcban semmisült meg, mások még idejében vissza tudtak vonulni, mint pl. a 12/7. ütegé.

A szovjet lövészek harckocsikkal kísért támadása lendületesen haladt tovább. Kisebb csoportjaik az égő bunkereknél melegedtek. A többség űzte maga előtt a védőállásaikból kivetett gyalogságunkat, állandó géppuska- és géppisztolytüzet árasztva rájuk. A járóképtelen sebesült elvérzett, s ha nem, ott fagyott meg a nagy hidegben, ahol elesett. A szovjet harcosok közül is többen fölbuktak a végső erejüket és lélekjelenlétüket még el nem vesztett harcosaink kézifegyvereinek tüzétől. De ezekről a támadókat közvetlenül kísérő sebesültszállítók gondoskodni tudtak.

A visszavonulók ritkuló sorai és géppuskatüzet árasztó harckocsikkal kísért üldözőik sűrű tömegei gyorsan közeledtek tüzérségünk ütegállásai felé. Parancsnokaik, vagy ha elestek, azok helyettesei vezetése alatt a még együtt harcoló kötelékek emberei az útba eső ütegállások fedezékeibe ugráltak be és ott a tüzérekkel együtt, gyakran valamelyik tüzértiszt irányításával folyt tovább az elkeseredett közelharc, elszántan, mintha nem is számítana már az élet. Az ágyúk, mozsarak kezelői közvetlen irányítással lőtték a közeledő harckocsikat, azok pedig ágyúikkal a lövegeket, géppuskáikkal a gyalog harcolókat árasztották el tüzükkel. Sok harckocsit kilőttek bátor tüzéreink, de nem győzték, annyi volt belőlük. Jöttek és jöttek mind közelebb, betörtek az ütegállásokba, ahol kézitusával folyt tovább az öldöklés.

Elsőnek, fél tíz körül, a legelöl tüzelőállásban levő 12/2. üteg esett áldozatul egy hirtelen támadásnak: csak néhány kezelője tudott kimenekülni a gyűrűből, a 12/3. ütegálláshoz. Tíz órakor már itt sem lehetett kitartani. Együtt vonultak

vissza a 12/7. üteg állásába. Amikor ott is tarthatatlanná vált a helyzet, Kresztiki felé tértek ki és annak védelmében vettek részt, miután az állásban maradt lövegeiket felrobbantották. A jobb védőkörlet sávjában állásban levő 12/6. üteg legénysége a kb. 50 főből álló sí- és rohamosztaggal megerősítve, valamint a hozzájuk visszavonult tüzérfigyelők, együtt vették fel a harcot a rájuk támadó harckocsikkal és lövészekkel, miután a védőállásait feladni kényszerült gyalogság többsége a „Rác-tanya' felé tért ki. Közvetlen irányzással kilőttek először 9, majd később 3 harckocsit, önfeláldozó harcban visszavertek két támadást. A harmadik támadás kivédésére már nem maradt ember. Négy kivételével mind elestek. Igazi hősök voltak. A 12/5. üteg a balszárnyon védekező 8/III. zászlóalj védelmét támogatta, mialatt legalább 5 harckocsit kilőtt. Később, lövegeinek felrobbantása után, a gyalogsággal együtt harcolva vonult vissza.

A hadosztály saját, szervezetszerű tüzérsége így hallgatott el végleg. Lóvontatású lévén, el sem lehetett vontatni a lövegeit, csak felrobbantani. A német tüzérség gépvontatású volt és hátrább is rendelkezett ütegállásokkal. Az áttörést követően egymás után vonultak el. Az áttörés szélességében, az ütegállásokban, az oda visszavetett két középső zászlóalj embereinek nagy része, az ütegek legénységével együtt, a betört szovjet erők ellen vívott súlyos kézitusában elesett, megsebesült, vagy fogságba esett. Akik még mozgásképesek maradtak, eredeti egységeiktől elszakadva, összekeveredve, hátrafelé menekültek Kresztiki, Mihajlovszkij és Petrovszkaja felé, ott remélve menedéket. Az így keletkezett kb. 10 km széles hézagban nem volt többé parancsnok által vezetett harcegység; a vezetés lehetősége is megszűnt. A harckocsik elleni teljes védtelenség borzalma és iszonyata uralkodott el a még menekülni képeseken, ami hamarosan pánikba csapott át. Már csak a vak rémület, az életösztön hajtotta, űzte őket visszafelé a mély hóban; azokat akik hajnal óta az erős fagyban, minden étel és ivóvíz nélkül, még szinte percekkel korábban is bátran helytálltak a túlerő ellen, az ember-ember ellen vívott véres harcban. Nehézfegyvereik legtöbbje az utolsó alkalmazási helyén maradt. Már csak a kézifegyvereiket szorongatták fagytól gémberedett kezükben, sőt néhányan azt is elhagyták már.

Hogyan is szóltak a német Főparancsnokság (OKH) és a magyar Vezérkar Főnökének újév előtt kiadott szigorú parancsai? A legfontosabb követelmények: „Visszamenni senkinek sem szabad! Nincs hátra, csak előre van!" — így Szombathelyi. „Az elszakított és körbezárt részek mindaddig védekezzenek, tartsanak ki, míg felszabadítják őket!" — követelte Hitler. „Urivnál és Szvobodánál erős helyi jellegű támadásokkal kell számolni. Ezekkel saját erőinkkel is elbánunk" — jelentették ki ellenvéleményt nem tűrő fölénnyel a 2. magyar hadsereg felettes német parancsnokságánál még január 6-án is, egy héttel az áttörés előtt. Mintha szavakkal, parancsokkal, követelmények elvárásával, tartalékok és repülőtámogatás nélkül csatát lehetne nyerni!

A támadó szovjet csapatok, ezekről a dörgedelmekről mit sem tudva, délig elérték azt a völgyet, amely Kresztiki és Mihajlivszkij községek vonalától néhány kilométerrel keletre, észak-dél irányában húzódott és ott kötelékeiket rendezték. Ezt követően újra támadásba lendültek a visszavonuló csapataink üldözésére. Délután 2 órára körülzárták Kresztiki községet. A 48. gyalogezred parancsnoka igyekezett a községet védeni az oda visszavonulókból szervezett kötelékekkel. Az összekeveredett tömeget azonban ilyen hirtelen már nem

lehetett harci alakulatokba szervezni és a nehézfegyverek is hiányoztak. Aki tudott, még a körülzárás előtt Petrovszkaja felé menekült. Lészai ezredes rádión kért engedélyt hadosztályparancsnokától a kitörésre és egy német páncéltörő ágyún jutott ki a gyűrűből a körülzártak egy csoportjával. Jekatyerinovka felé menekültek. Kresztiki, csekély ellenállás után, 3 óra körül a szovjet erők birtokába került.

A 12. könnyű hadosztály helyzete veszedelmesen romlott. A védelem mindenütt felbomlott, a jobbszárny 18/II. zászlóalj megmaradt részei, valamint a Lészai ezredessel Kresztiki községből kitört csapatok a jobb szomszéd 19. hadosztály védőkörletébe sodródtak át és automatikusan e hadosztály parancsnokának a vezetése alá kerültek. Hasonlóan alakult a balszárnyon a 8/III. zászlóalj alárendelési viszonya. Nyikolszkij felé való visszavonulásával a 10. hadosztály harcsávjába került át és eredeti hadosztálya kötelékébe került vissza.

A 12. hadosztály parancsnokának 2 óra után már csak a Petrovszkaja községben található parancsnokságok személyzete, a 12. lovasszázad és az ide menekült rendezetlen csapatrészek álltak rendelkezésére a 10 km széles, védelem nélkül maradt harcsávban.

A 12. lovasszázadot még délelőtt 10 órakor riadóztatta Solymossy vezérőrnagy és Petrovszkaja községben rendelte. A század 12 óra 15 perckor megérkezett és ettől fogva ott volt tartalék. A Debreczeny Pál huszárszázados parancsnoksága alatt eladdig tartalékban volt század emberállományának 80%-a és lóállományának 40%-a még harcképes volt. A lóhiány a silány takarmánytól, a vízhiánytól és egyéb okból elhullott, valamint a legyengülés miatt leadott állatokból eredt.

Ebben a helyzetben kapta a hadosztályparancsnok Legeza hadtestparancsnok utasítását negyed három körül: A Cramer-hadtest ellentámadásának sikere érdekében (amire a VII. hadtest parancsnoka, a kapott ígéretek alapján, január 15-ére biztosan számított) a 12. hadosztálynak feltétlenül tartania kell Jekatyerinovka északi csücske és Mihajlovszkij község keleti szegélye által meghatározott vonalat. Ugyanakkor a hadtestparancsnok a jobb szomszéd 19. hadosztály feladatául a helyzetében való végsőkig való kitartást rendelte el. Ennek érdekében az oda irányított tartalékokkal biztosítania kellett az északi szárnyát.

A feladat végrehajtása érdekében, Solymossy fél négykor Matláry ezredesnek adta azt a parancsot, hogy törzsének embereivel, a 12. lovasszázaddal és az összegyűjtött visszaözönlőkből harci egységeket alakítva, tartóztassa fel az előnyomuló ellenséget a hadtestparancsnok által kijelölt vonalban. Túl erős nyomás elől zömével Krasznaja Sarja felé térjen ki.

Nem sok valósult meg a hadosztályparancsnok intézkedéséből. A lovasszázad parancsnoka, Debreczeny százados embereivel feltartóztatta a Kresztiki felől visszaözönlő gyalogosokat és nagy erellyel rögtönzött alegységeket alakított ki belőlük. Megrendült emberek, akiknek puskájukon kívül már nem volt más fegyverük. Matláry ezredes parancsára, Petrovszkaja körül körvédelmet hoztak létre a község és egyben a hadosztályparancsnokság védelmére.

A község keleti szélén, Markó huszárhadnagy, kb. 200, az északi oldalon Dr. Nánási gyalogos százados kb. 250 fős erős csoportja készült a község védelmére. Rajtuk kívül Gombos huszárzászlós vezetése alatt kb. 200 fő tartalék

állt a déli oldalon. A nyugati kijáratnál pedig, akiknek a lova használható volt, lóháton képeztek még egy tartalékot.

A 12. hadosztály parancsnoka egyetlen egysége felett sem rendelkezhetett már sokáig.

Sötétedéskor, kb. fél ötkor, rövid harc után, Mihajlovszkij község is elesett. Petrovszkaja felé két felől is közeledett kb. 3 lövészzászlóalj és 3 harckocsi. A község körvédelmére rendelt erők elégtelenek voltak a hatékony ellenállásra. A támadás északi irányból indult meg és a lovasszázad harcjelentése szerint „mindent elsöprő vakrémület tört ki" ami a „lovas századra is átragadt." A támadók három oldalról közelítették meg a községet.

A hadosztályparancsnok jelentette a helyzetet a hadtest parancsnokának, aki a parancsnokság azonnali visszavonulását rendelte el Krutyec községbe. A hadosztály vezérkari főnöke, Somoskuti százados ugyanezt jelentette a hadtest vezérkari főnökének, miközben a támadók két felől már behatoltak a községbe és megkezdődött a helységharc. Harcjelentésében ezt írta: „Mire befejeztem, a harc már közvetlenül a hadosztály parancsnokság épületének közelében folyt, úgyhogy az épület géppisztoly tűz alatt állott. Mikor a hadosztályparancsnok és én, kb. 17 órakor a parancsnokság épületéből kiléptünk és a részünkre visszamaradt Botond gépkocsiba akartunk beszállni, a gépkocsivezető jelentette, hogy géppisztolysorozat a gépkocsit üzemképtelenné tette. Így az I. b. (a hírszerző vezérkari tiszt a parancsnokságnál — J. B.) közepes személygépkocsijába szálltunk be, de kb. 40 m út után ez a gépkocsi is üzemképtelenné lett. Ekkor gyalog folytattuk utunkat az égő falun keresztül, majd a falu végén egy szánkóra szálltunk fel és azon Krutyecbe mentünk. A VII. hadtest parancsnoksága már kb. 16 órakor parancsot adott, hogy a hadosztályparancsnokság a vonatalakulatai körletébe változtasson állást. E parancs vételekor a hadosztály parancsnoksági törzs zöme hátra indult Krutyecbe; csak a vezetési rész: a hadosztály parancsnok, a vezérkari főnök, az Ia és Ib vezérkari tiszt maradt elöl az eddigi állásponton."

Ekkor tűnt el Hirth János tartalékos főhadnagy, a hadosztályparancsnokság irattárának őrzője, a parancsnokság összes irataival együtt. Somoskuti százados így folytatja harctudósítását:

„Krutezben a hadtest parancsnoksággal újból felvettük az érintkezést és azt a parancsot kaptuk, hogy a hadosztály parancsnokság menjen a 19. hadosztály parancsnokság álláspontjára. Oda, a hófúvások miatt, még terepjáró gépkocsin sem tudott a hadosztály parancsnok és én eljutni, úgyhogy január 15-én 16 óráig Rybalcsino községben a 12. k. hadosztály vonat parancsnokság eddigi álláspontján tartózkodtunk, mert itt voltunk a legközelebb (2 km-re) a 48/I. zászlóalj parancsnok parancsnoksága alatt gyülekezett és még harcoló saját egységünkhöz és a még harcoló lovas századunkhoz is innen volt vezetékes összeköttetés."

A lovasszázad zöme, a Petrovszkaja megtámadásakor keletkezett pánik után, a községtől kb. 2 km-re délnyugatra a völgyben gyülekezett és parancsnokuk, Debreczeny százados erélyes fellépésére újra rendeződött. A sötétben, 6 óra körül támadást indítottak Petrovszkaja délnyugati része ellen, de a község közelébe érve, az igen heves géppisztoly-, golyószóró- és géppuskatűzben elakadt a támadásuk. Debreczeny 7 óra körül megállította a támadást és századát visszarendelte Krasznaja Sarja községbe.

Matláry ezredes, a 18. ezred parancsnoka törzsével még a hadosztályparancsnok visszavonulása előtt, az ő parancsára, Krasznaja Sarja községbe vonult vissza. Itt akkor a 12. híradószázadot találta, amely parancsnoka, Márton főhadnagy vezetése alatt, hivatásától eltérően, reteszállásba rendezkedett be. A lovasszázad visszaérkezése után e két alegység védelmezte ezt a kis települést másnap délig. Akkor, a még 14-én este kapott parancs értelmében, az ellenséges harckocsik támadása elől visszavonultak Krutyec községbe.

Legeza vezérőrnagy, hadtestparancsok a 19. hadosztály parancsnokával 14-én este 6 órakor közölte, hogy a 12. hadosztály tekintse megszűntnek, keressen összeköttetést a 10. hadosztály alakulataival Kolomeizevo községnél, vegye át a parancsnokságot Lóskay ezredes csoportja felett, azt a saját déli szárnyából kivont 1—2 üteggel erősítse meg és azokkal a következő nap akadályozza meg az oroszok térnyerését déli, délnyugati irányban a Cramer-hadtest által végrehajtásra kerülő ellentámadás biztosítása érdekében. A 12. hadosztályparancsnokság is értesítést kapott erről az intézkedésről Krutyecban.

Január 14-én késő estére tehát a 12. könnyű hadosztály mint hadműveleti-harci egység megszűnt. Solymossy hadosztályparancsnok a következőket írta a hadosztály összefoglaló történetében, 1943. február 20-án Kulikovkán:

„A hadosztály 10 órán át állott harcban több, mint 3-szoros, a főbetörési helyen 9-szeres túlerővel, nem számítva a 60 harckocsit, mely a hatalmas tűzelőkészítés mellett elsősorban volt okozója a gyors orosz előnyomulásnak.

E 10 óra alatt a 12. könnyű hadosztály elvesztette harcos állományának 70%-át és egész tüzérségét.

Ezekben a veszteségteljes harcokban a bevetett páncéltörő fegyverek, a tüzérség és a repülők összesen 25 ellenséges harckocsit lőttek ki, tehát a megjelent összlétszámnak 42%-át; az ellenség véres veszteségei óriásiak lehettek és határozottan túllépték átlagban a bevetett összerő 20%-át.

A harcos állomány keretének 70%-nyi elpusztulása bebizonyította, hogy a hadosztály a gyakorlati lehetőség határáig megtette a kötelességét.

A I. 14-i orosz támadás hatalmas ereje három irányban szorította vissza a 12. hadosztály roncsait:

A 8/III., a 18/III. és a 48/III. zászlóaljak részei Kolomeizevo-n át nyugat felé sodródtak. Karöltve a 10. könnyű hadosztály egységeivel I. 15-én Kolomeizevonál vívnak súlyos helységharcot, majd annak eleste után ellenállást fejtenek ki Popassnij-nél és Puchvo-nál, I. 16-án Kriniza-nál. Innen kezdik folyamatos visszavonulásukat.

A 48/I. zászlóalj és a 21/II. zászlóalj részei a tüzérség zömével Krutez-en át Karpenkovo felé vesznek irányt.

Krassnaja Sarja, Krassnaja Derevnja vonalában a 12. lovas század és a 12. híradó század részei I. 15-én 10-ig tartják fel az oroszokat, majd visszavonulnak Krutez-ra. Itt 16-án egyesülnek a más kötelékekből oda beérkezett maradványokkal és az ott védő német harccsoporttal. Krutez I. 17-én elesik.

A 18/II. zászlóalj maradványai és a 21/II. zászlóalj, valamint a tüzérség részei I. 15-én délig Jekatarinovka-n ellen állnak a 19. könnyű hadosztály egységeivel karöltve. Onnan Márki-ra vonulnak vissza, mely I. 16-án elesik.

A hadtest parancsnokság a 12. könnyű hadosztály maradványait Karpenkovo

délnyugati területén gyülekezteti. Evvel a 12. k. hadosztály egyelőre, mint szerves harcegység megszűnt létezni. Maradványai teljesen szétporladtak; belőlük a harcterületen alosztálynál nagyobb harcegységet megalakítani többé már nem sikerült."

Legeza vezérőrnagy, a VII. hadtest parancsnoka 1943. február 6-án kelt beszámolójában a következőket írta a hadosztályunk körletében lefolyt áttörésről:

„A 12. könnyű hadosztály csapatai, I. 14-én, az első orosz támadással szemben, amelyet gyalogság hajtott végre, férfiasan viselkedtek. A súlyos tüzérségi és aknavető tűzelőkészítést nyugodt idegzettel bírták. Ennek eredménye volt az első orosz gyalogsági támadás visszaverése, majd később a mélységi övben folytatott harc. Az orosz harckocsikkal szemben a gyalogság védtelennek érezte magát. Az állásainkat oldalozólag támadó harckocsik nyomán a gyalogság elhagyta állásait és ez okozta vesztét. A bevetett tartalékok ellentámadásai csak a megközelítés fázisát érték el. Tulajdonképeni ellentámadásra már nem került sor, mert az ellenséges harckocsik hirtelen léptek fel és a gyenge páncélelhárítás miatt kedvükre tevékenykedtek. Részben azért is, mert a visszaözönlők az ellentámadók egy részét magukkal ragadták. A gyalogságot elfogta a harckocsi-félelem és ez úgy terjedt, mint a futó tűz. Hathatós elhárító eszközök hiányában a hadosztály parancsnoknak nem állt módjában ezt a harckocsifélelmet ellensúlyozni. A kevés páncéltörő fegyver tervszerű bevetését is erősen korlátozta a nagy hó, a köd és a füst.

Amikor az ellenséges harckocsik és nyomukban a gyalogság Petrovszkaja-t megközelítették, 6 óra 27'-kor, a hadtest parancsnok megengedte a hadosztályparancsnoknak, hogy hírtengelye mentén hátrafelé harcálláspontot változtasson." (Hírtengely = összefüggő vezetékes hírhálózat fő távbeszélő vezetéke, amihez a hálózatba tartozó távbeszélő állomások felé vezetékes csatlakozási lehetőség van. — J. B.)

Mindkét seregtestparancsnok (mai terminológiával: magasabbegység-parancsnok — J. B.) elég reálisan értékelte hadosztályunk alakulatainak a magatartását a nagy fölényben támadó szovjet erők elleni egyenlőtlen harcban. Mégis szeretném hozzáfűzni a magam észrevételét, bár nem voltam jelen az áttörés napján, nem érkezvén még vissza karácsonyi szabadságomról. Harckocsikkal együtt támadó szovjet lövészek túlerejű támadása ellen ekkor kellett első alkalommal saját csapatainknak a harcban helytállnia.

A már hónapok óta, a rendkívüli hideg télben, nagy hóban és egyéb szokatlan körülmények között, hideg bunkerekben, nem megfelelő ruházatban és lábbeliben, kevés pihenés és elégtelen táplálkozás mellett testileg és lelkileg fáradtan helytállni kényszerültek harci értéke eleve nem lehetett magas és megközelítőleg sem volt elég a túlerőben támadó, harckocsikkal kísért ellenség visszaverésére. Az ilyen elvárás igen távol esik a realitástól. Különösen olyan nagy számú harckocsi megjelenése esetén, amelyek leküzdéséhez megközelítőleg sem volt elég a kilométerenkénti átlagban rendelkezésre álló 1 hatásos páncéltörő ágyú. (Az áttörés előtti utolsó napon Petrovszkajára érkezett 559/2. német páncélvadász század ágyúit már csak Kresztiki és Petrovszkaja védelménél lehetett felhasználni.)

A harckocsik, mint az egyik harctudósításból tudjuk, külön meglepetésként fehérre voltak meszelve, a reggeli félhomályban, a tüzérségi tűzelőkészítés

óriási füstjében túl későn voltak felismerhetők. A védőállás sem adott ellenük védelmet, főleg ha oldalról támadtak, hiszen a tűzelőkészítés során beomlott, félig, vagy méginkább telítődött bunkereket a „Sztálin-orgonák", vagy lángszórók tüze felgyújtotta. Nem maradt árok, ahol kitarthattak volna. Mégis minden parancsnok, a századtól a hadosztályig, felettesétől kért engedélyt a visszavonulásra, legalábbi addig, míg a kötelékek együtt voltak, és csak engedéllyel vonult vissza.

A kudarc és a hatalmas veszteség oka a tartalékok és a páncéltörő fegyverek döntő hiánya mellett a legfelsőbb vezetésnek a merev védelemhez való görcsös ragaszkodása volt.

Az emberek hősökként harcoltak az idegen érdekekért, tisztán katona-becsületből és engedelmességből, amíg némi reményük volt a szörnyű súlyos helyzet megváltoztatására. A hatékony légitámogatás és még inkább az ígért ellentámadás elmaradása azonban egyik óráról a másikra megsemmisítette a harc értelmét és eredményességének reményét. A kiszolgáltatottság és a kilátástalanság érzése lett rajtuk úrrá. Az életösztön kerekedett fölül, az pánikba csapott át, a menekülésben remélték a halálos veszedelemtől való szabadulást. Ez az állapot, a csapategységek fölbomlásával és összekeveredésével együtt, a vezetést teljesen megbénította.

Vajon miért maradt el a VII. hadtestparancsnok által ismételten kért és hiába várt ellentámadás a Cramer-hadtest részéről? Mint tudjuk, az e hadtesthez tartozó 700. páncéloscsoportot ellentámadásra rendelték az Uriv közelében áttört erők ellen és ott majdnem teljesen felmorzsolódott. A hadtest többi részének az alkalmazásához is a német OKH engedélye volt szükséges, mert nem volt más tartalék a magyar hadsereg mögött.

A Heeresgruppe B-től Sodenstern tábornok az ellentámadás gyakori sürgetésére január 15-én délután három óra körül így válaszolt: „Cramer először ráüt az ellenség fejére Scsucsje-nél, utána kivonja erejét, majd északra vág és Osztrogozsszkban egyesül a 168. hadosztállyal. Ez nagyban a tervem Cramerrel."

De Cramer nem támadott sem 15-én, sem 16-án, sem 17-én. A magyar hadseregparancsnokság harctéri naplója szerint a Cramer-hadtest a január 17-én estig kialakult ellenséges helyzet miatt nem hajtotta végre az Osztrogozsszk felé tervezett támadást.

A magyar hadseregparancsnokság naplójában, a január 14-i események bejegyzése végén, Jány vezérezredes 18-i keltezésű kézjegyével, az alábbi feljegyzés olvasható: „Ki kell emelnem, hogy a csapatok minden lehetségest megtesznek. A 7. hadosztály parancsnoka a harcálláspontján maradt, miután az ellenség megtámadta a harcálláspontot. A 12. és 20. könnyű hadosztályok parancsnokai is hasonlóan viselkedtek, azonban a páncélosok ellen kézigránáttal és puskával az ember nem védheti magát . . . a szükséges ellátás és lőszer nélkül, a rettenetes télben, hóállásokban és leváltási lehetőségek nélkül, 24 órán túl, semmi ellenállást nem lehet várni." (234/2. hds.)

E józan, a tényleges állapotokat rögzítő értékeléssel megdöbbentő ellentétben a január 24-én kelt 294/2. hds. I. a. 43. I. 24. számú hadseregparancsban Jány vezérezredes a következő kijelentéseket tette: „A 2. magyar hadsereg elvesztette becsületét, mert kevés, — esküjéhez és kötelességéhez hű — ember kivé-

telével nem váltotta be azt, amit tőle mindenki joggal elvárhatott. . . . Becstelenség a lelkevesztett, fejnélküli gyáva menekülés. . . A rendet és a vas fegyelmet a legkeményebb kézzel, ha kell, a helyszínen való felkoncolással, de helyre kell állítani. . . Elsősorban annak van jussa élelemhez, aki elöl harcol. Aki helyét elhagyta és itt hátul gyülekezik, örüljön ha annyit kap, hogy éhen nem pusztul. Helyüket német csapat foglalta el, az megérdemel minden gondoskodást. Mi addig míg rend nem lesz, míg harcképes egységgé nem formálódunk, ilyennel ne számoljunk, mert arra érdemtelenné váltunk."

A Cramer-hadtest ellentámadása nem tudta volna visszafoglalni az eredeti védőállásokat, ehhez nem volt elég ereje, de lehetővé tehette volna a mi hadosztályunktól jobbra védekező 19. és 23. hadosztályok, valamint a bal szomszéd 10. és tőle balra a 13. hadosztályok rendezett visszavonulását. Így elkerülhető lett volna ezeknek a hadosztályoknak a fölmorzsolódása és borzalmas veszteségeik. Ehhez azonban ezeknek a hadosztályoknak idejében el kellett volna rendelni a visszavonulást, vagy legalább meg kellett volna engedni azt, a végsőkig való kitartás melletti görcsös ragaszkodás helyett. Ezáltal még harcképes egységek maradhattak volna. De a védőállásaikban való merev kitartás megkövetelése miatt néhány nap alatt ezek a hadosztályok is felmorzsolódtak. Utána az egész magyar hadseregre kiterjedő, rendezetlen és további óriási veszteségekkel járó visszaözönléssé sőt menekülléssé fajultak az események, túlnyomórészt a német felső vezetés, az OKH hibájából.

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

LENKEFI FERENC

SZALAY ELEK VISSZAEMLÉKEZÉSEI 1848—49-RE

Szalay Elek emlékiratairól

Az alábbiakban közlésre kerülő kézirat 1991 nyarán jutott levéltárunk őrizetébe. Szerzője Szalay Elek, akit — Szilágyi Farkas Alsófehér vármegye 1848—49-ben (Nagyenyed, 1898.) c. munkája segítségével — kétséget kizáróan sikerült azonosítani. A visszaemlékezés sem teljesen ismeretlen, hiszen Szilágyi is kézbevette — már csonkán —, néhány mondatot idézett belőle, de tudomásom szerint nem adták ki.

Szalay Elek 1820. körül született, valószínűleg az Alsó-Fehér vármegyei Hariban, gazdálkodó család sarjaként. Szilágyi mindenesetre hari illetőségűnek mondja. A helység a szentbenedeki kerülethez tartozott, mint több nemesi família birtoka. Lakossága von Treuenfeld 1839-ben kiadott Lexikona szerint román-magyar, református és ortodox templommal, s egy Felvinchez rendelt római katolikus filiával. Szalay a forradalom előtt minden bizonnyal a közeli, a Kemény-család birtokában levő, túlnyomórészt román lakosságú Lándorban lehetett gazdatiszt, vagy haszonbérlő. 1848 nyarán önkéntesként lépett be a gr. Bethlen Gergely és gr. Mikes Kelemen által Kolozsváron szervezett 15., Mátyás (egy ideig Kossuth) huszárezredbe. Itt a szakaszkáplárságig (szakaszvezető) vitte, majd 1849. június 9-én hadnaggyá nevezték ki a július folyamán Hódmezővásárhelyen megalakult, de Kolozsvárt és környékén, nagyrészt románokból toborzott 137. zászlóaljhoz. Bem erdélyi hadseregében egészen 1849 júniusáig a Mátyás huszárezred 3. századában szolgált; története Világos mellett szakadt meg. A kapituláció után kezdetben Tordán vonta meg magát, s csak 1851-ben tért vissza hari birtokára. A polgári életben szorgalmas és takarékos gazda volt, sokkal hozzájárult a református egyházközség anyagi jólétéhez. Élete utolsó éveit elvonultságban töltötte. 1896. március 10-én, Hariban halt meg.

Emlékiratát 1880 és halála között vethette papírra, illetve diktálhatta, ugyanis Jakab Elek 1880-ban megjelent munkájára hivatkozik, Szilveszter Gamit említve. (Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848—49-re. Bp.)

Az irat A-4-es szélességnek megfelelő, annál 4,5 cm-rel hosszabb, meglehetősen rossz állapotban fennmaradt lapokra íródott, három kéz vonásaival. Ezeket (A., B., C.) külön jelölni fogom. A szöveg egységes, a kézírások váltása nem okoz törést. Megítélésem szerint Szalay írása a B. típusú, a „legarchaikusabb," mind helyesírásban, mind írásképben. Ezért feltételezem, hogy emlékei egy részét diktálhatta, más részét maga írhatta, nem egyszerű másolatról van szó. Az „A" és „C" kézírások nem mindenben felelnek meg a mai helyesírási szabályoknak, beleértve a központozás, ill. az esetleges nagy- és kisbetűírások hibáit is. A „B" kézírás viszont magán viseli egy tollforgatáshoz kevéssé szokott,

idős ember ductusának összes jegyeit. A központozás teljesen hiányzik, a szóközöket és az elválasztási szabályokat figyelmen kívül hagyja. A nagy- és kisbetűk használata személy- és tulajdonneveknél is teljesen esetleges. A hangzók hosszúságjelölése hiányzik, a hasonulásnál a kiejtést követi, gyakoriak a betűkihagyások. Az írás teljes egészében az élőbeszéd jellegzetességeinek felel meg. A ragozás következetlen, gyakori a magánhangzók helytelen írása, felcserélése. Az érthetőség kedvéért, a szöveget egységesen kezelve, mindenképpen szöveghű közléshez kellett folyamodnom.

Maga a visszaemlékezés sajnos nem teljes, utolsó részéből 6 oldal elveszett, míg az utolsó oldal egy töredéke fennmaradt. Ezt olvasva feltehető, hogy Szalay a hiányzó részben a fegyverletételt, illetve az azt követő eseményeket tárgyalja. A meglevő rész jóvoltából viszont egy altiszt szemszögéből sok ismeretlen részlet tárul fel 1848—49 erdélyi hadi történéseiről. Igaz, hogy ezek nem változtatnak a történetírásban szinte már kanonizálódott (hiszen a múlt század közepe óta kedvelt téma) megítélésen, de nem mellékes, mennyi új kis adalék bukkan fel, akár ismert személyek emberi vonásaihoz, akár eseményekhez.

A romló emlékezet néhány helyen rajtakapható, ezért Szalay megállapításait kellő óvatossággal kell kezelni, bár más, kiadott emlékezéssel, könyvészeti anyaggal összevetve, megbízhatónak mondható. Tévedésekre leginkább néhány hely megnevezése, személyek keresztneve és rangja esetében, illetve a datálások hozzávetőlegessége terén lelhetünk — az azonosítás azonban gondot ritkán jelentett. A szöveggondozást a folyamatos olvashatóság érdekében, a kevésbé ismert fogalmak esetében nem lábjegyzetekkel, hanem zárójelezéssel oldottam meg.

Az életrajzi adatok zömét — az esetleges kiegészítésekkel — *Bona Gábor:* Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban Bp. 1987. és Kossuth Lajos kapitányai Bp. 1988. c. munkáiból vettem, amelyekre külön nem hivatkozom.

1. o. (A) VISSZAEMLÉKEZÉSEIM 1848 ÉS 49-RE

48. Tavaszán Lándorba[1] jöttek a hírek, hogy a rácok, szerbek, oláhok fellázadtak országunk s királyunk ellen. E zugba akkori idő szerint újság nem járt, csak ritkán egyes[ektől] hallottunk egyes híreket, amik inkább szomorítók mint vigasztalók voltak. Például itt egyet, itt mást gy[ilkoltak] meg, s kínoztak az oláhok az egyes vidékeken. K[aptunk] híreket, hogy toboroznak a honvédséghez minden[felé]. A nemzetőrség csakugyan akkor felszólítást kap[ott], hogy akinek módja van, hogy segítsen gabonával m[eg] lóval, akinek csak mije van, hogy az ifjúság [álljon] katonának a haza megmentésében, mert a haza vesz[élyben] van. Jakab Elek író úrnál[2] láthatók is principális (feljebbvaló, elöljáró), nagyságos báróné Kemény Lászlóné adományai. Azonnal megvillant elmémben hogy katona leszek, feláldozom csekély eddig szerzett vagyonomat, s ha kell, életemet. El is adtam holmimat. Beszerezve egynéhány száz forintokat, ló után néztem, a vidéken nem találva alkalmas lovat. Egy estve hazaérkezve csak meglepetve vettem azon tudósítást, hogy M.(agyar) bükkösi Gálfi István úr ajánlkozik lovat eladni. Másnap azonnal fiatal principálisommal br. Kemény Lőrinccel[3], mivel ő is huszárnak akart állni, átmentünk

1 Lándor, Alsó-Fehér vármegye, ma Nandra (R).

2 *Szentgericzei Jakab Elek* (1820—1897) — M. kir. orsz. levéltárnok, az MTA rendes tagja. Bölcseleti, jogi, teológiai tanulmányait a kolozsvári ev. ref. kollégiumban végezte. 1841—48-ig Marosszék táblabírája, ügyvédi vizsgával. Közlegényként lép be a 15., Mátyás (Kossuth) huszárezredbe, Bem seregében végig harcol. Alkapitányként teszi le a fegyvert 1849. aug. 17-én, Dévánál. Rövid fogsága után, pár éves szilenciumot követően, (történet)írói, közéleti, politikai tevékenységét haláláig megbecsültségben gyakorolhatta.

3 *Br. Kemény Lőrincről Kozma* Lexikona (OSZK. Kézirattár, Fol. Hung. 2092.) honvéd hadnagyként, *Mikár* 1869-es *Schematismus*a alhadnagyként, az Alsó-Fehér megyei honvédegylet tagjaként emlékezik meg. Genealógiai munkákban nem akadtam nyomára.

megtekintendő a lovakat. Principálisomnak ajánlódott volt egy szép szürke, trenérozott volt. De ára az akkori időhöz képest — 300 forint — nagyon sok volt. Nékem felajánlottak volt egy hámos gyeplős paripát, ami 5 éves volt és amellett háton tanulatlan volt. Kihozzák őket, s felülünk rájok, ki-ki arra, amelyiknek szánva volt. Engemet figyelmeztetnek, mert vigyázzak, mert nagyon makrancos. A báró s a lovász előre indulnak, 2. o. (A) s a kocsisok segítségével ráülök, de nem adott a szép [szó]nak semmit, hányni kezd, indulni nem akar. Az álltányon (erkély, karzat) [lév]ő nők és férfiak sikoltanak, s figyelmeztetnek, hogy ügyelj, [mer]t összetör, én rávágtam karikásommal. Két ugrással a [gá]ng (boltozat) alá ugrott, s azon ki a többiek után rohant, minek[utána] egy jó lovaglást tettünk.

Hazafelé már a ló megértette, [hogy] lovaglója nem tréfál, mert még füle hegye is facsaró [egy] hab volt. Visszaérve az egész társaság örvendett, hogy [baj] nem történt. Gálfi megmutatta jegyzőkönyvét, [hogy] 130 forinton vette azelőtt 4 hónappal, de 120 f[orintért oda]adja huszárnak álló szándékomért, amit azonnal [ki is] fizettem, s elhozni akartam. De Gálfi felszólított, [hogy] mikor indulok. Mondám 2 hét, s figyelmeztetett, ne [hozzam el] addig, amíg nem indulok, ajánlva, hogy addig mindent elkövettet lovászával, hogy dresszérozott lóval men[jek], min csak örülni voltam képes. Principálisom vásárja végül elmaradott.
A kitűzött idő eltelvén, már azelőtti saját lovam felpakolva lovam után mentem. Gálfi felszólít, hogy fogadnám el ajánlatát, hogy lovásza velem jöjjön Kolozsvárig[4], a lovam behozandó. Ez már öröm volt reám nézve. Ekkor kiveszi tárcáját, s ád egy tizest azt mondva, fogadnám el tőle, mert jól foghat. Így beérkezve Kolozsvárra, a Cukorgyáraţ[5] tudakoztam, ahol a huszárok voltak gyűlendők.

Amikor beérkeztem, lehetett vagy 30 huszár, de azok nem huszároknak néztek ki. Kevés kivételével mind mágnásfiaknak tetszettek. Ott volt Jakab Elek, Kővári az író[6], aki híres volt mondásáért, amit egy egész óráig elmondott, Szerdahelyi Kálmán színész[7], s több végzett egyéniség (tanult személy). A szegény néhány darab lovat nem volt ki takarítsa, mert alig volt három-négy legény, aki hozzá értsen, s magát alkalmazza. Nem is volt ott semmi lószerszám egyéb, kötőféknél. No de szaporodott a legénység, gyűltek a lovak. Többen saját lovakkal rukkolva be, olyan volt Szilveszter Gami is, akit mint lótakarítóját említi 3. o. (A) Jakab Elek[8].

Ahogy azután való nap, hogy beérkeztem a vizsgáló bizottmányhoz, felmentem, és amint mentem és még az jutott eszembe, hátha még be nem vesznek. De mi öröm lepett meg, mikor a vén székely orvos kijelentette, hogy az isten is huszárnak teremtett. Fel is eskettek bennünket, (hogy) királyunk és hazánkért szárazon, tűzön s vízen hűségesen szolgáljunk. De mi csalattatás később, mi akik saját lovainkkal állottunk be, el voltunk látva nyeregszerrel, a többiek a ló szőrire, vagy egy-egy darab pokrócon ültek, s úgy tanulgattuk a katonai mustrát etc. Akinek csak módja volt, a maga költségén csináltatott magának uniformist, mint magam is. De amint említém, nyereg, kard, pisztoly sose volt. Így teltek a napo, egy-egy vesszővel, pálcával tanultunk a Cukorgyár udvarán. Szerencsénk volt László Lajos

4 Kolozsvár, Kolozs vm., ma Cluj Napoca (R).

5 Cukorgyár — 1837-ben a Cukorgyár Társulat létesítette, de cukrot sohasem gyártottak benne. 1865-ben szeszgyárrá alakították át. A város Külső-Magyar utcáján levő nagy telke akkoriban alkalmas volt sok ember elhelyezésére.

6 *Kővári László* (1819—1907) — Birtokos, az MTA levelező tagja. Jogot végez, Marosvásárhelyen királyi táblai cancellista. 1848 júniusától Kossuth pénzügyminiszter statisztikusa. Az OHB 1848 októberében Erdélybe küldi. Később Bem erdélyi hadseregének historiográfusa és haditudósítója. Működését a zsibói fegyverletételnél fejezi be. Rövid bujkálás után elfogják, de Urban megkegyelmez neki. Pestre költözik, a Pesti Napló munkatársa lesz. A Mack-összeesküvésben gyanúperbe fogják, Kolozsvárra internálják. 1854-től anyagi gondjait házassága leveszi válláról, zavartalanul tevékenykedhet a biztosítási szakmában.

7 *Szerdahelyi Kálmán* (1829—1872) színész. 15 évesen, atyja ellenére, Kolozsvárt színésznek áll. 1848—49-ben mint hadnagy harcol. A bukás után besorozzák, de ismerősei közbenjárására szabadul. Ezután mint vándorszínész működik. Állandó helyet 1854-ben talál a pesti Nemzeti Színháznál.

8 *Szilveszter Gami: Jakab Elek* Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezés 1848—49-re Bp. 1880. c. munkájában említi őt *Sylvester Gámiliel* néven, aki életét is megmentette. „... nemes lélek, bátor közkatona." (332. o.) 1890-ben még élt, *Mikár Zsigmond* veszi fel Névkönyvébe *Gamalich Szilveszter*, tövisi lakosként, mint volt őrmestert, az Alsó-Fehér vármegyei honvédegylet tagját.

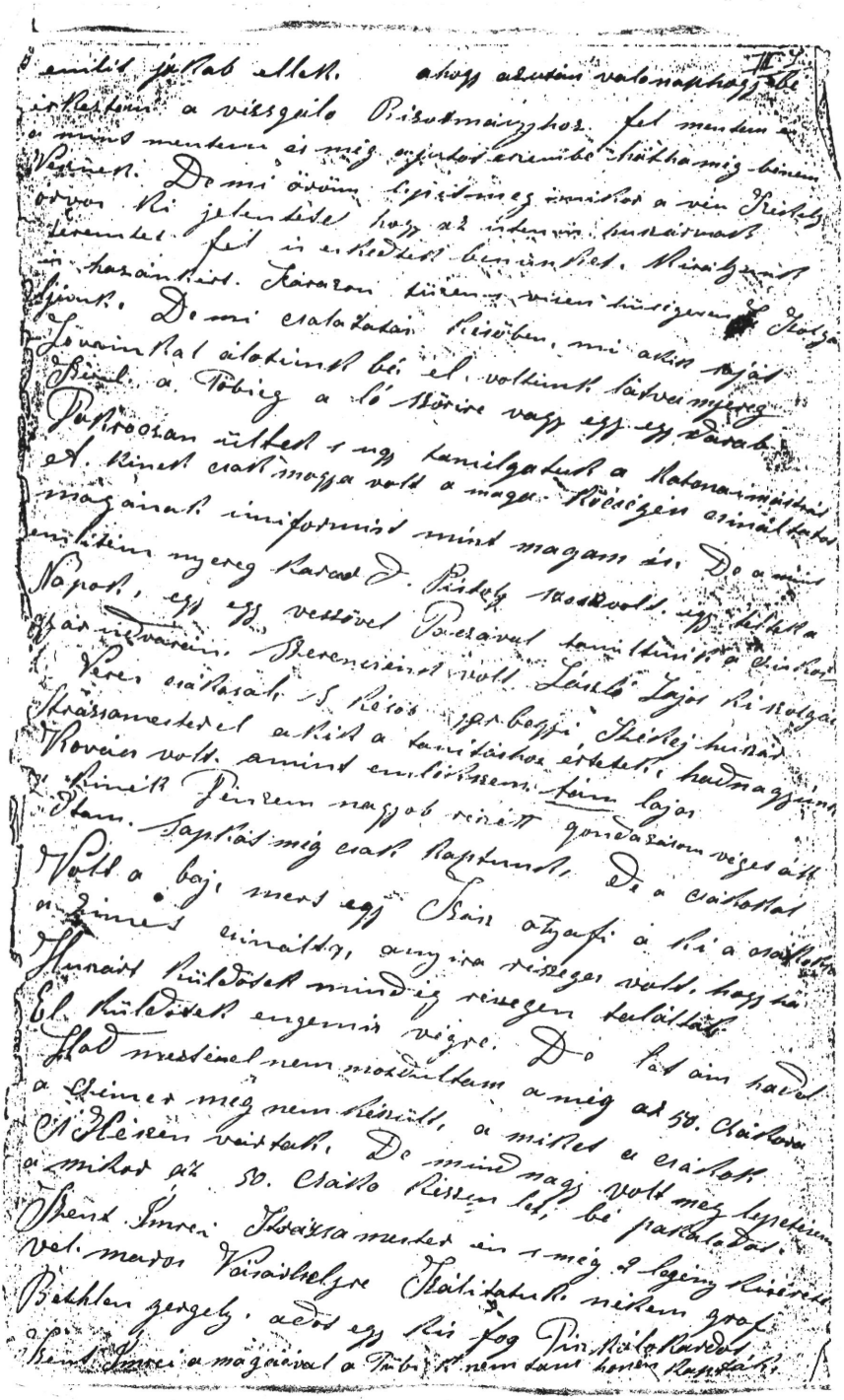

„A" típusú kézírás

kiszolgált veres csákóssal[9], s később [egy] egerbegyi[10] székely huszár[11] strázsamesterrel (őrmester), akik a tanításhoz értettek. Hadnagyunk Kovács volt, amint emlékszem, tán Lajos[12], akinek pénzem nagyobb részét gondozásom végett átadtam. Sapkát még csak kaptunk, de a csákókkal volt a baj, mert egy szász atyafi, aki a csákókra a hímet csinálta, annyira részeges volt, hogy ha huszárt küldöttek, mindég részegen találták. Elküldöttek engem is végre. De lett ám haddelhadd, mert én el nem mozdultam, amíg az 50 csákóra a címer meg nem készült, amiket a csákók itt készen vártak. De mily nagy volt meglepetésem, amikor az 50 csákó készen lett, bepakolódott Szentimrei strázsamester[13], én s még 2 legény kíséretével Marosvásárhelyre[14] szállítottuk. Nékem gróf Bethlen Gergely[15] adott egy kis fogpiszkáló kardot. Szentimrei a magáéval, a többiek nem tudom honnét kapták. 4. o. (A) Így érkeztünk a vásárhelyiek örömére Vásárhelyre.

Ezalatt a munka Kolozsvárt is szaporábban kezdett menni. Mi Kolozsvárra visszafelé menve vidékiek lévén, a rostokidőt arra használtuk, hogy hazarándultunk. Gálfinál látogatást tettem, aki megérdemelte, s nagyon szívesen fogadta tiszteletemet. Bemutatva bár még hiányosan, a huszári uniformist, s megköszönni neki újólag a nekem adott jó lovat. Kolozsvárra beérve csak mind panaszt, zúgolódást hallottunk Vay Miklós kormányzó[16] ellen, aki se a huszárság nyeregszere, pokróc, kard, pisztoly, egyszóval a szükségesek[nek] léteiről nem rendelkezett, vagy ha igen is, csak eredmény nélkül. Ott a gyalogság 11-ik zászlóalja[17] hónapokon keresztül minden fegyver nélkül, vesszőkkel tanulta a mustrát. Mi avval töltöttük időnket, [hogy] lovainkat a Szamosban feresztettük. De kik feresztették, egynéhány hosteiti[18] fiúk, akik meg voltak szokva a lóferesztéssel. Nem ült rája biz oda sem színész, sem író, senki. Nekem szeren[csém] volt, mivel egy hóstáti (által), rendes három osztrák értékű forintért a legpontosabban lovam gondozva volt.

Egy alkalommal egy este esett az eső, volt ló[tás]-futás, kit küldjenek Tordára[19]. Újból Szentimrei s én, s a másik kettő, akinek legalább kardunk, nyeregszerszámunk volt, két levelet víve indultunk útnak. Két levelet víve azon meghagyással, hogy a legsebesebben menve, Tordán br. Kemény Farkas[20] őnagyságának kézbesítsük. Amikor a Feleken[21] már jól felhaladtunk volna, halljuk hátulról a kiáltást: hu-

9 A 2., (Hannover) huszárezred buzérvörös csákója jöhet szóba. Az 5., (Radetzky) huszárezred csákója volt 1848-ban még ilyen színű, de ők Itáliában állomásoztak. Tömeges idejutásuk lehetetlen volt, míg előbbieknek Zilahon volt raktáruk, újonc és szabadságos huszárokkal. *László L.*, obsitos lévén, mindenesetre utóbbi is lehetett.

10 Egerbegy — Erdélyben több is van. A legnagyobbról, az aranyosszéki mezővárosról van szó. Itt állomásozott a Székely huszárezred egy osztálya. Ma Aranyosegerbegy — Viişoara (R).

11 A 11., sepsiszentgyörgyi állomáshelyű határőr huszárezred, más néven Székely huszárok. *Bona Gábor* szíves tájékoztatása szerint Szentgyörgyi József őrmesterről van szó.

12 Jakab Elek Visszaemlékezésében *Kovács János* főhadnagyot említi, megemlékezve segítőkészségéről. (331. o.) Bonát idézve *(Bona Gábor:* Kossuth Lajos kapitányai. Bp. 1988. 335. o.). *Kovács János* (1814—1898) Mátyás-huszár kapitányról, később aradi királyi táblabíróról, a Közép-Szolnok megyei honvédegylet tagjáról lehet szó.

13 *Szentimrei István* (1802—?) — Jogvégzett kisbirtokos. Belső-Szolnok megye jegyzője. Önkéntes a 15., Mátyás (korábban Kossuth) huszárezredben. 1849 júniusában Bem őrnaggyá, Szászsebes térparancsnokává lépteti elő. Zsibónál teszi le a fegyvert aug. 24-én. A kényszersorozásnál alkalmatlan, 1855-ben függetlenségi szervezkedés miatt két év várfogságra ítélik. 1867—68-ban a Belső-Szolnok megyei honvédegylet tagja.

14 Marosvásárhely, Maros széke, ma Tirgu Mureş (R).

15 *Gr. Bethlen Gergely* honvéd ezredes (1810—1867) — Jogvégzett középbirtokos, pár évig az erdélyi kancellária hivatalnoka. Kolozsváron a 15., Mátyás (korábban Kossuth) huszárok fő szervezője gr. Mikessel együtt. Bem erdélyi hadseregének lovassági parancsnoka lesz, legendás hírű katona. Világosnál kapitulál. Emigrációját követően 1860—62 között a szárd királyi hadsereg tábornoka. 1866-ban a poroszországi magyar légió tagja. 1867-ben amnesztiával hazatérhet, de pár hét múlva meghal.

16 *Br. Vay Miklós* (1802—1894) — Főrendházi tag, koronaőr, erdélyi királyi biztos. A bukás után várfogságot szenved. 1860—61-ben m. kir. udvari kancellár, Borsod főispánja. A főrendiház elnöke, az MTA igazgatótanácsának tagja.

17 A 11. honvéd zászlóalj 1848 nyarán alakult Kolozsvárt. Történetéről l. *Szigethy Miklós* könyvét. (Egy honvéd magánjegyzetei. Adatok a XI. zászlóalj történetéhez... Kolozsvár, 1868.).

18 Hóstát — akkori terminológia szerint Kolozsvár külvárosi részei, pl. Házsongárd.

19 Torda, Torda vm., ma Turda (R).

20 *Br. Kemény Farkas (1797—1852)* honvéd ezredes — 1814—26-ig a 8. (Koburg) huszárezrednél szolgál, főhadnagyként lép ki. 1849 áprilisától ezredes, a gyulafehérvári ostromsereg, majd a kolozsvári hadosztály parancsnoka. Zsibónál teszi le a fegyvert. Kimenekülése után élete végéig a londoni magyar emigráció egyik vezetője.

21 Felek — Kolozs vm., ma Erdőfelek — Feleacu (R). Román lakosságú, nagy stratégiai fontosságú község Kolozsvár mellett. Szalay a szót „feleki út" értelemben használja.

szárok huszárok! Hát László Lajos jő a Mikes 5. o. (A) sárgájával, nyereg nélkül. Átád még egy levelet a strázsamesternek, hogy bármi eshetőség történjék az úton, a leveleket bár egy huszár is, br. Kemény Farkasnak kézbesítse. Haladtunk is mi az esővert fényes országúton úgy, mint csak huszár haladhat. Tordára érve, ahol még a vendéglők mind világosak voltak, a bárót a napnál feltaláltuk. A levelek kézbesítése után lett ám sürgés forgás. Több gyalogság kirukkolt, várdszekerek (társzekerek) állítottak elé, amik azonnal Kolozsvárra indíttattak. Ekkor tudtuk meg, hogy Fejérvárról[22] küldött fegyvert a gyalogság s a huszárság részére, ezért volt a menetel oly sürgős, mivel azon hír keringett, hogy az oláhság a Feleken a fegyvereket el akarja fogni, amiből ezzel ekkor semmi sem lett. A fegyverek csekélysége, mivel olyan háromszázig való resztunggal (felszerelés) ellátva a gyalogság részére, a huszárok részére 60 nyereg, s a hozzátartozó resztung, csinált is ő egy kis örömet a katonaság között. Mi is másnap, mivel a sebes menés alkalmával lovainkról a vasalat lehullását kipótoltuk, Kolozsvárra visszamentünk. Én bár betegen, mivel valami hideg malacsülttől hideglelést kaptam, és a kórházba kerültem. Mi meglepetésem volt, amikor harmadnap múlva a huszárok gyalog, kardosan, pisztolyokkal felfegyverkezve, reggel a gyalogsági kaszárnyába megérkeznek, s hátul a kőfal mellett rendbe állnak, a gyalogság pedig fegyverrel háromszögben a kapu belső részét elfoglalja, egész védelmi állásba tevé magát. Hát egyszer csak jőnek valami tisztek vegyesen a miéinkkel, s a gránátérosokkal ekkor. 6. o. (A) S ekkor a vezénylő tiszt honvédeinktől rostokat (a pihenőket) fegyverbe parancsol, úgy a huszárok pisztolyaival ekkoron keletkezett a lárma, kiáltották a honvédek, s a huszárok egyszerre, üresek fegyvereink. Az okozta ezt, hogy a gránátosok fegyvereiket a Várda[23] előtt megtöltötték, azt állítván, hogy a mieink Kolozsvárról a kivonulást Szeben[24] felé meg akarják gátolni, s őket elfogni, amiből pedig semmi sem volt. (B) (ceruza) Két nap múlva reggel kijelenti a doktor, hogy jobban vagyok, öltözzem fel, s egy ajtóra mutatva (mondja, hogy) keressem őt fel. Nevére tisztán nem emlékszem, vagy Nagy vagy Kis volt. Amikor a szobába nyitok, ott az egész 11-ik zászlóalj tisztikara, maga ez a doktor és az ezredes Bittó[25], egyen [...] fogyasztanak s az általuk folytatott villásreggelivel kínálnak, mely [...] jólesett ott az ispotálykoszt után. Bittó kérdé, hogy hívnak, hogy vagyok huszártársaimmal s tisztjeimmel — jól, (ceruza vége) s ekkor tudatja, hogy Szerdahelyi Kálmán a doktort pisztolyra kihítta, mégpedig úgy, ha ő vész, más huszár ád elég[tételt], s a doktornak veszni kell. S mily nagy baj lenne, ha a katonaság anélkül maradna, nem egyenlíthetném-e ki valahogy a dolgot. Én azonnal megígértem, s bár nagy bajjal, sikerült a béke. Az ok az volt, hogy a Szerdahelyi Kálmán neje a doktornál tartózkodott gyógyítás végett. A doktor özvegy volt és két gyermek atyja, akiket gondozott is anyjok helyett. S a békefeltétel az volt, hogy a doktor minden holmijával együttpakolja holmijait s azonnal küldje haza Nagybányára[26]. Amikor a hírt felhoztam, bizony volt öröm a ho[nvédek] és tisztek között, az elszállítás még aznap megtörtént, kész volt a béke. De reám nézve mely nagy kitüntetés, s kézszorítás mindenkitől.

Ezután én is kiballagtam a piacra s megebédelni, 7. o. (C) (ceruza) s amikor visszsza akarok menni a szállásra, útközben utolért gr. Bethlen Gergely, ki fiakkerrel jött. Maga mellé ültetett s azon rendeletet adta nekem, hogy Kovács Lajos (sic!) hadnagynak mondjam meg, hogy mindennel legyen rendben, mert ő nemsokára bemegy. Amikor beérkeztem, már sötétedett, de a legénység rendben volt sorakozva az udvaron. Legényem is ki akart lovammal rukkolni, de lovamat elvettem tőle, bár tisztjeim a maradásra akartak bírni, most épültem csak fel a betegségemből. Kiindultunk tehát. Ekkor láttuk, hogy a 11-ik zászlóaljbeli honvédség húzódik ki Szamosfalva[27] felé, mikor az eső hullani kezdett, s besötétedett. A lovasságnak felét

22 Gyulafehérvár, Alsó-Fehér vm., ma Alba Iulia (R).
23 Várda — a Nagy Strázsaház Kolozsváron, akkoriban a Rhédey és Jósika házzal szembeni katonai főőrhely, a Nagypiac délkeleti sarkában. Az 1880-as években bontották le.
24 Nagyszeben, Nagyszeben-széke, ma Sibiu (R).
25 *Bittó Károly* honvéd őrnagy (1806—1865) — A szabadságharc kitörésekor 24 éve szolgál a 62. (Turszky) gyalogezredben, főhadnagy. Átlép a 11. honvédzászlóaljba. Később a 32. zászlóaljnál, 1848 okt. végétől őrnagy, parancsnok. 1849 tavaszán előbb Marosújvár, majd Szamosújvár parancsnoka a bukásig. Félévi fogság után kegyelmet kap, majd uradalmi erdészként lóról bukás következtében hal meg.
26 Nagybánya, Szatmár vm., ma Baia Mare (R).
27 Szamosfalva, Kolozs vm., ma Someşeni (R).

előre elővédnek, más felét hátvédnek rendelték. Én az elővédbe estem, s kalauzunknak egy Duha nevezetű alacsony termetű örmény ember, egy kis biztos lépésű lovon. Így meneteltünk egész éjjel anélkül, hogy tudtuk volna hová, merre?

Amikor a hajnal hasadt, figyelmeztet engem Duha egy emberre, ki egy dombon állott, hogy az őr. Nekivágtattam, hogy elfogjam, de köztünk egy nagy árok volt, mit késön véve észre, lovamat hirtelen megfékezve, hanyattvágott. Társaim az utat tartva az őrt elfogták. Tisztjeim ekkor is maradásra akartak bírni, de égve a harci vágytól, nem vettem fel ütésemet, s tágítani nem akartam. 8. o. (C) Gr. Bethlen G. hozzánk huszárokhoz csatlakozott, s elöl lovagolva Bare nevű falunak[28] jobb felén a gyalogság a falu közepébe, a hátvédben lévő huszárság balfelől nyomultunk bekerítendő a község cintermén (halottasház) és a templom körül összegyűlt oláhságot. (Szeptember vége felé történt.) Amint a gyalogság az oláh csordához közeledett, az oláhok lövöldözni kezdtek, hol egy Rákosy[29] nevű, a 11-ik zászlóaljbeli honvéd könnyű sebet kapott. De látva az oláhok, hogy a huszárság által is be vannak kerítve, a lövöldözést abbahagyták, s magokat megadták. Az oláhok, kik oda voltak gyűlve, avégett voltak ott vagy 7—8 faluból, hogy a prefektek[30] által rablásra s garázdálkodásra legyenek bírva. Az elfogott oláh tábort a faluba kísértük, Baternai és Paulik[31] prefekttel, kiket szekérre ültettünk s kiknek kocsisáról később hírlett, hogy ő is tribun[32] volt. Akkor pisztolyomat elővéve reájuk szegeztem azon szándékkal, hogy lelőjem őket, látva a gyalogság és lovasság, kiáltották: lőjed!!! A tisztek észrevették, s hozzám ugrottak, s mondták, ne bántsam, mert Kolozsvárra viszik őket, s ha hibásak lesznek a nép felbujtásában, biztosan felakasztják. Ezen ígéretre pisztolyomat visszatettem. Már indítani akarták vissza a legénységet, mikor eléállottam azon sza- 9. o. (C) vakkal: a legénység a tegnap déltől fogva nem evett, a legénység ruha nélküli, itt pedig hová annyi oláhot összegyűjtöttek, bizonyosan van enni és inni való elég, s szintén mi pótolja a honvéd hiányos öltözetét. A legénység kiáltá: helyes, igaz. Ekkor 1/4 órát engedtek élelemszerzésre, mi bővön kipótolta az éjjeli fáradság s étlenség nehézségeit, amennyiben gyomrunkat kielégítettük. S sok gyalog mezítlábas honvéd öltözött piros csizmába, s kelczunba (?).

Letelvén a 1/4 óra a szekeret elindították a prefektekkel s oláhsággal a községen alól lévő hídig. Ott tisztjeink a népnek beszédeket tartottak, menjenek haza s ne hallgassanak az ámítók után, viseljék magukat nyugodtan, szóval erkölcsi prédikációt mondottak, hogy óvják magukat rablástól, garázdálkodástól, s a népet elbocsátották. A prefekteket, kik szekéren ültek, nem bocsátották el, hanem engem ötödmagammal fedezetükre rendeltek és útnak indultunk Kolozsvár felé. Az út közben a prefekteket folyton szekíroztam. Félóra múlva gr. Bethlen magához int, s mondja, hagyjon fel szekírozásával, nézze — a hegyekre mutatva, hol a hegytetők oláhsággal voltak megrakva, 10. o. (C) kik szintén erre a napra Baréba gyűlésbe jöttek, s kik csapatunkat meg akarták támadni — ott van magának tennivalója. A lovasokhoz csatlakoztam és előztük a minket fenyegető oláhságot. Estére Kolozsvárra érkeztünk. A város végén a foglyokat leszállítottuk a szekérről, s ötödmagammal, — miután a kísérő csapathoz ismét visszamentem — kísértük be őket a városba. A többi huszárság a Cukorgyárba vonult. Amikor a városháza elé értünk, valami hozsdati[33] magyar emberek a foglyokat közülünk kiragadták, megöklözték, a sárba keverték, nagy bajba került azokat körmeik közül kiszabadítani. A városházára bevitték és ott az udvaron oszlophoz kikötötték, statáriom lévén harmadnapra

28 Bare, Kolozs vm., ma Barai (R).

29 Feltehetően *Rákosi Józsefről* van szó, aki *Szilágyi Farkas* i. m. függelékében (258. o., lábjegyzet, stb.) mint nyugalmazott hari körjegyző szerepel.

30 Prefekt — A román felkelés szebeni comitéja Dákorománia „restaurálása" jegyében az erdélyi *vármegyéket prefektúrákra* osztotta. Ennek vezetője a prefekt.

31 Kolozsváron . . . „ítélte el és végeztette ki a rögtönítélő bíróság Baternai v. Tyivoran Sándort . . ." *(Jakab Elek:* i. m. 428. o.) Paulik prefekt Szalay tévedése. Batrineanuval együtt Vasile Simonis prefektet fogták el 1848. okt. 11-én.

32 Tribun —a román felkelés „római" mintára a prefektúrákat tribunátusokra osztotta, ezek elöljárója a prefekt alárendeltje, a tribun.

33 Talán a Hunyad-megyei Hosdát falu — ma Haşdat (R).

felakasztották a honvédség védve alatt,[34] mert az volt híre, hogy hogy nem csak az oláhság hanem Urban[35] is jön, hogy őket kiszabadítsák. Amikor az akasztófára került Baternai elkiáltotta magát: „Eu romanilor pentru voi mori!"[36] a dobok a további beszédet elnémították. Másnap gr. Bethlen a lovasságot magaviseletéért megdicsérte, nekem mondta, maga Szalay a lépést elvétette, de hibáját újból helyrehozta. (eddig ceruza) (A)

A piacon járva valami gyönyörű görögdinnyéket láttam, megvettem három gyönyörű példányt, fiákerbe tettem, levittem Julcsához. Itt meg kívánom jegyezni, hogy Julcsa egy igen szelíd, becsületes leány volt, anyja vendéglősné a Cukorgyárhoz közeli utcaszegleten, s így ragadott e név reá. 11. o. (A) E nap éppen jártatni mentünk, tudtam, hogy ilyenkor rendesen Julcsánál szoktak vacsorálni a tisztek, s többen. Este későn jövén haza a lovaglásból, már sötét volt, azonnal fel Julcsához vacsorára. Gr. Mikes Kelemen[37], gr. Betlen Gergely az asztalfőn ültek s így tovább, én az asztal végén. Vacsora közben kezemet mellemre teszem, ahol a tárcám szokott állani. Zavarba jövök, amit Mikes észrevesz, mivel felkeltem, bocsánatot kértem, hogy az asztalt elhagyhassam. Kérdezi mi baj, mondom elvesztém tárcámat. Mi lehetett tartalma, mondom vagy százharminc forint. Azonnal megyek a Cukorgyárba, ahol lovamról leszállottam, s ott megtaláltam tárcámat. Visszajövet, rögtön észrevette Mikes. Kérdezi megtalálta, meg, mondám, adja ide, kéri tárcámat, aminek tartalmát megszámlálva százharminchét forintot talált. Visszaadá a tárcámat, s vigyázzon tárcájára, mert egy huszárnak kár lenne ennyi pénzt elveszteni. Ekkor megszólítá Julcsát és az asztalon lévő üvegeket borral megtölteté, saját kontójára örömébe. Vacsora után felhozák a pompás görögdinnyét, ami éppen rendelve nem volt, erre kérdé gróf Mikes, hát mi ez Julcsa, ezt ki rendelte, Julcsa: nem tudom, hogy nevezzem, nem tudom, a keresőnek, vagy megtalálónak (köszönhető-e).

Sokszor történt, lerendelték a bandát a Cukorgyár udvarára, ahol némelykor még maguk is, (Bethlen és Mikes) körbeállva a huszárokkal résztvettek a mulatságban. Ezen idő körül történt a ligetben[38] egy operai előadás, ahol én is megjelentem, harmadmagammal, Heves Mihály[39], László Lajos. 12. o. (A) A svalizsér (könnyűlovas) banda volt a játszódó. Mondja Heves nekem, ezek a svarcgelbek (fekete-sárgák, gúny.) nem húznának egy rákóczit. Mondom néki, én megcsinálom hogy igen, ő azt mondja, hogy nem hiszi. Fogadtunk egy veder aszúszőlő-borba aki lesz a vesztes, fizet. Azonnal megyek a képelmájszterhez (zenekarvezetőhöz), s felkérem akik már rendbe voltak, lenne szíves egy rákóczival megkezdeni és bevégezni, fizetek egy veder aszúszőlő-bort. Kezeit nyújtotta, s meghajtotta magát, s meg is tevé az egész nép nagy örömére. El is menénk a zenészekkel, és Heves megfizeté a bort. De mi az annyi éhes gyomornak, mert enni is kellett, s a többi önként jött(et a) képelmájiszter unszolta a hazamenetelre, hogy kinek lett volna (kedve) otthagyni a többi aszúszőlőt. A képelmájszter hazament, mi meg reggel rukkoltunk be a Cukorgyárba hat svalizsér trombitással, akik hozzánk átállottak. Ekkor volt új öröm, hogy van elég trombitásunk, ami 120 forintomba került.

34 A kivégzések Kővári szerint 1848. okt. 12-én történtek. „. . . . Kolozsváron két, s Vásárhelyt egy lázítót . . . felakasztának." Neveket nem említ. In: Erdély története 1848—49-ben Pest. 1861. 90. o. Jakab E. viszont 13-át adja meg a baréi akció időpontjául. (I. m. 428. o.). *Hermann Róbert* hívta fel figyelmemet *Varga János* és *Miskolczy Ambrus* forrásközlésére, amely segít az időpontok rekonstruálásában. (*Levéltári Közlemények*, 1988/1. Egy prefekt halála) Alexandru Batrineaut (Baternai v. Tyivorán Sándort) és Vasile Simonist (Simonis Lászlót) 1848. okt. 11-én fogták el, 12-én elítélték, s 13-án de. 11 órakor végezték ki őket. A két prefekt elfogása során egy tizedes a hátán pisztolylövéstől sebesült, egy honvéd szúrást kapott a kezén.

35 *Karl Urban* (1802—1877) császári táborszernagy. Mint a cs. kir. 17. (naszódi 2., oláh) határőrezred alezredese, 1848 szeptemberében a magyar kormány ellen szegül, s a román felkelést támogatja. Észak-Erdély cs. kir. főparancsnoka lesz. Bem két alkalommal is kiszorítja Bukovinába. Marosényi győzelméért (1849. II. 5.) megkapja a Mária Terézia-rend nagykeresztjét. 1849 júniusában a Grotenhjelm-féle orosz intervenciós seregben kap parancsnokságot.

36 „Értetek halok meg románok!" (rom.).

37 *Gr. Mikes Kelemen* (1820—1849. I. 21.) — honvéd ezredes, Bécsújhelyen, a katonai akadémián tanul. 1837—42 között a 4. (Sándor) huszárezredben szolgál, onnan mint hadnagy lép ki. Utána gazdálkodással foglalkozik. Bethlen Gergellyel együtt a 15., Mátyás (korábban Kossuth) huszárok szervezője és parancsnoka Bem hadseregében. Nagyszeben első ostrománál esik el.

38 Talán a Lövölde-kertről van szó, amelyből később sporttelep lett. A XIX. sz. közepén gyakran rendeztek itt majálisokat, táncvigalmakat.

39 Lehetséges, hogy *Heves Gáborról*, a Mátyás huszárok 1. századának későbbi főhadnagyáról van szó. A szabadságharc után Buzásbocsárdon, majd Vidrátszegen haszonbérlő. Az 1880-as évek derekán halt meg. (*Szilágyi*: i. m. 412. o.)

E tájban érkezett meg a 2. huszárszázad Szamosújvárról[40] vagy Désről[41], kinek tisztjei voltak Makrai kapitány[42], Bíró Lajos[43], Jékei[44] hadnagyok. Ekkor kiszállítottak a városra, én a Monostor utcában, Máminál[45] kaptam kovártélt (szállást), ez azért volt híres, mivel a mágnások többször idejöttek vacsorára. Egy este künn sétálgatok, beszólít Kovács hadnagyom, s egy kis piszkos papírszeletet kezembe ád, rámutatva az ott álló gezsei gróf Toldi Lajosra[46], mondva esketném fel, amit nagy bajjal a sötét szobában meg is tevék. A gróf huszár lett, mint szomszéd falujabelire rám ismert, s felszólított, mint régibb huszár, 13. o. (A) ha lehet a sorban legyen mellettem, szoktassam a katonai dolgokba, mit szívesen ajánlék. Harmadnap múlva elindultunk Tordára. Ott mintegy öt nap időztünk, onnét Harasztoson[47] keresztül, ahol a magyar nép, korsóban, tégelyekben hozta víz gyanánt elénkbe az akkor pezsgő bort. Sz. Kocsárdon[48] egy keveset megállottunk, míg a gyalogság a nagylaki[49] hajóhidat a Nagylak felőli partról áthozta, lődözés közt, mi Nagylakon alól, a Szé[kely] huszárok Káptalannál[50], gázlón mentünk keresztül. A láger a Dobai[51] udvarán lévő szép téren kezdte magát összeszedni. De amint látták, hogy mi a vizen átgázolunk, tribunjaik elöl, s ők meg utánuk, szaladni kezdettek. Gróf Bethlen Gergely legelől, én meg utána, kettes rendben vágtattunk felfelé az erdőnek, hogy a nép futását, ha lehetséges megakadályozzuk. Az erdő alján egy futó oláh hirtelen megállt, 10 lépésnyi távolról célba veszi gróf Bethlen Gergelyt, én azonnal ráösmerek a falumbeli legjobb lövő oláhra. Sarkantyút adok lovamnak, Bethlen előtt termek, az oláh trémába jő (reszketni kezd), fegyvere elsül, egy szem serét a hátul jövő huszárnak a nyakába megy, és egy keveset megsérti[52], a gróf mentve van. Az oláh egy nagy árokba beléugrik, én utána lövök, golyóm hüvelyk és mutatóujja közt ment keresztül. Az árkon utánaugratok, az oláh menekszik az erdőbe. 14. o. (A) Ez árkon keresztüli ugrást többen is megkísérték, de majd mind póruljártak, kivált gróf Toldi, kinek karperece kiment helyéből és lába kimarjult, azóta többé nem láttam.

Bethlen Gergely az árok mellett ment le a huszárokkal, én meg az erdőn egy ösvényen, ahol a helyet jól ismertem, haladtam egyirányba véle, ahol egy szűk ösvényen egy nagy lándzsás oláhhal találkoztam. Amikor vele bajlódnék, utolér Bíró Lajos, mondva nékem, menjen már, hagyja itt nékem már a lesett oláhot. Ez al-

40 Szamosújvár, Belső-Szolnok vm., ma Gherla (R).

41 Dés, Belső-Szolnok vm., ma Dej (R).

42 *Makray László* (1815—1876) honvéd ezredes. — A kézdivásárhelyi katonai nevelőintézetben végez. 1833—44 között az 51., (Károly Ferdinánd főherceg) gyalogezredben szolgál, hadnagyként lép ki, utána gazdálkodik. A 15., Mátyás huszárezredben ezredességig, parancsnokságig viszi. Zsibónál kapitulál. Aradon 16 év várfogságra ítélik, de 1850-ben szabadul. 1866—1875. országgyűlési képviselő.

43 *Szentkatolnai Bíró Lajos* (1820—1884) honvéd százados — földbirtokos, jogot végez Kolozsváron. Ügyvéd az erdélyi Guberniumnál, majd 1848-ban Vay Miklós titkára. Önkéntesként lép be a Mátyás huszárezredbe. A fegyverletétel után egy időre nyoma vész, de az ötvenes években már különféle közéleti funkciókat lát el. 1863-ban visszavonul vingárdi birtokára. Visszaemlékezéseit „Egy volt honvéd" szignó alatt 1882—83-ban a *Kolozsvári Közlöny*ben és *Magyar Polgár*ban, s a nagyenyedi *Közérdek* c. lapokban publikálta. Írásai sokban átfedik, magasabb szinten, Szalay inkább szubjektív memoárját. (Életrajzára l. a *Kolozsvári Közlöny* 1884. III. 16. sz. nekrológját.)

44 *Jékey Lajos* (1800—1885) — Önkéntesként lép be a 15., Mátyás huszárezredbe. *Imreh Sándor:* Visszaemlékezés az 1848—49. évi szabadságharcra Erdélyben (Marosvásárhely, 1880.) c. munkájában a vízaknai csatában említi őt, mint az ezred 2. századának kapitányát. 1849 nyarán a dési pótlovazási telep parancsnoka, főszázados. Világosnál kapitulál.

45 *Mámi — Jakab Elek:* i. m. 330. o.; így ír róla: „. . . külmagyar utczában Máminál, egy igen jól főző öreges magyar gazdasszonynál, kinél a tisztek és közhuszárok számára külön asztalok voltak terítve."

46 *Toldi Lajos* — Marosgezsén (Gheja) született, a 15. huszárezredben hadnagyságig vitte. 1848. okt. 23-án Nagylaknál megsebesül, felgyógyulása után végig harcol. A kapituláció után visszavonul marosgezsei birtokára. Élete végén Tordán telepedik le. 1855-ben hal meg. (*Szilágyi* i. m. 413. o.).

47 Harasztos, Aranyosszék, ma Călăraşi (R).

48 Székelykocsárd, Aranyosszék, ma Lunca Mureşului (R).

49 Nagylak, Alsó-Fehér vm., ma Noslac (R). Az ütközet okt. 23-án volt.

50 Káptalan, Alsó-Fehér vm., ma Stîna de Mureş (R).

51 *Dobay Károly* 1849 január elején kilépett, s az uralkodóra hűségesküt tett honvéd tábornokról lehet szó, bár neki itt nem volt udvarháza.

52 *Br. Kemény Gábor:* Nagy-Enyednek és vidékének veszedelme 1848—49-ben (Pest, 1863.) c. munkája 123. o., valamint *Orbán Balázs:* A Székelyföld leírása. (Pest-Bp. 1868—1873.) 5. k. 84. o. *Kis Mihály* huszárt említi, aki valószínűleg megegyezik a *Mikár* 1891-es Névkönyvében feltüntetett, Nagyenyeden élő szekeres, volt őrmesterrel. *Bíró Lajos* ellenben, visszaemlékezéseiben *Nagy Imréről* szól. *Magyar Polgár*, 1882. III. 5.).

kalommal az erdő alján trombitálnak gyűlőre, mi is hirtelen az erdőből kiérve csatlakozunk a többiekhez, s lefelé menve, az erdőtől alig egy 40 lépésnyire, egy oláh fekszik egy árokban hason, kalapja fején, lándzsája mellette. Egy huszár a sorból kiugrik, őtet felkölti, amit másként nem tehetett, (mint) az árkon átugrani, s úgy vágott kardjával kalapjának. Az oláh felugrik, kapja lándzsáját, s a marton (árokpart) megfordult huszár lova szügyibe döfi. Erre más huszárok is odatérnek, s a kihúzott lándzsát újból egy más huszár lova szügyibe döfi be.[53] Bethlen rákiált a huszárokra, ne menjenek annyira oda, ekkor én pisztolyomat használva, vége lett a további bajnak. Amint mondják, a két huszár az oláhnál 300 pengőforintot aranyban és ezüstben kapott. Az idő már besötétedett, kérdezem Bethlent, merre menjünk, mondja a rév felé, amelyiken kereszttüljöttünk. 15. o. (A) Mondám úgy térjünk vissza, mert fentebb az átjáró híd. Elől mentem, a láger helyén keresztül, ahol a lerakott sok gúnya miatt fehérlett a hely. Mondám a huszároknak, amit lehet, pakoljunk fel, mert az éjjel visszatérnek, s gúnyájokat elviszik, s újból más helyt lágerezhetnek vele. Neki is estünk mindnyájan, én 7 szűrt 6 condrát raktam lovamra, s egy nehéz átalvetőt. Mikor a gázlón keresztülmentünk, lejjebb találtunk járni amint kellett volna, de egy condra veszteséggel kijöttem.

Kocsárdra bemenve elszállásoltunk, a vitt gúnyát szállásadóinknak adtuk. Az átalvetőt amikor megnéztem, volt ott málé, puliszka, kenyér, hús, szalonna, mindenféle összerakva, a fenekén egy régi huszárpisztoly, s a többi ételneműt az ebeknek hánytuk. Innen elmentünk Enyedre[54], egynéhány napi ottlét után megérkezett a Kossuth-huszárszázad is, hozva magával rámába téve a Kossuth képét. A lágerek úgy Csombordon,[55] mint Szenkirályt[56] naponta szaporod[tak]. Mi egy hajnalban huszárok gázlón, gyalogság szekéren, a Maroson keresztülgázolva reájok törtünk. Csom[bordon] még több is vész el, ha két oláh, ki egy rudas cseberrel szőlőt lopott, észre nem veszi mentünket. 16. o. (A)

Ott a szőlő aljában egy tribun a fáról lövetett le egy magyar emberre az országúton. Fájdalom, de az oláh táborokban 10 magyar cigány találtatott, de örményt és zsidót nem láttam. A csombori templomban talált 3 különféle zászló amelyek közt volt a muszka is, általam a nagyenyedi piacon megégettettek. Így a két tábor onnan a nagy veszteségekre elszéleztetett. Egypár nap múlva még éjszakának idején Krakóba[57] indultunk, ahol több magyar család fogvatartatott. Amikor a nap feljövendő lett volna, mi ott voltunk, de oly sűrű köd kerekedett volt, hogy 10 lépésre látni nem lehetett. Bennünket felállítottak, amint mondták egy szőlőgyeppel szemben, amint mondák gránicerek (határőrök) is lettek volna. A fejünk felett sűrűn is fütyöltek a golyók. Két fiú a századból hátrahúz, vagy talán csak lovaik tették önként, [de] rájuk szólok, előre úrficskák, az egyik Huszár Károly a másik József[58]. Erre gr. Bethlen Gergely, aki a század előtt volt, mondá ne féljetek, mert ha golyó ér, engemet ér, nem titeket. De a golyók sűrűbben kezdtek jönni. Gr. Bethlen Gergely négyivel 17. o. (A) átot parancsol, s mintegy 50 lépésre megállít, azt mondja arc. Ekkor a század összebomlik, én újra elszólom magamat, hogy a század a reggel nem volt felosztva. Ekkor Bethlen pisztolytokjára teszi kezét és azt mondja nekem, hallgass, mert mindjárt főbe lőlek, s azonnal a századot felosztják. Egy kevés ottlét után minket visszarendelnek Enyedre anélkül, hogy egy ellenséget is láttunk volna[59], s amint mondották, az ottlévő foglyokat ezután legyilkolták.

Mi Tövisen[60] alól amint jöttünk volna, vagy 7 oláh lándzsákkal tart a havas felé.

53 *Bíró Lajos* két Hannover-huszárról (2. huszárezred) ír. Ugyancsak *Bíró* mondja, hogy a lándzsás oláh végül is becsi (Alsó-Fehér) magyar ember volt. (*Magyar Polgár*, 1882. III. 5.).

54 Nagyenyed, Alsó-Fehér vm., ma Aiud (R).

55 Csombord, Alsó-Fehér vm., ma Ciunbrud (R).

56 Marosszentkirály, Alsó-Fehér vm., ma Sîncraiu de Mureş (R). A tábor szétverése 1848. X. 25-én történt.

57 Krakó, Alsó-Fehér vm., ma Boroskrakkó (Cricau R.).

58 *Br. Huszár Károly* és *br. Huszár József: Nagy Sándor:* Háromszék önvédelmi harca 1848—49-ben (Kolozsvár, 1896.) c. munkájának Okmánytára 1849. III. 7-én Segesváron mint Czecz mellé beosztott hadnagyokat említi őket. IV. 9-én 3. osztályú érdemjelet kaptak (XXXIII. o.).

59 *Bíró Lajos* írja, hogy a nagy ködben a saját csapatok lőttek egymásra, tévedésből. Az esemény 1848. X. 27—28-án történt. (*Magyar Polgár*, 1882. VI. 7.).

60 Tövis, Alsó-Fehér vm., ma Teiuş (R).

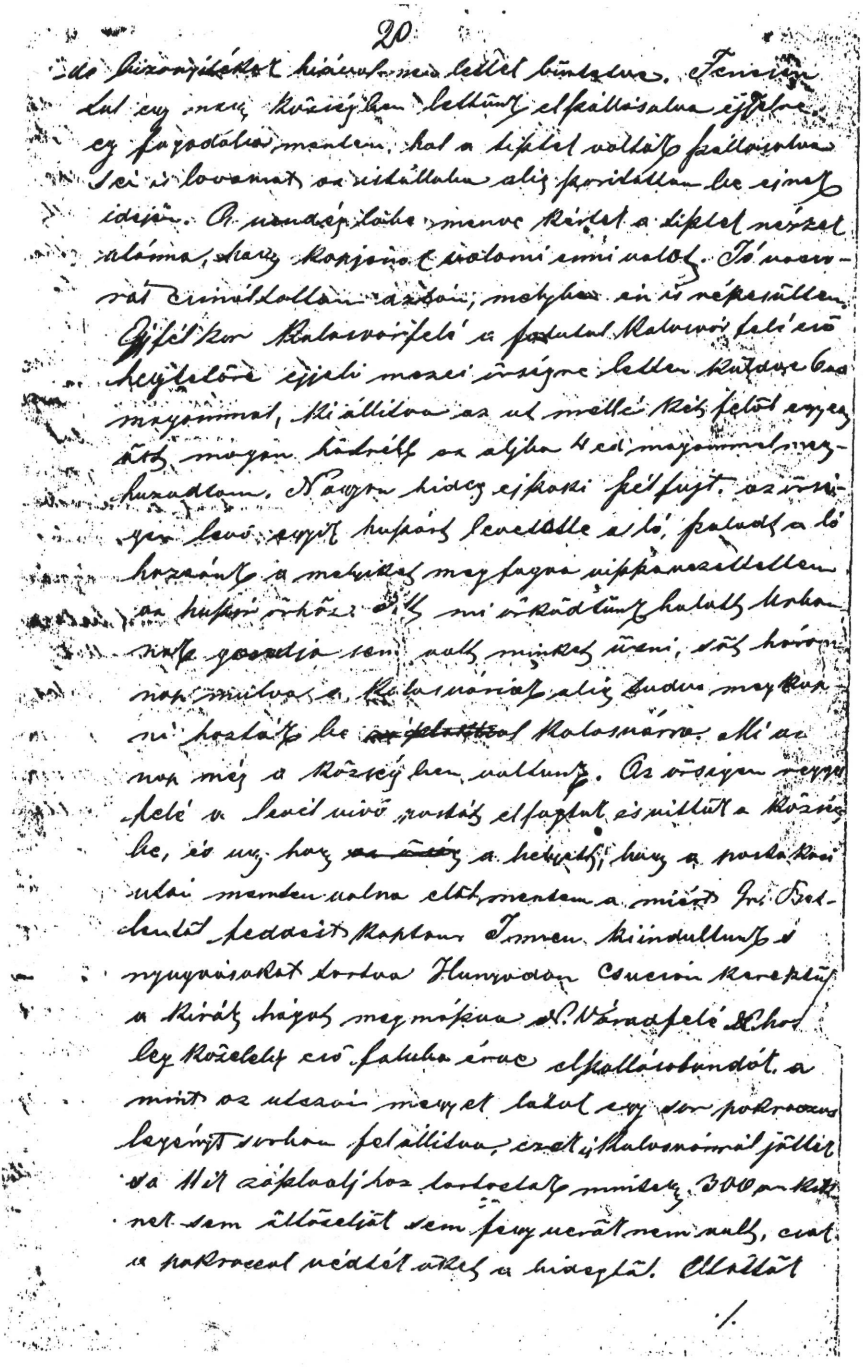

„C" típusú kézírás

Br. Kemény István[61] aki őket a ködben észreveszi, aki egy beteg huszár öltönyét öltötte magára, s annak lovával, s mikor az oláhokat utolérte (C) kapacitálni (kezdte) (itt: megadásra bírni) őket, kengyelszíja leszakada. Leesett volna lováról ha eléggé nem jó lovas. Az oláhok körülvették, hogy megöljék, s könnyen el is bánhattak volna vele, ha én a közelben lévén odaugrattam segítségére, ezt látva az oláhok megszaladtak. Feljöttünk aztán Enyedre, az egész magyar sereg, mi körülbelül 2 század huszárból s mintegy 3 század gyalogságból állott. Krakkóban célunkat nem érhettük, ti. hogy a foglyokat kiszabadítsuk, mert tartva, hogy Fehérvárról a várból kijöhető német katonaság fogollyá teheti kis seregünket, vissza kellett húzódnunk. Tudomásom szerint az ott lévő polgári foglyokat az oláhok le is gyilkolták. Másnap Bethlen figyelmeztet, ügyeljek, mert az ellenség észreveszi rendetlenségünket s megcsúfolhat. Emiatt Enyeden 18. o. (C) egész nap du. 3 óráig mind négyivel jobbra átot kellett csinálnunk. Október vége felé lehetett.

Ezalatt hallottuk, hogy a székelység táborba szállva lejöttek Szászrégen[62] felé Marosvásárhelyen keresztül Radnótra[63] és Kutyfalvára,[64] s fájdalom, azon hír is jött, hogy útjokban mindent rabolnak, gyújtogatnak, p. o. Szászrégent, s a rablott holmikat szekereken hazaszállítják. Két-három nap múlva minket huszárokat Felvincre[65] és Veresmartra[66] vittek, amely alkalommal Zudor Elek[67] ötlovas fogatával a székelyek elébe ment Radnótra, s amint ő maga beszélte nekem, 10 ezer forintja lett volna aranyban és ezüstben. Radnóton éj idején, amint beszélték, árulás folytán Heydte[68] vezénylete alatt megrohanták az osztrákok a székelyeket, azokat széjjelűzték, s maga Zudor is csak gyalog menekedhetett a gáton keresztül, ott hagyva fogatát és összes pénzét. Lovai közül egy szürkét az ötvenes években kapott meg. A kutyfalvi székely tábort, mely a radnóti tábor maradványaiból gyűlt össze, a Cintoson[69] táborozó oláh tábor támadta meg, kik között rendes gránicerek is voltak, azokat a Maroson űzték el M. Ludas[70] felé. Ez alkalommal történt, hogy báró Apor[71] 16—17-ed magával Péterlakára[72] kiment, amint mentek, a cintosi hegyen lévő oláh táborból megtámadták. Br. Aport lelőtték, mindenétől kifosztották, a többiek elszaladtak. Br. Apor lelövője és kirablója M. bükkösi[73] magyar emberek voltak. Tetemei Péterlakán alól nyugosznak a rét szélén, kis hant fedi azokat. Felvincről 2—3 napi veszteglés után Kolozsvárra vonultunk. 19. o. (C).

Kolozsvárra érkeztünk után néhány nappal hallottuk, hogy Urban jön Szamosfalva felől Kolozsvár megtámadására, eleibe lettünk vezényelve. Szamosfalva és Kolozsvár között gyalogságunk sortűzzel fogadta a rendes osztrák sereget, amely az első sortűzre visszavonult, s miután beesteledett volt, s a sortűzadás is setétben történt, a miéink künn táboroztak. Magam, hogy beteges voltam, a városba vonultam Bethlen gróffal és Mikes Kelemen gróffal Monostor utcába „Mámihoz", hová szokott gyűlni

61 *Br. Kemény István* (1811—1881) — Torda város lovas nemzetőrcsapatának kapitánya, részt vesz a román felkelők elleni harcokban. 1848 decemberétől Riczkó ezredes parancsőrtisztje. Világosnál mint a 134. zászlóalj századosa teszi le a fegyvert. A Fekete könyv szerzője. (Magyarul: *ifj. Br. Kemény István* Emléklapjai melyeken, mint a boldogtalan 1848. évben utolsó, alsófehér-vármegyei főispán, néhány jelenetet vázol azon irtóháborúból, melyben az oláh rablócsordák a magyar birtokosság ellen dühöngtek. (Az eredeti, német kézirat szerint közli: H. P., Bp. 1903.).

62 Szászrégen, Torda vm., ma Reghin (R).
A Dorsner és Betzmann ezredesek vezette székely felkelő csapatok Urban román csapatai felett aratott sárpataki győzelem (X. 31.) után, nov. 1-ről 2-re virradóra rabolták ki és gyújtották fel Szászrégent. (*Hermann Róbert* közlése.)

63 Radnót, Küküllő vm., ma Iernut (R).

64 Kutyfalva, Alsó-Fehér vm., ma Cuci (R).

65 Felvinc, Aranyosszék, ma Unirea (R).

66 Veresmart, Aranyosszék, ma Roşia (R).

67 *Zudor Elek* táblabíró volt Alsó-Fehérben, ahogy *Szilágyi*: i. m. 337. o. mondja. Az eset okt. 28-án történt.

68 *August von Heydte* a cs. kir. 5., (Savoyai Jenő hg.) dragonyosezred őrnagya, később összekötő tiszt az orosz intervenciós seregnél. 1880-ban halt meg nyugállományú tábornokként. A radnóti tábor lerohanása nov. 5-én történt. A támadókat nem Heydte, hanem Kalchberg szds. vezette, a 3., (Ferdinánd Miksa fhg.) könnyűlovasezred 2 századával, valamint a 31., (Leiningen-Westerburg) gyalogezred 1 századával. Heydte ekkor ezredének 1 századával Szászkézdnél állott. (*Hermann Róbert* közlése.)

69 Cintos, Alsó-Fehér vm., ma Atintiş (R).

70 Marosludas, Torda vm., ma Luduş (R).

71 „*Apor György* báró nemzetőr századost, ki harmadmagával egészen az oláh táborig haladt kémszemlére, az oláhok elfogták, s baltáikkal darabokra vagdalva kutyáiknak eledelül dobták." In: *Székely Gergely*: Hetvenhárom év itthonn (Brassó, 1893.) 22. o.

72 Péterlaka, Alsó-Fehér vm., ma Petrilaca (R).

73 Magyarbükkös, Alsó-Fehér vm., ma Bichiş (R).

többnyire az aristocratia értekezésre, magam is ott voltam szállásolva. Ott megvacsorálva újból a táborba mentünk ki, a tisztek széjjelnéztek, hogy rendben van-e minden, s újból visszamentünk a városba. Ez éjjeli ki és be való lovaglás alkalmával a város utcáin nem lehetett egyebet hallani mint „a mágnások mind pecsovicsok[74] s árulók". Én is mint beteges, szállásomon lenyugodtam. Amikor pitymallott, hozzák a hírt, hogy a honvédség vonul ki Kolozsvárról Hunyad[75] felé. Felkeltem, lovamra felpakoltam ruhaneműimet, magam pisztolyait „Máminak" átadtam gondozás végett, s útnak indultam a Hunyad felé elvonult honvédség után. A várostól nem messze utolér br. Kemény Farkas adjutánsával, Rácz Lajossal.[76] Kérdem „hát a báró úr is jön?" felelé „igen hát" erre azt mondám „hisz mindenki azt mondja, a báró urak pecsovicsok. Br. Kemény visszamond „nem voltam, s megmutatom, hogy nem is leszek soha". Meglátva előttem a huszárokat, odavágtattam, s hozzájuk csatlakoztam. Öten voltak, közöttük Füzi Jóska[77] és Beder Károly[78], azok is mágnásainkról beszéltek a fennírt tárgyról, kik Hunyadon amiatt haditörvényszék elé 20. o. (C) lettek állítva, de bizonyítékok híjával nem lettek büntetve. Fenesen[79] túl egy nagy községben lettünk elszállásolva éjjelre. Egy fogadóba mentem, hol a tisztek voltak elszállásolva, s én is lovamat az istállóba alig szorítottam be éjnek idején. A vendéglőbe menve kértek a tisztek, nézzek utána, hogy kapjanak valami ennivalót. Jó vacsorát csináltattam aztán, melyben én is részesültem.

Éjfélkor Kolozsvár felé a falutól Kolozsvár felé eső hegytetőre éjjeli mezei őrségre lettem küldve hatodmagammal. Kiállítva az út mellé kétfelől egy-egy őrt, magam hátrébb az aljban, negyedmagammal meghúzódtam. Nagyon hideg északi szél fújt, az őrségen lévő egyik huszárt levetette a ló. Szaladt a ló hozzám, amelyiket megfogva visszavezettem a huszár őrhöz. Itt mi őrködtünk, holott Urbannak gondja sem volt minket őzni, sőt három nap múlva a kolozsváriak alig tudva megkapni, hozták be Kolozsvárra. Mi aznap még a községben voltunk[80]. Az őrségen reggel felé a levélvivő postát elfogtuk és vittük a községbe, és úgy, hogy ahelyett, hogy a posta kocsi után mentem volna, elől mentem, amiért gr. Bethlentől feddést kaptam. Innen indultunk, s nyugvásokat tartva Hunyadon, Csucsán[81] keresztül a Királyhágót[82] megmászva, Nagyvárad[83] felé, a hozzá legközelebb eső faluba[84] érve elszállásolandók. Amint az utcán megyek, látok egy sor pokrócos legényt sorban felállítva, ezek is Kolozsvárról jöttek, s a 11-ik zászlóaljhoz tartoztak mintegy 300-an, kiknek sem öltözetjök sem fegyverök nem volt, csak a pokrócok védték őket a hidegtől. Előttök 21. o. (C) ellovagolva valaki nevemen szólít. Odanézek, s a megszólítóban volt principálisom, br. Kemény Lőrincre ismerek. Figyelmeztettem, várakozzék míg beszállásolunk, aztán felkeresem. Úgy is lett, s őt felkeresve magammal vittem el szállásra. Ő beszélte el, hogy Lándorból hogy menekült el. Mint nemzetőrt behívták Enyedre, hová elmenvén többet vissza nem mehetett az oláhság miatt. Csak 2 ezüsthúszassal, s két csövű vadászfegyverével bolyongott a magyar községekben, míg Kolozsvárott beállott a 11-ik zászlóaljba. Fegyverét eladta, az árát ellopták, s így magam adtam neki találkozásunkkor 10 pengőforintot. Másnap visszaindították az egész honvédséget, s így másnap Hunyadra jöttünk huszárok és gyalogság. Ekkor hallottuk, hogy

74 Pecsovics — Petsovics István szekszárdi tiszttartó ténykedése nyomán, a refomkortól kezdve a szolgalelkűen Habsburg-párti, később kormánypárti személyeket illették így.

75 Bánffyhunyad, Kolozs vm., ma Huedin (R). A szamosfalvi ütközet 1848. XI. 16-án, a kolozsvári kivonulás 17-én történt.

76 *Rácz Lajos* honvéd százados (1830 k.—1883) — csongvai középbirtokos, a nagyenyedi főiskola gazdatisztje. A torda-aranyosszéki önkéntes, majd az ebből alakuló 75. zászlóaljnál szolgál. A kiegyezés idején bérlő, később bányabirtokos Havadon.

77 *Füzi József* (Abrudbánya) honvéd hadnagy. Joghallgatóként lesz önkéntes, a Mátyáshuszároknál. A bukás után 1856-ban szabadul a kényszersorozásból. Később ügyvédi irodát nyitott. 1883-ban halt meg Vajdahunyadon (*Szilágyi*: i. m. 428. o.).

78 *Beder Károly* — Mikár mint Alvincen 1890-ben még élő volt honvéd tizedest említi. Az is lehet, hogy Beder László, Nagyszeben első ostrománál elesett zászlótartóról van szó. (*Szilágyi*: i. m. 414. o.).

79 Szászfenes, Kolozs vm., ma Floreşti (R).

80 Valószínűleg (Szász)lóna, Kolozs vm., ma Lona (R).

81 Csucsa, Kolozs vm., ma Ciucea (R).

82 Királyhágó — hegynyereg a Rézhegységben, Bihar vm. keleti részében, Kolozs vm., határához közel. A köztudatban Erdély és Magyarország határa.

83 Nagyvárad, Bihar vm., ma Oradea (R).

84 Váradolaszi, Bihar vm., ma Olosig (R).

Nagyváradon Beöthy Ödön[85] kormánybiztos, akinél Baldacsy[86] akkori parancsnokunk jelentkezett, nevezettet így szólította: „hogy Kolozsvárt odahagyta baj, hogy Hunyadot is odahagyta még nagyobb baj, de hogy Csucsát is odahagyta megbocsáthatatlan bűn" és elzáratta.

Mi több napig voltunk Hunyadon, onnan átmentünk Nagyalmásra,[87] pár nap múlva keresztül a Meszesen[88] Sz. Somlyóra.[89] Sz. Csehen[90] az első és második Kossuth-huszárszázadból alakítottak egy harmadikat, e harmadik század első szakaszához akkor neveztettem szakasz káplárrá. Mikor szakaszomnak vezényelni kellett, szinte genírozam (feszélyeztem) magam, lévén szakaszomnak nagyobb része végzett egyének, s mágnások voltak, alig lehetett 4—5 legényt lótakarításra kapni. Ezredesünk volt Pálfi Lajos vagy Miklós.[91] Századosunk Majer Adolf,[92] egyik hadnagy, ha emlé- 22. o. (C) kezetem nem csal, Józsika,[93] másik Huszár Károly, egyik őrmester Urbányi. Innen mentünk Zilajra.[94] Odaérve legelső teendőm jutott szakaszomból 12 legényt elővédre rendelni déltől éjfélig. Éjfélkor azt felváltattam más 12 legénnyel, vicekáplár volt Gölt János. 8 órakor a második szakasz hazaérkezvén, trombitaszóra kirukkoltunk. Ekkor történt először Pálffy ezredesnek velem szemben való gorombáskodása azért, hogy a szakaszban levő legénység lovai takarítatlanok, piszkosak voltak, holott az enyém szépen kitakarítva volt. Feleletem az volt, hogy miután ezelőtt csak egy órával jött be a szakasz éjjeli őrségről, rendes takarításra idő nem volt, az én lovam pedig hogy kövér és jól néz ki, az az oka, hogy otthonról is kövéren hoztam, s legényemnek volt ideje kitakarítani.

Innen mentünk Zsibóra.[95] Itt egyik estve kémszemlére mentünk ki egy közeli faluba.[96] Amint az úton haladnánk, az út mellett egy kőszirt magaslott, elkiáltom magam: „állj!!" A vezénylő hadnagy ezért kérdőre vont, azt feleltem, „sem elővéd, sem oldalvéd, sem hátvéd, pedig minket így védtelenül e szirtről mind megsemmisíthetnének". Így aztán a védvek ki lettek rendelve, az elővédet magamra vállalva 4 legényemmel. A helységbe érve egy úri lakot pillantottam meg, hol az ablakokon még világosság derengett. Oda tartottam, s beérve ott tudakozódtam az oláh táborról, melynek ottlétére számítottunk. Felvilágosítást nyertem annyiban, 23. o. (C) hogy az oláhok azon nap délutánján gyülekeztek, de megint oszladoztak, megnevezve a falu azon részét, hol a gyűlhely volt. Visszalovagoltam, s hadnagyomnak Jósika bárónak jelentést tettem. A hely színére közeledtünk, honnan az oláhok, kik jövetelünket észrevették, szétfutottak. Kémszemlénk célja teljesítve lévén, visszamentünk Zsibóra. Másnap a zsibói udvarba gr. Bethlen elébe lettem idézve, hol több tiszt volt jelen, s hadnagyom is. Valaki az éj eseményét megsúgta Bethlennek, amiért én is, meg hadnagyom is meg lettünk pirongatva. Zsibóról többször tettünk kémszemléket

85 *Beöthy Ödön* (1796—1854) — A reformkorban ellenzéki politikus, Bihar vm. követe, 1848—49-ben főispánja, Erdélyben teljhatalmú kormánybiztos. 1849 júliusától a Bihar megyei népfelkelés szervezője. Emigrál, Hamburgban hal meg.

A Szalay által említett Beöthy ekkor még nem volt kormánybiztos, hanem Hodossy Miklós. Előbbit csak dec. 19-én nevezték ki. Hodossyról viszont tudott, hogy dec. 4-én ő tartóztatta le Baldaccit. *(Hegyesi Márton:* Biharvármegye 1848—49-ben. Nagyvárad, 1885. 114. o. [*Hermann Róbert* szíves közlése].

86 *Br. Baldacci Manó* (1807—1852) — A bécsújhelyi katonai akadémián végez. 1848-ban a kolozsvári 51. gyalogezred parancsnoka. Október végétől tábornok, a felső-erdélyi honvédcsapatok főparancsnoka. 1849. I. 5-én, miután Kolozsvár feladása miatt hadbíróság elé kerül, a Pestre bevonuló császári csapatok fogják el. Két évi várfogságot szenved el Olmützben.

87 Nagyalmás, Kolozs vm., ma Almaşul-mare (R).

88 Meszes — hegység Erdély ÉNy-i részén, Doboka és Közép-Szolnok vm. határán.

89 Szilágysomlyó, Kraszna vm., ma Şimleu Silvaniei (R).

90 Szilágycseh, Közép-Szolnok vm., ma Cehu Silvaniei (R).

91 *Pálffy Domokos* honvéd, majd nemzetőr őrnagy (1812—1871) — 1829—35 között a 10., (Vilmos) huszárezredben szolgál, mint főhadnagy lép ki. Gazdálkodó, Hunyad vm. alispánja. 1848 aug-tól szds., majd novembertől őrnagy a 15. (Mátyás) huszárezredben, osztályparancsnok. 1849. I. 26-án Bem szolgálati vétség miatt elbocsátja. Aug-tól a Hunyad megyei nemzetőrség őrnagya. Kimenekül, 1860-ban az olaszországi magyar légió tagja. 1862-ben tér haza. Vámos-Gálfalván főbe lövi magát.

92 *Mayer Adolf* honvéd százados (1822—?) — 1840—47 között a 3. (Ferdinánd Miksa főhg.) könnyűlovas-ezredben szolgál, mint hadnagy lép ki. Kolozsváron önkéntesként a 15. (Mátyás) huszárezredben lesz főhadnagy. Vízaknánál (1849. II. 4.) az ezred 3. századának főszázadosa.

93 *Br. Jósika Géza* honvéd százados (1824—1888) — ügyvéd, segédfogalmazó az erdélyi Gubernіumnál. Önkéntesként a 15. (Mátyás) huszárezredben alszázadosságig viszi. A fegyverletétel után haláláig branyicskai birtokán gazdálkodik.

94 Zilah, Közép-Szolnok vm., ma Zalău (R).

95 Zsibó, Közép-Szolnok vm., ma Jibou (R).

96 Feltehetően Tihó, Belső-Szolnok vm., ma Tihau (R) v. Szurdok, Doboka vm., ma Surduc (R).

a vidékre. Ilyen alkalommal lettem újból ezredesem által megpirongatva, mikor egy reggel két legény szakaszomból hiányzott, s újból, hogy egy legényem lováról leszállván, lova megkeveredett. Innen mentünk Nagybányára, hol mintegy 6—7 napig időztünk. Dec. 18-án vagy 19-én rendeletet kapok, küldjek 7 legényt Felsőbányára[97] szállást csinálni. Amint a szálláscsinálók elmentek, azonnal trombitálnak gyűlőre. Szakaszommal ekkor legelébb rukkoltam ki, s egy pálinkásbódé előtt lóháton falatozva, jött Pálffy ezredes, kinek jelentést téve azután gyűltek össze a csapatok. Itt vettük azt a hírt, hogy Bemet[98] nevezték ki parancsnokunknak, s egyúttal azon nap vissza is indíttattunk Erdély felé.

Két napot menetelve, harmadnapon reggel egy tetőre gyűlve három faluból, hol éjjeli szálláson voltak a csapatok, elterjedt a hír hogy itt van Bem. Sorban állva látjuk előttünk, hogy egy kistermetű ember jön felénk összeguzsorodva, s szinte közönyös [ábrá]zattal sántikálva, (azzal a) kis sapkával, fehér [toll]ával benne. 24. o. (C) Elterjedt a hír hogy ez Bem. Tipegve eljárta a sorokat, lovára ült, kiegyenesedett, a tiszteket maga elé parancsolta, s amint egy szakaszombéli német nyelvű egyén értette, németül ezt mondta a tiszteknek. „Mi az hogy ez a legénység oly sápadt, oly ruha nélküli, a lovak oly hitványak, kedvetlenek? Tudják meg az urak, ha másképpen nem gondoskodnak a legénységről, önöket főbelövetem." Azonnal elindítottak Dés felé, hol nekem jutott a szerencse szakaszommal elővédet képezni. Lett öröm a legénység között, hogy oly parancsnokot kaptunk, ki tud erélyesen rendelkezni, s olyat, kinek a harctéren dicső tettei bizalmat gerjesztettek a legénységben iránta. Dés felé menetelve ettől a második falu, Kápolna[99] előtt este 8—9 óra között havazó időben sortűzzel való fogadtatásban részesültem. Magam is megrettenve, legénységemet eloszlatva pisztollyal tüzeltettem. Miéink előrerohantak, de mikorra a faluba értünk, ott semmi ellenséget nem találtunk, azok már eltakarodtak. A havazás megszűnt, az idő kiderült, csípős északi szél fúddogált s miután a jelt megkaptuk, hogy ottmaradunk, éjjelre a kis faluba elhúzódtunk, ki-ki hová lehetett. Az udvarokban a szabadban tüzeket raktunk, elől melegedtünk, hátul fáztunk. Így töltöttük az éjjelt.

Amikor reggel pitymallott, egy ágyúlövés nekünk lett irányozva a dombról az útról, aminek golyója éppen a mi tüzünket szórta el. Miután lovaink felnyergelve, félkantárszárral éjjeleztek, könnyű volt szakaszomnak hamar lóra kapni, egy ágyú [fedez]etében kivágtatni a 25. o. (C) tetőre, honnan jól láttuk, hogy fut az osztrák ellen szakaszonként előttünk. A tetőre érve az ágyú stellírozva (felállítva) lett, s mikor meg lett töltve, a tűzmester igen hamar adott tüzet, s az első golyó az ágyútöltőt szakasztotta el derékban. Több ágyúlövés nem történt, hanem az ellent űzőbe vettük és nyomásunk alatt a közeli faluban sem foglalt állást, hanem folyton húzódott vissza a dési hídig. Itt állást foglalt az osztrák ellen a hidat védendő. Bem úgy osztotta el csapatát, hogy egyik részét kis seregének jobbra Déstől, másikat balra Déstől a Szamoson keresztül — miután az be volt fagyva — menesztette. A híddal szemben ágyúit állította, hátrább a lőkészlet, s a huszárságból századunk ágyúfedezetre állítva, hátrább a sereg zöme. Ő maga tisztikarával egy kis dombra lovagolt. Az ellen részéről kezdődött meg előbb az ágyúzás, mire a miéink feleltek, s oly hathatósan, hogy az ellen[100] csak 3/4 óráig tarthatta magát. Két ágyújoknak megrongáltatásával az állást elhagyták, s sebes menetben vonultak vissza. A híd ostroma alatt egy osztrák ágyúgolyó csákómat kiütötte fejemből, mire századosunk „jobbra és balra húzódj" parancsával a célbavehetést ellensúlyozta. Retirálni kellett az ellennek, miután gyalogosaink is kétfelől oldalba szorították. Az ágyúzás megszűntével minket indítottak az ellenre, de már Désre beérve az ellent nem értük be. Déstől jobbra a Szamoson keresztül egy faluba[101] rohantunk, hol elfogtuk holmi podgyászszekereit az ellennek és annak fedezetére rendelt gránicereket (határőröket) Désre visszavittük s oda beszállásoltunk.

Azon faluban 26. o. (C) jól meg lettünk hirtelen vendégelve az odavaló birtokos által szép fehér kenyérrel s piros borral, mit lóháton használtunk el. Désen meghálva másnap Szamosújvárra indultunk, s menet közben az ellennel nem találkoztunk. Szamosújvárra érve délelőtt senkinek sem volt szabad házhoz bemenni. A

97 Felsőbánya, Szatmár vm., ma Baia Sprie (R).
98 *József Bem* honvéd altábornagy (1794—1850) — az erdélyi csapatok főparancsnoka.
99 Csicsókápolna, Belső-Szolnok vm., ma Cîpolna (R).
100 Jablonsky ezredes dandárjáról van szó. A dési ütközet 1848. dec. 23-án volt.
101 Talán Mikeháza, Belső-Szolnok vm., ma Mica (R).

piacon a gyalogság fegyverzetét gúlába rakta, a lovakat lekantároztuk. Oda hozott a polgárság enni-inni valót a legénység számára. Egy bolt előtt lévén szakaszommal, a tulajdonos örmény addig csalogatott be, míg rászántam magam, s bemenve jó töltött káposztával lettem megvendégelve. Itt tudakoztam kesztyűk után, mire megtudtam, hogy a fogadóban lehet kapni. A kereskedő fiának pénzt adva elküldtem kesztyű után, de hirtelen trombitálnak, mire lóra kellett ülni. Ekkor érkezett meg a fiú vagy 30 pár kesztyűvel. Amikor a kesztyűket át akarom venni, odaugrat Pálffy, rám kiált „mit rabolsz rabló?" Felelém nem rablok, a magam pénzéből vásároltam a legénység számára kesztyűt. Ellovagolt századosunkhoz, kit hozzám küldött, hogy győződjék meg arról, hogy mi történt, ki előtt tettemről igazoltam magam.

Evvel indultunk Kolozsvár felé (Válaszútra)[102] Apahida?[103] (sic!) érkeztünk estére, december 24-ére. Nem lévén ennivalónk, az után néztünk. A fogadóból, hol szállva voltunk, kimenve széna, zab beszerzésére, egy oláh gazdánál kaptunk pár mázsa húst és 2 napig való kenyeret — úgy látszik Urban serege számára volt. Miután azokból magunkat elláttuk, a gabonásban, amit az oláh nemigen akart kinyitni, egyik legényem egy pár csizmát lát a szegen, mondja 27. o. (B) káplár úr kérem [. . . pár csizmát . . . v]egye meg mert tökéletesen mezítláb [vagyok]. A csizmát a szegen felakasztva látva vedd le, s kérem a gazdát hogy adja el, de hát az oláh gazda fia hirtelen kikapja huszár Liksaner kezéből a csizmát, hogy ő nem adja el. Én pofonvágom, felkecskebukázik. Én 4 forintot vetek az oláhnak, s mondom egy legénynek, menne a házba, ahol a gyalogság egy[más] hátán aludt, költse fel, s mondja meg, hogy mennyi kenyér s hús van itt. Mi megrakodva a fogadóba mentünk, s elláttuk lovainkat, s magunkat. De amikor még alig valánk készen, trombitálnak, s dobolnak, indultunk Kolozsvár felé. Éngemet előreküldöttek, plenkbe (csatárláncban) a szakasszal, pisztoly a kézbe felhúzva tartva, de egy patakhoz érve, amin egy híd volt, össze kellett húzódnunk. Én egy marton ereszkedve, lovam sikamlik, pisztolyom véletlenül elsül. Elényargal Pálffy ezredes, kérdé mi történt, én mondom, leügyetlenez, s rendelé, hogy ötödmagammal mennék elé, és tudnám meg, van-e ellenség Szamosfalván. Elévágtatva, jön egy ember Szamosfalva felől, s kér[dem] van-e ott is katonaság. Ő azt mondta, teli a helység vélek. Én a falutól balfelé egy hegyre megyek ki, ahonnét a faluba lenézve senkit se látok. A faluból Kolozsvár felé egy egylovas szekeret hajt egy asszony az országúton. Én odavágtatok, s tudakozódom, ő egészen megijedve mondja, hogy senki sincs, egy [német?] markotányosné volt. Én a faluba vágtatok s azon keresztülmenve, a falutól egy 50 lépésnyire jött Bem generális több tisztektől kísérve. Megteszem a jelentést. Ekkor gróf Mikes Kelemen mondja, isten áldjon Szalay. A tiszt[ek] mind rám néznek, kapom a parancsot, hogy a szakaszommal ami a ti[sztek] után jött, vágtatnék előre Kolozsvár felé. Azonnal elévágok, de amikor már közel voltunk Kolozsvárhoz, kiáltanak utánam, hogy álljak, s eléjön egy szakasz Württemberg huszár[104] s elénk vág. S így vágtatva elé, a város végén balfelől volt egy ház, amellett egy dombocska, azon egy ember mind ugrált felfelé s intett sapkájával felénk, hogy menjünk. Bemenve Kolozsvárra, felvágtatnak a piac felé a württembergek. Én a Felek felé vágtattam, látva hogy az ellenség visszaszalad. Amint a városból kiértem, jobbra látok egy néhány gránicsot (határőrt) szaladni. Utánuk vágok, s reájok kiáltok oláh nyelven, vissza megfordul kettő, akiket előmbe vettem, s a városba behajtottam. S a legvégső ház mellett meglátom báró Kemény Istvánt, M.(ező) Szilvási Miklóst,[105] és egy kolozsvári örményt, Korbulyt, akik a ház mellett állottak. Kérém őket, hogy az elfogottakat adnák tovább. Egy hozsdáti legény odalép, s pofon üté az egyik elfogottat, azt állítva, hogy őt ő pökte szembe, de Korbuly, akinek fején magas cilinderkalap volt, mondja, ne bántsák már, ha foglyok. Rákiáltok, hallgass, nem adjátok fel újból Kolozsvárt árulással, amint feladtátok. Én újból felvágok a Feleken, de senkit utól többé nem értem, csak egyedül voltam. 28. o. (B)

102 Válaszút, Doboka vm., ma Răscruci (R).

103 Apahida, Kolozs vm., ma Apahida (R). *Bíró Lajos* Válaszutat említi, mivel Apahidán ekkor ellenség szállt meg. (*Magyar Polgár*, 1882. VII. 18.).

104 Württemberg-huszárok: a 6. huszárezred. Egyik századának ismert története hazatérésükről Lenkey János, később honvéd tbk. nevéhez fűződik. Kolozsvár visszafoglalása 1648 dec. 25-én történt.

105 Azonos lehet azzal a *Szilvásy Miklóssal*, aki az 1850-es évek elején vezetett rendőri nyilvántartási lapok szerint 39 éves, nős, református, birtokos. Egy havi vizsgálati fogságot szenved Kolozsváron. (HL Abszolutizmuskori iratok IV/25.).

A legénység csak ezután szállingózott, mivel ők a württembergeket követték. Elszállásoltunk, minden városi igyekezett volna magának katonát fogni. A nap délutánján a Hozsdát felől beállít 25 svalizsér kvártélyt csinálni, akik mikor őket letartóztatták csak bámultak, hogy mi ott vagyunk. Másnap a Kolozsváron túli falu határáni erdő mellett, mintegy 300 vala granicsár, s 50 vala svalizsér, adta meg magát.[106] Kolozsvárt néhány napig voltunk.

Egy alkalommal a kapitányunkhoz, Mayer Adolfhoz összegyűjtenek altisztekül, s kapjuk azt a rendeletet, hogy minden huszár 2 porció szénát jól összefacsarva, gombolyagba kötve, amihez spárgát is kaptunk, készítsük el, hogy legyen kész, amikor indulunk a lovakra teendő, s kengyelvasainkat hogy szalmával tekernők be. Ekkor előhozódik, hogy mily vékony az öltözet, hogy a huszárokat lovon ülve majd megveszi az isten hidege, s bár a köpenyegek lennének megbérlelve. De ez csak annyiba maradott. A kezem alatt volt egy szabólegény, kitől kérdeztem, mennyi kéne egy köpenyeg alá bérlésnek. Így szerezvén magamnak tudomást, magam mellé vettem [egy]pár legényt, el egy boltba, megvettem a 30 köpenyeg alá szükségeltető bélést, el egy szabóhoz, odarendeltem a köpenyegeket, megbérleltettem, s ezt mind nyugtával fizettem. A[mikor] Torda felé mentünk, a Feleken hideg szél fújt, de a kezem a[latti] legények tűrhették azt, míg a többieket majd megvette az isten hidege. Megtudta ezt Mayer a kapitány, csak csóválta fejét, s mondta, bizony fene legény ma[ga].

Tordán több ideig voltunk, még kirándultunk a közelebbi falvakba. Egy alkalommal Torockó[107] felé küldöttek egy félszázad huszárt egy tótajkú hadnaggyal, ahol én is ott voltam. Amint az Aranyos mellett felmentünk egy magyar ajkú faluba,[108] itattunk egy keveset, s innét, hol [út] is van a havas közt, egy erdőn keresztül egy faluhoz[109] értünk. Amikor bennünket észrevettek, ávángárdát (elővédet), a harangokat félreverték. Lándzsás nép rohanta meg az ávángárdát, akik egy néhányat levertek, akiket a hadnagy visszatrombitáltatott, s így visszajöttünk Tordára. Azután amint hallám, huszárokat és gyalogságot küldöttek újból.

Az enyedi menekültek közül többen Tordára jöttek gúnya nélkül elfagyott tagokkal, akiket a Biázini fogadóba[110] telepítettek be és ott ápoltattak. Én is szalmát szállítottam oda alájok, megesett az embernek a szíve rajtuk, átkot mondva az ínség okozóira. Innét január 15-én vagy 16-án indultunk Szeben felé. 29. o. (B)

Amint Kocsárd felé a téren mennénk s majd Kocsárdot érnénk, hallunk sűrű lövöldözéseket Vinc[111] felől. Azonnal a jobbfelőli oldalba felnyargal két tiszt, s egy trombitás, az utóbbi keményen fújja a trombitát. Amint mondják figyelmeztették is Czecz[112] vezérünket, hogy mennénk oda segélyökre, de ő azt válaszolta, vágja ki magát Pereczi[113] vagy Zsurmai[114], mivel ő vállalkozott volt, hogy Enyedre megyen,

106 Papfalvánál, Kolozs vm., ma Popeşti (R), *Bíró Lajos* szerint Urban, Petrichevich őrnagy vezette előcsapatát fogták el dec. 26-án, amely 2 határőr századból és az 5., (Savoyai Jenő hg.) dragonyos ezred egy szakaszából állott, amelyet egy Neewt (Newton) nevű kapitány vezetett. (*Magyar Polgár*, 1882. VII. 29.).

107 Torockó, Torda vm., ma Rimetea (R).

108 Talán Mészkő, Aranyosszék, ma Cheia (R).

109 Feltehetően Felső-Péterd, Torda vm., ma Petreştii de Sus (R).

110 *Bölöni Farkas Sándor* (1795—1842) rábeszélésére Gaetano Biasini olasz vívómester 1837-ben, Kolozsváron, a Külső-Torda utcában levő Szacsvay-fogadót kávéházzá építi át. Tehát Szalay vagy téved, vagy Tordán is volt Biasininek fogadója. A nagyenyedi vérengzésre 1849. I. 9-én került sor, mikoris Axente-Sever prefekt csapatai a város elpusztították.

111 Felvinc, Aranyosszék, ma Unirea (R).

112 *Czecz János* honvéd tábornok (1822—1904) — A bécsújhelyi akadémián végez. 1841-től a Bécsi Katonai Térképészeti Intézetnél dolgozik, hadnagy a 62., (Turszky) gyalogezrednél. 1848-ban átlép a honvédséghez, segédtiszt a magyar HM-ben. November közepétől a felső-erdélyi hadtest vezérkari főnöke, 1849 márciusától ezredes és hadosztályparancsnok. Legmagasabb állása májustól tábornok, az erdélyi hadsereg ideiglenes parancsnoka. Május végétől szolgálaton kívül. 1849 őszén emigrál, Argentinában fut be karriert.

113 *Peretzi (Proetzl) Mihály* (1809—1865) honvéd ezredes. 1828-tól közvitéz az 5., (Radetzky) huszárezrednél, majd 1848 júniusától a 7., (Kress) könnyűlovasezred hadnagya. Októberben csatlakozik az erdélyi seregh.ez. 1849 nyarálg eléri az ezredesi rangot. A komáromi őrséggel esik fogságba, Aradon 18 év várbörtönre ítélik. 1856-ban kegyelmet kap, majd járási állatorvosként él Nagyszalontán.

114 *Zsurmay Lipót (Surmacki, Lipoty)* honvéd alezredes (1816—1867) — Az 1830—31-i lengyel felkelés résztvevője. 1831—1848 áprilisáig a 10., (Vilmos) huszárezredben szolgál. Bukovinából 200 emberrel megszökik, s a honvédsereghez vágja át magát. A 10. (Vilmos) huszárezrednél 1849 februárjától őrnagy, osztályparancsnok. Májusban helyezik át a Kmety-hadosztályhoz. Fogságba esik, Aradon 16 évre ítélik, majd 1850-ben kiadják Oroszországnak. 1853-ban emigrál, az olaszországi magyar légiónál, majd az olasz királyi hadseregnél szolgál. 1867-ben Magyarországon telepedik le.

s ha még tán ott élőket elhozza. Ekkor lőttek le Enyeden egy házból egy Kress-svalizsér strázsamestert[115], és egy Bulics nevezetű közvitézt a lábán sebesítettek meg. Oda is vesztek úgy az oláhok abban a házban, ahonnét ők a miéinket, amikor Enyedről jöttek vissza, támadták meg. Vincen a házakból lődözvén mieinkre, s hogy meghallották a trombitát, s a marosújvári[116] Boncsana nevezetű hegyről a tribunok bennünket Kocsárd felől észrevettek, jelt adtak övéiknek Vincre, s visszahúzódtak Újvár felé, így mentődött meg maroknyi népünk. Mi a nagylaki szőlők alatt egy kis pihenést tartottunk. Később beszélve egy akkori oláh tribunnal Gezseivel (?), az volt a szándékuk, hogy az akkor Marosújvárt és a Hariban[117] lévő lágerrel egyszerre rohanjanak ránk és semmisítsenek meg. De mivel Újvárról jel nem adatott, a támadás elmaradt, s Hariból a láger eltávozott. Mi a szárazvárnál Elekesre[118] értünk, olyan dél lehetett. Azon éjjel vagy 3. versen (helyen?) gyújtottak a honvédek, de a tűz azonnal eloltattatott. A gyújtás oka az volt, hogy az enyedi és vinci fiúk rásmertek sok véres gúnyára, ami az ő családuké volt, ahonnét az Enyed elprédálásakor raboltak, de reggel amikor a falun felül kirukkoltak, felgyúlt a falu és elégett. Aznap olyan 17. január volt, nagy bosszúsága úgy a huszárságnak, mint a gyalogoknak, mert oly csendesen mentünk s meg-meg állottunk, hogy egész nap nem tettünk több utat, amit 2 óra alatt megtehettünk volna. Tehát a Küküllő jobb partján egynéhány faluba szállánk be, szemben Balázs[alvával.[119]

Másnap bémentünk Balázsfalvára. Mi huszárok Monora[120] felé mentünk, ahol oláh láger állott, azt szétszórtuk.[121] Mayer kapitány és Urbányi őrmester két lovast üldözőbe vesz, én is odavágtatok, s elejükbe igyekszem vágni. De Mayer mondja, ne vágnék elejébe, úgyis utolérjük, de ekkor vágtat elé Pálffy ezredes és kiáltja előre. Én elévágok Pálffyval, s megsemmisítve az előttünk menőket, 30. o. (B) bevágunk egy erdőbe, üzvén magunk előtt futókat, ahol Pálfy megállott. A tárcájából egy lapot szakasztott ki, reá egy pár sort vetve átadja nekem, mondván, vegye a szakaszát magához, vigye e cédulát Balázsfalvára, s adja át Czecznek. Úgy tettem amint rendelve volt. Másnap Balázsfalváról világosra egy faluba[122] telepedtünk be.

Innét 20. január mentünk Vízaknára,[123] ahova olyan éjfélkor érkeztünk be, eltérve az országútból nagy hóban, hidegben. 21-én 8—9 óra között hallánk egy ágyúlövést, s rögtön utána a másikat. Szól a trombita, peregnek a dobok, hirtelen összegyűlünk s indulunk Szeben felé. A jobb szárnyon fogunk állást, engemet elküldött a kapitány jobb felé, hogy nézzek szerte, vajon nem kerülnek-e hátunkba. Visszajövé mondom, nem. Ekkor jön a hír, hogy gróf Mikes Kelemen az első ágyúgolyó által elesett, s a második a generális adjutánsát érte.[124] Bethlen Gergelynek kicsordult a könny szemeiből lelki barátja Mikes elestén, de mindnyájunknak fájt a derék, becsületes gróf eleste. Ekkor kérdé Bethlen, Szalay, van-é kulacs[ba] valami, amiben rendesen lenni szokott, átadom, egyet húz belőle. S kérdé egy [leg]énytől nincs-e bagója, az ád néki. A generális csak a két ágyúlövés után rendezé a legénységet, és úgy vitt a csatára, de hiába, mert az oly nagy gonddal [meg]erősített s barikádozott város, s a nagy számú ellenség miatt visszaveretett Szelindekig.[125] Mi, akik Vízaknából mentünk Vízakna és Nagyselyk[126] között valami fészfás (fűzfás) helyen egy fogadóhoz húzódtunk, ahonnan Nagyselykre mentünk.

115 *Bíró L.* szerint *Decarli(o)ni* örmesterről van szó. Peretzi olasz legénységű szakaszából. *(Magyar Polgár, 1882. VIII. 22.)* Ennek ellentmond *Nagy S.*: i. m. okmánytára (LIV. o.), amely 1849. IV. 10-i kelettel *Decarlini Janos* Kress-fhdgy. (7. könnyülovasezred) századosi kinevezéséről tudósít. Az akcióban *br. Kemény István* „Emléklapjai" (alias Fekete könyv) (Bp. 1903. 20. o.) szerint részt vett név szerint említve Paget János (John Paget), br. Wesselényi Ferenc, valamint a már ismert Szilvássy Miklos és gr. Toldy Lajos. Czecz visszaemlékezése nem Decarlini, hanem Giosue Maspes elestéről ejt szót, tisztázva a tévedést, amint erre *Bona Gábor* felhívta a figyelmemet. A vállalkozásra 1849. I. 6-án került sor.

116 Marosújvár, Alsó-Fehér vm., ma Ocna Mureş (R).

117 Hari, Alsó-Fehér vm., ma Heria (R).

118 Elekes, Alsó-Fehér vm., ma Alecuş (R).

119 Balázsfalva, Alsó-Fehér vm., ma is Blaj (R).

120 Monora, Alsó-Fehér vm., ma Manarade (R).

121 Moldován alprefekt táboráról van szó, mint *Bíró L.* mondja. „Monora község egyik udvarából 22 tribun lóháton menekült." *(Magyar Polgár, 1882. VIII. 22.).*

122 **Holdvilág (Csicsó-). Alsó-Fehér vm., ma Ţapu (R).**

123 Vízakna, Alsó-Fehér vm., ma Ocna Sibiului (R).

124 *Térei Károly* táborkari főhadnagyról van szó, a 16., (Károlyi) huszárezredből.

125 Szelindek, Nagyszeben-széke, ma Slimnic (R).

126 Nagyselyk, Medgyes-széke, ma Şeica Mare (R).

22-én innét rendeltek bennünket, hogy muníciót kísérjünk Szelindekre. Én a szakasszal készen álltam, a hadnagy késett. A munició elindult, s amikor a hadnagy hozzánk jött, s elindultunk, sehol sem értük utol a muníciót. Szelindeken a hadnagy jelentést teve, elvétette generálisunk (a) kardját. Én a huszárokkal félúton lévén Szelindek utcáján, látom hogy jön Bem, Bethlen kíséretében felénk. Ekkor mondja legényem, aki már verescsákós huszár volt, káplár úr, foglaljon helyet elöl, s tisztelegtessen. Úgy teszek, s amikor előttünk elhaladtak volna, mondá Bethlen, küldjenek 2 legényt, kérni a generálist hadnagyukért. Szelindeken két versen (alkalommal) támadtak meg a császáriak, de visszaverettek, s egy ágyújokat is otthagyták a Selyk felőli oldalon beszegezve, ahonnan roham által űzék el az ellenséget. A többek között ott esett el a fiatal Salamon.[127] Mi meg huszárok az erdőn keresztül kergettük az ellent, a harmadik támadást is visszavertük, s akkor hozattunk el Vízaknára, ahol egynéhány nap békén voltunk, ekkor csináltatta generálisunk a sóbányánál a védhelyeket, s rendezte ágyúit.

Egy nap innét elmentünk Nagyekemezőre,[128] 31. o. (B) ahonnét hoztunk szénát, s amire szükség volt. Innét küldött Bem több katonaságot Déva[129] felé, bevárandó a Magyarországból jövő segélyt, hagyván itt csekély számú katonaságot. Másnap, hogy Ekemezőről Vízaknára jöttünk, megtámadtattunk, s bár elején nekünk kedvezett a szerencse, itt csúfosan megverettettünk. Elfogták gyönyörű ágyúinkat, muníciót s Bem is csak nagy bajjal menekedett meg. A veszteségnek fő oka az volt, először, hogy maroknyi népünk a védőállásból kimozdult az ellen után, a más az, hogy a hozott szénás, s egyébbel megrakott szekerek összetódultak a városbeli hídnál, ahol katonaság volt felállítva, hogy senkit rajta keresztül ne bocsássanak, így történt a nagy zavar. Mi a csatatérnek a jobb szárnyán voltunk, s helyünket legutoljára hagytuk ott. Amikor bejöttünk, Liksaner huszárnak a lova elesik, ő róla lehullott, a ló szalad a csata volt színhelye felé. Én utánavágtatok, megfogom, a huszár ráül, de amikor a sikátorból a nagy útra érénk, már az oláhok ott voltak, lövöldözvén reánk. A huszáraink már jól elhaladtak, mi utolérjük doktorunkat Szigetit,[130] egy lovon ülve, akin hám volt, a hámistrángok elvágva. Kérdem kacagva, hát mi az doktor, ne kérdje, üsse azt a dög[öt], mert elfognak. Megkardlapoztam istenileg. Kiértünk a Szeredahely[131] fölötti hegytetőre, ahol huszárainkat is utolértük. Szerdahelyt voltunk, [onnét csak] reggel jókor indultunk Szászsebesnek,[132] ahonnan hír érkezett, hogy a mi katonáinkat, sebesülteket mind legyilkolta a Fejérvárról kijött katonaság a szászokkal együtt. Ez nagyon felbosszantotta Bemet, s úgy a legénységet. Amikor odaérkeztünk, ágyúszóval fogadtak. A miéink is ráfeleltek, s oly szerencsésen, hogy ágyúikat megrongáltuk, amire mi huszárok rájok rohantunk, s be a városba, ahol egy ablakból Orbán nevű társamat homlokon találva lőtték le mellőlem. Ott elfogtunk ágyúkat és muníciót, szükségünk is volt reá. Mi Fejérvár felé nyargaltunk, de az ellent utol nem értük. Itt beszállásoltunk, s hozzá is látott főleg a gyalogság, a prédának a gaz városban. 32. o. (B)

De már délután két órakor az ellenség megtámadott, az ágyúkat felállíttatta Bem a kapuhoz, ahonnét a reggel reánk lőttek. A gyalogságnak egy részét a kapu előtti sáncba rendelte. Mi a piacon voltunk felállítva, ahová az ellenségnek egy gránátgolyója esett közénk, az széjjelpattanva a fiatal 15 éves Galisztorinak a saját barna kancáját sebzé meg, egy más gránát a templom kerítésén belül esett le. Bennünket a gángokba[133] rendeltek, de ez csak egy pár percig tartott. Onnét kimentünk a kapun, s az ágyúk előtt egy palánk mellett állottunk fel. Az ágyúzás sötétig tartott, amikor mi egy sikátoron megkerülve a várost, a Fejérvár felőli kapun mentünk be, ahol két épület meggyúlt, s ahol csak szükséges volt, barikádokat hevenyésztek. A két

127 *Salamon Józsefről*, a tordai önkéntesekből — bár hivatalosan febr. elején alakult —, 75. honvéd zlj. főhadnagyáról van szó. *Orbán Balázs* szerint aznap nevezték ki századossá. (In: Torda város és környéke. Bp., 1986. 2. k. 451. o.). Az ütközet 1849 I. 24-én történt. Innét I. 30-án vonultak Vízaknára.

128 Nagyekemező, Nagyszeben-széke, ma Tirnava (R).

129 Déva, Hunyad vm., ma Deva (R).

130 *Szigethy Csehi Sámuel* Torda megyei és városi főorvos. 1849. II. 22-én nevezték ki a 15. Mátyás huszárezredhez ezredi főorvossá. *(Nagy Sándor:* i. m. Okmánytár XIX. o.). 1865-ben halt meg Tordán. A vízaknai csata 1849 II. 4-én történt.

131 Szerdahely, Szerdahely-széke, ma Miercurea Sibiului (R).

132 Szászsebes, Szászsebes-széke, ma Sebes (R). A vérengzés 1849. II. 5-én esett meg.

133 A város közepén levő beboltozott utcanyílás.

főkapu volt szabad, ahol a lovasság egész éjjel ki- és bejárt az ott álló gyalogság között. Reggel olyan 8 óra tájt, jelentkezett a parlament(er), aminek a lovassága a Szászváros[134] felé vezető úton, a dombon állott, ahonnét fejér kendőt lobogtattak. A miéinktől is előrelovagoltak, onnét is. A parlam[enter]nek[135] a szemét bekötötték, és bevezették Bemhez, aki azonnal ki is jött, a gyalogságot, ágyúkat, muníciós szekereket, egyszóval mindenkit a város végére kirendelt, az úttól jobbra. Mikor ez megtörtént, bement a parlamenter, szemét bekötötték, aki azért volt küldve, hogy Bem adná fel magát, mert mindenfelől be van kerítve, s ne tegye tönkre csekély népét. Bem sajnálatát fejezte ki a parlamenternek azon nyilatkozatára hogy ő is lengyel, s azt izente Puchnernek,[136] hogy ő élve magát fel nem adja. A parlament bekötött szemmel, egynéhány tisztünkkel ment az országúton az út mellett jobbra, elől a huszárok, az után ágyú, az után a gyalogság, ez után 2 ágyú és muníciós szekér, fedezetül a 3. Kossuth-huszár század, ahol Bem is volt. 33. o. (B) Így mentünk egyenesen a svalizsérek felé, ahonnét a parlament[er] jött. Amikor egy párszáz lépésre lettünk volna tőlük, a parlament[er]nek szemét kikötötték. A mi huszáraink feléjük vágtattak, ők pedig küldöttjükkel együtt balra vágtattak, megviendő az izenetet. S (az) így megnyílott úton Szászváros felé amint mennénk lefelé, mondá nekem Mayer kapitány, menjek ki a balkéz felőli hegyre, nézzek körül, hogy ott nem kerülhetnek-e előnkbe. Én kimegyek, megnézem, s arról győződtem meg, hogy ott előnkbe nem kerülhetnek. Amint jövök vissza, a hegy alján az utat már elfoglalták volt a svalizsérek és ágyú, amit éppen stelléroztak. Na itt gondoltam, hogy elcsípnek. Már mindegy, nekibocsátom a lovam lefelé a hegyen ahogy csak lehetett, s mintegy 30 lépésnyire az ágyújuk elejébe az országútra értem, már nem féltem az elfogástól, de nem is üldöztek. Ezalatt egy falu végétől jobbra Bem apó is stellérozta ágyúit, amit a 3. század huszárság fedezett. Odaérve megtettem észrevételemet, hogy meg nem ke[rí]thetnek. Ekkor mondja Bem az ágyús főhadnagynak aki célzott, hadnagy lépj tovább, aki továbblép, s abban a percben az ellen golyója oda csap le, ahol a hadnagy állt, bizony jól nézett öreg[ünk]. E retirálás alatt adtam a bécsi csekély légió vezetőjének egy üveg szimpánert (Champagner = pezsgő), aki vissza akarta adni, minek utána ivott, én intettem, adná tovább, s még egy üveget adék az elfáradt fiúknak, akik köszönetük mellett elköltötték.

Bem felszedeté az ágyúkat, s a falun keresztül folytatja útját, a falu végében kétfelől, 2 házat felgyújtat, s az oly hamar lángot vet, hogy mi huszárok alig tudánk bemenni a faluba.[137] Amint Szászváros felé haladnánk előlről futár jött, hogy a mieinket puskatűzzel fogadták Szászvároson. Már besötétült, minket előreküldenek, az ott lévő támadók elszaladtak. Így mentünk be Szászvárosba, amint beszállottunk, én enni(való) után nézendő, a nagy fogadóba megyek, de ott semmit sem lehetett kapni a gyalogságtól. Amint a szállásomra mennék a piacon keresztül, elémbe jön Bethlen, kérdé hol járok, mondom, ő pedig rendelé, hogy menjek, és mondjam meg a kapitánynak, hogy szabadon választhassak még 12 legényt 34. o. (B) magam mellé, akikkel a szállására mennék. Ez hamar megtörtént, s jelentem hogy itt vagyok, kérdé, ettem-e valamit. Mondom nem, végy mondja, ott az asztalon, ami kell, és egyél. Kérdi tudom-e az utat Déva felé, mondom nem. Nem baj, mind országút vezet addig s mondja, előtted küldj 4 legényt, akik kettesével menjenek 50—50 lépésnyi távol egymástól. Te harmadmagaddal utánuk, s utánad a többiek eszerint. Én az adjutánssal, tán (Bánffy),[138] legutolsónak, s ahogy vezérlek, úgy megyünk trapp (ügetés) vagy galopp (vágta), érted, igen, s elindulánk lefelé, a lehető sebesen. Az első fiúk egy faluhoz[139] érnek, ahol a szászok fegyveresen elejekbe állanak. Tudatom erre, mondja, mondd meg, hogy az egész tábor jő, s porrá égetjük a falujukat, ha félre

134 Szászváros, Szászváros-széke, ma Oraştie (R)

135 *Truszkolanszki, Leonidas* — Ferdinánd-Miksa-svalizsér (cs. kir. 3. könnyűlovasezred) főhadnagyról van szó.

136 *Anton von Puchner* cs. kir. altbgy., lovassági tbk. (1779—1852) — Erdélyi főhadparancsnok, az erdélyi császári hadsereg parancsnoka. 1850-ben Velence kormányzója. Mint táborszernagy hal meg.

137 Bencencről, Hunyad vm., ma Aurel Vlaicu (R), vagy Balamirról, Szászváros-széke, ma Balomir (R) lehet szó.

138 *Bánffy Farkas* honvéd százados (1820—1886) — Kézdivásárhelyen végez, 1838-tól közvitéz, 1843-tól őrmester a 11., (Székely) huszárezredben. 1848 nyarán a Délvidéken szolgál, az ősz folyamán belép a 15., (Mátyás) huszárezredbe. Főhadnaggyá 1849. II. 1-jén léptetik elő, ekkor lesz ezredi segédtiszt. A kiegyezés idején gazdálkodó.

139 Valószínűleg Répás, Hunyad vm., ma Ripaş (R).

nem állanak. Ez hatott reájok, az utolsók is összecsatolódtak. A falun keresztül menve, a Piski[140] felé a távolból valami [lo]vasokat látánk. Ők is észrevettek, s a Piski felé nyargaltak. Odaérve láttunk a híd előtt két kis ágyút, s csekély számú gyalogságot. Itt Bethlen leszállt, a fogadóba ment, beszélni az ottlévő tiszttel, az adjutánsa ott maradt mi meg indultunk Dévának.

Figyelmeztet Bethlen, hogy előttünk egy granicsár falu van,[141] kerülnők el, jobb felé vezérlem a fiúkat. Egy patakhoz érve felfelé húzódom a falu felé átjárást keresvén, amit megtalálva azon keresztülmentünk. A hold amint egy kicsit világított, látszott Déva. Amikor odaérnénk, kiáltja a sirbak (őr) halt ver da (állj, ki az), látom fejér szíjas. Újólag kiált, amikor felelem gut frájnd (jóbarát), ekkor mondja Bethlen, hallgass, mert mi vagyunk. Amint beértünk, kerestük báró Kemény Farkast, akit későn meg is találtunk. Elbeszélé Bethlen röviden a történteket, s mondja, hogy azonnal doboltasson. Mondá Kemény, mennék a kapunáli szobába, ott a dobos, s veretnék lármadobot. 35. o. (B) Amint bemegyek, mindenki aludt, én a dobot ütni kezdtem, volt felugrás, ijedtség. S tudatom a rendeletet, a trombita is harsog. Itt már szépszámú katonaság volt, akik Magyarhonból jöttek és a miéink. Mi beszállásoltunk azok helyébe, akik lóra ültek.

A segítség nem érkezhetett Szászvárosra, ahol miéink megverettek, ahol Bem ujját veszté, s azok is Dévára jöttek. Mi Déván több napokig voltunk. Egy délután ágyúdörgést hallok Piski felől, s ekkor az egész katonaság indultunk Piskinek, de amíg a miéink odaértek volna, este lett, az ágyúzás megszűnt. Én a szakasszal, és székely gyalogokkal[142] Déva és Piski között balra, a Maros partján egy kis faluba[143] szállánk be éjjelre.

Másnap reggel megkezdődik a csata Piskinél, és foly irtózatosan. Mi a balszárnyán lévén az ütközetnek részt nem vevénk, de olyan délutáni 1 órakor felénk vágtat egy Württemberg-huszár, s hozza a parancsot, hogy a székelyek húzódjanak a híd felé, s elegyedjenek a csatába. Erre a székelyek parancsnoka mondja nekem, menjek gyorsan a generálishoz, mondjam meg, hogy félő, ha ezt a helyet elhagyja, nehogy megker[üljé]nek. Én sebesen is vágtatok, de a Württemberg-huszár mondja, kíméljem a lovamat, mert még szükség lesz reá. Amint megyek, a huszárainkra bukkanok, akik a hegy aljában felállítva voltak. Kérdem Bethlent, nem látta-e a generálist, ő mondja menjek csak elé, ne félj, vágtatok tovább. Egy legény hozza falumbeli társamat meglőve, kérdem mi 'a Dani, haj meglőttek. Kérdem Bemet, mondja oda elé ment. Alig megyek egynéhány lépést, jő falumbeli Szabó Lajos,[144] kérdem mi baj, meglőttek az istenit. Nem láttad-e Bemet, oda elé ment, felelé. Megyek tovább, az országúton találom falumbeli Benedek Zsigát a holtak között, egyedül töltött és lőtt. Kérdem Bemet, mondja itt ment be a fészfák közé az elébb. Én se mozdulok innét, vagy meghalok, vagy a csatát megnyerjük, mutatva halott és haldokló társaira. Én bevágok a jelölt hely felé a fészfák közé. Ott látom Bemet egyedül, látcsövén nézegélt. Jelentem küldetésem okát, ő int várjak, ekkor jő Kemény Farkas, és kapom a parancsot hogy a székelyek húzódjanak a híd felé, fogadjanak csatát, s aki retirál, löveti főbe. Vágtatok visszafelé, de már a székelyek az első parancsra a csatába vegyültek, én a huszárokhoz megyek. S mivel látom, hogy a többi huszárok is a hegyen, az úttól jobbra foglaltak állást, én balfelől a gyalogság megett állok fel. De a jobbszárnyról intenek, hogy menjek oda. Ahogy szakasz vájsz (?) indulok, egy nagy ágyúgolyó a gyalogság megé lecsap, 36. o. (B) s felénk tart, hirtelen kiáltom állj. S a golyó a lovak orra alatt ment el, és 3 szűröst terített le.[145] Ezalatt alkonyodott, a lövések csendesültek, míg egyszerre megszűntek. Jő egy huszár, beszél Bethlennel, az azonnal mondja nekem, menj be Dévára s az ottlevő tisznek mondjam meg, hogy

140 Piski, Hunyad vm., ma Simeria (R).
141 Szántóhalma, Hunyad vm., ma Sintuhalm (R).
142 A volt 14. (csíki és marosszéki) ill. 15. (háromszéki) határőr gyalogezred részei jöhetnek szóba.
143 A tartalék Szentandráson, Hunyad vm., ma Şinandrei (R) várakozott. Alakulatok ezidőben Dédácson Hunyad vm., ma Biscaria (R) is voltak.
144 *Szabó Lajos* — (Hari), Kolozsváron jelentkezett a 11. honvéd zászlóaljba. Piskinél már hadnagy, megsebesül. (1849. II. 9.). Felépülése után visszatér, de nyár elején a 137. zlj-hoz helyezik át századosként. Hari birtokán halt meg az 1860-as évek elején. (*Szilágyi Farkas:* i. m. 418. o.). *Bona G.* kutatásai közben csak hadnagyi kinevezésére talált adatokat az OL anyagában. Az előzményekre visszautalva, a szászvárosi ütközet II. 7-én történt.
145 Szűrösöknek hívták a fehér szűrös Torontál vármegyei 1. önkéntes (nemzetőr), s az ebből 1849 januárjában alakult 72. honvéd zászlóaljat.

minden katonasággal, betegekkel, poggyásszal induljon felfelé Piskinek. Bethlen azonnal a híd felé tart, s utána a szaladó ellenségnek. Én bementem Dévára, a jelentést megtettem, beszálltam, de bizony nagy baj volt, míg összeszedődtek. Honnét tudta Bem, hogy az ellenség annyira meg van törve, hogy még a sebesülteket is felrendelte?

Én reggel jókor a legényeimmel elindultam Piski felé. A hídtól egynéhány lépésre a földön látok egy pár ezüst huszast, leszállok, és 17 darabot szedek fel. Szászvárosra érve beszállottam, ahol egy kevés katonaságot találtam a miéinkből. Még aznap és másnap is, a szászvárosi hegyre kellett kimenni őrjáratba. Ez azért történt, mert Puchner egy bizonyos mennyiségű katonát küldött a hegyeken, akik meg kellett volna, hogy érkezzenek a piski csatára, tehát azokat kellett megfigyelni, nehogy utánunk jöjjenek. Ismét elindultunk, s a Maros partján Fejérvárral szemben Mihálczfalván[146] és környékén levő helységekben telepedtünk le. Innét keresztül valami hegyeken Medgyes[147] felé egy faluba[148] telepedénk le. Innét küldött Bem éjnek idején egynéhány Württemberg-huszárt Medgyesre, hogy tudná meg, hogy a mi katonaságunk, aki ott volt ott van-e. Azok a hírt meghozták hogy ott vannak. Innét mi is Medgyes felé indultunk, de keserves útjuk volt az ágyús lovaknak és tüzéreknek, a sikamlós hegyeken cipelni az ágyúkat, amíg Kapusra[149] értünk. Itt katonaság maradott, akik, a huszárok folytonosan patrölíroztunk (őrjáratoztunk) Szeben felé. Itt több ideig voltunk, eddig csak 10 legény járt patróba (őrjáratba) a közelebbi faluig,[150] éjjel és nappal.

De egy alkalommal félszázadot küldöttek, én voltam ávángárdába 15 legénnyel, kik közül négyet előreküldöttem. Nagyselyken keresztül mentünk, ott van egy kis hegy. Amint a 4 legény a tetőre ért, nyargalnak vissza, mondván itt vannak a svalizsérek. Erre mondám utánam, meggyőzendő a valóról. Amikor kiérek a tetőre, látom, hogy négyen vannak, meglátva engem, szaladnak visszafelé, én utánok. Hirtelen utol is érek egy [...] fiút aki egy barna lovon ült, egy kis kardvágás után mellbe fogom, s az utánam jött Göltnek átadom, őzőbe vévén a többieket. Ott az aljban volt egy fogadó, mellette patak, s rajta egy híd, a hídon elesik egy svalizsér lova, ő felugrik, féltérdre áll, s a karabélyával célba vesz. Én lovamat balra ugratom, a golyó elsüvít jobb fülem mellett. Ekkor ráugrom, 37. o. (B) s egy kis nyakcsapást adok neki mondván látod te gaz, én nem öllek meg, te pedig meg akartál. Ekkor érkezik egynéhány huszár, két ló közé kengyelvasba tétetem lábait, s visszafordulunk ügetve. Jól tudtam, hogy a két menekült a tisztes őrposztra érve utánunk jönnek, s egy kis idő múlva látom, hogy plenkben 37 svalizsér vágtat utánunk. Mi hirtelen összebeszélünk, csendesítjük lovainkat, hogy egy kicsit fújjuk ki magunkat, s ha megtámadnak, próbáljunk így szerencsét. De ők amikor egy puskavivésnyire voltak tőlünk, megálltak, s többé nem üldöztek.

Visszaérve Nagyselykre, megtudtuk, hogy a mieink mihelyt beérkeztek oda, azonnal visszafordultak. Már itt megint egy baklövést tett a hadnagy, először azt, hogy nem jelölte meg, hogy meddig menjen, másodszor ha visszafordult, miért nem rendelt vissza, mi csak Kapuson értük őket be. Akkor csak ránk bámultak, meglátva a foglyokat. Mi, a huszárok azonnal indultunk Medgyesre, más[ok] váltottak fel, ahol a foglyokat másodmagammal, a had[nagy] vezetése alatt Czeczhez vittük. Mint adá elő a hadnagy az [el]fogatást, nem tudom. Egypár napi ottlétünk után kiküldöttek a szakasszal és vagy 3 század máriásival[151] Medgyes mellé egy faluba és két ágyúval, úgy tudom (K)amarásnak hívták,[152] itt folytonosan patroléroztunk. Egynéhány nap elteltével reggel hallunk ágyúlövéseket Medgyes felől, a gyalogság rendbe áll. Mi [pallariz...?] délután elindulunk Medgyes mellett egy falu felé, azon keresztül egy oldalon vezet az út, ahonnét látható volt a csatatér.[153] Amikor oda-

146 Mihálczfalva, Alsó-Fehér vm., ma Mihalt (R).
147 Medgyes, Medgyes-széke, ma Mediaş (R).
148 Berve, Alsó-Fehér vm., ma Berghin (R).
149 Kiskapus, Medgyes-széke, ma Copşa Mica (R).
150 Asszonyfalva, Medgyes-széke, ma Axente Sever (R).
151 Máriássy-gyalogezred, a volt ezredtulajdonos nevén emlegetett 37., Mihály orosz hercegről elnevezett alakulat, *Bona Gábor* közlése szerint ennek 3. zászlóaljáról, a későbbi 74. honvédzászlóaljról van szó.
152 Szalay feltehetően téved, inkább Nagyekemező jöhet szóba, ahogy azt más könyvészeti anyag is említi.
153 A leírás egybevág *Kővári*: i. m. 197. oldalán leírtakkal, így Szász-Ivánfalváról, Medgyes-széke, ma Ighişu Nou (R) lehet szó. A medgyesi csata 1849. III. 2—3-án volt.

értünk este, a csata befejeződött. Mi is visszatértünk azon helységbe, ahol eddig valánk. Egy pár óra múlva látva, hogy a miéinket nem üldözik, ez egy oly pont volt, hogy üldözés esetén itt meg lehetett akadályozni az üldözést, másnap reggel újból megkezdődött az ütközet.

A patróba kiküldött 4 huszár elfogott két lovast, akik egy hegytetőről szemlélték a csatát. Egy kis [. . .] főhadnagy, a másik egy polgár, szászok, akiket hozzám az aljba hoznak, de mindenként túl akartak adni rajtuk, vásván a foguk lovaikra, főleg Orbán Laci huszár[154] aki spicces volt, s akkor bajosan lehetett véle becsületesen bánni. Még engemet is fenyegetett, hogy levág, én ösmertem természetit, s nem vettem számba. 38. o. (B) A foglyokat a faluba a szász paphoz vittem, ahol a tisztek voltak. A pap jól ismerte őket, mind a közelebbi falu becsületes polgára. Itt elmondák, hogy én mentém meg életüket. Köszönte mindenki tettemet, s megvendégeltek, bizony jól is fogott, mert igen rosszul éltünk a faluban.

S aznap újból azon helyre mentünk, ahol a múlt nap voltunk, a velünk szemközti erdő magaslatáról elkiáltja magát egy jó magyar hangon valaki hozzánk, máriásiak gyertek ide, mi is máriásiak vagyunk! Arra is tart egynéhány legény, amikor közel lennének, puskalövéssel fogadják őket. Innét későn, a legnagyobb sötétségben az aljban visszamentünk állomásunkra. Reggel elindultunk Segesvár[155] felé. Mi nem tudtuk, hogy a miéink odahagyták Medgyest, mit tud az alsóbb osztályú katona? Amint az első falun[156] keresztülmennénk, ami igen csinos, jól rendezett szász község volt, egy ablak kinyílik, s az azelőtt elfogott és haláltól megmentett hadnagy néz ki, int felém, s kér mennék be egy kicsit. Lovamat legényemnek adom s megyek be, az udvaron előmbe [jő] a hadnagy, ajtót nyit, bevezet, s az ottlévő 3 leányinak mondja, köszönjétek meg a huszárnak, hogy életemet megmentette. A leányok kezet adtak, köszönték atyjok megmentését, s kérdé a hadnagy, mivel köszönné meg. Kínál pénzzel, nem fogadom el, mondván meg van az már eléggé jutalmazva, eléhoznak rögtön egy sifonból jó szilvóriumot és kenyeret. Iszom egy pár pohárral, s falok egy kis kenyeret reá, s indulok, ekkor egy pár finom szivart dug zsebembe. A leányok újból kezet nyújtanak, s lovamra ülve utolérem társaimat. Amint menénk egy hegyen keresztül, a távolból egy félszázad lovasság jön oldalvást, ellenségnek hittük, mert már sötétült. Már az ágyúkat stellírozák, amikor észrevettük, hogy a miéink. Hozzánk csatlakoztak, ezeket a generális küldé felkeresésünkre, gondolva, hogy tán minket elfogtak. Leértünk az országútra ahhoz a faluhoz, ami Segesvár közelében van[157] ahol a miéink be voltak szállva. A gyalogság ide beszállt, de mi a hadnagy vezetése alatt, aki hozzánk csatlakozott, a falun keresztül Segesvár felé jól elhaladtunk. Kérdem a hadnagytól, meddig van parancsa hogy menjünk, azt felelé, hogy nincsen semmi parancsa. Akkor kár, mért nem állottunk meg a faluban mi is. S mondom, küldene egy pár legényt vissza, megtudandó, hogy mit tegyünk. Én megyek másodmagammal, felkeresem Bethlent, s mondom a dolgot. Haragosan mondja, jöjjetek viszsza a faluba, s így lett. 39. o. (B)

Másnap egy félszázad huszár ment patróba Medgyes felé, amikor láttuk hogy Ebesfalva[158] felé a hegyen leereszkednek a császári gyalogok plenkben mintegy háromszáz, és 50 svalizsér. Visszatérénk, de én másodmagammal, Holdvilág[159] felé mentem, s egy kis aljban a híd mellől néztük, hogy az ellenség merre megy. A lovassága feljött Holdvilágra, a gyalogok megálltak Ebesfalván. A lovasság amikor a falu utcáján a híd felé felénk tért, reájok tüzeltünk pisztolyainkkal, a híd fel volt szedve. Mi is visszamentünk a faluba, megtévén a jelentést a látottakról. Este az ellen tüzet rak velünk szemben hosszú vonalban. Mi is azt tettük, persze a miéink a falu melletti patak mellett az ágyúkat felállították. Az ő tüzeik egy idő múlva elaludtak, a miéink is. De reggel felé a miéink sorakoznak, készen állnak az indulásra, amikor Medgyes felé indítanak. Bámuljuk, hogy visszaindítanak, ekkor vesszük Petőfinek buzdító verseit számtalan példányban. Bem többfelé osztva katonaságát, megyünk Szeben felé, megszalasztván Medgyesről az ott lévő lovasságát [az el]lennek. Mi azon az úton

154 *Orbán László* — huszár tizedes, akit 1849 júniusában neveztek ki Szalayval együtt (al)hadnaggyá. (*Nagy S.*: i. m. Okmánytár LXXXII. o.).
155 Segesvár, Segesvár-szék, ma Sighişoara (R).
156 Mivel nem a Medgyes—Segesvár országúton mentek, mint később kiderült, s Medgyesen sem vonultak át, valószínűleg Szászbuzd, Medgyes-széke, ma Buzd (R) lehetett ez a helység.
157 Dános, Segesvár-széke, ma Daneş (R).
158 Ebesfalva (Erzsébetváros), Küküllő vm., ma Dumbraveni (R).
159 Holdvilág, Segesvár-széke, ma Hoghilag (R).

érkeztünk Medgyesen túl, amit a csaták idején két versen (itt: szakaszban.) tevénk, s így délután 2 órakor Szeben alatt termet[tünk].

Megkezdődvén a csata folyt keményen. Beesteledvén az ágyúzás megszűnt, s tovább-tovább a puskalövések is gyérülni kezdettek. Mi huszárok a koromsötétségben az országúton csak kevés távolságra a csapattól. A szakaszomból egy legény, aki Szebenben több évig lakott mint szabólegény, (mondja:) káplár úr itt jobbra tudok egy sikátort, amelyikben egy híd vezet keresztül a vízen, nem próbálnók-e meg, vajon nem mehetünk-e be rajta? Akkor mi lennénk elsők Szebenben, s elkergetnénk a kapun belőli ellenséget, hátukba kerülvén. Nagy bajjal értünk a sötétben valami alig bevetett gödrökön keresztül, de fájlalva láttuk, hogy híd nincs, s a sikátor is el volt barikádozva. Vissza a kapuhoz, a zajra amit tevénk, a kaputól reánk ágyúznak, ahol a többféle huszár a setétbe összekeveredtünk, akik közül mondja egy, a generálishoz kell menni, hogy gyújtassa fel a várost, mert itt mind lelőnek. Három gyújtó meg is tette a hatást, mi a sötétségből láthattunk a világosságba, de ők onnét nem. Ekkor egy huszár mondja, fiúk, rohanjuk meg a kaput! Én legelöl jutottam a kapu felé, visszatérvén a sikátortól. Én kiáltom utánam, így a kapunak rohantunk, amit a gyalogság akkor kellett, hogy betörjön. Mert amikor odaértünk, a gyalogság kiáltá előre lovasság, a lovasság előre gyalogság, s a legsebesebben haladánk felfelé a piacnak lövöldözvén, s egy-egy futamodott muszkát ütvén, nem bajlódtunk elfogásukkal. 40. o. (B).

Felérvén a sötét gáng felé, valami magyar fejérnépek gyertyával kezükben kirohantak a házakból, s örvendve kiálták, itt vannak a magyarok. A gánghoz érve kiáltom, ide a gyertyákkal, ami egy perc alatt ki volt világítva. Fel a piacra, onnét a Verestorony[160] felé vezető úton vágtattunk keresztül a városon, hagyván magunk után az egyes futókat. A városon túl, több szekeret futó szászokkal, kik családostól együtt akartak menekülni, visszafordítottunk a városba, biztosítva, hogy nem lesz bántódásuk a magyar lakosoktól. Amikor a piacra visszaérkeztünk, s összeszedtük magunkat, csak 17 legényem volt, a többiek eltévedtek a zavarban. Többféle huszár gyűlt már egybe, s mondják, ki kéne küldeni Bemhez, tudatni, hogy nincs ellenség a városban, de az öreg már jött, ekkor éppen ütötte a tizenkettőt. Én leszállok lovamról, bemegyek egy házba, ahol a gyalogság már benn volt, s egy kicsit garázdálkodtak. Hát előmbe jön két leány, megismernek, Sálser Pepi és Mimi, akik Enyeden laktak, s vendéglőt tartottak szüleik. Kértek, tudassam a gyalogokkal, hogy ők becsületesek. Egy pár pohár bort, s egy kis kenyeret magamba vévén kimentem, figyelmeztetvén a gyalogságot, viselnék magokat illedelmesen. Mi kimenvén a város végére a Verestorony felé, oda beszállánk és egész virradatig paradéroztunk, kapva ott egy péknél ennivalót, ahol csak egy boldogtalan már vénecske leány volt hon. Aznap kimentünk Verestorony felé egy faluba, tán Orlát[161], innét másnap este csepergős, sáros időben elindítottunk Fogaras felé[162] Egész éjjel menvén csepergős, sáros időben, reggelre egy faluba értünk, aki egy víz mellett feküdt, s vele szemben egy más helység volt. Itt láttuk, hogy ellenség vonult el, mert többféle hídnak való fák és egyebeket elhagyva lehetett látni. Innét átküldenek egy szakasz huszárt az átelleni helységbe, s éppen akkor érkeznek az ottlévő fogadóba, amikor a svalizsérek ezredese ül a szekérbe, akit elfognak, s vele együtt még 5 legényt, köztük trombitást is. Áthozván tisztjeink a legnagyobb barátsággal fogadják, ismervén őtet még a béke idejéből.[163]

Mi innét estefelé újból visszaindultunk Szebennek, csepergős, sáros idő. Olyan éjféltájt, egy mezei fogadó mellett pihenni megállánk, a gyalogság megtölté a házat. Mi künn tüzet rakánk, de leülni a sárba nem lehetett. Mondja Bethlen, nem kapnál bár egy széket, 41. o. (B) le akarván ültetni az elfogottat. Én a fogadóból nagy bajjal hozok egyet, akire az ezredes le is ült a tűz mellé. Én veszek 2 legényt ma-

160 Verestorony-passus, Nagyszeben-széke, ma Turnu Rosu (R). Nagyszebent 1849. III. 11-én vette be Bem.

161 Orlát, Nagyszeben-széke, ma Orlat (R), valójában nem esik útba.

162 Fogaras, Fogaras-kerület, ma Făgăras (R).

163 *Johann von Coppet* ezredest (1790—1850, a cs. kir. 5., Savoyai Jenő hg. dragonyosezredből, aki végül vezérőrnagyként fejezte be pályafutását) 1849. III. 13-án Újegyházán (Leschkirch) fogta el Bethlen különítménye. Becsületszóra, hogy fegyveres kézzel nem harcol a magyarok ellen, Bem elengedte. (*Hermann Róbert* hivatkozása — *Heydte:* Der Winterfeldzug des Revolutionskrieges in Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849. 2. Ausgabe. Leipzig, 1863. 304. o.). Kővári azonban már mint az oroszokkal együtt jún. 18-án Erdélybe betört egyik, a gr. Clam Gallas altábornagy (korábban Puchner) vezette császári seregcsoport osztályparancsnokát említi. (i. m. 241. o.).

„B" típusú kézírás

gamhoz, s a fogadó fedeléről lefeszítünk 3 szál deszkát, erre telepedett le Bethlen és többen. Rövid pihenés után elindultunk, s Szebenbe értünk. Itt csendesen több ideig voltunk. Egy alkalommal reggel, amikor az ottlévő 3 század huszárból kiválasztanak 14 legényt, akik közé én is tartoztam, a Törökországba menendők kíséretéül[164]. Itt készíttettek nekünk egész uniformist, csákót, csizmát, tarsolyokat, milyen a régi verescsákósoknak volt. Reánk szabva az első az enyém volt, felvettem, Bethlen borbélyt hívatott, hajamat lenyíratta. A csákóni vitézkötés egy kicsit lejjebb volt, mint ahogy kellett, a szabót hívatta, feljebb varratta, s így kellett mindenkinek magát lenyíratni. Én voltam a minta. Amikor az öltözetek mind készen voltak, felöltöztünk, még a nyeregszerszám is új volt, lovaink öt kupa zab helyett naponta tizet kaptak. Amikor kirukkoltunk, hogy a tiszteknek bemutasson Bethlen, bizony táncoltak is lovaink, s nekünk is jókedvünk volt. Bemutatás után szállásunk felé haladva kiáltja Bethlen, Szalay! Én megállítom a fiúkat, s a [legn]agyobb sebességgel vágtatok Bethlen s a többi tisztek felé. Ők fé[lreszal]adnak, nehogy letaposnám. De én lovamat egy kis kézmozdítá[ssal ah]elyt [ta]rtom. Az két lábra áll és leereszkedik. Mondá Bethlen, [de] megijesztettél bennünket, mondom bocsánat tudom lovam természetit. Ő mondja, menjetek, jártassátok meg a lovakat itt a város utcáin, de nehogy letapossatok valakit, volt öröm. Három nap múlva Bem is megérkezett, ki tudja honnét, tán Borgoprundról[165]. Kirukkolunk a város végén a gyepre, ahová Bem is több kíséretében kijött. Mi egy hanton sorba álltunk, a tisztek egy százötven ölnyire állottak meg. Mi innét egyenként mintegy 50 lépésnyire egymástól vágtattunk el a tisztek előtt, kardunkkal vágva fel a földet előttünk, s a túloldalon újból sorakoztunk. Megelégedését fejezte ki Bem Mikes[166] által, s 50 forintot ád, hogy azzal egy estét töltsünk közösen, Bem ajándéka volt. Mi a nagy vendéglőben a piacon egy nagy szobát rendelünk a felső emeleten, oda vacsorát. Amint visszaemlékezem a küldöttek neveire, akiket még nem feledtem meg: 1. Bulics volt Kress-svalizsér, aki Enyeden sebet kapott, 2. Szomorjai Imre, 3. Csengeri, 4. Körözi, 5. Gál[167]. 6. én Szalay, s tán Urbányi és Gölt is. A követség tagjai Bethlen Sándor vagy Olivér[168] Böjti Ödön, Komáromi,[169] mint kapitány, Sálbek[170] hadnagy.[171]

Amíg mi mulattunk volna, Csengeri mind járt bé és ki a nagy ivóterembe, ahol egy főhadnaggyal a gyalogságtól, oláh ember, összevész, és azt pofon üti. Mi amint megtudtuk, feddettük őt tettéért, de ő spicces volt. 42. o. (B). A hadnagy a várdáról egy csomó gyalogsággal elfoglalja a gángot, kérik hogy adnánk ki Csengerit. Mi kardjaink után nyúlunk, persze nékünk is jókedvünk volt, hogy ne engedjük Csengerit, de Bulics mindenképpen csendesített, mondván, Szalay ne csinálni bajt, adni Csengerit, legalább aludni, osztán reggel kivenni. Így kiadtuk, megtettük ezt.

Bethlen reggel maga elé hívat, oda Csengerit, s a hadnagyot. Csengerinek azt mondá, hogy 300 esztendeig vasba vereti, ha még efélét tesz, a hadnagynak pedig,

164 Arról az egyébként eredmény nélküli próbálkozásról van szó, midőn Bem a Havasföldön hadseregparancsnok Omer pasát (Latas Mihály, 1806—1871) az ide k iszorított osztrák-orosz csapatok elleni közös fellépéshez kívánta megnyerni.

165 Borgo-Prund, Beszterce vm., ma Prundu Bîrgăului (R).

166 Lehet, hogy *gr. Mikes János*, egy időben nemzetőr főparancsnokról, de az is, hogy tollhiba lévén *gr. Bethlen Gergelyről* van szó.

167 *Gál József* hadnagyról lehet szó, akit 1849 júniusában főhadnaggyá neveztek ki (*Nagy S.*: i. m. Okmánytár LXXXII. o.). Nagy Sándor Okmánytára említ egy bizonyos Körösi Sámuel Mátyás-huszár közvitézt, aki 1849. V. 1-én 3. osztályú érdemjelet kapott. (LXXXVI. p.).

168 *Bethlen Olivér* honvéd alezredes (1826—1892) — A bécsi hadmérnöki akadémián végez, kilépett hadnagy, kincstári gyakornok Nagyszebenben. A 10. honvéd zlj-nál kezdi szolgálatát, majd áthelyezik a 11-be. 1849 februárjától őrnagy, augusztustól alezredes az erdélyi hadsereg vezérkarában. A bukást követően, 8 havi vizsgálati fogság után szabadul. Később a *Honvéd*. c. lap szerkesztője.

169 *Komáromy György* honvéd százados (1817—1872) — Jogot végez, 1843-ban országgyűlési követ, gazdálkodó. A 10. honv. zlj-nál főhadnagyságig viszi, majd 1848 nov. végén a 16.. (Károlyi) huszárezredbe helyezik át. 1849 márciusától főszázados ezrede Erdélybe vezényelt osztályánál. A kapituláció után, a kényszersorozásnál alkalmatlan, de 1855-ben az erdélyi függetlenségi szervezkedés miatt 2 év josephstadti fogságra ítélik. Szabadulása után gazdálkodik, majd Párizsba emigrál. 1866-ban a poroszországi magyar légió egyik vezetője. A kiegyezés után hazatér.

170 *Szalbek György* honvéd őrnagy (1820 k. — 1860) — 1849 jan-tól főhadnagy, majd százados a 16., (Károlyi) huszárezrednél. Júniustól őrnagy, az erdély-bánáti hadtest főszámvevője. A szabadságharc után gazdálkodik.

171 *Székely Gergely Teleki Sándort* is említi a követség tagjaként. (i. m. 39. o.) — honvéd ezredes (1849. VI. 25.) Kővárvidék főkapitánya, kormánybiztos, az erdélyi hadtest főhadbiztosa. Maga *gr. Teleki:* Emlékeim c. művében (é. n., 141. o.) végcélként Sztambulban. Abdul Medsid szultánt említi. A küldöttség tagjai nála „Bethlen Olivér, Komáromi György, Szálbeck és br. Huszár, 12 kiválogatott legény és egy nagyhangú trombitás." Böjti Ödön azonos lehet Beöthyvel.

hogy ne kötne ki többet a huszárokkal. Ez volt a büntetés. Minket tizennégyünket elindítottak Brassó[172] felé, amerre csak mentünk bámultak sokhelyt. A várda szirbak (őrszem) herauszt (ti. tisztelgésre álljanak ki) kiáltottak, mind tiszteknek véltek. Brassóba érve Komáromy kapitány, és Szalbek hadnagy lettek parancsnokaink. Itt naponta járva a városon keresztül a rajcsurba (lovarda) lovagolni, s itt is többször történt heráusz kiáltás. Mi semmiként sem találtuk magunkat jól, hogy annyit kell itt henyélnünk, hallva, hogy huszártársaink a Bánátban aratják a dicsőséget generálisunk alatt. Egykor csak tudatja a kapitány, [hogy] Kis ezredes[173] azt rendelte, hogy a városon keresztül a rajcsörig és onnét vissza vezetéken vinnők lovainkat. Ez már sértette mindnyájunkat, főleg azokat, akik saját lovaikkal voltak, egyhangúlag mondánk, ezt nem tesszük. Amikor másnap rukkolni kellett lóra ültünk, a kapitány és a hadnagy jönnek, s emlékeztetnek a parancsra, mi egyhangúlag mondjuk, azt nem tesszük. S kimenvén a szokottakat megtettük, s újból szállásainkra mentünk. A két tisztünk nem jött ki, másnap rá riportra (jelentéstételre) rendelt Kiss ezredes maga elé.

Mi elhatároztuk, hogy kinyilatkoztatjuk az ezredes előtt, hogy nekünk nyissanak utat, hogy mennénk Törökországba, vagy ha nem, innét megszökünk, s megyünk a Bánátba társainkhoz. Szónoknak megbíztuk Körözit és Gált. Amint másnap reggel a tisztek vezetése alatt Kiss ezredes szállására rendbe állottunk, az kijő egy szobából. Az asztalra teszi kezét, e szókkal kezdi: gondolom, megtiszteltetésnek vettétek magatoknak előmbe hívatástokat, s végezvén a beszédet, kérdi a kapitányt, hogy hogy hívnak minket, aki el is mondja neveinket. 43. o. (B).

Ekkor kezdi Körözsi, társaim megbízásából kérem, de többet nem mondhatott, mert az ezredes oly dühbe jött, hogy a szája habzott, mondván, nem szabad szólni. Jelentsék külön riporton kívánalmaikat, s int, hogy távozzunk. Megfordultunk, s szállásainkra mentünk, de kívül összegyűlve határoztunk, hogy holnap reggel csak Körözi és Gál riportra jelentkezzenek, s ott őszintén nyilatkoztassák ki, vagy utat nyissanak Törökország felé, vagy ha nem, mi elszökünk Bánátba társainkhoz, de többet itt nem henyélünk. Én Komáromyt, Szalbeket lovon ülni nem láttam, a küldöttség többi tagjait nem volt szerencsém ismerni. Hogy riporton voltak küldötteink, 2 nap [múl]va banda kíséretében elindultunk Szebennek, de a város szélén egy vendéglő előtt megálltunk. Ott nékünk és a zenészeknek [bort] hoztak ki. Amint hallánk, Teleki (Sándor) szívessége volt.

Szebenbe érkezve Bethlen Gergelyhez mentünk, aki azzal kezdte, nem szégyellitek magatokat, hogy azt a derék Kiss ezredest megsértettétek? Amikor elbocsátott magától, mondja nékem, maradjak egy kissé, s mondja, lépnék át a gyalogsághoz hadnagyi ranggal, mert ő látja, hogy az előléptetést megérdemlem, de itt annyi a huszártiszt, hogy nem tudja mit csináljon vélek. S evvel nagy szolgálatot tesz a hazának, mert az oláh nyelvet bírva, oláh újoncokat kell betanítani. S ha tán onnét vissza akarna jönni, kérelmezzen és visszajöhet. Elfogadám ajánlatát, s másnap Bem tizenhetünket nevezett ki, egy tüzérhadnagyot főhadnagynak, minket hadnagyoknak, olvasván a kezében lévő írásról neveinket. Első, ki legmago[sabb?] volt, Damó[174] volt, s így tovább, s mondá lajdinándok (hadnagyok). Kapva havi lónungot (zsoldot) és öltözeti pénzt, azonnal uniformisokat csináltattunk. A régit és lovakat, akiknek nem volt sajátjuk, beadták. Amíg mi Brassóban voltunk, nem tudom mi módon gyűjtöttek egybe annyi oláhot és cigányt, hogy zsúfoltig volt a kaszárnya. Szász hogy lett volna, nem emlékszem. Elfoglalva állásunkat, megvizsgáltattak s az alkalmatlanok egy prédikációbeszéd után, hogy lennének becsületesek, elbocsáttattak. S tanult altisztekkel láttatott el az ezred. Gyakoroltuk is őket, de minden éjjel megszökött 5. 6. 8., 44. o. (B) amiért a napos tisztek szemrehányást kaptak. Reám érve a szolgálat, elhatározám magamat összeszedni, meg is csípettem az altisztekkel, és magam akik őrködtünk vagy hetet, akik verést kaptak istenigazában. Elindultunk Balázsfalva felé, Kolozsvárnak, s onnét ki Magyarországba, de biza szökések mindig folytak, s a

172 Brassó, Brassó-kerület, ma Braşov (R).

173 *Kiss Sándor* honvéd ezredes (1809—1849 VI.) — A korneuburgi utásziskolán végez, 1821-től a 15. határőr ezrednél szolgál, 1848 elejétől a 11.. (Székely) huszárezrednél. 1849 áprilisára ezredes, ezredparancsnok s egyben hadosztályparancsnok. A nyári hadjáratban a brassói ho. parancsnoka, a tömösi szoros védelme során sebesülten fogságba esik, s öngyilkos lesz.

174 *Damó Lajos* alhadnagyi kinevezést kapott *Nagy Sándor* többször idézett Okmánytára alapján. (LXXIXI. o.).

tiszt[ek kor]holtattak amiatt. Hunyadon (Bánffyhunyad) újból rám került a naposság, de bizony egy legény sem szökheték meg. Ezért az ezredes megdicsért, aminek folytán [társaim] elhidegülésüket vettem észre irányomban. Nagyváradon keresztül elértünk Holdmezővásárhelyre[175]. Reggel én vevém át a napi tisztséget. [In]nét leindultunk Szeged[176] felé. Amint mennénk, jő velünk szemben valami ulánus (dzsidás) lovasság, utánuk néhány kocsi és újból lovasság. Az első tisztje figyelmeztet, hogy Kossuth jő, és Mészáros a hadügyminiszter.[177]

Én hirtelen felállítom a legénységet az út szélére és tisztelgek. Megállítja Kossuth a kocsiját, kérdé hová valók vagyunk, s ki a parancsnokunk. Mondom, s mondván hogy a parancsnok bent maradt, Holdmezővásárhelyt. Köszönt és távoztak. S úgy hallám, hogy azért megy oda, hogy a [vezé]rek közötti versengést kiegyenlítse. Beérkeztünk Aradra. Arad mellett Tápéba[178] (sic!). A Tisza partján beszállottunk, itt [egy ideig] maradtunk folytatva a gyakorlatokat. Ott voltunk, m[ikor] a puskaporos torony lőpor felrobbant, megrezgetve az egész [vidéket].[179] Innét Lugos[180] felé indítottak, s délben egy helységbe érve beszállunk, de amint ezt megtevénk, láttuk, hogy a távolból egy nagy számú ellenséges lovasság közeleg a falu felé. Meglátják ezt a tisztek, szekérre kerekednek, s illaberek elszaladnak. Én és Galambosi kapitány, zsidó, helyt maradtunk, az altiszteket és legénységet, akinek fegyvere volt, a kertek mellé állítottuk, s amikor a lovasság közel jött volna, rátüzeltettünk. Ők megfordultak vissza ahonnét jöttek. Mi is egy óra múlva elindultunk fel Lippa[181] felé. Egy csinos községbe érve, ami egy [víz] mellett feküdt, beszálltunk, ott találva elszaladott tisztjeinket. Innét másnap Lippára mentünk, ott háltunk. Reggel Máriaradnára,[182] ott a legénységet künn telepítettük le. Innét másnap Világos[183] felé mentünk, s egy síkságon letelepedtünk. Ott töltöttünk két éjet, s egy napot. Onnét visszamentünk Máriaradnára, újból künn telepítvén le a legénységet. Mi tisztek utána bementünk Máriaradnára a vendéglőbe, s amikor legjobban ennénk, hallunk ágyúszót a távolból, s mondják, megérkezett Bem.[184]

[.....
.....]

(Hiány a szövegben)
51. o. (B).
. . . a bükkösi magyarság aki nem . . .
bárót hogy a templomba és a . . .
ahol öregje, ifja, asszonyok . . .
imádkozva énekelve kérték a . . .
jobbra a világot, amint . . .
Lándorba egy bírói házba, s . . .
. . . hatatlan volt csak az 50. . . .
szobát, ahova a két katona . . .
soha —

175 Hódmezővásárhely, Csongrád vm.
176 Szeged, Csongrád vm.
177 Minden bizonnyal *Aulich Lajos* honvédtábornokról 1793—1849. X. 6.) van szó, mint a szabadságharc utolsó hadügyminiszteréről. *Hermann Róbert* utalt *Kossuth Lajos* Összes munkái XV. kötetére (s. a. r. *Barta István*, Bp., 1955.), mely segít az eligazodásban. Kossuth 1849. júl. 25-én indult Szegedről, hogy Görgeivel találkozzon, s döntsön a fővezérségről. Aznap este már Szentesen volt, s mivel Hódmezővásárhely Szeged és Szentes közt fekszik, ezen a napon találkozhattak Szalayékkal. (776—780. o.).
178 Elírás, a Szeged melletti Tápéba, Csongrád vm. vonultak be.
179 A robbanás 1849. aug. 1-jén történt.
180 Lugos, Krassó vm., ma Lugoj (R).
181 Lippa, Temes vm., ma Lipova (R).
182 Máriaradna, Arad vm., ma Radna (R).
183 Világos, Arad vm., ma Şiria (R).
184 „. . . hallunk ágyúszót a távolból, s mondják megérkezett Bem." — Szalay ezzel az 1849. aug. 9-i temesvári csata kezdetére utal. Története itt szakad meg, míg a töredék már az otthoni eseményekre utal.

SZEMLE

VESZPRÉMY LÁSZLÓ—KELENIK JÓZSEF—HERMANN RÓBERT—
—BENCZE LÁSZLÓ

KÖRMEND A HADTÖRTÉNELEMBEN

Körmendi Füzetek, Új Sorozat, 11. füzet

(Körmend, 1992. 346. o.)

A Körmendi Füzetek új sorozatában eddig megjelent tíz kiadvány már éppen elegendő súllyal tanúsítja a helytörténetírás új erőre éledését. S hogy ebbe az áramlatba nem feltétlenül lokálpatriotizmus ragadhatja kiváló kutatóinkat, hanem a „genius loci" — természetesen az okos mecenaturával vállvetve —, annak kiemelkedő példája a legújabb tanulmánykötet is. Ezúttal a város százados hadi históriáját szedte csokorba négy neves (had)történész, s amennyire korszakuk forrásanyaga és irodalma engedhette, igyekeztek nagyobb összefüggésekbe is beleillesztve felvázolni Körmend „inter arma" életét.

Veszprémy László arra utal, hogy már a római időkben fontos utak — köztük a Borostyánút — metszéspontjába került az ekkor még csak településcsíraként említhető hely és környéke. A honfoglalás, majd árpádházi uralkodóink korában ugyancsak fontos ÉK-DNy-i, nagyrészt az ókori vonalvezetést követő utak (Olasz út, Katonák útja, Német út) közelében egyre jelentősebb lehetett a majdani város szerepe. A védelem szempontjából még kis jelentőséggel bíró helyszínnek minden esélye megvolt arra, hogy a kereskedelmi vonzáskörzetek hatósugarában jegyzett településsé váljon. Erre 1238-ból utal az első okleveles adat, majd 1244 már a körmendi hospesek kiváltságait hozza.

A legelőször felépült torony környezetében kis erősség is kialakult, amely a Kőszegiek birtokaként a szomszédos osztrák hercegi erődemonstrációk tanúja lehetett. Az Anjou-érában Körmend fontossága egyre nőtt, s mint királyi birtok, már várkastéllyal is bírt. Magánföldesúri kézbe időlegesen csak Zsigmond regnálása folyamán került, de súlya nem csökkent. Az okleveles források hézagossága miatt csak annyi bizonyos, hogy I. Ulászló idején ismét királyi birtok, s Mátyásnak is megért annyit, hogy 1459. április 7-én a város közelében fontos, de vesztes csatát vívasson hadvezére, Szentmártoni Nagy Simon, valamint Frigyes császár és szövetségesei serege között.

Veszprémy írását, hasonlóan az őt követőkhöz, hasznos térképmellékletek és forrásszemelvények teszik teljessé.

Kelenik József élvezetes stílusában a hódoltság kezdetétől 1711-ig taglalja a korszak körmendi vonatkozásait.

A település első, jelentős erődítési munkálatai 1533—44 között folytak, de ez még nem jelentette azt, hogy a város hadszíntérré vált volna. A török elleni védelem második vonalában, a szultán hadainak hatósugarában mégis sok szenvedést kellett kiállnia a végvidéknek számító térség lakosságának, s erre Kelenik számos példát hoz fel. A város csak a török vazallus Bocskai seregeitől szenvedett súlyos károkat. 1609—11 között a vár felújítási-bővítési munkálatai után ismét életre kelt a helység, de 1621-ben, Bethlen Gábor hadjáratai idején újból hamuba omlott. Nyugalmasabb időszak csupán 1630-tól köszöntött be, ám a helyi katonaság állandó martalékharcokban őrlődött.

Az 1650-től hajdúváros Körmend — 's ezért az ellenreformációval is meggyűlt a baja — mozgalmas életéhez a

szerző ismét számos adalékkal szolgál. A legjelentősebb hadiesemény az 1664-es körmendi csata, amelynek fontos szerepe volt az offenzívába lendülő Köprülü Ahmed visszaszorításában. A magyarországi „reconquista" azonban még mindig szinte elviselhetetlen terheket hozott, amelyeket csak a Rákóczi szabadságharc hadieseményei szárnyaltak túl. Gr. Esterházy Antal kuruc generális 1709 február végén csak a Batthyány-várkastélynak kegyelmezett meg, amikor a város védműveit lerontatta.

A szerző kiválóan szerkesztett, szemléletes függeléke (egy-két kisebb olvasati figyelmetlenség említhető csak meg) a tanulmány értékét, ha lehet, még tovább emeli.

Bencze László, mint a szerzőkvartett doyenje, két írással is kirukkolt, a forrásínség ellenére szokott igényességével.

Elsőre Körmend 1712—1847 közötti hadtörténetét tárgyalja, amelynek legjelentősebb meghatározói a török elleni délvidéki hadjáratok, Mária Terézia háborúi, valamint Franciaország, s vele szemben a folyton változó koalíciók küzdelme.

A település az átvonuló hadak eltartásából, valamint a katonaállításból vett ki nagy részt. A szerző ennek során ismerteti meg olvasóját a kor hadkiegészítésével és hadszervezetével. Közben természetesen követhetjük a vasi-körmendi hadfiakat a cs. kir. lovas- és gyalogezredekben az Óperencián is túlra, valamint a vármegye színe-javát is láthatjuk a nemesi felkelés soraiban. A számtalan, ennek ellenére fontos adat megemésztését Bencze élvezetes csataleírásai teszik lehetővé. Mindezt távolabbi vidékekről, hiszen Körmendet, mint hadiesemény, csak Napóleon 1809. évi nyári betörése érintette közvetlenül. A fényképek, térképvázlatok itt sem maradnak el.

Hermann Róbert a várost 1848—49-ben érintő eseményeket részletező tanulmányában osztja meg ismereteit olvasójával.

A nemzetőrség és a honvédség szervezése a Dráva-vonal védelmében, majd Jellačić ellenében, nem volt zökkenőmentes a központ által kiküldött biztos, Csány László erőfeszítései ellenére sem. Hermann szoros kronológiában részletezi a térség politikai és hadieseményeit, különös figyelmet szentelve a honvédsereg felállításának. Körmendet 1848 őszén és decemberében csupán az újoncozás, valamint a magyar csapatok vonulásai érintették, Perczel számos mulasztása ellenére.

A téli, császári offenzíva, s Nugent csapatainak ténykedése sem jártak súlyos harci cselekményekkel. Ugyanez volt a helyzet a tavaszi hadjárat során is, hiszen Vas megyének az ütközőzóna szerepe jutott. Döntő változást Haynau 1849 június végi támadása hozott, amikor a város Dondorf őrnagy kezére került, s kezdetét vette az ostromállapot.

A szerző Okmánytárát, térképvázlatait, szemléltető képeit a helyiek számára talán legbecsesebbel, a körmendi honvédek névsorával is kiegészítette.

Bencze László második nekirugaszkodásával Körmend 1850 és 1945 közötti hadtörténetét ismerteti meg velünk, annak tágabb összefüggéseivel együtt. A neoabszolutizmust, s a konszolidáció korszakát a város viszonylagos békében élhette meg, de az általa a 48. cs. kir. gyalogezredbe adott rekruták sorsa ismert 1859-ből és 1866-ból. A szerző itt is megragadja az alkalmat, hogy a Monarchia (ezen belül a cs. és kir. ill. m. kir. haderő) hadszervezetével, s annak személyi-anyagi vonatkozásaival megismertesse olvasóját — kitérve a változásokra is.

Részletesen tárgyalja az első világháború vágóhídjaira vitt vasi és körmendi tisztek és bakák sorsát, s taglalja az országos jelentőségű események: forradalmak és ellenforradalom, s a konszolidáció történéseit.

Bár a szerkesztő a kiadvány borítómint a térségnek, s a városnak közvetlenül is a legnagyobb veszteségeket okozó katasztrófák, érthetően tágabb teret kapnak. A tanulmányt számos fotó, valamint a hadak útjává vált területen az eligazodást segítő térképek teszik teljessé.

Bár a szerkesztő a kiadvány borítóján és impresszumában nem emeli ki külön. *Ravasz István* adalékai a magyarországi harcok befejeződéséhez igen hasznosan egészítik ki az előző írást. A legnagyobb értéke a kis gondolat-

gyűjteménynek újszerűsége mellett az, hogy szerzője a terep bejárásával rengeteg energiát fektetett vállalkozásába.

Az értékes tanulmánygyűjtemény egyetlen szépséghibája az, hogy Hermann Róbert írásának végén, annak rezüméi közül csak az orosz nyelvűt találjuk, míg Bencze László 2. tanulmányának kivonatát ennek helyén ismét olvashatjuk angolul és németül.

Lenkefi Ferenc

HILLER ISTVÁN

PALATIN NIKOLAUS ESZTERHÁZY

Die ungarische Rolle in der Habsburgerdiplomatie 1625 bis 1645

(Böhlau Verlag, Wien—Köln—Weimar, 1992. 146 o.)

Az utóbbi évek elitkutatásai során a történészek érdeklődése az Esterházy-családdal kapcsolatosan is megnyilvánult. Az érdeklődést fokozta, hogy ez esetben nagyszerű kutatási lehetőségek vannak a szerencsére gazdagon megmaradt családi levéltári forrásokra tekintettel. Az Esterházy-család európai jelentőségéről ugyanakkor nem kell szólni, annyira nyilvánvaló ez, elsődlegesen éppen hadtörténelmi téren, az oszmánellenes harcokban való több évszázados példamutató részvétel miatt. Ugyanakkor ezzel rendületlen királypártiság, ha úgy tetszik, Habsburg-hűség járt együtt, ez pedig újabb és újabb elismeréseket eredményezett és a család egyre feljebb emelkedését segítette elő. A német-római birodalmi fejedelmekkel azonos magasságra jutás, az ezzel párosult óriási birtok és kivételesen magas méltóság nem eredményezett elidegenedést, hanem éppen jelentős mecénási tevékenységgel a magyar művelődéstörténetben is kivételes szerepvállalással járt.

Hiller István a család felemelkedését megalapozó Esterházy Miklós nádor történelmi szerepének bemutatására vállalkozott, mégpedig azt a két évtizedet választva ki, amikor, nádorságának csúcsán, a magyar arisztokrata a Habsburg-birodalom külpolitikáját illetően is jelentős szerepet játszott. E mindeddig kutatatlan terület feltárása rendkívül jelentős, hiszen mód nyílik arra, hogy a szerző betekintést engedjen, milyen lehetőségei voltak a birodalmi szintű ügyek befolyásolásában az udvarhű magyar arisztokrácia tagjainak, és ezáltal mit tehettek hazájuk érdekében az ország három részre szakadt állapotának idején. Jelen munka azonban a tekintetben is rendkívül jelentős, hogy mindeddig nem készült el a nádor átfogó életrajza, csupán számos kisebb, bár fontos dolgozat, így ez az első valódi monografikus megközelítés e jelentős történelmi személyiséggel kapcsolatban. Az életút zenitjét jelentő utolsó két évtized feldolgozásával e mű így meghaladja Salamon Ferenc és Szalay László félbemaradt életrajzi kísérletét és Csapodi Csaba, majd Péter Katalin inkább tudományos népszerűsítő jelleggel elkészített életrajzát. A továbblépést a feldolgozásba ezúttal először bevont forrásgyűjtések tették lehetővé, különösen a diplomáciai iratok feldolgozása.

Jelen feldolgozás, még tovább lépve, azért is kiemelkedő jelentőségű, mert még a Habsburg-birodalom egészével kapcsolatosan is hiányzik e történelmi korszak monografikus diplomáciatörténeti feldolgozása, bár a számos kisebb publikáció segíti az elsődleges eligazodást. A szerző így ezért arra kényszerült, hogy bevezetőben felvázolja a feltárt korszakban az európai diplomácia rendszerét, miközben azt emeli ki, hogy ebben az időben születtek meg az al-

kalmi követségek mellett az egyes udvarokbeli állandó követségek, és a megszületett új funkció maga után vonta a vonatkozó diplomáciai elméleti irodalom létrejöttét. Erre alapozva a nemzetközi kapcsolatok új rendszere magával vonta egy új apparátus létrehozását is. Minderre tekintettel indokolt a szerző további vizsgálata, amely a császári diplomáciában való magyar részvételre irányult. Ennek során az 1607-os zsitvatoroki békétől az 1745-ös linzi békekötésig elemzi a császári diplomácia irányító és szervezeti apparátusát, valamint az információs csatornákat és a döntéshozatali mechanizmust. Rávilágít ennek kapcsán a nyugati és keleti diplomáciai gyakorlat közti jelentős különbségre: az előbbi irányítása ugyanis a Titkos Tanács hatáskörében maradt, az utóbbiéban meghatározóvá az Udvari Haditanács vált. Kiemeli a szerző, hogy ez magyar szempontból is milyen döntő változást jelentett, hiszen a zsitvatoroki béke fenntartása, a végvári rendszerről való gondoskodás, az oszmánok által megszállt területekkel és magával az Oszmán Birodalommal való kapcsolattartás, vagyis a keleti politika egészében az Udvari Haditanács irányítása alá került.

Ezen általánosabb részt követően tér át a szerző Esterházy Miklós nádor politikai kapcsolatainak vizsgálatára. Ennek során elsőnek az információs bázist elemzi, majd a Bécshez fűződő kapcsolatok rendszerét vizsgálja, ezen belül is hangsúlyosan a császári diplomácia irányítóihoz és a bécsi udvarban működő követségekhez fűződő kapcsolatokra helyezi a hangsúlyt. Hadtörténelmi szempontból különösen értékes, milyen részletességgel szól a szerző az Udvari Haditanács és a császári haderő vezetőihez fűződő, a korábbi közös fegyveres küzdelemmel megalapozott, ezáltal kölcsönös, őszinte tájékoztatást eredményező kapcsolatokról. Ezek eredményeként a nádor nem csak a keleti, hanem a nyugati és a belső birodalmi ügyekben is hiteles tájékozottsággal rendelkezett. Ezt még fokozta Esterházy Miklós közvetlen külföldi kapcsolatainak sokirányú gazdagsága, hiszen közvetlen levélváltásban állt számos uralkodóval és sok államférfival. A szerző felhívja a figyelmet, hogy az általa egy vonatkozásban feldolgozott gazdag levelezés általában a harmincéves háborúval kapcsolatosan is sok új ismeretet nyújthat a hadtörténelmi vonatkozások iránt érdeklődő kutatóknak.

A monográfia következő része Esterházy Miklós nádornak a császári kormányzat diplomáciájával kapcsolatos véleményalkotását elemzi újonnan előkerült, őszinte hangvételű források alapján. Ezek alapján levonja azt a következtetést, hogy a bécsi udvarnak immár számolnia kellett azzal a lehetőséggel, hogy a Királyi Magyarország minden jelentős ügyben állást foglal, mégpedig a nádornak az uralkodóhoz eljuttatott hivatalos álláspontja útján.

Hadtörténelmi szempontból újólag rendkívül fontos újabb önálló fejezetben a szerző a nádornak a végvári területekkel kapcsolatos politikai állásfoglalásait elemzi. Eközben szükségszerűen részletezi az Udvari Haditanács török politikáját is. Kiemeli, hogy ez három pilléren nyugodott: a konstantinápolyi rezidens, a török tolmács és az ügyintéző alelnök ténykedésén, így nem terjedt ki a határvidékre. Ezt ismerte fel Esterházy, e területen lépett fel kezdeményezően, és így az 1625-ös gyarmati békekötéstől kezdve lehetővé vált, hogy megfelelő informátorokkal rendelkezzen ebben a térségben. A szerző rámutat, az ezirányú aktivitás mögött az húzódott meg, hogy a Bécs számára külpolitikának tűnő kérdéskör a nádor számára belpolitikai ügy volt, hiszen Magyarországra vonatkozott.

Befejezésül a szerző a nádor által irányított diplomáciai akciókat részletezi. Középpontba bizalmasának, Izdenczy András volt komáromi kapitánynak 1641-es konstantinápolyi küldetését és Csáky István 1642-es varsói követjárását állítva. Kitekintésként az Esterházy-jelenség továbbéléséről, a köréhez tartozó ifjak XVII. századi működéséről, az úgynevezett „esterházyanizmus"-ról villant fel tényeket, középpontba azt a kérdést állítva, lehet-e összefüggést találni Esterházy Miklós nádor törekvései és a köréből kikerültek úgynevezett Wesselényi-féle összeesküvésének célkitűzései között.

Elemzését és kitekintését a szerző azzal zárja, hogy Esterházy Miklós a koraújkori politikában iskolát teremtett azáltal, hogy összhangba hozta a külkapcsolatokat és a magyarság sorskérdéseinek megoldását, miközben politikai hitvallása ez volt: „az Ő felsége hűsége mellett szegény édes hazánknak és meg-

keveredett nemzetönknek is nagy jó indulattal és serénységgel igyekeztem minden tehetségem szerént szolgálnom".

Rövid ismertetésünk végén feltétlenül kiemelést érdemel a korrekt forráselemzések alapján levont szolíd következtetések alátámasztására felsorakoztatott tekintélyes hivatkozásrendszer, továbbá a feldolgozott és a forrás- és irodalomjegyzékben feltüntetett rendkívül figyelemreméltó levéltári anyagmennyiség és a téma szempontjából teljesnek tűnő irodalom pontos közreadása. Függelékként tartalmazza még a kötet Esterházy Miklós (1582—1645) életrajzi vázlatát, valamint névmutatót és rövidítésjegyzéket.

Mindezek alapján úgy véli a recenzens, az e korszakkal foglalkozó hadtörténészek részére ezután már megkerülhetetlen és nélkülözhetetlen alapmű megszületését üdvözölheti, amelyre örömmel hívja fel minden e korszak és e témakör iránt érdeklődő figyelmét.

Zachar József

HANS MIKSCH

DER KAMPF DER KAISER UND KALIFEN

Wien — das Stalingrad der Osmanen

(Bernard und Graefe Verlag, Bonn, 1992. 543 o.)

A ma is szülőhelyén, a várvidékbeli Gyanafalván (Jennersdorf, Burgenland) élő, a magyar történészek által jól ismert történész a közelmúltban publikálta a keresztény Nyugat és az oszmán Kelet közti több évszázadon át tartó fegyveres küzdelemnek szentelt trilógiája utolsó kötetét. Miként az 1986-ban közzétett első kötetet (Wir sehen uns beim Goldenen Apfel) az Oszmán Birodalom létrejöttének és korai fejlődéstörténetének, az 1990-ben megjelentetett másodikat (Ungarn zwischen Kreuz und Halbmond) pedig a három felé szakított Magyar Királyság küzdelmeinek szentelte, ezúttal osztrák szemszögből közelítette meg témáját. A szükségszerű átfedések következtében ez a mű is önálló alkotás, és különösen magyar szempontból figyelemreméltó.

A Konstantinápoly bukása és felemelkedése címet viselő első nagyobb szövegegység a Mohács előtti évszázad hadieseményeit idézi fel Hunyadi János és Mehmed szultán személyiségét a középpontba helyezve, majd önálló fejezetben részletezve a Nándorfehérvártól Mohácsig vezető magyar utat. Nagy érdeklődéssel olvassa a magyar olvasó, miként szól a szerző e részben Havaselve és Moldva koraközépkori magyar függőségéről, önállósodásáról és az oszmánokkal szembeni ütközőállammá válásáról, a vlach lakosság magyar területekre való tömeges meneküléséről. Ezek közt mutatja be a valószínűleg 1409-ben erdélyi birtokadományokkal jutalmazott és szörényi bánná tett Voicu Corvint, aki birtoka székhelyéről, Vajdahunyadról vette volna a fiának örökül hagyott új családnevet, akit ezért ismer a világtörténet Hunyadi Jánosként, és aki első fegyveres tapasztalatait Zsigmond király huszita háborúiban szerezte. E tényt azért hangsúlyozza a szerző, mert nézete szerint így ismerkedhetett meg a későbbi világhírű törökverő hadvezér a huszárokból álló könnyűlovassággal és a huszita harcmóddal, amely hadviselési formát, a huszárságot csapatnemmé növelve, továbbfejlesztett. Részletesen ismerteti a szerző Hunyadi János növekvő szerepvállalását és további felemelkedését, így erdélyi vajdává való kinevezését és újólagos oszmánellenes háborúit, I. Ulászló elestét követő kormányzóvá választását. Növekvő terjedelemben elemzi Hans Miksch a várnai, a rigómezei

és a nándorfehérvári csatát. Nem kerüli meg e rész nyilvánvaló főszereplőjének, Hunyadi Jánosnak a személyével kapcsolatos a máig vitatott kérdést: Egyértelműen magyar hadvezérnek tartja, még ha elmagyarosodott, eredetileg vlach család sarja is volt. Így már nem is tartja érdemesnek, hogy a királlyá választott Hunyadi Mátyás újabban elvitatott magyarságáról is szóljon, ezt annyira természetesnek tartja. Megelégszik azzal, hogy a magyar bel- és külpolitika legfontosabb momentumait felidézze a Mohács előtti háromnegyed évszázadra vonatkozóan.

A második nagy szövegegység „A kereszténység pajzsa: a Szent Római Birodalom" címet viseli, eléggé meglepő módon. Ebben a Magyar Királyság elbukását megelőző és követő birodalombeli hadikészülődéseket, az 1529-es első Bécs elleni oszmán hadjárat körülményeit, a szétszaggatott Magyarországon vívott további harcokat és a tengeri hatalomért vívott küzdelmet, valamint — önálló fejezetben — a tizenötéves háború eseményeit részletezi. E szövegegységben a szerző középpontba a zsigmondi gondolat Mátyás általi megismételt kísérletét, a Magyar Királyság és a Szent Római Birodalom egyesítésére irányuló törekvését és ennek a Német Nemzet Szent Római Birodalma megteremtésével bekövetkezett kudarcát állítja. Történetíróként akceptálja ezt az oszmánellenes harc szempontjából sorsdöntő törekvést. Az ezzel szemben álló erőkről szólva pedig nem zárja ki Mátyás váratlan bécsi halálával kapcsolatosan a megmérgezés lehetőségét. Ugyancsak történelmi jelentőségének megfelelően foglalkozik Bakócz Tamás érsekkel, még ha következetesen Bakácsnak írja is a nevét, valamint Dózsa Györggyel. Ezzel szemben rendkívül visszafogottnak és főleg a hazai olvasók szempontjából információszegénynek tűnik a mohácsi csata leírása. Ez még akkor is feltűnő, ha e rész hadműveleti csúcspontjaként Bécs első oszmán ostromát kívánta ábrázolni Hans Miksch. Ugyanígy jelentős aránytalanságot észlel a recenzens azzal kapcsolatban, hogy a tengeri hatalomért vívott küzdelem rendkívül alaposan kidolgozott részt képez, míg a tizenötéves háború története meglehetősen elnagyolt és csak főbb vonásaiban, eseményeiben van jelen e műben. Bizonyára a korábbi feldolgozottság volt ez esetben a meghatározó.

A „Finale furioso" című harmadik nagy tematikai egység először a XVII. századi további fegyveres küzdelmeket, majd a szentgotthárdi csata és a Bécs alatti csata közti két évtizedet mutatja be, beleértve a magyar és a lengyel fejlődésre való kitérést is, majd az 1683-as hadjárati esztendőt részletezi, végül kitekint az ezt követő oszmánellenes nagy felszabadító háborúra. Ebben a részben rendkívül részletes képet kap az olvasó az Oszmán Birodalom belső viszonyairól a felső vezetés vonatkozásában, valamint jól érthető áttekintést a szemben álló államalakulatokkal és főleg az Erdélyi Fejedelemséggel összefüggésben. A szentgotthárdi csata leírása megint halványabbra sikerült, holott van már monografikus feldolgozása is. A további eseménytörténettel összefüggésben a szerző részletesen szól Zrínyi Miklósról, akinek nevét következetesen Zriny alakban közli, és akinek váratlan halálát a bécsi udvar által felbérelt gyilkosnak és nem vadkannak tulajdonítja. Középpontban természetszerűleg Bécs 1683-as oszmán ostroma áll, az előzmények és főleg az azt követő, csupán vázlatszerűen említett események részletezésének rovására. Ennek ellenére megfelelő képet kap az olvasó a Wesselényi-féle összeesküvésről, I. Rákóczi Ferenc és Zrínyi Péter felkelési kísérletéről, a szörnyű megtorlásról, a bujdosómozgalomról, a Thököly-felkelésről is. A magyar hadtörténelmi irodalomban vitatott magyar részvételre tekintettel feltétlenül kiemelkedő, hogy az 1683-as évvel kapcsolatosan a szerző a Királyi Magyarország határbiztosításában az oszmán hadakkal szemben álló 29 000 fegyveres közt 11 000 főben adja meg a magyar bandériumok, a portális katonaság és a határőrvidékbeliek összesített számát, míg a 33 000 főnyi hadrakelő hadseregben 7000 magyarral számol. A Bécsben, vagy környékén szolgált és hadbavetett magyarokra vonatkozóan viszont semmilyen adatot sem szolgáltat.

Függelékében a szerző kitér a világegyház helyreállítására való törekvés egyes állomásaira: a konstanzi, a bázeli, a ferrarai és a firenzei zsinatra is.

A kötet jegyzetelése erősen visszafo-

gott, főleg egyes helyszínek és történelmi személyiségek részletes bemutatását szolgálja, hogy ezáltal ne törjön meg a főszövegbeli ábrázolás lendülete. A megadott irodalomjegyzék lényegszerű, de megtalálhatóak benne a legfontosabb magyar nyelvű publikációk is. A kötetet személy- és helységnévmutató zárja. A szöveg jobb megértését térképek, vázlatok, képek segítik, áttekintő táblázatok könnyítik meg.

Itt kell röviden megemlítenünk, hogy a nyomda nehezen birkózott meg a számtalan idegen névvel; ez sok kisebb pontatlanságot eredményezett, főleg ékezettévesztésekben és kettős betűk felcserélésében.

Miként a trilógia két előző kötete, e mű is kézikönyvszerű adattára az oszmán fejlődéstörténetnek, a délkelet- és közép-európai átfogó hadtörténetének, a több évszázados oszmán-keresztény háborúskodásnak, beleértve a korszak magyar sorsfordulóit is. Azonban élvezetes stílusban megírt, olvasmányos mű is egyben, amely sajátos szemléleti aspektusai révén hozzásegít saját, jól ismertnek vélt múltunk biztosabb megismeréséhez. Ilyen szempontból a hadtörténelem iránt érdeklődő minden magyar olvasó szíves figyelmébe ajánlja a recenzens ezt a német nyelvű alapmunkát.

Zachar József

MOLNÁR ANDRÁS (szerk.)

A SZABADSÁGHARC ZALAI HONVÉDEI, 1848—1849

Zalai Gyűjtemény, 33.

(Zalaegerszeg, 1992. 422 o.)

1848—49 gazdag irodalmához az összefoglaló munkákon, számvetéseken túl természetesen a regionális szemszögű, részleteket feszegető tanulmányok, kritikai forrásközlések is hozzátartoznak, s örvendetes módon egyre szaporodnak. A két kategória kölcsönhatása emellett attól is megóv, hogy a Messinai szoros ismert őrzői egyikének, vagy másikának karmai közé kerüljünk, figyelmen kívül hagyva a korszak összetettségét, ellentmondásosságát. Egyszóval a résztanulmányok, helyi monográfiák figyelemmel kísérése, beépítése, a kurucos, avagy labancos verdiktek könnyelmű kimondásának a legjobb ellenszere.

A forrásanyag sokrétűségének, bőségének köszönhetően az ún. „túlkutatottság" veszélye jó ideig nem fenyeget, hiszen az előttünk fekvő kötet is csak az első lépések közé tartozik egy remélhetőleg követésre találó sorozatban, amely Magyarország megyéinek szerepét taglalja a szabadságharcban, beleértve az „emberi tényezőt" is.

Bona Gábor a honvédség általa eddig azonosított 142, az akkori Zalában született tisztjét veszi sorra, részletes életrajzokkal. Ezzel egyrészt kiegészíti korábbi két vállalkozásának helyszűke miatt kimaradt adatait, másrészt a hadnagyi és főhadnagyi állomány rekonstruálásának előrehaladott állapotáról elejtett megjegyzése megédesíti a minden eddiginél nagyobb munkájának közkinccsé tételére való várakozást. Ismert metódusához hűen a vizsgált hadfiak összességéről rövid, statisztikai jellegű vázlatot is készít, ideértve a tisztek származását, végzettségét, vallását, s demográfiai jellegű következtetéseket is levon. Írása kiegészül a Zala megye területén eltemetett, de nem zalai születésű 16 egyén névsorával.

Molnár András már a téma felvetésével és a vállalkozás kézben tartásával is elévülhetetlen érdemeket szerzett, de ezt ráadásul tetézi a 7. honvédzászlóalj történetének alapos, korrekt megírásával is. Az alakulat felállításától, a hadi készülődéseken keresztül, a Jellačić elleni tűzkeresztségen át végigkíséri

sorsukat a szabadságharc hadszínterein, egészen a lipótvári kapitulációig. További, a végső leszámolást mintegy fél évvel megelőző sorsuk előrevetítette a súlyos megtorlások árnyékát.

Hermann Róbert "a pályát hátára véve", két zalai kiegészítésű honvédzászlóalj, a 47. és az 56. históriájának feldolgozását vállalta magára. Hasonlóan Molnár Andráshoz, de két külön tanulmányban részletezi az említett alakulatok toborzását, hadilábra állítását, s szerepüket a harcmezőkön. Jelentőségük sokkal nagyobb lehetett, mint szerencsétlen sorsú testvérzászlóaljuké, mivel megadatott nekik, hogy dicsőséges hadjáratokban vehessenek részt, s egyúttal a honvédsereg bukásában is osztozzanak. A szerző szokott igényességével oldja meg feladatát, s mivel az általa vizsgált alakulatok szinte az egész országot végigmasírozták az I., illetve a II. hadtest kötelékében, a szabadságharc hadműveletei előttünk bontakoznak ki. Hermann az előtte bemutatkozott Molnárral együtt nem marad adós a politikai viszonyok, döntéshozatali mechanizmusok megvilágításával sem, s így korrajzuk igen figyelemreméltó plasztikitást nyer. Hermann Róbert stílusának megnyerő eleme a kissé konzervatívnak ható, de felettébb hasznos, s az eligazodást segítő jegyzetelési módszer, vagyis a hivatkozások rövid emlékeztető utalásokkal történő bevezetése.

A tanulmánykötet nem lenne teljes a szabadságharc zalai honvédeinek névtára nélkül, sőt, újdonságánál és fontosságánál fogva önállóan is megállná a helyét. Összeállítói: *Árkovics Istvánné, Csomor Erzsébet, Oláhné Szakály Gabriella* és a fáradhatatlan *Molnár András*, meglevő összesítések, törzskönyvek, névsorok, s *Mikár Zsigmond* és mások, itt kevéssé használható munkáin túl legjobban a Zala Megyei Levéltárban őrzött újoncozási jegyzőkönyveket hasznosíthatták, összevetve a Bach-kori jegyzőkönyvekkel. Az eltérések, pontatlanságok, hiányosságok ellenére mintegy 6000 honvéd nevét vehették fel az 1848—49-es közigazgatási határoknak megfelelően, a helységek betűrendjében. Igényességüket bizonyítja, hogy adatgyűjtésüket nem tekintik befejezettnek.

A „koszorús" kötetet hasznos térképvázlatok, metszetreprodukciók és fényképek gazdagítják a szemléltetés minden követelményét kielégítve. Úttörő és szinte etalon jellege remélhetőleg kihívást jelent a „szomszédvárak", de más regionalitások számára is.

Lenkefi Ferenc

HOLLÓSY—KUTHY LÁSZLÓ

ÉLMÉNYEIM A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ ALATT

1939—1945

(Fejér Megyei Levéltár, Székesfehérvár, 1992. 160 o.)

Az elmúlt években örvendetesen gyarapodó második világháborús magyar memoárirodalom egyik érdekes darabja a Fejér Megyei Levéltár Közleményei 14. köteteként napvilágot látott Hollósy-Kuthy László—visszaemlékezés. A szerző, a volt magyar királyi honvédség egykori altábornagya, az 1970-es években vetette papírra emlékezéseit. Hogy miért tette, arról így írt: „A háborús szerepléseimet és élményeimet, valamint sorsomat az utókor számára írom le. Célom elsősorban, hogy azokat a háborús eseményeket, melyeknek részese voltam, megörökítsem. Olvasóim látják továbbá, hogy egy katona élete a második világháborúban és utána miképpen alakult."

Hollósy-Kuthy László munkája gyakorlatilag hat fejezetre oszlik, de alapvetően négy nagyobb egységre bontható. Részletesen szól az általa vezetett 13. könnyű hadosztály Don-menti harcairól, azokról a harcokról, melyekből a 13. könnyű hadosztály katonái is derekasan kivették a részüket. Ezen könnyű hadosztály katonáinak a helytállása nem kevés magyar és német katona életének a megmentését eredményezte 1943 januárjában Osztrogozsszk város térségében.

Hollósy-Kuthy László vezérőrnagy ezen harcok után értesült a hadseregparancsnok 1943. január 24-i igazságtalan hadseregparancsáról, mely a magyar katonát méltóságában mélyen sértette. Hollósy-Kuthy László, átérezve e parancs igazságtalanságát, ismerve katonái helytállását, „tiltakozott" az ellen és kérte a dolgok kivizsgálását, „... az egész 2. magyar hds. érdekében is".

Minden bizonnyal erélyes és őszinte fellépésének is köszönhető, hogy a parancsot visszavonták és a harcokban résztvettek teljesítményét elismerték.

A doni harcok után Hollósy-Kuthy László rövid időre békebeosztásba került, de 1944 nyarán—őszén már a magyarországi harcok tevékeny résztvevője. A 25. gyaloghadosztály parancsnokaként egyik irányítója az ún. tordai csatának, amely a volt magyar királyi honvédség második világháborús teljesítményének egyik kiemelkedő állomása. A magyar csapatok eme harcok során jelentős veszteségeket okoztak a támadónak és sikeres elhárító harcokat vívtak, lehetővé téve ezzel Erdély egy részének szervezett kiürítését. A 25. gyaloghadosztály és a 2. páncélos hadosztály helytállásának volt köszönhető, hogy a román kiugrás és átállás után nem omlott össze az erdélyi arcvonal.

A katonasors és az elöljárók döntése értelmében Hollósy-Kuthy László később a III. hadtest parancsnoki posztjára került. Azt a hadtestet irányította, amely a magyar 1. hadsereg alárendeltségében a Kárpátokban vívta harcait a szovjet csapatokkal. Itt érte az 1944. október 15-i proklamáció. A politikával nem foglalkozó, a Legfelsőbb Hadúr iránt feltétlen hűséget tanúsító katona lesújtó véleménnyel volt az előkészítetlenségről. Érdemes néhány gondolatát idézni: „A kormányzói szózatnak már csak a végfoszlányait hallottuk. Rögtön érdeklődtem a hírszerzőnknél a kiáltvány teljes szövege felől. Azt hamarosan megkaptam. Áttanulmányoztam. Lesújtott. Szerintem legnagyobb részben általunk is már átérzett eszmefuttatás volt, melyből azt az egyet hámoztam ki mint tényt, hogy »a fegyverszüneti tárgyalásokat folyamatba tettem«. Nincs még tehát meg, de már tárgyalnak ez irányban. Parancsot részünkre a beszéd nem tartalmazott. Megvolt-e vajon a kormányzónak és környezetének az elképzelése arról, hogy mi történjék a szózat folyamányaként az arcvonalakon? Először abban sem voltam biztos, hogy valódi-e a szózat. Csodáltam, hogy ily módon kellett annak külvilágra jutnia. Megindított valamit, de határozott parancs és irányadás nélkül, amit bárki egyénileg is

magyarázhatott, és ami csak forrása lehetett a széthúzásnak és szétesésnek."

Hollósy-Kuthy László — számos tábornok- és tiszttársához hasonlóan — az események hatása alatt állt. „... helyzetünkön elgondolkozva tépelődtem. Megállapítottam, hogy csak feltétlen német-, vagy oroszbarátok lehetünk. Csak ez a két lehetőség volt. Angolszász barátság és talán jóindulat e pillanatban nem számított. Csak 100%-os megoldás lehetséges. Okoltam a kormányzót, hogy ilyen szózatot minden részünkre való parancs nélkül adott közzé. Miért nem jött ki a hadsereghez és adott az ország érdekében határozott parancsot? Szózatának hatása a honvédségre beláthatatlan volt."

Hollósy-Kuthy László akkor és később is igyekezett átgondolni a dolgokat. Úgy látta, hogy 1944 októberében a hadsereg „... csak elenyésző kis részben nyilas és feltétlen németbarát. Mindezek dacára, határozott kormányzói parancs nélkül az oroszokhoz nem megy át. Ettől mindenki idegenkedett. Hiszen eddig, 2—3 éven keresztül az orosz, mint ellenség szerepelt. Azelőtt is mint rémet állították be. Hogy most már legjobb barátaink lennének, senki sem hitte. Ettől a megoldástól mindenki távol állt. Akkor a hadsereghez a nyilasok közelebb állottak, mint az oroszok... Megállapítom azonban még egyszer, hogy a magyar államvezetés — ha már szükségesnek vélte — 1944. október 15-ét rosszul rendezte meg. Nálunk volt szózat, előkészítés nélkül; míg Romániában volt előkészítés és végrehajtás, szózat nélkül."

Úgy vélem, a történész, a hadtörténész ezekből a kiragadott gondolatokból, sorokból is megértheti azt — amit hosszú évtizedek óta nem akarunk! —, hogy miért is maradt el a sikeres kiugrás.

Az októberi események után Hollósy-Kuthy Lászlót rövidesen felmentették beosztásából és jelentéktelen, új beosztásba helyezték, majd felszólították, hogy kérje nyugállományba helyezését. 1945 tavaszán ez meg is történt.

Már mint nyugállományú katona — fegyelmezetten — teljesítette a nyugatra települési parancsot és családjával elindult Németországba. Ott érte a háború befejezte, ott ismerkedett meg a menekültek sanyarú sorsával és vált amerikai hadifogollyá.

Több hónapos németországi „kalandozás" után tért vissza Magyarországra, egyenesen az Andrássy út 60-ba. Ettől kezdve életútja a volt magyar királyi honvédség egykori tábornokai és tisztjei tipikusnak tekinthető életútja volt. Igazolási eljárás, B-listázás, nyugdíjmegvonás, kitelepítés, különböző alkalmi munkák. Kedvét igazán ez sem szegte, mert azt tapasztalta, hogy akiknek „hivatalból gyűlölnie" kellett volna őt, a „nép" máshogy vélekedett. A sors kegyéből hosszú élet adatott meg neki. Székesfehérvárott élt családja körében és ott is hunyt el 1979-ben.

Hollósy-Kuthy László írása nem mentegetődzés, nem emlékműállítás, egyszerűen az események hű leírása, melynél talán többet nem is várhatnánk el. Ő maga úgy ítélte meg: „Lehet, hogy a múltban, a mai szemmel nézve, egyes esetekben esetleg helytelenül döntöttem a jövő szempontjából, de annak idején országunk jövőjét és a katonabecsületet tartottam mindig szem előtt." Úgy érzem ezek a sorok mindennél többet mondanak!

Mivel a recenzens éveken keresztül figyelemmel kísérhette a kötet megjelenéséért folytatott „harcot", úgy véli, nem teheti meg, hogy ne emlékezzen meg azokról akik sokat tettek azért, hogy a Fejér Megyei Levéltár Közleményei 14. köteteként kezünkbe vehessük Hollósy-Kuthy László memoárját: Dr. Farkas Gáborról a levéltár volt igazgatójáról, Erdős Ferencről, a levéltár jelenlegi igazgatójáról és nem utolsó sorban Szabó Péterről, a kötet bevezetőjét és jegyzeteit író hadtörténészről. Alapos jegyzeteit ugyan a nyomda ördöge jóvoltából nem mindig vehetjük „készpénznek", de így is elmondhatjuk, hogy fontos és hasznos kötettel gyarapodott a második világháborús magyar memoárirodalom. Kár, hogy hosszú évekig, évtizedekig kellett rá várnunk.

Szakály Sándor

RICHARD HOLMES (szerk.)

A HÁBORÚK VILÁGTÖRTÉNETE

Katonai újítások, amelyek megváltoztatták a történelem menetét

(Corvina Kiadó, Budapest, 1992. 344 o.)

A Richard Holmes és munkatársai (Ian Russel Lowell, Mattew Bennett, T. A. Heathcote, Anthony Clayton, Eric Grove, John Sweetman, Charles Townshend, John Pimlott) által írott, a londoni Mitchell Beazley Publishers kiadónál 1988-ban megjelent reprezentatív kötet az elmúlt évek egyik legnagyobb könyvsikere volt a nyugat-európai országokban és az Egyesült Államokban. A 440 ív szöveget, 168 térképet és mintegy 300 illusztrációt tartalmazó hadtörténelmi szintézis arra a hatalmas feladatra vállalkozott, hogy összefoglalja az emberiség háborúinak történetét az i. e. 3. évezredtől napjainkig. Az ötezer év hadtörténetét hitelesen feldolgozó exkluzív mű szerzői a sandhursti Királyi Katonai Akadémia világhírű tanárai, neves tudóstársaságok tagjai és számos nagy sikerű hadtörténelmi kiadvány írói.

Az egyetemes hadtörténet megismerésének könnyen elsajátítható módját kínálja a Corvina Kiadó gondozásában megjelent, szemet gyönyörködtető világatlasz, amely meggyőzően bizonyítja, hogy világunkat — minden túlzás nélkül — a háborúk alakították ki. Ezt igazolja az emberiség katonai konfrontációinak, nagy hadjáratainak és véres csatáinak históriája, nem tévesztve szem elől Henri Barbusse találó megállapítását, miszerint „bűn lenne bemutatni a háború jó oldalát, még ha lett volna is ilyen". Éppen ezért e nagy sikerű könyv központi témáját a katonai újítások, a haditechnika és a technológiai eljárások, valamint a taktikai és stratégiai elvek tökéletesedésének hiteles leírása képezi. A szép stílusban, olvasmányosan megírt, lebilincselő adatgazdagságú kötet tehát a legtágabban értelmezett hadtörténelemmel foglalkozik, részletesen bemutatva a katonai események és a társadalmi, gazdasági, politikai intézmények kölcsönhatását. A szerzők mindvégig hangsúlyozzák azt a tényt, hogy a háborúkat egyének vívják, akiknek teljesítményét, kitartását és szenvedését nem szabad elborítania a háborús események elbeszélésnek, vagy elmosnia a statisztikai információk tengerének.

A kötet írói 21 fejezetben, közérthetően idézik fel az emberiség egyes korszakai hadviselésének főbb jellemzőit, a támadó és védő fegyverek korszerűsítését, a kiképzés és a hadtáp alakulását. Érdekfeszítően megírt fejezetek tárgyalják az egyiptomiak, mezopotámiak, asszírok, perzsák, görögök, rómaiak, gótok, germánok; a hunok, avarok, frankok, bizánciak, arabok; a magyar kalandozók, a vikingek, a keresztteslovagok és az oszmánok hadművészetét, legendás hadvezéreit, sorsdöntő csatáit. Sodró lendületű leírás mutatja be a nagy földrajzi felfedezések időszakát, a spanyol, portugál, francia, holland, angol hódításokat, a németalföldi szabadságharc, a harmincéves háború, az angol polgári forradalom, a spanyol örökösödési háború és a francia forradalom katonai eseményeit, a harcászati újításokat, a fegyvernemek és a haditechnika fejlődését.

Az olvasóra döbbenetes erővel hat az európai emberek számára szinte ismeretlen közép- és újkori kínai, japán, indiai harcmodor leírása, az afrikai népek törzsi háborúinak hátborzongató ábrázolása.

A szemléletében és tárgyalásmódjában példásan korrekt, objektivitásra törekvő kiadvány, érthető módon, a legnagyobb figyelmet a XIX. és XX. századi katonai események bemutatásának szenteli. Ennek során felvillantja a porosz—osztrák, porosz—francia, angol—búr, amerikai—spanyol háborúk jelentősebb hadműveleteit, majd rendkívül részletesen a két nagy világégés, az első és a második világháború hadszíntereit, offenzíváit és híres csatáit elemzi. Figyelemre méltó, hogy az 1939—

1945 közötti katonai események tárgyalásakor a kötet tisztességesen ábrázolja a vesztesek oldalán harcoló olyan kimagasló parancsnokok, mint Guderian, Rommel és Mannstein tevékenységét.

A könyv utolsó fejezetei a második világháború utáni időszak nagy katonai konfrontációit, köztük a koreai, vietnami, arab—izraeli, falklandi, iraki—iráni háború hadműveleteit, a nemzeti függetlenségi mozgalmak és a gerillaharcok történetét tárják az olvasó elé.

Nem teljesen egyértelmű azonban, hogy az eredeti, angol nyelvű kiadványt miért toldotta meg egy újabb fejezettel a magyar kiadó. „A legújabb fejlemények" című 21. fejezet — amely Amaczi Viktor munkája — két oldalnyi(!) terjedelmével meglehetősen szerénytelenül tesz kísérletet arra, hogy bemutassa az Öböl-háború katonai eseményeit és az ott alkalmazott haditechnikai eszközök „forradalmát". Richard Holmes és munkatársainak kitűnő könyve nem szorul rá erre a kiegészítésre! Ez csak akkor lenne elfogadható, ha a 21. fejezet terjedelmében és szakmai színvonalában méltó folytatása lenne az előzőeknek.

Érthetetlen az is, miért maradt ki a Corvina kötetéből az angol nyelvű kiadványban szereplő részletes bibliográfiai tájékoztató, amely a szakemberek és az érdeklődő olvasók számára egyaránt hasznos könyvészeti ismereteket nyújthatott volna. Vita tárgyát képezheti továbbá, hogy az eredeti „The World Atlas of Warfare" címét miért változtatták meg a magyar nyelvű kiadásban, hiszen e kiadvány műfaja valójában a „világatlasz" kategóriájába tartozik.

Az imponálóan adatgazdag, ízlésesen megformált, reprezentatív kötetet Félix Pál, a térképek szövegét Boros László és Reviczky Béla fordította, szakmailag pedig Rázsó Gyula hadtörténész ellenőrizte.

Hazai könyvkiadásunk első nagy egyetemes hadtörténeti összefoglalását mindazok figyelmébe ajánljuk, akiket érdekel az emberiség ötezer évének vég nélküli, szűnni nem akaró háborúskodása, a zseniális hadvezérek tevékenysége és a véres összecsapásokat gyűlölő közkatonák tengernyi szenvedése.

V. Molnár László

KRÓNIKA

1992

Január 11. Emlékülés a magyar 2. hadsereg doni katasztrófájának tiszteletére Fővédnök: *Dr. Antall József* miniszterelnök. Előadók: *Dr. Antall József* miniszterelnök, *Kéri Kálmán* vezérezredes.

Március 14. Az 1944-ben avatott és hősi halált halt tisztek emléktáblájának avatása a Hadtörténeti Múzeum díszudvarán.

Március 20. Istókovits Kálmán festőművész kiállításának megnyitója, „Budapest-Dubrovnik, Múlt és Jelen" címmel.

Június 5. A Hadtörténeti Múzeum Könyvszalonjának megnyitója. A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteménye, a Hadtörténeti Múzeum, a Vendéglátóipari Múzeum és a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közös bemutatója az 1849—1925 közti időszak könyvművészetéből. (1993. jan. 18-ig) Megnyitotta: *Benda Kálmán* akadémikus.

Június 10. *Dr. Gosztonyi Péter* előadása „Szovjet csapatok Magyarországon 1945—1991" címmel a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete és a Hadtörténeti Intézet. és Múzeum közös rendezésében.

Június 30. A Hadtörténeti Intézet és Múzeum, valamint a Magyar Ellenállási Szövetség rendezésében történeti konferencia Magyarország függetlensége visszaszerzésének és a szovjet megszállás megszüntetése első évfordulójának alkalmából „Magyarország részvétele a második világháborúban és ennek következményei" címmel. Megnyitót mondott *Dr. Zimányi Tibor*. Az előadók a program sorrendjében: *Szakály Sándor*, a történelemtudomány kandidátusa, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa, hadtörténész, *Dr. Gazsi József* hadtörténész, *Szabó Péter*, a történelemtudomány kandidátusa, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa, hadtörténész, *Dr. Jeszenszky Géza*, külügyminiszter, történész. Zárszó: *Rázsó Gyula*, a történelemtudomány kandidátusa, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatója.

Augusztus 12. Az egykori tisztképző intézetek és a Ludovika Akadémia hallgatóinak első világtalálkozója kapcsán „A Hazáért mindhalálig!" A m. kir. honvéd Ludovika Akadémia története, 1808—1944 című kiállítás megnyitása.

Augusztus 18. A Ludovika Akadémia 1937-es évfolyama hősi halált halt hallgatói emléktáblájának avatása a Hadtörténeti Múzeum díszudvarán.

Augusztus 30— Szeptember 5. A Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság XVIII. kollokviuma (Torino).

Az Újvilág felfedezése 500. évfordulója jegyében 29 nemzeti bizottság képviseletében 62 olaszországi és 114 más országbeli hadtörténész vett részt a kollokviumon; a Magyar Hadtörténészek Nemzeti Bizottságát *Rázsó Gyula*, a történelemtudomány kandidátusa, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatója, a bizottság elnöke és *Zachar József*

alezredes, a történelemtudomány kandidátusa, a bécsi Kriegsarchiv mellett működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség vezetője képviselte.

A Kollokvium 5 munkanapján elhangzott 41 előadás; a Magyar Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának képviseletében *Zachar József* „Magyarok az Egyesült Államok hadserejének bölcsőjénél, 1778—1783" című előadására szeptember 1-jén került sor.

Szeptember 5. A kanadai Oshawából 1992 januárban hazaérkezett repülőmúzeumi anyagból („Magyar Aero Múzeum", vitéz Domonkos János gyűjteménye) rendezett új, állandó kiállítás megnyitása.

Szeptember 25—26. Az Osztrák és Magyar Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának második ügyettes elnökségi ülése és tudományos eszmecseréje Lovasberényben.

A találkozón a nemzeti bizottságok elnökei beszámoltak az elmúlt év alatt végzettekről, a megjelent kiadványokról és a folyamatban lévő munkákról. Az elhangzott előadások a dualizmuskori közös történelem problémáit tárgyalták.

A rendezvényen a magyar felet *Rázsó Gyula*, a történelemtudomány kandidátusa, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatója, *Vargyai Gyula*, a történelemtudomány doktora, egyetemi tanár, a Hadtörténeti Intézet igazgatója, *Zachar József* alezredes, a történelemtudomány kandidátusa, a bécsi Kriegsarchiv mellett működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség vezetője, *Bencze László* ny. alezredes, a történelemtudomány kandidátusa, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum tudományos tanácsadója és *Dr. Balla Tibor*, a Hadtörténeti Intézet tudományos munkatársa képviselte.

Az osztrák fél képviselői *Dr. Johann-Christoph Freiherr von Allemeyer-Beck* udvari tanácsos, a Heeresgeschichtliches Museum ny. igazgatója, elnök; *Dr. Manfried Rauchensteiner* egyetemi docens, kormánytanácsos, a Militärhistorischer Dienst vezetője és a Heeresgeschichtliches Museum igazgatója, főtitkár; *Dr. Leopold Auer* címzetes egyetemi tanár, levéltári főtanácsos, a Haus-, Hof- und Staatsarchiv osztályvezetője, *Dr. Peter Broucek* levéltári főtanácsos, a Kriegsarchiv osztályvezetője; *Dr. Wolfgang Etschmann*, tanácsos, a Militärhistorischer Dienst tudományos főmunkatársa voltak.

November 6. Anjou-kori emlékülés. Előadók: *Rázsó Gyula*, a történelemtudomány kandidátusa, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatója, *Bertényi Iván*, a történelemtudomány doktora, egyetemi tanár; *Engel Pál*, a történelemtudomány kandidátusa, a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének igazgatóhelyettese; *Dr. Hóvári János*, *Rokai Péter*, (Újvidék); *Dr. Veszprémy László*, a hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa; *Dr. Zsoldos Attila* tanársegéd, Eötvös Loránd Tudományegyetem. Zárszó: *Rázsó Gyula*.

November 27. Nemzetközi tudományos konferencia a Hadtörténeti Intézet és Múzeum, a Magyar Hadtudományi Társaság Hadtörténelmi Szakosztálya és a Magyar Ellenállási Szövetség közös rendezésében az Ideiglenes Nemzeti Kormány hadseregének jellegéről, szerepéről és megítéléséről. A konferencia fővédnöke *Lőrincz Kálmán* vezérezredes volt (megnyitó), előadói a program sorrendjében: *Balogh Sándor*, a történelemtudomány doktora, egyetemi tanár, *Föglein Gizella*, a történelemtudo-

mány kandidátusa, egyetemi docens; *Markó György* őrnagy, a Hadtörténelmi Levéltár igazgatója; *Dr. Gellért Tibor* ny. alezredes, hadtörténész, *Dr. Keserű István* határőr ezredes, rendészettörténész; *Szakály Sándor*, a történelemtudomány kandidátusa, a bécsi Kriegsarchiv mellett működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség munkatársa; *Kiss András* ny. ezredes, hadtörténész, *Dr. Gáspár András* polgárvédelmi alezredes, hadtörténész, *Dr. Fomin, Vitalij* ny. ezredes, hadtörténész, (Oroszország); *Dr. Balogh Gyula* ny. alezredes, jogtörténész; *Vargyai Gyula*, a történelemtudomány doktora, egyetemi tanár, a Hadtörténeti Intézet igazgatója (zárszó).

December 10—11. A Hadtörténeti Intézet és Múzeum és a Román Hadtörténeti Intézet szervezésében nemzetközi tudományos konferencia „A 2. magyar hadsereg 1942—43. évi keleti hadműveletekben vállalt szerepéről". A konferencia fővédnöke *Deák János* altábornagy, a Magyar Honvédség vezérkari főnöke volt.

Az előadók a program sorrendjében: *Deák János* altábornagy (megnyitó); *Vargyai Gyula*, a történelemtudomány doktora, egyetemi tanár, a Hadtörténeti Intézet igazgatója; *Dr. Ion Safta* vezérőrnagy, a Román Hadtörténeti Intézet igazgatója; *Dr. Manfred Kehrig* ezredes, a Német Hadilevéltár igazgatója; *Szakály Sándor*, a történelemtudomány kandidátusa, a bécsi Kriegsarchiv mellett működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség munkatársa; *Dr. Borus József* történész, a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének főmunkatársa; *Dr. Dombrády Lóránd* hadtörténész; *V. Fomin* ny. ezredes, hadtörténész (Oroszország); *Dr. Szabó Miklós* vezérőrnagy, a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia parancsnoka; *Szabó Péter*, a történelemtudomány kandidátusa, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa; *Horváth Csaba* százados; *Otto Petre* alezredes (Románia); *Dr. Stark Tamás* történész; *Mihai Retegan* (Románia); *vitéz Radnóczy Antal*, a Vitézi Rend helyettes főkapitánya.

1993

Január 8. „A magyar királyi honvédség 1922—1943" című kiállítás megnyitása. Előtte tudományos emlékülés. Az előadók a program sorrendjében: *Perjés Géza* (elnöki megnyitó); *Dr. Raffay Ernő* a Honvédelmi Minisztérium politikai államtitkára, történész; *Szakály Sándor*, a történelemtudomány kandidátusa, a bécsi Kriegsarchiv mellett működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség munkatársa; *Szabó Péter*, a történelemtudomány kandidátusa, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa; *Perjés Géza* (zárszó).

Január 28. Tudományos emlékülés Görgei Artúr születésének 175. évfordulója alkalmából. Megnyitó: *Rázsó Gyula*, a történelemtudomány kandidátusa, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatója. Az előadók sorrendben: *Kosáry Domokos* akadémikus, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke; *Urbán Aladár*, a történelemtudomány doktora, egyetemi tanár; *Dr. Katona Tamás* miniszterelnökségi államtitkár; *Hermann Róbert*, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa; *Bona Gábor*, a történelemtudomány kandidátusa, a Hadtörténelmi Közlemények főszerkesztője; *Cennerné Dr. Wilhelmb Gizella*, a Magyar Nemzeti Múzeum tudományos főmunkatársa.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

DOMOKOS GYÖRGY — Buda visszavívásának ostromtechnikai problémái. Az ostrom előzményei és menete a döntés időszakáig — — — — — — — — — — 3

SZIJJ JOLÁN — A cs. és kir. Hadseregfőparancsnokság (AOK) hivataltörténete, 1914—1918 — — — — — 61

KÖZLEMÉNYEK

HUSZÁR JÁNOS — A magyar katonai ejtőernyőzés fénykora, 1942—1944 — — — — — — — — — 74

KLAUS SCHÖNHERR — Magyarország Németország politikai és katonai számításaiban — — — — — — — — 97

MERK ZSUZSA — Bácskai székely partizánok — — — — — 111

VISSZAEMLÉKEZÉSEK

JUHÁSZ BÁLINT — Áttörés Scsucsje előtt, 1943. január 14. A 12. könnyű hadosztály harcai — — — — — — 119

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

LENKEFI FERENC — Szalay Elek visszaemlékezései 1848—49-re — — 145

SZEMLE

VESZPRÉMY LÁSZLÓ — — KELENIK JÓZSEF — — HERMANN RÓBERT — — BENCZE LÁSZLÓ — Körmend a hadtörténelemben *(Lenkefi Ferenc)* 173

HILLER ISTVÁN — Palatin Nikolaus Esterházy, Die ungarische Rolle in der Habsburgerdiplomatie 1625 bis 1645 *(Zachar József)* — — — — — — — — 175

HAUS MIKSCH — Der Kampf der Kaiser und Kalifen. Wien — das Stalingrad der Osmanen *(Zachar József)* — — 177

MOLNÁR ANDRÁS (szerk.) — A szabadságharc zalai honvédei, 1848—1849 *(Lenkefi Ferenc)* — — — — — — — — — 179

HOLLÓSY-KUTHY LÁSZLÓ — Élményeim a második világháború alatt, 1939—1945 *(Szakály Sándor)* — — — — — — 181

RICHARD HOLMES (szerk.) — A háborúk világtörténete. Katonai újítások, amelyek megváltoztatták a történelem menetét *(V. Molnár László)* — — — — — — — 183

KRÓNIKA — — — — — — — — — — 185

CONTENTS

STUDIES

GYÖRGY DOMOKOS — The problems of siege technic of the recepture of Buda — — — — — — — — — — — 3

JOLÁN SZIJJ — The history of the organization of the General Headquarters of the Imperial and Royal Army (AOK), 1914—1918 — — — — — — — — — 61

PUBLICATIONS

JÁNOS HUSZÁR — The golden age of the Hungarian paratroops, 1942—1944 — — — — — — — — — — 74

KLAUS SCHÖNHERR — Hungary in the political and military calculations of the Third Empire — — — — — — — — 97

ZSUZSA MERK — Székely partisans in the Bácska — — — — 111

MEMOIRES

BÁLINT JUHÁSZ — Break-through at Shtsutsye, 14 January 1943. The fights of the Light Division No. 12. — — — — 119

HISTORICAL SOURCES

FERENC LENKEFI — Elek Szalay's reminiscences of 1848—1849 — — 145

REVIEW

LÁSZLÓ VESZPRÉMI — — JÓZSEF KELENIK — — RÓBERT HERMANN — — LÁSZLÓ BENCZE — Körmend in the War History *(Ferenc Lenkefi)* — 173

ISTVÁN HILLER — Palatin Nikolaus Esterházy. Die ungarische Rolle in der Habsburgerdiplomatie 1625 bis 1645 *(József Zachar)* — — — — — — — — — — — 175

HANS MIKSCH — Der Kampf der Kaiser und Kalifen. Wien — das Stalingrad der Osmanen *(József Zachar)* — — 177

ANDRÁS MOLNÁR (ed.) — Honvéds from Zala Couty in the 1848—1849 War of Liberation *(Ferenc Lenkefi)* — — — — — 179

LÁSZLÓ HOLLÓSY-KUTHY — My Experiences during the Second World War, 1939—1945 *(Sándor Szakály)* — — — — — 181

RICHARD HOLMES (ed.) — The World Atlas of Warfare. Military Innovations that Changed the Course of History *(László V. Molnár)* — — — — — — — — — — 183

CHRONIC — — — — — — — — — — 185

TABLE DES MATIERES

GYÖRGY DOMOKOS	Les problèmes de technique de siège de la reprise de Buda. Les antécédents et le déroulement du siège jusqu'à la période de la décision — — —	3
JOLÁN SZIJJ	L'histoire bureaucratique du Grand Quartier Général (AOK) impérial et royal, 1914—1918 — —	61
	PUBLICATIONS	
JÁNOS HUSZÁR	La grande époque du parachutisme militaire hongrois, 1942—1944 — — — — — — —	74
KLAUS SCHÖNHERR	La Hongrie dans les calculs politiques et militaires de l'Allemagne — — — — — — —	97
ZSUZSA MERK	Des partisans sicules de Bácska — — — —	111
	RESSOUVENIRS	
BÁLINT JUHÁSZ	Enfoncement près de Scsucsje, le 14 janvier 1943. Les combats de la 12e division légère — — —	119
	PUBLICATIONS DE SOURCES	
FERENC LENKEFI	Les mémoires d' Elek Szalay sur 1848—49 — —	145
	REVUE	
LÁSZLÓ VESZPRÉMY— —JÓZSEF KELENIK— —RÓBERT HERMANN— —LÁSZLÓ BENCZE	Körmend dans l'historie militaire *(Ferenc Lenkefy)* — — — — — — — — — — —	173
ISTVÁN HILLER	Palatin Nikolaus Esterházy. Die ungarische Rolle in der Habsburgerdiplomatie 1625 bis 1645. *(József Zachar)* — — — — — — — — — —	175
HANS MIKSCH	Der Kampf der Kaiser und Kalifen. Wien — das Stalingrad der Osmanen *(József Zachar)* — —	177
ANDRÁS MOLNÁR (réd.)	Les honvéds de Zala dans la guerre d'indépendance 1848—1849 *(Ferenc Lenkefi)* — — — —	179
LÁSZLÓ HOLLÓSY- -KUTHY	Mes expériences pendant la deuxème guerre mondiale, 1939—1945 *(Sándor Szakály)* — — —	181
RICHARD HOLMES (réd.)	L'histoire mondiale des guerres. Innovations militaires qui changeaient la marche de l'histoire *(László V. Molnár)* — — — — — — —	183
	CHRONIQUE — — — — — — — — —	185

INHALT

AUFSÄTZE

GYÖRGY DOMOKOS — Die belagerungstechnischen Probleme der Rückeroberung der Burg Buda — — — — — — 3

JOLÁN SZIJJ — Die Amtsgeschichte des k. u. k. Armeeoberkommandos, 1914—1918 — — — — — — — 61

MITTEILUNGEN

JÁNOS HUSZÁR — Die Goldene Epoche der ungarischen militärischen Fallschirmjäger, 1942—1944 — — — — 74

KLAUS SCHÖNHERR — Die Rolle Ungarns in den politischen und militärischen Plänen Deutschlands — — — — 97

ZSUZSA MERK — Szekler Partisanen in der Batschka — — — — 111

MEMORIEN

BÁLINT JUHÁSZ — Durchbruch vor Schutschje, 14. Januar 1943. Die Kämpfe der 12. Division — — — — — — 119

QUELLENPUBLIKATIONEN

FERENC LENKEI — Die Erinnerungen des Elek Szalay an 1848—49 — 145

RUNDSCHAU

LÁSZLÓ VESZPRÉMY—
—JÓZSEF KELENIK—
—RÓBERT HERMANN—
—LÁSZLÓ BENCZE — Körmend in der Kriegsgeschichte *(Ferenc Lenkefi)* — — — — — — — — — — — 173

ISTVÁN HILLER — Palatin Nikolaus Esterházy. Die ungarische Rolle in der Habsburgerdiplomatie 1625 bis 1645. *(József Zachar)* — — — — — — — — — — 175

HANS MIKSCH — Der Kampf der Kaiser und Kalifen. Wien — das Stalingrad der Osmanen *(József Zachar)* — — 177

ANDRÁS MOLNÁR (Hrsg.) — Honvédsoldaten aus dem Komitat Zala im Freiheitskampf von 1848—49. *(Ferenc Lenkefi)* — — 179

LÁSZLÓ HOLLÓS-
-KUTHY — Meine Erlebnisse im Zweiten Weltkrieg, 1939—1945. *(Sándor Szakály)* — — — — — — 181

RICHARD HOLMES (Hrsg.) — Die Weltgeschichte der Kriege. Militärische Erneuerungen, die den Ablauf der Geschichte veränderten. *(László V. Molnár)* — — — — — 183

CHRONIK — — — — — — — — — — 185

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

ДЬЁРДЬ ДОМОКОШ — Проблемы осадной техники, наличествовавшие в ходе обратного завоевания Буды — — — — 3

ЙОЛАН СИЙ — История Делопроизводительского Ведомства Главнокомандования Королевской и Императорской Армии, 1914—1918 гг. — — — — — — — 61

ПУБЛИКАЦИИ

ЯНОШ ГУСАР — „Золотой век" венгерского военного парашютизма. 1942—1944 гг. — — — — — — — — 74

КЛАУС ШЁНХЕРР — Венгрия в политических и военных расчетах Германии. — — — — — — — — — — 97

ЖУЖА МЕРК — Секейские партизаны из г. Бачка — — — — 111

ВОСПОМИНАНИЯ

БАЛИНТ ЮХАС — Прорыв перед Шучьим 14 января 1943 года. Бои 12 легкой дивизии — — — — — — — 119

ИСТОЧНИКИ

ФЕРЕНЦ ЛЕНКЕФИ — Воспоминания Элека Салаи о 1848—1849 годах 145

ОБЗОР

ЛАСЛО ВЕСПРЕМИ — ЙОЖЕФ КЕЛЕНИК — РОБЕРТ ГЕРМАН — ЛАСЛО БЕНЦЕ — Селение Кёрменд в военной истории (*Ференц Ленкефи*) — — — — — — — — — — 173

ИШТВАН ХИЛЛЕР — **Palatin** Nikolaus Esterházy. Die ungarische Rolle in der Habsburgerdiplomatie 1625 bis 1645 (*Йожеф Захар*) — — — — — — — — — 175

ХАНС МИКШ — **Der Kampf der Kaiser und Kalifen Wien — das Stalingrad der Osmanen.** (*Йожеф Захар*) — — 177

АНДРАШ МОЛЬНАР (ред.) — **Залайские гонведы в освободительной борьбе 1848—1849 гг.** (*Ференц Ленкефи*) — — — — 179

ЛАСЛО ХОЛЛОШИ-КУТИ — **Мои впечатления в ходе второй мировой войны 1939—1945 гг.** (*Шандор Сакай*) — — — — — 181

РИХАРД ХОЛМЕС (ред.) — **Всемирная история войн. Военные новаторства, которые изменили ход истории** (*Ласло В. Мольнар*) — — — — — — — — — — — 183

ХРОНИКА — — — — — — — — — 185

Ára: 75,- Ft

Szerzőink figyelmét felhívjuk az alábbiakra:

1. A szerkesztőség csak olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek az „első közlés" kívánalmainak.

2. A kéziratot három példányban kérjük a szerkesztőséghez eljuttatni, mellékelve - új szerző esetében - külön lapon a szerző nevét, lakcímét, esetleg telefonszámát, munkahelyét, beosztását és tudományos fokozatát.

3. Végleges szövegű kéziratokat kérünk, mert a korrektúrában változtatásokra (kiegészítésekre) már nincsen lehetőség.

4. A szerkesztőség optimális terjedelműnek az 1,5-2,5 íves kéziratot tekinti - a jegyzetapparátussal együtt. 3 ívet meghaladó tanulmányt technikai okok miatt nehezen tudunk közölni. (Egy ív: 32 géppel írt oldal, oldalanként 25 sorral, soronként 50 leütéssel.)

5. A kéziratok jobb kezelhetősége érdekében kérjük, hogy a másolatokat is az első példánnyal azonos - nem másoló - papírra gépeljék, normál, nem gyöngybetűs írógéppel. Az esetleges javításokat a második és harmadik példányra is kérjük rávezetni.

6. A kiemeléseket a szerző egyszer húzza alá, a kézirat lapjait folyamatosan és arab számokkal számozza, a jegyzeteket a kézirat végére helyezze, külön lapszámozással.

7. Az idegen nyelvű forrásokból az idézeteket általában magyarra fordítva kérjük, s csak olyan kivételes esetekben az eredeti nyelven is, amikor értelmezésük problematikus lehet.

8. A jegyzetapparátusban a jegyzetszámozás folyamatosan és arab számokkal történjék. A hivatkozott mű szerzőjének nevét egyszerű aláhúzással emelje ki a kézirat szerzője és pontosan tüntesse fel a levéltári, kézirattári és bibliográfiai adatokat.

9. Folyóiratunk az évszázadokat római számokkal jelöli. (Az idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével.)

10. Recenziók esetében a cím mellett szükségesek a pontos bibliográfiai adatok és idegen nyelvű kiadványok esetén a cím magyar fordítása is. A recenziók terjedelme az öt kéziratoldalt lehetőleg ne haladja meg.

11. Nyomdatechnikai és terjedelmi okokból csak minimális illusztrációs anyagot fogadunk el. A szerző a számozott és címmel ellátott ábrákat, táblázatokat csatolja a kézirathoz, feltüntetve minden ábra és táblázat hátlapján a nevét és a kézirat címét, a kéziratban pedig a táblázatok és az ábrák helyét.

106. ÉVFOLYAM 1993 JÚNIUS 2. SZÁM

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

Veszprémy László
Anonymus gestájának
néhány hadtörténeti vonatkozása

Zsoldos Attila
A várjobbágyi jogállás kialakulása

Domokos György
Buda visszavívásának
ostromtechnikai problémái.
Harcok a felmentő sereg ellen
és a győzelem kivívása

Az alapítás éve
1888

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

* * * * * BUDAPEST, MH KÖZPONTI NYOMDA * * * * *

„Fegyvert, s vitézt éneklek"

KEDVES GYULA

A SZABADSÁGHARC HADSEREGE

I. A LOVASSÁG

Mit deutscher Zusammenfassung!
With english summary!

A könyv ismertetését l. a Szemle rovatban

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

106. ÉVFOLYAM • BUDAPEST • 1993. 2. SZÁM
A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Dr. Bonhard Attila őrnagy, a Hadtörténelmi Levéltár igazgató-helyettese (Budapest); *dr. Domokos György,* a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa (Budapest); *Hermann Róbert,* a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa (Budapest); *dr. Józsa György* (Oberhausan, Németország); *Kacnelson, Dora* egyetemi tanár (Ilyvó, Ukrajna); *Kovács István,* a történelem tudomány kandidátusa, a Magyar Köztársaság Varsói Nagykövetségének kulturális tanácsosa (Varsó–Budapest); *dr. Nyárády Gábor* újságíró (Budapest); Szakály Sándor, a történelemtudomány kandidátusa, a bécsi Kriegsarchiv mellett működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség helyettes vezetője (Bécs–Budapest); *dr. Tombor Tibor* (Budapest); *dr. Ujházy László,* a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa (Budapest); *Zachar József* alezredes, a történelemtudomány kandidátusa, a bécsi Kriegsarchiv mellett működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség vezetője (Bécs–Budapest); *dr. Zsoldos Attila* egyetemi tanársegéd, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Középkori Magyar Történeti Tanszék (Budapest)

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK
A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Főszerkesztő:
Bona Gábor

Szerkesztő:
Csákvári Ferenc

Szerkesztő bizottság
Benda Kálmán, Bona Gábor, Czigány István, Dombrády Lóránd, Füzi Imre, Korsós László, Markó György, Nagy László, Rázsó Gyula, Szabó Miklós, Szakály Ferenc, Szakály Sándor, Urbán Aladár, Zachar József

Szerkesztőség:
Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest Pf.: 7. 1250
Telefon: 156-9522

A kiadásért felel a Zrínyi Kiadó főigazgatója

Kiadja:
A Zrínyi Kiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/b.
Postacím: Budapest, Pf.: 22. 1440. Telefon: 133-1170
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 300,– Ft, negyedévre: 75,– Ft.

Terjeszti:
a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta Hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest XIII., Lehel u. 10/a – 1990 –, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Külföldön a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat (H–1389 Budapest, Pf.: 149) terjeszti.

Index: 25 371 HU ISSN 0017-6540
MH Központi Nyomda, felelős vezető: Benke Károly

TANULMÁNYOK

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

ANONYMUS GESTÁJÁNAK NÉHÁNY HADTÖRTÉNETI VONATKOZÁSA

Honfoglalás és hódítás Anonymusnál

Az új Anonymus-kommentár készítése közben egyre nagyobb figyelemmel kísértük a Névtelen művének jogi vonatkozásait.[1] E szempontot a korábbi irodalomban eddig Gerics József érvényesítette a leghatározottabban.[2] Sajnálatos, hogy eredményei Csapodi Csabának a vele közel egyidőben megjelenő, a kérdés kutatástörténetét áttekintő munkájába nem kerülhettek már bele,[3] de Györffy György legújabb, Anonymusszal foglalkozó munkája bevezetőjében sem említette meg a jogtörténeti kutatás eredményeit.[4] Jelen rövid dolgozatunkmban nem vállalkozunk többre, mint hogy a névtelen szerzőnek a honfoglalás jogosságáról alkotott véleményét szembesítsük a szakirodalom vonatkozó megállapításaival.

Egyértelmű és Anonymus Gestájában több alkalommal elismételt tény, hogy Árpád az országot Attila örökségeként veszi birtokba.[5] Maga a szerző nem sokat törődik az Árpád–Álmos és Attila közötti leszármazás részleteivel, nem is tudunk meg erről semmi közelebbit. A leszármazás kérdésében nyilván elégnek vélte a Turul-monda keretében elmondottakat, s Attila nevének emlegetésére csak a honfoglalás jogosságának elismertetése szempontjából volt szüksége. Itt nem térünk ki az Attila-mondakör hazai ismeretének kérdésére, az bizonyított, hogy a XII. század végére Óbuda és Attila kapcsolatáról tudtak a német utazók.[6] Magánál Anonymusnál, de a krónikaszerkesztés egyes, korábbi lejegyzésű fejezeteiben is megcsillan az Attila-irodalom ismerete.[7] Ez annyiban kapcsolódik témánkhoz, hogy a szerző Attilára való hivatkozásait legalábbis a nyugati olvasóközönség természetesnek foghatta fel és ismertként fogadhatta, befogadására elő volt készítve.

1 A Magyar Középkortudományi Társaság 1992. április 22-i Anonymus-konferenciáján elhangzott hozzászólás egy részének kibővített változata. Az új kiadás: Die „Gesta Hungarorum" des anonymen Notars. Die älteste Darstellung der ungarischen Geschichte. (Kiad. *Gabriel Silagi*) Sigmaringen, 1991.

2 *Gerics József:* Az államszuverénitás védelme és a „két jog" alkalmazásának szempontjai XII–XIII. századi krónikáinkban. In: *Történelmi Szemle* 18, 1978. 362–366. o., és *uő:* A korai rendiség Európában és Magyarországon. Bp., 1987. 234–237. o.; A Gestában előforduló embola szó jogtörténeti hátterére l. *Veszprémy László:* Felix igitur Hungarorum embola. In: *Hadtörténelmi Közlemények* (a továbbiakban: *HK*) 104. 1991. 66–68. o.

3 *Csapodi Csaba:* Az Anonymus-kérdés története. Bp., 1978.

4 *Györffy György:* Anonymus. Rejtély avagy történeti forrás? Bp., 1988.

5 Gesta: 14. és 19. fej.

6 *V. Simon Péter:* A Nibelung-ének magyar vonatkozásai. In: *Századok* 112, 1978. 271–325. o.; *Hóman Bálint:* A magyar hun hagyomány és a forráskritika. In: Történetírás és forráskritika. Bp., 1938. 45–170. o.

7 Így például a katalaunumi csata évszáma (1. fej.-ben 451.), vagy a flagellum Dei kifejezés. V.ö. még *Veszprémy L.:* A kerlési (cserhalmi) ütközet forrásproblémája. In: *HK* 104, 1991. 76. o.

Más vonatkozásban is kidolgozatlan a szerző Attila-képe. Nem vizsgálja a magyarok és hunok viszonyát, ad absurdum víve, a hun nevet le sem írja művében,[8] nem kis gondot okozva ezzel a modern kutatásnak. Kézenfekvő lett volna, hogy Hungvár nevének az etimológiájakor a hunokat említse meg. Ehelyet azonban – nem kis logikai bukfenccel – kijelenti, hogy a magyarok Hungari neve származik Hungvár nevéből „Hungari dicti sunt a castro Hungu", s ezt kétszer is leírja. Annál érdekesebb Attila nevének hangsúlyozása a honfoglalás folyamán.

Árpád kifejezetten Attila jogán veszi birtokba a területet, amit a *de iustitia athavi sui atthyle regis* és egy más alkalommal a *de iustutia mea* kifejezések nyomatékosítanak. A szakirodalomban e kifejezések értelmezését illetően többféle vélemény él, mégis, megítélésünk szerint a Pais Dezső-féle „jussomból" megoldás tekinthető szerencsésnek.[9] Itt jegyezzük meg, hogy a középlatin szótárak is ismerik a *iustitia* ilyen értelmű előfordulásait, akár örökség, akár valakit megillető jogok, akár a birtok birtoklására vonatkozó jogok összessége értelemben.[10]

Egyébként is, a szerző történetfelfogásának sarkalatos pontja az Attila uralmához való viszonyítás. Ennek már a második fejezetben szerep jut: a vezérek éppen azért választják Pannóniát úticéljukul, mert *fama volante* tudomásuk van róla, hogy Pannónia földje Álmos őse, Attila birtoka volt. Rövidesen azt is megtudjuk, hogy e rokonságnak mi a gyakorlati haszna. Vándorlásuk során a rutén fejedelmek alávetésekor már jogbiztosító szempont, hogy e fejedelmek ősei annak idején Attila adófizetői voltak. Pannóniában a honfoglalók a bizánci vazallus fejedelmektől – legalábbis a legfontosabbaktól, Salanustól és Ménmaróttól – az ősre, Attilára való hivatkozással kérnek földet. A szerző számára a történelem Attila megjelenése óta folyamatos. Ezt jól mutatja a *mortuo Athila rege,* a *post mortem Athile regis* kifejezések gyakori előfordulása (öt fejezetben: 9, 11, 12, 35, 38). Véleményünk szerint ebben világosan tetten érhető a szerző felfogása: a Kárpát-medence honfoglaláskori politikai viszonyai Attila halála után alakultak ki, amikor az így uralkodó nélkül maradt területet a szomszéd államalakulatok vazallusai vették birtokba (a cseh fejedelem és a görög császár vazallusai). Ezt a történeti folytonosságot csak még hangsúlyosabá teszi a székelyek etnikai kontinuitása, a magyarok megjelenésével bennük korábbi uruk, Attila örökösét ismerik fel s magától értetődően a szolgálatukba szegődnek.

Az Attila halála után kialakult állapotnak tehát a jogos örökös megjelenése vet véget, s Árpád nem is győzi eleget hangoztatni Attilával való rokonságát. Jellemzőnek találjuk, hogy az Ipoly menti szlávok, Salanus emberei megijednek,

8 Anonymus nem egyértelmű, olykor homályos megjegyzései a hun-magyar viszonyról is felelősek azért, hogy a mai történetírásban két ellentétes vélemény fogalmazódott meg a hun hagyomány ősi vagy újabb volta mellett. V.ö. *Kristó Gyula:* Volt-e a magyaroknak ősi hun hagyományuk? In: Tanulmányok az Árpád-korról. Bp., 1983. 313–329. o. és *Kulcsár Péter:* A magyar ősmonda Anonymus előtt. In: *Irodalomtörténeti Közlemények* 91–92. 1987–88. 532–544. o. A hun névtől lehet, hogy éppen a bizánci szóhasználat (hun=magyar) riasztotta el Anonymust.

9 V.ö. *Szűcs Jenő:* Nemzet és történelem. Bp. 1984.[2]491. o. (*Századok* 107, 1973. 632–33. o. és másként *Gabriel Silagi:* Die Ungarnstürme in der ungarischen Geschichtsschreibung: Anonymus und Simon von Kézai. In: Popoli delle steppe: Uni, Avari, Ungari. Settimane di studio. t. 35., Spoleto, 1988. 261–262. o. A kérdést utoljára *Boba Imre* érintette in: Ungarn-Jahrbuch 18, 1990. 169–177. o.

10 *J. F.Niermeyer:* Mediae latinitatis lexicon minus. 572. o.; *Albert Blaise:* Lexicon latinitatis medii aevi. Turnholti, 1986. (Corpus Christianorum) 516. o.

amikor látják, hogy az isteni kegyelem a magyarokat támogatja, de még inkább (maxime) az Attilával való rokonság híre van rájuk nagy hatással, s készteti őket csatlakozásra. (Ez általában is megállapítható, az Attilával való rokonság emlegetésével szemben a magyarok égi, isteni küldetésének a hangsúlyozása másodlagos marad, s csak mellékesen értesülünk róla, hogy mind a magyarok, mind Attila *flagellum Dei*-ként jelentek meg a történelemben.)

Úgy tűnik nem jelentőség nélküli, hogy a magyarok Kárpát-medencebeli ellenfelei túlnyomórészt a görög császár vazallusai. Akármilyen forrásokból is merített Anonymus történeti képe megalkotásakor, az bizonyos, hogy a részletek megfogalmazásakor teljes mértékben a saját elképzelései, szándékai szerint járt el. Ide soroljuk azt is, hogy a magyarok legjelentősebb ellenfelei közül Salanus és Ménmarót expressis verbis bizánci vazallusok, míg a bodonyi Glad vélhetően az.[11] Ménmarót szerepének fontosságát nem csak az mutatja, hogy a honalapítást antik előképek hatására Árpád fia, Zolta és Ménmarót leányának házassága zárja le, hanem az is, hogy a magyar honfoglalás jogosságára vonatkozó bizánci érvelést Ménmarót szájából ismerjük meg. Ennek tartalma nem is lehet kétséges: nem ismerik el az Attila személyére alapozott igény jogosságát, hiszen Attila rabló módjára (raptor) ragadott el jog szerint a bizánci császár fennhatósága alá tartozó területeket.[12] A bizánci érvelés a magyarokat a legcsekélyebb mértékben sem zavarja, mint láttuk, Anonymus számára a jelen történelem Attila halálával kezdődik. Az Attila megjelenése előtti időszakot egy tömör ablativus absolotusszal intézi el: megfutamítván a rómaiakat" (fugatis Romanis). Róluk nem is tudunk meg többet, kilétük taglalása messze állt a szerző szándékaitól.

Nézzük meg az *imperator*, (azaz a császár) szó előfordulásait a Gestában. A szöveg tízszer említ imperátorokat, ötször a görög császárt, háromszor a német-rómait, s kétszer általában említi őket, amikor a szkiták soha le nem igázott voltáról esik szó (ez utóbbi jogtörténeti fontosságát Gerics József már korábban tisztázta).[13] A német-római császárok emlegetése a magyar honfoglalással nem áll szorosabb kapcsolatban, kettő a nyugati kalandozásokhoz kapcsolódik, egyszer pedig I. András király birtokcseréjével kapcsolatos. Egyáltalán nem tűnik erőltetettnek következtetésünk, hogy a Gestában a magyarok mindvégig háttérben maradó, nagy ellenfele a bizánci császár: az ő vazallusaival szemben folyik a honfoglalás. A szerző történeti képe csakis olyan korszakban formálódhatott, amikor a magyar történelemben hangsúlyosan jelen volt a bizánci császárság, s a bizánci hatalom végzetes, XIII. századi meggyengülése még nem kezdődött meg.

Ezen a ponton tudunk kapcsolódni az európai historiográfiához. Nem magától értetődő ugyanis a hódítás, földfoglalás jogosságának felvetése s tárgyalása. A XII.

11 Legutóbb *Györffy Gy.*: Anonymus. Rejtély... i. m. (4. jegyz.) 92. o. Eredetileg: *Ethnographia*, 1965. és *Kapitánffy István* A névtelen jegyző és Bizánc c. előadásában a Moravcsik Gyula emlékkonferencián 1992. május 20–21-én. Ha akarta volna, a cseh fejedelem kapcsán a német-római császárt is szerephez juttathatta volna a honfoglaláskori harcokban, de nem tette.

12 Közvetlen mintául szolgáló magyar–bizánci polémiáról nem tudunk. Bizonyos betekintést engednek Manasses beszédei. *Moravcsik Gyula:* Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Bp., 1984. 157–161. o.; *Makk Ferenc:* The Árpáds and the Comneni. Political Relations Between Hungary and the Byzantium in the 12th Century. Bp., 1989. 112. o. A bizánci jogigényre l. *Moravcsik Gy.:* Der ungarische Anonymus über die Bulgaren und Griechen. In: *Revue des études sud-est européennes* 7, 1969. 167–174. o.

13 *Gerics J.*: i. m.

században a római és a kánonjog hatására élénkül meg az érdeklődés a hódítók jogai iránt.[14] Ebben kétségkívül szerepet játszott az igazságos háborúk kikristályosodó kánonjogi felfogása s a törekvés arra, hogy jogi keretet adjanak a politikatörténet eseményeinek.[15] A század krónikásainak szótárában megjelenik a *ius proelii*, a *ius dominandi* vagy a *lex belli*.[16] Névtelenünk és a jogi szemlélet között nem lehet véletlen a kapcsolat: az igazságos háború kritériumai között is első helyen találjuk az ősi jogok visszaszerzésének feltételét, s kitérnek arra is, hogy a háború megindításának jogát a szuverén és legitim fejedelmek soha senki által le nem igázott állapota biztosítja.[17]

Rátérve a historiográfiai példákra, Geoffrey of Monmouth latin nyelvű krónikája, s általában a században virágjába szökő Artúr-irodalom volt az, ami példát kínált arra, miként lehet egy mítikus s a történelem homályba vesző alakra visszavezetni egy királyság megszerzését s birtoklását. Egyúttal persze jól példázza a jogi szemlélet térnyerését is a latin történetírásban.[18] Geoffreynál maga Artúr is örökség jogán – a legbiztosabb jogcím – veszi birtokba az országot.[19] (Az sem érdektelen, hogy egy ilyen, vagy ehhez hasonló történetírói szándékkal egyúttal a napi politika vonatkozásai is kideríthetőek: biztosítani a jelen királya számára a legitimitás látszatát múltbeli cselekmények által.) Következetesség nem kérhető számon a krónikásokon – így Anonymuson sem. Geoffrey természetesen nem ismeri el a rómaiak angliai hódításainak jogosságát, de Artúr király kontinentális hódításait tudomásul veszi és a hódítás, a fegyverek jogát emlegeti.[20] Szempontunkból hasonlóképpen érdekes az angliai historiográfia egy másik alkotása, Richard Fitz Neal Dialogus de scaccario c. műve, a század 70-es éveiből. Ez

14 *Donald Sutherland:* Conquest and Law. In: *Studia Gratiana* 15, 1972. 35–51. o. Itt találhatóak meg a római jogi példák a hódítók jogairól: *Cicero:* De inventione 1.45.85., Digesta XI. 7.36., stb., v.ö. *M.T. Clanchy:* From Memory to Written Record. England 1066–1307. London, 1979. 20–21. o.

15 *Frederick H. Russel:* The Just War in the Middle Ages. Cambridge–London, 1979.

16 Így *Henry of Huntingdon*-nál (1125–45): „cum iure proelii superare, iure dominandi possidere, lege dominantium regere," így az angol király I. Henrikről szólva: „regem Francorum lege belli superaverat". *Sutherland:* i. m., *Freisingi Otto:* Gesta Friderici II, 32. o.; a hódítás joga „Revolvamus modernorum imperatorum gesta, si non divi nostri principes Karolus et Otto nullius beneficio traditam, sed virtute expugnatam Grecis seu Longobardis Urbem cum Italia eripuerint Francorumque apposuerint terminis".

17 Így például *Gratianus* C.23. q.2. c.2.: „Iusta autem bella solent diffiniri, que ulciscuntur iniurias, sic gens et civitas petenda est, que vel vindicare neglexerit quod a suis inprobe factum est, vel *reddere quod per iniurias ablatum est.*" A háborúindítás joga a legitim fejedelmeké C.23. q.1. c.4.: „Que... iure puniantur... sive Deo sive aliquo legitimo imperio iubente..." suscipiendi belli auctoritas atque consilium penes principes sit. C.23. q.8. c.15. ... „pro defensio legum paternarum".

18 *Geoffrey of Monmouth:* Historia regum Britanniae. Cambridge, Mass. 1951. (The Mediaeval Academy of America Publ. No. 57.) Fest Sándor korábban csak a stílusára lett figyelmes: Anonymus angol forrásai, in: *Egyetemes Philológiai Közlöny* 59, 1935. 162–179. o. A hazai krónikákban v.ö. a Szt. László korával foglalkozó krónikarészletek jogi vonatkozásait *Gerics József:* Krónikáink és a Szt. László legenda szövegkapcsolatai. In: Középkori kútfőink kritikus kérdései. (Szerk. *Horváth János–Székely György*) Bp., 1974. 120–123. o.; *Mezey László:* A korai László irodalom kialakulása. In: Athleta patriae. Szt. László tanulmányok. (Szerk. *Mezey László*) Bp., 1980. 32–34. o. és *Veszprémy L.:* A kerlési (cserhalmi) ütközet forrásproblémája. In: HK 104, 1991. 72. o.

19 IX.1 „Commonebat (sc. Arturum) id rectitudo, cum totius insulae monarchiam debuerat hereditario iure obtinere", v.ö. *Peter Johanek:* König Arthur und die Plantagenets. Über den Zusammenhang von Historiographie und höfischer Epik in mittelalterlicher Propaganda. In: Frühmittelalterliche Studien 21, 1982. 350. o.

20 IX.11. „totam Europam sibi subdere affectat", rómaiakra: „Nihil enim quod vi et violentia acquiritur iuste ab ullo possidetur", „Nam si, quia Iulius Caesar ceterique Romani reges Britanniam olim subiugaverunt, vectigal nunc debere sibi ex illa reddi decernit, similiter ego censeo quod Roma mihi tributum dare debet, quia antecessores mei eam antiquitus obtinuerunt" (uo.) Ugyanazt megtaláljuk Wace angol nyelvű változatában is. *Wace-Layamon:* Arthurian Chronicles. London–New York (Everyman's Library) 74., 87. o.

Hódító Vilmos angliai hódítását igazolja, miszerint Vilmos Hitvalló Eduárd jogos örököseként, sőt az őt ért sérelmek megbosszulójaként vette birtokba új országát.[21]

A Ménmarót szájába adott rövid megjegyzés igazolja, hogy Anonymust foglalkoztatta a kérdés s úgy érezhette, hogy Attila ősként való feltüntetésével meggyőzően alapozta meg a magyar hódítás jogosságát. Műve szempontjából erre egyébként nem kényszerítette semmi, hiszen rendelkezésére állt, s hasznosította is a fehér ló típusú, illetve az ún. tréfás honfoglalás típusú elbeszélést.[22] Ennek csattanója a 38. fejezetben olvasható is: a 12 fehér ló s az ajándékok fejében tulajdonképpen megvásárolták Salanus területét, aki a föld és víz küldésével ezt jóváhagyta. A végén azért még ebben a fejezetben is megjegyzi a névtelen krónikás: hogy gyorsan hagyja el a mi földünket, ahová Salanus őse csak Attila halála után tette be a lábát.

A Gesta egyik legtöbbet vitatott pontja a *rómaiak legelője* (pascua Romanorum) megjegyzés magyarázata.[23] A 9. fejezet végén jegyzi meg a szerző, hogy Attila király halála után a rómaiak Pannónia földjét legelőnek hívták, mivel nyájaik ott legeltek. Nem kevésbé nehezen értelmezhető a folytatás, miszerint joggal hívták úgy, mivel most is a rómaiak legelnek Magyarország javaiból.

A *rómaiak legelője* megállapítás semmiképpen nem Anonymus kitalációja, mivel Odo de Deogilo század közepén keletkezett munkájában hasonlóképpen fogalmaz: Magyarországot régen Julius Caesar legelőjének mondták (pabula Iulii Caesaris).[24] Érdekes módon eddig nem hívták fel a figyelmet arra, hogy a Caesar név Magyarországgal kapcsolatos emlegetése bizánci forrásokból jól ismert. Moravcsik Gyula már 1923-ban ismertette Eirené, Szt. László király leánya sírversét, illetve Nicetas Choniates III. Béla Margit nevű leányának 1185. évi házasságához kapcsolódó lakodalmi beszédét. Theodoros Prodromos Piroska családjának a tagjait mondja Julius Caesaroknak, míg Choniates szerint Margit családjának eredete nyúlik vissza a Julius Caesarokig.[25] A középkori Caesar-mondakör legújabb monográfusa úgy vélekedett, hogy itt magának Caesarnak az emléke villan meg.[26] Tekintettel azonban arra, hogy a bizánci forrásokban Caesar neve többes számban fordul elő, értelme Odónál is aligha lehet más mint „római császárok". Úgy tűnik tehát, hogy Odo szövege a bizánci terminológián alapszik,

21 *Richard, Son of Nigel:* De necessariis observantiis scaccarii dialogus qui vulgo dicitur Dialogus de scaccario. London etc. 1950. (Ed. *Charles Johnson*) Vilmos a hódítása után új jogrendszert vezetett be: „Sic igitur quisquis de gente subacta fundos vel aliquid huiusmodi possidet, non quod ratione successionis deberi sibi videbatur adeptus est, sed quod solummodo, meritis suis exigentibus vel aliqua pactione interveniente, obtinuit." (X. cap., 54. o.), a foglalás megítélése: „Post regni conquisitionem, post iustam rebellium subversionem" (uo. 53. o.).

22 A legutóbb *Szovák Kornél:* A fehér-ló monda kérdéséhez. In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1984/85. Szeged, 1991. 563–571. o.

23 A problémára összefoglalóan *Kristó Gyula:* Rómaiak és vlachok Nyesztornál és Anonymusnál. In: Tanulmányok az Árpádkorról. Bp., 1983. 132–190. o.

24 Odo de Deogilo in MGH SS. XXVI. 62. (Liber de via Sancti Sepulchri 2. k.)

25 *Moravcsik Gy.:* Szent László leánya és a bizánci Pantokrator-monostor. Bp.–Konstantinápoly, 1923. (*A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet Közleményei,* 7–8. füzet) 8–9. o., *uő.:* Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai, i. m. 172–173., 261. o.

26 Joachim Leeker: Die Darstellung Cäsars in den romanischen Literaturen des Mittelalters. Frankfurt/Main 1986. (Analecta Romanica 50.) 284. o.

amikor Magyarországot Julius Caesar legelőjének nevezi, sőt valószínűleg ebben a formában is eredetileg Julius Caesarokról lehetett szó.

Úgy véljük, egy ponton ismét bepillanthatunk a Névtelen munkamódszerébe. A saját korában közkeletű és ismert felfogást (v.ö. Odo) nem ignorálhatta művében, de finomította és tompította, szándéka szerint hatástalanította. A római császárok megnevezése művében a benne rejlő jogigény miatt elfogadhatatlan lehetett számára s ezért választotta a kevésbé provokatív *rómaiak legelője* formát. Ezt még tovább finomítja: a római pásztorok legelője. (Még ha Veszprém ostromakor megtudjuk, hogy nem csak pásztorok voltak, hanem katonák is.) A magunk részéről hajlunk arra, hogy a 9. fejezetben olvasható folytatást, ti. a rómaiak most is Magyarország javaiból legelnek, Horváth János véleményének megfelelően értelmezzük. Ő ugyanis a kétségkívül több jelentésű és értelmű rómaiakban görögöket, azaz bizánci rómaiakat látott.[27]

Ha elfogadjuk, hogy a szerző koncepciója a bizánci birodalommal szemben végrehajtott honfoglalás volt, akkor a rómaiak (Romani) egyik lehetséges értelmezési lehetőségeként is meghagyhatjuk a bizáncit. Ez esetben Magyarország javait nyugodtan értelmezhetjük bizánci fennhatóság alatt álló területként. Egy ilyen megjelölés pontosan illik a III. Béla által Margit leánya hozományaként adott területre, a Gestában is említett Nándorfehérvár és Barancs várak környékére. Margit férje pedig nem volt más mint II. Izsák bizánci császár.[28] E hipotézis persze nem nyújt megnyugtató magyarázatot a Veszprém várában tartózkodó rómaiak kilétére. Kétségtelen, hogy mivel nyugat felé menekülnek, bennük inkább német-római alattvalókat kell látnunk. Így hipotézisünk csak akkor érvényes, ha a 9. fejezet római pásztorai s a Veszprém ostromakor említett római katonák nem tartoznak össze. (A Gestában ez nem lenne példa nélküli eljárás, mert a kunok esetében is előfordulnak barátiak, a magyarokhoz csatlakozók, s ellenségesek.)[29]

Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy a magyar honfoglalás jogosságának felemlítése jól illik a névtelen szerző jogi műveltségéről már korábban kialakult képbe s azt még árnyaltabbá teszi. A Ménmarót és Árpád közti jogi vita hangsúlyozása pedig a szerző korának napi politikai aktualitásaira vet fényt, s megerősíteni látszik azt a véleményt, hogy a szerző nem csak III. Béla jegyzője volt, hanem élményeit is uralkodása alatt szerezte.

27 *Horváth J.:* P mester és műve. In: *Irodalomtörténeti Közlemények,* 60, 1966. 16–18. o.

28 *Makk F.:* The Árpáds. I. m. 120. o.; *Tautu, Louis:* Le conflit entre Johanits Asen et Emeric roi de Hongrie. In: Mélanges Eugène Tisserant. Vol. 3. 367–393. o. (Studi e testi 233.) Città del Vaticano, 1964.

29 Kunokra: baráti pl. 10. fej., ellenséges 25. fej.

A ballista előfordulása Anonymusnál
A számszeríj használatának kezdetei Magyarországon

Köztudomású,[1] hogy a *ballista* szó, illetve származékainak legkorábbi előfordulásai elbeszélő forrásainkban találhatóak: Anonymus XIII. századi másolatban fennmaradt, általános vélekedés szerint 1200 körül írott *Gesta Hungarorum*ában s a XIV. századi krónikaszerkesztés 107. fejezetében, amelynek keletkezését általában 1200-nál korábbra szokták helyezni.[2] A *ballista* szó jelentésének problémáját újabban Vékony Gábor érintette egyik tanulmányában (1991)[3], majd véleményét megismételte az 1992. évi Anonymus-konferencián.[4] A *ballista* szó hazai előfordulásainak kérdése azért érdemel figyelmet, mivel ez egyúttal a számszeríj hazai megjelenésének a kezdeteire is fényt vet, aminek bemutatásával eddig adós maradt kutatásunk.

Kiindulásként ismerkedjünk meg Vékony elméletével. Esszerint a *ballista* a középkorban egyértelműen számszeríjat jelent, s így Magyarországon sem, Anonymus művében sem jelenthetett mást. Tekintettel arra, hogy először a tatárjárás alkalmával említi Rogerius *Siralmas énekében*, arra a következtetésre jut, hogy hazai ismertté válása is csak a XIII. század második felében következett be.

Elöljáróban még csak annyit jegyzünk meg, hogy egy fegyvertörténeti, kultúrtörténeti jelenség hazai ismerete és hazai elterjedettsége nem függ szorosan össze, amire a legfrappánsabb példák a lovagi kultúra köréből hozhatók. Udvari, lovagi tornára vonatkozó feljegyzést nem ismerünk az Árpád-korból, mégis merész feltételezés lenne azt állítani, hogy az udvari írástudók, a követségek alkalmával megfordultak, a lovagi irodalmat legalább a szóbeliség szintjén valamennyire is ismerők ne tudtak volna róla s ne lettek volna tudatában fontosságának.[5] A torna szó (torneamenta) 1114-ben fordul elő Európában – tudomásunk szerint – először.[6] A torna magyarországi ismerete szempontjából is fontos, hogy német földön Barbarossa Frigyes uralkodása alatt beszélhetünk először egyfajta lovagi kultúráról.[7] Egyébként éppen Barbarossa kereszteseinek magyarországi átvonulásához kapcsolódik a lovagi játék (ludus militaris) első hazánkkal kapcsolatba hozható említése. Így a lovagi játék (turnamentum) em-

1 A magyarországi latinság szótára. Vol. 1. Bp., 1989. 319. o.

2 A datálási kérdésekre összefoglalóan: *Gerics József:* Legkorábbi Gesta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái. Bp., 1961., *uő.:* Krónikáink és a Szent László-legenda szövegkapcsolatai. In: Középkori kútfőink kritikus kérdései. Bp., 1974. (Szerk. *Horváth J.–Székely Gy.*) 113–136. o. Kristó Gyula hangsúlyozza az e fejezetek és II. András korának eseményei közötti hasonlóságot in: Legitimitás és idoneitás. Adalékok Árpád-kori eszmetörténetünkhöz. In: *Századok* 108, 1974., 585–619. o. Újabban *Veszprémy L.:* A kerlési (cserhalmi) ütközet forrásproblémája. In: *Hadtörténelmi Közlemények* (a továbbiakban: HK) 104, 1991. 69–77. o.

3 *Vékony G.:* Anonymus kora és korhűsége. In: *Életünk* 29, 1991. 65–66. o.

4 A Magyar Középkortudományi Társaság ülése. 1992. ápr. 22.

5 *Vékony G.:* i. m.

6 *Michel Parisse:* Le tournoi en France, des origines à la fin du XIIIe siècle. In: Das ritterliche Turnier im Mittelalter. (Hg. v. *Josef Fleckenstein*) Göttingen, 1985. 982. o. és v. ö. *Fügedi Erik:* Turniere im mittelalterlichen Ungarn. U. o. 390–400. o.

7 *Jackson, William Henry:* Knighthood and the Hohenstaufen Imperial Court under Frederick Barbarossa (1152–1190). In: The Ideals and Practice of Medival Knighthood. III. (Ed *Christopher Harper-Bill–Ruth Harvey*) Woodbridge, 1990. (ismertetésünk HK 105, 1992., 1. sz.)

legetése a Névtelen művében teljesen korszerű és elképzelhető a XII–XIII. század fordulóján.[8]

Először tegyünk egy európai kitekintést – a szakirodalom alapján.[9] A *ballista* elnevezés már Vegetius művében feltűnik *manuballista* és *arcuballista* formában (IV,22; II,25; III,24; IV,22; II,15). A középkori számszeríj útja, amint az elnevezés is sejteti, az arcuballistá-tól indult. A másik megoldást, a torziós technikát, a kővetők esetében hasznosították, a célnak megfelelően egyre növelve a méreteket. Ez utóbbiakat álló számszeríjnak nevezi a szakirodalom és sajnos csak ritka esetekben különböztethetők meg nevük alapján a kézi számszeríjaktól. Ezekből nyilak mellett kisebb köveket is kilőttek, mint az Izidor magyarázatából is kitűnik (v. ö. 10. jegyzet). Szerencsésebb helyzetben vagyunk a bizánci forrásokkal, ahol hozzávetőleg 1100-ig az álló számszeríjat nevezték βαλιστρα-nak, s a kézit a későbbiekben τζαγγρα-nak. A közös eredet és az elnevezés általános jelentésű etimológiája (görög balein = dobni) eredményezte, hogy a *ballista* a középkorban általában számszeríjat jelentett, azonban vetőgép, kővető jelentése sem tűnt el, csak háttérbe szorult.[10] A számszeríj teljes eltűnéséről a késő-antikvitás és a keresztes háborúk kora között sem a korábbi nyugat-római, sem a kelet-római területeken nem beszélhetünk. Kétségtelen azonban, hogy ritkán említik őket s képi ábrázolásaik sem gyakoriak.

Az angliai norman hódítástól kezdve azután megszaporodnak az adatok. A kutatók – ugyan némi fenntartással – már a hastingsi csatában valószínűsítik norman számszeríjászok jelenlétét, akik „quadratis iaculis" lőttek.

A XII. században említéseik megsokasodnak: találkozunk velük az 1118-as aleçon-i csatában – I. Henrik oldalán –, majd Suger is számos alkalommal említi

8 „militie ludum gaudens in propria persona ordinavit". In: *Arnold von Lübeck*: Chronica Slavorum IV. 8. o., 1189. évhez. MGH SS rer. Ger. in usum schol. 14. 131. Ennek még az sem mond ellent, hogy Ottokar von Steier rímes krónikája szerint a magyar udvari emberek még 1264-ben, a Béla herceg és Kunigunda házasságkötése alkalmából rendezett ünnepségen nem ismerték a lovagi torna bizonyos formáit (buhurt), s megrémültek attól. V. ö. *Gombos:* Catalogus No. 4146. 8140. skk. o. Erre Vizkelety András hívta fel a figyelmet a Középkortudományi Társaság 1992. november 2–5.-i konferenciáján tartott előadásában.

9 A kérdés alapvető feldolgozása: *Huuri, Kalervo:* Zur Geschichte des mittelalterlichen Geschützwesens aus orientalischen Quellen. Helsinki, 1941. (Societas Orientalia Fennica. Studia Orientalia 9/3.) Legújabb összefoglalása in: Lexikon des Mittelalters. Bd. 1. 965–969. o. *E. Harmuth* szócikke. Korábbi munkák: *Boeheim, Wendelin:* Handbuch der Waffenkunde. Leipzig, 1890., 401–430. o.; *Köhler, Gustav:* Die Entwicklung des Kriegswesen und der Kriegführung in der Ritterzeit. 3. k., Breslau, 1887. 155–160. o. (*E. Harmuth:* Die Armbust. Graz, 1975. c. munkáját nem volt módunk használni.) *László Béla:* Adalékok az antik lövegtan történetéhez. In: *Egyetemes Philológiai Közlöny* 33, 1909 778–781. o., 34, 1910 339–346., 396–409. o., különösen 398–399. o. (itt köszönöm meg lektorom, Szovák Kornél figyelmeztetését e dolgozatra.) *Contamine, Philippe:* La guerre au Moyen Age. Paris, 1980. 165–167. o. Érdekes példákat említ a lovas számszeríjászokról, ami persze még nem jelenti azt, hogy lóról használták fegyverüket. *Gaier, Claude:* Les Armes. Turnhout, 1979. 30–32. o. (Typologie des sources du Moyen Age occidental, 34.); *Finó, J. F.:* Machines de jet médiévales. In: *Gladius* 10. 1972., 25–43. o. Legutóbb *Claudie Gaier:* Quarnd l'arbelète était une nouveauté in Le Moyen Age 99, 1993. 201–229. o.

10 Izidor megfogalmazása is ezt támasztja alá: „Balista genus tormenti, ab emittendo iacula dicta, βαλειν enim Graece mittere dicitur. Torquetur enim verbere nervorum, et magni (sic) vi iacit aut hastas aut saxa. (Etymologiarum libri XVIII. X. 2. [Ed. *Lindsay*] W. M. Oxonii, 1911.) Az álló számszeríjra 1. *Meyer, Wolfgang:* Der Burgenbau zur Zeit der Herren von Güssing-Güns im heutigen Burgenland. In: Die Güssinger. (Hrsg. v. *Heide Dienst–Irmtraut Lindeck-Pozza*) Eisenstadt, 1989. 266. o.: Huuri idekapcsolja a Selbstschuss, Selbschooss. självskjut, Selbgeschoss kifejezéseket is, azokat eredetükre nézve – a szláv szó tükörfordítása lévén – az 1230-as évek végétől Oroszországban megjelenő mongolokkal, azok kínai típusú álló számszeríjaival hozza kapcsolatba. I. m. 51. o. L. még A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. 3. k. Bp., 1976. 671. o.

krónikájában.[11] A forrásokban is lemérhető, hogy a fegyver használatának elterjedésében a keresztes háborúk adták a döntő fordulatot, részben a gyalogság megnövekedett szerepe, a várvédelem fontossága, a pogányokkal szembeni használatának fontossága, a muzulmánok fegyverzetével szembeni előnyei miatt. Hosszan sorolhatnánk az erre utaló krónikahelyeket (Tyrosi Vilmos, Aacheni Albert, Gesta Francorum stb.).[12]

Érdekes Guibert de Nogent szóhasználatában, hogy az *arciballista* jelenti a számszeríjat, s a *ballista* a vetőgépet. Ebben azonban nem áll egyedül, hasonlóképpen jár el Robert de St. Remi, Raimund de Agiles is. Visszatér e megközelítés Freisingi Ottó művében is (Gesta Friderici, 2,21. lapis vi tormenti ex balista, quamodo mangam vulgo dicere solent), azaz azonosítja a *ballistát* és a vetőgépet, a *manganum*ot.[13] A XII. század egyik népszerű történetírója, William of Malmesbury *Gesta*jában a *ballistá*k mellett egyéb ostromgépekről (alii machinae) szól (IV, 361).[14] Ezzel szemben áll az adatok azon csoportja, ahol világosan meg lehet különböztetni mind az íjászoktól mind a kővetőktől a számszerű jelentésű *ballistae* előfordulásokat, magától értetődően a két vagy több tagból álló felsorolásokban. Így Tyrosi Vilmosnál: „íjakkal és számszeríjakkal... és öklömnyi kövek vetésével igyekeztek az ellenséget maguktól távol tartani."[15] A fegyver elterjedettségét mutatja az 1139. évi lateráni zsinat reagálása. Eszerint az Isten szemében gyűlöletes íjak és számszeríjak használatát „keresztények és katolikusok" ellen a legszigorúbban, anathema kilátásba helyezésével sújtja. Majd 1215-ben már csak a klerikusoknak tiltja meg használatát.[16]

A kérdés szempontjából különösen fontos Bizánc, tekintettel a földrajzi közelségre, s az évszázados, folyamatos harctéri kapcsolatra. Anna Komnena Alexias-beli megjegyzését (1138–48) sokan úgy értékelték, hogy valóban ismeretlen volt Bizáncban a frank keresztesek megjelenése előtt ez a fegyver. Azt írta róla, hogy

11 További példákkal *Bradbury, Jim:* The Medieval Archer. New York, 1985. 25–27., 44–48., 76–79. o. Itt mellőzött német példák: *Boeheim, W.:* i. m. 403. o., a spanyol példák: *Ada Bruhn de Hoffmeyer:* Arms and Armour in Spain. 2. *Gladius,* 1981. (tomo especial) 87–99. o. További francia és angol példákkal a XII. századból 88–89. o.; *Forey, A. J.:* The Templars in the Corona de Aragón. London, 1973. 32. o. (a XIII. századra). *Riley-Smith, Jonathan:* The Knights of St. John in Jerusalem and Cyprus c. 1050–1310. London, 1967. 326. o.: *Smail, R. C.:* Crusading Warfare (1097–1163). Cambridge, 1956. 116–117., 118. o. *Garnier, François:* La guerre au Moyen Age. XIe–XVe siècle. Poitiers, 1976. 36–39. o.; *Geoffroy de Villehardouin:* Bizánc megvétele. Bp., 1985. 52., 54., 61., 63. o. XIII. századi osztrák adatokra 1. *Büttner, Rudolf:* Die mittelalterlichen Fernwaffe in Welt- und Heimatgeschichte. In: Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien. 14. 1958. 168–169. o.; *Englisch, Ernst:* Ottokars Steirische Reimchronik. Versuch einer Realienkundlichen Interpretation. In: Die Funktion der schriftlichen Quelle in der Sachkulturforschung. Wien, 1976. 27. o. (Österreichische Akad. d. Wiss. Phil-hist. Klasse. Sitzungsb. 304. Bd. 4. Abh.) Joachim Bumke Ottokar krónikája alapján Kőszegi Iván csapatában is számszeríjászokat vél felfedezni, de az eredeti szövegben csak íjászok szerepelnek. Höfische Kultur. Literatur und Gesellschaft im hohen Mittelalter Bd. 1. München, 1986.^{3} 233. o. Ezzel szemben a Continuatio Vindobonensis említ Kőszeg ostromakor az osztrák seregben számszeríjászokat, 1289-ben (balistarum et arcuum sagittas). *Gombos:* Catalogus No. 1792.

12 *Huuri, K.:* i. m. 44–46. o.

13 *Köhler, G.:* i. m. 157. o. Mittellateinisches Wörterbuch 1. k. Berlin, 1967. A váltakozó jelentésű előfordulásaira 1. még *Gunther* Ligurinusát (2, 519; 9,353 – közvetlenül Lucanustól –, 10, 323) a XII. század 2. feléből. In: MGH SS rer. Ger. in usum schol. 63. o

14 Dictionary of Medieval Latin from British Sources. Fasc. 1. London, 1975.

15 *Willelmi Tyrensis* archiepiscopi Chronicon. Turnholti, 1986. (Corpus Christianorum Cont. Med. 63/A) 8., 13., 403. o.

16 *Huuri, K.:* i. m. 45. o. és *Fournier, Paul:* La prohibition par le IIe Concile de Latran d'armes jugées trop meurtrières (1139). In: *Revue générale de droit international public* 23, 1916. 471–479. o. *Frederick* H. Russel: The Just War in the Middle Ages. Cambridge–London, 1979. 243–44. o.

barbár íjféle, s teljesen ismeretlen volt addig a görögök előtt (10, 8). Ennek ellentmondanak a bizánci források, amelyek a számszeríj (τζαγγρα) XI. századi ismeretét bizonyítják, s a szó feltételezett perzsa etimológiája megmagyarázza a „barbár" jelentést is. Annak megjegyzése amellett, hogy retorikus túlzás lehet, utal arra, hogy a fegyver elterjedésének kora valóban a kereszteshábórúk korával függött össze, amikor megnőtt alkalmazásának jelentősége a várvédelemben s a páncélosok elleni harcban.[17]

Érdekes módon szinte semmit sem tudunk meg a kézikönyvekből a számszeríj Árpád-kori magyarországi megjelenéséről. Nem érinti Kalmár János fegyvertörténeti munkájában,[18] de Kovács László is csak két adatot említ. A hivatkozás pikantériája, hogy a második adat, amely Alexander Ruttkay szlovák fegyvertörténetéből származik, félreértésen alapul.[19] Ennek oka részben az, hogy Borosy András *Hadi érdemek Magyarországon a XIII. században* c. tanulmánya csak 1985-ben jelent meg, s jelenleg ez a tanulmány a legnagyobb, a téma szempontjából hasznosítható anyaggyűjtés. Ezt egészítettük ki a Középlatin szótár cédulaanyaga, valamint néhány esetben a magunk gyűjtése alapján.[20]

Legkorábbi említése XIV. századi lejegyzése ellenére a krónikaszerkesztés 107. fejezetében található: Salamon királyi pattantyús egy hajítógéplövedékkel (balistarius... ictu balista) eltalálta (fulminavit) egyiküket (Bellus Ibolya ford.).[21] Az óvatos fordítás is sejteti, hogy ez esetben is nehéz állást foglalni a *ballista* jelentését illetően. Határozottan kövétőnek értelmezi Geréb László, kétértelműen fogalmaz Horváth János, Bollók János, míg Erdélyi László a számszeríj (gépnyíl) értelmezés felé hajlik.[22] A magunk részéről nem tartjuk kizártnak a számszeríj értelmezést, mégpedig a 107. fejezet szövegkörnyezete alapján. A 104-től a 107-ig terjedő fejezetekben találjuk az egész krónikaszerkesztés hadtörténeti szempontból legérdekesebb részeit. Ezekben, s csak ezekben fordulnak elő olyan katonai

17 Bizáncra: *Kolias, Taxiarchis G.:* Byzantinische Waffen Wien, 1988. 239–253. o. (Byzantina Vindobonensia, 17. k.). Az Anna Komnena-hely számunkra meggyőző értelmezése *Nishimura, David:* Crossbows, Arrow-Guides and the Solenarion. In: *Byzantion* 58, 1988. 422–435. o.

18 *Kalmár János:* Régi magyar fegyverek. Bp., 1971. 137–144. o.; *uő:* A középkori számszeríj. In: Technikatörténeti Szemle, 3, 1964. 97–124. o.; *Borosy András* hadtörténetében már rögzíti a tényt, hogy a fegyver a XIII. században ismert volt hazánkban. In: Magyarország hadtörténete. 1. k., Bp., 1984. 50. o.

19 *Kovács László:* Viselet, fegyverek. In: *Kristó Gyula:* Az Árpád-kor háborúi. Bp., 1986. 280. o. i. m.; *A. Ruttkay:* Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei. In: *Slovenská Archeológia* 24, 1976. 324–325. o., v.ö. *Századok* 43, 1909. 880. o. Az alapul vett cseh fordításban is csak egyszerűen „striel'ania koní" szerepel, mint „sagittatio equorum". A felvidéki *ballista* adatok sorába tartozik egy bizonyos Detricus ballistarius többszöri említése (Codex diplomaticus V/3 477., 1289. Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae. 1. Bratislaviae, 1980. No. 222. és Anjou-kori oklevéltár I. Bp.–Szeged, 1990. No. 422. 1303-ból, utolsó említés 1312-ből. No. 1009.). Úgy látszik ezzel a Detrével függ össze a szintén többször előforduló *villa Ballistarii* circa Quintumforum alias Schützfeld (Csütörtökhely melletti Sucfalva). Először 1289-ben mint *terra Ballistarii et Folkus.* Érdekes módon 1349-ben a birtok mint *terra Sagitarii* fordul elő. L. *Fekete Nagy Antal:* A Szepesség területi és társadalmi alakulása. Bp., 1934. 194–195. o.; Legutóbb említi *Kristó Gyula–Makk Ferenc–Szekfű László:* Szempontok és adatok a korai magyar határvédelem kérdéséhez. In: HK 20, 1973., 655. o. és a Regesta... Slovaciae, i. m. No. 840. o.

20 *Borosy A.:* Hadi érdemek Magyarországon a XIII. században. In: HK 32, 1985. 507–539. o. Itt mondok köszönetet Boronkai Iványnak, hogy használhattam a középlatin szótár cédulaanyagát.

21 Képes Krónika. Bp. 1986.

22 *Geréb L.:* Képes Krónika. Bp., 1978.; *Horváth J.:* Thuróczy János. A magyarok krónikája. Bp., 1978. 149. o.; *Bollók J.:* Képes Krónika. Bp., 1984. 244. o.; *Erdélyi L.:* Óbudai és Képes Krónika. 186. In: Krónikáink magyarul. Szeged, 1943. Maga Huuri álló számszeríjnak tartja. I. m. 44. o., de kérdőjellel.

terminusok, mint görögtűz (a krónika 156. fejezete hasonló szavainak ez lehet a forrása), turma, manipulus, umbo, turris lignea, tormentum, pluteus, instrumenta bellica.[23] Ez nyilván nem a véletlen műve, e fejezetek szerkesztője tudatosan igyekszik szakszerűséget kölcsönözni a hadiesemények leírásának. Ha pedig így van, s a vetőgépekre a *tormentát* használja, nem zárható ki, hogy az egyébként ismert számszeríjat is beillesztette a felsorolásba". Ezzel egybevág a feltételezés, hogy legkorábban nyilván a királyi seregben fordulhattak elő, s hogy a célzott lövés leadására a számszeríj minden másnál alkalmasabbnak kínálkozhatott.

A *ballista* következő említését Anonymus művének 51. fejezetében, a Ménmarót bihari vára elleni magyar támadás leírásánál találjuk. „A székelyek és magyarok sok embert lenyilaztak. Ösbő és Velek hajítógépeikkel (per balistas) százhuszonöt katonát megöltek." (Pais Dezső ford.)[24] A fordítás ismét korrekt s óvatos, csak finoman sejteti, hogy kővetőkre gondol. Kővetők alkalmazása várostrom esetében általánosan elterjedt, ilyen értelmét nem lehet teljesen kizárni. Amennyiben a *ballista* számszeríj jelentése felé hajlunk, akkor a szövegrészt a következőképpen lehetne értelmezni: A székelyek és magyarok hagyományos nyilaikkal sikeresen lődöztek, de a két vezér, különleges fegyverei révén, több kárt okozott az ellenségnek, mint a többiek, sőt célzott lövéseik révén még pontosan tudták is áldozataik számát.[25] Természetesen szokatlan e fegyvert vezérek kezébe helyezni, de erre talán magyarázatot ad a fegyver ritkasága. (A fegyver lovagiatlansága nem jelent akadályt, mivel a Névtelen nem lovagregényt írt, s alakjai sem lovagok módjára viselkednek – a lovagi torna említése kivétel.)[26] Esetleg a szöveg olyan magyarázata is megengedhető, hogy a két mondat felel meg a nyugati krónikák *arcubus et ballistis sagittare* fordulatának. Mindez persze már a szöveg értelmezése. A fordításban teljesen megfelelő és pontos, ha a *ballista* nehezen eldönthető értelmét a semleges vetőgéppel adjuk vissza. A korábbi fordítások közül Szabó Károly értelmezte e fegyvert számszeríjnak.[27]

Talán nem érdektelen, ha az elbeszélő források kapcsán utalunk Spalatói Tamás krónikájára. Teljesítménye nem tartozik ugyan a hazai középplatinság történetébe, de a számszeríj előfordulásai jól példázzák a fegyver XIII. századi ismertségét a magyar királyság szomszédságában, olykor alávetett területen. Megtaláljuk többször is, így szembeállítva az íjjal (arcus), de a nyilazással kapcsolatban (sagittare). Amikor azonban a *machine* mellett találjuk Jadra elfoglalásának leírásában, jelentése kérdéses: vagy egyszerűen vetőgépet jelöl, vagy számszeríjat, de mindenképpen hangsúlyozza a számszeríjnak a vetőgépekhez való hasonlóságát. A Pest tatárok általi ostromakor a magyarok kezében említett számszeríjak valós megléte persze bizonyíthatatlan.[28]

23 A manipulus és turma terminusokra l. *Borosy András:* Gyalogosokkal vette-e körül Belgrád városát 1071-ben az ostromló magyar hadsereg? In: HK 34, 1987.

24 *Anonymus*: Gesta Hungarorum. Bp., 1975. és így értelmezi *Gabriel Silagi* is német fordításában. In: Die Gesta Hungarorum" des anonymen Notars. Sigmaringen, 1991. 119. o. (Ungarns Geschichtsschreiber, 4. k.)

25 Vékony nem fogalmaz pontosan, amikor Ösbőt és Veleket egyszerű honfoglaláskori vitézként említi. Horváth János tisztázta már a Gesta-beli fontos szerepüket. L.: P. mester és műve In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 70, 1966. 42–51. o.

26 A mű nem lovagregény jellegére l. *Vizkelety András:* Megjegyzések *Kurcz Ágnes:* Lovagi kultúra Magyarországon a 13–14. században című könyvéhez. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 94, 1990. 524. o.

27 Béla király névtelen jegyzőjének könyve a magyarok tetteiről. Pest, 1860.

28 *Thomas Archidiaconus:* Historia Salonitana. (Ed. *Fr. Racki*) Zagrabiae, 1894. (Monumenta spectantia historiam Slav. merid. SS III.) Pest ostromakor 166. o., (magyar ford. *Horváth J.*) „hajítógép". In: A tatárjárás emlékezete. Bp.,

A továbbiakban röviden áttekintjük a számszeríjra vonatkozó, nyilván még szaporítható adatok sorát. A tatárjárás utáni katonai fegyverkezéssel kapcsolatban számos alkalommal találkozunk a számszeríjak említésével. Így IV. Bélának a pápához írott, 1242. jan. 19-i levelében: velenceiek segítségét akarja megkapni, mivel azok jártasak a *ballisták* kezelésében (apud Venetos, qui propter balistarios nobis plurimum essent necessarii).[29] Ezt teljes mértékben támogatja az a tény, hogy az itáliai államok híresek voltak számszeríjászaikról, különösen Genova.[30] A kérés napirenden maradhatott, amint erről IV. Sándor pápa 1259. október 14-i leveléből értesülünk. Eszerint Béla többek között ezer számszeríjászt kért volna tőle.[31] Az sem lehet véletlen, hogy a számszeríjászok harci alkalmazásáról – egyértelműen – egy olasz, Rogerius tudósít. Ő nyilván semmi kivetnivalót, vagy furcsát nem talált abban, hogy Simon ispán Esztergomot a számszeríjászaival védte meg. Az aragóniai Simon ispán mindenképpen még évekkel a tatárjárás előtt érkezett Magyarországra. Legkorábbi említése 1220-ban.[32]

Fontos IV. Béla 1243. június 2-i (Regesta, jún. 5.) oklevele. Ebben egyszerre találjuk a *ballistarius* és a *ballista* szó említését, egyértelműen számszeríjász és számszeríj jelentésében.[33] Az esetre az osztrák megszállás alatt lévő Sopron ostromakor kerül sor, 1242-ben. Jellemző módon a várból kijövő számszeríjászokat Máté fia Detre lándzsával támadta meg, s közben találat is érte. [34] Itt említhető meg Dénes bán sérülése Jadra ostromakor. A királyi oklevél (1244. június 15.) számszeríjból származó nyilat említ (guttur... traiectum impetu iaculi balistalis), míg Spalatói Tamás nyílvessző találatáról ír (ictus sagitte).[35] A két megfogalmazás ílymódon persze erősíti egymást, s a *ballista* számszeríj jelentését. A számszeríj IV. Béla általi pártolásának bizonyítéka a liptói registrumba is bekerült: 1262-es birtokadományozás egy bizonyos Isombar számszeríjász részére (balistarius).[36]

Nem magyarok kezében jelenik meg a fegyver V. István egyik 1271. évi oklevelében. Ubul fia Mihályt a stájerek elleni harcban érte találat (per sagittam balistarum).[37] Ugyanazon évben Herény nembeli Banat pedig Felsőlendva vára alatt (per balistam vulneratus) veszítette életét, ostrom során.[38]

Érdekesek azok az adatok, amikor egy várnak az ostromáról több oklevél tudósít. Egyesek említik a számszeríjat, mások nem. A németek által elfoglalt

1981. 180. o.), további példák 101., 184. o. stb.

29 Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. (A továbbiakban: Regesta.) (Kiad. *Szentpétery I.–Borsa István*) Bp., 1961. No. 712.

30 Genovára *Bradbury:* i. m. (11. jegyz.) 102. o.; Velencére Árpád-kori új okmánytár. (Kiad. *Wenczel Gusztáv*) Bp. 1860–1874. XI. 196. o.; 1314-ben a velencei Arzenálban 1131 számszeríj volt. *Contamine:* i. m. 167.

31 Regesta No. 1222. Itt említjük meg II. Frigyes levelét (1238. Codex Diplomaticus VIII/5. 256.), amelyben állítólag a magyar királytól kérte volna nagy számú *ballistarius* küldését. Ezt már, jó okkal, *Pauler Gy.* (i. m. II. 501. o.) kétségbe vonta. Contamine mégis elfogadta a híradást, hogy Frigyes a magyar királytól kért lovas számszeríjászokat. I. m. (9. jegyz.) 165. o.

32 Érdekes, hogy a Rogerius-helyet a fordítások számszeríjnak értelmezik, noha itt is lenne létjogosultsága a vetőgép-variánsnak. (V.ö.: A tatárjárás emlékezete. Bp., 1981. 145. o.) Simonra l. *Pauler Gyula:* A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. Bp. 1899[2] II. 121. o., Regesta No. 567.

33 Regesta No. 744.

34 *Pauler Gy.:* i. m. II. 190. o.

35 Regesta No. 769.: *Pauler Gy.:* i. m. II. 207. o.; *Spalatói Tamás:* i. m. 184. o.

36 Regesta No. 1299, ahol a *balistarius* hajítógépész értelmezést nyer.

37 Regesta No. 2120.

38 Regesta No. 2098.

Győr magyar ostroma is ezek közé tartozik 1273 első felében.[39] Tudjuk, hogy Sági Kalianus fiai közül többen így sérültek meg (sagitta balistaria). Kázmér is számszeríj következtében sérült meg (de balista), bár efelől kétségek merülhetnek fel, mivel az oklevélszöveg előtte folyamatos kődobást és nyílzáport említ (inter continuos ictus lapidum et emissiones sagittarum).[40] Egyébként is érdekes, hogy a kődobásnál soha nem emlegetnek az oklevelek gépet, noha az esetek egy részében biztosan kővetőből származhattak. A *ballista* számszeríj értelmezésével szemben fontos támpont lenne, ha legalább egy olyan forráshellyel rendelkeznénk, amely a *ballistá*ból kivetett kövekről szól. Ezzel szemben számos alkalommal határozottan *ballistá*val való nyíllövésről esik szó. Hasonlóképpen Gencsi Karachinus fiai Győr alatti sérülésének leírásakor is utal az oklevél szövege számszeríjlövésekre (quidam ex ipsis... sagittis balistarum extiterunt vulnerati, quidam vero lapidibus crudeliter sunt percussi). [41] Egy ilyen megfogalmazásban teljesen világos, hogy a *ballista* a számszeríj, s nem köveket vetettek vele. Ypolitus comes fiainak oklevele már teljes kétségben hagy bennünket: nyíl és kőlövedékek okozták súlyos sérülését (tam iaculis quam lapidum ictibus).[42] Compoldus comes fia Péter mester oklevelében sem egyértelmű a megfogalmazás: lövedékek zápora, azaz kődobások és hadigépek lövedékei érték (ictus lapidum et iactus machinarum non formidans...). A szembeállításból esetleg következhet, hogy a hadigépek a számszeríjak voltak, s mint tudjuk, ez a középkori nyugati szemlélettől sem állt messze, de természetesen nem egyértelmű.[43] Ivánka mester nyugat-magyarországi várostromok alkalmával tanúsított vitézségének leírásakor pedig egyszerűen kődobásokról és nyíllövésekről esik szó (sagittarum emissionem), ahol a számszeríjak esetleges tettenérése már lehetetlenné válik.[44]

Végül csokorba gyűjtöttük a XIII. század utolsó két évtizedének adatait, amelyek a fegyver egyre ismertté válását bizonyítják. Az Abaúj megyei Szalánc váránál (Zelench) 1283-ban Miklós galgóci ispánt éri lövés (in facie per balistam);[45] 1291-ben a burgenlandi Szentmihály váránál Hertvég fia Miklós comest találja el számszeríj (balista iaculo sauciatus); 1295-ben az osztrák herceg elleni hadjáratban Vinculo fia Pál comest vállán és lábán éri sebesülés (per ictum sagitte balistarys); Yunk fia Jánost 1299. júl 5. előtt a Bécs melletti Himbergnél (per ic-

39 *Pauler Gy.*: i. m. II. 311. o.; újabban *Püspöki Nagy Péter:* Boldogfa. Bratislava, 1981. 20–22. Győr visszavételét júniusnál korábbra, áprilisra helyezi.

40 Regesta No. 2382., 2388. Hasonlóképpen Regesta No. 2393 is „emissiones sagittarum"-ról ír.

41 Regesta No. 2395.; Ottokár 1271. és 1273. évi magyarországi hadjáratai kapcsán nem magyar fordítás említi hadigépeit (cum machinarum tormentis continuis... castrum lacerare; machinarum impulsionibus aliisque tormentorum generibus viriliter expugnare). In: Urkundenbuch des Burgenlandes. 2. k. Köln–Graz, 1965. 4., 46. o.

42 Regesta No. 2412.

43 Regesta No. 2420.

44 Regesta No. 2662.

45 Regesta No. 3220.; *Pauler Gy.*: i. m. II. 377. o., korábban már Szepesvárnál (letale vulnus pertulit cruce [sic, recte crure!] suo iaculo baliste transiecto et transfosso) Regesta No. 3137. A kiadás sajtóhibájára Szovák Kornél volt szíves figyelmeztetni. További kődobástól eredő sérülésekről tudósítanak a következő oklevelek: Regesta No. 3158., 3169.

tum balistaris sagite). 1300. júliusa előtt Stepk fia Miklóst a Bihar megyei Adorján várának ostromakor a lábán találták el (per ictum balistaris sagitte).[46]

Ha a tanulságokat kívánjuk levonni a számszeríj előfordulásaiból, azok meglehetősen egyértelműek. Rendkívül ritkán fordul elő, s valóságban is a ritkán használt fegyverek közé tartozhatott. A magyar könnyűlovasok, kunok és besenyők mesteri íjhasználata nem is adott sok esélyt a fegyver népszerűvé válásának. Az íjjal szemben a számszeríj hátrányai közismertek, lóról nem lehetett használni, rövidebb távolságra hordott és lősebessége is alacsonyabb volt. Úgy látszik, nagy átütőereje a fenti hátrányokat nem ellensúlyozta nálunk, bizonyosan azért is, mert a páncélzatok fejlődése sem indokolta. Nem véletlen, hogy döntő többségük várostromok leírásakor nyer említést, s legtöbbször olyan esetben, amikor a vár idegen, nem magyar kézen volt. A hadiérdemeket megemlítő oklevelek mindig a sértettek szemszögéből említik őket, sohasem mint kezelőiket. Jellemző az aragóniai Simon ispán oklevele. Ebben említik Esztergom várának a tatárok elleni megvédését, de elhallgatják számszeríjászait; erről csak Rogeriustól értesülünk. Ennek oka részben az, hogy nem tartották lovaghoz méltó fegyvernek, részben pedig, hogy kezelőik zsoldosok, valószínűleg hospesek is, de semmiképpen sem az előkelőbb rétegekből (várjobbágy, serviens stb.) származhattak. Hazai viszonylagos elterjedésük biztosan összefüggött a várak tatárjárás utáni építésével, megerősítésével – tekintettel arra, hogy hatékony várvédő fegyver volt. Ebből a szempontból lényeges annak ismerete, hogy Zólyom várának védelmére IV. Béla rendelt zsoldért (pro stipendio) szolgáló számszeríjászokat, s azok évtizedek múltán is a helyükön voltak.[47] Talán nem túl gyakori előfordulásikra lehet következtetni abból is, hogy jó néhány esetben pontosan körülírják a számszeríjat, s nem elégednek meg „ballista" nevével: per *sagittam balistarum* vagy *sagitta balistaria* stb.

Ugyanakkor arra a kérdésre, hogy ismert lehetett-e a számszeríj 1200 körül a magyar királyi udvarban, határozott igennel lehet válaszolni. Emellett nemcsak a magyar krónikaszerkesztés Salamon–László korára vonatkozó (egyébként valószínűleg XII. századi) adata szól, hanem a XII. században Magyarországon átvonuló keresztesek joggal feltételezett hatása. A század vége előtt vonulnak keresztül az országon (1189) Barbarossa Frigyes csapatai, akik körében a számszeríj meglétéről adataink vannak. A *Historia de expeditione Friderici* c. mű említi őket, jellemző módon elhatárolva a számszeríjászokat a lovagoktól, lovaskatonáktól (milites). Ugyancsak a *Historia,* amelynek szerzője több szállal is kapcsolódik az osztrák Babenberg-udvarhoz, örökíti meg Lipót osztrák herceg és VI. Henrik császár egyességét Oroszlánszívű Richárd szabadonengedésével kapcsolatban (1193. február 14., Würzburg). Ebben az angol királynak két alkalommal is száz katona (milites) mellett ötven számszeríjászt (balistarius) kell kiállítania.[48] A XII. század végére a krónikákban, szépirodalmi művekben a számszeríjászok em-

46 Regesta No. 3749., 4014., 4243., 4316.

47 IV. László oklevele, 1247.; Regesta Mo. 2461. A számszeríjászok zsoldos jellegére l. *Bradbury, J.*: i. m. (11. jegyz.) 76. o.; *Büttner*: i. m. (11. jegyz.) 165–166. o.; *Schmitthenner, Paul:* Das freie Söldnertum im abendländischen Imperium des Mas. München, 1934. 83–85. o.

48 Historia de expeditione Friderici. 1189. év. 35., 40., 103. stb. o.; MGH SS n. S. 5. Berlin, 1928. (ballistarius)

legetése éppoly természetes mint a görögtűzé s más, a keresztes háborúk következtében ismertté vált fegyveré.[49]

A magunk részéről valószínűnek tartjuk, hogy a *ballista* előfordulásainak túlnyomó többsége a számszeríjra vonatkozik a vizsgált időszakban, de ezt *minden kétséget kizáró módon* nem látjuk bizonyíthatónak. Ezért helyesnek tűnik az a gyakorlat, miszerint vetőgépnek, hajítógépnek fordítjuk, amennyiben a szövegösszefüggésből nem derül ki, hogy íjjal, nyíllal áll kapcsolatban. Természetesen értelmezett, számszeríjként való fordítása sem helytelen, de a jegyzetben az esetleges bizonytalanságot mindkét esetben célszerű megemlíteni. Nem utolsó sorban még egyszer emlékeztetnénk arra, hogy nehéz, sőt lehetetlen különbséget tenni a kézi és az álló számszeríjak között.

49 Görögtűzre: pl. The Rise of Gawain, Nephew of Arthur. (De ortu Waluusnii nepotis regis Arturi.) (Ed. *Mildred Leake Day)* New York–London, 1984. (Garland Library. Ger. A. vol. 15.) bev. 20–21. o.; *Tatlock. J. S. P.:* The Legendary History of Britain. Geoffrey of Monmouth's Historia regum Britanniae and its early vernecural versions. New York, 1974. 322–23. o. A számszeríj a középkori (XII. századi) francia epikában: *Johann Heinrich Speich:* La destruction de Rome. Berne–Francfort-s Main, 1988. 276. o., további irodalommal.

László Veszprémy

SOME WAR HISTORY ASPECTS OF THE GESTA OF ANONYMUS

Summary

The history and legal history payed special attention to the question of the lawfulness of conquest in Europe in the 12th century. In the first part of this study the author uncovers the traces of these views in the historical tractate of the Hungarian chronicler of the 13th century.

The second part treats one of the earliest occurrence of the word „ballista" in the same chronicle. In connection with this the author surveys the cases when the word „ballista" bears the meaning „crossbow" to the end of the Age of the Árpáds (1301). On the basis of this survey he comes to the conclusion that it can be stated: the crossbow was widely used in Hungary in the 13th century – and especially in the second half of it.

László Veszprémy

QUELQUES RAPPORTS D'HISTORIE MILITAIRE DE LA GESTE D'ANONYME

Résumé

Au XIIe siècle, la littérature européenne historique et de l'histoire du droit consacrait beaucoup d'attention à la question de la légalité de la conquête. L'auteur montre l'influence de ces opinions dans l'oeuvre du chroniqueur anonyme de Hongrie, écrivant vers 1200.

C'est dans la même chronique que nous trouvons l'une des premières apparitions en Hongrie du mot „baliste". A ce propos, l'auteur examine les apparitions du mot „baliste" avec la signification „arbalète" et il essaie de leur attacher un sens jusqu'à la fin de l'époque Arpadienne (1301). A la base de ces recherces il paraît être évident qu'au XIIIe siècle, surtout dans la deuxième moitié du XIIIe, l'emploi de l'arbalète s'était acclimaté en Hongrie.

László Veszprémy

EINIGE KRIEGSHISTORISCHE BEZÜGE DER GESTA HUNGAROROM DES ANONYMUS

Resümee

In der europäischen rechtsgeschichtlichen und historischen Literatur des 12. Jh. wurde der Frage der Berechtiegung von Eroberungen eine besonders große Aufmerksamkeit geschenkt. Im vorliegeden Aufsatz wird der Einfluß dieser Ansichten auf das Werk des um 1200 tätigen anonymen ungarischen Chronisten nachgewiesen.

In derselben Chronik kann in ungarischen Quellen eine der ersten Anwendungen des Wortes „ballista" belegt werden. Anhand dieses Wortes bietet der Autor einen Überblick über die Verwendung des Wortes „ballista" in der Bedeutung von „Ambrust" bis zum Ende der Arpadenzeit (1301) und versucht, das Wort in den unterschiedlichen Kontexten zu deuten. Demnach scheint das Wort in der Bedeutung „Armbrust" sich im Jh. – vor allem aber in dessen zweiten Hälfte – in Ungarn eingebürgert zu haben.

Ласло Веспреми

НЕКОТОРЫЕ ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ГЕСТЫ АНОНИМУСА

Резюме

Европейская литература по истории права и историография в XII веке уделяла особое внимание вопросу правомерности завоеваний. Исследователь выявляет воздействие такого рода взглядов в хронике венгерского безымянного летописца Анонимуса, созданной приблизительно в 1200 году.

В той же хронике можно впервые в Венгрии встретить слово „баллиста". В связи с этим автор дает повторению слова „баллиста" и делает попытку истолковать его значение — самострел — до конца эпохи правления династии Арпадов (1301 год). На основании проделанных изысканий автор статьи приходит к выводу, что в XIII веке, и особенно во второй половине его, в Венгрии укоренилось использование тяжелых боевых луков, самострелов, которые назывались словом „баллиста".

ZSOLDOS ATTILA

A VÁRJOBBÁGYI JOGÁLLÁS KIALAKULÁSA

Az Árpád-kori magyar társadalom egyik legszembetűnőbb jellegzetessége a társadalom tagjait csoportokba rendező jogállások – a kor gyakori szóhasználatával élve: *status*ok – sokfélesége. Az egyes jogállások meghatározott jogokkal és kötelezettségekkel jártak együtt, s ezek rendszere jelölte ki a jogállás birtokosának helyét a társadalom szerkezetében. Nem volt ez másként a várjobbágyok esetében sem, ezért a várjobbágyi jogállás kialakulási folyamatának vizsgálatát megelőzően indokolt áttekinteni a már kifejlett várjobbágyi jogállás alapvető jellemzőire vonatkozó ismereteinket.

A várjobbágyi jogállás meghatározásakor felmerülő legfontosabb kérdés arra vonatkozik, hogy a várjobbágyok az Árpád-kori magyar társadalom két nagy csoportja közül vajon a szabadok, avagy a szolgák közé tartoztak-e. E kérdés vitatása nagy hagyományokkal rendelkezik a magyar társadalomtörténeti kutatásokban. Ez volt az egyik témája a nevezetes Erdélyi–Tagányi vitának, s történetíróink ma sem foglalnak el egységes álláspontot ez ügyben. Erdélyi és Tagányi vitája előtt a kérdés jószerével fel sem merült: magától értetődőnek tűnt, hogy a várjobbágyok mások, mint szabadok, nem lehettek.[1] Élesen fordult szembe a közvélekedéssel Erdélyi, amikor úgy nyilatkozott, hogy a várjobbágyok „mint néposztály egészében véve szintén szabadosok voltak, nem szabadok, még kevésbé nemesek". Más helyütt úgy foglalt állást, hogy ezen „szabados" várjobbágyok közé beállhattak szabad állapotú személyek is, akik várjobbágyként is megtartották szabad jogállásukat, s így a várjobbágyok között „szabadosok" és „szabadok" egyaránt voltak.[2] Erdélyivel szemben Tagányi többízben is kifejtette véleményét, melynek lényege abban állt, hogy a királyi várak alá rendelt népesség két fő csoportra: a szolgarendű várnépbeliekre (Tagányinál: várszolgák) és a szabad várjobbágyokra oszlott.[3] Tagányi előadását ellentmondások terhelték: a várjobbágyokat előbb „valódi szabadoknak, nemesi szabadsággal bíróknak" írta le, utóbb azonban finomította álláspontját, amennyiben úgy nyilatkozott, hogy az előkelő, a nemzetségekből származó várjobbágyok nemessége alatt nem országos, hanem helyi „vár nemességet" kell érteni.[4] Történetírásunkra kétségtelenül Tagányi véleménye gyakorolt nagyobb hatást: lényegét tekintve őt követte Hóman, Holub, Novák, Eckhart, Bónis,[5] és újabban is találkozhatunk nézeteinek a továbbélésével.[6]

1 Pesty a kérdésel nem foglalkozott, bár kiemelte, hogy a „várjobbágy tökéletes alárendeltségben volt a királyi hatalommal szemben". Ezt a „hűbérség" sajátosan torzult formájának tartotta, 1. *Pesty 1882.*, 13–14. o.; Pauler a várjobbágyokat a „nemesekhez ... hasonlók"-nak tartotta, 1. *Pauler 1899.*, I. 339. o.; *Hóman 1912.*, 71–74. o.; *Czímer 1914.*, 10. o.

2 Erdélyi álláspontjára összefoglalóan 1. *Erdélyi 1914–16.*, 342. (innen az idézet), 345., 350. o.

3 *Tagányi 1914.*, 435. o.; *Tagányi 1916.*, 422., 568., 579., 582–83. o.

4 *Tagányi 1914.*, 448. o.; *Tagányi 1916.*, 580–81., 589. o. (1. sz. jegyzet)

5 *Holub 1929.*, 45. o.; *Hóman-Szekfű* I. 213., 218., 397. o.; *Holub 1938.*, 88. o.; *Novák 1940.*, 23–25. o. (Novák valójában „hűbéres nemesek"-nek tartotta a várjobbágyokat, akik ebből fakadóan személyükre nézve szabadok voltak. E vélemény megformálására legalább akkora hatással volt R. Kiss István munkássága, mint Tagányié, v.ö. *R. Kiss 1932.*, 31. o.); *Eckhart 1946.*, 122. o.; *Bónis 1947.*, 89. o.

6 *Bakay 1978.*, 115. o.

A várjobbágyok státusát is érintő vita során Tagányi a várjobbágyok szabad jogállásának döntő fontosságú bizonyítékaiként hivatkozott azokra a forráshelyekre, amelyek kifejezetten a várjobbágyok szabadságát (*libertas*) említik.[7] Ezzel szemben Erdélyi olyan XIII. századi jogesetet mutatott fel a Váradi Regesztrum anyagából, amelyben a szolnoki vár jobbágyai maguk közé tartozónak állítottak olyan szabad embert, aki csak „teljesen szabad" (*absolute liber*) voltának bizonyításával tudta igazolni, hogy nem tartozik a várjobbágyok soraiba.[8] Az egymástól eltérő álláspontok között meglévő ellentmondást modern társadalomtörténetírásunk eredményei oldották fel. Bolla Ilona kutatásai alapján ma már ismert az a folyamat, amelynek során a Szent István korában még kimutathatóan egységes *libertas*-fogalom fokozatosan átalakult, mindinkább differenciálttá vált, s ennek következtében kialakultak azok a jelentésváltozatai, amelyekben a *libertas* már nem a társadalom személyileg szabad, senki úri hatalma alá nem tartozó tagjainak jogállását jelölte, hanem valamiféle viszonylagosságot fejezett ki, az alapvetően nem közszabad állapoton belül élvezett kedvezőbb helyzetre vonatkozott. Az Árpád-kori *libertas*-fogalom ilyen irányú fejlődésének másik vetületeként a nem teljes értékű szabadság típusainak a XI. század második felében bekövetkező megjelenésével párhuzamosan a valóban kötöttségektől mentes szabadság kifejezésének új terminusa is kifejlődött a „teljes" vagy „arany szabadság" (*plena* vagy *aurea libertas*) formájában.[9]

A várjobbágyok Tagányi által felemlegetett szabadsága a kötött, a kötelező szolgálat ellátásával terhelt, tehát nem teljes értékű *libertas*ok közé tartozott. Szabadságuk a királyi birtokok egyik típusának, a királyi várszervezeteknek a hierarchiájában elérhető legteljesebb fokozat volt ugyan, mégsem volt azonos a Szent István-kori *libertas*szal, vagy a XII–XIII. századi, *auera libertas*szal rendelkező közszabadok szabadságával. Kiváltságos helyzetük csak a várszervezeten belül illette meg őket, s szabadságuk nem tartalmazta azt a jogot, hogy a személyüket a várhoz fűző köteléket önkényesen elszakíthassák. Ebből a szempontból éppen úgy királyi *proprius*oknak számítottak, mint a királyi várszervezet más népei, így a vármépbeliek is.[10] Amikor tehát Erdélyi a várjobbágyokkal szemben a maga „teljes szabadságát" védelmező személy esetére hivatkozott, valóban fontos forrásra hívta fel a figyelmet, jóllehet a jelenség hátterében meghúzódó jogtörténeti és terminológiai fejlődés ismeretének hiányában nem tudta álláspontját meggyőző érveléssel alátámasztani. Az Erdélyi által idézetthez teljesen hasonló esetről van tudomásunk 1255-ből is. Ez alkalommal a szolgagyőri vár jobbágyaival szemben védte meg közszabad *hospes*i jogállását egy bizonyos Uros nevű személy, aki eskütársakkal bizonyította állítását, mely szerint ő „elődeinél fogva mindig szabad állapotú ember és a szabad vendégek közül való volt és a szolgagyőri várhoz soha, semmiképpen nem tartozott."[11]

7 *Tagányi 1916.*, 582–83. o.
8 *Erdélyi 1914–16.*, 342-43. o., v.ö. 1213: *VR* 31. sz.
9 Összefoglalóan l. *Bolla 1983.*, 28–62. o.
10 *Bolla 1983.*, 222–25. o., l. még *Szűcs 1981.*, 45. o.
11 1255: „se semper a suis progenitoribus libere condicionis hominem et de liberis hospitibus extitisse ac nunquam ad castrum Zulgageuriensi in aliquo pertinere" állította Uros – *HO* VII. 48–49. o.

Árpád-kori forrásaink egy másik, az idézett státuspereknél jóval számosabb csoportja is igazolja, hogy a várjobbágyok szabadsága döntő módon eltért a közszabadságtól. A várjobbágyok nem közszabad jogállása mellett bizonyítanak már puszta létükkel is azok az oklevelek, amelyek a várjobbágyok királyi szervienssé tételéről, illetve nemesítéséről tudósítanak, mégpedig két okból. Egyfelől a kiváltságolásnak ez a formája a XII. századi szolgafelszabadítás azon típusában gyökeredzett, amelynek egyes elemei a közszabadság adományozása, a kiváltságolt személy által birtokolt föld jogi helyzetének a közszabad státushoz igazítása (esetleg királyi földadomány) és a király házába (*domus*), illetve *familiá*jába való befogadás voltak. Az utóbbi elem helyébe – többé-kevésbé következetesen – a királyi szervienssé emelés lépett a XIII. század elejétől kezdve.[12] Nyilvánvaló, hogy abban az esetben, ha a várjobbágyok közszabadságot is biztosító státus birtokában lettek volna, velük kapcsolatban éppen úgy nem találkoznánk a királyi szervienssé emelő kiváltságolással, mint ahogy a XIII. századi közszabadok esetében sem. A XI–XII. századi jómódú, birtokos közszabadok XIII. századi utódai ugyanis külön királyi privilégium nélkül is a királyi szerviensek, illetve utóbb az országos nemesek közé tartoztak.[13] Mivel azonban a várjobbágyok olyan királyi kiváltságolás révén nyerhették el a királyi szerviensi, illetve a nemesi jogállást, amelynek szerves része volt a várjobbágyi státus alóli felmentés, a köz szabadság megadása, ezért kétségtelen, hogy a várjobbágyok szabadsága nem volt azonos a közszabadsággal.

Másfelől nem hagyható figyelmen kívül az a körülmény sem, hogy a várjobbágyok királyi szervienssé fogadásakor, illetve nemesítésekor alkalmazott eljárás semmiben sem különbözött a várnépbeliek, vagy más szolgai állapotú királyi népek hasonló kiváltságolása alkalmával szokásos módoktól.[14] Mivel a várnépek szolgai jogállása kétségtelen, világos, hogy a várjobbágyok és a várnépbeliek kiváltságolásánál követett azonos eljárás csak abban az esetben lehetett indokolt, ha a várjobbágyi jogállás alapvető jellegzetessége is a szolgai függés, igaz, annak egy szabadabb formája volt. Ez a körülmény ismételten , nagy nyomatékkal hívja fel a figyelmet arra, hogy a várjobbágyok szabadsága, kiváltságos helyzete csupán a *proprius*i jogálláson belül, az alantasabb helyzetben lévő várnépbeliekhez képest jelentett szabadságot.

A várjobbágyok részére kiadott, királyi szervienssé emelő, illetve nemesítő oklevelek egy részének megfogalmazása tételesen is tartalmazza a közszabadságot jelentő „ünnepélyes" vagy „arany szabadság" megadását. 1274-ben soproni vár-

12 *Bolla 1983.*, 63–64. o.

13 Határozottan ezt bizonyítja Zbima fia Zerzowoy pozsonyi várjobbágy és utódai esete. Zerzowoyt 1197-ben Imre király „ad eximiam ... libertatem" emelte meghagyván, hogy felette sem az ispánnak, sem másnak ne legyen hatalma, hanem a királyi udvarban „perpetua libertate" éljen (*CDES* I. 97. o.). 1359-ben a jogtalanul elfoglalva tartott királyi jogokat kutató megbízottak azzal vádolták meg Zerzowoy leszármazottait, hogy „esse populos castrenses castri Posoniensis". A megtámadottak azonban ősük előbbi, közszabadságot biztosító oklevelét bemutatva bizonyították, hogy „ipsos a jobagionatu dicti castri mediantibus litteralibus instrumentis exemptos ac in numerum et coetum nobilium regni translatos fuisse", amit az ügyben eljáró Kont Miklós nádor el is fogadott (*D1* 38 817.).

14 1265: *CD* VII. 5. 341. o.; *ÁUO* III. 158–59. o.; 1270: *ÁUO* VIII. 306–308. o.; 1271: *CD* V.1. 103-105. o.; *ÁUO* VIII. 350–51. o. (ez utóbbit azonban v.ö. 1311: *CD* VIII.1. 396–97. o.); 1272: *CD* VIII.4. 142–44. o.; 1273: *CD* VII.2. 73–75. o.; 1274: *HO* VII. 150–52. o.; 1279: *RA* II/2–3. 242.o.; *CD* VI.2. 188–90. o., stb.

jobbágyok királyi szerviensé fogadása járt együtt a várjobbágyság alóli felmentéssel és „ünnepélyes szabadság adományának" megadásával. 1273-ban abaúji várjobbágyokat sorolt Kun László nemes királyi szerviensei közé úgy, hogy „élvezzék az arany szabadságot, amelynek országunk más nemesei örvendeznek".[15] A privilégiumok egy másik csoportja nem tartalmazza tételesen az arany szabadság megadását, hanem – ami azzal egyenértékű – a várjobbágyi státusból való kiemelés tényét hangsúlyozza, s egyúttal minősíti a kiváltságolt személyek korábbi jogállását is. 1266-ban egy honti várjobbágy „a vár jobbágyságának szolgálatából és állapotából" (*a servicio et condicione iobagionatus castri*) kiemelve nyerte el a királyi szerviensi jogállást. Más várjobbágyok „a vár jobbágyságának terhétől vagy állapotától" (*ab onere seu condicione iobagionatus ... castri*) mentesültek kiváltságolásukkor.[16] Egyes oklevelek úgy fogalmaznak, hogy a kiváltságoltak és örököseik „előbbeni állapotuk szégyenfoltja nélkül élvezzék a továbbiakban azt és ugyanazt a szabadságot, amelynek az ország első, igazi és természetes nemesei örvendeznek".[17] Különösen sokat mondó a várjobbágyi szabadság jellegének tekintetében Kun Lászlónak az az oklevele, amelyben Káld falubeli várjobbágyokat nemesített meg oly módon, hogy azok a nemesi szabadságnak „előbbeni szabadságuk szégyenfoltja nélkül" (*sine nota libertatis ipsorum pristine*) örvendjenek.[18] Az idézett adatok együttes vallomása azt tanúsítja, hogy a várjobbágyok jogállása, amely a királyi várszervezet többi, kevésbé kedvező helyzetben lévő népeihez képest „szabadság"-nak számított, a királyi szerviensi, illetve nemesi státus elnyerésekor kapott kiváltságokhoz viszonyítva már „szégyenfolt" (*nota, macula*) volt, „teher" (*onus*), amelytől csupán az új, a közszabadságot is magában foglaló jogállás királyi adományozása mentesített. Ez a sajátos körülmény fejezi ki talán a legérzékletesebben a várjobbágyi jogállás lényegi elemét: a várjobbágyok szabadsága a közszabadságtól különböző, kiváltságos helyzetet csak a királyi várszervezet keretei között biztosító jogállás volt, s ennél fogva a várjobbágyok jogállásuk tekintetében élesen elhatárolódtak a királyi szerviensektől, illetve az országos nemesektől. A várjobbágyi jogállásnak ez a jellegzetessége mutatkozik meg igen erőteljesen abban az adatunkban, amely bizonyos bihari várjobbágyok királyi szervienssé tételével kapcsolatos. 1268-ban István ifjabb király Chaz fiait, Chakot, Pétert, Jakabot és Benedeket felmentette a bihari vár jobbágysága alól és királyi szerviensei közé fogadta őket. Az ily módon kiváltságolt személyek őseiről tudjuk, hogy eredetileg „nemesek" voltak, ám

15 1274: a király a várjobbágyokat „absolventes eos et suos heredes ... cum terra eorum ... a iobagionatu dicti castri et conferentes eis donum tam solemnis libertatis, ut ab ipsus castri exuti et absoluti iobagionatu et in cetum, numerum et collegium servientum nostrorum regalium per nos translati coram nostre maiestatis presencia cum aliis servientibus nostris regalibus graciam habeant famulandi" – *UB* II. 63–64. o.; 1273: „aurea fruantur libertate, qua ceteri regni nostri nobiles gratulantur" – *RA* II/2–3. 63–64. o. – Hasonló eseteket l. 1259: *HO* VI. 97–99. o.; 1274: *EFHH* 171–72. o., stb.

16 1266: *MES* I. 432. o. (az oklevél keltére l. *RA* 1478. sz.); 1281: *CD* V.3. 91. o. – Hasonló szóhasználat az Anjou-korban is élt, pl. 1358-ban a király bizonyos várjobbágyokat „a servitute condicionaria castri sui" kiemelve nemesített – *AO* VII. 522. o.

17 1272: „tam ipse ... et eius fratres, quam ipsorum heredes de cetero illa et eandem libertate perfruantur sine nota condicionis ipsorum pristine, qua primi, veri et naturales regni nobiles gratulantur" – *UB* II. 13–14. o. – Hasonló megfogalmazások pl. 1272: „nulla in eis prioris condicionis macula remanente" – *LK* 1926. 245–46. o.; 1273: „sine nota pristini status eorum" – *RA* II/2–3. 53. o.; 1300: „nulla macula pristine conditionis in eisdem remanente" – *Palásthyak* I. 31. o.

18 1273: *UB* II. 39. o., v.ö. 1271: *UB* II. 8. o.

egyikük a várjobbágyok közé állt.[19] Az 1268. évi kiváltságolás arra hívja fel a figyelmet, hogy az egykori „nemesi", de mindenképpen közszabad státus sem tette szükségtelenné a királyi szerviensi jogállás elnyerésekor a várjobbágyok számára a királyi kegy közvetlen kinyilvánítását. Ez az adat ugyanakkor azt is bizonyítja, hogy a várjobbágyok közé önként beálló közszabad sem tarthatta meg várjobbágyként közszabadságát. Nem voltak tehát „szabados" és „szabad" várjobbágyok, mint ahogy azt Erdélyi gondolta.[20] A várjobbágyi szabadság teljességét élvezők jogi állapota egységes volt: a király *propriusa*iként valamennyien a várszervezethez kötött, korlátozott *libertas* részesei voltak, mely szabadság nem csak nélkülözte, de – mint arra Chaz fiainak esete figyelmeztet – egyenesen ki is zárta az arany szabadságot, a kötöttségektől mentes, feltétel nélküli közszabadságot.

Bármennyire is kétségtelenné teszi a várjobbágyi jogállás alapvetően szolgai jellegét az idézett státusperek és nemesítések tanúsága, mégis rendelkezünk olyan adatokkal, amelyek alapján felmerülhet, hogy mindennek ellenére a várjobbágyok mégiscsak a közszabadság birtokában lehettek. Néhány várjobbágyról ugyanis okleveles emlékeink mint klerikusról (*clericus*), másokról pedig egyenesen mint papról (*sacerdos*) tesznek említést.[21] Köztudomású ugyanakkor, hogy a középkori egyházjog tilalmazta a szolgák pappá tételét annak érdekében, hogy elkerüljék olyan, az egyház számára nem kívánatos helyzet kialakulását, amely az egyházi rend egy tagja fölött tulajdonosi jogok gyakorlására nyújthatna alkalmat valaki számára. Ezen felfogás megjelenése és hatása az Árpád-kori Magyarországon is kimutatható: az 1100 táján tartott esztergomi zsinat határozatai között szerepelt a szolgák klerikussá tételének tilalma.[22] A zsinaton hozott rendelkezésekből kiviláglik, hogy a királyi népek esetében is tilalmas volt azok önkényes klerikussá tétele, vagy pappá szentelése; mindkét aktushoz az uralkodó engedélye volt szükséges. A zsinati határozatban a pappá szentelés egyik alapvető feltételeként említett *plena libertas*t nélkülöző várjobbágyi jogállás és a várjobbágy-klerikusok és -papok XIII. századi felbukkanása közötti ellentmondás feloldása több szempont egyidejű figyelembe vételével lehetséges. Ami a klerikusként emlegetett várjobbágyokat illeti, személyükben olyan világi írástudókat láthatunk, akik – mint azt Veszprémy László megállapította – elsősorban a királyi várszervezet igazgatása során felmerülő adminisztratív feladatok ellátásában juthattak szerephez.[23] Más megítélés alá esnek a várjobbágy-papok, hiszen esetükben kétségtelen, hogy az egyházi rend tagjai voltak. Helyzetük

19 1268: *Csáky* I. 11. o.

20 *Erdélyi 1914–16.*, 350. o.

21 A klerikus várjobbágyokra vonatkozó forráshelyeket összegyűjtötte Veszprémy László (1. *Veszprémy 1985.*, 422–23. o.). Egy további adatra 1. 1247: *DL* 84 765. A várjobbágypapokra 1. 1213: *UB* I. 64–65. o.; 1247: *CDES* II. 177. o.; 1270: *DL* 84 672. (Ez utóbbi esetben egy rokonság tagjaként említik „Anguleus sacerdos"-t. A rokonság várjobbágyi jogállását igazolja *1279: Palásthyak* I. 9–10. o.; 1288: *Palásthyak* I. 23–24. o., stb.)

22 30.c.: „Nullius servus clericus ordinetur, nisi antea dominus eius plenam sibi dederit libertatem" – *Závodszky 1904.*, 201. o., v.ö. még 69. c.: „Si quis alterius servum vel servientem talem, qui domino suo sine ipsius voluntate alienari non potest, aut quemlibet de civili populo literas docuerit, seu clericum fecerit absque consciencia et confessione domini sui, ipsum redimat et insuper L pensas persolvat" – *Závodszky 1904.*, 205. o. és 1222: „Istud tamen auctoritate regia firmiter precipimus, quatenus nullus nostrorum udwarnicorum sive civilium sive cuiuscunque servitutis iugo subditorum, ad tonsuram clericalem ab aliquo prelato admittatur" – *RHMA* 418–19. o.

23 *Veszprémy* 1985., 425. o.

értékeléséhez két körülmény szem előtt tartása nyújthat segítséget. Egyfelől az esztergomi zsinat döntései arra is fényt vetnek, hogy a szolgák pappá szentelésének tilalma elsősorban a világi magántulajdonosok szolgáira vonatkozott, azaz az egyház fölötti világi befolyás egy sajátos formájának kialakulását kívánta megakadályozni. Erre vall a határozat azon rendelkezése, mely az egyház saját szolgájának klerikussá tétele esetén követendő eljárásról intézkedik. Az ilyen klerikus fiai a továbbiakban az egyház szabadjai közé számítottak. Ez esetben tehát nem volt a klerikussá tétel előfeltétele a teljes szabadság előzetes megadása, amit az magyaráz, hogy nem kellett attól tartani: a korábbi tulajdonos az egyházon keresi jogainak sérelmére az orvoslást, hiszen maga az egyház volt a szolga eredeti tulajdonosa.[24] A másik tényező, amelyre a várjobbágy-papokkal kapcsolatban tekintettel kell lennünk, az az, hogy várjobbágyok mint *propriusok* nem valamely világi magánbirtokos, még csak nem is a várszervezetek élén álló ispánok, hanem a király tulajdonosi hatalma alá voltak vetve. A király pedig a gregorianizmust megelőző időszak egyházfogalmához szorosan kötődő ún. karoling királyeszme rendszerében *„rex et sacerdos"* volt, akit országa egyházának *rector*aként, vagy *defensor*aként különleges jogok illettek meg az egyházon belül.[25] Érthető tehát, ha a király és a tulajdonában álló népek esetét a világi magánbirtokosokhoz és azok népeihez képest megkülönböztetett módon kezelték. A királynak az egyházon belül jutó különleges szerep tette lehetővé azt, hogy a királytól *propriusi* függésben lévő várjobbágy jogállásának deklaratív megváltoztatása nélkül is elnyerhesse a nagyobb egyházi rendeket. A pappá szentelt várjobbágyot illetően a továbbiakban nyilvánvalóan nem érvényesülhetett a király tulajdonosi hatalma, s az egyházi szolgálat révén az ilyen személy igencsak messze került a várjobbágyi kötelezettségek teljesítésétől. A pappá szentelt várjobbágyot a királyhoz fűző szálak mégsem foszlottak semmivé. A király tulajdonosi hatalma az „egyszerű" várjobbágyok felett a várszervezet intézményén keresztül jutott érvényre, vált érzékelhetővé. A várjobbágy-papok esetében a főhatalom gyakorlásának módja annyiban módosult, amennyiben az a királyt nem mint a várszervezet urát, hanem mint országa egyházának *rector*át illette meg. Ebben az összefüggésben a várjobbágy-papok helyzetében bekövetkezett változás azokéhoz a várjobbágyokéhoz hasonlítható, akik saját akaratukból léptek be valamely egyház familiájának tagjai sorába. A király ez utóbbi esetekben sem támasztott nehézségeket a várszervezet szolgálatának elhagyása miatt: az uralkodó szempontjából mindkét jelenség az egyház javára sajátos formák közepette tett adományként volt értékelhető. Mindezek figyelembe vételével megállapítható, hogy egy-egy várjobbágy alkalmankénti pappá szentelése sajátos tényezők együttes hatása következtében valósulhatott meg, s éppen ezért a jelenség semmiképpen sem alkalmas arra, hogy a várjobbágyi jogállás általánosan közszabad jellege mellett szóló következtetések levonására ösztönző érvként vegyük számításba.

24 29.c.: „Si quis vero clericus servus ecclesie fuerit, filii eius ad pristinam servitutem non redeant, sed inter liberos ecclesie habeantur" – *Závodszky 1904.*, 201. o., v.ö. *Bolla 1983.*, 45. o.

25 A karoling királyeszmére a nemzetközi szakirodalom eredményeinek elemzésével együtt l. *Gerics 1987.*, 146–60. o.

A várjobbágyi jogállásnak az Árpád-kori *libertas*-fogalom fejlődésében feltárt folyamathoz szervesen illeszkedő sajátosságai nem hagyhatják érintetlenül a várjobbágyságnak mint önálló jellegzetességeket mutató társadalmi csoportnak a kialakulására vonatkozó ismereteinket sem. A várjobbágyok közismert *iobagio castri* elnevezése forrásainkban a XII. század folyamán tűnik fel. Első kétségtelen hitelű említése abban az 1163. évi oklevélben szerepel, mely a zágrábi egyház és a somogyi várjobbágyok *(iobagiones Sumugiensis castri)* birtokvitáját zárta le.[26] Az ezt az adatot megelőző *iobagio (castri)* előfordulások közül említést érdemel egy, a szentmártonhegyi apátság javára tett II. István-kori végrendelet. A végrendelkező személy, bizonyos Acha „nem nemtelen veszprémi jobbágy"-ként *(Vespremiensis iobagio non ignobilis)* nevezte meg önmagát, s felmerült annak lehetősége, hogy Acha veszprémi várjobbágy volt.[27] A XII. század első felére datált többi *iobagio (castri)* adat vagy e korai időszakra hamisított későbbi oklevélben olvasható,[28] vagy valamely egyház jobbágyaira vonatkozik.[29] A *iobagio* kifejezéssel, bár az az egyházi és királyi birtokon tűnik fel,[30] magánúri birtokon is találkozunk: Benedek veszprémi ispán két prédiumát is egy-egy név szerint megnevezett jobbágyával együtt hagyta a veszprémi egyházra.[31]

A királyi várszervezet létrehozásának Szent István-kori időpontja és a *iobagio castri* kifejezés feltűnése közötti több, mint egy évszázados eltérés jelentősen megnehezíti a várjobbágyság történetének korai szakaszára irányuló kutatásokat. Ennek következtében ugyanis nem csak a XI–XII. századra általában jellemző forrásszegénységgel kell megküzdeni, hanem számolni kell azzal a körülménnyel is, hogy korai forrásaink egyáltalán nem, vagy csak részben alkalmazzák a XIII. század okleveles anyagának a királyi várszervezetre vonatkozó terminológiáját. Ennek figyelembe vételével történtek kísérletek arra, hogy a Szent István korának törvényeiben előforduló és társadalmi csoportok megjelölésére használt terminusok valamelyikét mint a várjobbágyokra utaló kifejezést azonosítsák. A két törvényben a kutatás egyetlen olyan terminust talált, amely egyértelműen a királyi várszervezet népeihez kapcsolható: az I. törvény 8. cikkelyében szereplő *civis*.[32] Jellemző azonban a királyi várszervezet korai történetének – egyebek mellett terminológiai kérdésekben is megmutatkozó – vitatott voltára, hogy az e helyütt, valamint a többi XI. századi törvényben is említett *civis* kifejezés értelmezésére kétféle megoldás született. Régibb történetírásunkban, főként Tagányi Károly eredményeinek hatására, elterjedt volt az a nézet, hogy a *„cives"* és – a törvényekben jóval gyakrabban előforduló – *„milites"* kifejezések alatt a későbbi várjobbágyok tűnnek fel, s a királyi várszervezet népeinek másik nagy csoportját, a várnépbelieket ugyanezek a forrásaink *„civiles"* néven emlegetik. E felfogás

26 1163: *CDCr* II. 97. o.

27 1116–31.k.: *PhRt* I. 594. o., v.ö. *Györffy 1977.*, 471. o.

28 1135: „jobagiones castri de Suprun" – *ÁUO* I. 49. o. (v.ö. *PhRt* VIII. 266. o., *RA* 60. sz.); 1138: „jobagiones ... qui pertinent ad Nitram ... iobagiones ... qui pertinent ad ... castrum Posonium" – *CDES* I. 75–77. o. (v.ö. *PhRt* I. 94. o., *RA* 66. sz.)

29 1111: *Fejérpataky 1892.*, 42. o.

30 V.ö. *Szilágyi 1937.*, 19. o.

31 1171: *CD* IX. 7. 632. o.

32 Szt. István I. 8.: a vasárnap ökrével együtt dolgozó személytől vegyék el az állatot „et civibus ad manducandum detur" – *Závodszky 1904.*, 144. o.

szerint a XII. század folyamán kezdték alkalmazni a várjobbágyokra a *„iobagiones castri"* elnevezést, s ezzel párhuzamosan a *civis* jelentésében változás állt be: ettől kezdve a már korábban is meglévő *civilis* és az újonnan megjelenő *castrensis* terminusokkal együtt a várnépbeliekre vonatkozott.[33] Sajátos nézeteket vallott az e felfogással heves vitába bocsátkozó Erdélyi László. Előadása szerint a *civis* és a *civilis* kifejezések egyaránt a várnépbeliekre vonatkoztak, s azonosította a *civis*eket a *miles*ekkel is. E, szerinte „szabados", fegyveresek irányítói voltak a *minister regis* néven szereplő várjobbágyok. A *civis* és a *civilis* jelentésében Tagányiék által feltételezett XII. századi változásokkal kapcsolatban ellenmondásosan nyilatkozott Erdélyi: előbb a két kifejezés jelentésének különbözőségét vetette fel, utóbb azonban a Váradi Regesztrum adatai alapján a *civis,* a *civilis* és a *castrensis* jelentésének azonossága mellett tört lándzsát.[34]

Az, hogy a XIII. században a *civis,* a *civilis* és a *castrensis* terminusok egyaránt várnépbelieket jelölő kifejezések voltak, miként azt Tagányiék és – kevésbé határozottan – Erdélyi is állította, egykorú forrásaink alapján kétséget kizáróan igazolható.[35] Annál kevésbé adhatunk igazat Tagányinak és követőinek a XI. századi *civis* és *civilis* megkülönböztetésének kérdésében. Kálmán király törvényei ugyanis azonos értelemben használják a két terminust, miként arra Erdélyi is felfigyelt.[36] Ennek megfelelően modern történetírásunk szinte egyöntetűen úgy foglal állást a kérdésben, hogy mind a *civis,* mind a *civilis* kifejezés már a XI. században is a királyi várszervezet népeinek azonos csoportját, a várnépbelieket jelölte. E megállapítás következtében előtérbe került a törvényekben emlegetett *miles*ek és a várjobbágyok közötti esetleges kapcsolatok feltárásának igénye.[37]

A XI. századi törvények *miles*einek kérdése régóta ad munkát a magyar történettudománynak.[38] Szent István két törvényének számos rendelkezése foglalkozik a *miles*ekkel. A valamilyen okból büntetés lerovására kötelezett *miles*t sujtó – többnyire állatban számolt – összeg nagysága, összehasonlítva más társadalmi csoportok hasonló büntetéseivel, azt mutatja, hogy a *miles*ek vagyoni szempontból a társadalom középrétegei között tarthatóak számon.[39] Az egységesen *miles* névvel illetett réteg tagjai különböző helyeket foglaltak el a társadalmi

33 *Tagányi* 1909., 161. o.,; *Tagányi 1914.,* 435., 438., 441., 450. o.; *Tagányi 1916.,* 550., 568.; *Holub 1929.,* 45., 55. o.; *Hóman–Szekfű* I. 213. o.; *Holub 1938.,* 88–89. o. (Holub a törvényben szereplő „civibus" kifejezést a „civilibus" helyett álló elírásnak tartja, 1. *uo.* 89. o., 2. sz. jegyzet); *Bónis 1956.,*109-10. o., stb.

34 *Erdélyi 1914.,* 205–208.; *Erdélyi 1914–16.,* 486–87. o.; ill. *Erdélyi 1914.,* 209–10. o.; *Erdélyi 1914–16.,* 490–92. o.

35 1213: *VR* 51. sz.; 1215: *VR* 127. sz.; 1216: *VR* 161. sz.; 1217: *VR* 165. sz.; 1219: *VR* 229. sz.; 1229: *VR* 371. sz.; 1256: *HO* VII. 59. o., stb.

36 Kálmán I. 35.: „Si quis hospitum acola terram civium cohabitat, aut iuxta medietatem substancie civilium expedicionem faciat, aut VIII denarios solvat" és Kálmán I. 45.: „De civilibus ebdomadariis octo denarios precipimus colligi, inter quos scilicet, si quis liber non a rege, sed ab ipsis civibus" – *Závodszky 1904.,* 187–88. és 189., v.ö. *Erdélyi 1914.,* 206–208. o.

37 *Molnár 1959.,* 227., 233. o. (31. sz. jegyzet); *Lederer 1959.,* 129., 156. o.; *MTtETk)* 85. o. (Lederer E.); *Györffy 1977.,* 205., 491. o. (Ez utóbbi helyen Györffy a civis és a civilis közötti különbséget abban látja, hogy az előbbi a centurionatusokba osztott, az utóbbi pedig az azoktól független, önállóan termelő várnépbeli volt. E tétel bizonyítására tett kísérlet azonban nem járt meggyőző eredménnyel.); *Szűcs 1981.,* 17. o.; *Borosy 1983.,* 19. o.

38 A milesekre vonatkozó különféle értelmezéseket 1. *Borosy 1974.,* 5–18. o.

39 Szt. István I.15., 27., 35. *(Závodszky 1904.,* 146., 149., 151–52. o.)

kapcsolatrendszeren belül: voltak, akik közvetlenül a király,[40] voltak, akik a *comes*ek,[41] vagy a *senior*ként említett magánurak[42] szolgálatában állottak, megint más *miles*ek viszont teljesen önállóaknak mutatkoznak.[43] A szolgálatot vállaló *miles* jogállásának kérdését a gyilkosság büntetésének törvényes szabályozása világítja meg. Szent István I. törvénye úgy rendelkezett, hogy a gyilkosság elkövetője száztíz aranypénzt köteles fizetni, míg ha valaki másnak a szolgáját *(servus)* ölte meg, akkor vagy másik szolgát kell adnia helyette, vagy a megölt szolga értékét kell megtérítenie.[44] Ez a szabályozás nem hagy kétséget afelől, hogy a XI. század elejének magyar társadalmában jogállás szempontjából az emberek csupán két nagy, tagolatlan csoportra oszlottak: a szabadok és a szolgák csoportjára. A szabadok meggyilkolása esetén vérdíjat kellett fizetni, melynek összegét a törvény egységesen szabta meg, tekintet nélkül a meggyilkolt szabad társadalmi presztizsében, anyagi helyzetében már akkor is meglévő jelentős különbségekre. Szolgarendű személy életének kioltásáért viszont nem vérdíj járt, hanem a tulajdonos kárának megtérítése. Mivel István törvényei a *miles*t és a *servus*t megkülönböztetik egymástól, bizonyos, hogy a *miles*ek is azok közé tartoztak, akiknek a meggyilkolásáért a száztíz penzás vérdíjat meg kellett fizetni. Ezek szerint tehát Szent István korában a *miles,* akár önálló egzisztenciával rendelkező személy volt, akár valakinek a szolgálatában állott, közszabad volt.[45]

Történetírásunkban széleskörűen elterjedt az a vélemény, mely szerint a várjobbágyok XI. századi elődei a Szent István törvényeiben emlegetett *miles*ekkel lennének azonosak. Mint láthattuk azonban, a várjobbágyi jogállás lényege szerint kötött szabadságot biztosított élvezőjének, melyet csak a királyi kegy számára áthágható korlátok választottak el a feltétel nélküli, teljes közszabadságtól. Ezzel szemben a XI. század elejének *miles*ei a közszabadság birtokában voltak. Jogállásukat tekintve tehát a Szent István-kori *miles*ek semmiképpen sem azonosíthatóak a királyi várszervezetnek a későbbiekben várjobbágy néven szereplő előkelőivel. Az a fajta kötött szabadság, amely a várjobbágyi jogállás legfőbb jellemzője volt, egyszerűen nem létezett a XI. század elején, ennek következtében pedig a várjobbágyság sem létezett – a maga XII–XIII. századi formájában – Szent István korában. A királyi várszervezetek kialakításának a XI. század elején meginduló folyamatát csak bizonyos késéssel követte az új intézmény által megszabott kereteket kitöltő társadalmi átalakulás.

A szolgálatot vállaló *miles*ek a XI. század első felében még közszabadságuk sérelme nélkül telepedhetek le királyi földön, s köthették sorsukat a királyi birtokszervezethez. A birtokszervezeteknek alávetett szolganépek igazgatásában és irányításában betöltött szerep révén a *miles*ek a királyi hatalommal kerültek kapcsolatba, s ez sokuk számára bizonnyal az egyetlen lehetőséget jelentette ahhoz, hogy maguk is elkerüljék a személyes függésbe jutás jóval keményebb, s a

40 Szt. István I. 7. (*Závodszky 1904.*, 144. o.)
41 Szt. István I. 35., II.9., 17. (*Závodszky 1904.*, 151–52., 154., 155–56. o.)
42 Szt. István I. 23., 25. (*Závodszky 1904.*, 148. o.)
43 Szt. István I. 15., 22., 27., 35. (*Závodszky 1904.*, 146., 148., 149., 152. o.)
44 Szt. István I. 14. (*Závodszky 1904.*, 145–46. o.)
45 *Bolla 1983.*, 34. o.; *Kristó 1986.*, 186–88. o.

szabad jogállást azonnal és drasztikusan megsemmisítő formáit. Megalapozottan gondolhatunk arra, hogy elsősorban a vagyontalan, önálló földtulajdonnal nem rendelkező szabadok közül kerülhettek ki azok, akik a király földjén letelepedvén az újonnan megszerveződő királyi várszervezet intézményében keresték további boldogulásukat *miles*ként.

Annak első jelei, hogy a királyi birtokszervezetben szolgálatot ellátó *miles*ek jogállásában változás következett be, Szent László uralkodásának idején mutatkoznak meg. A László neve alatt fennmaradt ún. II. törvény 5. cikkelye úgy rendelkezett, hogy a lopott jószág után kutatókat ispánjuk ösztönzésére akadályozó *miles*ek helyett az ispán fizessen büntetésképpen ötvenöt penzát, s istenítéletnek is az ispánt vessék alá.[46] Szent István korábban a *miles*ek még minden tettükért saját személyükben és saját vagyonukkal feleltek, s ez a gyakorlat figyelhető meg a Szent László-kori törvényekben szereplő közszabadok *(liberi)* esetében is.[47] Az a körülmény, hogy az idézett törvénycikk az ispánt vonja felelősségre, s nem csak az okozott kár megtérítésének erejéig – amire már Szent István törvényeiben is találunk példát[48] –, hanem az ispán személyét is érintő módon, egyértelműen arra utal, hogy az e helyütt említett *miles*ek társadalmi állása már nem volt azonos a László-kori közszabadokéval. Az ilyen *miles*ek helyzetében a XI. század eleji állapotokhoz képest bekövetkezett változás lényege a közszabadság elvesztése volt. Ugyanerre a változásra más oldalról vet fényt az az adatunk, amely szerint Szent László *miles*eket adományozott a somogyvári apátságnak.[49] Az egyháznak átengedett milesek már nem egyszerűen a király, vagy a királyi birtok egyik típusát, a várszervezetet igazgató ispán szolgálatában állottak, ennél jóval szorosabb kötelék fűzte őket urukhoz. Eladományozásuk azt bizonyítja, hogy felettük a király tulajdonosi hatalma éppen úgy érvényesült, mint a velük együtt szintén az apátságnak adott szolgák *(servi)* felett. Ez azt jelenti, hogy a XI. század elejétől eltelt mintegy fél évszázad alatt a királyi földön megtelepedett *miles*ek helyzetében bekövetkezett az a változás, amelynek következtében a korábban önként vállalt szolgálat már a személyes szabadságot korlátozó kötöttségé vált: ezek a *miles*ek elvesztették közszabadságukat. A változás annak a folyamatnak a részeként zajlott le, amelynek eredményeként, mint arról már volt szó, a Szent István korában még egységes *libertas*-fogalom elvesztette eredeti egységét, s kialakultak a nem teljes, hanem feltételhez kötött *libertas*t adó jogállások típusai, s az azokat hordozó társadalmi csoportok. Egyáltalában nem nevezhető véletlennek tehát, hogy az első adatunk, amely minden kétséget kizáróan a várjobbágysághoz kapcsolható, hozzávetőleg ugyanebben az időben, Szent László ún. III. törvényében bukkan fel.[50] A várak *(civitates)* őröknek nevezett népeinek itt említett *centuriói* kétségtelenül azonosak azokkal a várjobbágyok közül kikerülő százнagyokkal, akikre vonatkozóan a XII–XIII. századi okleveles anyag alapján bővebb ismereteink vannak, míg a várszervezet tíznagyait

46 Szt. László II.5. (*Závodszky 1904.*, 145–46. o.)
47 *Bolla 1983.*, 39. o.
48 Szt. István I.35. (*Závodszky 1904.*, 151–52. o.)
49 1901: *Századok*, 1906. 405–406. o.
50 Szt. László III. 1. (*Závodszky 1904.*, 172-73. o.) – L. még Szt. László III. 15. (*Závodszky 1904.*, 177. o.)

(decuriones) illetően – nem számítva néhány, elbeszélő forrásokban olvasható utalást – ez az egyetlen adat áll a rendelkezésünkre.

A *miles*ek közszabadsága elvesztésének konkrét, egyedi esetekben megmutatkozó folyamatát feltáró adat egyáltalán nem maradt ránk. Feltehető, hogy a Szent Lászlónak tulajdonított ún. III. törvényben említett, a várnépbeliek *(cives)* és a szolgák *(eunek vel servi)* Sarkas-féle összeírása olyan törekvéseket is szolgált, hogy a várszervezetben szolgálatot vállaló *miles*eket is az önkéntes szolgálatnál erősebb kötelékkel kössék a várszervezethez.[51] Arra vonatkozóan, hogy a közszabadság elvesztése mi módon és mikor válhatott világossá az ilyen *miles* számára, némi eligazítást adhat a százdi monostor alapítólevele. Az alapító Péter ispán egyebek mellett a Salamon király és Géza herceg korábbi adományából bírt Szada nevű birtokát is az apátságnak juttatta azzal a megjegyzéssel, hogy a birtokról „az egyház szolganépének kivételével távozzanak el mindazok, akik a szabadság nevére igényt tartanak". [52] A maradás vagy a távozás közötti választás lehetőségét megkapó személyek olyan közszabadok lehettek, akik eredetileg királyi földön telepedtek le. Ennek a földnek a Péter ispán javára utóbb bekövetkezett eladományozása sem fosztotta meg őket közszabad jogállásuktól, az adomány csak a földre vonatkozott, de nem személyükre, hiszen ellenkező esetben a monostor alapításakor, 1067-ben, már fel sem merülhetett volna távozásuk lehetősége.[53] A Szadán élő szabadok számára a birtok egyházi kézre jutása teremtette meg azt a helyzetet, amelyben választaniuk kellett a közszabadságuk elvesztését – de egyben a létük anyagi alapját megteremtő föld megtartását is – jelentő maradás és ezáltal az egyházi familiába történő betagolódás, valamint a közszabadság megőrzése – s egyúttal a földönfutóvá válás – között. Hasonló választási kényszer elé állíthatták a királyi tulajdonban lévő földeken megtelepedett *miles*eket Szent László azon törekvései, melyek a királyi birtokszervezeteknek a trónharcok idején megbomlott viszonyait igyekeztek rendezni. A közszabadsággal nem rendelkező *miles*ek László-kori feltűnése arra enged következtetni, hogy a királyi birtokszervezetek újjászervezésére tett intézkedések nem korlátozódtak pusztán az onnan elszökött várnépbeliek és más szolgák visszaszerzésére,[54] de része volt ezeknek az akcióknak a *miles*eket a királyi birtokszervezetekhez a korábbiaknál erőteljesebben hozzáfűző kötelékek kialakítása is. A várszervezet alá rendelt földeken élő *miles*ek számára ez, a szadaiak ügyében már megismert dilemma korántsem lehetett olyan súlyos, mint azt a személyes szabadságot a legfőbb értékként eszményítő modern gondolkodásunk alapján feltételezni hajlamosak lennénk. A mérleg egyik serpenyőjébe kétségtelenül a közszabadság elvesztése került, ezt azonban alighanem kellő mértékben ellensúlyozta, hogy a további szolgálat vállalása esetén a *miles*ek megtarthatták addig használt földjeiket, s feltehető, hogy azokat a várszervezet alá tartozó, ám lakatlan területekből kihasított résszel gyarapíthatták is. A várszervezet keretein belül maradó *miles* feladatot kaphatott a várnépbeliek igazgatásával

51 Szt. László III.2. (*Závodszky 1904.*, 173-74. o.)
52 1067: „recedant, preter ecclesiasticam familiam, quicumque libertatis nomen affectant" – *ÁUO* I. 25. o.
53 *Györffy 1977.*, 464–65. o.; *Bolla 1983.*, 40. o.
54 Szt. László III.2. és 20. (*Závodszky 1904.*, 173–74. és 178. o.)

kapcsolatban is, tisztségviselése révén így birtokaitól független jövedelemhez juthatott. Az esetleges tisztségviselés és más alkalmi megbízatások ellátása a *miles* egyéni presztizsét, a szűkebb közösség előtti személyes tekintélyét növelte. Az immár nem közszabad jogállású *miles*re háruló egyetlen teher, a katonáskodás, közszabadként is része volt életének, így e téren sem következett be olyan változás, mely lényegesen hátrányos helyzetbe hozta volna. Mindezek alapján joggal gondolhatunk arra, hogy a várszervezetnek szolgáló *miles*ek közszabadságának felszámolása viszonylag zökkenőmentesen, komolyabb feszültségek gerjesztése nélkül mehetett végbe.

A király földjén élő, közszabadságukat elvesztő egykori *miles*ek azonban nem maradéktalanul tagolódtak be a királyi várszervezet *propriusi* függésben lévő népeinek soraiba. Figyelembe kell vennünk annak a lehetőségét, hogy a királyi birtokok két fő típusát alkotó vár- és udvarszervezet földjeinek és népeinek határozott és végleges elkülönülése még aligha fejeződhetett be abban az időszakban, amelyben a két birtokszervezet egyes egységei maguk is csak kialakulófélben voltak. A XIII. századból is vannak adataink várszervezethez tartozó személyeknek más királyi népek közé sorolására vonatkozóan, s a XI. század viszonyai között ez a jelenség jóval gyakoribb lehetett.[55] Nem csak a két királyi birtokszervezetet érintő esetleges átszervezések csökkenthették a várszervezethez kapcsolt *miles*ek számát, de királyi adományozások is. Szent László már említett, a somogyvári apátság javára tett adománya – amelynek során *miles*eket juttatott a király az egyháznak – azt mutatja, hogy a közszabadságát vesztett *miles*ek egy része a királyi alapítású egyházak szolgáló népeinek hadakozással és az egyházi birtokszervezet egyes egységeinek irányításával tartozó előkelői közé került. Hasonló adományt tulajdonít az interpolált pécsváradi alapítólevél Szent Istvánnak is, amely híradás azonban Szent István király korára nézve bizonyosan nem tekinthető hitelesnek, de a XI. század második felében valóban sor kerülhetett ilyen királyi adományra, amelyet azután, az oklevél mai formájában történt megszerkesztésekor, Szent István rendelkezésének tarthattak. Az mindenesetre megállapítható, hogy a várjobbágyság kialakulásában a XI. század első felében királyi földön élő *miles*eknek csak egy része jutott szerephez.

A kérdést más oldalról vizsgálva az is valószínűsíthető, hogy a várjobbágyság kialakulásában nem egyedül a XI. század első felében királyi földön élő *miles*ekkel kell számolnunk. Néhány elmosódott s nehezen értelmezhető nyom arra figyelmeztet, hogy a királyi várszervezet kiépülésének előrehaladtával a korábban önálló birtokosi egzisztenciával rendelkező közszabadok között is lehettek olyanok, akik a várjobbágyok közé léptek. Ilyen eseményről ad hírt István ifjabb király egyik 1268. évi oklevele, amelynek rendelkezése folytán a királyi szerviensek közé emelte Chaz bihari várjobbágy négy fiát, megemlítve, hogy a kiváltságoltak, pontosabban elődeik „egykor nemesek voltak ..., de egy ősük révén, akit kapzsiság fertőzött meg, vállalták a várjobbágyságot".[56]

55 *Lederer 1959.*, 117–18., 141–43. o., 1232: *MES* I. 286. o.; 1292: *ÁUO* V. 62. o.

56 1268: „qui quondam nobiles fuerunt, ... sed per quedam avum eorundem, qui cupiditate fuerat imbutus, iobagionatum castri assumpserant" – *Csáky* I. 10. o. (az adat értelmezéséhez l. még *Zsoldos 1991.a.* 25. o.)

Rendelkezünk olyan adattal is, amely tartalmi szempontból szintén ehhez a kérdéshez lenne kapcsolható, hitelességével szemben azonban súlyos kifogások emelhetőek. II. Endre 1227-ben Nezdinus és rokonai kérésének engedve átírta Könyves Kálmán egy privilégiumát, amely szerint a király Mestának – Nezdinusék ősének – Krassó *civitas*t adta (*cui donavit civitatem Crassou*), de azt nem fogadta el, hanem helyette a dézsma fizetése alóli felmentést és más kiváltságokat kért.[57]

II. Endre oklevele csak újkori, erősen romlott és hiányos szövegű átiratában maradt fenn, ennek ellenére annak hitelességét nincs okunk megkérdőjelezni.[58] Alapvetően más a helyzet a Kálmánnak tulajdonított privilégium esetében. Régibb történetírásunkban a vélemények erősen megoszlottak Kálmán állítólagos oklevelének megbízhatósága tekintetében: voltak, akik minden történeti értéket nélkülöző hamisítványként vélekedtek róla,[59] mások ellenben hitelesnek fogadták el.[60] A későbbiekben Györffy György úgy foglalt állást a kérdésben, hogy a Kálmánnak tulajdonított töredék valójában nem Kálmán király oklevele, hanem Kálmánnak még herceg korában készült *notitiá*ja, amely egyebek mellett a herceg „Krassó várispánságra" vonatkozó adományát tartalmazta.[61] Györffy értelmezési kísérletét megalapozott kritika érte.[62] Legújabban Györffy visszatért a töredék kérdéshez, s új elemeket tartalmazó, a korábbiaktól néhány ponton lényegesen eltérő interpretációt fogalmazott meg. E szerint a Mestának adományozott *civitas Crassou* nem a királyi várszervezetet, hanem „krasznavári cívisséget" (*civitatem Kraszon*), azaz „várszolgálatot" jelentene; az adományozó nem Kálmán, hanem Szent László király volt, s Kálmán herceg, a váradi püspök csupán László ajánlatának elutasítása után intézkedett volna Mesta had-, adó- és dézsmamentességéről.[63] A töredék ezen új értelmezése kétségtelenül elhárít néhány olyan nehézséget, amely a szöveg kritikájával kapcsolatban a korábbiakban felmerült, ezzel együtt azonban újabbakat is teremt. Ha el is fogadnánk azt a lehetőséget, hogy a Györffy által Szent Lászlónak tulajdonított ajánlatnak valóságalapja lehetett – hiszen a hamisítás bizonnyal nem ezen történet kedvéért, hanem az állítólagosan Kálmán hercegtől elnyert kiváltságok biztosítása érdekében történt –, s így azt egy birtokos közszabadnak a várszervezethez kapcsolására tett kísérletként értékelhetnénk, akkor is magyarázatot igényelne a *civitas* kifejezés használata. A *civitas* főnév a korai magyarországi latinságban ugyan elsősorban a 'vár, város, a vár megyéje' jelentésben fordul elő, de elméletileg a *civis* szóból képezhető a 'cívisség' értelmű *civitas* alak is. Csakhogy a *civis*, mint arról már az előzőekben szó esett, a várnépbeliek megjelölésére használt terminus volt a XI. században, márpedig a szolgarendű *civis*ek szolgálata aligha lehetett egy adomány kívánatos tárgya. Ahhoz, hogy a kérdéses forrást a várjobbágyi szolgálatra magyarázhassuk, előbb bizonyítani kellene, hogy a vár-

57 1227 *Teutsch-Firnhaber* I. 42. o. (l. még. *CD* III. 2. 483., IV. 2. 235. o.)
58 V.ö. *RA* 436. sz.
59 *Fejérpataky 1892.*, 16. o.; *Pauler 1899.*, I. 467. o.; *RA* 47. sz.
60 *Tagányi 1896.*, X. o., jegyzet; *Karácsonyi 1900–1901.*, II. 399–400. o.
61 *Györffy 1958.*, 51. o.
62 *Kristó 1974.*, 90–92. o.
63 *Györffy 1987.*, III. 503., 510–11., 515–16. o.

jobbágyokra is használták a *civis* terminust – ami, megítélésünk szerint, önmagában is teljesíthetetlen feltétel –, továbbá azt is, hogy a *civis*ből képezték a *civitas* 'várjobbágyság, várjobbágyi szolgálat' jelentésű főnevet, miként tették azt a XIII. században a *iobagio castri* és a *iobagionatus castri* esetében. Mindaddig, amíg ezek a kérdések megnyugtató módon nem tisztázódtak, nem látunk lehetőséget arra, hogy a töredék szöveget a várjobbágyság történetének korai forrásaként felhasználhassuk.

A király földjén letelepedett eredetileg közszabad *miles*ek egy részének a várszervezethez kötése révén a XI. század második felében létrejött az a királytól, illetve az annak hatalmát megszemélyesítő vártól *propriusi* függésben lévő katonáskodó réteg, amelyből aztán a várjobbágyság kialakult. A várjobbágyok jellegzetes *iobagio castri* elnevezésének vizsgálata erre a kialakulási folyamatra is fényt derít. Mint már említettük, a *iobagio castri* terminus csupán a XII. század közepén jelent meg forrásainkban. A *iobagio* főnév a magyar nyelvű „jobbágy" latinosított változataként alakult ki a magyarországi latinságban.[64] A kifejezés korai előfordulásai arról tanúskodnak, hogy a királyi várszervezet jobbágyain kívül is voltak *iobagioi* az egyes egyházaknak és éltek *iobagiok* a világi magánbirtokon is. Ezen túlmenően a XII–XIII. század fordulója táján esetenként a világi arisztokrácia egyes tagjait is *iobagio* névvel illették forrásaink.[65] A *iobagio* kifejezés eredeti jelentésének megállapítása kérdésében történetírásunkban két nézet kristályosodott ki. Az egyik a *iobagio* szót mint társadalmi réteget jelölő kifejezést értelmezte, amennyiben a várak jobbágyai a királyi várszervezet, az egyházi jobbágyok az egyházi familia, a magánbirtokon feltűnő jobbágyok pedig a világi birtokos szolgáló népeinek legkedvezőbb helyzetben lévő, társaik közül kevésbé terhes kötelezettségeik révén kiemelkedő tagjai voltak.[66] A szónak ez a jelentése XIII. századi forrásaink tanúságával alá is támasztható, ugyanakkor más adatok azt bizonyítják, hogy a *iobagio* kifejezés eredetileg ennél jóval szűkebb értelemben volt használatos. A világi birtokon élő jobbágyokra vonatkozó első adat szerint Benedek *comes* a veszprémi egyházra hagyta több birtokát, így a somogyi Ireget is négy *mansio*val és egy Cetk nevű jobbággyal. A szerepet, amelyet Cetk a prédiumon betöltött, megvilágítja, hogy a Benedek által szintén a veszprémi egyháznak juttatott Kál prédiumon említett jobbágyról, Petusról megjegyzi az oklevél, hogy Petus „ugyanezen prédium élén áll" *(Petus, qui preest eidem predio)*.[67] A világi magánbirtok esetében tehát a jobbágy nem egyszerűen a birtok szolgálatató népességének kedvező helyzetben lévő tagja volt, hanem az egyes birtokrészek alsó szintű igazgatását ellátó tisztségviselő. A jobbágy kifejezés hasonló jelentéstartalma más társadalmi csoportok esetében is kimutatható. Az 1224-ben az árpási besenyők szabadságának csorbításában vétkesnek talált Mica nevű jobbágy (*Mica youbagio eorum*) büntetése többek között az volt, hogy „se ő maga, sem valamely utóda a jobbágyok tisztségét ne nyerhesse el" (*nec ipse,*

64 *TESZ* II. 276–77. o.; *Bárczi 1941.*, 143. o.; *Kovács 1964.*, 90. o.

65 *Szilágyi 1937.*, 19–20. o.

66 *Pauler 1899.*, I. 136. o.; *Tagányi 1914.*, 448–49. o. (bár fenntartásokkal); *Lederer 1959.*, 77–81. o.; *Györffy 1977.*, 470–73. o.

67 1171: *CD* IX. 7. 632. o.

nec aliquis successorum eorum honorem yobagionum possit adipisci). A nádor igazgatása alá tartozó besenyők esetében is megállapítható, hogy a jobbágy nem a többi besenyőhöz képest kiemelt helyzetben lévő személy, hanem olyan tisztségviselő, aki a besenyők ispánjának segédkezik feladataiban.[68] Hasonlóképpen 'tisztségviselő' értelme lehetett eredetileg a *iobagio* kifejezésnek az egyházi birtokon is, hiszen 1240. évi adat szerint a szentmártonhegyi apátság Hecse falubeli jobbágyai „az udvarispánok nemzetségéből valók, s ha jók és hűségesek, azzá is kell lenniük" (*isti sunt de genere curialium comitum et debent fieri, si boni et fideles fuerint*).[69] Ugyanezen monostor Sala falubeli jobbágyai pedig – akik a monostor ugyanott élő halászainak elöljárói lehettek – a jobbágyság tisztsége fejében (*pro officio iobagionatus*) bírtak tíz holdnyi földet, ám ha a tisztség ellátására alkalmatlannak bizonyultak, csak a maguk eltartására szolgáló öt holdat tarthatták meg.[70] A világi előkelőket jelölő *iobagio* kifejezés is csupán a méltóságviselőkre vonatkozott, s nem társadalmi réteg egészére.[71]

A *iobagio* terminusnak a tisztségek viselésével való szoros összefüggése, a kifejezés 'tisztségviselő' jelentése a királyi várszervezet vonatkozásában is kimutatható. 1219-ben a békési várszervezet várjobbágyai, a várnépek közül kiemelt jobbágyok, valamint a várnépbeliek Endre király előtt bevádolták Sabot és Sycundot azt állítván, hogy azok „igazságtalan jobbágyok, a nép javainak tékozlói és az összes várnépbeli elszegényítői, továbbá három ember halálának okozói" (*iniusti iobagiones essent et dilapidatores rerum populi et depaupertatores omnium castrensium et auctores mortis trium hominum*).[72] Az egyes vádpontok a várnépek elöljáróiként tevékenykedő várjobbágyok visszaéléseit tárják elénk: a bevádolt személyek *iniustus* minősítése nem jogállásukra vonatkozik – nem státuspert kezdeményeztek ellenük –, hanem tisztségviselői tevékenységükre.

A iobagio eredeti jelentése tehát 'tisztségviselő' volt, lett légyen szó akár az egyház, akár magánbirtokos jobbágyáról, vagy a király – világi előkelőségek közül kikerülő – jobbágyuráról. A valamely birtokszervezetben alacsonyabb szintű elöljárói tiszteket ellátó jobbágyok a birtokszervezet más népeihez képest megfigyelhető kedvezőbb helyzetüket éppen tisztségviselő voltuknak köszönhették. Eredetileg tehát nem a kedvezőbb helyzetben lévő jobbágyok közül kerültek ki a birtokszervezet tisztségviselői, hanem éppen ellenkezőleg, a jobbágynak nevezett tisztségviselők élveztek bizonyos fokú kiváltságokat, amelyeket azután leszármazottaik is örökölhettek, miként az az udvarispánoktól származó egyházi jobbágyok példája alapján következtethető, s ezek a leszármazottak, ha éppen úgy adódott, maguk is ténylegesen tisztségviselőkké válhattak. A kiváltságos helyzet élvezése esetükben azonban már nem kapcsolódott a tisztségek tényleges betöltéséhez: a jobbágyi jogokat születési állapotként birtokolták, akár viseltek valamilyen tisztséget, akár nem. Az esetükben a jobbágy név már valóban a birtokszervezet kevésbé kedvező helyzetben lévő népeihez képest élvezett kivált-

68 Az oklevél szövegének legújabb kiadása *Györffy 1990.*, 127. o.
69 1240. *PhRt* I. 781. o. – Hasonló adat 1211-ből: *ÁUO* I. 107. o.
70 1233: *PhRt* I. 721. o.
71 *Szűcs 1984.*, 352. o. (35. sz. jegyzet)
72 1219: *VR* 210. sz.

ságos státust jelölte. A bekövetkezett változásoknak megfelelően a *iobagio* jelentése is eltávolodott az eredeti 'tisztségviselő' értelemtől. Ennek jeleként II. Endre két egymással összefüggő oklevele, eltérő megfogalmazásokkal ugyan, de egyaránt a (saját) lovon teljesített szolgálattal azonosította a jobbágyi mivoltot.[73] A *iobagio*-fogalom új értelmezésének az alapjául kétségtelenül az, a jobbágyoknak a birtokszervezetek keretein belül biztosított, kiváltságos helyzet szolgálhatott, mely lehetővé tette a jobbágyok számára, hogy saját lovat tartsanak, s azzal együtt álljanak a birtokszervezet urának szolgálatára. A *iobagio* kifejezés jelentésének fejlődése ily módon a *iobagio* névvel illetett tisztségviselőtől az esetlegesen tisztséget is viselő *iobagió*khoz vezet.

A *iobagio* jelentésében végbement változásnak megfelelően alakult ki végleges formájában a királyi várszervezet jobbágysága is. A várszervezet kötelékében élő *miles*-réteg közszabadságának elvesztésével egyidőben két, egymástól fokozatosan mind jobban elhatárolódó csoportra szakadt. A *miles*ek egy része, a várszervezet alsóbb szintű területi igazgatási intézményeinek, a száznagyi kerületeknek a kiépülése – a legkorábbi alapítású várszervezetek esetében: megszilárdulása – után mint a *centurionatus*ok (és ezek kisebb részegységei: a *decurionatus*ok) irányítására szolgáló *centuriói* és *decuriói*, valamint egyéb várszervezeti tisztségek viselői, elkülönült a hasonló tisztségekhez nem jutott többi *miles*től. Az elkülönülés két téren is erőteljesen és hamar megmutatkozó következményekkel járt. Egyfelől a tisztségviselés révén a *centuriók* jelentős anyagi előnyökhöz jutottak, miként azt a száznagynak a királyi adóból való részesedése is mutatja.[74] A tisztséget nem viselő *miles* és a száznagy vagyoni állapotát a Szent László neve alatt ránk maradt ún. III. törvény még közel azonosnak feltételezte,[75] ez a helyzet azonban gyorsan megváltozhatott annak következtében, hogy a száznagy tisztségének ellátása révén – az említett adórészesedésen kívül is – rendszeres jövedelmekhez jutott.[76] Ennek megfelelően vagyoni differenciálódás indult meg a korábban ebből a szempontból egységes megítélés alá eső *miles*ek között. A vagyoni differenciálódásnál is fontosabb volt, hogy a két *miles*-csoport a várszervezeten belül elfoglalt helyét tekintve is eltávolodott egymástól. A száznagyok – és más tisztségviselők – megkülönböztetett helyzete szolgált alapjául annak a kötött szabadságnak, amely a későbbiek folyamán a várjobbágyok számára a királyi várszervezeten belül elérhető legmagasabb szintű szabadságot biztosította. A XI. század második felének várszervezeti tisztségviselői voltak – a kifejezés XII–XIII. századi értelemében – a várszervezet első várjobbágyai. Mivel a későbbiekben várjobbágyi szabadságként ismert jogok élvezői eredetileg csupán a ténylegesen tisztségeket viselő egykori *miles*ek voltak, a várjobbágyság igen szűk réteget alkotott a várszervezeteknek alárendelt népek nagyobb csoportján belül. Erre utal az a körülmény is, hogy mind a Szent

73 1217: a király a veszprémi káptalannak adományozott egyebek mellett öt zalai civilis mansiót, köztük „Pousam, qui in equo suo, sicut iobaio, servire tenetur" – *HO* V. 8. o. és II. Endre ugyanezen tárgyú 1222. évi oklevelében „Pous in servicio iobagionali, qui debet servire in equo" – *HO* V. 10. o. (A két oklevél kritikájára l. *RA* 340. sz.)

74 Kálmán I. 79. (*Závodszky 1904.*, 193. o.)

75 Szt. László III. 15. (*Závodszky 1904.*, 177. o.)

76 1240: „debitum centurionis" – *HO* III. 5. o.

Lászlónak tulajdonított *decretum*ok, mind a Könyves Kálmán törvénye csak *centurió*król és *decurió*król tesz említést, „egyszerű várjobbágyok"-ról mit sem tudnak. Ezek szerint a jobbágyi szabadság legalábbis a XI. század végéig csak a tényleges tisztségviselők osztályrésze volt a várszervezeten belül. Mint XIII. századi adataink egyértelműen bizonyítják, a XII. század folyamán a várszervezetben is lezajlott az a folyamat, amelynek eredményeképpen a jobbágyi szabadság birtoklása már nem kötődött a jobbágyi, azaz tisztségviselői szolgálatok tényleges ellátásához, hanem az egykori tényleges tisztségviselők leszármazottait születésüktől fogva megillető jogállássá vált. Ennek megfelelően a kezdetben csupán a tisztségeket betöltő szűk réteg szabadságát élvezők köre is kiterjedt: a „jobbágyok nemzetségéből" származókon kívül soraikat gyarapították mind a közéjük álló közszabadok, mind a várszervezet alacsonyabb rangú népei közül a várjobbágyi szabadságot kiváltságolás útján elnyerők. Mindezek alapján úgy gondoljuk, hogy azok a történetíróink jártak el helyesen, akik a várjobbágyok eredetének kérdését a várszervezeti tisztségek betöltőihez kapcsolták.[77]

A várszervezet keretei között élő, tisztséghez nem jutó *miles*ek sorsa a jobbágyi szolgálatot ellátó társaiktól eltérő módon alakult. Hogy pontosan miként, arra egy 1219. évi jogeset szolgál felvilágosítással. Az ügyben borsodi várjobbágy lépett fel vádlóként, aki azt állította, hogy várának bizonyos várnépei (*castrenses*) szolgálatuk szerint a vár börtöneit tartoznának őrizni. A bevádoltak ellenben azt bizonygatták, hogy ők „a vár hadakozására, s nem pedig börtönőrzésre rendelt katonái" (*milites quidem castri essent ad belligerendum, non ad carcerem custodiendum*), s a vádtól végül maga a várjobbágy is elállt.[78] Az eset fontos tanulsága, hogy a vitatott kérdés nem a bevádolt személyek várnépi jogállása volt – ezt egyik fél sem hozta szóba –, hanem az azon belül teljesítendő szolgálat (*officium*) konkrét mibenléte.[79] Sokat mondó a hadakozó várnépbeliek által önmagukra alkalmazott *miles* kifejezés. Arról tanúskodik, hogy a várszervezeti tisztségeket el nem látó *miles*ek közszabadságuk elvesztése után nem részesültek a jobbágyokat megillető kötött szabadság kiváltságaiban. Státusuk a szolgarendű várnépbeliek jogállásával lett azonos, azzal az el nem hanyagolható különbséggel azonban, hogy az általuk teljesített szolgálat, a katonáskodás, jóval kedvezőbb helyzetet biztosított számukra a földműveléssel, a kézművességgel vagy egyéb, alantasabbnak számító tevékenységgel szolgáló többi várnépbeliekhez képest. A várjobbággyá nem váló egykori *miles*ek lehettek tehát a XIII. században felfeltűnő hadakozó várnépbeliek elődei, s ilyen *miles* eredetűek lehettek a borsodi vár 1219-ben említett várnépei is.

A várjobbágyság kialakulása hosszan elnyúló folyamat eredménye volt. E folyamat kiindulási pontja kétségtelenül a királyi várszervezet XI. század elejére tehető létrehozásában jelölhető meg, önmagában azonban a várszervezet életrehívása nem teremtette meg a várjobbágyok társadalmi rétegét. A XI. század első

77 *Hóman 1912.*, 72–73. o. (bár előadásának számos egyéb megállapítása, megítélésünk szerint, téves); *Novák 1940.*, 12. .; *Kristó 1986.*, 199. o. – A korai iobagio terminus mindkét említett értelmezési lehetősége előtt nyitva hagyja az utat Szűcs Jenő, l. *Szűcs 1981.*, 5. o. (v.ö. még *uo.* 37. o.)

78 1219: *VR* 223. sz.

79 V. ö. *Zsoldos 1991.b.*, 49. o.

felében legfeljebb a várszervezetben szolgálatot vállaló közszabad *miles*ekről beszélhetünk, de nem várjobbágyokról. Minden ide vonható adatunk arra utal, hogy a várjobbágyság kialakulására a XI. század második felében, közelebbről Szent László uralkodásának idején került sor. Ez az az időszak, amelyben megjelent a jogállásoknak egy olyan új, addig nem létező típusa, a kötött szabadság, amelybe a várjobbágyi jogállás is beletartozott. Erre az időre vesztette el közszabadságát a királyi birtokszervezetekben korábban közszabadként önként vállalt szolgálatot ellátó *miles*-réteg, amelynek egy része a várszervezet alacsonyabb szintű igazgatásában betöltött tisztségei révén kialakuló várjobbágyság magját alkotta, s amely maga is egyfajta – a várjobbágyi – kötött szabadság birtokosa lett. A *miles*ek másik csoportja ugyanakkor hadakozó várnépbeliként tagolódott be a királyi várszervezet népeinek hierarchiájába: e csoport tagjait csak megbecsültebb szolgálatuk különböztette meg a többi várnépbelitől, de nem státusuk. S végül, a XI. század második felének, végének forrásanyagában jelentkeznek az első olyan adatok, amelyek a várak száznagyi és tíznagyi tisztségeit ellátó jobbágyainak meglétéről tanúskodnak. A kialakuló várjobbágyság a XII. század első felében, a jobbágyi szabadságok élvezésének és a tényleges tisztségviselésnek az egymástól való elszakadása után nyerte el végleges, a királyi várszervezet fennállásáig – s részben azon túl is – általánosan jellemző formáját. Ezzel a folyamattal szoros összefüggésben alakult ki az általános értelmű *iobagio castri* kifejezés. Amíg ugyanis a jobbágyi szabadságok csak a várszervezet tényleges tisztségviselőit illeték meg, az ilyen személyeknek a királyi várszervezeten belül élvezett kiváltságos helyzetét pontosan kifejezte a tisztségviselés tényének a betöltött tisztség puszta megnevezése révén történő megjelölése is. Amint azonban elvált egymástól a tényleges tisztségviselés és a jobbágyi jogok élvezése, szükségessé vált egy olyan általánosító terminus használata, amely egyaránt vonatkozott mindazokra, akik tisztségeket ugyan nem viseltek, de a várszervezeten belül ugyanazoknak a jogoknak voltak a birtokában, mint a tisztségeket ténylegesen is betöltő társaik. Ezt a szerepet látta el a várjobbágy (*iobagio castri*) terminus, mely ily módon egy sajátos helyzetben lévő társadalmi csoport jogállásának, státusának elnevezésévé vált.

AO = Anjoukori okmánytár I–VII. (Szerk.: *Nagy Imre, Nagy Gyula).* Bp., 1878–1920.

ÁUO = Árpádkori új okmánytár I–XII. (Közzéteszi: *Wenzel Gusztáv*) Pest–Bp., 1860–74.

Bakay 1978. = *Bakay Kornél*: A magyar államalapítás. Bp., 1978.

Bárczi 1941. = *Bárczi Géza*: Magyar szófejtő szótár. Bp., 1941.

Bolla 1983. = *Bolla Ilona*: A jogilag egységes jobbágyosztály kialakulása Magyarországon. Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat, 100. sz. Bp., 1983.

Bónis 1947. = *Bónis György*: Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban. Kolozsvár, é. n. (1947)

Bónis 1956. = *Bónis György*: István király. Bp., 1956.

Borosy 1974. = *Borosy András*: A XI–XII. századi harcosrétegünk néhány kérdéséről. *Hadtörténelmi Közlemények* (Új folyam) 21(1974), 3–27. o.

Borosy 1983. = *Borosy András*: A királyi várispánságok hadakozó népei Magyarországon a tatárjárás előtt. *Hadtörténelmi Közlemények* (Új folyam) 30(1983), 3–24. o.

CD = Codex diplomaticus Hungarie ecclesiasticus ac civilis I–XI. (Stud. et op. *Georgii Fejér)* Budae, 1829–44.

CDCr = Codex diplomaticus regni Croatie, Dalmatiae et Slavoniae I–XV. (Ed.: *Tade Smiciklas*) Zagrabiae, 1904–34.

CDES = Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I–II. (Ed.: *Richard Marsina*) Bratislavae, 1971–87.

Csáky = Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez I. Oklevelek 1229–1449. Bp., 1919.

Czímer 1914. = *Czímer Károly*: Az Árpádházi királyok várjobbágyai. Szeged, 1914.

DL = *Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Gyűjtemény.*

Eckhart 1946. = *Eckhart Ferenc*: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Bp., 1946.

EFHH = Enchiridion Fontium Historiae Hungarorum. A magyar történet kútfőinek kézikönyve. (Szerk.: *Marczali Henrik*) Bp., 1901.

Erdélyi 1914. = *Erdélyi László:* Anonymus korának társadalmi viszonyai. *Történeti Szemle* 4 (1914) 191–211. o.

Erdélyi 1914–16. = *Erdélyi László:* Árpádkori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései I–III. *Történeti Szemle* 3 (1914) 517–61. o.; 4 (1915), 32–50., 202–226., 334–52., 481–514. o.; 5 (1916), 39–63. o.

Fejérpataky 1982. = *Fejérpataky László*: Kálmán király oklevelei. Értekezések a történeti tudományok köréből, XV. 5. sz. Bp., 1892.

Gerics 1987. = *Gerics József*: A korai rendiség Európában és Magyarországon. Bp., 1987.

Györffy 1958. = *Györffy György*: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az országig I–II. *Századok* 92 (1958), 12–87., 565–615. o.

Györffy 1977. = *Györffy György*: István király és műve. Bp., 1977.

Györffy 1987. = *Györffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–III. Bp., 1987.

Györffy 1990. = *Györffy György*: Besenyők és magyarok. In: *Györffy György*: A magyarság keleti elemei. Bp., 1990.

HO = Hazai okmánytár I–VIII. (Kiadják: *Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly, Véghely Dezső*) Győr–Bp., 1865–91.

Holub 1929. = *Holub József*: Zala megye története a középkorban I. A megyei és egyházi közigazgatás története. Pécs, 1929.

Holub 1938. = *Holub József*: A királyi vármegyék eredete. In: Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. (Szerk.: *Serédi Jusztinián*) Bp., 1938. II. 73–106. o.

Hóman 1912. = *Hóman Bálint*: A társadalmi osztályok Szent István államában. In: Dolgozatok Békefi Remig egyetemi tanári működésének emlékére. (Szerk.: *Pintér Jenő*) Bp., 1912. 61–80. o.

Hóman-Szekfű = *Hóman Bálint-Szekfű Gyula*: Magyar történet I–V. Bp., 1935.[2] (reprint 1990.)

Karácsonyi 1900–1901. = *Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig I–III. Bp., 1900–1901.

Kovács 1964. = *Kovács Ferenc*: A magyar jogi terminológia kialakulása. *Nyelvészeti tanulmányok*, 6. sz. Bp., 1964.

Kristó 1974. = *Kristó Gyula*: A XI. századi hercegség története Magyarországon. Bp., 1974.

Kristó 1986. = *Kristó Gyula*: Az Árpád-kor háborúi. Bp., 1986.

Lederer 1959. = *Lederer Emma*: A feudalizmus kialakulása Magyarországon. Bp., 1959.

LK = *Levéltári Közlemények*. A Magyar Országos Levéltár folyóirata. Bp. 1923–

MES = Monumenta ecclesiae Strigoniensis I–III. (Ed.: *F. Knauz, L. Dedek*) Strigonii, 1874–1924.

Molnár 1959. = *Molnár József*: A királyi megye katonai szervezete a tatárjárás korában. *Hadtörténelmi Közlemények* (Új folyam) 6 (1959), 222–52. o.

MT (ETk) = Magyarország története. Egyetemi tankönyv. I. *Elekes Lajos-Lederer Emma-Székely György*: Az őskortól 1526-ig. Bp., 1965.2

Novák 1940. = *Novák József*: A várjobbágyság intézménye. A debreceni Tisza István Tudományegyetem Történelmi Szemináriumának kiadványai, 10. sz. Debrecen, 1940.

Palásthyak = *Palásthy Pál*: A Palásthyak I–III. Bp., 1890–91.

Pauler 1899. = *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt I–II. Bp., 1899.[2]

Pesty 1882. = *Pesty Frigyes*: A magyarországi várispánságok története különösen a XIII. században. Bp., 1882.

PhRt. = A pannonhalmi Szent-Benedek rend története I–XII. (Szerk.:*Erdélyi László, Sörös Pongrác*) Bp., 1902-16.

RA = *Szentpétery Imre-Borsa Iván*: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I–II. Bp., 1923–87.

RHMA = Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana. (Ed.: *Stephanus Ladislaus Endlicher*) Sangalli, 1849.

R. Kiss 1932. = *R. Kiss István*: Az egységes magyar nemesi rend kifejlődése. Klny. a debreceni m. kir. Tisza István Tudományegyetem 1932–33. évi évkönyvéből. Debrecen. 1932.

Századok = *Századok*. A Magyar Történelmi társulat folyóirata. Bp., 1867–

Szilágyi 1937. = *Szilágyi Loránd*: Az Anonymus-kérdés revíziója I–II. *Századok* 71 (1937), 1–54., 136–202. o.

Szűcs 1981. = *Szűcs Jenő*: Megosztott parasztság – egységesülő jobbágyság. A paraszti társadalom átalakulása a 13. században I–II. *Századok* 115 (1981), 3–65., 263–319. o.

Szűcs 1984. = *Szűcs Jenő*: Az 1267. évi dekrétum és társadalmi háttere. Szempontok a köznemesség kialakulásához. In: Mályusz Elemér Emlékkönyv. Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok. (Szerk.: *H. Balázs Éva, Fügedi Erik, Maksay Ferenc*) Bp., 1984. 341–94. o.

Tagányi 1896. = *Tagányi Károly*: Magyar erdészeti oklevéltár 1015–1742. I. Bp., 1896.

Tagányi 1909. = *Tagányi Károly*: Karácsonyi új magyarázata a polgár szó eredetéről I–II. *Magyar Nyelv* 5 (1909), 107–17., 153–65. o.

Tagányi 1914. = *Tagányi Károly*: Válasz dr. Erdélyi László megjegyzéseire. *Történeti Szemle* 3 (1914), 435–51. o.

Tagányi 1916. = *Tagányi Károly*: Felelet dr. Erdélyi Lászlónak „Árpád-kori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdéseire". *Történeti Szemle* 5 (1916), 296–320., 409–48., 543–608. o.

TESZ = A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III. (Főszerk. *Benkő Loránd*) Bp., 1967–76.

Teutsch-Firnhaber = *Teutsch, G.D.-Firnhaber, F.*: Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens I. Wien, 1857.

UB = Urkundenbuch des Burgerlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg I–IV. (Bearb. von *Hans Wagner, Irmtraut Lindeck-Pozza*) Graz-Köln-Wien, 1955–85.

Veszprémy 1985. = *Veszprémy László*: Az Árpád-kori várszervezet klerikus várjobbágyairól. *Hadtörténelmi Közlemények* (Új folyam) 32 (1985), 421–25. o.

VR = *Karácsonyi János-Borovszky Samu*: Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróba-lajstrom. Bp., 1903.

Závodszky 1904. = *Závodszky Levente*: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Függelék: A törvények szövege. Bp., 1904.

Zsoldos 1991.a. = *Zsoldos Attila*: Terra hereditaria és szabad rendelkezésű birtok. Szempontok a várjobbágyi birtoklás egyes kérdéseinek megítéléséhez. In: Unger Mátyás Emlékkönyv.(Szerk.: *E. Kovács Péter, Kalmár János, V. Molnár László*) Bp., 1991. 23–37.o.

Zsoldos 1991.b. = *Zsoldos Attila*: A királyi várszervezet és a tatárjárás. *Hadtörténelmi Közlemények* 104 (1991), 45–76. o.

Attila Zsoldos

THE EMERGENCE OF THE LEGAL STATUS OF THE IOBAGIONES CASTRI

Summary

One of the most prominent characteristics of the society of the Age of the Árpáds in Hungary was the manyfoldedness of the legal stati, which arranged the individuals of the society into different groups. The different legal stati were incidental to different rights and obligations; the social standing of the holders of certain legal status was marked out by the system of rights and obligations. The iobagiones castri were a special social group in Hungary and this study treats the formation of their legal status and surveys the attainments concerning the basic characteristics of the fully developed legal status of the aforementioned iobagiones castri

Attila Zsoldos

LA FORMATION DU STATUT JURIDIQUE DE IOBAGIONES CASTRI

Résumé

La diversité des statuts juridiques (avec le terme de l'époque: status), rangeant les membres de la société dans des groupes différents, est l'une des caractéristiques les plus marquantes de la société hongroise de l'époque Arpadienne. Aux statuts juridiques différents étaient liés des droits et des obligations précis, et le système de ceux-ci désignait la place du possesseur du statut juridique dans la société. C'était pareil dans le cas des vassaux du château aussi. L'essai examine le cours de la formation du statut juridique de vassal du château et en même temps, il résume les connaissances concernant les caractéristiques de base du statut juridique évolué du vassal du château.

Attila Zsoldos

DIE ENTSTEHUNG DES RECHTSSTANDES DER BURGIOBAGIONEN

Resümee

Eine der auffallendsten charakteristischen Züge der ungarischen Gesellschaft der Arpadenzeit ist die vielfalt der Rechsstände – mit dem damaligen Wortgebrauch *status* –, durch welche die Mitglieder der Gesellschaft in verschiedene Gruppen organisiert wurden. Die einzelnen Rechtsstände waren mit gewissen Rechten und Pflichten verbunden, ihr System bestimte die Stelle ihrer Besitzer innerhalb der Gesellschaft. So verhielt es sich auch im Falle der Burgiobagionen. Im vorliegenden Aufsatz wird der Entstehungsprozeß des Rechtsstandes der Burgiobagionen untersucht, sowie eine Überblick über die grundlegenden Charakteristika dieses Rechtsstandes geboten.

Аттила Жольдош

ФОРМИРОВАНИЕ ЮРИДИЧЕСКОГО ПОЛОЖЕНИЯ КРЕПОСТНЫХ

Резюме

Одной из наиболее ярко бросающихся в глаза характерных особенностей венгерского общества эпохи королей из династии Арпадов является разнообразие „статутов" (как говорилось в то время), т. е. юридических положений, определявших членов общества в различные правовые группы. Некоторые правовые положения были сопряжены с определенными правами и обязанностями, система которых определяла владельцу этого правобого положения его место в общество. Так обстояло дело и для крепостных крестьян. Автор статьи рассматривает процесс формирования правового положения крепостных и одновременно делает обзор основых параметров статута крепостных, сформировавшего к тому времени.

DOMOKOS GYÖRGY

BUDA VISSZAVÍVÁSÁNAK OSTROMTECHNIKAI PROBLÉMÁI

Harcok a felmentő sereg ellen és a győzelem kivívása[1]

IV. A VÁR ELFOGLALÁSA

4.1 Harc a felmentő sereg ellen

4.1.1 Harcok és intézkedések az ostrom védelmében a felmentő sereg beérkezéséig

A kívülről jövő segítségnyújtási és felmentési kísérletek elleni harc már jóval a Szulejmán nagyvezír által vezetett török sereg Buda alá érkezése előtt megkezdődött. A hadvezetés a Vár körülzárása után szinte azonnal Dél felé, illetve Székesfehérvár alá küldte csaknem az egész lovasságot. Ezáltal szemmel tartották a török seregek hagyományos, a Duna mellett Eszéktől Buda felé vezető felvonulási útját, illetve a viszonylag jelentős erejű fehérvári török helyőrséget. Ezzel egy időre megoldották a lovasság takarmányellátását is. Voltaképp hasonló megfigyelő feladatot látott el a Duna-Tisza–közén július közepéig Mercy és Heißler hadteste is, amelynek az Eger, Nagyvárad és Temesvár irányából várható török akciókat kellett elhárítania. Az egri törökök lesre csalásával küldetésüket sikerrel teljesítették, majd augusztus 2-án csatlakoztak a főseregheż.

A hadvezetés a visszatérő lovasság és a felderítők jelentései alapján már augusztus 2-án hírét vette, hogy a nagyvezír elhagyta Eszéket.[2] Ezért Lotharingiai Károly és Miksa Emánuel még aznap haditanácsot tartott. Ennek megfelelően 4-én „a fenséges hercegek személyesen mentek megszemlélni a dombokat és valamennyi átjárót",[3] majd pedig 5-én „több felderítő csoportot küldtek ki, hogy

1 A tanulmány első része (Az ostrom előzményei és menete a döntés időszakáig) az 1993/1. számban jelent meg (3–58. o.).

2 Budavára visszavétele. Írta egy szemtanú. (Angolból fordította, előszóval s jegyzetekkel ellátta *Deák Farkas.*), Budapest, 1886. 69. o. aug. 2., (a továbbiakban: *Deák*); *Henrik* szász herceg és brandenburgi lovasezredei naplója Buda 1686-ki ostromáról. (Közli: *Károlyi Árpád.*) Történelmi Tár, 1886. 503–520. o., 695–710. o., (a továbbiakban: *Henrik*), 696. o. aug. 2., 3.; Jelentések a Budát vívó táborból 1686 június–augusztus. (Közli: *Károlyi Árpád.*) Történelmi Tár, 1886. 711–786. o., (a továbbiakban: *Jelentések*), 755. o. aug. 2.; Hadinapló avagy Buda visszafoglalása... összeállította

biztosabb híreket szerezzenek".[4] Ugyanekkor „Ist vor unsern Lager von der Donau an bis zu des Herzogs von Lothringen Campement hinüber mit ravellinen und redutten ein circumvallationslinie gezogen",[5] amely munkálatokba „még a lovasságot is belevonták, hogy kicsit kíméljék a gyalogságot".[6] A lovasságnak ugyanis a török had közeledtével megszűnt korábbi „megfigyelő hadtest" szerepe, amelyet a Sárvíz környékén látott el, és visszatérve Buda alá, felderítésen, járőrözésen és az utánpótlás biztosításán túlmenően egyéb lényeges tevékenységet nem folytatott.

Az elkészült vonalakba 7-én már a tüzérséget is beállították.[7] Ugyanakkor azonban Grimani kissé szkeptikusan állapította meg, hogy „ez a munka kitűnő, ha tekintetbe vesszük a sietséget, mellyel azt el kellett végezni".[8]

A circonvallation kiépítése azonban a tennivalóknak csak egy részét jelentette. Augusztus 6-án áttelepítették a tábort, minden egység szállása a circonvallation vonalán belülre került, így a főparancsnokság is „ist ... in der Mitte der Armee gesetzt".[9] Mindezekkel párhuzamosan folyt az ostromárkok, különösen a contrevallation megerősítése is, hogy elejét vegyék a védők akcióinak. Az élelmiszert a pesti oldalon helyezték biztonságba, a sebesülteket és betegeket pedig a Margitszigetre szállították át, s odavitték a hajókat is.[10]

A hadvezetés intézkedett a csapatok mozgását, elhelyezkedését illetően is. Már augusztus 7-én „parancs jött, hogy mindenki álljon fegyverben, hogy készenlétben legyenek arra az esetre, ha a törökök feltűnnének".[11] A továbbiakra nézve a Hadinapló ugyancsak 7-i bejegyzése szolgáltat pontos információkat: „... a zászlóaljakat beosztottuk a lovasszázadok közé. A bajor választófejedelmiek vonala a Dunától a völgyig húzódik, amely Buda felé néz. Itt kezdődik a már jelzett csatarendben a császári hadsereg vonala és egészen a Szent Pál völgyéig tart. Ezt a Szent Pál völgyét a brandenburgi választófejedelmiek szállták meg, lezárja Heißler regimentje. Ettől a völgytől jobboldalt Lodron áll a Sváb-hegyen, a hegy másik oldalán az ágyúk mellett a Bercsényi-huszárok; az alsó városfalnál egy elsáncolt táborba 3000 fős német gyalogságot vezényeltünk, mellettük hajdúk vannak, akik a középső kapunál gróf Esterházy győri vicegenerálissal maradnak, a

4 *Önkéntes*, 278. o. aug. 5.; l. még: *Jelentések*, 758. o. aug. 5.; *Zenarolla*, 138. o. aug. 7.

5 „Táborunk [ti. a bajor] előtt a Dunától kezdve egészen a Lotharingiai herceg táboráig egy ravelinekkel és redoute-okkal ellátott circumvallatios vonalat húztak, ..." Hadtörténelmi Levéltár. Törökkori anyag. VII./201. 1686–1696. (14.) 12. doboz. (a továbbiakban: HL T. 12.), 1686/46. *„Diarium.* über den von Ihro Churfürstl. drlt: in Bayern, nacher Ungarn vorgenommen vierten Feldzug wider den Erbfeind, vnd was auf solche Reise von Tag zu Tag vorbeigangen im Jahr 1686." (a továbbiakban: *Diarium*), aug. 5.

6 *Önkéntes*, 278. o. aug. 5.

7 *Henrik*, 698. o. aug. 7.

8 *Bubics Zsigmond*: Cornaro Frigyes velencei követ jelentései Buda várának 1686-ban történt ostromáról és visszavételéről. Budapest, 1891. (a továbbiakban: *Bubics*), 268. o. *Grimani* aug. 9-i levele.

9 „ ... a sereg közepére került." Hadtörténelmi Levéltár. Törökkori anyag. VII./201. 1675–1686. (13.) 11. doboz. (a továbbiakban: HL T. 11.) *1686/11.* „Berichte a. d. Feldlager von Ofen vom 15ten Juli bis 12ten September. 1686." (a továbbiakban: 1*686/11*), aug 7.

10 HL T. 11. *1868/44.* „Diarium, Waß hinder den 6. April 1686. alß die Chur Sachßl. nach Ungarn destinirten Völcker von dresden abgemarchiret und was ferner bey der Belagerung von Ofen bis dato vorgegangen und tentiret worden." (a továbbiakban: *1686/44.*), aug. 7.; *Zenarolla*, 138. o. aug. 7.; *Önkéntes*, 280. o. aug. 7.; *Károlyi Árpád:* Buda és Pest visszavívása 1686-ban. A kétszázötvenéves évfordulóra átdolgozta *Wellmann Imre*. Budapest, 1936. (a továbbiakban: *Károlyi*), 331. o.

11 *Önkéntes*, 279. o. aug. 7.; l. még: *Jelentések*, 759. o. aug. 7.; *Zenarolla*, 138. o. aug. 7.

többi hajdú az alsó kapunál, a folyam mellett táborozik, akikhez 100 németet csatlakoztattunk, hogy őrizzék a kaput."[12]

Ezek az intézkedések azt bizonyítják, hogy a vezérek nem becsülték le a közeledő veszedelmet, és a hadvezetés, nyilvánvalóan okulva 1684 tapasztalatain, igyekezett minden tőle telhetőt megtenni a várható áttörési kísérletek kivédésére.

4.1.2 A felmentő sereg

A török seregről és annak felvonulásáról, leszámítva Szilahtár Mehmed és Rasid török krónikáit,[13] döntően másodkézi, keresztény forrásból származó információk állnak rendelkezésemre. Minden jel arra mutat, hogy ez utóbbi tudósítások nagyjából azonos felderítői jelentéseken, vagy ugyanazon szökevények beszámolóin alapulnak. Az információk bizonytalanságát egyébként kitűnően jellemzi a naplókban felbukkanó rengeteg találgatás, magyarázkodás is.

Mint említettem, az augusztus 2-i bejegyzések szerint a nagyvezír átkelt az eszéki hídon, a 6–7-i jelentések pedig már arról szóltak, hogy a szeraszker 20 000 (26 000) főnyi seregével Székesfehérvár alatt táborozott, s követte őt a nagyvezír ismeretlen számú katonával.[14] A források egybehangzó állítása szerint a felmentő sereg előőrsei augusztus 8-án bukkantak fel a Budát övező hegyek tetején,[15] s végül 12-én a fősereg is „látóközelbe került a táborhoz".[16] Ugyanakkor viszont kiderül az is, hogy a nagyvezír korántsem volt biztos a sikerben, döntéseinek halogatása és akcióinak bátortalansága legalábbis erre utal. Még a török krónikás is kiemeli ezt, mondván, hogy a nagyvezír „lassú és határozatlan előkészületeket tett"[17] a keresztények megtámadására. Ennek okára némi fényt vet – többek között – a Diarium megjegyzése, miszerint „der Groß-Vezier sich nit getraue die Unsrigen, weillen wir ihnen so stark gemacht worden, anzugreiffen, hingegen wolle er sich auch mit seiner armee nit weit von Esseckh weklassen, aus beysorg das von dem Schulzischen corpo die Pruckhen hinder seiner abgebrennt und so dann der Pass widerumber zurückzukommen, ihm abgeschnitten werden dürffte".[18]

A török hadvezetés tétovázását jelzik továbbá azok a hírek is, melyek tudni vélték, a felmentő sereg elsődleges céljául azt jelölték meg, hogy csapatokat juttasson be az ostromlott várba, de kerülje el a nyílt csatát a keresztény sereggel.[19]

12 *Lotharingiai Károly* hadinaplója Buda visszafoglalásáról. 1686. (Sajtó alá rendezte és fordította *Mollay Károly*), Budapest, 1986. (a továbbiakban: *Hadinapló*), 166. o. aug. 7., l. még: *Richards*, 266. o. aug. 13.; *Deák*, 76. o. aug. 10.

13 Buda visszafoglalásának emlékezete. 1686. (Összeállította *Szakály Ferenc*), Budapest, 1986. (a továbbiakban: *Szakály*), 411–442. o., 443–448. o.

14 *1686/11.* aug. 7.; *Diarium*, aug. 6.; *Henrik*, 697. o. aug. 6.; *Jelentések*, 759. o. aug. 7.; *Önkéntes*, 279. o. aug. 6.

15 *1686/11.* aug. 8.; *1686/44.* aug. 8.; *Richards*, 265. o.; *Deák*, 75. o.; *Henrik*, 698. o.; *Bubics*, 270. o.; *Grimani* aug. 9-i levele 8-ra vonatkozóan; *Hadinapló*, 165. o.; *Zenarolla*, 138. o.; *Önkéntes*, 280. o.; *Károlyi*, 330. o.; 332. o.

16 *Önkéntes*, 282. o. aug. 12.

17 *Szakály*, 431. o., l. még: *Zenarolla*, 138. o. aug. 8.; *Önkéntes*, 279. o. aug. 5.

18 „... a nagyvezír félt a mieinket, mivel mi erősebbek voltunk nála, megtámadni, ellenben seregével sem akar túl messzire eltávolodni Eszéktől, abbeli félelmében, hogy Schulz hadteste felégetheti mögötte az (eszéki) hidat, s így az út, hogy újfent visszatérjen, számára el lenne vágva." *Diarium*, aug. 7., l. még: *Deák*, 75–76. o. aug. 8.

19 *Deák*, 75. o. aug. 7., 78. o. aug. 12.; *Zenarolla*, 138. o. aug. 8.; *Önkéntes*, 280. o. aug. 9.

Ezek után önként adódik a kérdés, vajon milyen erőt képviselt az egész felmentő sereg? A szeraszker Fehérvár alatt álló seregét a híradások csaknem egyöntetűen 20 000 (26 000) fősnek mondják, de semmit sem, vagy csak bizonytalan adatokat tudnak a nagyvezír csapatairól. Megfigyelhető továbbá, hogy az ellenség közeledtével változnak az annak nagyságáról szóló hírek, de az adatok szórása továbbra is igen nagy marad, vagyis az informátorok a már előttük álló török sereg létszámát sem tudták megbízhatóan felbecsülni. A legkirívóbb számot Grimani közli egyhelyütt, egy szökött rabszolga szavaira hivatkozva, mely szerint az ellenség 100 000 főt számlál, s abból 30 000 a tatár.[20] Ugyanakkor az 1686/11. sz. napló egyik jelentése csak a 20 000-es számot tekintette bizonyosnak.[21] Összességükben azonban a források, feltételezhetően újfent azonos hírek alapján, a 60-70 000 fős létszámot tartották valószínűnek.[22]

A felmentő sereg összetételére, s ezen keresztül harcértékére vonatkozóan szintén igen kevés és eltérő információ áll rendelkezésünkre. A tatárok, valamint a janicsárok és szpáhik jelenléte biztosra vehető, de ez önmagában nem mond semmit. Károlyi azonban, Girardin portai francia követ levelére hivatkozva, közli, hogy a nagyvezír maga gyengének, szedett-vedettnek tartotta seregét, a 65 000 emberből csak a 8–10 000 janicsár és az 5000 szpáhi képviselt valamelyest katonai erőt.[23]Ha ezt hitelesnek fogadom el, úgy a török sereg már csak létszámát tekintve jelentett némileg komolyabb ellenfelet, ám ez a tényező önmagában ekkor már korántsem volt elegendő a császári sereg harcászati és taktikai fölényének ellensúlyozására.[24]

4.1.3 Harcok a felmentő sereg beérkezése után

Augusztus 8-tól 12-ig a török sereg előőrsei igyekeztek kitapogatni az ostromlók gyenge pontjait. Nap nap után megjelentek a Budát övező hegyeken, olykor összecsapva az ellenük kirendelt lovassággal, köztük a magyar huszárokkal. Augusztus 12-én megérkezett a török főserege is, s ez döntés elé állította a keresztény hadvezetést: bevárja az ellenséget a circonvallation mögött, vagy kihasználva harcászati fölényét, nyílt ütközetben próbálja a támadást visszaverni. Lotharingiai Károly ez utóbbi mellett döntött.[25] Elhatározását segítette, hogy az egyik elesett török tisztnél olyan tartalmú levelet találtak a budai pasának címezve, amely felfedte a főparancsnok számára az ellenség szándékát. Eszerint a törökök másnap, 13-án segítséget akartak bejuttatni Budára.[26] Ennek ismeretében hozott ren-

20 *Bubics*, 274. o., *Grimani* aug. 12-i levele.

21 *1686/11.* aug. 10., 11.

22 Az egyes forrásokban az aug. 14-i ütközetig újra és újra felbukkannak különböző becslések és találgatások: *1686/11.* aug. 7., 9., 10., 11., 12.; *Diarium*, aug. 6.; *Richards*, 265. o. aug. 6.; *Deák*, 72. o. aug. 4., 75. o., aug. 7., 8., 77. o. aug. 11., 79. o. aug. 12.; *Henrik*, 697. o. aug. 6.; *Jelentések*, 755. o. aug. 2., 758. o. aug. 6., 759. o. aug. 7., 11., 760. o. aug. 10.; *Bubics*, 267. o. aug. 7., 270. o. aug. 9., 274. o. aug. 12.; *Hadinapló*, 164. o. aug. 6., 172. o. aug. 13.; *Zenarolla*, 136. o. aug. 4., 138. o. aug. 8., 140. o. aug. 10., 11.; *Önkéntes*, 279. o. aug. 5., 6., 282. o. aug. 12., 13.; *Károlyi*, 337. o. legalább 50–60 000-re teszi számukat.

23 *Károlyi*, 345. o.

24 Példa erre a kahlenbergi (1683. szept. 12.), a hamzsabégi (1684. júl. 22.), vagy a táti (1685. aug. 16.) csata.

25 *Deák*, 78. o.; *Henrik*, 699–700. o.; *Bubics*, 273. o. *Grimani* aug. 12-i levele; *Hadinapló*, 170 o.; *Zenarolla*, 141. o.; *Önkéntes*, 282. o. Érdekes, hogy *Károlyi*, 331. o. épp az ellenkezőjét állítja, viszont a 333. oldalon megerősíti ezt.

26 *Deák*, 78. o. aug. 12.; *Zenarolla*, 141. o. aug. 12.; *Önkéntes*, 282. aug. o. 12., 13. Ugyanezt erősítették meg a kémek és szökevények jelentései is: *1686/11.* aug. 12.; *Diarium*, aug. 13.; Bubics, 273. o. *Grimani* aug. 12-i levele.

delkezéseiről a Hadinapló eképp tájékoztat: „...elhatároztuk tehát, hogy az ellenséget az elkészített vonalakon – amelyeket a velük határos magasabb hegyekről ellenőrizni lehet – kívül fogjuk bevárni. Ezért a mi bal szárnyunktól, azaz Stryrum regimentjétől kezdve a hegyek felé, egyenes vonalat választottunk, a hegyek előtti nagy és meredek völgyig. Ezáltal egyenes vonal köt össze bennünket a bajor választófejedelmiekkel és egyik a másiknak segítségére lehet."[27]

Hogy ezeknek az intézkedéseknek a végrehajtása a kéthavi ostromtól megtizedelt csapatokkal mekkora gondot okozott, azt Richards egy elejtett megjegyzése teszi szemléletessé: „A zászlóaljak ámbár ez időben szám szerint igen gyengék voltak, mégis hogy sokat mutassanak, nagy helyet foglaltak el.[28] A Grimani által a keresztény sereg elosztásáról közölt adatok is csapatok megfogyatkozott létszámát igazolják: az árkok őrzésére 4000 német gyalogost, 2000 talpast, 3000 német és 1000 magyar lovast rendeltek, míg a kivonuló seregbe 10 800 német és 1000 magyar gyalogost, valamint 16 000 német és 3000 magyar lovast osztottak be.[29]

Augusztus 13-án a nagyvezír csakugyan megindította csapatait a Vár irányába, „mintha táborunk megtámadását célozná".[30] Erre a keresztények is, az előzőekben elmondottaknak megfelelően, csatarendbe álltak, mert arra számítottak, hogy „es werde gleich zu einer von den unsrigen mit Freuden erwartete Haupt action kommen".[31] A törökök végül is nem bocsátkoztak csatába, csak a szokásos csetepatékra került sor a tatárok és a magyar huszárok között, majd estére visszahúzódtak a hegyek mögött levő táborukba. A császári sereg ennek ellenére teljes harckészültségben várta a reggelt.[32]

4.1.3.1 Az augusztus 14-i ütközet[33]

Ezen a napon a nagyvezír ismét felvonultatta csapatait a bajorok tábora előtt elterülő síkra. A keresztény sereg a már bevált alakzatban – a bajorok a circonvallation mögött, a császáriak velük egyvonalban, de azon kívül – várta az ellenséget. A nagyvezír szándéka feltehetően az volt, hogy főerejével leköti a keresztények figyelmét, s eközben, „gyanítván, hogy mi nem vagyunk eléggé figyelmesek, egy 10 000 emberből álló különítményt, ... a hegyekre küldött azon paranccsal, hogy az ostromlott városnak minden körülmény között segélyt hozzanak".[34] Tervük nem vált be, a szövetségesek harcrendjét jobbról, a hegyek mögött megkerülni szándékozó hadmozdulatot felfedezték. Lotharingiai Károly

27 *Hadinapló*, 170. o. aug. 12.

28 *Richards*, 266. o. aug. 13.; l. még: *Károlyi*, 330. o.

29 *Bubics*, 274. o. *Grimani* aug. 12-i levele; *Károlyi*, 337. o., 338. o.

30 *Richards*, 266. o. aug. 13.

31 „... azonmód megindul a mieink által örömmel várt fő támadás." *Diarium*, aug. 13.

32 Uo.; *Richards*, 266. o. aug. 13.; *Deák*, 79. o. aug. 13.; *Henrik*, 700. o. aug. 13.; *Hadinapló*, 172. o. aug. 13. A 13-i eseményekről l. még: *Károlyi*, 338–339. o.

33 Az ütközetről valamennyi forrás tudósít (kivéve a *„Jelentések"*-et), ezek használhatósága azonban igen eltérő. *Károlyi*, 339–343. o. leírása mellett a legjobb: HL T. 12. *„Journaux."* (1686) (a továbbiakban: *Journaux*), aug. 14.; *Diarium*, aug. 14.; *Richards*, 266–269. o.; *Deák*, 79–82. o.; *Henrik*, 700–701. o.; *Hadinapló*, 172–175. o.; *Zenarolla*, 141–143. o. L. még: *1686/11.* aug. 14.; *Bubics*, 276–279. o. *Grimani* aug. 16-i levele; *Önkéntes*, 283. o.

34 *Bubics*, 276–277. o.

ekkor parancsot adott Dünnewald lovassági tábornoknak, a jobbszárny parancsnokának, hogy tartóztassa fel a török különítményt. Ugyanekkor valószínűleg megerősítették a circonvallationt a Szent Pál völgye felől védő Heißler csapatait is. Dünnewald a magyar huszárokkal, Lodron horvát ezredével, a Serau és a Schultz (esetleg még a Styrum?[35]) dragonyosokkal megszállta az ellenség útjába eső magaslatokat.[36] A bokros terep ellenőrzésére pedig 2 zászlóaljnyi gyalogságot rendeltek. A törökökkel elsőként a magyarok csaptak össze, „és habár a képzelhető vitézséggel harcoltak",[37] a túlerő visszavetette őket. Hátrálásuk zavarba hozta a mögöttük állókat is. Dünnewald ekkor további egységeket kért és kapott a fővezértől. A magyarok megfutamodása után nagy lendülettel előretörő törököket az idejében érkező Caprara, Pálffy, Taaffe, Neuburg és Fürstenberg vértesek rohama, valamint a segítség láttán felbátorodott magyarok ismételt támadása megállította. Rövid, de heves kézitusa után, a Lodron, Schultz és Serau ezredek oldaltámadásától megzavarodva, a szpáhik elmenekültek a helyszínről. Magukra hagyták a mintegy 3000 főnyi janicsárt, akiket a keresztény lovasság nagyrészt felkoncolt. A törökök teljes veszteségét a források 3000 halottra és 500 fogolyra teszik, de a keresztények zsákmánya lett a különítmény 10 ágyúja, zászlói, és a janicsárok által magukkal hurcolt, a Vár megsegítésére küldött muníció is.

Dünnewald csapatainak sikerét látva Károly herceg elhatározta, hogy megtámadja a török főerőket. Parancsot adott, hogy a balszárny is lépjen ki a sáncok mögül. A sereg kezdett egyenes vonalban felfejlődni, a jobbszárnyra pedig visszatértek a kiküldött lovasezredek is. A törökök ugyan tettek még egyké két erőtlen kísérletet, de a keresztény csapatok előrenyomulása elől, az elővédek némi csatározása után visszavonultak a környező hegyek tetejére, majd onnan táborukba húzódtak.

4.1.3.2 Az augusztus 20-i segítségnyújtási kísérlet

A török sereg a vereség hatására Ercsiig hátrált, ám a felderítői jelentések és a szökevények beszámolói szerint a nagyvezír „bizonnyal további kísérletet fog tenni, hogy a várost megsegíthesse, ha egész táborát darabonként vesztené is el".[38] Ezért a török portyázók és felderítők nap mint nap megjelentek a circonvallation előtt, állandó készenlétre kényszerítve az ostromlókat.

Az események további alakulásában döntő szerepet játszott, hogy a hadvezetés időben értesült a törökök szándékairól. A források szerint már 18-án tudomást szereztek egy újabb különítmény szervezéséről, amely a Várba akar bejutni.[39] Jelentést kaptak arról is, hogy Abdurrahman leveleiben éjszakai támadást javasolt a nagyvezírnek.[40] Károly herceg erre elrendelte, hogy „néhány tartalékezred

35 *Journaux.*
36 Sajnos a leírások alapján nagyon nehéz a pontos helyszíneket meghatározni.
37 *Deák*, 80. o.
38 Uo. 83. o. aug. 15.
39 *Diarium*, aug. 18. o.; *Deák*, 86. o. aug. 20. o.;

legyen állandóan készenlétben",[41] de ugyancsak emiatt „bis zum hellen tage das ganze lager in gewähr gestanden".[42]Az előrelátásnak meglett az eredménye, mert a török, hírt kapván a keresztény sereg harci készenlétéről, elállt a 18-án éjjelre tervezett akciójától. A fáradtság mellett talán ez utóbbi esemény miatti megkönnyebbülésnek tudható be, hogy a török különítménynek 20-án hajnalban sikerült meglepnie az ostromlók táborát.

A mintegy 2000 szpáhiból és ugyanannyi janicsárból álló csapat a hajnali köd leple alatt csendben felvonulva, virradatkor tört rá a Szent Pál völgyében állomásozó császári őrségre, amely nem tudta őket feltartóztatni. A törökök átrobogtak az ott táborozó brandenburgiak között, s a városfal irányába nyomultak előre. Ekkorra a környéken levő egységek is magukhoz tértek a meglepetésből. Mire azonban az őrség és a Lodron ezred oldalba kapta az ellenséget, „az első három zászló" „an drey unterschidenen orten, wo die Linie nicht besetzet war, durchdrangen".[43]A törökök csakhamar elérték a városfal előtt húzódó sáncokat, de az onnan jövő puskatűz a Retek utcai üteg felé térítette el őket. Ám az árkokon és sáncokon a lovasok itt sem tudtak átkelni. A megtorpanókat Caprara tábornagy támadta meg a Heißler ezred két századával, majd maga Heißler tábornok is ott termett egy 100 főnyi lovasőrs élén. Rövid, heves kézitusa következett. A szpáhik a császári lovasságtól kergetve, a közlekedőárkok és a contrevallation vonala közé szorulva, valószínűleg a Szent Pál völgye irányába menekültek el. A magukra hagyott janicsárok, többségükben lóról szállva, gyalogosan próbáltak átjutni az akadályokon, s ez az árkok egy őrizetlenül maradt szakaszán sikerült is nekik. Mindeközben a környező árkokból és redoute-okból a gyalogság folyamatosan tüzelt az ellenség mindkét részlegére. A harci zajra a bajor táborban is felfigyeltek, és Königsmark alezredes vezetésével a bajor lovas testőrség frontálisan támadta meg a Fehérvári kapu felé igyekvőket, majd egészen a kapuig üldözte őket. Az általános vélemény szerint a Várba csak mintegy 2–300 janicsár jutott be, akiknek nagy része megsebesült a küzdelemben.

A segítségnyújtási kísérlet támogatására a nagyvezír csapatokat vonultatott fel a bajor táborral szemben. Válaszul Károly herceg is előreküldött a vonalakból néhány ezredet, a nagyvezír azonban nem kockáztatta meg az összecsapást, és visszavonult. Estefelé a törökök „arcátlanul" újra megkíséreltek egy betörést a reggeli helyen, ám az őrség keményen visszaverte őket.[44]

4.1.3.3 Az augusztus 29-i segítségnyújtási kísérlet

Ennek az akciónak a kimenetelét, szinte azt mondhatnám, már előre eldöntötte, hogy a császári hadvezetés megint időben tudomást szerzett a törökök.

41 *Zenarolla*, 145. o. aug. 18., l. még: *Deák*, 85. o. aug. 19.

42 „... az egész tábor reggelig fegyverben állt." *Diarium*, aug. 18., l. még: *Önkéntes*, 285. o. aug. 19.

43 „...három különböző helyen törtek át, ahol az árkokat nem szállták meg." *Hadinapló*, 181. o. aug. 20.; *Jelentések*, 764. o. aug. 20.

44 *Károlyi*, 348–350. o. mellett az akcióról a következő források adták a legtöbb információt: *1686/11.* aug. 20.; *Diarium*, aug. 20.; *Deák*, 86–88. o.; *Henrik*, 703. o.; 764–766. o.; *Hadinapló*, 181–184. o.; *Zenarolla*, 146–147. o. A többi napló aránylag keveset mond a részletekről: *Journaux*, aug. 20.; *Richards*, 269. o.; *Bubics*, 291–292. o. *Grimani* aug. 21-i levele.; *Önkéntes*, 286. o.

szándékáról. Az elfogott levelekből kiderült, hogy a védők már nehezen tartják magukat. Ez nyilvánvalóan kedvező pszichológiai hatással volt a szintén eléggé kimerült ostromlókra. Ráadásul a török sereg ismét naponta felvonult a keresztény tábor ellen, s folyamatosan érkeztek a hírek is annak támadó szándékáról. Ezért Lotharingiai Károly éjjel-nappal minden lehetséges erővel őriztette a circonvallationt, hogy a meglepetést elkerüljék.

A későbbi események szempontjából különös fontosságot kapott az a hír, hogy a törökök a Dunánál, a Vízivároson keresztül akarnak próbálkozni. A Hadinapló augusztus 24-i bejegyzése szerint ezért „az itteni tornyot (ti. a Kakas-rondellát)... 400 némettel és ugyanannyi hajdúval megszálltuk, a kaput és a tornyot a város felől és a Duna mentén, ahol 5 csajka áll, paliszádokkal megerősítettük, minden szükséges munícióval elláttuk, ezenfelül 400 főt vezényeltünk az Alsóváros középső kapujához, hogy ez a készültség mindenütt segíthessen".[45] Ugyanez a helyzet azokkal az augusztus 26–27–28-i jelentésekkel, amelyek folyamatosan tájékoztattak az újabb török különítmény összeállításáról, erejéről, támadásuk helyéről, idejéről, valamint a nagyvezír figyelemelterelő hadmozdulatáról.[46]

Az akciót megelőző eseményekről szóló információk nagyjából fedik egymást, ám magát a segítségnyújtási kísérletet csaknem valamennyi forrás a többitől eltérően beszéli el. További problémát jelent, hogy az általam használt naplók alapján merőben más kép bontakozik ki, mint ahogy Károlyi ismerteti a történteket.[47]

Az ostromlók tehát augusztus 29-én hajnalban az Észak felől a Duna mentén előrenyomuló mintegy 2000 janicsárt, 1000 szpáhit és az őket támogató 1500 tatárt már felkészülten várták. A túlerő elől azonban az Óbudánál levő előőrsnek hátrálnia kellett. Így törökök, áttörve a circonvallation vonalán, eljutottak a már jó előre megerősített Kakas-rondellához. Az onnan rájuk zúduló muskétatűz oldalra térítette ki őket, s a városfal mentén kényszerültek továbbhaladni. Egyesek a magukkal hozott létrák segítségével átmásztak a falon, de a hajdúk felkoncolták őket. A többség a Retek utcai üteg felé vágtatott.

E ponttól kezdve azonban szinte lehetetlen az események megfelelő rekonstruálása. Csupán azt tudtam megállapítani, hogy az üteg irányába vágtató törököket a készenlétben álló keresztény lovasság feltartóztatta, csapatukat több, egymást követő támadással darabokra szakította. Bizonyosnak látszik, hogy egy részük a Rózsadombon keresztül, majd a Duna partján visszamenekült Óbuda

45 *Hadinapló*, 188. o. aug. 24.

46 *1686/11.* aug. 26–28.; *Diarium*, aug. 26–28.; *Richards*, 271. o. aug. 27.; *Deák*, 90–92. o. aug. 25–26., 93. o. aug. 28.; *Henrik*, 706. o. aug. 27–28.; *Bubics*, 304. o. aug. 25., 307–309. o. aug. 27–28. *Grimani* levelei; *Hadinapló*, 189–190. o. aug. 26–28.; *Zenarolla*, 152. o. aug. 25., 154. o. aug. 27.; *Károlyi*, 360. o.

47 Az aug. 29-i kísérletről a legáttekinthetőbb leírást a *Hadinapló*, 190–193. o. és *Henrik*, 706–707. o. adja, de a jelzett helyen már ezek is ellentmondanak egymásnak. Nagyon részletes a *Jelentések*, 767–768. o. is, de mert ez a címzés szerint magától Schöning altábornagytól származik, elsősorban a brandenburgiak szerepére összpontosít. Elég keveset mond a *1686/11.* aug. 29.; *Journaux*, aug. 29.; *Richards*, 271–272. o.; *Zenarolla*, 154–156. o.; *Önkéntes*, 290–291. o. E forrásokban is sok az ellentmondás, legfőképpen a keresztény lovasság beavatkozását, s a szétszakadt török csapatok mozgását illetően. Teljesen használhatatlan *Bubics*, 309–312. o. *Grimani* levele. A *Diarium*, aug. 29. általánosságából kitűnik, hogy a leírás a másik oldalról kapott beszámolókon alapszik. *Károlyi*, 361–364. o. egyrészt egy sor olyan eseményt említ, amiről az általam felhasznált naplók mit sem tudnak, másrészt olyan forrásokra hivatkozik, amelyek nekem nem állnak rendelkezésemre.

felé, ahol az őket fedező egységek (tatárok?) várakoztak. Egy másik csapatuk a Szent Pál völgye irányába futott, ott azonban a 20-i betörés után épített redoute útjukat állta. Valószínűleg itt is érte őket egy lovasroham, a szétszórt maradványokat a brandenburgiak táborában, illetve a főhadiszállás körül vágták le. Elképzelhető, hogy egy csoport, átjutva a contrevallation vonalán, a Fehérvári kapu felé nyomult, ők viszont a bajor őrség fegyvereinek estek áldozatul. Végeredményben azonban a források megegyeznek abban, hogy alig egy-két töröknek sikerült bejutnia a Várba.

Az akció alatt a várbeliek kitörést kíséreltek meg, valószínűbb, hogy a déli oldalon, de visszaverték őket. Hasonlóan a 20-i eseményekhez, a nagyvezír ismét tüntető felvonulással igyekezett a különítményt támogatni, de az összecsapást most sem kockáztatta meg.

4.2 Az ütegek telepítése és ennek időrendje a döntés szakaszában

Az ostrom utolsó szakaszának eseményeit, mint az az előzőekből kiderült, döntő mértékben befolyásolta a török felmentő sereg jelenléte, mert emiatt a keresztényeknek erejüket és figyelmüket két irányban kellett megosztani. Ennek ellenére a tüzérség tovább folytatta a falak és a török állások rombolását, annál is inkább, mivel az újonnan elfoglalt pozíciók megfelelő bázisul szolgáltak (főképp az északi oldalon) a támadás továbbfejlesztésére.

4.2.1 A tüzérség telepítése az északi fronton

Lotharingiai Károly tüzéreinek a külső fal elfoglalásával, vagyis a glacis megkoronázásával kitűnő lehetőségük nyílt a török védelem közvetlen közelről történő rombolására. Ezért a július 27-i roham után nem sokkal,

27. (feltehetően) július 30-án az Esztergomi rondella melletti kurtina (17) közepére emelt állványzaton egy 3, augusztus 4-től 8 (Juvignynél, 2/4, vagy 2/9 ?, 6, Fontanánál, 3/10, 5) ágyús üteget a 2. (24) és 3. fal töretésére;

28. augusztus 1-jén az Esztergomi rondella (15) résében, ugyancsak állványzatra telepítve egy 2 ágyús üteget a rondella paliszádjainak szétlövésére;

29. augusztus 5-re (6-ra?) a Városmajor utca 24. sz. helyén egy 2 ágyús üteget a Veli bég rondella (11) török ütege ellen (ez azonban a térképek tanúsága szerint a Retek utcai üteg (2/2) jobbján állt, valamivel közelebb a városfalhoz (Juvigny 2/7, Fontana 3/?);

30. augusztus 18-ra a contrevallation egyik redoute-jában egy 4 ágyús üteget az ellenség paliszádjainak szétlövésére;

31. augusztus 19-re a Városmajor utca 20. sz. helyén egy 4 ágyús réstörő üteget (2/6) a nyugati kurtina (6) ellen, amelyet azonban a török szétlőtt, így előzőleg még 19-én pótolták a veszteségeket, majd augusztus 21-re 8 (6?) db-ra egészítették ki, illetve

32. július 29-re a kurtinai üteg (két?) oldalán az állványzaton 4 (–4?) mozsarat állítottak fel.

Ami az augusztus 17–26. közötti időszakot illeti, a forrásokban talált viszonylag sok információ ellenére azok értelmezése nehézségekbe ütközik. Egyrészt mindenütt szinte teljesen azonos pontokat jelölnek meg célként, mégpedig „hogy... a Szt. Pál völgyébe néző 2 gömbölyű torony [az Esztergomi és Veli bég rondellák (15, 11)] védelmét leronthassuk",[48] „a bajor attak felé eső [a nyugati kurtinán (6) levő] rést kiszélesíteni",[49] „hogy láncos golyókkal összetörjék és kidöntsék a paliszádokat".[50]Másrészt az üteg helyeként többnyire a contrevallation zárt sáncát (Juvigny 2/6, Fontanánál csak a lövések iránya van berajzolva) jelölik meg, miként Károlyi is az ennek megfelelő Városmajor utca 20. sz. ház helyét.[51]Külön zavaró tényező még, hogy a török által egyszer már szétlőtt üteg újratelepítésének megtörténtét nem minden forrás közli egyértelműen. Mindezek ellenére nézetem szerint a viszonylag tág időhatárok, amelyek között ezt az üteget emlegetik, valamint az a körülmény, hogy augusztus 18–19-én egyszer már működő ütegről beszélnek a kútfők, igazolni látszanak, hogy itt legalább két különböző lövegállásról van szó:

g) Az egyik bizonyosan a contrevallation (második) zárt sáncában levő 8 (talán csak 6) ágyús üteg, amely a nyugati kurtinán tört rést.[52]

h) A másik feltehetően a Retek utcai üteg mellett állhatott, és láncos golyókkal lőtte a második fal réseinek paliszádjait.[53] Mindemellett elképzelhető, hogy ez az augusztus 19-én a paliszádokra tüzet nyitó üteg azonos az augusztus 5-én említettel, csak több ágyút telepítettek oda.

Az elmondottakat azonban a térképek nem támasztják alá.

4.2.2 A tüzérség telepítése a déli fronton

A déli front tüzértevékenységéről július 27. utánra csak igen gyér adatok állnak rendelkezésemre. Itt főként a bajor Diarium és Károlyi leírására támaszkodva azt állapíthattam meg, hogy

33. július 31-re a Nagyrondella (84) déli falánál egy, a magas déli falat (80) lövő, 2 (3?) db 24 fontos ágyúból álló üteg (2/49);

34. augusztus 6-ra a Lisznyai utca végénél egy, a paloták nyugati frontját lövő, bizonytalan számú (5, 9, 12?, Juvignyinél, 2/40, csak 6 db) réstörő ágyúból álló üteg;

35. augusztus 7-re a Nagyrondella torkában balfelől egy, szintén a magas déli falat lövő, 3 (Juvigny 2/42, Fontana, 3/45, szerint 2) ágyús üteg;

36. augusztus 21-re a Nagyrondella keleti oldalán egy 3 (4?) ágyús üteg a török állások lövetésére, illetve

48 *Richards*, 269. o. aug. 8–19.
49 *Henrik*, 703. o. aug. 19.
50 *Önkéntes*, 288. o. aug. 24.
51 *Károlyi*, 346–347. o.
52 *1686/11.* aug. 17., 18.; *Journaux*, aug. 18., 19.; *Richards*, 269. o. aug. 18–19. (?), 269–270. o. aug. 21.; *Deák*, 85. o. aug. 18. (?), aug. 19.; *Henrik*, 702–703. o. aug. 19., 704. o. aug. 23. (?), 705. o. aug. 26.; *Jelentések*, 763. o. aug. 18.; *Hadinapló*, 180. o. aug. 18., 184. o. aug. 21., 188. o. aug. 24., 26.; *Zenarolla*, 145. o. aug. 19.; *Károlyi*, 346–347. o., 351. o.
53 *Deák*, 89. o. aug. 23.; *Önkéntes*, 388. o. aug. 24.

37. augusztus 2-re a Nagyrondella déli falánál egy, a palotákat bombázó 4 mozsaras teknő;

38. augusztus 26-ra a Nagyrondella kapuján kívül egy, a Várat bombázó, 3 mozsárból és 3 haubicból álló üteg készült el.

A fentiekből látható, hogy a felmentő sereg jelenléte viszonylag kevéssé befolyásolta az új ütegek telepítésének ütemét. Ezzel szemben gyökeresen megváltoztak a körülmények: a rendelkezésre álló csekély területen (pl.a falak gerincén), karnyújtásnyira az ellenségtől, annak folyamatos tüzében rendkívüli feladatot jelentett az új állások kiépítése. Másfelől a szűk helyen nem is lehetett volna, s nézetem szerint nem is kellett több ágyút felállítani, hisz a célok minimális távolsága miatt pusztító erejüket teljes egészében ki tudták használni.

Az északi oldalon szinte minden erőt az Esztergomi rondella védelmének szétzúzására vetettek be, s a Vérmező felől tört rés a végső rohamnál döntő jelentőségűnek bizonyult. A bajorok gyalogsági támadása viszont befulladt a paloták déli oldalán, és ezzel együtt a tüzérség is tehetetlenül állt a hatalmas épülettömbbel szemben. Hiába lőtték szét az István-tornyot és a paloták déli és nyugati homlokzatát, a romok csak segítették a törökök védekezését.

4.3 Rohamok Buda ostrománál

Minthogy a XVII. század végi várostromokban a tüzérség önmagában még nem tudta kikényszeríteni a döntést, ez a feladat főleg a gyalogságra hárult. Ily módon a gyalogsági roham az ostromtechnika és a harcászat szempontjából a várvívás legfontosabb momentumának tekinthető. A támadó szinte minden tevékenysége végső soron ezt az akciót készítette elő, és a küzdelem csúcspontját is ez jelentette.

Ennek ellenére ritkaságszámba ment, ha első kísérletre bevették az ostromlott erődítményt. Pedig csaknem valamennyi körülmény amellett szólt, hogy az első akciót bármi áron sikerre vigyék: a drágán fogadott zsoldoskatonák száma a harcok és a betegségek következtében egyre fogyott, az utánpótlás nagy nehézségekkel járt, a harc minden pillanata súlyos pénzösszegeket emésztett fel, közeledett a felmentő sereg, és közben gyorsan múlott a hadjáratokra alkalmas nyári időszak is. A felsorolt problémák Buda ostrománál is a kényszer erejével hatottak a keresztények harcászatára.

Ám elhamarkodni sem lehetett a dolgot. Egy elsietett rohammal csak vágóhídra küldhették a katonákat, miként a július 13-i akció ezt egyértelműen bizonyítja. Viszonylag biztos és gyors eredményt csak módszeres ostromtól várhattak. Ennek érdekében ki kellett építeni a paralleleket, egészen a falak tövéig, hogy a katonák minél közelebbről indulhassanak támadásra, valamint ütegeket kellett telepíteni, ágyúkkal és aknákkal „megdolgozni" a falakat, „megpuhítani" a védőket, ami pedig sok időbe telt.

4.3.1 A rohamok leírása

A szövetséges hadak Buda megvételére tíz (?) rohamot vezettek, különböző célpontok ellen, eltérő erőkoncentrációval. Mint az ostrom legfőbb eseményeiről,

a források viszonylag bőséges információval szolgálnak a történtekről. A rohamok vizsgálatához is szükséges az események rekonstruálása.

1. Időpont: június 24-én este.[54]

Cél: a Víziváros megvétele.

Hely: a városfalon tört rés, illetve a Kakas-kapu.[55]

Események: A jobb oldali rohamoszlop [1][56] a résnél csekély ellenállásra talált, „mert a védelmezők egyszeri lövés után visszahúzódtak a felső városba" [2].[57] A Kakas-kaput azonban a ráakasztott petárda nem törte be [3],[58] így a bal oldali oszlopnak [4] a Kakas-rondella árkában, az ott levő paliszádokon áttörve, a Duna felől kellett megkerülnie az erődítést [5]. E hadmozdulatot a magyar sajkások a folyóról ágyútűzzel támogatták [6]. A jobb oldali csapatok közt a velük rohamozó önkéntesek zavart támasztottak, mire Richards megjegyezte, „hogy ha a törökök megállották volna helyeiket, mindnyájokat elvághatták volna".[59] E „lanyha" védekezés okaként egyébként Károlyi az 1684. évi, a törökökre nézve tragikus eseményeket jelölte meg.[60]

Eredmény: A császáriak birtokba vették a Vízivárost, ahonnan már közvetlen támadást intézhettek a Vár északi fala ellen. Ezen kívül mind a két elfoglalt ponton alkalmas erődítéseket képeztek ki, amelyek a további árkászműveletek bázisaként és fedezetéül szolgáltak.[61]

Értékelés: a gondos előkészület meghozta a kívánt eredményt, jóllehet a védők nem törekedtek komoly ellenállásra.

2. Időpont: július 13-án, este 7–8 óra körül.[62]

Cél: Csak Badeni Lajosnak nagybátyjához írt levele, s ennek nyomán Károlyi fogalmazza meg, hogy az egész akció tulajdonképpen egyszerű befészkelésnek indult, s csak később lett belőle – Badeni szavai szerint – „formális és esztelen" roham.[63]

Hely: az Esztergomi rondella (15) bal oldalán, az Esztergomi rondella bal oldali kurtinájának közepén, illetve Sziavus pasa rondellájának (20) jobb oldalán, az első falon levő rések.[64]

54 *1686/12.* jún. 24.; *Journaux,* jún. 24.; *Richards,* 250. o.; *Deák,* 24. o.; *Zenarolla,* 107–108. o.; *Hadinapló,* 128. o.; *Károlyi,* 233–235. o.

55 Amíg az *1686/12.* sz. napló (HL T. 11. 1686/12.) „Die Belagerung von Ofen 1686. (vom 12ten Juni bis 12 Juli:". [a továbbiakban: *1686/12]), Zenarolla,* illetve *Károlyi* hangsúlyozzák a kétirányú támadást, addig a *Hadinaplónál* csak a Víziváros bevétele után létesült két állás helyéből lehet erre következtetni. A *Journaux, Richards* és a *Deák*-féle napló azonban meg sem említi e körülményt.

56 A rohamokban részt vett csapatok létszámát és elrendezését a melléklet, mozgását a térképvázlatok (83–93. o.) tartalmazzák.

57 *Deák,* 24. o.

58 Ezt csak a *1686/12.* sz. napló, illetve *Károlyi* említi.

59 *Richards,* 250. o.

60 *Károlyi,* 234–235. o. 1684-ben Kara Mohamed a Vízivárost védő janicsárok előtt kénytelen volt bezáratni a Bécsi kaput, nehogy a velük összekeveredett és őket üldöző keresztények bejussanak a Várba.

61 L. erre nézve pl. az *1686/12.* sz. naplót.

62 *Journaux,* júl. 13.; *Diarium,* júl. 13.; *Röder von Diersburg, Philipp:* Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden Feldzüge wider die Türken, ... I. k. Carlsruhe, 1839., (a továbbiakban: *Röder),* 193–194. o. *Badeni Lajos* júl. 17-i levele; *Richards,* 257. o.; *Deák,* 42–43. o.; *Henrik,* 512. o.; *Jelentések,* 728–729. o.; *Bubics,* 183. o. *Cornaro* júl. 21-i levele; uo. 192. o. *Grimani* júl. 16-i levele; *Zenarolla,* 120–121. o.; *Önkéntes,* 266–267. o.; *Hadinapló,* 133–135. o.; *Károlyi,* 256–263. o.

63 *Röder,* 194. o.; *Károlyi,* 261. o. L. a 76. sz. jegyzetet.

64 *Károlyi,* 257. o., l. még Marsigli térképét: *Veress Endre:* Gróf Marsigli Alajos Ferdinánd · olasz hadi mérnök jelentései és térképei Budavár 1684–1686-iki ostromairól, visszafoglalásáról és helyrajzáról. Budapest, 1907. 12–13. o.

Események: Az akció végrehajtására csapatokat három rohamoszlopba csoportosították: a bal oldali a Sziavus pasa rondella rését vette célba [1.a], a középső a kurtina rését [1.b], míg a jobb oldali az Esztergomi rondellára igyekezett feljutni [1.c].

A roham megindulásakor „kezdetben a törökök tétlenül megállottak, minthogy a rondella megtámadását oldalról várták"[65] így a középső oszlop viszonylag gyorsan elérte a kurtina résében levő paliszádokat [p]. Előretörésüket az is segítette, hogy itt voltak az omladékok a legkevésbé meredekek.[66] A rondellákat rohamozó csapatoknak nem csupán az erősebb lejtővel, hanem a feléledt védőkkel is szembe kellett nézniök. A törökök részben a paliszádok mögül [2], de főként a második fal (24) tetejéről[67] heves puskatűzzel, hatalmas kövek és lőporos zsákok özönével fogadták a felnyomulókat. A kurtina résében a dolgosok megkíséreltek logement-t készíteni, míg a katonák a cölöpözeten igyekeztek áttörni. Az állásépítéshez azonban az eszközök elégtelennek,[68] a hely pedig alkalmatlannak bizonyult,[69] az áttörés pedig a kitűnően épített kétsoros[70] karózat és a hatásos védelem miatt hiúsult meg. Ráadásul amikor a két rondellánál a roham első hullámát visszaverték [3], az ottani védők felszabadult ereje is a középső rohamoszlop ellen fordult [3.a], melyet így a törökök keresztűzbe fogtak.[71] Segített ebben az a két török akna is (o jel), melyeket nagyjából ugyanekkor robbantottak fel a rondellákat támadók lába alatt,[72] s bár több forrás is állítja, hogy nem okoztak kárt, legalábbis emberéletben nem,[73] minden bizonnyal zavart keltettek a sorok között.[74] A rondellák réseit viszont bizonyosan járhatatlanná tették, mivel a széleken előretörő Starhemberg és Auersperg ekkor fordult a kurtina rése felé,[75] hogy azon keresztül próbáljanak a rondellákra átjutni [5]. Ugyanakkor a janicsárok megkísérelték a fedett útból a rohamozókat oldalba kapni [4], de ezt az ott álló őrség meghiúsította [4.a].

A három rohamoszlop maradványainak a középső résnél együttesen végrehajtott kísérlete [6] szintén eredménytelen maradt, és a katonák „lagen ... bey einer halben Stunde auff der Courtine in einem grossen Feuer, wobey sie viel Leuthe verlohren".[76] A hiábavaló erőfeszítést látva Starhemberg tábornagy parancsot adott a visszavonulásra [7]. Ennek láttán felbátorodva a védők kiütöttek a bal

65 *Bubics,* 192. o.; *Deák,* 42. o. ekképp tudósít: „Az ellenség ellentállása nem is akadályozta meg embereinket, hogy fel ne mászszanak, ...". Ettől eltérően nyilatkozik *Richards,* 257. o.

66 *Hadinapló,* 133. o.

67 *Jelentések,* 723. o.; a *Diarium* is külön kiemeli, hogy „von der Obern Mauer".

68 Ezt *Richards* állítja.

69 „... das Erdreich auf der Bresche von dem steten Stuckschießen ganz zu Sand worden, ...". *Diarium,* júl. 13.; „...auff der Courtinen nit so viel Erdten vor deß Feindts pallisaden gefunden, daß sie nur einen vösten Fueß hätten setzen". *Röder,* 193. o.; „...die Unserigen ... kundten aber auss Mangel der Erden keinen posto allda fassen". *Jelentések,* 728. o.; „... nem volt rajta hely [ti. a résen], a szükséges állások kiépítésére...". *Önkéntes,* 266. o.

70 *Journaux.*

71 *Jelentések,* 728. o.; *Bubics,* 183. o., 192. o.

72 Ennek csak az *Önkéntes* mond ellent.

73 *Henrik,* 512. o.; *Jelentések,* 792. o.; *Önkéntes,* 266. o.

74 Ez *Grimani* véleménye.

75 *Hadinapló,* 134. o. Ugyanitt szerepel a törököknek a fedett útból az aknák által a városfalba ütött résen át végrehajtott zavaró támadása is, amelyet azonban a Tavernat kapitány által vezetett (lovas?) őrség kivédett.

76 „... egy fél órán át feküdtek a kurtinán a nagy tűzben, amelyben sok embert vesztettek." *Jelentések,* 729. o., l. még: *Röder,* 194. o.; *Önkéntes,* 206. o. Finomabban fogalmazott, de ugyanezt mondja a *Hadinapló,* 134. o. is.

oldalt fedező brandenburgiakra, akik azonban kivédték a támadást. Feltehetően a visszavonulás kezdetén érkezett a helyszínre – állítólag a rohamot vezető Starhemberg tábornagy tudta nélkül – a Souches és a Mansfeld ezred 1-1 zászlóalja [8], megjelenésükkel azonban már nem segíthettek a kudarcon. Így a már csak felesleges áldozatokkal járó kísérlettel fel kellett hagyni.[77]

Eredmény: A roham semmiféle eredménnyel nem járt, hacsak nem tekintem annak, hogy végleg világossá vált: Buda bevétele korántsem lesz olyan egyszerű, mint azt kezdetben hitték. A császáriak veszteségeit a források 3–400 halottra, és mintegy 500 sebesültre teszik.

3. Időpont: július 16-án éjjel 11 órakor.[78]

Cél: a déli Nagyrondella árkából (88) kiverni a törököt, és annak contreescarpe-ján állást foglalni.

Hely: a déli Nagyrondella kapujának zwingere (87), és a rondella árka a kapu előtti híd (89) két oldalán.

Események: Miként azt Cornaro a július 13-i roham után már jelezte,[79] három nap múlva valóban akcióba lendültek a bajorok is. Minthogy a rések az aznap reggel felrobbantott aknák hatástalansága miatt még mindig járhatatlanok voltak, a választó és Badeni Lajos rajtaütésszerű támadás megkísérlése mellett döntött. Ennek keretében a jobb oldali rohamoszlopra hárult a „kapu előtt jobbkézre levő retranchement megtámadása", míg a bal oldalon állóknak a Nagyrondella árkában (88) húzódó paliszádokat kellett elfoglalniok.[80]Minden csapatot megfelelő tartalék támogatott, sőt, külön zászlóaljak álltak rendelkezésre az esetleges kitörések elhárítására.[81]

A bajor vezérek jó taktikai érzékkel a sikertelen aknarobbantás után nem indították meg a támadást a felkészült török védelem ellen, hanem kivárták az estét. A gondosan kiválogatott és összeállított rohamoszlopok a sötétség leple alatt a legnagyobb csendben megközelítve, váratlanul törtek rá a törökök állásaira, akik ettől megzavarodva, rövid kézitusa után, megfutamodtak. A bajorok nem üldözték az ellenséget, a dolgosok pedig kihasználva, hogy a meglepett törökök késlekedtek a visszacsapással, nekiláttak az elfoglalt pozíciók megerősítésének (ennél a földzsákok és a rőzsekötegek mellett igen eredményesen hasznosították Badeni Lajos bádoggal fedett deszkamellvédeit).

77 Idézem ezzel kapcsolatban *Badeni Lajos* – előítéletektől egyáltalán nem mentes – szavait: „... auß beykhommender Ordre deß graff von Stahrenbergß zu ersehen ist, hat es [ti. a roham] Erstlich nur Eine logirung, welche doch nit angangen wahre, sein sollen, und hat gedachter Stahrenberg, ..., die ahn der pallisaden vnnützlich stehendte Leüthe wollen zuruck ziehen, vnd bey einer Bloßen Tentativ beruhen laßen, auch würcklich zue dem Endte hinaußgangen, So seind aber Jnzwischen ohne sein vorwißen, wie Er vndt andere mich versichert, Ettliche Battaglionen mit fliegenden fahnen zue Secundiren Beordert, vnd auß einer ohnmöglichen Logirung ein formaler vnd vnsinniger Sturm worden;". *Röder,* 194. o. *Badeni Lajos* júl. 17-i jelentése. *Károlyi* szerint a két zászlóalj még a roham első hullámának támogatására érkezett, ezzel szemben a *Hadinapló* és *Badeni Lajos* is a küzdelem végére teszi beavatkozásukat.

78 *Diarium,* júl. 16.; *Röder,* 195–197. o. *Badeni Lajos* júl. 17-i levele; *Richards,* 259. o.; *Deák,* 16. o.; *Henrik,* 513. o.; *Jelentések,* 732–733. o.; *Károlyi,* 278–281. o.

79 *Bubics,* 183. o.

80 A támadás helyét a források és a térképek ellentétei miatt nehéz rekonstruálni. A *Diarium* és *Badeni Lajos* levele is csak pontatlan helyrajzot ad, amit *Károlyi* egészített ki.

81 *Diarium.*

A védők ezután már hiába próbálkoztak, nem tudták elveszett állásaikat visszaszerezni.

Eredmény: A siker, ami a vaubani felfogás szerint a glacis megkoronázásának felelt meg, a bajorok számára ideális lehetőséget teremtett, hogy a rondellát közvetlen közelről (kb. 25–30 m-ről) ágyúzhassák a contreescarpe-on felállítandó ütegből. A kb. 50 főnyi veszteség csekélynek mondható.

4. Időpont: július 27-én, késő délután.[82]

Cél: általános rohammal kísérletet tenni a Vár megvételére.

Hely: az északi fronton az Esztergomi rondella (15), a Sziavus pasa rondella (20) és a köztük húzódó kurtina (17), délen pedig a Nagyrondella (84) rései. Egy elterelő hadművelet a július 22-i lőportoronyrobbanás által a keleti oldalon szakított rést (60) vette célba.

Események: Az északi oldalon három rohamoszlopot állítottak fel: az Esztergomi rondella [1.a] és a kurtina [1.b] ellen vezényelt csapatokat a császáriak adták, míg a Sziavus pasa rondellát a brandenburgiak támadták [1.c]. A küzdelmet erőteljesen támogatta a tüzérség is, amely előzőleg már eredményesen rombolta a réseket elzáró paliszádokat [p], most pedig válogatott lövészekkel együtt igyekezett a védőket a falról elűzni.

Adott jelre a harcosok mindenütt egyszerre léptek ki árkaikból, és nekiindultak az elég meredek réseknek, ám a támogató tűz ellenére jelentős ellenállással találkoztak [2].[83] A császáriaknak igen komoly nehézségekkel kellett szembenézniök, mivel „Das grosse Eck-Rondell war der harteste punct",[84] ahol a török „tömegével szórta a köveket, kézigránátokat és nyilakat, kaszákkal, szablyákkal és minden eszközzel védekezett".[85] Ugyanakkor egymás után (legalább) négy akna robbant fel a császári gyalogosok lába alatt, súlyos veszteségeket okozva nekik. A forrásokból azonban nem tűnik ki egyértelműen, hogy a török még a harc kezdetén a rohamozók ellen,[86] vagy a már elfoglalt pontok visszaszerzése végett alkalmazta-e aknáit.[87]

Talán az északi hadműveletek fordulópontjának tekinthető az a brandenburgi akció, amely jelentősen megkönnyítette a császáriak helyzetét, s valószínűleg a győzelemhez segítette őket is: tudniillik a brandenburgiaknak „lassú, de szilárd lépéssel menvén előre"[88] már a harc kezdetén sikerült állást foglalni a külső falon (17) [3], és a paliszádok áttörése után oldalba támadták a kurtina védőit [4].[89] Ennek hatására az aknáktól megtizedelt (?) császári gyalogosok még egyszer meg-

82 *1686/11.* júl. 27.; *Journaux,* júl. 27.; *Richards,* 261–262. o.; *Deák,* 57–61. o.; *Henrik,* 518–519. o.; *Jelentések,* 743–744. o.; *Zenarolla,* 130–131. o.; *Önkéntes,* 274–275. o.; *Hadinapló,* 150–154. o.; *Károlyi,* 298–312. o.

83 Jóllehet – miként arról a *Hadinapló* tudósít –, a „második vonalat jó lövészek és válogatott emberek szállták meg, akiknek állandóan készen kellett lenniök arra, hogy a mutatkozó törököket lefektessék". *Hadinapló,* 150. o., l. még: *1686/11.; Károlyi,* 304. o.

84 „A nagy sarokrondella volt a legkeményebb pont ...". *Jelentések,* 743. o.

85 *Hadinapló,* 151–152. o.

86 *1686/11.; Jelentések,* 744. o.; *Önkéntes,* 274. o.; *Károlyi,* 304. o. Ez utóbbinál azonban kilenc aknáról történt említés.

87 *Richards,* 262. o.; *Hadinapló,* 153. o. A *Journaux* ugyancsak kilenc aknáról beszél.

88 *Richards,* 262. o.

89 Erre *Károlyi,* illetve *Richards, Henrik* herceg, valamint *Schmettau* jelentéseinek mellékletei nyomán következtettem.

mászták a réseket, és így, harmadszori nekirugaszkodásra [5-6],[90] állást foglaltak a paliszádoknál [7], ami „elsőben a középső kurtinánál [értsd: a kurtina közepén] kezdődött, mivel itt a rés alkalmasabb volt, az ellenségek pedig a maga oldalán kevesebb mozgástere volt az árok felé".[91] A törökök megingását kihasználva a császáriak is átmásztak a paliszádokon, és hátranyomták az ellenséget [8].

A törökök végül a második fal (24) mögé kényszerültek visszavonulni [9], a keresztények pedig üldözték őket [10], s a források szerint egyesek a harmadik falig (25) eljutottak,[92] de egy ellentámadás visszavetette őket az első falon elfoglalt állásokig. A török a fedett útból (7) ellentámadást kísérelt meg, hogy az ostromlókat hátba kapja [11], ám ezt a keresztény lovasság ellenakciója meghiúsította [12].[93]

A védők további kísérletei az elvesztett pozíciók visszaszerzésére kudarcba fulladtak, s a támadók a folyamatosan érkező erősítésekkel meg tudták őrizni a már megszerzett állásokat. A források szerint a sikerben döntő szerepet játszott a katonák személyes bátorsága és kitartása.

A déli fronton a bajorok két oszlopban indultak a rések megmászására, s ennek megfelelően „in dem Graben 2 Eröffnungen gemacht worden, eine auf der rechten die andern von der linken Hand der Batterie her".[94] A források szerint akciójuk a császáriakéhoz viszonyítva könnyebben eredményre vezetett, „minthogy az ellenség főerejét a császáriak ellen fordította".[95] Az akciót erős tüzérségi támogatás kísérte. A jobb oldali csapatok a kapu zwingerét (87), a kaput (86) [1], a bal oldaliak a nyugati kis zwingert (78) vették birtokba [2], miközben megrohanták a rondella rését is [3]. A bal oldali oszlop oldalba fogta a védekező törököket [4]. Ennek hatására a támadók előbb a rondella zwingerét (85) [5], majd annak rését foglalták el [6]. Ezután közrefogták és a déli magas falhoz (80) szorították vissza a rondella védőit [7]. Eközben a dolgosok rögtön nekiláttak az új állások építésének.[96] Az előretörő keresztények elől a védők a palotában kerestek menedéket [8]. A palotaudvarra (71), illetve a nyugati nagy zwingerbe (75) utánuk nyomuló bajorokat és szászokat [9] a palota felső szintjeiről megsemmisítő tűz fogadta,[97] így Badeni Lajos a nagyobb veszteségek elkerülésére visszarendelte

90 *Richards*, 262. o.; *Deák*, 59. o.; *Henrik*, 518. o.

91 A *Hadinapló* szerzőjének kitűnő megfigyelése. Valójában persze a „kurtina közepén" kezdődött a dolog („in mitter = in mitte [de]r Cortine" ???), minthogy összesen két kurtinával álltak szemben az északi front ostromlói, és a támadást ekkor csak a jobb oldali kurtina ellen intézték.

92 *Zenarolla* szerint az üldözést és a végső sikert a védők elszántsága mellett az árok és a második fal akadályozta meg (130. o.). Arról, hogy a katonák eljutottak a harmadik falig, beszámol a *Hadinapló*, 153. o. és a *Henrik*, 518. o., amely megjegyzi, hogy „mann hätte auch gantz gewisse mit dem Feind zugleich in die Stadt eintringen können, wann nicht der Gemeine Mann wieder alle raison und Warnung dem plündern der erschlagenen alss dem Feinde, nahgehangen hatte".

93 *1686/11.: Journaux*, valamint *Károlyi*, 306. o. ugyancsak a *Journaux*-ra hivatkozva.

94 „...az árokban két nyílást készítettek, az egyiket jobbra, a másikat balra az ütegtől." *Diarium*. A Délen lezajlott események fő forrása a Diarium (bár meglepően keveset mond), *Röder*, 206. o. *Badeni Lajos* júl. 29-i levele. A többi, fentebb idézett forrás (81. sz. jegyzet) csak részleges felvilágosítást ad. A kétirányú támadásra a *Diarium*ból, *Badeni Lajos* id. leveléből, *Deák*, 61. o. alapján következtettem, valamint *Károlyi*, 308. o. is erről ír.

95 *Henrik*, 519. o., l. még: *Jelentések*, 744. o.

96 A *Diarium* részletesen ismerteti ezt a tevékenységet, és *Badeni Lajos* is elismerően nyilatkozik róluk levelében.

97 *Diarium; Károlyi*, 309. o.

onnan a csapatokat [10].[98] A visszavonulók az ott talált 8 ágyút és 2 mozsarat használhatatlanná tették.

A Duna felől végrehajtott elterelő akció annyiban sikeresnek tekinthető, hogy lekötött bizonyos erőket, bár a hajdúk „megrettenvén a tűztől a félelem nem engedte, hogy álrohamukat a vízi oldalon megtegyék".[99] Károlyi szerint legalább 20%-os veszteséget szenvedtek, ami az álroham veszélyességéről és a magyarok bátorságáról is tanúskodik.[100]

Eredmények: Az első általános roham elérte legfőbb célját: a támadók az északi fronton befészkelték magukat a Vár külső védfalának réseibe, s ezzel itt is végrehajtották a glacis megkoronázását, délen pedig bejutottak a Vár területére. Az egész akciót a kitűnő előkészítés és szervezés, a legénység kitartása és a tisztek személyes példamutatása jellemezte. Lényeges szerepet játszott a sikerben, hogy az új állások kiépítéséhez elegendő eszköz állott rendelkezésre, valamint a folyamatos lőszerutánpótlás megoldása.[101] Mindez azonban komoly személyi áldozatokkal járt. Károlyi összesítésében mintegy 5000 halottról és sebesültről olvashatunk.[102]

5. Időpont: augusztus 3-án, du. 5–6 óra körül.[103]

Cél: újabb általános rohammal, még a török felmentő sereg beérkezése előtt, megkísérelni a Vár bevételét.

Hely: az északi fronton a második falnak (24) az Esztergomi (15) és Sziavus pasa (20) rondellák közé eső szakaszát támaták, míg Délen elsősorban a magas déli fal (80) körül folyt a küzdelem.

Események: A roham kimenetelét az előkészítés körülményei döntően befolyásolták. Az egészet egyfajta elsietettség jellemezte, ami főként a török felmentő sereg közeledtével magyarázható.[104] Egyfelől „Der Anlauff aller orthen noch sehr hoch, und difficil wehre",[105] különösen az északi fronton, ahol a még betöltetlen, a védők tüzének erősen kitett árkon át kellett a második falat megközelíteni. Ráadásul a rések járhatóbbá tétele végett robbantott aknák is hatástalanok maradtak. Másfelől, miként az események mutatják, nem volt teljes egyetértés a roham végrehajtásával kapcsolatban sem Schöning brandenburgi főparancsnok és Károly herceg, sem pedig ez utóbbi és Miksa Emánuel között. Így, amíg az északi oldalon Schöning tanácsára a támadás elhalasztása mellett döntöttek, addig „der andern Seiten die Mine gesprungen und man gar stark mit den Musquetenschießen hören, auch dahero vermeint hat, dass man auf anderer

98 *Badeni Lajos* levele szerint. A *Diarium* és *Deák*, 61. o. szerint viszont a választó adta ki erre a parancsot.

99 *Deák*, 59. o., l. még : *Jelentések*, 744. o.

100 *Károlyi*, 310. o.

101 *Jelentések*, 744. o. szerint azonban a gondatlanul kihordott lőpor sokszor tüzet fogott, és többeket összeégetett.

102 *Károlyi*, 311–312. o.

103 A roham forrásai: *1686/11.* aug. 3.; *Journaux*, aug. 3.; *Diarium*, aug. 3.; *Röder*, 210–213. o. *Badeni Lajos* aug. 4-i levele; *Richards*, 264. o.; *Deák*, 70–71. o.; *Henrik*, 696. o.; *Jelentések*, 756. o., 757. o.; *Bubics*, 250. o. *Cornaro* aug. 7-i jelentése, 252. o. *Cornaro* aug. 11-i jelentése, 261. o.

Seiten wirklich in der Action begriffen",[106] tehát a rohamra hívó jelet be sem várva indították meg az akciót. Erre Károly herceg is elrendelte a támadást, nem akarván cserben hagyni Miksa Emánuel csapatait.[107]

Az északi oldalon három oszlop indult rohamra a betöltetlen árkon (23) keresztül a második fal (24) rései ellen. A támadók helyzetét eleve reménytelenné tette az árok belső lejtőjének és a réseinek a meredeksége. Bár a császári és brandenburgi gyalogosok a lóról szállt dragonyosokkal és magyar talpasokkal együtt háromszor újították meg a kísérletet, s néhányan át is jutottak a paliszádokon,[108] végül a fővezér „restelvén oly sok embert ily nyílt és tág árokban, a kövek, gránátok, nyilak, golyók és tűzcsőtéknek kitenni, ..., ő fensége visszavonúlást parancsolt, de embereinek fele sem tért vissza".[109]

A déli fronton a bajorok a jól járható réseken át[110] kétirányú támadással[111] mintegy ollóba fogták a magas déli falat és annak védőit. A baloldali oszlopnak sikerült benyomulni a délnyugati külső palotaudvarra (71) [1], illetve a nyugati nagy zwinger (75) falát elfoglalni [2], majd onnan a paloták romjai közé betörni [3]. A zegzugos omladékok és a szűk hely azonban megállította az előrenyomulást, magasból (főképp az István-toronyból – 69) alázúdított kövek és lőporos zsákok pedig visszavonulásra kényszerítették a csapatokat [4]. Nem járt másképp a jobb oldalon előretörő részleg [6] sem: a keleti külső palotaudvaron (72) levő török sáncot a rendkívül szűk hely és a védők ellenállása miatt nem tudták elfoglalni. A felesleges áldozatok elkerülése végett a választófejedelem innen is visszarendelte csapatait [6].

Eredmény: Mindössze egy negyven ember számára alkalmas állást tudtak a császáriak az Esztergomi rondellán kiépíteni. E talpalatnyi terület azonban az északi fronton mintegy 2–300 halott és sebesült katonába került, nem beszélve a kudarc okozta sokkhatásról, amely a július 27-i nagyszerű eredmény után mindenkit hideg zuhanyként ért. A déli oldalon is csak csekély térnyerést tudtak elérni, ami kb. 100–150 ember elvesztésével járt. Ennek ellenére a Diarium úgy értékelte a történteket, hogy „hat man mittels dieses Versuches den situm loci und innerliche Beschaffenheit ohne großen Verlust recht recognoscirt..."[112]

6. Időpont: augusztus 22-én, reggel.[113]

Hely: a déli magas fal elfoglalása, valamint logement készítése az István-torony (69) tetején.

Események: Ezt az akciót legtöbb forrás említi ugyan, de csak nagyon szűkszavúan.

106 „... a másik oldalon aknák robbantak és erős muskétatüzelést hallottunk, miértis úgy vélték, hogy a másik oldalon valóban támadásba kezdtek." *Diarium.*

107 *Károlyi,* 326. o.

108 *Henrik,* 363. o.

109 *Richards,* 264. o.

110 *Röder,* 210. o. *Badeni Lajos* levele; *Zenarolla,* 135. o.

111 A délen végrehajtott akciót csak a *Diarium,* illetve *Károlyi* írja le világosan, így a kétirányú támadás ténye is csak náluk szerepel.

112 „... e kísérlettel a hely fekvését és belső elrendezését nagy veszteség nélkül jól felderítették...". *Diarium.*

113 *Diarium,* aug. 22.; *Richards,* 270. o.; *Deák,* 88. o.; *Henrik,* 704. o.; *Bubics,* 300–301. o. *Grimani* aug. 22-i levele; *Zenarolla,* 148–149. o.; *Hadinapló,* 184–185. o.; *Károlyi,* 351–353. o.

Erős tüzérségi előkészítés után, komoly tűztámogatás mellett, a bal oldali [1] és a középső oszlop [2] egyesült erővel [3], harmadik nekirugaszkodásra [4-5] elfoglalta az István-tornyot, a jobb oldali pedig a keleti külső palotaudvaron (72) próbált előrejutni, és a török retranchement-ját elfoglalni [6]. Ez utóbbi kísérlet azonban, részben a rohanók lába alatt robbantott akna miatt, sikertelenül végződött [7], és csak estefelé tudták a bajorok, nagy erőfeszítések árán, a védőket hátrébb szorítani [8]. Egyes források szerint viszont a törökök az egész fronton visszaverték a támadókat, és nem utalnak arra, hogy újabb kísérletet tettek volna.[114] A bajorok rohamát az északi fronton álriadóval segítették.

Eredmény: Ha figyelembe vesszük, hogy a török már augusztus 26-án az István-torony (69) elhagyására kényszerítette a bajorokat, akkor csak a keleti külső palotaudvarban (72) szerzett új állás tekinthető a roham nyereségének.

7. Időpont: szeptember 2-án, du. 3 órakor.[115]

Hely: az északi fronton a fő támadást az Esztergomi rondella (15) ellen intézték, míg a Bécsi kapu (26) és a Sziavus pasa rondella (20) között álrohamot indítottak. Délen az augusztus 3-ihoz hasonlóan kétirányú akciót szerveztek, amely megkerülte a paloták még mindig leküzdhetetlen akadályt jelentő épülettömbjét, illetve a nehezen járható magas déli falat (80).[116]

Cél: Buda bevétele.

Események: Érdekes módon a források többsége épp a döntő roham történéseiről tudósít felületesen, elnagyoltan. Egyértelműen kiderül azonban belőlük, hogy a győzelem kivívásában a gondos és hosszú – mintegy kéthetes – előkészületeken[117] túlmenően döntőnek bizonyult, hogy a parancsnokságnak mind a védők, mind a felmentő sereg, de még saját katonaságuk előtt is sikerült teljesen eltitkolni a támadásról hozott határozatot, valamint annak körülményeit.[118] A gyakorlatban ezt úgy oldották meg, hogy „mikor a hadsereg épen kész volt, hogy induljon a nagyvezérre, hirtelen az egész menetrend megváltozott és délután három órakor az utósereg parancsot kapott, hogy a réseket megmássza, minden úgy lévén beosztva, hogy a zászlóaljak rendjének változása nélkül mindenki támadhatott."[119]

Az északi fronton a császáriak hajtották végre a fő támadást. A jobb oldali rohamoszlop az Esztergomi rondella mellett, a nyugati kurtinán (6) tört rést vette célba [1], a középső a rondella tetejének gerendázatán [g] nyomult előre [2], a bal oldali pedig az árok feltöltött részén [t] igyekezett áthatolni [3]. A Bécsi kapu és a

114 Ez derül ki *Hadinaplóból* és *Grimani* jelentéséből, illetve *Zenarolla* naplójából is, ő viszont a megismételt – és eredményes –rohamról is tudósít; a többi forrás csak a foglalás tényét közli.

115 A roham forrásai: *Journaux,* szept. 2.; *Diarium,* szept. 2.; *Richards,* 272–273. o.; *Deák,* 97–99. o.; *Henrik,* 708–709. o.; *Bubics,* 322–324. o. *Grimani* szept. 4-i levele; *Zenarolla,* 158–159. o.; *Önkéntes,* 292–294. o.; Részletes beszámoló a Buda visszavételénél történtekről 1686. szeptember 2-án ... In: Buda visszafoglalásának emlékezete 1686. (Összeállította: *Szakály Ferenc),* Budapest, 1986. 400–403. o. (a továbbiakban: *Beszámoló), Hadinapló,* 209–211. o.; *Károlyi,* 365–378. o.

116 *Károlyi* leírása nyomán.

117 L. pl. *Hadinapló,* 197. o., 202. o., 207. o.

118 A parancsnokság azt az álhírt terjesztette, hogy a nagyvezír seregét akarják a döntő roham előtt megverni és elűzni, nehogy az a Várat rohamozókat hátba támadhassa.

119 *Deák,* 97. o.

Sziavus pasa rondella között a brandenburgiak indítottak két (három?) álrohamot. [4-5].[120]

A császáriak a bajorokat megelőzve kezdték a rohamot. A tüzérség által megrongált paliszádokat [p] elsőként a császáriaknak az Esztergomi rondella tetején át előretörő középső csoportja érte el [6].[121] A törökök rendkívül heves ellenállást tanúsítottak, és „kétszer visszaverték onnan a támadókat" [7–8].[122] A harc kimenetelét ezen a szakaszon a tartalékok időben történt bevetése [9] mellett az döntötte el, hogy „akik az új [ti. a nyugati kurtinán levő] falrésnél nyomultak fel, a paliszádok mögött az ellenség hátába kerültek" [10],[123] amely a második fal (24), illetve a rondella torkában levő cölöpözet mögött elszántan védekezett. Ugyanakkor a brandenburgiak is áthatoltak a betöltetlen árkon, át a második falon [11], s oldalba fogták [12], majd a császáriakkal közös arcvonalat formálva hátraszorították a még mindig harcoló ellenséget a falaktól [13]. A törökök az utcákon keresztben létesített sáncok [s] mögé próbáltak visszavonulni, de az utánuk nyomuló ostromlók előtt már nem tudták az átjárókat lezárni, így a keresztény harcosok velük összekeveredve jutottak át azokon [14]. Ezzel az északi oldalon összeomlott a védelem, és a rohamozók, elsöpörve az elszórt török csoportok ellenállását, birtokba vették a Felsővárost. A törökök végsőkig harcolni akaró maradványai a palotába menekültek.

A bajor hadműveletről alig van értékelhető adatunk, bár az bizonyosnak látszik, hogy támadásuk csak a császáriakét követően vette kezdetét.[124] Hadműveletüket továbbra is erősen akadályozta a rés, amely „gar hoch und überaus schwer zu besteigen war",[125] valamint a védősereg is „einen ungemainen Widerstand thate".[126] Richards ugyanakkor korántsem fogalmazott finoman a bajorok akciójáról: „A bajorok, ... más sorsban részesültek, ők veszteséggel visszaverettek; de az ő oldalukról a bemenetel nem is volt lehetséges."[127] Más leírások is azt igazolták, hogy a bajorok csak akkor tudták elfoglalni a palotákat, amikor a császáriak a védőket a Felsővárosból hátbatámadták. A kétoldalról körülvett védősereg maradványai ekkor adták csak meg magukat.

Eredmény: Másfélszáz éves török uralom után Buda ismét a keresztények kezébe került. Ez az utolsó roham az ostromlóktól viszonylag csekély áldozatokat, csak mintegy 400 halottat és 250 sebesültet követelt.[128] A törökök teljes veszteségét (beleértve a polgári lakosságot is) a források 3000–3500 főre teszik. Végezetül ki kell emelni, hogy „nincs példa rá ...hogy ilyen nagy fontosságú és ilyen erős őrségtől védett várat az ostromló sereg egy nálánál jó harmaddal nagyobb felmentő sereg szemeláttára rohamal vett volna be."[129]

120 *Károlyi* három álrohamról tud, a *Hadinapló* kettőről.
121 „Szinte előbb értek oda, mint az ellenség maga, ...". *Hadinapló*, 210. o.
122 *Önkéntes*, 292. o., l. még: *Bubics*, 323. o.; *Beszámoló*, 402. o.
123 *Hadinapló*, 211. o.
124 *Richards*, 273. o.; *Hadinapló*, 211. o.
125 „...eléggé magas és rendkívül nehezen megmászható volt, ...". *Diarium*.
126 „... szokatlan ellenállást tanusitott." Uo.
127 *Richards*, 273. o.
128 *Deák*, 99. o.; *Önkéntes*, 293. o. Másutt, de még *Károlyi*nál sem találtam keresztény veszteségadatokat.
129 *Károlyi*, 378. o. idézi a *Főjelentést*.

A most ismertetett hét hadműveleten kívül még további három akcióról szólnak a leírások. Ezek közül arra a támadásra vonatkozóan, amelyet augusztus 1-jén a déli oldalon a magas déli falon való befészkelésre indítottak, még akad néhány tudósítás.[130] A Károlyi által említett, az északi fronton augusztus 9-én és 18-án végrehajtott vállalkozásokról azonban nem találtam érdemleges adatokat.[131]

4.3.2 A rohamok elemzése

A rohamokat, jellegüknél fogva, eredményességük alapján kell vizsgálni. A puszta számszerűség alapján azt kell mondanom, hogy ezen akciók hatásfoka összességükben 50% körül mozgott.[132] A június 24-i, július 16-i, július 27-i és szeptember 2-i rohamok sikerrel jártak, a július 13-i, augusztus 1-i, augusztus 3-i és augusztus 22-i[133] akciók viszont nem. (Összességében persze a végeredmény, a Vár bevétele a fontos.) Ám ez a kép csalóka, mivel az egyes esetekben merőben különböző feltételek közt folyt a küzdelem. Ezért szükségesnek vélem a rohamokat néhány alapvető szempontból elemezni.

A rohamok időpontjának kijelölése mindenképpen az egyik legfontosabb momentumnak tekinthető. Nyilvánvalóan ez nagymértékben az előkészítéstől függött. Ebből a szempontból a legrosszabbul a július 13-i és az augusztus 3-i akciókat időzítették. A július 13-i kudarcban egy szubjektív hiba játszott szerepet, mert a hadvezetés nem vette figyelembe, hogy még szinte minden lényeges előfeltétel (járható rés, az ellenfél tüzérségének elnémítása) hiányzott. Augusztus 3-án azonban egy objektív körülmény, a felmentő sereg közeledése kényszerített ki egy elhamarkodott akciót. Ezzel ellentétben a július 16-i, 27-i és a szeptember 2-i rohamoknál a siker igazolta a megfelelő pillanat megválasztását. Július 27-e esetében egyszerűen „beérett" az idő, július 16-án és szeptember 2-án viszont a megtévesztés, az ellenfél figyelmének elaltatása, elterelése hozta meg a kívánt eredményt.

A nem megfelelő időpont és a rossz előkészítés végzetesen csökkentette a kitűzött cél elérésének esélyeit. Ilyen körülmények között megvalósíthatatlannak bizonyult még egy korlátozott feladat végrehajtása is (mint pl. július 13-án a befészkelés az északi falon, augusztus 1-jén és 22-én új állások elfoglalása a déli fronton), nemhogy egy általános roham sikerre vitele (augusztus 3-án).

A rohamok végrehajtásában, még gondos előkészítés után is, több esetben mutatkoztak különböző okora visszavezethető zavarok. Nem kívánom ezek súlyosságát rangsorolni, csupán regisztrálni a rendellenességeket kiváltó tényezőket:

– a két front támadásának összehangolatlansága (augusztus 3.);

130 *Diarium; Deák,* 69. o.; *Henrik,* 695. o.; *Károlyi,* 325. o. Ez utóbbi a *bajor naplóra*, a *Journauxra* és *Doria di Cirie* jelentéseire hivatkozik.

131 *Károlyi,* 334. o., 346. o. A *Diarium* aug. 10-én említ egy sikertelen befészkelési kísérletet, a *1686/44.* sz. napló pedig egy hasonlót aug. 19-én.

132 Ebben a számításban csak a következőkben felsorolt hadműveletek szerepelnek.

133 Véleményem szerint az aug. 22-i akció nem tekinthető sikeresnek, mivel nem hozott tartós eredményt.

– a még csak kevéssé járható terepen végrehajtott előrenyomulás (augusztus 1.);

– az önkéntesek beavatkozása a küzdelembe a hadrenden kívül (július 13.);

– a logement építésére összehordot anyagok és eszközök elégtelensége (július 13.).

Ugyanakkor néhány esetben, mint pl. a bajoroknál július 16-án, vagy a császáriaknál szeptember 2-án, kiemelkedő előkészítés és végrehajtás figyelhető meg, amely – csekély áldozatok árán – nagy eredményeket hozott. A fő szerepet a meglepetés játszotta, s az ennek következtében a törökök közt beállottt zavart használták ki a támadók a győzelem kivívására.

A rohamokat a legtöbb esetben tüzérségi előkészítés vezette be, melynek során a török paliszádokat igyekeztek a támadás útjából eltávolítani (pl. július 27-én). A források (pl. a Hadinapló) rendszerint már előre közlik a támadó oszlopok elhelyezkedését, célját, összeállítását, az akciók legfőbb irányítóinak személyét. Ebből megállapítható, hogy e talán legfontosabb részlet kidolgozására a hadvezetés igen nagy gondot fordított.

A rohamoszlopok rendszerint a rohamcsapatra, az őket szorosan követő támogató egységekre tagolódtak, s a csapatok között mindig ott találjuk az elfoglalt állások kiépítésére és megerősítésére kirendelt dolgosokat, mérnököket és mestereket. Ezek mögött mindenkor megfelelő tartalékok álltak készenlétben. Sok esetben olvashatunk a támadást fedező muskétásokról, akik a rések közelében levő állásokból lőtték az ellenséget, vagy esetenként kísérték a rohamozókat. Az oszlopok élére többnyire gránátosokat és muskétásokat állítottak, illetve a feladat és a hely jellege szerint hajdúkat. Hidegfegyverrel felszerelt csapatokról szinte szó sem esik.[134] (L. a mellékletet, *77–83. o.).*

E vállalkozások sikere, avagy kudarca nagymértékben a tisztek példamutatásán, valamint a katonák bátorságán, helytállásán múlott. Úgy vélem, e tekintetben csak a dicséret hangján szabad szólnom. Természetesen itt is akadtak olyanok, akik elítélendően viselkedtek, de az összképen ez mit sem változtat. A hősiesség egyik legszebb példájaként még egyszer megemlíteném a császáriaknak a július 27-i rohamban véghezvitt tetteit: a visszavert támadások többszöri megújítását, az aknáktól szétszórt csapatok rendületlen kitartását. A tisztikar szerepét pedig a rohamok leírása után található veszteséglisták illusztrálják a legjobban, számtalan kitűnő tiszt nevével tele.

134 A keresztény csapatok fegyverzetére vonatkozóan a következő munkák adnak áttekintést: Feldzüge des Prinzen *Eugen von Savoyen.* Nach den Feld-Acten und anderen authentischen Quellen herausgegeben von der Abtheilung für Kriegsgeschichte des k. k. Kriegs-Archives. I. sor. I. k. Wien, 1876. (a továbbiakban: *Feldzüge),* 222–227. o.; *Wrede, Alphons:* Geschichte der k. und k. Wehrmacht. Die Regimenter, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts. I–V. kötet. Wien, 1898–1903. (a továbbiakban: *Wrede),* I. k. 36–37. o., III. k. 14–16. o., 44–45. o., 51–52. o., 81–82. o.; *Meynert, Hermann:* Geschichte des Kriegswesens und der Heerverfassungen in Europa. Wien, 1869. III. k. 133–139. o.; *Újhelyi Péter:* Az állandó hadsereg története I. Lipót korától Mária Terézia haláláig. (1657–1780). Budapest, 1914. 129–132. o., 144–145. o.; *Frauenholz, Eugen von:* Deutsche Kriegs- und Heeresgeschichte. München und Berlin, 1927. 123–125. o. (a továbbiakban: *Frauenholz); Broucek, Peter – Hillbrand, Erich – Vesely, Fritz:* Prinz Eugen. Feldzüge und Heerwesen. Wien, 1986. 56–59. o.; *Ortenburg, Georg:* Waffe und Waffengebrauch im Zeitalter der Kabinettskriege. Koblenz, 1986. 15–85. o. Általános fegyvertörténeti leírást adnak: *Müller, Heinrich:* Gewehre, Pistolen, Revolver. Hand- und Faust-feuerwaffen von 14. bis 19. Jahrhundert. Leipzig, 1979.; *Pope, Dudley:* Feuerwaffen. Entwicklung und Geschichte. Bern–München–Wien, 1965., és *Wagner, Eduard:* Hieb- und Stichwaffen. Praha, 1966.

V. ÉRTÉKELÉS

Az eddigiek során igyekeztem sorra venni a budai ostrom előzményeit, körülményeit, az ott alkalmazott harcászati elemek gyakorlati megvalósulását. A továbbiakban, a dolgozat felosztását követve, megkísérelem ezeket elméleti megközelítésben is áttekinteni, valamint értékelni, a korabeli ostromharcászat elveinek tükrében.

5.1 Az ostrom előzményei

Buda visszavételében tagadhatatlan szerepet játszottak a császári hadsereg 1683 óta elért sikerei. E téren két momentum bizonyult döntő jelentőségűnek. Egyrészt a keresztény erők, számos csatában győzedelmeskedvén, érzékeny veszteségeket okoztak a török seregek legjobb harcértékű csapatainak. A török hátország hiába biztosított szinte korlátlan ember-, és fegyverutánpótlást az évről évre ismétlődő hadjáratokhoz, a képzett és tapasztalt harcosokat ilyen rövid idő alatt nem lehetett pótolni. A harctéri sikerek egyben bebizonyították a nyugat-európai zsoldoshadseregek taktikai és technikai fölényét az oszmánokkal szemben.[135] Ez komoly morális előnyt jelentett a harcok során. Másrészt a keresztény seregek ismételt támadásai áttörték az Oszmán Birodalom magyarországi határvédelmét (l. Esztergom, Érsekújvár elfoglalását), és többszáz kilométer mélyen behatoltak mögé (l. Szolnok, Arad bevételét). A gyors sikerben nagy szerepet játszott az a körülmény, hogy a hódoltság középső részén, Buda mögött a török nem rendelkezett megfelelő védvonallal, sem elegendő katonával. Az áttörés súlyos zavarokat okozott a hódoltsági török seregek mozgásában, utánpótlásában, összeköttetéseiben. A felsorolt tényezők, a török birodalom ismert belső problémáival együttesen hatva, 1684-hez képest 1686-ra jelentősen csökkentették Buda védelmének esélyeit.

5.2 Az erőviszonyok

A szembenálló felek erejének tételes vizsgálata rámutatott, hogy egy XVII. század végi hadsereg létszámának megállapításakor nagymértékű bizonytalansággal kell számolnunk. Ennek következtében a védők és ostromlók közti erőviszonyok felmérése is csak egy adott hibahatáron belül lehetséges. Ennek ellenére úgy vélem, hogy a korábbiakban kikövetkeztetett létszámok, bizonyos tűréssel, megfelelnek a valóságnak.

135 Erről, illetve a zsoldosság kérdéséről l.: *Meynert, Hermann:* Geschichte der k. k. österreichischen Armee, ihrer Heranbildung und Organisation, so wie ihrer Schicksale, Thaten und Feldzüge, von der frühesten bis auf die jetzige Zeit. III. k. Wien, 1854. 199. o.; *Frauenholz,* 107–114. o.; *Perjés Géza:* Zrínyi Miklós és kora. Budapest, 1965. 199–204. o.; *Perjés Géza:* Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. Budapest, 1976. 8–17. o.; *R. Várkonyi Ágnes:* Magyarország keresztútjain. Budapest, 1978. 356–365. o.; *Papke, Gerhard:* Von der Miliz zum stehenden Heer. Wehrwesen in Absolutismus. In: Militärgeschichtliches Forschungsamt: Handbuch zur deutsche Militärgeschichte, 1648–1939. 9. Lieferung, I. München, 1979. 154–158. o.; *Zachar József:* Idegen hadakban. Budapest, 1984. 12. L. még az előző jegyzetet.

A keresztény had túlereje az ostrom időszakának nagy részében nem érte el a korszakban általánosan megkívánt mértéket.[136] Mégis azt kell mondanom, hogy az ostromlók létszáma összességében elegendőnek bizonyult a kitűzött cél eléréséhez. A védők száma ugyanis a harc minden egyes napjával csökkent. Ezzel szemben az ostromlók újabb és újabb erősítéseket kaptak, s a harc végső fázisában, az erdélyi hadtest beérkezésével, megfelelő erőfölényt tudtak képezni a várőrséggel szemben. Az arány tehát a védők szempontjából egyre romlott. A felmentő sereg beérkezése után viszont a törökök, legalábbis számszerűleg, döntő erőfölényre tettek szert. A felmentő sereg ellen folytatott küzdelem azonban egyértelművé tette, hogy az ostrom kimenetele nem elsősorban ettől, hanem más fontos tényezőktől függött.

Némileg hasonló a helyzet a tüzérség esetében is. Minthogy az írott forrásokban a török tüzérségről közölt 400-as nagyságrendű számmal szemben a tételes jegyzékek adatait tartom valószínűbbnek, így nézetem szerint a két ellenfél ereje között számszerűleg csekély eltérés volt. A törökök kismértékű hátrányát elvileg kiegyenlítette, hogy lövegeiket védettebb és többnyire magasabb pozícióban, sűrűbben állíthatták fel, szemben a keresztényekkel, akiknek sokkal hosszabb vonalon kellett tüzérségüket szétosztani. A szembenálló felek közti erőviszonyok azonban az ostromlók javára billentek. A Budán felvett inventáriumok tükrében azt kell mondanom, hogy a török tüzérség a nyugat-európainál, valamint az ostromló sereg lövegparkjánál alacsonyabb technikai szinten állt. Ez a körülmény, valamint a keresztények érettebb harcászata végül is eldöntötte a tüzérségi párharc kimenetelét. Történt mindez annak ellenére, hogy a muníció tekintetében, de legalábbis annak mennyiségét figyelembe véve, a törökök nem maradtak le a császáriak mögött. A végeredmény azonban itt is a két fél közti minőségi különbséget tükrözi.

5.3 A budai Vár földrajzi helyzete, állapota, ezek hatása az eseményekre

Az ostrom menetében, magától értetődően, kulcsszerepet játszott a Vár földrajzi helyzete. A törökök központi fekvése, és főleg a dunai víziút és utánpótlási vonal ellenőrzése miatt stratégiai szempontból tartották igen fontosnak birtoklását. A Duna azonban 1686-ban éppen a kereszténveket segítette a csaknem zavartalan ellátásban, valamint megnehezítette a törökök támadásait a pesti oldal felől.

Már korábban kiemeltem, s most ismételten hangsúlyozni kívánom: a Vár védelme a védőktől, illetve körülzárása az ostromlóktól, az erődítmény nagy kiterjedése folytán, rendkívül erőfeszítéseket követelt, emberi és technikai vonatkozásban egyaránt. Nem hagyhatók figyelmen kívül továbbá az ostromlók életét szintúgy megkeserítő meredek hegyoldalak sem. A védők számára viszont hátrányt jelentettek a Várat körülvevő, a tüzérség számára alkalmas támpontot nyújtó magaslatok. Ugyancsak a védelem esélyeit csökkentette, hogy a Vár védrendszere teljesen elavult, a kor színvonalától messze elmaradt. Ennek oka,

136 *Feldzüge,* 633–635. o.; *Dolleczek, Anton:* Geschichte des österreichischen Artillerie von den frühesten Zeiten bis zur Gegenwart. Wien, 1887. 253–254. o.

hogy a falak vonalvezetése, keletkezésük időszakának építészeti elveit követve, a plató peremével igazodott. Külön problémát jelentett a védelem számára a Dunáról történő vízellátás is, mivel az annak fedezésére épített falak tovább növelték a védendő vonalak hosszát. Mindezek a későbbiek során is eredendően meghatározták a védművek szerkezetét, mivel nem sok lehetőséget adtak bástyák és főként korszerű elővédművek létesítésére. Ezek hiánya folytán az ostrom menetéből elmaradhatott az ellenük intézendő, tetemes idő- és embervesztességgel járó támadássorozat. (Itt persze nem szabad elfeledkezni a fedett út jelentőségéről.) Ennek ellenére a terepviszonyok tervszerű, alapos ostromra kényszerítették a támadókat.

Összességében azt kell mondanom, hogy a Vár ellenállóképességét, bizonyos hátrányos tényezők ellenére is, természeti adottságainak köszönhette, amelyeket viszont a mégoly korszerűtlen falak is jelentősen tovább erősítettek.

5.4 Az ostrom időbeosztása a harcászati elemek alkalmazása alapján

Buda visszafoglalásának jelen vizsgálata, mint ez a dolgozat beosztásából látható, a „körülzárás – megközelítés – döntés" hármas egységén alapult. Ezt azonban az események ismeretében, figyelembe véve az egyes harcászati elemek alkalmazási módját és idejét, tovább lehet finomítani. Úgy vélem, hogy a budai ostromot legalább hat különböző, de egymástól határozottan nem mindig elkülöníthető fázisra lehet osztani:

1. körülzárás (július 18–24.);

2. megközelítés : az árkok kiépítése (június 23 – július 8.) és a réstörő ütegek telepítése (a császáriaknál június 25 – július 17., a bajoroknál június 23 – július 21.);

3. a védelem feltörése tüzérségi támadással (a császáriaknál július 1 – július 27., a bajoroknál július 1 – július 16. [!]);

4. döntés: rohamok, a „glacis megkoronázása" (a bajoroknál július 16., a császáriaknál július 27.), állásfoglalás a Vár területén (július 27., augusztus 3.);

5. harc a felmentő sereg ellen (augusztus 5 – szeptember 2.);

6. döntés: tüzérségi támadás az újonnan elfoglalt pozícióból, a döntő roham előkészítése (július 27 – szeptember 1.), a döntő roham (szeptember 2.).

5.5 Az ostromló sereg felállása a Vár körül

A csak kétirányú ostrom az 1684-es négyirányú támadás helyett a hadvezetés jó helyzetfelmérésére utal. Az események ismeretében azonban felvetődik a kérdés, vajon helyesen döntöttek-e a támadási felületek kijelölésekor. A bajor fejedelem választásában minden valószínűség szerint a következő szempontok érvényesültek:

1. a támadóknak kedvezett a lankás terep;
2. a környező magaslatokon jó tüzérségi állásokat lehetett kiépíteni;
3. a kitörések ellen megfelelő védekezési lehetőségek adódtak;
4. az adott terepen a circonvallationt könnyebben megáshatták;
5. a bajor hadtest gyalogsága nem volt elég az északi front támadásához.[137]

Ezen indokok feltehetően már az előzetes tanácskozásokon is felmerültek. A választó vezérkarának viszont a helyszíni szemle során fel kellett volna mérnie, hogy a paloták többszintes védelmi rendszerének áttörése komoly nehézségekkel jár majd, s a szűk helyen nem érvényesíthetik csapataik számbeli fölényét.[138] Úgy vélem, hogy e két hátrányos körülmény a fenti előnyöket szinte teljes mértékben semlegesítette. Továbbá nézetem szerint a bajorokat július 27. után megoldhatatlan feladat elé állította, hogy a paloták épülettömbje ettől kezdve kettévágta frontjukat. Minthogy a fenti okok folytán a palotákat nem tudták bevenni, az ott védekező törökök magassági fölénye miatt a két oldalon sem tudtak előrenyomulni.[139]

Hogy mindez milyen következményekkel járt, arra nézve elegendő felidézni a döntő roham eseményeit: a bajorok csak akkor tudtak a palotákon áttörni, amikor Károly herceg csapatai az elfoglalt Felsővárosból az ott védekező török csapatokat hátbatámadták. Ezt a Hadinapló szerzője, bár igen finoman fogalmazott, mégis világosan tudtunkra adta: „A bajor választófejedelmiek, amikor a császáriakat a városban tudták, maguk is támadtak: a mi szerencsés előremenetelünk és a város elfoglalása, főleg amikor a mieink az ő őrségüknek megnyitották a kaput, elősegítette az ő támadásukat." (l. a szeptember 2-i roham leírását).[140]

A déli oldal tehát csak látszólag kedvezett az ostromlóknak. Az északi front összességében sokkal inkább megfelelt támadási felületként. Mert bár a tüzérség felállítására korántsem adódott a délihez hasonló kedvező lehetőség, a természetes és mesterséges objektumok együttesen kisebb akadályt jelentettek a támadóknak. A nyugati és keleti oldalakon pedig, a korábban ismertetett nehézségek miatt, a keresztény csapatok a sikernek csak parányi esélyével próbálkozhattak. Így nézetem szerint, a sereg kényszerű megosztottsága és a déli oldal nehézségei ellenére a hadvezérek az egyetlen megvalósítható megoldás mellett döntöttek.

137 *Diarium*, jún. 20.; *Károlyi*, 226–229. o.

138 Mindezt egyértelműen igazolja a *Deák*-féle napló ismeretlen szerzője: „A bajorok...huszonnégy fontos golyókkal lőtték a kastély bástyáját, ... és kiszélesítették a rést, mert itt a terület nagyon keskeny s az ellenség nagy előnyben van, ...". Kevéssel odébb eképp tudósít: „A bajor kerületben nagy nehézségekkel találkoztak a kastély elfoglalásában, s többszörös fal és védművek miatt, amelyeket be kell venniök és az ostromlottak makacs ellenállása miatt, ...". *Deák*, 72. o. aug. 4., 74. o. aug. 7. E problémák megfogalmazódtak még: *Zenarolla*, 103–104. o. jún. 17., 105. o. jún. 20.; *Richards*, 270. o. aug. 25. Ez utóbbi is hangsúlyozza a palotai törökök ellenállóképességét, és a bajorok tehetetlenségét. További, bár érthetően eléggé halvány utalás történt a *Diarium* jún. 22-i bejegyzésénél is, amely pl. a vízhordást fedező falak veszélyeire figyelt fel.

139 „So wahre auch deß Feindts retranchement, so Er zwischen dem gebew deß schloß vndt der schloßmauren hat, kheine große sache, allein ist es sehr Eng, vndt so lang der Feindt deß gebewes, in welches Er von seiner seithen hineinkhommet, machtig, halte Ich vor ohnmöglich Ein logement darzwischen zue behaubten, in deme Er durch die Bomben vnd große Stein, so Er von dem gebew herunter waltzet, alles mann darzwischen stellet, ohnfehlbar hienrichten wirdt." *Röder*, 210. o. *Badeni Lajos* aug. 4-i levele.

140 *Hadinapló*, 211. o. szept. 2.

5.6 A Vár körülzárása és megközelítése

Minden jel arra utal, hogy a keresztény sereg vezetőinek viszonylag pontos elképzelései voltak a Vár ostromáról.[141] Ezt követelték a korabeli várharcászat elvei, ezt bizonyítják a gondos előkészületek, s erre kényszerítették őket az 1684-es keserű tapasztalatok, amelyeket 1686-ban már nagymértékben hasznosítottak.

Ostromtechnikai szempontból a tervszerűség leginkább az árokrendszer kiépítésében érzékelhető, minthogy abban a korszerű harc valamennyi eszköze és eleme fellelhető. A Vár körülzárása, vagyis a circon- és contrevallation kiépítése szándékában és feladatkörét tekintve megfelelt a korszerű elveknek. Kivitelezésükkor természetesen nagymértékben igazodni kényszerültek a terepadottságokhoz. Míg azonban a circonvallation teljes egészében kiépült, addig a contrevallationt az ostrom végéig sem fejezték be. Ez rontotta értékét, mivel a hiányzó szakasz pótlása erőket kötött le. Tény viszont, hogy így is jól betöltötte funkcióját, mivel a törökök, ellentétben a circonvallationnal, egyszer sem tudták áttörni.

Az árkokról igyekeztem bizonyítani, hogy elhelyezkedésük és belső szerkezetük tekintetében megfeleltek a parallel-rendszer által támasztott követelményeknek. A források leírásaiban ugyanis a parallelek valamennyi fontos jellemzője megtalálható, s a bajor hadkerület árkainak formai hasonlósága mellett erre lehet következtetni a naplók névhasználatából is. Természetesen itt sem hagyható figyelmen kívül, hogy a rendszernek a terephez kellett igazodnia. Így többek között az északi fronton a város- és várfalak határolta szűk tér következtében valamennyi parallel hossza közel azonos volt, és a contrevallation sem mindenütt esett egybe az első parallellel.

Ezzel szemben a redoute-okat nagyobbrészt az árkok között helyezték el, ami eltért a parallelrendszer alapvető elveitől. Ez ismételten a terepadottságokra vezethető vissza. A redoute-ok ugyanis az árokrendszerben a helyszűke miatt elsősorban nem őrző-biztosító funkciót láttak el, hanem inkább fegyverterekként szolgáltak.

5.7 A gyalogság harcászata

5.7.1 Az árkászműveletek

A gyalogság harcászatát Buda visszavételekor, a XVII. század végi ostromtechnikai elveknek megfelelően, az ott alkalmazott árokrendszer határozta meg. Az ostrom kezdetén a gyalogságnak, legfőbb feladatként, a paralleleket kellett kiépítenie. Ez tulajdonképpen a küzdelem első két hetében, tehát igen gyorsan lezajlott, ám az egyéb karbantartási munkálatok, az ostromművek tökéletesítése eltartott egészen az első általános rohamig. A glacis megkoronázását követően pedig az elfoglalt állásokat kellett megerősíteni és a további előrenyomulás útját

141 A hadvezetés személyi ismertetését l. többek között: *Nagy László:* A török világ végnapjai Magyarországon. Budapest, 1986.; *Rázsó Gyula:* A keresztény hadvezérek. *História,* 1986. 3–4. sz. 38–43. o.

kellett kiépíteni. Mindezek a korábbiakhoz képest jóval nagyobb terheket róttak a katonákra, és nemcsak a földmunkák megnövekedett volumene miatt. Az időtényező is mind fontosabbá vált, mivel minél előbb készültek el az árkok, annál gyorsabban biztosítottak a fedezéket a harcosoknak, és annál hamarabb következhetett az ostromban a döntés fázisa. Ez pedig sokszáz, vagy -ezer katona életét kímélhette meg.

A paralleleken alapuló harcászat egyik fő jellemzője, hogy az elkészült árkokban mindenkor nagylétszámú őrséget, mögöttük pedig erős tartalékot kellett állomásoztatni. Csak így lehetett biztosítani, hogy a parallelek tökéletesen el tudják szigetelni a megtámadott erődítményt, illetve elháríthassák a kitöréseket és felmentési kísérleteket. A naplók és tudósítások például minden nap aprólékosan leírják az őrségváltást, ami az ott feltüntetett létszámokkal együtt (csak az északi fronton 2500–3000 fő, a csapatok közel 10%-a) igazolja, hogy a hadvezetés nagy gondot fordított e feladat ellátására.

5.7.2 A gyalogság harcászati szerepének kettőssége

A gyalogság ostromharcászatában a XVII. század második felében beállt változás következménye, egy sajátos kettősség kialakulása, Buda alatt is nyomon követhető. A különböző tudósítások viszonylag pontos képet adnak erről a kérdésről. Egyfelől azt látjuk, hogy a keresztény gyalogság, mind a kitörések és felmentési kísérletek elhárításakor, mind a rohamok alkalmával a parallelekre támaszkodva, vagy abból kiindulva hajtotta végre akcióit. Az árokrendszer egyszerre biztosította számukra a mozgás, a gyors átcsoportosítás lehetőségét, az erőteljes tűztámogatást, valamint nem utolsó sorban a minden korábbinál biztosabb fedezéket. Látható tehát, hogy, a korszerű elveknek megfelelően, a várvívó gyalogság összes harci tevékenysége az árokrendszerhez kötődött. Ezáltal defenzív szerepe erőteljesen megnövekedett. Úgy is lehet fogalmazni, hogy a gyalogság egyik legfontosabb feladatává önmaga védelme vált. E változások lényeges következménye, hogy a jól előkészített és megszervezett, viszonylag kisebb erőkkel végrehajtott akciók nagymértékben csökkentették a véráldozatokat.

A defenzív szerep növekedésével ellentétben állt az a gyorsaság és lendület, amellyel az árokrendszer kiépült. Az ostrom kezdete után alig több mint két hét elteltével a keresztények már a falak alá értek a parallelekkel. A gyalogság ily módon történő agresszív előretörése arra kényszerítette a törököket, hogy minden eszközzel akadályozzák a munkálatokat, mert azok előrehaladtával egyre csökkent az ostromgyűrű felszakításának lehetősége, befejezése után pedig szinte semmi esély nem maradt erre.

5.7.3 A kitörések

Hogy a török védősereg tisztában volt az előbbiekkel, s ezzel együtt az aktív védelem előnyeivel, azt a kitörések nagy száma bizonyítja. De nem csak elvben ismerte fel, hanem a gyakorlatban is alkalmazni tudta a védelem e veszélyes fegyverét. Az akciók végrehajtásakor a védők csekélyebb számát a meglepetés-

nek, mint harci „eszköznek" kellett pótolnia. A lényeg tehát a váratlanságban rejlett, ahogy sikerük is nagymértékben ettől függött. A védők tetszés szerint választhatták meg a támadás helyét és idejét, amiben a már említett fedett út nagy segítséget jelentett. Ennek következtében az ostromlóknak a nap minden percében, az árkok minden pontján éberen kellett őrködniük, hogy a rajtaütést elkerüljék. Természetes, hogy a fenyegetettség érzése által keltett örökös feszültség és a folytonos készenlét nagymértékben fárasztotta az árkok népét, idegileg, fizikailag egyaránt. Ilyen méretű hadműveletnél pedig törvényszerűen előfordultak lazaságok, pillanatnyi kihagyások, amelyeket Abdurrahman és Iszmail kitűnő érzékkel többször is kihasznált. (l. pl. Északon a július 9-i, Délen a július 22-i kitöréseket.)

Mindezek ellenére a kitörések összességükben nem érték el a kívánt célt. Eredményesség tekintetében messze elmaradtak az 1684-ben e téren kivívott sikerektől (jóllehet akkor egy aktív felmentő sereg is segítette a védőket). Továbbá nem tudták megakadályozni, sem számottevően késleltetni a keresztények ostrommunkálatait. Az oszmánok szempontjából nagyobb eredménynek csak a támadóknak okozott viszonylag jelentős emberveszteség tekinthető. A kudarc azonban alapjában nem a törökökön múlott, hisz ők, bátran kimondhatjuk, minden tőlük telhetőt megkíséreltek. Annak oka a keresztény sereg által hatékonyan alkalmazott, viszonylag korszerű ostromtechnika, és a jól átgondolt elhárító rendszer volt.

5.7.4 A rohamok

Az események arra mutatnak, hogy a keresztény sereg megosztottsága a rohamok végrehajtásában okozta a legnagyobb problémákat. E vállalkozások még akkor is rendkívüli nehézségekkel, súlyos áldozatokkal jártak, ha az ostromlók kétirányú közös akcióikkal meg tudták osztani a védők erejét. E hátrányok még nyomatékosabban jelentkeztek az egyirányú támadásoknál.[142] E kísérletek részben a két seregtest közti versengés következményei, ugyanakkor katonai szempontból – nézetem szerint – többnyire értelmetlennek bizonyultak (mint pl. a július 13-i akció). Minden egyes ilyen egyoldalú roham szükségtelenül tovább csökkentette az ostromra alkalmas gyalogosok létszámát, akik egyébként sem voltak soha elegen. A hadvezetés is érezhette ezt, s talán nem véletlen, hogy a források e vállalkozásokkal egyidejűleg gyakorta említenek a másik fronton végrehajtott álriadókat. Ezek viszont nem helyettesíthettek egy valóságos akciót.

Nyilvánvaló, hogy az erők megosztása megkönnyítette a rohamok eredményes végrehajtását. Tény azonban, hogy a bajor hadtest tevékenysége, első két sikeres hadművelete után, majdhogynem azt mondhatnám, értelmét vesztette azáltal, hogy hiábavalóan és makacsul kísérletezett tovább a fölöslegessel és a lehetetlennel, a paloták labirintusának meghódításával.[143] A bajorok augusztus folyamán

142 Az egy oldalról indított műveletek közül nem vettem figyelembe a jún. 24-i, a Víziváros elleni akciót, mivel az nem közvetlenül a Vár ellen irányult.

143 A bajorok júl. 16-án egyénileg, júl. 27-én az általános roham részeként végrehajtott vállalkozásai mindössze az amúgy is nehezen védhető déli Nagyrondella megszerzését erdményezték. ezután már egyik akciójuk sem hozott lényegi változást.

nem tudtak érdemleges eredményt fölmutatni, mindez ráadásul három[144] kudarcba fulladt vállalkozás talán ezernél is több halottjába és sebesültjébe került, a napi veszteségeket nem számítva.[145] Épp emiatt az ostrom utolsó időszakában reális megoldásként merült fel, hogy a bajor hadtest hagyjon fel a hiábavaló kísérletezéssel a palotáknál, és inkább támadja oldalba a törököket az Esztergomi rondella nyugati kurtinájánál a Vérmező felől. Elgondolkodtató, hogy ez a terv is tisztán politikai és presztizsokok miatt hiúsult meg. Természetesen az elmondottak ellenére sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a bajor frontra az ellenfél erejének megosztása miatt még ilyen körülmények között is szükség volt.

5.8 A keresztény tüzérség harcászata

A keresztény tüzérség harcászata hűen tükrözte a korszakváltás problémáit. Egyfelől még előfordult, hogy egyes célokat a lövegek kíméletlen és tömeges alkalmazása révén igyekeztek megsemmisíteni. Ez a déli fronton a paloták lövetésénél éppúgy megtörtént, mint az északi oldalon az Esztergomi rondella rombolásánál. Másfelől viszont törekedtek a megosztott tűzrendszer[146] előnyeinek kihasználására is. A gyalogság és a tüzérség közti kapcsolat még láthatóan nem olyan összehangolt és szigorúan megszabott, ami pedig Vaubannál már szinte természetes.

5.8.1 Az árkok és az ütegek viszonya

Az árkok és ütegek viszonyának, mint a harcászat egyik lényeges elemének vizsgálatakor két alapvető tényezőt kell kiemelnem. Egyfelől Buda alatt a tüzérség, a korszerű elvektől eltérően, nem kizárólagosan a parallelekben települt, vagyis az ütegek egy része a parallelek oldalán, vagy azok között helyezkedett el. Ennek folytán a kettő közti kapcsolat biztosítása nagyobb munkát követelt. Másfelől az ütegek építése nem követte szorosan az árkok előrenyomulását. Az időkülönbség azonban nem tekinthető egyértelműen hátrányosnak, mivel az lehetővé tette, hogy az ütegek és az árokrendszer között mégis mindenkor megfelelő és szoros összeköttetést hozzanak létre.

5.8.2 A megosztott tűzrendszer, és alkalmazásának korlátai

A megosztott tűzrendszer alkalmazásának lehetőségeit a helyi tényezők határozták meg. A nagy kiterjedésű parallelekben szétszórtan elhelyezett, és az eltérő feladatok szerint megszervezett ütegekkel Vauban ezt a kérdést viszonylag egyszerűen meg tudta oldani. Annál is inkább tehette ezt, mivel többnyire korszerű erődöket kellett megostromolnia. Buda esetében azonban a tüzérség hatás-

144 Ha *Károlyi* állításával szemben elfogadom, hogy az aug. 9-i akció *Zenarolla* és az *Önkéntes* szerint is a déli fronton zajlott le, akkor a sikertelen rohamok száma itt négyre nő.

145 Hozzávetőleges számítás a források alapján.

146 A „megosztott tűzrendszer" itt nyilvánvalóan nem a kifejezés modern értelmében szerepel, hanem a tüzérség területi és funkcionális felosztását jelenti.

fokát alaposan lerontotta a védelem bármely pontjára irányítható kereszttűz hiánya. Ennek oka azonban nem a korszerűtlen harcászati elvekben, hanem a terepviszonyokban keresendő. A támadásra kijelölt frontszakaszok ugyanis sem elegendő teret, sem elegendő magasságkülönbséget nem nyújtottak a valóban hatásos kereszttűz létrehozására. Másfelől az ott létesítendő árkokban nem lehetett eléggé széttelepíteni az ütegeket. Feltehetően ez is közrejátszott abban, hogy az arra kevésbé alkalmas pontokon is enfilir-ütegeket állítottak fel (mint pl. a Kis-Svábhegyen).

A parallelekben kialakítandó megosztott tűzrendszert és a célok ellen közelről fenntartandó kereszttüzet azonban bizonyos szempontból feleslegessé tette az a körülmény, hogy a Vár nem rendelkezett sem külső védművekkel, sem korszerű bástyákkal. Így azonnal megkezdődhetett a réstörés. Ezáltal, illetve részben a védők lövegeinek viszonylagos fedezetlensége folytán[147] egyben megvalósult a demontírozás is. Ennek eredményeképpen szó szerint kilőtték a török tüzérség alól a falakat.[148]

Az említett okokkal magyarázható, hogy a Vauban által különböző feladatokra beállított ütegek itt nem különülnek el egymástól. A források szerint ostromlövegekből álló ütegek többsége csaknem minden esetben a gyalogság rohamát készítette elő tevékenységével. Ritkán olvashatunk kizárólag demontírozás végett létesített lövegállásokról.[149]

Megfigyelhető, hogy egy-egy ütegben rendszerint csak kevés számú – 2–6, ritkán 8 db – löveget állítottak fel. Ha viszont ennél többet, úgy az üteg ágyúi egyszerre több pontra lőttek.[150] Mindezek ellenére a harcászatban még jól érzékelhető a korábbi gyakorlat amely a feladatok végrehajtását kíméletlen és tömeges ágyúzással kívánta elérni. A módszer legfőbb eszköze, a királyüteg, viszont már szinte teljesen eltűnt – talán csak a Retek utcai tekinthető annak –, és mint láttuk, a tüzérséget kis lövegszámú csoportokban állították fel. Itt tehát egy hagyományos módszer párosult egy korszerűbb technikai elemmel.

Az elmondottak alapján azt állapítottam meg, hogy a keresztény tüzérség Buda ostrománál főként helyi körülményektől kényszerítve, s csak esetenként harcászati megfontolásokból alkalmazott nem egészen korszerű módszereket. A fentebb mondottak miatt lehetősége sem nyílt a nagyhatású lövésfajták (enfilir, illetve ricochet lövés) végrehajtására. A megosztott tűzrendszer korlátai azonban megnövelték az egyes célpontok leküzdésének időtartamát. Ezért érthető, hogy a paralleleken kívül is nagyszámú üteget állítottak fel, részben a kereszttűzhatás erősítésére, részben az ütegek közti alacsony szintű funkcionális megosztás ellensúlyozására. Ezzel magyarázható továbbá a tömegtűz erejének kihasználása is.

Végső soron a keresztény tüzérség harcászati lehetőségei Buda ostrománál korlátozottabbak voltak mint amilyet korszerű eszköztára megengedett volna. Ez kihatott a gyalogsággal való együttműködésre is. Mert bár összességében megfelelt

147 Legalábbis a korszerű erődök tüzérségének elhelyezéséhez viszonyítva fedezetlenek.

148 *Bubics*, 214. o. *Gergely* örmény vallomása.

149 Ilyen pl. az aug. 6-án, a Veli bég rondellán (11) levő török üteg ellen létesített lövegállás.

150 Utalnék itt a júl. 10–11-én felállított két kilencágyús, vagy a Retek utcai ütegre, illetve a naphegyi redoute-ra (*Diarium*, jún 23.).

a kívánalmaknak, és képesnek bizonyult a reá háruló feladatok megoldására, mégis jó néhány esetben nem tudta megteremteni a gyalogság előrenyomulásának feltételeit. A teljes igazsághoz azonban hozzátartozik, hogy a késedelemért legalább ennyire felelős az aknászok csődje is. Emiatt a keresztény tüzéreknek a vártnál jóval nagyobb erőfeszítéseket kellett tenniük a kitűzött célok eléréséhez.

5.9 A török védő- és felmentő sereg

A török védősereg, ehhez nem fér kétség, tiszteletre méltó és nagyon kemény ellenfélnek bizonyult. Az ostrom során mindvégig határtalan bátorságról, önfeláldozásról, ugyanakkor erős fegyelemről, morális szilárdságról tettek tanuságot. Ennek igazolására elegendő felidéznem a rohamok visszaverésében mutatott helytállásukat.

Ugyancsak felsőfokú jelzőket érdemel a török várparancsnok, Abdurrahman, és helyettese, Iszmail pasa. Az ostrom menete azt mutatja, hogy az utolsó pillanatig kezükben tartották az események irányítását, és egyáltalán nem rajtuk múlott Buda eleste.

Kiemelésre kívánkozik a védők nagyfokú leleményessége a különféle ostromtechnikai eszközök használatában. Itt elsősorban az aktív védelmi taktikát, a kitöréseket kell megemlítenem, amelyek a támadóknak okozott jelentős emberveszteség mellett némileg lassították az ostromműveleteket is. Kíváló teljesítményt nyújtottak az ellenaknák elhelyezésében és időzítésében is. Hatásosságukat a visszavert rohamok mellett a keresztény aknászok kudarca is bizonyítja.

A védőkkel ellentétben nem sok pozítivumot tudott felmutatni a felmentő sereg. Az egyetlen igazi eredmény, ami a javára könyvelhető, hogy felvonulása és jelenléte az ostromlók hátában több mint egy hónapig lassította a keresztények munkálatait, megosztotta erejüket, figyelmüket. Ellene kellett megépíteni a circonvallationt, miatta kellett megváltoztatni a táborhely egy részét. Ezzel szemben a felmentő sereg által kezdeményezett akciók rendre kudarcot vallottak, mivel az ostromlók harcászati-technikai fölénye a törökök számbeli túlerejét teljes mértékben kiegyenlítette.

5.10 Konklúziók

Végigvizsgálva a császári és birodalmi sereg harci tevékenységét és harcászatát Buda ostromában, úgy vélem, lehetőségem van viszonylag pontos választ adni a dolgozat elején felvetett kérdésre: miért tartott 75 napig Buda visszavívása?

Az ostrom elhúzódásának okait három pont köré lehet csoportosítani: 1. a Vár és a terepviszonyok, 2. a török védő- és felmentő sereg tevékenysége, és végül 3. a császári csapatok tevékenységének hiányosságai. Az alábbiakban részletezem e három pontot. A gyors sikert hátráltató tényezők tehát

1/a – a Vár földrajzi fekvése;

/b – a Vár nagy kiterjedése, falainak hossza;

/c – a hegyoldalak meredeksége, az árkolást nehezítő köves talaj;

/d – az 1/a, /b, /c pontok együttes hatása;

2/a – a török védősereg kitörései;

/b – a török védősereg aknász- és elhárító tevékenysége;

/c – a török felmentő sereg jelenléte;

3/a – a keresztény sereg vezetésének megosztottsága;

/b – a hadvezérek közti személyes ellentét és versengés;

/c – egyes hadműveletek összehangolatlansága;

/d – a döntő erőfölény hiánya (főleg a gyalogság tekintetében) és a csapatok fokozatos kifáradása;

/e – a keresztény aknászok csődje;

/f – a keresztény tüzérség korlátozott lehetőségei.

Ennyi negatívum felsorolása után viszont válaszolnom kell arra is, hogy miért sikerült végül a Várat bevenni. Véleményem szerint ennek okát elsősorban a császári és birodalmi sereg harcászati és technikai fölényében, jobb felszerelésében, megfelelő utánpótlásában, és nem utolsó sorban a katonák személyes bátorságában és helytállásában kell keresnünk.

BEFEJEZÉS

Buda bevétele kétségkívül a visszafoglaló háborúk egyik legnagyobb horderejű eseménye volt. Buda birtoklása a törökök számára szinte egyet jelentett a meghódoltatott magyarországi területek feletti uralommal. Nem véletlen tehát, hogy elvesztése után egy évvel Mohács mellett csaptak össze az ellenfelek, 1688-ban pedig már a Budához hasonló fontosságú Nándorfehérvárért folyt a harc. A háborút minden téren a Lipót császár zászlaja alatt egyesült seregek fölénye jellemezte. S bár 1690-re a Temesköz kivételével lényegében az egész hódoltság fölszabadult, a váratlanul kiújult francia háború az erők megosztására kényszerítette a Habsburg vezetést. Ennek következtében a Porta még tíz hosszú esztendőn át kísérletezhetett az elvesztett területek visszaszerzésével, de végül meg kellett hajolnia a Szent Liga egyesített ereje előtt. Ez a tíz év, illetve az egész felszabadító háború azonban a magyarság olyan mérvű pusztulását okozta, amely évszázadokon át kihatott történelmünkre. Így végül, bár a Habsburg vezetés katonailag jól kiaknázta a Buda visszafoglalása által a törökökben keltett sokkhatást, a nagyhatalmi érdekellentétek meggátolták ennek politikai győzelemre váltását.

MELLÉKLETEK

I.

A ROHAMOSZLOPOK SZERVEZÉSE

IDŐPONT: JÚNIUS 24.

Forrás: Richards
A roham parancsnoka: –
A rohamoszlop pozíciója: –
A rohamoszlop célpontja: a Víziváros falán tört rés
A rohamoszlop parancsnoka: –
A rohamoszlop szervezése, a csapat feladata: –

1 kap.	+ 50 gr.	– rohamcsapat
1 hdgy.	+ 50 mu.	– támogató
1 mk.	+ 100 d.	
1 kap.	+ 100 mu.	– fedező
1 őrgy.	+ 300 fő	– tartalék

Forrás: Zenarolla
A roham parancsnoka: Lajos herceg nagymester őkegyelmessége"
A rohamoszlop pozíciója:

bal	jobb

A rohamoszlop célpontja:

Kakas-kapu	a városfal rése

A rohamoszlop parancsnoka:

Károly neuburgi herceg	„Souches gróf"

A rohamoszlop szervezése, a csapat feladata:

Truchsess br. alez. (Thüngen)	gr. Archinto alez (Lothringen)
500 fő	1 kap.+ 100 gr. – rohamcsapat
40 ács	2 kap.+ 200 gy. – támogató
Weisshausen őrgy. (Diepenthal)	200 d.
600 fő	
„2 sajkányi magyar"	

Forrás: Hadinapló
A roham parancsnoka: –
A rohamoszlop pozíciója:

bal	jobb

A rohamoszlop célpontja:

Vízi kapu	a Víziváros falán tört rés

A rohamoszlop parancsnoka:

„a német lovagrend nagymestere mint altábornagy"	„Souches úr mint altábornagy"

A rohamoszlop szervezése, a csapat feladata:

„Diepenthal úr"	„Thüngen úr"
1 alez.	gr. Archinto alez.
Bischofshausen őrgy. (Diepenthal)	Hombousch őrgy. (Neuburg)
???	???

IDŐPONT: JÚLIUS 13.

Forrás: Richards
A roham parancsnoka: –
A rohamoszlop pozíciója:

bal		jobb
	A rohamoszlop célpontja:	
„a bal oldali középtorony"		„a jobb oldali torony"
	Az oszlop parancsnoka: –	
	A rohamoszlop szervezése, a csapat feladata:	
1 kap. + 50 gr. – rohamcsapat		1 kap. + 50 gr. – rohamcsapat
1 kap. + 50 mu. – támogató		1 kap. + 50 mu. – támogató

3 mk. + 1 ut. + 100 d
2 alez.+ 500 fő – támogató
500 fő – támogató

Forrás: Deák
A roham parancsnoka: gr. Starenberg
A rohamoszlop pozíciója:

bal	közép	jobb
	A rohamoszlop célpontja:	
–	a kurtina közepe	Esztergomi rondella
	A rohamoszlop parancsnoka:	
gr. Auersperg alez. (Mansfeld)	gr. Heberstein őrgy. (Scherfenberg)	gr. Guido Starenberg alez. (Starenberg)
	A rohamoszlop szervezése, a csapat feladata:	
280 fő – rohamcsapat	280 fő – rohamcsapat	280 fő – rohamcsapat

3000 fő – tartalék
(3 csapatban)

Forrás: Zenarolla
A roham parancsnoka: –
A rohamoszlop pozíciója:

bal	közép	jobb
	A rohamoszlop célpontja:	
Szaivus pasa rondella	„a közfal"	„a Nagyrondella"
	A rohamoszlop parancsnoka:	
Guido Starhemberg alez.	(gr. Herberstein őrgy.)	gr. Auersperg alez.
	A rohamoszlop szervezése, a csapat feladata:	
	1 hdgy. + 1 őrm. + 30 gr. – rohamcsapat	
	1 kap. + 50 mu. – támogató	
	100 d.	
	(mindhárom oszlopnál azonos)	
Starhemberg	Herberstein	Auersperg
+ 200 fő támogató	+ 200 fő támogató	+ 200 fő támogató
	500 gy. – tartalék	
	6 zlj. – tartalék	

Forrás: Önkéntes

A roham parancsnoka: –

A rohamoszlop pozíciója:

bal	közép	jobb

A rohamoszlop célpontja: –

A rohamoszlop parancsnoka:

gr. Auersperg	–	gr. Herberstein

A rohamoszlop szervezése, a csapat feladata:

280 gy. + 50 gr.	aknászok (?)	300 gy. + 50 gr.
	önkéntesek	
	2 zlj. (Souches, Kaiseretein)	

Forrás: Hadinapló

A roham parancsnoka: gr. Souches tbgy. és gr. Diepenthal vőrgy.

A rohamoszlopok pozíciója:

bal	közép	jobb

A rohamoszlop célpontja

–	kurtina	–

A rohamoszlop parancsnoka

gr. Auersperg alez. (Mansfeld)	gr. Herberstein őrgy. (Scherffenberg)	gr. Starhemberg Guido alez. (Starhemberg)

A rohamoszlop szervezése, a csapat feladata:

	gránátosok	
	muskétások	
	dolgosok	
	muskétások	
	(mindhárom oszlopnál azonos)	

gr. Öttingen + Hombousch őrgy. (Neuburg) + 500 fő tartalék

IDŐPONT: JÚLIUS 16.

Forrás: Diarium

A roham parancsnoka: „ihre churfrstl. drt." (Miksa Emánuel)

A rohamoszlop pozíciója:

bal jobb

A rohamoszlop célpontja:

„den Feind aus dem Graben verjagen und zugleich selber posto fassen"

A rohamoszlop parancsnoka: –

A rohamoszlop szervezése, a csapat feladata:

1 Lieutenant	1 Feldwaibel
+ 50 Fußknecht mit Flinten	+ 10 Granatierern
1 Hauptmann	2 Lieutenant
+ 50 Granatierern	+ 50 Fußknecht mit Flinten
1 Ingenieur + 1 Hauptmann	1 Hauptmann
+ 100 Mann „Logement zu machen"	+ 100 Fußknecht mit Flinten
1 Obristwachtmeister	1 Lieutenant
+ 400 Arbeiter	+ 50 Arbeiter
1 Hauptmann	
+ 100 Arbeiter	
1 Batallion vom dem Leibt Rgt.	1 Batallion von dem badischen Rtg.

100 Unterofficier mit Hallebarten

1 Batallion von den sachsischen Truppen

IDŐPONT: JÚLIUS 27.

Forrás : Deák / északi front

A roham parancsnoka: „herczeg Neuburg, a német rend nagymestere"

A rohamoszlop pozíciója:

bal	közép	jobb
	A rohamoszlop célpontja:	
Sziavus pasa rondella	a kurtina	Esztergomi rondella
	A rohamoszlop parancsnoka:	
–	Souches altbgy.	Neuburg hg.
	A rohamoszlop szervezése, a csapat feladata:	
???	br. Diependael vez. tb. gr. Oettingen ez. Jonger alez. Croy őrgy. 1 kap + 1 hdgy. + 1 őrm. + 50 gr. – rohamcsapat	őrgr. Nigrelli vez. tb. Keth ez. br. Rederer Starenberg őrgy. 1 hdgy. + 1 őrm. + 50 gr. – rohamcsapat
???	1 kap. + 1 hdgy. + 1 őrm. + 100 mu. 2 kap. + 2 hdgy. + 2 őrm. + 200 mu. (2 csapatban) 100 d.	1 hdgy. + 1 őrm. + 50 mu. + 50 d. 1 kap. + 1 hdgy. + 1 őrm. + 100 d. 2 kap. + 2 hdgy. + 2 őrm. + 200 mu.

Thungen tb. + 1200 mu. – tartalék

Forrás: Deák / déli front
A roham parancsnoka: –
A rohamoszlop pozíciója:

bal jobb

A rohamoszlop célpontja: a déli Nagyrondella rése
A rohamoszlop parancsnoka: –
A rohamoszlop szervezése, a csapat feladata:
1 kap. + 2 hdgy. + 100 mu. – fedező
1 kap. + 100 d.
1 alez. + 1 őrgy. + 1 kap.+ 50 fő – fedező
1 hdgy. + 30 gr.
2 kap. + 1 hdgy. + 200 mu.
(mindkét oszlopnál azonos)

Forrás: Hadinapló
A roham parancsnoka: –
A roham pozíciója:

bal	közép	jobb
	A rohamoszlop célja:	
–	kurtina	Esztergomi rondella
	A rohamoszlop parancsnoka: –	
	A rohamoszlop szervezése, a csapat feladata:	
???	1 kap. + 1 fhdgy. + 1 stm. + 50 gr. (Neuburg) – rohamcsapat 1 kap. + 1 fhdgy. + 100 h. – rohamcsapat 1 kap. + 1 fhdgy. + 100 fő (Thüngen)	1 kap. + 1 hdgy. + 1 stm. + 40 gr. (Starhemberg) – rohamcsapat 50 h. – rohamcsapat 1 kap. + 1 fhdgy. + 1 őrm. + 50 mu. + 50 fő (Kaiserstein) – rohamcsapat
???	2 pk. + 100 fő – támogató 1 kap. + 1 fhgy. + 100 fő – támogató 1 kap. + 1 fhdgy. + 150 d. (Starhemberg)	2 kap. + 200 fő (2 csapatban – Croy, Salm) tám. 1 fhdgy. + 1 stm. + 100 d. (Mansfeld)

Thüngen vőrgy. + 1000 fő (10 csapatban) – tartalék

Forrás: Diarium
A roham parancsnoka: „Ihre churfrt. Drt." (Miksa Emánuel)
A rohamoszlop pozíciója:

bal jobb

A rohamoszlop célpontja: –
A rohamoszlop parancsnoka: –
A rohamoszlop szervezése, a csapat feladata:
1 Lieutenant + 20 Soldaten mit Flintenröhrern
1 Feldwaibl + 6 Volontärs + 10 Granatierern
1 Corporal + 6 Zimmerleut

1 Capitain + 2 Lieutenant + 100 Musquetierer – fedező
1 Hauptmann + 25 Arbeiter „mit ihren Instrumenten"
+ 75 Arbeiter „Sandsack getragen"

1 Obristlieutenant + 1 Obristwachtmeister
+ 1 Hauptmann + 50 Mann mit Kurtzgewehr – támogató
1 Lieutenant + 30 Granatierern – támogató
2 Hauptleueten + 2 Lieutenanten + 200 Musquetierern – támogató

30 ausgesuchte Schützen – fedező
3 Batallions – tartalék
(mindkét rohamoszlop azonos szervezésű)

IDŐPONT: AUGUSZTUS 3.

Forrás: Deák
A roham parancsnoka: –
A rohamoszlop pozíciója:

bal	közép	jobb
	A rohamoszlop célpontja:	
–	kurtina	Esztergomi rondella
	A rohamoszlop parancsnoka: –	
	A rohamoszlop szervezése – a csapat feladata:	
brandenburgiak	„harmincz német"	1 kap. + 1 hdgy. + 1 őrm. + 50 gr. + 20 fő
	magyarok	1 kap. + 1 hdgy. + 1 őrm. + 50 mu. + 50 d.
	„hatvan német"	

Forrás: Hadinapló
A roham parancsnoka: –
A rohamoszlop pozíciója:

bal	közép	jobb
	A rohamoszlop célpontja:	
	az árkon keresztül a második falra	
	A rohamoszlop parancsnoka: –	
	A rohamoszlop szervezése, a csapat feladata:	
1 kap. + 1 fhdgy. + 1 őrm. + 50 mu.	magyarok	1 kap. + 1 fhdgy. + 1 őrm. + 50 mu.
1 őrm. + 20 fő		1 őrm. + 20 fő
1 kap. + 1 fhdgy. + 1 őrm. + 50 mu.		1 kap. + 1 fhdgy. + 1 őrm. + 50 mu.
1 kap. + 1 fhdgy. + 1 zls. + 50 fő		1 kap. + 1 fhdgy. + 1 zls. + 50 fő
50 talpas		50 talpas
1 kap. + 1 fhdgy. + 1 őrm. + 100 d.		1 kap. + 1 fhdgy. + 1 őrm. + 100 d.

(a támogató oszlop a két szélen azonos a támadó oszloppal)

---

alez.	= alezredes	mu.	= muskétás
altbgy.	= altábornagy	őrgy.	= őrnagy
d.	= dolgos	őrm.	= őrmester
ez.	= ezredes	pk.	= parancsnok
fhdgy	= főhadnagy	stm.	= strázsamester
gr.	= gránátos	tbgy.	= tábornagy
gy	= gyalogos	ut.	= utász
hg.	= herceg	vez. tb.	= vezénylő tábornok
hdgy.	= hadnagy	vőrgy.	= vezérőrnagy
mk.	= mérnök	zlj.	= zászlóalj

II.

A ROHAMOK VÁZLATAI

A rohamok vázlatainak alaptérképeinek elkészítéséhez felhasználtam:

1. a *Károlyi* művének függelékében található 1., 2. és 3. sz., valamint a 355. oldalon található térképeket, és a 352–353. oldalak között levő, a palotai ostromot ábrázoló Hallart-féle látképet;

2. Fontana és Juvigny térképeit,

3. a *Veress* művében a 13. oldalon, valamint a 12–13., a 14–15. és a 66–67. oldalak között levő térképeket.

A nagyobb számok az 1. sz. térképre utalnak, a kisebbek (l. a [ ] között) magyarázata a rohamok leírásánál található. A vastag vonallal rajzolt nyilak a keresztény, a vékony vonallal rajzolt nyilak a török csapatok mozgását jelzik.

A vázlatokon használt jelölések feloldása:

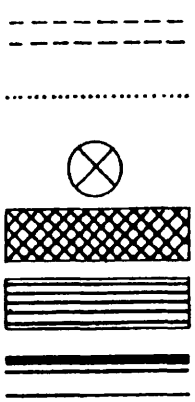

= szétrombolt falszakasz, rés

= palisszád

= aknarobbanás

= feltöltés

= gerendaépítmény

= árok, sánc, retranchement

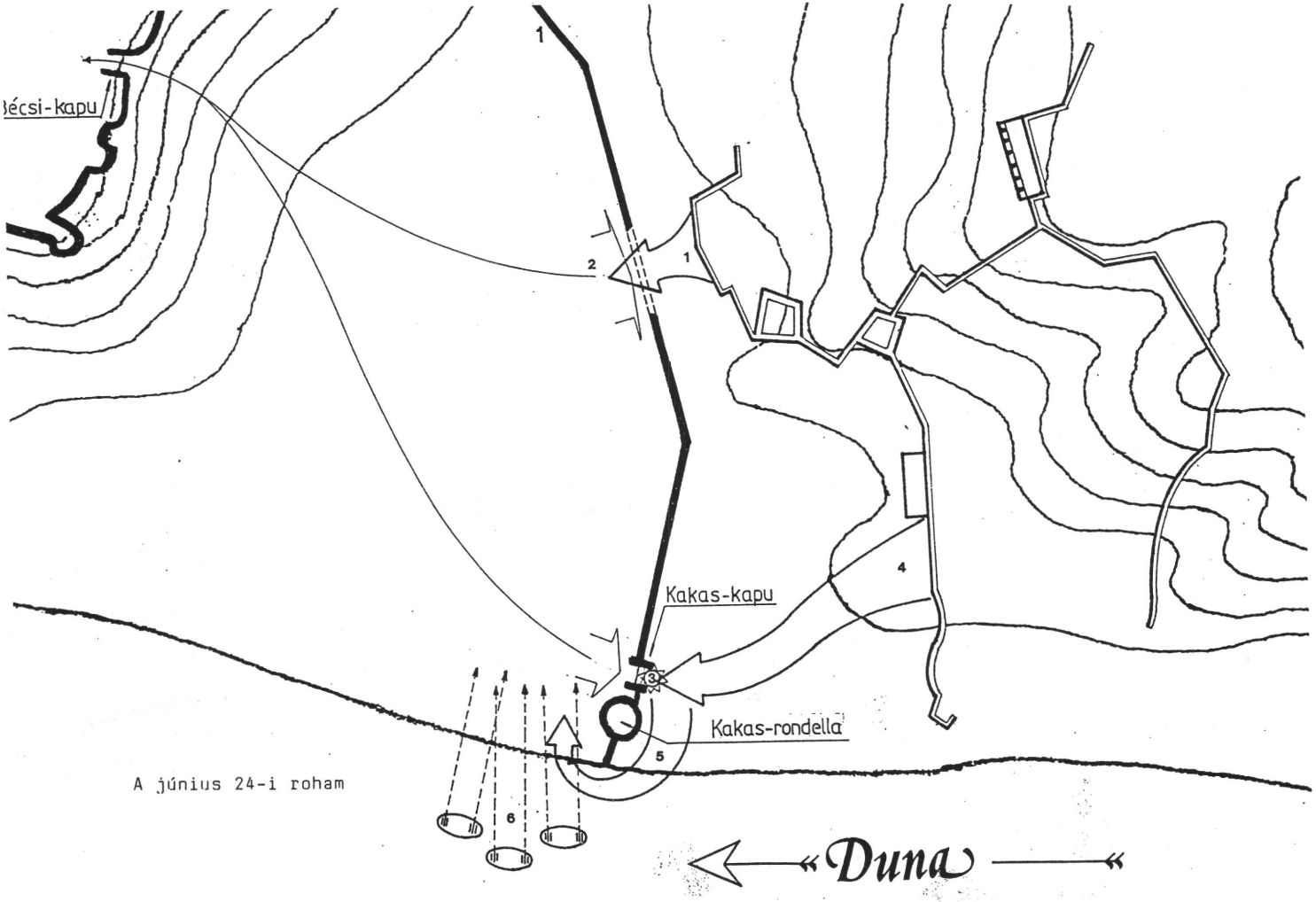
Kakas-kapu
Kakas-rondella
A június 24-i roham
Duna

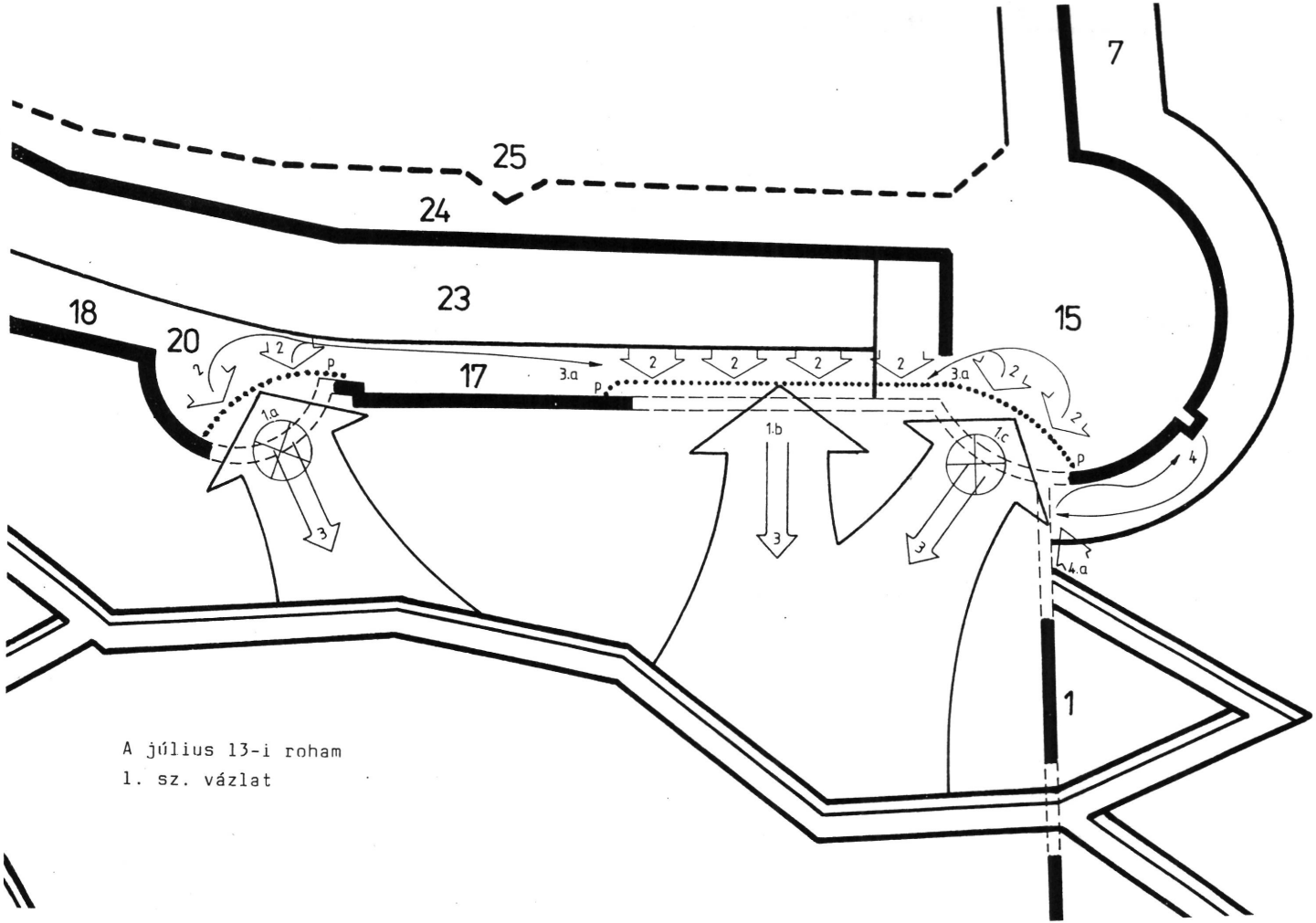

A július 13-i roham
1. sz. vázlat

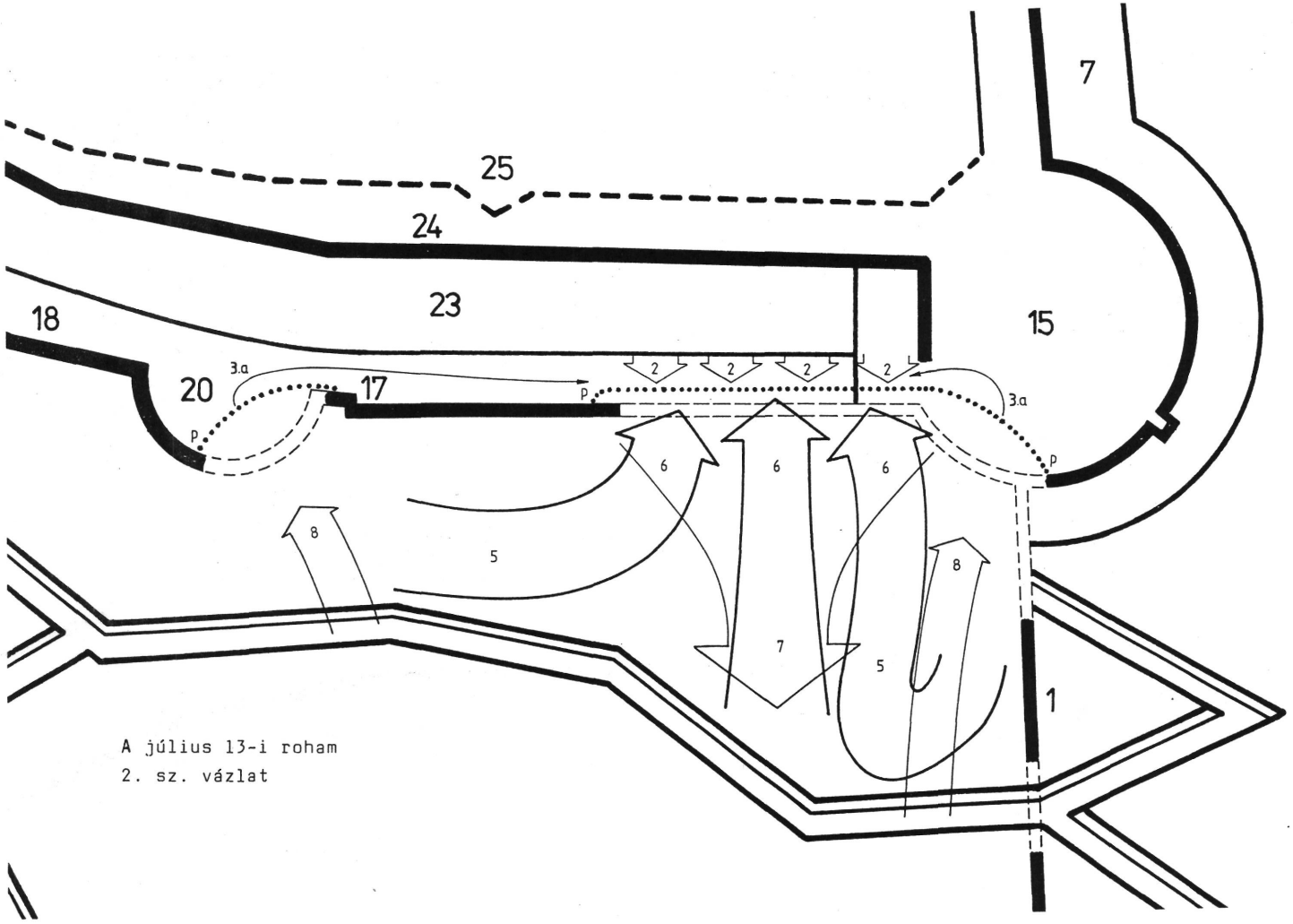

A július 13-i roham
2. sz. vázlat

A július 27-i roham / Észak
1. sz. vázlat

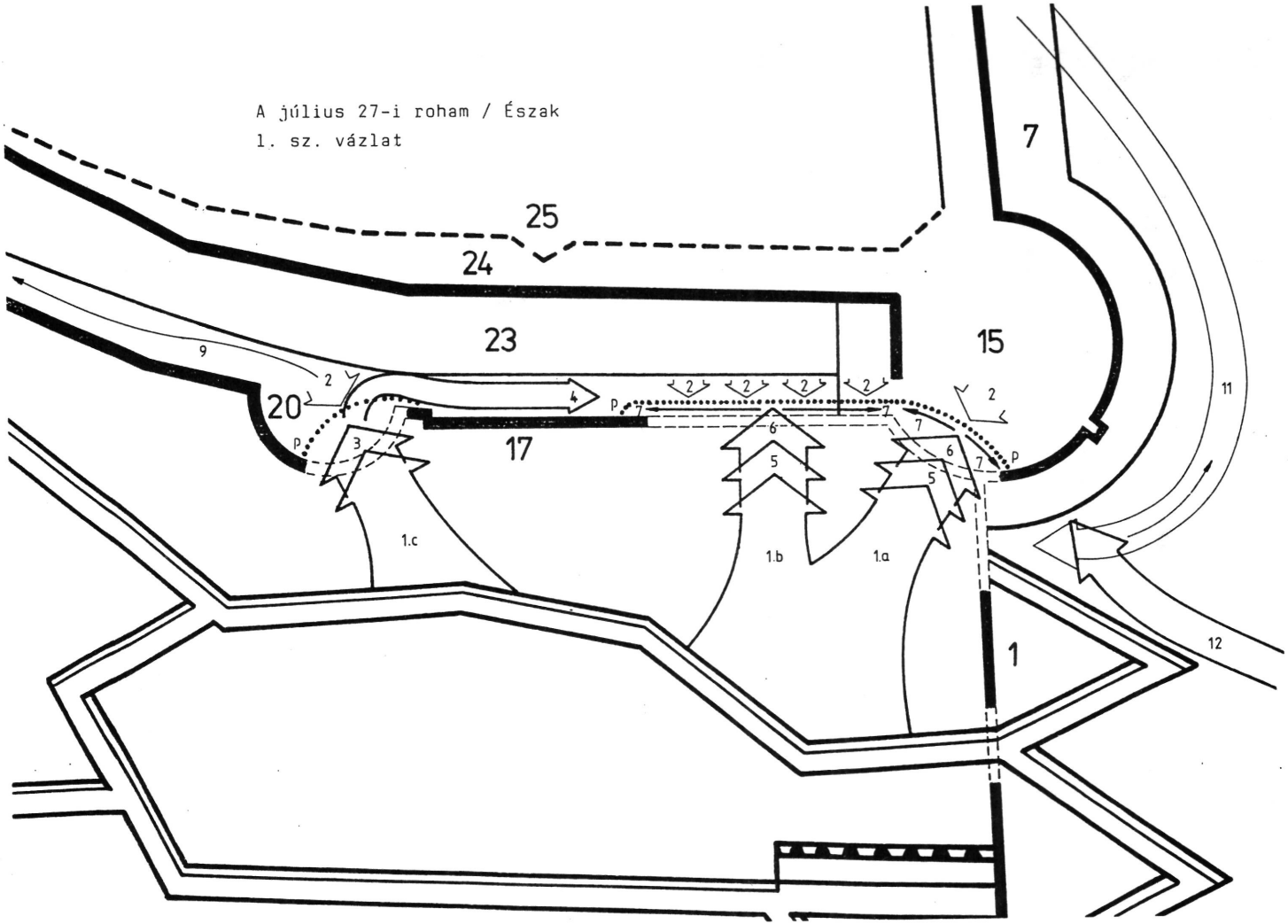

A július 27-i roham / Észak
2. sz. vázlat

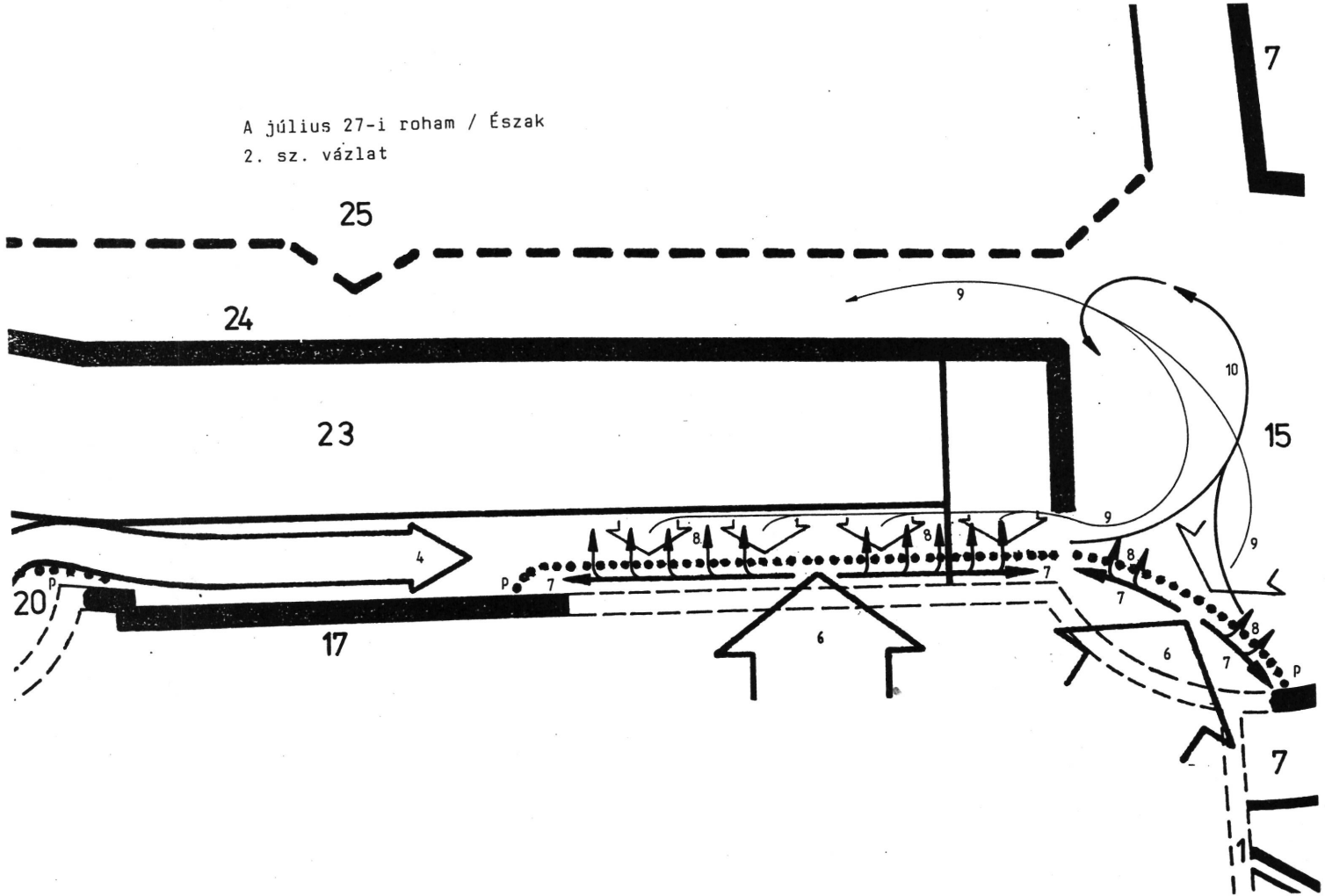

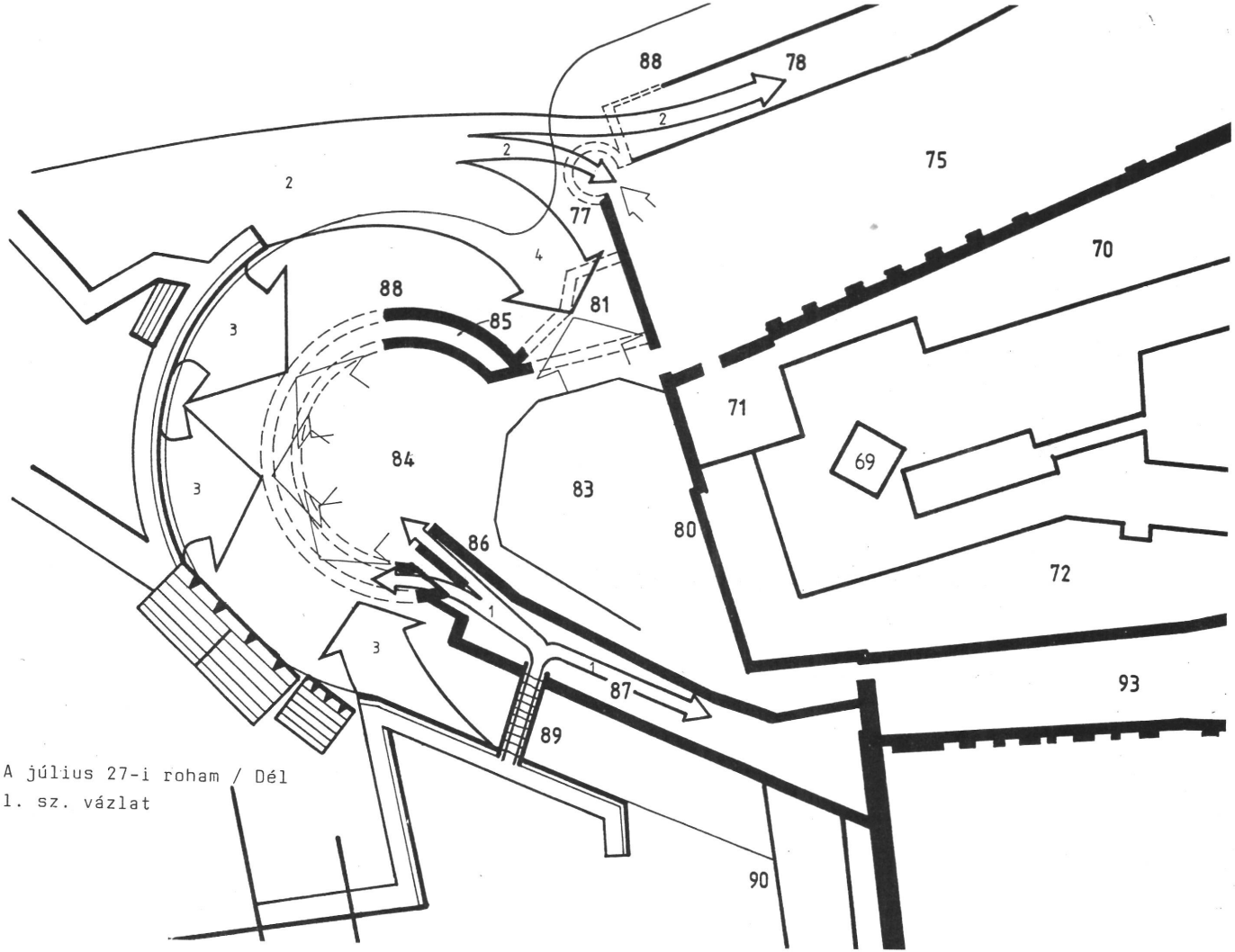

A július 27-i roham / Dél
1. sz. vázlat

A július 27-i roham / Dél
2. sz. vázlat

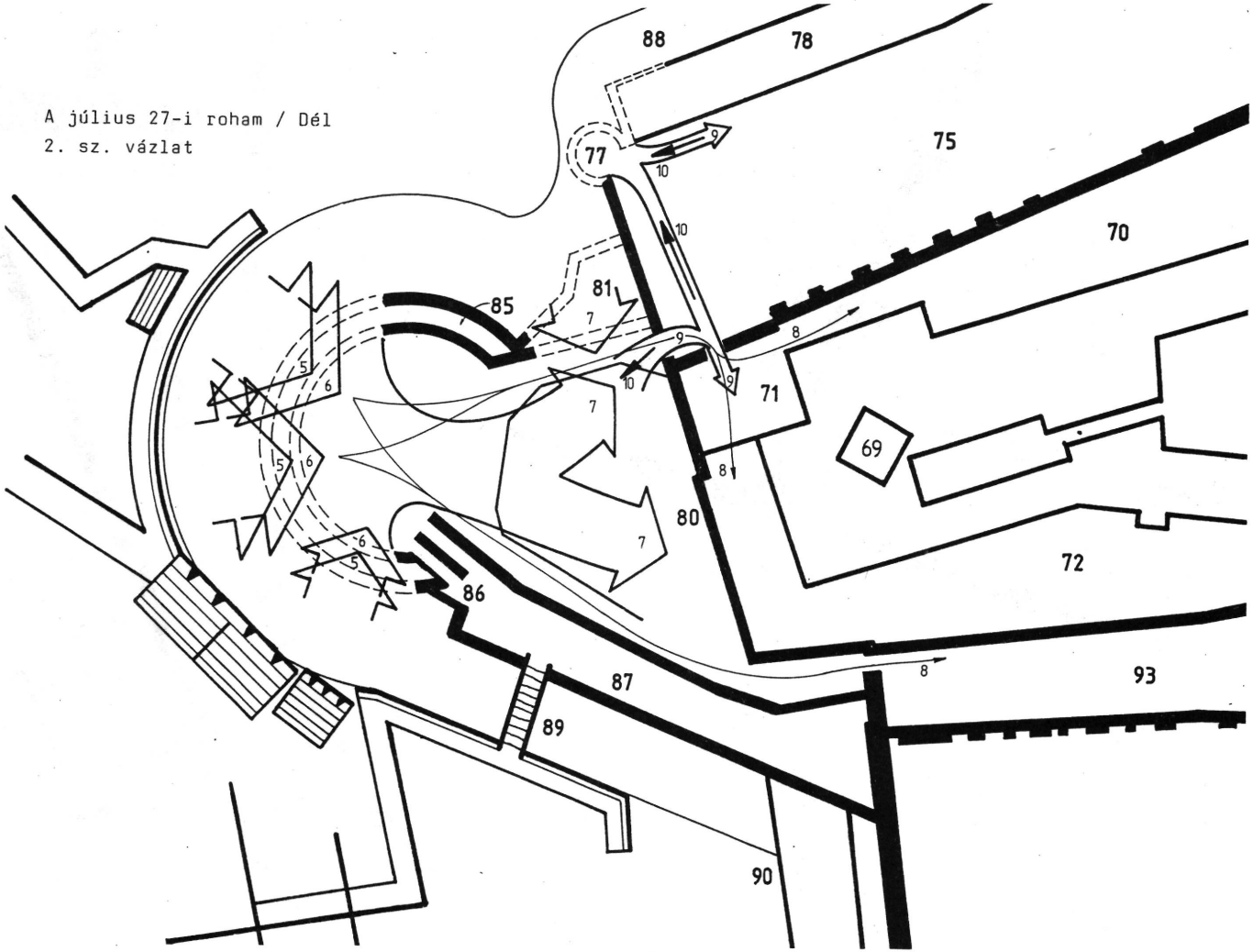

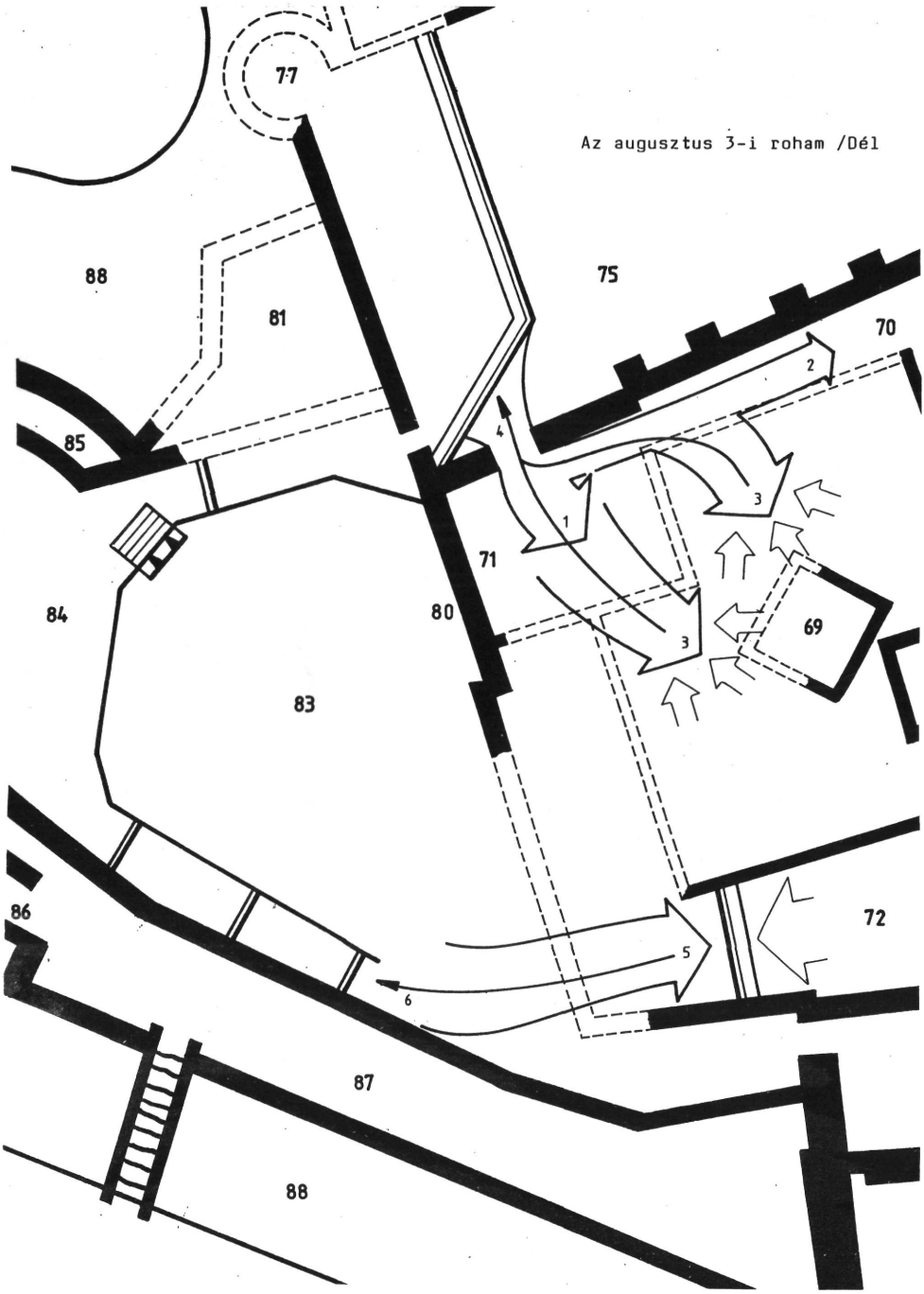
Az augusztus 3-i roham /Dél
77
88
81
75
70
85
71
84
80
69
83
86
72
87
88
1
2
3
4
5
6

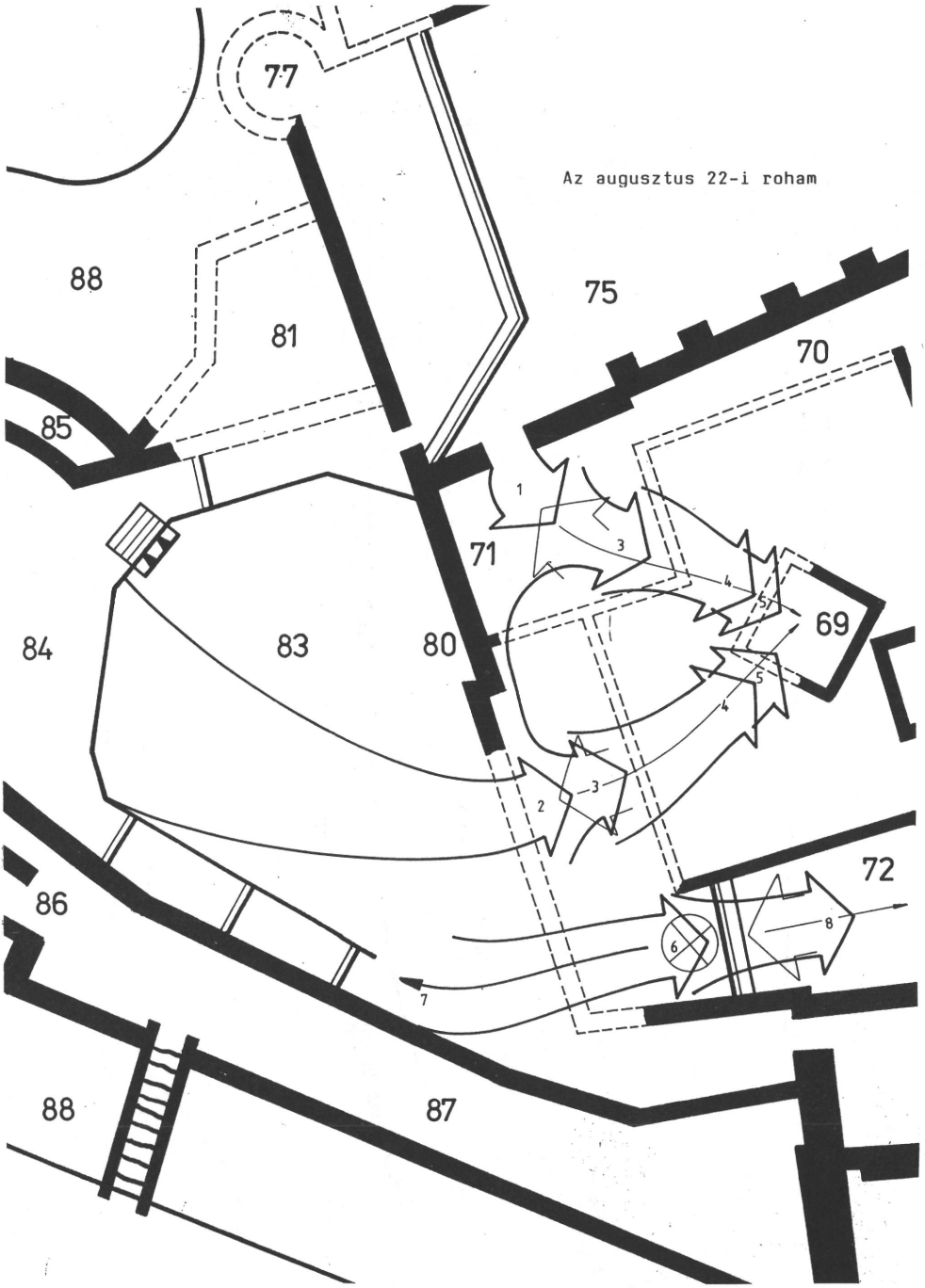
Az augusztus 22-i roham
77
88
81
75
70
85
71
69
84
83
80
72
86
88
87

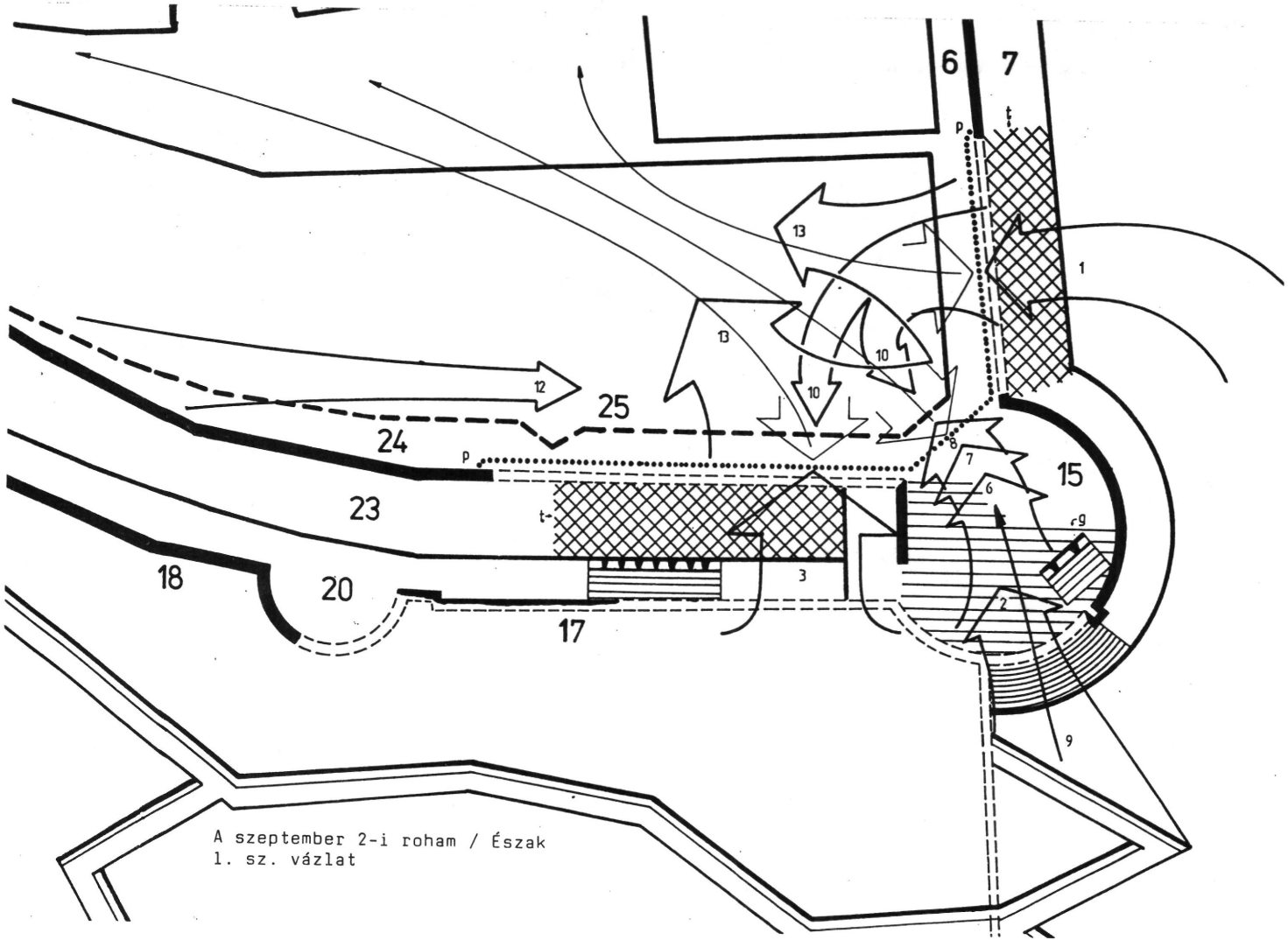

A szeptember 2-i roham / Észak
1. sz. vázlat

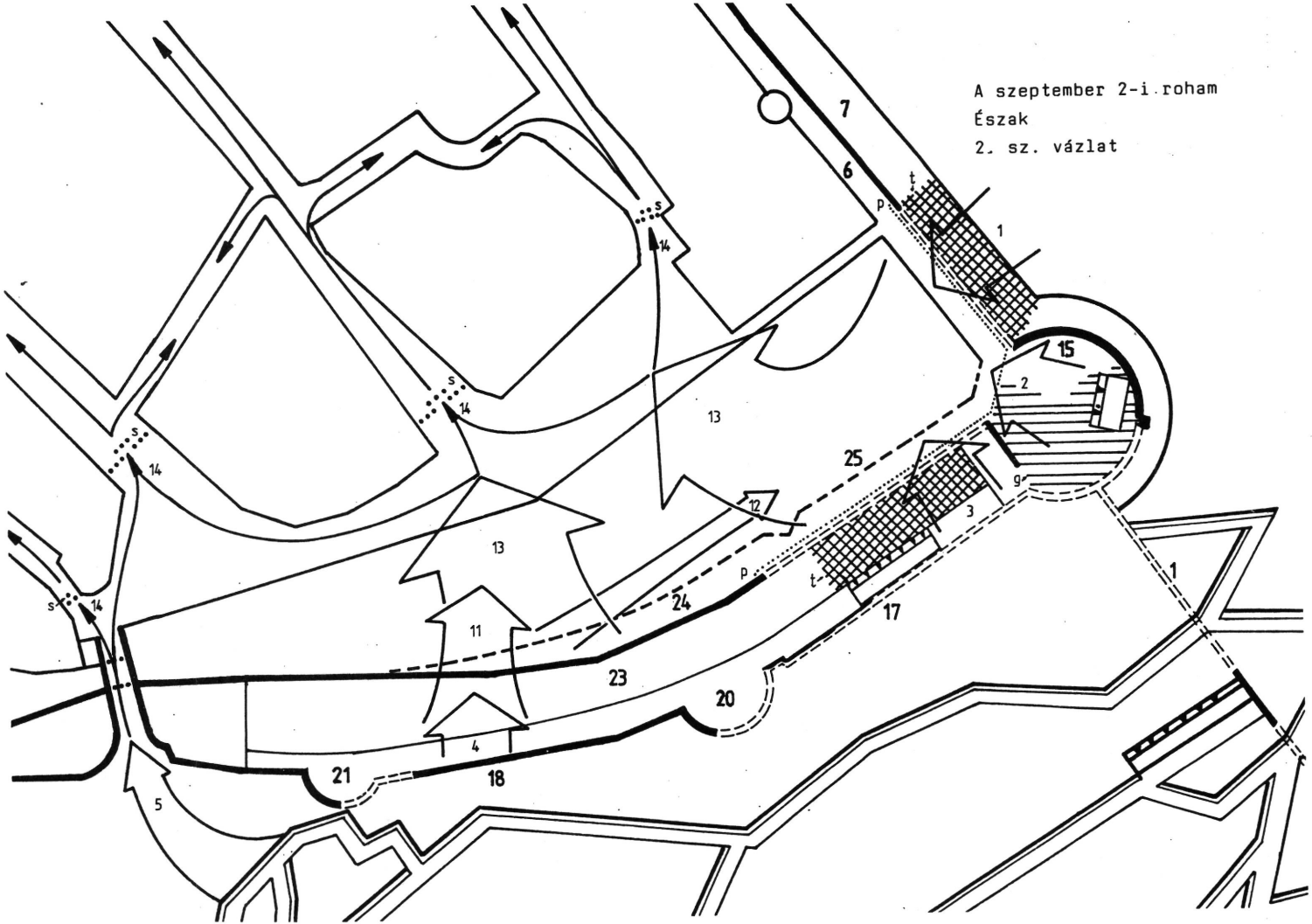
A szeptember 2-i roham
Észak
2. sz. vázlat
7
6
1
15
2
25
3
17
24
23
20
21
18
4
5
11
13
12
14
s
p
t
g

György Domokos

THE PROBLEMS OF SIEGE TECHNIC OF THE RECAPTURE OF BUDA

Summary

The recapture of Buda is one of the decisive events of the war of liberation against the Turks. This study proves that the siege technic of the Turkish and Imperial armies was in transition in the time of the aforementioned war: from the old methods to the new, originating in the activity of Vauban. The infantry completed and used the system of parallels in full extent but the arrangement of the redoutes and batteries reflected the old ways. Because of the special terrain there was no possibility to arrange the artillery to fulfill the requirements of the indirect fire. These shortcomings, together with the difficulties wich came from the natural features around the castle, the firm resistance of the defenders and the personal disagreements within the high command of the allied Christian army can explain why could last the siege for 75 days of severe fights before the liberation of the old capital of the Hungarian kings.

György Domokos

LES PROMLÈMES DE TECHNIQUE DE SIÈGE DE LA REPPRISE DE BUDA

Resumé

La reprise de Buda est l'un des événements décisifs des guerres de libèration menées contre les Turcs. Cet essai a démontré que la technique de siège des armées impériales était dans un état de transition: des méthodes des temps précédents aux procédés marqués par le nom de Vauban. L'infanterie a presque parfaitement construit et utilisé le nouveau système de parallèle, tandis que le placement des redoutes et des batteries s'est passé selon les principes anciens. L'artillerie, surtout à cause du terrain, ne pouvait pas installer ces batteries conformément aux principes du système de feu réparti. Ces imperfections, conjuguées avec les difficultées causées par la situation géographique du château, avec la résistance dure de la garnison turque, et avec les problèmes causés par les différends personels du commandement chrétien expliquent, pourquoi l'une des meilleures armées de l'époque devait lutter pendant 75 jours avant de reprendre la ville de résidence séculaire des rois hongrois.

György Domokos

DIE BELAGERUNGSTECHNISCHEN PROBLEME DER RÜCKEROBERUNG DER BURG BUDA

Resümee

Die Rückeroberung der Burg Buda war ein ausschlaggebendes Ereignis der Befreiungskämpfe gegen die Türken. Wie aus diesem Aufsatz ersichtlich, befand sich die Belagerungstechnik der kaiserlichen und Reichsheere in einem Übergangszustand zwischen den Kampfmethoden früherer Zeiten sowie denen, welche vom Namen Vauban gekennzeichnet sind. Das neuartige Parallelsystem wurde von der Infanterie fast vollkommen ausgebaut und angewandt, doch die Anordnung der Redouten und der Batterien widerspiegelte noch die alten Prinzipien. Die Artillerie war – in erster Linie infolge der Gegebenheiten des Geländes – nicht imstande, ihre Batterien dem geteilten System entsprechend aufzustellen. Diese Mangelhaftigkeit zusammen mit den Schwierigkeiten, die sich aus der geographischen Lage der Burg ergaben, mit dem harten Winderstand der türkischen Verteidiger sowie den persönlichen Gegensätzen der christlichen Heerführung geben die Erklärung dafür, warum eines der größten Heere der Epoche die uralte Residenz der ungarischen Könige erst nach einer fünfundsiebzigtägigen harten Belagerung zurückerobern konnte.

Дьёрдь Домокош

ПРОБЛЕМЫ ОСАДНОЙ ТЕХНИКИ ВО ВРЕМЯ ОБРАТНОГО ЗАВОЕВАНИЯ БУДЫ

Резюме

Отвоевание Буды от турок является одним из важных событий в ходе освободительных войн, которые велись против турок. Автор статьи доказывает, что осадная техника, которой располагали войска Королевской и Императорской армии, находилась в переходном состоянии, а именно происходил переход от методов предшествующего периода к методам ведения боевых действий, вошедших в историю под именем Вобана. Пехота почти в совершенстве создала и использовала параллельную систему нового типа, в то же время размещение редутов и батарей проводилось по старым принципам. Артиллерия, в первую очередь по причине характера местности не имела возможности дислоцировать свои батареи соответственно принципам разделенной системы огня. Эти недостатки в сочетании с трудностями, вытекающими из географического положения крепости, с твердым противостоянием упорно оборонявшейся турецкой армии, и проблемами, вызванными личными противоречиями христианского военного руководства, дают ответ на вопрос о том, почему одна из самых лучших армий того времени лишь после 75 дней тяжелых боев смогла отвоевать древнюю столицу венгерских королей.

KÖZLEMÉNYEK

JÓZSA GYÖRGY

MOLTKE KAPITÁNY PEST–BUDÁN 1835-BEN

A klasszikus porosz-német katonai tradíciók megtestesítőjének szokták tekinteni Helmuth von Moltkét (1800–1891), a XIX. század – Napóleon mellett – talán legzseniálisabb hadvezérét. Pedig Moltke sikereinek alighanem az a titka, hogy oly kevéssé volt „poroszos" és katonás. A koppenhágai hadapródiskolai tanulmányokat és a dán király zászlaja alatt eltöltött hadnagyi éveket nem számítva Moltke gyakorlatilag alig szolgált csapatnál. A porosz hadseregbe lépvén (1821) szinte nyomban vezérkari iskolára vezényelték, s később is mindig kihagyhatta az előléptetéshez szükséges csapatszolgálatot.[1] Előbb tisztképző tanárként dolgozott, térképészettel foglalkozott, később katonai tanácsadó volt a török hadsereg mellett, majd különféle vezérkari és szárnysegédi feladatokat látott el Poroszországban. Közben viszonylag lassan emelkedett a ranglétrán[2], anélkül, hogy a politikába beleártakozott volna. Más megfelelő jelölt híján, „átmenetileg" bízták meg a porosz nagyvezérkar főnöki teendőinek ellátásával 1857-ben[3]. E funkciójában három évtizedig megmaradva[4] forradalmasította a vezérkari munkát, s már túl a nyugdíjkorhatáron csillogtathatta meg hadvezéri képességeit is.[5]

Maga Moltke nem a nyargalászó szárnysegédek útján a lova nyergéből csatát irányító hadvezérek közül való. Az általa megteremtett új típusú vezérkar a leginkább egy kapitalista nagyüzem igazgatóságára hasonlít. Munkatársai íróasztal mellett vasúti menetidőket számolgatnak, elsősorban hadtápot, utánpótlást szerveznek, munkájuk nélkülöz minden romantikát. Szinte jellemző, hogy Moltke a negyvenes években nemcsak a Hamburg-Berlin Vasúttársaság igazgatósági tagja volt, hanem folyóirattanulmányokat, publicisztikus újságcikkeket tett közé a

1 1819. január 1-től 1822. január 5-ig alhadnagy az oldenburgi dán királyi gyalogezredben; 1822. március 19-től porosz szolgálatban: alhadnagy az odera-frankfurti 8. gyalogezredben, ám már 1823 nyarán a (vezérkari) hadiiskolára vezénylik. Ettől kezdve egyetlen egyszer teljesít csapatszolgálatot: 1830 májusában a Landwehr-tartalék parancsnokságán, Odera-Frankfurtban.

2 1833. március 30.: főhadnagy a porosz nagyvezérkar állományában; 1835. március 30.: vk. százados; 1842. április 12.: őrnagy; 1850. szeptember 26.: alezredes; 1851. december 2.: ezredes; 1856. augusztus 9.: vezérőrnagy; 1859. május 31.: altábornagy; 1866. június 8.: gyalogsági tábornok; 1871. június 16.: vezértábornagy.

3 1857. október 29-én kap megbízatást a hadsereg vezérkarfőnökségének ügyvezetésére, s a következő esztendő szeptember 18-án nevezi ki I. Vilmos király a vezérkar főnökévé.

4 Többszöri kérésének csupán 1888. augusztus 10-én tett eleget az uralkodó, amikor is fölmentette Moltkét a hadseregvezérkar főnökének tisztéből.

5 1864-ben, a dán háború idején megbízatást kap a szövetséges (porosz és osztrák) csapatok főparancsnoksága vezérkarának főnöki teendői ellátására, s ekként ő a hadműveletek tényleges irányítója. 1866-ban a vezérkar főnökeként a legfőbb hadúr, I. Vilmos király nevében gyakorlatilag ugyancsak ő vezényli a porosz csapatokat. Hasonló a helyzet az 1870–71-es franciaországi hadjárat alatt.

vasútügyről, melynek katonai és gazdasági jelentőségét egyaránt az elsők között ismerte fel.

Kétségtelenül az ő nevéhez fűződik a nemzetek létharcáról és a döntő csaták megvívásának fontosságáról kidolgozott katonai doktrina, amely a második világháborúig, sőt, azon túl is meghatározta a stratégiai gondolkodást, jóllehet kizárt dolog, hogy maga Moltke azt valaha is olyan abszolút és rugalmatlan módon értelmezte és alkalmazta volna, mint németországi utódai. Érdekes módon a személyes becsvággyal egyáltalán nem rendelkező Moltkét a politika és a hadvezetés viszonyának különböző megítélése állította szembe Otto von Bismarckkal. Ellentétben Clausewitzcel, aki a hadsereggel szemben a politika primátusának elvét képviselte, Moltke úgy vélekedett, a politika, azaz a civil kormány azzal, hogy a háború mellett dönt, automatikusan átadja a stafétabotot a hadseregnek, sőt, ettől kezdve a hadbalépés időpontjának, illetve a harci cselekmények megindítása pillanatának kiválasztása is csak a vezérkartól függhet.[6]

Beosztottjai csodálattal tekintettek Moltkéra, aki egy fejjel magasodott ki közülük, s nem csak a szó fizikai értelmében, hanem látókör, műveltség tekintetében is. Nemigen illenek a porosz katonákról alkotott képünkbe művészi vonzalmai, nyitottsága, sokoldalúsága. Maga mondja el, inkább régész, vagy történész lett volna hajlamait követve, ha az anyagi szükség nem kényszeríti a hadapródiskolába. Fiatalon sem a katonai tantárgyak vonzották igazán, nyelveket tanult, vendéghallgatóként pedig irodalomtörténeti előadásokra ült be a berlini egyetemen. Világirodalmi tájékozottsága párját ritkította. Nemcsak Goethét tudott órákon át fejből idézni, de Shakespeare-t és Molière-t is – természetesen eredeti nyelven. Novellákat írt, nem is rosszakat, egész életében verseket fordított (főleg angol romantikusokat, még kilencven éves korában is!), történelmi-politikai tanulmányokat publikált. Ugyanakkor vonzották a természettudományok, a közgazdaság és a technika fejlődése is, igazi szerelme pedig a topográfia és a történeti földrajz maradt.

Az 1864-i dán háborúig, tehát hatvannégy éves koráig szinte senki sem ismerte Moltkét katonaként, annál népszerűbb volt német földön rendkívül olvasott útleírásai és politikai elemzései folytán.[7] A harmincas évektől kezdve rengeteget utazhatott, s éles szemű megfigyeléseiről útilevelekben számolt be, melyek később megjelentek. Moltke érdeklődése szinte mindenre kiterjedt: a természeti viszonyokra, az emberek szokásaira, karakterológiájára, a meglátogatott ország társadalmi-politikai viszonyaira, a településekre, műalkotásokra. Tapasztalatait szemléletesen, nagy költői erővel, lendületes prózában írta le, élménygyűjtés közben pedig hódolt egyik szenvedélyének: rajzolt és akvarelleket festett tájakról, emberekről.

6 Hogy ez az elv hová fajulhat, arra nem Moltke, hanem Hindenburg és Ludendorff mutatott példát.

7 A legismertebbek: „Holland und Belgien in gegenseitiger Beziehung" (1831), „Darstellung der inneren Verhältnisse Polens" (1832), „Die dänische Land- und Seemacht" (1835), „Die deutsche Grenzfrage" (1841), „Geschichte des russisch-türkischen Feldzuges 1828/29" (1844), stb.

Szemelvényünk a máig leghíresebb útleírás, az 1841-ben napvilágot látott *Levelek a törökországi állapotokról és eseményekről az 1835–1839. években*[8] előzményeit mondja el. Az 1835 márciusában vezérkari századossá előléptetett Moltke szeptember 22-én kapott engedélyt, hogy fél év szabadságot vegyen ki, igaz, erre az időre illetményének csupán a felében részesült. (A fél esztendőből egyébként kerek öt év lett, mert a kapitányt a következő év nyarán a török hadsereghez vezényelték katonai tanácsadóként[9].)

Moltke szinte azon nyomban útrakelt von Berg főhadnagy[10] társaságában, akit azonban ugyanúgy nem említ meg leveleiben, miként azokat a személyeket sem, akiktől rendkívül alapos információt szerezte. (Csupán annyit tudunk, hogy a két porosz katonatiszt alaposan ellátta magát ajánlólevelekkel, ezek íróit azonban szinte soha, címzettjeit ugyancsak ritkán ismerjük.) Az utasok október 5-én Boroszlóból indultak útnak, postakocsival Olmützbe és Brünnön keresztül érkeztek Bécsbe, itt kezdődik a Magyarországon át vezető hajó- és szekérút leírása. Ez a fejezet végül nem szerepelt a híressé vált Törökország-kötetben, amely a szerbiai és havasalföldi élményekkel és tapasztalatokkal indul, de Helmuth von Moltke összegyűjtött műveinek első kötetébe[11] természetesen belekerült

Magyarországon tudomásom szerint eleddig csupán Tóth László ismertette egy német nyelvű folyóiratban 1941-ben[12], más említését nem találtam. A szöveg néhány részlete elhangzott a kölni Deutshlandfunk magyar nyelvű adásában 1990 őszén.

Az alábbi szemelvény a bécsi és a pest-buda-i két hét összefoglalója. A vonatkozó szöveget teljes egészében közöljük, csupán jelentéktelen részleteket hagytunk el belőle, például az október 10-i naplójegyzetben a *Faust* burgtheaterbéli előadásán kárhoztatott szövegrontás idézettel illusztrált részletezését, a húzásokat azonban jelöljük.

A KONSTANTINÁPOLYI UTAZÁS NAPLÓJA

Október 10-ének hajnalán érkeztünk meg Bécsbe. Az öreg Stephan[13] még sötétbe burkolódzott: mi pedig az Arany Bárányban szálltunk meg és nyomban nyugovóra tértünk.

8 Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei aus den Jahren 1835 bis 1839. E. S. Mittler & Sohn, Berlin, 1841. (s utóbb számos új kiadásban). A mű belekerült *Helmuth von Moltke* írásai gyűjteményes kiadásának VIII. kötetébe: Gesammelte Schriften und Denkwürdigkeiten des General-Feldmarschalls Grafen Helmuth von Moltke (1876-tól számos kiadás).

Néhány további kiadás: Briefe aus der Türkei. Aus *Helmuth von Moltkes* Briefen über Zustände und Begebenheiten in der Türkei. Berlin, 1923; Briefe über Zustände und Begebenheiten is der Türkei aus den Jahren 1835 bis 1839. München, 1927; Briefe aus der Türkei. München, 1938. és 1942.; Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei aus den Jahren 1835 bis 1839. Köln, 1968.; Unter dem Halbmond. Erlebnisse in der alten Türkei 1835–1839. Tübingen und Basel, 1979.

9 A törökországi instruktori tevékenységet jutalmazta Moltke egyik legmagasabb porosz kitüntetése, a *Pour le mèrite* 1840-ben adományozott lovagi fokozata

10 Von Berg báró, aki ekkor az 1. gárda-gyalogezred főhadnagya, Konstantinápolyig utazott együtt Moltkéval, ott elváltak útjaik.

11 Gesammelte Schriften und Denkwürdigkeiten des General-Feldmarschalls Grafen *Helmuth von Moltke*. Erster Band: Zur Lebensgeschichte. Berlin, 1892[2]. 103. skk. o.

12 *Tóth, Ladislaus:* Moltke in Ungarn. In: Ungarn. Monatsschrift für deutsch-ungarischen Kulturaustausch der Ungarisch-Deutschen Gesellschaft. Budapest-Leipzig (Lipcse). Dezemberheft 1941. 719–726. o.

13 A Stephansdom, a Szent István-dóm.

Első utunk a Stephanhoz vezetett. Az épület nekem sokkal jobban tetszik, mint a strassburgi székesegyház. A templombelső lenyűgöző. Sötétbarna tónus ural mindent, aminek hatására a sok szobor, zászló, oltár, kép és lámpa dacára sem nyomulnak zavaróan előtérbe a részletek. A Stephan az idegen számára pótolhatatlan. Bécsben ugyanannyi kapun és udvaron kell átjárni, mint ahány utcán. A házak magasak, a sikátorok szűkek és emberekkel zsúfoltak, járda nincs, a csatorna az úttest közepén. Ehhez képest egyetlen kocsi sem hajt másként, csak olyan sebes ügetésben, amilyet a széles, sivár berlini utcákon rendőrhatóságilag szabályellenesen gyorsnak minősítenének. Minden pillanatban felhangzik a fiákeresek elnyújtott „jó!"-ja közvetlenül a járókelők háta mögött, s a szinte hangtalan fogat már el is száguldott a házsor mellett a szép kövezeten. Még így is inkább aggódtam, hogy mi gázolunk el valakit, mithogy bennünket gázolnának el. – Mindamellett a valóban pompás üzletek olyannyira lekötik a gyalogos figyelmét, hogy igen hamar eltéved. Ám csak föl kell pillantanod a következő sarkon, s a Stephan karcsú tornya már meg is mutatja a helyes útirányt, vagy csak egyszerűen magához int, hogy aztán vándorlásra ösztönözzön.

Megmásztuk a Stephant. Aki nem hajlamos a szédülésre, az a hegyes homokkőcsúcs legmagasabb nyílásából kikúszhat a toronygomb peremére is, akkor olyan szabad kilátása nyílik, amilyen a torony egyetlen pontjáról sem kínálkozik, beleértve Starhemberg[14] székét. A Sömmeringet és a Schneeberget már hó födte. Csodálatos a szép nagy város és a Kopasz-hegység látványa.

Este a Burgtheaterban: a Faust; nagyon jó előadás, de nemcsak nagyon megkurtítva, a szövegromlás is rengeteg. (...)

Október 14. Bécs már csak azért is szebb, mint Berlin, mert az utcái kanyargósak. A girbe-gurba utcák sokkal szebbek, mint az egyenesek. Az előbbiekben mindig látható egy-két ház homlokzata, az utóbbiakban viszont minden épületből csak egy rövid darabka látszik. A világ leghosszabb nyílegyenes utcája alighanem a berlini Friedrichstraße, de mennyivel szebb a frankfurti Zeil vagy a génuai Strada Balbi és a Novissima, a magdeburgi Breiter Weg vagy a bécsi Herrengasse. A szögletes utcáktól felszabdalt városokat egy-egy hatalmasság akarata hívta életre, s az ő szeszélye uniformizálta. A történelmi hagyományokkal rendelkező városokban ezzel szemben az igények határozták meg az alaprajzot. A kikötő, a folyó, a hegy, s rajta az erősség, a hadiút diktálta a törvényt. Lehet, hogy az ilyen városok szűkösek, sötétek, kényelmetlenek, mégis inkább az ember kedvére valók. A legörömtelenebbek Berlin apró másolatai, Neu-Ruppin, Mannheim vagy akár Karlsruhe, ahol az összes háznak ferde a sarka, hogy a kastélyból minden sivár utcát be lehessen látni. Berlin utcái lehetnek mégoly kényelmesek, egészségesek, célszerűek, mégsem szépek, mert egyenesek.

Pest, október 20. Vasárnap, 18-án reggel elindultunk ahhoz a yachthajóhoz, melynek Pozsonyba kellett vinnie bennünket. Épp akkor értem el a járművet,

14 Ernst Rüdiger von Starhemberg gróf, császári generális, utóbb az Udvari Haditanács elnöke, Bécs 1683-i török ostroma idején a védelem parancsnoka

amikor el akarták taszítani a parttól. Szerencsétlenségemre visszatartottam, amíg a holmink megérkezett. A társaság 12 főből állott, köztük angolok, mint az magától értetődik; olyanok ők, mint az ételben a só, még ha nem fűszerezik is mindig igazán a társaságot. Ahogy a zsidók minden országban ott élnek, ők minden országot beutaznak. – Szerencsésen becsurogtunk a lánchíd alatt a Prater mentén a Duna fő folyamába; igaz, néhányszor a parthoz csapódtunk, de nem törődtünk vele. Az örömnek azonban rövidesen vége szakadt. A szél fölerősödött, mi meg hamarosan megfeneklettünk, két mérfölddel Bécs alatt. A hajómester a legnagyobb szamár volt, akit valaha is láttam, a legénység egy szolgából és egy bécsi utcagyerekből állott.

Miután órákig áztunk, fáztunk és éheztünk, végre hoztak két embert a közeli faluból, ám a hajó kiszabadítására irányuló minden igyekezetünk hiábavalónak bizonyult, mert a szélvihar visszasodort bennünket a zátonyra. Már három óra is elmúlt, réges rég Pozsonyban kellett volna lennünk. Végül elszántuk magunkat a jármű elhagyására, iszákunkat a vállunkra vettük és a szakadó esőben átgázoltunk a vizes réteken a legközelebbi falu irányába, amelytől azonban a Duna két kisebb ága választott el bennünket. Éhesen, fáradtan és lucskosan érkeztünk, lehajtottuk egy icce bort, a tomboló viharban s az eső és a hó kevéssé szerencsés keverékében egy parasztszekéren zötykölődtünk el a legközelebbi állomásig, ahol egy pocsék, nyitott postakocsit igen drágán megfizettettek velünk, hogy este 11-kor félholtan, de jó hangulatban Pozsonyba érjünk. *Mais aussi qu'allions nous faire dans cette galère.*[15]

Néhány órai alvás után 19-én hajnali ötkor már gőzhajóra is szálltunk. Ott találtuk Albion fiait, amúgy senkit tegnapi társaságunkból. Isten tudja, mi lett velük, egyikük egészen Pestig előre kifizette az utazást. A „Pannonia" 36 lóerős kis hajó, jó és kellemes berendezéssel, konyháját merem ajánlani, árai olcsók. A pogyász behajózásánál a sötétben nagy volt a tolongás és a zűrzavar. Amint derengeni kezdett, elindultunk. A pozsonyi várnak csak a körvonalait tudtuk kivenni (...) Hamarosan laposssá vált a part, fűzek és nyárfák nőtték be, igencsak egyhangúan. Közben zuhogott az eső és nagyon hideg volt. A mi tegnapi kalandunkhoz hasonló élményre van szükség ahhoz, hogy az ember kellőképpen méltányolja a gőzhajón való utazás kényelmét. Kellemesen elnyújtóztam egy kanapén, s a kisujjamat sem mozdítottam. Csevegéssel és a német vámegylet[16] újabb megtárgyalásával telt az idő. A fekete szemű és bajszú magyarok whisteztek, vagy hatalmas bundáikba burkolódzva föl alá járkáltak, az angolok együtt gubbasztottak és sakkoztak.

Amikor besötétedett, magam is a kajütbe mentem és sakkoztam. Fél nyolckor érkeztünk meg Pestre. Egészen sötét volt, vihar és eső, a két part fényein kívül semmit sem lehetett látni. 14 óra alatt minden különösebb akadály nélkül akkora

15 *„De hát mit is keresünk ezen a gályán?"* (francia) Utalás Molière *Scapin furfangjai* című darabjának szállóigévé vált mondatára.

16 A Zollverein, a német államok többségének porosz vezetésű vámegylete egy évvel korábban, 1834-ben alakult, de az 1835-ös esztendőben is az érdeklődés középpontjában állt, melyik fejedelemség csatlakozik hozzá, s melyik nem.

utat tettünk meg, amely a szárazföldön 14 postaállomásnak, a folyón pedig 36–40 mérföldnek felel meg.

Pest, október 21. Tegnap reggel, miután egy pompás ágy, matrac és selymes takaró segítségével teljességgel felfrissültem, s a holmimat is elhozattam a gőzhajóról, sétálni indultunk a városba, ahol is *chemin faisant*[17] nagy mennyiségű gyönyörű szőlőt faltam föl. Pompás kilátás kínálkozik, ha az ember a Duna bal partján a Gellért-heggyel szemben fölfelé tekint. Baloldalt festői mésztufa formáival a Gellérthegy, melyet a csillagda koronáz. A Dunára csaknem függőleges ez a különösen hasadozott szikla, aligha hagy helyet a parton az útnak és a rá támaszkodó házaknak. Az északi hegyoldalt a régi, népes rácváros borítja, fekete tetejű, kicsiny, fehér házaival. Tovább a folyó mellett fölfelé ott magasodik meredek, de alacsonyabb sziklákon a budai vár, ezt a főherceg nádor pompás palotája uralja, amelyet VI. Károly[18] Corvin Mátyás egykori vára helyére építtetett. A Duna fölötti sziklás hegyoldalt teraszos kertek törik meg. A fenséges folyó mentén feljebb haladva az elővárosok fehértornyos házai látszanak, melyeket jól kiemel a szőlőskertekkel borított hegyek sötét karéja. Ott érik a finom budai bor. A folyam közepén a magas fákkal benőtt Margit- vagy Palatinus-szigetek úsznak. Jobbkéz felől a pesti Duna-parton a mágnások szebbnél szebb palotái emelkednek, a kaszinó, a színház és a dunai fürdő, meglepően pompás *façade*. Végre kezet is nyújt a két testvérváros a folyó fölött. Egy 42 pontonon nyugvó, 700 könyök hosszúságú hajóhíd köti össze a jobb part 30 000 lakóját a balparti 70 000-rel. Buda, a régi székváros elbűvölő környezetben fekszik, de belül sivár; a teljesen sík, bájtalan tájékon elterülő Pest ezzel szemben életteli és mozgalmas. Az egész együtt oly festői képet nyújt, mint kevés város a világon.

Este a színházban. Az épület nagyon nagy, a színpad 51 láb széles. Páholyai olasz mintára zártak; homályos, hideg, rossz akusztikájú, de nagyon látogatott. A közönség szemlátomást a leghálásabbak közül való. Egy nagyon rossz táncosnő lépett föl. Mivel úgy álltam, hogy beláttam a kulisszák mögé, meglepetéssel vettem észre, hogy közvetlenül fellépés előtt egy *entrechât*[19] közben keresztet vetett. E pantomimikus ima szavakra lefordítva különösen hangzanék.

Buda már a rómaiak alatt híres volt meleg forrásairól, s a törökök, akik nem maradtak el tőlük a fürdőzés szeretetében, karban is tartották e forrásokat. A Gellérthegy tövében fekvő Rudas-fürdő rotundája nyolc pilléren áll egy nagy medence fölött, ebbe 30 Réaumur fokos víz ömlik bele buzogva. Itt férfiak és asszonyok, lányok és gyerekek fürödtek a legnagyobb összevisszaságban. Csakhogy mindössze egy-két homályos fénycsóva szűrődik át a boltozat néhány nyílásán, a vízgőz pedig decens fátylat borít az egészre. Egy úgynevezett extrafürdőt ajánlottak nekem, négyzetes, 10 lépésnyi medencében. Finom, meleg, kristálytiszta vízzel töltötték meg, egészen a pereméig, mind a négy oldalán széles kőlépcsők vezettek bele. Soha ilyen jóleső fürdőben még nem volt részem.

17 Útközben (francia)
18 Habsburg VI.Károly német-római császár (1711–1740) és ugyane néven III. Károly magyar király (1712–1740)
19 Bokázás a levegőben (francia)

– A Császár-fürdő mellett egy tó terül el, meleg vizét teljesen elborítják a lótuszok. A közeli malmok gőzölögnek az őket hajtó víztől.

Lengyelország bukása óta már csak Magyarországon találni tisztán nemesi uralmat Európában. Angliában a születési és vagyoni arisztokrácia egymás mellett létezik. Az utóbbi szorosan kötődik az előbbihez, ám magának is biztosít politikai jogokat; az érdemek és a tehetség arisztokráciája előtt pedig szabad az út. Magyarországon csakis a születés nyújt jogokat. A nemesemberen kívül senkinek nincs politikai állása, csak ő rendelkezhet földbirtokkal, vehet részt a népképviseletben, viszont mentes minden közvetlen adó alól. A magyar nemesség valójában maga az egész magyar nemzet, ugyanaz a nép amelyik 900 éve Ázsiából jött, s a fegyverek erejével – akkoriban az egyetlen nemzetközi jogon – meghódította az országot. Pannónia népei már régen szolgaságban éltek, s 500 éven át csak uraik cserélődtek, mivel hazájuk a népvándorlás hídját képezte. A magyar nemesség nemcsak meghódította, meg is védte kardjával az országot, s így mai helyzete, bármennyire elkülönül is a többi osztálytól, eredete szerint jogilag megalapozott, s más népek mércéjével nem mérhető. De mit tartsunk egy jogról, mely a római birodalom összeomlásának idejéből nyúlik át a gőzhajók, a hitelintézetek, a hadkötelezettség, a szövőgépek és a gyorssajtó, az alkotmányok és a reformok korába?

Napjaink magyar nemességénél a javak elosztásának szélsőségei figyelhetők meg. Egyes tagjai nagyon gazdagok, talán a leggazdagabbak Európában. A számítások szerint tíz magyar család birtokolja az ország egyhatodát, vagyis mintegy 1000 négyzetmérföldet. A túlnyomó többség ezzel szemben rendkívül szegény. *Bocskoros nemesség*[20] a gyakorta használt elnevezésük, mivel arra sincs módjuk, hogy csizmát vegyenek. A magyarok saját írói nem sok jót mondanak e kisnemesség dicséretére, nyersként, önteltként, restként és műveletlenként jellemzik, mivel legalább a felük sem írni, sem olvasni nem tud. És mégis egyedül ezeknek az embereknek a kezében van a helyi és az országos tisztségviselők megválasztása, továbbá az adók megszavazása, mely adók persze őket n felállítása óta e nemesség a kardot is kiadta a kezéből, mely vereség talán a mohácsinál is nagyobb. A hadsereget a parasztságból toborozzák, s a parasztságnak is kell eltartania, miként a paraszt építi az utat és fizeti az útvámot. (A pesti hídon a tisztességesen öltözött emberek nem fizetnek, a parasztok ellenben igen, pedig talán a fordítottja volna illendő. Tervezik, hogy kőhidat építenek, melyhez adva volna az építőanyag, de arról folyik a vita, fizessen-e a nemesség hídvámot. (*Moltke lábjegyzete*)

A nemesemberek hadrakelése tehát igencsak ritkává lett. Épp századunk viharaiban került rá sor, de háromszor is csak akkor gyűlt össze az inszurrekció, mire a békét megkötötték, de legalábbis eldőlt a háború, negyedszer sem futotta nagyobb teljesítményre, mint a győri csata[21], amelyik nem éppen a legheveseb-

20 Moltke ezt a kifejezést írja *magyarul*. Az általam használt kiadás (vö. 11. jegyzet) mindazonáltal így szedi: *Bocs koros memessév*.

21 Moltke az 1809 júniusi Győr melletti csatára utal, ebben az Eugène Beauharnais itáliai alkirály vezényelte francia sereg megverte a János főherceg parancsnoksága alatti császári-királyi sereget, amelyben mintegy 21 ezer fő magyar nemesi fölkelő is szolgált.

bek közé tartozik. Ráadásul a magyar nemesség nem volt hajlandó az ország határain kívül harcolni. Ezáltal a nemzet minden jogot birtokló egytizedének tulajdonképpeni állami küldetése igencsak kétségessé vált.

Annak idején, amikor Magyarország a mohácsi csatában elveszítette nemessége virágát és utolsó királyát, olyan helyzetbe került, mint a szorongatott szűzleány, aki választhat, hogy nem szeretett kérőjének mondjon-e igent, vagy annak, hogy ellenségei erőszakolják meg. Félig-meddig vonakodva adta meg magát Ausztriának, de a házasság kezdettől fogva nem volt boldog. Kölcsönös volt a bizalmatlanság, sok a családi civakodás, s mindez nem maradt meg a szóváltás és a panasz szintjén, erőszakos viszály és vérontás ásta alá a viszonyt. Annyira súlyossá vált a békétlenség, hogy Magyarország a legkomolyabban elszánta magát a frigy végleges felbontására, akár azon az áron, hogy a konstantinápolyi nagyúr karjaiba vesse magát. Tán maga Ausztria sem bánta, hogy a hitetlenek parancsolnak házának egyik felében, mert így nyugtalan és zabolázhatatlan hitvestársa is tehetetlenné vált. – S ha aztán később a feledés fátylát borították is a viszonyra, s a belső békétlenség rejtve marad a világ szeme elől, a gyűlölködés titokban folytatódik. Csak vonakodva járul hozzá a kedvetlen Hungaria a közös háztartás költségeihez, teljes vagyonmegosztásra törekszik, s a legkevésbé sem hajlandó arra, hogy férje nyelvét beszélje. Mindenekelőtt büszkén duzzogva visszavonul, a legszívesebben minden javaslatra nemet mond attól való félelmében, hogy ősi jogait kell föladnia, pénzét pedig inkább kihasználatlanul őrizgeti, semmint hogy olyan vállalkozásba fektesse, melyeknek felvirágzása önkényes törvényektől függene.

Bizony szembeötlő eme évszázados viszály egy nemesszívű nép s olyan uralkodók sora között, akikben Ausztria jótevőit tiszteli, kik mindnyájan mintaszerű derekassággal rendelkeztek, némelyikük pedig kitűnő uralkodói tehetséggel is. Akárhogyan is, a lényeg mindenesetre az, hogy az osztrák kormányzatnak hathatósan törekednie kellett, sőt, elkerülhetetlenül rákényszerült Magyarország belviszonyainak átalakítására, aminek megakadályozása a kiváltságos osztálynak hatalmában és érdekében áll. Ettül eltekintve a kormánynak magában a nemzetben nem kell ellensúllyal számolnia. Ha egy kereskedelem létéhez egyáltalán ipar, utak, postaállomások, hitelügy, kikötők, raktárak és közbiztonság kívánatos, akkor elmondható, hogy Magyarországon mindez jelenleg még hiányzik. Egyetlen útpálya töri meg a végtelen síkságokat, mocsarakat és erdőket: a nemrégiben létesült dunai gőzhajózás.

A joggal kis Európának nevezett Magyarország a gyarmatárukon kívül megtermeli a minden európai igény kielégítéséhez szükséges alapanyagokat, de egyiküket sem dolgozza föl. Kiviteli vámot fizet Ausztria számára földjének oda kivitt nyersanyagaiért, s aztán nemcsak a német gyárosnak fizet munkájáért, hanem Ausztriának is a behozatalért, valamint még egy behozatali vámot Magyarországon, és mindezért a sok pénzért olyan gyártmányokhoz jut hozzá, amelyek saját olcsón eladott nyersanyagaiból készültek. Lehet-e nyomósabb késztetés a hazai ipar követelésére?

A középosztály Magyarországon teljességgel hiányzik, s könnyen felmérhető, mily kevéssé képes a függőségben levő paraszt a kormányzat intézkedéseit és céljait méltányolni.

Sorsszerű, hogy épp abban a korban, midőn a reformok veszélye mélyen érezhető, mégis annyi nép kényszerül óhatatlanul reformokra. Nagyjaink hajlandósága megvan, de még az úgynevezett második, azaz kisnemesség is kész áldozatokra, kiváltképp, ha ezeket adókötelezettség, egyenjogúság stb. nevek alatt kell meghoznia. A nekibuzdulás általános, mégsem történt sok. Sehol sem szembeszökőbbek a nemzeti megélénkülés kezdeményei, mint Pest felvirágzásában és növekedésében.

Magyarországnak mindig is az a sors jutott, hogy a civilizáció és a barbárság vízválasztója legyen. Mennyi nép árja özönlött síkságain az oly sokáig ellenálló Róma ellen! Amikor aztán a caesarok impériuma összeomlott, Pannonia hamarosan a kalifák még nagyobb birodalmának esett áldozatául, megint csak határvidékké vált, ahol az iszlám és a kereszténység vívta élet-halál harcát, míg végül e harc elült, s az egységében helyreállított Magyarország mindmáig túlnyomórészt a német kultúra befolyása alatt áll. ([...] Itt küzdött meg a phalanx a szkíta lovassereggel, s a szpáhi a keresztény lovaggal. [*Moltke jegyzete*]). Mindeme állapotnak sok tárgyi nyomát láthatjuk. A magyar nyelv a régi világ majd minden alapnyelvének a keveréke, a fővárosban azonban csaknem teljesen kiszorította a német. Pesten még a közemberek is németül beszélnek. A magyarok azonban a meleg forrásokban fürödnek itt, amelyeket még a rómaiak fedeztek föl, föléjük pedig a törökök építettek boltozatos kupolát. Egy szentéletű dervis síremléke háborítatlanul áll a Szent Istvánnal szemben[22], az Erzsébet-apácák temploma pedig egy hajdani mecset alapjaira épült. A rómaiak országútja ma is megvan, elvezet Tolna megyébe, s napjainkig e vidékek legfontosabb összekötő útvonala. A Duna minden árhulláma római emlékeket vet partra, azon dombok lábai elé, amelyeken török őrtornyok magasodtak, most pedig a magyar ama szőlőt műveli, amelyet még Probus császár[23] és Attila[24] is megóvott, s amelyek tövében ma a gőzhajó pöfög. Ma is hordják a parasztok azt a durva, fehér, bő köpenyt és szandált, amelyben a dákok Traianus[25] oszlopán láthatók, a széles, ráncos török gatyát, s a nagy kalapot, mely csak az övék, s azt a barna arcszínt láttatja, amelyet őseik ismeretlen ázsiai hazájukból hoztak magukkal. Buda erődítménye ma is olyan, mint 1686-ban, amikor a lotharingiai herceg[26] visszavette a töröktől, e másfél évszázad alatt ugyanabból a vörösmárvány ciszternából nyeri a vizét, amely mellett ma egy olasz ezred katonái állnak őrséget. Micsoda fordulata a dolgoknak: olaszok! Ugyanazon rómaiak unokái, akik e földön hajdanában Acincum[27] települését alapították.

Elég is ennyi megemlékezés azon korszakokra, melyek oly véres nyomot hagytak maguk után. De a népek, a felekezetek, a szokások és a nyelvek minő

22 Moltke vélhetőleg Gül Baba türbéjére és a budavári Nagyboldogasszony-templomra gondol
23 Probus római császár, uralkodott Kr. u. 276–282-ig
24 Attila hun király, meghalt Kr. u. 453-ban
25 Traianus római császár, uralkodott Kr. u. 98–117-ig
26 Lotharingiai Károly herceg Buda 1686-i visszavételekor a keresztény seregek főparancsnoka volt
27 Moltke tollhibája: természetesen Aquincumról van szó

keveredése tapasztalható ma is, milyen különbözőség a szlávok és a magyarok, a németek, az oláhok, a zsidók és a cigányok életmódja között. A katolikus és a görög kultuszt élesen elkülönülve láthatjuk, ettől elválik a protestáns hit, a zsinagóga szemközt áll a templommal és a mecsettel. A nép java ellentétes a nemességével, a mágnások óhajai pedig ugyancsak eltérnek a kisnemesekétől. És a legmagasabb szinten is: mennyire különbözik Ausztria tartományainak érdeke a magyar királyságétól. Ennyi vitás elemet kellene összhangba hozni, ennyi akadályt leküzdeni és ennyi ellentmondást kiegyenlíteni – ez a hatalmas munka a pozsonyi rendi gyűlésre vár.

Október 24. A „Franz I." nagy hajó kis gépezettel. 150 láb hosszú és sokkal szélesebb, mint bármelyik rajnai jármű. A gépe mégis csak 60 lóerős. 24 lóval többje van tehát, mint a „Pannoniá"-nak, az azonban sokkal kisebb, nem olyan mély merülésű és csinosabban van berendezve. A kapitányunk rajnavidéki, a gépész angol, a szakács olasz, a kormányos magyar, a személyzet meg csupa disznó. Már a fedélzeti konyha is visszataszító. A hajón utazik két amerikai, több szerb, egy svájci, egy római szerzetes, egy porosz gárdatiszt[28], egy macedóniai görög és hamburgi, meg bukaresti kereskedők.

Pesttől kezdve az út nagyon egyforma, a jobbpart többnyira lapos s csak helyenként mutat kimosott homok- és agyagpadokat, a balpart viszont teljességgel sík, sehol sem bontja meg akárcsak a legkisebb domb. A szigeteket és a sík partot fehérnyárfák és fűzek borítják, tölgyeket csak ritkán látni. A fák között hatalmas gulyák legelnek, kivétel nélkül minden marhának óriási, erős szarva van. Nagy ritkán bukkan csak föl egy-egy helység, tisztán fehérre meszelt falú kis házakkal, kecses tornyú, tekintélyes templommal. A parton tucatszámra állnak a vízimalmok.

A Buka (?) torkolatától kezdve meredek, részben csekély nagyságú magaslatok uralják a folyam jobbpartját; zamatos bort termő szőlőskertek borítják e hegyeket, ameddig csak a szem ellát. Pétervárad tájékán aztán a táj nagyon széppé válik. Az erőd rendkívül festői; egy szikla tetején álló felső vár rejti a laktanyákat és a vízforrást nyújtó ciszternát, amelyben a Dunáig le lehet ereszkedni. Alant pedig, a hegy lábánál, a Duna habjaitól körülölelve fekszik a város. Erődfalak veszik körül, ez a magyar Gibraltár.

A Tisza torkolatával szemben néhány, a folyam vize által kivájt szépséges mésztufaszikla magasodik. Innentől kezdve megszakítás nélkül egészen Belgrádig 40–50 láb magas, csaknem mindenütt függőleges sziklafal emelkedik a jobbparton, csak itt-ott töri meg egy-egy, a folyóhoz vezető mély hasadék. Több mérföld hosszan két párhuzamos sötét vízszintes csík látható ezen a sziklafalon, amelyek vélhetőleg az árszint állásának két korábbi időszakára emlékeztetnek Az egyik 15, a másik 30 lábbal magasabban húzódik a jelenlegi vízszint fölött. Azt beszélik, hogy az egész mocsaras vidék, amelyen jelenleg a Temes átfolyik, valaha hatalmas tó volt, amelyet csak a Vaskapu lefolyásának kiszélesítése nyomán sikerült kiszárítani.

28 Ez az egyetlen alkalom, hogy Moltke közvetlenül utal útitársára, von Berg főhadnagyra

Belgrád távolról sem nyújt olyan szép látványt, mint Pétervárad, amellyel pedig fekvése sok hasonlóságot mutat. Jobbkéz felől Zimony látható, egy nem túl mutatós helység, alacsony fekvésű és palánk veszi körül, mert szerződés szerint nem lehetnek kőfalai. Kissé tovább, a Száva túlpartján egy magaslaton emelkedik maga Belgrád, a fehér város erődítménye. Az osztrákok által régebben épített raktárépületek, a pasa lakása előrenyúló tetejével, néhány ház és torony mutatkozik csupán a városfalak fölött. Az erőd lábánál, a Duna közelében emelkedik a sóhajok tornya, *ne boje sic* (azaz ne félj), egy régi nyolcszögletű épület, amelyben sokan bűnhődtek gonosztetteikért. A háttérben magasodik az Avala-hegy, *mons aureus*. Csak amikor már elhaladtunk az erőd mellettt, pillanthatjuk meg a jelentéktelen házak tömegét, fölöttük a mintegy tíz-tízenkét minaretet és néhány kupolát. A bánsági határőrvidék a balparton teljesen egyhangú és sík. Milyen nyomorúságos látványt nyújt a szerb part! Ilyen rossz emberi lakhelyet nem találni Lengyelországban sem, s a brandenburgi paraszthazak is valóságos paloták ezekkel a kunyhókkal összehasonlítva, pedig sokkal rosszabbak, mint a magyarországiak. Az itteniek igen kicsinyek, vályogból épültek és zsúpfedelesek, egy ajtajuk és egy ablakuk van, s minden rendszer nélküli összevisszaságban állnak. Utcákat nem is találunk, a falvak körül máris a vadon kezdődik, alacsony bozótossal. Csak kis foltokban látni kukoricaföldeket, éppen akkorákat, amennyi egy családnak elegendő, hogy éhen ne haljon. A szőlőművelés csaknem teljesen megszűnt.[29]

29 Az október 25-i följegyzés további hajóút leírását tartalmazza a Vaskapun át, ahol Moltke figyelmét különösen lekötik ama robbantások nyomai, amelyekkel „Széchenyi gróf utat tör, hogy összeköttetést teremtsen a Havasalföld és a Bánság között és megkönnyítse a fölfelé való gőzhajózást". Ugyanezen a napon Bukarestben keltezi a törökországi levelek első fejezetét. Ez utóbbi részben szó szerint megegyezik szemelvényünk folytatásával, amely a Konstantinápolyig tartó út leírását tartalmazza, s olykor vezérszavakra szorítkozik csupán, illetve a balkáni török hadsereg állapotát elemzi.

NYÁRÁDY GÁBOR

ELFELEJTETT ÍRÁS BEM TÁBORNOK ERDÉLYI HADMŰVELETEIRŐL

I.

A tábornok ellőtt ujja

A kolozsvári *Magyar Polgár* 1882. január 21-i számában tárca jelent meg ezzel a címmel: A magyar szabadságharc egy elfelejtett epizódja szonettben. „Nem csoda – írja az M.H. szignójú szerző –, hogy az 1849-ki mozgalmas napokban senki sem vett észre nálunk egy akkor keletkezett német szonettet, melynek szerzője a derék Minckovitz János, lipcsei egyetemi tanár (helyesen: Johannes Minckwitz, lengyel származású filológus és műfordító, 1861-től professzor Lipcsében), ki most már agg kora miatt nem tart többé felolvasásokat. Éppen ezekben a napokban ünnepli 70. születésnapját. A Bem tábornokra vonatkozó költeményt íme közöljük Farnos D. tanárjelölt magyar fordításában, ki szíves volt kéziratát nekünk átadni.

Egy lengyel ujj temetése

Testvérek – harsogá Kossuth –, vitézek,
Hazánk szabadságáért harcolók;
Legyen vidám és bútlan arcotok,
Hogy e koporsó mellé felgyűlétek.

Könyörögjetek a harcok istenének,
Míg a holtat temetni indulok,
Bú nélkül, férfi-szívvel váljatok,
S hadd zúgjon újra rá a harci ének!

Hiszen mit rejt e kis koporsó mélye:
Csak egy piciny, de ám vitézi hulla,
Kinek kardként folyt el vére.

A muszkagyőző Bemnek csak egy része,
Ahogy orosz golyótól földre hulla,
A hősnek csak egy elhalt hősi ujja.

Jóllehet magát az eseményt, melyre e költemény céloz, rég elfelejtette az 1848-49-i generatió, talán még Kossuth sem említi emlékeiben, de éppen azért nem árt idejekorán felvetni a kérdést: vajon mennyi igaz ebben a valóban költői történetben, mely a német költő mesteri rímei nélkül is merőben költői maradna".[1]

Bizonyára azt várták a *Magyar Polgár* szerkesztői, hogy a felhívás nagy visszhangot kelt, és sokakat szólásra bír, már csak a hiúság okán is. Nem így

1 *Mikó Imre* Brassai-életrajzában – Az utolsó erdélyi polihisztor, Kriterion 1971, 68–69.1. – azt állítja, hogy Adam Mickiewitznek, a lengyel forradalmár költőnek is van Bem tábornok ellőtt ujjáról egy verse, ezt Brassai Sámuel ültette át magyarra, fordítása azonban csak halála után, 1909-ben jelent meg a Kolozsvári Kossuth Naptár hasábjain. Tévedés, névtévesztésről van szó. A Kossuth Naptár hibásan Minkiewitznek írta Johannes Minckwitz (1812–1885)

történt. Egyik hét múlt a másik után – és semmi. Végre a február 16-i lapszámban közölhették az egyetlen választ „Egy volt honvédtől".

„A *Magyar Polgár* egyik közelebbi számában megjelent tárcacikk folytán a t. szerkesztőség által a még élő tanúkhoz s a körülményeket ismerőkhöz felhívás volt intézve egy bizonyos 1849-ben történt ismeretes epizód felderítése iránt. Mind vártam, hogy valaki e részben nyilatkozni fog, mert többeket ismerek, kik ezen actusnál jelen voltak, s akik a körülményekkel szintén ismerősök. Miután azonban ez, várakozásom ellenére, nem történt, indíttatva érzem magamat tollat fogni, s a felvilágosítást megadni."

A szerző ezután a vízaknai csata (1849. február 4.) elvesztését követő eseményeket részletezi, leírja a visszavonulást Szászsebesre, ahonnan Bem maroknyi serege csak ügyes manőverrel és óriási szerencsével tudott a sokszoros osztrák túlerő elől kitérni, s eljutni Szászvárosba. Itt fegyveres erővel kellett a bevonulást kierőszakolnia, mert románok és szászok nem akarták a városba beengedni a kis csapatot, sőt a harangokat félreverve, fegyveresen ellenszegültek; az előző napon már egy sebesültszállítmányt is elüldöztek, s kíséretéből két huszárt levágtak.

„A kérdéses epizód Szászvároson történt – folytatja »volt honvéd« a részleteket aprólékosan ismerő szemtanú hiteles hangján –, hol Bem tábornok kimerült s annyira leolvadott seregével február 9-én a reggeli órákban a város előtt megjelenő osztrák sereggel csatába ereszkedett, melynek kimenetele – tekintve a magyar sereg csekély számát s még meglévő két ágyúját, szemben a 40 ágyúval rendelkező, tíz-tizenegy ezernyi osztrák sereggel – kétes nem lehetett.

klasszika-filológus professzor nevét, ez vezette félre a Brassai-életrajz íróját. A vers azonos a *Magyar Polgár*ban 1882-ben közölt szonettel, más fordításban. Így hangzik:

Egy lengyel ujjának temetésekor

Polgárok! – így kiált Kossuth Lajos –
Hívom hazánk szabad vitézeit:
Mindenki e koporsót nézze itt,
S derült legyen, vidám, ne bánatos.

Imánk legyen Hadúrhoz ájtatos,
Míg elviszem a sírnak széleig,
S keresni a csatának vészeit
Bú, fájdalom nélkül távozzatok.

Mi ebben az ezüst ládába' van
Csupán kicsiny, vitézi ujj ugyan,
De vére omlott a szabad honért!

Oroszverő Bem ujja ez, mit ért
És egy orosz bolond golyó lelőtt...
Imára egy hős holt ujja előtt!

A Naptár szerkesztői ehhez még hozzáfűzték azt a képtelen legendát, hogy „Kossuth katonai pompával, ezüst ládácskában temettette el Bem ujját", továbbá, hogy „a nagy lengyel költőnek ezt az egykorú versét prózában először Brassai Sámuel fordította le, az ő fordítása nyomán, de versekbe szedve közöljük." Tehát nem Mickiewitz és nem Brassai műve ez, Brassai talán csak kísérletezett a vers átültetésével, de látva, hogy a *Magyar Polgárban* valaki megelőzte, félretette a nyers szöveget. Mindkét fordítás csak kuriózumnak tekinthető, a legcsekélyebb irodalmi érték nélkül.

Hogy Bemnek csak két ágyú állott ekkor rendelkezésére, legyen megmagyarázva azáltal, hogy Besztercén hátrahagyott nyolcat, Medgyesen négyet, január 21-én Szebennél leszereltetett három, Vizaknán elveszett tizennégy, Kemény Farkas és Inczédy Samu magukkal vittek nyolcat, Kiss Sándor négyet, Zsurmayval is visszavonult Medgyes felé tán nyolc, használhatatlanná volt téve kettő...

A két galiciai ezredből egy osztály Bemnek két ágyúja ellen, amely az osztrákok előnyomulását gyilkos tüzével fenntartotta, rohamot intézett, s mindkét ágyút néhány percre hatalmában vélte. Bem tábornok azonban, ki ezen ponthoz nem messze állott, látva ágyúinak veszedelmét, odarohant, s a legelől érkező polyák gyalogokat ismeretes lovagló ostorával csapkodni kezdette: »Fort, Spitzbuben, die sind meine Kanonen!« (El innen, fickók, ezek az én ágyúim!). Az ellen tétovázott, azt lehet gyanítani, hogy Bem fellépése által elkábítva, őt egy magasabb rangú osztrák tisztnek vélték, s ezen időt a tüzérek felhasználva felmozdonyoztak, s a két ágyúval elvonultak. Bem utánuk paskolta békés szellemű barna paripáját. Ekkor az ellengyalogság sortüzet adott, melyből egy golyó Bem tábornok jobb kezén a közép ujját találta.

Ez az elveszett ujj története... (Bem) kevés idő múlva, Piski és Szászváros között, Pad helység végén dr. Szigethy Torda megyei és városi főorvos által, ki a Mátyás-huszároknál volt orvosi minőségben alkalmazva, az úton, az üldöző osztrákok ágyúinak tüze között, s anélkül, hogy lováról leszállott volna, sebét kimosatta, a roncsokat eltávolíttatta és beköttette, egyszersmind karját egy kendővel felköttette. Emlékezetesek szavai, miket az amputatió közben mondott: »Sebaj, ezen ujjnak soha hasznát nem vettem«. Henzenberger táborkari számvevő tiszt a forradalom után meg is nevezte azon egyéniséget, kinek az amputált ujj birtokába jutott, de kit már elfelejtettem... Ez történt 1849. február 9-én déltájban, mire rögtön kezdetét vette a három napig tartó piski csata, mely változó szerencsével vívatott, de február 11-én a magyar seregre nézve fényes eredménnyel végződött".

Az eset persze több forrásból ismert. Czetz János tábornok, táborkari főnök emlékezéseiből például (Pest, 1868)· Bem a sebesülése után neki adta át a parancsnokságot (szerinte Bem a kötése láttán sajnálkozó tiszteknek ezt mondta: „Minő komédia! Egy haszontalan ujjammal kevesebb van!". Leírja az ujj történetét Bauer őrnagy, Bem főhadsegédje is (Pest, 1871). Tehát már a *Magyar Polgár* tárcájánál jóval korábban tárgyalta a memoárirodalom, később pedig a „volt honvéd" újra a *Magyar Polgár* 1882. október 28-i, a *Közérdek* 1883. május 20-i, a *Kolozsvári Közlöny* 1883. június 15-i számában, s azután minden számottevő, Bem tábornok erdélyi hadjáratáról szóló történeti munka, legutóbb Kovács Endre: Bem a magyar szabadságharcban című művében (Zrínyi, 1979). A kisebb ellentmondások (például hogy kettő, négy vagy öt ágyúja volt-e Bemnek Szászvárosnál) feloldása mellékvágányra terelne bennünket, s azzal sem érdemes foglalkoznunk, hogy a vers tévesen orosz golyót említ.

Annál fontosabb viszont az a szabadságharc témakörébe vágó tengernyi szakirodalomban eddig teljesen mellőzött, észrevétlen maradt tény, hogy a hős tábornok sebesülésére emlékeztető szonett és felhívás apropójából az idézett válasszal egész kötetre, összesen 15–20 ív terjedelemre becsülhető cikksorozat kezdődött

az erdélyi hadjáratról a *Magyar Polgár*ban, folytatódott a *Kolozsvári Közlöny*ben, majd a nagyenyedi *Közérdek*ben 1882 februárjától 1884 januárjáig, rengeteg korabeli erdélyi forrást, újságtudósítást, személyes élményelbeszélést is felhasználva, olyan, nyilvánvalóan átélt, hitelesen lefestett részletekkel és oly meggyőző tárgy- és személyismerettel, ami a szerző kivételes helyzetére, tájékozottságára és áttekintőképességére vall. S minden cikk alatt csak ez az álneves aláírás olvasható: „Egy volt honvéd".

Ki ez a volt honvéd?

Ezekben az évtizedekben sokan használtak ilyen vagy hasonló álnevet (Egy honvéd – Jakab Elek, Egy volt öreg honvéd – Imreh Sándor, Egy volt honvédhuszár – ugyancsak Imreh Sándor stb.); az inkognitó megőrzését ekkor már nem a jogos óvatosság diktálta, hanem a fölösleges szerénykedés és a divat. Csak a kolozsvári lapok 1884 márciusában közölt nekrológjaiból derül ki, hogy a szabadságharc egész erdélyi fejezetét átfogó, számos új, másoktól nem tárgyalt mozzanatot tartalmazó, terjedelmes cikksorozat szerzője: szentkatolnai Bíró Lajos.

Az első, akitől a kutató felvilágosítást remél róla, Szinnyei. S az első csalódás: ő nem ismeri. Szinte hihetetlen, hogy a hangyaszorgalmú bibliográfus figyelmét elkerülte a két éven át közölt visszaemlékezések sora. Üssük fel hát Gulyás Pált! Igen, ő tud Bíróról. „Kormányszéki tanácsos. Az 1860-as években(?) Öreg honvéd álnéven tárcacikksorozatot írt gr. Bethlen Gergely (1818–1867) 1848–49-es honvédezredesről és olasz tábornokról". A forrásmegjelölés: „Röplapról". Ahány állítás, annyi tévedés, nem is szólva arról, hogy a „röplap" lelőhelyével Gulyás adós marad, talán az egyetlen ilyen mulasztás ez hatalmas életművében. Nem csoda hát, hogy szentkatolnai Bíró Lajos kiválóan értékes, alapos, fontos eseményeket új megvilágításba helyező és részlethűen leíró memoárját a történetírás soha, száz esztendő alatt sem kereste és emelte ki az archívumok pora alól. Mindössze egyetlen műben, Alsó-Fehér vármegye monográfiájának első kötetében (Szilágyi Farkas: Alsófehér Vármegye 1848–49-ben 95., 99. l.) sikerült egy-két hivatkozásra bukkannunk, itt a megyei (nagyenyedi) *Közérdek*et citálják a szabadságharc helyi történéseinek leírásában, a szerző megnevezése nélkül.

Gondolhatnánk, történészeink másfél évszázad alatt már minden morzsányi adatot összegereblyéztek 48–49 históriájából, de nem, a kutatást még napjainkban is megjutalmazhatja a felfedezés öröme. Ámbár inkább sajnálkoznunk kell, hogy a jelentős forrásanyag keletkezése után rögtön feledésbe merült, voltaképp elveszett a történészek szeme elől.

De vajon emlékeznek-e a szerző nevére? Csak „körülbelül". A Kozma György-féle kéziratos szabadságharcos lexikon (OSzK) például tud egyet s mást Bíró Lajos 48–49-es szerepéről, főképp a *Közlöny*ből, adatainak többsége azonban téves, a névazonosságok megtévesztik, szerinte Bíró a 48 őszén Eszéken állomásozott 1. huszárezred önkénteseként harcolt volna kezdetben. Bona Gábor Kossuth Lajos kapitányai című, szorgos búvárkodással összehordott, igényes gyűjteményében (Zrínyi, 1988) a Bíró Lajosról szóló rövid szakasz már közelebb jár a valósághoz, de sajnos több ponton ugyancsak hibázik. Bíró László fiának, ügyvédnek tünteti fel „a volt honvédet", s 49 júniusától a 3. honvéd vadászezred századparancsnokaként szerepelteti. (Megjegyzendő, Bíró írásait sem Kozma, sem Bona nem ismeri.)

Indokoltnak látszik tehát, hogy először is felvázoljuk a cikksorozat szerzőjének életútját, részint saját előadásában, s a munkájához méltó lehetséges részletességgel.

II.

Titoknokból huszárkapitány

Szentkatolnai Bíró Lajos 1820. augusztus 4-én született Kolozsvárt.[2] Apja Bíró József (1779–1855), ősi székely család sarja, ekkor még csak kancellista a főkormányszéknél, a harmincas évek elejétől már első osztályú titoknok (a „miniszternek" tekinthető tanácsosi rangot követő fokozat), később egyszersmind az egyházi és az úrbéri bizottság titkára, „királyi hivatalos" (regalista) az erdélyi országgyűléseken, 48 júniusában Teleki József kormányzó mellett ő jegyzi a jobbágyság és az úrbéres szolgáltatások megszüntetéséről szóló rendelkezéseket. Felesége: gróf Bethlen Krisztina (1783–1849), Bethlen Pál tábornok, kamarás és báró Kemény Krisztina leánya. A szülők 1813 márciusában kötöttek házasságot. Első gyermekük, Miklós, apját követve szintén guberniumi tisztviselő lett, majd Bécsbe, az erdélyi udvari kancelláriához került; irodalmi érdeklődését tanúsítja, hogy regényeket fordított magyarra George Sandtól és Eugène Sue-től, alighanem a rokon Jósika Miklós ösztönzésére. A második gyermek: Pál, 48-ban szolgabíró a Kolozs megyei alsó kerületben, a hatvanas években árvaszéki bíró, majd a megyei törvényszék elnöke, ő szervezte meg Kolozsvárt az ügyvédi kamarát (Mikszáth jellemző anekdotát mesél el róla egyik országgyűlési karcolatában A harapós öregek címmel, *Pesti Hírlap*, 1887). Károlynak, a harmadik fiúnak csak a születési időpontját ismerjük (1818), minden bizonnyal kisgyermekkorában elhúnyt. S egy leány, Krisztina után – aki később Bogdanovics György újvidéki származású ügyvédhez ment nőül – következett az utolsó, a legfiatalabb gyermek: Lajos. Keresztszülei gróf Bethlen Károly és felesége, gróf Mikó Krisztina, a nagybátyja és a nagynénje voltak. Mindez valamelyest érzékelteti azt a családi hátteret és társadalmi kört, amelybe Bíró Lajos beleszületett, illetve amelyben élt, sok szállal kötődve Erdély jeles családjaihoz.

Elhihetjük a nekrológíróknak, hogy a lehető legjobb nevelésben részesült. A gimnázium elvégzése után a kolozsvári királyi líceum hallgatója lett (1834–1838), s itt a harmadik-negyedik évben jogi tanulmányokat folytatott, végig jó-jeles eredménnyel. Nyugdíjazási irataiból kiderül: alighogy levizsgázott, máris munkába állt, 1838. szeptember 12-én hivatali esküt tett mint Kővár vidéki főkormányzósági kancellista, 1841-től 1848-ig pedig fogalmazógyakornokként szolgált a guberniumnál, mindkét minőségben fizetés nélkül, csak költségeit térítették meg. Sokan törekedtek akkor a legfőbb kormányhivatalhoz, nem volt könnyű fizetéses helyhez jutni. De Bírónak ez valószínűleg nem okozott különösebb gondot, anyja kolozsi, gömöri, borsodi birtokaival a háta mögött. Nem járt anyagiakkal az a megtiszteltetés sem, hogy a kolozsvári Kaszinó – amely 1833-ban Bölöni Farkas

2 Valamennyi életrajzi és egyéb adat lelőhelye, forrása eredetiben, vagy másolatban az OL R 341 jelzetű Nyárády-gyűjtemény 12/A csomójában található; ezért a következőkben az egyszerűség kedvéért mellőzzük a hivatkozásokat, csak ott jelezzük a forrást, ahol az említett gyűjteményben nem szereplő részletet közlünk.

Sándor, Kendeffy Ádám, Wesselényi Miklós kezdeményezésére jött létre – 1843 januári közgyűlésén jegyzővé választotta; ettől kezdve sűrűn szerepelt neve a helyi lapokban a Kaszinó különféle közleményei alatt. (Erdély kiválóságai tömörültek ebben a nevezetes intézményben, id. Bethlen Jánostól Brassai Sámuelig.)

Huszonhét éves volt, amikor házasságra gondolt. 1847 júniusában Szathmári Pap Annát (1824–1893), Szathmári Pap Dániel és Vass Zsuzsanna leányát vette nőül. Az apa ugyancsak a főkormányszéknél, a tartományi számvevőségnél dolgozott, egyúttal a kolozsvári református kollégiumnak és az erdélyi református egyházkerület főkonzisztóriumának pénztári felügyelője volt. Itt érdemes megjegyezni, hogy a Szathmári Pap család az erdélyi reformátusságnak több kiemelkedő egyházi személyiséget adott, Anna bátyja, Károly pedig festőművészként szerzett fényes hírnevet Erdély határain túl. A fejedelmi udvar festője volt Bukarestben, mellesleg a daguerrotipia első alkalmazója a Királyhágótól keletre, s a krími háború páratlan hadifotográfusa. Bíró Lajos és Szathmári Pap Anna házasságából négy fiú- és egy leánygyermek született. Ezzel azonban már kissé előreszaladtunk az időben.

Már az unió kimondása (1848. május 30.) után történt – a helyi lapok hírt adtak róla –, hogy a főkormányszék fizetés nélküli gyakornokai és fogalmazói Kolozsvárt összejöttek, és testületileg követelték, fizetéses állásra alkalmazzák őket. Lehetséges, hogy közöttük volt Bíró Lajos is (június elején még „ingyenes" küldetésben járt Kolozs és Doboka megye több helységében, a robotmegtagadási mozgalmak lecsillapítására kiküldött bizottság tollvivőjeként), hiszen a jobbágyfelszabadítás egyszeriben súlyos anyagi helyzetbe sodorta a birtokosokat. Talán ez a közös fellépés lehetett a hátterében annak, hogy amikor Vay Miklós, a nádortól kinevezett királyi biztos június 29-én megérkezett Kolozsvárra, nem a gubernium belső tisztviselői, hanem a „fizetésnélküliek" közül vett maga mellé irodavezetőt és titkárt, éppen Bíró Lajost. Választásában feltehetőleg a távoli rokoni kapcsolat is befolyásolta. S itt most Bírónak adjuk át a szót, a *Kolozsvári Közlöny* 1884. január 30-i számából idézzük „önleleplezését" az *Ellenzékben* közölt kötekedő hozzászólás kapcsán (ritka hely a terjedelmes cikksorozatban, ahol egyes szám első személyben önmagáról beszél):

„Mint báró Vay Miklós erdélyi királyi biztos mellé, ennek felhívására, kormányzó gróf Teleki József és a királyi kormányszék által kijelölt titkár, (Vay) Erdélyben történt megjelenéséből október hó közepéig a királyi biztosi irodát vezettem, minden jelentés és rendelés kezemen ment keresztül, ennél fogva az akkori időkben Erdélyben történtekről sok olyan iránt tájékozva vagyok, amit mások nem tudhattak; majd október hó közepén a Mátyás huszárezred segédtiszti állomását, melyre még szeptemberben kineveztettem, elfoglaltam... báró Vay királyi biztossal szeptember hó utolsó napjaiban, midőn a zavargások megkezdődtek, és október hó első hetében, midőn azok majdnem tetőpontra hágtak, Gyulafehérvárt a várat, Balázsfalvát és Nagyenyedet több versen megjártam..." Megemlíti, hogy mint ezredsegédtiszt a táborkarral folytonos összeköttetésben volt, s a parancsnokai részéről élvezett bizalom is hozzásegítette az alapos tájékozottsághoz. „Csak azt sajnálom, hogy azon kényszerhelyzetbe jutottam, hogy magamról írni vagyok kénytelen, pedig ezt minden áron kerülni óhajtottam;

ha ezt sejtem, visszaemlékezéseim elmaradtak volna". Ezek szerint az okvetetlen vitázónak hálásak lehetünk.

Október közepén tehát bevonult a Mátyás-huszárokhoz (15. huszárezred). Ezredéről a *Magyar Polgár*ban (1882. március 5.) a következőket írja: „Még július hó végén gróf Mikes Kelemen és gróf Bethlen Gergely közösen kibocsátott proklamációjuk rendjén egy önkéntes lovas csapatot felállítani terveztek, hogy a Dél-Magyarhonban nyílt lázadásban lévő rácokkal szemben álló magyar hadsereghez csatlakozzanak. Ezen felhívásra néhány nap alatt mintegy 120 ifjú csoportosult, volt ezek között minden: író, állami s megyei tisztviselő, színész, ügyvéd, lelkész, gazdász, földműves, úr és szolga, kézmíves, sőt még kéményseprő is, de legerősebben volt képviselve Erdély nemességének színe-virága, kiket a lelkesedés egybehozott. Voltak ezek közt, kik augusztus elejéig még lóra ülni sem tudtak, de akiket Mikes Kelemen és főleg Bethlen Gergely ernyedetlen buzgalommal, kora reggeltől késő estig folytonosan iskoláztattak és gyakoroltak, s kiket rövid két hó alatt, az ő részükről is tanúsított határtalan lelkesedés és kitartás mellett kész huszárokká képeztek.

Megható volt oly sok mívelt és kényelemhez szokott ifjú embert a laktanyává változtatott kolozsvári cukorgyár épületében vagy ólakban látni, amikor lovaikat napjában többször vakarták, vagy ruháikat és csizmáikat reggel és minden gyakorlat után tisztogatták, menage-ot főztek, nélkülöztek, naponkint kétszer lovon, kétszer gyalog, de majdnem folytonosan reggeltől estig iskoláztak, csak hogy magukat mielőbb tábori és harcszolgálatra képessé tehessék. Csak minden harmadik vagy negyedik vasárnap jöhettek engedelemmel a városba ismerőseik vagy családjuk meglátogatására... Megjegyezni kívánom, hogy a század felszerelése a magyar kormánynak majd mibe sem került, az erdélyi birtokosság adott igen jó és alkalmas lovakat, maga Mikes Kelemen jó példával menve elől átadta négy szép fehér lovát, számosan a jelentkezők közül saját lovaikon állottak be, s még magukat is felszerelték, a többieket pedig hazafias közadományokból állították ki, mi szintén bőven gyűlt egybe.

Ezen századnak kezdetben önkéntes lovas csapat volt a neve. Mikes Kelemen volt első, Bethlen Gergely másod százados. Később, midőn Berzenczey László országos képviselő mint kormánybiztos a magyar kormány által Erdélybe egy lovasezred felállítására kiküldve 1848 szeptember elején ide lejött, s Kolozsvárt Mikes Kelemennel és Bethlen Gergellyel értekezésbe bocsátkozott, a már megalakult század a felállítandó ezred keretéül felvétetett, s ekkor Mikes Kelemen ezredes, Bethlen Gergely pedig őrnagy lett, (az ezred) Kossuth-huszárnak neveztetett, majd magának Kossuth Lajosnak rendeletére Mátyás-huszár lett elnevezése". (Csak pontosításul: Mikes és Bethlen július 11-én kelt első felhívása július 14-én jelent meg a *Kolozsvári Híradó*ban. Ugyanitt augusztus 1-jén közölték Vay Miklós levelét, amelyben engedélyezi lovascsapat felállítását. Berzenczey László felhívását pedig szeptember 7-én tette közzé a lap. Október 20-án az ezred már 1300 főből állt.)

Kétségtelenül a Nagyenyeden és környékén kialakult fenyegető helyzettel függött össze, hogy Bíró otthagyta az íróasztalt, s bevonult ezredéhez; Vay királyi biztos szinte óránként kapta a vészjelző segélykérelmeket. Megint Bírót idézzük a *Kolozsvári Közlöny* már említett számából: „...reám ezen napokban rendkívüli te-

her súlyosodott. Az ezredes Pestre ment, Bethlen Gergely az első század felszerelt 100 huszárjával Kolozsvárról eltávozott (Nagyenyedre), Makray László a 2-ik századdal Dés város fedezetére rendeltetett. Az egész tisztikarból magam maradtam egyedül Kolozsvárt közel 100 felöltözetlen és felszereletlen huszárral az ezredes azon utasítása mellett, hogy ezeket Komlósi Mátyás szabómester által 5–6 nap alatt felöltöztessem és lovaikat Sárosi Mihály szíjgyártó által, személyes jelenlétemben, utolsó szíjdarabig és csatig ezen idő alatt adjusztáltassam, ami kora reggeltől délután két óráig igénybe vett, délutánonként pedig a felszereltekkel lovas gyakorlatokat tartottam..." (E napokban zajlott le a Nagyenyedet rettegésben tartó muzsinai és nagylaki román felkelőseregek szétverése.)

A cikksorozat személyes élményekre valló leírásaiból ítélve Bíró ezután a Mátyás-huszárokkal folyamatosan részt vett a román mozgalmak elleni akciókban, a Bem tábornok parancsnoksága alatt megindult hadműveletekben Kolozsvár visszafoglalásáig, a téli hadjáratban, Nagyszebennél és Piskinél, a medgyesi csatában és a bánsági, háromszéki harcokban, végig ezredsegédtisztként Mikes mellett, majd miután Mikes Szebennél elesett, „Erdély Murat-ja", Bethlen Gergely mellett, aki mellesleg rokona volt. Főhadnagyként kezdte s Bem tábornok 1849. február 3-án Vizaknán századossá léptette elő (a *Közlöny* március 27-i száma szerint február 1-i ranggal).

Tisztázatlan azonban, hogy meddig maradt beosztásában. Leírásai ugyan egy-két helyen 1849 augusztusáig ugranak előre, de összefüggően csak április végéig követik nyomon az eseményeket. Itt talán csak azért szakadnak meg, mert az utolsó közlemény után hat héttel meghalt, s a további három-négy hónap emlékeit a sírba vitte. Figyelmet érdemel, hogy Bethlen Gergely ezredes májusban már az egész erdélyi lovasság parancsnoka, s Világos előtt Görgey törzsében tűnik fel (augusztus 11-én Eszterházy Istvánnal és Schmidegg Kálmánnal parlamenterként járt az orosz táborban gróf Rüdiger tábornoknál). Elképzelhető tehát, hogy Bethlennel együtt Bíró is kivált az ezredtől, s avanzsált is. Bizonyos azonban, hogy lovas tiszt létére nem állt be a gyalogos vadászokhoz, mint ahogy ezt Bona Gábor, a Kossuth kapitányai című kötet szerzője véli.

De más, reális feltételezés is lehetséges. Nem említettük még, hogy szülei valamikor az előző évben a fővárosba mentek, s ott is rekedtek. Noha Bíró József nem volt tagja annak a bizottságnak, amelyet az unió gyakorlati lebonyolítására küldtek fel Pestre, de esetleg titoknokként szükség volt rá, hiszen töviről hegyire ismerte az erdélyi adminisztráció dolgait. Az sincs kizárva, hogy októberben, a gubernium feloszlatása után vagy Kolozsvár novemberi kiürítésekor menekült el onnan a feleségével együtt. Mindenesetre tény, hogy felesége, Bethlen Krisztina 1849. május 19-én Pesten, a Terézvárosban, az Új utca (ma Zichy Jenő utca) 944 szám alatt, Budavár ostroma közben, két nappal a vár bevétele előtt vízkórságban elhunyt. Arról is tudunk, hogy amint a halálhír Kolozsvárra érkezett, Pál fia nyomban utrakelt a már felszabadult fővárosba. Lehet, hogy Lajos is vele tartott édesanyja temetésére.

Májustól tehát eltűnik a szemünk elől. Nem tudjuk, hol töltötte a következő heteket, hónapokat, s hol volt a fegyverletétel idején; az erdélyi csapatok maradványai, közöttük szép számmal Mátyás-huszárok, Gál Sándor és Kazinczy Lajos vezénylete alatt, csaknem két héttel Világos után kapituláltak. Annyi bizonyos,

hogy Bíró nem került az aradi várbörtönbe, az erdélyi haditörvényszékek sem mondtak ki felette ítéletet (Erdélyből 72 honvédtisztet ítéltek halálra). Az aradi gyásznap előestéjén született első fia, Miklós; a kolozsvári Szent Mihály templom anyakönyvében ekkor hivatalnokként tüntették fel az apát. Ez természetesen csak annyit jelent, hogy leplezni igyekeztek honvéd múltját, s a korábbi civil állását jegyezték be. Lehetséges, hogy nem is volt jelen a keresztelőn. Afelől azonban nincs kétségünk, hogy az összeomlás után azonnal megindult a családi és rokoni mentőakció az érdekében, márpedig a rangos família kapcsolatai messzire nyúltak. Ennek ellenére Bíró aligha úszta meg szárazon, ha a szabadságharc előtt császári tisztként szolgált volna. Nagy szerencséjére nem viselte a „császár kabátját", s talán könnyített a helyzetén esetleges korai kiválása is a harcból.[3]

Kolozsvár szomorú város volt akkoriban. A gubernium Farkas utcai épületét a cs. kir. büntetőtörvényszék foglalta el, a Bánffy-palotába, ahol eddig az erdélyi főkormányzó lakott, a katonai parancsnokság költözött be, a Kaszinó helyiségeiben a császári rendőrség tanyázott. A férfiak szétszóródtak (bújdostak vagy be voltak börtönözve), a nők otthon ültek, s férjeikért, fiaikért aggódtak. Mindenütt csupa idegen arc, a történelmi falak közé jöttmentek fészkelték be magukat. Így jellemzik a kortársak a város légkörét az abszolutizmus berendezkedése idején.

Ezekben az években Bíró éppúgy tartózkodott bármiféle közéleti, hivatali tevékenységtől, mint minden honfitársa, akit lesújtott a szörnyű bukás, a kegyetlen megtorlás és a hagyományos rendet durván felrúgó önkényuralom. Az ellenállás társadalmi akciókban öltött formát, az együttérző emberek ilyen összefogásokban keresték egymás kezét. Az 1844-ben megalakult Erdélyi Gazdasági Egylet például Mikó Imre buzdítására 1854-ben újjászületett, terménytárlatot rendezett, s ezen Bíró mint az állattenyésztési és földművelési szakosztály jegyzője dicséretet kapott (második fia, Pál születésekor, 1851 májusában már birtokosként tüntették fel az anyakönyvben). Német társulatok után végre magyar színészeké lett a Farkas utcai színház, de csődbe jutottak; erre Mikó Imrével, a színházi választmány elnökével az élen segítségükre sietett a város jóérzésű lakossága, s megmentette – nem is egyszer – a magyar szó papjait. A Bíró család minden tagja bőkezűen adakozott, s „részvényese" lett a színháznak; 1855-ben még az apa, Bíró József is, aki azonban az év elején (február 15.) elhunyt. A temetés is alkalmat adott az elnyomatás elleni érzelmek tüntető kifejezésére.

Bíró mint az Erdélyi Lovaregylet titkára tűnik fel azután gyakran a kolozsvári újságok hasábjain, lóversenyeket hirdet, lótenyésztési jutalomdíjak bírálóbizottságában szerepel. Ne felejtsük el: ez időben a lóversenyek úgyszólván politikai találkahelyek voltak, a kolozsvári futtatásokon jött össze például Tisza Kálmán erdélyi elvbarátaival. Minden bizonnyal a legjelentősebb társadalmi mozgalom az erdélyi múzeum létrehozására bontakozott ki, s ez megint Mikó Imrének, „Erdély Széchenyijének" nevéhez fűződik. Bíró is nagylelkűen adakozott a nemes célra, s amikor sok viszontagság után 1859 novemberében „a két

3 Jelen tanulmány nyomdai átfutása során kaptam kézhez Bona Gábor szíves értesítését, miszerint Bíró Lajost 1849. október 31-én közlegényként besorozták a cs. kir. 8. gyalogezredbe, ahonnan 1850. május 12-én bocsátották el. (Kriegsarchiv Wien: Grundbuch 8. Linien Infanterie Regiment 1841–1850. 3. Abgangklasse, Heft 79, Seite 118.).

testvérhaza" ünneplő vivátjai mellett megalakult az Erdélyi Múzeum Egylet (EME), Bírót az első tisztikarba – Mikó Imre elnök, Brassai Sámuel múzeumőr, Finály Henrik pénztárnok és Bányai Vitális ellenőr mellé – „gazdává", afféle gazdasági igazgatóvá választották. 1862 decemberéig töltötte be ezt a tisztséget.

Az Októberi Diploma (1860. október 20.) konzervatív körökben némi reményt keltett az alkotmányos élet részleges visszasállítására, bár távolról sem elégítette ki a közvélemény várakozását, a tiltakozások hulláma Erdélyben is magasra csapott. Decemberben az uralkodó elrendelte a gubernium újbóli felállítását, s élére elnökként – ideiglenes jelleggel – Mikó Imrét nevezte ki (a nagyszebeni helytartóság 1861 áprilisáig működött). Érthető, hogy Mikó, a sokszorosan kipróbált, idősebb jóbarát és rokon hívására Bíró is vállalkozott a több mint egy évtizede feloszlatott főkormányszék újjászervezésében való közreműködésre, s 1861. március 31-én első osztályú „titoknokként" kezdett dolgozni, ugyanabban a rangban, mint korábban az édesapja. A földművelési, úrbéri, rk. vallási és oktatási ügyek kerültek az ügykörébe.

De mint a Királyhágón túl, az illúziók itt is hamar szétfoszlottak. Nem követjük az ismert fejleményeket, legyen elég annyi, hogy Mikó 1861 novemberében lemondani kényszerült, s az uralkodó Ludwig Folliot de Crenneville altábornagyot nevezte ki gubernátorrá. Mikó után a kormányszéki tanácsosok és az időközben kinevezett főispánok is távoztak a helyükről. Bíró nyilvánvalóan nem tehette meg ugyanezt, talán Mikó, esetleg esküvői tanúja, Bornemissza János tanácsos vagy mások józan érvei bírták rá arra, hogy egyelőre maradjon. 1863 áprilisában nyújtotta be lemondását, illetve nyugdíjazási kérelmét (szolgálati idejéből összesen két évet és öt napot ismertek el, s ez kevés lévén a nyugdíjjogosultsághoz, az udvari kancellária kegyelemből évi 400 forint kegydíjat engedélyezett neki, titkári fizetésének körülbelül a harmadát).

Azután visszavonult az Alsó-Fehér vármegyében fekvő birtokára, Vingárdra. Ez a csaknem kizárólag románok lakta falu, 800–900 lélekkel, Nagyenyedtől délkeletre, Gyulafehérvár közelében a román felkelés egyik tábora volt a szabadságharc napjaiban, másfél évtized múltán azonban már viszonylag csendes hely. Nem tudjuk, hogy Bíró pontosabban mikor s hogyan lett itt földesúr, feltehetőleg az anyai Kemény-Bethlen ágon, örökségként jutott a mintegy 1050 holdas vingárdi jószághoz[4] (ebből 500 hold erdő, 340 hold szántó, 160 hold rét volt), s a faluban egy tekintélyes udvarházhoz, szőlőskertjében a családi kriptával. Ritkán szerepelt ugyan a közéletban, de ott találjuk a megyei közgyűlés választmányában, a Bosznia okkupációja sebesültjeinek segélyezésére alakult bizottság-

4 Legkésőbbi forrásunk Vingárd birtokviszonyairól a Conscriptio Czirakyana 1820 júniusából (OL F 52, Alsó-Fehér vármegye 4. kötet, mikrofilmen 25675. doboz). Ez időben több, a Bíró József-Bethlen Krisztina házaspárral rokon família volt itt birtokos. Például Rhédey Ádám (később Mikó Imre apósa); Kendeffy Elek (felesége Mikó Borbála); Katona Zsigmond guberniumi tanácsos, aki Bethlen Krisztina nővérét, Júliát vette nőül; gróf Kemény Sámuel, Bíró Lajosnak anyai ágon unokabátyja, 1858-ban született Kálmán fiának keresztapja, aki 1861 júliusában 59 éves korában gyermektelenül halt meg Gerenden (megjegyzendő, az 1841–42. évi országgyűlésen az erdélyi múzeum javára tett felajánlásával az EME egyik alapítója volt). A végrendelet, vagy az osztálylevelek ismerete nélkül csak feltételezzük, hogy Bíró Lajos Kemény Sámuel vingárdi birtokát örökölte, s vette át, amikor 1863-ban ide költözött. Nem kizárható azonban, hogy esetleg csak bérelte a földet a nagyenyedi kollégiumtól. Egyébként nem érdektelen tény, hogy bátyja, Pál, az ugyancsak vingárdi birtokos csatószegi Győrfy Miklós királyi tanácsos lányát, Jozefát vette feleségül 1841-ben, Miklós fia pedig Szőts Ádám vingárdi földesúr leányával kelt egybe, de ez már 1863 után történt.

ban, a honvédegyletben, s mindig ott volt az adakozók között, amikor valamilyen jó célra folyt gyűjtés.

1866 márciusában az udvarában zajlott le a kerületi képviselőválasztási csatának egy viharos fejezete. Veje, Halmágyi Sándor hirdetett ide programadó nagygyűlést, s Aranyi Béla aljegyző felkorbácsolta az indulatokat azzal a kijelentéssel, hogy a központi bizottmány Boér János alispánt „nevezte ki" képviselőnek, Halmágyit pedig megvádolta, hogy a szászok ellen cikkezett. Ebből csak annyi volt igaz, hogy Halmágyi tudósításokat küldött a *Kolozsvári Közlöny*nek a törvénytelennek tekintett szebeni országgyűlésről. Beleavatkoztak a vitába a Balázsfalváról jött román papok is, dulakodás támadt, a gyűlést fel kellett oszlatni. Halmágyi visszalépett, bár a többség őmellette állt. A második fordulót Borbándon rendezték meg, s itt már sikerült Boér alispánt mandátumhoz juttatni az ugyancsak pályázó Axentével, a román mozgalmak egyik, Nagyenyed 49-es pusztulásáért felelős vezérével szemben. 1872 májusában megint a Bíró-portán gyűlt össze a Szabadelvű Párt választási értekezlete, a jelölt ezúttal Splényi Henrik lett.

Pirosbetűs családi eseményeknek is színhelye volt a vingárdi udvarház. 1872 szeptemberében például fényes esküvőnek. Bíró nevelt leányát, 1866-ban elhunyt nővére leányát, Bogdanovics Hedviget adta nőül Pákei Miklós Kolozsvárról nemrég Nagyenyedre települt ügyvédhez, Mikó Imre és Pákei Lajos vőfények, a rokonság és a megye előkelőségei jelenlétében (Mikó úgyszólván hazajött, hiszen apósának volt itt korábban birtoka, s az unokahúga itt élt). Eseményszámba ment ez a lagzi akkoriban az egész megyében. Épp így Szathmári Pap Károly világot járt, hírneves festőművésznek, az évtizedek óta nem látott sógornak, testvérnek nagyenyedi kiállítása is 1874 decemberében; Erdélyben, Kolozsváron kívül, csak itt mutatta be műveit. Bíró valószínűleg 1882 végén „egy családi baleset következtében, amely nagyon fájdalmasan érintette őt" (ez az egyik nekrológban szereplő kitétel alighanem Miklós fiának elvesztésére utal), odahagyta vingárdi birtokát, és visszaköltözött Kolozsvárra. (Vingárd később gyermekeié, unokáié lett, tőlük pedig – már a századfordulón – a Bethlen Kollégium vásárolta meg.)

Életének utolsó éveit a szabadságharc erdélyi történetének, emlékeinek megírása kötötte le. Nagy ambícióval dolgozott, rengeteg forrást kutatott fel, hogy minél hívebben rögzíthesse a nagy idők krónikáját. Utolsó írása a *Kolozsvári Közlöny* 1884. január 30–31-i számában jelent meg, s ez is – mint a többi – álnéven. Bizonyára a megfeszített munka is hozzájárult egészségi állapotának romlásához, mígnem 1884. március 16-án a kolozsvári lapok, amelyek cikkeit eddig „Egy volt honvéd" aláírással publikálták, először közölték szerzőjük igazi nevét, de már gyászkeretben.

Magyar Polgár: „Bíró Lajos nyug. főkormányszéki titkár és 1848/49-ki huszárkapitány hosszas szenvedés után tegnap Kolozsvárt meghalt. Közbecsülésben élt, tevékeny részt vett a közügyekben, s jelentékeny szerepe volt a szabadságharcban is Bem hadjárata alatt. »Egy volt honvéd« álnév alatt hosszabb cikksorozatot közölt a Magyar Polgár is Bíró Lajos tollából. E visszaemlékezéseiben, melyek szigorú pártatlansággal s a legigazabb hazafi hangján vannak írva, a »volt honvéd« sok becses adatot szolgáltatott az erdélyi hadjárat

történetéhez, azon hadjáratához, amelyet ő maga is híven, vitézül, jeles érdemeket szerezve küzdött végig. Szerény volt, visszavonultan élt, de aggkora dacára ifjúi lelkesedéssel és áldozatkészen érdeklődött minden hazafias ügy iránt. Nagy napok egyik kiválóbb alakja szállt vele sírba..."

Kolozsvári Közlöny: „A magyar szabadságharc kiváló alakja, a katonai, irodalmi és politikai pályán egyaránt nagy buzgalommal működött férfiú, Bíró Lajos megszűnt élni. Halála nem jött váratlanul, a nemesen dobogó szív már régóta magában rejtette a halál csíráját, de elhúnytának híre mégis fájdalmasan érintett bennünket épp úgy, mint az elhúnytnak barátait és ismerőseit. Családja a legjobb családfőt, barátai az önfeláldozó barátot, lapunk pedig egy kiváló munkatársát vesztette el benne... Bem József valamennyi hadjáratában résztvett, és közvetlen észleletek alapján írta meg a 48-as idők egyes mozzanatait és az egyes ütközeteket, melyek közül néhánynak leírása lapunkban is megjelent... Utóbbi időben nagyon betegeskedett. Mintegy kilenc hét előtt régi szívbaja nagy mértékben fogta el, ágyban fekvő beteg lett, és ma reggel a halotti szentségek felvétele után elhúnyt".

A kolozsvári *Ellenzék* hírül adta, hogy „az úri Kaszinón gyászlobogó hirdeti szentkatolnai Bíró Lajos, 1848–49-iki honvéd huszárkapitány, Bíró Pál törvényszéki elnök testvére halálát, kinek Erdély önvédelmi harcában jelentékeny szerep jutott". A nagyenyedi *Közérdek* pedig tudatta, hogy az elhunyt földi maradványait március 16-án, délután 5 órakor szentelik be a kolozsvári Szappan (a halotti anyakönyvben Hosszúszappanos) utca 3. szám alatti lakásán, s onnan a vingárdi családi sírboltban való elhelyezés végett a vasúti állomásra szállítják.[5] „Lapunk szerkesztősége a legkiválóbb munkatársainak egyikét veszté el az elhunytban. Tárcákban közöltük azon kitűnő tollal írt epizódokat, melyek szabadságharcunk alatt az erdélyi részekben történtek, s amelyeknek az elhúnyt résztvevője volt. Óhajtandó volna, hogy ezen igen alapos dolgozatok önálló mű gyanánt kerüljenek az érdeklődő közönség elé!" A *Pesti Hírlap,* a *Pesti Napló* és más fővárosi lapok is megemlékeztek a 63 éves korában, éppen március idusán elhunyt férfiúról, akinek Erdély dicső és keserű napjait tárgyaló irodalmi hagyatékát azóta sajnos évszázados közöny temette be.

5 A rezsimváltás után, a huszas években a családi sírbolt is megsemmisült. Amikor 1983 júniusában Vingárdon jártam, az evangélikus lelkész házában világosítottak fel, hogy a községben még él két magyar nő, Sós Berta és Lőrincz Pálné, mindketten nyolcvan körüli korban. Csak Lőrincznével sikerült beszélnem. 1925-ben került ide Magyarországról. Még ő maga is járt az egykori sírboltban. Szobányi építmény volt, néhány lépcsőfokon kellett lemenni. Öt-hat fémkoporsóra emlékezett, amelyek egymás mellett sorakoztak. Feldúlva, kifosztva talált minden koporsót, a helybeli lakók felfeszítették és kirabolták azokat. Vörös hajat, felismerhetetlen testrészeket, ruhafoszlányokat látott szanaszét. Később az építmény köveit is elhordták. A szomszédos falu rk. papja, hallván a történtekről, a temetek maradványait eltemette a község közepén, a főút mellett álló kis, rk. kápolna mellé, amelyet állítólag Bíró Lajos építtetett, s amely már hosszú ideje használatlan és romos. A szőlődombon állt sírbolt helyét a második világháború után odatelepült állami gazdaság végképp eltüntette, beültette szőlővel. Nyoma sincs már, s jeltelen a kápolna melletti sír is.

III.

Az elfelejtett írások

S most már lássuk a művet, a lapokban tárcaszerűen közölt emlékezések sorát. A Bem tábornok sebesülésének felidézését kérő felhívás adta hozzá az inspirációt – erről már volt szó. Idéztünk Bíró utolsó írásából is, amely az *Ellenzék* akadékoskodására válaszolt, de csak az önéletrajzi elemeket ragadtuk ki belőle. Fontos tényeket árul el itt a szerző munkájának forrásairól is, kiderül, milyen alapos és körültekintő vizsgálódás után fogott tollat.

Az *Ellenzék* báró Kemény Gábor Nagyenyed és vidékének veszedelme című könyve egyes szakaszait perdöntő érvként citálta ellene. Bíró replikája: „...lehetett valaki jó kereskedelmi miniszter, s lehet még jobb közlekedési miniszter, de mint történész: adataiban tévedhet... 1848-ban mint 17 éves serdülő ifjú részint atyjánál, kis hazánkra nézve halhatatlan érdemű báró Kemény Dénesnél, mint akkori államtitkárnál Pesten, részint kazinci és ajnácskői birtokán tartózkodott, s így Erdélytől távol volt; az adatokat később szerezte össze." Kemény Gábort tehát nem fogadja el mértékadó forrásként.

Azután elmeséli a maga szerepét, tevékenységét, majd hozzáteszi: „emlékezőtehetségem a sors kedvezésénél fogva különösen az 1848–49-ki eseményekre oly élénk, mintha múlt héten történtekre emlékezném vissza. Mindezek mellett, mielőtt visszaemlékezéseim megírásához fogtam volna, sorra átanulmányoztam a Kolozsvári Híradót, Ellenőrt, Honvédet, a szebeni Siebenbürger Botét, a brassói Wochenblattot, a bécsi Winter Feldzugot, a hivatalos Közlönyt, Kőváry László Erdély történetét 1848– és 1849-ben, Czetz két rendbeli emlékiratait, átolvastam a legnagyobb buzgalommal Nahlik cs. auditor kapitány visszaemlékezéseit, a 62. erdélyi sorezred emlékiratát, melyet Bichmann cs. főhadnagy az ezredparancsnokság megbízásából közreadott, s egy veterán császári tiszt 1848–49-beli emlékeit, azonkívül minden egyes mozzanatot, ha azoknál jelen is voltam, még élő bajtársaimmal megbeszéltem szóval vagy levélben..." S mindezt a sorozat számos helye nevekkel, pontos leírásokkal meggyőzően igazolja. Vagyis Bíró ritka körültekintéssel és lelkiismeretességgel dolgozott, a sajátjain kívül sok, élő s holt tanú élményeinek felhasználásával, ami írását a szabadságharc gazdag memoárirodalmában is különösen becsessé s még napjainkban is forrásértékű, lebilincselő olvasmánnyá teszi.

A cikkek (fejezetek) címe, regesztái a megjelenés sorrendjében:

Magyar Polgár (Kolozsvár) 1882

Február 16. Bem tábornok ujja. (Az 1849. február 4–11. között lezajlott események, Vizakna, Szászsebes, Szászváros, Piski. Bem sebesülésének története. Említettük, ez, a lap felszólítására írt válaszcikk volt a sorozat kezdete.)

Március 5. A nagylaki oláh tábor és hetvenkét magyar huszár. (A Nagyenyed környéki román mozgalmak 48 októberében. A Mátyás-huszárok szervezése, Bethlen Gergely egy századdal Nagyenyedre indul. Kilencezres román tábor Nagylaknál. Ennek meglepetésszerű lerohanása, Bethlen bravúrja hetvenkét huszár élén.)

Április 5. Egyszerű események 1848-ban. (Urbán agitációja a románok között. Egyes földesurak részéről az úrbéri szolgálat erőszakolása a jobbágyfelszabadításról szóló törvény kihirdetéséig, sőt azután is. Urbán álöltözetben Kolozsvárt, letartóztatásának terve. Október: a zalatnai, kisenyedi mészárlás. Széki nemzetőrök Gernyeszegnél szétkergetik Pap Szilvesztru csapatát. Háromszáz fogoly feleskedése, szökése.)

Május 6., 7. 1848-beli események. (A székely haderő szervezése, a nagyszebeni román komité. Berzenczey proklamációja, az agyagfalvai gyűlés. Székely zászlóaljak, huszárszázadok. Urbán megkergetése Szászrégennél. A székely csapatok parancsnokai: Dobay, Gál Sándor stb. A Marosvásárhelyt megalakult XII. zászlóalj. Hősi helytállása, Bem tábornok megmentése Nagyszebennél.)

Június 8., 10., 11., kiegészítés június 24. 1848-ki események és a szamosújvári csata. (Mikes Kelemen ezredes és Bethlen Gergely őrnagy október 25-én megsemmisítik a marosszentkirályi tábort, a muzsinai, nagyenyedi harcok. Egy Beregszászi nevű kisbirtokos szándékosan hamis útra kalauzolja Mikeséket. Az Erdélyben lévő magyar és ellenséges haderő létszáma november első hetében. Kolozsvárra visszavonult egységek. Támadás Válaszúton át a Szamosújvárt táborozó Urbán ellen.)

Június 28., 29., július 2., 5. Kolozsvár város feladása és a kivonulás Erdélyből. (November 16.: hír Urbán közeledéséről. Hajdúk és nemzetőrök a Fellegvárban. Súlyos hibák a védővonal és az ágyúk felállításában. Urbán esti támadása, Szamosfalvánál a XI. zászlóalj megfutamítja. Rémhírek a városban, megrohanják Vay Miklós királyi biztos lakását. Rálőnek. Egy csizmadia Groisz Gusztáv polgármesterre tüzel. Teljes fejetlenség, a harangokat félreverik. Kolozsvár elsietett feladása. November 22.: sikertelen kísérlet Kolozsvár visszafoglalására. Élesden Hódossy bihari kormánybiztos hatalmaskodása.)

Július 12., 13., 14., 15., 18., 19. Előkészületek Erdély visszafoglalására és a bevonulás. (Bem megérkezése Szilágysomlyóra. Fellépése, szokásai, környezete. A szerző személyes benyomásai róla. A zsibói támadás, Czetz alezredes megsebesül. Csucsánál Inczédy Samu őrnagy előretörése. Sikerek hétszeres túlerővel szemben. Bem hadereje és csapatainak létszáma. December 23-án Tóth Ágoston őrnagy, majd Bem is Désen. Karácsony napján bevonulás Kolozsvárra. Foglyok, a tábornok intézkedései, egyhavi zsold jutalom.)

Augusztus 12., 13., 19., 20., 22., 23. Erdély visszafoglalásának folytatása 1848 utolsó és 1849 első napjaiban; részletek a makódi, borgói, tihuczai, gálfalvi és szebeni ütközetekről. (Bemnek csak 12 ezer embere van, a császáriaknak 26 ezer, plusz 200 ezer felkelő. Ez utóbbiak garázdaságai. Bem harci taktikája, szuronyrohamot, lovasattakot nem rendel el. Beszterce elfoglalása kardcsapás nélkül. Urbán feladja Borgót, Tihucáig vonul vissza, kiűzése Bukovinába. Mikefalva és Abosfalva megszállása. Csata Küküllővárnál, egy honvédtüzér pontos lövésekkel két zászlóaljat megfutamít. Puchner teljes veresége, vesztesége 200 fő. Január 18-án Bem Medgyesen. Czetz Tordán vesztegel a dandárával, nem jön Szeben alá, felelőssége Nagyenyed és Marosújvár pusztulásáért. A szebeni csata, Mikes Kelemen ezredes halála, a veszteség 58 halott.)

Október 8., 10. Bem tábornok Szelindeken és a szelindeki ütközet 1849. január 24-én. (Puchner támad Szeben felől. A védelmi terv. Bethlen Gergely lovasrohamot vezényel. Bem másnap előlépteti alezredessé. További kinevezések: Forró, Makray, Csutak stb. Kitérés a császáriak újabb támadása elől.)

Október 14., 15. A vízaknai csata 1849. február 4-én. (Három orosz hadosztály betörése. Puchner kilencezres sereggel Vízakna ellen. Bemnek mindössze 1930 gyalogosa, 315 lovasa és 24 ágyúja van. A középhadat ő maga, a balszárnyat Zsurmay, a jobbszárnyat Bethlen Gergely vezeti. Bethlenék kiszabadítják a tábornokot az ellenséges gyűrűből. Hátrálás, a zászló megmentése. A hadipénztár, ágyú, lőszeres és málháskocsik a császáriak kezére jutnak. Menekülés a kerteken át. Bethlen Gergely rendezi a csapatokat, a veszteség 180 halott.)

Október 27., 28. Bem visszavonulása Vízaknától Déváig. (Február 7-én érkezés Szerdahelyre. A vízaknai csatavesztés híre itt és Szászsebesen. Szászsebesen megölik a sebesült és beteg huszárokat. Bem löveti a kapukat, a császáriak kereket oldanak. A Kemény Farkas-féle önkéntes zászlóalj kiváló szereplése. Szászsebes megbüntetésére egy órai szabad rablás; csak élelmiszert zsákmányoltak a kiéhezett honvédek. A sebesültek útbaindítása Szászvárosba. Ott a felkelők tömege fogadja őket. Szászsebesen Puchner parlamentere Bethlennél és Bemnél. Kivonulás a városból, harc az üldözőkkel. Szászvárosi berendezkedés, Bethlen Dévától segítséget hív. Mire a dévai zászlóaljak Szászváros elé érnek, ott már dörögnek a fegyverek. A szerző ezuttal újra elmondja Bem fellépését ágyúinak védelmében és sebesülését.)

Október 30., november 1., 3. A piski csata. (A császáriak felfejlődése. Kétórás ágyúharc. Horváth Miklós százados lovasrohama és halála. Inczédy megtisztítja a hidat az ellenségtől. Megérkezik Czetz segélycsapata. A császáriak Piski faluban és újra a hídon. Inczédy két zászlóaljat rohamra vezet. Bem sebesülése miatt szekéren ülve oszt parancsokat. Majd lóra száll, az ütegekhez lovagol, s maga vezényli a tüzet. Württemberg-huszárok attakja. A torontáli zászlóalj töltény nélkül, meghátrál. Bem úgy látja, minden elveszett. Ekkor Bethlen Gergely a Mátyás-huszárokkal kordont von a menekülők elé, és rendezi a sorokat. Egy császári ezredes elesik, emiatt zavar az ellenség soraiban. Bem észreveszi a kínálkozó alkalmat, gyalogságát rohamoszlopban előnyomulásra rendeli. A kifáradt ellenség menekül.)

Október 31. Síremléket gróf Bethlen Gergelynek! (Ez nem a sorozathoz tartozó írás, hanem reflexió a két nappal korábban ugyanitt megjelent levélre, amely Bethlen Gergely sírjának szomorú állapotáról tudósított.[6] A hírek között a szerkesztőség a következőket közölte: „... A piski csatával ez érdekes visszaemlékezések egyelőre megszakadnak, s az erdélyi hadjárat folytatólagos leírását csak pár hét múlva fogjuk hozni". Nyitott kérdés, hogy a hosszabb szünetre azért volt-e szükség, mert Bíró még nem készült el a folytatással, vagy azért, mert valamilyen személyes ügy, esetleg fiának korábban már említett váratlan halála tette őt átmenetileg munkaképtelenné. Arra sincs határozott magyarázatunk, hogy miért más lapban, a *Kolozsvári Közlönyben* folytatta emlékezéseit három és fél hónappal később, 1883 februárjában. Csak feltételezés, hogy ebben politikai okok játszottak közre. A *Magyar Polgár* a mérsékelt ellenzék lapja volt, tükre a függetlenségiek körében ez időben a tiszaeszlári per kapcsán megindult bomlásnak. Közelebb állhatott Bíróhoz a *Kolozsvári Közlöny* szellemi iránya; a lap ekkoriban a kormányzó Szabadelvű Párt erdélyi orgánumaként jelent meg, felügyelőbizottságában többek között Bánffy Béla, Bánffy Ernő, Bethlen Géza, Kemény János foglalt helyet.)

6 Október 29-én Egy másik volt honvéd aláírással jelent meg a következő levél: „Tisztelt Szerkesztő Úr! Örömmel és élvezettel olvasom a Magyar Polgárban Egy volt honvédnek 1848–49-re való visszaemlékezéseit – nagy napok e hű és részletes leírását. A »volt honvéd« az erdélyi hadjárat jelesei közt sűrűn emlékezik meg gr. Bethlen Gergelyről – amint meg is kell emlékeznie, mert hisz fegyvereink diadalában annyi és oly jelentékeny része volt. »Bem visszavonulásának« mai befejező cikkében olvasom Bethlen grófról: »... a fáradhatatlan férfi, kinek folytonos érdemeit kellő fényben kiemelni tollam képtelen; kiről állíthatom, hogy elveszettnek tartott egy napot, s jól se tudott aludni, melyen az ügy szolgálatára valami hasznosat tenni nem tudott...« satöbbi. Nos, e kitűnő férfiú, Bem tábornok egyik legkedveltebb törzstisztje, ki az erdélyi hadjáratban halhatatlan érdemeket szerzett; ki az emigráció idején nem szűnt fáradni a magyar haza érdekében, Kossuth bizalmasa volt és egyik elsőrangú tevékeny részese az emigráció működésének; és ki azután visszatért ide, hogy egy becsülettel, honfi lelkesedéssel átküzdött élet után itt haljon meg közöttünk, nos, ez a nagy ember, ez a hős gyommal benőtt, elhanyagolt sírban piheni örök álmát a kolozsvári köztemetőben! A boldogult Schütz János egy maroknyinál alig nagyobb kőtöredékre rávésette a nevet: Bethlen Gergely, s rátette a sírra. Hadd tudják legalább, hol nyugszik, ha egyszer talán reá gondolnak! E kőtöredék van Bethlen sírján és – dudva. Kérdem Kolozsvár város törvényhatóságát, kérdem a volt honvédbajtársakat, s kérdhetném talán a gróf Bethlen családot is: illő-e ez?" Bíró hozzászólása október 31-én: „Fájdalmasan lepett meg az a hír, hogy gr. Bethlen Gergely elhanyagolt sírban fekszik a kolozsvári köztemetőben. Nem volt tudomásom e szomorú körülményről. Megnyitom 10 forinttal az adakozást gr. Bethlen Gergely honvédezredes és olasz tábornok síremléke javára. Kész volnék én magam állíttatni egy megfelelő emléket, oly nagy bennem az elhúnyt jeles iránti kegyelet és tisztelet, kihez hálás baráti és távol rokoni kötelékek is csatoltak. Nem teszem azért, mert szerénytelenségnek tartanám útját állni mások kegyeletének. Nem akarom megbántani a régi bajtársakat, rokonokat, tisztelőket és azon város törvényhatóságát, melynek földjében pihen. A dicső férfiú érdemeihez is megfelelőbb, ha síremléke létesítéséhez mindannyian hozzájárulunk". A szerkesztőség megjegyezte, ezzel megnyitja az adakozást Bethlen Gergely síremléke javára, és a befolyó összeget a város polgármesterének adja majd át. A november 5-i lapszámban Teleki Sándor tért vissza a témára, „reklámot csinálni egy elfeledett hősnek", s keserűen ostorozta a hálátlan utókort. (Talán ekkor adták ki azt a röplapot, amelyet Gulyás Pál a Magyar Írók második kötetében említ.) A kezdeményezés azonban – hogy, hogy nem – elaludt. Bethlen Gergely síremlékének felavatására csak húsz évvel később, 1903. novemberében került sor a házsongárdi temetőben, akkor azonban méltó körülmények között; Kőváry László tartott emlékbeszédet a svéd gránitból készült, s homloklapján fehér márványportréval díszített obeliszk előtt.

Kolozsvári Közlöny 1883, 1884

Február 15., 16., 17., 18., 21. Piskitől Medgyesig. (A császáriak kiürítik Szászvárost, Bem bevonul a városba. Közben Alvinc bevétele. Bem kitér Puchner elől, s a hegyeken át Medgyesre vonul. Nehéz terep, az ágyúkat negyven-ötven ember vontatja. A XI. zászlóalj dalárdája tartja a lelket a csapatokban. Kiss Sándor tízezer székellyel Segesvár felé menetel. Urbán alezredes betörése Bukovinából.)

Február 27., 28., március 1. Második betörés Bukovinából. (Riczkó ezredes Királynémeti felé hátrál, elesik, Urbán temetteti el Besztercén. Parancsnok nélkül rendezetlen visszavonulás, halottak, sebesültek. A foglyokkal kegyetlenül bánnak Csernovitzban. Tóth Ágoston szedi össze Riczkó csapatainak maradványait Désen. Bem elfoglalja Besztercét.)

Március 6., 7., 8., 9., 10., 11. A medgyesi csata 1849. március 2–3-án. (Bem kitüntetéseket oszt. A Vilmos-huszárok története, Panyi káplár vitézsége. A medgyesi csatatér, a szembenálló erők. Bem ágyútűzben reggelizik. Inczédy sebesülése. A császáriak Asszonyfalváig hátrálnak. Az első nap: győzelem. Elfogy a lőszer, pótlás nem érkezik. Másnap ágyúharc. A torontáliak ismét meginognak, elhagyják állásaikat. Bemet csaknem elfogják. Csak a Württemberg-huszárok és Bethlen Gergellyel az élen a Mátyás-huszárok tartóztatják fel az ellenséget. Visszavonulás Erzsébetvárosba, Segesvárra.)

Április 19., 20., 21., 22., 24., 25., 26. Bem Segesvárt és Nagyszeben bevétele 1849. március 11-én. (Sáncépítés Segesvárnál. Bem fegyelmi vétség miatt főbelövet két huszárt. A honvédek hiába kérnek kegyelmet bajtársaiknak. Szörnyű kivégzés. Tisztek kiválnak az erdélyi hadsereből, és Debrecenbe mennek. Felvonulás Szeben ellen. Kozáktámadás visszaverése. Bányai Vitális köztüzér kinevezése hadnaggyá. Éjjeli harc a külvárosban. Az ellenállás megtörik, az oroszok Verestorony felé futnak. Éjjel 11 órára a város Bem kezén. Zsákmány, Bem Puchner tábornagy rendjeleit és iratait, amelyeket a szállásán felejtett, utánaküldi.)

Június 2. Verestorony, 1849. március 15–16. (Bem terve: a szabadságnap évfordulójára kiűzi az oroszokat az országból. Heves ellenállás, még hevesebb rohamok. Az oroszok halottaikat, sebesültjeiket hátrahagyva menekülnek. Még egy ellenállási kísérletük, de ez is összeomlik. Bem Ihász alezredesre bízza a szoros őrzését, s csapataival Brassó felé indul.)

Június 14., 15. A feketehalmi ütközet 1849. március 19-én. Brassó elfoglalása és Bem háromszéki fogadtatása. (Dercsényi huszárhadnagyot és kis csapatát elfogják; súlyos sebekkel ugyan, de megmenekülnek. A görbe huszárkard előnye. Csatarend Feketehalomnál. Itt használnak először röppentyűt. A császáriak Törcsvár irányában vonulnak vissza. Kivonulnak az oroszok is Brassóból. Brassói küldöttség Bemnél, diadalmas bevonulás. Bem így ünnepli József napját, a névünnepét. Nagy zsákmány, hadisarc, előléptetések. Czetz kinevezése tábornokká. A háromszékiek meghívják Bem tábornokot. Március 25-én Sepsiszentgyörgyön virágözönnel fogadják. Előtt jobbjának kötését nemzetiszínű szalaggal cserélik ki. – Ezt a fejezetet átvette és június 16–17–18-i számaiban közölte a sepsiszentgyörgyi *Székely Nemzet* is; a szeptember 15–16-i számokban pedig Dercsényi Kálmán helyreigazítását tett közzé egy részletkérdésben.)

Szeptember 28., 29., 30. A 84-ik honvéd zászlóalj. (Ez a cikk az eddig szokásos álneves aláírás nélkül jelent meg, mint az összes további folytatás is, de kétségtelen, hogy valamennyi az „Egy volt honvédtől" származik, tudniillik mindez benne van a kéziratos változatban, amelyről még szó lesz. – Április elején, a zászlóaljak újraszámozásakor a 84. sorszámot kapja a háromszéki 2. székely határőrezred második zászlóalja. Ennek harcai 1848 júniusától. 1849 februárjában Bem seregéhez csatlakoznak Medgyesen. Június 27-én a jádi csatában, augusztus 5-én Szebennél. Vadászok Bokor őrnagy parancsnoksága alatt; Bokor elesik. A 84. zászlóalj parancsnoka cserbenhagyja csapatát, egyedül érkezik Szászsebesre. A zászlóalj hősi önfeláldozása és megsemmisülése.)

November 10., 11., 13. A vajszlovai ütközet 1849. április 16-án s Bem a Bánátban. (Bem kinevezése altábornaggyá. A szerző Petőfitől hallotta, hogyan nézegette magát Bem a tükörben Kossuthtól kapott díszes egyenruhájában. A bánság felszabadításának terve. Vonulás a Vaskapu felé. Vajszlovánál sikeres harc, sebesült nincs. Bevonulás Karánsebesre, az út elvágása Temesvár és Orsova között. Négy csíki honvédről. Később mind a négyen a Törökországba kiszorított seregnél voltak, legalábbis Ruszcsuknál még biztosan; „hogy azóta mi történt velük, nem tudhatom". Bem Lugos visszafoglalására készülődik, leszállíttatja a só árát. Konfliktusa Vécseyvel, Petőfi lemond tiszti rangjáról. Bevonulás Lugosra. – A Ruszcsukra, azaz Ruszéra való utalás – miként az előző fejezet néhány dátuma is – amellett szól, hogy a szerző egészen a bukásig csapatánál tartózkodott.)

December 29., 30. Bem megjelenése Temesvár alatt 1849. április 25-én. (Árkász-hidász csapat felállítása Tompa János mérnök vezetésével. Hídépítés a Begán. Kémszemle Temesvárott. A császári dzsidások lerohanása, a legfényesebb huszárattak az egész erdélyi hadjáratban. Préda.)

Január 5., 6. A muzsinai oláh tábor szétűzése 1848. október 16-án. (Itt megszakad a történet folyamatossága, a szerző újra 1848 őszére tér vissza; ugyanezt a témát – mint a későbbiekben látni fogjuk – a nagyenyedi Közérdek 1883. február 25-i számában már tárgyalta. Csak arra tudunk gondolni, hogy a nekrológokból ismert betegsége ekkor már leverte a lábáról, nem volt képes a folytatást elkészíteni, s talán nem is ő, hanem családja az egy évvel azelőtt megjelent írás kéziratát küldte el a szerkesztőségnek. A kolozsvári *Ellenzék*nek kapóra jött a másodközlés a kormánypárti lapban; Derzsi K. Ferenc „végzett unitárius diák" kihívó hozzászólását közölte. Már szóltunk róla. A szerkesztőség válasza [január 20.] ugyancsak éles volt: hazugnak nevezi az *Ellenzék* cikkíróját, s förmedvénynek a kötekedését. „Az eredeti kéziratot bárkinek megmutathatjuk".)

Január 30., 31. Még egy szó a muzsinai oláh tábor szétűzéséről. (Ez a cikk ismét aláírással jelent meg, válasz az *Ellenzék*nek, az írások hitelességének bizonyítása – már idéztünk belőle részleteket.)

Közérdek (Nagyenyed, hetilap) 1883

A szerkesztőség bizonyára elsősorban az Alsó-Fehér megyei eseményekről kért cikkeket a helyi viszonylatokkal ismerős, a megyében tekintélyt élvező szerzőtől, nem érdekelte, hogy egyik-másik téma Kolozsvárt már megjelent. Bíró itt bőveb-

ben vagy másképp tárgyalja a megyei vonatkozású részleteket, néhány esetben egyéb, a kolozsvári sorozatban nem érintett epizódokra is kitér.

Február 25. Muzsina, 1848. október 17. (Nagyenyed veszélyben. Inczédy és a nemzetőrség. Kemény István főispán szervezi a védelmet. Nem Janku vezette a muzsinai tábort, hanem Prodán görögkeleti pap. TIzenkétezer felkelő készülődik a város ellen. Látva, hogy bekerítették őket, elmenekülnek. – A szöveg azonos a *Kolozsvári Közlöny* 1884. január 5–6-i számaiban közölt írással, a kettő csak a szerkesztői beavatkozások folytán különbözik egymástól.)

Április 21., 29. 1848-beli visszaemlékezések. (1848. december 18. a zsibói kastélyban. Kemény Farkas hírét veszi a naszódi határőrök közeledésének. Megérkezik Bethlen Gergely huszárosztályával. Bátor nemzetőrök és 87. zászlóaljbeli közkatonák, közöttük Sikó Miklós festőművész. December 19-én támadás Zsibó ellen. Mikes akkor toppan be, amikor Kemény Farkas éppen feladni készül a helységet. Mikes vezetésével offenzívába mennek át. Az erős ágyú- és kartácstűz, valamint a Mátyás-huszárok rohama elsöpri az ellenséget.)

Május 20. A szászvárosi ütközet, 1849. február 7. (A *Magyar Polgár* 1882. február 16-i számában közölt sorozatkezdő cikk bővebb változata, Bem sebesülésével.)

Június 24., július 1. A Vilmos-huszárok. (A *Kolozsvári Közlöny* 1883. márciusi számaiban leírt történet. Egy ilyefalvai eset 1849. július 22-ről – ismét olyan mozzanat, ami a szerzőnek a szabadságharc végéig való jelenlétére mutat.)

Augusztus 5. A nagylaki oláh felkelő tábor és hetvenkét magyar huszár 1848. október 23-án. (Lásd a *Magyar Polgár* 1882. március 5-i számát, az ott közölt cikk ismétlése.)

Augusztus 12. A csombord-szentkirályi felkelő tábor szétűzése 1848. október 25-én. (Kemény István főispán haditancásot tart. Indulás Nagyenyedről, a parancsnok Bánffy János. Bethlen Gergely a felkelők hátába kerül. Háromszáz halottat veszítenek, Axente megmenekül.)

Augusztus 26., szeptember 2. A kolozsvári véderő egy részének Enyedre érkezése, a tövisi kirándulás s Gyulafehérvár eleste 1848. október 21-én. (A Nagyenyedet védő erők és a Mátyás-huszárezred megalakulása – mint a *Magyar Polgár* 1882. március 5-i számában. De itt további részletek, például a Magyarigenbe tervezett akcióról és annak meghiúsulásáról október 28-án. A sűrű ködben egy Beregszászi nevű krakkói birtokos – elásott pénzét keresve – hamis útra vezette a felmentőket. Erről a *Magyar Polgár* 1882. júniusi cikkeiben is szó esik.)

Szeptember 23., 30. Bem tábornok és az előkészületek Erdély visszafoglalására. (A *Magyar Polgár* 1882. júliusi közleményeinek némileg módosított variánsa. Bem megérkezése, szokásai, tekintélyének növekedése stb. Irány Kolozsvár. Az erről szóló parancsnál a szerző megjegyzése: „Tudom, mert magam ezen dandárba voltam beosztva".)

Október 28., november 4., 11. Bem tábornok összes hadereje, mellyel 1848 utolsó napjaiban Erdély visszafoglalására indult. (Megint hosszasan Bemről, ugyancsak a *Magyar Polgár* 1882. júliusi anyagainak felhasználásával.)

November 18., 25. Balázsfalva 1849. január 25-én. (Czetz 200 ezer forint hadisarcot vet ki a városra. Pereczi nem hajtja végre, mert már csak magyar menekültek vannak a helységben. Bem háborog Czetz intézkedése miatt. Axente tízezer felkelővel – közöttük vingárdiakkal – támadja a Puhl Ignác kapitány parancsnoksága alatt a városban rekedt 260 fős kis csapatot. Elszánt védekezés, végül a felkelők menekülnek, elsőként Axente.)

Kézirat (MTA Könyvtár kézirattára, Tört. 2rét 308)

A kézirattári annotáció szerint 1900 körül készült, gépelt másolat, szentkatolnai Bíró Lajos unokái, vejének, Halmágyi Sándornak leányai másolták. Halmágyi Alexandrina kúriai irodasegédtiszt az ajándékozáskor, 1935 áprilisában úgy tudta, hogy az eredeti az ő bátyjánál, Halmágyi László birtokosnál van a Kolozs megyei Magyarsárdon. A szerzőre vonatkozó adatok itt is részben pontatlanok, vagy tévesek, s nem jegyezték fel, hogy a kézirat mintegy háromnegyede az 1880-as évek elején kolozsvári és nagyenyedi lapokban már megjelent. Nincs tájékoztatás arról sem, hogy a kézirat oldalszámozása miért kezdődik 101-gyel (101–472). Az első téma a magyar sereg kivonulása Erdélyből 1848 november második felében, vagyis a korábbi kolozsvári események és a felkelő táborok elleni hadműveletek leírása teljesen hiányzik, holott ezekről az említett lapokban több fejezet szólt (elképzelhető, hogy Alsó-Fehér megye monográfiájának szerkesztői kapták meg ezeket). Néhány fejezet viszont nyomtatásban ismeretlen. A fejezetcímek:

A magyar sereg kivonulása Erdélyből. Dés visszafoglalása 1848. november 24. Bem tábornok és előkészületei. Zsibó december 18–20. Börvény és Csucsa december 18–19. A kápolnai és dési ütközet december 23. Kolozsvár visszafoglalása december 25. Adalék Bem tábornok jellemzésére. Erdély visszafoglalásának folytatása. A tihucai ütközet 1849. január 4. Bukovinába betörés január 5–7. Erdély visszafoglalásának folytatása. A székely székek sorsa. A gálfalvi ütközet január 17. A Tordán lévő dandár Vízaknára vonulása. A szebeni csata január 21. Bem Szelindeken január 24. Balázsfalva január 25. A vízaknai csata február 4. (itt röviden Petőfiről). Bem visszavonulása Vízaknától Désig. A szászvárosi csata február 7. A piski csata. Piskitől Medgyesig. Urbán betörése Bukovinából. Második beütés Bukovinából. A medgyesi csata március 2–3. Bem Segesvárt, Nagyszeben bevétele március 11. A verestoronyi ütközet március 15–16. A feketehalmi ütközet, Brassó elfoglalása, Bem Háromszékben. Visszaemlékezés Erdély 1848/49-i polgári szervezetére (ez a fejezet hosszan méltatja Vay királyi és Csányi kormánybiztos működését, nyomtatásban nem ismert). A vajszlovai ütközet április 26. (itt ismét Petőfiről). Bem megjelenése Temesvárnál április 29. (A szövegben csillag alatti megjegyzés: „Szkurka János tiszaújlaki vagy szomszéd községből származó huszár a segesvári július 31-i csata alkalmával mint ordonánc volt Bem mellé kirendelve; másnap, augusztus 1-én a Kőhalom felé...(?) orosz tábornok serege ellen tüntető, s ezért a segesvári csatában részt nem vett Vilmos-huszároknál a 4 közül egyedül megjelent, lovának szügye dzsidaszúrás által fel volt hasítva, belső része kidudorodva, melyben már a férgek pezsegtek. A segesvári csata szomorú

kimenetelét elmesélte, egyúttal azt is előadta, hogy a csata után az általa jól ismert Petőfi Sándor fedetlen fővel vagy 200 lépésnyi távolságig az ő jobb kengyelszíjába fogózott, és ő gallérjánál fogva tartotta, midőn 4 orosz dzsidás őket utolérte, kik néhányszor utánuk is lőttek. Ekkor Petőfi magát kezéből kirántotta, és a törökbúzába menekült. Két dzsidás Petőfit, kettő Szkurkát vette űzőbe. Ez látta, miként a két dzsidás Petőfit a törökbúza közt megtámadta és vagdalta, míg rézfogantyús kardjaik a lemenő nap fényében felcsillámlottak. Szkurka az őt üldöző két dzsidás egyikét levágta, és elmenekült". Hatvany Így élt Petőfijében csak egy helyen szerepel Szkurka, Vajna Sándornak az Erdélyi Híradóban 1888-ban megjelent írása alapján, de csak futólag, lábjegyzetben említi: „Ez a Szkurka nevű huszár állítólag elesni látta Petőfit".) S az utolsó fejezet: A 84. honvéd zászlóalj.

A kolozsvári és enyedi szerkesztőségek – az újságcsinálás sodrában, praktikus okokból – néhol erősen megnyirbálták az eredeti kéziratot, kihagytak fontos részleteket, személyes emlékeket stb. Így a közölt anyag talán újságszerűbbé vált, de mindenesetre szegényebb lett. A kézirat tekinthető tehát – a hiányoktól eltekintve – alapnak, bár kisebb elírások, hibák a gépiratban is feltűnnek.

MŰHELY

TOMBOR TIBOR

„KELETI FRONT – TÁBORI ÚJSÁG"

Adalékok a doni 2. honvéd hadsereg lapjának történetéhez, 1942–1943

Jó két éve számos írásmű, könyv, tanulmány, cikk foglalkozott a doni 2. honvéd hadsereg történetével, de furcsa módon még a tudományos igénnyel megfogalmazott közlések sem adnak elemző áttekintést az 1942-es tyimi áttörésről, a nyári legjelentősebb hídfőütközetekről. Sajnos számos irattár elpusztult és lassan kihal az a nemzedék, amely a doni események résztvevője, tanúja volt.

A hangsúly mindig az 1943. évi januári tragédiáján van, pedig a júliusi–szeptemberi jelentős hídfőütközetek – Scsucsje, Korotojak, Uriv – és más jelentős hadiesemények a honvédség hősi helytállását tanúsítják s ezeket mielőbb, történelmi hitelességgel, rögzíteni kellene.

Ebben az írásomban a 2. honvéd hadsereg tábori újságjáról értekezem, hiteles tanúként, hiszen annak két ízben is felelős szerkesztője voltam. Ám teszem azért is, mert ez a sajtótermék ritka becsű nyomtatvány, olyan, mint a „Mercurius Veridicus ex Hungaria", mely II. Rákóczi Ferenc szabadságharca idején, 1705 és 1710 között jelent meg latin nyelven a kurucok katonai tevékenységét s a haza belső eseményeit ismertetve.

Annak igazolására, hogy e kiadvány milyen ritka, utalok arra, hogy az Országos Széchényi Könyvtárban az 1942 novemberéig megjelent 32 számból csak 12 van állományban, a Hadtörténeti Múzeum Könyvtárában 9 lappéldány, birtokomban pedig 5.

Mi az oka ennek? A Tábori Újság távol a hazától, mindössze 5000 példányban jelent meg, a főparancsnokság osztotta szét a három hadtest között, s küldött belőle példányokat Budapestre. Az 1943. évi visszavonulás során a lap sok példánya elpusztulhatott, itthon pedig a megmaradt példányok zömét bezúzták, mert „a fasiszta, szovjetellenes és antidemokratikus" sajtótermékek egyik jegyzékén szerepelt, beszolgáltatási kötelezettség alá esett, megőrzése felette veszélyes volt.

Katonautam az 51. páncélvadász zászlóaljtól a Vkf. 6. osztályáig

Tartalékos hadnagyként a rétsági „Leiningen Károly" kerékpáros zászlóalj motorizált géppuskás századában szakaszparancsnokként szolgáltam behívásaim alkalmával. A polgári életben a „Pesti Hírlap" külpolitikai és katonai rovatának voltam a felelőse, szerkesztettem a lap híres „Beszélő térkép"-ét.

Nagyszerű alakulat volt, fájdalmasan érintett, amikor hivatalos értesítést kaptam, hogy áthelyeztek az akkor alakult 51. páncélvadász zászlóaljhoz, s átképzésre az egykori Üllői úti Ferencz József gyalogsági laktanyában 1942. január 5-én jelentkezzem.

A laktanya udvarán sorakozott a 19 „Nimród", az átalakított 8 tonnás Toldi. Szép és érdekes harckocsi volt, benne légvédelmi gépágyúval, annak minden tartozékával, a híres Gamma-Juhász lőelemképzővel, az egységen – zászlóaljon – belül rádióösszeköttetést biztosító berendezéssel. A harckocsi felső részének páncélhengerében volt a parancsnok helye.

A nem könnyű elméleti és gyakorlati kiképzés nekünk, motorizált géppuskásoknak nehezebb volt, mint a zászlóaljhoz vezényelt légvédelmi tüzéreknek, de szorgalmasan tanultunk, mert tudomásunkra hozták, hogy a 2. honvéd hadsereggel a keleti arcvonalra megyünk, az 1. magyar páncélos hadosztály állományában. Április második felében kaptam a parancsot, hogy felsőbb utasításra áthelyeztek a Vkf. 6. osztályának keretében működő Haditudósító Osztályhoz. Április 29-én kellett jelentkeznem a Fortuna utca 21. számú kis, egyemeletes barokk palotában, az osztály székházában. A parancs úgy szólt, hogy „A Vkf. úr nem tényleges állományba való helyezését és a haditudósító századhoz való beosztását rendelte el."

A Vkf. 6. osztálya

Tisztázódtak áthelyezésem körülményei is, ugyanis néhányan meghívást kaptunk Kolosváry-Borcsa Mihályhoz, az Országos Magyar Sajtókamara elnökéhez a Kamara gyönyörű Andrássy úti székházába. Megtudtuk tőle, hogy a legfőbb hadvezetés elégedetlen a fronton működő haditudósítók munkájával. Írásaik szürkék, nem érdekesek, ezért Szombathelyi vezérezredes, a vezérkar főnöke magához kérette s azon tanácskoztak, hogyan lehetne egy olyan különtudósítói újságírócsoportot létrehozni, mely neves, jótollú, fiatal, katonaviselt újságírókból állna, s akiknek személye, származása megfelel a „védett alakulat" követelményeinek. Ez a különtudósítói csoport a Haditudósító Századdal menne ki a keleti arcvonalra, de nem kapna katonai beosztást egyik hadtestnél sem, hanem a Haditudósító Század parancsnoksága mellett települne, s a hadseregparancsnokság I/B tisztjének „bevetési parancsára" mennének a különtudósítók a harcoló alakulatokhoz.

Kolosváry-Borcsa vállalkozott a feladat megszervezésére, bizalmasan tárgyalt a nagy napilapok főszerkesztőivel, akik készségesnek mutatkoztak arra, hogy legjobb nevű és tollú, legnépszerűbb újságíróikat bocsássák rendelkezésre, de kikötötték: a Sajtókamara elnöke szerezzen biztosítékot a vezérkar főnökétől arra, hogy nyár végével, ősz elejére a különtudósítókat hazaengedik. Szombathelyi a javaslattal egyetértett és kijelentette, szeptemberben a különtudósítókat hazarendeli. Így jött létre egy „gentlemen's agreement", melynek betartása ősszel majd olyan nehezen teljesült.

A Fortuna utca 21. alatti kis palotában v. Csikós Jenő alezredesnél, a Haditudósító Osztály parancsnokánál jelentkeztem, bemutatott közvetlen parancsnokomnak, Aykler Domokos alezredesnek, majd Kádár Gyula vezérkari alezredesnek, a Vkf. 6 osztálya parancsnokának. Minderre a május 10-e előtti napok valamelyikén került sor. A kapcsolat a parancsnokság és a behívott újságírók között nem volt mereven katonás. A rendfokozati különbségek csak a szolgálatban érvényesültek, de ez így volt helyes, hiszen a behívott különtudósítók között voltak országosan jónevű írók, de behívtak szolgálatra festőket, szobrászokat is, ott ismerkedtem meg Szalay Lajossal, az akkor már országos hírű, majd világhírűvé vált grafikussal, rajzolóval.

Április 29-i jelentkezésemkor a Haditudósító Század még a Vkf. 2. osztályához tartozott. Kádár Gyula alezredes 1942. május 1-jével került új, vezérkarfőnökségi beosztásba és keményen részt vett az új osztály, a Vkf. 6. szervezésében, melynek parancsnoka lett.

Az új osztály a „nemzetvédelmi és propagandaosztály" nevet viselte, de a nemzetvédelmi feladatok csak kis részben maradtak meg az osztály szervezeti rendszerében.

Nem ismertetem részleteiben a Vkf. 6. osztály szervezetét, csak utalok arra, hogy a Haditudósító Osztály mellett volt egy belföldi és egy külföldi propaganda alosztálya, film alosztálya és fotócsoportja s a már említett nemzetvédelmi alosztálya.

A beilleszkedés gyorsan ment és sokrétű beszélgetéseim során megtudtam, hogy nemcsak a haditudósítók tartoznak május 1-ig a Vkf. 2. osztályhoz, hanem olyan különleges félkatonai egységek is, mint a „Rongyos Gárda", mely főleg a Kárpátaljai területeken működött annak visszacsatolása előtt.

Az osztály védett jellegénél fogva a származást negyedíziglen, okiratokkal kellett igazolni.

A kezdeti formaságok után ki vittek bennünket Budatéténybe, a haditudósítók laktanyájába, a híressé vált Lanáriába.

Budatétény, Lanária

A haditudósító laktanya nevét onnan kapta, hogy a telephelyen korábban gyapjúfeldolgozó üzem működött, melyet a honvédség megvásárolt.

A rácsos, vaskapus nagy telken földszintes épületek sorakoztak, mindegyik alegységnek meg volt a maga külön épülete, így az újságíróknak, a filmeseknek, fényképészeknek, rádiósoknak, festőknek, grafikusoknak, szobrászoknak, a „bomlasztóknak" (aggregátoros, nagy hangerejű hangszórókkal). A garázsokban személy- és tehergépkocsik sorakoztak s külön telephelyen állt a tábori újság nagy autóbusza.

Felszereltek bennünket. A „komiszt" testre szabták, felvarrták rá – a zubbony jobboldali zsebe fölé – a haditudósító jelvényt: szárnyak közül kiemelkedő kard és fáklya domborodott rajta arany- és ezüstfonálból. Kiosztották a fegyvert is, egy 7,65-ös Frommer revolvert, kilenc tölténnyel.

Ezen a telepen folytak a gyakorlatok, a rádióriporterek feladatokat kaptak, rögtönözniük kellett. Például kapásból beszámolót kellett konferálniuk, közvetíteniük egy fiktív bélyegkiállításról. Elhangzottak előadások is.

A különtudósítóknak megkülönböztetett volt a helyzete, külön személyi gépkocsikat jelöltek ki számukra, gépkocsivezetővel. Jómagam egy „Lancia Aprilia" kocsit kaptam, amely végig rendelkezésemre állt. Ebben tettem meg az utat a Donig. A kocsiban ült tisztiszolgám, s mindig be kellett fogadnom egy rendfokozat nélküli különtudósítót is.

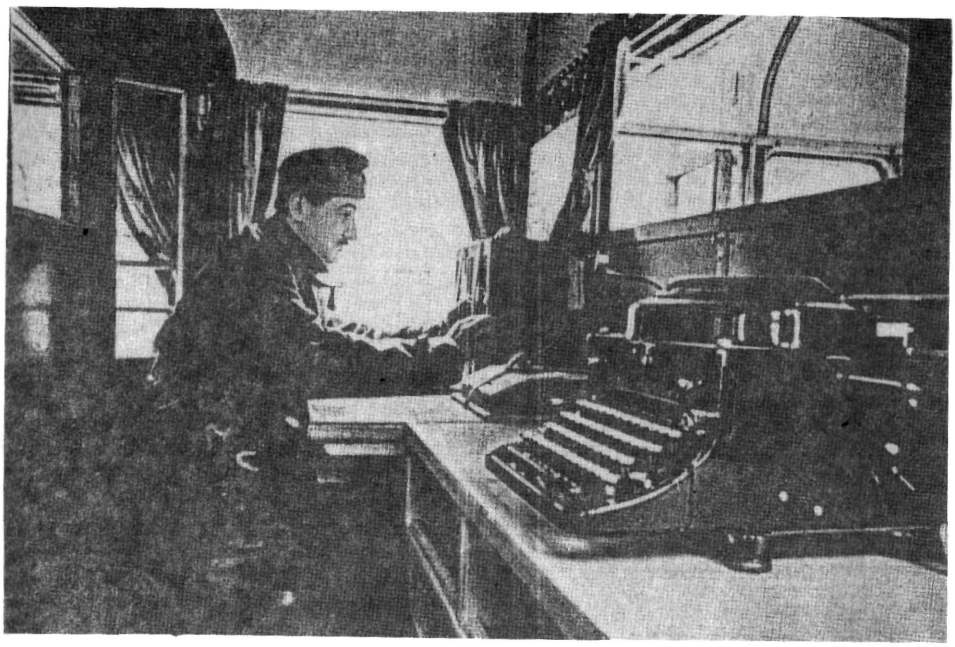

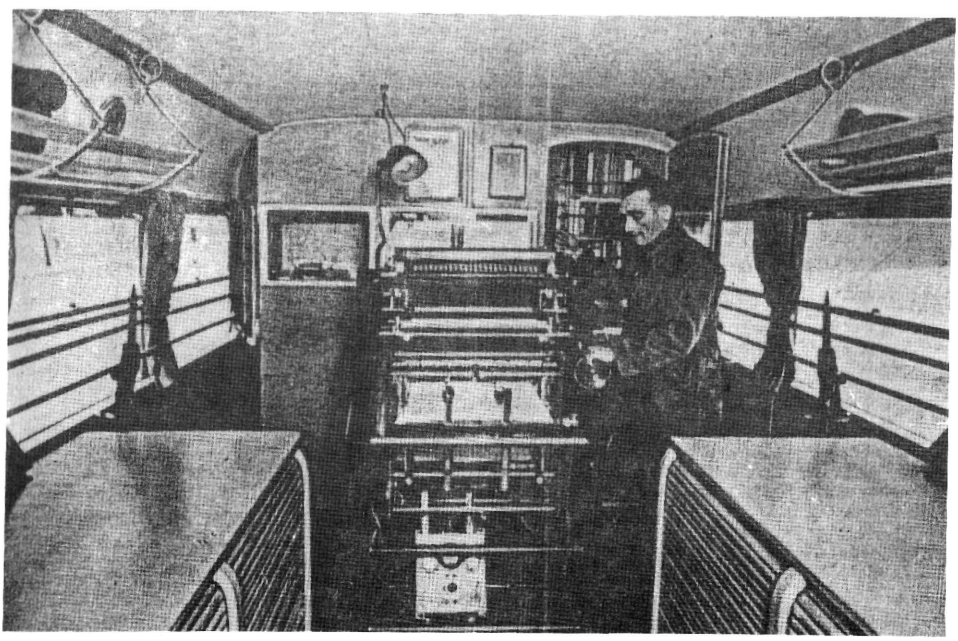

A Tábori Újság mozgó szerkesztősége és nyomdája

Már az első héten súlyos feszültségek keletkeztek, ugyanis a magyar haditudósítók között elég sok volt a rendfokozat nélküli honvéd, akadt néhány tizedes és hadapród őrmester is. Neves újságírók, festők sorakoztak a században és megalázó volt számukra a kötelező katonai függelem. Sajnos, a magyar haditudósításnak súlyos és meg nem oldott kérdése maradt ez. A minden tekintetben jól szervezett alakulat nem követte a német példát, ahol a haditudósítók rang nélküli tiszteknek minősültek, „Sonderführer"-eknek, ezáltal a sértődések, megbántódások, megaláztatások okosan kiküszöbölődtek.

Az első időben Aykler Domokos alezredes volt a frontra menő század parancsnoka, de rövidesen felváltotta őt Miltényi Árpád alezredes, akit Jutasról helyeztek át a századhoz.

Kemény katona volt, jutasi altisztképző szellemet vezetett be. A megbeszéléseken, előadásokon „vigyázzülésben" kellett ülni, a sapkát az asztalra japán mintára magunk elé kellett tenni. Aykler baráti hangját felváltotta a jutasi módszer s ez igen rövid idő alatt valóságos felfordulást, szinte lázadást idézett elő. A század civilben neves tagjai panasszal éltek a HM-ben, a vezérkarnál. Ennek nyomán Kádár Gyula a Lanárián ún. „nagy kihallgatást" tartott, ahol gyalogostól főhadnagyig minden tartalékos katoni rendfokozat képviselve volt. Mi sem természetesebb, hogy sem a gyalogosok, sem a tisztesek, őrmesterek, de még a zászlósok sem mertek nyilatkozni, amikor Kádár mindegyik előtt megállt s felszólította, adja elő, jelentse a panaszát.

Mindenki hallgatott, félrebeszélt, Kádár továbblépett, nálam megakadt. Pontosan kifejtettem a helyzetet. Jelentésem lényege az volt, hogy ezzel a meghasonlott egységgel nem lehet kimenni a frontra. Megalázott, békétlen újságíróktól nem lehet értékes írói munkát követelni a fronton.

A kihallgatásnak meg lett az eredménye. A jutasi fegyelem eltűnt. Baráti, emberi hang lett uralkodóvá s a lelkek megbékéltek. Mondanom sem kell, hogy kiállásomnak nem lett rám nézve semmiféle hátrányos következménye, de megmaradt egy sajátos, ki nem mondott, de finoman érezhető feszültség köztem és parancsnokom között.

Kádár megbíz a Tábori Újság szerkesztésével

Kádár alezredes egyik lanáriai látogatása során magához rendelt négyszemközti beszélgetésre. Arról a szándékáról tájékoztatott, hogy rám akarja bízni a „Keleti Front-Tábori Újság" szerkesztését. A „Pesti Hírlap" előfizetője, olvasta cikkeimet, érdeklődésére megtudta a lap felelős szerkesztőjétől, Benda Kálmántól, hogy két fontos rovatnak is a felelőse vagyok, de képzett nyomdász, tördelő szerkesztő is. Megköszöntem a bizalmat s a megtisztelő beosztást, a munkakört elfogadtam. Kádár arra kért, vizsgáljam meg a Tábori Újság autóbuszát, tegyek javaslatot korszerűsítésére s gondolkodjam azon, hogyan lehetne Rotaprint eljárás helyett kéziszedéssel, magasnyomtatással előállítani a tábori újságot; erre a fronton is minden bizonnyal lehetőség fog nyílni, a kiszedett oldalakat (tükröket) a front mögötti valamelyik nagyobb helységben ki lehetne nyomtatni. A rotaprint eljárás csak akkor jönne számításba, ha a magasnyomást nem lehet majd biztosítani.

A Tábori Újság guruló szerkesztősége és nyomdája

A hatalmas autóbusz a Lanária egyik hátsó udvarában „pihent". A háromüléses gépkocsivezetői fülke mögött igen szépen berendezett szerkesztőségi fülke biztosította a kényelmes újságírói munkát. A kézi kis írógép mellett egy nagy írógép volt az asztalhoz rögzítve, a Rotaprint nyomtatógép alumíniumlemezeinek elkészítéséhez. Nagy teljesítményű rádióvevő egészítette ki a műszaki berendezést.

Ezt a fülkét lemezfal választotta el az autóbusz belsejétől, ahol a padlózathoz rögzítve, súlyponti helyen állt a legkorszerűbb Rotaprint gép, kétoldalt redőnyzáras, asztallapos szekrény húzódott a papír és festékek, kellékek tárolására. Áramfejlesztő aggregátorja is volt a járműnek a Rotaprint gép működtetéséhez. (L. a 130. oldalon.)

Az autóbusz 1941-ben megjárta Ukrajnát, benne szerkesztették a „Tábori Újság" című első frontújságot.

Megalakult a szerkesztőség is, mely velem együtt három újságíróból állt, munkatársam volt Dr. Gerő László, a győri Nemzeti Hírlap belső munkatársa, Saád Béla, az Új Nemzedék belső munkatársa, de a szerkesztőséghez tartozott Szalay Lajos is, a neves grafikus. Pap László műszerészmestert hívták be a Rotaprint kezelésére.

A gépkocsivezetői fontos, felelősségteljes tisztet Bauer bajtársam (keresztnevére már sajnos nem emlékszem) látta el.

A szerkesztőségi „triumvirátus" hozzákezdett az I. évf. 1. szám szerkesztéséhez: készülődött a „Keleti Front"...

1942. I. évfolyam 1. szám

KELETI FRONT

TÁBORI ÚJSÁG

A M. KIR. 1. HONVÉD HADITUDÓSÍTÓ SZÁZAD KIADÁSA

Keresztesvitézek

Irta: Herczeg Ferenc

A magyar katonában megnyilatkoznak fajának legnemesebb tulajdonságai. Az ország politikai krónikája nem mindig fölemelő olvasmány, katonai történelme azonban teli van a hősiesség és áldozatkészség nagyszerű példáival. Valahányszor a politika földre ejtette a nemzet becsületét, a magyar katona mindig újból fölemelte. Béke idején nálunk sok volt a pártviszály, de a háborúban a magyarság a legfényesebb férfierények hordozójává lett.

A nemzet ezeknek az erényeknek köszönheti, hogy annyi évszázadon át meg tudta védeni Árpád fejedelem örökségét. Megvédte nemcsak katonai győzelmeivel, hanem a balsors napjaiban tanusított magatartásával is. A török háborúkban hősi halált szenvedett két koronás király, továbbá Zrinyi és Rákóczi példája ma is hatalmas nemzetépítő erő még. Egy népet, amelynek tizenhárom tábornoka egy napon halt vértanu-halált, nem lehet lefokozni és nem lehet eltemetni. A magyar mindig nagy nép, ha számra nem is, de lélekre.

Az ellenség megint ugyanaz az ázsiai romboló düh, mely hajdanában a tatárjárás, majd a török hódoltság alakjában pusztított végig Magyarországon. De a történelem folyamán most történik első ízben, hogy a nemzet nem magára hagyottan viaskodik az óriás túlerővel, hanem hatalmas és dicsőséges szövetségesek oldalán vonul hadba. Büszke és boldogító gondolat, hogy a magyar csapatok harci erényekben méltó és egyenrangú bajtársai a világ első katonáinak, a német hadseregnek. A magyar katona nemcsak bátor, fegyelmezett és áldozatkész, hanem — mint egy ősi, harcias nép fia — nagy mértékben rendelkezik az egyéni kezdeményezés és gyors elhatározás erényeivel. Erről tanuskodnak a harctéri tudósitások, melyek a magyar hadsereg egyes tagjainak elképesztő hőstetteiről számolnak be.

Minden magyar katona tisztában van azzal, hogy mi a tét ennél a véres erőpróbánál. Ha győzne a

(Szalay Lajos rajza)

A Kádártól kapott parancs értelmében piackutatást végeztem egy kis nyomda betűkészletének beszerzésére. Hosszú kutatás után az Andrási József és Gerendás József betű- és tömöntő üzletében (VIII. Víg utca 3.) vásároltam meg a Vkf. 6. osztálya számára egy Amszt-betűtípusú nyomdát, a betűszekrényekkel, a kéziszedéshez szükséges szedővasakkal, szedőhajókkal, zárólapokkal s minden egyéb kellékkel, felszerelésekkel. Gondos súlymérések előzték meg a vételt, mert számolni kellett a Rotaprint géppel már megterhelt autóbusz teherbíró képességével. Arról szó sem lehetett, hogy egy villamos erővel működő, könnyű, gyors sajtógépet is vegyünk, túl nagy volt a súlya. A Tábori Újság megjelentetését tehát a Rotaprint gépre és a „valahol" majd biztosítandó nyomdára terveztük.

A „Keleti Front – Tábori Újság" első száma

A nyomda műszaki fejlesztésének gondjai közt folyt a Tábori Újság első számának szerkesztése. Két ügyes, rendkívül gyors kezű nyomdász, kéziszedő behívása is bekövetkezett. Elrendezték a betűszekrényeket az újság-autóbusz redőnyös szekrényeiben s az első szám kéziratai elkészültek.

Az első szám vezércikkének írására felkértem Herczeg Ferencet, akivel a „Pesti Hírlap" újságírói tehetségversenye során ismerkedtem meg. Vezércikkének „Keresztesvitézek" címet adta. Szalay Lajos szép rajzot készített s ezzel az első oldal megtelt. Nyolc oldal kinyomására nyílt lehetőségünk, s a kiszedett, betördelt hajók nyomdába kerülhettek. (A címlapot l. a 132. oldalon!)

A Haditudósító Század ünnepélyes búcsúztatása, egyben a század bemutatkozása május 23-án volt a Vérmezőn s az alakulatot megszemlélte a vezérkar főnöke, v. Szombathelyi Ferenc vezérezredes és még néhány katonai előkelőség. Június 8-án a század ünnepélyes esküt tett, majd a Kelenföldi pályaudvaron „bevagonírozott" és június 11-én elutazott.

A „Keleti Front" I. évfolyam 1. számának szép sikere volt, Kádár Gyula személyesen is gratulált nekem, ezért aztán meglepetésként ért elutazásom előtt Miltényi őrnagy, századparancsnok közlése, hogy a lap szerkesztését el kell tőlem vennie, mert nem egyeztethető össze a lap szerkesztése különtudósítói munkámmal. A szerkesztés a századon belül állandó munkát igényel, mint különtudósítónak viszont a főparancsnokság I/B tisztje szándékai szerint kell működnöm.

Rosszul esett a közlés, mely formálisan helyesnek látszott, de a kettős feladatkört békésen és jól megoldható lett volna. Élt bennem a gyanú, hogy parancsnokom emlékezett a Kádár által a Lanárián tartott „nagy kihallgatásra".

A „Keleti Front" a Donnál

Elbúcsúztam szerkesztőségi és nyomdai bajtársaimtól, az öreg „busztól", melynek rendbehozataláért annyit küzdöttem. A századot Rzsesovban kivagonírozták, onnan öreg Lancia Apriliámon tettem meg az utat Kurszkig, majd onnan a Donig.

A Tábori Újság már nem általam szerkesztett 2. száma június 27-én jelent meg, egy lapos (két oldalas) kiadásban, Rotaprint nyomásban, majd egy ideig viszonylag ütemesen (július 2., 4., 7., 13., 15., 26., 31.). Ezt követően egyre ritkábban jelent meg, október elejéig mindössze nyolc szám hagyta el a Rotaprint gépet. Nyilvánvalóan műszaki nehézségek, alkalmatlan papír és nyomdafesték következtében a Rotaprint számok elég silányak, néha nehezen olvashatók voltak. Sokasodtak is az elmarasztaló bírálatok mind Szombathelyi, mind Kádár részéről. A Haditudósító Század mindig közvetlenül a doni arcvonal mögött települt, elhagyott falurészekben, a lapelőállítás kétségkívül nagy nehézségekkel járt.

Budapesten a Vkf. 6. osztályán vizsgálták a kérdést, Kádár tanácskozott Hans von Kluge százados-sal, aki az OKW összekötőtisztjeként működött a Fortuna utca 21-ben, s aki ismertette a német katonaújság szerkesztésének és nyomtatásának a módját. A német haderő katonaújságját ugyanis Harkovban szerkesztették és nyomtatták. E tárgyalások eredményeként v. Csikós Jenő, a Haditudósító Osztály parancsnoka Harkovba utazott, ahol 1942. szeptember 26-án Miltényi Árpáddal, a Haditudósító Század parancsnokával is találkozott, s a helyszínen tanulmányozták az „Ost-Front" szerkesztését, nyomtatását. Döntöttek: a „Keleti Front" települjön át Harkovba. Az Ortskommandaturánál kiutaltattak egy önálló, emeletes házat a szerkesztőség és a nyomda céljaira. Az áttelepítés szervezése és előkészítése gyors ütemben haladt előre.

Budapesten azonban ugyanebben az időben érdekes lépések történtek a különtudósítók hazarendelése ügyében. A szerkesztőségek szorgalmazták Kolosváry-Borcsa Mihálynál, járjon el a vezérkar főnökénél, hívja fel a figyelmét a tavasz során tett ígéretének beváltására. A magyar sajtó legjobb újságíróit bocsátotta a haditudósítás szolgálatába, de megjött az ősz, s még senki sem tért haza. E nyomás folytán és ígéretének betartása jegyében Szombathelyi vezérezredes, a vezérkar főnöke először a századnál működő képzőművészeket festőket és szobrászokat rendelte vissza. A századnak ez a részlege 1942. szeptember 10-én indult haza a Dontól.

I. ÉVFOLYAM, 26. SZÁM. 1942. OKTÓBER 16.

KELETI FRONT

TÁBORI-ÚJSÁG

A M. KIR. 1. HONVÉD HADITUDÓSÍTÓ SZÁZAD KIADÁSA

— A SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL TÁBORI POSTASZÁMA: 202-43. —

Az otthon melege

Ha az ember hazafelé figyel, a kétezer kilométeres, távolságon át, az éter bullámain is jó hirek jutnak el hozzánk. Idekint kemény ütközetek váltják egymást. Ez a fegyveres helytállás arcvonala. Az első arcvonal. Otthon fegyver helyett szerszám van a kézben, toll, vagy ekeszarv, kapanyél, vagy kalapács. Az a második arcvonal, amely keményen dolgozik és eredményesen termel, elsősorban értünk, akik itt a Don-mentén a Haza védőpajzsa vagyunk.

Az otton szivverése ütemes. Egészséges. Nem beteg az otthon, nem tétovázó. Tudja jól, hogy ma az életerős, lélekben ifjú nemzetek között nagy versenyfutás folyik a boldogabb jövendőért. És jaj lesz a nemzetnek, amely lekésik!

Rajtunk pihen a második arcvonal tekintete. Éreznünk kell, hogy a Donnál nem vagyunk egyedül! Nem vagyunk a nemzet testéből, életéből kivetettek, magukrahagyatottak. Bennünket néz a nemzet és minket kisér a szeretete, miénk minden aggódása és támogatása.

„A szavak nöstények, a tettek a himek!" — mondotta egyik híres irónk és valóban, szónoklatok, szép beszédek, szavak minket hidegen hagynak. Idekint nem a szavakon, a tetteken áll vagy bukik az élet. Mi a tettek beszédét szeretjük.

Az otthon tudja ezt és tettekkel üzen nekünk. Csak a minap érkezett hír arról, hogy máris százezer magyar nő jelentkezett önkéntes női honvédelmi szolgálatra, hogy átvegye megüresedett helyünkön a szerszámot. A Vöröskereszt országos gyüjtése is példátlan sikerrel járt és most eljutott hozzánk a hír, hogy az ország határán kívül harcoló honvédség részére, tehát a mi részünkre, a mi javunkra megszervezett téli ruhagyüjtés eredménye kétszáz vagon meleg ruha, bunda, érmelegitő és egyéb hasznos télholmi.

Tettekkel üzent ismét az édes Haza: elküldte az otthon melegét.

A honvédelmi miniszter megszemléli a doni arcvonalat

Vitéz lófő nagybaczoni Nagy Vilmos ny. vezérezredes, honvédelmi miniszter a keleti hadszintérre utazott.

Elutazása előtt kijelentette, hogy elmegy az első vonalig és felveszi az érintkezést katonáival. Szemleútja során tanulmányozza a hadsereg ellátását, téli berendezését és ellenőrzi, hogy kellő időben megérkezik-e az arcvonalba a magyar társadalom készségéből összegyült nagymennyiségü téli ruházati cikk.

A honvédelmi miniszter azonban nemcsak szemleutra érkezik. Közölni akarja katonáival, hogy odahaza, a Hazában minden rendben van és rendben is lesz. A kormány a legteljesebb mértékben gondoskodik a hadbavonultak hozzátartozóiról.

A honvédelmi miniszter utazása során a német főhadiszállásra is ellátogat és mintegy két hét multva tér vissza Budapestre, hogy a honvédelmi tárca költségvetési vitájának tárgyalásánál már ott lehessen.

Visszavert szovjet ellentámadások a doni arcvonalon

A keleti arcvonal északi részén, a Ladoga-tótól délre a németeknek sikerült állásaikat lényegesen kedvezőbb helyzetbe hozni. A sztalingrádi térségben a nehéz bombázók a tüzérséggel harcolva elpusztították azt az ipari negyedet, amely még a szovjet kezében volt.

A doni arcvonalon magyar és német kötelékek az ellenség számtalan ellentámadási kísérletét visszaverték.

Harcirepülőgépek a Volgától keletre csapat- és anyagszállító vonatokat, valamint szovjet repülőtereket bombáztak.

A Kaukázusban újabb fontos magaslati állásokat foglaltak el. Erdei harcokban a német csapatok ismét bekerítettek és megsemmisítettek egy ellenséges ércescsoportot. A Tuapsze-felé vezető hágónál bekerített ellenséges gárdahadosztályt megsemmisítették. Groznij olajváros bombázása sikerrel járt.

Málta légterében 15 brit gépet lőttek le

Erős német és olasz légikötelékek hatásosan bombázták Málta repülőtereit. Légiharcban 15 brit repülőgépet lelőttek.

Német repülőgépek a Csatornában fekvő szigeteken hadiszempontból fontos iparvidéket támadtak. Egy uszó dokkot megsemmisítettek. A délangliai partvidék egyik városának ipari berendezéseit könnyü német harcigépek mélyrepülésben támadták. Brit repülőgépek Kiel városára gyujtó- és robbanó bombákat dobtak. Éjszakai vadászok 10 támadó gépet lelőttek.

Német különjelentés a tengeralattjárók újabb sikereiről

Német tengeralattjárók Afrika legdélibb csucsánál elsüllyesztettek egy 23.456 tonnás brit személyszállítóhajót, továbbá egy 20.119 tonnás brit-kanadai óceánjárót. Mind a két, fegyverekkel is megrakott gyorshajón mintegy 10 ezer főnyi csapatot szállítottak Egyiptom és Közép-Kelet felé. Ugyanezen a tengerrészen még két hajót süllyesztettek el 17.425 tonna űrtartalommal. Az ellenség ezáltal Fokváros előtt legutóbb 61 ezer tonnát veszített.

Az Atlanti-óceán északi részén német tengeralattjárók még 14 Angliába irányított hajót süllyesztettek el 82 ezer tonna űrtartalommal. Az ellenség tehát az elmult napokban Uj-Fundlandtól a Jóreménység-fokáig terjedő tengerrészen összesen 18 hajót veszített 143 ezer tonna űrtartalommal.

A különtudósítók feleségei is testületileg jártak a Sajtókamara elnökénél, Csikósnál, sőt még a vezérkar főnökénél is annak érdekében, hogy tartsa be ígértét. A kapott hazai levelekből megértettük, hogy Szombathelyi vezérezredes intézkedése sokáig már nem késhet.

Elindul a „Keleti Front" Harkovba

A harkovi Miltényi-Csikós találkozó után az események a Haditudósító Század szálláshelyén gyorsan peregtek.

A nyári sokféle bizonytalanság után Márkus Pál hadnagyot, a „Kis Újság" belső munkatársát bízta meg a Vkf. 6. osztálya a tábori újság szerkesztésével, beosztották mellé Csontó Menyhértet, a „Függetlenség", Németh Györgyöt, az „Új Magyarság", dr. Pados Pált a „Pesti Hírlap" belső munkatársát, valamint dr. Gerő Lászlót, a győri „Nemzeti Hírlap" munkatársát, s kijelölték a két nyomdászt, a Rotaprint gépkezelő műszerészét, az anyagi ügyek intézésére pedig Geiszler István t. hadnagyot. A Harkovba áttelepítendő szerkesztőség az autóbusz mellé egy személygépkocsit is kapott.

A „konvoj" 1942. szeptember 22-én indult el Nyikolajevkából Harkovba. Elsőnek a személygépkocsi indult Csontóval, Gerővel, Némethtel, majd a tábori újság nagy és maximálisan megterhelt autóbusza vágott neki a mintegy 150 km-es útnak, a „hírhedt" „Armeestrasse"-nak, mely széles földút volt.

Sztarij Oszkol előtt egy meredek lejtőn lefelé gurulva az autóbusz a baloldali padkán át a mélybe zuhant. A vezető ülésen Bauer gépkocsivezető, balján Márkus hadnagy ült. A mélybe zuhanó busz kinyílt ajtaján Márkus ki akart ugrani, de az ajtó visszacsapódott, Márkus karja beszorult. Pados kiesett, ájultan vitték kórházba. A Rotaprint gép az autóbusz mennyezetét áttörve kirepült.

Az autóbusz hátsó részében ülő nyomdászok közül egy Lakatos nevű a lezuhant autóbusz alatt lelte halálát. Az utasok többi része kisebb-nagyobb sérüléssel túlélte a tragédiát. Márkus hadnagy néhány nap múlva meghalt a sztarij oszkoli kórházban, az ilovszkojei repülőtér alatti réten egy öreg, romos kápolna mellett temettük el. Padost a kórházvonat hozta haza.

A Donnál hallgattak a fegyverek, de Nyikolajevkában, a századkörzetben, szálláshelyükön mindnyájan mély letargiába estünk s főleg e tragikus esemény után egyre nyugtalanabbul vártuk az egyre határozottabban beígért hazahívási parancsot.

Harkovba vezényelnek

Nyikolajevkában a Reszpublika ulicában voltam elszállásolva egy öreg szabómesternél, aki egyben a templom karnagya is volt. Október első napjaiban már lassan csomagolhattunk, számolgattuk a hazatérés napját, amikor megkaptam Miltényi távmondatát Harkovból, a hadseregfőparancsnokságon át. A parancs úgy szólt, készülődjek, át kell vennem Harkovban a szerkesztőséget, vagyis újra parancsnoka leszek a „Keleti Front"-nak.

Nem a legnyugodtabb lelkiállapotban érkeztem meg október 10-én a városba. Miltényi őrnagy már a tragédia után a városban tartózkodott. Csikóssal együtt értem jöttek.

A Tábori Újság szerkesztősége a Hoszpitalia ulica 22. szám alatti, egyemeletes téglaházában székelt. Villanyvilágítás nem volt, a csapokból víz nem folyt.

Az épen megmaradt nyomda szedőszekrényeit a nyomdászok közben rendezték. A földszinten helyeztük el a szedőtermet, Varró és Oláh birodalmát.

Tétovázásra nem sok időm maradt. Elkészítettük a legközelebbi lap tartalmi vázlatát, szétosztottam a munkát.

Újságíró bajtársaim villámgyorsan dolgoztak, de hősi munkát végeztek a szedők is. Október 13-án látogatást tettem az „Ost-Front" szerkesztőségében, megbeszéltük a lapnyomtatását. A németek hetenként kétszer jelentették meg lapjukat 20–20 000 példányban, a „Keleti Front" nyomtatása is a németeknél történt. A lap 27. száma október 20-án hagyta el a nyomdát 5000 példányban, de 23-án már megjelent a 28. szám is. Az általam szerkesztett utolsó szám, a 29., október 27-én jelent meg.

DÍSZPARANCS.

BUDATÉTÉNY, 1943 MÁJUS HÓ 28-ÁN.

ÚJ KITÜNTETÉSEK ADOMÁNYOZÁSA

A KORMÁNYZÓ ÚR ŐFŐMÉLTÓSÁGA a Szovjet elleni hadműveletek alkalmából:

1942 október hó 29-én kelt legfelsőbb elhatározásával

Miltényi Árpád alezredesnek a Kde. Magyar Koronás Bronz Érdemérmet hadiszalagon, (H. M. 66423/eln. 8. e. 1942.)

1943 március hó 4-én kelt legfelsőbb elhatározásával

Konok Tamás őrnagynak a Kde. Magyar Koronás Bronz Érdemérmet hadiszalagon kardokkal, (H. M. 15487/eln. 8. e. 1943.)

1943 április hó 10-én kelt legfelsőbb elhatározásával

Schultz Rudolf őrnagynak a Kde. Magyar Koronás Bronz Érdemérmet hadiszalagon, (H. M. 23967/eln. 8. e. 1943.)

1943 május 1-én kelt legfelsőbb elhatározásával

Sándor Zoltán őrnagynak a Kde. Magyar Koronás Bronz Érdemérmet hadiszalagon, (H. M. 27104/eln. 8. e. 1943.)

1943 március hó 4-én kelt legfelsőbb elhatározásával

Kizák László fhdgy-nak a Kde. Magyar Koronás Bronz Érdemérmet hadiszalagon kardokkal,

Erdős Lajos zls-nak a Kde. Magyar Koronás Bronz Érdemérmet hadiszalagon, (H. M. 15487/eln. 8. e. 1943.)

1943 március hó 8-án kelt legfelsőbb elhatározásával a hősi halált halt

Márkus Pál hdgy-nak a Kde. Magyar Koronás Bronz Érdemérmet hadiszalagon kardokkal, (H. M. 20372/eln. 8. e. 1943.)

1943 március hó 18-án kelt legfelsőbb elhatározásával

Dr. Szentpétery Tibor zls-nak a Kde. Magyar Koronás Bronz Érdemérmet hadiszalagon kardokkal, (H. M. 20369/eln. 8. e. 1943.)

1943 április hó 6-án kelt legfelsőbb elhatározásával

Sz. Kovács Imre fhdgy-nak, **Pálinkás Miklós** zls-nak a Kde. Magyar Koronás Érdemérmet hadiszalagon, (H. M. 20311/eln. 8. e. 1943.)

1943 április hó 10-én kelt legfelsőbb elhatározásával

Dr. Vercseg János zls-nak a Kde. Magyar Koronás Bronz Érdemérmet hadiszalagon kardokkal,

Kernstock Károly fhdgy-nak, **Benyovszky István** hdgy-nak, **Hortobágyi Jenő** hdgynak a Kde. Magyar Koronás Bronz Érdemérmet hadiszalagon, (H. M. 23967/eln. 8. e. 1943.)

1943 április hó 16-án kelt legfelsőbb elhatározásával

Csekey István hdgy-nak, **dr. Bodócsy Endre** o. zls-nak a Kde. Magyar Koronás Bronz Érdemérmet hadiszalagon, (H. M. 20370/eln. 8. e. 1943.)

1943 május hó 1-én kelt legfelsőbb elhatározásával

Tombor Tibor fhdgy-nak, **Rozsnyai Simon** fhdgy-nak, **Polonyi Elemér** hdgynak, **dr. Gerő László** zls-nak, **Darvas Nándor** zls-nak a Kde. Magyar Koronás Bronz Érdemérmet hadiszalagon, (H. M. 27104/eln. 8. e. 1943.)

A vezérkar főnöke betartja szavát: hazarendelik a különtudósítókat

A „Keleti Front" 28. számának megjelenési napján, október 23-án érkezett meg a hadseregfőparancsnoksághoz Szombathelyi távmondata, a leszerelésünket és hazaindításunkat elrendelő parancs.

Bár nagyon szerettem a Tábori Újság szerkesztését, boldogan fogadtam utódomat, Rozsnay Simon tartalékos hadnagyot, a polgári életben a „Kecskeméti Közlöny" belső munkatársát, akinek a lapot ünnepélyesen átadtam.

Október 31-én érkeztünk Budapestre. A Lanárián ünnepélyesen fogadtak bennünket. Leszereltünk. Leadtam Frommeromot, a tárban mind a 9 lövedék benne volt, úgy, ahogy átvettem.

Lesoványodva, súlyos betegen érkeztem haza, hogy boldogan hallgassam kisfiam gügyögését, aki a tyimi ütközet előestéjén, június 27-én született.

1943. január elsejével tartalékos főhadnaggyá léptettek elő és május hó 1-jével a Kormányzó Úr „a Szovjet elleni hadműveletek alkalmából dicsérő elismerése jeleként a Magyar Koronás Bronz Érdemérmet hadiszalagon" adományozta s a kitüntetést Csikós Jenő, akkor már ezredes adta át nagy ünnepség keretében a Lanárián. Utána bankett volt a dunaparti „Kutyacsárdában".

A Kormányzó Úr az összes különtudósítót kitüntette. (A díszparancsot l. a túloldalon!)

.....

Aztán nehéz évek következtek, megértem 1978 őszét, amikor megjelent, s megvettem egykori legfőbb parancsnokom, Kádár Gyula „A Ludovikától Sopronkőhidáig" című könyvét, ahol a 452–453. lapon legnagyobb megdöbbenésemre azt olvastam, hogy szerinte mi engedély nélkül tértünk haza, Szombathelyi haditörvényszék elé akart állíttatni minket, de kérésére ettől a szándékától elállt, azzal biztatva a vezérkar főnökét „majd elbánik velünk". Szerinte kihallgatásra rendelt bennünket s a „katonai műharag minden eszközét felhasználva gorombáskodott" velünk...

E sorok írása közben újraolvastam Kádár ezredes könyvének idézett lapjait s azon tűnődtem, hogy e nagyműveltségű embernek könyve írása során hogy mondhatott ily nagy mértékben csődöt az emlékezete.

A „Keleti Front" Harkovban egy ideig még megjelent, majd a háború vihara a Tábori Újságot is elsöpörte.

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

DORA KACNELSON–KOVÁCS ISTVÁN

EDMUND SLASKI EMLÉKIRATA ÉS AZ ERDÉLYI LENGYEL LÉGIÓ

A magyarországi lengyel légió legérdemdúsabb szervezője és fényes katonai karriert befutó parancsnoka, Józef Wysocki tábornok forrásértékű emlékiratában[1] megjegyzi, hogy könyvének zárófejezetében az erdélyi lengyel légió történetét kívánta összefoglalni. „Ily módon akartam a magyarországi lengyel légiók képét kiegészíteni" – írja lábjegyzetszerű utalásában, amelyet így folytat: „Miután közelebbről megismertem az erdélyi lengyel légió sorsának alakulását, elálltam eredeti szándékomtól. E légió szervezését ugyanis még be sem fejezték, amikor a magyar katasztrófa mindenre pontot tett, így e légió kezdeti formációinak szinte sehol se volt alkalma magát kitüntetni, sőt még csak csatába se tudtak menni." Fontos észrevétele az is, hogy „... a tiszteket és a hadfiakat kivéve e légió személyi állományát csupa osztrák és orosz hadifoglyok alkották."

Az erdélyi lengyel légió szervezőinek egy részével Vidinben együtt internált Wysocki a következő gondolattal zárja fentebbi kitekintését: „Nem kétlem, hogy akadnak szemtanúk, akik önálló és pártatlan leírását adják az erdélyi légió sorsfordulóinak. Kétséges, hogy ez a lengyel névre hízelgő lenne, de hogy mindnyájunk számára mélységesen tanulságos lesz, az biztos."[2]

Wysocki tömör értékelése némi kiegészítésre szorul. Az erdélyi lengyel légió valóban nem dicsekedhet a – Slaski emlékiratában sem véletlenül kiemelt – bárcai, tarcali és szolnoki lengyel bravúrokkal, de azért némi babért a harctéren is aratott. Az 1849. július 10-i besztercei csatában a lengyel légió Michal Strzelecki őrnagy által vezetett 1. zászlóalja derekasan helyt állt, s felettesei elismerését is kiérdemelte. A moldvai hadjárat különítménye tüzérparancsnokának, Wladyslaw Tuszowski tüzérfőhadnagynak félütege is a megbízható egységek közé tartozott, s azok a kislétszámú lovasszázadok, amelyeket 1849 nyarán a beszterce-vidéki és a nagyszebeni fronton harcba vetettek, szintén nem vallottak szégyent. A nyári erdélyi hadjáratot megpecsételő augusztus 6-i nagyszebeni csatában a légió egyik dzsidásszakasza Bemmel együtt az utolsók között hagyta el a várost. A heves összecsapásban Józef Zagórski dzsidásfőhadnagy is elesett. E végzetes csata hősi halottjai között még egy lengyel tiszt van, Pawel Nawrocki kapitány. Ő ugyan nem légionista, hanem a 2. vadászezred 8. századának parancsnoka.[3]

1 Pamietnik jenerala Wysockiego dowódzcy legionu polskiego na Wegrzech z czasu kampanii wegierskiej w roku 1848 i 1849. (Wysocki tábornoknak a magyarországi lengyel légió parancsnokának emlékiratai az 1848-as és 1849-es magyar hadjáratról). Poznan, 1850. (a továbbiakban: *Wysocki*).

2 *Wysocki*, 35. o.

3 Bem w Siedmiogrodzie i w Banacie. Z pamietników Józefa Wladyslawa Ruckiego, bylego oficera legionu polskiego. (Bem Erdélyben és a Bánságban. József Wladyslaw Ruckinak, a lengyel légió volt tisztjének emlékirataiból). Lwów, 1862. (a továbbiakban: *Rucki*).

Wysocki reménye nem teljesült. A vidini internáltak közül senki sem vállalkozott az erdélyi lengyel légió históriájának összefoglalására. Legalábbis nem tudunk róla, hogy ilyen munka született volna. Olyan emlékirat, amely több-kevesebb teret szentel az erdélyi lengyel légiónak, eddig három jelent meg. Időrendben elsőként Wladyslaw Rucki *Bem w Siedmiogrodzie i w Banacie* (Bem Erdélyben és a Bánságban) látott napvilágot.[4] „A lengyel légió volt tisztje" elsősorban Czetz német nyelvű művéből[5] merítve írja meg Bem erdélyi és bánsági hadjáratának történetét. Személyes élményeit az események közé ékelve ad kitekintést az erdélyi lengyel légió szervezésének és működésének egy-egy epizódjára. Mivel 1849 nyarán Strezelecki zászlóaljában szolgált, részletesen beszámol egységének a besztercei csatában és az azt követő visszavonulás során tanúsított helytállásáról. Ugyancsak hasznos adalékokkal szolgál a Kolozsvár feladását követő eseményekről, a Bánffyhunyad és Csucsa közötti összecsapásokról valamint a zsibói fegyverletételről.[6]

Erős kritikával kezelendők Antoni Langie 1896-ban megjelent emlékiratának[7] az erdélyi lengyel légiót érintő részei. Langie nevét *A lengyel légió csatadala* című verse tette ismertté Magyarországon. A verset Sárossy Gyula fordította s tette közzé a *Jövő* 1848. december 22-i számában. Langie mind az emlékiratában, mind a Szybalski által a budapesti és a krakkói Nemzeti Múzeumnak ajándékozott emlékalbumban kapitányként mutatkozik be. Slaski őt egyszer főhadnagynak, máskor századosnak titulálja. Persze nem Langie az egyetlen tiszt, akinek rangeredete bizonytalan. Az erdélyi lengyel légióban több ilyen akad.

A legtágabb teret az erdélyi lengyel légió harcainak Franciszek Bagienski néhány évvel ezelőtt *Wspomnienia starego Wolyniaka* (Egy öreg volhíniai visszaemlékezései) címen kiadott memoárja szenteli.[8] Bagienski azonban közel fél évszázaddal megtörténtük után vetette papírra erdélyi élményeit. Az események alaposan összekuszálódtak benne az eltelt évtizedek során. Csak a táborok, a portyák, az előőrsi csatározások s az ütközetek, meg a háború által feldúlt erdélyi tájak hangulatát adja vissza hűségesen. Némi ismeretet azért szerezhetünk belőle a légió tisztjeiről s az egyes eseményekről, pl. a lovasság szamosújvári szervezéséről, vagy Kovalski százados kísérletéről, aki zászlóaljját Wysocki táborába akarta vinni. Bagienski munkája helyzeteket megjelenítő történelmi regény, s csak szerény történelmi forrásértékkel bíró memoár.

Edmund Slaski szinte az orosz csapatokkal egy időben lépett magyar földre. Az ilyvói gimnazista ekkor tizenkilenc éves. Apja, Ignacy Slaski a városi magisztrátus tanácsosa, aki, mint a később ellene lefolytatott vizsgálatokból kiderült, az ilyvói magyarbarát bizottság tevékeny tagjaként részt vett a lengyel légió önkénteseinek

4 L. a 3. jegyzetet.

5 *Czetz János:* Bems Feldzug in Siebenbürgen. Hamburg, 1850.

6 *Rucki,* 208–222. o.

7 Pamietnik niedoli Antoniego Langiego z lat 1849–1856. (Visszaemlékezés Antoni Langie 1849 és 1956 közötti balsorsára.) Kraków, 1896.

8 *Bagienski, Franciszek:* Wspomnienia starego Wolyniaka. (Egy öreg volhíniai visszaemlékezései.) Warszawa, 1987. (a továbbiakban: *Bagienski*).

szervezésében is.[9] Fiának, Edmundnak 1848 galíciai eseményeiben játszott szerepe sem kerülte el a hatóságok figyelmét. Mint az ilyvói akadémiai légió tagja, azok közé a radikálisok közé tartozott, akik november 2-án minden áron felkelést akartak kirobbantani Ilyvóban, s a gárdának a császári városparancsnokkal megegyezésre kész parancsnokát, Wybranowski tábornokot árulónak kiáltva ki, újból a barikádok építésébe fogtak.[10] Hogy Edmund Slaski sorsa miként alakult azután, hogy Hammerstein tábornok a város kíméletlen bombázásával csírájában fojtotta el a felkelést, s Galíciában bevezette az ostromállapotot, nem tudható. Nyilván kapcsolatban állt a helyi magyarbarát bizottságok valamelyikével, ezáltal a magyarországi emisszáriusokkal is. Tény, hogy ameddig Galíciát el nem hagyta, addig is híven a magyar, pontosabban: a lengyel–magyar ügyet szolgálta. Ezt bizonyítja, hogy meglepően pontos adatokkal rendelkezett az orosz csapatok galíciai felvonulásáról és elhelyezkedéséről. A fiatalember eltökéltségét jelzi, hogy a vég kezdetén állott a magyar ügy szolgálatába.

Eredetileg a magyarországi lengyel légióba akart belépni, de mire egy napi járóföldre ért céljához, az együtt 10 000 főt számláló IX. hadtest és a lengyel légió már visszavonulóban volt Miskolc felé a 110 000 embert számláló orosz főhadsereg elől. A július 24-én Kassa közelében, Lemesnél vívott csata az utolsó nagyobb ellenállása Paszkevics altábornaggyal szemben az ügyesen visszavonuló Wysockinak. Ennek az összecsapásnak ágyúdörgését hallja Slaski, hiszen a távol fekvő Eperjest harc nélkül ürítették ki a magyarok. Miután így Kassánál nem tud csatlakozni a légióhoz, Miskolcon próbálja meg beérni honfitársait. Kísérlete nem minden veszély nélküli, mivel a térségben itt-ott már feltünedeztek a portyázó kozák előörsök. Szerencséjére a sátoraljaújhely–miskolci úton szembetalálkozik a légiótól a visszavonulás során Miskolcon elváló és Erdélybe, Bem táborába igyekező Leon Czechowski őrnaggyal, a Slaski-család régi ismerősével. Edmund Slaski és társai csatlakoznak hozzá.

Leon Czechowski az 1849-ben Magyarországon harcoló legismertebb légionista. Alakját Stanislaw Wyspianski örökítette meg a *Novemberi éj* című drámájában. Mint a gárda gránátosezredének hadnagya, beavatottja volt az 1830. november 29-i felkelést előkészítő összeesküvésnek. Wyspianski a fogalommá váló „éj" utcai harcaiból emeli át őt, – akinek van bátorsága tábornokára fegyvert fogni, – a színpadra. Így lehetett Andrzej Wajda rendezésében az 1970-es évek krakkói Régi Színházában is megelevenedő hős, aki ott masírozik egysége élén a harcra buzdító Pallasz nyomában, s annak lelkesítő szózatára, mint egész életét meghatározó visszhang feleli:

Rajta, előre! Vitézek!
Vesszen a cár királysága!
Az arzenálhoz!

Három hónap múlva a véres grochówi csatában súlyosan megsebesül. Több mint fél évig tart a gyógyulása. Őrnagyként tér vissza az ezredéhez. Még jókor ahhoz, hogy Varsó védelmében részt vehessen. Az 1830–31-es szabadságharc leverése után Galíciában telepszik le. Megnősül, gazdálkodik. Részt vesz a

9 *Stebelski, Piotr:* Lwów w 1848 r. Na podstawie aktów sledczych. (Ilyvó 1848-ban. Nyomozati akták alapján.) *Kwartalnik Historyczny,* 1909. 311. o.

10 I. m. 559. o.

tragikus végkifejletű 1846-os galíciai felkelésben. Elítélik, 1848 márciusában amnesztiával szabadul. 1849 tavaszán jelentkezik Dembinskinél.

Czechowski további magyarországi működéséről Slaski tájékoztat bennünket. Wyspianski drámájának mellékszereplője Slaski emlékiratának egyik főhőse lesz. Tőle tudjuk meg, hogy, mint ez Nagyváradon kiderül, Czechowski őrnagy Franciszek Los alezredessel együtt azért igyekszik Bemhez, hogy az erdélyi lengyel légió szervezését a kezükbe vegyék. Nagyváradon még nem tudható, hogy ki jut majd fontosabb szerephez. Slaski nemcsak közvetlen élményeit osztja meg velünk, hanem az 1849. július 6-tól Kolozsvárott szerveződő légió történetébe (és előtörténetébe) is beavat minket. A közvetlenül a szabadságharc után született naplószerű beszámoló egészen a zsibói fegyverletétel előestéjéig kíséri figyelemmel a légió működését, sorsának alakulását. Nemcsak az erdélyi lengyel légióra, hanem 1849 nyarának kolozsvári hangulatára vonatkozóan is fontos adalékokkal szolgál. A város az augusztus 14-ét megelőző hetekben remények és félelmek között vergődött. Slaski emlékiratát e vonatkozásban érdemes összevetni Paget János *A szabadságharc utolsó napjai Erdélyben* című naplójával.[11]

Hogy Slaskival mi történt közvetlenül a zsibói fegyverletétel után, nem tudható. Minden bizonnyal sikerült eljutnia Törökországba, legalábbis erre lehet következtetni a Wysocki-emlékirat függelékében közzétett vidini névsorból. A polgári személyek névjegyzékében a 3-as sorszám mellett ugyanis szerepel egy Slaski nevű hadnagy.[12] A visszaemlékezés szerzője tehát valamilyen úton-módon eljuthatott Törökországba, jóllehet a Kolozsvárról Zsibón át Nagybánya felé visszavonuló légionisták közül kevesen tudtak dél felé kimenekülni.

Slaski egy idő után visszatér Galíciába, ahol Alexander Bachnak a légionisták megbüntetését erőíró rendelkezése értelmében besorozzák a hadseregbe. Néhány esztendő múlva, mint hadnagy, kéri a leszerelését. Az I. Ferenc Józsefről elnevezett ilyvói gimnáziumba kerül, ahol németet tanít. Iskolájának legnépszerűbb tanára lesz. Ő „az ilyvói ifjúság fénylő hőse", „iránymutatója és szeretett vezére" – ahogyan egy ismeretlen emlékiratíró jellemezte.[13] Hat nap sem telik el az 1863. január 22-én Orosz–Lengyelországban kirobbant felkelés első óráitól, és Slaski egy csapat diák élén elindul Ilyvóból, hogy csatlakozzék az utolsó lengyel nemesi szabadságharcnak nevezett, majdhogynem reménytelen megmozduláshoz. Március folyamán, már mint százados, egykori felettese és barátja, Leon Czechowski ezredes parancsnoksága alatt harcol egy század élén. Miután őrnaggyá léptetik elő, a Nemzeti Kormány megbízásából önálló egységet szervez. Az október 22-én Lazek és Borów között vívott csatában Slaski súlyosan megsebesül: kezét amputálni kell. A tábori segélyhelyen végzett operációt nem éli túl, október 30-án meghal.[14]

11 *Paget János:* A szabadságharc utolsó napjai Erdélyben. (Közli: *Dr. Horváth Jenő*). *Hadtörténelmi Közlemények,* 1928. 349–362., 482–496. o.

12 *Wysocki,* 148. o.

13 Ismeretlen szerző visszaemlékezése: Edmund Slaski. (Wspomnienie). „Tydzien". Dodatek literacko-naukowy „Kurjera Lwowskiego". 1903. 6. sz. 41–42. o.

14 *Cholodecki-Bialyn, Józef:* Gimnazjum im. Franciszka Józefa I. w czasie powstania styczniowego. (Az I. Ferenc József gimnázium a januári felkelés alatt.) In: Ksiega pamiatkowa pólwiekowego jubileuszu gimnazjum im. Franciszka Józefa I. we Lwowie. Lwów, 1909. 39–56. o.

Ismerve a lengyelországi levéltárak és könyvtárak sorsát, szerencsésnek mondható, hogy Slaski emlékirata megmaradt. A 88 oldalt számláló kis alakú füzetet a szerző ceruzával írta tele. Szüleinek címzett visszaemlékezései fölött nem tüntette föl a nevét. Arra, hogy ő a szerző, a szövegből lehet egyértelműen következtetni. A számunkra oly értékes füzet Slaski oldalági leszármazottjának, Wanda Niesiolowskának ajándékaként 1928-ban került a híres ilyvói kulturális központ, az *Ossolineum* tulajdonába. A levéltárosok az *„Edmund Slaski, major wojsk polskich z 1863 roku. Pamietnik z czasów rewolucji węgierskiej 1849 r."* (Edmund Slaski 1863 lengyel hadainak őrnagya. Emlékirat az 1849-es magyar forradalomból) címet adták neki. Az Ossolineum 1945-öt követő felszámolása, átrendezése óta az Nr. I. 5697 számon a Vasziljev Sztefanyik nevét viselő Ilyvói Tudományos Könyvtár kéziratai között található.[15] Ismert Slaskinak néhány verse is. Visszaemlékezését olvasva valóban érződik a sorait át-átforrósító költői tehetség. Így – ma divatos fordulattal szólva – nem csak a lengyel történelemnek, hanem a lengyel irodalomnak is kaszkadőre volt.

Az erdélyi lengyel légió története részben Zsibó és Nagybánya térségében, részben Vidinben ér véget. De hol kezdődik? Erre a kérdésre a Magyar Országos Levéltárnak a *„Lengyel Légió iratai"* címmel ellátott dobozából kapjuk meg a választ.[16] Ez tulajdonképpen csak Antoni Piotrowski honvédezredes iratait tartalmazza, akinek 1849 januárjában és februárjában Kossuth 1848. december 21-én kelt felhatalmazása alapján egy 800 főből álló lengyel mozgó csapatot kellett volna szerveznie Bereg és Máramaros vármegyék galíciai határainak biztosítása céljából. Piotrowski 1849 január elején érkezett meg a lengyel vadászcsapat szervezési központjául kijelölt Máramarosszigetre. Itt tartózkodott Józef Woroniecki őrnagy is, akit hasonlóképpen egy lengyel csapat szervezésével bíztak meg. Ez utóbbi egység szervezésében az őrnagy hasonló rangban lévő unokaöccse, Mieczyslaw Woroniecki is részt vett.[17] Hármuk közül friss tapasztalata e téren csak az utóbbinak volt. A nyár első felében általa szervezett pesti vadászcsapat élén a délvidéki szerb frontokat is megjárta. Több összecsapásban kitüntette magát, neve Perlasz bevétele kapcsán lett országosan ismert, ahol csapatát lováról leszállva vezette rohamra a szerb sáncok ellen. Mivel a fegyelmezés terén nem tűnt ki ennyire, ebből következően anyagi téren sem tartott rendet. E két tény miatt 1848 novemberében vizsgálat indult ellene és tisztársainak egy része ellen. A javaslat, amelynek árnyékától Mieczyslaw Woroniecki csak Erdélyben tudott megszabadulni, az, hogy „egészen független állásban nem hagyható".[18]

A Kárpátokat a kemény tél és a császári katonaság meg a parasztőrségek retesze is majdhogynem átjárhatatlanná tette, így önkéntes Galíciából alig érkezett, ráadásul Piotrowski ezredes február derekáig betegeskedett. A helyzet kényszere

15 Lvovszkaja Naucsnaja Biblioteka im. Vasziljeva Sztefanyika.

16 A lengyel légió iratai. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: OL) H 154. (Az iratok közt található Bem-leveleket, -dokumentumokat, jelentéseket, utasításokat, számlákat külön nem jegyzeteljük meg.

17 OL H 2 OHB 1849:1472.

18 OL H 2 OHB 1848:4065.

folytán így a három csapatszervező együttműködött. Szerény eredményeikkel sem az Országos Honvédelmi Bizottmány elnöke, Kossuth, sem a hadügyminiszter, Mészáros Lázár nem volt megelégedve.[19] Érthető, hogy Piotrowski szívesebben levelezett Bemmel, Tchorznickival és Rembowskival, mint Kossuthtal és Mészárossal. Ráadásul a kapcsolatfelvételt Tchorznickival és Rembowskival maga Mészáros hadügyminiszter ajánlotta neki. Ennek a Bemmel folytatott levelezésnek köszönhető, hogy az erdélyi lengyel légió genézisét rekonstruálni tudjuk. A Piotrowski-iratokon kívül alig áll rendelkezésünkre olyan dokumentum, amely az erdélyi lengyel légióval kapcsolatos. Ami van, az különféle levéltárak iratcsomóiban szétszórva található. Ismereteink a sokak által szervezett lengyel légióról rendkívül hézagosak. Az alábbi írás se lehet más, mint történetének folyamatosan kiegészíthető vázlata.

Azt, hogy Erdélyben lengyel légiót szervezzenek, Bem rendelte el azután, hogy Felső-Erdélyt felszabadította. Ez az intézkedése annál meglepőbb, mivel köztudott, hogy két hónappal azelőtt mennyire ellene volt annak, hogy Magyarországon önálló lengyel csapattestet, légiót állítsanak fel. Ez ugyanis, mint Bem Kossuthnak mondta, óhatatlanul I. Miklós cár intervencióját vonja maga után.[20]

Az október–november folyamán a fővárosban gyülekező, jórészt demokrata beállítottságú ifjak, Wysockival az élen, Bem aknamunkájának tulajdonították a 20 000 főre tervezett magyarországi lengyel légió felállításának meghiúsítását. Az emiatt elkeseredettek egyike, a tizennyolc éves Ksawery Kolodziejski sikertelen merényletet kísérelt meg Bem ellen. Vajon a magyarországival versengő, de azt szükségszerűen megosztó légió felállítása Bem sajátos bosszúja lett volna, vagy magasabb elképzelések vezérelték e téren is?

E kérdésre maga Bem ad feleletet 1849. január 16-án Marosvásárhelyen kelt, s Piotrowski ezredesnek címzett levelében. Mivel ez minden vonatkozásában megvilágítja az erdélyi lengyel légió genézisét és a vele kapcsolatos terveket, érdemes teljes terjedelmében idéznünk:

Drága Ezredesem!

Örülök, hogy Máramarosszigeten látlak Téged. – Írtam Néked pár ízben.

Besztercén van egy 166 főből álló századunk – Bleszynski százados a parancsnoka.

Ha úgy véled, hogy Máramarosszigeten van mit tenned, foglalkozz a szervezéssel, de ha bármilyen nehézségbe ütköznél, akkor valamennyi lengyeledet küldd el Besztercére, ott sem ruházatban, sem fegyverzetben, sem másban nem szenvedtek majd hiányt. Pénznek nem leszünk híjával.

A futár átad Neked egy köpenyt és egy csapkát, melyek mintájára lesz a besztercei század felruházva. Ugyanezt a ruhát kell Máramarosszigeten is megőrizni. Most mindenekelőtt az foglalkoztat, hogy egy 20 000 fős lovasság számára felszerelést és fegyverzetet készíttessek. Ez a galíciai felkelés alakulatainak szolgálna majd, ha ütött az óra. Besztercén lovasság szervezésére is sor kerül

19 *Kossuth Lajos* összes Munkái. XIV. (S. a. r.: *Barta István*) Bp. 1953. 474. o.

20 *Falkowski, Juliusz:* Wspomnienia z roku 1848 i 1849. (Emlékeim 1848-ból és 1849-ből.) Poznan, 1879. 81. o.

majd; igyekszem olyan lovakat beszerezni, amelyeket odahaza kapni lehet, s melyekre pénzt elő tudok teremteni.

Ha Máramarosszigeten összegyűlnének lóra termett egyének, küldd őket egyenesen Besztercére, Bleszynski századoshoz.

Marosvásárhely, 1849. január 16.

Az utóirat utolsó, sokat eláruló mondata így hangzik:

„A lengyel légióhoz lesz körülbelül ezer különféle nemzetiségű szláv emberem. Ők lengyel tisztek alatt jó szolgálatot tesznek majd."

Mint a levélből kiderül, Bem Felső-Erdély gyors felszabadítása után arra számított, hogy néhány napon belül elfoglalja Nagyszebent, s egész Erdélyt megtisztítja a császári csapatoktól.

A véletlen egybeesése folytán Piotrowski ugyancsak január 16-án írt hosszabb jelentésben számolt be addigi tapasztalatairól és terveiről Kossuthnak. Közölte vele, hogy Máramarosszigeten hatvan lengyelt talált, s hogy csapatát önkéntesekkel gyarapítsa, emisszáriusokat küldött Galíciába. Ugyanakkor azzal a javaslattal áll elő, hogy Rembowski és Tchorznicki egységeit rendeljék az ő parancsnoksága alá. A határok őrizése mellett ugyanis Piotrowski fő célja egy Galíciában kirobbantandó felkelés támogatása Magyarországon szervezett lengyel erőkkel. Ezt az akciót – mint írja – oly határozottan és gyorsan kívánja végrehajtani, ahogy Bem, aki nem elégedett meg Urban ezredes kiűzésével, hanem Bukovina területére lépve üldözte az ellenséget. A jelentésből egyértelműen kiderül, hogy szerzője kapcsolatban áll Bemmel.[21]

Bem és Piotrowski közösen foglalkoztak a Galíciában kirobbantandó felkelés tervével. Topográfiailag nem véletlenül jelölték ki Besztercét a lengyel légió szervezési központjául. Az itt felállított lengyel légió és – mint a fentebb idézett levél további utóiratában olvashatjuk – „a pár huszárszázad, huszonegynéhány ágyú és több gyalogoszászlóalj" alkotná a lengyel földeket felszabadító hadsereg magvát. Bem velük, tehát magyar csapatokkal megerősített lengyel erőkkel szándékozott betörni Galíciába. Január folyamán még úgy vélte, hogy tervét mihamarább megvalósíthatja.

Ettől még Nagyszeben első, január 21-i sikertelen ostroma után sem állt el. Bizonyság erre a január 23-án Vízaknáról Piotrowskihoz intézett rövid levél, amelynek egyetlen közlendője: „Ha vannak tisztjeid és apránként tisztté avanzsáló fiatal embereid, irányítsd hozzám őket, mert közkatonám az van, többségükben osztrák ezredekben szolgált lengyel hadifoglyok, akik hajlandók nálunk szolgálni. Több századra való van belőlük, s számuk hamarosan gyarapodni fog."

A vízaknai táborban szerveződő lengyel légió tehát ugyanúgy hadifoglyokból áll, mint a besztercei. Bem három nap múlva újabb levelet írt Piotrowskinak. Ebben azt ajánlotta neki, hogy főhadiszállását tegye át Besztercére s vigye oda magával a Máramarosszigeten tartózkodó lengyeleket. „Besztercén lesz minden,

21 OL H 2 OHB 1849:2710.

ami kell, ruha, fegyver, ló, lószerszám" –érvelt. Ugyanakkor megismétli korábbi rövid levelének tartalmát is: „Belefogtam itt egy lengyel század szervezésébe. Közkatonában nincs hiány, de tisztben és altisztben annál inkább. Küldd ide nekem mindazokat, akiknek kedve lenne ide jönni. Mivel azt szeretném, hogy ez a formáció a ruházatot illetően egységes legyen, kérlek, hogy mindazok, akik útra kelnek, Besztercén vételezzenek köpenyt és csapkát. A lovasság számára kaszket lesz a legjobb, olyan, amilyent a galíciai nemzeti gárda viselt. A dzsidákból, melyek zászlócskákkal legyenek ellátva, hozzanak szekéren több tucatnyit, s akkor menni fog a lovasság szervezése is."

Bem mint szándékról és folyamatról ír a vízaknai táborban szervezendő, pontosabban: szerveződő lengyel légióról. Februárban már valamilyen szinten készen áll az egyik százada, amelyet Czetz hadosztályába osztanak be.[22]

Bem e legutóbbi levél keltezésének napján még rendületlenül várta a kedvező alkalmat, hogy újabb támadást intézhessen Nagyszeben ellen. Nem tudhatta, hogy a császári csapatok főparancsnoka, Puchner altábornagy éppen az előző nap kért hivatalosan segítséget a Moldvát és Havasalföldet megszállva tartó orosz csapatok főparancsnokától, Lüders tábornoktól. A segítségnyújtást január 27-én a cár jóvá hagyta. Február elején közel 6 000 orosz vonult be Erdélybe s szállta meg Brassót és Nagyszebent.

Bem az idézett január 26-i levelében mindenesetre még reménykedett: „Bízom Istenben, hogy hamarosan elfoglalom egész Erdélyt és Magyarország segítségére siethetek. Azután pedig a légiónkkal, pár huszárszázaddal és néhány tucat ágyúval Galíciába."

Bem azonban az osztrák hadsereg galíciai sorozású hadifoglyain kívül jelentősebb számban csak a Magyarországon szerveződő lengyel egységek tagjaira számíthatott. Ezért kéri Piotrowskit ugyanebben a levelében: írjon Tchorznicki alezredesnek, „hogy embereivel együtt jöjjön Besztercére."

Nem véletlen, hogy Tchorznicki csapatára gondol legelsősorban. A napóleoni háborúkat megjárt, s az 1831-es szabadságharcban is részt vett tiszt gyalogosan harcoló ulánusszázada volt a leghíresebb lengyel egység Magyarországon. Hírnevét annak köszönhette, hogy az 1848. december 11-én Kassánál szétvert északi hadsereg Bárcánál odahagyott ágyúütegeit megmentette, a magyarokat üldöző császári könnyűlovasszázadot megfutamította.

Piotrowskinak, miután Máramarosszigeten nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, semmi befolyása nincs Kossuthra. Annál is inkább, mert az év első három hónapjában a tiszai fronton van szükség minden katonára, így a lengyelekre is.

Piotrowski ezredes emiatt, mint hónapokkal később, június 24-én Szamosújvárott kelt levelében beszámol róla a hadügyminisztériumnak, csak Mieczyslaw Woroniecki őrnagyot tudta a már megszervezett 160 emberrel az erdélyi lengyel légió szervezési központjába, Besztercére küldeni. Az ott történ-

22 Okmánytár Háromszék önvédelmi harcához. In: *Nagy Sándor*: Háromszék önvédelmi harca 1848–49. Kolozsvár, 1896. XIII, XXI, XXVIII, XVIII. (a továbbiakban: Okmánytár).

tekről Piotrowski a következőket írja a jelentésében: „Woroniecki akkor érkezett Besztercére, amikor az ellenség a városhoz közeledett. A helyőrségek (...) így a Blyszynski parancsnoksága alatt álló századok Besztercéről Királynémetire retiráltak. Velük egyesült Woroniecki. Anélkül, hogy a körülményeket, vagyis azt, hogy e csapatoknak nemcsak fegyvere, lőszere, hanem nagyrészt egyenruhája sincs, figyelembe vette volna, Woroniecki őrnagy úr balsikerű csatába kezdett, amelynek következtében a harctérről csak 96 embert vezetett vissza. Emellett mindazt a felszerelést, fegyvert, amit a csapat szervezéséhez összegyűjtöttünk, elveszítette."[23]

Ebből az egyébként hónapokat késett jelentésből az derül ki, hogy Piotrowski ezredes egyrészt, úgy-ahogy, eleget tett a kormány megbízásának, hiszen szervezett egy csapatot, másrészt Bem utasítását is teljesítette azzal, hogy azt Besztercére küldte. A felelősséget érezhetően a Kossuthnál bizalmat vesztett Woroniecki őrnagyra igyekszik hárítani, aki – úgymond – felelőtlenül harcba vitte mind a Besztercén, mind a Máramarosszigeten szervezett, de még nem teljesen felszerelt századokat, s nemcsak embereinek háromnegyedét veszítette el, hanem a csapatok felszerelését is. Piotrowski e levelében egyszerre igyekszik nyilvánvaló riválisával leszámolni, s bizonyos anyagi hiányosságokra magyarázattal szolgálni.

Ezzel szemben más források kiemelik, hogy a fanatikus bátorságról ismert Mieczyslaw Woroniecki és lengyel csapata fedezte február 17-én Szeretfalvánál a részben Magyaros felé visszavonuló szétvert magyar erőket.

Franciszek Bagienski, mint a Besztercén szervezett két gyalogosszázad egyikének tagja, részt vett ebben az ütközetben s leírja, hogy annak első szakaszában a légió helyt állt s csak a második szakaszában, a hídnál futott meg, amikor a magyarokat átkaroló ellenség, jól álcázva magát, közelről bepuskázott a rendben visszavonuló lengyel oszlopba, majd szuronyrohamot intézett ellene. A szuronyroham – mint Bagienski írja – „rémülettel töltötte el a lengyeleket. Mindnyájan, egymást tapodva nyomakodtunk a hídra."[24] A légió nagyobb részének pusztulását őszintén leírva Bagienski éppenséggel azt emeli ki, hogy „az ifjú Mieczyslaw Woroniecki herceg" (...) „energiájával képes volt a menekülő hadat megállítani s rávenni, hogy forduljon szembe az ellenséggel."[25] E leírás alapján másként fest Mieczyslaw Woroniecki szeretfalvi szerepe, mint azt Piotrowski idézett jelentése sugallja. Bagienski pozitív Woroniecki-képét tükrözi Rucki Szeretfalvával kapcsolatos értékelése is: „Csak a vitéz őrnagy, Mieczyslaw Woroniecki herceg, a lengyel légióval védte még közel másfél órán át a hidat, hogy a visszavonulást fedezze.[26] (Bagienski állítása szerint az ütközetben Ferdynand Kowalski százados is részt vett, mint a légió egyik századának parancsnoka.)

Az is tény azonban, hogy az Urban által ejtett 250 fogoly egy része lengyel volt. Közülük többen, élve a kedvező alkalommal, egyszerűen visszaszöktek

23 OL H 154. Rendezetlen iratok.
24 *Bagienski*, 99. o.
25 Bagienski, 100. o.
26 *Rucki*, 107–108. o.

korábbi csapatukhoz. Mint Czetz jelentette: február közepén az ő táborából is megszökött három ember.[27] E tények a később is előforduló hasonló esetekkel együtt jelzik, hogy kudarc esetén a hadifoglyokból lett légionisták egy részében nem lehetett megbízni. Márpedig Bem erdélyi működése, Nagyszeben március 11-én történt bevételéig, nem egymást követő győzelmek sorozata.

Miután Szkarjatyin különítménye megszállta Nagyszebent, Puchner egész ott összevont erejével Bem vízaknai táborára vethette magát. Bekövetkezik a Petőfi által is megénekelt híres Vízakna és Déva közötti visszavonulás. Bemnek Magyarország megsegítéséről szőtt terve, amelyről Piotrowskinak írt, februárban több mint kétséges. Hogy egyáltalán újabb hadjáratot indíthat Erdély felszabadításáért, az éppen a magyarországi segélyhadak időben történt érkezésének köszönhető. A pár óra alatt összekovácsolódott új erdélyi hadsereg február 8-án súlyos vereséget mért Puchnerre.

Az Erdély felszabadításáért indított új hadjárat már nem ígérkezik oly gyorsnak, mint Bem korábban gondolta. A galíciai betörés, s ezzel együtt a lengyel felkelés kirobbantásának időpontja így a mind távolibb jövőbe csúszik. Bemnek egyelőre ideje sincs vele foglalkozni. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a légiók további szervezéséről le kell mondani.

Ahhoz, hogy Puchnerral és az orosz segélyhadakkal leszámoljon, előbb a február 12-én Felső-Erdélybe betört Urban dandárát kellett ismét kivernie, aki nemcsak a lengyel légió szervezésének székhelyét foglalta el, hanem Kolozsvárt is fenyegette. Bem villámgyorsan cselekedett. Február 27-én válogatott csapatai élén Besztercénél termett, három vereséget mért Urbanra, s miután az megtépázott dandárával ismét Bukovinába menekült, megerősítette a határ védelmét és visszatért a főhadszíntérre. Itt március 11-én merész hadmozdulattal elfoglalta Nagyszebent. Március végére vált valósággá az a terve, amelynek megvalósulását január 16-án Piotrowskinak írt levelében pár napon belül reálisnak tartotta. Ez a tény az erdélyi lengyel légió további sorsát is meghatározta.

Az erdélyi lengyel légió magvát február második felében a szeretfalvi csatából megmenekült 96 lengyel és a Czetz hadosztályában szolgáló szerény lengyel század jelentette. Bem azt remélte, hogy legalább Rembowski őrnagy 650 fős dandárának Erdélybe irányítását el tudja érni. Ennek a Munkácson szerveződő dandárnak azonban a hadügyminisztérium időközben elrendelte a feloszlatását, parancsnokát pedig engedetlenség és anyagi visszaélések miatt leváltotta. Piotrowski így hiába jelentette Kossuthnak február 24-én, hogy „bátorkodott Bem tábornok nevében parancsot küldeni Rembowski őrnagynak, hogy egységével Erdélybe menjen, ahol egy csapattesttel egyesül".[28] Rembowski ugyan szívesen engedelmeskedett Piotrowski ezredes parancsának, de egységét Beregszászról visszafordították Debrecenbe. Innen két gyalogosszázadát Törökszentmiklósra küldték, ahol egyesült a III. hadtestbe beosztott Wysocki-zászlóaljjal, két töredékszázadát Nánásra irányították, ahol a magyarországi lengyel légió itt szerveződő 2. zászlóaljának képezte a magvát, fél ütege kiegészítés végett Debrecenben ma-

27 Okmánytár, XVIII.
28 OL H 2 OHB 1849:3331.

radt s csak a 35 főből álló dzsidásszázadának engedélyezték, hogy Erdélybe menjen.[29]

Piotrowski azt a választ kapta Kossuthtól, hogy ne ártsa magát a hadügyminisztérium dolgaiba. Ugyanakkor neki is engedélyezték, hogy miután a máramarosi lengyel csapat szervezésére felvett pénzekkel elszámol, működésének terét átteheti Bemhez.[30] A máramarosszigeti ezredes csupán az utasítás második felének tett eleget.

Így miután Bem Urbant ismét kiszorította Erdélyből, s Magyarországról nem érkeztek meg a remélt lengyel egységek, a légió szervezését majdhogynem az alapoktól kellett újrakezdeni. Március 29-én őrnaggyá léptette elő Dionizy Zarzycki századost s egyúttal kinevezte az erdélyi lengyel csapatok ideiglenes főparancsnokául.[31] Ez azt jelentheti, hogy Piotrowski ezredes ekkor még nem tartózkodhatott Bem táborában. A későbbiek során érezhető rivalizálás folyik majd Zarzycki és Piotrowski között. Zarzycki azelőtt egy ideig a 4. honvédzászlóaljban majd a törzsben szolgált, mint a tábornok segédtisztje. Wladyslaw Rucki kiemeli a szervezőképességét.[32] Tény, hogy élvezte Bem teljes bizalmát. Mások intrikára hajlamos személynek állítják be, aki Wysockival szembeni kérlelhetetlen gyűlöletének köszönhette gyors előmenetelét.

Ugyanazon a napon, amikor Zarzycki őrnaggyá lépett elő, Bem Feketehalmon kelt rendeletében Bleszynski őrnagyot (századost?) Kolozsvárra és Nagyváradra küldte azzal az utasítással, hogy „a katonai és polgári hatóságok felügyelete alatt álló hadifoglyok közül a lengyel ajkúakat a lengyel csapatba beosztás végett átvegye, de csak azokat, kik önkéntesen ajánlják szolgálatukat."[33]

Bleszynski április 8-án megjelent Nagyváradon, s tudatta megbízatását Cserey Ignác alezredessel, a 6. és 8. hadmegyék főparancsnokával. Cserey örömmel fogadta Bleszynskit, mondván, hogy így „valahára ily nagy számú és idáig ingyen, minden haszon nélkül táplált nép a haza szolgálatára is alkalmaztathatik".[34] Bleszynski küldetéséről beszámolva közölte Kossuth Lajossal, az Országos Honvédelmi Bizottmány elnökével, hogy a lengyel tiszt április 9-én a Szilágysomlyón, Zilahon, Zsibón és Hadadon elszállásolt hadifoglyok közül 400 főt indít Beszterce felé. Bem a Bleszynskinek szóló rendeletben úgy intézkedett, hogy „a posztóneműeket Szebenből, fehérruhát és fegyvert Kolozsvárról, vagy – ha lehet – Nagyváradról szállítsanak". Cserey azonban közölte Bleszynskivel, hogy fegyvert és egyéb felszerelési cikkeket csak a Hadügyminisztérium egyenes utalványozására szolgáltathat ki.

A légió további szervezéséhez Bemnek a szászsebesi főhadiszálláson 1849. április 10-én „Szolgálati szabályok az Erdélyben felállítandó lengyel katonai cadre-ok számára" címen kiadott rendelete az iránymutató.[35]

29 OL H 2 OHB 1849:4162.
30 KLÖM XIV. 579–580. o.
31 Okmánytár, XVII.
32 *Rucki*, 116. o.
33 OL H 2. OHB 1849:5442.
34 Uo.
35 OL H 2 OHB 1849:6082. A felállítandó légió szolgálati szabályzatát Bem két nap múlva megküldte a hadügyminisztériumnak, és kérte, hogy az foglaljon állást az ügyben. Uo. 1849:5826.

Ennek első pontja kimondja: „Erdélyben a katonai cadre-ok gyűlhelyéül Szeben és Beszterce városa rendeltetik. Minden – egyenként vagy nagyobb számmal –érkezendő lengyel önkéntesek e városok egyikében tartoznak magukat az ott levő hadparancsnoknál jelenteni."

A második pont értelmében: „Szebenben Piotrowski ezredes, Besztercén Zarzycki őrnagy úr van a fölállítandó katonai cadre-ok parancsnokául rendelve; de mind a kettő alá van vetve az ottani magyar hadparancsnokok rendeleteinek."

Az addigi szervezésben vezető szerepet játszó Bleszynski pozícióját is megszabja a rendelkezés 7. pontja: „A Szebenben lévő lengyel parancsnokok őrnagyi fizetést húznak. Bleszynski őrnagy, ki e cadre-ok adminisztrációjával van megbízva, századosi fizetést húz."

Mivel áprilisra már megfordult a tisztek és a közlegények aránya a januári állapothoz képest, „A szolgálati szabályok" leszögezik: „Csak azon lengyel tisztek, kik osztályokat vezényelnek, húzzák a magyar hadseregre kimért fizetést, még pedig az alattok álló hadosztály nagyságának aránya szerint. Így p. o. azon őrnagy, ki száz embert vezényel, csak magyar főhadnagyi fizetést húz."

Az előírás szerint mind a gyalogos-, mind a lovasszázadnak 150 altisztből és közlegényből, 1 századosból, 1 főhadnagyból, 2 hadnagyból kellett volna állnia. Ezt az előírást azonban csak a tisztek esetében tudták teljesíteni.

Ezt a rendelkezést Bemnek már a bánsági hadjárat során a Temesvárhoz közel fekvő Ságon kelt április 27-i levele egészíti ki. Azt tudatja benne Piotrowski ezredessel, hogy nyomdahiba folytán jelölték meg az ő működési helyéül Nagyszebent Beszterce helyett. Voltaképpen a lovasság szervezése a feladata. Mint ilyen, alá van rendelve az erdélyi lovasság főparancsnokának, Bethlen Gergely ezredesnek. Tőle kell világoskék, málnavörös és hamuszürke posztót rendelnie. Ez az adat utal a 4. ulánusezred néven szervezett két lovasszázad hajtókaszíneire: az egyiké világoskék, a másiké málnavörösszínű volt. Bem levelének utóiratában közli Piotrowskival: utasította a kolozsvári hadosztály parancsnokát, Kemény ezredest, hogy a levéllel együtt küldött néhány ulánust irányítsa Besztercére, s parancsnokuk a továbbiakban is az őket vezető tiszt legyen. Sajnos Bem nem adja meg a nevét. Lehet Lipinski, de lehet Przewlocki kapitány is. Ők egyformán fontos szerepet játszottak az erdélyi lengyel lovasság szervezésében, de nem tudjuk, mikor, milyen körülmények között kerültek Erdélybe.

Kossuth az első hivatalos értesítést Csány László erdélyi teljhatalmú országos biztostól kapta a légió szervezéséről. Csány április 17-i jelentésében a hadsereggel járó kiadásokat felsorolva mellékesen megjegyezte, hogy „Bem lengyel légiókat, Ormai vadászokat szedet – más német légiót, s mindegyik különböző fizetéssel – mintha becsületesebb vér folyna ereikben, mint a magyarokéban".[36] Két nap múlva pedig már egyenesen felszólította Kossuthot, hogy az szüntesse meg „az új meg új légiók alakítását".[37] Kossuth még az első levélre írott válaszában tudatta Csányval, hogy sem a lengyel, sem a német légió számára folytatott toborzásról nem tud. „Azt hagyasd abban" – írta Csánynak.[38]

36 *Deák Imre:* 1848, ahogy a kortársak látták. A szabadságharc története levelekben. Bp., 1942. 353. o.
37 I. m.: 357. o.
38 KLÖM (S. a. r.: *Barta István)* XV. Bp., 1955. 67. o.

Kossuth azonban nem lehetett oly tájékozatlan, mint azt a Csánynak szóló levele sugallja. Ugyanis néhány nappal azelőtt, április 12-én bizalmasa, Stuller Ferenc útján azt a véleményét hozta Bem tudomására, hogy a bánsági, többségükben lengyel nemzetiségű katonákból álló cs. kir. csapatokra nagy erkölcsi hatást gyakorolna, ha Bem zászlai alatt a magyar oldalon lengyel légiók szállnának szembe velük.[39] 1848 novemberének végén hasonló indokkal rendelte „a lengyel–magyar csapat", az ún. Wysocki-zászlóalj első két századát az aradi ostromsereghez, s tervezte a Tchorznicki által szervezett 2. lengyel ulánusezredet 1849 februárjában a tiszai fronton bevetni.

Bem e levélre válaszolva közölte Kossuthtal, hogy inkább nem alkalmazná a lengyel légiót, mert „én csak reguláris csapatokat tudok vezényelni"; s „azoknak a lengyel különítményeknek a szelleme, amelyek a nemzetőrök mintájára alakultak, és amelyekben a tiszteket választás útján nevezik ki, nem katonai". Bem a megjegyzésével minden bizonnyal a Wysocki által szervezett magyarországi lengyel légiót kívánta bírálni, jóllehet az egyre-másra aratta a babérokat a tavaszi hadjárat hadszínterein. Következő mondatának élével is Wysocki és hívei felé vág: szívesen fogadja – úgymond –mindazon lengyeleket, akik hajlandók alávetni magukat az április 10-én Szászsebesen kibocsátott szervezeti szabályzatnak, mert „ezen a módon Magyarország felhasználhatja a lengyelek segítségét anélkül, hogy ki lenne szolgáltatva néhány arcátlan haszonlesőnek, és azonkívül szertelen költségekkel járna".[40] Csupán arra kérte Kossuthot, hogy az intézkedjen a hadügyminisztérium útján, miszerint az Erdélybe jönni akaró lengyeleket lássák el útlevéllel és útiköltséggel. Kossuth április 25-én kelt válaszában közölte Bemmel, hogy az erdélyi lengyel légió tagjainak fizetendő zsoldot túlzottan magasnak tartja; ami pedig a kiadandó költségeket illeti, egy-egy személy útnak indítása néha annyi költséget emészt fel, mint egy egész különítményé.[41]

Bem tehát nem kívánta bevetni a lengyeleket a bánsági hadszíntéren. A légió felállítása ezek szerint változatlanul a januárban körvonalazott célt szolgálta volna, vagyis a galíciai betörésre akarta felhasználni annak egységeit? A szászsebesi rendelkezést követő hónapban azonban Bem ettől a tervétől is elállt. Ezt Kossuthtal április 29-i levelében közölte[42], majd május 6-án Dembinskit kérte, hogy álljon el a galíciai expedíció gondolatától, mert egy nem kellő erővel végrehajtott akció csak a galíciai lengyel nemesség lemészárlásához vezetne, mint 1846-ban.[43]

A szászsebesi rendelkezés után az erdélyi lengyel légió szervezése két központban folyik, Besztercén és Nagyszebenben. Eredményességét jelzi, hogy a két városban szervezett légionisták összlétszáma május 10-én 601 fő.[44]

39 KLÖM XIV. 891–892. o.

40 *Petőfi Sándor* összes művei. (S. a. r.: *Kiss József, V. Nyilassy Mária, H. Törő Györgyi)* Bp., 1964. VII. k. 537–538. o.

41 KLÖM XV. 111. o.

42 *Petőfi Sándor* összes művei. VII. k., 616. o.

43 *Danzer F. Alfonsz:* Dembinski Magyarországon. Bp., 1974.

44 1848–49. Történelmi Lapok, 1894. 177. o.

De az erdélyi lengyel légiót valóban csupán e két városban szervezték? A rendelkezésünkre álló dokumentumok bizonysága szerint Besztercénél fontosabb szervezési hely – legalábbis a lovasságot illetően – Szamosújvár. A határtól Besztercénél jóval távolabb fekvő gazdag örmény város eredetileg nyilván átmeneti jelleggel lett a légió szervezési központja. Tény, hogy 1849 tavaszának nagy részét Mieczyslaw Woroniecki itt töltötte, s csak a bálokra utazott be Kolozsvárra.[45] Ezt tanúsítják a májusban–júniusban Szamosújvárott kelt s a Piotrowski-iratok között található számlabizonylatok is.

Ebben az időben az erdélyi lengyel légió lovasságában szolgálni kívánó hadifoglyokat is Szamosújvárra küldték Debrecenből. Egy május 19-én Szatmárnémetiben kelt „Át adási jegyzékből" három, Szamosújvárra igyekvő egykori lengyel hadifogoly nevét is tudjuk: Marciniszyn Arasin tizedes, Józef Loza és Edward Henig közlegények. Közülük Arasin tizedes 18 évet szolgált a Schischkowich zászlóaljban. Úgy látszik, megunhatta a gyalogságot, ha lovasnak jelentkezett. A dokumentum „Észrevevések" rovatában a következő megjegyzés szerepel: „Ezek a hadifoglyok itt tartatván Boberski és Lassota lengyel légióbeli hadnagyokhoz, mint önkéntesek beállván Szamosújvárra szállíttatnak."

Emlékiratában Bagienski is kitér a lengyel lovasság szamosújvári szervezésére s Alojzy Boberski hadnagyról is ír, lévén vele és öccsével jó barátságban. Bagienskit Piotrowski főhadnagy, Piotrowski ezredes fia beszélte rá, hogy lépjen át az ulánusokhoz. Miután több társával jelentkezett, Besztercéről Szamosújvárra utaztak.[46] Ez azt jelenti, hogy Besztercén a tavasz folyamán csupán a gyalogság szervezése folyt. Bagienskit Szamosújvárott Klemens Przewlocki kapitány málnavörös hajtókás századába osztották be. Przewlocki Lipinski kapitányhoz hasonló energiával szervezte a lovasságot. A Piotrowski-iratok között maradt számlabizonylatok szerint három részletben több mint 17 000 forintot fizetett ki 162 lóért. Mivel nincs a számlán dátum, nyilván április, május, június folyamán.

Bagienski egyébként nem volt megelégedve a kapott lovakkal: „erdélyi vadlovak voltak. Rengeteg gondunk-bajunk volt velük" – írja.[47] Bagienskiékat idősebb, tapasztalt tisztek és altisztek okították kard- és lándzsvívásra és pisztollyal bánni. Így első kézből kaphatunk információt az ulánusok fegyverzetére és kiképzésére vonatkozóan.[48]

Hogy az erdélyi lengyel lovasságnak nem annyira Nagyszeben, mint inkább Kolozsvár a voltaképpeni központja, azt az erdélyi lovasság főparancsnoka, Bethlen Gergely ezredes május 24-én Nagyszebenben kelt s Szamosújvárra a „lengyel ulánuslégió parancsnokához" intézett rövid leveléből tudjuk meg. Ebben Bethlen arról tájékoztatja a lengyel parancsnokot, hogy a lókereskedők a kapott számlák kiegyenlítése végett Kolozsvárott a kormánybiztosnál jelentkezzenek. Azzal is megbízzák a szamosújvári parancsnokságot, hogy annyi lovat vásároljanak amennyit csak tudnak, s lovagolják be őket. Azokat, amelyekre nem lesz szükségük, más célra fogják felhasználni. Ezt az utasítást érdemes összevetni azzal a

45 *Rucki*, 159–160. o.
46 *Bagienski*, 100–101. o.
47 Uo. 112. o.
48 Uo. 115. o.

ténnyel, hogy a nyári hadjárat során az erdélyi hadsereg leggyengébb fegyverneme a lovasság volt. Részben a nyers, tanulatlan lovak miatt.

A pénz Kolozsvárott volt, a felszerelés egy része szintén. Besztercéről, Szamosújvárról, Nagyszebenből egyaránt ide utaztak a szerveződő légió ügyeit intézni. Kolozsvár már jóval július előtt mind fontosabb szervezési központnak számított.

Hogy valóban az volt, azt az is bizonyíthatja, hogy ellenőrzés végett júniusban itt székel Bem bizalmasa, Zarzycki őrnagy, aki, mint ezt az általa aláírt június 15-én és június 19-én kelt számlák is igazolják, a légió szervezésébe is befolyt. Piotrowski ezredes talán emiatt tartja annyira fontosnak hangsúlyozni különállását azzal is, hogy az általa kiadott dokumentumokon megjelenik a „Szamosújvári lengyel légió" megjelölés.[49] Mindazonáltal az energikus Lipinski kapitány is Kolozsvárott szervezi a 4. ulánusezred 1. századát. De nemcsak a lovasságot, hanem a gyalogság egy részét is Kolozsvárott szerelik fel. Ezt is számlákkal igazolhatjuk. Az 1. zászlóalj 1. századát szervező Gumowski százados június 1-i számlája szerint több mint ötven embernek vételez különféle felszerelési tárgyakat. Június 12-én a 2. zászlóaljat szervező Kowalski százados teszi ugyanezt.[50]

A Zarzycki nevével jelzett, de nem az ő közvetlen parancsnoksága alatt álló kolozsvári lengyel gyalogság létszáma június 21-én 465 fő.[51]

Bethlen Gergely június 3-i nagyszebeni kimutatása szerint a nagyszebeni század 116 főt, a besztercei század 93 főt számlál.[52] A Nagyszebenben beszállásolt Bethlen Gergelynek nyilván nem álltak rendelkezésére pontos adatok. Egy június 4-én kelt kimutatás szerint ugyanis a Nagyszebenben szerveződő lovasság létszáma 116 fő, de csak 42 ló áll a rendelkezésére, ugyanakkor a besztercei lengyel lovasság létszáma 136 fő. Ez az utóbbi század elvileg bevethető, mivel 133 lóval rendelkezik.[53] Lehet azonban, hogy éppen a lófelszerelésnek van híján, mivel Piotrowski idézett szamosújvári levelében arról is ír, hogy nyergekre van szüksége.

Bethlen Gergely idézett május 24-i levele név szerint nem Piotrowski ezredesnek szólt, hanem „a lengyel ulánuslégió parancsnokának". Így a levél valóságos címzettje lehetett akár Mieczyslaw Woroniecki őrnagy is. Bagienski határozottan állítja, hogy a Szamosújvárott szerveződő lovasság főparancsnoka Mieczyslaw Woroniecki herceg volt.[54] Ezt erősítheti, hogy pont a lovaság szervezésének kezdetén, áprilisban léptetik elő alezredessé.[55] Igaz, Bagienski szerint később. Visszaemlékezésében beszámol arról, hogy Mieczyslaw Woroniecki még részt vesz a Beszterce vidéki harcok első szakaszában. Előléptetése és Magyarországra történő távozása sebesülésének a következménye.[56] Van azonban olyan forrás is, amely szerint már 1849 májusában Dembinski felső-magyarországi táborában

49 HL A forradalom és szabadságharc iratai. 52/b – 11/17. (A továbbiakban csak a jelzet.)
50 52/b – 11/17.
51 1848–49. Történelmi lapok. 1894. 206–207. o.
52 H 75 HM 1849. 2093.
53 1848–49. Történelmi Lapok, 1894. 88. o.
54 *Bagienski,* 115. o.
55 *Bona Gábor:* Tábornokok és törzstisztek 1848–49. Bp., 1987. 338. o. (a továbbiakban: *Bona*).
56 *Bagienski,* 121. o.

volt.[57] Ez tévedés. A mártírhalált halt Woroniecki alezredes életének utolsó fél esztendejében legalább annyi a homályos pont, mint az erdélyi lengyel légió történetében. Működésének pontosabb feltérképezését az is bonyolítja, hogy április folyamán unokabátyja, Józef Woroniecki őrnagy is Erdélybe kénytelen távozni. Ennek oka az, hogy nem engedelmeskedett főparancsnokának, Zurich őrnagynak, s ezért 1849. március 19-én állásában felfüggesztették, s a további toborzást megtiltották neki. Azt megengedték, hogy a szervezésre folyósított pénzekkel történő elszámolás után „mellékszemélyzet nélkül" Bem táborába menjen, s ott „saját személyére nézve ugyanannak alárendeltetett legyen."[58] Sorsáról azonban az döntött, hogy március 21-én a Máramaros vármegyébe beütő osztrákok Toronynál szétverték azt a különítményt, amelynek Józef Woroniecki volt a parancsnoka. A vereséget az ő elővigyázatlansága idézte elő. Egyes adatok szerint „1849 áprilisától az erdélyi lengyel légió lovas (dzsidás)-osztályának parancsnoka lett".[59] Bagienski Bem szárnysegédeként mutatja be.[60] Rövid ideig mindkét tisztet betölthette. Bizonyos, hogy legtovább a gyulafehérvári ostromsereg tábori térparancsnoka volt.[61]

Stein Miksa ezredes, a gyulafehérvári ostromsereg megvizsgálására küldött vezérkari tiszt május 1-jén jelentette Kossuthnak, hogy Tövisen találkozott Mieczyslaw Woronieckivel, aki „ezredest csinált magából, holott a kormány csak őrnaggyá nevezte ki." Kérte Kossuthot, hogy „ezt a pimaszságot" a „Közlöny" útján ítélte el, mert „az ilyen emberek elveszik a becsületes férfiak kedvét".[62] Stein ezredes minden bizonnyal összetéveszti Mieczyslawot Józeffel.

Az erdélyi lengyel légió gyalogsága júniusban már két zászlóaljból állott. Az 1. zászlóalj parancsnoka a június 1-jén őrnaggyá előléptetett Michal Strzelecki. Ennek létszáma közelítette meg leginkább az előírt létszámot. Négy százada június 18-án összesen 468 embert számlált.[63] Ciesielski főhadnagy az 1., Marian Zulawski százados a 2., Grzegorz Szajdzicki százados a 3., Apolinary Gumowski százados a 4. századnak volt a parancsnoka.[64] Slaskitól tudjuk, hogy a 2. zászlóalj, amelynek Ferdynand Kowalski volt a parancsnoka, két századból állt és mintegy 240 embert számlált. Bagienski szerint ez a zászlóalj Szamosújvárott tartózkodott, s Kowalskit részben azért akarták hadbíróság elé állítani, mert lekéste az első besztercei csatát.[65] Ugyanaznapi kimutatás szerint a lengyel dzsidás légió Kolozsvárott 130 embert és 76 lovat számlált.[66]

Amikor Bem június 24-én Kolozsvárról útra kel, hogy a Borgói és a Radnai szorosokon betört Grotenhjelm altábornagy parancsnoksága alatt egyesített

57 OL R 23 7 k. 712.
58 *Közlöny,* 1849. április 4.
59 *Bona,* 337. o.
60 *Bagienski,* 115. o.
61 *Bona,* 337. o.
62 OL H 2 OHB 1849:6594.
63 OL Gyalókay-lt. 2. tétel No. 36.
64 *Rucki,* 175. o.
65 *Bagienski,* 124. o.
66 1848–49. Történelmi Lapok, 1895. 97.

orosz–osztrák hadosztályt kiszorítsa Erdélyből, csupán e lovasszázad már felszerelt embereit viszi magával a frontra. E két szakasz lovasság nem pótolhatja azt a veszteséget, amelyet az orosz–osztrák felső-erdélyi betörése okozta pánik idézett elő a közel 8000 emberből álló besztercei hadosztályban. Csak Bem páratlan energiájának és vasszigorának köszönhető, hogy a szétvert és szégyenletesen megfutó seregben pár óra alatt helyre áll a rend.

A 6000 főre apadt hadosztály, amelynek a nála kétszer erősebb orosz–osztrák hadosztállyal kell megmérkőznie 26-án ellenállás nélkül bevonul Besztercére. A másnap kirobbanó, két napig tartó harcokban vereséget szenved s visszavonul Tekére. Mivel az orosz csapatok nemcsak a Borgói és a Radnai szorosoknál törtek be Erdélybe, hanem főseregükkel Brassó térségében a Tömösi és a Törcsvári szorosokon is, s harcban álltak a brassói és részben a csíkszeredai hadosztállyal, Bem nem tudott erősítést magához vonni. Egyetlen számottevő erő csatlakozott hozzá: az erdélyi lengyel légió Marosvásárhelyen tartózkodó 1. zászlóalja, amely július 6-án, a besztercei táborban, 463 embert számlált.[67] Igaz, útban volt hozzá Nagyszebenből még 65 ember.[68]

Rucki az erdélyi lengyel légió Beszterce vidékére rendelt egységeit az alábbi szavakkal jellemezte: „E fegyveres lovas- és gyalogcsapat zászlajának egyik oldalán a lengyel sas és a litván lovag, másik felén a Czestochowai Szűz arcmása. Maga a csapat a legkülönfélébb szláv elemekből állott, de túlnyomó részét a lengyelek alkották –, mert a katonák többségén kívül a gyalogoszászlóalj és a lovasszázad őrnagyai és alacsonyabb rangú tisztjei mind lengyelek voltak.

A fiatalok között akadtak olyanok, akik, katonai nyelven szólva, még nem szagoltak puskaport, ha csak vadászaton nem, de teljes odaadással szolgáltak. Az ily odaadás hősöket terem".[69]

Bem és hadosztálya Tekéről nehezebben járható mellékútvonalon: Nagysajón, Várhelyen, Nagybudakon és Vindán át vonult Besztercére és július 1-jén este meg is szállta a várost.

Slaski és társai Tekéig a lengyel zászlóalj nyomában voltak, onnan pedig az egész hadosztályt követték Szászújfaluig. Néhány nap múlva a felszerelésük kiegészítése végett Marosvásárhelyen maradt dzsidások is elindulhatnak Bem táborába. Azonban az ő számuk sem haladja meg a 35 főt.[70] A Bemtől a győzelmei ellenére is rendkívül tartó Grotenhjelm derékhada ezúttal is visszavonul Borgóra, de a száguldó orosz–osztrák különítmények egészen Tekéig, sőt azon túl Szászrégenig cirkálnak. Egy ilyen különítmény fogja el kis híján Slaskiékat Teke és Szászújfalu között. (Slaski a Szászrégen és Tekefalva közötti Oláhújfalut is Neudorfnak hívja).

Slaski lázasan készül a tűzkeresztségére, mégsem esik át rajta. Ennek oka az, hogy Bem, nyilván a besztercei főhadiszállásra érkezett tisztekkel, Franciszek Los alezredessel, Leon Czechowski, Wladyslaw Jordan, Michal Strzelecki őrnagyokkal történt megbeszélései alapján, július 5-én elrendeli az erdélyi lengyel légió

67 Uo. 96.
68 Uo. 51.
69 *Rucki*, 175. o.
70 L. A lengyel légió iratai. Alojzy Boberski 1849 július 6-án Marosvásárhelyen kelt zsoldlistáját, továbbá: *Gyalókay Jenő*: Az erdélyi hadjárat 1849 nyarán. Bp., 193?. 81. o.

szervező bizottságának felállítását.[71] A Bizottság feladata: „az alakuló légiók minél gyorsabb megszervezése, egységes egyenruhával történő ellátása, felszerelése és felfegyverzése."

Slaski nem túloz, amikor e rendelkezés okát az addigi fő szervezők tehetetlenségében, eredménytelenségében látja. Bem arra is utasítja a bizottságot, hogy a tiszteket és az altiszteket minősítsék újra, rangjukat vizsgálják felül. Az egységes légió szervezési központjául Kolozsvárt jelölik ki, ahová már másnap megérkeznek a bizottság tagjai. A besztercei hadosztályban tartózkodó 1. lengyel zászlóaljon és a megszervezett dzsidásokon kívül az Erdélyben szétszórva található lengyel egységeket mind Kolozsvárra rendelik. Felhívást intéznek a magyar csapatokban szolgáló lengyelekhez, hogy lépjenek be az erdélyi lengyel légióba. Pontosan ugyanazt teszik, mint két hónappal korábban Wysocki tábornok Miskolcon, amikor az egységes magyarországi lengyel légiót szervezte. Kétségtelen, hogy Wysocki kiáltványa nagyobb eredménnyel járt, hiszen Kowalski az erdélyi lengyel légió 2. zászlóalját éppen az ő felhívásának engedelmeskedve akarta Miskolcra vezetni.

Az erdélyi lengyel légió a bizottság létrehozásának napjaiban éri el a maximális létszámot. Slaskinak a Kowalski Magyarországra készülő egységére vonatkozó adatát figyelembe véve mintegy kilencszáz fő lehetett.

A légió kolozsvári szervezését Edmund Slaski pontosan leírja emlékiratában. A szervező bizottság elnöke Salezy Franciszek Los ezredes lesz. Ő ekkor ötvennégy éves. Katonai szolgálatát még a napóleoni Varsói Hercegség hadseregében kezdte, a Kongresszusi Királyság hadseregében folytatta: annak utászzászlóaljában volt hosszú éveken át hadnagy. Az 1830–31-es szabadságharc folyamán őrnaggyá léptetik elő. Az 1848-as galíciai mozgalmak idején ő az ilyvói nemzeti gárda főkiképzője. Az elnökség tagjai: Leon Czechowski őrnagy, aki egyben a gyalogság és a 2. zászlóalj parancsnoka Kowalski letartóztatása után, Lipinski őrnagy, aki a lovasság parancsnoka és egyben a világoskék hajtókás ulánusok szervezője, Wladyslaw Jordan őrnagy a bizottság elnökségének titkára s egyben a málnavörös hajtókás ulánusok szervezője. A szervezés szakaszait és eredményeit részletesen ismerteti Slaski.

A július 10-i besztercei csatáról s az azt követő visszavonulásról Wladyslaw Rucki számol be, aki az 1. zászlóalj 2. századában szolgált. A besztercei fronton addig vívott legvéresebb ütközetben a lengyel zászlóalj több tucat halottat és sebesültet vesztett.[72] A tények bizonysága szerint Strzelecki őrnagy volt az erdélyi lengyel légió legkiválóbb tisztje. Július 16-án, amikor már Bem nem tartózkodik a besztercei hadosztálynál, Galacnál ő menti meg helyzetfelismerésével a hadosztályt.[73] Miután a megtizedelt besztercei hadosztály Marosvásárhelyre szorul vissza, az 1. lengyel zászlóaljat augusztus elején kiegészítés végett Kolozsvárra rendelik. A besztercei hadosztály parancsnokának, Damaszkin György alezredesnek július 31-én kelt kimutatása szerint Strzelecki zászlóaljának a létszáma 258 fő

71 OL H 2 OHB 1849:9495.
72 *Rucki*, 180–184. o.
73 *Gyalókay Jenő*: A besztercei hadosztály harcai 1849 nyarán, *Hadtörténelmi Közlemények*, 1937. I–II. 85. o.

volt, hat nappal korábbi jelentésében 25 lengyel dzsidásról ad kimutatást.[74] Ez azt jelenti, hogy a zászlóalj három hét alatt több mint 200 embert veszített. Ez a veszteség azonban nem csupán halottakból, sebesültekből és foglyokból állt össze. Az állandó visszavonulás, majd Bem távolléte demoralizálta a hadifoglyok közül verbuvált zászlóalj egy részét. A július 23-i dedrádi összecsapás során „a lengyel légió 61 embere átpártolt az ellenséghez".[75]

Kolozsvárott Czechowicz mellett Lipinski őrnagy fejtette ki a legnagyobb energiát a légió szervezése terén. Ezt mind Rucki, mind Slaski kiemeli. Lipinski nem érhette meg augusztus 2-át, amikor az általa szervezett két ulánusszázad útra kelt, hogy csatlakozzék Bemhez, s osztozzék vele Nagyszeben bevételének egy napos dicsőségében. A kolerában elhunyt lengyel őrnagy Rucki állítása szerint 270 lovast szerelt fel augusztus elejéig.[76] Feltehetően őket verte szét az augusztus 6-án katasztrófális vereséggel végződött nagyszebeni csata utolsó szakaszában a magyarokat üldöző orosz lovasság Kistoronynál.[77]

Kolozsvárott csak 60 lovas marad.[78] Bánffyhunyadnál őket vezeti rohamra Los ezredes, aki a kézitusában Slaski szerint hét, Rucki szerint tizenkét sebet kap. Halottnak hiszik. Felépül. Elfogják és Komáromban besorozzák az osztrák hadseregbe közlegénynek. Ezt is túléli. 1875-ben, nyolcvan éves korában hal meg Ilyvóban.

A Kolozsvár augusztus 14-én történt kiürítése utáni szomorú visszavonulás az erdélyi lengyel légió történetének szebb fejezetei közé tartozik. Az egyetlen egység, amely nem veszíti el fejét, s miután Keményt leváltják a kolozsvári hadosztály éléről, s helyére a frissen tábornokká kinevezett Gál Sándort állítják, még reménykedik is. (Dobay József ezredes is a seregben tartózkodik, de nem ő lesz az új parancsnok, mint ezt Slaski tévesen írja.) De az erdélyi hadsereg töredékének az útja nem a magyarországi hadszíntérre vezeti a lengyeleket. Ott a főhadsereg már augusztus 13-án letette a fegyvert. A felbomló, üldözött seregmaradék ennek hírére végül Zsibóra vonul. Az erdélyi kisváros egy újabb fegyverletétel színhelye lesz. A lengyel légió azonban megtagadja fegyverének átadását s tovább vonul Nagybánya felé, s csak annak térségében szóródik szét.

Az erdélyi lengyel légió jelentőségét nem lehet mérni a magyarországi lengyel légió jelentőségével, amelynek 1. zászlóalja, 1 és 2. dzsidásezrede valamint lovas félütege a szabadságharc hadseregének legkiválóbb egységei közé tartozott, s bizonyos esetekben meghatározó szerepet játszott a harctéren. Az erdélyi lengyel légió jelentősége elsősorban pszichológiai. Megléte, működése a szövetséges illúziójával tölthette el Erdély magyarságát.

74 OL R 14 Bem József iratai. 3. tétel.
75 *Gyalókay Jenő:* A besztercei hadosztály harcai 1849 nyarán, i.m. 95. o.
76 *Rucki,* 208. o.
77 *Cséffalvay István:* Az 1849 augusztus 5-i és 6-i nagyszebeni harcok orosz források szerint. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1933. 226. o.
78 *Rucki,* 207. o.

Edmund Slaski

EMLÉKIRATOK

Szüleimnek

Nem írom le menekülésemet, sem mindazt, ami kiváltotta. Onnan kezdem, hogy miután a havasokon átkeltem, megérkeztem Magyarországra. Mint tudjátok, csak a havasok választottak el Magyarországtól. Tömör leszek, mert mindaz, ami számomra érdekes volt, nem biztos, hogy másokat is érdekel. Előttetek is ismert okok miatt tartózkodtam attól, hogy érzelmeimnek hangot adjak. Így aztán semmi másról nem olvashattok, mint azokról az eseményekről, amelyeket megannyiszor elmeséltem és elmesélek még.

1849. június 20.(Bisztra–Slawny)

Magyarország

Június huszadikán déli tizenkét órakor léptem magyar földre. Lázas mozgást, silbakoló katonákat, fegyvercsörgést reméltem, s mit látok helyette: földjükön buzgólkodó, vagy kunyhójuk előtt egykedvűen csibukoló parasztokat. Az ő arcukról a legmerészebb képzelettel se lehetett volna leolvasni, hogy fikarcnyit is foglalkoztatja őket a politika. Egykedvűen fecserésztek a gazdaságról, s jöttünket a legcsekélyebb érdeklődéssel sem nyugtázták. Ez kellemetlenül érintett bennünket, akik éljenzéssel fűszerezett fogadtatást reméltünk. Egyszer csak felállt a tiszteletreméltó polgártársak közül valaki és sorra kezet fogott velünk: „Á' az urak Lengyelországból jöttek. Legyenek üdvözölve!" Ugyanaz a parasztember volt, aki néhány nappal azelőtt, hogy Bukowiecet elhagytam, arra járt, hogy ellopott tehenét visszaszerezze, s akit Ka ...i[1] csak teljes tekintélyének latbavetésével tudott a határőrök karmaiból kiszedni. Szerfelett megörült nekem, kínált amivel csak tudott, de balszerencsénkre csak azzal nem volt képes szolgálni, amire leginkább vágytunk. Nemcsak a magyarországi híreknek volt híjával, de még azt se tudta megmondani, merre állomásozik a legközelebbi hadtest. Ez a falu ugyanis a Bieszcady legmagasabb vonulatának végvonalán fekszik, lakói pedig ritkán kelnek át a hegyen s hagyják el ezt a félreeső szegletet. Csak azt tudta megmondani, hogy Slawnyban, amely négy órányi járásra fekszik Bisztrától,[2] nemzetőrség táborozik. Megígérte, hogy odavezet minket.

Általam soha nem látott hegyeken, meredélyeken, szakadékokon átvágva, a San folyóval majdhogynem egy ponton eredő Ung folyó forrásvidékén átkelve jutottunk el Slawnyba. Az úton főként az ösztökélt, hogy minél előbb találkozzunk olyasvalakivel, aki minket fogadni és eligazítani tud. Négy órás kimerítő menet után értük el az első slawny-i házat, a kocsmát. Már messziről kivehető volt egy gesztikulálva beszélgető kis fekete alak. Amikor már csak egy lépés választott el tőle, egy civil ruhát viselő zsidó emberre ismertünk benne, aki a vidék legmagasabb méltóságaként, teljhatalmú magyar ágensként mutatkozott be nekünk. Noha külseje egyáltalán nem keltett bizalmat, töretlen tettrekészségéről azonnal meggyőződhettem, amikor irodájába, azaz a kocsmába kísért, ahol a néhány nappal azelőtt a lutowski vásáron látott három zsidóra esett a pillantásom.

Tőle tudtam meg azt is, hogy Nagy-Bereznánál, egy mérföldnyire Slawnytól van egy kis magyar tábor, amely Dembinski[3] eperjesi és Kazinczy[4] munkácsi tábora között mintegy összeköttetésként szol-

1 Valószínűleg *József Kaweckiről* van szó, aki 1845-től Bukowiec tulajdonosa volt.

2 Bisztra?

3 *Dembinski, Henryk* (1791–1864) honvéd altábornagy. A Varsói Hercegség hadseregének tisztjeként végigküzdi a napóleoni háborúkat. Az 1830–31-es lengyel szabadságharcban tábornok, rövid ideig a lengyel hadsereg főparancsnoka. E kinevezését, hírnevét, bravúrosan végrehajtott litvániai visszavonulásának köszönhette. 1849 januárjában Kossuth hívására Magyarországra érkezik. Február 5-től honvéd altábornagy; egy hónap múlva eltávolítják. 1849. április 19-től a felsőmagyarországi hadsereg főparancsnoka. E posztjáról május 24-én lemond. Leköszönését mind Kossuth, mind Görgey elfogadja, s helyére június 1-én Wysocki tábornokot nevezi ki. Ezután derül ki, hogy Dembinski most is hirtelen volt, s nem gondolta komolyan a lemondását. Az ennek nyomán támadt huzavona miatt Wysocki gyakorlatilag csak június 15-én tudta elfoglalni új állását. Dembinski rövid idő múlva újból főszerephez jut; a Szeged térségében összevont honvéderől főparancsnoka lesz, de ekkor sem váltja be a hozzá fűzött reményket. A temesvári csatavesztés után kimenekül.

4 *Kazinczy Lajos* (1820–1849) honvéd ezredes. 1849 június elejétől az Ung-Ugocsa-Bereg-Máramaros megyében lévő csapatok főparancsnoka, s egy gyalogos tartalékhadosztály szervezője. Aradon halálra ítélik és október 20-án agyonlövik.

gált. Ígéretet kaptam arra nézvést is, hogy beajánl a bereznai táborparancsnokhoz és az ungvári kormánybiztoshoz,[5] noha egy zsidó ajánlásban nem nagyon bíztam. Természetesen csaknem az egész éjszakát átbeszélgettük és abban a reményben aludtunk el, hogy mielőbb elérjük vállalkozásunk célját.

Másnap reggel már hűlt helyét találtuk az ágensnek, de ott volt a nemzetőrség parancsnoka Vé...ssy százados[6], aki már ránk várt s intézkedett, hogy ökrösfogaton mehessünk tovább. Mással ugyanis aligha lehetett volna átkelni, mert az Uzsok és Berezna közötti postautat, amely az Ung folyó és az azt szegélyező égbeszökő sziklák között kanyargott, 500 öl hosszan hatalmas kősziklák torlaszolták el. Meg kell említenem, hogy Vé...synál már megérkezésem után kifaggatott egy huszárkapitány, kivel Przemyslben Bilinski tanácsosnál[7] találkoztam. A százados, mikor megtudta, hogy találkoztunk, rendkívül megörült, mivel Bilinski a sógora volt.

Úgy haladtunk, mint a kígyó. Minden egyes torlaszál ki kellett szállnunk és megannyi akadályon kellett átsegítenünk a szekeret. Az egyik útkanyarulatnál hirtelen megvillant egy fegyver... aztán még egy... és még egy. Hirtelenjében tizenegynéhány felfegyverzett férfiú termett elő. Ha ez máskor történik velünk, biztos, hogy útonállóknak véltem volna őket. Az egyiküknek ugyanis gyutacsos, a másikuknak kapszlis, a harmadikuknak kovás puskája volt, míg a negyedik pisztolyt markolva hadonászott. Ruházatuk elképesztően tarka-barka volt. Egy szó, mint száz, Rinaldini bandája sem lehetett volna különb. – Akkor persze könnyen rájött az ember, hogy magyar őrjárattal van dolga. Főként azután, hogy feltartóztattak, s mivel nem tudtak velünk szót váltani, egy magyar táborba kísértek minket. Szerencsére félúton összeakadtunk egy tejfeles szájú magyar főhadnaggyal, aki úgyahogy értett németül és nem csak kellemetlen kísérőinktől szabadított meg bennünket, de azt is közölte velünk, hogy a bereznai tábor tisztjei tudnak jöttünkről és türelmetlenül várnak ránk.

Alig haladtunk tovább, ismét fegyverek villantak a távolban: egy öreg nagybajuszú strázsamesterrel az élen huszárjárőr közeledett. Amikor meglátott bennünket, két sorba állította a bajtársait s az egész egység szívből jövő kiáltással fogadott minkett „Éljen a lengyel!"[8] Ez volt az a kiáltás, amit akkor ugyan nem értettem, de a magyarok részéről megannyi csatában végigkísérte a lengyeleket. Az egész tábor ezzel fogadta őket, amikor Kassánál megmentették a sereget, ezt harsogta az egész magyar hadsereg, amikor Tarcalnál, Szolnoknál egész zászlóaljakat vertek szét.[9] Nem találok szavakat megindultságom leírására, amikor a strázsamester leszállt a lováról és szívbéli öleléssel köszöntött bennünket magyar földön, s közben könnyek gyöngyöztek végig ősz bajuszán... Pedig csak egyszerű strázsamester volt.

Éjfél körül érkeztünk meg a táborba: a tisztek már aludtak, csak a bakák beszélgettek itt-ott fojtott hangon, hogy föl ne verjék bajtársaikat. Nem maradt más hátra, mint hogy a szekéraljban töltsük az éjszakát, s ez hűvös éjjel, könnyű öltözetben nem volt valami kellemes.

Június 22.

Az ébresztő aztán mindenért kárpótolt. Tisztek karéja vet körbe bennünket. Kérdések özönét zúdították ránk, úgy hogy érkezésünk se volt rájuk válaszolni. Egy sátorba invitáltak bennünket, ahol ételben, italban kedvünkre dúskálhattunk. Kellemesen telt az egész nap, de az a vágyunk, hogy minél előbb a mieink között, ismerőseink és barátaink körében legyünk, továbbutazásra ösztökélt bennünket... Szívélyesen búcsúpoharat – többek között tokajit – ürítettünk. De ami igaz, az igaz: Ilyvóból egy nap alatt eljutottunk Barlatówba, ahol éjszakáztunk, itt meg alig tettünk meg pár lépést. Pribék őrnagy[10] ugyanis, aki az egész sanoki körzetet ismerte, a kijelentésükre, hogy sanokiak vagyunk, nemcsak, hogy tovább engedni nem akart, hanem igyekezett végleg a táborban tartani minket. Egy napot valóban a táborában töltöttünk, de ezzel mit se veszítettünk, mert másnap az ő lovai repítettek bennünket, mint a zúgó Ung fölött süvítő szél, Ung vármegye festői völgyein át egészen Ungvárig.

5 Pribék Miklós őrnagyhoz és Eötvös Tamás Ung és Bereg megyei kormánybiztoshoz.

6 Az eredetiben szinte olvashatatlan név: Kékessy? Vékássy? Bona Gábor köteteiben sem Kékessy, sem Vékássy százados nem szerepel. Igaz, Kékessi (Blauhorn) Mihály a Kazinczy-hadosztály vezérkari főnöke volt századosi rangban. Esetleg róla lehet szó? (*Bona Gábor*: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49-ben. 2. kiadás. Bp., 1987. 196. o.).

7 Bilinski tanácsos. Esetleg Ignacy Bilinskiről (1828–1900), vagy apjáról lehet szó.

8 Eredetiben magyarul.

9 egész zászlóaljakat vert szét – Az 1848. december 11-én vívott vesztes kassai csatában Wladyslaw Tchorznicki alezredes 84 főből álló s gyalog harcoló „ulánusszázada" mentette meg a szétvert északi hadtest Bárcánál hagyott ágyúütegeit. Az 1849. január 22-i tarcali győzelméhez a felső-tiszai hadtestben harcoló kislétszámú lengyel légió is hozzájárult. Az 1849. március 5-i szolnoki csatában Poninski őrnagy 120 emberből álló „dzsidásezrede" kezdeményezte a Ferenc József dragonyosezredet szétverő lovasrohamot.

10 *Pribék Miklós* (1811–1856) honvéd őrnagy. 1849 tavaszán az Ung megyei mozgó nemzetőr-zászlóalj őrnagya, majd május végétől az ebből alakult 106. honvédzászlóalj parancsnoka. Néhány havi várfogság után kegyelmet kap.

Szót kell itt ejtenünk az irántunk oly élénk érdeklődést mutató ágens szerencsétlen végéről is. Amikor ugyanis az őrnagy meglátta őt, amint éppen komoly ábrázattal jelentéstételre jelentkezett nála, a következőket mondta neki: „Tudom, már mindent tudok. Tűnj a pokolba!" – „De őrnagy úr!" – „Aha, és még egyet akarok mondani: ha még egyszer meglátlak a határon, felköttetlek az első fára". Ezt követően felén fordult és mintha mi sem történt volna, folytatta a diskurzust. Ügyet sem vetett szegény ágensre, akit e dictum verbum teljesen letaglózott, s nem várva be a kilátásba helyezett ígéret teljesülését, illa berek, nádak erek, eltűnt:

mint szürke szamár a ködben,

hogy bottal üthettük a nyomát.

Ungvárott a Magyar Kaszinóban megtudtuk, hogy a Kormánybiztos,[11] aki ki kellett volna, hogy adja útipasszusunkat, nincs a városban. Mit volt mit tennünk, bementünk a Kaszinó nagytermébe, hogy legalább a sajtóból megtudjuk, mi újság. Meglepett bennünket, amit a Kaszinó szalonjában láttunk.

Az olvasóterem tele volt atillás szakállasokkal és díszes egyenruhás honvéd- és huszártisztekkel. Egy középre tolt asztalon állt a legtermetesebb szakállas és harsányan olvasta a magyar „Közlöny"[12] legfrissebb híreit. Az őt karéjozó kórus percenként tapsorkánnal fogadta szavait. Mi úgy álltunk ott, a német plundránkban, mint Bálám szamara. Már-már elöntött a keserűség, mert a kutya se törődött velünk, amikor egy úr kivált a hallgatóságból, s bávatag ábrázatunkról látva, hogy külföldiek vagyunk, hozzánk lépett. Miután megtudta, hogy lengyelekkel van dolga, beszédbe elegyedett velünk s meginvitált a szállására, amely ugyanabban a hotelben volt, ahol mi laktunk. Beszélgetésünk során mindenre kitértünk s megleltem benne azt, amit később annyi magyar emberben hiába kerestem: a nemzeti előítélettől mentes egészséges logikát. Hosszú órákat beszélgettünk. Búcsúzóul azt a szívességet tette nekünk az illető uraság, hogy Kazinczy tábornoktól[13] a kormánybiztoshoz pénzért igyekvő kapitány postakocsiján helyet kaptunk. A kapitány Szobráncra, a fürdőhelyre igyekezett, mivelhogy Eötvös ott tartózkodott. Akkor még nem tudtam, hogy a tehetséges tisztként köztiszteletnek örvendő Kazinczy tábornok nevét később átkozódva ejtik ki, s hogy ő lesz az ki nékem is vesztemet okozza.[14]

Június 24.

Egy-kettőre legyűrtük a Szobráncig tartó négy mérföldes utat s hamarosan feltűnt az iwoniczihez hasonló fekvésű fürdőhely. Összeszorult a szívem, amikor a Kormánybiztos lakhelyéül szolgáló kis palotához közeledtünk. Eszembe jutottak Dorosz szavai: „Mint a harcost rajtakapja. Megfaggatja"[15]

A verandán egy terebélyes asszonyság üldögélt. Pontosan olyan, mint a megboldogult Hanen-szyldné asszonyság. Teljesen elfedte termetével az aranybrokátos kanapét. A kapitány köszöntésére éppen csak felpillantott a kezében tartott újságból s bicentett pirospozsgás fizimiskájával. – Nagy baj – gondoltam –, itt Őnagysága hordja a kalapot... És igazam volt. De erről később. Pazar irodájában, aranybrokátos köntösben, havanna-szivart pöfékelve terpeszkedett Eötvös kormánybiztos, a kormányzó teljhatalmú hivatalnoka. Irodatisztek, írnokok, írnokocskák hada nyüzsgött körülötte. Szerfelett kedvesen fogadott s rendkívüli megelégedésére szolgált jövetelünk, mivel már hetek óta nem kapott biztos híreket Galíciából.

Itt némileg több teret kell szentelnem beszélgetésünknek, merthogy az bizonyos fokig rávilágít a magyarok lelkületére... Amikoron a határ mentén gyülekező oroszok számáról faggattak, azt válaszoltam, hogy itt karnyújtásnyira, a határ túloldalán 40 000 ember áll, Krakkó és Morvaország felé másik 40 000 vonult fel, a Stryji és a Csernovici körzetekben 20 000 állomásozik. Ez azt jelenti, hogy összesen 100 000-en vannak és még ugyanennyi várható! – „Ha! Ha! Ha!" – így a kormánybiztos – „Minden bizonnyal téved az úr! Csak a gyávák s a rosszhiszeműek ülhetnek fel az ilyen híreknek. Az én megbízható értesüléseim szerint az oroszok feleennyien sincsenek, s éppen hogy csak megindultak. Különben szentül meg vagyok győződve róla, hogy nem vonulnak be Magyarországra."

11 *Eötvös Tamás* (1800–1867) nemzetőr őrnagy: ellenzéki politikus. 1848 júniusától nemzetőr őrnagy, novembertől Munkács ideiglenes parancsnoka. E posztjáról 1849 február elején kerül az Ung megyei nemzetőrség élére, s lesz egyben Bereg és Ung megye kormánybiztosa és Bereg megye főispánja. A szabadságharc leverése után hat év várfogságra ítélik.

12 *Közlöny* – a kormány hivatalos lapja.

13 Kazinczy Lajos nem volt tábornok, csupán ezredes.

14 Slaski utalása a zsibói, 1849. augusztus 25-i fegyverletételre vonatkozik, amelyet Kazinczy ezredes a reménytelen hadihelyzetre való tekintettel, a lengyel légió és más alakulatok tisztjeinek tiltakozása ellenére határozott el.

15 Dorosz szavai – feltehetően az ilyvói Nemzeti Tanács emigrációból hazatért tagjáról, Slaskiék ismerőséről lehet szó.

Erre tételesen felsoroltam neki, hol, mikor, mennyien vonultak át, s én magam a saját szememmel hol láttam őket. Már-már sikerült meggyőznöm, amikor Őnagysága ellentmondást nem tűrő hangon közbekotyogott, hogy az lehetetlen, s így ennyiben maradtunk. Végigfutott a hátamon a hideg, belegondolva abba, hogy a környék valamennyi vezérlő tábornokát ezen iroda látja el hírekkel, ráadásul itt székelt Magyarország egyik legrátermettebb, teljhatalommal felruházott kormánybiztosa.

Nem akarván haszontalan diskurzust folytatni, kértük, hogy írja alá útlevelünket Wysocki kassai táborába.[16] Nem időztünk tovább a legkülönfélébb rendű és rangú vendégektől nyüzsgő fürdőhelyen, hanem gyalog nekivágtunk a legközelebbi faluba vezető útnak. Onnan aztán bérelt lovakon mentünk tovább baljós előérzetektől kísérve, nyomott hangulatban. Felfoghatatlan volt számomra a magyarok vak elbizakodottsága: megnyervén néhány csatát Ausztria ellen máris azt hitték, hogy az égvilágon senki se mer rájuk kezet emelni! Rájuk senki! A maroknyi vitéz, de rosszul felfegyverzett és kiképzett katonára, akik csak a külhoni légiók vasfegyelmére és végtelen odaadására támaszkodhattak. – Az ezredesek ezredeiktől, a tisztek zászlóaljaiktól és századaiktól távol múlatták az időt, emiatt az ellenség gyors benyomulása határtalan káoszt válthatott ki, s mindazt, ami ezzel jár.

Ezen a napon még egy állomást magunk mögött hagytunk és Kassától két mérföldnyire töltöttük az éjszakát. Itt már nyugtalanító hírek keringtek az orosz betörésről és a Barwineknél[17] vívott csatáról. Nem adtunk nekik teljes egészében hitelt s nyugodtan aludtunk. Hajnali háromkor Eperjes felől ágyúdörgés verte föl a csöndet. Felültünk az ágyban s gondterhelten hallgatóztunk, mert ugyan nem először remegett bele a dobhártyám, de amikor belémhasított az, hogy elkéstünk, hogy még mielőtt tettre kerülne sor, áldozatul esünk –, megrémültem. Gyorsan kipattantunk az ágyból és néhány páráló lovat kivezettünk az istállóból, hogy mielőbb Wysocki táborába lehessünk.

Június 25.

hajnala ködös-párás volt. A ködtakarót csak helyenként ütötte át a napsugár, be-beragyogva a széles országutat, ahol rajtunk kívül teremtett lélek nem volt. – Végre felkaptattunk a teljesen ködbe burkolózó Kassai hegy tetejére –, ahol hirtelen szekerek jelentek meg. Az eszeveszetten csörömpölő szekerekről – kérésünkre – csak „muszka!", „muszka!" kiáltással válaszoltak. A hegytetőn végre szembetalálkoztunk a 14. honvédzászlóalj tizenegynéhány felfegyverzett katonájával s őrnagyukkal,[18] aki előttünk pár órával hagyta el Szobráncfürdőt, de már nem jutott el időben az egységéhez. Sebbel-lobbal elmondta, hogy Dembinski elővédje, amelynek Bulharyn volt a parancsnoka,[19] Barwineknél helyt áll ugyan a muszkák ellen,[20] de Morva megye ellenséges érzületű lakói járhatatlan ösvényeken, a torlaszokat és a csapdákat kikerülve Dembinski seregét oldalba kapták és kivetették eperjesi állásából: Dembinski Kassán át Miskolc felé vonul vissza, ahol erősítéseket remél!

Itt kell kitérnem a magyar hadsereget erőinek ismertetésére is, mert a sajtóban hamis képet festettek róla. Én saját személyemben kötődtem hozzá, másrészt szemtanúk beszámolói alapján képet alkothattam róla! Dembinski északi hadserege a világgá kürtölt 40 000 fő helyett 12 honvéd zászlóaljból, 12 huszárszázadból, a légió 8 század gyalogosából, 4 század ulánusból, s 6 tüzérütegből állott. Ez az erő tartozott Dembinski személyes parancsnoksága alá![21] A balszárnyon egy előretolt honvéd zászlóalj,

16 *Wysocki, József* (1809–1872) a lengyel légió fő szervezője. 1849. május 6-tól tábornok, a Miskolcon szerveződő lengyel légió főparancsnoka. Június 20-án a légió már megszervezett egységeit Kassán át Eperjesre rendelte. A tervezett ütközetre azonban mégsem került sor, mert tudomást szerzett az ellenség nyomasztó túlerejéről, s június 22-én az Eperjesen összevont haderőnek elrendelte a visszavonulást. Összecsapásra az ellenség elővédjével két nappal később, Lemesnél került sor.

17 Barwineknél csak kisebb előőrsi golyóváltásra került sor.

18 A 14. honvéd zászlóalj a VII., Poeltenberg Ernő vezérőrnagy vezette hadtestben Győrnél állott. Az említett katonák a 13. vagy a 16. honvéd zászlóaljhoz tartozhattak; az őrnagy említése azonban arra mutat, hogy a 13. zászlóalj katonáiról van szó, mert az ő parancsnokuk Keresztes Imre őrnagy volt; míg a 16. zászlóalj parancsnoka Rohrman Károly százados.

19 *Bulharyn, Jerzy* (1798–1885) honvéd ezredes. Részt vett az 1830–31-es lengyel szabadságharcban, majd a 30-as évek elejének galíciai összeesküvő mozgalmaiban, emiatt Magyarországra kellett menekülnie. 1849 őszén a lengyel légió társszervezője, majd december 29-től formálisan a főparancsnoka.1849 januárjában Klapka felső-tiszai hadtestben dandár-, majd hadosztályparancsnok. Április végétől a 9. hadtestben hadosztályparancsnok. Kossuth a törökországi emigrációban tábornokká nevezi ki.

20 Június 20-án Lófalunál, 21-én Héthársnál, 23-án Somosnál került sor összecsapásra. A héthársi csatározásban nem Bulharyn, hanem Tadeusz Idzikowski őrnagy, dandárparancsnok vezette a magyar csapatokat, a lengyel gyalogságot közvetlenül Konstanty Matczyriski százados.

21 Wysocki közvetlen parancsnoksága alá a IX. hadtest és a lengyel légió már megszervezett egységei tartoztak, mintegy 10 000–10 500 ember.

egy század légiós és 40 huszár működött Görgey Ármin parancsnoksága alatt két ágyúval.[22] Nagybereznánál állott Pribék őrnagy egy honvéd zászlóaljjal, egy huszárszázaddal és 2 ágyúval. Odébb, a jobb szárnyon, Munkácsnál 6 honvéd zászlóaljjal, 2 század lengyel vadásszal, 4 lovasszázaddal és 3 ágyúüteggel Kazinczy tábornok állomásozott.[23] Ha Dembinskit jobban tájékoztatják a dolgok állásáról, ezen erőket összevonhatta volna, s húszegynéhány ezer emberrel még győztesen helyt is állhatott volna az oroszokkal szemben. Így azonban Görgei Ármin különítményét Túrócszentmárton alatt bekerítették és elfogták[24], Pribék a támadás elől jobbra kitért és csatlakozott a Munkács falai mögött tétlenkedő Kazinczyhoz. Dembinski, aki így megfosztódott fele haderejétől, állandó visszavonulásra kényszerült, hogy hadtestét ne semmisíthessék meg.

A Görgei Artur vezette főhadsereg ütközetlétszáma 60 000 ember volt. Csupa reguláris gyalogezredekből, s régi huszárezredekből állott, s emellett állandó összeköttetése volt Komárom 30 000 fős helyőrségével. Körülbelül 90 000 embert állíthatott ki a 120 000 főt számláló egyesült orosz-osztrák erők ellen. Ha ehhez hozzászámítjuk még a többi vár helyőrségét, a déli hadsereget és Bem 30 ezer fős hadtestét, a magyar hadsereg létszáma így se haladta meg a 180 000 főt. Vele szemben 200 000 orosz, 80 000 osztrák, 60 000 szláv és oláh állott.[25]

De térjünk vissza a mi utunkhoz! A magyar őrnagy ezen szavaira ott helyben megfordultunk és ugyanazon az úton siettünk visszafelé, amin jöttünk. E retiráda során, mialatt egy szekérre felkapaszkodtam, elveszítettem a Dyziótól kapott pénztárcát, benne 3 imperiállal és 20 ezüsthúszassal. A többi pénz szerencsére az oldaltáskámban volt. Az általunk nemrégiben odahagyott, néptelen, nyugodt kisvárosban megannyi lázasan beszélgető embercsoport támadt. – Mi anélkül, hogy bárkivel is beszédbe elegyedtünk volna, az ivóba siettünk, hogy elüssük éhünket és további útunkhoz előfogatot szerezzünk. Egy pillanat múlva benépesült a terem. Két illető kivált a tömegből s bárgyún komoly ábrázattal közölte velünk, hogy minden bizonnyal nyugtalanságot szító rémhíreket terjesztettünk, s ezért a bíró színe elé vezetnek bennünket. – Kikísértek az utcára: egy pillanaton belül szoros embergyűrű záródott körénk. – Szerencsére a menekülő szekerek ugyancsak nagy felfordulást okoztak, s így mi, élve a kínálkozó alkalommal, az első üres fogatba vetve magunkat megúsztuk a kellemetlenséget. – Némileg megkönnyebülve kérdeztük a kocsist, hová megyünk. – „Újhelyre."[26] – „Nincs még ott orosz?" – „Nincs." – „Rendben. Legyen hát Újhely." – A közbülső állomáson, ahol a lovak kifújták magukat, egy kövér szolgabíró meginvitált magához. – Ott találtuk a fiát, egy huszártisztet és egy magas sovány zsidót, aki a lengyel légió századosi egyenruháját viselte. Együtt akartunk tovább menni, de mivel nem tudtunk abban megállapodni, hogy melyik útvonalon – elváltunk. Mindenki ment tovább a maga útján. Két hét múlva Kolozsvárott mint sebészorvost láttam viszont az említett századost: az ifjabb Rapaport, az ilyvói Rapp doktor fia volt.[27]

Június 26.

Késő éjjel érkeztünk meg Újhelyre. A város visszhangzott a nők és gyermekek jajveszékelésétől, a menekülő szekerek csörömpölésétől. A hullámzó lármából időnként élesen kihallatszott egy-egy hírvivő huszár vágtató lovának csattogása. Mindez együtt nem tette kellemessé az éjszakánkat, bár a porta, amely értékeinek pakolásával volt elfoglalva, az ágyait rendelkezésünkre bocsájtotta. Alig aludtunk két órányit, amikor azzal a kellemes újsággal ébresztettek fel, hogy a felderítésre küldött huszárok az ellenséges előőrsök rendkívül gyors közeledéséről hoztak hírt. – Jajveszékelés, felfordulás, majd egy pillanat alatt kiürült a város. Ki-ki ingóságával együtt elpárolgott. Lovat ugyan már

22 *Görgei Ármin* (1812–1877) honvéd alezredes. 1848 szeptemberétől százados a 19. honvéd zászlóaljnál. 1849 április közepétől őrnagy és egy különítmény parancsnoka Felső-Magyarországon. Július elejétől alezredes és a Feldunai hadsereg központi hadműveleti irodájának vezetője. Előbb 14 évi várfogságra ítélik, majd rövid idő múlva kegyelmet kap.

23 Kazinczy ezredes hadosztálya 1849 június közepén 4260 főből, 305 lóból és 10 lövegből, július 6-án 7299 főből 694 lóból és 23 lövegből állott. A hadosztály alakulatai nem lengyelek voltak.

24 1849. június 22-én Túrócszentmártonnál csak Görgey Ármin különítményének egy részét, azaz a 2 honvédszázadból, 2 huszárszakaszból álló felderítő különítményét kerítették be és verték szét Grabbe csapatai.

25 Görgey Feldunai hadserege a komáromi várőrséggel és Görgey Ármin különítményével együtt június közepén kb. 47 000 főt számlált kb 9600 lóval és tábori löveggel. A nyári hadjáratban elszenvedett veszteségeket ugyan pótolták a Komáromba érkező újoncszállítmányok, de így is csupán a sereg létszámának szinten tartásához voltak elegendők. A vele szemben álló osztrák-orosz erők létszáma kb. 82 000 fő volt, 336 löveggel. A magyar hadsereg összlétszáma a várőrségekkel együtt érhette el a 180 000 főt. Az orosz-osztrák csapatok összlétszáma mintegy 375 ezer fő volt – a nemzetiségi felkelők nélkül. A román felkelők összlétszáma 10-20 000 fő között ingadozott.

26 Sátoraljaújhely.

27 Wladyslaw Rucki munkájában az erdélyi lengyel légió két orvosa szerepel név szerint: Sobieczanski és Rappaport.

korábban se lehetett kapni, de most aztán ezer dukátért se jutott hozzá az ember. Nem volt mi mást tenni, mint nyakunkba kapni a lábunkat, s amilyen gyorsan csak lehet, eltűnni a pokolba, merthogy a kozák kancsukáktól való félsz is űzött bennünket. Előbb az ispánok, főszolgabírók, szolgabírók és más cifrangosok négyesfogatai robogtak el mellettünk, majd a kurtanemesek szerény bricskái, végül meg a még szerényebb zsidó ekhósszekerek, teli síró-rívó porontyokkal, s velük elegyest az újhelyi szatócsok tehertaligái. Apránként úrrá lett rajtunk a szomorúság. Mind komorabbak lettünk, mígnem végleg magunkra maradtunk az országúton.

Egyszer csak patadobajt hallottunk – szerencsére nem kozák, hanem postalovakét. – „Megállj! " „Megállj!" És 20 ezüsthuszas lefizetése ellenében a postakocsis úgy döntött, hogy elvisz minket Sárospatakra. Vágtattunk, mint a szélvész és kellemes látványban volt részünk: a Bodrog túlpartján kozákok cirkáltak, de mi kikacagtuk a vitézeket, mert a Bodrogon nincs híd.

Sárospatakon megállt a postakocsi, mi pedig benéztünk a vendégfogadóba, amely tele volt megszeppent urakkal és dámákkal, kik éppen reggel félbehagyott toalettjük befejezésével voltak elfoglalva. Ha lett volna rá időnk, kedvünkre hódíthattunk volna, mert nyugodt ábrázatunkkal ugyancsak kiríttunk a félelemtől sápadt dunamenti lovagok közül. Márpedig köztudott, hogy a nők nem kedvelik a gyávákat. Két óra pihenés után Sárospatak apránként kezdett kiürülni. Az én Miluniom az utcákat járva ráakadt arra a négyes fogatra, amely bennünket Miskolcra vitt volna, s most egy urasághoz készült. Két órakor Olaszliszkán voltunk, ahol alkalmam volt az első üveg tokajit meginni. Éppen akkor kísérték át vasra verve Hurban szlovák légiójának maradékát. Négy órakor elhagytuk a Tokaj és Miskolc közötti útelágazást.

Villámként száguldottunk, s én fejemet lehajtva gondolataimba merültem... Hirtelen piros lángot vetett előttem egy csapka s ezüstös vállrojtok villantak a szemembe... fölpillantottam. – „Czechowski!" – „Edmund!". – Arra ocsúdtam föl, hogy egymás nyakába borulunk. – „Hová mész?" – „Miskolcra, Wysockihoz". – „Ott már oroszok vannak!" – „És az őrnagy úr hová?" – „Bemhez. Kolozsvárra. Tartsatok velem." – „Én az őrnagy úrral akár a pokolba is". – „Akkor hát megegyeztünk". – Átültünk a szekerére s fél óra múlva megpillantottuk a tokaji hegyet, egy óra múlva pedig a menekülők áradatával ellepett Tokajt.

Egy ellenségtől éjszaka meglepett város nem mutathatott volna nagyobb özönvíz utáni felfordulást, mint amit láttunk. Vásáros nap volt: a környékbeli polgárok, mivel semmit sem gyanítottak, rengeteg marhát hajtottak oda. – Aztán, te jóságos ég: menekülő szekerek, bricskák, lovak és emberszamarak meg állatszamarak zúdultak rájuk, magukkal sodorva a sátrakat, felborítva a standokat..., az egész tömeg az egyetlen Tisza-híd felé hömpölygött. Valami nagy vitéz szét akarta romboltatni a hidat az utászokkal, mire ők a hídra özönlöttek – s alig sikerült a robbantást megakadályozni. Miután meggyőződtünk róla, hogy a hidat nem fenyegeti veszély, leszakadtunk a menekülőkről, hagytuk, hadd menjenek. Mi jól betokajizva 4 órakor keltünk át a Tisza túlpartjára, Rakamazra. 6 órakor szedték szét a hidat, a kozákok 10 órakor lepték el Tokajt.

A Tiszán túl kezdődik csak az igazi Magyarország. Mind a tájat, mind az embereket illetően. A táj: puszta, végeláthatatlan, sehol egy fa, sehol víz. A vándor se a szemét, se fáradt tagjait nem pihentetheti meg. Állsz a szénaboglya tetején és nézel jobbra: mezőség, puszta, odébb az egykedvűen hömpölygő Tisza. Mintha megfertőzte volna a vidék egyhangúsága: a Tiszán túl arra is síkság (és semmi más). Nézel balra: mocsarak, szittyók, tavak, s a vadvizek fölé madarak felhője húz –... Mögötted a Tokaji hegység. Azt látod most is, jóllehet három nap és három éjszaka, hogy menekülsz tőle. Előtted egy két mérföldnyire elnyuló falu templomtornya – fölötted színtelen égbolt. Körötted a zenélő tücskök, a rikoltozó vízimadarak és a vonuló szekerek kerékknyikorgása által megzavart, mindent átható mély csönd. Itt senki se kel magányosan útra, csak szekérkaravánnal. Az egyedül úton levő hamar eltévedne. A vidék népe viszont mokány, talpraesett, legény a talpán: erős mint a medve, s akként is védi barlangját, ha kéretlen látogató érkezik. Ez volt az a vidék, ahol az első zászlóaljak és lovasszázadok megalakultak, amikor Kossuth pusztájukhoz hasonlóan nyílt proklamációja fegyverbe szólította őket.

Rakamazon összetorlódtak a szekerek. Nagy tülekedés támadt az előfogatokért. Ordítozás, sivítozás mindenfelé. Egyszerre húsz fuvaros esik neki a bírónak: vonják, lökdösik, ráncigálják. A bíró erős, mint egy atléta, fölragad egy furkósbotot s leteríti a hozzá közelebb eső ket, a többieket meg az ablakon át hányja ki, mint a rohadt almát. A többi fuvaros az erősítésükre siet, a hajdúk meg a parasztok a bíró védelmére kelnek: szabályos csata alakul ki, te, jó ég, az úton lévő dámák között is. Csak az ott állomásozó huszárszázad állítja helyre a rendet. Parancsnoka, Slonecki kapitány,[28] az iskolatársam bátya volt, aki, miután fölismerte Czechowskit, saját lovait fogatta be a bricskánk elé, s még a közösség összes előkelőségei előtt útnak indított bennünket.

28 *Slonecki, Rudolf* (1819–?). A szabadságharc kitörésekor huszárfőhadnagy a 6. Württemberg huszárezredben. 1848 elejétől főszázados és ezrede tartalékszázadának parancsnoka.

Június 27.

Az éjszakát a pusztán töltöttük. Június vége felé jártunk, de éjszaka metsző hideg volt. Úgy hogy én, mivel Galíciából könnyű nyári ruhában keltem útra, dideregtem, s egész éjjel le se húnytam a szemem. Ez reátok nézve annál is kellemesebb, mert (tőlem) nem hallotok oly harsány címen írt poémát, mint *éjszaka a pusztán.* Pedig ezt, ha meleg bekecs hevíti fagyos költői lelkemet, biztos, hogy meg nem ússzátok. – A magyar kocsison kívül még annak maskaraszerű felesége is velünk tartott, aki ugyancsak elszórakoztatott bennünket. Czechowski ugyanis elhitette vele, hogy tudok magyarul, bárhogy is szabadkoztam. Vagy két órán át be nem állt a szája, mígnem hogy hiába, nagy dühösen learisztokratázott. Alkonyatkor értük el Nánánst[29], a Hajdúság fővárosát, annak a néptörzsnek székhelyét, amellyel Attila ráijesztett Európa anyámasszony népeire. Valóban, a hajdúk őriztek meg legtöbbet eleik, a hunok jellemvonásaiból. Nánás 1000 lakosú község, odébb Böszörmény még nagyobb, s még távolabb Debrecen, Magyarország második fővárosa, amelyet az tett híressé, hogy miután Windischgrätz elfoglalta Pestet, ott tartották az országgyűlést. Ezek során a város nap mint nap bizonyságot tett hazafiasságáról és a közösségért hozott áldozatkészségéről.

Debrecenben nem tudtak az oroszok betöréséről. Mi voltunk e sorscsapás első hírhozói. Emiatt, amíg az előfogat cseréjére vártunk, ezernyi kérdéssel árasztottak el minket. Már-már a lovak közé csaptunk, amikor odalépett hozzánk egy glaszékesztyűs illető, kezében lovaglóostorral. – „A lengyel bajtársak a légióban szolgálnak? Kikhez van szerencsém?" – „Czechowski". – „Slaski" . – „Hogyan? Slaski? Csak nem az ilyvói tanácsos fia? Kinek otthonáról Mania annyi jót írt." – „Mania? – s nekem kihez van szerencsém?" – „Bialoskurski!" – „Csak nem az osztrák főhadnagy?" – „De igen, aki most hadifogoly."

Erre anélkül, hogy válaszoltam volna, körbenéztem, hol az őr, vagy a felvigyázó honvéd. Mire ő mosolyogva folytatta: – „Tudom, kit keres, de hiába. Harmincheten vagyunk itt tisztek, s valamennyien szabadon járunk-kelünk, a többiek mind a magyar hadsereg szolgálatába álltak. Hülyék lennénk megszökni. Mi itt 30 forint zsoldot kapunk s a városon belül nem korlátozzák szabadságunkat. A városkapun kívül az első paraszt belénk vágná a kaszáját, cséphadaróval verné be a gyűlölt ellenség koponyáját.[30]

A főhadnagy szavainak bizonyossága szerint mégse bántak oly barbárul a hadifoglyokkal, mint azt a német sajtó világgá kürtölte. Mi több, jobb sorsuk volt, mint nekünk. De erről majd később.

Debrecentől négy postaállomásnyira fekszik Nagyvárad (Grosswardein). – Terméketlen sík vidék – köves, homokos halmokkal tarkítva. Nem volt részünk semmi olyasféle látványban, amely az egyhangú tájkép után megnyugtatott volna. Először láttam Magyarországon olyan eszközt, amellyel az árulást megtorolták: akasztófát. Rajta asszott hullát himbált a szél. Később Erdélyben, ahol az oláhok kegyetlen vadságukkal és a szászok kimeríthetetlen fortélyos árulásukkal fittyet hánytak Bemnek, ki igazságérzetükre apellált, több ilyet láttam.

Június 28.

Hajnalban Nagyváradhoz közel megálltunk egy kocsmában, mivel a három nap és három éjjel tartó utazás a futárszekéren alaposan kimerített bennünket. Belépünk a kocsmába, hát két egyenruhás illetőre esik a pillantásom. Egy asztal körül ültek. Amikor meglátták Czechowskit, feltűnően zavartan pattantak fel. – „Czechowski, hogy kerülsz máris ide?" – „Jordan! Los, öreg harcos! benneteket meg mi szél fújt errefelé?" – Nem tudtam e harsány kérdéseket mire vélni, de mint később kiderült, a következőkről volt szó: Bem, akinek csupa ügyefogyott parancsnokok álltak a légiója élén, belefáradva örökös intrikáikba s a kölcsönös bepanaszolásokba, s meggyőződvén róla, hogy az érintettek egyike se különb a deákné vásznánál, elküldte Jordan őrnagyot,[31] a franciaországi tisztiiskolát megjárt fiatalembert, hogy kerítsen egy öreg, tapasztalt katonatisztet, akire rábízhatja a lengyelek szervezését és parancsnokságát. Ő maga ugyanis egyedül nem tudott pusztán velük foglalkozni, lévén a nyakán az ország minden gondja-baja.

Los és Czechowski éppen akkor érkeztek Miskolcra, mint ő. Jordan, úgy gondolván, hogy könnyebben befolyása alatt tarthatja Lost, mint Czechowskit, mivelhogy az utóbbi katonai tekintélyét res-

29 Hajdúnánáson szervezték a magyarországi lengyel légió 2. zászlóalját.

30 A Mihail Ivanovics Cseodajev tábornok IV. hadteste közeledtének hírére támadt zűrzavarban június 30-án a városban tartózkodó ötvennyolc osztrák tiszt közül a nép hármat agyonvert, tizennyolcat megsebesített. A városi tanács a lincselés ügyében nyomozást rendelt el.

31 *Jordan, Wladyslaw* (1819–1891). Részt vesz az 1846-os galíciai felkelésben. 1848 novemberétől századosi rangban Bem segédtisztje. Decemberben – többek között Dembinski Magyarországra hívása ügyében – Párizsba utazik. Visszatérése után őrnagyként ismét Bem segédtisztje. 1853-tól alezredes a török hadseregben.

pektálnia kellene, pártfogásba vette Lost és lóhalálában elindult vele Nyíregyházára. Czechowski, miután másnap se Lost, se Jordant nem találta Miskolcon, ám tudván, mi lehet úticéljuk, Tokajnak fordította szekere rúdját. Így futottunk össze vele. Mindketten fontosnak tartották, hogy mielőbb Bem színe elé kerüljenek, ezért a nyaktörő sietség, amelynek az okát eddig én képtelen voltam felfogni. A két rossz közül a jobbikat választották; látszólag jó képet vágtak e törzstiszti találkozóhoz s egy bricskába szálltak, s merthogy már nem tudták maguknak kikaparni a gesztenyét, közösen tervezgették azt, hogy mi legyen.

Mi Gerczynski kapitánnyal a másik bricskában hallgattuk egy vén baka adomáit, ki megjárván Itáliát, Törökországot és Algériát, vaskos történeteket mesélt a török és arab szerájokról, a beduinokról és a beduin nőkről, s a hátralévő utat imigyen kellemesen eltöltve gördültünk be dél körül Nagyváradra.

Nagyvárad nyüzsgött a zajos erdélyi és bánsági vendégektől, kik innen is onnan is azért jöttek, hogy (Kossuth) Lajos tüzes szónoklatait hallgassák – s Bem apó szelíd ábrázatát mustrálják. Merthogy ők Magyarország két leghíresebb és legrajongottabb férfiúja; az európai forradalom óriásai – egyikőjük a lelkesítés, másikójuk a végrehajtás mestere. Három napja azért jöttek Nagyváradra, hogy a közeli fenyegető orosz támadás kapcsán tanácskozzanak.[32] De jött a hír, hogy nincs már idő a tanácskozásra, így egyikőjük elutazott talpra állítani, lelkesíteni a nemzetet, a másikuk védelmezni a gondjaira bízott országrészt ősi ellenségével szemben, akit Varsó és Osztrolenka csatatereiről jól ismert, (de) már alkalma volt vele Nagyszebennél is találkozni.

A városban több lengyellel találkoztam: – Langie kapitánnyal-nem kapitánnyal[33] – az ifju Zarzyckival[34] (ki az utászoknál szolgált), s többekkel, kik Bem seregében, többekkel, kik Dembinskinél szolgáltak. Mindkét oldalt az az ocsmány becsvágy fűtötte, hogy a másiktól verbuváljon, csábítson át embereket a saját soraiba. Esténként pedig a szállodában találkoztak, hogy kölcsönösen mocskolják egymás vezéreit. A civakodó lengyel képe az 1848-as egyetemi bizottság tagja számára persze nem jelentett újdonságot, annál nagyobb megelégedésemre szolgált, amikor e jeleneteket magam mögött tudhattam, s a négyesfogat Erdélybe röpített, ahol a harc, a dicsőség, a kitüntetés (– a vezér dicséretének) vágya, s mindaz, aminek elébe nézhetett az ember, lelkesedéssel töltötték el az ifjút.

Június 29.

A vezérkari tisztek előre mentek, mi pedig Gierczynskire vártunk, aki a bakákkal elment inni. Fáradtságos mászkálás után akadtunk rá, s így csak 11 körül tudtunk elindulni. Őszintén szólva nem bíztunk abban, hogy az őrnagyot Kolozsvár előtt utólérjük. Útközben az oláh hegyekben éjszakáztunk. Hogy ott, azt a megerősített faluvégi őrségeken, a bokrok között sűrűn megbúvó őrszemeken és a bennünket ellenségesen méregető lakosokon lehetett észrevenni.

A hideg futkosott a hátunkon, mert az oláhok az egyenként elfogott foglyokkal nem tréfáltak: annak, akinek meg kellett halnia, előbb a nyelvét tépték ki, majd a szemét sütötték ki, legvégül pedig a kezét és a lábát vágták le. Ez volt a szokásos halálnem, mert a fanatizált csürhe bosszúja féktelen volt.

Elhagytuk Feketetót, a bevehetetlen hegyszorost, ahol többszázan dolgoztak a megerősített őrhelyek és a torlaszok építésén. – Az út folyvást a hegyek között vezet, amelyek nem oly fokozatosan növekednek, mint a mi Kárpátjaink, hanem hirtelen válnak behavazott csúcsokkal tarajozott óriásokká. Mindenfelé csupa szakadék, minden vad, mint a szurdokokat lakó hegyirablók. A hegyek között – miután kijutottunk egy hatalmas szurdokból, a szemközti hegyoldalban – fénygirland lobbant föl. – „Mi az?" – kérdeztem a kocsist. – „Hát mi lenne? Az oláhok költöznek át egy biztonságosabb helyre." – Valóban azok: az oláhok, akiket Bem a völgyekből kifüstölt, a legbevehetetlenebb hegyek, szurdokok közé vetették be magukat, de a Tábornok rendíthetetlen tettereje ott is utolérte őket. Ha ugyanis pár nap nyugtot hagytak nekik, elég volt egy lélegzetvételnyi pillanat, s máris meglepték a magyarokat. Erről tanúskodott a császárhű harcosok által földig rombolt Nagyenyed,[35] a 10 000 lemészárolt asszony és gyermek, s a mintegy 100 felperzselt és kirabolt falu.

Éjfél volt mire elértük Kolozsvár kapuját. – „Állj! Ki vagy?" – kiáltották felénk a magyar őrök. – „Lengyelek, katonák!" – „Jóéjszakát!" „Jóéjszakát!" – Egy hosszú, csendes, néptelen utcán mentünk

32 Kossuth és Bem 1849. június 19–20-án találkozott Nagyváradon. Következésképp Slaski téved a találkozás dátumát illetően.

33 *Langie, Antoni* (1829–1866). Fontos szerepet játszott a galíciai nemzeti mozgalomban. Galíciai megbízatásából visszatérve ő vitte a Rembowski által szervezett dzsidásszakaszt Debrecenből Erdélybe. Emlékirata szerint Kossuth megbízásából Magyarországon maradt a kormányzó családja mellett. Letartóztatták, bebörtönözték. Emlékiratait 1860-ban vetette papírra.

34 *Zarzycki* utászfőhadnagy.

35 Nagyenyedet másodszor 1849. január 9-én dúlták fel Axente-Sever román lándzsásai; irtózatos mészárlást hajtottak végre a lakosság körében.

végig. Mindenütt kioltották a mécset. A zárt ablakok mögött csak itt-ott csörrent kard, s a zárt ajtók mögül csak helyenként szűrődött ki hangosabb magyar beszéd. Hol szálljunk meg? Nem tudjuk, hol Czechowski? – hol vannak a mieink? Miután hosszasan küszködtünk az álommal és a szilvapálinkával, Gierczynskinek eszébe jutott egy ismerős kocsma, ahová hosszas zörgetés után végül beengedték az eltévedt vándorokat. Rettenetesen álmos voltam, így aztán nem tudtam felismerni a borozgató társaságot. Gierczynski néhány kortyot ivott a hazára, majd német nyelven tört frázisok ütötték meg a fülemet s máris az igazak álmát aludtam. Oly mélyen, hogy még az égzengés, villámcsattogás se zavart volna.

Erdély

Június 30.

Csak másnap délben tudtak felrázni. Öltözködés közben tudtam meg, hogy sajnos lengyel baka nincs már Kolozsvárott. Bem mindnyájukat magával vitte Besztercére a muszkák ellen. Gierczynski már reggel elutazott, mi pedig Milko (Leszczynskivel) alvajáróként téblábóltunk a piactéren. A szerencse útunkba terelte Czechowskit. – „Jó, hogy találkozunk, mert mi dél után indulunk a tábornokhoz." – „Akkor mi is megyünk". – „Várjátok inkább itt." – „De őrnagy úr, hová gondol? Az lehetetlen." – „Hát jó! Gyertek akkor Zarzyckihoz".[36]

Kíváncsi voltam erre a figurára, akiről már Nagyváradon annyi rosszat hallottam. Bementünk a Bethlen-palotába. Zarzycki alezredes Kossuth nővérének (sógornőjének – K. I.) Meszlényinek a vőlegénye,[37] egy ízig-vérig roicé, elgondolkozva ült a széken. – „Á, Czechowski! tudod, hogy Gierczynskit lecsukattam. Képzeld, századosnak adta ki magát, pedig Bem sohase adott neki ilyen rangot.[38] Miskolcon a demokratákkal mulatozott, századosi gázsit húzott. Tipikus demokrata! Nem tudom, mit nem képzelnek ezek az emberek magukról?" – Czechowski ekkor mutatott be minket, mint önkénteseket! – „Á, á... remek! – A tábornok biztosan beveszi őket hadfiaknak" – (nota bene, ez inkább lenézés volt, mintsem különösebb kegy) – Tudod, köztünk szólva, Bem pár napja összecsapott az oroszokkal. Mit nem tesz az Isten, az egyik diákuracska bevágja magát Piotrowski hintajába és mint hírhozó, lóhalálában Kolozsvárra vágtat. Meglátod, mit teszek vele. Kiköpött demokrata. Nem tudom, mit nem képzelnek ezek az emberek magukról?" Nagy vonalakban ez a beszélgetés is jól jellemezte Zarzyckit. Bővebben majd később róla.

Minden arra bíztatott, hogy mielőbb útnak induljunk. Alig haraptunk valamit a Kossuthhoz címzett vendégfogadóban, s ismét Zarzycki előtt találtuk magunkat. A Kossuthhoz címzett fogadóban játszódott le a tragédia Piotrowski egyik főhadnagyával, kit Zarzycki magyar tisztek jelenlétében megalázott. Megfosztotta rangjelzéseitől és elkergette őt Kolozsvárról, Erdélyből.[39] Baj van – gondoltam –, nagy baj! – Mi köze ennek hozzánk! – Ez nem katona! – Elvesztettem a kedvem és ettől a pillanattól kezdve Zarzycki engem is hozzászámíthatott ellenségeinek hosszú-hosszú sorához, akik amúgy se szívesen bocsájtanák meg neki, egykori osztrák tisztnek és Vogel[40] kedvencének azt, hogy márholnapra úgy felvitte Isten a dolgát. Annál jobban gyűlölték a gőgös diktátort.

Kettőkor indultunk el. A társaság Zarzyckiből, Losból, Czechowskiból, Jordanból, Zarzycki segédtisztjéből, Janusiewiczből[41], mi kettőnkből és még egy személyből állott, kinek röviden megraj-

36 *Zarzycki, Dionizy* (1821–?) A Nugent gyalogezred hadnagya. 1848 decemberétől honvéd százados és Bem segédtisztje. 1849 márciusa végétől őrnagy, július közepétől alezredes. 1851-től Oszman bej néven a török hadsereg alezredese.

37 Itt valóban Kossuth húgáról, Meszlényi Rudolfné, Kossuth Zsuzsannáról (1817–1854) van szó; arról azonban nem tudunk, hogy gyengéd szálak fűzték volna Zarzycki alezredeshez. Jó volt viszont a kapcsolata a már említett Wladyslaw Jordan őrnaggyal: de az ő eljegyzésükről sem tudunk. Kossuth másik húga, Kossuth Emília férjét Zsulavszky Zsigmondnak hívták; lehet, hogy Slaskit ez a lengyelesen hangzó név tévesztette meg. Zsulavszky 1831 után, Zygmunt Zulawskiként került Magyarországra.

38 Gierczynski Walenty esetében Zarzycki fellépése eredményes lehetett, mert neve a Wysocki-emlékirat végén közétett civil emigránsok listáján szerepel – rangmegjelölés nélkül. (Wysocki, 148. o.).

39 *Kajetan Wincency Müller* hadnagyról van szó, aki a bécsi légióval került Erdélybe, s ott később beállt a lengyel légióba. 1848 júniusában, orvosi tanácsra, betegszabadságot kért Zarzyckitől, aki botrányos jelenetek közepette azonnal leszereltette honfitársát, anélkül, hogy illetményét kifizette volna. Az esetet a *Honvéd* szerkesztősége is szóvá tette: *Honvéd,* 1848. június 20.

40 *Vogel, Anton* (?–1867) cs. kir. vezérőrnagy. Az 1849 áprilisában Felső-Magyarországra betörő osztrák hadosztály parancsnoka.

41 *Janusiewicz* a „fiatal emigrációnak" az 1848-as galíciai eseményekben fontos szerepet játszó tagja. A nyomozati aktákták kiemelik litvániai származását.

zolom a portréját. Egy Beck[42] nevű poznani lengyelről van szó, akinek a feleségébe a Tábornok állítólag szerelmes volt. A férj, miután tudomást szerzett a Tábornok hadisikereiről, odahagyta a hivatalát és a családját, Magyarországra szökött, hogy a tündöklő csillag fényében sütkérezhessék. Tisztára úgy festett, mint Hegel: hosszú orr, filozófus termet és szófűzés jellemezte. Katonás vonást szemernyit se lehetett benne felfedezni: ulánus ő úgy volt, ahogy a hajdú harangöntő.

Utunk folyamán némiképpen megismerkedhettem a légió történetével. Amikor megérkeztem, az erdélyi légió két csapatból állott. Az első, amelynek Piotrowski ezredes volt a parancsnoka, Kowalski őrnagy gyenge zászlóaljából[43] és Przewlocki kapitány[44] vörös hajtókás ulánusainak két századából, valamint egy vadászcsapatból állott. Ez utóbbinak Podhajski főhadnagy[45] volt a parancsnoka. Ezt a légiót még Máramarosszigeten Piotrowski kezdte el szervezni. Februárban-márciusban 96 embere volt, áprilisban, miután Bleszynski,[46] egy ilyvói festő és őrnagy lett szervezője, aki színpadra való, ötnegyed rőfnyi magas, hamis arannyal kivarrt csapkát huzott a fejükbe, 200 embert számlált. Júniusban, miután sorait az oláhok elleni hadjárat megritkította (a föntebbi parancsnokok alatt 30 tisztet és 300 ember számlált) Dés és Beszterce között táborozott.[47] Bleszynski Kolozsvárott ült kóterben, mivel nem tudott elszámolni 16 000 forinttal. Váltig állítgatta, hogy a csapkák nyelték el a pénzt; Bem Woronieckit állította a helyére.[48] A másik légiós csapat Zarzycki parancsnoksága alatt egy erős gyalogoszászlóaljból – parancsnoka: Strzelecki őrnagy[49], két század kékcsapkás ulánusból – parancsnokuk: Lipinski őrnagy[50] és Maleski kapitány[51] összesen 400 gyalogosból és 150 lovasból állott. Nemcsak kétszer oly erős és jobban szervezett, alaposabban felszerelt volt, mint az első, de Bem táborában tartózkodott s tisztjei is jobbak voltak.

Ezen kívül rendelkezett egy fél ágyuüteggel is, amely az oláhok elleni hadjáratban derekasan helyt állt, noha az volt az első hadjárata.

Miután vázlatos képet adtam a légiónkról, visszatérek utazásunk leírásához. Elhagyván Kolozsvár kapuját és első földhányásait, felgyújtott falvakon, fáktól megcsupaszított utakon, néptelen udvarokon vonultunk végig. Mindaz amit láttunk, mindennél jobban tanúskodott Urbannak [52] és fegyelmezett hadainak retirádájáról. De még beszédesebb tanúi voltak azok a rongyos, nyomorult gyerekek, akik varjúhadként gubbasztottak otthonuk romhalmai körül s éhhalállal küszködve, beesett szemmel hevertek az árokban. Kenyér után tátogtak, de nem volt senki, aki enniük adjon, mert az apjukat saját

42 Tudomásunk szerint Bem 1848-ban nem járt Poznanban. A történetírásnak nincsenek hiteles információi a tábornoknak a gyengébb nemhez fűződő kapcsolatairól. Az említett Beck felesége pedig semmi esetre sem azonos azzal a Wilhelmine von Beck (Beck Vilma) nevű állítólagos bárónővel aki 1848–49-ben kémszolgálatokat teljesített a magyar hadseregnek, s működéséről tökéletesen megbízhatatlan emlékiratokat hagyott hátra.

43 *Kowalski, Ferdynand* (1817–1870), százados. Összeesküvésbeni részvétel miatt menekülnie kell Orosz-Lengyelországból (1843). Poroszországban egy évre bebörtönzik, mint menekültet (1844). Kiszabadulása után Franciaországba távozik. 1847-ben a párizsi lengyel Katonai Iskola növendéke. 1848-ban a przemysli akadémiai gárda instruktora. Magyarországon előbb Rembowski őrnagy segédtisztje, majd az erdélyi lengyel légió 2. zászlóaljának szervezője. Engedetlensége miatt hadbíróság elé állítják, de az ítélethozatal előtt megszökik. Törökországban csatlakozik egykori bajtársaihoz. Az emlékiratokban olykor őrnagyként szerepel.

44 *Przewlocki, Klemens Lukasz* (1818 v. 1819–1873), kapitány. Öccsével, Waleriannal együtt Magyarországon harcol. Az erdélyi lengyel légió lovasságának egyik szervezője. A krími háború idején a török hadsereg ezredese. 1863-ban csatlakozik a cserkesz felkelőkhöz.

45 *Podhajski, Eugeniusz* százados az erdélyi lengyel légió vadászcsapatánál.

46 *Bleszynski v. Blyszynski, Teofil* (?–?) őrnagy. Az 1831-es lengyel szabadságharcot századosként küzdötte végig. Az emigrációban a Lengyel Demokrata Társaság tagja. 1848-ban az ilyvói Nemzeti Gárda egyik századának parancsnoka. Besztercén az ő nevéhez fűződik a lengyel légió első századának szervezése.

47 Az 1849. június 8–18. között Kemény Farkas ezredes vezetésével lezajlott, az érchegységi román felkelés felszámolását célzó hadjáratban nem vettek részt a lengyel légió egységei. Slaski utalása valószínűleg a havasok észak felől történő cernírozásra (ostromzár alatt tartásra) vonatkozik.

48 *Woroniecki, Mieczyslaw* (1825–1849), honvéd alezredes. 1848 januárjától hadnagy az 1. (János) dragonyosezredben. Júliusban vadászcsapatot szervez Pesten s a nyár folyamán a Délvidéken harcol. Október közepétől őrnagy. 1849 februárjától az erdélyi lengyel légió egyik szervezője. Áprilisban alezredessé léptetik elő. Augusztus elején Dessewffy tábornok segédtisztje. Szőregnél fogságba esik. Halálra ítélik és 1849. október 20-án felakasztják.

49 *Strzelecki, Michal (Erazm ?)* (1816–1836), honvéd őrnagy. A bécsújhelyi Katonai Akadémia növendéke. Zászlós a 30. gyalogezredben. 1841-ben összeesküvésbeni részvétel gyanúja miatt leszerelik. Részt vesz az októberi bécsi forradalomban. 1848 decemberétől százados Bem törzsében. 1849. július 1-től az erdélyi lengyel légió 1. zászlóaljának szervezője és őrnagya. Az 1863/64-es lengyel szabadságharcban hal hősi halált.

50 *Lipinski, Izydor* (?–1849), őrnagy, az erdélyi lengyel légió lovasságának szervezője. Kolerában hal meg.

51 *Malecki.* Valószínűleg elírás és Maluskiról lehet szó. L. a 64. sz. jegyzetet!

52 *Urban, Karl* (1802–1877) (1851-től von, báró), a cs. kir. 17. (2. oláh) határőr gyalogezred ezredese, Felső-Erdély katonai parancsnoka. Altábornagyként hal meg.

portájukon mészárolták le, anyjuk pedig otthonuk romjai alatt lelte halálát. Nem lehet azon csodálkozni, hogy a „pardon" oly csekély visszhangot vert a magyar harcosok szívében.

Hátat fordítottunk a pusztítás eme képeinek, mert a szívünk ugyis tele volt keserűséggel. Pár mérföldenként váltottunk lovakat. Elhaladtunk Torda mellett, ahol a Bánffy grófok híres ménesei vannak, de nem volt érkezésünk megtekinteni őket. Estére már Marosvásárhelyen voltunk. Azt reméltük, hogy ott találjuk a lengyel lovasságot is.

Marosvásárhely néptelen, csendes: látszik, hogy Erdély leghazafiasabb városa. Az ifjuság fegyvert fogott és elment Bem apóval védeni a hazát, a nők pedig a zárt ablakok mögött zászlót hímeztek és tépést csináltak. Tizenegynéhány lengyel ulánus kószált az utcákon. Azok, akik nem jutottak lószerszámhoz. Tekintetükön látszik, hogy szégyennel tölti el őket a tétlenség, akkor, amikor testvéreik harcolnak. Rendre azzal a kérdéssel állnak elő, hogy van-e már nyereg. Szeretnének egy szempillantás alatt a harcmezőn, teremni, ahol lehet, hogy a halál vár rájuk, lehet, leteríti őket az első orosz ágyúgolyó.

Július 1.

Hajnalodott, mire Szászrégenre értünk. Szerencsétlen város, szerencsétlen emlékhelye annak a bosszúnak, amit a székelyek az áruló szászokon álltak.[53] A magyarok eme esküdt ellenségei, akik ellenük nem személyesen harcoltak ugyan, mégis a legérzékenyebb sebet ütötték rajtuk. Nem tudta őket sem Bem atyai jóindulata jobb belátásra bírni, se Damaszkin[54] vasmarka megtörni – : a magyarok legcsekélyebb kudarcának visszhangjaként ellenük fordultak, fellázadtak, bújtatták a felfegyverzett oláhokat, élelmet szállítottak az ellenségnek, tájékoztatták őt Bem csapatainak elhelyezkedéséről. Egy szó, mint száz, ellenséges kémek, segélyhadak, szállítók voltak. E tengernyi árulással túlfeszítették a húrt, míg végül – s ezt később maga Bem is helyeselte – Szászrégent a földdel tették egyenlővé.

Hajnalban a felázott, agyagos földúton elindultunk Tekére, remélvén, hogy a Tábornokot még ott találjuk. Elkéstünk: már nem volt ott. Huszonnégy órával azelőtt hagyta el Tekét, és senki se tudta, mi történt vele. Mintha a föld nyelte volna el.

Ahhoz, hogy bármit is megértsünk a Tábornok mozgásából, röviden vázolnunk kell a hadszínteret. Erdély kulcspontja, mármint bevehetetlen kulcspontja a Borgóprundi hegyszoros. Akinek az a kezében van s némi tartalékkal rendelkezik a közeli Besztercén, annak nincs mit nyugtalankodnia Felső-Erdély miatt.

Ím', az a szoros a Tábornok kezében volt s nyugodtan foglalkozott a déli területek ügyeivel. Egyszer csak jön a hír, hogy a parancsnok gyalázatos megfutamodása miatt a muszkák bevették a hegyszorost. Ő villámgyorsan összevonta a keze ügyébe eső erőket s három napon belül pár ezer emberrel visszavette Besztercét, a világ e páratlan szép fekvésű hadállását. Besztercéből két út vezet Kolozsvárra: az egyik Dés felé, a másik Marosvásárhely felé. Ha mindkét utat ellenőrzése alatt tartotta, akkor az egyiken is és a másikon is visszavonulhatott, míg az üldözésére indult ellenséget állandóan az fenyegette, hogy elvágják a visszavonulási útját. A másik csapat ugyanis merész hadmozdulattal véget vethetett az ellenség visszavonulása reményének. Bem, miután a háromszoros túlerő kiszorította Besztercéről, szokása szerint szakadatlan utóvédharcot víva vonult vissza Tekére, ahol új erőket vont magához, s közben parancsot adott a többi egységnek, hogy vonuljanak Besztercére, maga pedig 40 óráig tartó erőltetett menettel, fizetett veztőkkel kelt át a hegyi utakon. Nyilván az volt a terve, hogy az ellenség hátába kerüljön, s mialatt Dés felől előlről is támadják, két tűz közé fogja és teljesen megsemmisitse őt.

Így álltak a dolgok, amikor Tekére érkeztünk. A város mintha teljesen kihalt volna. A szász lakosok a hegyekbe húzódtak, csak a poggyászt őrizö 200 fős osztag lepte el a piacteret és a szomszédos utcákat. Nem titkolták, hogy innentől kezdve már veszélyes útszakasz áll előttünk, mivel a környék hemzsegett a hegyek között és a szurdokokban meghúzódott szász és oláh menekültektől. Ráadásul az ellenséges előörsök Tekétől egy mérföldnyire cirkáltak, így könnyen beléjük ütközhettünk. A tekei helyőrség már ezen az éjszakán várta az oláhok támadását. Választhattunk: vagy a városban koncoltatjuk fel magunkat, vagy a hadtest nyomába szegődve tesszük kockára az életünket. Kupaktanácsot tartván úgy döntöttünk: égen-földön, de megkeressük a Tábornokot. A fegyvertárból puskát és töltést vételeztünk és Isten nevében elindultunk. Vakmerő vállalkozás volt – sohasem felejtem el, s ha csak magam lettem volna a részese, el se hinném, hogy megtörtént. Amikor elhagytuk a várost, meg-

53 Szászrégent 1848. november 1-ről 2-ra virradó éjjel rabolták ki és gyújtották fel a székely felkelés erői. Slaski itt némileg későbbi eseményeket is visszavetít, hiszen Bem ekkor még nem volt az erdélyi magyar erők parancsnoka.

54 *Damaszkin György* (1815–1857), honvéd alezredes. 1849. február 22-től, mint őrnagy a 73. zászlóalj parancsnoka, június 21-től alezredes, a besztercei hadosztály parancsnoka. Aradon 12 évre ítélik, de rövid idő múlva kegyelmet kap.

számoltuk, mennyien vagyunk: nyolcan voltunk. Zarzycki és Janusiewicz még Marosvásárhelyen faképnél hagytak bennünket.[55] Mindegyikünk puskát tartott a vállán és pisztolyt az övébe tűzve. Négyet ütött az óra, amikor kigördültünk Tekéről, s a három mérföldre fekvő Besztercének fordítottuk a sze kerünk rúdját. Az utat egyikünk se ismerte.

Alig tettünk egy mérföldet, a szemközti hegyoldalon, de irdatlan távolságban, felfedeztünk két huszárt: egy oláh kémet üldöztek. Figyelmüket szerfelett lekötötte ez a hajsza, mert mindkét fél rendkívüli fürgeségről és találékonyságról árulkodott. Végre, egy óra hosszat tartó vadászat után elkapták a kémet. Minket már ha akartak, se láthattak volna, mert lefelé ereszkedtünk a hatalmas hegyről, befelé egy ritkás, de végeláthatatlan tölgyerdőbe.

– „Vigyázat!" – kiáltotta Czechowski az első szekérben. Jobbra tőlünk, vagy 1000 lépésre fehér szíjazatok villantak – összesen hat. Lövés nélkül haladtunk el egymás mellett.

– „Vigyázat!" – kiáltotta Jordan. Balra, legfeljebb 100 lépésre egy svalizsér[56] ügetett. „Lő!" kiáltotta egyikünk. Jordan lőtt, de célt tévesztett. A svalizsér eltűnt a fák között.

Baj van, tekintetes úr, le kell térnünk a főútról! – És máris, ott helyben letértünk a hepe-hupás, gyökérhálós, köves erdőaljára. Minden pillanatban fel akartunk borulni. Közben lassanként beesteledett. Egyszeriben fehéren kirajzolódott egy ház, majd egy másik, végül egy egész falu. A falu felől tizenegynéhány szekér keréknyikorgása hallatszott „Hó! Hóha!" kiáltások kíséretében. Élelmiszerszállító szekér-vonat volt, vagy 10 szekér, megrakva kenyérrel és szalonnával. Strzelecki segédtisztjének, egy főhadnagynak a vezetésével egy huszárszakasz kísérte. A szekerek körül vagy 20 éhes székely téblábolt. Megbabonázva szították be az élelem illatát. A falu kihaltnak tetszett: minden ajtaja, ablaka bezárva. Teremtett lelket se látni, a mi lovaink meg fáradtak, fel kellene váltani az előfogatokat, meg kellene tudakolni az utat, mivel ez a szállítmány két órával előttünk hagyta el Tekét.

A segédtisztnek jó ötlete támadt, rámordult a székelyekre, akik 5 perc múlva fülön fogva odacipelték az ásítozó bírót. Az a világ összes szentjére esküdözött, hogy nálánál igazabb hazafit nem hordott hátán a föld.

Megtudtuk tőle, hogy a Tábornok hajnali négykor vonult át Neudorfon, merthogy úgy hívták a falut. Oly váratlanul, hogy még arra is volt a magyaroknak érkezése, hogy az utcán elfogjanak egy svlizsér járőrt. A Tábornok két vezetőt fogadott fel, hogy átkeljenek a hegyiutakon. Hogy most merre lehet? Ki tudja?

Ennyi elég volt egy megszeppent embertől. Lovakat váltottunk s nekivágtunk a hegyeknek. A kocsisok közül kettő cigány volt, a többi szász. Közvetlenül Neudorfon túl egy hatalmas hegy emelkedik. Késő este lett, mire, szűnni nem akaró esőtől kísérve, megmásztuk. Míg be nem sötétedett, felismertük a patanyomokat és az ágyú kerekeinek nyomait, de a hegytetőn minden addig kivehető jel beleolvadt a homályba. Ahhoz azonban nem férhetett kétség, hogy a sereg nyomában vagyunk. Leereszkedtünk a hegyről, biztosak lévén benne, hogy elmaradozó katonákra akadunk, akik pontos felvilágosítással szolgálhatnak.

A hegy derekától lefelé az erdő sűrűbb, tömöttebb lett. Miután a szélső fákat magunk mögött hagytuk, a hegy lábánál elterülő kis völgybe értünk. Pár száz méterrel odébb a sűrű homályon átfehérlettek a falu, község, vagy város szélső háza. „Állj! nem árt az óvatosság!" – kiáltotta Czechowski. – „Főhadnagy!" – szólt oda a segédtisztnek – „Keríts elő valakit és szedd ki belőle, merre a tábor?"

Annak ellenére, hogy helyzetünk felől biztosak voltunk, mindegyikünk visszafojtott lélegzettel hallgatta, hogy a főhadnagy mit beszél a szásszal. – „Átvonult-e erre valamilyen hadsereg?" – kérdezte az ablakból kihajolt embert. „Nem, tekintetes úr, nem vonult át erre senki, viszont jött egy Besztercéről és tábort vert körülöttünk, mert azok a hitvány magyarok úgy meglepték a mieinket, mintha az égből pottyantak volna. Emiatt aztán azoknak vissza kellett vonulniuk!"

Szegény szász, bizonyára azt hitte, hogy egy orosz ulánussal beszél. A főhadnagy, lélekjelenlétét megőrizve nem hagyta, hogy a szász rájöjjön a tévedésére, mert az mindnyájunkra nézve végzetes lehetett. Egy pillanat, s a szász felpeckelt szájjal feküdt a földön, kis csapatunk pedig a lehető legnagyobb csendben elkezdett visszahúzódni: Czechowski retirádát rendelt el.

Mindvégig megőriztük hidegvérünket: a lovak, a szekerek, az emberek nesztelen árnyakként vonultak a felázott földön, amikor hirtelen, mintegy 1000 lépésnyi távolságban, ügető lovasegység patazaja és kardcsörgés verte föl a csendet. Balszerencsénkre e baljós visszhang gyorsabb mozgásra ösztökélte a szekereket és ez felkeltette az ellenség figyelmét. – „A szekereknek végük" – suttogta csendesen, de határozottan az őrnagy. – „Mindenkinek usgyi az erdő széle, s ott várja a további parancsaimat!" – Ezt követően mindenki némán az erdő felé vetette magát. Az ellenséges lovasság vágtába fogott. Alig értük el az erdő szélét, már hallottuk is a svalizsérok üdvrivalgását, amely jelezte, hogy poggyászunkat elfogták, s bennünket is ugyanaz a veszély fenyeget. Az őrnagy továbbra is vál-

55 Zarzycki alezredes Marosvásárhely térparancsnoka lett.

56 Svalizsér (cheveaux-léger): könnyűlovas, pallossal, karabéllyal, pisztollyal felszerelt csapatnem tagja.

lalta a parancsnok szerepét: „Tizenöt métert húzódjunk be az erdőbe! Állj! Keressétek meg az utat!" Öt perc sem telt belé és a székely a fák között a közeli útra vezette a szekérkaravánt, jóllehet olyan sötét volt, hogy két lépésnyire se lehetett látni. A gyalogság csatárláncba bomlott a fák között és azt a parancsot kapta, hogy csak az ellenség közeledésére vonuljon vissza. Mégpedig nem az ellenkező irányba mint mi, hogy félrevezesse az üldözőket. – A lovasság elől és hátul sorakozott fel, középen Los fogata és a két megmentett szekér: az egyiken én, Milko, Beck meg a légió három szlovák katonája ült, a másikon hat székely.

A gyalogságra nézve veszélyes parancs, amelyet egyébként morgás nélkül fogadtak és teljesítettek, mentett meg bennünket. Amit ugyanis Czechowski sejtett, bekövetkezett: a svalizsérok, megtudván a szász kocsisoktól, micsoda zsákmányt engedtek ki a markukból, nem mertek bennünket az erdőben üldözőbe venni, hanem bevágtattak a faluba, fellármázták az elővédet, és így fél óra múlva tekintélyes gyalogság szállta meg az erdő szegélyét.

A székelyek híven teljesítették a parancsot s csak akkor kezdtek visszahúzódni az erdőbe, amikor a gyalogság puskalövésnyire megközelítette őket. De a recsegő-ropogó gallyak s a muszkák mind közelebbről hangzó vad kiáltozásai érzékeltették az üldözők jelentős tömegét és gyors közeledését.

Mindegyikünk visszafojtotta lélegzetét, hogy ne vonjuk magunkra az ellenség figyelmét. A zuhogó eső is elmosott részünkről mindenféle neszt. De éppen akkor, amikor a muszkák lármája velünk egyvonalban, de túlnan hallatszott, s már-már azt hittük megmenekültünk a közvetlen veszedelemtől, az ezredes fogatának szász kocsisa, nem akarván elszalasztani a kedvező pillanatot, oly iszonyatosat „hahózott!", hogy zengett belé az erdő. – „Elvesztünk!" – kiáltotta az ezredes, de mielőtt a szász megismételhette volna áruló kiáltását, megvillant a székely szablyája (puskatusa), s a kocsis szétzúzott koponyával hevert a földön. Kiáltása ennek ellenére véres gyümölcsöt termett, mert erdőszerte mgdördültek a fegyverek s a muszkák a visszavonuló gyalogosaink közül többet eltaláltak.

– „Uram!" – súgta oda a cigány az ezredesnek –, adjatok egy dukátot, s én kiviszlek innen titeket." – „Ki vállal a szavaidért kezességet?" – „Itt, ez a holttest", – válaszolta a cigány a halott szászra mutatva – „Meg aztán nincs számotokra más menedék, uram!"

Természetesen, nem volt más választás. A cigány előreszökkent és öt perc múlva megtalálta a mellékösvényt. Helyben megfordulván, az addigi utunkhoz viszonyítva szinte merőlegesen ereszkedtünk alá. Az ezredes fogatának lovai mindegyre elcsúsztak úgy, hogy ki kellett fognunk őket. Tizenketten húztuk folyvást visszatartva a szekeret a rettenetes síkos, agyagos hegyi úton. Minden pillanatban el-elcsúszott valamelyikünk, s a kiálló kövekkel, gyökerekkel felsértette kezét, lábát. Ráadásul mindez éjjel. Az éjszaka pedig sötét volt, mint a kriptában. Jobbra szakadék, mögöttünk a muszkák. Ha valamelyikünk addig nem tudott imádkozni, ott megtanult, mert mindnyájan előbb hittük, hogy ütött az utolsó óránk, mint hogy megmenekülünk.

Még nem pitymallott, amikor leértünk a hegy lábához. – Ekkor, itt fogták be az első pár pihent lovat a fogat elé, mi pedig, miután felváltottak bennünket, sorra felkapaszkodtunk a szekerekre, hogy bezötyögjünk Neudorfba[57], ahol megpihentünk és előfogatokat váltottunk volna szándékunk szerint. A balszerencse megint engem hozott össze Beckkel. Alig hunytam le a szememet és zuhantam mély álomba, iszonyatos kiáltásra riadtam, s a szekér is megrándult alattam. Emlékezetes viadal szemtanúja lehettem: az én Beckem éppen akkor gurult le a szász kocsissal együtt a sáros országútra. Noha a váratlan ébredés rámijesztett, a hirtelen párviadal láttán kitört belőlem a nevetés. A hosszú, szikár filozófus, mint az óriáskígyó, fojtó öleléssel fonta át karjával és lábával a kövér, pohos szászt, aki szinte elmerült az országút sarában. Mindketten artikulátlanul üvöltöttek, úgy hogy nem lehetett megkülönböztetni, ki kit ver. Mielőtt a szekérről lekászálódtam, a csata már el is dőlt. Méghozzá egyértelműen a filozófus javára. Így nekem csupán az a szerep maradt, amelyet Sizinier játszott a *Párizs rejtelmei*ben, vagyis: hogy kiszabadítsam a félholtra fojtott kocsist és megtudakoljam e váratlan összecsapás okát.

A dolog a következőképpen festett: a szász vagy szándékosan, vagy figyelmetlenségből egyenesen tovább hajtott akkor, amikor a szekerek jobbra elkanyarodtak. Szerencsére nem tett kétszáz lépést, amikor a felriadt filozófus nem éppen finoman tartotta őt vissza attól, hogy az oláhok táborába fuvarozzon minket.

Visszafordultunk. A bakák a kocsma előtt táboroztak. A tisztek az egyik szobában metélték le – a szó szoros értelmében – a sarat a ruhájukról és a lábbelijükről. A bennünk lüktető idegfeszültség nem hagyott bennünket elaludni, így még hajnalban elindultunk a táborba, összeszedegetve a tegnapi összecsapás nyomán szétszóródott székelyeket. A székely ugyanis, amennyire alkalmatlan a szabályos hadviselésre, annyira rátermett a partizánharcra. A legnagyobb kudarc után se rebben messzire az egységétől s bár ha tömegben van, könnyen szétverik, néhány nap múlva megtalálja a táborát, még ha

57 Neudorf ez esetben Szászújfalut jelöli a korábbi Oláhújfaluval szemben.

hegyek, folyók választanák is el tőle. Ismerte e tulajdonságukat a tábornok is, és a legkisebb kitüntetésükért is gazdagon megjutalmazta őket. Így a legelső hívó szavára hadba szálltak és ő csodát művelt velük.

A táborra sűrű köd borult, s emiatt majdnem összecsaptunk egy erős huszárjárőrrel. A huszárok ugyanis, meghallván a gyalogosok ütemes lábdobogását, s tudván hogy ebbe az irányba senkit sem küldtek ki a táborból, kivont karddal és „éljen a magyar" kiáltással vetették ránk magukat. „Éljen Bem!" – visszhangozta a baka s a felemelt kardok, előre szegezett szuronyok rögvest iménti helyükre kerültek. A viadal helyett rövid eszmecsere támadt arról, hogy hol? mi? hogyan? – és viszontlátásra a táborban.

Bem északi hadseregének tábora egy dombokkal övezett kis völgyben helyezkedett el, amelyet erről is, arról is egy-egy szurdokon át lehetett megközelíteni. A tábornok mindkettőt ellenőrzése alatt tartotta, ezért nyugodtan várta Besztercén a kolozsvári erősítéseket, hogy a védekező harcot, szokásához híven, támadó háborúvá változtassa, majd egyetlen huszárvágással pontot tegyen a hadjáratra. Ez a tábor inkább az ázsiai népvándorlások táboraira emlékeztetett, amely festőinek festői volt ugyan, de nem biztos, hogy a fegyelmezett sorkatona gyönyörűségét lelte volna benne. De azért az a katona is, aki nem heverészett nyílegyenesen sorakozó sátrak valamelyikében, hanem más szállásán őgyelgett, a dobszóra, vagy a riasztólövésre egy szempillantás alatt fegyverben állt, s a kockázó vagy kártyázó székelyeknek is éppúgy nehezen lehetett volna bármit is szemére vetni, mint annak a német silbaknak, aki úgy posztolt, mint aki karót nyelt.

A törzset Besztercén rendezték be, arra vettük hát az irányt. A piactér tele volt katonákkal. „Megérkeztek az új parancsnokaink" – szállott szájról-szájra. Mindannyian belefáradtak már az ideiglenes, festett parancsnokokba, s tart karokkal fogadták az öreg katonákat. Elsőként Müller, az ilyvói egyetemi gárda első századának századosa,[58] aki a légióban hadnagyként szolgált. Nagy igyekeztében, mármint hogy elsőként ölelje meg Czechowskit, megcsúszott és teljes hosszában belezuhant a várost átszelő csatornába. A se vége, se hossza üdvözlések, kérdezősködések után végre elszállásoltak bennünket.

Másnap, miután bemutatkoztunk a Tábornoknak, Milekkel elváltunk egymástól. Ő, mint hadfi, a kékhajtókás ulánusokhoz lépett be, én ugyanilyen sarzsival Strzelecki zászlóaljába. Mivel még nem volt mundérom, mindaddig nem hagytam el kvártélyomat, míg útipoggászunkat ki nem pakolták. És délután négytől tizennégy órát aludtam egyfolytában, amikoris a házigazdám, aki nem akarta halálosan mély álmomat megzavarni, hirtelen felrázott, s azzal a hírrel lepett meg, hogy négykor híradót vertek, s hogy a város helyőrségét alkotó légió egy órával ezelőtt elmasírozott. Villámgyorsan felpattantam, egy pillanaton belül a piactéren termettem, ahol a Tábornok már felnyergelt lovát tartó két emberen kívül teremtett lélek sem tartózkodott. Fél órai vad futás után, melynek során a távolodó dobszó érzékeltette az irányt, utólértem a tábort.

Mindenki fegyverben állott. Az egy tömegben tömörülő gyalogság parancsra várt, hogy elfoglalja állásait. A balszárny ulánusai bal lábukat kengyelben tartva, dzsidájukat a nyergen átvetve türelmetlenül várták a trombitaszót. – A lónyihogás, az elővédtől vágtató futárok lovának patadobaja, az alparancsnokok harsány parancsszavai mind-mind a közeli csatát jelezték. A tüzérség, amely közvetlenül a Tábornoktól kapta a parancsokat, mozdulatlanul állott. – Négy órás parádé után végre odavágtatott Lukinich százados[59] s azt a parancsot hozta, hogy mindenki foglalja el korábbi helyét, az orosz előőrsök ugyanis, amelyek előrenyomultak, dél körül visszahúzódtak előbbi állásaikba. Okulván az első leckéből, nem akaródzott visszamenni a városba, hanem egy sanoki férfiú, Gumowski százados[60] sátrába szállásoltattam be magam, ahol a bakák rendszeres összejöveteleiket tartották. Vagyishogy összejöttek, fecsegtek, adomáztak. Katonatörténeteket hallottam nemcsak a lipcsei csatáról, de még a somosierrariól is.[61] Emellett változtalanul fűtött bennünket a remény, hogy csatába megyünk, s farkasszemet nézünk a veszedelemmel. Mindez persze az ifjú szívek lelkesítésére, hevítésére, megbabonázására szolgált.

58 *Müller, Antoni*: 1848-ban az ilyvói Akadémiai Légió egyik századának parancsnoka. Mint hadnagy, századparancsnok az erdélyi lengyel légió 1. zászlóaljában.

59 *Lukenich (Lukinich) József* (?–1849). 1848 őszén őrmester, majd hadnagy, 1849 márciusának közepétől pedig főhadnagy a 32. zászlóaljnál. Május közepétől százados és Bem segédtisztje. A július 10-i besztercei csatában hal hősi halált.

60 *Gumowski, Apolinary*: 1848 decemberében tizedes Tchorznicki alezredes Bárcánál dicsőséget aratott századában. 1849 nyarán századparancsnok az erdélyi lengyel légió 1. zászlóaljában.

61 Az 1813. október 16–18-án vívott lipcsei csatában a lengyelek, Napóleon leghívebb szövetségei, 9 000 halottat, sebesültet és foglyot veszítettek. 1808. november 30-án a gárda lengyel könnyűlovas ezredének ügyeletes százada Napóleon szeme láttára fergeteges rohammal elfoglalta a nehezen bevehetőnek tartott Somosierrai hegyszorost, s ezzel megnyílt az út Madrid felé.

Balszerencsénkre a politika kiűzött bennünket a paradicsomból. A Tábornoknál tartott hosszú megbeszélések nyomán az a nézet alakult ki, hogy a nemzet érdekeit is szem előtt tartva jobb lenne, ha a rosszul felfegyverzett és félig felruházott lengyel katonákat nem tennék ki annak, hogy szétverjék és elpusztítsák, hanem a szétszórt lengyel töredékegységeket inkább kivonnák a harctérről és egy hátországi táborba koncentrálnák, ott ruháznák fel és képeznék ki őket megfelelően a fegyverforgatásra. Így kellőképpen készen állhatnak majd arra, hogy a hazába bevonuljanak. Ennek megvalósítását ugyanis Bem az első sikeres ütközet után kilátásba helyezte.

Ez szent elképzelés volt, de megvalósításához rátermett elmék kellettek, akik a szervezés kormánykerekét kézben tartva, minden erejükkel e cél megvalósítására törekszenek. Eszközökben bőviben voltak, s rendelkeztek a Tábornok tejhatalmú megbízásával is. A szervezők azonban nagyobb részt a régi katonák közül kerültek ki, s tökéletes munkát akartak végezni ott, ahol jót is alig lehetett, vagyis pár száz ember alaki kiképzésével foglalkoztak, mialatt ezer várakozott tétlenül fegyverre és egyenruhára.

Los lett a szervező bizottság elnöke ezredesi rangban, tagjai pedig: Zarzycki alezredes, Czechowski, Strzelecki, Jordan és Lipinski őrnagyok. Lost átmenetileg semmilyen aktív szolgálattal nem bízták meg. Czechowskit nevezték ki a 2. zászlóalj parancsnokának. Az addigi parancsnokot, Kowalski őrnagyot hadbíróság elő készültek állítani. Strzelecki megmaradt az 1. zászlóalj parancsnokának. Llipinskire várt a világoskék hajtókás ulánusok, Jordanra a mályvavörös hajtókás ulánusok szervezése. Az 1. zászlóalj, amelynek szervezését befejezettnek tekintették, Besztercén maradt, a többi csapatok parancsot kaptak, hogy térjenek vissza Kolozsvárra. Oda tartottak a bizottság tagjai is. Czechowski közölte, hogy szívesen magával vinnie. Ráálltam – és július 5-én Désen és Tordán át elindultunk a végzetünk által kijelölt helyre.

Besztercétől 2 mérföldnyire találkoztunk a 2. zászlóalj adjutánsával, Skuluz főhadnaggyal,[62] akit azért küldtek előre, hogy az őt fél mérfölddel követő egység érkezését jelentse. Rövid tanácskozás után Czechowski úgy döntött, hogy egyelőre meghagyja a parancsnokságot Kowalskinak, de átadja neki a Tábornok parancsát, amely őt Kolozsvárra rendeli. Nem tudom, hogy az őrnagy birtokában volt-e ily parancs, vagy csak egyszerűen nem bízott a légió fegyelmezettségében s attól tartott, hogy a bakák ellene szegülnek. Az ellenség tőrbecsalása persze nem feltétlenül nemes, de mindenképpen politikus cselekedet volt, s legyőzése nagyobb valószínűséggel kecsegtett így, mint nyílt színen. Ez a politika azonban, mint később kiderült, rossz vért szült. Kowalski ugyanis, megszimatolván a veszélyt, nyíltan kifogásolta a parancsokat. A két törzstiszt láttán Kowalski megállította a csapatot. Czechowski átadta neki a Tábornok parancsait és szemlét tartott a gyalogság meg a lovasság fölött. Az összesen 200 főből álló zászlóaljjal ugyanis 40 fős vadászcsapat és egy fél svardon ulánusféleség is tartott.

El tudom képzelni, mit érezhetett Czechowski, a hadapródiskola növendéke, aki hozzászokott a fegyelmezett szász-téri[63] katonákhoz, amikor megszemlélte a hajtókáig sáros egyenruhájú, két láb magas csapkákat viselő, rozsdás fintákat markoló katonákat. E velencei karneváli gyülekezetből kellett zászlóaljat faragnia. Gyorsan véget vetett a szemlének. – „Fujj! micsoda maskarádék!" – köpött ki a fogai között, s fölkapaszkodott a szekérre. Hosszú időn át egy szót se lehetett kiszedni belőle. Július 6-án Kolozsvárott állottunk, s miután bekvártélyoztak bennünket, vártuk hogy megérkezzék Los és Lipinski, s nekiláthassunk a bizottság szervezésének. Kowalskit meg azért vártuk, hogy mielőbb nekifoghassunk a légió átszervezésének.

Az előbbi simábban ment, mint az utóbbi. Néhány nap elteltével a bizottság tagjai, Strzeleckit leszámítva, megérkeztek Kolozsvárra. Kowalskira azonban hiába vártunk.

A bizottság az alábbiakat tette bevezetőül: a Tábornok nevében valamennyi magyar csapatot felszólította, hogy a soraiban szolgáló lengyeleknek tegyék lehetővé a (lengyel – K.I.) nemzeti lobogó alatti egyesülést. Ezen kívül Maluski kapitánynak,[64] aki a búzavirágkék hajtókás ulánusokat szervezte Máramaros vármegye székhelyén, Máramarosszigetén, parancsot küldött, hogy a már felszerelt 30 bajtársával együtt vonuljon Kolozsvárra, s hozza magával a jelentős gyalogsági és lovassági rak-

62 *Skuluz* főhadnagy egyike azon lengyel tiszteknek, akikről nem rendelkezünk adattal. Feltehetően az ilyvói Nemzeti gárdában szolgált.

63 Utalás az 1816 és 1830 között a kongresszusi Lengyel Királyság fővárosában, a varsói Szász-téren Konstantin nagyherceg előtt tartott díszszemlékre.

64 *Maluski, Aleksander Antoni* (1813–1890), kapitány. Mint őrmester részt vesz az 1831-es lengyel szabadságharcban. Az emigrációban a Lengyel Demokrata Társaság aktív tagja. Az erdélyi lengyel légió lovasságának szervezője. Az amerikai polgárháborút őrnagyként küzdötte végig az északiak seregében. 1865 és 1870 között az Egyesült Államok franciaországi konzulja.

tárkészletet. Fronczek századost[65] és Langie főhadnagyot, akiket már korábban Aradra küldtek, felhatalmazták, hogy az császári ulánusezred egész ott található lófelszerelési készletét hozzák el.[66]

Minden ment, mint a karikacsapás, csak Kowalski egységét várta hiába a bizottság. Aggodalmunk jogossága beigazolódott. Futár érkezett Désről és azt a hírt hozta, hogy Kowalski a gyalogsággal és a lovassággal, ahelyett, hogy Kolozsvárnak vonult volna, erőltetett menetben megindult a határ felé azzal a szándékkal, hogy Dembinski táborával egyesüljön.

Jóllehet ezt teljességgel a zászlóaljparancsnok és Skawinski kapitány forralta ki,[67] akik a két lengyel gyűlölködéséből, vagyis inkább irigykedéséből hasznot akartak húzni, könnyen meg tudták nyerni a tiszteket. Ők ugyanis mind hozzászoktak az addigi ügyefogyott vezérek lazasághoz, s mint a tűztől, féltek Czechowski szigorú tekintetétől, aki kemény szolgálatot és vasfegyelmet ígért.

Szerencsére Kowalskinak nem sikerült a tervet végrehajtania, mert a mellékutakon közlekedő futárok mindenütt megelőzték, és az imígyen idejekorán értesített magyar hatóságok se pénzt, se előfogatot nem adtak neki. Mivel aztán így feltartóztatták, kénytelen volt a menetet lassítani. Ez pedig lehetővé tette Czechowskinak, hogy beérje és megállítsa az egységet, jóllehet az már elérte Erdély határát.

Az első pillanatban másról se volt szó, mint hadbíróság elé állításról, agyonlövetésről, stb. Mivel azonban nem az volt az elsődleges, hogy szigorú példát statuáljanak, hanem az, hogy növeljék és megerősítsék a légiót, be kellett érni azzal, hogy mindkét felelőst áristomba zárták, s ezzel pontot tettek az ügyre.

A légió napról-napra növekedett. Mielőtt még Kowalski megérkezett volna, Strzelecki küldött 60 lábadozót és muszka foglyot. Az utóbbiakat ugyanis nem küldhette azonnal az ellenség ellen. Érkezett néhány elégedetlen baka Wysocki táborából is, s várható volt Aradról Fronczek százados 300–400 egykor galíciai ezredekben szolgáló hadifogollyal. Az utóbbiak vállalták, hogy a légióban szolgálnak. Czechowskinak és a bizottságnak az volt a legfőbb feladata, hogy e bakákat uniformisba bújtassa, mert az ezernyi tarka-barka mundérban képtelenség volt a világ előtt mutatkozni.

Én, mint hadfi, a törzsben dolgoztam. Mivel pedig Los ezredes segédtisztjén, Janusiewicz kapitányon kívül mást nem osztottak be az irodára, bőven volt mit tennünk.

Eleinte minden békés egyetértében zajlott, de rövidesen beigazolódtak a közmondásban foglaltak, azazhogy három lengyel képtelen egy dologban megegyezni. Főleg, ha törzstisztekről van szó. A bizottság tagjai mind jobban összekülönböztek egymással. Legelőször a Zarzycki alezredessel szembeni ellenérzések kerültek felszínre, aki, látva, hogy nincs befolyása a tanácsban, áthelyezését kérte Bemhez, akinél mint magyar tiszt szolgált. (Mint hallom, most nagy szerepet játszik Kisázsiában.)[68] Később Los, aki mindenáron igazi ezredes és parancsnok akart lenni – a bizottságban őt csupán az elnökség tekintette annak – összekülönbözött Czechowskival és Jordannal. Ettől kezdve az utóbbinál tartották a baráti összejöveteleket. Köztudott, hogy a lengyel baka, különösen , ha nemesember, mindenre jó, csak könyvvitelre nem. Czechowski sohasem boldogult a pénzkifizetéssel, ezért engem nevezett ki a zászlóalj gazdaságisának. Ez azt jelentette, hogy a számlákért is én feleltem.

Ez felelősségteljes gesztus, illetve a bizalom jele volt részéről, mert Rembowski ezredes[69] segédtisztje, akit Markiewicznek hívtak[70], s gazdaságis volt, 1849 telén 17 000 rénius forinttal számolta el magát – mint ez szökése után kiderült.

Mint tiszti rangot feltételező gazdaságis, Czechowski keze alatt lehetetlenség volt Kolozsvárott unatkozni.

65 *Fronczek, Antoni*, százados. Az erdélyi lengyel légió szervezője Máramarosszigeten, Kolozsvárott és Aradon. Antoni Piotrowski ezredes segédtisztje.

66 Itt valószínűleg a cs. kir. (Carl Schwarzenberg) ulánusezred raktárkészletéről van szó.

67 *Skawinski, Marcin Maciej*, főhadnagy. Az erdélyi lengyel légió lovasságának szervezője. 1849. június 8-án, tiltakozásul Piotrowski ezredesnek az ő májusi debreceni útjával kapcsolatos elszámolása iránti bizalmatlansága ellen, lemondott állásáról, de Erdélyben maradt. Hogy mi célból, az Slaski emlékiratából kiderül. Az emigrációban a Lengyel Demokrata Társaság tagja.

68 Utalás arra, hogy Zarzycki alezredes is renegát lett, tehát áttért a mohamedám hitre és belépett a török hadseregbe, ahol Oszman bej néven ezredessé lépett elő.

69 *Rembowski, Henryk Ludwik* (1820?–?), őrnagy, (alezredes ?). 1848 decemberében Kossuth megbízza egy vadászcsapat szervezésével. 1849 elején dandárparancsnok az északi hadtestben. Január közepén Klapka ezredes engedélyével Munkácsra vonul. Elszámolási mulasztások és engedetlenség miatt tisztéről leváltják s csapatát feloszlatják.

70 *Markiewicz, Paweł, (Aleksander?)* százados. Az 1831-es lengyel szabadságharcban az 1. ulánusezred altisztje. Az emigrációban a Lengyel Demokrata Társaság tagja. Nem ismeretes, hogy a részéről történt-e sikkasztás. Tény az, hogy századosként szerepel a Rembowskira nehezkelő Wysocki tábornok névsorában. Egy ideig Nagyváradon szolgál. Ez kérdésessé teszi Slaski állítását.

Július közepén kezdeti szerény főhadiszállásunkról átköltöztünk a Bánffy-palotába.

Ugyanebben a palotában lakott egy francia család: Madame Rohan, egy még 1793-as emigráns, akit a nemzetségét Dagobert királytól származtatta. Unokája talán 18 éves, szép, művelt leányzó volt: igazi Rohan. A család irányelve: „prince ne veut, rois ne peut, Rohan suis".

Madame de Rohan, aki szívesen látta a lengyeleket, jó nemesembernek tartván őket, örült, hogy valakivel társaloghat az anyanyelvén. Boldoggá tett engem is, hogy bármikor meglátogathattam a lakosztályát. Így szinte minden szabad órámat nála tölthettem. Alkonyattájt a kisasszony fogata mellett lovagoltam, esténként színházba jártunk. Egy alkalommal, amikor egy bemutatóra a hölgyek nem kaptak páholyt, a régi helytartói páholyt vettem ki 30 Forintért, csakhogy Lujzácska tiszta homlokát ne redőzze elégedetlenség.

Lujzácska se volt iránt közömbös – erről meggyőződhettem, de a meggyőződés lehetősége kis híján az életembe került. A tábornok nekünk ajándékozott néhány hátaslovat, még a Bánságból kapta őket. Az én szürkém még teljesen betöretlen, nyers ló volt, de nem engedtem át másnak, jóllehet Czechowski összes lovaival én rendelkeztem. Egy este az az ötletem támadt, hogy belovagolom a hátasomat, méghozzá akkor, amikor a hölgyek fogatát kísérem. Alig ültek fel és szálltam nyeregbe, majd készültem át a fogat túloldalához, amikor a szélroham egy abroszt, vagy lepedőt fújt le az útra a második emeletről. Lovam megijed, két lábra ágaskodik, mint egy anyaoroszlán – ... egyensúlyát veszti és elzuhan velem az utcakövezeten.

Lujzácska riadt sikolyát hallottam és elveszítettem az eszméletemet. Később megtudtam, hogy ő is elájult s mindkettőnket fel kellett vinni a palotába. – Szerencsére nem a ló alá estem, hanem az oldalamra és erős zúzódásokon kívül más bajom nem történt, mi több, az eset még jobban összehozott bennünket.

Ily közülmények közepette gyorsan telt az idő, miközben olyan események vetették előre árnyékukat, amelyek az éppen csak szövődő szálakat szétszakították.

De mielőtt még ezek leírásába fognék, pár szóban ismertetem, mily előrelépések történtek a légió szervezése terén. Hosszas várakozás után végre megérkezett Aradról Fronczek százados a 400 rekrutával, Máramarosszigetről pedig Maluski százados a harminc ulánussal és a tekintélyes gyalogsági raktárkészlettel.[71] Így a szervezésnek legalább az anyagi alapjai rendelkezésünkre álltak. A szervezés fő terhét továbbra is Czechowski viselte, aki emellett nagy hangsúlyt fektetett a kiképzésre, amelyre a bakák állandóan panaszkodtak. Nem sajnálván a pénzt, két hét alatt piros csapkába és vászonmundérba bújtatta az egész zászlóaljat. A Maluski által hozott raktárkészletből futotta szíjazatra, az aradi fegyverraktárból pedig sikerült puskát keríteni. Így július 16-án bátran felsorakozhattunk azon a nagy hadiszemlén, amelyet a helyőrség parancsnoka rendelt el, hogy számba vegye erőit és fellelkesítse a lakosokat.

Július végén Strzelecki zászlóalja, amelynek sorait a távozásunk után vívott négy csatában alaposan megritkították a muszkák golyói, csatlakozott a helyőrséghez. Így minden lengyel egységet egy helyen vontak össze s egészítettek ki, várva a pillanatot, amikor a Tábornok harcba veti őket.

A hónap végéig úgy festett, hogy Erdélyben rendben folynak a dolgok, de egyre-másra jöttek a hírek Dembinski és Görgei hadainak felső-magyarországi kudarcairól. Aztán Bem Meggyesen elszenvedett vereségének és halálának híre kapott lábra, s ez valamennyiünket rémülettel és kétségbeeséssel töltött el. A Tábornok valóban nagy veszélybe került: egy sebesült ló arokugratás közben raesett és maga alá temette a tábornokot, eltakarva így őt az üldöző kozákok szeme elől, mindaddig, amíg szeretett vezérük halálában biztos huszárok, akik legalább a tetemét meg akarták találni, a félig ájult tábornokukra rá nem akadtak.[72]

Eközben két ulánusszázad vonult el a Tábornok seregéhez. Az ulánusok között volt Milko Leszczynski is. Mint később megtudtuk, velük együtt kelt át – a Tábornok kíséretében – Magyarországra, ahol, mint ez köztudott, átvette a parancsnokságot és ragyogó, de a magyar vezérek miatt végzetes csatát vívott Temesvárnál.

A mi egünk is egyre jobban beborult. Északról három egyesült osztrák és muszka dandár szorította Damaszkint mind jobban a határ felé – délről a Bem távozásától és a muszkák közelségétől felbátorodott oláh hordák jelentek meg már mérföldnyire Kolozsvár előterében. Naponta érkeztek

71 Zurics Ferenc alezredes, a 19. hadosztály parancsnoka 1849. június 29-én Máramarosszigetéről jelentette a hadügyminisztériumnak, hogy Bem az említett különítményt Máramarosszigetre küldte az érkező lengyelek összegyűjtésére. Zurics azonban fölöslegesnek ítélte jelenlétét és kérte visszarendelését a harctérre. OL H 75 Hadügyminisztérium 1849: 31 143.

72 Itt Bem 1849. június 31-i vereségéről van szó.

újabb és újabb magyar egységek Kolozsvárra, olyanok, amelyek vereséget szenvedtek. Az oly parancsnok, mint Kemény Farkas kezében a haszontalan helyőrség egyre jobban gyarapodott.[73]

Augusztus 6-án került sor a 105. honvédzászlóalj[74] ünnepélyes zászlószentelésére. 12 zászlóalj, 8 lovaszszázad és 40 ágyú díszszemléjére került sor. Zeneszó mellett, csattogó zászlók alatt masíroztak el a Parancsnok előtt. A tüzben edzett huszárok még büszkén csörgették kardjukat, az ellenséget közmondásos rémülettel eltöltő légiós vörös csapkák vidáman piroslottak, még bátorság tüzelt a székely harcosok szeméből... Csak vezér kellett volna, a jól irányzott, halált osztó ágyúk, a dzsida- és a szablyaerdők szélvészt kavarhattak volna, s a villámló szuronyok megvakították volna az ellenséget, mint Nagyszebennél, Piskinél. – Ez volt Erdélyben az utolsó fényes nap. – A következő hajnalon a fenyegető veszedelem arra késztetett bennünket, hogy előörsöket állítsunk fel Kolozsvár előterében.

Augusztus 12.

A légió 2. zászlóalja volt szolgálatban a sáncokon. Mivel sok barátom volt ott, no meg azért, mert meg akartam látogatni Czechowskit is, kilovagoltam a városból. A veszélyt még nem érezvén közvetlennek, mindenki vidáman téblábolt a táborban. Az árnyas fák tövében elnyúló tisztek kis csapata az algériai hadjárat veteránjainak történeteit hallgatta. A baka nagy szószátyár, különösen a világlátott; történeteik biztos, hogy nem unalmasak. Sorra megfordultunk a párizsi budoárokban, a kabilok táboraiban, a konstantinápolyi háremekben, persze, ahogy ez már a fiataloknál szokás, mindenütt vaskos tréfáktól és harsány nevetésektől kísérve. – Hirtelen kiáltás hallik az előretolt őrhelyek felől, majd lódobogás. Mindnyájan talpra szökkentünk. – „Fegyverbe!" – kiáltotta a parancsnok: a kardok kirepültek hüvelyükből és szuronysündisznók lettek a sáncok. De ellenség helyett csak annak az egységnek a maradékát pillantottunk meg, amelyet – fél huszárszázaadról és három ágyúról van szó – még 14 óra előtt küldünk ki felderítésre.

Most tízegynéhány huszár vágtatott az országúton, oly eszeveszetten, mintha a halál angyala űzte volna őket.

Tudomást akarván szerezni az összecsapásról, lóra pattantam, de mielőtt elértem volna a sánckaput, a huszárok benyargaltak a városkapun rémületet, riadalmat keltve mindenfelé. A szerencsétlenek túlságosan messzire kerültek s egy muszka lovasosztagba ütköztek. Meglátni, attakírozni és szétszórni őket egy pillanat műve volt, de az ellenség űzése közben egy orosz gyalogososzloppal találták magukat szembe, amely éppen akkor bontakozott ki az erdőből, fennakadtak a vasfalon s öt percen belül már csak huszegynéhány ember maradt életben.[75] Ők huszonöten vágtattak el előttünk.

Nem tudván azt, hogy van-e nyomukban ellenség, Czechowski parancsba adta, hogy halálbüntetés fenyegeti azt, aki elhagyja a sáncot. Engem közben a főhadiszállásra küldött további parancsokért. Tudatában volt annak, hogy a riadalom hatására a tisztelt törzs képes lenne az egész helyőrséggel elvonulni, anélkül, hogy minket döntésükről értesítenének.

A haditanácson elrendelték a visszavonulást Magyarországra, hogy ott Görgei valamelyik csapatával egyesüljünk. Pár óra múlva Kolozsvár a láthatatlan ellenség elől retiráló hadsereg furcsa képét mutatta. – A több mint 800 szekér a raktárkészletnek alig a felét tudta elszállítani. Hám híján csak néhány üteget vontattak el bivalyokkal, mint valami római katapultokat. Közéjük ékelődve, rendetlen összevisszaságban vonult a gyalogság. A szárnyakon – a réteken át – mint darvak húztak az ulánus- és huszárszázadok. A közöttük elterülő térséget a muszka kancsuka elől menekülő erdélyi patrióták megszámlálhatatlan magánszekere, fogata, bricskája töltötte ki. Egyszóval mindenhez hasonlók voltunk – legfőképpen ama kereszteshadakhoz, amelyekben mindig több volt a gyerek, az asszony és a pap, mint a harcos –, csak éppen egy masírozó hadtesthez nem.

Egész éjjel szüntelen, fáradhatatlanul vonultunk, amikor a kelő nap bevilágította a páratlan talentummal megáldott festő ecsetére kínálkozó, vad képet. Az ifjak hamar túlteszik magukat nyomott hangulatukon, s bár lelkünk mélyén elátkoztuk vezéreinket, hogy puskalövés nélkül adtuk fel az egész tartományt, a tréfák hamar felvidítottak. Már szóba se került Kolozsvár, hanem annál inkább az új, Magyarországon vívandó hadjárat, s a reánk váró megannyi ütközet.

73 *Kemény Farkas br.* honvéd ezredes (1796–1852). 1849 februárjától alezredes, dandárparancsnok az erdélyi hadseregben. Április elejétől ezredes, előbb a gyulafehérvári ostromsereg parancsnoka, majd a kolozsvári hadosztály parancsnoka. Nyáron lassúságával, határoztalanságával gyanakvást keltett. A londoni magyar emigráció egyik vezetője lesz kimenekülése után.

74 Itt nem a 105., a máramarosi önkéntes nemzetőrökből alakult zászlóaljról van szó, amely Kazinczy ezredes hadosztályában szolgált, hanem a 135., Kolozsvárott erdélyi újoncokból alakult zászlóaljról.

75 Augusztus 14-én Makray László huszárőrnagy két huszárszázadból és két ágyúból álló felderítő különítménye Apahidánál szembekerült Grotenhjelm elővédjével. A rövid harcban húsz huszár elesett vagy megsebesült, néhány fogságba esett. Odalett az egyik ágyú is.

Tízórás vonulás után beért bennünket Janusiewicz kapitány, aki a raktárkészlet megmentése végett maradt Kolozsvárott s mindaddig nem hagyta el posztját, amíg az első ellenséges előörsök el nem érték a várost. Útközben csodával határos módon csúszott ki a svalizsérok kezéből, akik meglepték azt a kocsmát, ahol tartózkodott. Megbújt az ajtó mögött. Az a hír, hogy az ellenség már innen van Kolozsvártól, némi rendet teremtett sorainkban. – Zárt menetoszlopok támadtak, a magánszekereket előreküldték, a lovasságot összevonták. Így értünk el az est leszállta előtt Bánffyhunyadra, ebbe a Magyarországra vezető út menti nagy sárfészekbe, amelytől 4 mérföldre huzódott a határ. – Mindenki úgy szállásolta be magát, ahogy tudta, s jóllehet Bánffyhunyadon van vagy 300 ház, ám hatezer ember és többszáz tiszt beszállásolására alkalmatlan. Emlékszem rá, hogy tizenkét tüzértiszttel egyetemben egy nagy, rideg, cinteremhez hasonló szobába kerültem, ahol meghaltunk volna a hidegtől és az éhségtől, ha nincs ott agyafúrt cigány szolgám, aki tyúkokat és kakasokat lasszózott, s egy elhagyatott kertből uborkát hozott. Egy pillanat alatt emészthetetlen – mert félig nyers és főtlen – vacsorát készített, de akkor úgy ízlett, mint az ambrózia és a nektár. Ugyanezen az éjszakán összeült a haditanács, a főparancsnokságról letette Keményt és helyébe Dobay alezredest[76] állította, aki eszeveszett bátor ember hírében állott. Akkori helyzetünkben csakis egy ilyen vezérrel lehetett valamit kezdeni.

A második napon volt az új parancsnok ünnepélyes beiktatása. Az egész hadtest felsorakozott a várostól negyedmérföldre elterülő mezőn. Dobay minden egységhez lelkesítő, tüzes beszédet intézett. – „Éljen Dobay!" – zengett a lég. Új reményekkel tértünk vissza szállásunkra. A lengyelnek kevés kell ahhoz, hogy reménykedjék.

A zászlóaljak egymás után vonultak be a városba. A légió kinn maradt a mezőn, hogy néhány mozgást, fegyverfogást begyakoroljon. Ez mentette meg a hadtestet. Nem telt bele ugyanis negyedóra sem, a város felől óriási porfelleg kerekedett, s mint a tengerár hömpölygött felénk. Ordítozás, jajveszékelés, puskaropogás és rémületes „muszka!", „muszka!" kiáltások adták tudtunkra az ellenség közelségét.

Mindez egy új sauve qui peut y pos[77] Waterloo érzését keltette. A menekülő tömeg élén a magyar tüzérség robogott, nyomában a magánfogatok végeláthatatlan sora. Az egész tömeg egyenesen a mi zászlóaljunkra zudult. Egy pillanat alatt legázolnak bennünket. Kwielecki százados[78] előreugrott és egyetlen suhintással leterítette az elől robogó, rémülettől holtsápadt tüzérparancsnokot. A tüzérség lemozdonyozott. Abban a pillanatban Dobay véres és porlepte hadsegéde is meghozta a parancsot a zászlóaljnak, hogy alakítson rohamosztagot és nyomuljon be a városba.

Zászlóaljunk a portyázó kozák csürhét vasékként verve szét benyomult a főutcába, éppen akkor, amikor a svalizsérok szétverték a légió első zászlóalját, s ütegeik kartácszápora, mint vihar, végigsöpört a téren. Hátulról tüzet nyitottunk rájuk. Sövények mögé búvó vadászaink egyenként szedegették le tüzéreiket. Az ágyútűz gyengült majd abbamaradt.

Dobay ezt használta ki arra, hogy egész lovasságát összegyűjtse és rohamra küldje. Ezer kard röppent a levegőbe, ezer ló alatt döndült meg a föld és az átláthatalan porfelhő lepelként borult a csatatérre... Csak a küzdők fegyvercsattogása, lármája, s a vad hangyabolyból percenként kitörő gazdátlan lovak érzékeltették, hogy a porfelhő fölött a halál angyala tárta ki szárnyát. A muszkákat visszavetettük. Még az éjjel elmasíroztunk Feketetóra. Ott, a magyar határon vettük a parancsot, hogy forduljunk a hegyeknek s vonuljunk Máramaros felé, ahol majd Kazinczyval kell egyesülnünk. Húsz órás menet után, melyet a legnagyobb hőségben tettünk meg, s közben embereink háromnegyed része elmaradozott az úton, végre elértük a Kraszna menti Zsibó mellett fekvő tábort.

A bánffyhunyadi csatában Los ezredes hét fejsebet kapott, a légió a felgyógyulás legcsekélyebb reménye nélkül vitte magával. Zászlóaljunkat előörsi szolgálatra rendelték és három napig nem váltották le. Magam is meggyőződhettem róla, hogy az emberi természet mindazt, ami kell, sőt amì elképzelhető, kibírja. Harminc órás éhezést és őrködést követően, miután a kukoricakenyérből és nyers szalonnából álló vacsorámat megettem, azonnal elaludtam a földre fektetett szekérlétrán. Hajnalban ébredtem fel, amikor a lábam alá folyó, s csaknem az ülepemig ellepő zavaros víz látványa ugyancsak kellemesen lepett meg. Éjszaka felhőszakadás volt. Én azt átaludtam, ám a víz a fekhelyemen át talált magának utat. – Megszárítkoztam s qui voudrai croire,[79] még csak meg se fáztam, náthám se lett.

76 *Dobay József* honvéd ezredes (1820–1898). 1848 decemberének végétől őrnagy, a 31. zászlóalj parancsnoka. Május végétől alezredes, a besztercei hadosztály parancsnoka. Besztercei futása miatt június 24-én Bem felmenti állásából, július végén azonban ezredessé lépteti elő és kinevezi a rikai dandár parancsnokának. Egységét ellenséges területen át sikeresen Kolozsvárra vezeti. Augusztus 15-én azonban nem ő, hanem Gál Sándor tábornok lesz a kolozsvári hadosztály parancsnoka.

77 Meneküljön, aki tud. – Slaski hibásan írja le a waterlooi csatában keletkezett mondást.

78 *Kwilecki (Kwielecki) Anton, (József?)* százados. Az 1831-es lengyel szabadságharcban a 13. sorgyalogezred századosa. A Bem által szervezett portugáliai légió gyalogságában százados. A Lengyel Demokrata Társaság tagja.

79 Qui voudrait croire = ki hinné?

BONHARDT ATTILA

TÁJÉKOZTATÓ MAGYARORSZÁG FELSZERELTSÉGI ÉS KATONAPOLITIKAI HELYZETÉRŐL 1942 DECEMBER

Idén ötven éve annak, hogy Magyarország második világháborús részvételének legismertebb és máig vitatott eseményeként a 2. magyar hadsereg kivonult a szovjet hadműveleti területre.

Könyvek, tanulmányok[1] jelentek meg a 2. magyar hadsereg sorsáról és csaknem valamennyi, Magyarország második világháborús tevékenységével foglalkozó munka érinti a kérdést. Egyes szerzők azzal vádolják az akkori magyar politikai és katonai vezetést, hogy kellő fegyverzet és megfelelő ruházat nélkül, szándékosan küldte pusztulásba ezt a – jobbára nincstelen parasztokból, nemzetiségiekből és zsidó munkaszolgálatosokból álló – hadsereget, hogy eltávolítsák az országból a „politikailag gyanús, nemzetvédelmi szempontból értéktelen elemeket."[2] Mások elismerik a hadvezetés erőfeszítéseit, amelyekkel igyekezett az egész honvédséget – különösen a 2. hadsereget – egy korszerű haderő nívójára emelni. Abban azonban valamennyien megegyeznek, hogy a kivonuló 2. magyar hadsereg sem fegyverzetét, sem felszerelését, sem képzettségét tekintve nem érte el azt a színvonalat, amellyel számottevő tényezőként vehetett volna részt az óriások csatájában.

Mi késztette hát arra a magyar kormányzatot, amely tisztában volt a honvédség korlátaival, hogy belépjen a második világháborúba? Az az 1920 óta folytatott revíziós politika, amelynek fő és egyetlen célja a trianoni békeszerződéssel elvesztett országrészekből lehetőleg minél nagyobb területek visszaszerzése volt. Ez kötötte mind szorosabban Magyarország sorsát a Párizs környéki békerendszert bíráló és annak megsemmisítésére törekvő tengelyhatalmakhoz, mindenekelőtt Németországhoz.

A második világháború kitörésekor a visszaszerzett területek biztosítása érdekében két alapvető álláspont alakult ki a magyar politikai és katonai vezetésen belül. Az egyik irányzat, amelynek legmarkánsabb képviselője Werth Henrik[3] gyalogsági tábornok, a vezérkar főnöke volt, a Németország melletti legaktívabb háborús részvétellel vélte megszerezni a németek jóindulatát az elért revíziós sikerek megvédéséhez és az esetleges újabb terjeszkedéshez. A másik, főleg politikusokból álló csoport pedig a honvédség lehetőleg minél intaktabb megőrzésével kívánt a háború után nyomatékot adni területi igényeinek.[4]

1 Néhány, a 2. magyar hadsereg történetét tárgyaló Magyarországon megjelent kiadvány és tanulmány: *Horváth Miklós* A 2. magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál. Bp., 1958.; *Nemeskürty István:* Requiem egy hadseregért. Bp., 1968.; *Gindert Károly:* Az 1. páncéloshadosztály harcai a 2. magyar hadsereg hídfőcsatáiban, 1942 július–október. *Hadtörténelmi Közlemények* (a továbbiakban: HK) 2/1962.; *Szabó Péter:* a 2. magyar hadsereg felszerelése és fegyverzete a frontra kivonulás idején, 1942 április–május. HK 3/1985.; *Szabó Péter:* A 2. magyar hadsereg kiszállítása a Donhoz, 1942 április–augusztus. HK 3/1986.; *Szabó Péter:* A 2. magyar hadsereg III. hadtestének részvétele a keleti hadszíntér 1942/1943-as hadműveleteiben (kandidátusi értekezés) Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) Tanulmányok és visszaemlékezések gyűjteménye (a továbbiakban: Tgy.) 3319.

2 *Nemeskürty István:* Requiem egy hadseregért. Bp., 1972. 2. kiadás, 24. o.

3 *Werth Henrik* (Rezsőháza, 1881. 12. 06 – Szovjetunió, 1952. 05. 28.) hivatásos tiszt, gyalogsági tábornok (vezérezredes). 1938. 09. 29-től a m. kir. Honvéd Vezérkar Főnöke. Vezérkari főnöki működéséhez fűződik a honvédség korszerűsítését és fejlesztését célzó Huba-hadrend életbe léptetése, a Felvidék és Erdély katonai megszállása. Vezető szerepe volt a Jugoszlávia elleni támadás megindításában és Magyarországnak a Szovjetunió elleni háborúba való belépésében. 1941. 09. 04-én hivatalából felmentették és nyugállományába helyezték. Katonai pályafutásáról l. bővebben: *Szakály Sándor:* Az ellenforradalmi Magyarország (1919–1944) hadseregének felső vezetése. Adattár, II. rész (továbbiakban: *Szakály II.*) HK 3/1984.

4 A magyar politikai és katonai vezetés politikai és katonapolitikai elképzeléseiről l. bővebben *Dombrády Lóránd:* Hadsereg és politika Magyarországon 1938–1944. Bp., 1986.

főnökének bukásához vezetett, aki a Szovjetunió elleni hadjáratban való egyre fokozottabb részvételt sürgető memorandumaival[5] éles ellentétbe került Bárdossy László[6] miniszterelnökkel. A vezérkar új főnökévé 1941. szeptember 6-án kinevezett Szombathelyi Ferenc[7] altábornagy úgy vélte, hogy a Szovjetunió elleni háború „nem lesz egy Blitzkrieg", sőt a háború kimenetelét is teljesen bizonytalannak tekintette. Tartott egy, az 1918. évihez hasonló összeomlástól, amikor is az ország egy itthon állomásozó fegyveres erő híján nem tudott ellenállni a szomszédos népek támadásának. Véleménye szerint a háborúban való lehető legkisebb erővel való részvétel mellett a fő gondot a honvédség fejlesztésére és erejének megőrzésére kell fordítani, hogy a háború bármilyen befejezése esetén is biztosítani lehessen az ország területi épségét és belső rendjét.[8] Elképzelései találkoztak a kormányzó és a miniszterelnök nézeteivel.

A Szombathelyi-féle elgondolás első kemény próbája akkor következett be, amikor a németek az 1941 telén elszenvedett veszteségek pótlására az egész magyar haderő bevetését követelték. Az 1942 tavaszi hadműveletekben való magyar részvételről 1942 januárjában Budapesten folyó tárgyalásokon Szombathelyi vezérezredes rámutatott, hogy a m. kir. honvédség hadrendjében szereplő haderő csak kereteiben létezik, fegyverzeti és kiképzési tekintetben azonban csak 1944-ben lesz teljes. Jelenlegi állapotában legfeljebb csak megszálló feladatokra, és nem egy korszerűen felszerelt ellenséggel vívandó harcra alkalmas. Hangsúlyozta, hogy a Duna-medence nem maradhat teljesen haderő nélkül, mert az igen nagy veszélyt jelentene mind Magyarország, mind a közös hadviselés számára abban az esetben, ha az angolszászok partra szállnának a Balkánon. Utalt a Magyarországot Románia részéről fenyegető állandó veszélyre is. Végül kérte, hogy a németek – elsősorban nehézfegyverek átadásával – segítsék a kivonuló magyar haderő korszerű színvonalra emelését. „Hosszú alkudozás és huza-vona után" egy kilenc dandárból és egy páncélos hadosztályból álló hadsereg kiküldésében állapodtak meg. A megbeszélések végén a magyar vezérkar főnöke megállapította: „Impressziónk a tárgyalás lezártával az volt, hogy kevesebb erőt

5 1941. 05. 06-án és 1941. 06. 14-én kelt emlékiratában a vezérkar főnöke határozottan kiállt egy esetleges Szovjetunió elleni háborúba való belépés mellett. L.: Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945. V. k. (Összeállította: *Juhász Gyula*) Bp., 1982. 778. és 839. dokumentum.

A háború kitörése után a vezérkar főnöke azzal a váddal illette a kormányt, hogy a Szovjetunió elleni háborúba való belépéssel kapcsolatos habozás, illetve a nem kellő erejű részvétel „Magyarország számára jóvá nem tehető politikai hátrányt" jelent az Észak-Erdély megtartásáért és az újabb területek megszerzéséért folytatott küzdelemben Romániával szemben, amely a legnagyobb aktivitással vesz részt a háborúban Németország oldalán. Bárdossy László miniszterelnök Werth Henriknek a kormány ügyeibe való illetéktelen beavatkozása tárgyában a kormányhoz írt levele; megjelent: *Horthy Miklós* titkos iratai. (Szerk.: *Szinai M.–Szűcs L.*) Bp., 1972. 4. kiadás, 300. o., 59. dokumentum.

6 *Bárdossy László* (Szombathely, 1890. 12. 10 – Budapest, 1946. 01. 10.) magyar politikus, 1934-től bukaresti magyar követ, 1941. 02. 04.: külügyminiszter, 1941. 04. 03.: miniszterelnök. Bár a magyar haderőt szerette volna a háborún kívül tartani, a máig tisztázatlan kassai bombázás után, a katonai vezetés nyomására, ő jelentette be a parlamentben a hadiállapot beálltát a Szovjetunióval szemben. Miniszterelnöksége alatt egyre szorosabb lett a kapcsolat Magyarország és a tengelyhatalmak közt. Ennek következtében 1941. 12. 07-én – a magyar kormány addigi igyekezete ellenére – Nagy-Britannia hadat üzent Magyarországnak. A tengely nyomására 1941. 12. 12-én bejelentette, hogy Magyarország az Egyesült Államokkal is hadban állónak tekinti magát. Hozzájárult a 2. magyar hadsereg frontra küldéséhez. 1942. 03. 07-én elsősorban a kormányzóhelyettesi tisztség körül Horthy kormányzóval támadt ellentéte miatt kénytelen volt posztjáról lemondani. A háború után a Népbíróság, mint háborús bűnöst, halálra ítélte és kivégezték.

7 *Szombathelyi Ferenc, vitéz* (Győr, 1887. 05. 17 – Újvidék, 1946. 11. 04.) hivatásos tiszt, vezérezredes. 1941. 09. 16 – 1944. 04. 19.: a m. kir. Honvéd Vezérkar Főnöke. Vezérkari főnöki tevékenységéről és katonai pályafutásáról l. bővebben: *Szombathelyi Ferenc* visszaemlékezése. (Sajtó alá rendezte: *Gosztonyi Péter*) Bp., 1990.; *Szakály II.* HK 3/1984.

8 Fenti véleményét Szombathelyi altábornagy 1941 szeptember elején egy memorandumban terjesztette a kormányzó elé. Erről Szombathelyi abban a védőiratban emlékezik meg, amelyet 1945. június 26-án az amerikaiak által történt letartóztatása előtt állított össze. Az eredeti példányt Nagy Vilmos volt honvédelmi miniszter lemásolta. A másolat elhelyezve: HL Tgy. 3297.

nem adhattunk volna, mert ez által a németeket magukra haragítottuk volna. Ez lett volna a legrosszabb, mert áldozatot is kellett volna hozni, és emellett lekicsinylés és megvetés lett volna osztályrészünk."[9] A magyar vezetés tulajdonképpen elégedett volt a tárgyalások eredményével. Bár a kivonuló 2. hadsereg csapatainak megerősítésére kénytelenek voltak az itthon maradó alakulatoktól fegyvereket és felszerelést elvonni, sikerült itthon tartani az élő erők nagyobb részét. Abban is reménykedtek, hogy a gyengébben felszerelt magyar csapatokat nem fogják a legsúlyosabb harcokba bevetni, így a veszteségek nem lesznek túl nagyok, s ha a németek valóban korszerűen felszerelik a kivonuló magyar csapatokat, akkor a 2. hadsereg hazatérése után ebből az egész honvédség profitálni fog.

Az 1942. év eseményei azonban nem váltották be a magyar hadvezetés reményeit. A Don parti hídfőcsatákban súlyos személyi és anyagi veszteségek érték a 2. magyar hadsereget.[10] Mivel a németek által megígért felszerelések nem, vagy csak nagyon vontatottan érkeztek a csapatokhoz, az elveszett fegyverek pótlásáról az itthon maradt haderő amúgy is szűkös készleteinek rovására a magyar hadvezetésnek kellett gondoskodnia. Ez visszavetette a honvédség fejlesztésére korábban kidolgozott terveket. Az 1942 nyári nagy német offenzíva a jelentős területi nyereségek ellenére sem érte el célját; nem tudott döntő csapást mérni a Vörös Hadseregre. A magyar hadosztályok nem térhettek haza, hanem Don menti állásaikban teleltek, kitéve egy várható szovjet ellentámadásnak, amely esetén az addigiaknál is súlyosabb veszteségekkel lehetett számolni. 1942 novembere fordulatot hozott az afrikai hadszíntéren is. A 8. angol hadsereg El-Alameinnél felfogta Rommel[11] vezérezredes Egyiptom ellen irányuló rohamát, majd sikeres ellentámadásával a német–olasz erőket Tunéziáig űzte vissza. Az angolszászok egyiptomi helyzetének megszilárdulása feleleventette Szombathelyi vezérezredesben a balkáni partraszállástól való korábbi félelmeket. Különösen veszélyesnek ítélte a helyzetet akkor, amikor a magyar haderő legjobban felszerelt részei az országtól távol állomásoztak. Az itthon maradt csapatok pedig a kivonuló 2. hadseregnek átadott fegyverek és más hadianyagok hiánya miatt felszerelési és kiképzési nehézségekkel küzdöttek.

A m. kir. honvéd vezérkar főnöke 1942 decemberében az alant közölt átiratban fordult Zeitzler[12] tábornokhoz, a német szárazföldi erők vezérkari főnökéhez,

9 Szombathelyi vezérezredes feljegyzése a Keitel tábornaggyal 1942. január 21-én folytatott budapesti tárgyalásokról. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: OL) Filmtár, Szálasi és társainak népbírósági pere 7887. tekercs IX. 163–167., a másolat: HL a m. kir. Vezérkar Főnöke (a továbbiakban: VKF.) 23. szám nélküli/eln. 1. – 1942.

10 A 2. magyar hadsereg véres vesztesége 1942. április 23. és 1942. október 1. között kereken 1100 tiszt és 29 000 fő legénység, az élelmezési létszám 15, a harcos létszám 20,5 százaléka. Az anyagi veszteségek: 6688 puska, 425 golyószóró, 200 géppuska, 60 nehézpuska, 20 páncéltörő ágyú, 47 aknavető, 6 légvédelmi ágyú, 5 8 cm-es tábori ágyú, 4 10,5 cm-es „Göring"-tarack, 27 15 cm-es közepes tarack, kb. 40–50 harckocsi és 18 repülő. A vezérkar főnökének előadása a Legfelső Honvédelmi Tanács 1942. október 8-i ülésén (a továbbiakban: a vkf. előadása 1942. 10. 08.) HL VKF. 19. számnélküli/eln. 1. – 1942.

11 *Rommel, Erwin* (Heidenheim, 1891. 11. 15 – Herrlingen, 1944. 10. 14.) a Wehrmacht egyik legsikeresebb tábornoka, 1939. 09. 01.: a Führer főhadiszállásának parancsnoka, 1940. 02. 05.: a 7. páncélos hadosztály parancsnoka, 1941. 01. 01. – altábornagy, 1941. 02. 14.: a német Afrikakorps vezénylő tábornoka, 1941. 07. 01. – a páncélos csapatok tábornoka, 1941. 09. 01.: az afrikai páncélos hadsereg parancsnoka, 1942. 01. 30. – vezérezredes, 1942. 06. 21. Tobruk elfoglalása: pályafutása csúcspontja, 1942. 06. 22. – tábornagy, 1943. 01. 01.–1943. 03. 09.: az afrikai német hadseregcsoport főparancsnoka, 1944. 01. 01.: a franciaországi „B" hadseregcsoport főparancsnoka, 1944. 07. 17. egy repülőtámadásnál súlyosan megsebesült. Megvádolták avval, hogy kapcsolatban állt Hitler ellenes összeesküvőkkel és 1944. 10. 14-én öngyilkosságra kényszerítették.

12 *Zeitzler, Kurt* (Cossmar, 1895. 06. 09 – Hohenaschau, 1963. 09. 25.) német tábornok, 1939. 09. 01.: a XXII. hadtest vezérkari főnöke, 1940. 03.: az „A" páncélos csoport vezérkari főnöke, 1941. 10. 05.: az 1. páncélos hadsereg vezérkari főnöke, 1942. 04. 01. – vezérőrnagy és a „D" hadseregcsoport vezérkari főnöke. 1942. 09. 24. – gyalogsági tábornok (az altábornagyi rendfokozzatot átugorva) és a német szárazföldi haderő vezérkari főnöke. Ebben a beosztásában előbb jól együttműködött Hitlerrel. 1944. 01. 30. – vezérezredes, később éles ellentétek voltak köztük, négyszer kérte felmentését, amíg beosztásából 1945. 01. 31-én végleg felmentették.

amelyben a honvédség itthon maradt részeinek nehéz helyzetéről tájékoztatta a német tábornokot.

Az átirat érdekessége, hogy Szombathelyi vezérezredes lényegében ugyanazt az érvrendszert használja, amellyel az 1942 januári tárgyalásokon a magyar haderő igénybevételére támasztott német igényeket próbálta csökkenteni. De míg a januári megbeszélésekről csupán mintegy két oldalnyi feljegyzéstöredék maradt fenn, az 1942 decemberi átiratban 19 oldalon át követhetjük a magyar vezérkar főnökének érvelését, amellyel az itthon maradt honvéd erők megerősítésének, sőt a hadműveleti területen levő magyar csapatok egy része hazahozatalának szükségességéről igyekszik meggyőzni a német hadvezetést.

A bevezetőben Szombathelyi vezérezredes rámutat, hogy a magyar honvédség fejlesztése – a trianoni békeszerződés korlátai miatt – csak 1938-ban indulhatott meg. A szomszédos államok haderejének egyensúlyozását célzó hadseregfejlesztés befejezését csak 1944 tavaszára tervezték. Ez a fejlesztési ütem lényegében megfelelt az ország teherbíróképességének, a magyar ipar kapacitásának és lehetővé tette volna a katonai képzésben nem részesült elmaradott korosztályok kiképzését. Ezt a folyamatot zavarta meg az ország háborúba lépése, különösen a Szovjetunió elleni hadjáratban való részvétele. A kitűnően fegyverzett Vörös Hadsereg ellen nem lehetett a magyar hadrend által előírt felszereltségű csapatokat bevetni. Az elvonuló alakulatok fegyverzetét az itthon maradó részek rovására meg kellett erősíteni. Sőt az itthoni hadrend fejlesztésére újonnan gyártott hadianyagok egy részét is át kellett adni pótlásként a működő hadseregnek, amely felszereltségét és képzettségét tekintve ennek ellenére sem érte el a korszerű hadseregek színvonalát. Ugyanakkor a hátország ütőképes haderő nélkül maradt. Az átirat ismerteti a magyar hadiipar nehézségeit; a nyersanyaghiányt és a szűkös kapacitást. A felszerelési és ruházati hiányosságok miatt a kiképzésben beállt lehetetlen helyzetet, amely sem a harcoló alakulatok veszteségeinek pótlását, sem az itthoni erők hadrafoghatóságát nem teszi lehetővé. Különösen borúlátóan ecseteli a légierő és a honi légvédelem állapotát, amelyek nem tudnának ellenállni egy, a magyar hadiipar ellen irányuló légiháborúnak. Különösen veszélyes ez akkor, amikor az afrikai hadihelyzet alakulása miatt egy balkáni angolszász partraszállás veszélye fenyeget. A katonapolitikai helyzetet elemezve Szombathelyi vezérezredes utal a balkáni országok ingatag magatartására és felhívja a német hadvezetés figyelmét, hogy a Duna-medencében a honvédség az egyetlen erő, amelyre a tengelyhatalmak biztosan számíthatnak. Ezért mind Magyarországnak, mind a Német Birodalomnak elsőrendű érdeke, hogy Délkelet-Európának ebben a nyitott kapujában egy erős, legalábbis egy erősebb honvédség álljon és ennek érdekében a fokozott anyagi támogatás mellett csapatokat is kellene ide átcsoportosítani.

Hogy átiratával a magyar vezérkar főnöke milyen eredményt ért volna el, nem tudjuk. A szovjet hadsereg 1943. január 12-i ellentámadása áttörte a 2. magyar hadsereg vonalát, s az ország védelme szempontjából oly fontos nehézfegyvereinek túlnyomó része elveszett és személyi állományának is csak töredéke került haza.

A fent említett tájékoztatóból egy német nyelvű fogalmazványi példány maradt ránk. Az irat sorsa meglehetősen érdekes. Nagy Vilmos[13] egykori honvédelmi miniszter említi naplójában, hogy németországi internálásából való szabadulása után 1945 májusában Németországban egy volt tiszttársánál több magyar eredetű katonai dokumentumot látott, amelyek Magyarország második világháborús részvételével kapcsolatban sok fontos adatot tartalmaztak. Megtudta, hogy az akták a

13 *Nagy Vilmos, vitéz lófő, nagybaczoni* (Parajd, 1884. 04. 30 – Piliscsaba, 1976. 06. 21.) hivatásos katonatiszt, vezérezredes. Mint nyugállományú vezérezredes 1942. 09. 24. és 1943. 06. 12. közt honvédelmi miniszter. Miniszterségének idejéről és katonai pályafutásáról l. bővebben: *Nagy Vilmos*: Végzetes esztendők, 1938–1945. Bp., 1986. 2. kiadás és *Szakály F.* HK 2. 1984.

kormányzó, illetve a nemzetvezető katonai irodájából származtak.[14] Az iratokat később a magyar katonai emigráció hadtörténelemmel foglalkozó tagjai: Adonyi-Naredy Ferenc és Darnóy Pál használták fel munkásságukhoz. A dokumentumok az 1950-es évek végén azonban eltűntek a kutatók szeme elől és csak 1989-ben bukkantak elő egy német családnál. Innen kerültek vásárlás útján a Hadtörténelmi Levéltár birtokába. E dokumentumok közt volt a Magyarország felszereltségi és katonapolitikai helyzetéről szóló tájékoztató említett fogalmazványi példánya. Mivel ezen eredetileg semmilyen jelzet sem volt, a Hadtörténelmi Levéltárban a m. kir. honvéd Vezérkar Főnöke 1. osztálya szám nélküli iratai közt helyeztük el, ahol a 20. sorszámot kapta.

A tájékoztatót magyar fordításban tesszük közzé. A német eredetiben levő rövidítéseket feloldottuk. Az itt közzétett szöveg a kézzel betoldott javítások utáni végleges változatot tartalmazza. Amennyiben a módosított rész a gépelt eredeti változattól értelmileg eltér, azt a lábjegyzetekben feltüntettük. Ugyancsak a lábjegyzetekben kaptak helyet a gépelt szöveg melletti kézírásos megjegyzések. A szerző által aláhúzással kiemelt részeket ritkított szedéssel jelöltük. Ahol szükségesnek látszott, a szöveget magyarázatokkal láttuk el.

1942 december[15]

Tájékoztató Magyarország felszereltségi és katonapolitikai helyzetéről

(Borítólap)

Tájékoztató Magyarország felszereltségi és katonapolitikai helyzetéről

A jelenleg folyó világháború kitörésekor Magyarország fegyverkezési egyenjogúságának[16] visszaszerzése után éppen hadrendjének felállításán fáradozott, amelynek szervezetét az 1938-ban lefektetett Huba hadrendben határozták meg. E haderőnek a felállításához szükséges anyagi eszközök biztosítottak voltak és a magyar ipar is erre volt felkészülve.[17] E hadrend felállításának határidejét 1944-re tűzték ki.[18]

14 HL Tgy. 3297.

15 A dátum ceruzás kézírással. A fedőlapon kézzel írt, majd kiradírozott ceruzás szöveg olvashatatlan maradványa. Nem állapítható meg, hogy a felirat korabeli, vagy később keletkezett.

16 A tengelyhatalmak – elsősorban Németország – megerősödése megváltoztatta az európai erőviszonyokat. A kisantant államok, amelyek korábban a trianoni békeszerződés megsértése esetén katonailag léptek volna fel Magyarország ellen, a német nyomástól leginkább fenyegetett Csehszlovákia kezdeményezésére 1937 elején tárgyalásokat kezdtek a magyar kormánnyal. Ennek lényege, hogy egy meg nem támadási szerződés fejében hajlandók elismerni Magyarország jogát a fegyverkezéshez. A tárgyalásokat 1938. augusztus 29-én a Magyarország fegyverkezési egyenjogúságát kimondó bledi egyezmény zárta le.

17 Az 1938. február 3-i vezetőségi értekezleten ismertetett „Huba" fedőnevű hadrendfejlesztési terv a trianoni békeszerződésben engedélyezett 35 000 fős, harckocsik és repülőgépek nélküli hadsereg helyébe egy 21 gyalog-, 2 lovas- és 2 gépkocsizó dandárból, 1 repülő hadosztályból, 3 hadosztálynyi határvédelmi erőből, valamint megfelelő fővezérségközvetlen alakulatból álló, 107 000 fős béke- és 250 000 fős hadi létszámú haderő felállítását célozta. A hadsereg fejlesztéséhez szükséges 1 milliárd pengőt az 1938. évi XX. tc.-ben jóváhagyott 600 milliós egyszeri vagyonadó, illetve egy 400 milliós kölcsön kibocsátása fedezte. HL VKF. 9038/Hr. 1. – 1938. Bővebben l. *Dombrády Lóránd:* A magyar gazdaság és hadfelszerelés 1938–1944., Bp., 1981. 7–17. o.

18 A Huba hadrend kiépítését három ütemben tervezték. A Huba I-nek nevezett első ütemet, amelynek célja a hadsereg mennyiségi fejlesztése volt, 1938 és 1941 áprilisa közt kívánták megvalósítani. A páncélos csapatok és a légierő kiépítésére irányuló Huba II. és Huba III. elnevezésű ütemek befejezését csak 1944 tavaszára tervezték.

A fent említett fokozatos haderőfejlesztés alapvető vonásai általában a német hadvezetés előtt is ismertek, de azért nem tartom szükségtelennek ezeket itt megismételni:

A hadrend alapegysége a könnyű hadosztály[19]volt, amely 6 zászlóaljból, 1 lovasszázadból és 7 ütegből állt; gyalogezredenként 6 aknavetővel (8,1 cm) és 6 páncéltörő ágyúval (37 mm).

Minden 3 könnyű hadosztályból álló hadtesthez[20]még az alábbi közvetlen csapatok tartoznak:

1 kerékpáros zászlóalj 2 századdal[21]
2 közepes üteg
2 légvédelmi üteg
1 utászzászlóalj *(1. o. vége)*

Minden hadsereg (az alá beosztott hadtesteken kívül – B. A.) az alábbi közvetlen alakulatokkal rendelkezik:

3–4 közepes vagy nehéz üteg,
légvédelmi ütegek,
utászalakulatok,
híradó- és vasútépítő csapatok, valamint egyéb intézetek.

Ehhez a hadrendhez[22]tartozott még (mint hadseregköteléken kívüli seregtest – B. A.) a 2 gépkocsizó- és 2 lovasdandárból álló gyorshadtest, amely 1941-ben részt vett az Oroszország elleni hadjáratban és jelenleg átszervezés alatt áll.[23] Belőle (t. i. a gyorshadtestből – B. A.) 2 páncéloshadosztály, amelyek közül egy (az 1. páncéloshadosztály[24]) német anyaggal felszerelve már

19 A szóban forgó magasabbegység eredeti elnevezése gyalogdandár volt. A két gyalogezredből és egy tüzérezredből álló dandár mozgósításkor alakult meg oly módon, hogy a dandár békeállományát képező egy gyalogezred és egy tüzérosztály tényleges állományából és a bevonuló tartalékosokból felállította a maga ikeralakulatát. A dandárokat, „hogy a felajánlott erő tekintélyesebbnek lássék," csak a 2. magyar hadsereg frontra küldéséről folyó tárgyalásokon nevezték el könnyű hadosztálynak. Ezt az elnevezést 1942. február 17-én hivatalosan is rendszeresítették.

20 A trianoni Magyarország területe katonai közigazgatásilag hét honvéd kerületre tagolódott. Minden honvéd kerületben egy-egy hadtest állomásozott, amelyeket I–VII. számozással jelöltek. A béke hadrend szerint minden hadtesthez három gyalogezred és három tüzérosztály tartozott a hadtestközvetlen alakulatokon kívül. Mozgósításkor a gyalogezredektől és a tüzérosztályokból alakult meg a már említett ikreződéssel a hadtest három gyalogdandára, később könnyű hadosztálya. A felvidéki és az erdélyi területek visszacsatolása után az eredeti hét hadtest mellé – hasonló szervezéssel – felállították a kassai VIII. és a kolozsvári IX. hadtestet is.

21 A hadtestek eredeti kerékpáros zászlóaljai a gyorsdandárok 1938. évi felállítása után átkerültek azok alárendeltségébe. Csupán a II., V. és a VIII. hadtest állományában maradt egy-egy két századból álló kerékpáros zászlóalj. Tervezték ugyan a hadtest kerékpáros zászlóaljak újbóli felállítását, de erre végül is nem került sor.

22 A Huba hadrend szerint a m. kir. honvédség kilenc hadtestbe, az három hadseregbe tagolódott. Az 1. hadsereghez a debreceni VI., a kassai VIII. és a kolozsvári IX. hadtest, a 2. hadsereghez a budapesti I., a székesfehérvári II. és a miskolci VII. hadtest, még a 3. hadsereghez a szombathelyi III., a pécsi IV. és a szegedi V. hadtest tartozott.

23 Az 1941. évi hadjárat bebizonyította, hogy az eltérő menetsebességű és teljesítményű gépesített és lovasalakulatok nem alkalmazhatók egy seregtesten belül. Ezért 1942. október 1-vel az 1. és 2. lovasdandárt kivették az I. gyorshadtest alárendeltségéből és megszervezték belőlük az 1. lovashadosztályt. A lovasalakulatok kiválásával egy időben az I. gyorshadtest-parancsnokságból megalakult az I. páncéloshadtest-parancsnokság. A hadtest kötelékében a már az 1941 őszén felállított 2. páncélos hadosztályhoz hasonló szervezéssel létrehozták az 1. páncélos hadosztályt. Egy páncélos hadosztály egy háromzászlóaljas harckocsiezredből, egy szintén háromzászlóaljas gépkocsizó lövészezredből, valamint tüzér- és egyéb hadosztályközvetlen alakulatokból állt. HL Honvédelmi Minisztérium (a továbbiakban: HM.) 137 723/eln. 3. b.–1941., 42 000/eln. 1. a. – 1942.

24 Itt nem egészen pontos a megfogalmazás. A magyar páncélos fegyvernem tervszerű kiépítése során az 1. páncélos hadosztály felállítására csak 1942 októberében került sor. Az 1942 tavaszán felállított és júniusban a hadműveleti területre irányított, német harckocsianyaggal felszerelt páncélos hadosztály a m. kir. 1. tábori páncélos hadosztály elnevezést viselte. Bár gépkocsizó lövészezrede és hadosztályközvetleneinek nagyobb része a később felállítandó 1. páncélos hadosztály szervezetszerű részét képezte, az 1. tábori páncélos hadosztály gerincének tekinthető, két zászlóaljból álló 30. harckocsiezred csak a kivonuló 2. magyar hadsereg számára ad hoc felállított alakulat volt, amelynek semmi köze sem volt a Huba hadrendhez. A németek a kivonuló magyar páncélos hadosztály számára 108 darab, a Wehrmachtnál már kivonás alatt álló PzKpfw 38(t) könnyű és 22 darab Pz. IV. F1. rövid csövű közepes harckocsit adtak át. E harckocsikat a honvédségnél a közepes, illetve a nehéz kategóriába sorolták.

valamint a magyar anyaggal[25] felszerelendő páncélos hadosztály (a 2. páncéloshadosztály) még felszerelés alatt áll. Ez utóbbi két seregtest felállítása előreláthatólag már 1943 végére befejezést nyer, amennyiben az ehhez szükséges g é p k o c s i a n y a g o t be tudjuk szerezni.

A Huba hadrendhez tartozik még továbbá egy 4 zászlóaljból álló hegyi dandár

a határvédelmi erők és

a dunai flottilla.

Ennek az új magyar hadseregnek a megteremtésére irányuló munka közben lépett be Magyarország a háborúba és vett részt seregtestekkel, *(a 2. o. vége)* elsősorban a gyorshadtesttel 1941 tavaszán a szerbiai, és az év őszén[26]az Oroszország elleni hadjáratokban, amelyek során fegyver- és gépjárműveszteségeket kellett elszenvednie; különösen a gépkocsiveszteségek érintették érzékenyen hadrendünk további kiépítését, mivel ipari lehetőségeink ebből a szempontból a legszűkösebbek.[27]

Tekintet nélkül a fenti hadjáratokra az 1941. évben tovább folyt a munka a tervezett Huba hadrend megvalósításán és az év végéig a szükséges anyagoknak (fegyverzet, felszerelés és lőszer) mintegy harmada elkészült, amikor az 1942-es háborús év beköszöntével Magyarország az orosz háborúban való jelentősebb részvételre lett felszólítva.[28] Így került sor az 5 megszálló hadosztály[29] mellett, amelyek 1941 végén lettek kiszállítva Ukrajnába a 2. h a d s e r e g n e k az ismert erőben történt felállítására.[30]

25 A 2. páncélos hadosztályt 1942 őszétől fokozatosan magyar gyártmányú 40 M. Turán közepes- és 41 M. Turán nehéz harckocsikkal szerelték fel. Az 1. páncélos hadosztály harckocsiezrede később szintén ilyen páncélosokat kapott.

26 A szövegben: „im Herbst dieses Jahres". Magyarország valójában 1941. június 27-től vett részt a Szovjetunió elleni háborúban.

27 A gépjárműhelyzetről a vezérkar főnöke a Legfelső Honvédelmi Tanács 1942. október 8-i ülésén így nyilatkozott: „A haderő leglényegesebb hiánya a gépjárművekben jelentkezik. Míg a fejlesztés fegyverzet és felszerelés tekintetében az elmúlt évtized alatt szinte ugrásszerű volt, addig a honvédség gépesítése szinte alig haladt. A vezetés azzal számolt, hogy a honvédség számára szükséges tehergépkocsikat igénybevétel útján az országos készletből biztosíthatja. Az országos tehergépkocsi-készlet azonban átfogó motorizálási program hiányában nem növekedett a honvédség felszerelésével arányosan, sőt a motorizáláshoz kedvezőtlen légkörben az új beszerzések megállottak, a meglevő állomány pedig erősen leromlott. A ... hadrend gépjármű-szükséglete csak 60%-ig lesz biztosítható, ezért kényszerülve leszünk egyes gépkocsizó alakulatok helyett fogatolt alakulatokat beállítani. ...A tehergépkocsi, motorkerékpár, sebesültszállító gépkocsi, vontató és műhelygépkocsi hiányok pótlásának időpontja teljesen bizonytalan, mert a hazai üzemek páncéljármű- és terepjáró tehergépkocsi-gyártással vannak elfoglalva, a külföldi beszerzés lehetősége pedig kilátástalan." HL VKF. 19. szám nélküli/eln. 1. – 1942.

28 Utalás Hitler 1942. január 1-én Horthyhoz írt levelére, amelyben a magyar hadseregnek a tavaszi hadműveletekben való részvételét kérte. 1942. január 6-án Budapestre érkezett Ribbentrop német külügyminiszter, aki a magyar kormánytól az egész honvédség mozgósítását és a frontra küldését követelte. A magyar kormány politikai, katonai és gazdasági érvekre hivatkozva igyekezett kitérni a teljes hadsereg rendelkezésre bocsátása elől. A részletek tisztázására Magyarországra érkező Keitel tábornagy, a német Véderő Főparancsnokságának főnöke az 1942. január 20–22-én folyó tárgyalásokon 3 hadtest – egyenként 3 gyalogdandárral –, a gyorshadtest és egy hegyi dandár átadását kívánta. OL Filmtár, Szálasi és társai népbírósági pere 7887. tekercs IX. 163–167.

29 1941 őszén a leváltásra kerülő Kárpát-csoport helyébe a magyar hadvezetés 4 megszálló dandárt ígért a németeknek. A megszálló alakulatok feladata a szállítási útvonalak, vasútak, hidak és objektumok biztosítása, illetve katonai közigazgatási feladatok ellátása volt. Ennek megfelelően zömmel idősebb korosztálybeli, rosszul kiképzett legénységgel, hiányos szervezettel, gyenge fegyverzettel és minimális tüzérséggel rendelkeztek. Az első két megszálló dandár, a 124. és a 121., 1941 októberének első felében rakodott ki Ukrajnában. Ezeket követte a hónap végén, illetve november elején a 105. és a 108. dandár. Mivel a németek további térnyerése kitolta a mögöttes területek határait, német részről újabb megszálló dandárokat kértek, ezért 1941 decemberében megkezdődött a 102. dandár kiszállítása. További megszálló dandárok felállítására ekkor nem került sor, mert az 1942 januári tárgyalásokon megállapodás született arról, hogy azt a 3 dandárt, amelyet a németek korábban megszállási célokra igényeltek, szintén hadiállományra töltik és a hadműveleti területre induló 2. magyar hadsereg állományába állítják be. *Csima János*: Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához; HM Központi Irattár, Bp., 1961. 107–112. o., OL Filmtár Szálasi és társai népbírósági pere 7887. tekercs IX. 163–167.

30 Keitel tábornagy és a honvédség vezetői az 1942 januári tárgyalásokon abban állapodtak meg, hogy a honvédség egy hadseregnyi erővel – amely 3 hadtestben összefoglalt 9 dandárból, egy páncélos hadosztályból és egy repülőcsoportból áll – vesz részt az 1942. évi hadműveletekben. A szervezési adatok szerint a 2. magyar hadsereg kivonuló állománya az alábbiak szerint tevődött össze: egy könnyű hadosztály: 13 500 fő, hadtestközvetlenek (csapatok és vonat): 9 000 fő, egy hadtest összesen: 49 500 fő, a páncélos hadosztály 12 500 fő, hadseregközvetlenek: 35 000 fő, repülőcsoport: 5 000 fő, az egész 2. magyar hadsereg: 201 000 fő. HL 2. magyar hadsereg I. c. (anyagi) osztály iratai. Közli: *Szabó Péter*: a 2. magyar hadsereg III. hadtestének részvétele a keleti hadszíntér 1942/1943-as hadműveleteiben. HL Tgy. 3319. 17. o.

Ezt a hadsereget, tekintettel a minden korszerű, sőt a legkorszerűbb eszközökkel felszerelt orosz haderőre, nem küldhettük ki olyan fegyverzettel a harctérre, mint amilyet a Huba hadrend előírt. Megerősítésre volt szüksége (t. i. a 2. magyar hadseregnek – B. A.), amelyet saját erőből nem tudott megoldani. Magyar részről sem mennyiségben, de még inkább minőségben nem állt rendelkezésre megfelelő, a kor színvonalán levő fegyverzet. *(a 3. o. vége)*

Az éppen felállítás alatt álló magyar haderő akkoriban egy olyan hadsereg képét nyújtotta, amelyet legfeljebb megszálló feladatokra lehetett volna alkalmazni. Csak oly módon tudott egy tábori hadsereget felállítani, hogy a szükséges fegyvereket, különösen a nehéz gyalogsági fegyvereket és felszerelést, az egész haderő állományából vonta el.[31] Természetesen ezáltal honvédségünk visszamaradó részei ezektől a fegyverektől többé-kevésbé meg lettek fosztva. Azonban azok a nehézfegyverek, amelyeket rendelkezésre tudtunk bocsájtani,[32] az orosz hadjárat korábbi tapasztalatai alapján már elavultak voltak. Már régen nem számítottak nehézfegyvereknek és nem tudták betölteni a gyalogság kísérő fegyvereinek szerepét. Ennek következtében feltétlenül szükséges volt valódi nehézfegyverekkel való kiegészítés, amely német részről német, belga stb. anyag szállításával történt.[33]

Így német nehézfegyverekkel megerősítve vonult ki 2. hadseregünk 1942 tavaszán az Oroszország elleni hadjáratra.

E hadsereg alapegysége a 6 zászlóaljból, 1 lovasszázadból és 7 ütegből álló könnyű hadosztály maradt,

zászlóaljanként 4 aknavető (8,1 cm) és 4 páncéltörő ágyú (37 mm),

ezredenként, mint ezredközvetlenek 8 aknavető (8,1 cm), 8 páncéltörő ágyú (37 vagy 47 mm[34] és 2 darab 50 mm[35]) és *(a 4. o. vége)*

kísérő lövegekként 4 darab 8 cm-es 1918 mintájú tábori ágyú,[36] azaz egy fogatolt üteg (voltak a gyalogság nehézfegyverei – B. A.).

31 A tavaszi hadműveletekre kiküldendő hadsereg mozgósításának anyagi előkészítéséről 1942 februárjában kiadott rendelet kimondta, hogy a kivonuló alakulatok kellálladékát teljes mértékben fel kell tölteni, a rendelkezésre álló hadianyagok közül a hadihasználhatóság szempontjából a legjobbat kell adni, sőt egyes anyagcikkekből – főleg ruházatból – a rendszeresített kellálladékon felüli tartalékanyagot is be kell állítani. Megengedték azt is, hogy a kijelölt alakulatok kellálladékának gyors feltöltése érdekében M. alakulataiknál rendelkezésre álló hadianyagot is igénybe lehet venni. Amennyiben a hadtest a szükséges hadianyagot a saját hatáskörén belül nem tudta biztosítani, azt a központi készletekből biztosították. HL HM. 46/M. 6. k. – 1942.

32 7/31 M. géppuska a gyalogság legtűzerősebb fegyvere, első világháború előtti. vízhűtéses konstrukció. Súlya 42,2 kg, gyakorlati tűzgyorsasága 250 lövés/perc, tűzkészültségét 5–10 perc alatt érte el; 20 mm-es 36 M. nehézpuska a gyalogos századok páncélelhárító fegyvere, 100 m-en belül 18 mm, 1000 m-en belül 7,5 mm páncél átütésére alkalmas; 37 mm-es 36 M. páncéltörő ágyú a gyalogzászlóaljak- és ezredek páncéltörő fegyvere, korszerű harckocsikkal szemben különleges páncélrobbantó gránáttal is csak 250 m távolságon belül volt hatásos; 81 mm-es 36 M. aknavető a gyalogzászlóaljak- és ezredek kísérő és támogató fegyvere, viszonylag kis űrmérete miatt önmagában nem tudott megfelelő tűztámogatást nyújtani.

33 A németek 1942 júliusáig az alábbi gyalogsági nehézfegyvereket és lövegeket szállították a kivonuló 2. magyar hadsereg részére: 171 db 50 mm-es 36 M. gránátvető, 152 db 81 mm-es 34 M. aknavető, 12 db 10,5 cm-es 37 M. „Göring" könnyű tarack, 39 db 10 cm-es 14/19 M. lengyel könnyű tarack, 54 db 50 mm-es 38 M. német páncéltörő ágyú, 245 db 47 mm-es 36 M. belga páncéltörő ágyú és 35 db 37 mm-es 36 M. Skoda páncéltörő ágyú. E fegyverek zöme elhasznált zsákmányanyag volt, amelyekre a németek 1942-ben saját hadseregük felszerelésében már nem tartottak igényt. HL HM. 18.889/eln. 3. a. – 1942., 18.926/eln. 3. a. – 1942., 31.214/eln. 3. a. – 1942., 479.266/3. a. – 1942. Közli: *Szabó Péter*: i. m. 21. o.

34 Az 1943-ban megjelent Emlékeztető a tűzfegyverek és harcieszközök alkalmazásához című kiadvány így jellemzi a németek által átadott 47 mm-es páncéltörő ágyút: „Belga zsákmányanyag. Nehézkes tűzkészültsége miatt csak szükségképpen alkalmazható."

35 A fenti kiadvány véleménye a német 50 mm-es páncéltörő ágyúról: Páncélkocsikat, harckocsikat 1000 m-től, korszerű nehéz harckocsikat (1942-től a szovjetek által leggyakrabban használt T–34 és KV típusú harckocsik – B. A.) 500 m-ről leküzdhet, 200 m-ről megsemmisíthet." A Wehrmacht 1941-től fokozatosan áttért a jóval nagyobb teljesítményű, 75 mm-es páncéltörő ágyúk használatára.

36 Az ezred tűzerejének növelésére egy négylöveges kísérő ágyús üteget állítottak be a 2. magyar hadsereggel kivonuló gyalogezredek kötelékébe. Az üteget csak hadrendileg osztották be az ezredbe, szervezési állomány tekintetében a tüzérséghez tartozott. A löveg típusát illetőleg valószínűleg elírás történt a szövegben, a kísérő ütegek lövegei ugyanis 8 cm-es 5/8 M. könnyű tábori ágyúk voltak.

A nehézfegyverállomány a Huba hadrendben előírtakhoz képest csaknem megnégyszereződött[37]. Mégis egy magyar hadosztály egy német, vagy egy orosz hadosztállyal összehasonlítva nehézfegyverek tekintetében jóval gyengébb még akkor is, ha az ember a német hadosztálynál csak két ezredet vesz figyelembe.[38] Így például teljesen hiányoznak – a mérleg serpenyőjében igen sokat nyomó – gyalogságot kísérő rohamlövegek,[39] a páncélvadász-osztályok,[40] hogy a ködvetőkről[41] ne is beszéljünk.

Sajnálatos, hogy a „lehetőségekhez képest (a német hadosztályokkal való – B. A.) egy szintre hozás", amelyről az 1942 januári budapesti tárgyaláson szó volt, nem valósult meg.[42]

A 2. hadsereg felszerelése után elvileg valamennyi hadosztályunkat a fent bemutatott erőre, illetve szervezetre akartuk felhozni. Ezért a magyar ipar teljesítményét addig fokoztuk, amíg a nyersanyaghiány minden téren érződni nem kezdett.

A fegyvergyártást a Huba hadrendhez képest meg kellett legalább háromszoroznunk és a szállítási határidőket, amennyire lehetett, előrehoznunk, mivel az idő szorított. Sajnos ehhez a körülmények *(az 5. o. vége)* nem voltak kedvezőek. Iparunk, illetve annak teljesítőképessége nagyon szűkös volt és ma is az. Ez abból adódik, hogy a nemesacél gyártáshoz a magyar iparnak csak két elektrokohó és két hengermű áll csupán rendelkezésére. Ezen a szűk keresztmetszeten kell átpréselni minden acélból készült fegyvert, valamint a páncélokat és a harckocsikat is.

A magyar iparnak ez a gyengéje akadályozott meg minket abban is, hogy ama felismerés ellenére, miszerint nehézfegyvereink már régen nem számítanak igazi nehézfegyvereknek, azok gyártásával felhagyjunk, mert az a már megkezdett gyártási folyamatok átrendezését tette volna szükségessé, ami a drága idő kiesését vonta volna maga után. Tovább kellett haladnunk tehát a megkezdett úton, azaz hagynunk kellett, hogy a megrendelések a régi szólás értelmében, mely szerint „jobb ma egy veréb, mint holnap egy túzok", kifussanak.

37 A fegyverzet kiegészítéséről 1942 elején kiadott rendelkezések értelmében a gyalogzászlóaljak nehézfegyver-századai egy-egy géppuskás (3 géppuska), páncéltörő ágyús (2 páncéltörő ágyú) és aknavetős (2 aknavető) szakasszal gyarapodtak. Az 1941/1942-es hadrendben ezredközvetlenként még csak egy árkászszázad és egy távbeszélő szakasz szerepelt. Az ezt követő 1942/43-as hadrendben már egy-egy géppuskás, páncéltörő ágyús és aknavetős alosztályt is rendszeresítettek mellé jük. A 2. hadsereg hadrendjében pedig az utóbb felsoroltakat század szintűvé növelték. Mind a páncéltörő ágyús század, mind az aknavetős század két-két szakasz, az 4 darab páncéltörő ágyú, illetve aknavető erősítést kapott. Ugyanszak a gyalogezred nehézfegyvereinek a számát növelte a Honvédelmi Minisztérium 1942 februárjában kiadott 2.500/M. 1. b. – 1942. számú rendelete, amely a kivonuló gyalogezredek állományába beállított egy könnyű tábori ágyús üteget is. *Szabó Péter*: i. m. 27–28. o.

38 A magyar könnyű hadosztály, egy kétezredes német hadosztály és egy kisebb létszámú szovjet lövészhadosztály nehézfegyver-állományának összehasonlítása (*Szabó Péter*: i. m. 34. o.):

	magyar	német	szovjet
géppuska	112	400	?
aknavető	40	36	63
nehéz v. páncéltörő puska	38	57	170
páncéltörő ágyú	40	45	18
löveg	38	45	36

39 Harckocsialvázra szerelt páncélozott lövegek, fő feladatuk, hogy a gyalogsági támadással együtthaladva a tüzérségi előkészítést túlélt és feléledő ellenállási fészkek leküzdésében közvetlen tűztámogatást nyújtsanak a roham utolsó 100 m-ein, ahol a hagyományos tüzérség a saját erők veszélyeztetése nélkül már nem támogathatta a támadást. Emellett fontos szerepet kaptak a páncélelhárításban is. 1942-től a német gyaloghadosztályokhoz egy-egy rohamtüzérosztályt rendszeresítettek.

40 A német hadosztályok páncélelhárító alakulata. 1942-ben jellegzetes fegyvere az elavult harckocsik alvázára épített nagy teljesítményű páncéltörő ágyú volt. A nyitott küzdőtérben elhelyezett kezelőket csak egy vékony páncél mellvéd védte a gyalogsági lövedékek és repeszek ellen. E mozgékony harcjárművek általában tartalékként a hadosztályparancsnok közvetlen rendelkezésére álltak, aki szükség esetén gyorsan az ellenséges harckocsik által leginkább veszélyeztetett helyekre csoportosíthatta át őket.

41 Az ellenség vakítására, illetve a saját csapatok leplezésére ködgránátot lövő 10 cm-es 40 M. hátultöltős aknavető. A német hadosztályok állományába elméletileg egy-egy ködvető osztály tartozott. 1942-re a ködvetőkhöz nagy teljesítményű repeszgránátokat is rendszeresítettek, így a gyalogság közvetlen tűztámogatására is alkalmassá váltak. 1942/43. fordulóján a 2. hadsereg gyalogezredeinek kísérő ütegeit akarták a német 10 cm-es 40 M. ködvetőkkel felszerelni. A személyzet kiképzése az átadott német vetőkkel 1943 január elején a front mögött meg is történt, de a szovjet áttörés miatt rendszerbe állításukra már nem került sor. A vetőket a 2. magyar hadsereg hazatérésekor vissza kellett adni a németeknek. Gyakran nevezték ködvetőnek a szintén a Wehrmachtnál rendszeresített hatcsövű 10, illetve 15 cm-es sorozatvető reaktív aknavetőket is.

42 Utalás Keitel tábornagy budapesti ígéretére, mely szerint a németek a kivonuló magyar hadosztályokat a német hadosztályok színvonalára emelik. OL Filmtár, Szálasi és társai népbírósági pere 7887. tekercs.

Különösen érzékeny hiány mutatkozott a 2. hadsereg felszerelése után gyalogsági puskákban. Ez a hiány úgy keletkezett, hogy a partizánveszély miatt valamennyi hadtest-, illetve hadseregközvetlen alakulatot (vonatcsapatok, intézetek), amelyek a tervek szerint csak pisztollyal voltak felfegyverkezve a rendszeresített puskával kellett felszerelni, éppen úgy, mint a megszálló hadosztályok hadtápalakulatait és intézeteit. *(a 6. o. vége)*

A puskahiány különösen a kiképzésre van káros hatással. A magyar honvédség eddig csak nehézfegyverekkel volt hiányosan kiképezve, mostantól azonban a gyalogsági fegyverekkel való kiképzés is csak a legszükségesebb mértékben lehetséges. E kérdésben részünkről semmilyen kiutat nem látunk, mert a magyar hadvezetésnek semmilyen szabad puskagyártási kapacitás nem áll rendelkezésre, mivel azt teljesen átengedtük a német hadseregnek.[43]

Hogy mégis valamilyen megoldást találjunk, kértük a német hadvezetést, hogy évi 100 000 darabos puskagyártó kapacitásunknak legalább egy részét adja vissza. Eddig kisegítésként, visszaszolgáltatás kötelezettsége mellett 30 000 puskát kaptunk (a németektől – B. A.).

Ezért kellett az utolsó két megszálló hadosztály felállításakor a német hadvezetéstől puskákat kérnünk.[44]

Ma az a helyzet, hogy a magyar hadsereg egy világháború közepén csaknem puskagyártás nélkül áll, ami jól bizonyítja felszereltségünk szomorú állapotát. Ilyen körülmények közt el lehet képzelni, hogy fegyverzet tekintetében hogy néznek ki a magyar honvédség visszamaradó részei, nem beszélve arról, hogy közben a 2. tábori hadseregnek is pótlást kellett küldeni, amely az egész honvédség általános felfegyverzésének gyorsítására irányuló törekvéseinket visszavetette.[45] *(a 7. o. vége)*

Mivel az eljövendő hadműveleti szakaszban további és sajnos még nagyobb veszteségekre kell számítanunk, haderőnk tervezett felfegyverzése az előírt időpontra, azaz 1944 elejére is problematikus marad és kérdéses, hogy mikor és milyen mértékben lesz befejezhető.

Az eddigi tapasztalatok alapján az a benyomás alakult ki, ahhoz, hogy a 2. hadsereget korszerű színvonalra emeljük az egész honvédség erőforrásait igénybe kell vennünk. A hadszíntéren levő 2. hadseregen kívül egy másik, a mai értelemben vett ütőképes hadsereg felállítása teljesen illuzórikusnak látszik, ameddig a keleti hadszíntéren veszteségteljes harcokkal számolhatunk és számolnunk is kell.

Természetesen kiképzésünket a fenti fegyverhelyzet minden szempontból rendkívül hátrányosan érinti. A magyar haderő általános képzettségi fokánál figyelembe kell venni továbbá, hogy a kiképzést a békeszerződés nyomása alatt csak a legnagyobb nehézségek mellett végezhettük. Ameddig az úgynevezett kisantant fennállt, a magyar honvédség minden megmozdulását a legnagyobb gyanakvással kísérte. Ilyen körülmények közt egy tervszerű és alapos kiképzés vagy felfegyverkezés kizárt volt. *(a 8. o. vége)*

Csak amikor a Német Birodalom nagyszerű felemelkedése következtében a nemzetközi erőviszonyok megváltoztak – tehát 1936-tól –, foghattunk alaposabb és tervszerűbb kiképzéshez. Fokozatosan bevezettük a kétéves szolgálati időt és megkezdtük az addig kiképzetlen elmaradt korosztályok kiképzését. Ettől az időponttól korszerűsítettük és alakítottuk át fegyver- és lőszerkészletüket, valamint ekkor kezdődött egy új gyalogsági puska gyártása.[46]

A rövid idő, továbbá a fegyverzet, a kiképzési eszközök, az öltözet és a kiképző személyzet (tisztek, tiszthelyettesek) hiánya nem tették lehetővé az átfogó munkát. Teljes emberanyagunk kiképzése azonban még gyorsított ütemben sem sikerült, most is vannak korosztályok, amelyeket még nem tudtunk kiképezni. Ehhez jön még, mint nehezítő körülmény a visszatért területek hadkötelese-

43 A szöveg mellett ceruzával: „Leállítani!" 1941-ig Németország a magyar iparról 100 darab légvédelmi gépágyút ezekhez 1 millió gránátot, közel 1 millió gránátgyújtót, 14 400 könnyű géppuskát, 50 000 pisztolyt és 60 000 puskát rendelt. 1942-től fokozott ütemben folytak Németország számára a hadianyagszállítások. A német hadsereg számára lekötött ipari kapacitással a magyar hadvezetés nem számolhatott, azt a Németországnak végzett, ha tetszik kényszerű szolgáltatásnak tekintette. A Németországnak végzett ipari tevékenységről l. részletesebben *Dombrády Lóránd:* A magyar gazdaság és hadfelszerelés 1938–1944., Bp., 1981. 66–76. o.

44 1942 végén újabb két megszálló hadosztály Ukrajnába küldéséről született határozat. Az 1. és a 201. könnyű hadosztály 1943. január 5. és 30. közt érkezett a megszállt területre. Valószínűleg ezek felszerelésére utal Szombathelyi vezérezredes. *Csima:* i. m. 151. o.

45 Már 1942 januárjában elvi intézkedést hoztak a hadműveletekben résztvevő alakulatok hadianyagveszteségeinek pótlásáról, amelyek központi tartalékok hiányában a Huba hadrend megrendeléseiből való elvonással kell fedezni. Ezért sürgették a szállítási határidők előrehozatalát. HL. HM. 23-M. 6. k. – 1942.

46 A 35 M. ismétlőpuska, a 95/31 M. hegyes töltény lövésére átalakított Mannlicher-puska Magyarországon gyártott, forgó zárfejes változata.

inek átképzése.[47] Sajnos ennek a legénységnek egy részét[48] megbízhatatlansága miatt csak kis százalékban lehet a harcoló alakulatokhoz beosztani.[49]

A tömeges kiképzés mellett a kiképzés minőségét nem tudtuk a kornak megfelelő színvonalra hozni sem a legénységnél, sem a vezetésnél. *(a 9. o. vége)*

Sajnos a gyorsított kiképzés következményei 1942 nyarán a 2. hadseregnek az orosz hadszíntéren vívott ütközeteiben és csatáiban nagyon hátrányosan mutatkoztak meg. Ehhez jött az is, hogy a német részről kiutalt fegyvereket[50] csapataink túl későn, röviddel a kiszállítás előtt kapták meg, így ezekre a kiképzés nem történhetett meg. Ennek következtében sem a katona, sem a parancsnok nem bízott ezekben az ismeretlen fegyverekben. A nehézfegyvereknek ez a magyar hadseregben sohasem látott tömege, amelyről álmodni sem mertünk, a megfelelő gyakorlati képzés hiányában csaknem agyonnyomta a zászlóaljparancsnokokat. Ha az egyszerű katona nem bízott az általa nem ismert fegyverben, úgy a parancsnok, különösen a zászlóaljparancsnok, kellő gyakorlat nélkül nem tudta alkalmazni a nagyszámú gyalogsági nehézfegyvert. A szorgos elméleti kiképzés ellenére sem lehetett elérni, hogy az emberek a gyakorlatban ezeket a fegyvereket hozzáértéssel és szakszerűen használják.

Most, a 2. hadsereg kiszállítása után a kiképzés terén továbbra is problémák előtt állunk. Vannak póttestek, ahol a szükséges puskáknak csak 25%-a áll rendelkezésre. 1000 emberre pedig csak 1-2 aknavető és ugyanannyi páncéltörő ágyú jut. Természetesen csak 8,1 cm-es aknavető és 37 mm-es páncéltörő ágyú. Csak most kapunk majd *(10. o. vége)* a német hadvezetéstől kiképzési célokra 6 darab 75 mm-es páncéltörő ágyút.[51] Ezekkel az elavult fegyverekkel (a 37 mm-es páncéltörő ágyúkra utal – B. A.) az újoncokat képezzük majd ki, valamint azok a póttartalékosok,[52] akik eddig csak nyolchetes kiképzésben részesültek, kapnak majd utánképzést, hogy a korszerű követelményeknek valamelyest megfeleljenek.

Emellett mind a pótalakulatoknál, mind a csapattesteknél nyomasztó ruhahiány érezhető. Néhány helyen az emberek polgári ruhában vonulnak ki gyakorlatra. Az ágyneműhiányra jellemző, hogy helyenként minden két emberre csak egy takaró jut, amellyel az egyik takaródzik, a köpenyét pedig kölcsön adja a bajtársának, hogy az két köpennyel takaródzhasson. A lábbelik hiánya is nagyon kellemetlenül érezteti hatását, ugyanis a bakancsok legnagyobb része javításra szorul vagy teljesen hiányzik. Nemrégen 250 000 pár bakancsot küldtünk ki utánpótlásként a 2. hadseregnek, hogy minden embernek legyen tartalékbakancsa. Hogy a fenti körülmények milyen hátrányosan érintik a kiképzést nem kíván további magyarázatot.

Az orosz harctérre nem küldhetünk kiképzetlen, vagy hiányosan kiképzett embereket. A 2. hadsereg felállításakor és annak pótalakulatainál is a legjobban kiképzett legénységet vettük igénybe,[53] minden ember 42 év alatti és *(a 11. o. vége)* egy- vagy kétéves szolgálattal rendelkezik, de legalább féléves szolgálati időt tudhat maga mögött. Ez legénységi állományunknak mintegy 35%-át teszi ki.

47 A Felvidék, a Kárpátalja, Erdély és a Délvidék részeinek visszacsatolása után a csehszlovák, a román és a jugoszláv hadseregben szolgált hadköteleseket soron kívül behívták, hogy a magyar vezényleti nyelvre és a honvédség által használt fegyverekre átképezzék őket. Ez további erőket vont el az amúgy is szűkös kiképző személyzetből.

48 Eredetileg a szöveg az összes átképzett – főleg nemzetiségi – legénységet megbízhatatlannak nevezi: „Diese Mannschaft wegen seiner Unverlässigkeit..."

49 A nemzetiségiek katonai szolgálatát 1942-ben szabályozták véglegesen. A honvédség 1942/1943. évi szervezéséről kiadott rendelet kimondta, hogy a honvédség úgynevezett védett alakulatainál – határvédelmi erők, erődalakulatok, légierő, ejtőernyős- és híradócsapatok, valamint páncélos-, gépkocsizó lövész- és huszáralakulatok – nemzetiségi sorlegénység egyáltalán nem maradhat szolgálatban, míg a nem védett alakulatoknál a fegyveres szolgálatot teljesítő legénységnek legfeljebb a 20%-a állhat megbízható nemzetiségiekből. A többi szlovák, ruszin, román, szerb és horvát hadköteles munkaszolgálattal tesz eleget hadkötelezettségének. HL HM. 42.000/eln. 1. a. – 1942.

50 L. a 33. számú lábjegyzetet.

51 75 mm-es 40 M. német páncéltörő ágyú, amelyet 1941 végétől rendszeresítettek a Wehrmachtnál. Kifejlesztését az tette szükségessé, hogy az 50 mm-es és az annál kisebb űrméretű páncéltörő fegyverek nem voltak elég hatásosak a legújabb szovjet harckocsikkal szemben.

52 Az olyan hadköteleseket nevezték így, akik a trianoni békeszerződésnek a honvédség létszámát korlátozó rendelkezései miatt tényleges katonai szolgálatot nem teljesíthettek, csupán nyolchetes gyalogsági alapkiképzésben részesültek.

53 Egyes kutatók véleménye szerint a magyar hadvezetés a 2. magyar hadsereg felállításakor arra törekedett, hogy a mozgósítás minél kisebb mértékben érintse a honvédség szempontjából legértékesebb korosztályokat. Ennek meg megfelelően a hadszíntérre kivonuló, tényleges szolgálatát teljesítő sorállomány nem haladta meg az egész honvédség sorállományának 20%-át. A mozgósított alakulatok az érvényes hadrend szerinti tartalékállományuknak csak a felét vehették igénybe. A fennmaradó hányadot alig háromhónapos kiképzésben részesült póttartalékosokból állították össze. *Dombrády*: A magyar gazdaság... i. m. 105. o.

Miután a legjobban kiképzett fiatalabb évfolyamokat igénybe vettük, kiegészítésre csak a 8 hetes kiképzésben részesültek, illetve az idősebb korosztályok maradnak, amelyek egy korszerű háborúban alig használhatóak; a legénységi állomány tekintetében a fentiek alapján megállapíthatom, ahhoz, hogy a 2. hadsereget súlyos veszteségei ellenére is hadra fogható színvonalon tartsuk, az egész hátország teljesítőképességét igénybe kell vennünk.[54] Különösen a tisztek és tiszthelyettesek pótlása ütközik nagy nehézségekbe annak ellenére, hogy ezek képzését minden eszközzel siettetjük.

Semmilyen körülmények közt sem gondolhatunk arra, hogy a 2. hadseregen kívül további ütőképes korszerű seregtesteket állítsunk fel. Figyelembe véve kiképzési- és fegyverzeti helyzetünket és tekintettel tábori hadseregünk és a megszálló erők utánpótlási igényeire, itthon csak olyan alakulatokat állíthatunk fel, amelyek csak olyan ellenség ellen tudnának harcolni, amely a korszerű képzettség, felszereltség és fegyverzet tekintetében éppen olyan elmaradott, mint mi.

Ilyen körülmények közt nem lehet számszerűleg megmondani, hogy mikor *(12. o. vége)* és hány seregtestet[55] tudunk felállítani. Ha a 2. hadseregnél nagyobb veszteségek következnének be, vagy ha az ellenséges repülők hadiipari üzemeinket és vállalatainkat tartósan bombáznák, haderőnk tervezett felszerelése felettébb kérdésessé válik.

A terv, mint azt fent említettem az, hogy 1944 elejére haderőnk itthon maradt részeit kiképzés és felszereltség tekintetében a 2. hadsereg szintjére emeljük. Ehhez mindenekelőtt az alakulatok rendezése szükséges, amely már folyamatban van. A megszálló hadosztályok, majd a 2. hadsereg felállítása után a csapatok mind kint (a hadműveleti területen – B. A.), mind itthon szervezetileg heterogén zászlóaljakból és ütegekből állnak. Ugyanis akkor (a megszálló erők, illetve a 2. hadsereg felállításakor – B. A.) amennyire lehetséges volt az egész országot egyenlő arányban akartuk megterhelni, hogy a mezőgazdasági munkák nehogy kárt szenvedjenek.[56]

Hadrendünkkel kapcsolatban még az alábbiakat szeretném megjegyezni:

Már az első oroszországi harcokban kidomborodott és a későbbi Don menti csatákban bizonyossá vált, hogy a 6 zászlóaljas és 7 üteges hadosztálytípus, azaz az úgynevezett „könnyű hadosztály" az orosz hadszíntér követelményeinek, sőt általában az önálló hadműveletek végrehajtására szóba jövő seregtestekkel szemben támasztott követelményeknek nem felel meg. Ezért azon a nézeten vagyok *(a 13. o. vége)*, hogy amint a körülmények megengedik a magyar honvédséget rendes, azaz 9 zászlóaljból és legalább 9, sőt ha lehet 12 ütegből álló hadosztályokká szervezzük át.[57]

54 A 2. magyar hadsereg személyi veszteségeinek pótlásáról Szombathelyi vezérezredes a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács 1942. október 8-i ülésén így nyilatkozott: „A 2. hadsereg ütőképességének biztosítása érdekében feltétlenül szükséges a személyi veszteségek pótlása. Az anyaországi helyzet mérlegelésével a pótlás nagyságát csak a legszükségesebb mérvben, azonban a hadsereg ütőképességét lényegesen még nem befolyásoló legkisebb számban igyekeztem megállapítani. Ezt a megfontolást alapul véve javaslatot tettem a Honvédelmi Miniszter Úrnak az október végéig még várható veszteségeket is beszámítva, tehát összesen 1 350 fő tiszti és 37 000 fő legénységi veszteség 55%-ának, azaz 650 fő tisztnek és 20 000 fő legénységnek mielőbb való kiküldésére. E pótlás kiküldésére a legfelsőbb jóváhagyást mielőbb meg kell kapnom, különben a pótlás – amelynek a harctéren még átképzésen kell átesnie – túl későn kerül az arcvonalba." A vezérkar főnöke egyébként ekkor még nem számolt nagyobb veszteségekkel a tél folyamán. Így tavasszal a kisebb arányú pótlásokat az 1942 őszén bevonult újoncokkal kívánta megoldani. HL VKF. 19. szn. 'eln. 1. – 1942. A vkf. 1942. okt. 8-i beszéde.

55 Az eredeti szövegben: „Operationseinheit", azaz önálló hadművelet végrehajtására alkalmas magasabbegység, korabeli szóhasználattal seregtest. A legkisebb seregtestnek tekintett alakulat a dandár, illetve a hadosztály volt.

56 A 2. hadsereg felállításakor a Minisztertanács kívánsága az volt, hogy a mozgósításra kerülő három hadtest alakulatainak személyi állományát ne csak a hadtestek illetékességi területéről, hanem az egész országból egyenletesen arányban hívják be. Így egy, a hadrendben nem szereplő, egy feladat végrehajtására összeállított hadsereg frontra küldésére került sor. A kivonuló hadseregbe beosztott III., IV. és VII. hadtest közül hadrendileg csak az utóbbi tartozott a 2. hadsereg kötelékébe. A mozgósított hadtestek 3-3 hadosztályából csak 2-2 volt saját, harmadik hadosztályukat az itthon maradó hadtestektől kapták. A kivonuló gyalogezredek zászlóaljai közül legalább egy gyakran szintén idegen ezredbeli volt. Előfordult az is, hogy egy ezredtörzs, mint például az 52. gyalogezredé három idegen zászlóaljat kapott. A 2. hadsereg felépítéséről l. bővebben *Szabó Péter*: i. m. 15., 24–27. o. A megszálló dandárok, illetve hadosztályok összeállítása is hasonló elgondolások alapján történt. csak 1943-ban egy nagy átcsoportosítás után kapták vissza a megszálló erők ezredei eredeti zászlóaljaikat.

57 Az átszervezés az 1943/1944. szervezési évben megtörtént. A honvédség 27 könnyű hadosztályából 8 háromezredes gyaloghadosztályt állítottak fel, hadosztályonként 4 tüzérosztállyal, azaz 12 üteggel. A gyaloghadosztályok sorezredeinek gyengébben felszerelt ikeralakulataiból 8 úgynevezett tartalék hadosztályt szerveztek, szintén 3 gyalogezreddel, de csak 9 tüzérüteggel. A 27. könnyű hadosztály kétezredes seregtest maradt.

A fent jelzett időpontra (1944 tavaszára – B. A.) szeretnénk páncélos- és lovashadosztályunkat felállítani,[58] a hegyi dandárt átfegyverezni. Ennek, valamint egyéb szervezési célok elérésének érdekében kénytelenek vagyunk I. hadtestünket fokozatosan igénybe venni és végül megszüntetni.

Légierőnk gyenge felszereltségét nem akarom ecsetelni,[59] mert az a német hadvezetés előtt is nagyon jól ismert. Hogy az év végére felépülő repülőgépgyár[60] átadásával ezen a téren javulás várható, szintén tudott.

Sajnos légelhárításunk, elsősorban a repülőgépek hiánya miatt, teljesen elégtelen. Továbbá légvédelmi tüzérségünk egy része kis űrmérete,[61] éjszakai légelhárításunk pedig a fényszórók, az éjszakai vadászok, valamint az éjszakai irányító berendezések hiánya miatt nem áll a helyzet magaslatán. Ezek következtében légvédelmünk a modern repülőgépekkel és az éjszakai légitámadásokkal szemben hatástalan, ami adott esetben (rendszeres bombatámadások esetén – B. A.) az ipar teljesítményére igen súlyos és hátrányos hatással lenne. *(a 14. o. vége)*

Vigasztalan gépjárműállományunk helyzete is. A tehergépkocsik, motorkerékpárok és vontatók (a hadrendben feltüntetett – B. A.) kellálladékkal szemben 80%-os hiányt mutatnak. A fenti hiányok utángyártással való megszüntetésére alig van remény, mivel hazai iparunk a szükségletek csak egy kis töredékének, és csak egyes járműfajták előállítására képes, a Németországból megrendelt anyagok szállítása pedig teljesen bizonytalan.

Íme ez jelenlegi helyzetünk, ami a számok és az alakulatok mennyisége ugyan nem mutatnak be tökéletesen, de mégis bepillantást engednek azokba az elnyomatás éveiből eredő nehézségekbe, amelyekkel a magyar honvédség még ma is küzd, s amelyek legyőzése elsősorban iparunk teljesítőképességétől és a gazdasági helyzettől függ.

Ilyen körülmények közt Magyarország egy külön háborúra, amelyről oly szívesen beszélnek[62] nem is gondolhat. Mi nem akarunk senkit megtámadni. Egyáltalán nem gondolunk erre. Elég teendőnk van avval, hogy kiszélesedett határaink közt berendezkedjünk.

58 1944 tavaszára az 1. lovashadosztály és a 2. páncélos hadosztály a hadrendben előírt létszámmal és felszereltséggel hadra készen állt. Az 1. páncélos hadosztály felszerelése teljes erővel folyt, de a hadrend szerinti feltöltöttségét 1944 augusztusáig nem érte el.

59 1942-ben a m. kir. Légierő állományában az alábbi elavultnak tekinthető, főleg olasz eredetű harci gépek voltak: vadász: Reggiane Re–2000 „Héja", bombázó: Caproni Ca–135, kozelfelderítő: Heinkel He–46 és WM 21 „Sólyom", távolfelderítő: Heinkel He–70K és Heinkel He–111. A magyar légierő a földi csapatok közvetlen támogatására alkalmas géptípussal egyáltalán nem rendelkezett. A magyar honi és kivonuló vadászerők standard gépe, a „Héja" két 12,7 mm-es géppuskájával, gyenge védettségével és nem a legjobb repülési tulajdonságaival alkalmatlan volt a szövetségesek nagy magasságban repülő, 6–10 géppuskával védett, vadászoktól kísért stratégiai bombázói leküzdésére. A magyar légierő gépei a keleti fronton sem feleltek meg a követelményeknek, ezért Szombathelyi vezérezredes 1942 őszén a német főhadiszálláson tett látogatása alkalmával a folyamatban levő magyar repülésfejlesztési tervektől függetlenül a „magyar légierők sürgős kifejlesztésére és tavasszal az orosz hadműveleti területen való alkalmazására" 2 vadász-, 1 zuhanóbombázó-, 1 bombázó és 1 kozel-, illetve távolfelderítő-század anyagát kérte a németektől. 1943 tavaszán és nyarán a fronton levő magyar repülők 2 századnyi modern Messerschmitt Me–109F vadászt, 1 század Junkers Ju–87D zuhanóbombázót, 1 század Junkers Ju–88A bombázót, 1 század Junkers Ju–88D távolfelderítőt és 1 század Focke-Wulf Fw–189 kozelfelderítőt kaptak. Az 1942/1943-ban a fronton levő magyar repülőalakulatokra vonatkozólag lásd bővebben *M. Szabó Miklós*: Az 1. repülőcsoport harcai 1942-ben. HK 4/1985.; *M. Szabó Miklós*: A m. kir. 2. repülődandár harci alkalmazása 1943-ban. HK 1/1987.; *Winkler László*: A magyar repülés története. HL Tgy. 3327.

60 Utalás az 1941. június 6-án aláírt német–magyar repülőgépgyártási szerződésre. A megállapodás 900-900 darab Messerschmitt Me–109F vadász és Messerschmitt Me–210 romboló, illetve 4298 ezekhez szükséges DB–605 repülőgépmotor gyártásáról szólt. A tervezet szerint a rombolókból 280, a vadászokból 240 és a motorokból 1066 darab volt a magyar részesedés. A repülősárkányok gyártásával a Weiss Manfréd gyár beruházásával a Szigetszentmiklóson létesítendő Dunai Repülőgépgyárat, illetve a jelentősen kibővítendő győri Magyar Waggon- és Gépgyárat bízták meg. A motorok gyártása a Weiss Manfréd Repülőgép- és Motorgyár feladata lett. A sorozatgyártásnak a tervek szerint 1943 tavaszán kellett megindulnia és az év végéig felfutnia. L. bővebben *Dombrády*: A magyar gazdaság... i. m. 81–88. o.; *Kovács Lajos*: A Dunai Repülőgépgyár Rt. története. *Üzemtörténeti füzetek*. 11. Budapest, 1985.

61 A magyar légvédelmi alakulatok fegyverei közül a 40 mm-es 36 M. légvédelmi gépágyú 3000 m-es hatásos lőtávolságával főleg a csapatlégvédelem eszköze volt. A honi légvédelem gerincét képező 8 cm-es 29 M. légvédelmi ágyú űrméretét tekintve nagyjából megfelelt a kategóriájába tartozó német, illetve szovjet légvédelmi ágyúknak (8,8 cm, ill. 8,5 cm), azonban 6 km-ig hatásos magassági tűzhatásával a kitűnő magyar lőelemképző eljárás ellenére sem volt mindig veszélyes a gyakran 6 km-nél magasabb repülő szövetséges bombázókra.

62 Utalás Románia azon vádjaira, hogy Magyarország azért nem vesz részt teljes haderejével a szovjet elleni háborúban, mert Dél-Erdély lerohanására készül.

De mi kerülhetünk olyan helyzetbe, hogy minket támadnak meg mégpedig délkeletről, a Balkán felől. Ebben az esetben minden rendelkezésünkre álló fegyverrel harcolni fogunk. A leggyatrább fegyver sem marad akkor felhasználatlanul és a legrosszabb fegyvert sem hagyjuk majd parlagon heverni. Nem akarjuk, hogy *(a 15. o. vége)* 1918 visszatérjen, amikor egy ellenséges világ közepén eldobtuk a fegyvert.

A fentiek alapján a következőképpen ítélem meg a helyzetet:

Az ellenséges hatalmak, név szerint az angolok és az amerikaiak olyan helyzetben vannak, hogy Egyiptomban és a Közel-Kelet térségében fokozatosan jelentős erőket gyülekeztethetnek. Arra számítok, hogy a térségben tavaszig elegendő haderő gyűlik össze ahhoz, hogy a tengelyhatalmak ellen új frontot nyissanak. Az új hadműveleti terület véleményem szerint a Balkán lesz. Hogy Törökországgal együttműködve, vagy Törökországon át vonulnak, vagy tengeri szállítással Törökország mellett szállnak partra, az különböző tényezőktől, nevezetesen a szükséges hajótértől függ; ugyanúgy a partraszállás helye is. Mivel az angolok szívesen nyúlnak vissza korábbi sémákhoz, feltételezem, hogy a partraszállás helyét ismét Szalonikinél, vagy Szaloniki térségében kell keresnünk, természetesen csak akkor, ha a szükséges hajótér rendelkezésükre áll.

Megítélésem szerint (a szövetségesek – B. A.) a Balkánon a következő helyzetet találják majd:

1. Egy velük szemben barátságos Görögországot, amely a tengelyhatalmakkal szemben abszolút ellenséges érzelmű, bár pillanatnyilag még nem tehet ellenük semmit.

2. Egy belülről megosztott Bulgáriát, amely ha nem is angolszász orientációjú, de mint szláv, oroszbarát és kommunizmussal fertőzött, ezért Oroszország ellen nem harcolna. *(a 16. o. vége)*

3. Románia magatartására most nem szeretnék kitérni. Azonban rá kell mutatnom, hogy az angolszász hatalmakkal szemben mindig is fennálló szimpátiája még most is teljes mértékben megvan. Mindenesetre úgy vélem, hogy Anglia vagy Amerika ellen nem, vagy csak alig harcolnának, mint ahogy a szerbek ellen sem, legfeljebb Bulgária ellen. Egyébként ami propagandájukat illeti, nem csak ellenünk irányul.

4. Horvátország nagy belső nehézségekkel küzd, politikailag abszolút nem egységes és katonailag sem konszolidált.

5. Olaszország haderejét és figyelmét a (számára – B. A.) életfontosságú Földközi-tengeri térség köti le. Egyébként is a balkáni hadszíntérhez szükséges keménység hiányzik az amúgy nagyszerű olasz hadseregből.

A fenti helyzet következtében a háború egy partraszállás után hamarosan határaink előtt állhat, pontosan úgy, ahogy ez 1918-ban történt. Annál is inkább, mert most létezik egy olyan aktív tényező, amely a háború folyását meggyorsíthatja és ez a Mihajlovics[63] vezette szerbség. Bár Mihajlovicsnak hadműveleti értelemben vett katonai ereje nincs, de mindazonáltal olyan helyzetben van, hogy harcolhat és kétes – s ilyen kétségből a Balkánon túl sok van –, hogy kivel tart.

Ha Törökország együttműködik,[64] minden kétség gyorsan eloszlana, különösen az, ami Bulgáriát illeti. *(a 17. o. vége)*

Egy szóval Délkelet-Európában nyitva áll egy kapu, amelynek elreteszelésére egy keleten mért győzelmes csapás nem elegendő, jóllehet a keleti front tartása a további sikeres hadviselés sine qua non-ja.

Arra számítok, hogy tavasszal az ellenség megjelenik ebben a nyitott kapuban. Ezzel a háború közvetlenül déli határainkhoz ér és kénytelenek leszünk itt is harcolni. Evvel a harccal kapcsolatban nincsenek illúzióink. A Balkánon Bulgáriától eltekintve nincsenek barátaink, csak ellenségeink. A szerbek, a románok ellenségesen állnak velünk szemben, és az angoloktól és az amerikaiaktól sincs mit remélnünk. Magyarország egyetlen lehetősége a tengelyhatalmak oldalán való kitartásban van.

Hogy tavasszal Magyarországon milyen haderő állhat rendelkezésre, ez az a kérdés, amelynek tisztázása a német vezérkarnak is a legnagyobb érdeke. A fentiekben ezért adtam képet felszereltségi helyzetünkről. Ebből kitűnik, hogy a legkedvezőbb esetben is alig lesz valamink, különösen akkor, ha keleten veszteségteljes harcok lesznek és ha hadiipari berendezéseink ellen tartós légitámadásokat intéznek.

63 *Mihajlovic, Dragojub (Drazsa)* (Ibanyica, 1893. 04. 27 – Belgrád, 1946. 07. 17.) jugoszláv tábornok. Jugoszlávia német lerohanása után 1941 májusától a szerb nacionalista fegyveres ellenállás, a csetnik mozgalom vezére. 1942. 01. 12-től a londoni jugoszláv emigránskormány hadügyminisztere. Mihajlovic csetnikjei harcban álltak a Tito vezetése alatt álló kommunista partizánokkal is, ezért fegyverszünetet kötött a németekkel. Tekintélye mind otthon, mind külföldön csökkent. A szövetségesek, akik egyre inkább Tito partizánjait támogatták 1944 májusában lemondatták miniszterségéről. Jugoszlávia felszabadulása után illegalitásba ment. 1946 márciusában elfogták, halálra ítélték és kivégezték.

64 „Wenn die Türkei mittut..." A szövegből nem derül ki pontosan, hogy Törökország részéről a szövetségesekkel vagy a tengelyhatalmakkal való együttműködésre gondol a szerző. Valószínűleg az előbbiről van szó.

Talán nem ez a megfelelő alkalom – amikor Németország maga is súlyos harcot vív –, hogy Magyarország támogatásának gondolatát felvessem. Mégis felmerül a kérdés, vajon nem érdeke-e a Német (a 18. o. vége) Birodalomnak is, ha Délkelet-Európának ebben a nyitott kapujában tavasszal egy erős, vagy legalábbis egy erősebb Magyarország állna. Ehhez azonban erőket kéne átcsoportosítani hozzánk, hogy mi közös érdekeink – amelyekkel mi, magyarok és németek sorsszerűen össze vagyunk kötve – biztos támaszaként állhassunk. Mindig hittem és minél tovább tart a háború, annál jobban meg vagyok róla győződve, hogy ennek a háborúnak a végén, miként 1918-ban is, csak a magyar és a német katona harcol majd megbízhatóan. Ebben a meggyőződésben és a német, valamint a magyar katonába vetett szilárd hitben úgy vélem, hogy a balkáni veszélyt is megszüntethetjük, amennyiben azt kellő időben és kellő egyetértéssel kezeljük.

SZEMLE

KEDVES GYULA

A SZABADSÁGHARC HADSEREGE I. A LOVASSÁG

(Sygnatura Kiadó, „Fegyvert s vitézt éneklek", Budapest, 1992. 64 o.)

Bármilyen gazdag is az 1848–49-es forradalom és szabadságharc történeti irodalma, e korszak historiográfiájának még mindig több az adóssága, mint a feldolgozott témák száma. E történeti irodalom nagyobb része ugyanis inkább az irodalom, mint a történetírás műfajához tartozik, s a közelmúlt történetíróinak egy része is hajlamos volt regényíróként, s nem történészként kezelni a történeti források adatait.

Különösen sok az adóssága a szabadságharc hadtörténészeinek, amin igazából nem is csodálkozhatunk. Hiszen a politikai történet, vagy a helytörténet forrásainak tekintélyes része már 1867 után hozzáférhető volt, s a hivatásukat komolyan vevő történészek éltek is a kutathatóság lehetőségével. A katonai iratanyag legnagyobb része azonban 1849 után Bécsbe került, s zárva maradt a magyar kutatók elől egészen a Monarchia összeomlásáig. Márpedig a hadtörténetíráshoz nemcsak a saját, hanem az ellenséges oldal adatainak ismerete is szükséges, s az elsődleges források hiányában az 1849–1918 közötti időszak hadtörténészei nagyobbrészt a hivatalos munkákból és emlékiratokból, illetve egymás köteteiből kompilálták újabb és újabb, de semmivel sem megbízhatóbb összefoglalóikat. A bécsi levéltárak megnyílása, majd az anyag egy részének hazakerülése óta eltelt hét évtizedben sem sokat sikerült ebből az óriási adósságból törleszteni; hiszen a hadjáratok, csaták és ütközetek többségéről még mindig nem rendelkezünk levéltári kutatásokon alapuló feldolgozásokkal. De nem állunk jobban az alakulat- és seregtest történetekkel sem.

A *Militaria Modell Magazin* különkiadásaként nemrég megindult, a magyar történelem hadseregeinek történetét tárgyaló sorozatban, második alsorozatként, a szabadságharc hadseregét bemutató kötetek első darabját tarthatja most kezében az olvasó. Ez a kötet, a Hadtörténeti Múzeum ifjú történész-múzeológusának, *Kedves Gyulának* a munkája, az egyik meghatározó fegyvernem, a lovasság történetét dolgozza fel. A nem túl számos historiográfiai előzmény között csupán néhány munkára utalhatunk; így a Reé László kiadásában megjelent „A magyar huszár" című kötetre, Rédvay Istvánnak a külföldön állomásozó huszárezrednek hazatérését bemutató kismonográfiájára, vagy Domokos Imre és Barcy Zoltán, illetve Somogyi Győző és Barcy Zoltán közös, a szabadságharc hadseregének egyenruháit és felszerelését bemutató köteteire. Volt tehát miről írni, s a kötetet olvasva meggyőződhetünk arról, hogy Kedves Gyula képes volt élni ezzel a lehetőséggel.

A kötet többi részeihez képest kissé dagályos előszóból megtudhatjuk, hogy ezt a kötetet további három fogja még követni. A 2. kötet a szabadságharc reguláris gyalogságát, a 3. kötet a tüzérséget és a műszaki csapatokat, végül a 4. kötet a külhoni légiókat és a szabadcsapatokat fogja bemutatni. A felosztással nagyjából egyetérthetünk, noha ezáltal a fegyvernem- és csapatnemtörténet keveredni fog egymással és ezen belül a különböző önkéntes csapatok történetével. Hiszen pl. a lengyel légió gyalogsága inkább tartozott a reguláris gyalogsághoz, s ezért több joggal szerepelne ott, mint bármelyik szabadcsapat gyalogságával együtt. Ám a motivációt tekintve a külföldi légiók kétségtelenül hasonló indokok alapján szerveződtek, mint a szabad- és gerillacsapatok; s mivel mind a légiók, mind a szabadcsapatok jelentős részénél találkozunk mindkét fegyvernem, a lovasság és a gyalogság alakulataival, ez a tárgyalásmód és felosztás felel meg a legjobban a korszak hadtörténetének.

A hét fejezetre tagolódó kötet első fejezetében rövid összefoglalást olvashatunk a szabadságharc hadseregének összetételéről, s az egyes alakulatok és fegyvernemek felállításának történetéről. Kedves Gyula szerint a szabadságharc hadseregének – a volt cs. kir. sorgyalog- és huszárezredeken, illetve a honvédzászlóaljakon

kívül – harmadik elemét alkották a szabadcsapatok, amelyeket 1848 nyarán, a délvidéki szerb felkelés nyomán szerveztek meg. Felállításukat az tette szükségessé, hogy az első honvédzászlóaljak harctérre kerülése után csak 1848 szeptemberének végén került sor a honvéd zászlóaljak szervezésének újabb hullámára. Több szabadcsapat is reguláris egységgé alakult át, „többnyire a legértékesebbek". Kedves Gyula szerint jó részüknél hiányzott a reguláris jelleg, fegyverzetük viszont általában kielégítő volt. Véleményünk szerint a meghatározás ezúttal kissé pontatlanra sikeredett. 1848 szeptember végéig összesen négy szabadcsapat szervezését kezdték meg; a Woroniecki-vadászcsapatét, a Hunyadi-, a Zrínyi- és a Bocskai-szabadcsapatokét. Ezek mindegyike honvédzászlóaljjá alakult át. Ám a Woroniecki-vadászcsapat inkább önkéntes, mint szabadcsapatnak tekinthető, a Zrínyi-szabadcsapat szintén. A májusi honvédtoborzás és az őszi sorozás közötti összekötő kapcsot viszont nem ezeknek az alakulatoknak, hanem az önkéntes mozgó nemzetőrség zászlóaljainak megszervezése jelentette. A szabadcsapatok nagyobb részét ugyanis 1848–49 fordulóján állították fel, s ezek felszerelése meglehetősen sok kívánnivalót hagyott maga után.

A második fejezet „A lovasság a szabadságharc hadseregében" címet viseli. A fejezet ismerteti a cs. kir. hadsereg lovasságának összetételét, az egyes csapatnemek feladatát. Ezután elemzi a szabadságharc lovasságának szervezéstörténetét, s megállapítja, hogy a szabadságharc lovasságából mindvégig hiányzott a nehézlovasság, ami sok esetben komoly gondot okozott az ütközetekben és csatákban. Jobb volt a helyzet a többi lovassági csapatnemnél, így a könnyűlovasságnál (svalizsérek) és a dzsidásoknál (ulánusok). Ezek közül egy, illetve hat, az olasz illetve a lengyel légióhoz tartozó század állt a honvédsereg rendelkezésére. Kedves Gyula összegzése szerint a magyar lovasság jól megállta a helyét a hadműveletek során. „Nem egy esetben csatadöntő tényezőnek bizonyult, ellátta a csatalovasság szerepét is". Külön kiemelendőnek tartja azt a tényt, „hogy a honvédsereg tábornokainak, törzstisztjeinek jelentős hányadát huszártisztek alkották".

A harmadik fejezet a „régi huszárok", a cs. kir. hadsereg magyar oldalon harcoló huszáralakulatainak 1848–49-es történetét tárgyalja. Az első alfejezet az egyes huszáralakulatok hazatérésének történetét mutatja be; a második az ezredek felépítését és szervezését, a harmadik fegyverzetüket, felszerelésüket és öltözetüket írja le. Igazi csemege ez a fejezet a modellezők és fegyver- illetve viselettörténészek számára egyaránt. A sokszor aprólékos leírások követését a gazdag fotó- és illusztrációs anyag teszi lehetővé.

A negyedik fejezet az egyéb lovassági csapatnemekkel foglalkozik. A szerző ezek tárgyalását leszűkítette a szabadságharc oldalára átállt Kresskönnyűlovasok történetének, fegyverzetének, felszerelésének és egyenruházatának bemutatására. Bár 1849 júliusában ezt az alakulatot beosztották az olasz légióba, a Szerző választása mégis megalapozott volt. Hiszen amíg a lengyel légió lovasságának története nem szakítható el a légió többi alakulatainak történetétől, a Kresslovasok már komoly harctéri szolgálattal rendelkeztek akkor, amikor beosztották őket az olasz légióba.

Az ötödik fejezet az újonc huszárezredekkel foglalkozik. A fejezet felépítése hasonló a harmadik fejezetéhez; itt azonban az első alfejezet értelemszerűen e huszárezredek felállításának történetét tárgyalja. Itt olvashatunk a teljes egészében újra felállított 5. és 7. huszárezredekről is. A Szerző megállapítása szerint az új huszárezredek felállításának lassúságát nem annyira az emberek és lovak, hanem inkább a felszerelési tárgyak hiánya magyarázza, hiszen a huszár „háromszáz egynehány darabból áll". Az alfejezetből pontos képet kaphatunk az újonc huszárezredek egyébként meglehetősen zavaros számozásáról is. Az újonc huszárezredek érdekessége, hogy a hatból négy olyan szabadcsapati alakulatokból jött létre, amelyeknek gyalogságuk is volt.

A hatodik fejezet a harcászati eljárásokkal, a fegyverek alkalmazásával foglalkozik. A Szerző megállapítása szerint a huszárok sikeresebben tudták ellátni a nehézlovasság feladatköreit, mint a vértesek vagy dragonyosok a huszárságét. Ez érthető is, hiszen a huszároknak – könnyűlovas jellegükből következően – olyan, gyors mozgást igénylő feladataik is voltak, mint a felderítés, az előőrsi szolgálat, a rajtaütés és a portyázás. Az ütközetekben és csatákban „elszéledésben" (afféle csatárláncban), tömegben, vagy más fegyvernemekkel kombináltan alkalmazták őket. A Szerző minden egyes harcászati eljárást példákkal illusztrál a szabadságharc hadtörténetéből. E példákból is kiderül, hogy a huszárság elsősorban a főhadszíntéren aratott fényes babérokat; Erdélyben alig két és fél ezrednyi huszár állt a hét hadosztályra tagolt erdélyi hadsereg rendelkezésére, s a nagy lovassági akcióknak a terepviszonyok sem kedveztek. Emellett maga Bem sem tartozott a huszárság alkalmazásának mesterei közé; elég ha az 1849. február 9-i piski ütközetre gondolunk, amikor lovassági rohamot indított a piski kőhíd elfoglalására...

A fejezet példái közül talán néhányat hiányolunk; így pl. a Miklós-huszárok egy századának 1849. október 4-i táci rajtaütését, ami Roth hadosztálya utóvédjének megadását eredményezte; vagy a december 18-i mosoni és

január 3-i tétényi utóvédi ütközeteket, amikor a feldunai hadtest utóvédje gyakorlatilag fedezte a többi alakulat visszavonulását. S ha már az ezt ábrázoló lendületes Than Mór – csatakép kimaradt a kötetből, legalább egy mondatot megérdemelt volna a Császár-huszárok 1849. április 4-i baráti találkozója Tápióbicskénél Jellacic Jézus-Mária-huszáraival. Ugyanezt mondhatjuk el a szabadságharc alighanem legnagyobb lovassági támadásáról, Görgei 1849. július 2-i harkálypusztai rohamáról: az ezt ábrázoló Than Mór – festmény (félig) megtalálható a kötet 2. oldalán. Aprócska megjegyzés: a losonci rajtaütést nem Beniczky Alajos, hanem Beniczky *Lajos* különítménye hajtotta végre; Beniczky Alajos a 63. honvédzászlóalj századosa volt.

Az utolsó fejezet a szabadságharc 18 huszárezredének és egy könnyűlovas századának vázlatos történetét nyújtja, alakulatok szerinti bontásban. Ezek a rövid összefoglalások egyszerre mutatják be az egyes ezredek (néha osztályok, sőt századok) hadrendi beosztásának változásait, s az alakulatok jelentősebb haditetteit. Minden összefoglalás az illető alakulat 1848–49-es parancsnokainak felsorolásával ér véget. A Szerzőnek meglehetősen nehéz dolga volt, hiszen a Közlöny által közzétett kinevezések és a tényleges állapot gyakran különbözött egymástól; nem is beszélve az időnként két-három részre tagolt ezredek egyes századainak és osztályainak kacskaringós pályafutásáról. A fejezet megállapításait talán egyetlen ponton igazítanánk ki: Az 5. (Radetzky) huszáezred újjászervezése nem Dunaföldváron (ahol a hadügyminisztérium elrendelte) hanem Vas megyében, Körmenden kezdődött meg, s 1848. december közepéig a tartalékszázad ténylegesen is itt működött. A tartalékszázad tényleges vezetője és az újjászervezés irányítója pedig nem Zichy-Ferraris Manó, hanem Vidos Márton százados volt.

A kötet kiállításáról csak a dicséret hangján szólhatunk. A gazdag illusztrációs anyag lehetővé teszi, hogy képet alkothassunk magunknak a legmagyarabbnak tartott csapatnem felszereléséről, egyenruházatáról és fegyverzetéről ugyanúgy, mint e csapatnem harctéri működéséről. Hadnagy Róbert, Kozlik Viktor, Róka György és Zombor Zoltán színes életképei hadtestek, illetve hadseregek szerint mutatják be az egyes seregtestek lovasságát. Csak sajnálni lehet, hogy a nem megfelelő nyomdai színbontás miatt minden kép sajátos kék alapszínt kapott, s ebből az olvasó úgy érezheti, mintha megannyi téli életképet látna.

Összefoglalásként elmondhatjuk, Kedves Gyula fontos és időtálló munkát tett le „névjegyként" az asztalra. A kötet stílusa egyszerre tesz eleget a szakszerűség és az olvashatóság követelményének. Jó lélekkel ajánlhatjuk tehát az olvasónak, a Szerzőt pedig csak a mielőbbi folytatásra bíztathatjuk.

Hermann Róbert

FRITZ H. BEAR (SZERK.)

PULVERFASS BALKAN: BOSNIEN-HERZEGOVINA

I. Militärische Friedensmission Österreich-Ungarns im Auftrag der europäischen Grossmächte 1878/79

(Militaria Austriaca, Heft 11., Wien, 1992. 72 o.)

Az Osztrák Hadtudományi Társaság magyar szakkörökben is jól ismert kiadványsorozatának legújabb kötete rendkívül aktuális és magyar szempont szerint is fontos történelmi példa feldolgozását tartalmazza. AZ Oszmán Birodalom végső agóniájának időszakában kirobbant Balkán-válság elemzése máig ható tanulságokkal szolgál, így csak üdvözölni lehet ennek a kötetnek a megjelentetését. A szerző, jól ismert szakíró, a kiadást vállaló társaság alapító és tiszteletbeli tagja, hosszú éveken át volt főtitkára, aki a forrásokat és a német nyelvű publikációkat nemcsak jól ismeri, hanem aki azok alapján önálló elgondolású, egyéni megközelítésű összeállítással örvendeztette meg a téma iránt érdeklődőket. Magyar olvasóként mindenesetre

azonnal egy fájdalmas megjegyzés kívánkozik ide: Míg az összefoglaló művekbeli érintőleges tárgyalástól eltekintve utoljára 1972-ben jelent meg a témát feldolgozó német nyelvű mű, 1987-ben magyar nyelven a budapesti Akadémiai Kiadó megjelentette *Bencze László* Bosznia és Hercegovina okkupációja 1878-ban című monográfiáját, amely tényanyagát tekintve minden korábbi ausztriai és egyéb publikációt meghaladó módon, tudniillik az egész addigi irodalmat figyelembe véve és azon túlmenően az elérhető teljes forrásbázis alapján kísérelte meg részleteiben és egészében, beleértve nemzetközi és helyi vonatkozásait is, feldolgozni a témát. Sajnálatos módon, mint oly sok fontos hazai mű esetében, ezúttal is azt kell megállapítanunk, nyelvi okokból a magyar tudományos eredmény nem válhatott közkinccsé, *Fritz H. Bear* sem tudta hasznosítani. Ehelyett a német nyelven publikáló szerzők korábban megjelent műveiből válogatott antológiát nyújt át a mai német nyelvű olvasóközönségnek. Természetszerűleg ez sem érdektelen a magyar olvasó számára, hiszen a legtöbb írás egykor szakfolyóiratokban, gyűjteményes kötetekben jelent meg, és ilyen hosszan a magyar monográfia sem idézhette ezeket a gondolatokat.

Alexander Spaits 1907-ben megjelent monográfiájából idézi a szerkesztő az 1791-es szisztovói békekötéstől kezdődően az 1878-as okkupációig vezető boszniai-hercegovinai belpolitikai fejlődést és az ezzel kapcsolatos nemzetközi reagálást Metternichtől Andrássyig. Ezt követően *Fritz Klenner, Hugo Kerchnawe* és *Hans Sokol* történészektől következik három rövid közelmúltbeli idézet a Habsburg-birodalom által létesített katonai határőrvidék történelmi szerepéről. Bosznia-Hercegovina topográfiáját *Victor von Neuwirth* tollából 1879-ből ismerheti meg a mai olvasó. Még sajnálatosabb módon az okkupáció közvetlen előzményeként *Thomas Herkalovic* 1906-ban közzétett művének egy részlete szerepel, mégpedig egyebek közt éppen az a szövegrész, amelyben a szarajevói konzuli tisztviselő az oszmánellenes felkelés szítójaként tekintett Hadzsi Loja „rémtetteiről" számol be. Az okkupációhoz mandátumot adó Berlini Kongresszusról is számos modern feldolgozás született már, elég itt csak *Diószegi István* németül is megjelent iskolateremtő művét említeni, e kötetben mégis megint *Alexander Spaits* századeleji ismertetéséből értesült a mai olvasó e történelmi fontosságú nemzetközi diplomáciai eseményről. A kilenchetes okkupációs hadjárat jogi alapjaira, a szembenálló fegyveres erőkre, a hadrendekre, a hadműveleti tervekre, a felszereltségre, a felvonulásra és az egyes műveletekre vonatkozóan az egykori, azonnal közzétett vezérkari összefoglalás pedig, amelyet a kötet összeállítója olyan bőségesen idéz, és amelyet így a mai olvasó újraolvashat, enyhén szólva erősen túlhaladott. A valódi háborús összecsapás mérete, jellege, továbbá a pacifikáció borzalmas valóságának a képe e kötet alapján továbbra is ugyanúgy elzárt marad, mint annak a ténynek a kiemelése, hogy az okkupációs hadjárat során az osztrák–magyar erők nem a területet megszállva tartó oszmán hadakkal, hanem éppen az ellenségként azokkal szemben fegyvert ragadó helyi lakossággal kerültek szembe az oszmán hatóságok és hadak aszszisztálása mellett, holott *Bencze László* már említett monográfiája ezt éppen bécsi levéltári források alapján meggyőzően bemutatta. Még ha a kötet szerkesztője és kiadója azt ígéri is, hogy egy további füzetben közre fogja adni az osztrák–magyar haderő boszniai-hercegovinai „katonai békeküldetésének" megvalósítására vonatkozó publikált szövegrészeket, legalább ennek már e kötetbeli jelzését joggal hiányolhatjuk. Így az olvasóban olyan kép marad meg, amelyet egykor a vezérkar a kortársaknak tudatosan sugallt, – az akkori politikai megfontolások alapján.

Éppen napjaink véres délszláv válságára tekintettel, a nagy kiterjedésű balkáni háborúvá való eszkalálódással fenyegető jelenlegi polgárháború megértése érdekében, valóban szükséges lenne az ide vezető teljes történelmi út tárgyszerű bemutatása. Ez a jószándékú vállalkozás az egyébként jól szerkesztett, egymáshoz logikusan kapcsolódó szövegrészek összefüggő és ezen túlmenően gazdagon illusztrált együttesével sem alkalmas erre, mert túlhaladott és egyoldalúan elfogult nézeteket tükröz. Ennek felismerése mégis azt mondatja a recenzenssel, nem hiábavaló e tanulság érdekében *Fritz H. Bear* összeállításának tanulmányozása.

Zachar József

LES CASQUES DE COMBAT
du monde entier de 1915 à nos jours, tome 2

(Editions PSD en Ferreres, Corcelles, 1991. 294 o.)

A katonai rohamsisakok történetét az első világháborútól napjainkig bemutató könyv első kötete 1984-ben jelent meg még a Lavauzelle Kiadó gondozásában. A mű belga, svájci, francia, görög, olasz, luxemburgi, holland, lengyel, román valamint USA anyagot tárt az olvasó elé. A régen esedékes, végül másik kiadónál, tavaly napvilágot látott második kötet számunkra különös jelentőséggel bír. Ennek az az oka, hogy a balti államokbeli, dél-amerikai és közel-keleti sisakok mellett ez a kötet foglalkozik szűkebb-tágabb térségünkkel, így Ausztriával, Bulgáriával, Csehszlovákiával, Németországgal, és ami a legörvendetesebb, Magyarországgal.

Valamennyi fejezetet az adott ország sisakjainak egy-egy jeles szakértője (szakértői) dolgozta fel. Elég ha *David Powers* és *Charles Yust* nevét említem, akik az Amerikai Egyesült Államokról szóló részt írták meg az első kötetben, vagy elég ha jelen kötetünk német fejezeténél *Ludwig Baerre* gondolunk. A Magyarországot tárgyaló fejezet szerzőjének, *Pandula Attilának* a neve is sokak számára ismerősen cseng.

Amint azt az előzőekben megszoktuk, először is néhány alapvető adat tárul az olvasó elé az adott ország lélekszámára, földrajzi elhelyezkedésére stb. vonatkozóan. Ezt követi néhány rövid bekezdés az illető állam történelméről, jóllehet a történelmi kontextusba helyezés a fejezetek egészére jellemző. Ennek megfelelően a továbbiakban az első világháború kezdetétől napjainkig kerülnek bemutatásra az adott ország sisakjai, jó minőségű fekete-fehér fotók segítségével. Készültek fényképek a sisakokról elölről, hátulról, alulról, felülről valamint oldalról, emellett nagy segítséget nyújtanak a sokszor eddig nem közölt korabeli képek is.

Minket, magyarokat érthetően legjobban a magyarországi vonatkozásúak érdekelnek. Az ABC jóvoltából a kötet 20 fejezete közül mindjárt az első foglalkozik (a 9–32. oldalig) Ausztria–Magyarországgal. *Günther Dirrheimer* munkája ismerteti a főbb típusokat, némi kitekintéssel a rohamsisakoknak nem is igen nevezhető egyes előzményekre. A fejezet talán valamivel több illusztrációt érdemelt volna. Ugyanez szerencsére nem mondható el a Magyarországot bemutató részről, amelyet, mint korábban említettem, Pandula Attila írt (és a 219–234. oldalon található). A terület iránt érdeklődők előtt ismert, hogy eddig a magyar katonai sisakokról Paolo Marzetti 1973-ban megjelent, majd jó tíz évvel később kiadott bővített, a világ sisakjait bemutató kiváló könyvein kívül nem igen esett szó. Eltekintve néhány német sisakról beszámoló könyvtől, így Ludwig Baer műveitől, ahol a szerző megemlít egy-egy magyar alaptípust a német sisakokkal való közeli rokonságuk okán. Hiszen, mint ahogy Pandula Attila írásából is kiderül, a német M16 sisak alapján készült el az Osztrák–Magyar Monarchia legelterjedtebb rohamsisakja, ami csak kis eltérést mutat a német változattól. Ezek az eltérések is döntően a bélésben mutatkoznak meg. Hasonló volt a helyzet a második világháború alatt is, amikor Magyarország a német M35 sisak alapján konstruálta saját M35 rohamsisakját, mely ebből adódóan külalakra ugyancsak szinte teljesen azonos volt a német modellel. Itt is a bélés képez elsősorban kivételt, mivel a németeknél rendszeresített bélést drága szabadalom védte és a magyarországi előállítás is költséges lett volna.

A szerző az alábbi felsorolás alapján tárgyalja a magyar sisak történetét. Először természetesen az első világháború időszakáról szól, kiemelve az osztrák–magyar alaptípus születésének körülményeit. Ezenkívül teret szentel az igen ritka Berndorfer-sisakoknak. A következő részben néhány szó esik az 1918–1919 közötti időszak sisakhasználatáról. A magyar résznél különösen izgalmasnak találtam a következő, 1939-ig terjedő korszak tárgyalását az egyedülálló fényképanyag miatt. A szerző nem csak komoly levéltári kutatásokról tesz tanúbizonyságot, mint az a bibliográfiából is kiderül, de úgy tűnik, nem kis időt töltött a Hadtörténeti Múzeum Fényképarchivumában. A 223. és 224. oldalon eddig nem publikált fényképeket közöl magyar katonákról első világháborús sisakban, magyar koronás felfestéssel. Itt is érdekes a párhuzam, hasonló gyakorlat figyelhető meg a kor német–osztrák szabadcsapatainál is, jóllehet róluk számos fénykép vált ismertté. Ebben a korszakban jelenik meg az első magyar alumíniumsisak is, M33 jelzéssel. A következő lényeges állomás az új katonai sisak, az M35 megszületése. Ennek körülményeit a jó minőségű fotók mellett gazdag primér kutatások teszik érdekessé. A rend kedvéért a szerző kitér a katonai sisakokból keletkezett szürkéskék légoltalmi sisakokra. Így jutunk el a második világháborúhoz. Ekkor alapvetően új sisaktípusok nem keletkeztek

nálunk. 1945 után azonban az új hadsereg korábbi magyar és német sisakokat látott el új bélésekkel és ezek egészen 1957-ig rendszerben voltak. A 231. oldalon egy ilyen átalakított német sisakról látunk fényképet. 1950-től ezek aránya visszavonul amikor a Magyar Néphadseregben megjelennek a M40 szovjet sisak alapján gyártott, elvétve máig használatban lévő, új rohamsisakok. A napjainkig eljutó fejezet szól az újabb magyar sisakokról is, amelyek az 1970-es években jelentek meg. Ez a rohamsisak továbbra is a szovjet sisakot vette alapul, azonban jóval igényesebb béléssel rendelkezik.

Végül kitekintést kapunk a fehér rendész-, valamint a fehér forgalomszabályozó műanyag sisakokról is. Első ránézésre talán kicsit elnagyoltnak tűnik az 1945 utáni korszak magyar anyagának tárgyalása, azonban a szerző szíves közlése nyomán tudomásomra jutott, hogy a kézirat leadásának idején, az 1970-es évek végén, ennek a periódusnak forrásait nem állt módjában megtekinteni. Ez az izgalmas időszak remélhetőleg egy újabb kutatás tárgyát képezheti majd.

Ujházy László

JULIER FERENC

MAGYAR HADVEZÉREK

A függeléket írta Vargyai Gyula

(AQUA Kiadó, Budapest, 1992. 488 o.)

A manapság csak dehonesztáló jelzőkkel emlegetett pártállam bomlásának sok, utólag látványosnak tűnő jele volt az 1970-es évek végétől. A kevésbé látványos jelek közé tartozott a reprint kiadványok megjelenése a könyvpiacon. Bizonyára sokak emlékezetében megmaradt a Hitel 1979-es reprint kiadása, vagy Móricz Zsigmond Magvetőjéé, amelyben az olvasó még egy, az 1960–80-as évekbeli kiadásokból gondosan kicenzúrázott Babits-verset is találhatott.

A politikai levegő szabadabbá válásával párhuzamosan egyre sokasodtak e hasonmás kiadások, s az értékes művek mellett egyre inkább megjelentek a meglehetősen kétes színvonalat képviselő munkák is. A piaci törvények megcsúfolásával még az is megesett, hogy a hasonmás kiadás ára jelentősen meghaladta az eredetiét; hogy a díszkiadásban közzétett, s ezért éppen a szakma számára nehezen elérhető szakkönyvek megjelentetéséről már ne is beszéljünk.

Mind a szakmai, mind a „csupán" érdeklődő közönség számára hasznos viszont az a munka, amelyet az AQUA Kiadó jelentetett meg hasonmás kiadásában. Julier Ferencnek, a Tanácsköztársaság utolsó vezérkari főnökének munkája húsz magyar hadvezér portréját nyújtja, Bulcsútól Damjanich Jánosig. Huszonegyedikként Vargyai Gyula utószavában Julier Ferencről kapunk arcképvázlatot. Arról a Julier Ferencről, akiről még jelen sorok írója is azt tanulta, hogy ő árulta el a magyar Vörös Hadsereg utolsó offenzívájának tervét, s a Magyar Tanácsköztársaságot – többek között – emiatt verhették le a külső és belső reakció erői...

Vargyai Gyula utószavában viszonylag részletesen foglalkozik ezzel – a magyar történelemben nem első és nem utolsó – árulási váddal, s megállapítja, hogy azt a történeti kutatások nem igazolták. Az egyetlen forrás ugyanis Julier 1927-ben folytatásokban közzétett emlékirata, amelyben igyekszik kimagyarázni 1919-es szerepét. Valami olyasmi történt tehát ezúttal is, mint Görgei esetében. Hiszen nem egy olyan történész akadt még a közelmúltban is, aki Görgei 1852-es emlékiratai alapján próbálta meg rekonstruálni a tábornok 1848–49. évi politikai nézeteit...

Vargyai Gyula értékelése szerint Julier Ferenc jó katonai szakíró és jó hadtörténész volt. Néhány esetben a kor hadtudományi színvonalát meghaladó munkákkal jelentkezett, Limanowa-könyve pedig ma is megbízható adattár.

A „Magyar hadvezérek" olvasásánál kellemes csalódások sora éri az olvasót. Bár a szerző hivatásos katonaként kezdett a hadtörténelem írásához, e munkáját egyáltalán nem jellemzik az

ilyen jellegű modorosságok. A két világháború közötti hadtörténeti irodalom termékeinek többségét olvashatatlanná teszi az a tény, hogy a szerzők csupán a katonai bikkfanyelvet sajátították el, magát „a" magyar nyelvet nem. Ezért műveik tele vannak germanizmusokkal, alany-állítmány egyeztetési hiányosságokkal, szenvedő szerkezetekkel stb. Julier munkája ezzel szemben olvasmányos, izgalmas, szakszerű, de nem tudálékos; pontos, de nem terjengős. Bár némileg e kötetet is átlengi a kor szelleme, s minden fejezetben megkapjuk a Trianonra vetíthető tanulságot; ezek a – sokszor mulatságos – kitételek inkább az elmúlt negyven év kötelező „vörös farkaira" emlékeztethetik az olvasót. (Bár – egy képzavarral élve – manapság mintha a „fehér farkak" reneszánszát élnénk). Egyetlen példát idézünk csupán. A szerző nem igazán tudott mit kezdeni Mátyás király cseh háborúival, mondván, hogy a magyar történetírás szerint „ez a háború könnyen elkerülhető lett volna, a nemzet érdekei nem is kívánták meg, sőt, hátrányos volt, mert elvonta a nemzet erejét a török elől". Majd így folytatja: „Ma, Trianon után bizonyos fokig mégis megérthető Mátyás királynak cseh politikája. Kapzsi cseh szomszédunknak most, a XX. század elején sikerült hazánk területéből hatalmas darabot leszakítani, nem a fegyver, hanem hamis történelmi okok jogán. Mátyás uralkodásának kezdetén még bitorolták is a hatalmat a Felvidék fölött. Ez is mutatja azt, hogy a Tótföldre való törekvésük már sok évszázadra nyúlik vissza. Mátyás király lángesze talán ösztönösen megérezte, hogy a cseh veszélyt gyökerében kell kiirtani, ami a legegyszerűbben akkor történik meg, ha a cseh területet valamilyen formában Magyarországhoz csatolja". Julier levezetése beláthatatlan perspektívákat nyithat a múlt kutatásában, hiszen csupán azt a viszonyítási pontot kell megtalálnunk amelyből visszamenőleg kívánjuk megmagyarázni a múlt történetét.

Julier könyvéből úgy tűnik, hogy a hadvezéri tehetséget állandónak tekinti; olyan természetadta, az illetővel született képességnek, vagy adottságnak, amely ugyan minden korban másként jelenik meg, de főbb vonásai minden korban állandók. Julier azonban nemcsak az általa bemutatott hadvezéreket, hanem „a" magyart is katonai őstehetségnek tartja (22. o.). Ez persze olyan tehetség, amely el is sorvadhat, mint pl. az osztrák uralom időszakában történt (13. o.). Az már csupán a könyv belső ellentmondásainak egyike, hogy a Julier által bemutatott húsz hadvezérből tizenegy éppen az osztrák uralom időszakában működött, vagy a cs. kir. hadseregben szerezte katonai képzettségét.

Julier-nek persze egy szempontból igaza van. Szövegéből ugyanis úgy tűnik, hogy a hadvezéri tehetség állandó elemének a cél és eszközök egyeztetése képességét tartja. S ebből a szempontból kétségkívül egyformán jó hadvezér Bulcsú és Szent László, a két Zrínyi Miklós és Görgei, Bottyán és Pálffy.

De kiket is tartott jó hadvezérnek Julier? Elsőként a honfoglaláskori magyar hadművészetet, tehát „a" magyart mutatja be. Idézi Ludendorff megállapítását („A magyarok egy erőteljes uralkodó nép" [Herrenvolk]), s megállapítja, hogy „nemzetünk a világháború előtt elfoglalt hatalmi pozícióját csak abban az esetben nem szerezhetné vissza, ha az örök béke rémes fantomja valósággá és a katonai erény feleslegessé válnék, vagy pedig, ha a magyar a világháború alatt bemutatott katonai fellobbanása után a katonai züllés lejtőjére került volna. Nincs semmi okunk az utóbbi eset feltételezésére". Külön alfejezetek mutatják be a magyar lovat, mint harci eszközt; a magyarság katonai erényeit és a magyar hadművészetet. A 2. fejezet Bulcsúval és a kalandozó hadjáratok történetével foglalkozik. Az Árpád-házi királyok közül egyedül Szent Lászlót tartja érdemesnek a magyar hadvezérek közti bemutatásra; mindez már csak azért is érdekes, mert három évszázad alatt akadt még egy-két szerencsésen hadakozó magyar király. Kimaradtak az Anjou-uralkodók is. Az okokat csak találgatni tudjuk. Valószínűleg a források szegénysége, esetleg a józan szakmai önkorlátozás fogta le Julier kezét. A 4. fejezet Hunyadi János működését tárgyalja, aki „jeles volt, mint hadügyminiszter, tábornok és tengernagy", s „egyszemélyben volt vezér és vezérkari főnök". Őt Mátyás követi a sorban; az ő hadvezéri portréja a leghosszabb, majdnem a kötet egyötödét teszi ki. Julier itt szakított a kronologikus tárgyalásmóddal, a hadszínterek szerint (török, cseh, osztrák háborúk) vizsgálta Mátyás hadvezéri működését. Bár az erkölcsi és politikai szempontok itt is, mint a legtöbb portréban, állandóan keverednek, ez az életrajzi esszé mégis igen jó szerkesztőkészségről árulkodik. Julier itt megkísérelte felvázolni a háborúk politikai hátterét, s bár mind Mátyás török, mind cseh politikájával kapcsolatban ma már túlhaladottnak tekinthető nézeteket fogalmazott meg, mégis, itt sikerült leginkább érvényesítenie szemléletében a clausewitzi tételt, ti. hogy a háború a politika folytatása más, erőszakos eszközökkel. Az életrajz utolsó lapjain rövid jellemzést ad Mátyás alvezéreiről; kivételt csupán Kinizsi Pál képez, akiről önálló fejezetben szól. Kinizsi (nem egyetlenként a kötetben) „egyik legtipikusabb képviselője az ösztönös magyar vezéri tudásnak".

A XVI–XVII. század állandósult · háborús időszakából négy személy kapott önálló portrét. Zrínyi Miklós, a szigetvári hős, aki „felemelte szavát a defaitizmus ellen". A portréból persze hiányoznak a kevésbé előnyös vonások: Zrínyi magánháborúi, vagy Katzianer meggyilkolásában

játszott szerepe. S ma már a történetírás kicsit kritikusabban szemléli Szigetvár védelmét is; nem tekinti olyan várvédelmi remekműnek, mint Julier. A manapság ritkábban emlegetett hadvezérek egyikének, Pálffy Miklósnak, Győr egyik visszavívójának állít emléket a következő portré, amely egyben rövid összefoglalást ad a tizenötéves háború első évtizedéről is. Lángeszű külpolitikusként és hadvezérként jellemzi Julier a következő portré tulajdonosát, Bethlen Gábor fejedelmet is, s idézi vele kapcsolatban Moltke megállapítását: „Huzamosabb időn át a szerencse csak a tehetségest kíséri". A törökellenes harcok hősei közül a költő és hadvezér Zrínyi Miklós tevékenységét tárgyalja még külön fejezet. Julier mind itt, mind a másik Zrínyi és Pálffy portréjánál a függetlenségi-kurucos történetírás szemlélete alapján vizsgálta a korszak történetét; hangvételete azonban ez utóbbi portrénál a leganakronisztikusabb. Azt viszont mindenképpen enyhe túlzásnak érezzük, hogy Julier szerint „a magyarság hadvezéri triumvirátusának Hunyadi János és Görgey Arthur mellett Zrínyi Miklós a harmadik egyenrangú tagja".

A következő, 11. fejezet a „Rákóczi Ferenc korszaka" címet viseli, s benne négy személyiség, Rákóczi, Bercsényi, Bottyán és Károlyi hadvezéri portréját kapja az olvasó. Rákóczi hadvezéri képességeit óvatos bírálatban részesíti a szerző; a – véleményünk szerint – túlzott megértéssel kezelt Bercsényiről viszont a legtöbb jó, amit el tud mondani az, hogy „voltak határozottan jó ötletei, voltak hadi sikerei is", s emellett hűséges volt Rákóczihoz. Jobban sikerült a Botytyán-portré, bár az természetesen enyhe túlzás, hogy a Rákóczi-szabadságharc más fordulatot vehetett volna, „ha kezdettől fogva ez a hős állt volna a magyar hadak élén!". Károlyi Sándort Julier „nyers katonai tehetségként" jellemzi. Ellentétben a XVI–XVII. századi fejezetekkel, Julier a Rákóczi-szabadságharc tárgyalásánál – pl. Károlyi árulásának kérdésében – határozottan szakított a kurucos szemlélettel; noha olyan túlzások még itt is kicsúsznak a tolla alól, mint hogy a Bécs környéki kuruc portyák „arra a tudatra ébresztették a Habsburgokat, hogy a világnak ezt a legelső katona-nemzetét sehogy sem lehet kiirtani, jobb lesz tehát vele megbékülni".

A XVIII. század hadvezérei közül Nádasdy Ferenc, a kolini hős, a Berlint megsarcoló Hadik András és a századvégi-századeleji francia háborúkban kitűnően szereplő Kray Pál portréját olvashatjuk. Julier szerint Nádasdy „olyan vezér volt, mint amilyennel a jó sors a magyart minden száz esztendőben csak egyszer ajándékozta meg", aki egyszerre volt a portyázó háború utolérhetetlen művésze, csatadöntő lovastömegek bámulatos vezére, eszményi elővédparancsnok és várostromló – és foglaló hadvezér. Ideálja annak a magyar vezérnek, „ki megtestesíti magában azokat a tündöklő katonai erényeket, melyek a magyar harcost a világ egyik legelső katonájává avatják". Hadikról jóval kevesebb lelkesedéssel szól, s csupán a berlini vállalkozásról ír bővebben. A harmadikról, Kray Pálról megállapítja, hogy az 1800-as hadjáratban egyedül ő maradt veretlen az osztrák hadvezérek közül, s „a lelkes fiatal francia tábornokok vezette s új harcmodort alkalmazó francia seregekkel szemben még ez a negatívum is elismerést érdemelt volna".

Mátyás király után a legnagyobb terjedelemben Görgei hadvezéri pályájával foglalkozik Julier. 13 alfejezet tárgyalja a szabadságharc ifjú fővezérének működését, s a Mátyás-portré mellett talán az az életrajzi esszé sikerült a legjobban. Julier – ismét némi túlzással – olyan nagy hadvezérként jellemzi, „akinél különbet a magyar haditörténelem még nem mutatott fel". A szabadságharc hadvezérei közül Klapka György és Damjanich János működését mutatja be még egy-egy fejezet. Klapkánál megállapítja, hogy jobb volt a tervezésben, mint a végrehajtásban; Komárom védelmét viszont egyenesen Hunyadi nándorfehérvári diadalához hasonlítja. Damjanich portréjában a délvidéki harcokat és a szolnoki diadalt tárgyalja részletesen, s olyan veretlen hadvezérként jellemzi, „kinek gyönyörű hadműveleteit a józansággal párosult vakmerőség jellemezte".

Julier portréinak többsége, stratégiai elemzése ma is helytálló. Noha hajlamos az aktualizálásra, a XIX–XX. századi kategóriák visszavetítésére, művét így is jó lélekkel ajánlhatjuk a hadtörténelem iránt érdeklődők figyelmébe. Apróbb-nagyobb tévedéseinek többségéért nem ő maga, hanem a rendelkezésre álló feldolgozások okolhatók. Julier ez esetben nem folytatott önálló kutatásokat, „csupán" egy, az olvasmányosság és a tudományosság követelményeinek egyaránt megfelelő munkát írt. Egy jó színvonalú ismeretterjesztő munka elkészítése pedig nem kis teljesítmény. Reménykedjünk benne, hogy Julier munkája után egyszer majd a többi, a két világháború között írott hadtörténeti munka is (újra) kiadóra talál. Hiszen Pethő Sándor és Julier Ferenc közösen írott Görgei-életrajza ugyanúgy megérett már erre, mint Breit József XXII kötetes magyar hadtörténete, vagy Tóth Zoltán és Gyalókay Jenő máig maradandó munkái.

Hermann Róbert

FRONTNAPLÓK A DON-KANYARBÓL, 1942–1943

Szerkesztette és a naplókat sajtó alá rendezte: Molnár András
A bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Szabó Péter

(Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1992. 129 o.)

Ötven esztendővel ezelőtti események elevenednek meg az olvasó előtt, ha kezébe veszi a Zala Megyei Levéltár legújabb kiadványát, mely a Frontnaplók a Don-kanyarból, 1942–1943 címet viseli. A kis kötet *Molnár András* levéltáros-történész és *Szabó Péter* hadtörténész kitartó és alapos feltáró munkájának eredményeként állít emléket az 1942-ben a keleti hadszíntérre kivonult zalai honvédeknek, azoknak, akik közül 1943 tavaszán csak minden ötödik térhetett vissza szülőföldjére, otthonába.

A zalai honvédek a magyar 2. hadsereg katonáiként, a nagykanizsai 9. könnyű hadosztály alakulatainak állományában harcolták végig az emlékezetükben később csak „nagy oroszországi háborúként" megmaradt második világháború 1942–1943-as éveit. E háború emlékei napjainkig élnek. Résztvevői közül még ezrek és ezrek vannak közöttünk. Sokan olyanok, akik a harcok szünetében naplót vezettek, feljegyzéseket készítettek. A helyszínen rögzítették benyomásaikat. Voltak közöttük tábornokok és tisztek, honvédek és tisztesek, munkaszolgálatosok és tiszthelyettesek. E korabeli naplók, feljegyzések közül sok eltűnt, megsemmisült az idők folyamán. Számos azonban megmaradt. Hosszú évekig rejtegetve, mások elől titkolva, hiszen nem biztos, hogy gazdájuknak „dicsőséget" hoztak volna, ha kiderül, hogy az megjárta Oroszországot és le is írta amit látott, tapasztalt.

Molnár András most négy ilyen rövid naplót választott ki. Szerzőik kivétel nélkül ott voltak a Donnál, a 9. könnyű hadosztály alakulataiban harcoltak hosszú hónapokon át. A négy naplóíró – Dervalics László hat elemit végzett földműves, tüzér szakaszvezető, Németh József ugyancsak hat elemit végzett „városgazdálkodásnál működő munkás", gyalogos tizedes, Nyíri Zoltán Ludovikát végzett hadnagy, Sípos Béla földműves, szakaszvezető – jóvoltából a helyszínen tapasztalt, azonnal rögzített benyomásaikat olvashatjuk. Megismerkedhetünk a kivonulás körülményeivel, a fárasztó és hosszú út érdekességeivel, a harcokkal és a mindennapok eseményeivel. Természetesen mindenki úgy és azt rögzítette a naplójában, ami a számára érdekes, illetve meghatározó volt.

A naplók szerzői feljegyzéseikben nem szépítgetnek, nem túloznak. Tollukat nem vezeti gyűlölet és elfogultság. Egyszerűen regisztrálják a megtörténteket, a halált, az ellenséges támadást, a posta beérkeztét, a kártyapartikat, örömöket és bánatot.

A korabeli feljegyzésekből kitűnik, hogy szerzőik távol a hazától is úgy érezték, kötelességüket teljesítik, esküjükhöz híven cselekszenek. Nem vizsgálták a háború értelmét, de kritikusan szemlélték fegyvertársaikat, a németeket. Szomorúan jegyezték fel azoknak 1943 januári bajtársiatlan viselkedését, ellenszenves magatartását is. Ennek ellenére a kötelességteljesítés, az eskü a többség számára szent volt. Igazolhatja ezt Nyíri Zoltán hadnagynak 1942. szeptember 20-ai naplóbejegyzése is: „Hajnali négykor Ferivel együtt meglógtam innét (a kórházból, ahol mint sebesülés utáni beteg lábadozott – Sz. S.) vissza a vonalba! Ferinek jobb tetszett itt, de elvégre azért legény, hogy jöjjön."

A kötelességteljesítést szentnek tartó, esküjükhöz hű katonák hosszú évtizedekig megalázott, megvetett emberek lehettek csak. Az „új társadalom" értékítélete őket a kitagadottak, megtagadottak közé sorolta. Számukra csak jelzők maradtak: fasiszták, rablók, a kommunizmus ellenségei. Halottaik elsiratása, emlékük ápolása még megtűrt cselekedet sem lehetett évtizedeken keresztül. A halott tízezrek emlékét a családok, barátok, bajtársak és a korabeli feljegyzések örökítették meg. Emlékmű, sírkereszt nem sokuknak jutott. Mire változott a világ, sokan eltávoztak már közülük. Ezrek és ezrek nem érhették meg, hogy egyszer is embernek, hősöknek nevezzék őket, hogy ima és harangszó szóljon halottaikért.

Ötven esztendővel a Don menti, tragikus kimenetelű harcok után egyre másra jelennek meg kisebb-nagyobb terjedelmű munkák, amelyek emléket állítanak a harcolóknak, bemutatják életüket, sorsukat. Ilyen kötet a jelenlegi könyv is. Szabó Péter értő és kellően alapos bevezetője és jegyzetei elhelyezik a közreadott naplókat a nagyobb összefüggések között. A kötethez készített vázlatok és korabeli fotók elénk rajzolják azt a tájat ahol ezrek és ezrek áldozták az életüket.

A magyar 2. hadsereg története még nem íratott meg. A történészek, hadtörténészek sokat, de mégis keveset írtak róla. Nem valószínű, hogy a közeljövőben változna ez a helyzet. Mit várhat, miben reménykedhet ebben az esetben a recenzens? Talán abban, hogy sokan és sok helyütt követik a zalaegerszegi példát és ha másként nem, akkor korabeli naplók, feljegyzések közreadásával hozzák közelebb hozzánk nagyapáink, apáink mindennapi történelmét. Ami akkor nekik a jelen volt, az ma nekünk már a múlt. Annak ismerete nélkül azonban nem igazodhatunk el a mában. Ha csak ennyi eredménye is van az egyes könyveknek, akkor már megérte elkészíteni azokat!

Szakály Sándor

JOACHIM GILLER–HUBERT MADER–CHRISTINA SEIDL

WO SIND SIE GEBLIEBEN...? Kriegsdenkmäler und gefallenenehrung in Österreich

Schriften des Heeresgeschichtlichen Museums in Wien, Nr. 12

(Österreichischer Bundesverlag, Wien, 1992. 208 o.)

A megújuló magyar társadalom megkülönböztetett figyelemmel fordul évtizedekig említetlenül hagyott, sőt egyenesen elhallgatott háborús hőseinek és áldozatainak emléke felé. Éppen ezért feltétlenül példaértékűnek kell tekintenünk ezt a hadtörténeti irodalomban ritkaságszámba menő osztrák tudományos feldolgozást, amely egyrészt történelmi folyamatában vizsgálja és az ókortól napjainkig ábrázolja a harcban elesettek emlékének ápolását, másrészt pedig számba veszi ennek látható szimbólumait, a háborús emlékműveket.

A szerzők abból az alapállásból közelítik meg témájukat, hogy akár győztes, akár vesztes háború hőseinek és áldozatainak emlékéről van szó, a jelennek a múltra vonatkozó és a jövőnek szóló üzeneteként, a háborús emlékművek minden esetben visszatükrözik nemcsak az emlékezők ideológiai-vallási beállítottságát, hanem az emlékezők korának társadalmi, politikai, katonai viszonyait is. Ez a körülmény a szerzők nézete szerint meghatározza azt is, hogy későbbi korok milyen viszonyba kerülnek az örökölt háborús emlékművekkel, hogyan reagálnak az ily módon kifejezett üzenetekre.

Az óriási anyaggazdagságra tekintettel az elesett katonák emlékét ugyancsak megörökítő síremlékeket a szerzők nem tudták bevonni úttörő feldolgozásukba, ugyanis kényszerűen eltekintettek attól, hogy általában minden emlékművet tekintetbe vegyenek, amely hősökre, vagy áldozatokra vonatkozó üzenetet hordoz, meg kellett elégedniük azzal az ugyancsak óriási vállalkozással, hogy a 12 300 ausztriai településen felállított háborús emlékművekkel foglalkozhassanak. A statisztikai adatlapok alapján feldolgozott anyag történelmi, művészettörténeti és szociológiai vizsgálatának összegezése a jelen mű. Az összegzésből talán csak a szociológiai vizsgálatot szükséges megmagyarázni. E tekintetben a szerzők azt vizsgálták, hogy az egyes helyi háborús emlékművekhez miként viszonyul a mai ottani lakosság.

A történelmi áttekintő rész a XVIII. századot megelőző időre csak röviden utal, miközben felidézi az ókori görög és római, valamint a koraközépkori germán hőstisztelet tárgyi megnyilatkozásait, ezeknek a kereszténységgel való háttérbe szorulását, majd a keresztes háborúkkal való újra feltűnését, egyelőre magányos síremlékek és emlékkápolnák formájában. Kiemelik a szerzők, hogy ezek a reneszánsszal támadtak újra fel az ókori diadalívek és más győzelmi emlékművek utánzásaként, ám még mindig csak uralkodóknak, neves hadvezéreknek a dicsőségére állítva. Az elesett egyszerű katonák és polgári áldozatok emlékének megőrzésére még az európai abszolút uralkodók állandó hadseregének megszületését követően, a XVII. század második felétől kezdődően sem került sor, ahogyan a következő fejezet bizonyítja. Az első, nem egyes történelmi személyiségeknek, hanem jeles hadieseményeknek emléket állító

építmények csak a XVIII. század közepétől kezdve kezdtek feltűnni. A valódi áttörést a francia forradalmi és napóleoni háborúk eredményezték, ahogyan a szerzők egy újabb fejezetben bemutatják. A tömeghadseregek mind a forradalmi, mind a felszabadító háborúk során tömeges veszteségeket szenvedtek, és a lakosság is minden korábbinál nagyobb szenvedést kényszerült átélni, így a lakosság mindinkább azonosult haderejével és az állammal. Ez magával hozta a hősi halottak politikai értelmű tiszteletét és az egyes elesett harcosok síremlékének felállítását, valamint háborús emlékművek építését. Magyar szempontból is figyelemreméltó, hogy az első ausztriai emlékmű a Bécshez közeli Mödling feletti magaslaton 1813-ban klasszikus stílusban épített Huszártemplom volt. Az 1848–1866 közötti időszakkal foglalkozó fejezet is több magyar vonatkozásra hívja fel a figyelmet. Így az 1849-ben a császári-királyi oldalon a magyar függetlenségi háborúban elesetteknek 1852-ben Budán és Temesvárott építettek emlékművet, valamint az alsó-ausztriai Kleinwetzdorf melletti Hősök hegyén, amelyen 1850-től hatalmas emlékegyüttest építettek ki, és ebben számos jelentős magyar hadvezérnek és jeles katonának is emlékművet állítottak.

Az 1867 ás 1914 közti időben a kétközpontú alkotmányos monarchiában a haderő már az egész politikai nemzetet testesítette meg, ahogyan a szerzők elemzik, és ugyanakkor ahogyan erre utalnak, olyan gazdasági-kulturális fejlődés következett be, amely lehetővé tette a minden korábbinál nagyobb számú emlékműállítást, háborús emlékművek mégis alig születtek. Döntő változást az első világháború hozott, amellyel önálló fejezet foglalkozik. A tömeges hadbavetés és a tömeges halál már a harccselekmények idején háborús emlékművek állítására ösztönözte a lakosságot. Ezek közt is van magyar vonatkozású, 1917-ben orosz hadifoglyokkal az akkori Királyhidán (ma: Bruckneudorf, Burgenland) levő gyakorlótéren óriási háborús emlékművet állítottak „A világháborúban elesetteknek". Tegyük hozzá: máig a magyar és az osztrák, valamint a kettőt összekötő Habsburg-családi címer ékesíti az építmény bejárata feletti, a felirat és a kereszt közti homlokzatrészt. Az Első Osztrák Köztársaság fennállásának húsz esztendeje alatt tömegessé vált a háborús emlékműállítás, ezzel foglalkozik a következő fejezet, középpontba az 1934-ben Bécsben a külső várkapuba épített központi Osztrák Hősi Emlékművet állítva, amely egyszerre emlékkápolna, kripta és kegyhely, és amely „az 1618 és 1918 közti dicsőséges tettekre" emlékeztet. A számos háborús emlékmű közt a szerzők többet említenek, amelyek az elcsatolt egykori nyugat-magyarországi területeken emlékeztetnek a hősökre és az áldozatokra, így a művészettörténetileg jelentősek közt emelik ki a Stornó Ferenc által 1923-ban készített ruszti emlékművet, vagy a fraknónádasdi (Rohrbach) és a somfalvai (Schattendorf) 1924-es, illetve 1926-os felállítását. Újabb fejezet szól az Anschluß-években és a második világháború idején állított viszonylag kevés számú és már nem létező háborús emlékművekről, amelyeknek a nemzetiszocialista eszméket kellett hirdetniük. Az utolsó történelmi fejezet a Második Osztrák Köztársaság idejét, vagyis a jelenkort tárgyalja. Az olvasó így megtudja, hogy az egyes tartományok központi emlékműveket állítottak, így az egykori Nyugat-Magyarország, a mai Várvidék (Burgenland) kormányzata 1961-ben az osztrák haza védelmében elesettek emlékére a magyar határ menti Írottkő csúcsán építette fel központi tartományi emlékművét. A háború és diktatúra katonai és polgári áldozataira emlékeztető emlékművek között ismét több magyar vonatkozású is szerepel.

A kötet második része a társadalomnak a háborús emlékművekkel kapcsolatos magatartásformáit vizsgálja. A közel száz ausztriai politikai kerület közül a szerzők az alsó-ausztriai Lajta menti Bruckot választották ki ennek a vizsgálatnak az elvégzésére. Először a háborús emlékművek földrajzi elhelyezését veszik szemügyre, és megállapítják, hogy azokat vagy a templom közvetlen közelében, vagy a főút mentén állították fel. Azt követően a szimbolika felé fordul figyelmük, és azt kísérlik meg kategorizálni, majd a feliratokat veszik számba. A továbbiakban az elesettek emlékének szentelt ünnepség rituáléjának általánosítására tesznek kísérletet. Egy további fejezetben azt vizsgálják, milyen fogalom kapcsolódik a helyi lakosságban a „hős" kifejezéshez, és mennyiben tartják hősöknek azokat, akikre a háborús emlékművek emlékeztetnek. Újabb fejezetben veszik számba a szerzők a háborús emlékművek alapítóit és egyúttal a hagyományápolás főszereplőit: a települések vezetését, az egyházat, a bajtársi szövetségeket, a Hadisírgondozó Szövetséget, a haderőt, röviden felvázolva, melyik mit tesz. Ezt követően a háborús emlékművekkel kapcsolatosan a hagyományápolás, a politika és az ideológia hármasának kölcsönös összefüggésrendszerére mutatnak rá a szerzők. Végül az utolsó fejezetben azzal a kérdéssel foglalkoznak, hogy a háborús emlékműveknek van-e jövőjük. Az „emlékezés rituáléjának" a társadalmi gondolkodásban játszott szerepére, a lakossági identitástudatra és a múlt magunkévá tételének tudati folyamatára tekintettel a válaszra végülis igennel felelnek, bár utalnak a szükségszerűen meglevő társadalompolitikai ellentmondásokra.

Manfried Rauchensteiner a kötethez írt utószavában röviden felidézi a kötethez vezető utat, a kutatási program kidolgozását, elvégzését,

a hatalmas információs anyag rendszerezését és tudományos művé formálását és az egészet vezérlő elképzelést.

Befejezésül ki kell emelni nemcsak a példamutató szerkesztést, világos fogalmazást, célszerű szövegtagolást, hanem a rendkívül gazdag és mindig a szöveget szolgáló képanyagot, a gondos jegyzetelést, amely a kötet végi apparátusban kapott helyet, végül pedig a csatlakozó helységnévmutatót. Ez utóbbi jelzi a gazdag kitekintést az egykori dualizmuskori területekre és akkori szomszédos birodalmakra, valamint azt a tényt, hogy a kötet végülis másfélszáz mai település háborús emlékművéről ad az általános ismeretek mellett konkrét tényközlést. Mindezek alapján követendő példaként ajánlja a recenzens a hazai kutatás figyelmébe ezt a hadtörténelmi irodalomban ritkaságszámba menő osztrák tudományos művet.

Zachar József

SIPOS PÉTER

A II. VILÁGHÁBORÚ ÉS AZ AZT KÖVETŐ BÉKÉK

Korszerű történelem érettségizőknek és felvételizőknek

(IKVA, Budapest, 1991. 141 o.)

A kiadó – felismerve a lehetőséget és megérezve a szükséget – már 1990 közepén megindította sorozatát, amely immár 14. köteténél tart. Közülük egyesek valóban megfelelnek annak a kitűzött célnak, hogy „számottevő előnyt" biztosítsanak használóiknak a vizsgákon. Más kötetek viszont kevésbé. Én ezt a könyvet nem egyszerűen az „érdeklődő", még csak nem is a „hozzáértő" szemüvegén át olvastam el, hanem azzal a felelősséggel, hogy mint iskolánk történelmi munkaközösségének a vezetője, hogyan tájékoztatom róla kollégáimat és diákjainkat. Így tehát a könyvet a szerző számára talán a legkellemetlenebb, de a leendő használó számára a legfontosabb szempontból értékelem: a több évtizedes tapasztalattal rendelkező történelemtanáréból.

A végén kezdtem, az „Irodalmi tájékoztató"-val. Jól tudom, hogy ez nem a szerző által átnézett anyagot öleli fel, hanem ajánlás az érdeklődő tanároknak és diákoknak. Éppen ezért érthetetlen, hogy miért szerepel benne a Kriegstagebuch des OKW nyolc kötete, s miért hiányzik belőle Montgomery, Eisenhower, De Gaulle, Churchill vagy Zsukov emlékiratainak magyar kiadása. Gosztonyi Péter egyetlen külföldön megjelent kötetével szerepel benne, s nem a három hazaival. Benne van Karsai Elek híres-hírhedt 1962-es könyve (A berchtesgadeni sasfészektől a berlini bunkerig), amely inkább politikai lektűr, mintsem történelmi munka; nincs viszont benne Volkogonov Sztálinról szóló könyve. S a nagyobbik baj az, hogy a könyvön sem érződik: a szerző használta volna. Márpedig második világháborús szovjet történelmet írni Volkogonov mellőzésével, finoman szólva, nem szerencsés.

Így hát nem is csodálkoztam azon, hogy a könyvet végigolvasva maradék lelkesedésem is lejjebb lohadt. Olyan alapvető tényeket nem találtam meg benne, mint hogy a Szovjetunió nem írta alá a hadifoglyokra és a polgári lakosságra vonatkozó nemzetközi egyezményeket – pedig ezt a már hivatalosan bevont, de jobb híján többhelyütt még mindig használt egykori IV. gimnazista tankönyv is tartalmazta! Vagy hogy a Blitzkrieget és a Battle of Englandot a Wehrmacht a szovjet üzemanyagszállítások jóvoltából tudta végégharcolni. Magyarország szerepe benne is van, meg nincs is. Túlértékeltnek találom a két diktátor hadvezéri szerepének bemutatását. Sehol sem akadtam rá benne a hírhedt 1941-es 270. és 1942-es 227. számú sztálini parancsokra, vagy arra, hogy Sztálin utasításai értelmében „tekintet nélkül a veszteségekre" kellett támadni.

Aludva egyet a hibajegyzékre, másnap számbavettem a könyv erényeit is. Először is (bár ennek természetesnek kéne lenni) az egész világháború történetét mondja el. Igen jól mutatja be az 1939-es diplomáciai kötélhúzásokat, s diplomáciatörténeti részei általában is jobbak a hadtörténelmieknél. Magyarországon sokaknak még ma is újdonságként hathatnak az Anglia egyéves hősi helytállásáról írt részek vagy a Lend-Lease ismertetése. Egyértelműen – bár rövi-

den – ír a szovjet hadsereg németországi és magyarországi atrocitásairól. (Gyilaszra hivatkozva megemlíthető lett volna, hogy még a szövetséges Szerbiában is hasonlóan viselkedtek, s ennek jugoszláv részről történt nagyon szelíd felvetése volt az első repedés a nagy barátságon.) Reálisan foglalkozik a könyv a Japán elleni atomtámadás kérdésével. Előnyére vált az is, hogy egy fejezetecskét szentelt az 1947-es békekötéseknek. (De meg lehetett volna említeni, hogy Németországgal csak 1990-ben írták alá...)

A könyv szerkezete világos, áttekinthető, és stílusa ellen sem lehet kifogást emelni.

Összefoglalva: egy szerényebb felkészültségű tanár és diákjai számára csak ajánlani tudom. De én nem vétetem meg a sajátjaimmal...

Nagy Domokos Imre

TARTALOM

TANULMÁNYOK

VESZPRÉMY LÁSZLÓ — Anonymus gestájának néhány hadtörténeti vonatkozása _ 3
a) Honfoglalás és hódítás Anonymusnál _ _ _ _ _ _ _ _ 3
b) A ballista előfordulása Anonymusnál: a számszerű használatának kezdetei Magyarországon _ _ _ _ _ _ _ _ 9

ZSOLDOS ATTILA — A várjobbágyi jogállás kialakulása _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 20

DOMOKOS GYÖRGY — Buda visszavívásának ostromtechnikai problémái. Harcok a felmentő sereg ellen és a győzelem kivívása _ _ _ _ _ _ 43

KÖZLEMÉNYEK

JÓZSA GYÖRGY — Moltke kapitány Pest-budán 1835-ben _ _ _ _ _ _ _ _ 96

NYÁRÁDY GÁBOR — Elfelejtett írás Bem tábornok erdélyi hadműveleteiről. Szentkatolnai Bíró Lajos emlékezései _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 107

MŰHELY

TOMBOR TIBOR — „Keleti Front – Tábor Újság". Adalékok a doni 2. magyar hadsereg lapjának történetéhez, 1942–1943 _ _ _ _ _ _ 128

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

DORA KACNELSON–KOVÁCS ISTVÁN — Edmund Slaski emlékirata és az erdélyi lengyel légió _ _ _ 138

BONHARDT ATTLA — Tájékoztató Magyarország felszereltségi és katonapolitikai helyzetéről, 1942 december _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 176

SZEMLE

KEDVES GYULA — A szabadságharc hadserege. I. A lovasság *(Hermann Róbert)* _ 191

FRITZ H. BEAR (szerk.) — Pulverfass Balkan: Bosnien-Herzegovina. I. Militärische Friedensmission Österreich-Ungarns im Auftrag der europäischen Grossmächte 1878/79 *(Zachar József)* _ _ _ _ _ 193

* * * — Les casques de combat du monde entier de 1915 à nos jours, tome 2 *(Ujházy László)* _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 195

JULIER FERENC — Magyar hadvezérek *(Hermann Róbert)* _ _ _ _ _ _ _ _ 196

* * * — Frontnaplók a Don-kanyarból, 1942–1943 *(Szakály Sándor)* 199

JOACHIM GILLER–HUBERT MADER–CHRISTINA SEIDL — Wo sind Sie geblieben...? Kriegsdenkmaler und gefallenenehrung in Österreich *(Zachar József)* _ _ _ _ _ _ _ _ 200

SIPOS PÉTER — A II. világháború és az azt követő békék. Korszerű történelem érettségizőknek és felvételizőknek *(Nagy Domokos Imre)* _ 202

CONTENTS

STUDIES

LÁSZLÓ VESZPRÉMY — Some War History Aspescts of the Gesta of Anonymus _ _ 3
a) Settlement and Conquest in the Gesta of Anonymus _ _ 3
b) The Occurrence of the Ballista at Anonymus: the Beginnings of the Use of the Crossbow in Hungary _ _ _ _ 9

ATTILA ZSOLDOS — The Emergence of the Legal Status of the Iobagiones Castri 20

GYÖRGY DOMOKOS — The Problems of Siege Technic of the Recapture of Buda _ 43

PUBLICATIONS

GYÖRGY JÓZSA — Captain Moltke in Pest-Buda in 1835 _ _ _ _ _ _ _ _ _ 96

GÁBOR NYÁRÁDY — A Forgotten Writing on General Bem's Operations in Transylvania. The Reminiscence of Lajos Bíró of Szentkatolna _ 107

WORKSHOP

TIBOR TOMBOR — „East Front – Field Journal". Contributions to the History of the Journal of the Hungarian 2nd Army, 1942–1943 _ _ _ 128

HISTORICAL SOURCES

DORA KANCELSON–ISTVÁN KOVÁCS — The Memoirs of Edmund Slaski and the Polish Legion in Transylvania _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 138

ATTILA BONHARD — Notice Concerning Hungary's Equipment and Military Position, December 1942 _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 176

REVIEW

GYULA KEDVES — The Army of the War of Liberation, I. The Cavalry *(Róbert Hermann)* _ 191

FRITZ H. BEAR (Ed.) — Pulverfass Balkan: Bosnien-Herzegovina. I. Militärische Friedensmission Österreich-Ungarns im Auftrag der europäischen Grossmächte 1878/79 *(József Zachar)* _ _ _ _ 193

* * * — Les casques de combat du monde entier de 1915 à nos jours, tome 2 *(László Ujházy)* _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 195

FERENC JULIER — Hungarian Military Leaders *(Róbert Hermann)* _ _ _ _ _ 196

* * * — Front Diaries from the Don Bend, 1942–1943 *(Sándor Szakály)* _ 199

JOACHIM GILLER–HUBERT MADER–CHRISTINA SEIDL — Wo sind Sie geblieben...? Kriegsdenkmaler und gefallenenehrung in Österreich *(József Zachar)* _ _ _ _ _ _ _ _ 200

PÉTER SIPOS — The Second World War and the Peace Treaties. Up-to-Date History for Candidates for Final and Entrance Examinations *(Imre Nagy Domokos)* _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 202

TABLE DES MATIERES

ÉTUDES

LÁSZLÓ VESZPRÉMY — Quelques rapports d'historie militaire de la geste d'Anonyme _____ 3

a) L'occupation du pays et la conquête chez Anonyme _ _ 3

b) L'apparition de la baliste chez Anonyme: les débuts de l'emploi de l'arbalète en Hongrie _____ 9

ATTILA ZSOLDOS — La formation du statut juridique de vassal du château _ _ 20

GYÖRGY DOMOKOS — Les problèmes de technique de siège de la reprise de Buda. Combats contre l'armée de secours et l'obtention de la victorie _____ 43

PUBLICATIONS

GYÖRGY JÓZSA — Le capitaine Moltke à Pest-Buda en 1835 _____ 96

GÁBOR NYÁRÁDY — Document oublié sur les opérations militaires du général Bem en Transylvanie. Les mémoires de Lajos Szentkatolnai Bíró _____ 107

ATELIER

TIBOR TOMBOR — „Front de l'Est – Journal de Camp." Contribution à l'historie du journal de la 2e armée hongroise du Don, 1942–1943 _ 128

PUBLICATIONS DE SOURCES

DORA KANCELSON–ISTVÁN KOVÁCS — Les mémoires d'Edmund Slaski et la légion polonaise de Transylvanie _____ 138

ATTILA BONHARDT — Informations sur la situation d'équipement et de l'état politique-militaire en Hongrie, décembre de 1942 _____ 176

REVUE

GYULA KEDVES — L'armée de la guerre d'indépendance. I. La cavalerie *(Róbert Hermann)* _____ 191

FRITZ H. BEAR (réd.) — Pulverfass Balkan: Bosnien-Herzegovina. I. Militärische Friedensmission Österreich-Ungarns im Auftrag der europäischen Grossmächte 1878/79 *(József Zachar)* _____ 193

• • • — Les casques de combat du monde entier de 1915 à nos jours, tome 2 *(László Ujházy)* _____ 195

FERENC JULIER — Chefs de guerre hongrois *(Róbert Hermann)* _____ 196

• • • — Journaux du front du coude du Don, 1942–1943 *(Sándor Szakály)* _____ 199

JOACHIM GILLER–HUBERT MADER–CHRISTINA SEIDL — Wo sind Sie geblieben...? Kriegsdenkmaler und gefallenenehrung in Österreich *(József Zachar)* _____ 200

PÉTER SIPOS — La seconde guerre mondiale et les traités de paix consécutives àla guerre. Histoire actuelle pour des candidats au baccalauréat et aux examens d'antrée *(Imre Nagy Domokos)* _ 202

INHALT

STUDIEN

LÁSZLÓ VESZPRÉMY — Einige kriegshistorische Bezüge der Gesta Hungarorum des Anonymus _____ 3

a) Landnahme und Eroberung bei Anonymus _____ 3

b) Das Vorkommen des Wortes „ballista" bei Anonymus: die Anfänge der Verwendung der Ambrust in Ungarn _ 9

ATTILA ZSOLDOS — Die Entstehung des Rechtsstandes der Burgiobagionen _ _ 20

GYÖRGY DOMOKOS — Die belagerungstechnischen Probleme der Rückeroberung der Burg Buda. Kämpfe gegen die Entsatzarmee und das Erringen des Sieges _____ 43

MITTEILUNGEN

GYÖRGY JÓZSA — Kapitän Moltke in Pest-Buda im Jahre 1835 _____ 96

GÁBOR NYÁRÁDY — Eine in Vergessenheit geratene Schrift über die Kriegsoperationen des Generals Bem in Siebenbürgen. Die Memoiren von Lajos Bíró von Szentkatolna _____ 107

WERKSTATT

TIBOR TOMBOR — „Ostfront-Feldzeitung". Angaben zur Geschichte des Blattes der ungarischen 2. Armee am Don, 1942/43 _____ 128

QUELLENPUBLIKATIONEN

DORA KANCELSON–ISTVÁN KOVÁCS — Die Memorien von Edmund Slaski und die polnische Legion in Siebenbürgen _____ 138

ATTILA BONHARDT — Informationen über die kriegspolitische und Rüstungslage Ungarns im Dezember 1942 _____ 176

RUNDSCHAU

GYULA KEDVES — Die Armee des Ungarischen Freiheits kampfes von 1848/49. I. Die Kavalleire *(Róbert Hermann)* _____ 191

FRITZ H. BEAR (Hrsg.) — Pulverfass Balkan: Bosnien-Herzegovina. I. Militärische Friedensmission Österreich-Ungarns im Auftrag der europäischen Großmächte 1878/79 *(József Zachar)* _____ 193

* * * — Les casques de combat du monde entier de 1915 à nos jours tome 2 *(László Ujházy)* _____ 195

FERENC JULIER — Ungarische Feldherren *(Róbert Hermann)* _____ 196

* * * — Fronttagebücher aus dem Donknie 1942/43 *(Sándor Szakály)* _____ 199

JOACHIM GILLER–HUBERT MADER–CHRISTINA SEIDL — Wo sind Sie geblieben...? Kriegsdenkmaler und gefallenenehrung in Österreich *(József Zachar)* _____ 200

PÉTER SIPOS — Der Zweite Weltkrieg und die darauffolgenden Friedensverträge. Zeitgemäße Geschichte für Abiturienten bzw. zur Vorbereitung auf die Aufnahmeprüfung *(Imre Nagy Domokos)* _____ 202

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

ЛАСЛО ВЕСПРЕМИ — Некоторые военно-исторические аспекты гесты Анонимуса: 3
а) Обретение родины и завоевания у Анонимуса. ---------- 3
б) Использование слова „баллиста" у Анонимуса: начало использования тяжелого боевого лука в Венгрии -------- 9

АТТИЛА ЖОЛДОШ — Формирование правового положения крепостных крестьян 20

ДЬЁРДЬ ДОМОКОШ — Проблемы осадной техники, имевшие место в ходе отвоевания Буды. Бои против спасательной армии и завоевание победы ---------- 43

ПУБЛИКАЦИИ

ДЬЁРДЬ ЙОЖА — Капитан Мольтке в Пешт-Буде в 1835 годи ---------- 96

ГАБОР ЬЬАРАДИ — Забытое писание о военных операциях в Трансильвании генерала Бема. Воспоминания Лайоша Биро из Сенткатольны ---------- 107

МАСТЕРСКАЯ

ТИБОР ТОМБОР — „Восточный Фронт - Табори Уйшаг (Полевая Газета)" Материалы по истории газеты 2-ой венгерской армии, воевавшей на Дону, 1942-1943 гг. ---------- 128

ИСТОЧНИКИ

ДОРА КАЦНЕЛЬСОН-ИШТВАН КОВАЧ — Мемуары Эдмунда Сласки и трансильванский польский легион ---------- 138

АТТИЛА БОНХАРДТ — Информация об оснащенности и военной политике Венгрии, декабр 1942 года ---------- 176

ОБЗОР

ДЬЮЛА КЕДВЕШ — Армия освободительной борьбы. I. Кавалерия. *(Роберт Херман)* ---------- 191

ФРИТЦ Х. БЕАР (редактор) — Pulverfass Balkan: Bosnien-Herzegovina.
1. Militärische Friedenmission Österreich-Ungarns in Auftrag der europäischen Grossmachte 1878/79 *(Йожеф Захар)* ------ 193

* * * — Les casques de combat du monde entier de 1915 à nos jours, tome 2. *(Ласло Уйхази)* ---------- 195

ФЕРЕНЦ ЖУЛИЕР — Венгерские полководцы *(Роберт Херман)* ---------- 196

* * * — Фронтовые дневники из излучины Дона, 1942-1943 *(Шандор Сакай)* ---------- 199

ЙОАХИМ ГУЛЛЕР - - ХУБЕРТ МАДЕР - - КРИСТИНА СЕЙДЛ — Wo sind Sie geblieben...? Kriegsdenkmaler und Gefallenenehrung in Österreich *(Йожеф Захар)* ---------- 200

ПЕТЕР ПИПОШ — II мировая война и последовавшие за ней периоды мира. (Современная история для сдающих экзамены на аттестат зрелости и для абитуриентов) *(Имре Надь Домокош)* 202

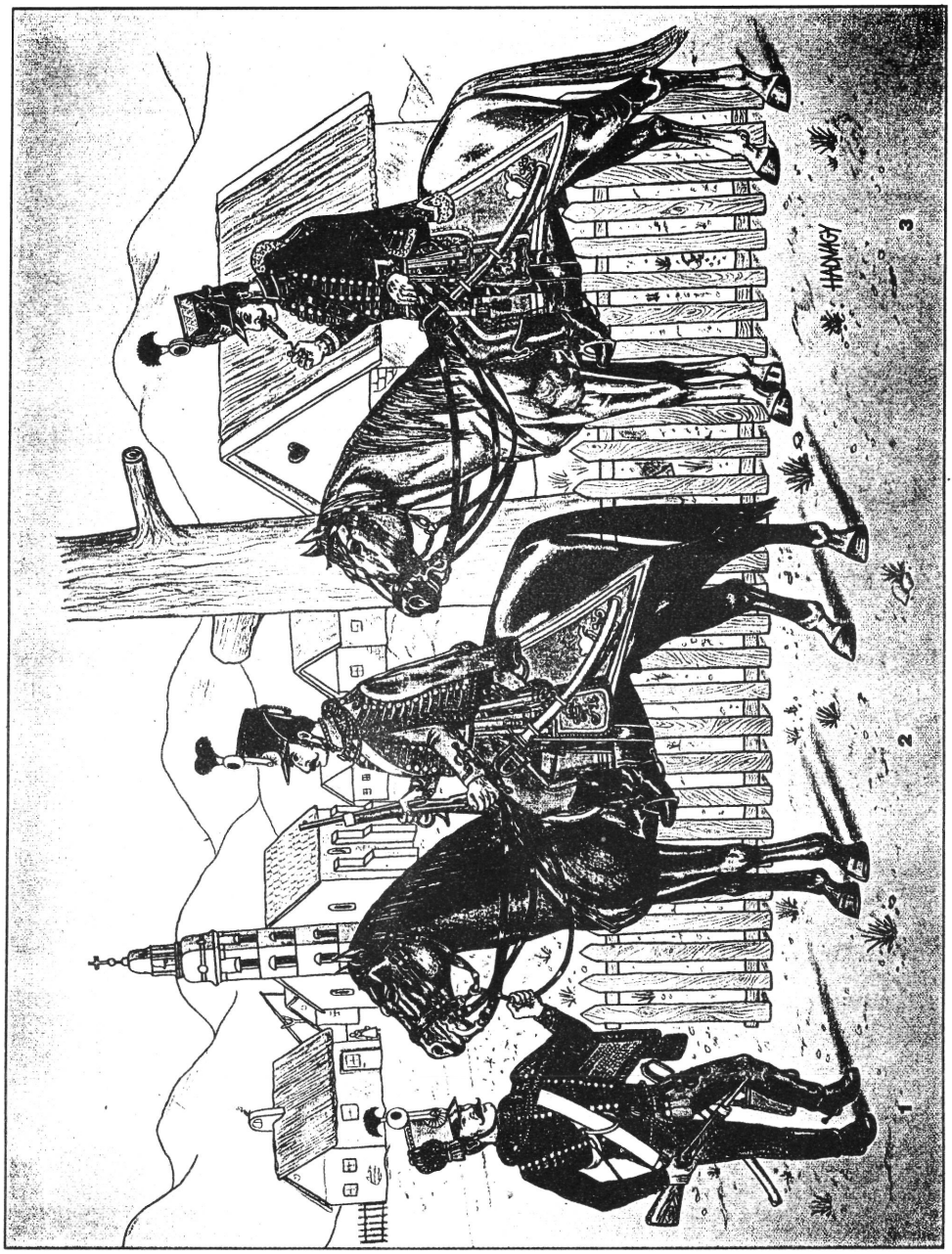

Egy színes(!) tábla Kedves Gyula A szabadságharc hadserege című könyvéből

Ára: 75,- Ft

Szerzőink figyelmét felhívjuk az alábbiakra:

1. A szerkesztőség csak olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek az „első közlés" kívánalmainak.

2. A kéziratot három példányban kérjük a szerkesztőséghez eljuttatni, mellékelve - új szerző esetében - külön lapon a szerző nevét, lakcímét, esetleg telefonszámát, munkahelyét, beosztását és tudományos fokozatát.

3. Végleges szövegű kéziratokat kérünk, mert a korrektúrában változtatásokra (kiegészítésekre) már nincsen lehetőség.

4. A szerkesztőség optimális terjedelműnek az 1,5-2,5 íves kéziratot tekinti - a jegyzetapparátussal együtt. 3 ívet meghaladó tanulmányt technikai okok miatt nehezen tudunk közölni. (Egy ív: 32 géppel írt oldal, oldalanként 25 sorral, soronként 50 leütéssel.)

5. A kéziratok jobb kezelhetősége érdekében kérjük, hogy a másolatokat is az első példánnyal azonos - nem másoló - papírra gépeljék, normál, nem gyöngybetűs írógéppel. Az esetleges javításokat a második és harmadik példányra is kérjük rávezetni.

6. A kiemeléseket a szerző egyszer húzza alá, a kézirat lapjait folyamatosan és arab számokkal számozza, a jegyzeteket a kézirat végére helyezze, külön lapszámozással.

7. Az idegen nyelvű forrásokból az idézeteket általában magyarra fordítva kérjük, s csak olyan kivételes esetekben az eredeti nyelven is, amikor értelmezésük problematikus lehet.

8. A jegyzetapparátusban a jegyzetszámozás folyamatosan és arab számokkal történjék. A hivatkozott mű szerzőjének nevét egyszerű aláhúzással emelje ki a kézirat szerzője és pontosan tüntesse fel a levéltári, kézirattári és bibliográfiai adatokat.

9. Folyóiratunk az évszázadokat római számokkal jelöli. (Az idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével.)

10. Recenziók esetében a cím mellett szükségesek a pontos bibliográfiai adatok és idegen nyelvű kiadványok esetén a cím magyar fordítása is. A recenziók terjedelme az öt kéziratoldalt lehetőleg ne haladja meg.

11. Nyomdatechnikai és terjedelmi okokból csak minimális illusztrációs anyagot fogadunk el. A szerző a számozott és címmel ellátott ábrákat, táblázatokat csatolja a kézirathoz, feltüntetve minden ábra és táblázat hátlapján a nevét és a kézirat címét, a kéziratban pedig a táblázatok és az ábrák helyét.

106. ÉVFOLYAM 1993 SZEPTEMBER 3. SZÁM

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

Barta Gábor
Adalékok az 1543. évi török
hadjárat történetéhez

Balla Tibor
A Magyar királyi honvéd tüzérség,
1912–1914.

Az alapítás éve
1888

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

* * * * * BUDAPEST, MH KÖZPONTI NYOMDA * * * * *

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

106. ÉVFOLYAM ○ BUDAPEST ○ 1993. 3. SZÁM
A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Dr. Balla Tibor, a Hadtörténeti Intézet tudományos munkatársa (Budapest); *Bánkúti Imre*, a történelemtudomány kandidátusa, a Budapesti Történeti Múzeum ny. főigazgató-helyettese (Budapest); *Barta Gábor*, a történelemtudomány kandidátusa, a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa (Budapest); *dr. Bene Sándor* (Budapest); *Borosy András*, a történelemtudomány doktora, főlevéltáros, Pest Megyei Levéltár (Budapest); *Csikány Tamás* őrnagy, a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia tudományos aspiránsa (Budapest); *Farkas Gyöngyi*, levéltáros, Hadtörténelmi Levéltár (Budapest); *Hermann Róbert*, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa (Budapest); *Lenkefi Ferenc* levéltáros, Hadtörténelmi Levéltár (Budapest); *Pálffy Géza* egyetemi hallgató (Budapest); *dr. Pandula Attila* egyetemi adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar (Budapest); *Zachar József* alezredes, a történelemtudomány kandidátusa, a bécsi Kriegsarchiv mellett működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség vezetője (Bécs-Budapest)

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Főszerkesztő:

Bona Gábor

Szerkesztő:

Csákvári Ferenc

Szerkesztő bizottság:

Benda Kálmán, Bona Gábor, Czigány István, Dombrády Lóránd, Füzi Imre, Korsós László, Markó György, Nagy László, Rázsó Gyula, Szabó Miklós, Szakály Ferenc, Szakály Sándor, Urbán Aladár, Zachar József

Szerkesztőség:

Budapest, I., Kapisztrán tér 2—4. Postacím: Budapest, Pf. 7. 1250
Telefon: 156-9522

A kiadásért felel a Zrínyi Kiadó főigazgatója

Kiadja:

A Zrínyi Kiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/b
Postacím: Budapest, Pf. 22. 1440 Telefon: 133-1170
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 300,—Ft, negyedévre: 75,—Ft

Terjeszti:

a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzletben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest XIII., Lehel u. 10/a — 1990 —, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Külföldön a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat (H—1389 Budapest, Pf. 149) terjeszti.

Index: 25 371 HU ISSN 0017-6540

MH Központi Nyomda, felelős vezető: Benke Károly

TANULMÁNYOK

BARTA GÁBOR

ADALÉKOK AZ 1543. ÉVI TÖRÖK HADJÁRAT TÖRTÉNETÉHEZ

Közhely, milyen óriási hatást gyakoroltak a magyarországi török háborúk történelmünk alakulására. A magyar történetírás ennek ellenére nem igazából foglalkozott ezekkel az eseményekkel. Egy-egy mozgalmasabb korszak, néhány sorsdöntő hadjárat, vagy eseménysor kiérdemelt ugyan néhány monográfikus feldolgozást (a Hunyadi-korszak, Mohács, Eger ostroma, Bocskay István felkelése), de ami ezeken túl maradt, az szinte „néma csönd." Egész korszakok tanulmányozásához nincs egyéb anyag a kezünkben, mint a nagy történeti összefoglalók vonatkozó fejezetei. Ezek pedig, minden tisztes igyekezetük ellenére, nem adhatnak többet jó vázlatnál. Nem tölthetik be az űrt az olyan pótolhatatlan, de szemléletükben és módszerükben már vitatható aprómunkák sem, amilyenekkel a derék Takáts Sándor örvendeztette meg egykor hálás közönségét.

A majdnem elfelejtett, legalábbis alig ismert hadjáratok közé tartozik a leghosszabb háborús időszak (1521—1547) vége felé I. Szulejmán 1543-as hadmenete. Az ez évi török támadás stratégiai célja a két évvel korábban elfoglalt Buda előterének biztosítása volt. A keresztény seregek 1542-es visszafoglalási kísérlete ugyan gyászos kudarcba fulladt, arra azonban figyelmeztette a diván urait, hogy a volt magyar székváros túl közel van az ellenséges vonalakhoz. 1543-ban tehát maga a szultán jött ismét a magyar hadszíntérre, azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy megfelelő védővonalat létesítsen a katonai tekintetben épp úgy, mint jelkép mivoltában végtelen fontosságú Buda körül. Előbb a felvonulási útvonalat biztosította (Pécs, Valpó és Siklós elfoglalásával), majd ostrom alá vette és két hét után elfoglalta a magyar prímás székhelyét, Esztergomot. Buda ezzel a Dunakanyar felől már biztonságban lehetett. Szulejmán azonban nem akart félmunkát végezni. Esztergom alól délnyugatnak fordult. Az erős Tata várát őrsége harc nélkül föladta, Székesfehérvárat viszont Varkocs György hősiesen védelmezte, de végül elesett, a megrettent polgárok pedig kikényszerítették az őrség fegyverletételét. A hajdani magyar székváros körül ezzel több mint 50 kilométer (két-három napi járóföld) védelmi gyűrű keletkezett: több mint fél évszázad fog eltelni, míg a keresztény fél újra megpróbálkozhat egy Buda elleni támadással.

Ennek a török szempontból nagyon is sikeres hadjáratnak a történetéről eddig igen kevés forrást ismerünk, a már említett összefoglalások (Acsády Ignác kötete a millenáris Magyar nemzet történetében, Csorba Csaba könyve Esztergom hadtörténetéről, az új Magyarország hadtörténete stb.)[1] néhány korabeli levélen kívül jórészt Istvánffy Miklós históriájára, illetve a török történetírók állításaira támaszkodtak. Az értesülések pontosságára mi sem

[1] *Acsádi Ignác:* Magyarország három részre oszlásának története 1526—1608. Bp., 1897. 421. skk. o.; *Csorba Csaba:* Esztergom hadi krónikája. Bp., 1987, 87. skk. o; Magyarország hadtörténete I.(Főszerk.: *Liptai Ervin*), Bp., 1984. 174. skk. o.

jellemzőbb, mint hogy Esztergom elestének dátuma Acsádynál és a hadtörténetben augusztus 10, Csorba Csabánál augusztus 9, s ez utóbbi meg sem kísérli egyeztetni forrásait Acsády forrásaival.[2]

Néhány évvel ezelőtt a nagyszombati levéltárban kutattam. Itt, a városi iratok között akadt a kezembe egy tucatnyi levél, amelyeket 1543. augusztus 14-e és október 17-e között Komáromból írt egy bizonyos Pozsgay Zsigmond a nagyszombati magisztrátusnak, beszámolván az Esztergom elestétől Fehérvár elestéig tartó hadieseményekről. E levelekről kívánok itt beszámolni, abban a reményben, hogy általuk valamivel többet tudhatunk meg „elfeledett" háborúink egyik fontos, de alig ismert mozzanatáról.

Bár az írásokban erre semmiféle utalás nincsen, a helyzet és a körülmények egyaránt arra utalnak, Pozsgay nem véletlenül került éppen ekkor Komáromba. Minden jel szerint Nagyszombat magisztrátusa küldhette ki azzal a megbízatással, hogy rendszeresen tájékoztassa megbízóit a hadihelyzet alakulásáról.

Ki volt Pozsgay? Nem sokat tudunk róla. Nagy Iván híres munkájában a magyar nemesek között tartja nyilván[3], maga Pozsgay viszont itt tárgyalandó leveleiben nagyszombati polgárként írja alá magát. 1543 előtti életéről én nem ismerek adatokat, később azonban többször is szerepel forrásainkban.

1545 januárjában, mint a komáromi naszádosok kapitánya, egy bizonyos Jeromos doktor egri kanonok társaságában a budai pasánál járt követségben. A kettejük jelentését fölhasználó Takáts Sándor szerint[4] ez a páros korábban már Ázsiában is járt diplomáciai megbízatással, de hogy ez mikor lett volna, ő nem mondja meg, én pedig nem találtam meg a nyomát. Az 1545-ös követség alkalmával viszont bizonyos, hogy Budáról tovább mentek Sztambulba: 1544. december 28-án kiállított megbízólevelük ugyanis a szultánhoz szólt. Ez év nyarán valóban a török fővárosban tárgyalt — I. Ferdinánd nevében — Hieronymus Aduruo, akit nyugodtan azonosíthatunk „Jerómos doktorral". Az ez évi fegyverszünetet azonban végül is ő nem köthette meg, mert közvetlenül a tárgyalások előtt meghalt. A feladatot végül a helyette sebtében „leküldött" Nicolaus Siccus és a vele együtt érkező Kaspar Ve'ltwyck császári követ végezte el 1545 őszén, Drinápolyban.[5]

A következő évből, 1546-ból származó iratok arról tanúskodnak, hogy Pozsgay, még mindig mint naszádos kapitány, a török területen működő magyar kémhálózat egyik irányítója volt, s a beszerzett adatokat rendszeresen továbbította feletteseinek.[6]

Az utolsó, Pozsgayra vonatkozó értesülésünk 1549-ből való. Ez év februárjában ismét a budai pasánál járt, ezúttal a helytartó, Várday Pál érsek követeként, ahonnan — talán a szultánt keresve — Kis-Ázsia szívébe, a hajdani

[2] *Acsády:* i. m. 244. o.; ill. *Csorba Cs.:* i. m. 97. o. Istvánffy Miklós egyébként világosan 10-ét mond: *Nicolai Isthvánfy* Pannoni Historiarum de rebus Hungariae libri XXXIV. Cooniae Agrippinae, 1622, 266. o.

[3] *Nagy Iván:* Magyarország családi czimerekkel IX. Bp., 1862. 426. .o

[4] *Takáts Sándor:* Rajzok a török világból, II. Bp., 1915, 247. skk. o.

[5] A megbízólevél: *Takáts S.:* i. m. 363. o.; A sztambuli tárgyalások lényegéről l. *Török Pál:* I. Ferdinánd konstantinápolyi béketárgyalásai, 1527–1547. Bp., 9301. 94. skk. o.; de ő csak Adurnoról és Veltwyckékről tud, Pozsgay nevét meg sem említi. L. még *Bárdossy László:* Magyar politika a mohácsi vész után. Bp., 1943. 287. skk. o.; *Csorba Cs.:* i. m. 109. o. tehát téved, ezt a fegyverszünetet nem Pozsgayék kötötték.

[6] *Takáts S.:* i. m. 177. skk. o.

Karamán emírségbe ment tovább: 1549. május 26-án már onnan küld haza jelentést.[7]

Visszatérve 1543-ra: Pozsgay komáromi küldetésének indoka Esztergom július 24-én megkezdett ostroma lehetett. Az érseki székhelyet ugyanis a Kisalföld kapujának tekinthetjük, onnan Győrig, illetve Komáromig egyetlen komolyabb erősség sem állott. A nagyszombatiaknak tehát minden okuk megvolt az aggodalomra.

Pozsgay Zsigmond uram első jelentése augusztus 14-én kelt, s mindjárt annak a szomorú hírnek a megerősítésével kezdődik, hogy Esztergom valóban elesett. Sajnos, az esemény pontos ideje körüli félreértés eloszlatásához a szöveg nem ad fogódzót. Csak annyi bizonyos, hogy a kapituláció már napokkal korábban megtörtént: „azt hiszem, már megtudták ennek a szerencsétlen esztergomi várnak romlását és föladását" mondja a bevezetőben a levélíró. E bejelentés után jönnek a hadjárat mindennapjainak hírei: „Tegnap kiküldtünk nyolc lovast a Mátyusfölde felőli Duna-parton, földeríteni, merre tart szárazon és vízen az ellenség", ők eddig még nem értek vissza. „Ma pedig korán reggel megjöttek az ő hajóik [t.i. a töröké — B.G.], elég kicsiny számban, akikkel közel négy órán át csatáztunk, azután elmentek. Lovasok is jöttek a török oldaláról ennek a komáromi várnak a földerítésére, ők is elmentek. Vajon ezt fogják itt körülzárni, vagy Fehérvárat, ma még teljesen bizonytalan. Lascano úr és Sbadella nagyprépost tegnap ide érkeztek hozzánk; és csoda dolgokat mesélnek. De akik torkukkal és szavukkal satöbbi az egekig hatolnának, tetteikkel és munkálódásukkal a legrosszabbul működtek."[8]

E két utóbb említett férfi közül Martin Musica Lascano spanyol zsoldostiszt volt és Esztergom várnagya az ostrom idején: ő adta föl a várat. A törökök valószínűleg 10-én bocsájtották el őt és lefegyverzett, kifosztott katonáit: Istvánffy szerint áttették őket a Duna balpartjára és a Zsitva torkolatánál értek keresztény fegyvertársaik közelébe. Komárom után Pozsonyban bukkan majd föl, ahol is tiszttársaival együtt hadbíróság elé került, de végül is fölmentették az árulás vádja alól. Agostino Sbardellati esztergomi nagyréposból utóbb váci püspök lett, és az 1552-es hadjáratban, a szerencsétlen palásti csatában esik majd el.[9]

Pozsgay következő levele augusztus 17-i keltezésű. Arról ír: „...a török császár szándékát megmagyarázni nem tudom, de táboruk Almás és Neszmély alatt egy nagy mérföldnyire a hegyek és a Duna partja között, az összes mezőt sátrakkal a szó szoros értelmében kifehérítve, Tata váráig és Gesztesig fekszik. A hadat, sőt még a századokat és csapatokat is a mondott helyeken egészen a komáromi patakig a szemünkkel látjuk, a hajós legénységgel tegnap és ma is harcoltunk a vízen a komáromi vár alatt. Csatát állni ők sem akarnak, mi sem merünk... Tegnap egy törököt elfogtak a naszádosaink Almásnál, aki el-

[7] *Martinus Georgius Kovachich:* Scriptores rerum Hungaricarum minores I. Buda, 1798. 87. o.; hivatkozik rá *Nagy I.:* i. m. 462. o.; Konya: *Takáts S.:* i. m. 365. o.

[8] Nagyszombat Város Levéltára (Archiv Mesta Trnave), Missiles "Credo enim easdem infelicem arcis Strigoniensis ruinam et amissionem iamdiu intellexisse... Heri misimus octo equites per ripam Danubii a parte Mathywsfelde ad videndum quorsum tendet hostis terra et aqua... Hodie tamen summo mane venere naves eorum aliquo parvo numero cum quibus certatum est horis fere IV, postea abierunt, venerunt et equites a parte Thirca ad videndum castrum hoc Comaron, qui et ipsi abierunt. An hoc obsidione circumdabitur vel Alba adhuc omnino incertum est.

Domini Laskanus et prepositus magnus Sbardella heri venerunt ad nos, mira referunt, sed qui (salva reverentia) guthure et verbis etc. celos penetrabant in factis et operibus stercere (?) viliores functi sunt."

[9] *Istvanffy, M.:* i. m. 265. o.; *Csorba Cs.:* i. m. 97. skk. o.; *Acsády I.:* i. m. 244. o. és 324. o.

mondta, hogy a faltörő ágyúkat hajón leküldték Adonyba, Buda alá, innen partra téve Fehérvár felé viszik majd őket, ami onnan 6 mérföldre van. A szultán pedig, mielőtt Fehérvár alá rendelne ostromzárat a város megvételére, előbb megpróbálkozik Tatával és Komárommal. Azt mondja, ezután mindenkinek az a parancsa, hogy innen a város [Fehérvár — B.G.] felé menjenek Csókakő irányából. Ugyanezt mondja egy német pribék is, aki Roggendorff úr idején esett fogságba a Gellérthegy alatt. Ez és két másik ifjú harmadnapja szöktek meg a töröktől."[10]

A leíráshoz alig kell kommentár: a török tábor Esztergom alól a mai Almásfüzitő és a tatai dombok közötti síkságra vonult át. Ma már az eseményekből és a török forrásokból tudjuk, hogy ez Tata ostromának előkészítésére szolgált. A híradás maga egyébként egybevág a szultáni diván döntéséről is híven tudósító török szemtanú, Szinán csausz állításaival, aki szerint augusztus 14-én egy reggeli haditanács után a szultáni sátrat Tata, az ágyúkat hajón Buda, a flottát, a dunai hajóhadat pedig szintén Tata felé indították. Maga a szultán végül 16-án indult el Esztergomból a Pozsgay által is említett Neszmélyre.[14]

A nehéztüzérség lehajózásáról szóló hírnek mérsékelnie kellett volna a komáromiak félelmét, de, mint látni fogjuk, az elég nehezen oldódott. Az ágyúk adonyi kirakodásáról egyébként Pozsgay levelén kívül más forrásunk nem tud. Szinán csausz is csak annyit mond, hogy Buda felé küldték a lövegeket, majd többször ecseteli Ibrahim pasa anatóliai beglerbég kínlódását a nehéz szállítmánnyal (a Fehérvár ellen vonuló had Csókakő melletti pihenőjéről azonban ő is szól).[12]

Végül: A szóban forgó német pribék két éve került a törökök közé, Wilhelm von Roggendolff Budát ostromló serege ugyanis augusztus 21—22-én szenvedett katasztrófális vereséget a szultáni „felmentő" sereg előhadától.[13]

1543. augusztus 18-án Pozsgay Zsigmondnak újból tollat kellett ragadnia, hogy beszámolhasson Tata vesztéről. „A tegnapi napon Tata várát ezek az itáliai vitéz urak egy ágyúlövés nélkül [átadták] . . . a török szultánnak . . . valamiféle ruhával vagy aranyforintokkal lekenyerezve adták [volna] föl. Ők tegnap és a mai éjszaka onnan ide jöttek, elnehezült lábakkal és hajadonfőtt vonszolódván, nyomorúság és undor volt. Ugyanezen a tegnapi napon kora hajnaltól éjszakáig gyakoroltuk a hadimesterséget, reggel a folyón, este pedig gyalog és lovon küzdöttünk a Komárommal szembeni túlsó parton Tata felé. Elég szerencsénk volt, senki ellenséget el nem engedtünk, néhány sebesült és

[10] „Intentionem Imperatoris Thurcarum explicare nequeo, castra tamen et universos campos infra Almas e Nezmyl in uno magno militari inter montes et Danubij ripam tentorijs strictissime dealbatos usque ad castrum Thatha et Gezthes fere adjacentis. Exercitus preterea coortes et turmas in dictis quasi locis usque ad ripam Comaron oculis videmus, Cum copijs navalibus heri et hodie certatum est in aqua infra arcem Comaron. Congredi nec ipsi optant nec nos audemus eum (. . . ?) insidijs sub rupibus positis precavere (. . . ?), et hodie nihil novi. Heri unus Thurca apprehensus est per nazadistas nostros ad Almas, qui refert quod ingenia murifraga demissa sunt navigijs ad Adon infra Budam, illic poste(a) ripe exposita ducentur Albam versus, que illinc distat in milliaribus 6. Cesar vero tentabit Thatam et Comaron antequam sub Alba ordinabuntur propugnacula ad expugnandam urbem. Dicit huic postea ordinatum omnibus versus urbem de sub castro Chokakew proficisci. Idem refert et unum pribek alemannus qui tempore domini Roggendorff sub monte Sti. Gerardi captus fuerat, hoc idem et alij duo juvenes nudius tertijs a Thurcis profugientes . . ."

[11] Szinán munkáját közli *Thury József:* Török történetírók II. Bp., 1896., a kérdéses részlet a 346. sk. o.

[12] *Thury J.:* i. m. 350. o. Megerősíti állításait Lutfi pasa (i. m. 34. sk. o.); Dselálzáde Musztafa viszont augusztus 15-ről beszél, és az ágyukat Budára küldeti (i. m. 249. o.).

[13] *Veress Endre:* Izabella királyné. Bp. 1901., 171. skk. o.

[szerencsés] menekült el az árkon át. Ma valamennyien mi magyarok egyhangúlag kijelentettük, tárgyalunk ezzel a Filippo de Tornello gróffal, az olaszok parancsnokával, nehogy mint Tata és Esztergom várai, Komárom is elvesszen ezek által az olasz vitéz urak által... Félek, nehogy Fehérvár is megadja magát, minden erősségünk elvesztené reményét."[14]

Tata bukása és a felgyorsuló események annyira fölizgatták a nagyszombatiak hírnökét, hogy még ugyanezen a 18-án újabb levelet írt megbízóinak. Ebben az üzenetben egy bizonyos Kovács Lőrinc úr szavaira hivatkozva megismétli az előző napi harcokról szóló híreket. Azután visszatért a tatai szégyenre. „Tegnap Tata várát oly gyalázatosan adták föl, hogy le sem írhatom, vagy az írás megutáltatná a betűt az olvasóval." Az olasz és német kapitányt kijátszották egy aranyozott bíbor köpennyel (kaftánnal?), ők minden nehézség, vagy roham, vagy a falak megtöretése nélkül, mintegy anélkül, hogy egyetlen ágyúlövés érte volna a falakat, még csak egy trombitálás sem hallatszott", megadták magukat.

A levél ezután megismételi, hogy a török a hadi gépeket Adonyba vitette, majd elmondja a tatai védők megadás utáni viszontagságait. A szultán a komáromi Füszegtávi tóhoz küldte őket, „ezután megparancsolták nekik — visszavevén tőlük előbb az ajándékokat, azaz az ő aranyos ruháikat —: takarodjatok, bestiák, a mocsárba, vagy fejeteket vesszük, ők így sebesen beleugráltak a mocsárba. Akiket az erős falak nem védtek meg, az ingoványban mentették hitvány életüket, fülüket az ágyúk bömbölése helyett a békák éneke töltötte meg. Aki pedig késlekedett a mocsárba futással, annak fejét [és...] vették. Aki meg elmenekült, annak szégyen és gyalázat hozzánk átjönni. Ezenkívül, hogy vajon minket vesznek ostrom alá, vagy Fehérvárral kísérleteznek, bizonytalan. A sátraik mind egy ugyanazon helyen a tatai mezőn vannak."[15]

Augusztus 18-a csak nem akart elmúlni. Este Pozsgay újabb híreket kapott, s szükségét érezte, hogy azokról is tüstént beszámoljon a nagyszombatiaknak. Harmadik levelet is írt tehát, amelyben egyrészt megismétli a korábban mondottakat Tata gyalázatos feladásáról, majd hozzáteszi: „nagy füstöt láttunk Pápa és Győrszentmárton felől, azt hiszem, azokat, akiket a szultán hajón hozott Magyarországra, foglyokkal fogja kifizetni." Magában Komáromban még mindig nem tudni, megostromolják-e őket, még a foglyok sem tudnak felvilá-

[14] „Hesterno die castrum Thatha per hos dominos milites Italos ad manibus imperatoris Thurcarum absque unico ictu bombardarum vel (... ?) saltem propter unam vestem veluti aureis florenis contexti traditum est, quos heri et hac nocte traijecre huis inde, ex gravibus (?) pedibus et capitibus denudatis prorefentes, labor et tedium fuit. Ipsa similiter die hesterna a summo mane usque ad noctem Martem exercuimus, mane fluviali, ad vesperam vero equestri et pedestri usu. In ripa ex opposito Comaron versus Thatha certatum est, satis lucri obtinuimus qui nihil amisimus hostium, abierint quidam et vulnerati et (fasti?) trans fosso. Decrevimus hodie tractandos (?) omnes hungari unanimiter cum hoc comite Philippo de Thornello duce Italorum ne et Comaron ut Thatha et Strigonium castra per hos dominos milites italos amittatur.

Adhuc castra Thurcarum in omnibus campis circum Thata albescent, si ad nos aut ad Albam vel Jaurinum sit intencio, ignoro. Timeo ne Alba dedicionem faciat, eoque jam universa fortalicia tam desperavere."

[15] „Hesterno die castrum Thatha tam pudenter amissus quod non sit (perl ... is ?) tantum scribere, aut scripta tedeat legere lectorem ... (Capitanei) ... allusi sunt clavide purpurea auro coloratu, qui sine ullo impedimento aut irrupcione aut fractioni murorum uti, ne unus tantum tormentorum ictus eos muros attigit, et ne quidem sonitus auditus est."

„... edictum postea eis est rehabitis prius ab eis muneribus, hoc est vestibus illis aureis; ingredimini bestie omnes arundinea hec nam alioqui capitibus plectimini. Qui itaque velociter insuluerunt in arundines. Quos muri fortissimi deffendere nequiverint, in paludibus vanarum salvarunt vitam, pro mugitu bombarde repleverunt aures canti Bekarum. Qui autem ad insilieendas arundines tardi fuere, capria simul et capita amiserunt, qui aufugerunt eos tedium et verecundia est nobis traijcere. Preterea si nos circumdent vel Albam tentabunt, incertum est. Tentoria omnis eodem loco sunt in campis Thatha."

gosítást adni. Nagy a félelem, hogy Fehérvár is elesik. „Ha Komáromot körülveszik, kijelentettük mind a magyarok, inkább itt halunk meg, mint hogy a gyors és keskeny Dunán elhajózzunk, ami veszedelmes a vizek sok örvénylése miatt.[16]

Az első 18-i levélben említett „Tornello grófot" Filippo de Torniellóként ismeri történetírásunk, és eredetileg valóban a Komáromba vezényelt olasz gyalogság parancsoka volt. Időközben azonban — ha hinni lehet Istvánffy nem egészen világos mondatainak — előrelépett a vár kapitányává.[17] Tata ostromáról Szinán csausz is részletesen tudósít: Esztergomból Uléma béget és Mohammed kánt előreküldték a vár elfoglalására, az őrség azonban a 17-én odaérkező szultánnak adta meg magát, de az átvételt megint csak Uléma bég végzi, és ugyanő kíséri az elvonulókat — mindössze 154 férfit és három nőt [?] — Komáromig. Később Szinán azt is elmondja, hogy Uléma a szultán parancsa ellenére rabokat és zsákmányt szedett az elvonulóktól — s így megerősíti Pozsgay leveleinek idevágó részleteit. Igaz, hogy a kifosztáshoz „mellékelt" megalázás mélységét csak ez utóbbi írásaiból ismerhetjük meg.[18]

Istvánffy Miklósnak köszönhetően tudjuk továbbá, hogy a komáromiak felháborodása nem volt következmény nélküli: Torniello parancsnok Annibale Tasso volt tatai várkapitányt lefejeztette, tiszttársait pedig Bécsbe küldette, ahol — Lascanóhoz és Salamancához hasonlóan — Ferdinánd király perbe fogatta őket.[19]

Végül a pápa—győrszentmártoni török portyáról és a dunai ütközetről. Szinán csausz a „Tata felé" indított hajóhadat ütközteti meg — valamikor augusztus 14-e után — az eredetileg Esztergom megsegítésére küldött, de végül Komáromban rekedt 95 császári naszáddal.[20] Pozsgay nyilván erről az összecsapásról beszél.

A Pápa környékéig érő török rablóvállalkozáshoz pedig valószínűleg Martonfalvay Imre deák jó évtizeddel későbbi visszaemlékezései adnak további adatokat. Szerinte Esztergom bevétele után Mehmed bég egy portyázó alakulattal elpusztította a Rábaközt, tehát — ha ránézünk a térképre — Pápa mögé került. Szinán csausz pedig arról tudósít, hogy Tata feladása után, tehát kb. augusztus 17-én egy 5000 fős tatár különítmény nagyobb portyára indult, s parancsnokuk 15 000 fogolyról szóló győzelmi jelentése augusztus 22-én érkezett meg a divánba. A Pozsgay által 18-án látott tüzek nyilván ennek a vállalkozásnak lehettek a jelzői.[21]

Az egy napi sok levelet a jelek szerint hatnapos szünet követte, mert Pozsgay uram augusztus 24-i levelét azzal kezdi: „harmadnapja jött hozzánk két görög

[16] „. . . (Thatam) . . . domini itali milites non ad ictus bombardarum sed ad verba tantummodo pro clavide tradiderunt . . . Magnos fumos videmus versus Papa et Geryzenthmarton, credo illas quas (navi Hungariae?) eduxit Caesar captivis remunerabit . . . Si Comaron circumdabitur, decrevimus omnes Hungari hie magis mori quam in velociori decursu et angustiori Histrio navigandus, quod est periculosum propter multos tremos liquorum."

[17] *Istvánffy:* i. m. a 270. lapon mondja, hogy Torniellót a győri táborból küldte ki I. Ferdinánd király olasz katonákkal Komárom védelmére (cum Italis ad tuendam Comaromium). A 266. lapon viszont egyértelműen Komárom védőjeként emlékezik meg róla: „. . . (Comaromium) . . . quod in insula Danubii situm, a Philippo Torniello cum legione Italica custodiebatur". Mindebből a győri tábor említése is homályos, ott ugyanis csak szeptember második felében áll majd össze jelentősebb haderő (l. lentebb).

[18] *Thury J.:* i. m. 347. ill. 360. sk. o. A török forrás csak kivonatolja az ő történetét (Lutfi-i. m. 34. o. és Dselálzáde Musztafa, i. m. 246. o.

[19] *Istvánffy M.:* i. m. 266. o.; v. ö. még *Csorba Cs.:* i. m. 97. o.

[20] *Thury J.:* i. m. 347. o.

[21] *Martonfalvay Imre* deák emlékirata. (Kiadja: *Szabó Károly és Szopori Nagy Imre)* Bp., 1881. (MHH—S XXXI). 146. o.; ill. *Thury J.:* i. m. 351. o.

szökevény úgy délután háromkor, azután kevéssel később egy német, aki Katzianer úr szerencsétlen hadjáratakor esett fogságba." Este hét órakor megint jött hét-nyolc ember, akiket egy, Esztergomnál fogságba esett olasz tizedes [decurio Italus] vezetett, „hogy magától vagy kényszerből maradt ott, nem tudom". A tizedes magával hozta a Katzianer-hadjáratban elfogott édestestvérét is. Ez a két ember lóról szállva csónakon átjött, a többiek visszafordultak a török tábor felé, a két szökevény szerint ők is szökevények voltak, és csak őket kísérték el, hogy biztonságban legyenek. „Hogy kell ezt érteni, nem tudom" vallja be itt a levélíró.

Reggel korán megint jöttek négyen, közöttük két szépen öltözött olasz. Mind azt mondják, a beglerbég vasárnap előreindult Fehérvár felé, a szután pedig „ahogy mindannyian láttuk, tegnap tábort bontott és utána vonult".

Esztergomot a török erősíti, az „architectus" Mehmed pasa. „Tatát lerombolták és a falakat széthányva mondják". Esztergom építésére három szandzsákot hagytak hátra. Tata lerombolására 800 embert.[22]

Az 1541-ben, vagy korábban fogságba esett német és olasz zsoldosok visszaszökdösése, úgy látszik, szinte járványszerűvé vált és a jelek szerint komoly fejfájást okozott a kereszténységnek: a bizalom semmi esetre sem tengett túl iránt uk. Ami a Katzianer-féle hadjáratot illeti, ez nyilván az 1537-ben indított, s országra szóló vereséggel végződött ún. eszéki hadjárattal azonos, tehát a szóban forgó olasz már hat esztendeje volt a törököknél.[23]

Mehmed pasa esztergomi építkezése közismert dolog. Tata azonnali lerombolásáról pedig Szinán csausz is, Istvánffy is tudósít.[24] Végül a török főseregnek a Tata előtti táborból Fehérvár ellen való indulását e levél értelmében augusztus 23-ra kellene kelteznünk. Ez viszont ellentmond török forrásainknak. Szinán csausz egyértelműen állítja, hogy Uléma pasa előörsei már augusztus 20-án Fehérvár alá érkeztek, s azonnal harcba bocsájtkoztak a védők lovasságával. A szultán érkezését augusztus 21-re teszi.[25] Egy biztos: Pozsgayék csakis az utóvéd elvonulását figyelhették meg 23-án, tévedését nyilván a kihallgatott szökevények pontatlan értesülései magyarázzák.

Az egyre hevesebbé váló székesfehérvári ostrom híreiről legelébbről megfigyelőnk szeptember 3-i levele maradt ránk. Mint az elején elmondja, előző nap három lovas és egy gyalogos „transfugus", tehát szökevény érkezett, akik elmondták, hogy szerdán, János fejevétele napján (augusztus 29.) két általános roham volt a külváros ellen, pénteken (31-én) pedig egy, „de semmi eredményt nem hoztak, csak sok janicsár és más mohamedán elestét. Az ostromlóknak fogytán van a lőporuk, Mehmed pasa küldött végül 100 hordócskával." Más szemtanúk — tizedet behozó parasztok, úgy mint Bátorkeszi, Köbölkút és Madari bírái — hozták a hírt, hogy Mehmed pasa lőporkészítéshez faszenet rendelt a Garam mindkét partján levő falvaktól. Azután jött a fehérvári török táborból egy német és egy rác, ez utóbbi Tatán esett fogságba, miután sebesültként társai otthagyták. Ők megismételték a szökevények híreit: a fehérváriak keményen harcolnak, a külvárost mindeddig meg tudták védeni, sok török elesett. Az ostromlók Esztergomból kaptak puskaport, 100 teve hozta. A rác mindehhez

[22] „Venerunt nudius tertius duo transfuge greci circa horam tertiam postmeridianam, et iterum paulo post germanus unus in expedicions infelici ipsius domini Chachianer capta . . . Si sponte an coacte illis detentus, ignoro."
[23] *Acsády I.*: i. m. 120. sk. o.; Magyarország hadtörténete, i. m. 171. o.
[24] *Thury J.*: i. m. 348. sk. o.; *Istvánffy M.*: i. m. 266. o.
[25] *Thury J.*: i. m. 347. o.

még hozzátette: bár nem tud jól törökül, úgy véli, a szultáni had vissza fog vonulni, Budánál már hidat is verettek a Dunán. Meglehet, Várad ellen indul, bár Egert és Diósgyőrt is emlegetik. A táborban egyébként ott vannak Izabella királyné követei, akiknek a szemére vetették, miért nem küldtek élelmet és segédcsapatokat.[26]

E részletek közül az erdélyi követ jelenléte tűnik újdonságnak — s az a panasz meglepőnek, hogy Izabella nem küldött élelmiszert, hiszen Erdélyben már a nyár elején nagyban folyt a töröknek szánt élelem és ajándék gyűjtése.[27] Meglehet, a keleti Magyarország urai már ekkor alkalmazták a török utasítások késedelmes végrehajtásának szabotázs-gyanús elvét, azaz a begyűjtött élelem még valahol úton lehetett.

Az augusztus 29-i rohamok hírében csak az ismétlődés újdonság: Szinán csausz híven és részletesen beszámol egy rosszul előkészített és féloldalas támadásról e napon. Meglehet, az ő szemérmes mondatai, melyek szerint Mohammed pasa szárnya felől senki sem támogatta a Rusztem pasa szárnya felől megindított akciót — egy rosszul összehangolt, s így két részre szakadt rohamot rejtenek.[28]

Szinán elbeszélésében egyébként két olyan, komáromi vonatkozású esemény is van, amelyek Pozsgay általunk ismert leveleiben nem kerülnek említésre. Egy Bécsből szökött pribék azt jelentette a szultánnak, hogy a török erők Fehérvár alá vonulása után, tehát valamikor 23—24-én, 5000 keresztény lovas portyázott volna Komárom és Tata között. Jahja-pasa-oglu Mehmed pasa, Esztergom parancsnoka pedig 26-án azt jelentette a felséges padisahnak, hogy 800 lovast küldött ki Tata és Komárom környékére, felderíteni, van-e ott ellenség, de azok senkivel sem találkoztak.[29]

Két nappal e levél után, szeptember 5-én azt a „legnagyobb és legsiralmasabb" hírt közli Pozsgay uram Nagyszombat városával, hogy „Fehérvár elesett." Vasárnap [tehát szeptember 2-án — B.G.] „kora reggel, fáradt felhő alatt mindkét elővárosát elvesztette, minden jelesebb katonája elpusztult, akik pedig nem estek el a rohamok alatt, a kapu előtti sövénynél a legmagasabb ponton teríttettek le. Itt esett el maga Varkocs is. Az egyik polgár ugyanis, akinek ez a mondott kapu vagy sövény volt a kijelölt őrhelye, megrettenvén, este későn a városba menekült, kizárva mindenkit, akik elvesztek, kevesek kivételével: egyeseket, akik ennek a sövénynek a résein lopóztak át és a város vízzel teli árkát átúszva a városfalakhoz tapadtak, később kötelekkel húzták fel a falakra.

A várost elhagyta a reménység, s a katonaságot elveszítvén, ekkora vérontás láttán mindenki reményét veszítette, és a várost ugyanazon a napon ebéd [prandium] után az ellenség kezébe adták. Azok a katonák, akik megmaradtak, mindannyian fegyverüktől megfosztva szabadon elmehettek, hogy a polgárokkal mit tett az ellenség, nem tudom."

Az értesülés nagyon friss lehetett, ez erősen érződik a zaklatott fogalmazáson. Pedig volt még baljós jelentenivaló ezen kívül is. Ismert dologként hivat-

[26] Pozsgay Zs. szept. 3-i levele, Archiv Mesta Trnave, Missiles.
[27] *Veress Endre:* i. m. 252. o.
[28] *Thury J.:* i. m. 353. sk. o.; A Magyarország hadtörténete, i. m. 175. lapon olvasható dátum, mely szerint maga a város ostroma is csak ezen a 29-én kezdődött volna, nyilvánvaló elírás, vagy tévedés.
[29] *Thury J.:* i. m. 352. sk. o.

kozik Pozsgay „Zsirotinszki nagyságos úr" vereségére. A helyszínt nem mondja meg, csak azt közli, a vereség nem volt annyira súlyos, mint először mondták, csak 60—70 katona esett el, igaz, köztük volt Kápolnay Ferenc is. A levél vége ismét a fehérváriakkal foglalkozik: „összesen 30 katona maradt életben, őket Győrben helyezték el, egy kapitány hozzánk jött és azt mondta, az ellenség császári minket komáromiakat fog meglátogatni, mások viszont azt mondják, Buda felé fog menni."[30]

Ez a levél jórészt megerősíti mindazt, amit Fehérvár elestéről Szinán csausz és Istvánffy Miklós leírása alapján eddig is tudtuk. Az időpontok körül zavart okozott, hogy Acsády Ignác elnézett egy napot, és hibásan szeptember 1-re korrigálta Szinán csauszt, aki egyértelműen 2-át adja meg Varkocs eleste napjának. Pozsgay viszont világosan vasárnapról beszél, az pedig 1543-ban szeptember 2-ára esett. Szinán egyébként — ellentétben a Fehérvárra befutott, a jelek szerint pontatlan hírekkel — azt is világosan mondja, hogy magát a várost csak 3-án, hétfőn adták föl a bennrekedt polgárok.[31]

Istvánffy segítségével magyarázható meg viszont, mit ért Pozsgay azon a sövényen (crates), ami előtt Varkocs György várkapitány elesett: Latin szövegében is magyarul „sorompóról" szól, azaz a belső városkapu elé emelt torlaszról van szó.[32]

„Zsirotinszki uram", azaz Karol Zerotin udvari szolgálatban álló lovastiszt ismert szereplője volt a kor magyarországi katonaéletének. Nyolc évvel később pl. részt fog venni Castaldo és Nádasdy Tamás 1551-es erdélyi bevonulásában, majd a Lippa környéki harcokban.

A szóban forgó csetepatét egyébként Istvánffy Miklós is ismerteti, de ő Zerotint meg sem említi, Kápolnay Ferencnek tulajdonítva a szerinte a Sió mellett bekövetkezett vereséget, s szinte kizárólag az ő haláláról ír részletesebben. Szinán csausz pedig — szintén meglepő részletességgel számolva be a valójában jelentéktelen összecsapásról — úgy meséli el a történeteket, hogy Rusztem pasa Malkocs béget kiküldte egy a környéken portyázó huszárcsapat ellen, akiknek vezetője „Kápónai Firentsze" volt. Az ütközetet ő is Istvánffyhoz hasonlóan mondja el (a törökök csapdába csalták a kb. 700 lovast), de aztán hozzáteszi: a foglyul ejtett kb. 50 embert később a szultán sátora előtt kivégezték. Mind Istvánffynál, mind Szinánnál valahová a fehérvári ostrom végére helyeződik az esemény — tehát kb. ugyanakkorra, amikorra Pozsgay levele alapján, immár pontosabban tehetjük. (Szeptember első napjai).[33]

[30] „(Alba Regia) Die dominico summo mane sub nube defissa utroque suburbio est privata, universis militibus cesis qui pociores erant, qui enim in insultibus non ceciderant, apud cratem anteportanam in universum ad cumulum altissimum prostrati sunt, ubi cecidit et ipse Varkos, cum civis quidam qui ipsam portam vel cratem in (proprietate? procimitate?) habebat apposita perterritus sera in civitatem profugit, exclusis omnibus qui periere, exceptis paucissimis qui per foraminam ipsius cratis irrepuere et in vallum civitatis aque plenum transnatantes muro civitatis adheserunt et postea ad moenia attracti sunt... Desperata itaque civitas militibus destituti universis, tanti perspecta sanguinis effusione desperarunt at civitatem eodem die peracto prandio in manum hostium dediderunt. Milites omnes qui superstites manserant privati armis libere demissi sunt, civibus quid hostis facturus sit ignoro...

Prefati albenses omnes interierunt exeeptis trigintis tantummodo qui Jaurinum applicuerunt. Capitaneorum unus ad nos venit et refert Cesarem inimicum nos Comaronienses visitandum, alij vero dicunt eum Budam versus iturum."

[31] *Thury J.*: i. m. 356. sk. o.; *Istvánffy M.*: i. m. 268. sk. o. A Magyarország hadtörténete I. kötetében (175. o.) található szeptember 14-i dátum mindenképpen téves.

[32] *Istvánffy M.*: i. h.

[33] *Istvánffy M.*: i. m. 271. o.; *Thury J.*: i. m. 262. sk. o. Karol Zerotinról: *Barta Gábor*: Vajon kié az ország? Bp., 1988. 77. o. és passim.

A következő levél szeptember 10-i keltezésű, s ebben már jóformán csak a török terveiről szóló híresztelések olvashatók. Az esztergomi Mehmed pasa egy Fehérvárott tartott tanácskozás után tegnap visszament volna Esztergomba; Léva vára összes tartozékait elpusztították volna — kezdődik a hírcsokor. A szultán még Fehérvárott van (ez legalább biztos), de nem tudni, hova készül, úgy hírlik, hogy Óvár—Győr—Komárom felé tervez hadmozdulatot, majd utána Visegrád elfoglalását. Végül a Dunán átkelve Egert ostromolta meg és más „erdélyi" erősségeket.

A legkonkrétabb hír, hogy Őfelségétől [azaz I. Ferdinándtól] Znaimból ideérkezett „Otto de Deska" (magyarán Otto von Dieschkau) hozott végre két havi zsoldot, és a reményt, hogy — mint mondta — a király nem sokára 100 000 emberrel jön majd Esztergom visszafoglalására.

A szomorú valóság közben az volt, hogy a komáromi portyázók ráütöttek az Esztergommal szemben fekvő Kakatra (Párkány régi neve), de semmit sem tudtak elérni. A Duna túlsó partjára török csapat érkezett, nem tudni, csatázni akarnak-e, vagy csak tábort verni, de „a várból kiküldött portyázókat (pillulas) zokon vették.[34]

Hogy Ferdinánd király, aki a török által begyűjtött hírek szerint Linzbe menekült, a valóságban Prágába tartott némi segítséget szerezni, valóban szeretett volna nagy ellentámadásba fogni, az bizonyos, de a valóságban ekkor gyakorlatilag még nem volt hadserege. A kor jeles, a budai harcokban sok érdemet szerzett katonája, Otto von Dieschkau tehát legföljebb a királyi udvar hiábavaló tervezgetéseiről hozhatott jóhiszemű, de hamis híreket. A komáromiak kakati portyájáról ez az egyetlen hírünk. A túlparton felbukkant törökök valószínűleg Uléma bég seregéhez tartoztak, ez utóbbit ugyanis szeptember 5-e körül küldte ki a szultán Ungnád János Győrnél jelentkezett 8000-es hadának felderítésére (és nyilván elűzésére).[35]

A szállongó hírekkel kapcsolatban még azt érdemes megkérdezni, hogyan vehették komolyan az 5 nagy vár, majd az „erdélyi" határvidék elfoglalásának tervéről szóló híreket szeptember derekán. Egy ilyen hadjárathoz ugyanis több hónapnyi idő kellett volna, annyi pedig az október végén hadjáratait rendre befejező töröknek már nem volt.

A kilencedik levél újabb négy nappal később: szeptember 14-én azután végre pontot tett a félelmetes híresztelésekre. Mint ekkorra kiderült, a szultán végül is hazaindul: Fehérvárról Budára megy, ahol már 3 híd várja, hírek szerint Pétervárad felé távozik az országból. Fehérvár kapitánya Ahmed bég lett, az Esztergomban és Budán is parancsnokoló Mehmed bég unokatestvére (frater uterinus). A környék nyugalma nem állt helyre, „tegnap reggel a Sokorót és Szentmárton mezővárost török és tatár portyázók feldúlták, a tüzet szemünkkel is láttuk, és menekülőktől is hallottuk a történteket." A támadókat a Győr felől Sokoró irányába portyára induló Bakics Péter próbálta elverni a helyszínről.[36]

Ennek a levélnek legfőbb érdekessége, hogy általa pontosítani lehet egy sor kisebb dunántúli hadieseményt. Uléma pasa csapatai, mint Szinán csausz mondja, Győrnél nem találtak ellenséget, ezért előörsöket küldtek ki az „Akszu"

[34] „Tamen pillulas ab arce missas egreferunt."
[35] Dieschkauról l. *Veress E.*: i. m. 115. skk. o.; Uléma bégről: *Thury J.*: i. m. 362. sk. o.
[36] Archiv Mesta Trnave, Missiles. A levél igen elmosódott, vége szinte olvashatatlan.

folyón túlra. Uléma e hadmenetéről Martonfalvay Imre is tudósít, helyretéve egyben a török források néhány tévedését. Martonfalvay elmondja, hogy Uléma béget Fehérvár bukása után Pápa ellen küldte el a szultán — ami annyiban igaz, hogy a bégnek Ungnád János hadát kellett fölkutatnia, de, mint ez a deák írásából kiderül, Ungnád nem Győrben, hanem éppen Pápán állomásozott ekkor némi német hadakkal, és néhány magyar bandériummal. A török-tatár lovasság közeledtére Ungnád egész seregével megfutott a városból, állítólag egészen a (Celldömölk és Sárvár közötti) Sitkéig. Martonfalvay, akit éppen a török veszély miatt nem sokkal korábban nevezett ki pápai tiszttartóvá Török Bálintné Pemfflinger Kata, az úrnője és saját maga pénzén felfogadott pár száz lovassal és gyalogossal maradt a mezővárosban, melynek lakossága minden rábeszélés ellenére végül szintén szétfutott. A deák mégis az ellenállás mellett döntött, és kisebb csetepaték, valamint néhány ágyúlövés árán végül elriasztotta az ellenséget. (Itt kell említenem, hogy eszerint téves az az Acsády óta közkeletű leírás, mely szerint parasztok védték meg Pápát: ők csak a korábbi hevenyészett erődítési munkákban vettek részt.[37]

Uléma nyilván azért nem vállalkozott ostromra, mert nem ez volt a feladata: szeptember 14-én már vissza is érkezett a fehérvári táborba. Hadosztálya ugyanakkor már korábban, valószínűleg éppen Pápa alatt, kettéoszlott. Martonfalvay elmondja, a tatárok Pápa alól továbbmentek a Kemenesaljára, s azt dúlták fel (Szinán „Akszu" folyója ezek szerint valószínűleg a Marcal.)

Ennek a tatár különítménynek a további sorsáról szól minden jel szerint egy harmadik forrásunk: Istvánffy Miklós. Ő írja, hogy kb. a fehérvári ostrom vége felé (vagy utána) egy tatár rablócsapat ellenében a győri táborból Zrínyi Miklós, Báthory András, Werbőczy Imre, a két Horváth Bertalan, Katics Miklós és Bakics Péter indult a támadók ellen. Útközben csatlakozott hozzájuk Rátkai Pál, Pápa várának prefektusa. Az egyesült erőknek végül Somló mellett sikerült utolérnie és szétvernie a pusztító, rabokat szedő hadat.

Somló vára igen közel van a Martonfalvay által megnevezett Kemenesaljához. Mégis, Istvánffy történetében az időzítés pontatlannak tűnik: a győri tábor csak valamikor szeptember második felében állt föl, onnan tehát szeptember derekán még nem küldhettek ki huszár-osztagokat. Valószínűbb, hogy Ungnád seregének magyar bandériumairól van szó, akikhez valóban „menet közben" csatlakozhattak egyrészt Martonfalvay lovasai Rátkai vezetésével, másrészt Bakics Péter huszárai, akik — emlékezzünk Pozsgay levelére — Győr felől siettek a fenyegetett falvak védelmére. Ezek szerint a somlói ütközet valamikor szeptember 16—17-e körül zajlott le.[38]

Előző íráshoz képest négy nappal későbbi az utolsó előtti, szeptember 18-i Pozsgay-levél. A fontosabb hírek már fogyatkoznak: a szultánról most már biztosan tudni, hogy az előző nap végre valóban elindult Fehérvárról Buda felé — táborával együtt. A „hegyekből" (ex montibus — talán a Pilis?) megjött „egy haramiánk, Rácz György", és jelenti, hogy a (nyilván budai) híd már készen van, a királynét pedig — tti. Izabellát — 1000 lovassal Szentfalvára várják, ahol a szultánnal kellene találkoznia. A török had — ismétlődik végül a korábbi jelentés — Bécs megyén át Pétervárad felé készül.[39]

[37] *Martonfalvay:* i. m. 147. o.; *Thury J.:* i. m. 362. sk. o.; *Acsády I.:* i. m. 244. o.
[38] *Istvánffy M.:* i. m. 270. o.
[39] Archiv Mesta Trnave, Missiles. „Nunc venit unus haramia noster Georgius Racz ex montibus."

A levélhez legfeljebb annyi megjegyzést fűzhetünk, hogy Izabella királyné ekkori pesti utazásáról, egyelőre, semmilyen más forrás nem tud, s így valószínűleg álhírnek kell vélnünk a kérdéses mondatokat. Maga a szultán pedig valóban a szeptember 15. utáni napokban bontott tábort Fehérvárott.[40]

Pozsgay Zsigmond ezután majdnem egy hónapig nem írt Nagyszombatba, (vagy ekkori levelei nem maradtak ránk). Október 17-én azután elküldi általunk ismert utolsó levelét, amelyik valóban le is zárja e két mozgalmas hónap eseményeit. Először is arról hallunk, hogy a királyi helytartó reggel, hajnal előtt négy órakor elutazott Komáromból. Maga Pozsgay vasárnap, tehát október 14-én este Pozsonyba ment, egy bizonyos Tharnóczy nevezetű úrral együtt. Egy török hírvivőt kísértek onnan vissza Komáromba, ugyanazon az úton, melyen mentek. A törököt „tegnap", tehát 16-án kedden reggel hajón indították tovább Esztergom felé. Bár nem volt követ (legatus), és fogalma sem volt róla, mit tartalmazott az általa vitt levél, 100 arany jutalmat kapott.

Komáromban magában pedig az volt az újság, hogy Filippo Torniello olasz zsoldosaival együtt távozni készült, a várbeliek úgy tudták, egyelőre senki nem jön a helyére. Hír szerint „talán Ungnád uram jön majd rövid időre, ha el tudja rendezni dolgait".[41]

Az e levélben szereplő helytartó Várady Pál esztergomi érsek volt, aki 1542 utolsó napjaiban lépett a lemondott Thurzó Elek helyére. A török futár (tabellio) útjáról nincs más értesülésünk. Fegyverszüneti tárgyalások megindultáról sincs hírünk, bár a busás jutalom erre engedne következtetni. Meglehet, a török valóban elhitte, amit az esztergomi Mehmed pasa ill. az Uléma bég által szeptember közepén ejtett „nyelvek" jelentettek nekik: t.i. hogy Ferdinánd király megalázkodva békét fog kérni a fenséges padisahtól.[42] Ennek kipuhatolására érdemes volt hírvivőt küldeni az ellenséghez.

Ami pedig a komáromi őrségváltást illeti: sem erről, sem Ungnád János esetleges itteni szerepléséről nincs egyelőre adat a kezemben.

*

Összegzésképpen talán érdemes kronológiai rendbe szedni azokat az eseményeket, amelyeket Pozsgay Zsigmond levelei segítségével az eddigieknél pontosabban köthetünk időponthoz.

1543. augusztus 9. v. 10.:	Esztergom elesik;
augusztus 13.:	a komáromiak felderítő portyája Kakat (Párkány) felé;
augusztus 14.:	reggeli vízi ütközet az Esztergom felől fölhajózó török flottilla előörsével Komárom alatt;
	a Komárommal szembeni Duna-jobbparton török felderítők jelennek meg;
	Lascano és Sbardellati Esztergomból menekülvén Komáromba érkezik;
	a török hadak megkezdik elvonulásukat Esztergom alól, a tüzérséget hajón Adony felé szállítják;

[40] Izabelláról l. *Veress E.*: i. m. 252. o. ill. *Thury J.*: i. m. 363. o.
[41] Archiv Mesta Trnave, Missiles.
[42] *Thury J.*: i. m. 363. o.

augusztus 15.:	Emin tatár „szultán" csapataival portyára indul Győr irányába;
augusztus 16.:	a szultán Neszmélyen üti föl sátrát, hadai a Duna-jobbparton Almásfüzitőtől Tatáig húzódó táborban állnak;
	újabb vízi ütközetek Komárom alatt immár a török flotta zömével;
augusztus 17.:	reggel: további vízi ütközet Komáromnál;
	nap közben: Tatát védői harc nélkül föladják, az elbocsájtott foglyokat a kíséretüket biztosító Uléma bég kifosztja;
	délután: összecsapások a komáromi Duna-jobbparton török felderítők és magyar portyázók között;
augusztus 18.:	a tatai menekültek Komáromba érkeznek;
	Emin tatárjai Győrszentmárton és a sokorói dombok vidékét dúlják;
	a török hozzákezd Tata lerombolásához;
augusztus 19.:	a török előhad elindul Tatáról Fehérvár felé;
augusztus 20.:	Uléma bég a török előhaddal elkezdi Székesfehérvár körülzárását; kisebb összecsapások a védőkkel;
augusztus 21.:	I. Szulejmán szultán megérkezik Fehérvár alá;
augusztus 23.:	a neszmélyi tábort elhagyják az utolsó török csapatok is;
augusztus 24.:	egy török lovasosztag portyája Tata-Komárom irányába;
augusztus 26.:	Mehmed esztergomi pasa felderítőket küld Komárom felé;
augusztus 29.:	az első (esetleg kettős) török roham Székesfehérvár ellen;
augusztus 31.:	újabb, kisebb török roham Fehérvár ellen;
szeptember 1. ?:	Karol Zerotinski portyázó lovasosztagát Malkocs bég a Sió mellett kelepcébe csalja, az ütközetben elesik Kápolnay Ferenc;
szeptember 2.:	meglepetésszerű hajnali rohammal a török elfoglalja Székesfehérvár két elővárosát, a visszavonuló védők előtt a városkaput bezárják, így Varkocs György kapitánnyal együtt mind elesnek;
szeptember 3.:	Székesfehérvárt a polgárság megadja a szultánnak;
szeptember 5. ?:	Uléma béget török-tatár hadakkal Győr felé indítja a szultán;

szeptember 7. ?:	az esztergomi törökök rabló portyája Léva körül;
szeptember 9. ?:	komáromi portyázók rajtaütnek Kakaton; Uléma bég serege, vagy annak egy osztaga Komárommal szemben táborozik;
szeptember 12.:	Uléma bég török-tatár különítménye Győrtől visszafordulva Pápa alá érkezik, ahonnan Ungnád János német és magyar katonasága, majd a mezővárosi polgárság is elmenekül. A várat azonban Martonfalvay Imre deák megvédi, mire fel Uléma bég hada kettéoszolva továbbvonul;
szeptember 13. és utána:	Uléma bég fölégeti Győrszentmártont és a sokorói dombok falvait;
	az Ulémától elvált tatár lovasság a Marcalon átkelve a Kemenesalját dúlja;
szeptember 14.:	Uléma bég visszaérkezik a fehérvári táborba;
szeptember 15. és utána:	több magyar úr egyesült bandériuma Somlónál (Veszprém m.) utoléri és szétveri a Kemenesaljáról visszavonuló tatárokat;
szeptember 17.:	a szultán Székesfehérvárról Buda felé indul;
október 14.:	Pozsgay Zsigmond Pozsonyban van, egy török hírnök kísérőjeként;
október 15. ?:	Várday Pál érsek, helytartó Komáromba látogat;
október 16.:	Várday helytartó Komáromból Pozsonyba utazik, Pozsgay Zsigmond Pozsonyból Komáromba kíséri a török hírvivőt, aki e napon továbbindul Esztergom felé.

Gábor Barta

CONRTIBUTIONS TO THE HISTORY OF THE TURKISH CAMPAIGN OF 1543

Summary

The history of the consecutive Turkish campaigns on the territory of Hungary is not uncovered equally. The 1543 campaign of Sulayman I, as a part of the longest war period (1521—1547) belongs to the less known ones. The strategical aim of this campaign was to cover the foreground of Buda, the former Hungarian capital, fallen into Turkish hands two years before. This operation ended with enormous Turkish success but, as far as the events are concerned, there were very few documents known. However some years ago I did researches in the Nagyszombat Town Archives and I have found a number of letters of a certain Zsigmond Pozsgay, magistrate of the town who informed his principals from Komárom between August and September 1543. With the use of these letters this study is to enlighten the military and political background of the aforementioned events.

Gábor Barta

CONTRIBUTION A L'HISTOIRE DE LA CAMPAGNE TURQUE DE 1543

Résumé

L'historiographie hongroise n'a pas découvert l'histoire des guerres turques se succédant sur le territoire de Hongrie jusqu'à la même profondeur. La campagne de Soliman Ier en 1543, vers la fin de la plus longue période gurrière (1521—1547), appartient par exemple aux campagnes presque oubliées, ou très peu connues au moins. Le but stratégique de cette campagne-ci était d'assurer les avancées de Buda, prise deux ans auparavant. Jusqu'à présent, nous connaissions très peu de sources sur l'histoire de cette campagne, réussie du point de vue turc. Mais il y a quelque années, aux archives de Nagyszombat, j'ai trouvé les lettres d'un certain Zsigmond Pozsgay, magistrat de la commune de Nagyszombat, datées de Komárom entre les mois d'août et d'octobre de 1543; c'est dans le miroir de ces lettres-ci que mon essai prétend mieux présenter les dessous militaires-politiques des événements.

Gábor Barta

ANGABEN ZUR GESCHICHTE DES TÜRKENKRIEGES VON 1543

RESÜMEE

Die Geschichte der aufeinanderfolgenden Türkenkriege im Gebiet Ungarns wurde von der ungarischen Historiographie mit unterschiedlicher Ausführlichkeit erforscht. Zu den beinahe vergessenen oder kaum bekannten Kriegszügen gehört der Kriegszug des Sultans Suleiman I. von 1542, am Ende der längsten Kriegsphase (1521—1547). Das strategische Ziel dieses Kriegszuges bildete die Sicherung des Vorraumes der bereits vor zwei Jahren eroberten Burg Buda. Über die Geschichte dieses- vom Gesichtspunkt der Osmanen aus sehr erfolgreichen- Kriegszuges standen und bisher nur spärliche Quellen zur Verfügung. Vor einigen Jahren stieß jedoch der Autor vorliegenden Aufsatzes im Archiv von Tyrnau auf die zwischen August und Oktober 1543 in Komorn verfaßten Briefe des Tyrnauer Magistrats, Zsigmond Pozsgay. In Kenntnis dieser Briefe soll jetzt der Kriegspolitische Hintergrund der Ereignisse erläutert werden.

Габор Барта

МАТЕРИАЛЫ К ИСТОРИИ ПОХОДА ТУРОК В ВЕНГРИЮ В 1543 ГОДУ

Резюме

Венгерская историография не с одинаковой глубиной вскрыла историю турецких войн, следовавших одна за другой на территории Венгрии. К почти позабытым и по крайней мере едва известным военным походам отностся, например, военный поход Сулеймана 1-го в 1542 году, имевший место в конце самого длинного периода завоевательных турецких войн в Венгрии, длившегося с 1521 до 1547 гг. Стратегическая цель этой военной кампании заключалась в обеспечении переднего края Буды, которая была занята турками за два года перед этим. Об истории этой весьма успешной компании до сего времени нам было известо очень мало источников. Однако несколько лет тому назад мне удалось напасть в архиве города Надьсомбат на письма некоего Жигмонда Пожгаи; магистрата г. Надьсомбат, которые был датированы периодом между августом и октябрем 1543 года. В свете этих писем моя статья намеревается лучше осветить военно-политический фон этих событий.

BALLA TIBOR

A MAGYAR KIRÁLYI HONVÉD TÜZÉRSÉG, 1912—1914

I.

A magyar királyi honvédség legfiatalabb fegyverneme az 1913-ban — mondhatni közvetlenül az első világháború előtt — létrehozott tüzérség volt.

Munkámban a felállítás előzményeinek ismertetése után, a világégés kirobbanásáig terjedő röpke két békeév folyamán a honvéd tüzérség életében lezajlott eseményeket (az előkészítő munkálatokat, a szervezés során felmerült nehézségeket, az ember- és lóállományban beállott változásokat, az anyagi ellátottság, valamint a kiképzés terén elért eredményeket, a mennyiségi és minőségi fejlődés ívét) vázolom fel, az 1914 augusztusában történt mozgósításig.

A honvéd tüzérség létrehozásának előzményei

Elengedhetetlenül szükséges, hogy mielőtt rátérnénk mondanivalónk részletes kifejtésére, a tüzérség megszervezésének előzményeit röviden bemutassuk.

Az osztrák katonai körök számára 1866-ban a poroszoktól elszenvedett königgrätzi vereség után világossá vált, hogy szükség van a birodalom egész haderejét érintő reformra. Az 1867-es kiegyezés eredményeként létrejött az Osztrák—Magyar Monarchia. A Magyarországon megalakuló magyar királyi honvédelmi minisztérium vezetésével Ferenc József a miniszterelnöki funkciót is betöltő gróf Andrássy Gyulát bízta meg.

1867—68-ban a dunai birodalom két felében a hadügy reformját ellentétes módon képzelték el. Az osztrákok a hadsereg egységét minden áron meg kívánták őrizni, a magyar korona országaiban ugyanakkor a meglévő haderő külön osztrák, illetve magyar seregre való felosztása mellett kardoskodtak. Andrássynak nem kis szerepe volt abban, hogy tárgyalások hosszú sora után, kompromisszum eredményeként megszülettek a védőerőről szóló 1868. évi 40., a honvédségről alkotott 41., és az önkéntes népfelkelésre vonatkozó 42. törvénycikkek. E törvények alapvonásaikban 1912-ig meghatározták a Monarchia hadügyét.

A magyar királyi honvédség csupán gyalogos- és lovascsapatokból alakult meg. Szervezetét tekintve a gyalogság 82 zászlóaljba (ebből 4 horvátországi kiegészítésű volt) a lovasság pedig 32 századba (28 huszár- és 4 horvát dzsidás-alakulat) tömörült.

A honvédelmi minisztérium mint a honvédség legfelsőbb központi szerve, illetve a honvéd főparancsnokság — élén 1868 decemberétől 1905-ig József főherceg, altábornagy állt — mint katonai hatóság intézte annak ügyeit. A főparancsnok mellé egy adlátusi állást szerveztek, akinek feladata volt őt minden tekintetben helyettesíteni, hatáskörük is megegyezett.[1]

Magyarország területe hat honvédkerületre — a dunáninnenire, dunántúlira, tiszáninnenire, tiszántúlira, erdélyire, és horvát-szlavónra — oszlott, ezek

[1] *Illésfalvi Papp Mihály:* A magyar királyi honvédség fejlődése, 1869—1899. Bp., 1899. 10. o.

1869-ben azután a pesti, kolozsvári, kassai, pozsonyi, budai, zágrábi elnevezéseket kapták. (1871-től 7 kerület állott fenn 1912-ig, amikor ismét hatot szerveztek.)[2]

A honvédkerületek — melyek kiegészítő kerületek is voltak — élén parancsnokként egy ezredes, vagy tábornok állt. Alája rendelték a kerületben található gyalogos- és lovascsapatokat. A kerületek zászlóalj — járásokra, azok pedig század — járásokra oszlottak. Ez utóbbiak kiegészítő és nyilvántartási ügyeit 1—1 járásőrmester intézte, de csak 1871-ig, amikor a beosztást megszüntették. Ezen időpont után a kiegészítéssel kapcsolatos munkákat a zászlóalj nyilvántartó tisztek végezték.

A seregszervezet a honvédségnél, illetve a közös hadseregnél (az 1868-as törvények értelmében a Monarchia szárazföldi erőit képező császári és királyi hadsereg, a honvédség és az osztrák Landwehr, illetve a népfelkelés három vonalat jelentett) is a keretrendszer elvén nyugodott. Békeidőben a gyalogosszázad törzse és kerete az 1869-ben megalakult zászlóaljak mindegyikénél egy-egy állandósított század és a törzs volt. A négy szakaszból álló század 104 főt (4 tiszt és 100 ember) számlált, a zászlóaljtörzsben 19-en voltak. Az állandósított század végezte az újoncok kiképzését, ellátta a bel- és helyőrségi szolgálatot, gondozta a hadikészleteket, gyakorlatok és mozgósítás alkalmával az egész zászlóalj felállítására volt hivatott. A lovasszázad keretlétszáma 1869-ben 40 főt és 35 lovat tett ki. A keret feladata az újoncok kiképzése, a lovak idomítása és a századnál előforduló egyéb munkák elvégzése volt.

A honvéd lovasság állománya 1869-ben kb. 80 tiszt és 2300 katona, a honvéd gyalogságé kb. 500 tiszt és 68 000 fő volt.[3] A honvédséget és az osztrák Landwehrt nem szervezték nagyobb harcászati kötelékekbe, a mozgósítási tervekben azonban dandárokba összevonva szerepeltek. Az 1868-as védtörvény 85 000 főben állapította meg a honvédség hadiállományát, 115 000 főben a Landwehr-ét.

Egy hadiállományú gyalogos század létszáma 250 fő körül volt, mozgósítás esetén 3—4 század alkotott egy zászlóaljat. A lovasszázad hadilétszáma 174 katonát tett ki. Háborús körülmények között a honvédség emberanyagának nagyobb részét a közös hadseregben összpontosítva, kisebb részét tartalékként, helyőrségi, illetve megszálló csapatokként kívánták bevetni.[4]

A törvényben megszabott évi újonckontingens a két honvédség számára 11 000 fő, a közös hadseregé 78 000 ember volt.[5]

A magyar királyi honvédség 1868—69-es szervezetét, létszámviszonyait a császári és királyi hadseregével, valamint néhány európai hatalom haderejével összevetve az alábbi képet kapjuk: a *közös hadsereg* ezredekbe, zászlóaljakba, századokba szervezett gyalogságra és vadászcsapatokra; ezredekbe és századokba tömörült lovasságra; a tábori tüzérség ezredekre oszlott. Ezen kívül léteztek még az ún. műszaki alakulatok és vonatcsapatok, határvédő egységek. Az osztrák—magyar sereg békelétszáma 272 000, hadilétszáma 800 000 főre

[2] *Szurmay Sándor:* A honvédség fejlődésének története 1868–1898. Bp., 1898. 11. o.
[3] *Papp Tibor:* A magyar honvédség megalakulása a kiegyezés után, 1868–1890. *Hadtörténelmi Közlemények*, (a továbbiakban: HK) 1967/2. sz., 324., 327–328. o.; *Szurmay:* i. m.: 11., 21., 23–28. o.
[4] *Papp Tibor:* i. m. 329–331. o.; *Szurmay:* i. m.: 25–28. o.
[5] *Zachar József:* Az Osztrák-Magyar Monarchia 1868-as véderőtörvényének néhány osztrák vonatkozása. HK 1977/2. sz., 175. o.

rúgott, a lovasság és a gyalogság egymáshoz viszonyított aránya kb. 1:9-hez volt.[6] (Ez utóbbi arány a honvédségnél 1869-ben 1:28.)

Franciaország szárazföldi hadereje az aktív tábori hadseregre, illetve annak tartalékára és a nemzeti gárdára tagolódott. A hadsereg magvát az ütőképes, mindhárom fegyvernemet magába foglaló gárda képezte; a sorgyalogság ezredekre, zászlóaljakra, századokra; a lovasság ezredekre és századokra oszlott. A tüzérséget ütegekbe szervezték. A hadsereg kötelékébe tartoztak még a műszaki és vonatcsapatok. Az osztályokba tagolódó nemzeti gárda arra volt hivatott, hogy háború esetén az országon belüli rendfenntartó és egyéb feladatokat átvegye a hadseregtől: A francia seregben kb. 7 gyalogosra jutott 1 lovas katona. Az egész haderő békelétszáma 414 000, hadilétszáma pedig 1 300 000 fő volt.[7]

Az *Északnémet Szövetség* ez idő tájt 290 000 fős béke-, illetve 495 000-es hadilétszámú szárazföldi erővel rendelkezett. A gyalogság ezredekbe, zászlóaljakba; a lovasság ezredekbe, századokba, a tüzérség ütegekbe szerveződött. E három fegyvernemet még műszaki és vonatcsapatok egészítették ki. A lovasság és gyalogság aránya kb. 1:8-ra tehető.[8]

A honvéd tüzérség létrehozására vonatkozó igények magyar részről igen korán jelentkeztek. Már az 1868-as véderőtörvény-tervezet országgyűlési vitája során a balközép szónokai — Tisza Kálmán és Ghyczy Kálmán — szót emeltek a honvéd tüzér- és műszaki alakulatok felállításáért.[9] Jellemző volt, hogy az 1868-as megegyezés után több figyelmet szenteltek a hadszervezeti problémáknak, nagyobb volt e tekintetben a kompromisszumkészség. Ez a közös minisztertanácsi üléseken folyó viták során is megmutatkozott. Amikor a birodalmat külső veszély fenyegette — így például az 1885 ősze és 1888 tavasza közötti időszakban állandóan fennállt egy osztrák—magyar — orosz háború lehetősége — akkor katonai kérdésekben példás gyorsasággal jutottak konszenzusra a Monarchia két felének katonai szakértői és politikusai. A fenyegetettség érzése adott lökést többek között az ismétlő rendszerű lőfegyverek bevezetésének, illetve az 1889-es véderőtörvény létrejöttének.[10]

A későbbiekben is napirenden tartott kívánság maradt a tüzérség ügye, de csak a századforduló után nőtt meg annak ismételten jelentősége, amikoris az európai államok felgyorsult fegyverkezése miatt szükségessé vált a dunai birodalom haderejének korszerűsítése. Ennek kapcsán a hadvezetés a közös hadsereg tüzérségét óhajtotta fejleszteni, ami létszámnövekedéssel járt együtt. 1903-ban legfelsőbb szinten döntést hoztak az ehhez szükséges pénzfedezet előteremtéséről.[11]

[6] Die europäischen Heere. Verlag des Bibliographischen Instituts, Hildburghausen, 1870. 31., 54—56. o.; *Diószegi István:* A véderő problémái a közös minisztertanács előtt 1883—1895. HK 1988/2. sz., 297. o. A Monarchia hadszervezetére vonatkozó összefoglaló munkák még: *Jurnitschek, Alfred:* Die Wehrmacht der Oesterreichisch – Ungarischen Monarchie im Jahre 1873. Wien, 1873.; *Glückmann, Karl:* Das Heerwesen des Österreichisch – Ungarischen Monarchie. Wien, 1873.

[7] Die europäischen Heere. i. m. 4—10. o.; *Diószegi:* i. m. 297. o.

[8] Die europäischen Heere. i. m. 31., 35. o.; *Diószegi:* i. m. 297. o.

[9] Amikor Tisza Kálmán a parlament 1868. augusztus 6-i ülésén a tüzérség és a műszaki csapatok létrehozásának szükségességét hangsúlyozta, Andrássy a felszólalásra kitérő választ adott. Azt mondotta, külön tüzérség felállítása nincs kizárva, ha azt a király szükségesnek fogja tartani, azonkívül már a honvéd gyalogság és lovasság létrehozása is elég nagy anyagi áldozatot követel az országtól. (Az 1865-dik évi deczember 10-dikére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. IX. k., 466. o.

[10] *Diószegi:* i. m. 299—327. o.

[11] *Felszeghy Ferenc (szerk):* A magyar tüzér. Bp., 1938. 108. o.; *Papp Tibor:* Die königlich ungarische Landwehr (Honvéd) 1868. bis 1914. In: Die Habsburgermonarchie 1848—1918. V. Die Bewaffnete Macht. Wien, 1987. 657—658. o.

Széll Kálmán magyar miniszterelnök 1903-ban kezdett bele a saját liberális pártja által kidolgozott létszámemelési javaslat megvalósításába. A kormány a hadsereg létszámának emelését — mivel a véderőrendszer reformjával függött össze, s mint ilyen a magyar országgyűlés hatáskörébe tartozott — nemzeti vívmányokhoz akarta kapcsolni. 1904 februárjában Tisza István, az új miniszterelnök, a honvédség tüzérséggel való ellátását kérte az uralkodótól. Hivatkozott arra, hogy ez már régi magyar követelés és korábban mindig azzal utasították el e felvetést, hogy a honvédségnél töltendő kétéves szolgálati idő nem elegendő az e fegyvernemhez beosztottak kiképzésére. Úgy vélte, mivel a hadsereg egészében két évre tervezik csökkenteni a szolgálat idejét, ez az érv nem tartható fenn. Hangsúlyozta: a terv politikailag veszélytelen, nem érinti a birodalom hadrendjének egységét. A király figyelemreméltónak találta Tisza javaslatát és katonai szakértői véleményét kérte az üggyel kapcsolatban. Pitreich közös hadügyminiszter katonailag előnyösnek tartotta a miniszterelnök előterjesztését, mondván: annak megvalósulásával az egész haderő tüzérsége gyarapodna, valamint felszabadulnának azon császári és királyi tüzéralakulatok, amelyeket addig a honvéd hadosztályokhoz kellett beosztani. Körber osztrák miniszterelnök ellenezte a terv végrehajtását, a „két Landwehr" egyidejű fejlesztését javasolta. Az uralkodó elvileg beleegyezett a dologba, hozzátéve, hogy a Monarchia mindkét felében fokozatosan, több év alatt valósulhat meg a terv a tüzérség újjászervezése keretében.[12]

Természetesen a honvédségnél is megindultak az előkészítő munkálatok. A honvédelmi minisztérium 21. osztálya 1905 februárjában tervet dolgozott ki honvéd tüzértisztek képzésére, amely 3 évig tartott volna a Ludovika Akadémia kebelében. A tüzér — akadémiai „C" — osztályokat az évfolyamonkénti 100 főnyi ludovikás hallgatói létszám keretén belül állították volna fel. E tervezet szerint már az 1905/06-os tervében beindult volna a képzés, a tüzérakadémikusok létszámát az első három évben 30, utána 15, majd 10 főben szabták meg.[13] Ezen próbálkozásokkal párhuzamosan az osztrák Landwehr tüzéralakulatait is szervezték. Conrad 1907—08 folyamán több alkalommal kérte uralkodói audienciákon a Landwehr tüzérség felállításának meggyorsítását.[14] Az első két ágyús üteget 1908 októberében állították fel, majd a szervezést továbbra is ütegenként hajtották végre.[15]

A felállítás megkezdése egyfajta impulzust adott a honvéd tüzérség létrejötte ügyének is, hiszen a vezérkari főnök 1909 januárjában annak létrehozását is sürgette Ferenc Józsefnél. Elképzelése szerint mindegyik honvéd hadosztály egy ágyús és egy tarackos ezredet kapott volna, így összesen 52 löveg állt volna rendelkezésre. A lovashadosztályok és -dandárok mindegyike részére pedig egy lovas tüzérosztályt tartott kívánatosnak.[16]

Egy 1910 októberére keltezett „Vélemény a honvédség újjászervezését tárgyaló tervezethez" címet viselő dokumentum szorgalmazta külön honvéd tüzérségi szertár, tüzér lőiskola felállítását, a Ludovikán tüzérosztály létrehozását.

[12] *Somogyi Éva:* A hadseregfejlesztés és a birodalmi egység ellentmondásai a századfordulón. HK 1982/4. sz., 639—642. o.; *Felszeghy:* i. m. 108. o.
[13] *Szinay Béla – Backó László:* A magyar királyi honvéd Ludovika Akadémia története. Bp., 1930. 537—539. o.
[14] *Feldmarschall Conrad:* Aus meiner Dienstzeit 1906—1918. Wien – Berlin, 1921. I. Band, 295., 301. o.
[15] HL Hfp. 1908 eln. 2432.
[16] *Conrad:* i. m. 305. o.

Szó volt még ebben 8 tábori ágyús, 8 tarackos és 1 lovas tüzérosztály, valamint 8 tüzérdandár -parancsnokság megszervezéséről.[17]

A honvéd főparancsnokságot is komolyan foglalkoztatta a tüzérség ügye, ezt bizonyítja többek között, hogy 1911 októberében a közös hadsereg kőbányai tüzér laktanyájának átvételét fontolgatták a majdan felálló egyik honvéd tábori ágyús ezred elhelyezése céljából.[18]

Mint azt az előzőekben is láthattuk, a honvédséget 1868—69-ben két fegyvernem — gyalogság és lovaság — alkotta. Mivel honvéd tüzérség egészen 1913-ig nem létezett, a hadvezetőség e hiányt a jelzett időszakban úgy igyekezett pótolni, hogy békeidőben, illetve mozgósítás, vagy háborús konfliktus esetén is, a császári és királyi hadsereg tüzérségi alakulatait — amelyekhez természetesen magyar illetőségű hadkötelesek is besoroztattak — osztotta be a honvéd egységekhez. A honvédség kebelében 1872-ben felállított szórólöveg-alakulatok — melyek elviekben a tüzérséget pótolták — létezése, valamint három esztendő utáni megszűnése nem változtatott a kialakult helyzeten.[19] Már az 1870. évi őszi fegyvergyakorlatokon sor került együttműködésre a honvéd gyalogság csapatai és a közös hadsereg tüzérütegei között.[20] Ez a gyakorlat egészen az új honvéd tüzérség felállításáig, sőt azon túlmenően is fennállott.

A *honvéd tüzérség felállításának szükségességét* vizsgálva az Osztrák—Magyar Monarchia tüzérségének az európai államokéhoz viszonyított technikai, mennyiségi és minőségi elmaradottságából kell kiindulnunk. (Ezt a lemaradást egyébként a világháború kitöréséig sem sikerült behozni.) Franciaországban a XIX. század legvégén született meg a Deport nevéhez fűződő, a cső hosszú hátrasiklásán alapuló 97 mintájú tábori ágyú. Az osztrák—magyar hadsereg vezetése ezekben az években egy ún. táboriágyú-bizottságot állított fel, amelyben tüzérségi szakértők foglaltak helyet. Ez felhatalmazást kapott egy új — a későbbi 99M. 7 cm-es — hegyi ágyú; egy — a jövőbeni 99M. 10 cm-es — tábori tarack; valamint egy modern — a leendő 5 mintájú 8 cm-es — tábori ágyú létrehozására. Az utóbbi a német 1896 n/A jelzésű Ehrhardt-féle csőhátrasiklásos ágyúval 1900 és 1903 között folytatott lő- és menetkísérletek után jött létre. Az 5M. löveg csak 1908—09-ben, a balkáni krízis alatt jutott el a közös hadsereg csapataihoz. Ugyanakkor a tábori tüzérség szaporítása helyett az ütegek addig 8 ágyúját 6-ra csökkentette a hadvezetés.[21] (Az egyes országokban rendszeresített tábori ágyúk technikai adottságait a későbbiekben találja meg az olvasó.)

Az 1912-es évben Németország 771, egyébként 6 löveget magába foglaló tábori ágyús üteggel rendelkezett; Franciaország 1001 4 löveges üteggel, a Monarchia csupán 237 hatlöveges ágyús üteggel.[22]

Különösen indokolttá tette a haderő — és ezen belül a gyenge tüzérség — fejlesztését a Monarchia határaitól délre elterülő államok politikailag és kato-

[17] HL Hfp. 1910 eln. 2730.
[18] HL Hfp. 1911 eln. 2948.
[19] A szórólöveg-alakulatokra vonatkozóan bővebben: *Balla Tibor:* A magyar királyi honvédség szórólöveg-alakulatainak története (HK 1992/2 sz., 65—94. o.) c. cikkét.
[20] HL HM 628. Eln. 1870.
[21] A tábori ágyú kérdése az Osztrák—Magyar Monarchiában. Wien, 1903.; *Muther, Alfred:* Das Gerät der leichten Artilltrie. I. Teil. Feldgeschütze. Berlin. 1925. 199., 213. o.
[22] Kriegsarchiv, Wien (KA) Das Archiv der Militärkanzlei des Kaisers und Königs (MKSM) 1912 4—4.

nailag instabil helyzete, az örökös balkáni forrongás. Az 1908—09-es annexiós válság, az 1912—13-ban zajlott Balkán-háborúk mindig is egy lehetséges fegyveres összecsapás lehetőségét rejtették magukban a birodalom és szomszédai között. Nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy a honvéd csapatok nem lettek volna tovább — legalábbis nem olyan mértékben — ráutalva a közös hadsereg tüzérütegeire. A honvédség e fegyvernem nélkül nem volt teljesértékű.

A birodalom nyugati felében a haderő fejlesztése — a tüzérség ütőképessebbé tétele, mint már láttuk, korábban megindult. Ebbe a folyamatba illeszkedett bele az 1912-es védtörvény és a honvédségről szóló törvény. (Az ellenzék obstrukciója miatt a véderőjavaslat elfogadását csak 1912-ben sikerült Tisza Istvánnak erélyes fellépésével keresztülvinnie.[23]) Az említett két törvénycikk általánossá tette a kétévi tényleges szolgálati időt — ami azért volt fontos, mert a korábbi három év helyett több embert lehetett rövidebb idő alatt kiképezni —, valamint felemelték az újonc- és egyben a békelétszámot, amely már magában foglalta a létrehozandó honvéd tüzéralakulatok rekrutáinak számát is.

(A Monarchia hadseregének békelétszáma 1912-ben 400 000 fő volt, a kiképzettek száma 2 millió; ugyanakkor Németország 800 000 fős hadsereggel és 5 millió kiképzett emberrel rendelkezett; Olaszország 300 000-es szárazföldi haderőt, illetve 1 millió katonaviselt embert mondhatott magáénak.)[24] A törvény rendelkezéseivel a honvédség vezetésének régi álma vált valóra, azonban ez az intézkedés, mondhatni, már az „utolsó órában" történt. Lássuk, hogyan is ment végbe a gyakorlatban az alakulatok megszervezése.

A honvéd tüzércsapatok felállítása, szervezeti tagolódásuk

A honvédségről szóló 1912. évi 31. törvénycikk 12. §-a értelmében a magyar korona országainak területéről 8 tüzérdandárban szerveződő, 70 ágyús, tarackos és lovas üteget kellett felállítani.

Az 1912-ből származó iratanyagban számos ún. felállítási tervezet és átmeneti rendelkezés maradt fenn mind magyar, mind német nyelven. Ezek legszembeötlőbb jellemzője, hogy a császári és királyi hadsereg aktív közreműködésével számolnak. A rendelkezésre álló dokumentumok részletes információkat tartalmaznak a felállítandó honvéd tüzércsapatok tiszti, legénységi, illetve lóállomány-viszonyaira; azok elhelyezésére, kiképzésére, igazgatására, felszerelésére és fegyverzetére vonatkozólag.

Legkorábban — 1912 kora nyarán — „A magyar királyi honvéd tábori tüzérség szervezetének és felállításának tervezete 1912—16-ig" című rendelkezés látott napvilágot, amely a fentebb felsoroltak mellett részletes ún. munkaprogramot ad, pontról-pontra meghatározza az évente megteendő intézkedéseket.[25]

Alapelvként leszögezték az irat fogalmazói: „Minden felállítási év január havában a felállításra kerülő csapattestek törzsei lesznek a közös hadseregnél

[23] *Somogyi:* i. m. 642. o.
[24] *Pávai Vajna Viktor:* Hadtörténelem, 1792—1914. Tankönyv a Ludovika Akadémia részére. Bp., 1927. 97. o.
[25] HL Hfp. Tüzérségi Felügyelő (Tüf) 1912 tf. 10.

megalakítva; február hónap folyamán felállítja a közös hadsereg a csapattestet magát és pedig akként, hogy az március hó 1-jétől irányításra kész legyen."[26]

Ezzel a nappal kerültek volna át az alakulatok a honvédség kötelékébe, ezek teljes béke- és hadiállományát, valamint lovait a közös hadsereg magyar tüzérezredeinek kellett adniuk. 1913 és 1916 között folyamatosan 8 darab, 4 üteggel rendelkező honvéd tábori ágyús ezred és 2 háromüteges lovas tüzérosztály felállítását tervezték oly módon, hogy évente 2—2 ezred és 1914-ben, illetve 1916-ban 1—1 lovasosztály szerveződött volna meg.[27]

Az 1912 augusztusában kiadott, „A magyar honvédség fejlesztésének tervezete" lényegében megismételte a honvéd tüzérség fentebb leírt, 8 év alatt történő kiépítésének elvét. Az első felállítás mikéntjét azonban részleteiben is meghatározta az alábbiak szerint: a megalakítandó ezredek legénységi állományát ugyanazon év október 1-től a közös hadseregbeli ütegeknél létszám felett vezetik, 1913. január 1-jével azután az ezred- és osztálytörzsek, februárban az ütegek alakulnak meg. Március 1-től a k. u. k. tüzér alakulatokkal teljesen egyenértékű ezredek már a honvédséghez tartoznak és új állomáshelyükön mozgósításra készen állnak.[28] Az eredeti tervek megváltoztatására — nevezetesen a gyorsított felállításra — a balkáni háborús feszültség kényszerítette a katonai vezetést. Ez tükröződik vissza a Ferenc József által 1912. november 30-án jóváhagyott, „Általános intézkedések a magyar királyi honvéd tüzérség felállítására" elnevezésű dokumentumban. Ebből kiderül, legfelsőbb helyen a következő év január 1-vel 2 ötüteges tábori ágyús ezred, valamint 8 kétüteges önálló ágyús osztály megszervezését határozták el.[29]

Ezt megelőzően Hazai Samu honvédelmi miniszter, Auffenberg közös hadügyminiszterrel egyetértésben, november hónap folyamán már sürgette az uralkodónál a 26 üteg létrehozását.[30] Az „Általános intézkedések"-et tekinthetjük a honvéd tüzérség szervezési alapdokumentumának, tulajdonképpen az ebben lefektetettek alapján ment végbe a felállítás.

1912 folyamán élénk előkészítő munka folyt a bécsi hadügyminisztériumban is, amelynek 10. osztálya kidolgozott egy tervezetet. Ez az irat a honvéd tüzérség béke- és hadi szerveződését részletezte 1912—18 között. A szerzők 1912 őszén 8 osztályba szervezett 16 üteget terveztek létrehozni, amelyek számát 1918 őszéig 68 ágyús és tarackos ütegre kívánták emelni.[31]

A hadügyminiszter a honvéd tüzérség kiképzzésével párhuzamosan a császári-királyi Landwehr-nél — amely 1912-ben már 8 kétüteges tüzérosztállyal rendelkezett — is 8 új üteg, a közös hadsereg 42 ágyús ezredének mindegyikénél az 5. üteg felállítását vette tervbe 1913 januárjától.[32] Összegezve az elmondottakat megállapíthatjuk: a védtörvény életbelépése után a Monarchia egészében rohamos gyorsasággal próbálták a tüzérséget Európa többi nagyhatalmainak színvonalára felfejleszteni.

[26] Uo.
[27] Uo.
[28] HL HM 9367/Eln. B. 1912.; KA MKSM 1912 $\frac{12-3}{3}$
[29] Rendeleti Közlöny a magyar királyi honvédség számára. 1912 41. sz., 14 835 számú körrendelet; HL Hfp. 1912 eln. 3612
[30] KA MKSM 1912 $\frac{4-2}{1-4}$
[31] KA Das Archiv des Chefs des Generalstabes (Generalstab) Operationsbüro 57. Fasz.
[32] KA MKSM 1912 $\frac{4-4}{4}$; KA Das Archiv des Kriegsministeriums (KM) 1912 $\frac{61-51}{3}$

Már az 1912-es tervezgetés időszakában megkezdődtek az előkészületek a jövőre nézve. Fontos volt, hogy a tüzérség részére szükséges szolgálati szabályzatok, tankönyvek, segédletek idejében rendelkezésre álljanak, ezért még annak az évnek a nyarán intézkedés történt azok németről magyarra fordítására.

1913 folyamán is 10, a közös hadseregnél használatos tüzérségi szolgálati könyv, szabályzat jelent meg magyar nyelven.[33]

Igen hamar — már 1912 októberében — létrejött Budapesten a *honvéd tüzérségi felügyelő* állása, beosztása. Elsőként Kárász Ernő császári és királyi vezérőrnagy töltötte be e tisztséget. (Őt 1917-től váltotta fel Hellebronth Antal tábornok.) A Tüzér Felügyelőség békeállománya eredetileg a következő volt: Kárász tábornok, Bangha Imre melléje beosztott tüzértörzskari százados, 3 fő legénység, valamint 7 ló.[34] 1913-ban a két tiszt mellett még 5 fő tartozott az állományhoz.[35]

A felügyelő gyakorlatilag a honvéd tüzérség elöljárója volt, szolgálatilag a honvéd főparancsnoknak (1905—12 között Klobucar Vilmos lovassági tábornok; majd 1913-tól Rohr Ferenc lovassági tábornok), rajta keresztül a honvédelmi miniszternek (báró Hazai Samu) volt alárendelve. Hatáskörébe tartozott a honvédség tüzérsége kiképeztetésének, felszerelésének ellenőrzése; szemlejoggal rendelkezett az egyes csapattestek, lovaglóiskolák, a honvéd központi fegyvertár, a Ludovika Akadémia tüzér osztálya felett. Az évente tartandó ellenőrző szemléi kiterjedtek a tisztek és a legénység elméleti, illetve gyakorlati kiképzésére; a csapattestek tüzérségi anyagának és lovainak hadihasználhatóságára; a tüzéreszközök és a lóanyag beszerzésére, az állatok beidomítására, szerszámozására. A hiányosságokról, kirívó esetekről jelentést kellett írnia és azt elöljáróinak továbbítania. Parancsok, rendelkezések kiadására — kivéve a szemleutasításokat — nem volt jogosult, csak javaslatot tehetett a főparancsnoknak, vagy a honvédelmi miniszternek, akik saját belátásuk szerint intézkedhettek azzal kapcsolatban. Köteles volt részt venni a tüzérségnél zajló minden kísérleten, arról a minisztérium részére jelentést készíteni. A tüzérséget érintő személyes ügyek is (pl. véleményezés) rajta keresztül bonyolódtak.[36]

Az alakulatok felállítása fokozatosan, az említett „Általános intézkedések"-ben foglaltak szerint, az alábbi módon ment végbe: a császári és királyi hadsereg IV., V., VI., VII., XII., XIII. hadtestjei területén lévő ugyanilyen számú tüzérdandár-parancsnokságok magyar kiegészítésű ezredei (10—21., 34—39. ágyús és a 4—7., 12—13. számot viselő tarackos ezredek) állították fel 1913 januárjában a honvéd tüzéralakulatok törzseit, az ütegeket és a csapattestek többi részeit pedig februárban. Általában 2—3 közös ezred szervezett meg egy honvéd tüzér csapattestet, így pl. a budapesti 1. honvéd tábori ágyús ezredet az I. honvédkerület területével megegyező budapesti IV. hadtest 10., 11., 12. ágyús ezredei állították fel. Évtizedes viták, hosszas tervezgetések után 1913. március 1-én alakult meg végül a magyar királyi honvéd tüzérség.[37]

[33] HL Hfp. 1912 eln. 1396.; 1913 fp. 4485.; HM 72/Eln. A 1914
[34] HL Hfp. 1912 eln. 2649.
[35] HL Hfp. Tüf. 1913 kt. 786.
[36] Szervi határozványok a magyar királyi honvéd tüzérségi felügyelő számára. Bp., 1913. 1–5. o.
[37] HL Hfp. Tüf. 1912 tf. 119.; 1913 kt. 773.; *Berkó István (szerk.):* A magyar királyi honvédség története, 1868–1918. Bp., 1928. 98. o.

A béke- és hadiállományhoz szükséges tiszteket és legénységet, lovakat, tüzérségi anyagot, felszerelést is nagyrészt a k. u. k. hadsereg bocsátotta rendelkezésre, e segítség mértékéről a későbbiekben is mindig említést teszünk.)

Az 1913. január 1-je és március 1-je közötti időszakban az alakulatok törzseinek heti jelentéseket kellett írniuk a tüzérségi felügyelő részére, amelyekben a felállítással összefüggő problémákról volt szó. Március elején intézkedés történt ezek beszüntetésére.[38]

Az első évben 2 ötüteges tábori ágyús ezredet (az 1. és 8. számút), ezenkívül 8 önálló, két üteggel bíró tábori ágyús osztályt szerveztek, ez együttesen 26 üteget jelentett.

A *honvéd tábori ágyús ezred* békében az ezredtörzsből, két osztálytörzsből, az osztályoknál lévő két gazdasági hivatalból, az ütegekből, a lőszertelepkeretből, a pótkeretből és az annak anyakönyvi állományához tartozó anyagkezelő bizottságból állott. Az *önálló ágyús osztályok* mindegyike osztálytörzsre, két ütegre, valamint az egyesített lőszertelep- és pótkeretre tagolódott.[39] A gazdasági hivatalok (1911. január 1-e óta léteztek a honvédségnél) élén gazdászati tisztek álltak, személyzetüket számvivő altisztek és mesteremberek alkották. Az alakulatok anyagellátási és pénzügyi teendőit e hivatalok látták el. A rendszeresített mesteremberek kisebb karbantartási, javítási stb. munkákat végeztek a csapatoknál. Az anyagkezelő-bizottságok ténykedési körébe az összes tüzérségi és vonatanyag nyilvántartása, gondozása, pótlása tartozott.[40]

Egy esetleges háborúban a szerveződés annyiban különbözött a fentebb leírtaktól, hogy a csapatnak lőszertelep-parancsnokságot, annak pedig 4 gyalogsági és 4 ágyús lőszeroszlopot, valamint pótosztagot és pótüteget kellett felállítania. A pótalakulatok visszamaradtak és ezek voltak hivatva a veszteségeket pótolni, a szükséges új formációkat létrehozni.[41] Az ágyús ezredek és a később megszervezett lovas tüzérosztály szervezeti tagolódása lényegében a közös hadseregbeliekkel volt azonos. Az új honvéd tüzéralakulatok ünnepélyes keretek között tettek esküt, ami egyben társadalmi esemény is volt. Így például az 1. tábori ágyús ezredé 1913. április végén Budapesten zajlott le.[42]

Az ezredkötelékben lévő osztályok elnevezése a következőképpen hangzott: „Magyar királyi 1. honvéd tábori ágyús ezred I. osztály." Az egyes alosztályokat az alábbi módon hívták: „Magyar királyi 8. honvéd tábori ágyús osztály 1. üteg"; „3. honvéd tábori ágyús osztály lövőszertelep és pótkeret"; „Magyar királyi 1. honvéd tábori ágyús ezred pótkeret."[43]

1913-ban folytatódott az egész haderő tüzérségének fejlesztése. A császári és királyi hadsereg minden tábori ágyús ezrede megkapta az ötödik üteget. Az osztrák Landwehr-nél meglévő 8 tábori tarackos osztályon kívül — amelyeket 1907-től kezdtek szervezni ágyús ütegekként, majd 1909-ben átalakították azokat tarackos ütegekké — további 8 tábori ágyús üteg is felállításra került,

[38] HL Hfp. Tüf. 1913 tf. 2–10., 256., 279.

[39] KA MKSM 1913 $\frac{4-2}{1-7}$; 1914 $\frac{4-2}{2}$; *Berkó:* i. m.: 99. o.

[40] *Nagy – Pisztrai – Tóth – dr. Zimonyi:* A magyar katonai ellátó (hadtáp) szolgálat története. Bp., 1984. 205., 254. o.; HL Hfp. Tüf. 1913 tf. 970.

[41] HL HM 226/a/ált. 12. 9112; *Schmid, Hugo:* Heerwesen. Wien, 1913. II. Band. 61. o.

[42] *„A hadsereg"* című katonai folyóirat 1913. évi 9–10. száma, 161. o.

[43] HL Hfp. 1912 eln. 3612.

ezekből a háború kezdetéig 8 ágyús osztály lett.[44] Ezenkívül 1914-re vonatkozóan a hadügyminiszter a közös hadsereg ágyús és tarackos alakulatainál közel 60 új üteget, valamint még egy új lovas tüzérosztály megszervezést szorgalmazta.[45]

Alig jöttek létre a honvédség tüzércsapatai, máris további bővítésük, gyarapításuk volt napirenden. A király 1913. augusztus 25-én hagyta jóvá, hogy 1914. április 1-jével új alakulatok hozassanak létre.[46]

E szentesítés nyomán több tervezet is napvilágot látott azon az őszön. Ezekből kiderül, a meglévő 26 üteg átszervezésével és 5 új kocsizóüteg felállításával 8 honvéd ágyús ezredet és 1 lovas tüzérosztályt kellett megszervezni. Október 23-án a Kriegsministeriumban megbeszélés zajlott le osztrák és magyar minisztériumi, valamint tüzér szakemberek részvétele mellett, akik a fennmaradt jegyzőkönyvben foglaltak szerint alaposan körüljárták a megalakítás részleteit.[47]

A végrehajtást a gyakorlatban így tervezte a katonai vezetés: az új 2—7. honvéd ágyús ezredek és az 1. honvéd lovas tüzérosztály tisztekből, alantostisztekből álló szűkebb törzse november 15-én alakult meg. Ezekre hárul a már létező, ezredkötelékbe lépő önálló ágyús osztályok kiképzésének irányítása; a felállítandó csapattest elhelyezésének előkészítése; a beérkező tüzérségi, ruházati anyag, felszerelés átvétele és raktározása; a mozgósítási tervezet elkészítése.[48] (A kerületi parancsnokságok jelentéseiből kitűnik, hogy a törzsek már röviddel a kitűzött időpont után megalakultak.)[49]

A honvéd tüzérség kötelékén belül az 1. és 2. tábori ágyús osztály a 7. honvéd ágyús ezredet, a 2. valamint a 4. osztály a 4. ezredet, az 5—6. osztályok együtt az 5. ezredet, a 7. osztály a 8.-kal a 6. ezredet állítja fel, azonkívül az egyes osztályoktól elvont ütegekből és felszerelésekből a 2., illetve a 3. ágyús ezredet kell létrehozni.

A közös egységek segítségével most is számoltak, főleg a tisztek, tüzérségi anyag, felszerelés tekintetében; a lovas tüzérosztályt teljes egészében a császári és királyi 6. miskolci és 7. kisszentmiklósi lovas tüzéralakulatoknak kellett felállítaniuk, kiképzését irányítaniuk.[50]

Az eredeti terveknek megfelelően, mondhatni menetrend szerint, 1914. április 1-jével megalakultak az új ágyús ezredek és a lovas tüzérosztály. Ezekhez természetesen a kijelölt osztályok tiszti, legénységi és lóállományát igénybe vették. A különböző áthelyezésekhez, az emberek és anyagok szállításához a vasúti hálózatot is használták. Az ezredek közül a 2. és 3.-nak csak 3 ütege volt, a 8. öttel rendelkezett, a többi 4 ütegből állott. Minden ütegben 6 löveget vontak össze. A lovas osztálynak csupán 3 ütege volt, egyenként 4 löveggel. Ez utóbbi egy önálló osztálytörzsre, az osztály gazdasági hivatalára, az ütegekre, lőszertelep- és pótkeretre tagolódott. Az ezredek szerveződése, valamint az egyes alosztályok elnevezése az előző évihez képest lényegében nem változott.[51]

[44] *Jolly Ernő:* Az osztrák-magyar véderő fejlődése 1910-től a világháború végéig. In: *Magyar Katonai Közlöny* (MKK) 1921 12. szám, 820—840. o.; *Schmid:* i. m. I. Band 173. o.
[45] HL Hfp. 1913 fp. 4570.
[46] *Rendeleti Közlöny,* 1914. 15. szám, 116. o.; KA MKSM 1914 $\frac{65-1}{11}$
[47] HL Hfp. Tüf. 1913 kt. 524., 686., 689.
[48] HL Hfp. Tüf. 1913 tf. 689.
[49] HL Hfp. Tüf. 1913 tf. 671., 1105.
[50] HL Hfp. Tüf. 1913 tf. 689., kt. 686.
[51] HL Hfp. 1914 eln. 384., 1048.; KA MKSM 1914 $\frac{4-2}{2}$; $\frac{65-1}{11}$

Az 1914 áprilisától létező alakulatok — ugyanúgy, mint már korábban is — harcászati tekintetben a békehadrendileg elöljáró kerületi, illetve gyalog- vagy lovashadosztály-parancsnokságnak; a gazdászat-közigazgatást, kiegészítést, elhelyezést, mozgósítást tekintve az illetékes kerületi parancsnokságnak, kiképzésre és tüzérségi anyagkezelésre nézve a tüzérségi felügyelőknek voltak alárendelve. A kerületi, illetve hadosztályparancsnokok a beosztott tüzércsapatok kiképzését megszemlélhették és katonai közigazgatását ellenőrizhették.[52]

1914 nyarán az *Osztrák—Magyar Monarchia hadserege* hadosztályonként 1 ezredet magába foglaló tüzérdandárral rendelkezett, mely 3 — 2 ágyús, 1 tarackos — osztályából tevődött össze, azok pedig összesen 8 darab 6 löveges ütegből állottak, ami 48 löveget jelentett. A hadtestközvetlen tüzérséget (az adatok a továbbiakban is 2 hadosztályból álló hadtestre vonatkoznak) 8 löveget 2 ütegben felvonultató 15 cm-es nehéztarackos osztály képezte, így 1 hadtest 104 löveget számlált. Ebből 60 darab 76 mm-es könnyű tábori ágyú volt. (Az első világháború előtt a 100 mm-es űrméret alkotta a könnyű és a közepes tüzérség közötti határt. A közepes tüzérség űrmérete 200 mm-ig terjedt, az ennél nagyobb kaliberű lövegek a nehéztüzérséghez tartoztak.)

Németországban egy tüzérdandárhoz két ezred tartozott 4 osztállyal, melyek 12, egyenként hatlöveges ütegből állottak, így összességében a hadosztálynak 72, a hadtestnek pedig 160 löveg volt alárendelve. A hadtest 52 közepes- illetve nehéztarackkal rendelkezett.

Franciaországban a hadosztályhoz rendelt tüzérezred 3 osztályból állott, végeredményben 9 négylöveges üteg, azaz 36 könnyűágyú képezte annak tüzérségi erejét; a hadtest közvetlen alárendeltségében viszont 48 közepes- és nehézlöveg volt, tehát összesen 120 tüzérségi eszköz állt egy francia hadtest-parancsnok rendelkezésére.

Oroszországban a hadosztály tüzérdandára egy 2 osztályt képező ezreddel, az osztályok összesen hat 8 löveges üteggel bírtak, a lövegek száma megegyezett a Monarchia hadosztályaiéval. Az orosz hadtest 112 löveggel rendelkezett, ebből mindössze 16 volt nehéz tarack, mivel a hadosztály csak könnyű ágyúkkal volt felszerelve.[53]

Az osztrák—magyar hadtest lövegeinek számát tekintve tehát elmaradt a jelentősebb hatalmakéihoz képest.

A világháború állásharcai bebizonyították, hogy azok az államok követtek helyes szervezési elveket, amelyek hadereje több, nagyobb hatékonyságú közepes- és nehéztarackot, illetve mozsarat tudott felvonultatni. A könnyű ágyúk elsősorban kis űrméretük, lövedékük alacsony röppályája, valamint kisebb romboló ereje miatt voltak kevésbé hatékonyak. A világháború kitörésekor az ágyúk és tarackok aránya a császári és királyi hadseregben 3:1; ugyanakkor Németországban 2:1 volt.

A világégés első időszakában is a hadtestek védelmében csupán 3—6, támadó hadműveletben maximum 15—20 darabos lövegsűrűséget értek el arcvonalkilométerenként.[54] Az 1912-ben összeállított eredeti tervezetnél — miszerint az

[52] HL Hfp. 1913 eln. 3619.
[53] *Szanati József:* A tábori tüzérség az első és a második világháborúban. Bp., 1984. 21. o.; Veltzes Internationaler Armee Almanach 1913/14. 7. Jahrgang. Wien. 1914. 110—111., 154., 411—412. o.
[54] *Szanati:* i. m.: 22., 28., 37. o.

1914-es esztendőig 4 ágyús ezredet és 1 lovas osztályt hoznak létre — több valósult meg, azonban a világháború kitörése megakasztotta a honvéd tüzérség békés fejlődését.

A tüzérség békehadereje

Az 1913-ban felállított honvéd tüzér csapattestek békehadrendileg egy-egy gyaloghadosztályhoz tartoztak. (A 26 üteg hadrendi beosztását az *1. számú táblázat 29. o.* mutatja.) Ezek a következő módon oszlottak meg. Az 1. honvéd tábori ágyús ezredet, valamint a 2. honvéd ágyús osztályt a 40. honvéd gyaloghadosztályhoz; a 8. ágyús ezredet és az 1. ágyús osztályt a 20. gyaloghadosztályhoz, a 3. osztályt a 41. hadosztályhoz, a 4. osztályt a 37. hadosztályhoz, az 5. osztályt a 38., a 6. osztályt a 39., a 7. osztályt a 42., a 8. osztályt pedig a 23. hadosztályhoz rendelték. (A honvéd tüzérség megerősítésére még közös tüzérütegek is szerepeltek a mozgósítási tervekben, erről később részletesen szót ejtünk.)

1. számú táblázat

A honvéd tüzérség békehadrendi beosztása 1913-ban.[55]

Csapattest	Kiegészítését nyerte	Állomáshely	Hadrendileg beosztva	Ütegek száma
1. honvéd tábori ágyús ezred	I. honvédkerület (Budapest) IV. hadtest (Budapest)	Budapest	40. honvéd gyaloghadosztály Budapest	5
8. honvéd tábori ágyús ezred	II. honvédkerület (Szeged) VII. hadtest (Temesvár)	Lugos	20. honvéd gyaloghadosztály Nagyvárad	5
1. honvéd tábori ágyús osztály	IV. honvédkerület (Pozsony) V. hadtest (Pozsony)	Hajmáskér	20. honvéd gyaloghadosztály Nagyvárad	2
2. honvéd tábori ágyús osztály	IV. honvédkerület (Pozsony) V. hadtest (Pozsony)	Hajmáskér	40. honvéd gyaloghadosztály Budapest	2
3. honvéd tábori ágyús osztály	IV. honvédkerület (Pozsony) V. hadtest (Pozsony)	Nyitra	41. honvéd gyaloghadosztály Budapest	2
4. honvéd tábori ágyús osztály	IV. honvédkerület (Pozsony) V. hadtest (Pozsony)	Nyitra	37. honvéd gyaloghadosztály Pozsony	2
5. honvéd tábori ágyús osztály	V. honvédkerület (Kolozsvár) XII. hadtest (Nagyszeben)	Nagyszeben	38. honvéd gyaloghadosztály Kolozsvár	2
6. honvéd tábori ágyús osztály	II. honvédkerület (Szeged) VII. hadtest (Temesvár)	Lugos	39. honvéd gyaloghadosztály Kassa	2
7. honvéd tábori ágyús osztály	VI. honvédkerület (Zágráb) XIII. hadtest (Zágráb)	Zágráb	42. honvéd gyaloghadosztály Zágráb	2
8. honvéd tábori ágyús osztály	VI. honvédkerület (Zágráb) XIII. hadtest (Zágráb)	Zágráb	23. honvéd gyaloghadosztály Szeged	2
				összesen: 26

[55] **HL Hfp. 1913 eln. 3619; Tüf. 1913 kt. 525.**; *Schmid:* i. m.: II. Band 17. o.

2. számú táblázat

A honvéd tüzérség békehadrendje 1914. április 1. után[56]

Csapattest	Kiegészítését nyerte	Állomáshely	Hadrendileg beosztva	Ütegek száma
1. honvéd tábori ágyús ezred	I. honvédkerület (Budapest) IV. hadtest (Budapest)	Budapest	40. honvéd gyaloghadosztály (Budapest)	4
2. honvéd tábori ágyús ezred	II. honvédkerület (Szeged) VII. hadtest (Temesvár)	Versec	23. honvéd gyaloghadosztály (Szeged)	3
3. honvéd tábori ágyús ezred	III. honvédkerület (Kassa) VI. hadtest (Kassa)	Kassa (pótkeret Eperjes)	39. honvéd gyaloghadosztály (Kassa)	3
4. honvéd tábori ágyús ezred	IV. honvédkerület (Pozsony) V. hadtest (Pozsony)	Nyitra	37. honvéd gyaloghadosztály Pozsony	4
5. honvéd tábori ágyús ezred	V. honvédkerület (Kolozsvár) XII. hadtest (Nagyszeben)	1. oszt. ezredtörzs lőszertelep - pótkeret Marosvásárhely 2. oszt. Nagyszeben	38. honvéd gyaloghadosztály Kolozsvár	4
6. honvéd tábori ágyús ezred	VI. honvédkerület (Zágráb) XIII. hadtest (Zágráb)	Zágráb	42. honvéd gyaloghadosztály Zágráb	4
7. honvéd tábori ágyús ezred	I., IV. honvédkerület (Budapest, Pozsony) IV., V. hadtest (Budapest, Pozsony)	Hajmáskér (pótkeret Veszprém)	41. honvéd gyaloghadosztály Budapest	4
8. honvéd tábori ágyús ezred	II., III., V. honvédkerület (Szeged, Kassa, Kolozsvár) VII., VI., XII. hadtest (Temesvár, Kassa, Nagyszeben)	Lugos	20. honvéd gyaloghadosztály Nagyvárad	5
1. honvéd lovas tüzérosztály	II., III. honvédkerület (Szeged, Kassa) VII., VI. hadtest (Temesvár, Kassa)	Szeged	11. honvéd lovashadosztály Szeged	3
				összesen: 34 üteg

Az 1914-es átszervezés után az 1. és a 8. ágyús ezred alárendeltsége nem változott; a 2. ezred a 23., a 3. ezred a 39., a 4. ezred a 37., az 5. ezred a 38., a 6. ezred a 42., a 7. ezred a 41. gyaloghadosztály; az 1. honvéd lovas tüzérosztály pedig a 11. lovashadosztály tüzérségi erejét alkotta. (Az április 1-e utáni beosztást a 2. számú táblázat ismerteti.)

A honvéd tüzércsapatok teljes béke- és hadiállományát 1913 januárjában vették át a császári és királyi tüzéralakulatoktól. Jelentős számú tisztet, altisztet és kiképzett legénységet helyeztek így át. A honvéd tüzér tisztikart ezen a módon, illetve kisebb részben honvédségi szolgálatra vezényléssel teremtették elő.

A császári és királyi hadügyminisztérium már 1912 őszén 84 tiszt áthelyezését rendelte el, akiknél fontos szempontként vették figyelembe a magyar, il-

[56] HL Hfp. 1914 eln. 384.; A magyar királyi honvédség hadrendje békében. Bp., 1914.

letve horvát nyelv ismeretét; ami érthető, hiszen a legénységgel szót kellett tudniuk érteni.[57]

Az 1913. évi kormányjelentésből kiderül, hogy 1912. október 1-je és 1913. szeptember 31-e között valójában 95 tiszt került a honvéd tüzérség tényleges állományába.[58] A közös hadsereg magyar kiegészítésű tüzérezredeinek tartalékából a honvéd tüzércsapatok tartalékállományába 285 tisztet, zászlóst, hadapródot helyeztek át 1913 folyamán, természetesen 1914-ben is folytatódott ez a gyakorlat.[59]

Az új tüzéralakulatok részére a legénységet bizottság jelenlétében vették át, amelyben a tüzér felügyelő is helyet foglalt. Például a lovas tüzérosztályét 1914 márciusában.[60] 1913 februárjában még főként altisztek és hajtótüzérek hiányoztak a csapatoknál. A rá következő évben pedig elsősorban a hadiállomány fedezéséhez szükséges katonákat kellett a közös tüzérdandároktól áthelyezni.[61]

A honvédség kötelékén belül is történtek átvezénylések állományrendezés céljából például 1913 decemberében az 1. honvéd tábori ágyús ezredből az 1., 2. és 5. ágyús osztályokhoz.

1914 februárjában honvéd huszárokat kellett áthelyezni a tüzérséghez, „fogyatékok pótlására." Hogy az új ezredek április elején megfelelő létszámmal rendelkezzenek, szintén jelentős átcsoportosításokkal járt, több száz honvéd mozgatása szükségeltetett.[62]

A honvéd tüzérség *létszámviszonyait* vizsgálva megállapítjuk: a megszervezéstől kezdve fokozatosan nőtt a tisztek, illetve a legénység száma. Ezt az állítást alátámasztandó álljon itt néhány adat. 1913 áprilisának elején az anyakönyvi — tényleges, tartalékos, póttartalékos — állományban meglévő katonák száma a következő volt: 188 tiszt, 125 tisztjelölt, 5097 fő legénység. A rendszeresített (tehát az előírt) tényleges állományban a létszámfelettiekkel együtt 101 havidíjas, valamint 2928 fő szerepelt.

Az 1913 december közepi állománytáblázatból megtudjuk, ekkor az anyakönyvi állományban 256 havidíjas, 174 tisztjelölt, 9735 tüzér; a rendszeresített tényleges állományban a létszámfelettiekkel 190 havidíjas és 2984 legénységi egyén volt. Az 1914 áprilisi szám szerinti összesítésben az anyakönyvi állomány 446 havidíjast, 189 tisztjelöltet, 16 102 honvédet számlált; a rendszeresített tényleges 269 havidíjast, 6 tisztjelöltet, 4533 tüzért tettek ki. Július végére ezen adatok az alábbiakra módosultak: az anyakönyvben lévők száma 458 havidíjas, 189 tisztjelölt, 16 211 legénységi egyén; a rendszeresített ténylegeseké 267 havidíjas, 1 tisztjelölt, és 4305 tüzér volt.[63]

Kezdettől fogva jellemző volt a honvéd tüzértisztek csekély száma az egyes alakulatoknál, nagy hiányosságok voltak e tekintetben még 1914-ben is. Ezért egy 1913 májusában kiadott rendeletben megtiltották elvezénylésüket a tüzérségtől más fegyvernemekhez, illetve a különböző tanfolyamokra, mondván, az a kiképzés rovására menne.[64]

[57] KA MKSM 1912 $\frac{4-2}{1-5}$; KM 1912 Abt. I. $\frac{68-3}{62}$; 2 $\frac{A\ 21-11}{st}$
[58] HL HM 72/Eln. A. 1914
[59] HL Hfp. Tüf. 1913 tf 580.; *Berkó:* i. m.: 79. o.
[60] HL Hfp. Tüf. 1914 tf. 14., 39., 94., 118., 117.,
[61] HL Hfp. 1913 eln. 488.,; 1914 eln. 384., 1406.
[62] HL Hfp. Tüf. 1913 tf. 1169., 1263.; HL Hfp. 1914 eln. 516., 1048.
[63] HL Hfp. Tüf. 1913 tf. 1142; 1914 kt. 312.; HL Hfp. 1914 eln. 4470; fp. 6188.
[64] HL Hfp. Tüf. 1913 tf. 410., 965.

A tüzérségi felügyelő (Kárász tábornok) ekként nyilatkozott 1914 februárjában: „A tiszti létszám minden honvéd tüzér csapattestnél egyformán kedvezőtlen, főleg eredeti tüzér alantos tisztben oly nagy a hiány, hogy a próbaszolgálat után most áthelyezetteket teljes értékű tisztek gyanánt kell alkalmazni.[65]

1914 júniusában a honvédelmi miniszter felszólítást tett közzé hivatásos tisztjelöltnek való jelentkezésre, amelyet többek között a honvéd tüzérség fokozatosan növekvő tiszti szükségletével indokolt.[66]

Tagadhatatlanul nélkülözhetetlenek voltak a tisztek, annál is inkább mivel a parancsnoki teendőket (ezred-, osztály-, üteg-, lőszertelepkeret-, pótkeret-parancsnokok) ők látták el; ezenkívül még voltak tisztek az ezredtörzsbe beosztva, valamint az osztályok gazdasági hivatalainak élén. (Egyébként a tisztek kinevezésének joga az uralkodót illette.[67] Az 1913-ban megjelent, „Határozványok a magyar királyi gyalog és tüzér csapatok törzstisztjei részére" címet viselő dokumentum az alakulatok törzsaltisztjeinek feladatait így összegzi: a kiképzés során mentesítsék a tiszteket, illetve helyettesítsék a hiányzó alantostiszteket; legyenek vezetői és tanácsadói az alosztályok többi altisztjeinek; az alantostiszteket békében és háborúban egyaránt pótolni kellett tudniuk.[68]

A békeállomány tényleges tiszti szükségletét, mondhatni, 1914 júliusára majdnem sikerült előteremteni (206 havidíjas az előírt 267-tel szemben.)

Hasonló volt a helyzet a ténylegesen szolgáló legénységnél, ahol szintén csak 1914 nyarán közelítette meg a meglévő 4211 tüzér a rendszeresített 4305 fős létszámot.[69] A kedvezőtlen létszámviszonyok fő okának a gyorsított felállítást és kiképzést tekinthetjük.

A honvéd tüzércsapattestek békeállomány-viszonyai megközelítőleg azonosak voltak az osztrák—magyar (közös) hadsereg tüzérségéével.[70]

Egy honvéd ágyús üteg békelétszáma 1913—1914-ben 104, a lovasütegé 111 fő volt, míg Oroszországban ezek a számadatok 184 és 180, Franciaországban 113, illetve 178, Németországban 128 valamint 141 főre rúgtak ütegenként.[71]

Külön ki kell térnünk a *tiszti utánpótlás* problémájára, ami nagy fontossággal bírt a tüzérség szempontjából. Az 1912-es év őszén önként jelentkező gyalogsági alantostiszteket osztott be a hadvezetés a császári és királyi hadsereg tüzérségéhez kiképzés céljából. Az erre vonatkozó felhívást még ugyanezen év augusztusában tette közzé a honvéd főparancsnokság. Két évi próbaszolgálat és egy eredményes vizsga letétele után végleg a honvéd tüzérség állományába voltak áthelyezendők. Ezek névsorát Hazai honvédelmi miniszter megküldte Bécsbe. Nagyon szigorú következményeket állított a leendő tisztekkel szemben, például a csapattesteknél félévente kellett vizsgát tenniük. A november elsejével a hadseregbe vezényelt tisztek próbaszolgálati idejét már csak egy évben határozta meg. (Valószínűleg azért, hogy minél előbb rendelkezésre álljanak a képzett tisztek.)[72]

[65] HL Hfp. Tüf. 1914 tf. 46.
[66] HL Hfp. Tüf. 1914 tf. 233.
[67] Az 1912. évi 30. törvénycikk 54. §, 31. tc. 15. §. In: *Rendeleti Közlöny*, 1912. évi 20. száma, 193—235., 237—247. o.
[68] HL Hfp. Tüf. 1913 tf. 642.
[69] HL Hfp. 1914 fp. 6188.
[70] *Berkó:* i. m.: 98. o.; *Felszeghy:* i. m.: 108. o.
[71] KA MKSM 1914 $\frac{18-2}{4-1}$; Der Weltkrieg 1914—1918. Bearbeitet in Reichsarchiv. Berlin, 1930. 508. o.
[72] HL Hfp. 1912 eln. 2426., 2727., 3949.; *Berkó:* i. m.: 79. o.

Főként magyar anyanyelvű, de a közös hadsereg tüzérségénél szolgálatot teljesítő tisztek, altisztek kérték áthelyezésüket a honvédség új fegyvernemével, illetve próbaszolgálatra való beosztásukat. A tiszthiányra tekintettel azonban még gyengébb minőségű tartalékosok jelentkezését is elfogadták.[73] 1913. január 1-jével a közös ágyús ezredekhez újabb 30 főhadnagyot és hadnagyot osztottak be próbaszolgálatra a honvéd gyalogezredek állományából.[74] A honvédelmi miniszter 1913 márciusában átiratokkal, javaslatokkal bombázta a közös hadügyminisztert, melyeknek az volt a lényege, hogy a császári és királyi hadseregbe előző év őszén átvezényelt tisztek egy részét minél előbb a honvéd tüzéralakulatokhoz helyezze vissza a próbaszolgálat folytatására. Ezenkívül kérte Krobatint, hogy abban az évben a mödlingi császári és királyi műszaki akadémiáról kikerülő magyar anyanyelvű akadémikusokat, valamint tartalékos tüzér tisztjelölteket és tényleges szolgálatban álló egyévi önkénteseket a honvéd tüzérség kötelékében teljesítendő szolgálatra szólítsa fel. A felkérésnek a hadügyminiszter eleget is tett.[75]

A tüzérekhez természetesen közvetlenül is osztottak be honvéd gyalogostiszteket próbaszolgálatra. A közös hadseregbeli tisztek, alkalmasságukat bizonyítandó, 1913. szeptember végén — október elején az alakulatoknál, a honvédséghez vezényeltek 1914 januárjában a Ludovika Akadémián tettek elméleti és gyakorlati vizsgát. Az utóbbira berendeltek száma 13 fő volt. A császári és királyi hadseregben befejezett szolgálatuk után a tisztek 1914. január elsejével kerültek át a honvéd tüzérséghez.[76]

Az egyévi önkéntesi szolgálatot már az 1882. évi 39. törvénycikk kiterjesztette a honvédségre. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy 1 évi tényleges szolgálat után védkötelezettségének további tartamára tartalékos állományba került az a személy, aki annak az évnek október elsejéig, amikor besorozták, valamilyen középfokú tanintézetet sikerrel elvégzett, vagy ilyenben érettségi vizsgát tett. Ebbe a kategóriába tartoztak még a tanítók, tanárok, orvosok, állatorvosok, gyógyszerészek. E szolgálati mód rendszerint az állam költségén volt teljesítendő; a lovasságnál, lovagló tüzérségnél, vonatcsapatoknál elvileg csak saját költségükön szolgálhattak önkéntesek. Utóbbiak viszont a csapattestet maguk választhatták. A letöltött egy év után tartalékos hadaprónddá, zászlóssá vagy tisztté léphettek elő.[77]

1913 májusában 3 főben állapították meg a honvéd ágyús osztályokhoz ütegenként felvehető egyévi önkéntesek számát.

A tartalékos tisztek utánpótlására már rögtön a felállítás után helyeztek át a közös hadseregtől körülbelül 30 fő tüzér egyévi önkéntest.[78] Szeptember folyamán ismét sor került áthelyezésekre, ezeket az embereket a honvédségnél a hónap utolsó napján szabadságolták. Ténylegesítésük a következő előléptetési menetrend szerint ment volna végbe: az 1913 szeptemberi tartalékos hadaprónd-jelölt 1914 januárjában már tartalékos hadapród, 1914. november elsején tényleges zászlós, 1915. január elsején pedig már mint tartalékos hadnagy szerepelt volna.[79]

[73] HL Hfp. Tüf. 1913 tf. 507., 521., 522., 538.
[74] HL Hfp. 1913 eln. 211.
[75] KA KM 1913 Abt. 1. 68—3; 68—3.
42 50
[76] HL Hfp. Tüf. 1913 kt. 558., tf. 607., 767.; 1914 tf. 12., 38.
[77] L. az 1912. évi 30. to. 21—25. §-ait.
[78] HL Hfp. Tüf. 1913 tf. 398., 470.; *Berkó:* i. m.: 80. o.
[79] HL Hfp. Tüf. 1913 tf. 760., 937.; fp. 6606.

A ténylegesítésre törekvő tiszteknek és tisztjelölteknek kiegészítő vizsgát kellett tenniük a Ludovikán, amelynek anyaga felölelte a leendő havidíjas teendőinek, átadandó ismereteinek széles palettáját.[80]

1913 októberében Budapesten az 1. honvéd tábori ágyús ezrednél került felállításra tüzér egyévi önkéntesi, illetve tüzér tartalékos tiszti iskola. Az október elsején bevonuló egyévi önkénteseknek 5-én kellett a fővárosban jelentkezniük. Elhelyezésükről és élelmezésükről az első ágyús ezred gondoskodott, a szükséges lovakat a honvéd huszárezredek bocsátották rendelkezésre. Az oktatókat — ezredektől 7, osztályoktól 3 fő — és a legénységet a tüzérség összes alakulatától vezényelték. A 7. és 8. tábori ágyús osztály önkénteseit Zágrábban képezték ki. E tanfolyamokat április—májusban Várpalotára helyezték ki. Az ott végzettek június végéig még gyakorlati képzésben részesültek, ezután kerültek ütegeikhez.[81]

Az egyévi önkénteseknek az ütegnél az altiszti és egyben az alantostiszti szolgálatot kellett elsajátítaniuk. Az alakulat egyik alantostisztje előkészítette őket a szeptember második felében tartandó tartalékostiszti-vizsgára. Az ott megfelelteket a következő év január elsejétől tartalékos hadnagyokká, illetve zászlósokká, vagy hadapródokká nevezhették ki.[82]

Az 1872 óta fennálló Ludovika Akadémián a *tüzértisztek képzését* már az első felállítási tervezetek készítői tervbe vették.[83] Az elhatározást tettek követték, így az 1912/13-as tanévben az Akadémián tüzérosztályt állítottak fel. A tüzérakadémikusok száma évfolyamonként 40 fő volt.

Hangsúlyozottan a jó felvételi eredményű és kiváló képességű hallgatókat válogatták össze. Ruházatuk, felszerelésük megegyezett a többi akadémikuséval, azonban puska helyett kurtályuk volt és lóháton vonultak ki. A képzésükre szolgáló hároméves tanterv teljesen azonos volt a császári és királyi mödlingi műszaki akadémia tüzérosztályaiéval. Ők alkották az első tanévben a gyalogsági akadémikusokkal együtt a Ludovika harmadik századát, amelyet 1913/14-ben a lovassági növendékekkel együttesen, 1914/15-re már önállóan kellett képezniük. Az egész intézet összesen 1 zászlóaljnyi erőt képviselt. Kiképzésüket részben az Akadémia akkori tanárai, részben pedig a közös hadseregtől áthelyezett tüzértisztek végezték, összesen nyolcan. Megtanították őket többek között az 5M. 8 cm-es tábori ágyú, a 99M. 19 cm-es tábori tarack és a 99M. 7 cm-es hegyi ágyú kezelésére. Eleinte súlyos nehézségekkel küszködött a tanintézet vezetősége, hiszen biztosítani kellett a tüzérakadémikusok képzéséhez körülbelül 50 lovat, tüzérségi anyagot, a különböző fegyverek és lövegek mintáit, megfelelő elhelyezést, gyakorlóteret. Ezenkívül nem voltak magyar nyelvű tankönyvek és hiányoztak a tüzér szakkifejezések. Az Akadémia vezetői a közös hadügyminiszter segítségével fokozatosan megoldották ezeket a problémákat. A 40 hallgató közül 20 a soproni honvéd főreáliskolát végzett növendék volt, 20 középiskolában érettségizett, illetve a nagyváradi és pécsi hadapródiskolákból került a tüzérosztályba. Az első évben 37 tüzérakadémikus végzett a 40-ből. Egy-egy évfolyam létszáma egyébként 100 főben, az egész Akadémiáé 300-ban volt megállapítva. A hallgatók száma az 1913/14-es tanévben összesen 264 fő volt. (I. évfolyam 100, II. évfolyam 89, III. évfolyam 75 fő.)

[80] HL Hfp. Tüf. 1914 kt. 241.
[81] HL Hfp. Tüf. 1913 tf. 651.; 1914 tf. 121.
[82] *Berkó:* i. m.: 167. o.
[83] HL HM 9367/Eln. 1912.

Az 1912-ben bevonult hallgatók az első két évet a megszabott tantervek szerint végezték el, a harmadikat a háború kitörése miatt már nem fejezhették be.[84] Az első honvéd tüzérhadnagyokat 1914. október 15-én avatták fel; ők — szám szerint 35-en — tulajdonképpen az iskolapadból rögtön a harctérre kerültek.[85]

A havidíjasok képzésének céljaira a fentebb felsoroltakon kívül még számos tanfolyam is létezett, így például 1913. március 1-jétől, valamint a rá következő esztendőben ugyanakkor, patkolóiskolákba tábori ágyús ezredenként 2, ágyús osztályonként 1—1 főt vezényelt a honvédelmi miniszter.[86]

1913 április közepe és június vége között, majd a következő évben szintén ebben az időszakban, az 1901 óta fennálló hajmáskéri Császári és Királyi Tábori Tüzér Lövőiskola keretein belül tüzér távbeszélő tanfolyam működött, amelynek célja az volt, hogy az oda beosztott honvéd tiszteket és altiszteket a távbeszélő és jelző szolgálat oktatóinak képezzék ki.[87]

Az említett hajmáskéri „lövőiskolába" — ahová 1908-tól évente 1—1 gyaloghadosztály egész tüzérségét vitték iskoladandárként — 1914. április 14. és június 7-e között a honvéd tüzérségtől hallgatóként 10 századost és 8 tartalékos tisztet, a lőiskolai ezred megerősítésére egy hadiállományú ágyús osztályt vezényeltek. A hallgatók számára összesen 441 gránátot és 2199 srapnelt utaltak ki. A tanfolyam végén a résztvevő tiszteknek számot kellett adniuk ott szerzett tudásukról. (Csak a teljesség kedvéért említjük meg, hogy a közös hadsereg hegyi tüzérségének lövőiskolája 1909 óta a Sarajevo melletti Kalinovikban volt.[88]

A honvédelmi miniszter a szintén Hajmáskéren szervezett törzstiszti tájékoztató tanfolyamra — mely 1914. június 15. és július 7-e közötti időben létezett — 3 főt rendelt a tüzérségtől. A tájékoztató tanfolyam rendeltetése az idősebb, előléptetésre alkalmas századosok továbbképzése, ismereteik elmélyítése volt, amit a csapatvezetés terén hasznosíthattak.[89]

1914 júniusában kéthetes tanfolyamot hoztak létre a várpalotai csapatgyakorlótéren, a gyalogságtól áthelyezett tisztek tüzérségi lövészetben történő alapos kiképzése céljából. Ezen összesen 30 hadnagy és főhadnagy vett részt.[90] 1914 első hónapjaiban gyalogsági sítanfolyamokon a tüzérség számára is képeztek ki járőröket, minden ágyús osztálynak egyet-egyet. Az év januárjában külön ilyen jellegű tanfolyamot állított fel a honvédség vezetése Nagyszebenben mellett, amelybe 4 tüzér főtiszt lett vezényelve, akik a későbbiekben tüzér síjárőrök kiképzésére voltak hivatva.[91] A honvéd kiegészítő kerületenként létrehozott kerületi tiszti iskolák eredeti célja gyalogsági főhadnagyok egységes továbbképzése volt. Ezek működését a budapesti és zágrábi kivételével 1913. július 15-től 2 évre felfüggesztették. 1914 folyamán viszont már a tüzérségtől is terveztek behívni oda tiszteket.[92]

[84] *Kurucz Károly:* A tüzérséghez törekvő akadémikusok kiképzése s a magyar királyi honvéd Ludovika Akadémián. MKK 1913. 12. szám, 1145—1148. o.
[85] *Backó:* i. m.: 943—944. o.; *Berkó:* i. m.: 154. o.
[86] HL Hfp. Tüf. 1913 kt. 192.; 1914 tf. 149.
[87] HL Hfp. Tüf. 1913 tf. 330., 356.; 1914 tf. 216.
[88] *Eimannsberger Lajos:* Az osztrák-magyar tüzérség a világháborúban. MKK 1921 10. szám, 575—590. o.
[89] HL Hfp. 1914 eln. 2658., 2677.
[90] HL Hfp. 1914 eln. 2377.
[91] HL Hfp. Tüf. 1914 tf. 4., 224.
[92] HL Hfp. 1912 eln. 2267.; 1914 eln. 2308., Tüf. 1913 tf. 353.

A *legénységi utánpótlás* kérdéskörének vizsgálatánál az 1912-es véd- és honvédségi törvény rendelkezéseiből kell kiindulnunk. Ezek értelmében a honvédség kiegészítése 4 forrásból történhetett: újoncállítás; közös hadseregbeli tartalékosok és póttartalékosok, valamint önként jelentkező havidíjasok és legénység áthelyezése; katonai nevelő- és képző intézetek elvégzése után tiszteknek, vagy tisztjelölteknek felavatott egyének állományba vétele, és végül önkéntesek belépése által. Az újonckontingens a törvények érvényességének első évére 17 500, második évére 21 500, harmadik évétől az azt követő 9 esztendőre 25 000 főt tett ki. Ebbe a számba az egyévi önkéntesek nem számítottak bele. A tényleges szolgálatra kötelezett legénység közül azokat, akik az újoncok bevonulása után a költségvetésben megállapított békelétszám felett voltak, „szabadságolni" kellett. Az újoncszükséglet fedezése után fennmaradókat a póttartalékba helyezték. Ennek megfelelően a honvédség 3 állománycsoporttal rendelkezett: tényleges állomány, tartalék és póttartalék. Az általános védkötelezettség 21-től 32 éves korig tartott, a népfelkelő kötelezettség 19 és 42 éves kor között állott fenn. A tényleges szolgálati idő 2 év volt, majd 10 év következett a tartalékban. Ez a lovasságnál, valamint a lovagló tüzérségnél 3 és 7 évre módosult. A póttartalékban — amely a honvédség hadiállományának és esetleges háborús veszteségeinek fedezésére szolgált — értelemszerűen 12 évet kellett eltölteni.[93]

Ez utóbbi állománycsoportba tartoztak a bevett és törvényesen elismert vallásfelekezetek papjelöltjei, papjai; az öröklött mezei gazdaságok birtokosai; olyan hadkötelesek, akik egyedül tartották el családjukat, rokonságukat. Természetesen a póttartalékba helyezésre feljogosító okmányokat az illetékes sorozóbizottság előtt fel kellett mutatni.

Az újoncállítás a minden év március 1. és április 30. között tartott fősorozáson, illetve a szükségletnek megfelelően, utósorozáson történt. E tevékenységet sorozójárásonként vegyes sorozóbizottságok végezték, ezek voltak hivatva eldönteni a különböző kedvezmények — egyévi tényleges szolgálat, póttartalékba helyezés, szolgálathalasztás — engedélyezését.

A fősorozáson a 21—23 éves védkötelezetteket, valamint a honvédség újoncjutalékának 5%-át kitevő önkénteseket sorozták be. Állományba vételük minden év október 1-jén történt, a szolgálat teljesítését is elvileg ettől a naptól kezdték el. A tényleges szolgálat leteltével a tartalékba történő áthelyezést, a közös hadsereg tartalékából (póttartalékból) a honvédségbe történővel egyetemben, december 31-én kellett végrehajtani.

Évente az aratás után úgynevezett ellenőrzési szemléket tartottak a honvédségnél, amelyeken mindazokat a tartósan szabadságolt tartalékosokat és póttartalékosokat kötelezték megjelenésre, akik abban az évben semmiféle katonai szolgálatot nem teljesítettek.

Szervezési okokból — mint például a honvéd tüzérség felállítása volt 1913-ban — a hadügyminiszter a honvédelmi tárca fejének kívánságára közös hadseregbeli havidíjasokat és legénységi állományúakat helyezhetett át a honvédséghez, azonban ilyen esetben a kiegyenlítést „pótlegény" állításával kellett végrehajtani.[94]

[93] Az 1912. évi 30. tc. 12—13.; a 31. tc. 3—5. §-ai.
[94] A 30. tc. 16—17., 29—32., 34., 41., 80. §-ai.

Az 1912. évi 31. törvénycikk rendelkezéseinek megfelelően a magyar állam területe hadkiegészítés és mozgósítás szempontjából 6 honvédkerületre oszlott, amelyek a kiegészítési és nyilvántartási ügyek ellátására, intézésére további ún. kiegészítő kerületekre tagozódtak.[95] 1913 március elsejétől a honvédkerületek (illetve az oda tartozó honvéd kiegészítő parancsnokságok), valamint a közös hadsereg hadtestjeinek (illetve hadkiegészítő kerületeinek) területe megegyezett. A honvéd kiegészítő kerületek száma a korábbi 28-ról 47-re növekedett, azok mindegyikében egy közös hadseregbeli és egy honvéd kiegészítő parancsnokság működött. Utóbbit valamelyik honvédségi állomáshelyen kellett elhelyezni. Elnevezésükben is az állomás neve szerepelt, pl. „Magyar királyi lévai honvéd kiegészítő parancsnokság." A kerületek száma a világháború megindulásáig nem változott.[96] (A hadtestek és a honvédkerületek területei elhelyezkedését az *1. számú ábra 38. o.* ismerteti.)

Az osztrák—magyar hadsereg 16 hadtest (összesen 112 kiegészítő kerület) területéről nyerte kiegészítését, a császári királyi Landwehr 9 kerületében pedig 59 kiegészítő parancsnokság létezett.[97]

A honvéd tüzérség 1913 tavaszán történt megalakulása előtt a császári és királyi hadseregtől már kiképzett legénységet kapott, így az átadott katonák pótlására a következő év októberében a közös hadsereg tüzér csapattestei számára a magyarországi kiegészítésű kerületekből több újoncot soroztak be.

Az első honvéd tüzér újoncok 1913. október 15-én vonultak be, számuk ágyús ezredenként 387 (és még 50 póttartalékos), ágyús osztályonként 155 (valamint 20 póttartalékba tartozó) volt. A tüzéralakulatok az egész honvédkerület területéről kapták utánpótlásukat. Ennek ellenére előfordult, hogy valamely csapattestnél kevés, vagy éppenséggel túl sok újonc állt rendelkezésre. Az újonckiképzés 10 hétig, a karácsonyi szünetig tartott; az ütegek, valamint a csapatiskolák (pl. üteg- és osztály- altisztképző, hajtóiskolák) rendszeres foglalkozásai csak január elején kezdődtek.[98]

1914 tavaszán a honvéd tüzérezredek azévi újoncjutalékát a következőképpen határozta meg egy miniszteri rendelet: az 1., 4., 5., 6., 7. ezredek mindegyikéhez 224, a 2. és 3. ezredekhez egyenként 168, a 8. ezredhez 280, a lovas tüzérosztályhoz pedig 248 főt kellett behívni, ezen kívül ágyús ezredenként 60 póttartalékost. A póttartalékosok és tartalékállományúak nyilvántartását az alakulatok pótkereténél végezték.[99]

A tüzéralakulatok kiképzése

Az 1912-es védtörvény a kiképzéssel kapcsolatosan is részletes útmutatást ad. Így előírja többek között, hogy a honvédség póttartalékába tartozó személyek békében 10 hétig tartó alapkiképzésben részesüljenek, valamint azt is, a tartalékállományúakkal egyetemben szolgálati kötelezettségük ideje alatt fegyvergyakorlatokra kötelezhetők. A tartalékosokat legfeljebb 4 alkalommal ösz-

[95] A 31. tc. 11. §-a.
[96] Szervi határozványok a magyar királyi honvéd kerületi parancsnokságok számára. Bp., 1913. 3. o.; *Berkó:* i. m.: 57., 130. o.
[97] *Nagy – Pisztrai:* i. m.: 198. o.
[98] HL Hfp. Tüf. 1913 tf. 519., 748., 829.; *Berkó:* i. m.: 98., 126–127. o.
[99] HL Hfp. 1914 fp. 3102.

1.sz. ábra

Az osztrák-magyar hadtestek és a honvédkerületek beosztása 1913-14-ben

szesen 14 hét időre, a póttartalékosokat háromszor 4 hétig tartó gyakorlatozásra hívhatták be.[100]

A honvédelmi miniszter egy 1913 januárjában kiadott rendeletében a februárban tartandó harcszerű és szemléltető *tüzérségi lőgyakorlatok* végrehajtására ütegenként 180 lőszert (180 srapnelt és 60 gránátot) engedélyezett. A muníciót a császári és királyi tüzérszertárakból tervezte vételezni; az összegyűjtött töltényhüvelyeket, gyújtókat a gyakorlatok után a honvéd központi fegyvertárba, Budapestre kellett beszállítani. A lövészetek a közös hadsereg tüzérségi lőterein — amelyek használatáért kártérítést kellett fizetnie a honvédségnek — voltak végrehajtandók.[101]

A tüzérségi felügyelőnek felterjesztett korabeli jelentésekből kiderül, hogy a lőgyakorlatokat az előírás szerint megtartották; mégpedig az 1. tábori ágyús ezred február 19—28-ig Örkényben, a 8. ágyús ezred és a 2. ágyús osztály 24. és 28. között valamint az 1. ágyús osztály 17—18-án Hajmáskéren, a 3. és 4. ágyús osztály 24—25-én Bálincon, a 7. valamint 8. ágyús osztály 13—21. között Zágráb mellett lőtt. Megszabták előre, hogy a kiutalt 180 lőszert (akkori szóhasználattal lövést) nem kell feltétlenül elhasználni.[102]

Később is jellemző volt a tüzérségi munícióval való takarékoskodás.

Hazai miniszter a nyáron tartandó lövészetekre ütegenként 336 lövést (246 srapnelt és 90 gránátot) engedélyezett. E kiszabatból az újoncképzés után tartott egynapos, decemberi szemléltető lövészetekre — amelyek a békeállomáshoz közel eső lőtereken zajlottak le — ütegenként 12 srapnelt kellett félretenni. (1913-ban egyébként a közös tüzérség ütegeinél is ugyanennyi volt a kiutalt lőszermennyiség, azonban már akkor kihangsúlyozták: 400-ra lenne szükség.) Az ugyanazon kerület területén elhelyezett császári és királyi tüzérség által használt lőtereket jelölte ki a gyakorlat végrehajtására. Az ezredben, vagy nagyobb kötelékben való lövést, ahol lehetett, a közös tüzérség alakulataival együtt, az egyazon állomáshelyen elhelyezett honvéd ágyús osztályoknak egyidőben kellett tartaniuk, július második felében.[103]

Az „Áttekintés a magyar királyi honvéd tüzércsapatok lövőgyakorlatairól" elnevezésű táblázat alapján rekonstruálhatjuk, hol és mikor tervezte a hadvezetés a lövészetek végrehajtatását. Eszerint az 1. ágyús ezrednek Örkényben július 17. és augusztus 6.; a 8. ágyús ezrednek a bálinci lőtéren július 25. és augusztus 16.; az 1. és 2. tábori ágyús osztálynak Hajmáskéren július 16. és 26.; a 3., valamint a 4. ágyús osztályoknak Zurányban július 15. és 22.; az 5. ágyús osztálynak Nagysinken július 30. és augusztus 7.; a 6. osztálynak Bálincon július 20. és augusztus 19.; a 7. és 8. osztálynak pedig július 12. és 26. között Virjén kellett lőnie. A lőgyakorlatok üteg-, osztály-, illetve ezredkötelékben folytak. Az adott időben, a felsorolt lőtereken a közös tüzérdandárok ezredei is lőttek, a honvédségi alakulatokkal párhuzamosan. Például a 7. tüzérdandár ezredei Bálincon, a 4. dandár alakulatai Örkényben, a 9. dandár egységei Hajmáskéren, az 5. tüzérdandáréi Zurányban, a 13. dandár Virjén, a 12. pedig Nagysinken. Sőt még együttműködésre is sor került közöttük, amikor július utolsó napjaiban az 1., valamint a 2. tábori ágyús osztály, összevontan, a 9. közös tüzérdandárból alakult ágyús ezred 6. ütegét képezte.[104]

[100] Az 1912. évi 30. tc. 48. §, a 31. tc. 8—9. §-ai.
[101] HL Hfp. Tüf. 1913 tf. 47.
[102] HL Hfp. Tüf. 1913 tf. 2—10., 59., 75., 157.
[103] HL Hfp. Tüf. tf. 335., 351., 408., 1072., 1074., 1089.
[104] HL Hfp. Tüf. 1913 tf. 453., 544.

A Ludovika Akadémia tüzérhallgatói 1913. július 24. és július 18. között Hajmáskéren, a mödlingi akadémia növendékeivel közösen, fogatolási és lőgyakorlatokon vettek részt, amelyek záró lövészetéhez a helybeli 2. honvéd ágyús osztály bocsátotta rendelkezésére az ütegeket és fogatokat.[105]

Ide kívánkozik egy kiegészítés: a honvédelmi miniszter nyáron a honvédség legénységi állományú tagjainak ún. aratási szabadságot engedélyezett, azonban a tüzérségnél szolgálók a kiképzés folyamatosságát megőrzendő csak „rendkívül méltányos és igazolt esetekben" vehették azt igénybe.[106]

Ehhez az is hozzájárult, hogy az új honvéd tüzérségnek kevés idő állt rendelkezésére a lövészetekhez; ami főként abból adódott, hogy a közös lőtereken túl sok üteg lőtt egyszerre, nagy volt a zsúfoltság, sok feladatot kellett a legénységnek rövid idő alatt megoldania. Csak az 1. tábori ágyús ezred volt a kivétel, ez az alakulat betarthatta a kívánatos időbeosztást. A tüzér felügyelő javasolta feletteseinek, hogy a kialakult helyzeten önálló honvédségi tüzér lőterek berendezésével javítsanak. Ezenkívül szóvá tette azt is, legalább 400 lőszert utaljanak ki ütegenként gyakorlatozásra.[107] Az 1914. évi lőszerjavadalmazás mennyisége az előző esztendőhöz képest ütegenként 354 darabra (294 srapnel és 60 gránát) növekedett. Ebben az évben a kialakult gyakorlatnak megfelelően a június vége és augusztus közepe közötti időszakban tervezték a lőgyakorlatok megtartását, az alábbiak szerint: az 1. és 4. tábori ágyús ezred Várpalotán, a 2. ezred Csukáson, a 3. ezred Rimaszécsen, az 5. ezred Nagysinken, a 6. Gyurgyevácon, a 7. ezred és a Ludovika hallgatói Hajmáskéren, a 8. ezred Csukáson, az 1. lovas tüzérosztály Lippán lőtt volna. A nagyobb kötelékekben történő lövésnél ismételten a császári és királyi tüzérdandár-parancsnokokat jelölték ki gyakorlatvezetőül.[108] 1914 nyarán az egyes tüzér csapattestek valószínűleg egészen a mozgósítás elrendeléséig folytatták a lövészetet.

A közös hadsereggel együttesen használt tüzérségi lőterek részbeni tehermentesítésére a várpalotai csapatgyakorlóteret és Csukáson az erre kiszemelt területet 1914 július elsejéig lőtérnek kellett berendezni, erre a célra egyenként 30 000 koronát utalt ki a honvédelmi miniszter.[109]

Az előírások szerint a négyszög alakú lőtérnek legalább 8x4 km-es nagyságúnak kellett lennie. A lőtérrel kapcsolatos ügyek intézésére ún. lőtérbizottságot állítottak fel, amelynek egy elnök százados és még két tiszt voltak a tagjai. A lövészetek időpontjáról, az útlezárások helyéről a polgári hatóságokat időben értesíteni kellett, a terület pedig, ahol a lövészet folyt, őrökkel volt biztosítandó. A csapatparancsnokoknak előírták, hogy a lőgyakorlatok lezajlása után az ott szerzett tapasztalatokról a tüzérdandár-parancsnokságnak jelentést írjanak. A gyakorlat alatt keletkezett károkat (pl. a mezőgazdasági művelésben lévő területeken, erdőkben) megtérítette a honvédség. A tüzérségi lőtéren a különböző harchelyzeteket és ellenséget utánzó, szilárdan rögzített, eldűlő és mozgó célok, kötött léggömbök voltak.[110]

[105] HL Hfp. Tüf. 1913 tf. 544.; *Kurucz*: i. m., MKK 1913 12. szám, 1146. o.
[106] HL Hfp. Tüf. 1913 tf. 566.
[107] HL Hfp. Tüf. 1913 tf. 959., 960.
[108] HL Hfp. 1914 eln. 321., 2375., 4607., 4608.
[109] HL Hfp. 1914 eln. 1948.; Tüf. 1914 tf. 321.
[110] Utasítás a magyar királyi honvéd tábori tüzérség lövőgyakorlataira. I. füzet. Bp., 1914. 1–13. o.

A lövegnél — amelynek parancsnoka egy irányzó főtüzér volt — a kezelő tüzérek mindegyike meghatározott teendőket végzett. Őket valamennyi kezelési műveletre ki kellett képezni, hogy minden eshetőségre számítva, létszámcsökkenés (értsd háborús körülmények között bekövetkezett sebesülés, elhalálozás) esetén, ha tartalék legénység nem állna rendelkezésre, a megmaradók is ki tudják szolgálni a rendszeresített 5 mintájú ágyút.

A kezelésnél az összes műveletet gyorslépésben — szükség esetén futólépésben — kellett végezni. Tüzelés közben megengedett volt, hogy a kezelők gyapotot tegyenek fülükbe. A lövegvezető a lövegállást általában vízszintes helyen választotta ki, a lőszeres félkocsi rúdjával előre, az ágyú mellett kb. 1,5 m-re állott. A lőszert a kocsiszekrényből ládástól vették ki, majd később azokat az üres töltényhüvelyekkel megrakva ugyanoda helyezték vissza. A lövegeknél használatos 5 mintájú srapnelek és gránátok időzítése ún. időzítőkulcs, vagy időzítővilla segítségével, a 8 mintájúaké puszta kézzel történt. A töltésnél ketten működtek közre, közben az irányzó főtüzér végezte az ágyú irányzását. Ez kétféleképpen történhetett: *közvetlen irányzás* esetén — amit akkor alkalmaztak, ha a cél a tüzelőállásból látható volt — az ún. irányzóvonalak (a célgömb és a lövegirányzék nézőkéje által alkotott egyenesek) célpontra történő irányzásával adták meg az oldal- és a magassági irányt. *Közvetett, vagy megosztott irányzásról* akkor volt szó, ha a célt az irányzó nem látta. Ilyenkor az oldal- és a magassági irányt külön-külön, — megosztva — kellett beállítani. A lövés az elsütőzsinór megrántásával ment végbe, a zár nyitása után kivetődött üres hüvelyt pedig az egyik tüzér a lőszeresládába rejtette. A kezelők a töltőfogásokat vezényszavakra végezték, a „tüzet szüntess" jeleként füttyszó hangzott el.[111]

A nyári lőgyakorlatok és a *csapat-, vagy őszi fegyvergyakorlatok* között nem telt el sok idő. A honvéd tüzéralakulatok 1913-ban már a honvéd gyaloghadosztályok kötelékében vettek részt a fegyvergyakorlatokon, amelyeknek időtartama, első ízben, a korábbi 5 hétről 4 hétre csökkent. A gyakorlatozást a kedvezőtlen időjárási viszonyok miatt a közös hadsereg alakulataival egyidőben befejezték csapataink.[112]

A honvédséghez a gyakorlatok idejére a császári és királyi hadseregtől osztottak be műszaki, vonat, egészségügyi és élelmezési osztagokat, intézeteket.[113] Ütegenként 4 darab négyfogatú lőszerkocsit és 1 hatfogatú eszközkocsit utalt ki a honvédelmi miniszter. A hivatalosan augusztus közepétől szeptember első feléig tartó időszakban az egyes gyaloghadosztályokkal és lovascsapatokkal, valamint a hadrendileg azokhoz beosztott közös tüzérezredekkel együtt hajtottak végre meghatározott feladatokat, hadmozdulatokat az alábbiak szerint: az 1. honvéd tábori ágyús ezred és a 2. tábori ágyús osztály a 40. honvéd gyaloghadosztály dandáraival, valamint a császári és királyi 13. huszárezreddel együttesen Endréd, Szőllős, Györök, Kárád térségében; a 8. honvéd ágyús ezred és a 6. ágyús osztály a 20. gyaloghadosztállyal, valamint a 4. honvéd huszárezred 2. osztályának törzsével Rakamaz, Nagyfalu, Pócspetri, Kállósemjén közelében; az 1. honvéd ágyús osztály a 41. honvéd gyaloghadosztály alakulataival, a császári és királyi 12. ágyús ezreddel, ezenkívül a 4. honvéd huszár-

[111] Tüzérismeretek. 5 mintájú 8 cm tábori ágyú. Bp., 1913. 46—47., 52., 58—60., 63., 66., 84. o.; *Coffin de Depaix Géza:* Tüzérségi zsebkönyv a tábori és hegyi tüzérségről. Bp., 1911. 148. o. *Szabó Arthur:* A korszerű tüzérség. Győr, 1927. 25—26. o.
[112] HL Hfp. 1913 eln. 2735., 2955., Tüf. 1913 tf. 714., 753.
[113] *Berkó:* i. m.: 58. o.; HL Hfp. 1913 eln. 1041., fp. 3645.

ezred törzsével Veszprém, Várpalota, Zirc körzetében; a 3. ágyús osztály a 39. honvéd gyaloghadosztály csapataival, a közös 15. huszárezreddel és az osztrák—magyar 18. tábori ágyús ezreddel közösen Kassa, Gálszécs, Varannó mellett; a 4. honvéd ágyús osztály a 37. honvéd gyaloghadosztállyal, a császári és királyi 5. huszárezreddel, valamint a 13. közös ágyús ezreddel Pápa, Városlőd közelében; az 5. tábori ágyús osztály a 38. honvéd gyaloghadosztály, a császári és királyi 2. huszárezred és a 34. közös tábori ágyús ezred alakulataival az Ivánfalva, Szentágota, Lepes, Morgonda, Vesződ által határolt területen; a 7. honvéd ágyús osztály a 42. honvéd gyaloghadosztály csapataival, a 10. honvéd huszárezred 1. osztályának törzsével, valamint a császári és királyi 89. tábori ágyús ezreddel Daruvár, Okolica térségében, a 8. ágyús osztály pedig a 23. honvéd gyaloghadosztállyal, a 4. honvéd huszárezred 1. osztályának törzsével és a közös hadsereg 20. tábori ágyús ezredével gyakorlatozott Bálinc, Székás, Lugos közelében.[114]

Szeptember első napjaiban zajlottak az ún. zárógyakorlatok, így például a 37. és 41. gyaloghadosztályokból alakított kombinált hadosztályé, amelyen az 1. és 4. honvéd tábori ágyús osztályok összevontan, mint „kombinált 1. számú honvéd tábori ágyús osztály" vettek részt. Ugyanakkor pedig az 5. honvéd ágyús osztály egyik hadiállományú ütege a császári és királyi 12. hadtest kétnapos támadó gyakorlatán tevékenykedett. A tüzér- és gyalogcsapatok együttműködésének megszilárdítására nagy hangsúlyt helyezett a honvéd felső vezetés. ezekre a gyakorlatokra minden hadosztály tüzérsége 100 gránátot és 200 srapnelt kapott.[115]

A tüzérség alakulatai egyébként állomáshelyeikről menetet végrehajtva jutottak el a gyakorlatok körzetébe. Az elöljáró parancsnokoknak szeptemberben a fegyvergyakorlatokról ún. zárjelentést kellett készíteniük.

1914-ből szintén maradtak fenn tervezetek az őszi gyakorlatokkal kapcsolatosan. Az előző évihez hasonlóan ezeket is 28 napra tervezték, az 1—6. tábori ágyús ezredet az I—VI. honvédkerület gyaloghadosztályaihoz, a 7.-et a 41., a 8.-at a 20. gyaloghadosztályhoz, az 1. lovas tüzérosztályt az 5. honvéd lovashadosztály kötelékébe kívánta beosztani a honvédelmi minisztérium. A honvéd gyaloghadosztályok tüzérségének megerősítésére ismételten szerepeltek a tervezetben közös tüzérezredek. A dokumentum szerzői felhívják a figyelmet a gyalogsággal való közös gyakorlás fontosságára, amely célra 81 gránát és 219 srapnel kiutalását helyezték kilátásba.[116]

Hazai honvédelmi miniszter a tüzérség állományából a honvédség másik két fegyvernemével is tervezett beosztani tiszteket a fennállás második évében — a gyalogság és a lovasság harcmódjának megismerése céljából, ezen kívül pedig a közös hadsereg árkász csapataihoz is a nagyobb tábori erődítési —. illetve várharc-gyakorlatok tartamára.[117]

A tüzérségi felügyelő, illetve a honvéd főparancsnok élt a szabályzatokban lefektetett szemlejogával. Kárász tábornok már a kezdet kezdetén, 1913 februárjában megtekintette a csapatok lőgyakorlatait. A nyári lövészetek és a csapatgyakorlatok tartama alatt is tett szemleutazásokat, amikoris a gyaloghadosztályokhoz és a közös egységekhez beosztott honvéd tüzéreket nézte meg.

[114] HL Hfp. 1913 eln. 1354., 2548.
[115] HL Hfp. 1913 eln. 2753., fp. 5645., Tüf. 1913 tf. 544., 680.
[116] HL Hfp. 1914 eln. 3003.
[117] HL Hfp. 1914 eln. 2940.

A felsoroltakon kívül főként az alakulatok elhelyezési körülményeiről, a legénység anyagi ellátottságáról, a kiképzés folyamatosságáról, a löveganyag és a lóállomány állapotának minéműségéről győződött meg személyesen májusban, júniusban, illetve decemberben.[118] 1914-ben már az új ezredek és a lovas tüzérosztály felett tartott szemléket, ezzel párhuzamosan a honvéd főparancsnok az év első hónapjától folyamatosan szemlézte a tüzér csapattesteket.[119]

A közös hadsereg helyőrségi menet- és harcgyakorlatain is részt vettek honvéd tüzéregységek, többek között 1914 januárjában az 1. tábori ágyús ezred 1 hadiállományú ütege a IV. hadtestnél.[120]

Ugyanabban a hónapban a tüzérfelügyelő intézkedésére, a csapattesteknél az ezredek, illetve a törzsek parancsnokainak vezetésével ún. alkalmazó megbeszéléseket kellett tartani, melynek lényege az volt, hogy a résztvevők elméletben tárgyalták meg a tüzérezred alkalmazási, irányítási problémáit menetben, illetve harcban. E megbeszéléseken a tényleges tiszteken kívül a próbaszolgálatra oda beosztottak is jelen voltak.[121]

A honvéd tüzérséghez 1913 április, május hónapban az összes tartalékos tisztet, valamint a tartalékos legénységi állományt is 28 napos fegyvergyakorlatra hívták be, ennek következtében az őszi csapatgyakorlatokon e tisztek már nem voltak jelen. Augusztusban csak annyi tartalékos, illetve póttartalékos hajtó- és kezelőtüzér kapott behívót, ahány ember elegendő volt az eszköz- és lőszereskocsik fogatolásához, majd a gyakorlatozás letelte után azonnal szabadságolták őket. Érdekes, hogy a tényleges állomány menetben tette meg az utat a kijelölt körletekbe, ugyanakkor a nem ténylegesek vasúton utazhattak.[122]

Az 1914-es esztendőben az 1 évvel korábban sorozáson részt vett kiképzetlen póttartalékosoknak április 15-től tízhetes kiképzésre kellett bevonulniuk, amit a pótkereteknél vagy a lőszertelep-kereteknél kaptak meg.[123]

Az év hátralevő részében a tartalékos tiszteket és legénységet a tavaszi ütegkiképzés (IV. 15— VI. 15. között), valamint a nyári lő- és az őszi fegyvergyakorlatok idejére tervezte a miniszter beszólítani.[124]

Az eddig elmondottakból is kitűnik, hogy a honvédség „új fegyvernemének" állományába tartozó katonák mielőbbi és eredményes kiképzése míly nagy jelentőséggel bírt — amit természetesen a hadvezetés is szorgalmazott — és ami 1914 nyaráig többé-kevésbé meg is valósult.

[118] HL Hfp. Tüf. 1913 tf. 475., 497., 680., 960., 1106., kt. 529.
[119] HL Hfp. 1914 eln. 15., 35., 40., Tüf. 1914 tf. 206., 274., 286.
[120] HL Hfp. Tüf. 1913 tf. 1153., 1914 tf. 18.
[121] HL Hfp. Tüf. 1914 tf. 9.
[122] HL Hfp. 1913 eln. 1041., Tüf. 1913 408., 595., 599., 726.
[123] HL Hfp. Tüf. 1914 tf. 110.
[124] HL Hfp. 1914 eln. 1121., 1272., 2394.

Tibor Balla

THE ROYAL HUNGARIAN HONVÉD ARTILLERY, 1912—1914

Summary

The Royal Hungarian Honvéd Army, having existed between 1868 and 1918, had an own artillery service only from 1913. This study follows the history of the Honvéd artillery with attention from March 1913 to August 1914 with special attention to the events preceding to the composition of the service, the process of organization and to the changes in the organizational system; treats the development of the effective force, the questions of training concerning the officers and the rank and file either; the organization of the reserves — always in comparison with the parallel service of the Army of the Austro-Hungarian Monarchy and with those of other European armies.

Tibor Balla

L'ARTILLERIE ROYALE HONGROISE DE HONVEDS, 1912—1914

Résumé

Le Honved royal hongrois (l'armée nationale hongroise), existant entre 1868 et 1918 ne disposait d'artillerie qu'á partir de 1913. L'essai suit l'hstoire de l'artillerie de honveds à partir du mois de mars 1913 jusqu'au mois d'août 1914. L'auteur présente brièvement les antécédents de la formation de cette catégorie d'arme, le déroulement de l'organisation, les changements de l'organisme; il s'occupe également des effectifs, il esquisse le système de formation et de recrutement de officiers des troupiers; et là où cela est possible, l'auteur compare cette artillerie à celle de l'armée de la Monarchie Austro-Hongroise et d'autres pays européens.

Tibor Balla

DIE KÖNIGLICH-UNGARISCHE HONVÉD-ARTILLERIE 1912—1914

Resumee

Die Königlich-Ungarische Honvédarmee, die zwischen 1868 und 1918 bestand, verfügte erst ab 1913 über eine Artillerie.

Im vorliegenden Aufsatz wird die Geschichte der Honvéd-Artillerie vom März 1913 bis zum August 1914 verfolgt. Der Autor behandelt kurz die Vorgeschichte der Aufstellung dieser Waffengattung, die Abwicklung der organisatorischen Arbeit und die Veränderungen der Organisation. Er geht auf die Standesveränderungen ein; skizziert das Ausbildungs- und Nachschubsystem des Offizierkorps und der Mannschaft und vergleicht — wenn möglich — die ungarische Artillerie mit der von anderen europäischen Staaten.

Тибор Балла

ВЕНГЕРСКАЯ КОРОЛЕВСКАЯ ГОНВЕДСКАЯ АРТИЛЛЕРИЯ В 1912—1914 ГГ.

Резюме

Венгерская королевская гонведская армия, существовавшая в период 1868—1918 гг., имела артиллерию всеголишьначиная с 1913 года.

Автор статьи прослеживает историю гонведской артиллерии, начиная с марта 1913 года до августа 1914 года. Исследователь коротко описывает предпосылки формирования этого рода войск, проведение организационных работ, организационно-штатные изменения в армии. Автор останавливается на анализе складывания соотношений численных составов, характеризует систему боевой подготовки офицеров и рядового состава и пополнения их. Там, где это возможно, автор сопоставляет гонведскую артиллерию с артиллерией армии Австро—Венгерской Монархии и армий других европейских государств.

KÖZLEMÉNYEK

CSIKÁNY TAMÁS

A TÜZÉRSÉGI LŐSZERUTÁNPÓTLÁS RENDSZERE ÉS PROBLÉMÁI 1848—1849-BEN

A hadművészet egyik legkevésbé látványos. de meghatározó területe az ellátás, utánpótlás. Az 1848—49-es szabadságharc eseményeinek vizsgálatakor sem kerülhető meg e kérdés, annál is inkább, mivel annak eseményeit többször, meghatározó módon befolyásolta. Az utánpótlás széles területet felölelő rendszeréből a hadieseményekre közvetlen hatással volt a lőszerellátás szervezetének működése. Ezen ág egyik legproblematikusabb területének a tüzérségi lőszerutánpótlás bizonyult.

A kiépített rendszer — amelynek szinte észrevétlenül kellett volna kiszolgálnia a csapatok igényeit — több okra visszavezethetően nem minden esetben működött kellő színvonalon. Ennek okait keresve — eltekintve a lőszergyártás problémáitól — vizsgáljuk azt, hogy milyen rendszert szerveztek és működtettek annak érdekében, hogy a hadianyag a gyáraktól eljusson a csapatokhoz.

A császári-királyi hadsereg tüzérségének lőszerellátási rendszere

A császári-királyi hadseregnek békében a lövegek, lőszerek és egyéb tüzéreszközök karbantartására és tárolására már kialakult rendszere volt. E feladatok ellátására a „szerintézetek" hálózata biztosította a birodalom területén a készletek arányos elosztását. Ezt a szervezetet, a tábori tüzérséggel együtt, a tábori és házi tüzérségi főszerhivatal irányította. A készletek tárolására felállított szerházakat kerületekhez osztották be. A magyarországi kerület központja, a helyőrségi tüzérigazgatóság Budán, fiókintézetei Pozsonyban, Komáromban, Kassán és Lipótváron voltak.[1] Az erdélyi kerület központja Kolozsvár volt, fiókja Nagyszebenben,[2] a szlavóniai kerület fiókjait Péterváradról irányították;[3] Rácsán és Nagyszigeten települtek. Magyarország területén volt a bánáti kerület, Temesvár központtal, hozzá tartozott Arad és Alibunár.[4]

Szükség esetén e szervezeten keresztül intézkedett a főszerhivatal a tüzérezredek állományából kiállított ütegek lövegekkel és lőszerrel történő felszerelésére, valamint a tartalékok, tábori raktárak felállítására.[5]

A tábori ütegek rendszerint 4 ágyúból és 2 tarackból álltak. Minden lövegnél volt egy lőszeres kocsi, illetve az ütegnél további 6 különböző rendeltetésű kocsi. A lőszerkészletek egy részét az ütegek a lőszeres kocsikon, illetve az ún.

[1] *Anton Semek:* Gesichte der K. und K. Wermacht (Wien, 1905.) IV. 578. o.
[2] Uo. 575. o.
[3] Uo. 576. o.
[4] Uo. 577. o.
[5] *Joseph Freiherr von Smola:* Handbuch für K.K. österreichische Artillerie Offiziere. Wien, 1839. 207. o.

„böröcztárban", a lovaslövegek a lőszertalpakon lévő ládákban vitték magukkal.[6]

Az *1. sz. táblázat*ban foglalt mennyiség azonban csak valamivel több mint a fele volt annak, amivel az ütegnek rendelkeznie kellett. A többit a különböző szintű tartalékok szállították. Ezek azonban ennél nagyobb mennyiség befogadására is fel voltak készülve, 6 fontos gyalogüteg esetén például a tartalékra háruló mennyiség négyszeresére, amelyet 20 kétfogatú és 8 négyfogatú szekéren szállítottak.

1. sz. táblázat

Az ütegek lőszerkészlete

	golyó	kartács	gránát	ágyú	tarack	világító-golyó	összesen*
	lövedék			sörétszelence			
3 gy. ü.	528	144	160	32	32	6	870
6 gy. ü.	640	136	160	12	32	6	974
12 gy. ü.	280	120	160	8	32	6	598
18 gy. ü.	224	32	108		12		376
lov. ü.	480	104	124	16	30	4	742

* ágyú-sörét szelence nélkül

A császári-királyi hadsereg hadrendjét a háborús működéshez alapvetően megváltoztatták. Míg békében külön-külön fegyvernemi ezredeknél folyt a kiképzés, háborúban ezeket olyan önálló hadtestekké alakították át, melyekben a kor követelményeinek megfelelően mindhárom fegyvernem képviseltette magát. A hadtesteken belül hadosztályok, dandárok álltak fel. Dandáronként már 1—2 üteg nagyságú tüzérséget is szerveztek és létrehoztak hadosztály- és hadtest-tüzértartalékot is. A hadsereget hadtestek alkották. Ennél a két szintnél már szerveztek lőszer- és tüzérségi anyagtartalékot is.

A hadtesteknél segélytartalékot hoztak létre, melynek nagyságát mindig a kötelék erejének és a feladatának megfelelően határozták meg. Ezt általában lőszer vonatkozásában a rendelkezésre álló kétfogatú lőszeres kocsik negyede, harmada képezte, valamint néhány négyfogatú kocsi, melyek a tartaléklőszeren kívül a tartalék kerekeket, a lövegfelszereléseket, illetve más anyagi készleteket szállították. A tartaléknak szoros kapcsolatot kellett tartania a hadtest-parancsnoksággal. A lőszerkocsik egy része közvetlenül a csapatok mögött, másik része pedig fél—egy óra menetnek megfelelő távolságra, jól biztosított helyen települt.

A következő tagozat a hadseregszintű, ún. főtartalék volt, amely két osztályból állt, az első és a második tartalékosztályból. Az első osztály lőszer- és egyéb felszerelés tekintetében nagyságban és összetételben hasonló volt az előző tagozathoz. Ez a tartalék közvetlenül a hadseregparancsnok alárendeltségébe tartozott, így a főhadiszállás mellett települt, míg csatanapokon a harcrend

[6] Uo. 222. o.

közepe mögött 1—2 órányi menetre, lehetőleg főútvonalhoz közel helyezkedett el.

A második tartalék osztályt a megmaradt kétfogatú lőszeres kocsik fele-harmada, illetve azon négyfogatú kocsik képezték, melyek a kovácsműhelyt, illetve az egyéb anyagi készleteket, tartozékokat szállították. A második osztály az első mögött, 4—6 órai távolságra, több részlegben helyezkedett el.

A következő fokozat a nehéztartalék volt. Az itt található négyfogatú kocsikon volt a fennmaradó lőszerhányad és minden egyéb felszerelés, mely még a tüzérség készletét képezte. Ez a tartalék a második osztály mögött, további 4—6 órára települt.

A fenti elemek képezték a hadsereg mozgó tartalékait, amelyeken kívül volt egy állandó fő tábori raktár. Ez végezte az előzők kiegészítését, feltöltése a békében telepített raktárakból, intézetekből történt. Az utánpótlás megkönnyítése céljából a fő tábori raktár a hadműveleti vonalon jól járható utak mentén, illetve jól hajózható folyók mentén fiókraktárakat is telepíthetett.

Az ütegeknél, illetve a mozgó raktáraknál volt a lövegek számára meghatározott lőszermennyiség, melyet a fontosabb lövegtípusokra vonatkozva a *2. sz táblázat 49. o.* mutat.

Ezt a rendszert a császári-királyi tüzérség számára szabályzatok írták elő; megszervezése és fenntartása biztosította a folyamatos pótlást, kiegészítést. Rendelkezésére álltak a szükséges fogatok, készletek; a kiszolgáló személyzetet a tüzérezredek, illetve a „szekerészet" képezte ki.

Ezt a rendszert ismerték azon tüzértisztek is, akik a honvédsereg utánpótlását igyekezték megszervezni, így nyilván valami hasonló kialakítására törekedtek. Szabályzat, intézkedés, ennek megszervezésére nem született, illetve a feltételek is sokkal kedvezőtlenebbek voltak. Ezt elsősorban a tüzérszemélyzet, illetve az anyagi készletek, ezen belül is a szekerek hiánya okozta. A tüzérség számára készült szabályzat ugyan átveszi a császári-királyi hadseregben érvényes kézikönyv, a Handbuch előírásait a szállítandó készletek, illetve a két és négyfogatú kocsik felszerelése tekintetében, de más előírás magyar nyelven nem született.[7] Erre pedig azért is nagy szükség lett volna, mert az ütegek nagysága is más volt. A honvédtüzérségnél 6 ágyú mellett 2 tarack alkotott egy üteget.

A honvédtüzérség lőszerutánpótlási rendszerének kialakítása és működtetése

A hadügyi kérdéseket felemásan megoldó áprilisi törvények a magyar felső vezetés számára nehézzé tették a rendelkezésre álló hadianyagkészlet felmérését is. A minisztertanács már az április 16-ai ülésen foglalkozott a hadianyagok számbavételének kérdéseivel.[8] Kétséges azonban, hogy a tisztázatlan viszonyok miatt a kormány valós képet kapott a készletekről. A hadieseményekmegindulásához a megfelelő mennyiség mindenesetre a rendelkezésre állt, amit mi sem bizonyít jobban, mint az augusztusban megkötött csereszerződés, melynek ér-

[7] Tábori utasítás, gyalogság, lovasság és tüzérség. Pest, 1849. c. munka mellékletei.
[8] *F. Kiss Erzsébet:* Az 1848—49. évi minisztertanácsi jegyzőkönyvek, Budapest, 1989. 25. o.

2. számú táblázat

Lőszermennyiség a' tábori lövegek számára egy tábori fölszerelésnél,

Mindenn közönséges	3 fontos ágyuhoz	270 darab golyó- . . .) 54 „ 3latos sörétkartács-) töltény 14 „ „ „ szelenczével együtt	
	6 fontos ágyuhoz	256 darab golyó- . . . . .) 29 „ 3latos sörét-) 29 „ 6 „ „) kartács-) töltény 11 „ 3 „ „ sörétszelenczével együtt	
	12 fontos ágyuhoz	198 darab golyó- . . . . .) 16 „ 3latos sörét-) 29 „ 6 „ „) kartács-) töltény 25 „ 32 „ „) 7 „ 3 „ „ sörétszelenczével együtt	
	18 fontos ágyuhoz	216 darab golyó- . . . . .) 36 „ 6latos sörétkartács-) töltény	
	7 fontos közönséges taraczk-	175 darab pattantyu 31 „ 6latos sörét-szelencze 6 „ fénygolyó	64 dar. a 12lat.) 124 „ „20 „) 86 „ „32 „) löportöltényből
	7 fontos hosszu taraczkhoz	170 darab pattantyu 26 „ 6latos sörét-szelencze 4 „ fénygolyó	60 dar. a 12lat.) 80 „ „20 „) 80 „ „42 „) 92 „ „56 „) löportöltényből
	10 fontos közönséges taraczk-	198 darab pattantyu 18 „ 10latossörét-szelencze	96 dar. a 24lat.) 96 „ „36 „) 96 „ „54 „) löportöltényből
Lovas-	6 fontos ágyuhoz	216 darab golyó- . . . . .) 24 „ 3latos sörét-) 26 „ 6 „ „) kartács) 12 „ 3 „ „ sörét-szelencze	löpor-töltény, és
	7 fontos taraczk számára.	157 darab pattantyu 30 „ sörétszelencze 5 „ fénygolyó	60 darab a 12 lat.) 120 „ „ 20 „) 80 „ „ 32 „) löpor-töltény.

Mi ezen löszerből az ütegeknél, részint a löszertár.kban, részint a' lövegtalyigák és raknyergekben utánhordatik, már előbb kimutattatott, a maradék segély gyanánt a könnyü és nehéz tartaléknál a létező tartalék-járműveken elosztva szokott vitetni; mint töltetnek meg ezen tartalék-járművek löveg-löszerrel a következő tábla mutatja.

telmében gyalogsági lőszerért 7 és 6 fontos lövedéket adott a magyar fél Ausztriának.

A legjelentősebb lőszerkészletek Komáromban, Pétervárad on és Eszéken álltak rendelkezésre, e várak parancsnoksága kész is volt együttműködni, míg Aradról, Temesvárról és Gyulafehérvárról jelentős készleteket ez utóbbi hiánya miatt nem lehetett elhozatni. Az említett raktárakon, illetve a lőszerszerelést végrehajtó szerházak készletén kívül az utánpótlás fő forrása a pesti Újépületben beindított lőszergyártó üzem volt.

A felhalmozás központja Pest, illetve Buda volt. Innen szállították a lőszert hajón, „álladalmi" szekereken, illetve kirendelt előfogatokon a csapatokhoz. A kiszállított utánpótlást a megalakított lőszertartalék-oszlopok fogadták.

Az 1848 nyarán kitört délvidéki kisháborúban kezdetben a tüzérség részéről meghatározó módon az 5. tüzérezred ütegei vettek részt. Az ezek kiszolgálására összeállított segélytartalék rendszerint Szegeden állomásozott. A tartalékhoz augusztusban két tiszt és 12 tüzér volt beosztva.[9] A hadszíntér és az ott harcoló erők nagysága további tartalékok létrehozását nem igényelte: a közelben lévő raktárak gyors utánpótlást tettek lehetővé. Pétervárad, kezdetben Eszék és Temesvár készletei biztosították a szükséges mennyiséget. Kossuth szeptemberi szegedi útja és azon intézkedése, hogy a várost meg kell erősíteni és készleteket kell felhalmozni, tovább javította az ellátás lehetőségeit.

A tüzérezred állományából rendelték ki a Jellacic ellen összeállított hadsereg segélytartalékát; a szállított készletek a pákozdi csatában elégségesek voltak.

Nagyobb gondot jelentett később az osztrák határnál állomásozó csapatok ellátása, mivel tábori raktárakat nem hoztak létre, így a lőszerellátás főként a fővárosokból történt.

Október 16-án Kossuth arra szólította fel Kaufmann hadügyminisztériumi titkárt, hogy a tüzérdandár-parancsnokságot utasítsa: minden mozgathatóvá tehető löveget és a hozzá tartozó lőszert a lehető legnagyobb mennyiségben küldjön Móga táborába.[10]

Ezen intézkedés annál is inkább időszerű volt, mert a táborban tartózkodó kormánybiztosok már másnap jelentették, hogy elsősorban a gyalogsági lőszer, de a tüzérlőszer is fogytán van.[11] Kérésükre az Országos Honvédelmi Bizottmány (OHB) utasította a hadügyminisztériumot (HM), hogy Győrbe minél gyorsabban szállíttasson lőszert.[12]

Október 22-én Kossuth már személyesen írt Láhner alezredesnek, a HM felfegyverzési és tüzérségi osztálya vezetőjének, hogy a lőszerkészletek felmérése mellett a lehető legnagyobb szállítmányt küldje az osztrák határhoz. Gyalogsági lőszerszállítmányok mellett, melyek 12-től folyamatosan indultak a táborba, nagyobb mennyiségű tüzérségi lőszer 23-án indult útnak. Minden ágyú- és taracktípushoz elsősorban lőportöltéseket, kartácsszelencéket küldtek, több mint 27 ezer darabot.[13]

[9] Magyar Országos Levéltár (OL) Az 1848–49. minisztériumi levéltár. Vegyes iratok 1848–49. (H. 89.) 8. Katonai állományi és szolgálati táblák. Az 5. tü.e. törzs és szolgálati kimutatása augusztus hóra.

[10] Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén, 1848. szeptember – december 11. *Kossuth Lajos* összes munkái, XIII. (KLÖM XIII.) (Szerkesztette: *Barta István*) Bp., 1952. 220. o., 127. c.

[11] KLÖM XIII. 243. o., 145.

[12] KLÖM XIII. 247. o., 149.

[13] OL Az 1848–49. minisztériumi levéltár, Országos Honvédelmi Bizottmány iratai, 1848–1849. (H 2) 1848: 1597/E.

A fővárosból látták el lőszerrel a főtábort, a szerbek ellen harcoló haderőt, az erdélyi hadszínteret, illetve Perczel ezredes táborába is innen küldtek utánpótlást. E többirányú feladat ellátása azonban azt eredményezte, hogy a lőszerkészlet rohamosan fogyott. A hiány megszüntetése érdekében rendelte el Mészáros Lázár hadügyminiszter, hogy Pétervárадról és Eszékről 2000 q ágyúlőport, 60 q puskalőport, 20 ezer 12 fontos golyót, 15 ezer különféle 6 fontos lövedéket, 3500 db 7 fontos gránátot, emellett 8 db 12 fontos ágyúcsövet és 4 db 12 fontos táboriágyú-talpat küldjenek a fővárosba. A szállítások elősegítésére Mészáros az OHB-től kormánybiztosok kinevezését kérte.[14]

Az október 30-ai schwechati csatában lőszerhiány ugyan nem lépett fel, de a tüzérség a lőszerkészletét teljes egészében elhasználta. Ennek pótlására Kossuth már másnap sürgető levelet írt az OHB-nak, hogy a lehető leggyorsabban szállítsanak 6 és 12 fontos lőszert Pozsonyba.[15]

Ugyancsak a főhadsereg érdekeit szolgálta volna Kossuth azon intézkedése, melynek értelmében Komáromban is fel kell halmozni lőszert, illetve hogy lőszerkészítő ház felállítását szorgalmazta.[16] Ez utóbbi intézkedése azonban már nem valósult meg.

A főhadsereg számára kiszállított lőszert a rendszeresített lőszerkocsik híján a Pozsony-környéki helységekből kiállított fogatok szállították. November elején a hadsereg lőszerkészlete 75 szekérre fért fel.[17]

A lőszert az ütegek, a hadosztályonként szervezett lőszertartalékok és a főlőszertartalék tárolta. A hadosztály-lőszertartalékok a csapatokhoz közel, könnyen megközelíthető helyen települtek, a délen lévő hadosztályé Parndorfban, a másik kettőé Pozsonyban. A főlőszertartalékot Komáromban helyezték el, ami a vízi szállítás miatt volt előnyös.[18]

A főtartalék viszonylag nagy távolságra történt elhelyezése azt jelzi, hogy a tüzérség vezetői a csaták, ütközetek közben az ütegeknél, illetve a többi tartaléknál lévő lőszerekkel számoltak, azt elegendőnek tartották. A hadosztálytartalék feltöltése a főlőszertartalék készletéből történt.

November végén a honvédütegek száma már meghaladta a „régi" ütegekét, ugyanígy a lőszertartalékokat kezelő állományánál is megjelentek a honvéd szervezetek. A főhadseregnél, a későbbi fel-dunai hadtestnél a lőszerellátás e szervei 1849 februárjáig megmaradtak.

November második felére a felső vezetés felismerte, hogy az egy központból szervezett ellátás tarthatatlan, szükséges további raktárak létrehozása. Ezt támasztotta alá az is, hogy Schlik altábornagy hadteste december 6-án Galicia felől átlépte a határt, illetve a katasztrófális erdélyi helyzet. Az új hadszínterek lőszerellátását minél előbb meg kellett oldani.

Az ország északkeleti felében elhelyezendő lőszerraktár kérdésében Kossuth november 18-án intézkedett, felszólítva a HM-et, hogy Kassán, vagy Ungváron állítson fel egy állandó raktárt.[19] Ez ugyan nem valósult meg, viszont létrehoztak az ott állomásozó csapatok részére is egy lőszerraktárat, Bydeskuthy Ernő százados parancsnoksága alatt. Ebből látták el a felső-tiszai hadtestet (gyalogsági és) tüzérségi lőszerrel. Az utánpótlás szervezettebbé tételének ér-

[14] OL H 2 1848: 2005/E.
[15] KLÖM XIII. 317. o., 211.
[16] KLÖM XIII. 338. o., 224.
[17] KLÖM XIII. 362. o., 238. Csányi László jelentése az OHB-nak.
[18] OL H 2 1848: 5510.
[19] KLÖM XIII. 487. o., 313.

dekében a hadtestnél elrendelték a lőszerkimutatások és igénylések felterjesztését, valamint azt is, hogy a lőszertárból csak nyugta ellenében adhatnak ki lőszert.[20]

A lőszertár őrzéséről folyamatosan gondoskodtak. A csapatok után előfogatokkal szállították az utánpótlást, amelyeknek kirendelésére állandó intézkedések történtek. A lőszerraktárból az utánpótlás a hadtesttartalékhoz került és onnan vételeztek a zászlóaljak, ütegek.

A fővárosok kiürítése után a hadianyaggyár Nagyváradra költözött. Az átszállítás bonyolult szervező munkát igényelt. Az OHB a térparancsnokokon keresztül intézkedett az előfogatok kiállítására, a biztosítás megszervezésére. A raktárkészletek áttelepítése után a harcoló csapatokhoz közelebb kerülve, a hatékonyabban tudták ellátni a felső-tiszai és a Tiszánál álló Perczel-hadtestet is. A meglévő lőszerekkel kapcsolatban az átszállításokon túl az is nehézséget jelentett, hogy a kimutatásokat még Pesten elégette Kaufmann százados, a tüzérségi osztály vezetője.[21] A rendelkezésre álló lőszerekről a felső vezetésnek ismét csak kevés információja volt, ezért minden hadtesttől és csapattól újra be kellett kérni a kimutatásokat, igényléseket.

A felső-tiszai hadtest ellátásának további javítása érdekében létrehoztak egy tartalékosztályt, amely felállítandó mozgó lőszerraktár kezelését kapta feladatul. Vezetésével Szépy hadnagyot, a II. 6 fontos üteg parancsnokát bízták meg. E tagozat működéséről február 1-jétől tudunk, amikor a parancsnoka Nyíregyházáról, a felső-tiszai hadtest parancsnokához írt egy jelentést. Ebben felterjesztette az elküldött lőszerek mennyiségét és minőségét. A lőszerraktár személyzete képes volt töltények szerelésére, gyutacskészítésre is.[22] A tartalékosztály létszáma február 13-án 1 fő tiszt, 1 tűzmester, 6 tizedes, 9 főágyús, 12 alágyús volt.[23]

A lőszerraktár nem sokáig működött Nyíregyházán. Szépy hadnagy a helyi térparancsnokon keresztül február 6-án kapott parancsot arra, hogy azonnal költözzön át Rakamazra. Az áttelepülést a felső-tiszai hadtest tervezett előrenyomulása indokolta, melynek a célja a fel-dunai hadtesttel együtt a Schlik-hadtest bekerítése volt.

A lőszerraktár személyzete a 170 rakasz és 2 hordó lőszert még aznap átszállította. A lőszer elhelyezése a helyi kormánybiztossal és bíróval egyetértésben egy, a falu Tisza felé eső részében lévő elhagyott vendégfogadóban történt.[24] Február 11-én a debreceni lőszerraktártól egy szállítmányt küldtek ide, mely tüzérségi lőszereket tartalmazott. Ez a jelentős lőszermennyiség már aggodalommal töltötte el a raktár parancsnokát, mivel csekély számú tüzéreivel sem az őrzés-védelmet, sem — pl. tűzvész esetén — a mentést nem tudta volna megoldani. Kérte ezért, hogy a raktárát, 34 szekérnyi készletével, szállítsák biztonságosabb helyre, illetve megfelő őrséggel lássák el. Kérte ugyanakkor, hogy mentsék fel e kevéssé hálás feladat ellátása alól.[25] Ez utóbbi kérését nem méltányolták ugyan, de más hely keresésére intézkedtek. Február 18-án, miután

[20] Hadtörténelmi Levéltár (HL) Az 1848–49. évi szabadságharc iratai (1848/49.) I/169.
[21] OL H 2 1849. 1183. A január 29-én küldött jelentésében a HM közölte ezt az OHB-vel, elsősorban a lőszerszállítmányok összeállításánál hiányoztak ezen iratok.
[22] HL 1848/49. 11/348.
[23] HL 1848/49. 13/349.
[24] HL 1848/49. 12/502.
[25] HL 1848/49. 13/349.

a hadtest 43. zászlóaljától kirendelt őrmester átvett 12 és fél rakasz tüzérségi lőszert, a lőszerraktár átköltözött Tokajba.[26]

A mozgóraktár felállításával jelentősen nőtt a felső-tiszai hadtest lőszerellátásának szervezettsége. Nem kellett utánpótlásért Debrecenbe, illetve Nagyváradra menni, hanem a mozgóraktár készleteiből lehetett pótolni a fogyást. A lőszer ütegek közötti elosztása, illetve tartalékolása a hadtest Bydeskuthy százados vezette lőszerraktáránál történt.

A főparancsnokság átvétele után hasonló rendszer megvalósítására törekedett Dembinski is, amikor Törökszentmiklósra és Tiszafüredre is tartalék kiegészítő lőszer szállítását kérte.[27] Ezen raktárak felállításának igénye már megfelelt a februárra tervezett támadó hadjárat elképzeléseinek. Ennek megfelelően, mivel a főerő támadását Eger—Gyöngyös—Hatvan irányába tervezték, elsősorban Tiszafüredre szállítottak lőszert.[28] A hadteseknél kialakult ellátási rendszert a hadsereg hadrendi változása ellenére nem változtatták meg, ezzel kapcsolatos szervezési intézkedés nem ismert.

A február 26—27-ei kápolnai csatában a lőszerutánpótlás jól működött. A több helyen fellelhető utalás, hogy helyenként fogytán volt a lőszer, nehézségeket okozott ugyan, de a csata kimenetelét nem befolyásolta. A honvéd tüzérség lőszerfelhasználásáról nem áll rendelkezésre adat, de azt tudjuk, hogy a szemben álló fél a két nap alatt 6000 db lőszert lőtt el.[29] Ehhez hasonló lehetett a lőszerfogyasztás a honvédtüzérségnél is. Ha ezt a számot vesszük alapul, akkor ez ütegenként 545 lövést jelent.[30] Mivel egy 6 fontos löveg 194 lőszert tudott a böröctárban és a lőszeres kocsiján vinni, a mennyiség a kétnapos csatára is elegendő volt.

Nem minden üteg vett azonban részt egyforma intenzitással a küzdelemben, így előfordult, hogy pótolni kellett a készletet. Ez az első csatanap végén, illetve a csata közben történt meg. Csata közben az ütegek a lőszeres kocsikról végezték az utánpótlást úgy, hogy mindig a kocsik feléről hordták a lőszert. Miután azok kiürültek, elmentek a lőszertartalékhoz, vételezni. Ez idő alatt a maradék kocsikról végezték a töltést. A másfajta lövedéket használó tarackoknál azonban, ha elfogyott a lőszer, a lövegeknek kellett a tartalékhoz elhajtaniuk.[31] Ez fordult elő a Poeltenberg-hadosztályhoz tartozó I. lovasütegnél, amely az éjszakai menetek miatt nem kapta meg a lőszerutánpótlást.

A csata után az egységesítés, illetve a lőszerellátás javítása érdekében a hadsereg tüzérparancsnoka intézkedett a tartalék tüzérség és lőszer alkalmazására. Psotta alezredes március 14-én rendelte el, hogy ezentúl az illetékes parancsnokok napiparancsban szabjanak feladatot a lőszertartaléknak, illetve mindenki ismerje annak települési helyét. Meghatározta a dandárparancsnokoknak, hogy a kötelékükbe beosztott tüzérségnek úgy szabjanak feladatot, hogy az önállóan tudjon tevékenykedni. Olyan meneteknél, amikor várható az ellenséggel való találkozás, szétbontakozáskor a tartalékütegeket és a tartaléklőszert is ki kell adni a dandárokhoz. A hadtest szintű főtartalék helyét úgy határozta meg, hogy az az arcvonaltól egy órai távolságra legyen és ezzel a

[26] HL 1848/49. 14/91.
[27] HL 1848/49. 11/15.
[28] HL 1848/49. 15/134. Február 26-án 30 szekérből álló szállítmányt állítottak össze, melyet a megfelelő őrség kiállítása után másnap indítottak útnak.
[29] *Gelich Rikhárd:* Magyarország függetlenségi harca, 1848—49-ben. Budapest, 1882. II. k. 439. o.
[30] 11 üteggel számolva, amelyek a csatában résztvevő hadosztályok tüzérsége volt.
[31] *Sáfrány Mihály* emlékiratai. (összeállíttotta: *Vitéz Sáfrány Géza*) Miskolc, 1941. 46—47. o.

dandárparancsnokok és az ütegparancsnokok is tisztában legyenek. Ezt napiparancsban, vagy legalább szóbeli közléssel mindenkinek tudomására kellett hozni.[32]

Márciusban a hadsereg szervezeti változásával együtt megváltozott a lőszerutánpótlási rendszer is. A hadtestek Tiszánál történt összpontosítása miatt a hadsereg és Debrecen, illetve Nagyvárad között egy közbeeső raktárat kellett telepíteni. Erre Karcagon került sor. Ez volt a hadsereg tábori lőszerraktára.[33]

A hadsereg főtartalékának összeállítását Psotta alezredes szabályozta. Az egész készletet három részre osztotta és bár ezek egy helyen települtek, a hadtestek ellátása csak a meghatározott részből történhetett.[34] A főtartalék a II. (Aulich) hadtest mögött menetelt, illetve települt.

A hadtesteknél különbözőképpen szervezték meg a lőszertartalék kezelését. A különböző szintű tartalékokra egységes megegyezés nem volt. Helyenként segélytartaléknak nevezték, máskor lőszertári parancsnokságnak, vagy egyszerűen tartaléknak. Később kialakult a hadtesteknél a segély-, a hadseregeknél a főtartalék megnevezés. A segélytartalék felépítése azonban hadtestenként is más és más volt. A II. (Aulich) hadtestnél tüzérségi tartalékként szerepelt és állományába különböző részlegek tartoztak a következő megnevezéssel:[35]

5. tábori tüzérezred(!)	Klinger szds.	16 fő
Katonai szekerésztest	Fridrich fhdgy.	76 fő
Katonai szekerésztest	Boros hdgy.	76 fő
Honvéd tüzértartaléktest	Kemény hdgy.	74 fő
116. rendes ütegfogat	Radeicsich hdgy.	36 fő

Más hadtesteknél ennél egyszerűbb volt a felépítés: egy kötelékben szerepelt. A VII. (Görgei) hadtestnél a segélytartalék megnevezést alkalmazták; Malek főhadnagy parancsnoksága alatt 86 fő és 65 fogatos ló állt.[36]

A lőszertartalék kérdésével kapcsolatban még ebben a hónapban a HM is intézkedett, elsősorban a kimutatások pontos vezetésével és kezelésével. Utasította a miniszter a tábori tüzér főigazgatóságot, hogy a még mindig betöltetlen karcagi raktár élére tüzértisztet rendeljen. Szükségesnek látta továbbá, hogy az I. (Klapka) hadtesttől Bydeskuthy százados helyett, aki eredetileg lovas hadapród volt, a lőszertartalék parancsnokává egy tüzértisztet nevezzen ki.[37] Erre az időszakra már kialakult az 1848 végére jellemző egyközpontú ellátás helyett az egységes raktárrendszer. Jelentősebb raktár volt Debrecenben, Aradon, Gyulán, Kolozsváron és Szegeden. Elsősorban ezekbe szállítottak Nagyváradról gyalogsági és tüzérségi lőszert. Előfordult azonban, hogy a hadseregheznek közvetlenül is küldtek lőszert, így Karcagra a tábori lőszerraktárhoz, a fő tartalékhoz, ami márciusban többnyire Tiszafüreden volt, de küldtek még Kisújszállásra is az I. (Klapka) hadtesthez.[38]

[32] HL 1848/49. 16/597. Ezen intézkedés azonban nem a napiparancsok megszokott formájában, hanem csak minden formai megkötés nélküli levélben íródott.
[33] HL 1848/49. 17/176., 19/329.
[34] HL 1848/49. 17/221. 1849. március 15-én.
[35] HL 1848/49. 17/615.
[36] HL 1848/49. 16/439.
[37] HL 1848/49. 18/143. 1849. március 22-én.
[38] HL 1848/49. 19/388.

A meginduló tavaszi hadjárat kezdetére kialakult tehát egy lőszerellátási rendszer, melynek felépítése, tagoltsága biztosította a folyamatos ellátást. A kérdés fokozottabb figyelembe vétele abban is megnyilvánult, hogy a különböző szintű parancsnokok általában napiparancsban intézkedtek a lőszertartalékok helyéről, feladatáról, a fedezőerőkről, de még az előfogatokról is. A segélytartaléknak a hadtest főhadiszállásával együtt kellett mozognia, míg a lőszer-főtartalék a Máriássy-tartalékhadosztály, majd annak feloszlatása után II. (Aulich) hadtest mögött haladt. Ez utóbbi fedezésére április 1-jén a Hajdú-csapattól egy lovasszázadot, két gyalogszázadot és két löveget jelöltek ki.[39] A főtartalék általában kétnaponta kapott parancsot állásváltásra. Miután a csapatok mozgását is lassítva átkelt a Tiszán, április 1-jén és 2-án Besenyőn, 3—4-én Kápolnán, 5—6-á Gyöngyösön települt, ahonnan Dányra irányították.

Az első napok sűrű harccselekményei miatt fellépő fokozott lőszerigényt a főtartalék egyre nehezebben tudta kielégíteni. A Karcagtól való távolság egyre nőtt, ugyanakkor a csapatok szinte folyamatos pótlást igényeltek. Szakács János százados, a főlőszertartalék parancsnoka, 6-án egy tisztet küldött Karcagra, hogy szükség esetén akár Nagyváradra is menjen el lőszerért. A III. (Damjanich) hadtest segélytartalékától 7-én beküldött Boros tűzmester már nem talált sem 6 fontos golyóhoz töltést, sem gránátot, így 6 üres kocsival őt is Karcag felé irányították.[40] A III. (Damjanich) hadtestnél fellépő hiány azonban nem lehetett általános, mert például a II. (Aulich) hadtest segélytartaléka még olyan készletekkel rendelkezett, amelyet nem tudott szállítani. Az ütegenkénti javadalmazás még rendelkezésre állt.[41]

Az isaszegi csatában az I. (Klapka) és a III. (Damjanich) hadtest a lőszerkészletét felhasználta, így a főtartalékból, annak feltöltése nélkül, a hadjáratot nem lehetett tovább folytatni. Az utánpótlás elmaradásának az volt az oka, hogy a tartalék az égő Királyerdőn nem tudott átjönni, így meg kellett várni míg az lehetővé válik.

A főtartalék gyors kiürülése intézkedésre késztette Görgeit, így az április 7-ei gödöllői tanácskozás egyik fontos kérdése a lőszerellátás javítása volt. A haditerv módosulása, mely szerint a hadjárat következő célja Komárom felmentése, a lőszerutánpótlás útvonalának megváltoztatását is maga után vonta. Az addigi Tiszafüred—Gyöngyös útvonal helyett Tiszafüred—Miskolc—Balassagyarmat—Ipolyság irányába kellett a szállításokat folytatni. Ezt az elhatározást az indokolta, hogy mivel az osztrák főerő lekötésére mindössze egy hadtest, a II. (Aulich) hadtest, illetve az Asbóth-, majd a Kmety-hadosztály maradt Pestnél, sikertelenség esetén az utánpótlási vonalak veszélybe kerülhettek. A további intézkedések közé tartozott, hogy Kossuth azonnal levelet írt az OHB-hoz, melyben lőszerellátmányok küldését szorgalmazta. Ettől függetlenül azonban éppen ezen a napon indítottak útnak 50 kocsi lőszert és — mint az egy jelentésből kiderül — 10-én újabb 50-et.[42] Kossuth április 8-án Kovács Károly százados, kormányelnöki titkárt bízta meg, hogy menjen

[39] HL 1848/49. 19/306.
[40] OL Görgey Arthur 1848—49. (H 115.) I. doboz. Iratok 1848. szeptember-1849. április.
[41] HL 1848/49. 21/103 c.
[42] Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. 1849. január 01 — április 14. *Kossuth Lajos* összes munkái. XIV. (KLÖM XIV.) (Szerkesztette: *Barta István)* 861. o., 513. Az OHB tudósításai Kossuthhoz, április 11-ről.

vissza Nagyvárad felé és az útban lévő kocsikat a főhadiszállás felé indítsa útba.[43]

Április 10-én a HM tábori osztálya intézkedett a karcagi raktár parancsnoka, Waagner őrnagy felé, hogy a főhadsereghez közelebb, Szolnokra települjön át.[44] A parancs vételéről Waagner értesítette Psotta alezredest is, azon kiegészítéssel, hogy fel kell készülnie Pest elfoglalása után az ottani hadianyag felmérésre is egy tiszt kiküldésére.[45]

Közben a szállítás, nem kis nehézségek árán, de folyt. A szállítmányok mennyiségéről és céljáról Kovács százados jelentéséből tudunk. Április 8-ai indulásakor azt a feladatot kapta, hogy azon szállítmányokat, amelyekkel találkozik, Gyöngyösre irányítsa, ahol megkapja a további parancsot. Ezen a napon már találkozott egy szállítmánnyal, amelyet az a tiszt vezetett, akit 6-án a lőszer-főtartaléktól küldtek Nagyváradra. Ez a 60 kocsi még aznap a fősereg után indult. Kovács százados a szállítási útvonalon fekvő helységek értesítése után, melyben fogatok kiállítását kérte, a karcagi raktártól 44 kocsi lőszert vételezett és elindult Tiszafüred felé. Mivel itt váltófogatok nem voltak, a fuvarosok és a lovak megfelelő ellátása után másnap Gyöngyösre folytatta útját, ahová 12-én délelőtt érkeztek meg az első kocsik. Mivel a gyöngyösi térparancsnokság nem kapott utasítást a szállítmányokkal kapcsolatban, Kovács futárt küldött a főhadsereg parancsnokságához, további intézkedéseket kérve. Másnap először Karcag felől egy 33 kocsiból álló szállítmány érkezett, majd Debrecenből 21 nagy kocsi, melynek rakományát Gyöngyösön 40 kocsira rakták át. A következő karcagi szállítmány 31 kocsiból állt, illetve még egy további szállítást is jeleztek, Szalay hadnagy vezetésével. Ez utóbbi tiszt parancsnoksága alatt 30 kocsi indult el.

Még ugyanaznap visszaérkezett a futár, azzal a paranccsal, hogy a szállítmányokat Egeren át Losonc felé indítsák útba. A nagy kerülő miatt ezt az utasítást csak a Szalay hadnagy-féle szállítmányhoz küldték el, a többi számára új parancsot kértek. A futár által hozott következő intézkedés értelmében a lőszeres kocsiknak Hatvanig kellett előre menniük. Kovács százados, amikor 15-én megérkezett, a helyi térparancsnoktól megkapta a következő utasítást, melynek értelmében a következő célállomás a nagyoroszi főhadiszállás volt. A parancs vétele után a 33 kocsiból álló szállítmány útba indult, a többi csak az előfogatok körül kialakult nehézségek rendezése után, másnap, 16-án.[46]

Időközben, 12-én, Vácra érkezett egy 42 kocsiból álló szállítmány és a városon kívül a lőszert a főtartalék számára átadták.[47] Április 17-én újabb szállítmány indult a hadsereg után 1744 db 6 fontos ágyúlőszerrel és nagy mennyiségű kézilőfegyver-tölténnyel. Feltehetően ugyanezen a napon, Tiszafüreden át, kerülő úton, további 1080 db 12 fontos, 3408 db 6 fontos és 1240 db 3 fontos ágyú- és gyalogsági lőszert küldtek.[48] *(3. sz. táblázat, 57. o.).*

[43] KLÖM XIV. 848. o., 504. d.
[44] HL 1848/49. 21/66.
[45] HL 1848/49. 21/87.
[46] OL H 2 1849: 6180.
[47] OL H 115 1. doboz.
[48] Uo.

Lőszer főraktár.

3. sz. táblázat
Szolnok

KIMUTATÁS

a bevételezett és a táborba kiszállított lőszerekről

Dátum			Éles töltények															Gyutacs	Kupak	Gyújtó
			ágyúk			kartácsok			gránát	gyalogos			lovas							
			12	6	3	12	6	úr golyó 12 font	12 font	gyutacsos	kupakos	kovás	huszár karabély	karabély	pisztoly					
			font																	
hó	nap		darab																	
Ápr.	17.	Bevétel Nagyváradról 179 kocsi érk.	600	3024	1200	150	240	40		15600	310200	306000	15600	13200	60000				14800
	18.	Nagyváradról 6 kocsi érk.		144	24														252000	
	20.	Rakamazról szállítmány érk.	580			290			80			4000	4794		1300					
		Debrecenből szállítmány érk.									6000	30000					1500		10000	4580
		Összes bevétel	1180	3168	1224	440	240	40	80	15600	316200	340000	20394	13200	61300		1500		262000	19380
Ápr.	17.	Kiadva Vasút segítségével a HDS-hez		1520			224			2400	244200	306000			60000				120000	14800
		Vasút segítségével Tiszafüred felé	160	1648	1200	80	16			13200			15600						72000	
		Vasút segítségével Tiszafüred felé	600			240		40			66000	24000	4794						18000	2290
		Összes kiadás	760	3168	1200	320	240	40	80	15600	316200	330000	20394		60000				210000	17090
		Helyben maradt	420		24	120						10000		13200	1300		1500		52000	2290

Szolnok, 1849. ápr. 29.

Waagner őrgy.

Április 17-én kapta meg a parancsot Waagner őrnagy arra is, hogy Hatvanban egy fiók-lőszertárt állítson fel egy alkalmas tiszt vezetésével. A Nagyváradról érkező lőszereket ezután oda kellett továbbítania.[49] A fiókraktár készletének helyes összeállítása érdekében másnap Waagner kérte a hadseregfőparancsnokságot, hogy az igényét lőszerfajtánként küldje meg.[50] Egy szállítmányt — melyet a HM-től kapott hadrend és lőszerszükséglet szerint állítottak össze — Waagner személyesen vitt Vácra, annak reményében, hogy ott újabb intézkedést kap. Reményeiben azonban csalatkoznia kellett, hisz ekkor a főhadiszállás már nem volt ott. Parancsra azért is nagy szüksége lett volna, mert április 14-e óta, amikoris az útvonal módosításáról kapott intézkedést, más, a tevékenységét meghatározó utasítás a hadseregtől nem érkezett.[51] Élő volt a kapcsolata a HM-el és Nagyváraddal, ahonnan utasítások érkeztek ugyen, de a főhadsereg helyzetével kapcsolatban onnan is csak késve tudták tájékoztatni.

Nagyváradról április 20-án indult útnak egy nagy szállítmány a következő mennyiséggel:[52]

„13 00 db gyucsa

192	6 fontos	}
60	12 fontos	}
20	7 fontos rövid vetágyú pattantyú	
30	7 fontos hosszú vetágyú gránátkartács	
2600	3	} golyó } tölték
4000	6	} golyó } tölték
870	12	} golyó } tölték
720	3 fontos	} } tölték
480	6 fontos	} } tölték
80	12 fontos	} } tölték
180	12 fontos űrgolyó kartács	} tölték
85 000	gyutacs	
151 800	kupakos	
88 000	lőkupak	

Lukács alezredes"

A kölcsönös információhiány ellenére a hadsereg főtartaléka rendelkezett a csapatok ellátásához szükséges készletekkel. Április 14-én a hátramaradó II. (Aulich) hadtestnek küldött Vácról kiegészítést,[53] majd 17-én a biztosítási feladatot ellátó Kmety-hadosztály Szécsényben vehette át a szükséges készleteket.[54]

[49] Uo.
[50] Uo.
[51] Uo.
[52] OL H 2 1849: 5981. A gyucsát a gyújtólyukba helyezték, ez közvetítette a kanóc tüzét a töltethez.
[53] HL 1848/49. 37 37. a.
[54] HL 1848 49. 22 300.

Április 19-én a nagysallói csatában lőszerhiány nem lépett fel. Az I. (Klapka) hadtestnél a lőszertartalékkal kapcsolatban azonban nem volt minden rendben. Mivel a tartalék parancsnoka, Sándor főhadnagy a csatában nem vett részt, a tartalék lőszert a harcokhoz túl közel helyezték el. Emiatt Klapka a főhadnagyot fogságba helyeztette és a Kazinczy-hadosztály törvényszéke elé állíttatta. Az eseményektől való távolmaradása, illetve az érkező lőszertartalékokkal kapcsolatos gondatlansága miatt Carabelli századosnak, a hadtest tüzérparancsnokának napiparancsban szintén rosszallását fejezte ki.[55]

A főhadsereg megnyúlt utánpótlási vonalainak a biztosítását a Kmety-hadosztályon kívül — egyéb feladataik mellett — a Horváth-, a Görgey- és Beniczky-különítmények is fedezték. Ez okból vonult a VII. (Gáspár) hadtest is Perbétére Komárom helyett. Az utánpótlás beérkezését elsősorban a Miskolc—Losonc—Ipolyság—Léva irányából várták. Ebbe az irányba küldte ki futárait, járőreit Psotta a szállítmányok minél gyorsabb beérkezésének érdekében. Mindezen intézkedések ellenére azonban előfordult, hogy szállítmányok, intézkedések hiányában, vesztegeltek. 22-én a lévai térparancsnokság jelentette a hadseregparancsnokságnak, hogy aznap 8 szállítókocsi lőszer érkezett a városba, de sem a kíséretében, sem a már ott lévő készleteknél nem volt tiszt, hanem csak 3 tűzmester, néhány emberrel. Sürgősen felelős személyeket kértek, akik a szállítmány további felügyeletét átveszik és útját elősegítik.[56] Psotta 25-én jelentette, hogy az általa kijelölt két tűzmester a tartalékokkal nagy valószínűséggel 3 napi menetre van. Jelentette ugyanakkor, hogy szállítmányok csak nagy nehézségek árán haladnak, mivel sem előfogatokat, sem élelmet az adott területen már nem lehet találni. Az előttük járó hadseregek már elvitték a fogatokat és a vidéket felélték.[57]

A lőszerszállítmányok felkutatásán kívül a hadseregparancsnokság nagy reményeket fűzött a Komárom várában található készletekhez is. Guyonnak, mielőtt a várba indult volna, Görgei feladatul szabta, hogy ott a tábori lövegek részére lőszereket készíttessen elő. Ebben is csalódnia kellett azonban, a várba hamarabb bejutott Lenkey 26-án jelentette, hogy nagy a hiány, főleg 6 fontos golyókban. Más űrméretű lövegekhez, illetve röppentyűhöz még volt lőszer.[58]

Az utánpótlás lelassulása, illetve az április 26-án kialakult hosszú csata azt eredményezte, hogy az I. (Klapka) és a III. (Damjanich) hadtest egész készletét elhasználta. Mivel a főtartalék a Duna bal partján maradt, az utánpótlás a híd leterheltsége, ill. időszakonkénti használhatatlansága miatt onnan nem volt lehetséges. Azt, hogy akkor a főtartaléknál volt lőszer, illetve hogy nem sokkal később kapott, az bizonyítja, hogy a VII. (Poeltenberg) hadtest parancsnoka 28-án a Liptay, illetve a Kossuth dandárnak napiparancsban rendelte el, hogy a főtartalékból 5—5 hordó töltetet vegyen át.[59]

A komáromi csata után a főhadsereg a VII. (Poeltenberg) hadtest 2 hadosztályának kivételével Buda felé folytatta menetét. A komáromi várparancsnoknak Görgei meghagyta, hogy az érkező utánpótlást irányítsa utánuk.[60]

[55] HL 1848/49. 22/549.
[56] HL 1848/49. 23/341.
[57] OL H 115 1. doboz.
[58] Uo.
[59] HL 1848/49. 24/437. Ez valószínüleg nem tüzérségi lőszer, de megléte azt jelzi, hogy a tartalékok még rendelkeztek némi készlettel.
[60] OL H 115 2. doboz. Iratok 1849. május–augusztus. Május 5-én Guyon 1536 db. tüzérségi lőszert küldött a főhadsereg után.

Ugyanezen a napon Waagner őrnagy is parancsot kapott, hogy siessen Pestre az ott található lőszerek felmérésére, illetve tegye meg az előkészületeket a lőszergyártás beindítása érdekében. A szolnoki lőszertár parancsnoka is ismételt utasítást kapott, hogy a felsőmagyaroszági hadtest számára Tokajban raktárt állítson fel.[61] Ez utóbbi intézkedést a HM Dembinski sürgetésére adta ki.[62] Hasonló értelmű parancsot kapott a debreceni és a nagyváradi raktár is.

Görgei a Pesten elvégzendő feladatokat pontosította Waagner számára. Számvevőség felállítását rendelte el 6 fő tüzértiszttel és 2 dolgozó századdal. E szerv feladata a lőszergyártás felügyelete, az ellátás megszervezése volt. A lőszer főraktárnak a parancs értelmében ismét Pestre kellett települnie.[63]

A budai várat körülzáró csapatok lőszerellátása a szállítás távolságának csökkenése, a csapatok egy helyben tartózkodása miatt fokozatosan helyreállt. A HM május elején ismételten kimutatások felterjesztését kérte az utánpótlások helyes összeállításának érdekében.[64]

A vár módszeres lövetésének óriási lőszerfelhasználása nyomán újból fellépő hiányokat a Szolnokról érkező szállítmányokkal szüntették meg. A tábori lövegek kevés kárt okoztak, a védőművekre szinte hatástalanok voltak. Hamar bebizonyosodott, hogy ostromlövegek nélkül lehetetlen a várat bevenni. E lövegeket Guyon tábornoknak kellett elküldenie Komáromból, melyek némi késedelem után 16-ára kerültek tüzelőállásba. A négy 24 fontos és egy 18 fontos ágyúhoz a lőszert szintén Komáromból biztosították. A lövegekkel elküldött lőszer azonban mindössze két napra volt elegendő, így újabb szállítmányok útbaindítására volt szükség. Az ezen üteg által tört rés, a többi üteg összehangolt tüze, illetve a tüzérség eredményét kihasználó honvédzászlóaljak rohama következtében május 21-ére a vár elesett.

A budai vár bevétele után — a főparancsnok haditerve értelmében — ismét az osztrák fősereg megsemmisítése érdekében kellett a csapatokat átcsoportosítani. Ennek megfelelően a raktárak elhelyezésén is változtatni kellett. Kossuth még május 8-án rendelkezett a HM felé, hogy Komárom várát megfelő lőszerkészlettel kell ellátni, illetve lehetővé kell tenni — műhelyek telepítésével —, hogy ott lőszerkészítés folyjon. Mivel Görgei a támadás fő irányát a Duna bal partján, a Vág mentén álló osztrák csapatok ellen határozta meg, a hadsereg mozgó lőszerraktárát Vácra helyezték át.[65] A raktár helyes elhelyezése érdekében a Központi Táborkari Iroda (KTI)[66] felszólította a váci térparancsnokot, hogy keressen a városban egy száraz és kevéssé tűzveszélyes helyen lévő, jól megközelíthető épületet.[67]

A KTI intézkedett a hadrendi változások érdekében is. Ezen változások érintették a tüzércsapatokat, nem változott meg azonban az utánpótlás rendszere. Az utánpótlás szervezettebb végrehajtása az iroda tevékenysége révén biztosítottabb volt. A május 29-ei intézkedés már felhívta a figyelmet a készletek és a lőszerkiegészítés fontosságára.[68]

[61] OL H 115 1. doboz.
[62] OL H 2 1849: 6167.
[63] OL H 115 2. doboz.
[64] Uo.
[65] HL 1848–49. 30/448.
[66] A KTI-t Görgey május végén hozta létre, az összes magyarországi csapatok tevékenységének összehangolására. Vezetője Bayer József volt.
[67] HL 1848/49. 31/43.
[68] HL 1848/49. 30/389.

Mindezen intézkedések kevésnek bizonyultak akkor, ha a hadtesteknél nem tartották be az utánpótlás biztosításával kapcsolatos rendszabályokat. Hogy ilyen is előfordult, azt jól bizonyítja. Nagysándor tábornok június 17-ei parancsa. Az I. hadtest parancsnoka kifogásolta, hogy csaták, ütközetek után a zászlóaljaknál, ütegeknél és a hadosztályoknál nem töltötték fel a lőszerkészleteket. Megparancsolta ezért, hogy csata után néhány órán belül ezt hajtsák végre, különben hadbíróság elé állítja a felelősöket. A tüzérparancsnok kötelességévé tette, hogy a csapatok és a lőszertartalék között tartsa fenn a kapcsolatot. Ugyancsak a tüzérparancsnok feladata volt, hogy a gyakran fedezet nélkül maradt tartaléklőszerhez megfelelő csapatokat irányítson.[69]

A Vág-menti csatákban az utánpótlás a rendelkezésre álló készletek ellenére nem volt folyamatos. A sűrű egymásutánban következő események helyileg és időszakonként hiányokat okoztak. A különböző szinteken meglévő készletek nagyságát mi sem bizonyítja jobban, minthogy június 23-án a Szentpéteren lévő főlőszertartaléknál ismét több mint 6000 db 6 fontos golyótöltet volt, illetve az arányoknak megfelelően hasonló mennyiség a többi űrmérethez, illetve kézifegyverekhez is.[70]

Folyamatos volt a váci főlőszerraktár ellátása, ahová 17-én és 18-án is nagy mennyiségű utánpótlást szállítottak.[71]

Június hónapban Kossuth is több intézkedést adott ki a lőszerellátás javítására. Kiadott például egy olyan javaslatot, amely szerint az országban több helyen kell lőszerraktárat felállítani. A várakon kívül a Tihanyi-félszigeten, Egerben a várhegyen, illetve a csongrádi tiszai-átkelőhelyeknél. A nagy távolságú szállítások megszüntetése miatt június 24-én javasolta, hogy Szolnokon is állítsanak fel egy raktárat, amely — elsősorban a vasúti szállítás lehetősége miatt — az ország északi része felé könnyítené meg az utánpótlást.[72]

A fenti intézkedések azonban olyan esetre készültek, amikor a magyar csapatok az ország nagy részét birtokolják, ha sikerrel harcolnak. A vesztett Vág-menti csaták, majd a győri vereség után azonban módosítani kellett a terveket. A végérvényesen elfogadott haditerv értelmében a magyar csapatokat a Tisza—Maros-szögben egyesítették. Ennek megfelelően a lőszerraktárak, köztük a váci lőszerraktár is, a Komáromnál álló főserég ellátása után a Tiszántúlra költözött. Itt a Perczel tábornok vezette tiszai hadsereg ellátása volt az elsődleges feladata.

Az egykori tüzér hadfi hadseregparancsnok az utánpótlást két tagozatúra szervezte át. A hadsereg főtartaléka mellett — mely addig a IX. hadtest tartaléka volt — egy fiók-lőszertár is szerepelt. E tartalékok az egyesített IX. és X. hadtestet tudták ellátni, a hadsereghez még beosztott Kazinczy- és Knézic-hadosztályokról már kevésbé tudtak gondoskodni. Ez elsősorban a nagy távolság miatt volt, hiszen a zöm július közepén ugyan Szolnok térségében feküdt, a Knézic hadosztály azonban Tokajban, a Kazinczy-hadosztály pedig a Felső-Tiszánál helyezkedett el. A kimutatások szerint július 17-én a hadsereg akkor mind tüzérségi, mind a kézi lőfegyverekhez rendelkezett egy javadal-

[69] HL 1848/49. 33/203.
[70] OL A Görgey család iratai. 42. csomag b/46. Létszámkimutatások, ranglisták, anyagkimutatások, névjegyzékek.
[71] Ez a készlet azonban nem nyugtatta meg a KTI vezetőjét, Bayer Józsefet, aki a HM-től sürgős készletkiegészítést kért. *(Steier Lajos:* Haynau, Paskievics. I. k. Bp., é. n. 53. o.).
[72] Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. 1849. április 15—augusztus 15. *Kossuth Lajos* összes munkái. XV. (KLÖM XV.) (Szerkesztette: *Barta István)* Budapest, 1955. 582. o. 339. b.

mazás lőszerrel. A helyzetet tovább javította a 18-án Nagyváradról Szolnokra küldött szállítmány, mely gyalogsági és 10 fontos taracklőszerből állt.[73]

A tiszai hadsereg parancsnoka intézkedéseiben az addigi gyakorlatokhoz képest részletesebben foglalkozott a tartalékok elhelyezésével. A tartalék lőszerkocsikat a harcrend harmadik vonalában a főiránytól oldalt kellett elhelyezni. Az elhelyezésnél vigyázni kellett arra, hogy a közlekedést ne akadályozzák, de arról a helyről a harcrend minden pontja elérhető legyen.[74] A tartalék közelsége biztosította, hogy az első, illetve második vonalban lévő ütegek lőszerkészleteit gyorsan kiegészíthessék, ugyanakkor az ellenség tüzérségének lőtávolságán kívül legyenek. A vonalak egymástól való távolságát 300 lépésben határozták meg.

Nem volt ilyen kezdevező helyzetben Amsberg főszázados különítménye, akit Knézic tábornok rendelt ki Tiszafüredre az átkelőhely biztosítására. A három 12 fontos löveghez 280 lőszer volt, amely elég egy üteg számára, de utánpótlásra nem számíthatott.[75] A Kazinczy-hadosztály is rendelkezett lőszertartalékokkal, amelyek 25 kocsin Ungváron állomásoztak.[76]

A cibakházi lőszerraktár felállítása nem csak a Perczel-hadsereg számára jelentett megfelelő ellátási lehetőséget, hanem a július 29-én Tokajnál a Tiszán átkelt, Görgei vezette három hadtestnek is. Az utánpótlást addig teljesen nélkülöző hadsereg számára a lőszerkiszállítást a HM a cibakházi lőszerraktárnak már 26-án elrendelte és 260 q különböző lőszer előkészítésére adott parancsot.[77] A parancs értelmében Balmazújvárosba, vagy ha azt az ellenség lehetetlenné teszi, közvetlen Görgeihez, esetleg Debrecenen át Nagyváradra kellett szállítani.[78] A szállítást azonban a 26-án Tiszafürednél átkelt orosz csapatok lehetetlenné tették.

Július 27-én a cibakházi lőszerraktárat Görgeinek rendelték alá. A Szegedről 28-án Szarvasra érkező lőszerszállítmányról ugyanakkor értesítették a lőszertár parancsnokát, aki egyúttal olyan intézkedést is kapott, hogy ha a Görgei vezette sereg a Marosnál bontakozik szét, Gyulára települjön át. Erre másnap a szóbeli parancs már meg is érkezett.[79]

A Görgei közvetlen parancsnoksága alatt álló három hadtest számára e bizonytalan kimenetelű szállításon kívül másképpen is gondoskodni akartak lőszerről. Július 25-én a KTI utasította Knézic tábornokot, hogy készletét — 6 és 12 fontos lőszert — adja át a Görgei parancsnoksága alatt álló hadsereg főtartalékától kiküldött tisztnek.[80] Ezt az intézkedést az indokolta, hogy míg a Knézic-hadosztályt nem fenyegette az ellenséggel közvetlen összeütközés veszélye, a Görgei vezette hadsereg minden pillanatban számíthatott erre. A lőszerek átadása után a hadosztálynál mindössze 20 db 12 fontos lőszer maradt. A hadosztályparancsnok még aznap futárt küldött Nagyváradra, készletei kiegészítése céljából.[81] Kérésére 28-án 50 fuvaros szekérnyi lőszert küldenek Knézic illetve Görgei csapatai számára.[82]

[73] HL 1848/49. 36/168.
[74] HL 1848/49. 37/232.
[75] HL 1848/49. 37/210. Tiszafüred július 12.
[76] KLÖM 15. 737. o., 438. c. július 15.
[77] HL 1848/49. 39/109.
[78] HL 1848/49. 40/72. a.
[79] HL 1848/49. 40/72. b.
[80] HL 1848/49. 39/387.
[81] HL 1848/49. 40/61.
[82] HL 1848/49. 40/295.

Görgei kapott lőszert Munkács várából is, miután Kazinczy július 31-én 12 kocsit küldött oda, hogy azokat ágyú- és kézifegyver-lőszerrel rakják meg és egy tiszt kíséretében — a Vásárosnaményban csatlakozó kísérettel — küldjék a hadsereghez.[83]

Az időközben Gyulára áttelepült tábori raktár a szállítással azonban egyre késett, elsősorban azért, mert nem volt biztos ismeretük a Görgei-hadsereg tartózkodási helyéről, menetvonaláról. Augusztus 3-án értesítette Aulich hadügyminiszter Görgeit, hogy a hiányainak megszüntetése érdekében már a második szállítmány útbaindítását is elrendelte. Hasonló tartalmú levelet küldött Kossuth is, aki Gyuláról 500 q, illetve Nagyváradról 100 szekér lőszer érkezését jelezte, a Görgei által jelentett helységbe, Kismarjára.[84] A Görgei-hadsereg augusztus első napjaiban már rendelkezett a megfelelő készletekkel.

Az augusztus 2-ai debreceni csatában is megfelelő készletekkel vett részt az I. (Nagysándor) hadtest, de — Sillye Gábor kormánybiztos jelentése szerint a segélytartalék rossz elhelyezése miatt — az utánpótlás nem egy ütegnél elmaradt.[85] A csata után 2 nappal a hadtest kimutatása szerint csak 6 fontos lőszerből több mint 2000 darabbal rendelkeztek.[86] A Nagyváradon található készletből töltötték fel a Korponay ezredes parancsnoksága alatt álló csapatokat is, melyek Debrecenben állomásoztak. A szállítmányok fedezésére Korponay Görgeit kérte fel.[87]

A Dembinski tábornok vezetése alatt álló magyar fősereg, mely Szegednél állomásozott, az ott lévő lőszerraktárnak köszönhetően, feltöltött volt, így a raktár július 28-ai felrobbanása közvetlenül nem érintette. A robbanás alkalmával nem minden lőszer semmisült meg, a néhány nap után a raktárat átkutató utóvéd jelentős mennyiségű lőszert talált. A megmaradt készletet Dembinski augusztus 3-án kocsival Aradra küldte át.[88]

A szőregi csatában lőszerhiány a hosszan tartó ágyúzás ellenére nem lépett fel. A Temesvár irányába visszavonuló hadsereg a várnál kívánta feltölteni készleteit.

Augusztus 9-én a magyar csapatok Temesvártól nyugatra álltak, míg a lőszer-főtartalék a Dembinski által meghatározott további hátrálási iránynak megfelelően már Lugoson volt. A sereghez fővezérnek érkezett Bem a helyzet alapos mérlegelése nélkül vállalt csatát, amely elvesztésének egyik fő oka az volt, hogy a magyar tüzérség az egyre fogyó lőszerkészletét nem tudta pótolni, így alulmaradt az osztrák—orosz tüzérséggel szemben. Délután 4 óra felé érkezett ugyan utánpótlás, de így sem vált élénkebbé a tüzérségi tűz. Egy szemtanú leírása szerint míg a magyar ütegek egy, az ellenség részéről 12 lövés történt.[89] Dembinski szerint, aki szerepet ugyan nem vállalt, de részt vett a csatában, volt elég lőszer, de a tüzérek fegyelmezetlensége és a készletek el nem használása miatt szerepelt rosszul a tüzérség. Állítása szerint találkozott ugyanis egy üteggel, amely lőszerhiány miatt vonult vissza, pedig ő a lőszer-

[83] HL 1848/49. 41/75.
[84] KLÖM XV. 816. o., 501. augusztus 3.
[85] *Steier Lajos:* i. m. II. k. 62. o.
[86] HL 1848/49. 41/445.
[87] HL 1848/49. 41/177.
[88] HL 1848/49. 41/333.
[89] *Potemkin Ödön:* Az 1849. évi magyar hadsereg feloszlásának okai az aradi s temesvári táborozással. Pest, 1867. 93. o.

tartókban talált kartácsot és más lőszerféléket. Kár, hogy a többi lőszer fajtáját nem nevezte meg, hisz a kartács csak közeltámadás esetén alkalmazható hatásosan, ott azonban golyókra és gránátokra lett volna szükség. Dembinski szerint „a szertár" készlete is az ütegek rendelkezésére áll.[90] Tény azonban az volt, hogy a lőszerkészlet kevésnek bizonyult, az utánpótlás nem működött.

A vesztett temesvári csata után a lőszerkészletek útjának további figyelemmel kísérésének nincs értelme, ugyanúgy ahogy további harc is kilátástalan volt.[91]

Sajnálatosan alakult a lőszerellátás helyzete Erdélyben. Az ott harcoló csapatok utánpótlásának érdekében Czetz őrnagy már 1848. november 29-én kérte az OHB-t, hogy Nagyváradon egy tüzértartalék-raktárat állítsanak fel. A kérés indokoltságát belátva az OHB intézkedett a kérés teljesítéséről.[92] Ez ügyben további konkrét intézkedés volt, amikor Kossuth felszólította Láhnert, hogy 100 ezer „élestöltést és gránátot" is küldjön.[93]

Bem, amikor átvette az erdélyi főparancsnokságot, Nagybányán báró Bánffy János alezredest bízta meg, hogy szervezze meg a lőszerkészítést és készüljön fel az utánpótlás biztosítására. Bem egyébként kiemelt figyelmet fordított a lőszerutánpótlás kérdésére. A nagybányai „lőszerkészítő ház" felállítása és a gyártás beindítása után az erdélyi hadszíntér ellátása onnan történt. Hetente egy-egy szállítmány indult el Nagyváradra és Désre. Ez utóbbi helyen állította fel Bem egyik raktárát.

Minden előkészítés ellenére a lőszerellátás Bem hadseregénél nem volt mindig zökkenőmentes. Lőszerhiány lépett fel a január 21-ei nagyszebeni csatában is. A visszavonulás után Bem személyesen nézett át minden lőszerszállító kocsit, és szedte össze a maradékot. A csata után azonnal intézkedett, hogy Kolozsvár, Marosvásárhely és Nagybánya pótolja a lőszert. Az utóbbi helyről gyalogsági fegyverek és lőszer mellett 10 000 tüzérlőszert is rendeltek. A futárnak válasszal kellett visszatérnie, hogy mikorra várható a lőszer.[94] Hasonló eset többször is előfordult.

Bem hadjáratainak tervezésekor az egyik fő szempont volt, hogy a Nagybánya—Dés—Kolozsvár—Marosvásárhely utat, amelyen az utánpótlás várható és amelyen raktárai voltak, biztosítsa. Ez a hadszíntér is kapott közvetlenül Nagyváradról lőszert, ahonnan egyenesen Kolozsvárra szállította. Június 27-én például 39 szekérrel indítottak útnak lőszert.[95]

A manőverező, gyors lefolyású hadjáratok a szállítások ellenére megnehezítették az utánpótlást. Nagyszeben elfoglalása után az ott található lőszerház is az erdélyi hadsereget látta el. Ezt 1849 júliusában átköltöztették Marosvásárhelyre, majd onnan a Székelyföldre.

Az erdélyi sereg számára a lőszert több raktárból biztosították ugyan, de a megfelelő mennyiség mégis alig volt meg.

[90] Dembinszky Magyarországon. (Sajtó alá rendezte: *Danzer Alfonz*). Budapest, 1874. 379. o.
[91] OL Vegyes iratok 1848/49. (H 89) 8. Katonai állományi és szolgálati táblák. Az 5. tü.e. törzs és szolgálati kimutatása augusztus hóra.
[92] KLÜM XIII. 375. o. 591.
[93] KLÜM XIII. 720. o. 440. c.
[94] Bauer őrnagy Bem tábornok főhadseregének hagyományai 1848. és 1849-ből. (Közli: *Makray László*) Pest, 1870. 114. o.
[95] HL 1848/49. 35/312.

Összegzés

A csapatok lőszerellátása a szabadságharc alatt, hasonlóan a hadügy más területeihez, minden igyekezet ellenére sem működött akadálytalanul. Azt, hogy a lőszergyártás mennyire tudta fedezni a szükségleteket, nehéz megállapítani, hisz sokszor kimutatható, hogy míg a csapatoknál hiány volt, a közbeeső raktáraknál, illetve úton a megfelelő készletek a rendelkezésre álltak. A lőszergyári kimutatások, illetve a valószínű felhasználás összevetése nem azt mutatja, hogy indokolt lett volna a hiány.

Mivel alig lehet meghatározni, hogy egy-egy csatában, ütközetben mennyi lőszer fogyott, mennyit használtak az ostromoknál, csak következtetni lehet a lőszerfelhasználására. Osztrák tapasztalatok szerint egy löveg, egy csatanapon 30—40 lövedéket lőtt el.[96] Ha közepes értéket veszünk, lövegenkénti 35 lövést, akkor az isaszegi csatában az I. és a III. hadtest (40—40 löveggel számolva) 2800 lőszert használt el. A II. hadtest által kilőtt mennyiség nem éri el a 200 lövést.[97] A hadsereg tehát összesen kb. 3000 darab lőszert használt fel.

Ha a tavaszi hadjárat minden csatájára és ütközetére ezzel az értékkel számolunk, akkor — az április 26-ai komáromi csatát is beleszámítva — a hadsereg tüzérségi lőszerfelhasználása a 20 000-t nem haladta meg. A Nagyváradra áttelepített gyár március végéig 164 745 töltényt gyártott.[98] Mivel a gyártást áprilisban sem akadályozta semmi, a rendelkezésre álló mennyiség minden hadszíntér igényeit kielégíthette.

Amennyiben tehát a rendelkezésre álló lőszer elegendő volt a hadjáratok sikeres végrehajtásához, akkor az időről-időre fellépő lőszerhiányt az utánpótlás megszervezésének hiányosságaként kell értékelni. A parancsnokságok, vezető szervek, illetve tüzérigazgatóságok ezirányú tevékenységéről kevés adat áll rendelkezésre. Kevés parancs született e tárgyban, részletes szabályozás nem ismert. Összevetve az osztrák fél hasonló tevékenységével — ahol gyakran találkozhatunk ilyen irányú intézkedésekkel — szinte elenyésző az utánpótlással kapcsolatos intézkedések száma. A bevezetőben ismertetett lőszerellátási rendszer azonban ott sem állt fel, Dietrich vezérőrnagy, tüzér-főparancsnok csak 1849. június 1-jén terjesztette fel elgondolását e tárgyban.[99] E téren mutatott késedelme is hozzájárult, hogy az új főparancsnok, Haynau tábornagy a tüzérfőnök leváltását kérte a császártól.

Dietrich a tüzérség működésének javítása érdekében sürgősen tüzértiszteket kért. A szervezési hiányosságokat a honvédseregnél is elsősorban a szakképzett tüzértisztek hiánya okozta. A fel-dunai hadseregnél a tavaszi hadjárat alatt a főhadseregnél a tüzérséget érintő minden kérdésben a hadsereg tüzérparancsnoka, Psotta Móric intézkedett. Neki és segédtisztjének kellett a főtartalékok számára is parancsot adni, szükség esetén azokat a kijelölt helyre irányítani. Ugyancsak az ő feladata volt a hadsereg tábori raktárral a kapcsolatot tartani, ami azonban április hónapban, a távolság növekedésével, egyre kevésbé volt megfelelő. A raktárakat a hadsereg előrenyomulásának ütemében nem lehetett

[96] *Kassay Albert:* Az 1848—49. magyar tüzérség megalakulása és szerepe a függetlenségi harc hadműveleteiben. *Magyar Katonai Szemle,* 1935. X. szám, 221. o. Két osztrák üteg ide vonatkozó adatait közli, az egyik csatánként, lövegenként 29—30, a másik 38 lövést adott le.
[97] HL 1848/49. 21/103. a.
[98] *Bakó Imre:* A magyar állami „Országos Fegyvergyár" működése 1848—49-ben. Budapest, 1942. 58. o.
[99] HL 1848/49. 31/21.

áttelepíteni, illetve nehezítette a helyzetet, hogy a Pesten álló osztrák fősereg bizonytalanná tette a legrövidebb út használatát.

Hadtest-szinten, bár ott is csak egy tüzértiszt volt, a tartalék közvetlen irányítás alatt állt. Tevékenységét általában parancsban szabályozták. A tüzérparancsnok felkészültsége döntően meghatározta az utánpótlás minőségét. Ezen a szinten hozzáértés hiányával, illetve gondatlansággal csak az I. hadtestnél találkozhattunk.

A lőszerhiány kialakulása több okra is visszavezethető, sokszor olyanokra, amelyeket előre nem lehetett látni. Az isaszegi csatában az I. és a III. hadtest készletei teljesen kimerültek. Az utánpótlás megszakadásának akkor az volt az oka, hogy a felgyújtott Királyerdőn a segélytartalékok nem tudtak átjutni, emiatt még a másnapi elindulás is csúszott.

Az április 26-ai komáromi csatában szintén az I. és III. hadtest készletei fogytak el, de ott sem azért, mert üresek voltak a tartalék szekerek, hanem azért, mert egyetlen híd állt a csapatok rendelkezésére és azon a harcoló csapatok keltek át. A tartalékokra már nem került sor. Ezt bizonyítja, hogy a csatáról írt jelentésekben nem olvasható, hogy amiatt kellett volna a csatát megszakítani. A csatában résztvevő Rohlitz Kálmán, valamint Psotta segédtisztje is a Csillagsáncban igyekezett lőszert vételezni.[100]

A helyzet rossz megítélése okozott lőszerhiányt a temesvári csatában. Bem nem tájékozódott kellőképpen, illetve rosszul ítélte meg csapatai lehetőségeit, amikor vállalkozott a csatára. Nem tisztázta a tartalék helyét — amely akkor már Lugoson volt — nem intézkedett, hogy a Temesvári ostromló sereg készleteit bocsássák a hadsereg rendelkezésére. E mulasztások azt idézték elő, hogy a honvéd tüzérség a csatatéren megjelenő osztrák tüzérségi főtartalékkal már nem tudta felvenni a harcot, lőszer hiányában menekülnie kellett.

Míg a fenti esetekben a lőszerhiány egyes csaták sorsát döntötte el — bár a temesvári csata elvesztése a szabadságharc közeli végét is jelentette —, addig az április végén kialakult utánpótlási gondok a hadjárat további sorsát befolyásolták. Ezen helyzet kialakulásának több oka volt.

A gödöllői haditanácson elhatározott haditerv értelmében a főhadsereg Vácon át Komárom felé folytatta támadását. Ez azt eredményezte, hogy a hadsereg és raktárai közötti legrövidebb utat a Pesten álló osztrák főhadsereg — II. hadtest kudarca esetén — könnyen elvághatta. Ez a helyzet azt eredményezte, hogy kerülőutat kellett kijelölni. A már úton lévő szállítmányok azonban az eredeti úton haladtak tovább, illetve a parancsnokok önállóan döntötték el, hogy merre menjenek.

Folyamatosan nőtt a főhadiszállás és a hadsereg tábori raktára közötti távolság. A kialakuló információhiány azt eredményezte, hogy a hadseregnek a szállítmányok útbaindításáról, útvonaláról a lőszerraktárnak a hadsereg főtartalék helyéről nem volt tudomása. Psotta az Ipolyság—Losonc—Miskolc irányba küldte ki járőreit, de a szállítmányok felkutatása kevés eredménnyel járt. Ennek az volt az oka, hogy a Kovács százados által jelentett 238 kocsiból csak 30 ment ezen az északi úton, a többi Nagyoroszi felé haladt.

A szállítmányok lassú haladásának egyik legfőbb oka az előfogatok igénybevételének rendszere volt. A honvédsereg lőszerszállításához szekerekkel csak

[100] *id. Görgey István:* 1848. és 1849-ből. Élmények és benyomások, okiratok és ezek magyarázata, tanulmányok és történelmi kritikák. II. k. Budapest, 1988. 235. o.

korlátozott számban rendelkeztek. A szállítások elvégzésére az útvonalon lévő települések lakosait és fogatait vették igénybe, meghatározott térítés ellenében. Ez azonban azokon a területeken, ahol gyakoriak voltak a szállítások, illetve nagyobb létszámú csapatok haladtak, azt jelentette, hogy az utánpótlás szállítására már nem maradtak fogatok. Ha olyan területen haladtak, ahol ritkábbak voltak a szállítások, de a térparancsnokokat nem értesítették előre, a fogatok kiállítása tartott sokáig. A kocsisok számára előre meghatározták, meddig kell szállítaniuk, onnan ők visszafordultak, ha volt váltás, ha nem. Az előfogatok alkalmazásának hiányosságai hamar kiderültek ugyan, de más megoldást nem sikerült találni Szekereket vásároltak, szállítókat fogadtak fel, elrendelték, hogy a szállításokkor mindig készpénzben fizessenek, és hoztak más intézkedéseket is, de ezek sem sokat javítottak a helyzeten.

A szállítmány ilyen megoldása nehezen meghatározhatóvá teszi azt is, hogy például az említett 238 szekér mennyi és milyen lőszert szállított. Megközelítő pontossággal azonban meg tudjuk határozni, ha megnézzük azon kimutatásokat, amelyek a kocsik számát is közölték. Ezek szerint egy június 27-én Nagyváradról Kolozsvárra küldött, 39 fuvaros szekérből álló szállítmányra 2400 db tüzérlőszert és 529 ezer gyalogsági fegyverlőszert málháztak fel.[101] Előtte 3 nappal Szolnokra 86 szekéren 8324 db tüzér- és 600 ezer gyalogsági lőszert küldtek.[102] Ennek figyelembe vételével megállapítható, hogy április közepén 3—4 csatára való tüzérlőszer volt úton a főhadsereghez.

A szállítmányok lassú haladásának a másik oka az utak rossz minősége volt. Magyarországon korszerű szállításra igazán csak akkor került sor, amikor vízi úton szállítottak, illetve amikor lehetőség volt a vasút igénybevételére. A vízi szállításra 1848 végéig elsősorban a Dunán, illetve a következő év nyarán a Tiszán és a Maroson nyílt lehetőség. Vasúti szállítást Pest kiürítésénél, majd az osztrák főerők kivonulása után tudtak alkalmazni. Waagner a már említett április 23-ai jelentésében tudatta a hadseregparancsnoksággal, hogy egy lőszerszállítmányt Szolnokról Vácra vasút igénybevételével juttatott el. A szekereken történő szállítás az utak állapota miatt igen nehézkes és lassú volt. Jó minőségűek csak a postautak voltak, azokat kő, vagy kavics borította. Számuk azonban csekély volt. A földutak használata a téli és esős időszakban minimálisra csökkentette a szállítmányok sebességét.

Ezen okok vezettek oda, hogy április végén Görgei szavai szerint „hirtelen" szünet állt be az utánpótlásban[103] Hogy ez milyen hosszan tartott, nem tudjuk. Április 27-én a VII. hadtest már kapott lőszert, bár valószínűleg a főtartalékból adtak a Győrbe menő két hadosztálynak. Május 5. előtt is további szállítmányok érkeztek, amiket Komáromból Budához küldtek. A lőszerszállítmányok bizonytalan érkezése azonban nem nyugtatta meg a hadsereg parancsnokát, ez volt az egyik oka, hogy további céljaként Budavár felszabadítását tűzte ki.

A lőszerutánpótlás összességében, a fenti hiányosságok ellenére, a lehetőségek figyelembe vételével, szervezett volt. A további tagozatok létrehozásának sem személyi, sem tárgyi feltételei nem voltak meg. A kevés tapasztalattal rendelkező hadsereg- és hadtestparancsnokok rábízták az utánpótlás megszer-

[101] HL 1848/49. 35/312.
[102] HL 1848/49. 35/313.
[103] *Görgey Arthur:* Életem és működésem Magyarországon, 1848. és 1849-ben. II. k. Budapest, 1988. 71. o.

vezését tüzérparancsnokaikra, akik viszont sem megfelelő állománnyal, sem információval ehhez nem rendelkeztek. Az idősebb parancsnokok — Dembinski, Vetter, Bem — intézkedésein látszik, hogy jobban ismerték a tartalékokkal kapcsolatos tennivalókat, ők azonban, más okból, nem sokáig vezették a magyar főseregét.

MŰHELY

BENE SÁNDOR

ADALÉKOK ZRÍNYI MIKLÓS TÉLI HADJÁRATÁNAK TÖRTÉNETÉHEZ

Zrínyi Miklós 1664 januárjában és februárjában folytatott, „téli hadjárat" néven elhíresült, török elleni hadműveletéről szinte minden hozzáférhető forrást publikált és feldolgozott az eddigi kutatás.[1] Egy láncszem azonban mindig hiányzott az események teljes rekonstrukciójához: nevezetesen annak a Wassenhoven hadmérnöknek a beszámolója, akit Zrínyi több levelében is személyes küldöttjeként említ — vele küldte el a grazi Haditanácsnak és a regensburgi birodalmi gyűlésnek a Kanizsa ostromára vonatkozó javaslatait, s őt bízta meg, hogy tájékoztassa Lipót császárt és a választófejedelmeket az eszéki Dráva-híd felgyújtásával végződő vállalkozásról.[2] Az alábbi dokumentumközlés ezt a hézagot pótolja, ha nem is teljes mértékben. A Velencei Köztársaság regensburgi „titkos küldöttjének", Antonio Negrinek szenátusi jelentései közül előkerült ugyanis Wassenhoven beszámolójának kivonata, majd annak személyes megerősítése, s egy töredékes szóbeli tudósítás a szintén Regensburgban tartózkodó Zrínyi Pétertől, Negri állandó tárgyalópartnerétől. (Az iratok lelőhelye: *Archivio di Stato di Venezia, Dispacci al Senato, Germania, filza 124 bis, Dispacci del sig. Antonio di Negri segreto inviato alla Dieta di Ratisbona,* számozatlan.)[3] A jelentésekből nem csupán a téli hadjárat lefolyásáról tudunk meg újabb részleteket, hanem segítségükkel immár megnyugtatóan tisztázható egy másik nem kevésbé fontos kérdés is: Zrínyi Miklós „hírnökeinek" szereplése a birodalmi gyűlésben.[4]

Elsőként Zrínyi Péter érkezik Regensburgba február 6. és 12. között;[5] bátyja még a harcok folyamán útnak indította, hogy katonai támogatást sürgessen a hadműveletek folytatásához. Őt követi Wassenhoven hadmérnök február utolsó napjaiban, ugyanezzel a megbízással, aki már Kanizsa ostromának tervét is előterjeszti az uralkodónak, miután erre vonatkozólag elnyerte a Haditanács

[1] *Széchy Károly:* Gróf Zrínyi Miklós 1620–1664. V. k. Bp., 1920. 46–107. o.; *Klaniczay Tibor:* Zrínyi Miklós. Bp., 1964. 751–760. o.; *Perjés Géza:* Zrínyi Miklós és kora. Bp., 1965. 345–354. o.; *Perjés Géza:* Zrínyi és az 1663–64-es nagy török háború. Esterházy Pál: Mars Hungaricus (s. a. r.: *Iványi Emma,* szerk.: *Hausner Gábor)* Bp., 1989. 25–99. o.; valamint Kovács Sándor Iván jegyzetei az angliai Zrínyi-életrajzhoz: Angol életrajz Zrínyi Miklósról (szerk.: *Kovács Sándor Iván)* Bp., 1987. 389–418. o. A nemzetközi vonatkozásokról *R. Várkonyi Ágnes:* Török világ és magyar külpolitika. Magyarország keresztútjain. Bp., 1978. 175–229. o.

[2] Zrínyi a Haditanácsnak 1664. február 11-én, Lipótnak február 19-én írt hadmérnöke küldetéséről, s megemlíti Wassenhoven útját a császárnak címzett, július 17-i memorandumában is: *Zrínyi Miklós* összes művei. II. k., Levelek (kiad.: *Klaniczay Tibor – Csapodi Csaba)* Bp., 1958. 343–345. o. (292. sz.), 346–348. o. (294. sz.), 360–373. o. (306. sz.).

[3] Itt emlékezem meg az azóta elhunyt *Klaniczay Tibor* professzor úr önzetlen támogatásáról, amely lehetővé tette az anyag átnézéséhez szükséges rövid velencei kutatóutamat.

[4] A kérdés külpolitikai és propagandavonatkozásait, különös tekintettel Zrínyi Péter regensburgi küldetésére, hosszabb tanulmányban dolgoztam fel: *Bene Sándor:* Zrínyi-levelek 1664-ből. *Irodalomtörténeti Közlemények,* 1992. 225–242. o.

[5] Negri 1664. február 12-i, 8. sz. jelentésében számol be Zrínyi Péter érkezéséről; február 6-i, 6. sz. jelentésében, ahol először említi a Zrínyieket, még csak „zavaros híresztelések" alapján tájékoztat a tél hadjárat megindításáról.

beleegyezését.[6] Magával hozza Zrínyi Miklós február 11-i levelét, amelyet saját beszámolójával együtt szélesebb körben is terjeszteni kezd,[7] s nem sokkal érkezése után befut Zrínyi február 19-i, Lipót császárnak címzett, azonos témájú tudósítása is.[8]

A hadmérnök huszonnégy napon át várakozik a birodalmi gyűlés és a császár jóváhagyására; a döntés végül március 18-án, végzetes késéssel születik meg.[9] Antonio Negri március 25-én jelenti a Szenátusnak: „... Zrínyi Miklós gróf mérnöke már útnak indult."[10]

A dokumentumok kritikai értékelése, szélesebb történeti kontextusba állítása a további hadtörténeti kutatások feladata lesz. Itt mindössze egy szembetűnő apróságot jegyeznék meg: az eszéki híd hossza és szélessége egyenes arányban csökken azzal, ahogy a Zrínyit támogató körök magasztaló ódáitól az elfogulatlan kortársak objektív beszámolóin keresztül a vetélytársak epés megjegyzései felé haladunk. Montecuccoli szerint például már nem is volt semmiféle híd, mindössze néhány rőzseköteg és palló a sártengeren való átlábalás megkönnyítésére.[11]

A kiragadott példa általánosságban is jellemző. A források elemzése során a kutatásnak végig szem előtt kell tartania: a téli hadjáratról szóló különböző beszámolók, köteles jelentés voltuk mellett, a Zrínyi Miklósnak nemzetközi hírnevet szerző, tudatosan szervezett propagandakampány szerves részeit képezték.[12] E kampány egyik, méghozzá meglehetősen sikeres aktora volt Wassenhoven hadmérnök; olyannyira, hogy a saját haditervének elutasításán vérig megsértődött Montecuccoli még azt sem átailja feltételezni: éppen ő lehetett az, aki Kanizsa ostromának szerencsétlen ötletével bogarat ültetett Zrínyi fülébe.[13]

I.

(9. sz., Regensburg, 1664. február 19.)

Intorno le notizie del fratello [il Co: Pietro di Sdrin] mi ha detto di haver già felicemente presi quei luoghi scritti,[14] *sotto il Ponte di Ossech, una parte del quale prima fu disfatta dall' inimico, abbruggiato Finfkirchen con la depredazione di molte*

[6] Wassenhoven érkezéséről Negri csak március 4-én tudósít, a mérnöknek azonban már előbb ott kellett lennie a birodalmi gyűlésben, hiszen alább bemutatásra kerülő feljegyzését már február 26-i jelentéséhez mellékeli a velencei ügynök. Mindenesetre, ha számításba vesszük, hogy Wassenhoven hosszú napokat töltött el Grazban a Haditanács mellett, valószínűleg nem járunk messze az igazságtól, ha feltételezzük, volt némi köze a téli hadjáratról legszakszerűbben és leghitelesebben tudósító röpirat (v.ö.: *Perjés Géza:* Zrínyi Miklós és az 1663–64-es nagy török háború, id. kiad. 91. o.,), a Kurzer und warhafter Bericht *(App. II. 912)* szerkesztéséhez–ez ugyanis éppen Grazban jelent meg 1664-ben, és több helyütt szövegszerű egyezést mutat az itt közölt Diario-val.

[7] A február 11-i Zrínyi-levelet – pontos olasz fordításban – olvashatjuk Negri 1664. február 26-i, 11. sz. jelentésének mellékletében.

[8] A sorrendről Lipót császár Zrínyihez írott (sajnos keltezetlen) válaszlevele igazít el: „Miután Wassenhoven hadmérnök hosszan részletezve előadta nekem az Ön dicsőséges előrenyomulását, a török helyőrségek megvívását, a híres eszéki híd felégetését és az Ön harcban mutatott vitézségének többi, egyedülálló bizonyságát, megérkezett az Ön február 19-i levele, amely mindezeket megerősíti, rövidebb beszámolóval, semhogy ekkora tettek nagyságát magában foglalhatná." (Idézi *Marcus Forstall:* Stemmatographia Mavortiae familiae comitum de Zrin. Kézirat, 1664. Országos Levéltár, Filmtár 5276, fasc. 280. conv. E 30–31.)

[9] *Perjés Géza:* i. m. 75–76. o.

[10] Negri 1664. március 25-i, 20. sz. jelentése.

[11] *Raimondo Montecuccoli:* Della guerra col Turco in Ungheria. Le opere di Raimondo Montecuccoli (a cura di *Raimondo Luraghi*). II. k., Roma, 1988. 426. o.

[12] Tágabb kontextusban l. *Bene Sándor:* Egy kultusz születése – a Zrínyiek a korabeli európai közvéleményben. 1992. Kandidátusi értekezés kézirata.

[13] *Raimondo Montecuccoli:* i. m., 426. o.

[14] A célzás Zrínyi Miklós 1664. január 24-i jelentésére vonatkozik, kivonata közölve: *Bene Sándor:* Zrínyi-levelek 1664-ből. Id. kiad. 226–227. o.

spoglie, tagliati a pezzi tutti li Tartari, che ivi dimoravano, et a Turchi permesso il partire con le loro famiglie, armi e bagaglio; a' suoi Soldati concedendo franchiggia di rubare, e distruggere il paese a beneplacito, come andavano facendo, et haver trovati in quei posti molti munitioni e Cannoni.[15] *Essersi poi inoltrato a Zigeth, ch'é fortezza reale, et posto molto importante, ma che Turchi de' luoghi circonvicini unendosi per soccorrere la Piazza, incommodato dai cattivi tempi et dai gran fanghi nelle Paludi, risolveva ritirarsi senza disordini, e con riputatione sua,*[16] *dopo haver disfatto un Sepolcro di un Sultano, molto celebre in quei Contorni.*[17]

[Zrínyi Péter] ... a testvére felől érkező híreket illetően elmondta nekem, hogy már szerencsésen el is foglalta az odafel írott helységeket az eszéki híd alatt, amelynek egy részét korábban lebontotta az ellenség; nagy zsákmányt szerezve felégette Pécset, darabokra aprítva az összes ott tartózkodó tatárt — a törököknek megengedte, hogy családjaikkal, fegyvereikkel és málhájukkal együtt elvonuljanak. Katonáinak szabad rablást engedélyezett, s hogy kedvükre pusztítsák a vidéket, amint azok meg is tettek, s nagy mennyiségű lőszert és ágyúkat találtak azokon a helyeken. Ezután előrenyomult egészen Szigetvárig, amely hatalmas erődítmény és igen fontos hely, de mivel a környező helységekből összegyűltek a törökök, hogy felmentsék a várat, s akadályt jelentett a kedvezőtlen időjárás és a mocsarak sártengere is, elhatározta, hogy tisztességgel és rendezetten visszavonul, miután feldúlta egy török szultánnak azon a környéken igen híres sírját.

II.

(13. sz., Regensburg, 1664. március 4.)

É venuto alla Corte l' Ingegnere del Co: Nicoló di Sdrin, e riferisce tutti i progressi giá avvisati, et essersi ritirato il soddetto Conte con tutte le genti ne' suoi Stati a Chiaketurn per ristorarle, e rimetterle dai disaggi passati. Ricerca per ordine suo assistenze, et afferma, che con la rotta del Ponte di Esech importantissimo a' Turchi, et difficile a farlo per gran tempo per la sua lunghezza, et difficultá di condur le Barche, et per la presa del posto di Sigeth, si tenga bloccata Canissa, con speranza, che anco questo sia per cadere nelle sue mani.[18]

Megérkezett az udvarhoz Zrínyi Miklós gróf mérnöke, s beszámol az összes már hírül adott eseményről, továbbá arról, hogy a nevezett gróf visszavonult a birtokain fekvő Csáktornyára minden hadinépével, hogy pihenőt adjon nekik, s az elszenvedett nélkülözések után rendbeszedje őket. Megbízásából [a mérnök] segítséget kér, s azt állítja, hogy a török számára igen fontos eszéki híd megsemmisítésével (amelyet jó darab ideig nehéz lesz felépíteni hosszúsága és a hajózás nehézségei miatt) és Szigetvár elfoglalásával Kanizsa blokád alá került, s remény van rá, hogy ez is [Zrínyi] kezére jut.

III.

(a 11. sz. melléklete, Regensburg, 1664. február 26.)

Estratto dal Diario dell' Ingegnere. A dí 21. di Gen. il Sig. Co: di Sdrino con le Truppe Imperiali capitó verso sera a Berzentza, che si died' a patti permettendo ai Turchi, che partissero con l' Armi.[19] *A di 24. gionse a Baboza, la qual Cittá a dí 25. si rese, e furono lasciati partire i Turchi senz' armi.*[20] *Dalla Palanka e da Warsa i Turchi fuggirono al Drava, in questi ritrovó molti belli Cannoni di Bronzo,*

[15] Zrínyi Péter előadásában már összekeveredik a hadjárat első győzelme, Berzence elfoglalása utáni incidens (igaz, nem az összes tatárt, csak hármat hánytak kardélre, azt sem Zrínyi beleegyezésével, v. ö.: *Perjés Géza:* i. m. 60—61. o.) és Pécs városának feldúlása, amely néhány nappal későbbi esemény (l. uo., 63—65. o.).

[16] V. ö.: *Esterházy Pál:* i. m. 142. o.

[17] Szolimán szultán turbéki síremlékének elfoglalásáról van szó, v. ö.: *Perjés Géza:* i. m. 63. o.

[18] A kanizsai ostrom tervének fokozatos megérlelődéséről *Perjés Géza:* i. m. 75—76. o.

[19] V. ö.: Angol életrajz Zrínyi Miklósról, id. kiad. 407. o.; *Esterházy Pál:* i. m. 137—138. o.: *Perjés Géza:* i. m. 60—61 o.

[20] Ugyanígy adja elő Babócsa elfoglalását *Esterházy Pál:* i. m. 139. o.

et abbruttió i Mulini, et il resto dell' habitato, ch' era di case molto basse.[21] *Lí 26. fermó l' Essercito un hora lontani da Zigeth, dove pure distrusse col fuoco la Cittá di Turbech;*[22] *li 27. s' incamminó verso le Cinque Chiese; lí 28 era stabilito, che si dovesse assaltar la Cittí da quattro parti, et che i Borghi erano voti d' ogni sorta di gente. I Turchi si ritirarono nel Castello, e gl' habitanti della Cittá nelle proprie Case; fra quali furono anco tre Giesuiti; ma in quel giorno e nel seguente impedí l' impresa una densissima nebia e died' spatio a Turchi di diffendersi, e munirsi nel Castello, che i nostri non hanno potuto far cosa alcuna. A di 30. il Sig. Co: di Sdrino s' invió al Ponte.*[23] *Lí 31. occupó la Palanca, et il Castello.*[24] *Il primo Feb. gionse a Ponte d' Essech, dove i Turchi facevano la guardia in due Barconi da gli con gran furia saettarono e sbararono contro di Noi. Lí 2. Feb. fu un' Aura serena et un buon vento, nel qual giorno restó incenerito quel Famoso Ponte, opera veramente regia, et edificato nello spatio di sei Anni; il Ponte portava ottomila e cinquecento passi di lunghezza, et settanta[!] larghezza, e stava appoggiato sopra fermissimi fondamenti.*[25] *Li 3. Feb. ritornó di nuovo verso le Cinque Chiese, e mandó due Turchi al Castello, che ne dimandassero la resa, i quali peró non sono piá ritornati.*[26] *Dal Castello fortemente battevano i Turchi, et offesero molti, tra quali il Cap. Generale delle Guardie, et il S. Co: Francesco d' Heberstain Vicecolonello del Reg. di Baviera sono morti,*[27] *et questo tocco fu da una Frezza. Lí 5. Feb. in riguardo della moltitudine de' feriti, et del gran freddo abbrutió in tutto e per tutto la detta Cittá, che non é manco grande di Vienna; lí 7. d. non concorrendo il S. Co: d' Olach liberato dall' assedio il Castello di Cinque Chiese contro il consenso del suddetto,*[28] *si portornö sotto Zigeth con speranza di sorprender quel Castello,*[29] *che succederá difficile, essendo i Soldati tutti fiachi, scalci e nudi.*

Kivonat a mérnök naplójából. Január 21-én Zrínyi gróf úr a birodalmi csapatokkal este felé Berzencéhez érkezett, amely megadta magát, azzal a feltétellel, hogy a törökök engedélyt kapnak a fegyvereikkel való elvonulásra. 24-én Babócsára ért, amely város 25-én megadta magát; a törökök fegyvereik nélkül elvonulhattak. Barcsról és palánkvárából a törökök a Drávához menekültek; [Zrínyi] sok szép bronzágyút talált itt, majd felégette a malmokat és a település többi részét, amely igen alacsony házakból állt. 26-án a sereget Szigetvártól egy órányira állította meg, ahol aztán Turbék városát tűzzel pusztította el; 27-én Pécs felé vonult; 28-án olyan határozat született, hogy a várost négy oldalról kell megtámadni, s a külvárosokat mindenki elhagyta. A törökök visszavonultak a várba, a város lakói pedig — akik között három jezsuita is volt — házaikba húzódtak. Ám azon a napon és a következőn igen sűrű köd akadályozta a vállalkozást, s lehetőséget adott a töröknek a vár védelmének megerősítésére, minthogy a mieink semmihez sem tudtak kezdeni. 30-án Zrínyi gróf úr elindult a hídhoz. 31-én elfoglalta a palánkot és a várat. Február 1-én érkezett az eszéki hídhoz; a törökök két harci bárkával álltak őrséget, amelyekről nagy dühvel nyilazták és lőtték a mieinket. Február 2-án derült idő és jó szél volt; ezen a napon égett porig ama híres híd, amely hat esztendeig épült, és valóban királyi építmény volt: hosszúsága nyolcezerötszáz lépésre, szélessége hetven [lábra] rúgott, és igen szilárd alapokra támaszkodott. Február 3-án [Zrínyi] visszatért Pécsre és két törököt beküldött a várba, hogy felszólítsanak a megadásra, ám ezek nem

[21] Pontos adatok; l. *Perjés Géza:* i. m. 62. o.

[22] Turbék elfoglalásáról és a környéken élő hiedelmekről beszámol *Esterházy Pál:* i. m. 141–142. o.

[23] A három jezsuita kivételével az elbeszélés teljesen egybevág a többi forrással, v. ö.: *Esterházy Pál:* i. m. 143–144. o.; *Perjés Géza:* i. m. 63–65. o.

[24] Az eszéki hidat védő török palánkról, Dárdáról van szó. *Esterházy Pál:* i. m. 144. o. szerint szintén január 31-én esett el, a harci bárkákról azonban nem emlékezik meg.

[25] A híd méreteiről pontos számításokat végez *Perjés Géza:* i. m. 66–67. o. A Diario adata gyakorlatilag a Kurzer und warhafter Bericht, id. kiad. adatának lefelé kerekített egyenértéke; a hetven lépéses szélesség nyilvánvaló elírás eredménye – inkább hetven lábról (=23 m) lehetett szó, igaz, még ez is túlzásnak tűnik; a német beszámoló 12–13 m-re teszi a szélességet, idézi *Perjés Géza:* i. m. 66. o.

[26] A követek ottfogásáról a Kurzer und warhafte Bericht nyomán tud a későbbi irodalom, pl.: *Johann Jacob Ketteler,* Istvánffy Miklós művének folytatója (l. *Nicolaus Isthuanffy:* Regni Hungarici historia. Coloniae Agrippinae, 1724. 552. o.).

[27] Az elesett vezérőrnagy: Hamerling báró; Johann Franz Herberstein gróf halálát ugyanígy írja le *Esterházy Pál:* i. m. 146. o., I. még 482. o., 168. jegyzet.

[28] Hogy Zrínyi bízott volna még az erős Szigetvár meglepetésszerű elfoglalásában, az kétséges; a Diario-n kívül nem is említi meg más forrás, v. ö.: *Esterházy Pál:* i. m. 147. o.

[29] A nézeteltérés okairól *Perjés Géza:* i. m., 69–74.

jöttek többé vissza. A várból erősen lőttek a törökök, és sokakat megsebesítettek. Közülük az őrsereg vezérőrnagya és Franz Herberstein gróf, a bajor sereg alezredese meghaltak, ez utóbbit nyíl találta. Február 5-én, tekintettel a sok sebesültre és a nagy hidegre, mindenfelől felgyújtotta a nevezett várost, amely nem kisebb Bécsnél, és 7-én — Hohenlohe gróf úr nem értett egyet, így az ő jóváhagyása ellenére — feloldották Pécs várának ostromát, és Szigetvár alá vonultak a csapatok, annak reményében, hogy meglepik a várat — ami bajosan sikerülhet, lévén a katonák mind kimerültek, leromlottak és lerongyolódtak.

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

PÁLFFY GÉZA

A KIRÁLYI SZIGETVÁR 1547. ÉVI LELTÁRA

Egy évszázadon át kallódó forrás jelentősége Szigetvár történetében

„A várrendszer az egyetlen eszköz, mely által Felséged az ellenség erejét és előrenyomulását feltartóztatni képes, és amely mögött országai és népei biztonságban lehetnek."[1] 1577-ben az Udvari Haditanács ezen szavakkal méltatta Rudolf király előtt a magyarországi végvárrendszer jelentőségét. S valóban, a mohácsi csata, majd különösen Buda eleste után egyértelművé vált, hogy Magyarország csak véghelyei segítségével veheti fel a harcot a területére özönlő oszmán hadakkal szemben. A Szülejmán nagyobb hadjáratai közötti időszakokban is állandósultak a határ menti összecsapások, így elkerülhetetlen volt a végvári rendszer megszervezése, váraink korszerűsítése, ellátása. A XVI. századi Magyarország történetét ez az alapvető kihívás határozta meg.

Buda elfoglalása után a legelső feladat a végvári vonal jelentősebb várainak megerősítése volt. Ezek nagy részét azonban magánföldesurak birtokolták, így megszerzésük Ferdinánd királynak keserves küzdelembe került. A Dél-Dunántúl legfontosabb várát, Szigetet Török Bálint utódai bírták. A vár az újabb kutatások szerint 1546-ben, s nem — az oly sokak által elfogadott — 1543. esztendőben került a király kezére.[2] Ez év elején az országgyűlés 44. törvénycikkében ugyanis kimondta, hogy a király gondoskodjék Szigetről, mert annak szinte minden korábbi bevételét és jövedelmét a török szerezte meg.[3] Nyilván csak királyi várról rendelkezhettek a rendek, így feltételezhető, hogy a vár átvételére már 1545-ben sor került. Május 28-án Seged György Salm Miklós generalis capitaneustól Pozsonyban átvette az uralkodói kinevezést.[4] A királyi főkapitány még ez év folyamán személyesen is megfordult Szigeten. Ezen útja után jelentette Ferdinándnak, hogy Sziget az ország legfontosabb vára, s sürgette, hogy a szigetvári hajdúk az addigi havi két forint helyett legalább hármat kapjanak, hiszen kettőből nem tudnak megélni.[5]

Az uralkodó ezután is gyakran ellenőriztette a Bécs felé vezető Dráva menti hadiút szomszédságában fekvő várat. Az 1557—58. évi nagy felső-magyarországi várszemléhez hasonlóan Szigetet is gyakran meglátogatták a királyi biztosok.[6] Céljuk a hiányok felmérése, a vár fenntartásához szükséges források kipuhatolása volt. Tapasztalataikról a Pozsonyi Kamarának kellett vizsgálati jegyző-

[1] *Szántó*, 1980. 26. o.
[2] Az 1543. évi megszerzésre l. *Németh*, 1903. 98. o.; *Szegő*, 1911. 95. o.; *Marosi*, 1974. 60. o.; *Sugár*, 1976. 55. o.; *Szántó*, 1980. 35. o. Az 1546. évi királyi átvételre l. Királyi Sziget, 14—16. o.
[3] CJH. 180—181. o. Az országgyűlést Ferdinánd király 1546. január 25-ére Pozsonyba hívta össze, s február 6-tól március 3-ig maga is ott tartózkodott. MOE. III. 4. o.
[4] Királyi Sziget, 14—16. o., 37. és 48. o. Segedre l. a II. rész 40. jegyzetét.
[5] *Takáts*, 1907. 817. o.; *Takáts*, 1961. 9. o.; *Papp*, 1965. 222. o.; *Sugár*, 1976. 54. o.
[6] A felső-magyarországi várszemlékre l. *Illésy*, 1894. A szigeti királyi biztosokra l. Királyi Sziget, 18. o.

könyveket készíteniük, melyekkel együtt általában a provisori számadáskönyvek is a kamarához kerültek.[7]

A királyi kommisszáriusok egyik feladata a vár hadi eszközeinek számbavétele volt. Sziget még Egerhez viszonyítva is gazdag forrásanyaggal rendelkezik, hiszen az 1547 és 1558 közti tizenkét esztendőből hat várleltár maradt ránk.[8] Ezek nagy része eddig sem volt ismeretlen a kutatók előtt. A múlt század végén ugyanis Miskolc monográfusa, Szendrei János ismertette Sziget vára *1542*-ben, Teufel Erasmus és *királyi* biztostársai által készített inventáriumának kivonatát.[9] Ezt az adatot később kritika nélkül átvették még a vár történetének legjelesebb kutatói is.[10] Egyikőjüknek sem tűnt fel az a nyilvánvaló ellentmondás, hogy az inventáriumot — Szendrei adata szerint — királyi biztosok készítették akkor, amikor a vár még Török Bálint, tehát magánföldesúr kezén volt, hiszen — mint már említettem — Sziget a korábbi felfogások szerint is csak 1543-ban kerül a király birtokába. Végre az 1989-ben megjelent Király Sziget című forráskiadvány szerzője, Tímár György ismerte fel Szendrei hibáját. Ő azonban — mivel Szendrei hiányos jelzetet („Orsz. Levéltár. Limbus.")[11] adott — nem találta meg az inventáriumot, s úgy gondolta, hogy az 1542. éviként közölt leltárat Szendrei a Seged György kapitány távozásakor, 1549-ben készült nagy várátadási jegyzőkönyvből másolta ki.[12] Elképzelését a fentiekben kifejtett datálási problémával, s azzal magyarázta, hogy az 1549. évi inventáriumot is Teufel Erasmus és biztostársai készítették.

A Szendrei által közölt kivonatot alaposan összevetve az 1549. évi várleltár szövegével néhány alapvető ellentmondásra jutunk:

1. Az 1549. évi várleltárat Teufel Erasmus „et alii Commissarii" készítették, ezzel szemben a kivonatban Szendrei Teufelén kívül három más nevet is megadott.[13] Nyilvánvaló, hogy nem a szerző találta ki ezeket.

2. Míg az 1549. évi várleltár szinte minden ágyút taracknak nevez, addig Szendrei egyetlen tarackról sem beszél, ellenben többféle ágyútípust említ.

3. A kivonatban szó esik török foglyokról is, az 1549. évi jegyzék viszont hallgat ezekről.

Mindezek alapján egyértelmű, hogy a két inventárium nem lehet egy és ugyanaz, s hogy Szendrei datálása sem helyes.

A száz éven át kallódó várleltár tehát nem 1542-ben, de nem is 1549-ben, hanem *1547-ben* keletkezett. (Kelenik József a szakállas puskákról írott cikkében már a helyes évszámot használja.[14]) Az eredeti szöveget megvizsgálva fel-

[7] V. ö. *Rúzsás*, 1939. 10–15. o.
[8] Az 1550-es évek egri várleltárait kiadta Sugár István. *Sugár*, 1975. Öt szigetvári várleltár a Magyar Országos Levéltárban található: 1. Lymbus. 1547.; Fol. Lat. 1347. (1.); Fol. Lat. 1347. (2.); U. et C. 50./24.; Fol. Lat. 1347. (3.); az 1558. évi inventáriumot pedig a bécsi Hofkammerarchivban őrzik. L. Hoffinanz. Ung. Rote Nummer Fasc. 7. 1559. febr. 136–142. és 148–151. ff. A szigetvári várleltárakra l. *Pálffy*, 1992.
[9] *Szendrei*, 1888. 625. o.
[10] A Szendrei János által közölt várleltárat szó szerint idézi: *Soós Elemér*, 192–222. o.; *Papp*, 1965. 221. o.; *Csillag*, 1966. 841. o. Felhasználja: *Kováts*, 1966. 218–219. o.; *Müller*, 59. o. Részben elemzi: *Sugár*, 1976. 62. o.
[11] *Szendrei*, 1888. 625. o. 2. jegyzet.
[12] Királyi Sziget, 25. o.
[13] Fol. Lat. 1347. (1.) 108. f.
[14] *Kelenik*, 1988. 517. és 519. o.

ismerhető Szendrei János —vagy „bedolgozója" — hibája.[15] Az inventárium első oldalán Kessler Márton XVII. század eleji latin bejegyzésének 1547-es számából az irat olvasója a hetest valószínűleg kettesnek nézte, holott később a német nyelvű szöveg betűkkel kiírva is közli a helyes, 1547-es évszámot.[16] Tehát a várleltárat Szendrei valóban félredatálta, de az mégsem azonos az 1549. évivel, hanem *az eddig előkerült legkorábbi inventárium a vár királyi kézre kerülése után.*

Kelenik József szíves szóbeli közléséből tudom, hogy ő teljesen véletlenül bukkant a leltárra, miközben a szakállaspuskákról írott cikkéhez gyűjtött anyagot.[17] Mivel — az 1553. évi kivételével — nem ismerte a többi szigeti várleltárat, az 1547. évi jelentőségét sem ismerhette fel. Az iratot azonban cikkének ismerete nélkül is megtalálhatta volna a Királyi Sziget című forráskiadvány szerzője. Szendrei János hagyatéki anyagának nagy részét ugyanis a miskolci Herman Ottó Múzeum kézirattára őrzi, s erre már 1982-ben felhívta a figyelmet Kopasz Erzsébet Szendrei János-bibliográfiája.[18] Annak ellenére, hogy a Szendrei-cikk eredeti kéziratát a hatalmas anyagban nem sikerült megtalálnom, egy figyelemfelkeltő adat mégis előkerült. Szendrei János Országos Levéltári Jegyzetek című füzetecskéje egyik oldalára ezt írta: „Orsz. Levtár. Limbus. 2ik sorozat. 38. és 39. 40. csomó és 42. egészen hadi dolog. 41. csomó nállam van."[19] Ezek természetesen a múlt század végi, s nem a mai rendezés alapján megadott levéltári egységek. De a Lymbus 213—219. csomójában található hét régi levéltári segédlet alapján a mai 93. csomóban található várleltár biztosan előkerült volna. (Ezen csomó anyaga egyébként nem volt ismeretlen a kutatók számára, hiszen Sugár István közölte belőle az 1553. évi egri várleltárat.)[20]

Ezen forrásunk azon kívül, hogy — mint már említettem — az *eddig előkerült legkorábbi* inventárium a vár királyi fennhatóság alá kerülése után, több egyéb szempontból is, talán a *legértékesebb* az öt összeírás közül:

1. A leltár *német* nyelven készült (míg a másik négy latinul), így a fegyverek terminológiáját tekintve a legmegbízhatóbb.

2. Igen fontos információkat nyújt számunkra a vár építéstörténete szempontjából is.[21] Eddig ugyanis — általában Istvánffyra támaszkodva — az a vélemény alakult ki, hogy a vár „építkezése az 1520-as esztendők során *talán* (kiemelés tőlem — P. G.) több kisebb periódusban zajlott le, de nem lassú fejlődésből, hanem tervszerű és viszonylag gyors átépítésből állott."[22] Egyes vélemények szerint, részben ennek köszönhető, hogy az akkor Szapolyai-párti Nádasdy Tamás 1530-ban még török segítséggel sem tudta bevenni a várat. Papp László elképzelése szerint azonban az ellenállást a vár „nem annyira

[15] Dobrossy István és Veres László, Szendrei János ötkötetes Miskolc-monográfiájának részleges forráskritikáját elvégezve kimutatták, hogy a szerző művei írásához általában sok „bedolgozót, anyaggyűjtőt, forrásfeltárót foglalkoztatott." *Dobrossy*, 1981. 163. o. Ezen okból szeretném felhívni kutatótársaim figyelmét Szendrei adatainak – ezen cikkével együtt – alapos kritikával való kezelésére.
[16] Lymbus. 1547.
[17] Szíves közlését ezúton is köszönöm.
[18] *Szendrei*, 1982.
[19] HTD. 73. 56. 1.
[20] *Sugár*, 1975. 108—112. o.
[21] Sziget építéstörténetére l. *Papp*, 1965.; *Kováts*, 1966.; *Erdei*, 1966.; *Sugár*, 1976. 8—12. és 68—69. o.
[22] *Sugár*, 1976. 10. o.; v. ö. *Kováts*, 1966. 229—230. o.

erődítéseinek, mint fekvésének köszönhette"[23]. Ő úgy gondolja, hogy 1548-ig a várat inkább csak tatarozták, javítgatták. Ezután megindult, majd Tahy Ferenc kapitánysága (1550—53) alatt még nagyobb ütemben folytatódott a vár átalakítása, megerősítése. Az erősséget körülvevő mocsaras tó nyugati részét kiszélesítették,a kiemelt földet pedig a vár és a város falainak megerősítésére, bástyák építésére fordították.[24] 1552—54 között például Panka (Panca) Máté építészmester dolgozott a kamara utasítására a vár és a város építésén.[25]

Várleltárunk adatai szerint azonban a vár építéstörténetének az eddigiekben felrajzolt vázát — ami az 1548 előtti eseményeket illeti — gyökeresen át kell alakítanunk.

Az a vélemény, miszerint a vár „tervszerű és viszonylag gyors" átépítése az 1520-as években ment végbe, teljességgel elfogadhatatlan. Még a magyar várépítéstörténet úttörője, Pataki Vidor sem talált az 1526—41 közti időszakban tervszerű, modern várépítkezésre vonatkozó adatot. Ekkor ugyanis a török fenyegetés még kevésbé veszélyes, a várak nagy része magánkézen van, az országban polgárháború dúl, s nincsenek megfelelő szaktudású olasz és német szakembereink.[26] Csak Buda eleste után ébred rá a Habsburg-vezetés, hogy egyedül „az ország kapui" vehetik fel a harcot a törökökkel. Mindezek ellenére elfogadhatjuk, hogy Török Bálint az 1530. évi ostromból tanulva kibővítette a várat körülvevő tavat, a sáncokat, védműveket, töltéseket pedig megerősítette.[27] (Ez azért is valószínű, mert az 1553. évi és az 1554. évi várleltárak Török Bálint által 1533—34-ben öntött ágyúkról is megemlékeznek.) Lehetséges, hogy a vár hármas szerkezete is ebben az időben kezdett körvonalazódni. A *komolyabb bástyaépítés* azonban *csak 1541 után* (s lehet, hogy csak 1546 után), az ún. „hevenyészett várépítkezések korában" *kezdődött meg.* Ezt várleltárunk három helye támasztja alá.[28] Az egyik helyen egy *új*, fából és földből, a másikon egy *új*, fából készült bástyáról olvashatunk. A harmadik utalás pedig arra vonatkozik, hogy vasrudakat használtak fel az újonnan épített bástyák megerősítéséhez. Ezen adatokból jól kiviláglik, hogy valóban hevenyészett szükségépítkezésről van szó, hiszen földből és fából, vas megerősítések segítségével, palánk-módra építkeztek. Természetesen a kőhiány is hozzájárult ehhez, de meghatározóbb az, hogy 1541 után egy esetleges török ostrom bármikor elképzelhető volt. (A palánkvárak nagy hátránya abban rejlett, hogy rengeteg tatarozásra volt szükségük, így fenntartásuk nagyon sokba került. A fagy, a tűz bármikor elpusztíthatta őket.[29]) A vár Seged idejében való építését az 1549 novemberében készült jegyzőkönyv is bizonyítja. E szerint az új kapitány azzal a reménnyel érkezett, „hogy a várat *az ideküldött építőmesterekkel és elégséges munkással felújítják és megerősítik.*"[30] Egy másik adat pedig a *bástyák megerősítéséről és megemeléséről* beszél.[31] Ezek felépítésére és megnagyobbítására a tüzérség rohamos fejlődése miatt egyre inkább szükség volt.

[23] *Papp*, 1965. 221. o. Az 1530. év eseményeire l. *Soós Elemér*, 194—195. o. és *Sugár*, 1976. 47—50. o.
[24] *Papp*, 1965. 222—227. o.; *Marosi*, 1974. 60—61. o.; *Szántó*, 1980. 32. o.
[25] *Szegő*, 1911. 112. o.; *Marosi*, 1974. 61. o.; *Sugár*, 1976. 69. o.
[26] *Pataki*, 1931. 109—110. o.
[27] *Papp*, 1965. 221. o.
[28] L. a II. rész 59., 77. és 83. jegyzeteit.
[29] *Pataki*, 1931. 112. o.; *Papp*, 1965. 221. o.; *Szántó*, 1980. 29. o.
[30] Királyi Sziget, 41. o.
[31] Királyi Sziget, 51. o. Ezen kívül Seged elszámolásaiban szó esik még a várban már két éve dolgozó pallér fizetéséről is. L. Királyi Sziget, 53. o.

3. Az erősség egyetlen, a belső vár nyugati részén álló kőbástyája — az eddigi elképzeléstől eltérően — forrásunk tanúsága szerint az 1540-es években nem szögletes, hanem *kerek* bástya volt. Azt, hogy itt valóban a nyugati bástyáról van szó, az 1549. évi inventárium szövege is alátámasztja. Ismereteim szerint ennek a régészeti feltárások sem mondanak ellent.[32]

4. Az 1549. évi leltárból megtudjuk azt is, hogy Seged György a nagy háromemeletes téglatornyon lévő törött falkonétát Alsólendvára szállíttatta, ahol ebben az időben ágyúöntőműhely működött.[33] Később ennek ércéből — Sziget város harangját is felhasználva — Tahy Ferenc várkapitány egy 12 arasz hosszúságú és 19 mázsa súlyú új falkonétát öntetett, melyet mind az 1553. évi, mind az 1554. évi várleltár új, 11 araszos, a nyugati kőbástyán álló ágyúként említ.[34]

5. Iratunkban egy igen korai tüzérségtörténeti érdekességről is olvashatunk. Az összeírók ugyanis — az oszmánok okkás rendszeréhez hasonlóan — a kilőtt golyó súlyával határozták meg a kártányágyú kaliberét. Iványi Béla az első ilyen adatot az 1550. évi murányi várleltárból említi.[35] Így a mi mintegy negyven fontos vasgolyót lövő kártányágyúnk ennél néhány évvel korábbi „példány". (De nyilván bármikor előkerülhet még korábbi eset is.)

6. Az összeírás legutolsó passzusa igen ritkán előforduló adatot tartalmaz. A lőpormalom leírásán kívül ugyanis megadja annak teljesítményét is: a négy zúzórudas lőpormalommal a tüzérmester hetente egy mázsa lőport készít.[36]

7. Az inventáriumból még két érdekes információhoz juthatunk. Az egyik metrológiai szempontból egyedülálló, miszerint a szigetvári gabonamérő megegyezett a bécsi mérővel.[37] A másik érdekesség pedig abban rejlik, hogy a várleltár megadja az élelmiszerek és néhány fegyver korábbi mennyiségét, számát is. (Ezek alapján feltételezhetjük, hogy a királyi kommisszáriusok az összeírást egy korábbi leltár segítségével készíthették.)

Mindezek miatt szükségesnek tartom cikkem második részében a várleltár betűhív módon való közlését és fordítását.

II.

Az 1547. október 10-én készült leltár a Magyar Országos Levéltár Lymbus elnevezésű fondjában (E. 211.) található. Terjedelme nyolc folio. Német nyelvű, délnémet nyelvjárásban íródott, gótbetűs kézirat. Az egyetlen kéztől származó írás olvasásakor csupán a nagy „G" és „B" betűk, illetve a kis és nagy „h" megkülönböztetése okozott problémát. Így csak az új passzust bevezető, sorkezdő „h" betűket vettem nagynak. Nyomdatechnikai okokból a kettőspontozott „y"-t nem jelöltem.

[32] V. ö. *Kováts*, 1966. 234. o. Felvetődhet a kérdés, hogy a Szigetről készült rézkarcok miért szögletes bástyát ábrázolnak. Ennek oka abban rejlik, hogy a legkorábbi szigetvári metszetek az 1566. évi ostrom állapotát tükrözik. Ekkorra azonban a vár bástyáit – az itáliai hadiépítész, Mirandola vezetésével — fokozatosan óolasz. szögletes bástyákká alakították át.

[33] Az alsólendvai ágyúöntőműhely története ezidáig nem került feldolgozásra. Iványi Béla is pusztán csak a létezését említi, felsorolva XVI—XVII. századi ágyúöntőházainkat. *Iványi*, 1928. 425. o.

[34] *Barabás*, 1899. 288. o.; U. et C. 50./24. 4. f.; Fol. Lat. 1347. (3.) 179. f.

[35] *Iványi*, 1927. 25. o. Még Domokos György összeállításában sem találunk korábbi példát. *Domokos*, 1984. 130–133. o.

[36] Lymbus. 1547.

[37] V. ö. *Lederer*, 1923.; *Bogdán*, 1987.; *Bogdán*, 1991. A részletekre l. a II. rész megfelelő jegyzeteit.

A német szöveg átírása formailag szinte tökéletesen igazodik az eredetihez. A magyar fordítás azonban már nem ezt a formát őrzi.

Az inventárium fordításakor csak néhány igen furcsán írt szó, vagy kifejezés megfejtése okozott gondot. Segítséget jelentett a Szakály Ferenc által kiadott 1563. évi babócsai várleltár szövege, illetve különböző német-magyar és német értelmező szótárak.[1] A megfelelő magyar kifejezések használatában Domokos György legutóbbi cikkéhez (HK, 1990. 3. sz.) próbáltam igazodni. Az volt a célom, hogy egy egységes várleltárközlési mód elterjedését segítsem.

Végül e helyen szeretnék köszönetet mondani Dobrossy Istvánnak, Domokos Györgynek, Kelenik Józsefnek, Mollay Károlynak és Szakály Ferencnek, hogy munkám megírásában tanácsaikkal, észrevételeikkel mindenkor lekötelező szívességgel támogattak.

[1] Deutsch. Wörtb., Etym. Wörtb., Grimm., Halász., Lexer., Német műszaki.

JNUENTARY ZUM SIGETH

Jnuentarium arcis Sygeth in Originali
Conscriptum. X. Octob(ris). 1547[2] p(er) Commissarios

d(ominos) Erasmum Teufel
Conradum Well d(e) Aurach
Matthiam Fuchs et
Achatium Handtwein[3]
M. Keßler[4] *(1. fol.)*

Jnuenntary was in dem Schloß Sigeth an
profannt, Geschücz, Munition vnnd annders
befunden. Actum daselbs am Zehennden tag
Octobris Anno etc. im XV[c] Sibenvndvierczigisten.[5]

Profanndt

Erstlichen Waicz nach Wienner maß
angeslagen[6] biß in[7] die hundert[8] Mut[9] Jdest[10] 100 Mut waicz.[11]

[2] Ez az a bizonyos évszám, melyet Szendrei János helytelenül 1542-esnek olvasott. Figyelmetlenségét az is bizonyítja, hogy a következő lapon betűkkel is kiírták az 1547-es évszámot.

[3] A személyekre vonatkozó információkat l. az aláírások jegyzeteinél a leltár végén. Az összeírók neveit a fordításban már nem a Kessler által átírt hibás alakjaiban, hanem helyes változataikban közlöm.

[4] Ezen hétsoros bejegyzést a XVII. század elején Kessler Márton a pozsonyi Magyar Kamara számvevőségédje (rationum coadjuctor) készítette. Őt 1600-ban és 1604-ben említik forrásaink. *Fallenbüchl*, 1968. 260. o.

[5] Itt olvasható a már említett, betűkkel kiírt datálás, amely egyértelművé teszi a leltár keletkezési idejét. Szendrei János – vagy „bedolgozója" – valószínűleg el sem olvasta ezen sorokat.

[6] angeschlagen=becsül, hozzávetőlegesen számít. Ezentúl csak azon szavaknak adom meg modern alakját, melyek jelentősen eltérnek a mai ortográfiától, illetve azokét, melyek értelmezése problematikus.

[7] A „bis in" szerkezet „mintegy, körülbelül" jelentését a következők támasztják alá. Egyrészt az inventárium kizárólag korábbi mennyiségeknél használja, mely arra utal, hogy az összeírás során felhasznált régi leltár mennyiségadatait összesítették, s pusztán a körülbelüli értéket jegyezték be inventáriumunk szövegébe. Másrészt a leltár kizárólag igen nagy tételek (100, 20, 40 Muth; illetve 2000 Eimer) esetében alkalmazza ezt a formulát. Nem valószínű ugyanis, hogy például száz mut-nyi (kb. 135 296 liter) búzát lemértek volna. Állításomat bizonyítja az angeschlagen=becsül ige használata és az is, hogy ha valóban lemérték volna a gabona, bor mennyiségét, szinte elképzelhetetlen, hogy pontosan 100 mut-nyi vagy 2000 akónyi értékeket kaptak volna. Továbbá az inventárium végén található következő sorok is a „mintegy" jelentést erősítik: „Im vorhof ain grossen eingemaurten Khupferen Khessl, darein biß in Sechs oder Siben Emer get. Ist gefunden." Ez esetben is biztosan a mennyiségre vonatkozó bizonytalanságot fejezték ki az összeírók. Nagyobb német szótáraink egyébként ismerik a bis in ilyen jelentését. *Grimm*, II. Bd. 43. o.

[8] Mivel a kis és nagy „h" betű nem különíthető el az iratban, ezért minden „h" betűt következetesen kicsinek írok. Ettől csak a passzuskezdő sor eleji h-nál térek el.

[9] A mut német gabonamérték, mely főleg az ország nyugati területein volt használatban. 1 bécsi mut korszakunkban – a pozsonyi kamara 1590. évi felterjesztése szerint – 44 nagyszombati, 22 pozsonyi; egy másik adat szerint pedig 32 bécsi mérővel volt azonos. Bogdán István is a 32 mérős adatot tartja elfogadhatónak. Így 1 bécsi mut a XVI. században = 3152,96 l. illetve 1014,72 kg búza. *Lederer*, 1923. 145. és 150–151. o.; *Bogdán*, 1987. 100. o.; *Bogdán*, 1991. 348–349., 612., o. A mut nálunk használt voltára l. *Takáts*, 1905. 317–318. o.

[10] Az „id est" formulát igen gyakran alkalmazzák XVI–XVII. századi összeírásokban és elismervényeken azon esetekben, amikor a betűkkel kiírt számot biztonságképpen még számjegyekkel is leírják. Például „in paratis Leuasse flor(enos) Hungarical(es) Triginta unum Idest f. 31" Lymbus. 5. fasc. (3. csomó.) 545. f., vagy „det Dominatio Vestra Egregio Joanni Hertellir . . . florenos Centum Decem denarios Sexaginta duos . . . ; id est f. 110 d. 62." Lymbus. 6–7. fasc. (4. csomó.) 95. f. Sőt előfordul az id est kifejezésnek egy korabeli egyezményes rövidítése is: „Item in tribus Quietantijs Artellaricorum Thokaiensium florenos Centum, septuaginta quinque, denarios Viginti ℵ fl. 175 d. 20 pro Mensibus Aprili, Majo et Juno Anni praesentis solutos." P. 447. Lánczy. 1. csomó. 117–118. ff.

[11] A fordítás során a következő módszert akalmaztam. Ahol a leltárba vett dolog megelőzte a mennyiségére utaló kifejezést, ott a következő korabeli magyar formulát követve én is a passzus élére állítottam: „bor vagion eg hordowal" vagy „Ros lijzt wagion kijlechwen kobollel." Nádasdi számad. Fasc. II. 39–40. pp. (Kanizsa várának 1549. évi inventáriuma). Ettől a gyakorlattól csak azon esetekben tértem el, ahol az összeírásba felvett dolog mennyiségének pusztán darabszámát adták meg. Ez esetben ugyanis az előző formula nem volt alkalmazható.

SZIGET INVENTÁRIUMA

Sziget várának 1547. október 10-én Teufel Erasmus, Aurachi Wall Konrád, Fuchs Mátyás és Zandevin Ákos biztos urak által eredetiben összeírt leltára.[12]

Kessler M(árton)

Sziget várában található élelmiszer, löveg, lőszer és minden más leltára. Kelt ugyanott október tizedik napján (az Úrnak) 1547. esztendejében.

Élelmiszer

Elsőként búza (volt) bécsi mérték szerint becsülve mintegy száz muttal, azaz 100 mut búza.

[12] A királyi biztosok 1547. október 10-én biztosan Szigeten tartózkodtak, hiszen a várkapitány elszámolásai szerint „1547. október 9-én Teufel Erazmus Szigetre érkezve átadott Seghednek négy egész hónapra szóló zsoldot, 720 Ft-ot". Ezenkívül a fizető- és szemlemester a gyalogosok létszámát ismételten lecsökkentette, elküldve 37 főt, s kifizetve nekik 25 Ft-ot. Másnap pedig – iratunk tanúsága szerint – biztostársaival elkészítette a vár leltárát. Királyi Sziget, 49–50. o., 56. o.

Gefunden[13] Zwayhundert AchtvndZwainczig
meczen.[14] Zigether maß thuet noch souill
wienner maß.[15]

Noch in etlichen Schöbern[16] vnausgedroschen
waicz, Gersten vnnd habern biß in die
hundert Mut steen im vorhof des Schloß.
Ist nur ain Schober verhannden.

Meel biß in die Zwainczig Mut-Jdest 20 Mut Meel.
Jeczt gefunden 29 Zigeter meczen.

Rockhen[17] vier Mut-Jdest 4 Mut Rockhen.
Ist nichts verhannden.

Gersten drey Mut-Jdest 3 Mut gersten.
Jeczo gefunden Zwen wienner Mut.

Habern[18] biß in vierczig Mut-Jdest 40 Mut habern.
Jeczo nichts gefunden.

Linsen Zwen Mut-Jdest 2 Mut linsen.
Jeczo gefunden Sechs wienner meczen.

Bonen fünf Meczen-Jdest 5 meczen bonen.
Jeczo gefunden vierczehen wienner meczen.

Zisern[19] drey meczen-Jdest 3 meczen Zisern.
Jeczo widerumb[20] gefunden. *(2. fol.)*

Arbaiß[21] SechsvnndZwainczig meczen
Jdest 26 meczen Arbaiß.
Verdorben vnnd gefunden vier meczen.

Salcz fünffczig STuckh[22] — Jdest 50 stukh Salcz.

Schweinen ganncz pachen[23] Sechczehen Jdest 16 pachen.
Yeczo gefunden Neünczehen pachen.

[13] A német szövegben az igék harmadik alakja mellől a létige valamely formája igen gyakran elmarad. Az ist (sind) gefunden passzív alak fordításánál az általános alannyal (találtak) való fordítást értelemzavaró volta miatt nem alkalmaztam. A „találtak"-kal való fordítás esetében ugyanis úgy tűnne, mintha nem is maguk az összeírók készítették volna a leltárat. Másrészt az általánosság kifejezésére teljességgel alkalmas „található" véleményem szerint egy leltár hangulatának kitűnően megfelel.

[14] Metzen = mérő, gabonamérték. Nevét a muthoz hasonlóan egy dongás faedényről kapta. Országos mérték volt, de inkább a nyugati részeken használták. A bécsi mérő a XVI. századtól, elsősorban a Magyar Kamara gyakorlatában, összehasonlítási alapul szolgált (v. ö. a következő jegyzettel). 1 bécsi mérő 1592-ig=42,28 l, illetve 31,73 kg búza. *Lederer*, 1923. 145. o.; *Bogdán*, 1987. 98. és 100. o.; *Bogdán*, 1991. 330. és 610. o., illetve *Takáts*, 1905. 318. o.

[15] Ezen utolsó mondat a bécsi mérő összehasonlítási alapul való használatának kíváló példája (v. ö. *Bogdán*, 1991. 330. o.). Az adat pedig azért igazán értékes, mert Bogdán István óriási, kiváló munkája sem tud a szigeti mérőről s annak nagyságáról. Eszerint 1 szigeti mérő 1547-ben (mint ahogyan 1 kapornaki mérő 1580-ban, l. *Bogdán*, 1991. 335. o.) pontosan 1 bécsi mérővel volt azonos.

[16] Schober = itt kepe. Jelentheti a kaszált, vagy kévézett szálas gabona mezei tárolási egységét (gabonarakás) és mértékét is. Ezen esetben inkább a tárolási egységről lehet szó, hiszen a passzus mutban megadja annak mennyiségét (mintegy 100 mut). A kepe mértékegységként használt nagyságára l. Bogdán István gazdag adattárát. *Bogdán*, 1987. 108. o.; *Bogdán*, 1991. 404–406., 618. o.

[17] Roggen=rozs. *Lexer*, 171. o.

[18] Haber=Hafer=zab. *Lexer*, 79. o.

[19] Ziser, v. ö. lat. cicer=csicseriborsó. *Lexer*, 337. o.

[20] widerumb=wiederum. *Grimm*, XIV. Bd. I. Teil. 1348–1349. o. Az ismételten, újra és újfent jelentések közül végül az ismételten használata mellett döntöttem. Véleményem szerint ez a leltár hangulatának kiválóan megfelel.

[21] Erbse = borsó. *Lexer*, 7. és 43. o.

[22] Stück = sómértékként bálványsó, kősó, darabsó. A magyar só darabmértékéül a XVI. században a kősó, balványsó stb. szavakat használták. 1597-ben például az egyik Dersfy így ír: „husz bálvány sót hozattam". Bogdán István mindössze egy konkrét értékét ismeri, melyet maga is viszonylag soknak tart (1 kősó, bálványsó = 37,80 kg). *Takáts*, 1905. 319–320. o.: *Mollay*, 1982. 376. o.; *Bogdán*, 1987. 124. o.; *Bogdán*, 1991. 481–484. és 626–627. o.

[23] Bache = oldalas, füstölt oldalszalonna. *Lexer*, 8. o.

(Most) kétszázhuszonnyolc mérővel található.
A szigeti mérték éppen annyi, mint a bécsi mérték.

Még (volt) néhány kepében kicsépeletlen búza, árpa és zab mintegy száz muttal, mely a vár előudvarán[24] áll(t). (Most) csak egy kepével van.

Liszt (volt) mintegy húsz muttal — azaz 20 mut liszt.
Most 29 szigeti mérővel található.

Rozs (volt) négy muttal — azaz 4 mut rozs.
(Most) semmi sincsen.

Árpa (volt) három muttal — azaz 3 mut árpa.
Most két bécsi muttal található.

Zab (volt) mintegy negyven muttal — azaz 40 mut zab.
Most semmi sem található.

Lencse (volt) két muttal — azaz 2 mut lencse.
Most hat bécsi mérővel található.

Bab (volt) öt mérővel — azaz 5 mérő bab.
Most tizennégy bécsi mérővel található.

Csicseriborsó (volt) három mérővel — azaz 3 mérő csicseriborsó. Most ismételten megtalálható.

Borsó (volt) huszonhat mérővel, azaz 26 mérő borsó.
Megromlott és (most) négy mérővel található.

Kősó (van) ötven bálvánnyal — azaz 50 bálvány kősó.

(Volt) tizenhat egész disznóoldalas, azaz 16 oldalas. Most tizenkilenc oldalas található.

[24] A vár előudvarán valószínűleg a külső várból a középső várba vezető kapu mellett található nagy udvart kell érteni.

Hamen vnnd Schulltern[25] Sechczig Jdest 60.
Jeczo vierczehen gefunden.

Wein alles heirig[26] nach wienner maß
Angeschlagen biß in die Zwaytausennt
Emer[27] Jdest 2000 Emer.

Jeczt gefunden Vierdig[28] bey[29] dreyhund(er)t
wienner Emer.

Heirig ist nichts verhannden.

Ist aber noch ain merere anZall, so in den
dorffern ligt hinein Zu pringen.

Essich[30] Sechczig Emer — Jdest 60 Emer Essich.
Jeczt woll[31] bey[32] sechczig wienner Emer
gefunden.

Ochsenheüt viervnndsibenczig Jdest 74 ochsenheüt.
Yeczo nichts gefunden.

Geschücz vnd Munition

Im Thurm ain Zerprochen[33] Valkhanet
hat Sigeth[34] Georg weckh gefüert[35] Zaigt
an Er habs wellen giessen lassen.

[25] Schulter = itt lapocka.
[26] heuriger Wein = idei bor.
[27] Eimer = akó, űrmérték. Az inventáriumban is szereplő Emer alak először 1456-ban tűnik fel, s ezen alak él végig a XVI. században. A bécsi akó használatát elsősorban a Magyar Kamara szorgalmazta, így vált néha a kamarai számítás egységévé is. Korszakunkban 1 bécsi akó = 58,0037 l. *Lederer*, 1923. 320–323. o.; *Bogdán*, 1987. 84–85. o.; *Bogdán*, 1991. 133–135. és 584. o.
[28] Vierdig = virdic = virne = alt. Így a Firnwein jelentése vinum vetulum, azaz óbor. *Lexer*, 289. o., *Grimm*, III. Bd. 1677. o.
[29] A bei-nak mint praepositionak és mint adverbiumnak is létezik egy „mintegy, körülbelül" jelentése (például „die Schuhe kosten bei vierzehn Mark = a cipő körülbelül 14 márkába kerül; es waren bei hundert Soldaten = körülbelül száz katona volt" stb.). Ez esetben is valószínűleg az óbor mennyiségének körülbelüli voltát kívánták kifejezni az összeírók. Ezt látszik igazolni, hogy igen nagy mennyiségről (kb. 17 401 literről) van szó, illetve az, hogy az óbor előtt említett idei bor esetében is csak körülbelüli értékkel (a bis in formula segítségével) határozták meg a bor mennyiségét. Szinte elképzelhetetlen ugyanis, hogy pontos lemérés esetén kereken háromszáz akónyi értéket kaptak volna.
[30] Essig = ecet. Az ecetet alkalmazták a lőpor felfrissítéséhez is. 1440-ben például Pozsony városa ecetet vásárolt „zu dem pulver, do mit man das pulver gefrischt hat". *Iványi*, 1926. 266. o.
[31] A woll = wohl sokféle jelentése közül a fast = csaknem jelentést találtam legmegfelelőbbnek. l. *Lexer*, 326. o.
[32] Mivel a wohl „csaknem" jelentése már kifejezi a mennyiség körülbelüliségét, a bei mint-egyként való fordításától a tautológia miatt már eltekintettem.
[33] A falkonéta törött voltát az 1549. évi inventárium is közli. Fol. Lat. 1347. (1.) 132. f. A zerbrochen fordítására a korban használatos „elszakadott, szakadozott" kifejezést használtam. V. ö.: „A Czeick házban ... egy öreg *elszakadott* ágyú, a mely 16 funt kőgolyóbist vetett." *Merényi*, 1905. 155. o. A szó ily módon való fordítására *Domokos György* hívta fel figyelmemet. Ezen és többi szíves javaslatát ezúton is tisztelettel köszönöm.
[34] Az összeírót nyilvánvalóan megtévesztette Seged György vezetéknevének és Sziget vára nevének kiejtésbeli hasonlósága, ezért nevezhette Szigetvár kapitányát éppen „Sigeth" Györgynek. A fordítás során én már a helyes (Seged) nevet használtam.
[35] hat ... weggeführt.

(Volt) hatvan sonka és lapocka, azaz 60.
Most tizennégy található.

Az összes idei bor (volt) bécsi mérték szerint
becsülve mintegy kétezer akóval, azaz 2000 akó.

Most ó(bor) mintegy háromszáz bécsi akóval található.

Idei (bor) semmi sincsen.[36]

De még van nagy mennyiségben a falvakban,
amit be kell szállítani.[37]

Ecet (volt) hatvan akóval — azaz 60 akó ecet.
Most csaknem hatvan bécsi akóval található.

(Volt) hetvennégy ökörbőr, azaz 74 ökörbőr.
Most semmi sincsen.

Löveg és lőszer

A toronyban[38] (volt) egy elszakadott falkonéta,[39]
melyet Seged György[40] elszállított, s ő az jelenti,
hogy újra akarja öntetni.[41]

[36] A leltár október 10-én, tehát éppen szüret idején készült, így érthető, hogy még nem szállították be az idei bort a várba. A következő passzus ezt meg is magyarázza.

[37] A szigeti vár adóztatását kiválóan mutatja be Szakály Ferenc. *Szakály*, 1981. 60–74. és 81–87. o.

[38] A szigeti vár háromemeletes híres téglatornya, mely az 1566. évi ostrom során pusztult el véglegesen. *Soós Elemér*, 195. és 202. o.; *Kovács*, 1966. 228. o.

[39] Falkonéta, kisméretű mezei ágyú, mely a magyarországi várakban igen nagy számban fordult elő. Leírását l. *Domokos*, 1986. 81. o.; *Iványi*, 1927. 11–12. o.

[40] Seged (Segedh, Seghed) György Sziget várának kapitánya (1546. jún. 1–1550. febr. 12.) Németh Béla szerint 1543-tól volt Sziget kapitánya. Az újabb kutatások azonban azt bizonyították, hogy Seged csak 1546-ban került Szigetvárra, ugyanis ez év május 28-án vette át Pozsonyban Salm Miklós királyi főkapitánytól kinevezését. Negyven lovassal érkezett 1546 nyarának elején a várba, ahol Móré Gáspárral együtt vezette a véghely kormányzását. Morét később Németh Mátyás váltotta fel. Seged állandó pénz- és zsoldhiánya ellenére az I. részben említett bástyaépítkezésekkel erősítette a rábízott végvárat.

A királyi biztosok gyakran ellenőrizték tevékenységét és az erődítmény állapotát. Seged végül az 1549. évi várvizsgálat során adta át a várat a kiküldött biztosoknak, végleg azonban csak 1550 elején távozott Szigetről. 1554. január 25-én kelt kassai vicekapitányi utasítása, melyben Ferdinánd király Feledy Eusták kassai kapitány segítésére rendelte. Ugyanezen a napon Kassa városát is értesítették Seged kinevezéséről. 1554 áprilisában már Kassán szolgál, sőt ugyanezen év nyarán már házat kér magának a városban. L. Királyi Sziget, 16., 37–38. o.; *Németh*, 1903. 99–100., 105. o.: Fol. Lat. 1347. (1); Div. Instr. 20. csomó. No. 173. 321–322. ff.; AMK. Schw. No. 1707.; Fol. Lat. 1347. (26. csomó.) 224–225. és 226–227. ff.; AMK. Schw. No. 1711. Két levelét Szalay Ágoston adta ki. (Az egyikben Seged „zygety tyztartho"-nak nevezi magát.) *Szalay*, 1861. 45–46. és 72–73. o.

[41] Az 1549. évi várleltár latin nyelven szinte ugyanezt mondja: „Ibidem dicu(n)t fuisse vnam pixidem Tharaczk, quam georgius Seged affirmat fractam esse, et missam Lynduam, vt reformetur." Tehát megtudjuk azt is, hogy Seged György Lendvára (Lyndua) szállíttatta újraöntetni a falkonétát. Ezek szerint ebben az időben a lendvai várban ágyúöntő műhely működött. (A szakirodalom az alsólendvai ágyúöntőműhely történetét ezideig nem tárta fel.) Barabás Samu oklevéltárának 1551. október 12-én kelt irata alapján pedig megtudjuk azt is, hogy az új kapitány, Tahy Ferenc az elszállított törött ágyúból és Sziget város harangjából – a polgárok panaszai ellenére – egy új 19 mázsa súlyú ágyút öntetett Alsólendván. Ez a falkonéta az 1553. évi és az 1554. évi inventáriumban is szerepel a vár nyugati bástyájára helyezve. Fol. Lat. 1347. (1.) 132. f.; *Barabás*, 1899. 286–290. o.; U. et C. 50./24. 4.f.; Fol. Lat. 1347. (3.) 179. f.; *Szántó*, 1883. 153–154. o.; *Dervarics*, 1890 23. sz. 2. o., 25. sz. 2. o.; *Csánki*, III. 12. és 22. o.; *Perjés*, 1965. 13. vázlat. Alsólendva itt mint főbb magyar végvár szerepel Kanizsától északnyugatra. A tönkrement ágyúk beolvasztására l. *Iványi*, 1926. 405. o.

Zwo Eisen Camer,
sein noch verhannden. *(3. fol.)*

Toppelhackhen Sechs.
Jeczo vier gefunden.

Schwebel fünf Cennten[42]
widerumb gefunden.

Jeczo platten pley drey ain halb.[43]

Jeczo ain Truchen mit hackhen khugln.

Jeczo etlich khugln darZue khain stuckh[44] verhannden.

Neben dem Thurm in ainer Camer vier Cennten puluer.
Jeczo gefunden Zwen Cennten.

Pleyen Valkhannet khugln Zwayhundert.

Auf der weer neben dem Thurm ain khlain valkhanet
widerumben gefunden.

Daselbs dreyczehen Topplhackhen
widerumben gefunden.

Ain Traidt handtmüll[45] mit dreyen stainen
widerumb gefunden.

[42] Cennten = Centner = Zentner = mázsa. Esetünkben valószínűleg a bécsi mázsáról van szó. 1 bécsi mázsa (100 bécsi font) a XVI. század végéig 55,58 kg volt. *Bogdán*, 1987. 116. o.; *Bogdán*, 1991. 455. és 624. o.

[43] Az 1549. évi várleltárban szintén megtalálhatjuk ezt a három és fél ólomlapot:„In eadem turri plumbi lamina laciora platten vocata 3 1/2". Fol. Lat. 1347. (1.) 132. f.

[44] A XVI. és XVII. századi inventáriumok igen gyakran Stuck-nak (Stück-nek) nevezik általában az ágyúkat. *Iványi*, 1927. 3. o.

[45] Getreidemühle = gabonaőrlő malom.

(Volt két vas kamra,[46]
még megvannak.

(Volt) hat szakállaspuska,[47]
Most négy található.

Kén öt mázsával ismételten megtalálható.

Most (van) három és fél ólomlap.

Most (van) egy láda szakállasgolyó.

Most (van) néhány golyó, melyekhez nincsen ágyú.

A torony mellett egy kamrában[48] (volt) négy mázsa lőpor.
Most két mázsa található.

(Van) kétszáz ólom falkonétagolyó.

A torony melletti védművön[49] egy kis falkonéta
ismételten megtalálható.

Ugyanott tizenhárom szakállaspuska
ismételten megtalálható.

Egy gabonaőrlő kézimalom[50] három kővel
ismételten megtalálható.

[46] A szigetvári várleltárak a következőképpen említik ezeket a hadieszközöket:
1549- „Duae pixides ferreae Por Zaak vocatae 2"
1553- „Bellica Tormental(ia) vulgo poorsaak voc(a)ta 4"
1554- „Bellica tormenta porsak uocata Ibidem 4"
Mivel a német terminológia a legmegbízhatóbb, ezért ebből kiindulva arra a következtetésre juthatunk, hogy itt két kamrás ágyúhoz tartozó ágyúkamráról (porzsákról) van szó. Ezt támasztja alá az is, hogy az 1549. évi inventárium a pixides („puska") szóval nevezte ezen hadszerszámokat. Ez az elnevezés minden bizonnyal a kor ágyúterminológiájában uralkodó fogalomzavarral magyarázható. (Az ágyúkamrák vasból öntött, fogantyúval ellátott kis mozsárkák voltak, amelyek kisebb, csőszerű részükkel illeszkedtek az ágyúcső hátsó üregébe.)
Ágyúkamrának (Kammer) vagy porzsáknak nevezzük az ágyúcső belsejének azt a szűkebb részét is, ahová a lőport helyezik (l. *Thallóczy*. 1879. 157. o. „Az porzsákján az ágyúöntő neve: Volfgang Her gos mich. Anno. 1531.")
Gondolhatnánk kamrás ágyúra (kamaraágyúcskára), amelynek éppen ilyen porzsákjai (ágyúkamrái) voltak. Ilyen ágyút találhatunk például 1662-ben Kassán. „Ein kleineß Cammer Stickhel mit einem herauß nehmenden Pulwer Sackh. . ." A kamrás ágyút már a XV. században is használták, leggyakrabban kastélyok, kisebb erődítmények, kereskedőhajók védelmére, ahol nagy ágyú elhelyezése nem volt lehetséges. Nálunk a huszíták alkalmazták. A lőporral megtöltött kamrát az ágyúgolyó után helyezték a cső hátsó végén kiképzett csatornába, s egy vasszöggel rögzítették oda. Ha több ágyúkamra állt rendelkezésre, az megkönnyítette a gyorsabb egymás utáni tüzelést.
Véleményem szerint – mint már említettem – itt nem kamrás ágyúkról, hanem pusztán ágyúkamrákról van szó. Ezt igazolja, hogy az egyik leltár kettő, a másik pedig négy kamrát említ. Iványi Béla megállapítása, hogy itt lőportartó zsákokról van szó, a fentiek értelmében teljességgel elfogadhatatlan, hiszen ezek a hadiszerszámok minden egyes várleltárban a lövegek között vannak felsorolva. Fol. Lat. 1347. (1.) 132. f.; U. et C.50/24. 4. f.; Fol. Lat. 1347. (2.) 179. f.; *Iványi*, 1927 129. o.; *Mallet*, III. 1672. 100–101. és 122–123. o.; *Domokos*, 1986. 81–82. o.; *Domokos*, 1990. 108–109. o.; *Kalmár*, 1971. 160. és 162. o.; *Iványi*, 1916. 12. o.

[47] Nagykaliberű, többnyire erődítményekben használatos kézi lőfegyver. Még a legkisebb várakban, kastélyokban, megerősített kolostorokban is megtalálható volt. L. *Kelenik*, 1988. A szerző kifejti, hogy a német Dopppelhakent egyszerűen szakállaspuskának és nem kettős szakállasnak kell fordítanunk, hiszen ez a kifejezés minden szakállas általános, összefoglaló neve volt. (498. o.) A szakállaspuskák egyéb vonatkozásaira l. *Iványi*, 1927. 21–22. o.; *Kozák*, 1957., 1959, 1974. (A szakállaspuska szót mindig egybeirom.)

[48] Ez a szövegrész 1549-ben a következőképpen szerepel: „Ibidem in adiuncta Camera puluer(is) Cent(enaria) 2." Fol. Lat. 1347. (1.) 132. f.

[49] Ez a mellvéd (védmű, Wehr) az 1549. évi inventáriumban „fenestra"-ként szerepel. Szerintem a fal gyilokjáróján lévő megerősített lőállásról, lőrésről lehet szó.

[50] Ezen gabonaőrlő kézimalom mindegyik várleltárunkban előfordul:
1549– „Ibidem manualis mola triu(m) lapidu(m)."
1551– Ibidem Manualis Mola Trium Lapidum 1."
1553– „Mola manualis trium rotarum 1."
1554– „Mola Manualis triu(m) Lapidu(m) 1."
A kézimalmot egy hosszú rúddal hajtották, s így a kövek között fokozatosan őrlődtek meg a szemek. Valószínűleg egy ilyen hajtórudat említ az 1554. évi várleltár: „Ferru(m) Longu(m) Molen(dini)." Fol. Lat. 1347. (1.) 132. f.; Fol. Lat. 1347. (2.) 2. f.; U. et C. 50. 24. 6. f. Fol. Lat: 1347. (3.) 182. f.; *Lambrecht*, 16. o. (Ő számtalan példát hoz fel kézimalomfajtákra.)

Auf der Runden gemaurten passtey ain Zerprochen
Topplvalkhannetl. Ist doch noch Zuprauchen,
widerumb gefunden.

Jm Innern Schloß drey groß Khupferen
Khessl.
All gefunden.

Jn der passtey im Aussern Schloß ain grosse Kharthaunen,
scheust[51] bey vierczig phund[52] Eisen.
Jeczo gefunden. *(4. fol.)*

Mer in der passtey mit holcz vnnd Erden Newgemacht
ain Zerprochens Valkhanet vnnd ain STainpüxen.
Jeczo widerumb gefunden.

Topplhackhen Sechczehen
wider gefunden.

Auf dem Thor ain Topplfalkhannet.
Yeczo wider gefunden.

Auf der weer fünf Topplhackhen, sein yeczo
vnnderm thor vnnd Zwelf hanndtror.

Jm vorhof dem Thor ain Eisen Merser, so ain
Cennten STain würfft.[53]
Jeczo wider gefunden.

Auf der Aussern weer bey der STat Ainvnddreissig
Topplhackhen, Zway Valkhanetl, drew Scharfatindl,
Ain STainpüxen vnnd Zwen khlain Merser.
Geen ab vier hackhen.

[51] scheust = schießt = lő.
[52] Pfund = font. Valószínű, hogy a többi mértékhez hasonlóan itt is bécsi mértékről van szó. A XVI. században a bécsi font már általánosan ismert mérték. A század végéig 1 bécsi font = 0,5558 kg. *Bogdán*, 1987. 115. o.; *Bogdán*, 1991. 443–444. és 623. o.
[53] würfft = wirft = vet, hajít, dob.

A kerek falazott bástyán[54] egy szakadozott, de még használható kisebb kettős falkonéta[55] ismételten megtalálható.

A belső várban (volt) három nagy rézüst.[56] Mindegyik megtalálható.

A külső vár bástyáján (volt) egy nagy kártányágyú,[57] mely mintegy negyven font vasat lő.[58] Most (is) megtalálható.

Továbbá a fából és földből újonnan épített bástyán[59] (volt) egy elszakadott falkonéta és egy kőlövő ágyú.[60] Most ismételten megtalálhatók.

Tizenhat szakállaspuska ismételten megtalálható.

A kapun[61] (volt) egy kettős falkonéta. Most ismét megtalálható.

A védművön (volt) öt szakállaspuska. Most megvannak a kapu alatt és (van még ott) tizenkét kézipuska.[62]

A kapu melletti előudvaron (volt) egy vas mozsárágyú,[63] mely egy mázsa követ vet. Most ismét megtalálható.

A városnál lévő külső védművön (volt) harmincegy szakállaspuska, két kisebb falkonéta, három siskaágyú,[64] egy kőlövő ágyú, két kis mozsárágyú. (Most) négy szakállas hiányzik.

[54] Nyilvánvaló, hogy a vár egyetlen kőbástyájáról van szó. De az eddigi elképzelésekkel ellentétben nem szögletes, hanem kerek volt a belső vár nyugati részén álló kőbástya. L. az I. részben leírtakat.

[55] Kisméretű mezei és várágyútípus. A Doppelhakenhez hasonlóan a kisméretű ágyúkon belül egy nagyobb típusról van szó, s nem arról, hogy az ágyú duplacsövű lett volna. Leírását l. *Domokos*, 1986. 81. o.; *Iványi*, 1927. 11–12. o.

[56] Ezen három üstöt a többi leltár is említi. Az 1549. éviből még azt is megtudhatjuk róluk, hogy már elég ócskák („Tria caldaria maiora vilia 3") voltak. Fol. Lat. 1347. (1.) 133. f.

[57] A kártányágyú (Karthaune), nagyobb ostromágyútípus. Leírását l. *Domokos*, 1986. 78. o.; *Iványi*, 1927. 6–10. o. A kalibermeghatározás korai voltára l. az I. részben leírtakat.

[58] V. ö. a korabeli magyar nyelvű formával: „egy öreg ágyú, golyóbisa vet húsz fontot., vagy „egy mozsár-ágyú, kinek golyóbisa vet hat fontot". *Szendrei*, 1890. 79–81. o.

[59] Ezen információ a szigeti vár építéstörténete szempontjából kulcsfontosságú. Eddig ugyanis úgy vélték, hogy még Török Bálint építette ki 1541 előtt (az 1530. évi ostrom után) a vár hármas szerkezetét és bástyáját. Várleltárunk adatai szerint azonban igen-igen nagy valószínűséggel egyértelművé válik, hogy a bástyarendszer kiépítése – ha Török Bálint is kezdte meg azt – az 1540-es évekre, az ún. „hevenyészett várépítkezések korának" első szakaszára tehető. V. ö. *Sugár*, 1976.; *Kováts*, 1966.; *Papp*, 1965.; *Pataki*, 1931.

A hevenyészett építkezésekre utal, hogy a gyors munkálatok és természetesen a kőhiány miatt is földből és fából építették fel a bástyákat. A régészeti feltárásokat és a hipotéziseket tehát egy konkrét írott adat bizonyítja. (Talán éppen a híres „szigeti módszer" szerint készítették a bástyákat. L. *Takáts*, 1907. 735. és 816. o. Erről Pataki Vidor bizonyította be, hogy nem eredeti magyar módszer, hiszen mi is úgy tanultuk el a hazánkba érkező olasz és német mesterektől. L. *Pataki*, 1931.)

[60] A kővövő ágyú leírását l. *Domokos*, 1986. 81–83. o.; *Iványi*, 1927. 17. o.

[61] A többi várleltár szövegével összevetve megállapítható, hogy a középső vár külső vár felé nyíló kapujáról van szó.

[62] Ezen tizenkét kézipuska a másik négy inventáriumban is szerepel, sőt az 1554. évi még azt is elárulja róluk, hogy olasz eredetűek voltak: „Intra portam medie Arcis . . . Pixides Manuales talianici 12." Fol. Lat. 1347. (3.) 180. f. Szendrei János kivonatában ezekről teljesen megfeledkezett.

[63] Különleges ágyútípus, mely magas röppályán veti lövedékét. Leírását l. *Domokos*, 1986. 81–84. o.; *Iványi*, 1927. 17–20. o.

[64] Scharfatindl = siskaágyú. Leírását l. *Domokos*, 1986. 81. o.; *Iványi*, 1927. 12–13. o.

Ezen ágyútípus definícióját éppen a szigetvári várleltárak segítségével adhatjuk meg, hiszen az 1549. évi inventárium a következőket írja róla:„In Cluitate Tharaczk 1 et duae minores, que scharphantlln voca(n)tur 2. Mortariu(m) bellicum l.". Ezek szerint a siskaágyú egy kisebb fajta falkonéta volt, ugyanis az 1549. évi várleltárban „Tharaczk" elnevezés alatt falkonéta ágyút kell értenünk. Fol. Lat. 1347. (1.) 133. f.

Jm Mittern Schloß auf ainer hülczen passtey,
so Erst New gemacht, Acht Topplhackhen
vnnd Zwen prochen.

Jn der STat ain Valkhanetl, Zway Scharffatindl, ain Morser
vnnd Sechsvnnddreissig Topplhackhen.
Widerumb alles biß an[65] drey Toplhackhen gefunden.

Auf den weren im Innern vnnd aussern Schloß
Zu der hanndt gelegt pulfer[66] -5 Cennten.

Gekhurnndt[67] pulfer in ainem Gwelb[68] 35 Cennten.
Zwainczig lagl[69] gekhürnndt vnnd grob. *(5. fol.)*

Grob puluer -50 Cennten.
NeünvnndZwainczig groß vnnd
khlain vässer vnnd potting.[70]

Vnnd vier Cennten gekhürnndt puluer
haben wir mit vnns hinein gefüert.

Zwo lagl Schwebl.
Ist verhannden.

Sallitter in vier gannczen vnd ainem
halben Vaß vber die Ainhundert Centen
Jdest 100 Cennten.

Jst noch verhannden biß vngeuerlich[71]
auf Zehen Cennten, so weniger gefunden.

Jn der passtey, da der Salitter ligt,
auf Redern nebenainannder ge-
fasst vier khlaine Eisen puxlen.[72]

Zain Eisen[73] an puschen[74] fünffczehen
Cennten — Jdest 15 Cennten Eisen.

Sein noch drey puschen verhannden, das
annder ist Zu der Neuen passtey
genüczt worden.

Ain Vässl Valkhannet khugl
widerumb gefunden.

Kharthaunen khugl bey[75] fünfvnndZwainczig
widerumb gefunden.

[65] a bis an „valami kivételével" való értelmezésére Mollay Károly tanár úr hívta fel figyelmemet. Szíves közlését ezúton is tisztelettel köszönöm.

[66] „Zu der hanndt gelegt pulfer" = előkészített, kéznél levő, azaz azonnal felhasználható lőpor.

[67] gekhurnndt = kerner = szemcsés. V. ö. Korn, Kern = mag, szem. A Szakály Ferenc által kiadott babócsai várleltárban hasonló kifejezés szerepel: „achtzehen Pfundt Kürnt Pulfer". 1552-ben pedig Udalrik brassói tüzérmester azért kapott 14 aspert Brassó városától, mert „pulveres granavit proprie gekörrent", vagyis ágyúkhoz való szemcsés lőport gyártott. *Szakály*, 1971. 79. o.: *Iványi*, 1926. 260. o.: *Lexer*, 119. o.; *Grimm*, IV. Bd. I. Abt. II. Teil. 2835. és 2839. o.

[68] Gewölbe = boltozatos helyiség. Ez a passzus az 1549. évi várleltárban szinte teljesen hasonlóan szerepel: „In vna testudine, vbi puluer(es) repositi serua(n)tur, reperta su(n)t vascula Negel vocata 20." Fol. Lat. 1347. (1.) 133. f. A többi inventárium is említi ezt a helyiséget.

[69] Lägel = légely. A német nyelvből a magyarba került szó ovális fenekű, hordozható dongás faedényt jelent. TESZ. 2. k. 741. o.: *Bogdán*, 1991. 239–240. o.

[70] potting = Bottich = kád. Etym. Wörtb. 204. o.: *Lexer*, 25. o.

[71] ungefährlich = ténylegesen, valójában. *Lexer*, 69. és 253. o.

[72] „puxlen" = a Büchse kicsinyítőképzős alakjának többes száma.

[73] Zain Eisen = Stabeisen = rúdvas, vasrúd. L. *Lexer*, 331. o.

[74] Busch = lat. ligatura = köteg. (*Lexer*, 29. o.) Szilárd, megszámlálható tárgyak összekötözött egysége, s ily módon egyben darabmérték is. Vasra vonatkozó adatot még Bogdán István sem közöl. *Bogdán*, 123. o.; *Bogdán*, 1991. 478. és 626. o.

[75] Valószínű, hogy ez esetben a bei-nak nem a „mintegy, körülbelül", hanem a „birtokában van valaminek" jelentése érvényesül. Nehezen elképzelhető ugyanis, hogy huszonöt golyó megszámlálása problémát okozott volna az összeíróknak. L. *Halász*, 296–297. o.

Álláspontunkat igazolja az 1549. évi inventárium bejegyzése is, mely szintén huszonöt golyóról beszél: „In tercia turri globj ferrei malor(es) Cartan cugei vocati in vno vesculo 25." Fel. Lat. 1347. (1.) 132. f.

A középső várban[76] egy fabástyán, mely éppen most lett újonnan felépítve,[77] (van) nyolc szakállaspuska és két törött.

A városban (volt) egy kisebb falkonéta, két siskaágyú, egy mozsárágyú és harminchat szakállaspuska. Minden — három szakállaspuska kivételével — ismételten megtalálható.

A belső és külső vár védművein előkészített lőpor (van) 5 mázsával.

Egy boltíves helyiségben[78] szemcsés lőpor (van) 35 mázsával. A szemcsés és durva (lőpor) húsz légelyben (található).

Durva lőpor (van) 50 mázsával. Huszonkilenc nagy és kis hordóban és kádban (található).[79]

S négy mázsa szemcsés lőpor, melyet magunkkal mi hoztunk be.[80]

(Volt) két légely kén. (Még) megvan.

Salétrom (volt) négy egész és egy fél hordóban száz mázsa feletti mennyiségben, azaz 100 mázsa.

Még megvan, ténylegesen tíz mázsa kivételével, azaz kevesebb található.

A bástyán, ahol a salétrom fekszik,[81] kerekeken egymás mellé helyezve (van) négy kis vas ágyúcső.[82]

Kötegekben lévő vasrúd (volt) tizenöt mázsával — azaz 15 mázsa vas.

Van még három köteg, a többit az új bástyához használták fel.[83]

Egy hordócska falkonétagolyó ismételten megtalálható.

Huszonöt kártánygolyó ismételten megtalálható.

[76] A leltár itt említi egyetlen egyszer a középső várat, pedig korábban is többször beszél annak felszereléséről csak más épületekhez, védőművekhez viszonyítva.

[77] Az összeírók itt világosan kifejtik, hogy a fabástya éppen most épült. L. az 59. jegyzetet.

[78] A belső vár valamelyik boltíves helyiségéről van szó. L. a latin leltárak domus testudinea-ját.

[79] A lőport többféle edényben tárolták. Ilyen volt a már említett légely, valamint a hordó, a kád, a zsák stb.

[80] Ezen megjegyzés szerint a királyi biztosok nem csak zsolddal, hanem némi hadianyaggal is érkeztek Szigetvárra. Ugyan ez a négy mázsa nem túl nagy mennyiség.

[81] Mivel a vár bástyáinak valószínűleg alsóbb szintjeik nem voltak, ezért a salétromot a hordókban a bástyán kint, s nem egy külön házban tárolták. Ezek alapján elképzelhetjük, hogy milyen körülmények között tartották XVI. századi várainkban a lőport s a salétromot. V. ö.: *Illésy*, 1894. (Kassán tökéletesen ugyanez volt a helyzet.)

[82] Az összeírók egy négycsöves seregbontó (orgona) definícióját adják meg számunkra. Ez a fegyver a korszak „golyószórója" volt, mely főként zárt gyalogsági egységek megbontására szolgált. Ezen seregbontó 1549-ben, sőt 1553-ban is ott volt a várban, hiszen az akkori leltár szerint: „It(em) In platea siue foro Arcis Exterior(is) Torme(n)tum bellicu(m) rotaru(m) duar(um), quattuor pixides in ordine haben(s) 1". Az ilyen típusú seregbontó igen elterjedt volt. Például Egervárban is találhatunk egyet 1558-ban: „Eg Seregh Bontoban wagon Negh kys Zakalos. . ." Fol. Lat. 1347. (1) 133. f.; U. et C. 50 24. 5. f. Lymbus. 1558. Leírását l. még *Domokos*, 1986. 84. o.; *Iványi*, 1927. 20–21. o.

[83] A vasat a fa és a föld megerősítésére, a farudak összekapcsolásához stb. használták a bástyák építése során. Ezen passzus szintén kiválóan utal a várban folytatott építkezésekre. L. az 59. jegyzetet.

Zway Vässl pley.
Nur Zway halbe gefunden.

Ain Vassl hackhen khugl gefunden.

Mer Zway Vässl Valkhannet khugl hat
der herr obrist herab geschickht.
Jeczo khains gefunden. *(6. fol.)*

Groß Valkhannet khugl bey[84] dreyhund(er)t
hat auch der herr obrist geschickht.
Jeczo wider gefunden.

STain khugl Zun Mersern pey[85] dreissig.

Im hof bey der gefanngen Türckhen wonung
Zwen groß Morser sambt den STössln Zum pulfer
vnnd Salcz.
Jst der ain verhannden, den anndern hat Sigeth
Georg mit dem falckhannet weckh gefüert.

Jm vorhof aın grossen eingemaurten Khupferen
Khessl, darein biß in Sechs oder Siben Emer get.
Jst gefunden.

Jn der Khuchl Zwen Mitter vnnd ain grossen
Merser.
Jeczo wider gefunden.

[84] Ez esetben a bei „mintegy, körülbelül" jelentését tartom valószínűbbnek. Ezt támasztja alá az 1549. évi leltár következő sora: „In vno vasculo maiores globi Tharaczk *prope* 300." Fol. Lat. 1347. (1.) 132. f.

[85] Harminc kőgolyó megszámlálása minden bizonnyal nem okozott problémát a leltár készítőinek. Így ez esetben is a bei „birtokában van valaminek" jelentését kell elfogadnunk, mellyel a golyók pontos számát adták meg a leltározók. V. ö. az 1549. évi összeírás szövegével: „In curia arcis Globi lapidei 30." Fol. Lat. 1347. (1.) 133. f.

(Volt) két hordócska ólom.
(Most) csak két fél(hordócskányi) található.[86]

Egy hordócska szakállasgolyó található.

Továbbá (volt) két hordócska falkonétagolyó,
melyet a kapitány úr[87] küldött le.
Most semmi sem található.

(Volt) mintegy háromszáz nagy falkonétagolyó, melyet
szintén a kapitány úr küldött.
Most ismét megtalálható.

(Van) harminc, mozsárágyúhoz való kőgolyó.

A török foglyok lakhelye melletti udvaron[88]
(volt) két lőporhoz és sóhoz való nagy
mozsár a törőikkel együtt.[89]

Az egyik (még) megvan, a másikat (pedig) Seged
György elszállíttatta a falkonétával együtt.[90]

A (külső vár) előudvarán[91] (volt) egy nagy befalazott
rézüst, amibe mintegy hat vagy hét akó fér.
(Most is) megtalálható.[92]

A konyhában[93] (volt) két közepes és egy nagy
mozsár.
Most ismét megtalálhatók.[94]

[86] Az ólmot ezen megállapítás szerint nem csak lemezekben, hanem apró darabokban is tárolták. Erről a későbbi latin nyelvű inventáriumok is tanúskodnak.

[87] Valószínűleg Salm Miklós gróf úrról, „a királyi felség generális kapitányáról" van szó aki a latin forrásokban generális úrként szerepel. L. Királyi Sziget, 77–78. o. (V. ö. Ben. Res. 1547. febr. 27.)

[88] Az 1549. évi inventárium alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy a török foglyok lakóhelye valószínűleg a középső várban volt, hiszen az itt említett mozsarat akkor a középső vár egyik bástyájánál találjuk. Fol. Lat. 1347. (1.)

[89] Bámulatos az, ahogyan Szendrei János ezen sorokat kivonatolta, ő ugyanis csak ennyit írt: „Végül a pinczékben néhány fogoly török is." *Szendrei*, 1888. 625. o.

[90] L. a 41. jegyzetet.

[91] L. a 24. jegyzetet. Az is bizonyítja, hogy a külső vár udvaráról van szó, hogy 1549-ben ez az üst „In curia exterioris arcis" szerepel. Fol. Lat. 1347. (1.). 133. f.

[92] Az 1549. évi inventárium is említi ezt a befalazott üstöt („Caldare in muro"). Fol. Lat. 1347. (1.) 133. f.

[93] A konyha a középső vár északi bástyájának közelében volt. *Kovács*, 1966. 219. o.

[94] Ezen három mozsár a későbbi várleltárakban is rendszeresen előfordul. 1551-ben például így említik: „In Coquina Mortaria Cuprea Maiora 2, Minus Mortarium 1.". Fol Lat. 1347. (2.) 3. f.

Ain hanndt puluer Müll mit vier STämpfen,
so die gefanngnen Türckhen treiben muessen,
alda der püxenmaister[95] ain wochen in die annd(er)
Zuraitten[96] yede ain Cennten puluer macht.

Erasm Deufll
Khuonrat Wall[97]
Von Aurach mp.
Mathis Fuchs
p. m. pria.
Achacz Zandeuin[98]
musterschreiber[99]
m. pria. *(7. fol.)*

[95] Büchsenmeister = tűzmester, tüzér, fegyvermester.
[96] V. ö. lat. ratio = számmadás, illetve reiten = Reite (Rechnung) machen, bereiten. *Lexer:* 166. o.
[97] Érdekes, hogy Kessler Márton a XVII. század elején helytelenül Wellnek olvasta.
[98] Kessler Márton a XVII. század elején ezt a nevet is helytelenül olvasta el. A helyes olvasat megfejtése egy másik irat segítségével vált lehetővé, mely latin betűkkel közölte Zandevin Ákos nevét. („Achacium Zandeuin"). Ben. Res. 1547. febr. 27.
[99] Mustraírnok, l. *Mollay,* 1982. 409—410. o.

Egy kézi lőpormalom négy zúzórúddal,[100]
melyet a török foglyoknak kell hajtani,
s itt a tűzmester[101] — egyik hétről a másikra
számítva — minden héten egy mázsa lőport[102] készít.

Teufel Erasmus[103]
Aurachi Wall Konrád s. k.[104]
Fuchs Mátyás s. k.[105]
Zandevin Ákos
mustrairnok s. k.[106]

[100] 1553-ban ez a kézzel hajtható lőpormalom így szerepel: „Molendin(um) Manuale pro Terendis puluerib(us) pixidu(m) Aptum rotar(um) 1, habens mortar(ia) 4.". Ezen és az 1547. évi leírás révén elénk tárul egy középkori kézi lőpormalom képe. Ezen malomnak volt egy kereke (rota), amelynek segítségével hajtották, volt négy, valószínűleg fémből készült zúzórúdja (Stampfe), illetve négy mozsara (mortarium), amelyekbe a lőport helyezték, s ahol a zúzórudak azt összetörték. A zúzórudakat, melyek fából vagy fémből készültek, nyilasoknak nevezzük. Ezeken emelőbütykök voltak, melyeket a főtengelyen spirális vonalban egymás mellett levő fogak emeltek a magasba. A fogakról való lecsapódás után a zúzórudak esésük révén mozgási energiájukkal törték össze az alattuk lévő mozsár tartalmát. Egy ilyen szerkezetet ábrázol Dolleczek az osztrák tüzérség történetéről írott művében, Miethen 1682-ben megjelent könyve alapján. Miethen leírása szerint ilyen lőpormalmok a jobban felszerelt hadszertárakban voltak. Sempte várában 1522-ben egy hasonló, de 11 mozsárból álló szerkezetet találunk. A fentiekben leírt elven működtek a tökmagtörő és érczúzó malmok is. U. et C. 50/24. 7. f.; *Dolleczek*, 1973. 175. o.; *Miethen*, 1682. 85. o. és a 18. ábra; *Iványi*, 1926. 265. o., 198; jegyzet; *Lambrecht*, 42., 44–45. 52–54., 67–70. o. (A szerző betűrendben haladva közli mindazokat a várakat, városokat és egyéb helyeket, ahol lőpormalmokról tud. De a mi szigeti malmunkat nem említi.)

[101] Talán éppen Kostyán Jánosról van szó, akit Németh Béla említ egy 1548. évi jegyzőkönyv alapján. *Németh*, 1903. 101–102. o. De szóba jöhet György mester is, akiről Seged elszámolásaiban olvashatunk. Királyi Sziget, 53. o. (A tűzmester, tüzérmester feladata a lövegek és a lőszer rendbentartása, a lőporőrlés és a tüzesszerszámkészítés volt. *Szegő* 1911. 261. o.; *Szendrei*, 1888. 94–95.o.)

[102] Egy hét alatt tehát egy mázsa lőpor őrlését tudták elvégezni ezzel a lőpormalommal. Ez hihető, hiszen Miethen szerint az egy zúzórúdból álló, az ún. ütő elve szerint működő kozák-malommal („Kosackischer Pulver Stamff") két nap alatt 8 font lőport lehetett megőrölni. Ha figyelembe vesszük, hogy malmunk 4 zúzórúdból állt, akkor 1 hétre ilyen kapacitás mellett 112 fontot, azaz körülbelül 1 mázsát kapunk. *Miethen*, 1682. 62. o. Az ütő elvének részletes leírását Lambrecht adja. *Lambrecht* 45. o.

[103] Teufel Erasmus királyi biztos a leggyakoribb vendégnek számított Szigeten. 1547-ben kétszer, 1548-ban egyszer járt a várban, s 1549 novemberében ő készítette el kommisszáriustársaival együtt a várnak azt a vizsgálati jegyzőkönyvét, amellyel Seged Györgyöt „búcsúztatták". Teufel Alsó-Ausztriából, Gundersdorffból származott, 1548. szeptember 12-én kapott I. Ferdinándtól magyar nemességet.

Később kapitányi rangot szerzett, s őt bízták meg az 1552. évi török elleni akció vezetésével, amely során a palásti csatában fogságba esett. Konstantinápolyba vitték, s ott Istvánffy Miklós leírása szerint bőrzsákba varrva a tengerbe vetették. Királyi Sziget, 37. o.; *Németh*, 1903. 101. o.; *Istvánffy*, 1758. 204–206. o.; címerét közli *Siebmacher*, IV. Bd. 15. Abt. 460. Taf.

[104] Wall Konrád von Aurach már 1544. november 18-án magyarországi mustramesterként szerepel, amikor Kollonich Szigfrid tanácsossal felveszi Bazin és Szentgyörgy várak inventáriumát („Khuonrat wall von Aurach Musstermaister in Vnngern"). 1551–52-ben Erdélyben találjuk, s ennek okán a Fráter György meggyilkoltatása után lefolytatott tanúvallomások egyik fontos szereplője. 1554-ben szintén mustramesterként említik, sőt még 1559-ben is ezen tisztségében találjuk, amikor a szigetvári kapitány értesíti katonáinak a királyi biztos elleni felkeléséről. NRA. 617. fasc. No. 16.; *Barta*, 1988. 89., 118. stb. o.; Ben. Res. 1554. nov. 24.; Királyi Sziget, 240. o.

[105] Fuchs Mátyás 1547-ben királyi hadi fizetőmesterként jár Szigeten. Ez év februárjában ugyanis Salm Miklós királyi főkapitány egy bizonyos pénzösszeg átvételére Pétervárady Balázshoz, „perceptorj subsidij Hungariae" küldi („Mathiam Fux solucionis Regiae Maiestatis Magistrum"). Ezt a tisztséget viseli még 1554–55-ben is, amikor egy alkalommal éppen a szigeti katonák fizetésére kap nyolcszáz forintot. Egy másik esetben pedig különféle fizetésekre, valamint saját szolgálataira utalnak ki neki 28808 forintot. Ben. Res. 1547. febr. 27.; Hoffinanz Ung. Rote Nummer Fasc. 3. 1552. der. 34. f.; uo. Rote Nummer Fasc. 5. 1555 sine dato. 20. és 24. ff.

[106] 1547-ben Zandevin Ákos Salm Miklós királyi *főkapitány* titkáraként szolgál. Salm Miklós „Generalis Capitaneus Regni Hungariae" ugyanis ez év február 27-én az előbbiekben említett Fuchs Mátyás királyi hadi fizetőmesterrel együtt őt is Pétervárady Balázshoz küldte („Achacium Zandeuin Secretarium nostrum"). Ben. Res. 1547. febr. 27. Inventáriumunk szerint pedig titkári teendőin kívül időnként mustrairnoki feladatokat is végzett.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

HK	= Hadtörténelmi Közlemények
JPM	= Janus Pannonius Múzeum, Pécs
LK	= Levéltári Közlemények
MHH	= Monumenta Hungariae Historica Magyar Történeti Emlékek
MOL	= Magyar Országos Levéltár
Sz	= Századok
TT	= Történelmi Tár

Levéltári források

HTD. 73. 56. 1.	= Herman Ottó Múzeum Helytörténeti Dokumentációja. Leltári szám: 73.56.1 *Szendrei János* kéziratai. I. k. Feljegyzések, levéltári kutatások, rajzok, kéziratöredékek. 1900 körül. 26 db, 44 o.
Soós Elemér,	= Országos Széchényi Könyvtár. Kézirattár. Fol. Hung. 3105./XX. k. 1—238. o. *Soós Elemér* kéziratos feljegyzései Somogy vármegyéről.
Lymbus. 1547.	= MOL Magyar Kamara Archívuma. E.211. Lymbus. 26. tétel. (93. csomó.) Szigetvár 1547. évi inventáriuma.
Lymbus. 1558.	= MOL Magyar Kamara Archívuma. E.211. Lymbus. 26. tétel. (93. csomó.) Egervár 1558. évi inventáriuma.
Fol. Lat. 1347. (1.)	= MOL Magyar Kamara Archívuma. E.554. Városi és kamarai iratok. Fol. Lat. 1347. (26. csomó.) 176—183. fol. Szigetvár 1549. évi inventáriuma.
Fol. Lat. 1347. (2.)	= MOL Magyar Kamara Archívuma. E.554. Városi és kamarai iratok. Fol. Lat. 1347. (26. csomó.) 1—8. fol. Szigetvár 1551. évi inventáriuma.
U. et C. 50. (24.)	= MOL Magyar Kamara Archívuma. E.156. Urbaria et Conscriptiones. Fasc. 50. No. 24. (444. doboz.) 3—8. fol. Szigetvár 1553. évi inventáriuma.
Fol. Lat. 1347. (3.)	=MOL Magyar Kamara Archívuma. E.554. Városi és kamarai iratok. Fol. Lat. 1347. (26. csomó.) 176—183. fol. Szigetvár 1554. évi inventáriuma és a királyi biztosok javaslata.

Néhány iratot a következő levéltári egységekből használtam fel:

Ben. Res.	= MOL Magyar Kamarai Levéltár. E.21. Benignae resolutiones.
Div. Instr.	= MOL Magyar Kamara Archívuma. E.136. Diversae instructiones.
NRA.	= MOL Magyar Kamara Archívuma. E.148. Neo-regestrata acta.
Lymbus.	= MOL Magyar Kamara Archívuma. E.211. Lymbus.
Fol. Lat.	= MOL Magyar Kamara Archívuma. E.554. Városi és kamarai iratok.
P. 447. Lánczy.	= MOL P. 447. Lánczy család levéltára.
Hoffinanz Ung.	= Österreichisches Staatsarchiv, Wien, Finanz- und Hofkammerarhiv. Hofkammerarchiv. Hoffinanz Ungarn.
AMK. Schw.	= Archiv Mesta Košíc. (Kassa Város Levéltára.) Collectio Schwartzenbachiana.

Forráskiadványok és irodalom

Barabás,	= *Barabás Samu:* Zrínyi Miklós a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok. I—II. k. Bp., 1898—1899. MTA MHH. I. Diplomataria 29—30. k.
Barta, 1988.	= *Barta Gábor:* Vajon kié az ország? h. n., 1988.
Bogdán, 1987.	= *Bogdán István:* Régi magyar mértékek. Bp., 1987.
Bogdán, 1991.	= *Bogdán István:* Magyarországi űr—, térfogat—, súly— és darabmértékek 1874-ig. Bp., 1991. A Magyar Országos Levéltár Kiadványai. IV. Levéltártan és történeti forrástudományok. 7.
CJH.	= Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1526—1608. évi törvénycikkek. Magyarázó jegyzetekkel kíséri: *Márkus Dezső.* Bp., 1899.
Csánki, III.	= *Csánki Dezső:* Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. III. k. Bp., 1897.
Csillag, 1966.	= *Csillag Ferenc:* Magyar és török fegyverek a XVI. század közepén. = HK 1966. 4. sz. 828—843. o.
Dervarics, 1890.	= *E. Dervarics Kálmán:* A Vendek. Történeti tanulmány. = *Alsó—Lendvai Híradó,* II. évf. 1890. 22—26. sz., 22. sz. 1—2. o.; 23. sz. 2. o.; 24. sz. 1—2. o.; 25. sz. 2—3. o.; 26. sz. 2. o.
Deutsch. Wörtb.	= Deutsches Wörterbuch. Ein umfassendes Nachschlagewerk des deutschen und eingedeutschen Sprachschatzes. Köln, 1985.
Dobrossy, 1981.	= *Dobrossy István—Veres László:* Szendrei János várostörténeti monográfiája a legújabb kutatások tükrében. = *Borsodi Könyvtári Krónika* III. Miskolc, 1981., 153—215. o.
Dolleczek, 1973.	= *Dolleczek, Anton:* Geschichte der Österreichischen Artillerie von den frühesten Zeiten bis zur Gegenwart. Graz—Austria, 1973.

Domokos, 1984. = *Domokos György:* Adalékok a törökkori magyar tüzérség kategória- és típusproblémáihoz. = HK 1984. 117—149. o.

Domokos, 1986. = *Domokos György:* Várépítészet és várharcászat Európában a XVI—XVII. században. Buda 1686. évi ostromának technikai elemzéséhez. = HK 1986. 1. sz. 47—110. o.

Domokos, 1990. = *Domokos György:* Kassa 1662. évi inventáriuma. = HK 1990. 3. sz. 104—139. o.

Erdei, 1966. = *Erdei Ferenc:* A szigetvári vár helyreállítása. = *Műemlékvédelem*, 1966. X. 2. sz. 107—111. o.

Etym. Wörtb. = Etymologisches Wörterbuch des Deutschen. I—III. Berlin, 1990.

Fallenbüchl, 1968. =*Fallenbüchl Zoltán:* A Magyar Kamara tisztviselői a XVII. században. = LK 1968. 39. évf. 2. sz. 233—268. o.

Grimm, = *Grimm, Jacob—Grimm, Wilhelm:* Deutsches Wörterbuch. Bd. I—XVI. Leipzig, 1854—1971.

Halász, = *Halász Előd:* Német-magyar szótár. I—II. k. 10. kiad., Bp., 1990.

Illésy, 1894. = *Illésy János:* Várvizsgálatok 1557—1558-ban. = HK 1894. 57—95. o.; 216—241. o.

Illésy, 1895. = *Illésy János—Pettkó Béla:* A királyi könyvek. Jegyzéke a bennük foglalt nemesség czim, czimer, előnév és honosság adományozásoknak 1527—1687. Bp., 1895.

Istvánffy, 1758. = *Isthvanfi, Nicolaus:* Historia regni Hungariae, post obitvm gloriosissimi Matthiae Corvinae regis... Viennae, 1758.

Iványi, 1916. = *Iványi Béla:* A magyar tűzérség fejlődésének vázlata a XV. és XVI. században. Debreczen, 1916.

Iványi, 1926—1928. = *Iványi Béla:* A tüzérség története Magyarországon a kezdetétől 1711-ig. = HK 1926—1928.

Kalmár, 1971. = *Kalmár János:* Régi magyar fegyverek. Bp., 1971.

Kelenik, 1988. = *Kelenik József:* Szakállas puskák XVI. századi magyarországi inventáriumokban. = HK 1988. 3. sz. 484—520. o.

Királyi Sziget, = Királyi Sziget: Szigetvár várgazdaságának iratai. 1546—1565. *(Szerk.: Tímár György)* Pécs, 1989.

Kováts, 1966. = *Kováts Valéria:* Sziget várának kutatástörténetéhez. = *A JPM Évkönyve*, 1966. Pécs, 1967. 207—255. o.

Kozák, 1957. = *Kozák Károly:* Magyar nyélbeütős szakállas puskák. = *Folia Archeologica*, 1957. 167—177. o.

Kozák, 1959. = *Kozák Károly:* A győri múzeum legrégibb kézi tűzfegyverei. = *Arrabona* (A győri múzeum évkönyve). 1959. 101—112. o.

Kozák, 1974. = *Kozák Károly:* A magyarországi szakállas puskák fejlődéstörténetéről. = *Archaeológiai Értesítő*, 1974. 2. sz. 290—303. o.

Lambrecht, = *Lambrecht Kálmán:* A magyar malmok könyve. Történeti anyag. h. n., é. n.

Lederer, 1923. = *Lederer Emma:* Régi magyar űrmértékek. = Sz 1923. 123—157. és 305—326. o.

Lexer, = *Matthias Lexers* Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch. 37. Auflage. Unveränderter Nachdruck. Stuttgart, 1986.

Mallet, 1672. = *Manesson Mallet, Allain:* Kriegsarbeit oder Neuer Festungsbau. I—III. k. Amsterdam, 1672.

Marosi, 1974. = *Marosi Endre:* Itáliai hadiépítészek részvétele a magyar végvárrendszer kiépítésében 1541—1592 között. = HK 1974. 1. sz. 28—44. o.

Merényi, 1905. = *Merényi Lajos:* A sempthei vár felszerelése 1639-ben. = TT 1905. 152—156. o.

Miethen, 1683. = *Miethen, Michael:* Artilleriae recentior praxis. Oder Neuere Geschuetz—Beschreibung. Frankfurt und Leipzig, 1683.

Mollay, 1982. = *Mollay Károly:* Német—magyar nyelvi érintkezések a XVI. század végéig. Bp., 1982.

MOE. III. = Monumenta comitialia regni Hungariae. Magyar országgyűlési emlékek történeti bevezetésekkel. (Szerk.: *Fraknói Vilmos)* III. k. (1546—1556) Bp., 1876., MTA. MHH. III. osztály. Magyar országgyűlési emlékek.

Müller, = *Müller Veronika:* Thury György kanizsai kapitánysága. h. n., é. n.

Nádasdi számad. = Kultúrtörténeti szemelvények a Nádasdiak 1540—1550-es számadásaiból. (Közli: *Kumorovitz L. Bernát* és *M. Kállai Erzsébet)* Fasc. II. Kézirat gyanánt. Bp., 1960. Történelmi-néprajzi füzetek. Tom. II.

Németh, 1903. = *Németh Béla:* Szigetvár története. Pécs, 1903.

Német műszaki. = Német—magyar és magyar—német műszaki és tudományos szótár. I. kötet: Német—magyar rész. Bp., 1953.

Pálffy, 1992. = *Pálffy Géza:* A királyi Szigetvár inventáriumai 1547—1565. (Kiegészítések Tímár György Királyi Sziget című könyvéhez.) = HK 1992. 2. sz. 152—156. o.

Papp, 1965. = *Papp László:* Szigetvár XVI—XVII. századi erősségrendszere és ábrázolásai. = *A JPM Évkönyve,* 1965. Pécs, 1966., 213—255. o.

Pataki, 1931. = *Pataki Vidor:* A XVI. századi várépítés Magyarországon. = *A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve,* I. évf. Bp., 1931. 98—132. o.

Perjés, 1965. = *Perjés Géza:* Zrínyi Miklós és kora. Bp., 1965.

Rúzsás, 1939. = *Rúzsás Lajos:* Az egri vár gazdálkodása a XVI. században. Bp., 1939.

Siebmacher, = *J. Siebmacher's* grossers und allgemeines Wappenbuch in einer neuen, vollständig geordneten und reich vermehrten Auflage mit heraldischen und historisch-genealogischen Erläuterungen. Vierten Bandes fünfzehnte Abtheilung. Der Adel von Ungarn sammt den Nebenländern der St. Stephans—Krone. (Bearbeitet von *Géza von Csergheö)* Nürnberg, 1893.

Sugár, 1975. = *Sugár István:* Az egri vár kémei és fegyverei a várszámadások tükrében. (1549—1562) = *Az egri múzeum évkönyve*, 13. k. Bp., 1975. 101—123. o.

Sugár, 1976. = *Sugár István:* Szigetvár és viadala. Bp., 1976.

Szakály, 1971. = *Szakály Ferenc:* A babócsai váruradalom 1561-es urbáriuma és a babócsai vár 1563-as leltára. = *Somogy megye múltjából;* (Levéltári évkönyv), 2. 1971. 51—84. o.

Szakály, 1981. = *Szakály Ferenc:* Magyar adóztatás a török hódoltságban. Bp., 1981.

Szalay, 1861. = *Szalay Ágoston:* Négyszáz magyar levél a XVI. századból. 1504—1560. Pest, 1861.

Szántó, 1883. = *Szántó Károly:* Alsó-Lendva és vidéke. = *Földrajzi Közlemények*, XI. k. 1883. 144—154. o.

Szántó, 1980. = *Szántó Imre:* A végvári rendszer kiépítése és fénykora Magyarországon 1541—1593. Bp., 1980.

Szegő, 1911. = *Szegő Pál:* Végváraink szervezete a török betelepedésétől a tizenötéves háború kezdetéig. 1541—1593. Bp., 1911.

Szendrei, 1888. = *Szendrei János:* Váraink rendszere és fölszerelése a XVI—XVII. században. = HK 1888. 86—103., 416—430. és 617—631. o.

Szendrei, 1890. = *Szendrei János:* Az ecsedi vár 1619-ben. = HK 1890. 76—81. o.

Szendrei, 1982. = *Szendrei János* bibliográfia. (Összeáll.: *Kopasz Erzsébet).* Miskolc, 1982.

Sziget. lev. = Szigetvári levelek a török hódoltság korából. H. n. 1982., A Szigetvári Várbaráti Kör kiadása.

Takáts, 1905. = *Takáts Sándor:* Profunt. Mut. Mécz. Fuador. Drajling. Kup. = *Magyar Nyelv*, 1905. 6. sz. 317—320. o.

Takáts, 1907. = *Takáts Sándor:* A magyar vár. = Sz 1907. 726—741. és 815—837. o.

Takáts, 1908. = *Takáts Sándor:* Magyar tüzes- és lövőszerszámok. = Sz 1908. 49—62. és 130—145. o.

Takáts, 1961. = *Takáts Sándor:* Hajdú, haramia és martalóc. = Művelődéstörténeti tanulmányok a XVI—XVII. századból. (Sajtó alá rendezte: *Benda Kálmán)* Bp., 1961. 3—15. o., ill. 332. o.

TESZ = A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. 1—4. köt. Bp., 1967—1984.

Thallóczy, 1879. = *Thallóczy Lajos:* Az sárospataki czeikházban és bástyákon levő öreg ágyúk, taraczkok és egyéb hadakozó szerszámoknak s ahhoz való eszközöknek inventáriuma. Anno 1642 die 26. novembris. = TT 1879. 154—171. o.

BÁNKÚTI IMRE

II. RÁKÓCZI FERENC UDVARI PALOTÁS EZREDÉNEK ANYAGI-SZERVEZETI HELYZETE 1706-BAN

Szent-Iványi János ezereskapitány 1706. július 14-én Érsekújvárról részletes jelentést készített a fejedelemnek a palotás testőrző regiment anyagai, szervezeti és személyi helyzetéről és gondjairól. A felterjesztés készítője a Felső-Magyarországon több ágban virágzó szentiványi Szent-Iványi család zempléni ágából származott. Ketten játszottak jelenős szerepet a szabadságharc alatt: Szent-Iványi Mihály, a Zemplén megyei Rákóczi birtokok prefektusa, majd a megye alispánja, és testvére, Szent-Iványi János.[1]

Nem volt képzett katona. 1703-ban a Szepesi Kamara munkácsi provizora volt az elkobzott Rákóczi birtokokon, s a kuruc felkelők elől Ungvárba menekült. 1704. március 16-án, a vár átadásakor állott Rákóczi mellé, s mint többen mások is ebben az időben, Ungvár császári parancsnokától bizonyítványt kapott, hogy csak kényszerből állt a kurucok oldalára. Előbb Bercsényi Miklós adjutánsa, majd a fejedelem palotás ezredének colonellusa lett, 1707-től brigadérosi rangban. Az 1705. év végétől folyó reguláris hadszervezés keretében[2] részt vett a palotás ezred regularizálási munkáiban, s erről 1706. január 3-án tájékoztatta a fejedelmet.[3] Az év őszén, Esztergom ostrománál megsebesült. Némely történész negatív véleménnyel van magatartásáról. Esze Tamás[4] szerint Rákóczi bizalmába fogadta, de Szent-Iványi érdemtelennek bizonyult rá. 1711-ben mint a Munkács várában lévő gyalogság parancsnoka, a kapitulációkor „hűsége bizonyságául átszolgáltatta azokat a leveleket, amelyeket Rákóczi és Bercsényi a munkácsi kurucoknak írt." Lukinich Imre hasonlóan vélekedett: „Erősen visszatetsző a vár ostroma alatt tanúsított magatartása, s azon mód, amellyel magának az udvar kegyeit megnyerni törekedett."[5] Szerintem inkább azért hibáztatható, hogy ő is azon főtisztek közé tartozott, akik Munkácsból 1711 április-májusban olyan leveleket küldözgettek Rákóczinak, amelyek kedvezőbb színben tüntették fel az őrség ellenállási lehetőségét, amely akkor már alig mondható reálisnak.[6]

Egyébként e levelek átadásának Munkács kapitulációjakor már nem volt jelentősége, elégetésük legfeljebb forrásainkat szegényítette volna.

Nem igazolódott be Ottlyk Györgynek, aki szívesen mondott bárkiről is rosszat, az az állítása sem, hogy Szent-Iványi a trencséni ütközetben gyáván viselkedett volna. A csata végén ugyanis a palotás ezred bekerítésébe került s a császáriak felszólítására letette a fegyvert, a rác egységek azonban ezután legyilkolták az ezredet. Ottlyk György szerint Szent-Iványi János, felragadva az ezredzászlót, elmenekült s ez volt a kudarc oka. A csatát leíró Markó Árpád azonban Szent-Iványi ilyen magatartására nem talált bizonyítékot.[7]

További pályája, mondhatni, azonos a szabadságharc számos középvezetőjének életútjával. 1716-tól Zemplén megye alispánja, 1721. január 15-én III. Ká-

[1] Változatos életrajzuk: *Nagy Iván:* Magyarország családai. X. Pest, 1863. 636., 640. o.
[2] 1705 végén Rákóczi gróf Forgách Simon tábornokot bízta meg 6 gyalogos és 4 lovas reguláris ezred felállításával. Archivum Rákóczianum. (Kiad.: *Thaly Kálmán)* X. Bp., 1889. 1–4. o.
[3] *Bánkúti Imre:* Rákóczi hadserege 1703–1711. Bp., 1976. 177–178. o.
[4] *Esze Tamás:* Kuruc vitézek folyamodványai. Bp., 1955. 460. o.
[5] *Lukinich Imre:* A szatmári béke története és okirattára. Bp., 1925. 547–548. o.
[6] *Bánkúti Imre:* A szatmári béke. Bp., 1981. 157. o.
[7] *Markó Árpád:* II. Rákóczi Ferenc a hadvezér. Bp., 1934. 342. o.

roly báróságra emelte, a királyi tábla bírája, császári és királyi tanácsos és Bereg vármegye főispánja lett 1728-ban.

Jelentése fontos forrás Rákóczi hadseregének szervezetére, mindennapi életére, anyagi ellátottságára, pénzügyi gondjaira.

*

Az irat jelezte: OL G.16. Rákóczi Szabadságharc Levéltára I. 2. d. Hátlapján: Szent-Iványi János projectuma palotás regimentye felől. No. 505.

Puncta resolutionem indilate efflagitantia.[8]

1. Már ez hatodik holnap, hogy a tiszteknek az equilis portiókra,[9] kivált akik Eger táján voltanak, a többinek pedig negyedik holnapja egy pénzt sem adtak, s most is a kiadott Regulamentum és Tabella[10] ellen; holott Generalis Forgács[11] commendója[12] alatt lévő reguális hadaknak[13] az illyetén fizetések kérdésben sem vétetődtek. Azon instálunk,[14] légyen már eziránt finalis decisio,[15] elménk függőben ne tartassék, amint fog Kegyelmes Urunk ő Nagysága parancsolni, ahoz tartyuk magunkat, csak scripto tenus per formam intimationis[16] légyen, hogy mindenütt mindenkor számot adhassak véle.

2. Az egész hadamnak már negyedik holnap, hogy nem fizettek, hol egy, hol más interveniált difficultás[17] miatt. Kegyelmes Urunk hadamhoz mutatott kegyelmességét alázatossággal vészem, azon instálok, expediáltassék a Tekintetes Cancellárián egy intimatorium per formam grationalis,[18], hogy mindenkor annak, akinek szükséges, megmutathassam, s legyen a Tekintetes Commissariusságnak[19] is intimatiója, hogy strásamestertől fogvást usque ad gregarium inclusive[20] minden portiót per florenos rhenenses quatuor[21] fizessen; minthogy csak azokhoz mutatta kegyelmességét Urunkeő Nagysága, qui sunt cassae regiminis obnoxy,[22] és azt á prima novemberis[23] kell-é érteni, vagy csak az négy holnapi restantiát, hoc addito,[24] igaz dolog, nem szokot a Commissariusság fizetni eléb, hanem csak a megszolgált havakra. Minthogy pedig már ennek a felét is elértük, usque ad primam Augusti exolváltassék[25] a regimentem, instálok, kirül is Urunk ő Nagysága resolutióját elvárom.

3. Chyrurgiát institutáltam,[26] Udvari Borbély János lészen az mesterek. Hat legényt, két inast tartok mellette, annak szekér, sátor és más szükséges requisitumok[27] kívántatnak, akik is nagy kölcségében álnak a regimentnek. Nem kívánom, hogy többet fizessen a Commissariusság, hanem adja ki minden compániára borbélynak rendelt két portiót. Oeconomizálni[28] és számot fog adni mindenkor a regiment, ha mindazonáltal Kegyelmes Urunk illyen nagy közönséges jóban kíván segíteni bennünket vala-

[8] Halaszthatatlanul sürgős döntést kívánó pontok.
[9] equilis portio: egy lovas katona napi ellátásának természetbeni adagja (ember: 1 font hús, 2 font kenyér, a lónak megfelelő zab és széna.) A tiszteknek rangjuk szerint ennek többszöröse járt.
[10] Katonai szabályzat és Ellátási táblázat.
[11] L. a 2. sz. jegyzetet.
[12] parancsnoksága, vezénylete.
[13] A kuruc hadsereg legértékesebb, nyugati, főleg császári mintára szervezett ezredei, Forgách Simon, Eszterházy Antal és ifj. Barkóczy Ferenc parancsnoksága alatt. Ide tartoztak a fejedelmi testőrző ezredek is.
[14] kérvényezünk,
[15] végleges rendelkezés
[16] írásba foglalt utasítás formájában
[17] közbejött akadály
[18] küldettessék a Tekintetes Cancellárián egy rendelkezés kegyelmes parancs formájában,
[19] Hadbiztosságnak
[20] őrmestertől fogvást közlegényig bezárólag
[21] minden ellátási adagot 4 rénes (német) forintjával
[22] akik fizetnek az ezredpénztárba. L. a Resolutio 2. pontját.
[23] november 1-jétől
[24] hozzátéve ehhez,
[25] augusztus 1-jéig fizettessék ki
[26] Sebesülteket ellátó részleget állítottam fel,
[27] felszerelési tárgyak
[28] Gazdálkodni

mivel, nagy alázatossággal vészszük s kérjük is, a sokszor ígért regimentem számára mezei patikát két kisseb ládácskákkal pro commenderizatis[29] készíttetni és azokat megtöltetni méltóztassék ő Nagysága, eddig a Commissariusság a rendelt portiókat difficultálta,[30] és többet nem exolvált, csak a praemittált[31] személyek portióit adta ki.

4. A prófuntszekerekhez bonificáltatik[32] minden compániának az béressek négy oralis portiója, igaz is, hogy az egész béreseket még actu[33] ki nem állíthattam, de az Commissariusság nemcsak azoknak, akik még nincsenek, de azoknak is, akik actualiter megvadnak, portióinak exolutióját difficultállya, melly nehéz légyen pedig azoknak fogadások, nem szükséges declarálnom, ha nem bonificáltatnak, annyival is inkább satisfaciálhatok[34] regulamentaliter kiadott Kegyelmes Urunk intentiójának.[35] Kérem, legyen aziránt is mind a Commissariusságnak, mind pedig a regimentnek külön intimatiója.

5. Sokszor remonstráltam[36] a szekereknek mivoltát, 2600 tallért percipiáltam az prófuntszekereknek felállítására, mely summában 24 vasas borított társzekeret, 114 ökröt állítok illyen drágaságban is. De minthogy egészlen azon a pénzen fel nem állíthattam, kérem limitative[37] minden szekérre resolváltassék a pénz, és az fellyülírt 2600 talléron kívül resultans summája resolváltassék és assignáltassék,[38] melyrül annak idejében ratiocinálni[39] tartozom.

6. Vadnak ollyanok is a regimentben, akik inhabilisek[40] az szolgálatra, kiknek edgyik része az ellenség által tétettetett inhabilissé, némellyike pedig por, füst és szelek miatt fogyatkozott meg szemiben, azok a mundérungal bocsáttassanak-e el a regimentűl, avagy anélkül, minthogy számadásában a tiszteknek munderungjok, ha anélkül bocsáttatnak el, várhattyák-é egyéb kegyelmességét ő Nagyságának.

7. Várnánk sokszor ígért Kegyelmes Urunk posztó iránt való kegyelmességét, adatódgyék ki azért a commissió, kitül várjuk és micsoda pretiumban.[41] Emellet alázatossan reménkednek a tisztek közönségessen Nagyságodnak, hogy az forgókat, párducbőrre avagy farkasbőrre való gombokat, mellyeket kiosztatott ő Nagysága, el ne vétesse tőllök, hanem egyszer is, másszor is azoknak, akik még el nem estenek és a regimentnél vadnak, fizetésekbül, úgy mint a karabélyos ezernek, defalcáltassék;[42] ha pediglen ingyen való kegyelmességébül eő Nagysága meg akar ajándékozni bennünket, nagy alázatossággal vészszük, hívséges szolgálatunkal demereálni[43] igyekezünk.

8. Sok fegyver hijjával vagyon még az had, arrúl méltóztassék dispositiót tenni eő Nagysága, alázatossan instálunk.

9. Ha az hátra maradott ökörnek megvételére való pénz resolváltatik, kérem adatódgyék ki ollyan parancsolat, hogy azon tiszteknek, akiket arra deputálni fogok, praeemptiója[44] lehessen; hasonlóképpen a szekerek is prae coeteris alys[45] készíttessenek el.

10. Tekintetes Nemes Bereg Vármegyével hét compagniának per menses quinque húsbeli intertentiójáért[46] alkudtam meg 1000 tallérokban; minthogy pedig annak megírásával[47] tartozik a Tekintetes Commissariusság, legyen parancsolattya, contentállya a Nemes Vármegyét az 500 tallérrul, az regimentre lészen regressusa.[48] melynek medietássa[49]úgymint harmadfél száz tallér a munkácsi uradalomra esik. Könyör-

[29] a valahová kivezényeltek részére
[30] megakadályozta,
[31] többet nem fizetett ki, csak a felsorolt
[32] a hadtápszekerekhez jóváhagyatik
[33] jelenleg
[34] eleget tehetek – értelme szerint: nem tehetek eleget.
[35] utasításának.
[36] előterjesztettem
[37] meghatározva
[38] fennmaradt összege határoztassék meg és utalványoztassék,
[39] számot adni
[40] alkalmatlanok
[41] árban.
[42] lerovattassék;
[43] kiérdemelni
[44] elővételi joga
[45] másokat megelőzve
[46] hét századnak öt hónapra való húsbeli ellátásáért
[47] Igy! Értelme szerint: megtérítésével
[48] visszkeresete – jogi kifejezés: harmadik személy ellenében, ennek kötelezése alapján érvényesített igény kártalanítás iránt.
[49] fele

günk azért alázatossan Nagyságodnak, mind magunk s mind pedig a dominium Nagyságodé lévén, engedgye el Nagyságod a dominium részérül, vagyok oly bizodalommal, sőt assecuráltattam[50] is, csak Nagyságod kegyelmessége járullyon hozzánk a Nemes Vármegye is maga részérül cassálni[51] fogja az harmadfél száz tallért.

11. Jóllehet a regimentem in toto extendáltatik[52] 2000 emberre, mindazonáltal a mindennapi recrútázástúl nem desistálok;[53] ennékem pedig miólta a regimentnél vagyok, egy pénzt sem adtak az recrutákra, mennyit recrútáztattam pedig, megmutattyák, egy pénzt sem adtak az recrutákra, mennyit recrútáztattam pedig, megminekelőtte szükségem lenne rá. Kérem, resolváltassék valamely recrutázásra való pénz, kirül annak idejében számot adok.

12. Ha valamely dolog iránt a Tekintetes Commissariusság a regiment részérül vagyon, vagy lészen valamely intimatioja, pro exemplo:[56] alimentatiójárul,[57] fizetésérül és egyébrül, hogy a regimentnek is intimáltassék ex Cancellaria,[58] instálok; mert aszerént dirigálhattya maga dolgait a regiment, és az írásbeli intimátiókkal számot adhat akarmikor, akarki előtt.

13. A megsententiázott[59] rabok dolga resolváltassék, magok is azt kívánván.

14. Az aggregatus[60] tisztek felől méltóztassék Nagyságod valami bizonyost resolválni, azok Kenyheczi hadában lévén, a regiment reducáltatván, ők is reformáltattak, de eddig szolgálatot tettek, in toto lész-e fizetések, vagy csak is medietate.[61]

15. Akarnám, ha lehetne minden companiában 10, vagyis 20 stuttzos[62] legényem, azzal nagy kárt tehetnénk az ellenség tiszteiben; azt sem bánnám, minden companiában lenne egy kétkerekű seregbontónk,[63] nagy hasznot tennénk, ha Nagyságodnak tettcik, más rendbéli pulhákos, harmadik tessinkás, negyedik muskatélyos és flintás lészen.[64]

Alázatossan könyörgök, a praemittált punctumok scripto tenus resolváltassanak. Porrecta in castris Érsek Ujvár positis die 14. July Anno 1706.

Per me Joannem Szent-Iványi colonellum m. p.[65]

Resolutio[66]

Ad primum. Az regularis hadakban lévő tisztek equilis portióinak minden regulamentumok szerint a téli havakra minthogy fele szokott in natura megadatni, fele penig in pecunia[67] megfizetetni, ezen modalitás observáltatik ezen palotás testőrző hadaink közt levő tiszt híveink equilis portióinak megadatásában is.

Ad secundum. Az negyedik forintnak minden portióbúl való detractiója nem á 1ma Novemberis Anni proxime praeteriti 1705. hanem á prima May Anni num labentis[68]

[50] biztosíttattam
[51] elengedni
[52] összességében számláltatik
[53] az újoncozástól nem állok el
[54] az ezred létszámát kimutató jegyzékek.
[55] előzetesen
[56] például:
[57] ellátásáról
[58] tájékoztassék a Cancelláriáról
[59] elítélt
[60] Az ezred kötelékében szolgáló, de szervezetébe nem tartozó tiszt. Rendszerint a császáriak által elfoglalt területről menekültek voltak, vagy feloszlott ezredekből kerültek ki. Itt más esetről volt szó. A reductio, vagyis a töredék ezredek összevonása folyamán Kenyheczi János ezredéből kikerült tisztek kerültek oda. A reductio célja a töredék ezredek összevonása, hogy az ezredek létszáma lehetőleg egyforma legyen, továbbá az ezredek toborzó körzetének szabályozása volt.
[61] vagyis hogy egész, vagy fél fizetést kapjanak-e?
[62] Stuc = kisebbfajta, rövid puska, vontcsövű, amelynek nagyobb volt a találati pontossága.
[63] Seregbontó v. orgonalöveg = kerekes járműre egymás mellé sorban szerelt puskacsövek, esetleg egymás fölött több sorban. Tulajdonképpen a golyószóró őse. Gyalogság, lovasság ellen használták.
[64] A felsorolt puskatípusok: pulhák, polhák = lengyel eredetű, hosszú csövű puska; tessinka, tersényi, tersini = általában vontcsövű, kiskaliberű. Neve után ítélve szilézíai eredetű és gyártmányú volt; muskéta = nehéz puska, lövésnél a földbe szúrt kétágú villára támasztották; flinta = francia eredetű, kovás zárszerkezetű puska. A Rákóczi szabadságharc alatt válik általánossá, a gyalogság modern lőfegyvere, már gyakran szuronnyal kombinálva.
[65] Kiadatott az érsekújvári táborban az 1706. év júliusának 14. napján. Általam, Szent-Iványi János ezredes s. k.
[66] Határozat. (Az eredetiben a beadvány egyes pontjai mellé írva.)
[67] vagyis fele természetiekben, fele készpénzben
[68] levonása nem az elmúlt 1705. év november 1-jétől, hanem a mostani folyó év május 1-jétől

értettessék, mellyet az Commissariatusság e szerint tartozik observálni az strásamestertül fogva az gregariusig, mellyre nézve inito eatenus computu ante primam Maÿ[69] lehető restantiái az regimentnek az elébbeni fizetésnek módgya szerint, azontúl pedig ad primam Augusti detractionis modalitate uti praemissum esset observatu exolváltassék,[70] kihez magát ennekutánna is szabja az Commissariatusság, úgy moderálván az fizetésnek kiadását, hogy az elmúlt havakra mindenkor az következendőnek elein contentaltossonak, tartván ezen resolutiónkat universalis parancsolattyának.

Ad tertium. Az udvari commissariusnak megparancsoltatik, hogy mivel ezen regimentünk közt erigált chirurgia felette szükséges, hogy az borbélyok jobban subsistállyanak, az két-két portiót minden compániában lévő borbélynak külön-külön fizesse meg. Az egész chirurgia pedig, hogy annál inkább megtarthassék, és iránta fogyatkozás ne légyen, úgy az mezei patika[71] is elkészítethessék, pro sua dexteritate oeconomizállyon[72] Colonellus Hívünk annak mind továb való erectiója, s mind conservatiója iránt. Ugy értessék pedig ezen chirurgiával való usus, hogy mivel praecise[73] azoknak adattatnak ingyen az kívánt orvosságok, s úgy hasonlóképpen az borbélyok is azokat fogják ingyen gyógyítani, az kiknek portiójokbúl áll és conserváltatik az regiment cassája,[74] és consequenter[75] ezen patika és chirurgia conservatiója is, az több tiszteknek pénzbeli fizetés nélkül nem adattatik szabadság azzal való élésre.

Ad quartum. Vagyon már ezen kívánság iránt parancsolat, hogy az béresek mind szaporítassonak, s mind penig fizetések, mint az gregariusoknak, az szerint adattassék ki.

Ad quintum. Az mustra commissariusnak megparancsoltatik, hogy nemcsak megvisgállya, mennyi ökröket és szekereket állított eddig ezen regementünk számára, hanem az marhákat meg is bélyegeztesse, ennekutánna penig minden szekér felállítását 200 rhényes forintyával adjustállya.[76]

Ad sextum. Az inhabilissek, hogy disconsolate[77] hűséges szolgálattyokért ne maradgyanak, az midőn az regimentből obsitoztatnak, az ómundér hagyattassék nállok, az új pedig az recruták számára tartassék, és valakiknek az szemekben, vagy tagjokban megfogyatkozottak közől kedvek lészen, hogy kegyelmességünkből odahaza csendességben tápláltassanak, Patakon és Munkácson az megfogyatkozott erejű Vitézlő Rend tartására erigálandó ispitályokban accomodaltatni[78] fognak, az holott rendes praebendájok[79] s ruházattyok meg fog járni.

Ad septimum. Lévén az posztónak ide szállíttatása véget Tekintetes Nagyságos Hellenbach János Administratorunknak parancsolattya, az midőn azok elhozattatnak, illendő képpen limitált pretiumon megvehetik tiszt híveink az kívánt posztókat magoknak. Az mi az ezüstből csinált mívet illeti, hellyesnek találtatik, hogy mivel azok nem kinek-kinek maga lucrumára,[80] hanem az regiment ékeségére készíttettek, és azon végre osztatni szoktanak is ki az tiszteknek, valaki tisztit resignállya,[81] azon alkalmatossággal ezen punctumban specificált munkákat is adgya Colonellusunk kezéhez, refundáltatván[82] számára azon pénzt, amennyiben az olly tisztnek assignáltatott vala.

Ad octavum. Tugyuk, hogy mindenek felett leginkább fegyver lévén szükségessebb az hadak számára, tészünk arrúl oly dispositiót annak idejében, hogy az iránt nem lészen fogyatkozások.

[69] vagyis úgy, hogy az elszámolás összeállításakor a május 1-je előtti
[70] augusztus 1-jéig a levonás előzőleg meghatározott módjának figyelembe vételével fizettessék,
[71] L. a 29. sz. jegyzetet.
[72] találékonysággal gazdálkodjon
[73] egyátaljan
[74] L. a határozat 2. pontjában említett, levonásra kerülő negyedik forinttal kapcsolatos rendelkezést.
[75] következkezésképp
[76] egészítse ki
[77] ellátás nélkül
[78] elhelyeztetni
[79] napi élelmezésük
[80] fényűzésére,
[81] elhagyja, leteszi
[82] visszatérítvén

Ad nonum. Bízattatik ezen dolog Tekintetes Nemzetes Vay Ádám Udvari Marschal és Senator Uri Hívünkre, eő Kegyelmét urgeállya[83] az iránt Colonellus Hívünk.

Ad decimum. Fizetések 4 forintyával exováltatván, az illy közönséges szükségekre lett administratumok árát juxta modum in regulamento expressatum[84] fizettese meg Colonellusunk az regiment cassájából.

Ad undecimum. Amennyi pénz eddig az recrutázásra assignáltatott, arrul Colonellusunk vessen számot a Commissariussal elsőben, és a tisztek is, mennyi pénzen hány személyt recrutáztanak, remonstrállyák, annak utána leszen determinatio az recrutázásra adattatandó pénz felül.

Ad duodecimum. Meg vagyon parancsolva Udvari Cancellarianknak, hogy valamikor a regiment dolgában parancsolatunk expediáltatik az Commissariatusra, circa administrationem administrandorum pro directione[85] külgye meg azon dispositionkat Colonellusunknak.

Ad decimum tertium. Hosszas ideig való szenvedésekkel megelégedvén, per virgas[86] bocsáttassanak el.

Ad decimum quartum. Az aggregatus tisztek felől penig resolváltatik, hogy valamint rendeltetett fizetések azon rendbéli mezei tiszteknek az regimentben, a szerint exolváltassanak holnaponként.

Ad decimum quintum. Egy compániában 10 stuttzos legényeket tartani elégségesnek ítélvén, accomodállya magát ahoz Colonellsunk. Seregbontó helyett pedig alkalmatossabb szakállosokat[87] tartani, de az tesinkára(így!) semmi szükségét nem látytyuk.[88]

*

Mi lett a sorsa a beadványnak és a fejedelmi határozatnak? Az 1706. év a szabadságharc nehéz, sok gonddal teli esztendeje volt. Gazdasági téren súlyos problémákat okozott az infláció, a rézpénz gyors elértéktelenedése; a francia király kitért a felkelőkkel való nemzetközileg is elismert szerződéskötés elől; a nagyszombati béketárgyalásokat a felkelés vezetői szakították meg, helyzetüket minden szempontból túlértékelve; Rákóczinak az év őszén néhány hétre ugyan sikerült birtokba vennie Esztergom várát, de néhány hét múlva már el is vesztette; Rabutin pedig, Erdélyből kivonulva, hadaival végigjárta a fél országot, ostrom alá vette Kassát, feldúlta a Hegyalját és Debrecent. Ezek a felkelés vereségének előjelei voltak. Így nem csoda, hogy amikor 1706. október 28-án Szent-Iványi János levéllel fordult a fejedelemhez,[89] szinte ugyanazon problémákat ismétli meg, mint pár hónappal előbbi beadványában.

Nagyméltósságú Fejedelem, érdemem felet való Jó Kegyelmes Uram.

Én már Isten kegyelméből mankókra vettem magamot, az házban járhatok is, de az golyóbist semmiképen ki nem vehették.[90] Itten Kegyelmes Uram, az rézpénznek, tiszteknek[91] nagy lágysága és talán interessentiája[92] miatt is olly böcstelensége vagyon, nemhogy egyebet, de szénát, abrakot seőt kenyeret sem vehetni rajta: én azért

[83] sürgesse
[84] a hadiszabályzatban lefektetett előírás szerint
[85] az intézendők intézésekor tudomásul vétel céljából eligazításképpen
[86] megpálcázás után
[87] szakállas = hosszú, nehéz várpuska, a visszapattanás megakadályozására csövükön kampó, vasszakáll volt, mellyel a csövet meg lehetett támasztani.
[88] *Thaly Kálmán* Szent-Iványi János beadványából és a resolutiókból mintegy 20-25 sort idéz, ill. ismertet: A hazai képzőművészet, műipar, nemzeti viselet, fegyvergyártás és háztartás történetéhez II. Rákóczi Ferencz udvarában s korában. (1706—1711.) Történelmi Tár, 1882. 557. o. A vonatkozó rész azonban csak a posztókra, a forgókra és fegyverekre vonatkozik.
[89] Jelezte: OL G. 19. Rákóczi Szabadságharc Levéltára II. 2. e/A.
[90] Esztergom ostromakor szerzett sebesülést.
[91] Ti. a vármegyi tiszteknek.
[92] érdeke

urgeáltam az Nemes Vármegyét, minthogy az több essentiale requisitumok[93] közöt, ennek az felvött ügynek folytatásában ez is az egyike, omnia quae sunt venalia rézpénzen adgyák juxta limitationem Comitatensem,[94] noha abban is vagyon fogyatkozás nagy (mert sem az bort, sem az életet, búzát, zabbot, gabonát, szénát nem limitálták). Haraszti Imre Harmincados Uram által refractarios mechanicos et opiffices[95] tömlöcbe hányattam. Egy fulminatorium[96] parancsolatot ezekre az Nemes Vármegyékre és Harmincadosokra nem ártana expediálni, úgy látom, ezek nem sokat gondolnak az publicummal, csak az eő erszények telhessen és eők megmaradhassanak. Bort én örömest venném, de ami az cassában volt, minthogy az Commissariatussag pénzt nem adat, feles restantiám lévén, ex Cassa contentáltam az hadamot ad 1. Octobris.[97] Uj Barsnál[98] resolválta vala kegyelmessen Nagyságod, hogy egy pátenst fog adni Nagyságod pro praeemptione vinorum et pro rubra moneta quindem,[99] az Tekintetes Cancellárián nem expediáltatot, hanem csak Szent-Iványi Mihály Praefectus Uramnak szóló intimatorium. Kérem azért, egy universale parancsolatot méltóztassék Nagyságod expediáltatni, hogy expediálván tiszteimet, pro reliquis[100] lehessen praeemptiom rézpénzen, máskínt nem tudom, hogy hogy lehessen megmundirungoznom az hadamot. Az sidóság Lengyel Országbul jün, itten fejérpénzen adgya mindenét, mégis rézpénzen vásárol mindent, én alázatossan insinualom[101] Nagyságodnak, ha panasz megyen is reám, rézpénzen veszem meg tűlek az posztót limitatiók szerént, az bort és marhát is hasonlóképen, et hoc non pro proprio, sed servis Domini et Patriae.[102]

Emellet alázatossan kérem Nagyságodat, tudván azt, melly nagy kárával légyen az regimentem, recrutáznom köll; vagyon itten sok ollyan Kegyelmes Uram, aki eleinten Nagyságod kegyelmes Edictumi és parancsolati ellen, nem az Haza szeretetéért, hanem csak az praedáért fegyvert fogot, udvarházakat, templomokat felvert és sok marhákot hajtot, és más károkat tött vala, már most csak hever s megtelvén az praedával, megvonták magokat, seőt még az földesurok, vagy akiknek hátok megí megvonták magokat, protegályák, nem szólok sem munkácsi, sem ungvári dominiumokrul (ott is találkozik ollyan), de lévén actu is az Nagyságod jószágibul egynéhány ezer ember fegyverben, fogyasztani nem kívánom. Hat (így!) szedhessem fell az ollyanokot, alkalmasint bécsinálván az rést, adgyon Nagyságod egy ollyan pátenst, azoknak az nevei lajstrom szerint Haraszti Imre Harmincados Uramnál megvadnak, ha fogja Nagyságod parancsolattyát venni, mellyre kérem alázatossan, azt mondgya, ki fogja adni: jóllehet az recrutázást sem mulatom el. Mihent jobban leszek, azonnal megyek az regimenthez. Sok szököt haza az regimentül, azokot expediálom s büntetlenül nem hagyom.

Nagyságod kegyelmeségét várván, úgy továb is magamot abban ajánlván, maradok Nagyságodnak alázatos engedelmes szolgája s igaz híve

Szent-Iványi János m. p.

Ung[103] 28. Octobris 1706.

Annyi mindenesetre e két iratból is kiderült, hogy a Szent-Iványi János által beterjesztett gondokat nem sikerült megoldani, a kuruc hadsereg anyagi, ellátási és szervezeti problémái fennmaradtak.

[93] nélkülözhetetlen eszközök
[94] minden élelmiszert a megyei árszabás szerint adgyák rézpénzen,
[95] a limitációval szembeszegülő iparosokat és mestereket
[96] dörgedelmes
[97] az ezredpénztárból fizettem ki a hadat október 1-jéig
[98] Ujbars, Bars vármegyében: ma Nový Tekov, Szlovák Köztársaság.
[99] borok elővételi jogára éspedig rézpénzen — t. i. a borokért tudott az ezred külföldről posztót szerezni.
[100] a továbbiakban
[101] jelentem
[102] nem saját hasznomra, hanem Nagyságod és a Haza szolgálatára.
[103] Ungvárt ekkor gyakran így nevezték.

FARKAS GYÖNGYI

RITTINGER RUDOLF VISSZAEMLÉKEZÉSE AZ I. VILÁGHÁBORÚRA ÉS AZ OROSZ HADIFOGSÁGRA

Rittinger Rudolf joghallgató volt Budapesten. Egyéves önkéntesi katonai szolgálatát a cs. és kir. 6. vártüzér ezred budapesti osztályánál töltötte. Később Bács-Bodrog vármegye főispáni titkári hivatalában dolgozott. A háború kitörése után rögtön megkapta behívóját budapesti ütegéhez, amelyet hamarosan Przemyslbe irányítottak. 1915 május elején, a vár eleste után orosz hadifogságba került.

Visszaemlékezését eredeti feljegyzései alapján készítette. Ezeket egy erre a célra készített bőrzacskóban, a csizmája szárába bevarrva hordta magával, hogy a motozásoknál ne találják meg.

A Hadtörténelmi Levéltárban található visszaemlékezése három részből áll: az elsőben Przemysl ostromát írja le, a második részben orosz fogságának emlékeit veti papírra, a harmadik rész különböző tárgyi emlékek gyűjteménye, ebből az időszakból.

A przemysli eseményeket a történetírás részletesen feldolgozta, ezért itt csak néhány adatot szeretnék kiemelni emlékeztetőként. Przemysl vára a Monarchia egyik helyőrsége volt Galiciában. Az osztrák—magyar hadsereg főparancsnoksága 1914. augusztus 18-án érkezett a várba, ahová a főhadiszállást telepíteni szándékoztak. A vár azonban még nem állt készen a harcra. A várparancsnokság több rendeletével igyekezett azt biztonságossá tenni. A mellvédeket homokzsákokkal erősítették meg, a munkásosztagokat is felfegyverezték és lőkiképzést kaptak. A cs. és kir. Hadseregparancsnokság szeptember 3-án engedélyezte az övvonalban és a közvetlen közelben fekvő falvak lerombolását. A lakosokat a városba telepítették, de két problémával nem számoltak. Az egyik, hogy az ellenség tisztjei az osztrák—magyar hadsereg egyenruhájába öltözve, a sok menekülővel együtt beszivárogtak a várba, ahol felderítést végeztek. (Várparancsnokság op. nr. 37/5.) A másik, hogy a megnövekedett számú polgári lakosság élelmiszerellátásáról egyáltalán nem gondoskodtak.

Lemberg eleste (szeptember 11.) után a Przemysl környékén levő valamennyi előretolt egységet visszavonták a várba. Szeptember 22-től az orosz csapatok a várat körülzárták. A várvédők ezután kirohanásokkal igyekeztek az ellenséget nyugtalanítani, tágítani az egyre szoruló gyűrűt, megkönnyíteni nyugat felől a felmentő hadsereg előretörését. Az orosz hadvezetés a várat nagyerejű rohammal igyekezett rövid idő alatt elfoglalni, mivel híreket kapott a központi hatalmak csapatainak a vár felmentésére irányuló támadó hadműveleteiről. A támadást a délkeleti és keleti oldalon tervezték, ahol több fontos pontot elmulasztottak megszállni a várvédő csapatok. Az október 7-i támadás azonban meghiúsult, az orosz csapatok nagy veszteségeket szenvedtek és a cs. és kir. 3. hadsereg a várat felszabadította. Lemberg visszafoglalásának kudarca után a hadsereg kénytelen volt ismét visszavonulni, és a magára hagyott várat az ellenség újból körülzárta (november 8.). Az orosz hadseregparancsnokság ekkor a vár gyors elfoglalása helyett a védők kiéheztetése mellett döntött. November 19-én érték a várat az első orosz repülőbombák, amelylyel szemben a védőrség tehetetlen volt. A december 10-i kitörés során az

előretörő m. kir. 7. és 8. honvéd gyalogezredek katonái, az együttműködés hiánya miatt, saját tüzérségük előkészítő tüzébe kerültek. 1915 februárjától már az egész város, beleértve a csapatokat is, éhezett. A hadseregfőparancsnokság március 16-i op. 8080. számú rádiótávirata értesítette a várparancsnokot, hogy a felmentő támadás elakadt, és parancsot adott: a védők Sambor irányában törjék át magukat a hadsereghez. Erre azonban a teljesen kiéhezett és legyengült várőrség már nem volt képes. Przemysl 1915. március 22-n kapitulált.

EMLÉKIRATAIM

az

1914—1918. évi

VILÁGHÁBORÚRÓL ÉS OROSZ HADIFOGSÁGRÓL

I. rész

PRZEMYSL

1. *A háború kitörése, bevonulás.*

Bács Bodrogh vármegyénél teljesitettem 1914. év juliusában szolgálatot, midőn a háború kitört. Közvetlenül e mozgalmas napok előtt Skultéty alispán áthelyezett a főispáni titkári hivatalból az alispáni hivatalba, mivel az ott szolgálatot teljesitő és beteget jelentett Jeisel Henrik tb. főjegyző a katonai ügyeket nem volt képes ellátni. Alig tanulmányoztam át azonban úgy nagyjából a mozgósitási iratokat, s alig hogy belemelegedtem azokba, a háború máris kitört és én 1914. julius hó 29-én délelőtt már meg is kaptam a Budapesten székelő 6. számú vártüzérezredhez a névre szóló behívómat. Mit volt tennem, sebtiben átadtam hivatalomat, összeszedtem cókmokomat és még aznap este vonaton elutaztam Szabadkára.

Odáig bizony még első osztályon utazhattam, de bezzeg Szabadkára érve, beállott a mozgósítás első napjának éjfélje, amikor is beszüntették a személyforgalmat és igy onnan már csak hadi vonattal folytathattam utamat. Igy kerültem már az első két órában a piros bársony ülésről a szalma ágyásig, amelyen szemeimet be nem hunyva, ugy reggel 6 óra felé megérkeztem Budapest-Józsefvárosi pályaudvarra. Innen villanyoson kimentem a Laudon laktanyába,[1] ahol zászlóaljam feküdt, s ott azonnal jelentkeztem az ezredtörzs irodájában. Még délelőtt megvizsgált az orvos, egészségesnek talált, délután a kaszárnya padlásán felszereltek régi, de elég jó állapotban levő vártüzér ruhával, estefelé a tisztek átvették és értékelték a raktárakba beadott civil ruháinkat és koffereinket, este pedig már ment a terefere a kantinokban és latolgattuk a holnap eshetőségeit.

Bevonulás, elutazás Zomborról, megérkezés Budapestre. Szivem csak ugy sajgott. a fájdalomtól, hiszen még két hónapja esküdtem meg az én szeretett feleségemmel, alig egy hónapja hogy haza jöttünk a kék Adriáról, ahol a mézesheteket töltöttük, s máris ott kellett hagynom a boldogságomat és eleget kellett tennem a haza hivásának. Most hogy ugy a távolból látom az eseményeket, ugy érzem, hogy két kő között morzsolódott a lelkem: fájt otthagynom szeretteimet, sajgott a lelkem ifju feleségem és szeretett édesanyám után, de valami titkos ösztön hajtott a még soha nem látott után, valami ugy ösztökélt a bizonytalan felé. Most már tisztán tudom, hogy előérzeteim nem csaltak: eleve éreztem a bevonulás első napjától kezdve, hogy hosszúhosszú ideig nem lesz alkalmam látni szeretteimet, nem fogom érezni az otthon meleg tüzét és hogy sok mindennek kell majd elkövetkeznie, mig ismét visszakerülhetek ahhoz a ponthoz, ahonnan elindultam...

[1] Laudon lovassági laktanya: IX. Timót u. 3.

2. *Útban Przemysl felé.*

Július 30-án a Laudon laktanyából a már kész menetzászlóalj átvonult a Kőbányán, Pongrátz út 19. szám alatt fekvő községi elemi iskola helyiségébe, s további parancsig itt táboroztunk. Az átvonulás nem ment oly simán. 58 kilós teher a vállamon, szorított a katonamundér, de még az elakadt ágyúkat is ki kellett emelnünk a homokból. Bizony itt már megesett velünk az, hogy a 6 ló által vontatott ágyúkat 16 embernek kellett a homokból kézierővel kiemelnie, ami persze nem ment egész simán és minden káromkodás nélkül. Már itt észlelhető volt a rangfokozat hiányának nagy hátránya és altisztjeink basáskodása, ami a jövőt illetőleg nem igen volt kecsegtető.

Úgy ahogy elhelyezkedtünk az iskolában. Itt egészen összebarátkoztam Dományi tűzmesterrel és igyekeztem őt barátságomban tartani, hogy azután később hasznát vehessem. Július 31-én éjjel már telefonista szolgálatot tartottam, s ebbeli minőségemben jutott tudomásomra, hogy az éjjel már ki is ragasztották az általános mozgósítást elrendelő parancsot. Ugyanaznap a délelőtti gyakorlatnál egy ormótlan vasrúd esett a lábamra, de maródi visiten[2] az orvos úgy kidobott, hogy lábam alig érte a földet. De az a hasznom még is lett belőle hogy beosztottak telefonistának...

Augusztus hó 2-án ágyúinkat és a muníciót a Józsefvárosi p. u. bewaggoniroztuk és útra készen állva vártuk az indulásra a parancsot. 3-án a Laudon laktanya melletti gyakorlótéren felesküszünk „császárra és királyra", még ma is jól emlékszem a tábori pap szép beszédére és az esküt követő kardrántásra, mikor az augusztusi nap teljes fényében reá vetette sugarát a sokszáz kardra és sok napbarnította magyar arcra. Már este hallottuk tisztjeinktől, hogy valószínűleg Przemyslbe visznek bennünket, de ott nem sokáig fogunk maradni, mert Warsó ostromára vagyunk kijelölve.

Ugyaneznap megjött az én kis feleségem és itt tartózkodott 7-ig Kőbányán. Így majdnem minden szabad időmet vele töltöttem s bizony még éjszakánként is kiszöktem a kerítésen át a hotelbe, csakhogy vele lehessek...

Közben bekerültem a század irodába, s ott dolgoztam. Kapitányom: Ludwig Neuber nem igen szívesen látott ott, de Dományi tűzmester ismerve a katonai iroda minden fortélyát, mégis csak megtűretett vele engem is. Augusztus hó 7-én este jött meg a parancs, hogy 11-én indul a zászlóalj, de hogy hová, az a parancsban nem volt megjelölve. Általános találgatás: végeredményben úgy döntöttünk, hogy egy vártüzérzászlóalj nem mehet máshova, mint Przemyslbe. Augusztus hó 9-én még egy jó napot csinálunk magunknak, bemehettünk a „városba" s ezen szabadságot arra használtuk fel, hogy jól megfürödtünk a „Hungária" fürdőben, utána pedig az iskolával szomszédos vendéglőben alaposan megvacsoráztunk és besöröztünk. Ez volt az utolsó pesti szórakozás, s bizony sok idő mullott el, mig újra élvezhettük a polgári élet és nyugalmas idők arany szabadságát.

Végre augusztus hó 11-én reggel tényleg elindultunk. A már készen álló szerelvénybe még így is egész délelőtt tartott a bewaggonirozás, a legénység és a tisztek elhelyezkedése, a konyhák felállítása, az élelmezési waggonok megtömése, s ami a fő, a pályaudvarra kitódult rokonok és ismerősöktől való elbúcsúzkodás. Nehezen is gördült ki az a szerelvény, amely minket 6-os vártüzéreket szállított, s amelyet oly sok keserű sírás és csók között mi is alig akartunk viszontlátni.

Óriási volt a hőség. Nyitott marhawaggonok a legénység részére, három személykocsi a tiszteknek. A legénység az ajtókban szorult össze, hegyin-hátán egymásnak. Emlékszem, nem is mentünk messzire, már is megindult az italozás és nótázás, már is elfelejtettük szeretteinket és latolgattuk a háború eshetőségeit. Így érkeztünk el 7 órára Hatvanba, reggel pedig Kassára. Az éjszakát a század irodának kinevezett waggonban töltöttem, szalámi rudakkal megtömött zsák volt a fejpárnám és rizzsel teli zsák a matracom. Takaró persze nem kellett, hisz oly kellemes nyári éjszaka volt, hogy nyitott ajtónál tereferéltünk. Kassán az étteremben megreggeliztem dr. Erdélyi Imre barátommal, majd délfelé Eperjesre érve, szomorúan állapítottam meg, hogy nagyanyám nincs künn a pályaudvaron, pedig Kassáról is táviratoztam neki. Mint évek múlva kisült, szegényke nem mert az állomásra kijönni, mert félt a katonáktól. Jól is tette szegénykém...

[2] betegvizsgálat

Eperjes és Orló állomás között délután egy kis méhecske megszúrta bal tenyeremet, ami igen heves fájdalmat okozott. Délután 4.58 perckor átléptük a magyar határt. Midőn vonatunk átgördült a Dunajecz hídján, Müller főtűzmester éppen egy szomorú magyar dalt intonált, s bizony könnyezve néztünk vissza a folyó másik partjáról a magyar földre. Gondolataim elkalandoztak az én szeretett feleségemhez és édesanyámhoz és ismét erőt vett rajtam az az érzés, hogy de sokára is fogom ismét láthatni őket. Könnyeztünk Müllerrel együtt, de nem fordítottuk meg fejünket, nehogy lássák a többiek elérzékenyülésünket. Szégyen lett volna ez még akkoriban...

Augusztus hó 12-én este 9 órakor érkeztünk meg Neu-Sandecz állomására, ahol a kivonult lengyelek igen nagy lelkesedéssel fogadtak bennünket. De ez volt aztán az utolsó lelkes fogadtatás is, mert innen kezdve, már csak üres állomások és katonai szervek fogadtak bennünket. 13-án délben Nowy-Saczban ebédeltünk, majd egy elég kellemetlenül eltöltött éjszaka után 14-én pénteken reggel, porban és piszokban megérkeztünk Przemysl várának egyik külső állomására. Parancsnokunk azonnal jelentkezik a zárt-borítékkal az állásparancsnokságnál, ahol azon utasítást kaptuk, hogy a zászlóalj helyezkedjék el egy, a Szán partján álló istállóba mindaddig, míg újabb parancs nem érkezik. Tehát itt a Szán partján kezdődött meg számomra a világháború. Przemysl volt az első megálló. Úgy volt, hogy innen megyünk tovább nehéz mozsarainkkal és ágyúinkkal Ivangorod, Luck és a többi orosz vár ostromára. Dehogy — bevételére. Másképpen nem is lehetett. Przemysl csak pihenőhely. S örök pihenő, temető lett legtöbbünk számára.

3. *Przemyslben.*

Három nappal és három éjjel tartott az ut Przemyslig. A mozgósitási terv szerint csütörtök estére kellett volna a várba lennünk, a gyengén kiépitett galiciai vasutvonalak azonban sehogy sem birták a felvonuló katonaság lázas tempójú szállitását, minden megrekedt, minden összetorlódott, s igy is 12 órás késéssel érkeztünk meg első rendeltetési helyünkre. Waggonhiány is mutatkozott már a vonalon, s a torlódások és megrekedések miatt egyik felvonuló vonat késett a másik miatt.

A Szán partján kijelölt istálló nem egy használhatatlan istállóépület, hanem mint a napiparancs mondotta „egy egészséges illatú" lóistálló volt. A legénység fele még ebben az istállóban sem fért be, a másik fele a szabadban táborozott le, egyik része sátrakban, a másik pedig Isten szabad ege alá. A 6.-ik század bekerült az istállóba, tehát szerencsés volt. A büszke Kaiser brigád egyes tagjai legalább fedél alatt voltak.

Betegen és rossz hangulatban érkeztem meg Przemyslbe. Fél arcom rettenetesen feldagadt, valószinüleg huzatot kaptam, vagy valamelyes infektió[3] okozta a gyulladást. A kiwaggonirozás meglehetősen lassú menete és kellemetlen egészségi állapotom még idegesebbé tett. Jól emlékszem, későn délutánra járt az idő, midőn végre a század úgy ahogy elhelyezkedett az istállóban, a századirodát pedig az egyik „kocsis-szobában" rendeztük be. Ez már valóságos luxus helyiségnek tetszett. Este 6 óra felé elvetődtünk egy kis zsidó korcsmába, ahonnan feleségemnek megirtam első impressióimat. „Itt rettenetes a helyzet, 300 ezer ember van itt összezsufolva, egy zsemle 10 fillér, s ettől eltekintve oly piszok van, hogy az ember ebbe fog belepusztulni..." Azt is augusztus hó 14.-én irtam meg haza, hogy holnap (15.-én) reggel indulunk Warsó felé, hogy mi igaz belőle nem tudom, de annyi biztos hogy elindulunk szombat reggel hatkor. Ugy is történt. Elindultunk, de nem Warsó, hanem a VI. védőkerület Siedlicka nevü I. számú várerődítmény I/I. számú Lysicka nevü alerődítményébe meneteltünk, ami a várostól kb. 20 km távolságnyira volt. Ide gyalogolt az egész zászlóalj és itt töltöttünk el különféle épületekben három napot, leginkább semmitevéssel és örökös vexaturákban[4], állandóan „marsbereit"[5], sohasem tudva azt, mi lesz velünk, hol ébredünk holnap. Három napi bolyongás és ide-oda taszigálás után a zászlóalj azt a parancsot kapta, hogy vonuljon a IV. védőkörlet területén fekvő Pikulice községbe, s ott a nagy lovardát foglalja el. Ez keserves menetelés, fáradtságos cepekedés és huza-vona után végre megtörtént és a legénység jómagammal együtt ismét bekvártélyozta magát egy „istállóba". De ez már uri istálló volt, „lovarda", amelyben „boxokat" csinálhattunk és friss szalmán feküdhet-

[3] fertőzés
[4] fárasztó gyakorlatozások
[5] harckészültség

tünk. Kút is volt az udvarban, ott meg is lehetett mosdani, amit bizony Pestről való eljövetelünk óta nem igen tehettünk. A legénységnek azonban itt sem volt nyugta. A zászlóalj három századát kivezényelték az ugyanazon védelmi körzetben fekvő és egy hegyoldal lankáján elterülő „Urinovka" erdőbe, ahol aztán megkezdődött — amint később látni fogjuk — a végleges berendezkedés. A századiroda egyelőre Pikulicén maradt, ott maradt mindvégig a zászlóalj iroda is, mig a 8.-ik századot kivezényelték a radymnói hidfő védelmére. Igen sajnáltuk ezidőben szegény pajtásainkat, akik a várból kivonulva kénytelen voltak nyilt támadásba menni az oroszok ellen. Ehhez a vártüzérek ekkor még nem voltak hozzászokva. Később látni fogjuk, milyen jól is járt a 8.-ik század, s mennyire nem voltak „sajnálatraméltók"...

Mig a századiroda Pikulicén volt, irodai beosztásom mellett az is feladatom volt, hogy a legénység részére naponta kétszer kiszállitandó élelmezési kocsikat, „Fahrküche", fegyveresen kisérjem és azok védelméről gondoskodjam. Ez nem épen volt könnyü feladat. Minden jelszót, minden „Feldrufot"[6] pontosan tudni kellett, minden körletszámmal és paranccsal tisztában lenni kellett, mert könnyen megesett, hogy az ember felé egy-egy golyót eresztettek a német nyelven nem igen tudó ruszin népfelkelők, vagy legjobb esetben is visszazavarták a konyhát és ilyenkor a legénység étlen szomjan várhatott órákon át, s ezért másnap „rapport"[7] járt. Amellett az előfogatot adó lengyel paraszt is oly értelmetlen és félénk volt, hogy ha a legkisebb gyanusat is észrevette, belevágott a lovak közé, s ilyenkor az ételek és italok bizony nagyon összekeveredtek a kocsikban. Igy ment ez napokon keresztül. Az erdőben lakó társaim ilyenkor megbizatásaik tömegével láttak el, kinek irni kellett, kinek venni, kinek pénzt küldeni, s igy tovább, állandó „összekötő" voltam a századiroda és a tábor között. Gyakran jártam hivatalosan a városba is, s az ilyen utakról szóló beszámolásomról irom aug. 23-án feleségemnek, hogy „én vagyok a tábori zsidó, aki vesz és elad". S midőn egy alkalommal a városban vásárolt vadonatuj bőrkamásniban[8] jelentem meg barátaim előtt az erdőben, nevetve hecceltek azzal, hogy no már jól mehet az üzlet, ha a haszonból bőrkamásnit is tudtam magamnak venni.

Nem sokáig tartott ez a dicsőség sem, mert 25-én parancsba jött, hogy a század irodáknak is ki kell vonulniuk az erdőbe, ez meg is történt, kapitányostól, parancsnokostul, magazinostól[9] együtt kihurcolkodtunk a szép „Urinowka-Wald" déli szélén elvonuló országut mellett fekvő Jägerbe, és ott rendezkedtünk be a továbbiakra nézve, mert már nem igen készülődtünk sem Warsóba, sem pedig Oroszországba.

29-ik születésnapomat, 24.-én betegen töltöttem. A sok szalmán való fekvéstől nyakamon kisebb nagyobb pattanások keletkeztek, amelyek elmérgesedtek, s bizony hetek teltek belé, még teljesen kigyógyultam ezekből a kellemetlen kelevényekből. Ehhez járult még meghülésem is, erős gyomorfájdalmaim voltak, s igy a háború kezdő napjai nem igen kellemes impressiókat hagytak meg bennem.

Przemysl városa a kapkodás és felkészületlenség szomorú képét mutatta ekkor. A felvonulási tervek mind ugy készültek, hogy mi fogjuk megtámadni az oroszokat, még pedig saját hazájukban. Előcsapataink fogják nyugtalanitani az ellenséget, s igy hadseregünknek kényelmes felvonulási lehetőségei lesznek. Ezzel szemben a valóság: rémhir — rémhir után. Az oroszok, a kozákok már mélyen bent járnak Galiciában. Lemberget fenyegetik, lázasan kell készülődni Przemysl védelmére...

Przemysl, az a titokzatos russzofil[10] város, a Szán folyó partján, még ekkor nem mutatta meg igazi ábrázatát. A lakosság legnagyobb része nem is gondolt a menekülésre. A hadsereg felvonulása nagyszerü üzleti lehetőségeket rejtett magában. Senki sem akarta ezt elmulasztani.

Egy hét alatt teljes volt a zür zavar. De nemcsak a legénység és alakulatok elhelyezésében, hanem a vár felépitésében is. A vár ugyanis még arra „várt", hogy elkészitsék. Néhány szilárd páncélos betonerődön kivül nem volt itt semmi készen. Elképzelhető tehát a magas hadvezetőség hangulata, amikor az orosz előnyomulás napról-napra fenyegetőbbé vált. Przemyslben a vártüzérség vezetése alatt folytak az erődítési munkálatok. Oly mérvü átalakitások történtek, hogy az oroszok, amikor

[6] jelszó
[7] kihallgatás, jelentéstétel
[8] boka-, lábszárvédő
[9] raktár
[10] oroszbarát

az átadás megtörtént [és] térképeik alapján igyekeztek átvenni az egyes objektumokat, sehogy sem ismertek azokra. A Pikulice község előtt elterülő VII. védőkerület legnagyobb részén kiirtottunk és a föld színével tettünk egyenlővé egy egész sereg galiciai falut. Kezdtük a házak lebontásával. Ezek gátolták a kilátást akadályozták a kilövést, el kellett tünniök. Részben leromboltuk őket, részben pedig midőn már nagyon sürgős volt, egyszerüen felperzseltük azokat. Heteken át fürészeltük a gyümölcsfákat, vagdostuk ki a tüzrevalót. Legénységünk esténként fáradtan, de tele zsákokkal és kocsikkal érkezett meg a táborba. Ajtók, ablakok, székek, padok, állatok és sok sok gyümölcs került elő ily alkalmakkor. A kastélyok főúri berendezése már a tiszti barakokba került, vagy a lövészárkokba. Egy egy jobban berendezett „Unterstand"[11] igy egészen barátságos képet nyert. Plüssfotelek, Biedermeyer butorok, képek, gyermekágyak stb. csinos összevisszaságban, de komoly értékben. Felbecsülhetetlen értéket képviseltek ezen butordarabok, vagy épületrészek a későbbi nyomoruságban, s nem egy életet mentettek meg az utókor számára Kniazice, Kupatyce, Kormanice és Hermanovice község egykori kincsei...

4. *A hadsereg visszavonulása.*

Augusztus hó 22-én napfogyatkozás volt. Minden kis darab üveget bekormoztunk, minden szabad ember az eget nézegette. A szokatlan látványt egyszerre csak irtóztató motorzugás reszkettete meg: jött méltóságteljesen, a fogyatkozó nap fényében uszva egy Zeppelin. Meglátogatta a készülő várat...

S amig Przemyslben a munkások ezrei és katonák tizezrei dolgoztak a 47 kilométeres övvonal elkészitésén, és a 17 kilométeres maggyürü megerősitésén, a vár berendezésén, addig künn Galicia északi szélén már állt a nagy harc: életért való viaskodásba fogott a két nagyhatalom először összecsapó hadserege. Az oroszok főerejükkel ellenünk fordultak, s többnapos véres csatákban Lemberg elesett. E harcokban már részt vettek Przemysl későbbi bátor védőseregéből a legtöbben. A hadvezetőség célja tulajdonképpen Lemberggel az volt, hogy a galiciai harctereken felvonuló csapatok részére tábori várrá képezze ki. Erre a célra mindössze egy hadtestnyi erőt hagyott ott a munkálatok fedezésére, amely hadtest az orosz tulerőnek nem tudott ellenállni. Lemberg után jött Grodek, ezután a hirhedté vált kulikovi ütközet.[12] Mindenki menekült kétségbeesve. Az a pánik, mely itt kitört a 40—50 éves meglett emberek között, átragadt természetesen a Lemberg közelében harcoló többi csapatokra is. Innen kezdve a visszavonulás már csak visszarohanás volt. A Lemberg—Krakkói müut, melynek közvetlen szomszédságában állott a mi vadászházunk, siralmas képet kezdett mutatni ugy szeptember 7-ike után. Középen haladt a trén[13] ezer meg ezer szekere, jobbról és balról a gyalogság. S robogva amerre látott a tüzérség. Kidülledt szemekkel felpuffadt lóhullák mindenfelé. Törött tengelyü, szétesett kerekü elhagyott járművek, elhányt borjuk, sajtárok, kulacsok, bajonettek, fegyverek... A vérhas iszonyuan pusztitott. Midőn egy-egy átvonuló csapat egy pillanatra megtorpant, a lovakról a tüzérek nyomban leugrottak, az árok széléhez rohantak és vér, vér mindenütt a nyomukban...

Majd egy hétig özönlöttek még a 3. és 4. hadtest seregei a városon keresztül. Elcsigázott, piszkos, rongyos, borotválatlan ijedt és szenvedő arcu emberek. Ha megálltak egy pillanatra a vadászház előtt, összetett kezekkel könyörögtek egy ital vizért, egy falat kenyérért, egy szippantás dohányért. Egy ezredes állt meg előttem egy szép napsugaras délután lóháton az országut porában és bankókkal teli pénztárcáját feltartva esengett egy cigarettáért. Midőn egy csomag cigarettát átadtam neki, leugrott lováról, nyakamba borult és összevissza csókolt. Emlékül nekem adta szép lovaglóostorát... Mi magunk az országuton elosztogattuk századunk minden tartalékját: konserveket, dohánycsomagokat, szalámit, kenyeret, szappant... Szivünk megszakadt a látványtól, de mi is volt a mi segitségünk a százezrek nyomorában?...

Mig ez történt a mi századunk is lázasan dolgozott a részére kijelölt ütegek elkészitésén és megerősitésén. Századomnak két 1861-beli 12 cm átmérőjü régi vas-

[11] földalatti laktanya, helyeseben: állás
[12] A m. kir. 23. honvéd gyaloghadosztály csapatai, két irányból közeledve, az esti szürkületben, egymást kölcsönösen ellenségnek nézve, harcba kerültek egymással
[13] vonat

csövü ütege, két u. n. oldalazó ütege[14] és egy 15 cm gyorstüzelésü Haubitz ütege volt. Az állások elkészitése, a maszkirozások[15], a földalatti laktanyák „Unterstand"-ok elkészitése, a szükséges munició beszerzése, az épületfák, ajtók, ablakok, deszkák kiszállitása a központokból, a földmunkálatok irtóztató tömege, emberfeletti munkát rótt a legénységre. Nap nap után kora reggeltől késő estig dolgoztak az emberek, robotoltak és még hozzá minden különösebb parancs vagy erőltetés nélkül, tisztán jókedvből, s a haza iránt érzett kötelező tiszteletből és szeretetből.

Az otthonnal nehezen indult meg a levelezés. Habár én, bevonulásom óta, naponként irtam haza lapot, sőt igen gyakran levelet is, jómagam igen nehezen tudtam levélhez jutni. Szeretett feleségemtől augusztus hó 26-án kaptam az első táviratot és 27-én az első levelet Przemyslbe való elutazásom óta. Ez napokon át igen aggasztott, mivel otthonról semmi hirt nem tudtam, másrészt nap nap után vártam felmentésemről szóló értesitést, amely bizony nemcsak nem jött meg idejére, hanem a vár körülzárásáig egyáltalában nem jött meg. Augusztus hó 26-án ismét megbetegedtem, valami náthaláz lepett meg, gyomrom is fájt, ugy hogy az irodában való teendők elvégzése bizony nehezemre esett. Dományi tüzmesterrel, aki az irodát vezette jóban voltam azonban, s igy minden zökkenő nélkül éltem át ezeket a beteges napokat is.

Augusztus hó 29-én ismét bent voltam a városban, ahol a gőzfürdőben megfürödtem, megberetválkoztam, nyiratkoztam és megkezdtem az u. n. przemysli szakállam növesztését. Elhatároztam ugyanis, hogy szakállt fogok növeszteni a vár ostromának emlékére, s bizony ezen szakállam szépen meg is nőtt, amint azt a várban 1915. február havában rólam készült fénykép szépen meg is mutatja...

Szeptember hó 11-én végződött a második lembergi ütközet. A 8-as honvédek egy heti utóvédharcos visszavonulása következett Przemysl felé. A 23-ik honvédhadosztályt a 7-ik ezred fedezte és 17-én ugyszólván az utolsó percben érkezett be a várba. A vár teljesen meg volt töltve a visszavonulók seregével. Mindenki ott akart maradni. Az összes beteget a várba hozták. Minden ezred- és századiroda ide menekült. Minden Galiciában levő készletet ide mentettek be, minden municiót ide koncentráltak, minden vasuti szerelvény ide futott be...

Egyéni életem közben lassan csordogált. A vadászházban levő irodában elég jól el voltunk helyezkedve: ott lakott kapitányom egy külön szobában, szép nagy szoba volt a századiroda, ahol Dományival együtt mi is laktunk. Volt ott raktárunk az élelmicikkek részére, sőt az udvarban baromfit és disznót is tartottunk. Kis virágos kertünkben rózsák is nyilottak és egy ilyen utolsó sárga rózsát boritékban haza is küldöttem posta utján kis feleségemnek, amelyet az meg kapott, lepréselt és bekereteztetett. Még most is szeretettel őrizzük. Szeptember 2-án nagy öröm ért: csomagot és levelet kaptam otthonról, ami persze egy vártüzérnek nagy dicsőség volt, mert biz' nem igen osztogatták a csomagokat. A csomag ismét felzaklatta már-már megnyugodni készülő lelkületemet, sokat kivánkoztam haza, s feleségemnek irott leveleimben állandóan azon panaszkodtam, hogy kevés levelet kapok tőle és mi lesz felmentésemmel. Persze az késett...

Szeptember hó 2-án kelt levelemben irom: „Térzenét is hallok eleget: az egerek cincognak egész éjjel". A vadászház ugyanis deszkából épült, melynek falai között az egerek bőséges eledelt és elhelyezkedést találtak az időjárás viszontagságai ellen. Szeptember 5-én levágtuk az általunk kövérre hizlalt disznót, és nagy lakomát csaptunk, amelyre a század tisztjei és önkéntesei és a jóbarátok meg voltak hiva. Bor is akadt bőven, igy tehát a háborús előhangulatot sikerült egypár órára kellemessé tennünk.

Szeptember hó 15-én azonban váratlan intézkedés folytán el kellett hagynunk az országut mentén fekvő kellemes helyiségeinket és be kellett az irodával vonulnunk az „Urinowka" erdő kellős közepébe. Itt már az iroda is, mi is földalatti „Unterstandba" kerültünk, amelynek munkálatai jó sokáig eltartottak s bizony legjobb igyekezetünk dacára sem tudtuk magunknak azt a kényelmet és csint biztositani, minő a vadászházban volt.

Szeptember hó 16-án közlöm feleségemmel, hogy ugy halljuk nem sokáig leszünk nyugodtan, ugy sejtem, hogy egynéhány nap mulva mi is benn leszünk a „tűzben". S tényleg 18-án megszünik a rendes postaforgalom, tábori posta lépett életbe, 25-én

[14] a holt terek lezárására szolgáló üteg
[15] álcázás

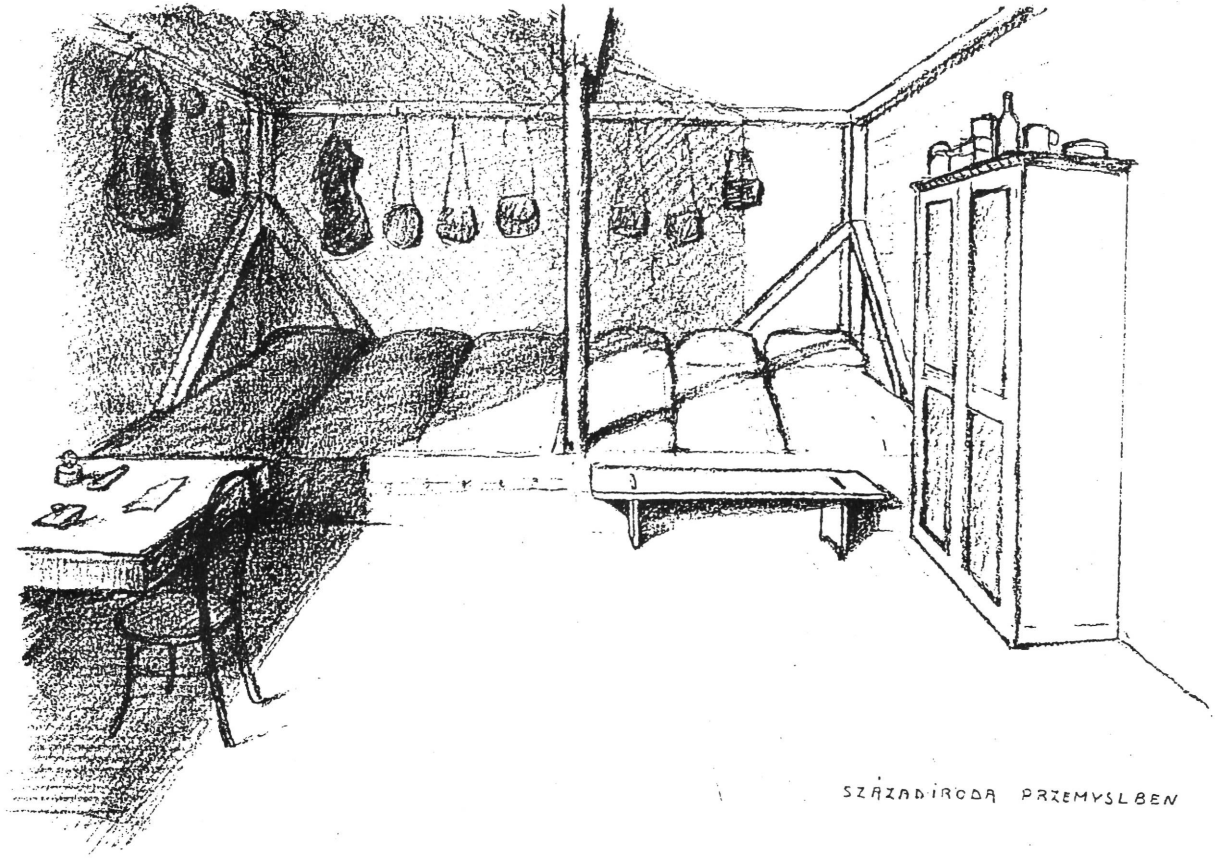

SZÁZADIRODA PRZEMYSLBEN

pedig megjelent a várparancsnokság parancsa, mely szerint „teljes hadi állapotban vagyunk". Szeptember 25-én irtam haza utolsó két lapomat is, s amelyet dacára a fejetlenségnek feleségem még meg is kapott. E napon beállott a külvilággal való érintkezés utolsó pillanata, mivel a várat az oroszok kezdették már körülzárni.

5. *A vár körülzárása.*

Mig a legénység vállvetve munkájával igyekezik a várgyürüt ugy a hogy „hadiállapotba" hozni, s mig a 100 ezernyi munkástömeg erdőt irt, hidat ver, földet tur, házakat robbant és falvakat perzsel, addig a városban a kémek dolgoznak és előkészitik a talajt az orosz hadsereg számára. Az előtereken már kisebb csatározások folynak, járőrök szalasztják meg egymást, észak és kelet felől egyre jobban nyomulnak elő az oroszok jellegzetes figurái. A dél és nyugat azonban még szabad. Innen még sokat is remél a vár gazdászati vezetősége, most akarják pótolni azt, amit évtizedeken át elmulasztottak, most akarják behozni azt, amire egy várőrségnek szüksége lehet. Ráadásul megeredt a jó galiciai eső, amely igazán ragadós és kiadós volt. A készletek a szabadban megáztak, tönkrementek. Amit menteni lehetett „megmentették", de nem a katonaság számára. Mentett a civil lakosság annyit, amennyi belefért, hogy aztán tizszeres és százszoros áron adja el azoknak, akik életüket áldozták a kalmárokért.

Lassanként elvonult a „mezei" hadsereg. A védőőrséget megerősitették. 17-én érkeztek be az utolsó csapatok, ugyanaznap a 3. hadseregparancsnokság elhagyta a vár területét. Az előző nap este 10 órakor kiadott feladat a következő volt: „A vár egyelőre magára lesz hagyatva, végsőkig tartandó". A vár pedig veszélyes helyzetben volt. Az élelmezés 90 napra volt biztositva, de az átvonuló 3. hadsereg vonata abban nagy pusztitást végzett és ezen felül még mintegy 2600 ember belölük a várban is maradt. Ezen felül kitünt, hogy a vár nyugati, illetve délnyugati övvonala oly szerencsétlenül volt megépitve, hogy a vártól 3—3,5 km-re a Szán hidjához közel feküdt, amiáltal a Werk[16] VI., VI. a., VI. b. és VII. erődök védelme lehetetlenné vált. Ha az ellenség a nyugati részen fekvő magaslatokat megszállja és onnan az erődöket tábori ágyuinak tüze alá veszi, ugy a vár nem tarthatja magát.

Szeptember 19-én ellenséges ágyútűz közepette berobog a várva várt benzinvonat, s ezzel elérkeztünk az utolsó külvilági érintkezéshez. Másnap már csak a huszárjárőrök kisérelhetik meg a kimerészkedést az előterepekre.

Tulajdonképpen szeptember hó 18-án kezdődött Przemysl várának első ostroma. E napon adták le az orosz ütegek Medyka felöl az első „bemutatkozó" lövéseiket.

Szeptember hó 24-ig több izben nyugtalanitjuk az oroszok Nizankovice-Sanok felé irányuló felvonulási vonalát. E napon ujabb komoly lépés történt. Megtámadtuk a déli fronton fekvő Walawa, Liskowice, Bykow és Pleszovice községben merészkedő oroszokat. Azok udvariasan kitértek előnyomuló csapataink elől s amint este a mieink bevonultak, az oroszok ismét elfoglalják régi posiciójukat. Mégis sikeresek e kitörések, mert zavart keltenek az ellenségben.

Szeptember 27-én hajtja végre az első komoly akciót a 46. honvéd gyalogdandár déli iránybani kitörésével. Szybenika és Fedropol irányában nyomulnak előre derék honvédeink, támogatja öket a tüzérség, amennyire ócska ágyuinkkal azt tehettük. Már-már ugy látszott, hogy sikerült elfoglalniok Fedropol községét, midőn az átkarolás veszélyére való tekintettel a Werk VI.-ban székelő Tamássy[17] parancsot ad Festl altábornagynak[18] a visszavonulásra. Az izgalmas szinjáték véget ért, amelyet én látcsövemmel mintegy „páholyból" néztem végig és a fáradt honvédek visszatérhettek a városba, a meleg kaszárnyákba. Tapasztalat, tanulság: felszerelés gyatra, hiányos és silány. Ágyuink kritikán aluliak, nem érik el az ellenséges tüzérséget. S ily felszereléssel nézünk a dicső jövő elé...

Október hó 1-én Rabl[19] vezérkari százados érkezett a várba Taussig Aladár főhadnagy-pilótával légi uton és tájékoztatja a parancsnokságot a haderő helyzetéről.

[16] védkörlet A vár körül nyolc (I—VIII.) védkörletet alakitottak ki

[17] Fogarasi Tamás Árpád altábornagy 1914. szept. 23-tól a m. kir. 23. szegedi honvéd gyalogdandár parancsnoka, a cs. és kir. 3. hadsereg utóvéd csapatai élén került Przemyslbe, ahol a harcoló csapatok parancsnoka lett. A vár eleste után orosz fogságba került.

[18] Festl Lehel altábornagy, a m. kir. 46. honvéd gyalogdandár parancsnoka

[19] Franz Raabl cs. és kir. vezérkari százados

Október 2-án délután jelentkezik előőrseinknél Radko Dimitriew, a Przemyslt körülzáró orosz hadsereg parancsnoka, gyalogsági tábornok parlamenterje, aki „fölösleges vérontás elkerülése végett" a vár átadására hivta fel Kuzmaneket[20]. Természetesen csunya visszautasításban volt része, mire aztán október 3-án kitört a pokoli zenebona. Reggeltől délután 3-ig ágyúztatta az erődöket Radko Dimitriew, mire 4-én mi is továbbmegyünk. Az északnyugaton fekvő III. védőkerületben Tamássy ujabb kitörést rendelt el, amely későn estig tartott, de amelyben mi 6-os vártüzérek egyáltalán részt nem vettünk, miután más körletben volt. Egyébként e napon tartottuk meg ágyudörgés közepette Ferenc József névnapját. Délután 3 óráig pontosan szólt a „térzene" s az ebéd alatt nem egy gránát csapott le az ünneplők szomszédságában. Igy aztán átesett a vár is az első tüzkeresztségen.

Ezzel a végső akkorddal be is zárult a vár. Lassanként mindenfelől oroszok fogtak körül bennünket és a gyűrű mind szorosabbá vált. Beérkezett a főhadiszállásról Frigyes főherceg biztató üzenete is, de mi még sem voltunk jókedvüek, mert megéreztük, hogy Radko Dimitriew valami rosszban töri a fejét...

6. *A vár első ostroma.*

Amint fentebb említettem századirodánk kikerült az Urinowka-erdő fenyői közé. Itt az erdőben, a hegy oldalában, a századirodától mintegy 200 méternyire állitottuk fel a 6.-ik század tüzérségi megfigyelő állomását. A megfigyelésben részt vettek kapitánytól kezdve jóformán az összes tisztek felváltva és jómagam is beosztást nyertem erre az állásra. Amellett ki lettem telefonistának is rövidesen képezve, ugy hogy a fenyőfa tetején elhelyezett megfigyelőben és az az alatt megépített telefonfülkében nemcsak napokat, hanem heteket is töltöttem el. A fák tetején elhelyezett megfigyelőben volt felállítva egy 15-szörös és egy 12-szeres nagyitású Zeiss távcső az előterep és az ellenséges tüzérség állandó megfigyelésére. Sajnos a tüzérségi megfigyelő mindent kellett, hogy megfigyeljen, legkevésbé az ellenséges tüzérséget azonban. Feladatunk volt az ellenséges felvonulás szemmeltartása is, ami nem volt épen könnyü feladat, lévén Nizankowice községbe kb. 12 km légtávolságban a megfigyelőtől, már pedig a nagy országut — amelyen az oroszok vonultak — ott feküdt.

Hüvös, szeles, esős éjszaka volt a 4-éről 5-ére virradóra. Fáradtan és kimerülten ültem a távcső előtt és fülemre szinte odatapadt már a „hörmuskli"[21], midőn ugy 4 óra tájban irtóztató dörgés rázta meg fenyőfámat. A vak sötétségben először is tájékozódni kivántam. A dörgés és dübörgés egyre fokozódott. Percek tellettek el anélkül, hogy valamit is láthattam volt. Megijedtem... távcsövemmel hiába kutattam át a horizontot, sehol egy fény, sehol egy tájékoztató pont. A telefonkagylók egyre jobban zugtak, a dörgések egyre sürübbek lettek. Hirtelen leszóltam az Unterstandban szolgálatot teljesítő Haller zászlóshoz, hogy jelentse Neuber kapitánynak a veszélyt. Mire elszaladt kapitányomért, a telefonon is jöttek már a kérdések: Was ist los? Mi van?...

Néhány perc mulva bumm...bumm...zzz..s már is estek be a gránátok az erdőbe. Mondhatom nem igen jól éreztem magam a fatetején. Egyedül voltam...

De ime jön is már futva Neuber kapitány és Haller zászlós. Átadom nekik helyemet és rohanok le a fatetejéről a telefon Unterstandba. Bizony isten jól esett...

Három napig tartott köröskörül a vad bombázás. A mi védelmi körzetünkben különösen Optynt lőtte az orosz tüzérség nehéz ágyukkal. Optyn t.i. erős betonnal védett főerőd volt, mely a déli részen a legkiugróbban feküdt. Ehhez fértek a legjobban az oroszok ágyui.

A VII. védelmi körlet — tehát a mienk — is kapott bőven az ellenséges támadásokból Az oroszok alig 100—150 lépésnyire megközelitik az erődöket, mindenütt kézigránátokkal és rohamlétrákkal dolgozva. Századomnak traditor[22] ágyuival Optynt kellett támogatnia, mig a 61-esekkel az előterepet kellett az oroszoktól megtisztitania.

Közben vad hirek terjedtek el. Hire terjedt, hogy a 10-es népfelkelők által védett I/1.-es erőd elesett. Egy egész nap tellett el, rettenetes reménytelenségben és kétség-

[20] Hermann Kusmanek von Burgneustädten altábornagy, Przemysl várparancsnoka. A vár eleste után orosz hadifogságba került.
[21] helyesen: Hörmuschel = fülhallgató
[22] valószínűleg az il tiro rapido, a gyorstüzelő ágyú eltorzított alakja

ben, mig megtudtuk a valót. Radko Dimitriew kancsukával[23] és kartácstüzzel zavarta seregeit az erődökre. Irtóztató kézitusa után a védőrség visszavonult az erdőbe, de még sikerült neki a kaput behuzni maga után. Az erősitésül odaküldött honvéd csapatok a szomszédos állásokból odasiető honvédekkel együtt kiszoritják az oroszokat, s miután parancsnokaik öngyilkosok lesznek, a benyomult oroszokat elfogják és lefegyverezik.

Október 8-án megszünt végre a bombázás. A VI. védőkerület siralmas képet nyujtott. Az oroszok első erőszakos ostromkisérlete 1300 sebesült és 300 halott katonába került. Megkezdődött a nagy temetés. Egy héten keresztül járt a mi századunk is temetésre. Kivezényelték a legénységet a halottak eltakaritásához. Először csak a védőövön belül lehetett eltemetni a saját halottainkat. Az ut a Werk I.-től az előerődökig telve volt sirhantokkal. Külön elkeritett sirhelyet kaptak azok a hős orosz katonák, akik behatoltak az erődbe. Néhány 100 méternyire a Werk I/1.-től nyugosszák örök pihenőjüket.

Közvetlenül az erődítmények alatt feküdtek az orosz hullák. Temetetlenek és oszlásnak indulók. A lövészárkok telve voltak velük. A szöges drótokon ugy függtek, mint varjak a homokban. Körülbelül 15 000-re becsülték számukat... Egy krumpliföldön egy egész zászlóalj feküdt. Körülöttük sok fegyver, hátizsák, kenyértarisznya és rengeteg sok lőszer. S az előtérből még egyre hozza a siró szél a panaszkodó és üvöltő hangokat...

Sem a rettenetes hullabüz, sem a förtelmes látvány nem tartották vissza embereinket, orvosainkat és beteghordozóinkat a segitség nyujtásától. Bennük még megvolt a jószándék. Csak az oroszok dultak-fultak mérgükben és lőtték tovább az erődöket, hogy senki ki ne léphessen az előtérbe.

Hogy mennyi volt a tényleges veszteség az oroszok részéről azt soha megállapitani nem lehetett. Hogy igen nagy volt: az kétségtelen. Radko Dimitriew, a bolgár renegát[24] emlékezetessé tette nevét az bizonyos...

De Radko Dimitriew tudta mit csinál: közeledett már a várhoz vészes gyorsasággal tábori hadseregünk, maga előtt hajtva az oroszokat. Nem akart Dimitriew Radko két tűz közé kerülni, s a déli oldalról lassan, észrevétlenül a vár másik három oldalán folytatott erőszakos támadások leple alatt elvonta a várt körülzáró csapatait. Mi mindezt nem tudtuk. Láttuk és jelentettük a csapatmozdulatokat, de a várparancsnokság ezt arra magyarázta, hogy az oroszok megerősitéseket küldenek az északon és keleten támadó csapataik számára. S Radkónak megint igaza volt: A 3. hadsereg II. hadtestének 28. hadosztálya már ekkor Rokietnicán, a 44. hadosztály Nizankowicen állott és a 2. hadsereg már Dobromilt érte el. Október hó 8-án estefelé Helicha stützpunkt[25] távbeszélőn jelentette a várparancsnokságnak, hogy Dienes Márton cs. és kir. 2. huszárezredbeli huszárőrmester járőrével ott jelentkezett. A tábori hadsereg első járőre...

Október 8-án este sok boldog ember volt Przemyslben. Hetvenkét óra óta ekkor aludtak először igazában.

Przemysl vára megmenekült! Te Deum a városban, a polgárság hálálkodik, örömünnepet tart a parancsnokság és két napos pihenőre tér a 6. vártüzérezred 6.-ik százada.

7. *A vár felszabadítása. A Mageirán.*

Az a kényszerü szünet, mely beállott a vár első ostroma után, alkalmas volt arra, hogy egy kissé rendbe szedjük magunkat; a lázas izgalmak után jól esett egy keveset pihenni, megfürödni és megberetválkozni. S elmélkedni, nézelődni, jegyezgetni, leveleket irni. Október hó 9-én este 9 órakor irom haza szeretett feleségemnek, hogy nem történt velem semmi nagyobb baj, élek... Másnap értesitem édesanyámat, öcsémet, nagyanyámat, tisztviselőtársaimat szerencsés megmeneküléséről. Naplómat igyekszem pótolni, mely bizony a nagy harcok alatt kényszerszünetelt. Engedélyt kaptam a városba való bemenetelre is. Kissé rendbehozattam magam, bevásárolgattam, elláttam magam melegebb holmikkal. Az idő csunya, esős, sáros, a

[23] szíjból font, rövid nyelű korbács
[24] átálló, áruló
[25] támpont, támaszpont

hegyek reggelenként fehérlettek. A ragadós sárban nehéz a közlekedés, egyik tábor-helyünktől a másikig bizony órák kellenek, mig odaérünk. A nedvességtől átáznak bakancsaim, nedvesek lesznek ruháim és bizony jól esik éjjelenként a telefonunterstandban a szolgálat, ahol legalább meleg van és nyugodtan hagynak. Ezen néhány pihenőnk alatt azonban künn tovább folyt a harc. Az ellenség a vár északi arcvonala előtt csak Radymnóig, a délin pedig csak Nizankovicéig huzódott vissza. A magas hadvezetőségnek sehogy sem tetszettek a nyugalmi napok. Harc kellett ujból. A 23. honvéd hadosztályt október 10-én kivezényelték Sosnicára, amelyet 12-én el is foglalnak. 14-én támadtak Nizankovicéra. Itt véres harcok folytak. Hadseregparancsnokságunk itt elszámitotta magát. Mint később kitünt, 3 orosz hadsereg állott itt meg. Már az ostrom alatt láttuk, hogy lázasan dolgoznak arra az oroszok. Betonállásokat, drótakadályokat készitettek Mageira magaslatán és körülötte. Irtóztató nehéz harcok folytak itt a legendás Mageira birtokáért.

Október 19-én Hrusatyce mellett folytak a harcok. A honvédhadosztály parancsot kapott a Mageira elfoglalására. Ez volt ugyanis a legmagasabb pont és elfoglalására azért volt szükség, hogy a várba vezető egyetlen vasutvonal szabad legyen. A szállításokat akartuk folyamatba tenni. Az előnyomulás azonban nem ment könnyen. Kamienice és Liskovice is sok munkát adott. De végre, megfelelő tüzérségi előkészités után, melyben századomnak is részt vett az egyik ütege, valamint az előterepre kivonult 30,5 cm-nek irtóztató munkája után végre 19-én délután sikerült a magaslat elfoglalása. A Mageira rettentő áldozatokat követelt mindkét részről. Mégis tartanunk kellett, mert a vár szerencsétlenül berendezett vasuti összeköttetései folytán csak erről lehetett szó a készletek pótlására.

Közben a várőrség kebelén belül is fellépett a kolera. Ehhez járult a Mageirán fekvő hullák ezreinek eltemetetlensége és orrfacsaró bűze. Rettenetes áron gondoskodni kellett a hullák eltakaritásáról, ha nem akartuk azt, hogy a Mageirán levő csapatok is a kolera áldozataivá váljanak.

A Mageira 315 méter magas állásainak elfoglalása azonban még korántsem jelentette az ottani harcok befejezését. Biztositani kellett a környékező dombok elfoglalásával és az oroszok visszaszoritásával e kiugró pont helyzetét, hogy a vasutvonalon megindult forgalom biztositható is legyen. Fontos volt az oroszok által nagyon megerősitett 284-es, támpontképpen kiépitett orosz positiónak az elfoglalása. Október hó 19-től 25-ig tartott ez a vagy 150 órás nagy harc, melynek eredményeként elfoglalhattuk ezt a kényes pontot. S aztán jöttek az árkászok: és hozták a várból a sok drótot, árokfát és minden szükségeset. Másnap már bevehetetlen volt az állás...

Mig künt az előtérben folytak a csatározások, századom otthon maradt része tovább folytatta az épitkezéseket és megerősitési munkálatokat. A zászlóalj egy része még mindig sátrakban volt elszállásolva, a legénység tagjai közül sokan megbetegedtek, meghültek, gondoskodni kellett fedett helyiségekről és a téli fütési lehetőségekről. Erdőben laktunk ugyan, azonban a fákat kimélnünk kellett, nehogy fedezékeinket az ellenség elől feltárjuk, municiós raktárainkat maszkiroznunk kellett, nehogy egy egy eltévedt gránát odataláljon. Tehát folyt a munka otthon is, nem igen volt pihenő. Saját csapataink támogatása, az elesettek temetése, épitkezés, napi szolgálat...

Kevés pihenő, sok kötelezettség. Nehéz szolgálat, kevés jó. Szigorú fegyelem, kevés megértés a tisztek részéről. Sok kivánalom és kevés elismerés. Ezek voltak a vártüzér ezidőbeni keservei...

Jómagam teljesitettem nehéz szolgálatomat. A telefonnál és a távcsőnél. Sem éjjelem, sem nappalom. Ha nem voltam kimondottan szolgálatban, a századirodában dolgoztam. Október hó 18-án haza irt levelemben már erősen panaszkodom a kimerültség miatt. 21-én bent voltam ismét a városban, ahol megfürödhettem. Le akartam magam fényképeztetni, de ez lehetetlen volt. Több százan állottak a fényképészek előtt. Mindenki haza akarta küldeni legalább a fényképét. Október hó 16-án két tábori ujságot küldtem haza feleségemnek. Mint évek multán kiderült, meg is kapta azokat. Ma pedig midőn e sorokat irom, mosolyogva olvasom azokat a naiv hireket, melyek azokban megjelentek. Október 20-án irt lapomon pedig csodálkozom azon, hogy „hát az oroszok Magyarországon is bent voltak?" Annyira el zártak bennünket a világtól, hogy még ezt sem tudtuk!...

Október hó 25-én nagy öröm ért. Otthonról kapott leveleim és lapjaim között két fényképet is kaptam feleségemtől, melyeket gondosan eltettem és az egész további kálváriám alatt ezek a fényképek voltak egyedüli reménységeim és örömeim.

Október hó 29-én a városban voltam a legénység részére téli ruhát „faszolni"[26], amelyet első sorban a még mindig sátrakban tartózkodók között osztottunk szét. Ha nem is voltak elsőranguak ezek a téli holmik, de legalább valamelyes meleget mégis biztositottak azok hordozói számára.

8. *A vár második körülzárása.*

Novo Georgievsknél az oroszok átkarolták a németeket. Hindenburg kénytelen volt visszavonulásra elhatároznia magát. Tábori hadseregünknek is abba kellett hagynia a Szán-menti nagy csatát és vissza kellett vonulnia. Vereség nélkül, stratégiai okokból. És a fényes hadsereg elhagyta a várat. A vár magára maradt.

Még utoljára meg akarták édesiteni a keserü pirulát és november hó 2-án Károly trónörökös végigjárta az erődöket, az övvonalat. Csak a tisztek várhatták a magas vendégeket. A legénységnek nem volt szabad mutatkoznia. Az erődök előtti utvonalon, ahol a kocsik minden erőd előtt megállottak, minden támpont előtt Károly trónörökös fogadta a tisztikar jelentését. A jelentéstételnél és bemutatkozásnál sok derüs epizód játszodott le. Századomból csak Neuber kapitány és két alantas tiszt lehetett jelen a vadászkunyhó előtt elhuzódó országuton felállitott küldöttségben. Sok érdekeset beszéltek erről a fogadtatásról.

Október 30-án közlöm a feleségemmel uj cimemet. Ugy látszik valamelyes felsőbb rendelkezés értelmében az eddigi cimet megváltoztatták. Ezentul Feldpost 152. szám alatt levelezhetünk. Ugyancsak nem soká...

November hó 1-én beállott a tél. Hófuvás és nagy hideg. Ugyanaznap közlöm feleségemmel, hogy megindult a rendes vonatközlekedés is. Ugyancsak nem soká.

November hó 6-án megjelent a szomorú hadparancs:.. „az általános helyzet azt követeli, hogy hadseregeink Przemysl környékéről elvonuljanak, s másutt alkalmaztassanak... ez okból lehetséges, hogy az ellenség ismét körülzárja és ostromolja Przemyslt... legyetek férfiak, vitézek és bátrak, mind eddig..."

És november 9-én ujból összecsaptak fejünk felett a hullámok. Az oroszok megint teljesen körülzártak bennünket. Megkezdődött ezzel Przemysl második, sokkal nehezebb, sokkal szomorubb, de nem kevésbé dicsőséges története...

Közben sürün irogattam haza a leveleket és lapokat. Otthonról jómagam is kaptam üzeneteket, sőt két csomag is érkezett feleségemtől. Sütemény és ruhanemüek voltak benne. November negyedikén irt hosszu levelem volt az utolsó, amit a második körülzárás előtt irt leveleim közül feleségem megkapott. Tele voltam keserüséggel az elmaradt felmentés miatt és keservesen panaszkodtam, hogy a sok munka és rossz bánásmód lassan lassan kimeriti minden erőmet. Gyakran voltak erős fejfájásaim, s ugy éreztem, hogy erőm fogytán van. Idegzetem a sok megpróbáltatást már nem igen birta.

A főhadiszállás egyébként a vár körülzárásáról a következő hivatalos jelentést adta ki:

„A hadmüveletek Galiciában tervszerüen és az ellenség zavaró befolyása nélkül alakulnak. Középgaliciának arra a területére, amelyet önként kiüritettünk, az oroszok nyomultak be. Przemysl ujra körül van zárva..."

A tábori hadsereg által kifosztott város magára maradt. Közel 120 000 katona és vagy 30 000 civil. Túl sok ember arra a kis területre. Már a második körülzárás első napjain nyilvánvalóvá vált, hogy az élelmiszerkészletekkel baj lesz. A Szán folyó melletti csata a felhalmozott élelmiszerkészletek egy havi anyagát vitte el. November 2-án az élelmiszerkészlet csak 40 napra való volt. Szalma semmi. Éppen igy baj volt az egyéb felszereléssel is. A téli felszerelés igen hiányos, épitőanyag elégtelen, gyógyszer elégtelen, petroleum elégtelen, tea, gyufa szappan kevés. Munició a tábori tüzérség kivételével elegendő.

Feladata lett a várnak: az ellenséges erőt lekötni, az előnyomuló oroszokat zavarni, a védelmet tevékeny szellemben vezetni. Ujból szükségessé vált különböző előtér-állások berendezése. Az erődvonal előtt kb. 3 km távolságban uj védővonalat kellett

[26] vételezni

építenünk a déli részen, támpontokkal és védelmi állásokkal. Ezáltal az ellenségnek kiterjedtebb körülzáró állást kellett elfoglalnia, több erővel. Az előterek védelmi vonalába beépített tüzérséggel meg lehetett hosszabbitani ágyuink hatásvonalát és igy a védelem tevékenyebben volt vezethető.

E célt szolgálták a kitörések. A második körülzárás elején csak kisebb csatározások folytak, amelyekben a vártüzérség nem igen vett részt. Ezen kisebb csatározásoknak főleg az volt a céljuk, hogy a kivül maradt élelmiszerkészleteket, a vissza vonult tábori hadsereg által ott hagyott barakkokat és kórházakat behozza a várövbe. Nem sok eredményt értünk el ezekkel a kisebb csetepatékkal.

November hó 11, 14 és 16-án, valamint 20-ika azonban már komolyabb munkában találja a várőrséget. Megkezdődtek a rendszeres kitörések, amelyek december végén kulminálnak.

A december havi kitörések mindig akkor történtek, amikor a Kárpátok mentén valami aktió készült. A várnak főfeladata az volt, hogy az oroszok elvonulását arra megakadályozza és ezzel hathatósan támogassa a magyar határ mentén nehéz harcokat vivó tábori hadseregünket. A védőrség sokat szenvedett emberei ilyenkor mindig elhagyták a biztonságot nyujtó várat, kitörtek a betonerődök mögül, ki a nyilt terepre: zavart előidézni a körülzáró csapatban, megakadályozni az erősitések elküldését, sőt nem egy esetben ujabb, friss erők felvonulását a Kárpátokból a vár alá kierőszakolni... Egy tényt leszögezhetek: Przemysl és az érte folyó harc megakadályozta az orosz mammut seregnek a Felvidékre való mélyebb behatolását, kiverte onnan őket, megőrizte Magyarországot az orosz rablóhadjárat fenyegető borzalmaitól. Ebben látom egyedül Przemysl várának legnagyobb érdemét...

December hó 9-én kitört a vár főtartaléka és a hozzá beosztott egyéb csapatok tömege a Pod-Mazuramin és Helichán át Olszány-Birca irányában. Tamássy altábornagy vezeti a kitörést, melyben elsősorban a 7. és 8. honvéd gyalogezredek vesznek részt, támogatják őket a huszárok, a tüzérek és a VIII. védőkerület előtérállásaiban álló 2. és 3. honvéd gyalogezredek. És minden mobil tüzére a várnak, tehát századomnak is két ütege. Közvetlen feladatunk volt a kitörőket az elinduláskor tüzünkkel erélyesen támogatni és a balszárnynak Wystoszynce, Kniazyce és Fedropol irányában történő előnyomulását elősegiteni. A váröv ütegei egyébként körben mindenütt megszólaltak és az októberi napokra emlékeztető harci tüz kezdetét vette.

Az első napon az orosz körülzáró csapatok előtérállásait foglalták el csapataink. Olszany községből kiverték az ellenséget. Srapnelltüzzel felgyujtottuk a falut, szétlőttük a templomtornyát, ahonnan hanyatt-homlok menekültek az oroszok. A faluból egy ház sem maradt meg, csak a térképen található Olszány községe.

A második nap legélesebb harca a legendás 428-as magaslatárt folyt. Itt azonban megakadt az előnyomulás. A gyalogság már-már elfoglalta a magaslatot, amikor egyszerre irtóztató pánik fogta el az embereket, mert hátulról váratlanul saját tüzérségünk lőtte az előrenyomulókat. Az összekavarodott csapatokat megnyugtatni nem sikerült, a roham ereje megtörött, az oroszok ujra összeszedték magukat, ellentámadásba mentek, mire szerencsére jött a rendelkezés, hogy az egyik 30.5 ágyunk megkisérli szétlőni a Szybenikát. Éles moraj, levegőzugás, házmagasságú tölcsérek, mig végre a hetedik lövés után teljes diadal: telitalálat a Szybenica ormán. Szerteröpülnek az oroszok, karok, lábak, fejek, egész testek, s vége az oroszok ottani hadállásának.

A 428-as magaslatnál történt események azonban megállították az előrenyomulást és a vár parancsnoka este 6 órakor az általános visszavonulást elrendeli. A vérrel áztatott, nagynehezen elfoglalt orosz állásokat szép csendesen ki kellett üriteni. A kitörés különben sem érte el a célját. Közel 800 halottat és sebesültet hiába áldoztunk fel, nem tudtuk megakadályozni a 428-as [magaslat elfoglalását] és a Szybenica előtti késedelmeskedés miatt a 81. orosz gyalogdandároknak a Kárpátokba való eltolását.

9. *Harc a vár felszabadításáért.*

A hadseregfőparancsnokságtól sürgős utasítások érkeztek arra vonatkozólag, hogy a várőrség az eddigieknél nagyobb szabású kitörést hajtson végre. Megindult a harc Przemysl várának felszabadításáért. A tábori hadseregek útban vannak a vár felé. A várból a kitörés ismét a délnyugati irányban történik. A kitörő csapatok is ugyanazok voltak, mint előzetesen, parancsnokaik, katonáik teljesen ismerték a terepet és otthon érezték magukat. Indulás december 15-én a Pod-Mazuramiról és a Helicháról. Általános irány: Birca felé áttörni a gyűrűt.

Legelőször is el kellett foglalni a Paportenka—Kopystanka—Szybenica hatalmas hegylánc vonalán megerősített orosz védelmi állásokat. Óvatosan fogtunk hozzá. Irtózatos ágyutűzzel boritottuk el minden elérhető orosz állást. Sajnos most mutatkozott meg ismét, milyen elavult is volt a vártüzérség felszerelése. Az ágyuk nem sokat értek. Még talán a Pod-Mazurami és a Helicha előtérállásokba beállitott 15 és 18 centiméteres ágyuink és haubitzaink[27] tudtak valamelyes eredményt felmutatni. Több mint 11 ütegünk lövi a hirhedté vált 428-as magaslatot. Egész napi váltakozó gyalogsági támadás után végre este 9 órakor elfoglalják hős honvédeink a legendás pontot. Csapataink itt éjjeleztek. Itt pihenték ki fáradalmaikat. Alig 100 lépésnyire az ellenség előtt. Ahogy már ilyenkor pihenni lehet. Aludni puskával a kezében, fél szemmel az ellenségen.

16-án alig pirkad, megindulnak hős katonáink. Hősiesen, véres rohammal beveszik a Namulovát, délután 3 óráig pedig elérik az Olszány-Birczai műutat a Paportenkától keletre és ott az erdő szélén fekve maradnak. Végre este ugy hét óra tájban négy irányban meginditott támadás árán a Paportenkán vannak az élőhalott honvédek s onnan egy ezrednyi oroszt vernek ki. Hatvan foglyot ejtenek, három géppuskát hoznak be és se szeri, se száma az orosz halottaknak. Kitünt, hogy a Paportenka bombázásában résztvett nehéztüzérségünk pompásan dolgozott. A Paportenka elfoglalásával elértük a kitörés célját: az út Bircza felé felszabadult. Ott sem voltak akkor már oroszok. Ez a december 16.-iki nap volt a legfontosabb napok egyike Przemysl várának dicsőséges történetében. Ha a hadseregfőparancsnokság akkor helyesen gondolkozik és kiadja a parancsot a végleges áttörésre, a vár felrobbantására és a vár területének elhagyására, akkor a még egészséges, ki nem éhezett csapatok olyan példát mutathattak volna, amelyhez hasonló nincs a világtörténelemben. Ezt az alkalmat azonban elmulasztottuk.

December hó 17-én rettentő hideg volt. Nedves, havas idő; elmult a nap anélkül, hogy valami jelentős esemény történt volna. A decemberi est hamar leszállott, az élelemért hátra küldött katonák sehogysem tudtak visszatalálni a csapatokhoz, igy a legénység étlen szomjan töltötte el az éjszakát, fekve a földön, mig a hulló hó be nem fedte őket...

December 18-án, a kitörés negyedik napján, ismét a Kopystanka elfoglalása volt a cél. De az oroszok sem maradtak tétlenek. Az oroszok az éjjel minden oldalról erőket vontak össze. Selyvanov tábornok ur döntő rendszabályokhoz nyult. Délfelé és különösen délután már nagy erővel orosz támadásoknak voltak csapataink kitéve. Ezek végeredményben azonban célt nem értek. A Kopystankát elfoglalni nem sikerült, a csatározások egész nap váltakozó eredménnyel folytak, mig végre este 8 órakor a kitörő csapat parancsnoka: Tamássy altábornagy általános visszavonulást, illetőleg a várba való visszatérést rendelt el.

A négynapos harc 1000 halottjába és sebesültjébe került a kitörő 23. honvédhadosztálynak.

Ha összefoglaljuk az eredményeket, elmondhatjuk most évek múltán, hogy ezen kitörés egyike volt azoknak, amelyekre még örömmel mentek a honvédek, mert a hadihelyzet ismeretében fegyverrel akartak utat törni maguknak a tábori hadsereghez.

December hó 15—16-án erős támadások és 17-én elérik derék honvédeink az előírt vonalat és az ellenség gyűrűje át volt törve. A nyilt harcmezőn voltak és minden előkészület megtörtént arra, hogy 18-án Birczán át az orosz hadsereg hátába támadjanak. Az egyik támadó csoport már elérte Sanokot és Liszkot s igy csak 25 kilométernyire állottunk a tábori hadseregtől. Alig egy napi járóföldnyire...

Felsőbb parancsra, mégis vissza kellett vonulnunk, mert a tábori hadseregünket az oroszok a Kárpátokban erősen megverték.

10. *Szent Karácsony a várban.*

Mig ezek a harcok folytak, helyzetem a századnál erősen megrosszabbodott. Dományi tüzmesterrel a barátság nem állandósult, hanem egyre jobban elhidegedett. Dományi tipusa volt a továbbszolgáló k. u. k. tüzmestereknek. Önző, végtelenül ravasz és minden anyagiast kihasználó ember volt. Nem átallott filléreket elcsórni az

[27] tarackágyúink

embertől, csak hogy pénzszeretetét kielégítse. Kicsinyes és árulkodó volt, aki tisztjeinek állandó besugója, a legénységnek pedig árulója volt. Igy köztünk is hamarosan megbomlott a harmónia, aminek természetesen én ittam meg a levét. Egy alkalommal rapport elé állított valami csekélységért. A velem amugy sem sympatizáló cseh kapitány: Neuber, alig is várta már ezt az alkalmat: kitett a század irodából és a december 19-iki napon én már Müller főtüzmester ütegébe lettem beosztva szolgálattételre. Itt a földbe ásott laktanyában, vagy 60 ember között töltöttem december második felét, nem éppen a legjobb körülmények között. Nem állithatom, hogy Müller nem volt jó ember; de közismert katonás magatartása, nyersessége, felettesei iránt érzett feltétlen engedelmessége ellenszenvessé tették őt a legénység előtt, és igy magam is sokat türtem és szenvedtem el miatta. Különbséget nem igen tett velem sem Müller főtüzmester. Sőt ahol lehetett, inkább azt a látszatot akarta elérni, hogy ő az uri embernek sem kedvez, neki mindenki egyforma, az első a szolgálat érdeke. Viszont igaz az, hogy ő maga is igen pedáns, rendkívül értelmes és képzett tüzér volt, s nem egyszer mentette meg a század tisztikarát kisebb nagyobb bajoktól.

Igy teltek a napok a századnál. Rendes szolgálat tartása, inspektió, őrségbe vonulás — különösen a municiós raktárnál — nem igen volt kellemes a szolgálat. Ott vezetett el egy keskeny erdei út a municiós raktár mellett, s igy éjjel nappal feszült figyelemmel kellett őrt állani, nehogy valami kellemetlenség érhesse az embert. Egy izben majdnem lelőttem a „Feldrufot" nem tudó Solymos zászlóst, aki a keskeny erdei uton felém tartva nekem akart jönni és zavarba akart hozni hirtelen megjelenésével.

Közben az orosz gránátok is ellátogattak hozzánk és bizony a repülőgépek által ledobott bombák sem nagyon kiméltek az erdőt. Akkoriban nekünk még nagyon tetszett egy-egy ilyen repülőgép megjelenése, elővettük fegyvereinket és ész nélkül lövöldöztünk rá, természetesen egészen céltalanul. Végre egy várparancsnoki rendelet véget vetett ennek a szórakozásnak is.

Ha nem voltam szolgálatban, akkor is mindig akadt munka bőven. Müller főtüzmester mesterien tudott kitalálni ilyen munkákat. Ágyuk állásait előkésziteni, uj árkokat vonni, uj futóárkokat kihányni, fákat döntögetni napirenden voltak. S amilyen arányban nőtt a kötelességteljesítés, oly arányban romlott az élelmezés és egyéb ellátás. December hó 15-én hoztuk a lóvágóhidról az első paripa pecsenyének valókat. Undorral fordult el a legénység legnagyobb része a lóhústól, pedig az egyre kisebbedő adagok után elérkezett az idő, mikor sirva könyörögtünk már a lóhús után is.

A na-gorachi véres események után — amelyben szerencsénkre semmilyen vonatkozásban nem vettünk részt — elérkezett a szent karácsony ünnepe. A tiszti étkezdékben, a legénységi barakokban karácsonyfákat gyujtottunk. Szép szál fenyőfák jutottak nekünk, hiszen fenyves erdő közepette éltünk. Hiányzott azonban a karácsonyfák alól sok-sok minden, hiányoztak a szeretetadományok, hiányoztak az otthoni levelek. Azt a keveset, amit a várparancsnokság kiutalt a karácsony szent estéjére, bizony hamarosan elfogyasztotta a legénység, s maradt részünkre a bú és bánat, a hazavágyás gondolata, és reménye az egykori szabadulásnak...

Jómagam a szent estét egy miskolci népfelkelő hadnagynak sátrában töltöttem, aki erre az alkalomra magánál látta vendégül a század négy önkéntesét. Tehát nem a mi tisztjeink, hanem a népfelkelő ezred egy ügyvéd tartalékos tisztje. A vacsora állott: borleves, gulyás-paprikás és mákos gubából. Persze utána bor és fekete kávé bőven. Kellemesen elbeszélgettünk, elénekelgettünk, megemlékezvén szeretett otthoniainkról és bőségesen könnyet ejtve az éjfél elmúltáig...

A karácsony két napja már munkában talált minket. A háborúban kevés idő jut a sentimentalismusra, abból csak percek tellenek, de annál több jut a rosszra.

Az oroszok karácsony ünnepére beszüntettek minden ellenségest. Úgy értesültünk az előtérállásban levőktől, hogy még ajándékokat is küldözgettek a legénységnek és tisztikarnak egyaránt. Valóságos fegyverszüneti napok állottak be az ünnepek alatt az egymással szemközt álló csapatok között.

Teltek a napok. Szolgálat, szolgálat és kevés pihenés. Őrség, földmunka, ordonánc[28] szolgálat, az ágyúk tisztitása, munició raktározás, élelmiszer fuvarozás stb. stb. Idegőrlő nehéz napok, pihenés kevés, élelem rossz, bánásmód kutyának való...

[28] küldönc

11. *Újabb kitörés délnyugatnak.*

A karácsonyi ünnepek látszólagos csendje alatt a tábori hadsereg ismét előkészített a várőrség részére egy szomorú és véres eseményt. Jelezte ugyan, hogy ujra megkisérli a Kárpátokból az előnyomulást a vár felszabaditása érdekében. A kitörés december hó 27-én hajnalban vette kezdetét. Ködös, borongós, szürke nap volt a 27-ike, amelyen a régi tervek szerint a régi utakon, az oroszok által is jól ismert módon hajtottuk végre. Ki a Helichán és a Pod-Mazuranin, neki a Paportenkának, 428 és 353 magaslatok, Szybenica, Struczina és a többi, erősen helyreállitott orosz állásoknak.

A tüzérség parancsot kapott a legélénkebb támadásra; lőttük, is az előterepet amennyire ócska ágyúinkkal lehetett. Az oroszok óvatosak voltak. Jól kiépitett állásaikban lapultak és onnan fogadták irtóztató fegyvertüzzel az előnyomuló honvédhadosztály egységeit. Egész nap folyt a csatározás, mig estefelé nyilvánvalóvá vált, hogy a legbátrabban előnyomuló 7. honvédezredbeli II. zászlóalj jobbról-balról elhagyatva egyedül állott a sötét éjszakában. Éjfélkor az oroszok, látva a zászlóalj elhagyatottságát, ujra támadásba mennek, de a „vas zászlóalj" visszaverte azt.

28-án reggel óriási köd, alig lehet 50—60 lépésnyire ellátni. Reggel 7 órakor az oroszok támadásba mennek és áttörik a frontot. A 394. és 413. magassági pontok közötti mély völgyben levő vizmosás védelme alatt az oroszok megkerülték a honvédeket és betörtek a vonalakba, igy tehát a kitörésből, illetve támadásból védekezés lett 28-án reggel.

9 óra felé végre felszállt a köd és szabad szemmel látható az oroszok nagy tömege a 394. magaslaton, ahonnan elmozdulni nem mertek. Egészen estig a dombon maradtak beásva.

Az oldalon levő oroszok azonban ugy délelőtt 10 óra felé általános támadásba mennek át, és váltakozó harc után bekeritik az egész kitörő csoportot, amely igy Olszány községnek a Szán folyótól a Roksycze közötti szük területére volt szoritva, amely tény lehetetlenné tett mindennemü akciót. Hiába dobott a várparancsnokság ujabb „kipihent erőket" az ütközetbe, az oroszok elérték céljukat: a kitörő csapatokat megfékezték, visszaszoritották. Megállottak és némán nézték, hogy a sötétség beálltával a mi csapataink visszavonulnak a várba.

A várba ezalatt megérkezett a tábori hadsereg főparancsnokság utasitása: „A 3. hadsereg további offenzivája elmaradt, a kitörés beszüntetendő". Ismét megverték a Kárpátokban a Krautwald-csoportot és társait.

A mi veszteségünk: 728 halott és sebesült. S elfogyott a vár tábori tüzérségének utolsó lőszere is.

Rettenetes két nap volt ez a két nap: a gyalogság irtóztató sokat szenvedett. Ez volt különben az utolsó offenziv akciója a várnak. Ekkor már mélyen bent gyökerezett a baj... Csak akkor még nem akarták a vezetők ezt észrevenni...

12. *Az éhező vár.*

December elejéig nem igen volt baj az élelmezéssel. A legénység is megkapta az előirt „háborús adagokat". Csak mikor december elején bizonytalanná vált a vár felszabadítása, néztek kicsit utána az élelmezési raktárak fenekének. Ekkor aztán furcsa dolgok derültek ki. Kirobbant a nagy botrány. Az első körülzárás alatt senki sem törődött az élelmezés problémájával. Amikor a vár felszabadult, az előnyomuló hadsereget élelmezte mintegy [egy] hónapon keresztül. Leadtak irtóztató mennyiségű élelmet. A felszabaditás viszont rövid ahhoz, hogy a leginkább Magyarországból bejövő élelmiszervonatok pótolni tudják a hiányt. Főleg a vágómarha hiányzott és ezzel kapcsolatban a tej, vaj stb. A helyzetet súlyosbitotta, hogy a kb. 131 000 főnyi katonaságnak mintegy 30 000 civil lakosságot is nemsokára élelmezni kellett. Az előírt 3700 ló helyett pedig cca 27 ezer ló volt a várban, amelyeket szintén élelmezni kellett, de amelyek szegények végre is minket tápláltak.

A vár — az akkor fennálló hadászati előirások szerint — 3 hónapi élelemmel lett volna ellátandó. Ez sem történt meg, éppúgy mint az sem, hogy a civil lakosság magát három hónapra élelemmel lássa el. Felhivták ugyan a lakosságot erre, de senki sem ellenőrizte, vajon a jelentett készletek megvannak-e. Igy a gazdag lakosság elmenekült, s ott maradt a szegényje és a spekulánsok. Ez utóbbiak lettek részben a mi szerencsénk, mert tőlük legalább jó pénzért mégis lehetett valamit venni.

December közepe táján jelentette a várparancsnokság a hadseregfőparancsnokságnak, „hogy egy havi élelmiszerkészletünk a lovak részére január 10-ig, a legénység részére pedig január 17-ig lesz legfeljebb elegendő."

A nagy tanácskozások első látható eredménye a legénységnek lóhússal való ellátása volt. A napi adag a következőkép alakult december hó második felében: 300 g hús, 100 g főzelék, 350 g kenyér, 100 g zwieback[29], 25 g só. Szomorú élelmezés, de lett ez még szomorúbb is.

Az élelmezési árak a szabad kereskedelemben ekkor már hihetetlenül felmentek. Álljon itt egynéhány cikk ára: 1 komiszkenyér 8 Kor. (ona), 1 tojás 1 K., marhahús kiloja 8 K., kockacukor 12 K., tej literje 2 K.

Ugyanekkor a legénység heti keresete 1—2 Korona, a tisztek havi fizetése 200—300 Korona. Mindebből nem igen tellett már a sovány kincstári koszt feljavítására. De akinek még volt is magánpénze, venni az sem tudott, mert a spekulánsok a városban bujkáltak, s mikor került egy-egy szegény vártüzér a városba? Nagy hiány mutatkozott a zsiradékokban is. A legénységnek kijáró napi 50 gr szalonna már a mesék országába tartozott. Marhahús helyett lóhús járta már ekkor, a főzelék napról napra kevesebb és rosszabb. A végén már csak fehér, vagy cukorrépa. Vérhas és bélbaj lett a következménye. Sokszor darált kukoricalisztet kaptunk, burgonya ünnepszámba ment. De ez is gyakran fagyott volt. A só hiánya nagyon érezhető volt.

A legnagyobb és végzetes baj azonban a kenyér körül mutatkozott. December 10-ike után az előirt 700 g helyett már csak 350 g-ot adtak, de azt is milyet! A magyar katonának félfogára sem volt elegendő. Az éhség érzése mardosta őket. Jómagam kevés kenyeret ettem és igy szerencsémre gyakran elcseréltem kenyéradagjaimat egyéb élelmiszerre, leginkább tejre és vajra. Ez segitett némileg rajtam. Azonkivül állandóan tartogattam magamnál tartalék adagokat arra az eshetőségre, ha már mindenből kifogytunk volna. Igy a még Budapestről magammal hozott szalámirudam, konyakom és tartalék zwiebakjaim mind megvoltak még ekkor.

A legénység azon része, akik rendes evők voltak, bizony már nagyon éhezett. Találkoztam olyan csontvázzá aszott munkásosztagbeli szegény magyarral, aki kenyeret, élelmet kéregetett, s mikor néhány darab száraz kenyérdarabot adtam neki, kezet akart csókolni érte. Voltak olyanok is, akik a szemétdombon keresgéltek csontdarabokat és főleg kenyérhulladékot.

Mégis a lóhús volt a bajban a szerencse. A nyers lóhúson kívül készitettek „füstölt, pácolt, fagyasztott marhahús" címén oly élelmiszereket is, amelyről azt adták be a legénységnek, hogy „békebeli" készítmény. A lóbelekből lókolbászt gyártottak, s ezt szivesen ették a katonák, csak lett volna elegendő. Delikatesz számban ment a lósonka, de ezt csak messziről láthattuk, vagy szagolhattuk. Általában véve a tiszteknek tartották fenn az inyencfalatokat. De hiszen ez érthető is volt. Mindnyájunknak ugy sem jutott volna ezekből...

13. *Egyéb bajok.*

Az élelmezési nehézségek mellett 1914 decemberében már a technikai és ipari felszerelésekben is fogyatékosság állott be. Az amúgy is elavult ágyúk teljesen kitágultak, s a legrendszertelenebbül lehetett velük lövöldözni, és minduntalan saját csapatainkat veszélyeztettük.

Az elesett sorkatonaság pótlására beosztották a várövbe a munkásosztagok fiatalabb embereit is. Ezek Werndl-fegyverekkel[30] lettek felszerelve, ruházatuk az volt, amelyben a nyáron otthon, az utcán összefogdosták őket. A legtöbben kiskabátban kerültek a várba, s civil ruhájuk a sok munka közepette tönkrement. Ugyanez volt a cipők sorsa is.

Ruha egyáltalában nem volt a raktárakban. Még foltnak való sem, a legénység összevissza foltozgatta ruháját, némelyik ugy nézett ki benne mint egy „dummeraugust".[31] Lábszárvédők készültek zsákokból, hóköpenyek fehér lepedőkből a járőrök

[29] kétszersült
[30] 1867-ben rendszeresített, 1877-ben korszerűsített, egylövetű, 11 mm-es hátultöltős fegyver
[31] madárijesztő

számára, őrbundák helyett pelerineket osztogattak, papirból készült mellényeket szalmával tömtek ki a szegény népfelkelők.

A fehérneműellátás sem volt jobb. Alakultak a városban hölgybizottságok, amelyek minden anyagot: lepedőt, asztalterítőt, függönyt és kézimunkát felhasználva fehérnemüt igyekeztek varrni a katonáknak. Női ingeket és selyembugyikat osztogattak ki a legénységnek Przemysl várában az Ur 1914—15. esztendejében...

Nem volt ruha, de főképen nem volt cipő. Ezért az éhezésen kivül a hideg is alaposan megtizedelte a legénységet a várban. A tél hidege ellen semmi sem védte meg őket. A régi cipők talpai lassanként leváltak, mig végre feltalálják ennek is az orvosságát: fából csináltak cipőtalpat, vagy szurokba mártott ócska rongyot varrnak össze talpként.

Nincs ruha, nincs fehérnemű, nincs cipő és nincs gyufa. Egy század 4 csomag gyufát kap egy hétre, s a szálakat úgy őrzik, mint a tűzimádók. Igy készülnek el az öngyujtók ezrei.

Elfogyott a szappan is. Kezdték később lófagyúból gyártani, de elég büdös volt.

Hogy aztán a játékkártyától a vitézségi érmekig mi minden egyéb is készült Przemysl várában, az már szinte elmondhatatlan. Lózsirból glycerin a „rückluf" ágyuk[32] részére, gyertya, világitás részére, dohánypác a cigarettázók részére stb., ezer meg ezer variációban.

A sok nélkülözés, éhezés szenvedés nem is maradt hatás nélkül. Októberben már beköszöntött a kolera, ez ellen orvosság nem lévén, egész erődöket izolálni kellett. Azután jött a vérhas, tifusz, skorbut és sok minden egyéb, egészen a végelgyengülésig, az éhhalálig...

Szerencsére jómagam nem nélkülöztem ruha és fehérneműekben. Előrelátó voltam és összegyüjtöttem magamnak sok fehérnemüt, ruhát és cipőt. Volt csizmám is, lábszárvédőm is, téli alsóm stb. Meleg kesztyű, hósapka, meleg takaró mind megvédett a nagy hidegtől. Élelmezésem is kielégitő volt: tudtam magamnak pénzért mindig keriteni egy kis soronkivüli ennivalót, általában nem voltam nagy evő, s igy ezekkel nem igen volt bajom.

Sokkal inkább a lelki fájdalmak törték meg egészségemet. Az otthonnal való levelezés hiánya, feleségem utáni vágyakozás, a helyzet bizonytalansága, a durva és kegyetlen bánásmód, az erős fisikai munka kimeritettek.

Közben állandóan próbálgattam haza irni, mindenféle alkalmat és mende-mondát felhasználva. December hó 18-án irom a felségemnek, hogy az idő gyönyörü, hónak nyoma sincs, egészséges vagyok és jól érzem magam. 24-én irt lapomban jelzem, „hogy a körülményekhez képest jól érzem magam" — de mit is irhattam volna mást, hiszen a repülőgépen továbbitott lapok nagyon szigorúan meg lettek cenzurázva és a célom az volt, hogy lássák odahaza kezeim irását és biztosat tudjanak felőlem. Hogy ezen két lapom mily körülmények között került haza, soha megállapitanom nem sikerült, mégis úgy vélem, hogy ismerőseim jóindulatú pártfogása folytán repülőn tehették meg az utat.

A repülőgépek hoztak be néha-néha egy-egy ujságot és természetesen egy-egy levelet és lapot a tiszteknek és protekciósoknak. Én a vár elestéig egyetlenegy lapot sem kaptam, ezzel szemben azonban hatot otthon tőlem megkaptak. Müködött a katonai rádió is, amely Buszkovicén volt felállitva. Természetesen a várparancsnokság üzeneteit adta le, éjfél után hireket is kaptunk, s akik ilyenkor a telefonoknál ültünk, sokszor hallhattunk új és friss hireket is. A dróttalan táviróállomás kizárólag az oroszoknak az egymás közti leadott hireit fogta fel és juttatta a parancsnokság tudomására.

Az orosz repülőgépek sem tétlenek ebben az időben. A déli órákban mindig megjelentek az öv előtt jó magasan, hogy aztán a város felett leereszkedve elvessék a maguk kis bombáit és annál gyorsabban távozzanak. Sok halált és bajt okoztak, de a végén már nagyon megszoktuk őket, és „kutyába sem vettük" őket.

Karácsony és újév között nem igen történt valami különös dolog. A legénység el volt foglalva az ő mindennapi munkájával, a tisztek élték a maguk külön életét, nem sokat törődve a legénységgel, amelyet a főtűzmester és az altisztek irányitottak.

[32] helyesen: rücklauf = hátrasikló

Jómagam is elmerültem az „unterstand" napi életében, dolgoztam, szolgálatot teljesitettem és „epekedtem" de hiába.

Magában a városban elég vidáman folyt az élet, ha néha napján valamiképen bevetődtem, bizony csak keserüség fogott el, látva azt, hogy némelyeknek milyen jó is megy, mig a tizezrek lassan elpusztulnak és meghalnak. De nem mindenki lehett ott bent sem...

14. *Lassú halódás.*

A sok nélkülözés, az általános legénységi testi elgyengülés, a gyakrabban előforduló szökések a várőrség aktivitását csaknem lehetetlenné teszik. Künn a „vonalon" a január különben csendes hónap volt. Harcok nélküli harc az éhség ellen, amely egyre jobban mardosott. Bent a várparancsnokság látta már a helyzet reménytelenségét. Azért elhatározták, hogy Przemysl védőrsége Kusmanek tábornok vezérlete alatt hadseregcsoporttá alakult át és ennek megfelelően megkezdték a védőrség átcsoportositását. Január hó 21-én megkezdődtek az erre vonatkozó rendeletek értelmében a csapatoknál a munkálatok, de a csapatok minderről természetesen mit sem tudtak. A csapatok élik a maguk szomorú és apatikus életét, küzdve a napi betevő falatért.

Jómagam is kimerültem már ekkor. Erőm napról napra fogyott, a sok fisikai munka felörölte szervezetemet és január hó 24-én — egy hideg, havas és fagyos délelőtt — sáncásás közben összeestem és elájultam. Úgy szedtek össze az emberek és vittek be az unterstandba, ahonnan kocsival másnap bevittek a pikulicei Marodenhausba[33]. Ott feküdtem négy napig, az orvosok nem igen tudták megállapitani bajomat és ezért beküldtek egy nagy körzeti kórházba, a k. u. k. Festungsspital No. 2.-be[34] amely a városban levő egy nagy iskolában volt elhelyezve. Ott aztán többnyire bécsi orvosok kezelése alatt úgy február végére annyira összeszedtem magamat, hogy az ágyból felkelhettem, de bizony arról szó sem lehetett, hogy a századhoz visszamehessek. Nagyon legyengültem és lesoványodtam, s az orvosoknak nem volt szivük engem kiküldeniük. Utólag most magam is megállapithatom, hogy erre nem is nagyon törekedtem. Ismerve jól a helyzetet és tisztában lévén az elkövetkezendőkkel, céltalannak láttam az egész akkori erőlködéseket, inkább azon voltam, hogy magamat jól összeszedjem egy esetleges kitörésre, vagy pedig egy még inkább lehetséges orosz fogságra.

A kórházban megismerkedtem egy csomó osztrák önkéntessel és altiszttel, mert egy ilyen szobában feküdtem. Ezek jó bajtársaknak bizonyultak és különösen egy fiatal aktiv önkéntes, aki civil foglalkozásban már ötödéves orvostanhallgató volt, nagyon figyelmes és előzékeny volt velem szemben és talán végeredményben neki köszönhetem azt, hogy életben maradtam. Mikor reconvalescens[35] voltam, bizony nem egy izben fenyegetett a „kiirás" veszedelme, de az osztrák orvostanhallgató ilyenkor — még kisebb trükkök árán is— megmentett engem. A jó Isten áldja meg őt ezért a jóságáért...

Mig én a kórházban feküdtem, azalatt a bekövetkező február egy csapásra megváltoztatta a helyzetet. Az oroszok, úgy látszik, megelégelték a vár halódásának szemlélését és valószinüleg elhatározták a vár erőszakos elfoglalását. A jelek legalább is arra mutattak, hogy megkezdődött az oroszok offenziv periodusa. Úgy látszott, hogy az oroszok is átcsoportositották a várat ostromló sereget: összébb szoritották a gyűrűt és arra törekedtek, hogy erőszakkal foglalják el a várat.

Február közepén az előtérállások már rettenetes állapotban voltak. A rengeteg és mindent beborító hó eltünt és lett helyébe térdig érő sár. A föld felengedett, az állások kezdtek beomlani.

Február hó 17-én kezdték el vágni a tiszti lovakat. A többit már megettük. Február hó 24-én kiderült, hogy csak takarmányrépát adhatnak a legénységnek, amely állandóan összetűz az adagok kiosztásánál. Az élelmezést ekkor ismét leszállították és az egész napi élelem: 50 g zwieback és 90 g főzelék, de ez is takarmányrépa. Elrendelték azt is, hogy a kenyérhez ocsut, korpát és falisztet keverjenek. A kenyér

[33] gyengélkedőház
[34] cs. és kir. 2. várkórház
[35] lábadozó

ennélfogva majdnem ehetetlenné válik. A magánforgalomban hihetetlen árakat fizetünk egyes cikkekért. Cukor 24 K., tojás darabja 1,40 K., 1 kg vaj 20. K.

Tejet csak a kórházakban kaptunk, de csak a súlyos betegek és sebesültek. Magában a kórházban még úgy ahogy tűrhető volt a helyzet. Igaz az is, hogy egy békebeli kórházhoz képest rettenetes állapotok uralkodtak itt is, de legalább napjában háromszor megkaptuk az ennivalót, jó melegen és izletesen. Tea és feketekávé volt a fő eledelünk itt, és jó pénzért, legalább a zugforgalomban, tudtam magamnak vajt, szalonnát és egyéb ily cikkeket vásárolni. Az ottani zsidóság ki tudta mindig keresni az alkalmat arra, hogy a kórházba bejusson és itt méregdrága pénzért értékesítse a leginkább görbe uton szerzett cikkeket.

Érdekes jelenség volt a kórházban annak megfigyelése, hogy mikor küldtek ki egy csomó félig meddig élő embert a századokhoz. Ilyenkor egynéhány nap múlva kitörések történtek az előterepekre és a parancsnokság állandóan sürgette az emberek kiküldését. Vagyis röviden: a kórházból az emberek harcba mentek és nem volt ilyenkor semmi kimélet. Aki egyszer a századhoz visszakerült, annak a kitörésben is részt kellett vennie.Ez alól természetesen kivételt képeztek a szláv nemzetiségü katonák, akikkel már nem igy bántak el. A csehek, ruszinok, polyákok[36] bizony nem igen küldték ki társaikat a kórházból, melyet ők tartottak megszállva, lévén kint a fronton „megbizhatatlan" elemek. A teljes kiszolgáló személyzet, az orvosok, a sanitécek kivétel nélkül szlávok voltak, a magyarok csak betegek lehettek, de az is rövid ideig, vagy a meghalásig...

A kórházban kegyetlen hideg uralkodott. Füteni csak a súlyos betegek szobájában volt szabad. Ha ki kellett a betegnek mennie, tetőtől talpig fel kellett öltözködnie, ha nem akart ujabban megfázni. Mindenfelé piszok és mocsok, rendetlenség. Volt egy „dysentheriás"[37] szoba, ahonnan naponként 8—10 halottat vittek ki. Még nézni is borzalmas volt. Javarészt magyar honvédek és népfelkelők feküdtek benn. Egy izben bementem ebbe a halálszobába és meglepetten látom, hogy egy súlyos beteg öreg népfelkelő a fal mellett állva azt kapargatja, és a lehulló meszet csajkájával felfogja. Kérdésemre, vajjon mit csinál, azt felelte, hogy a csajkáját akarja megtisztitani, mert rozsdás. Hóna alatt ágyához vezettem és lefektettem. Két óra múlva halott volt. Szegény öreg magyarom, még ekkor is a csajkájára gondolt.

Januárban még irtam haza néhány levelezőlapot, amelyeket repülőgépen továbbitottak. Igy kézhez vette feleségem a január hó 8., 17 és 26-án irt lapokat. De amint bekerültem a kórházba, már nem állott módomban több lapot irnom és bizony a vár elestéig nem is irhattam többet. A tábori ujságban közlést adtam le barátaimnak arra vonatkozólag, hogy hol fekszem. Igy társaim a századtól több izben meg látogattak, legszorgalmasabb látogatóm azonban dr. Pump Károly ügyvéd barátom volt, aki hetenként bentjárván százada részére vételezni, engem meglátogatott és ilyenkor minden jóval ellátott. Soha sem fogom neki ezt elfelejteni.

Közben az oroszok mind közelebb merészkedtek a várhoz. Ennek megakadályozására február 9., 13. és 18-án a III. védelmi körletben kitöréseket hajt végre a várőrség. Február hó 19-én pedig az oroszok mentek át a támadásba, betörnek a Helichára és a Pod-Mazuramira, de vitéz honvédeink véres harcok árán vissza és ki verik őket. Mi bent a kórházban mindezt a sebesültektől tudjuk meg, akiket bizony szép számmal hoztak be az ilyen kitörések után.

Az éhség egyre fokozódott és ennek megfelelően a legénység morális értéke is egyre csökken. Gyakoriak lettek a szökések, egymásután történnek öncsonkitások. Egymás után fogják el a figyelmetlen tábori őrsöket, amelyek a nagy kimerültség és éhség következtében már képtelenek is voltak a szolgálattételre.

A város felett egyre sűrűbben jelentek meg az oroszok biplánjai[38]. Dobálták szorgalmasan a bombákat, sok sok anyagi kárt okozva és ember életet kioltva. Egy izben a kórház közvetlen közelében robbant a bomba, és amint később értesültünk, egy szekeret lovastól emberestül együtt agyonvert és egy szegény asszonyt, karján ülő gyermekével együtt halálra sujtott.

A helyzetet jól ismerhették az oroszok is. Valószinüleg a városban élő kémjeik utján megfelelően informálva voltak, mert röpcédulákkal árasztották el a várost

[36] lengyel
[37] vérhas
[38] kétfedelü repülőgép

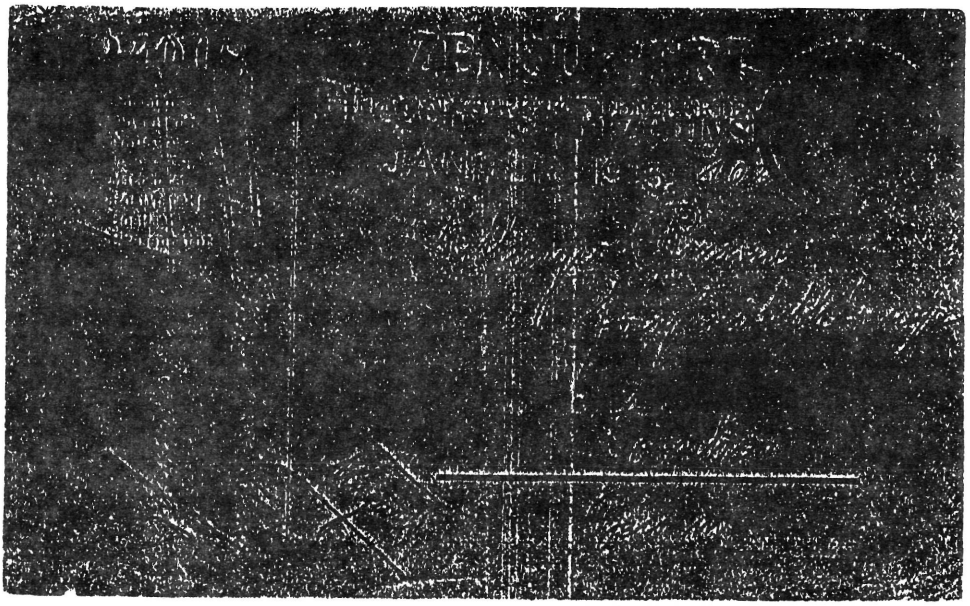

Édes kis feleségem! Mindenek előtt felkérlek, légy szíves az alább felsorolt mak hozzátartozóit ajánlott levélben arról értesíteni, hogy férjük, illetve fijok jelenleg is a legjobb egészségnek örvendenek, ezideig sémmi bajuk minőseg s a körülményekhez képest eléggé jól érzik magokat. Nevezetesen értesítendő: 1) Pászti Józsefné, Budapest Telepi utca 25. II. 32 –; 2) Kecskés Gergelyné, Bpest, Fóti út 29 fszt. 17 – erek-nek felesége, 3) Szabó Pál, Kiskunfélegyháza, Szawas utca 21, – 4) Mihály Ferenc, Bozók, Hont megye, ezek két úrnak pedig édes atyja lesz általad értesítendő. Ennyel csakis minden öt ember írhat 1 lapot. A feladó vevényeket ajánlott levélben kérem annak idején nekem ide elküldeni. – Magamról édes fiam szintén azt írhatom, hogy jól érzem magam, mint legutott jeleztem szolgálati beosztásom más ugyan, de azért egészséges vagyok s minden jó megy. Remélem édes fiam Te is jól vagy s várod a pillanatot, amikor ismét írhatunk egymásnak bő leveleket. Kérlek írj mamának, nagymamának és Aurélnak is, hogy írtam a lapot. – Kezecsony és újérkor nagyon nagyon sokat gondoltam Te reád, épügy mint mindig. – Valamennyiteket ölel és csókol szerető fér-

jed: Rudi

Przemysl, 9/II 1/8.

és az előterepeket is, amelyekben átcsábitgatták a legénységet minden jót igérve nekik.

Igy érkezett el 1915 márciusa. A még csalóka, télbe játszó, de már a tavaszi szellők szárnyán lassan langyosodó március...

15. *A végzetes március.*

Mig a városban látszólag folyt a víg élet, ezalatt a védvonalban százával hullottak tovább az emberek. A sebesült és betegállomány március hó 3-án már 9000 beteg és 6500 gyengélkedő. A várnak eleddig 1452 halottja volt, az eltüntek száma: 3538. Fogyaték tehát csak 5000, de szolgálatképtelen 18 000. A kórházak felszerelése pedig már teljesen kimerült. Gyógyszer igen kevés volt, kötszer alig valami.

A városban térzene és esti hangverseny járta. Jellemző a civil lakosságra, hogy egy utcának két házában tartott házkutatás eredményeképp 47 mázsa eldugott élelmiszert találtak. Ezalatt az előtérállásokban tétován, kidülledt szemekkel imbolyogtak az emberek. Kolera, tifusz, skorbut, éhinség és csendes lassú halál várt rájuk.

A tábori felmentő hadsereg pedig nem jött. Hire jár, hogy Kusmanek ezt mondotta volna: „Nem hagyjuk itt magunkat megfogatni, mint egy egérfogóban, és ha a hadsereg nem jön ide, mi megyünk hozzá..."

Tervek készültek a nagy kitörésre. Átalakitották a tábori hadsereg parancsnokságától vett utasítás szerint a vár védő őrségét áttörő hadseregcsoporttá. Az előkészületek megtörténtek, várták a parancsot. Az pedig egyre késett.

Március hó 13-án pedig ujabb erőpróba várja Przemysl hős katonáit. A IX. védelmi körletben egészen szokatlan időben — fényes nappal — megtámadják az oroszok a Na-Gorach állást, és azt rövidesen elveszik az osztrák 35. Landwerktől.[39] 300 foglyot ejtenek és berendezkednek az előtérállásban. Az 5-ös honvédek által védett baticzei állást elfoglalni nem tudják, de a Na-Gorach elvesztése miatt ezen nagyon előretolt állást ki kellett üriteni. Már különben senki sem törődik az előretolt állásokkal, már mindenki érzi a véget.

Nap-nap után tárgyalások a hadseregfőparancsnoksággal az áttörés helyét és idejét illetőleg. Végre március hó 17-én megjelennek az áttörés keresztülvitelére kiadott irányelvek, tehát végre döntés történik.

A parancsnokság utasitására a várkórházakat az orvosok felülvizsgálják, és aki csak kicsit harcképes, kiküldik a csapatokhoz. Jómagam alig menekültem meg a kiküldéstől, de ekkor már a kórház parancsoló főorvosa tartott ott.

Március 18-án a tábori századokat megtömik minden jóval. Régi tartalék konzerveket, bort, pálinkát osztogatnak ki, de az elgyengült szervezetek már nem bírják ezt ki. A tilalom ellenére az emberek nagy része megbontja a jéghideg konzerveket, befalják, ráisszák a bort és meghalnak...

Ezren és ezren pusztulnak el mohóságuk következtében. Éjjelre nem egy század teljesen berugott, a csontvázzá aszott emberek az ital hatása alatt összeestek. A házak mellett hullák fekszenek, a hullák mellett konzerves dobozok...

A przemysli tragédia március 19-én játszotta utolsó felvonását. Éjjel 1 órakor kezdte meg a kitörő csoport az előnyomulást, és reggel 4 óra 40 perckor indult meg az általános támadás. Csonttá fagyott, vizenyős réten sűrű hóvihar közepette fejlődnek fel a honvédek. A várparancsnokság által kiadott hivatalos jelentés szerint: „a támadás nagy ellenséges erőkre bukkant. A foglyok mondása szerint ott volt közöttük az egész 58. tartalék hadosztály. Még mielőtt a kimerült 108. dandár és a Kloiber-dandár [a Klaiber Frigyes ezredes parancsnoksága alatt álló cs. és kir. 1. vártüzér dandár] beavatkozhatott volna, már összetört volt a támadás az ellenséges ellentámadás folytán. A kombinált Waitzendorfer-hadosztály nagy veszteségekkel visszavonult. A legénység ki van merülve. A 23. honvédhadosztály támadása a M. H. Nowosiolki magasságig jutott előre. Igen erős ellenséges ellentámadás visszavetette. A 2. és 5. honvéd gyalogezred, továbbá a 7. honvéd gyalogezred zöme részben elesett, részben fogságba jutott. A 8. honvéd gyalogezrednek is nagy veszteségei vannak. A 23. honvéd hadosztály tehát majdnem megsemmisült. A m. kir. 97. népfelkelő dandár veszteségekkel vonult vissza. Általános a kimerülés..."

[39] helyesen: a k. k. 35. Landwehr Regiment-től.

Ez a rövid összefoglaló szürke története a przemysli várőrség utolsó kirohanásának. Amint utóbb kiderült, az egész kitörés és annak tervei el voltak árulva. Minden mozdulatunkat ismerték az oroszok, és e célból nagy erőket koncentráltak a kitörés helyére.

A hivatalos statisztika szerint a kirohanásnál Przemysl 130 000 főnyi hadseregéből összesen 8500[-as] ütközetlétszámot tudtak összeszedni és ebből 2662 jött vissza, a veszteség tehát: 5838 főt tett ki, ami megfelel 68,6%-nak.

Az áttörési kisérlet ezek szerint hősies elgondolású, de kivihetetlen terv volt, amelynek helytelen elgondolású megvalósitása csak súlyosbitotta a várőrségnek helyzetét és betetőzte, siettette a tragikus véget...

A katonai szakértők szerint még ma is az a vélemény, „hősi cselekedet volt a kitörés. Történelmen alapuló tradició, Zrinyi Miklós és társai példájának utánzása, de a gyakorlati értéke semmi sem volt..."

A kitörés sikertelenségé percek alatt elterjedt a városban. Délután már hozták a kórházba a sebesültek százait és a végelgyengülésben összeesett ezreit. Mi, a kórházban tartózkodók tőlük értesültünk a kitörés lefolyásáról és annak epizódjairól. Természetesen akkor és ott még nem láttuk úgy a helyzetet, ahogy ezt ma itt leirhatom. Rettenetes pánik vett rajtunk erőt és állandóan attól rettegtünk, hogy az oroszok erőszakkal is beveszik a várat.

Természetesen az események most már a várban is végleges helyzetet teremtettek. Az utolsó napokban, 19. és 20-án este a körletparancsnokok egymásután jelentik, hogy az oroszok előnyomulnak és támadnak, lövik a várat köröskörül. Támadásaikat azonban mindenütt sikerrel visszaverik. Erős tüzérségi harc folyt közben és arra állandóan válaszoltunk.

A városban lakók (közül) ekkor már mindenki tudta, hogy az áttörés sikertelensége folytán a vár már nem tarthatja magát. A civil lakosok féltek az oroszoktól, sajnáltak minket, de voltak olyanok is, akik örültek. Az árak mélypontra estek. Féltek az oroszok rekvirálásaitól és inkább olcsóbban eladtak mindent.

Március hó 20-án egész nap lóvágatás folyt. Minden lovat le kellett vágni. Kivétel a parancsnokság lovai.

Március 21-én egy utolsó nagy tanácskozásra ült össze a várparancsnokság a védő tanács tagjaival. Ez a bizottság, a bécsi katonai levéltárban fennmaradt jegyzőkönyv szerint, március hó 22-én reggel 6 órában állapitotta meg a vár átadásának időpontját. Ezt megelőzően a hajnali órákban pedig a vár és összes erődei felrobbantandók.

A már régebben kidolgozott és kiadott tervek szerint 21-én délután elégetik az összes található pénzeket (mintegy 6 700 000 koronát), felgyujtják a repülőgépeket, tönkreteszik az összes autókat, felrobbantják a vasuti állomást, felégetik a vasuti kocsikat és mozdonyokat.

Egész nap és éjjel közben bombázták az oroszok a várat. Egyes helyeken 28 cm nehéz mozsarakkal és hajóágyúkkal tüzeltek.

Borzalmas ágyútűz és dörgés közepette indult meg a 21-ről 22-ére virradó hajnalon a várban lévő munició elpusztitása. Pokoli tűz kezdődött ekkor. Egész éjjel dolgoznak a tüzérek és csak hajnali 2—3 óra között kezd lassan fogyni a tüzérségi munició.

Hajnali 3 órakor a vár őrsége kimerülten és teljesen megsiketülve hallgatja azt az irtózatos, pokoli koncertet, amit ágyúink és a különböző robbanások okoznak.

Hajnali 4 órakor a borzalmas ágyútűz tetőfokát éri el, mennydörgésszerüen száll az erődvonalon végig az ágyúk hattyúdala...

Hajnali 5 órakor az utolsó lövésekkel az ágyúkat robbantják szét tüzéreink. Ezalatt megkezdődött a fényszórók, lakberendezések, kályhák, ablakok és minden használható értéknek az elpusztitása. Petróleummal leöntöttek mindent és meggyujtották azokat.

Befejezésül az utásztisztek vezetése alatt megkezdődött az aláaknázott erdők felrobbantása. Ezzel egyidőben a városban a municiós raktárakat és a Szán hidjait rombolták szét.

A Szán közúti vashidjának robbantását magam is látom kórházam ablakából. Távcsövön nézem azt. Látom, hogy dolgoznak a katonák. Egyszerre csak egy óriási dörej.

A hid felágaskodik, sűrű por és füstfelhő száll az ég felé, s mire eloszlik, a vizbe zuhan a hid. Röviddel ezután hét waggon benzint öntenek a Szánba.

Köröskörül az egyes erődökből magasan csapnak ki a lángok, hatalmas tűzoszlopok támadnak, óriási léggömbhöz hasonló, pirosan izzó tömegek robbannak a légbe. A vár és a város lángban áll... Pokolian szép, szomorú tüzijáték...

Teljesen világos lesz. Gyönyörü szép, kék, felhő nélküli az ég. A legszebb nap, ami eddig csak volt.

Közben az erődvonalon a lépésről lépésre visszavonuló gyalogsági és tüzérségi csapatok elpusztitanak minden fegyvert, bajonettet, kardot, mozgókonyhát stb. Parancs szerint minden ellenségeskedést beszüntetnek.

A városban nagy a pánik. Mindenki lakásán marad és a fejleményeket lesi. Egyszerre csak, úgy kilenc óra felé, hangos hurrázással bevonul a 81-es tartalék divisió egyik százada elsőnek a városba és berontanak tisztjük vezetése alatt a várparancsnokság épületébe. Rövidesen megérkezik ugyanezen divisió tábornok parancsnoka is: Czistiakov, s ő is a parancsnokságra hajtat.

A várba beözönlő oroszok összeölelkeznek, énekelnek, örvendeznek. A közönség kimerészkedik az utcákra és kiváncsian nézegetik őket. Az utcán nagy barátkozások folynak. Az oroszok katonáinknak konservet, kenyeret adnak, cserébe dohányért és cigarettáért. Csoportokba verődve járkálnak katonáink az oroszokkal barátkozva.

Czistiakov parancsára az összes vendéglőket és korcsmákat be kellett zárni. Közben az oroszok rabolni kezdenek, s sietnek lefoglalni a betegek részére őrzött 200 hordó bort.

Gandurin tábornok átveszi a várparancsnokságot. A tisztek elszállásolják magukat a magánházakhoz. Lefoglalják a ruhatárakat és kutatnak a pénz után. Ez azonban nincs.

Estére a Stieber kávéházban már furcsa élet támadt. Az asztaloknál együtt ülnek a mi tisztjeink az oroszokkal és volt most egyszerre cukor is a fekete mellé, sőt pezsgő is került minden orosz asztalára...

Ezalatt parlamenterjeink a szabályok értelmében elvégzik dolgukat Seliwanov tábornoknál, a 11. blockirozó[40] orosz hadsereg parancsnokánál. Megbeszélik a vár átadásának feltételeit és miután 23-án reggel a tábornok a várból visszatérő vezérkari főnökétől vett értesülése alapján meggyőződött parlamenterjeink által előadottak valódiságáról, elbocsátja őket és követeink visszatérhettek a várba.

Jelentéstételük után Kusmanek tábornok elutazott Cholmba, onnan pedig Brest-Litowskba vitték, az orosz hadsereg főparancsnokságához.

Az oroszok tovább rabolnak. Lembergi rendőrök és kozákok igyekeznek a rendet fenntartani. Nem egy sortűz hangzott el. Áldozataik: magyarok, osztrákok és oroszok vegyesen.

Közben az orosz élelmezési szállitások egyre jobban érkeznek a várba. 25-étől kezdve már az oroszok adták az élelmet a legénységnek, csak a kenyérrel még nem tudtak ők sem rendelkezni.

Március 23-án eligazitást ad ki a várparancsnokság. Az oroszokkal egyetértően intézkedik az elszállításról, elvihető podgyászról stb.

Március 24., 25. és 26-án adják ki az utolsó parancsokat, a magyar parancsnokság együtt az oroszokkal. Az uj orosz városparancsnok, Artamanov gyalogsági tábornok 18 pontból álló parancsában elismeri Przemysl hős védőinek önfeláldozó tetteit és ennek elismeréseként megengedi a tiszteknek kardviselését.

26-a után megkezdődött a nagy evakuáció. Gyalog, kancsuka kisérete mellett indították útnak a szomorú sereget. 9 tábornok, 93 törzstiszt, 2500 főtiszt és katonai hivatalnok, 117 000 ember széledt el rövidesen a nagy Oroszországban, hogy ott folytassa a szenvedést és bajt, ahol a mai napon elhagyták...

16. *Hiába várom a tábori hadsereget.*

Én tehát végleg elszakadtam századomtól és a 6-os vártüzérektől. Zászlóaljamat is evakuálták rövidesen az oroszok, és én magamra maradtam a kórházban. Nézzük csak egy kissé meg, milyen is volt a helyzet a kórházban.

[40] a körülzárásban részt vevő

Az utolsó kitörés után és az azt követő átadás alatt természetesen igen sokan igyekeztek bejönni a kórházba. Mindenki azt remélte, hogy az oroszok a betegekkel és sebesültekkel jobban fognak bánni, mint a rendes foglyokkal. Hát ez be is következett. Respektálták az oroszok a kórházakat, és igyekeztek is tőlük telhetőleg eleget tenni a genfi konvenció előírásainak.

Abba a kórházba, ahol én tartózkodtam, csak a megszállás negyedik napján vetődött be egy orosz katonai és egészségügyi bizottság-féle, és vette át a parancsnokságot a mieinktől, az 1. számú urali kozák ezred 1. százada. Megindultak a végtelen névsorirások, az összeirások, jelentések stb. Nem volt elég irnok a kórházban, aki eleget tudott volna tenni a sok írnivalónak. E mellett cirill betükkel is óhajtották az egyes jegyzékek és névsorok összeállitását, ami nem kis fáradtságunkba került. Jómagam ismertem a cirill betüket és elég jól beszéltem akkoriban a szerb nyelvet, igy hamarosan bekerültem az oroszok irodájába és ott nélkülözhetetlenné tettem magam. Tudtam is tőlük mindent, s eleve értesithettem erről közvetlen környezetemet.

Egyébként az oroszok magát a gyógyellátást továbbra is a mi orvosainkra és gyógyszerészeinkre bizták, és csak kisebb ellenőrzést gyakoroltak ezek felett a dolgok felett. Jómagam is már egészen begyakoroltam magam a gyógyszeradagolásba és kiosztásba is részt vettem a napi visiteken az orvosokkal és a kijelölt orvosságokat adagoltam a betegek számára. Igy lassankint az oroszok szemébe „felcserként" tüntem fel és ennek köszönhetem végeredményben azt, hogy fogságom jó része alatt ily minőségben működhettem.

Lassan kitavaszodott. Szép meleg idők jártak, a fák kizöldültek, elkövetkezett az április, elmúlt a húsvét, minden különösebb emóció nélkül. Próbáltam haza is irogatni lapokat és leveleket, de bizony — amint később kisült — az akkor irt értesitések közül csak a IV. 28-án irt szerb nyelvű lap került haza. Igy tehát minden összeköttetés és hir hijján voltam. Szerencsére pénzem volt valamelyes, s igy e téren nem is szenvedtem hiányt. Lassanként kezdtem eladogatni egyes feleslegesnek tartott ruhadarabjaimat is és ezek értéke fejében aranyat vásároltam magamnak abban a reményben, hogy ezt jobban megőrizhetem és bárhol értékesithetem.

Közben az oroszok egyre jobban evakulálták a kórházakat is. Akit lehetett transportokba osztottak, s alkalom adtán valamelyik nagyobb szállitmánnyal elvitték a várból. Igy lassanként a kórtermek is kiürültek. Igyekeztem természetesen a magam továbbszállitását húzni-halasztani, úgy gondolván, hogy ráérek Oroszországba menni, a nagy bizonytalanságba, jobb ma egy kis biztos hely a vár romjaiban is, mint a bizonytalanban. Állandóan hozták ugyanis hireket, hogy a „feldarmee" közeleg. Most jönnek, itt vannak, ott vannak. Egy éjszaka felmentem a legmagasabb részére a kórháznak s onnan figyeltem a távol délnyugati határt. Tényleg tompa ágyúdübörgés és halvány fényjelek voltak hallhatók és láthatók. Mit nem képzel el ilyenkor egy, a szabadulásra váró hadifogoly, és miben nem reménykedik egy szerencsétlen emberfia...

De a „feldarmee" csak nem jött. Már április vége felé járt az idő, midőn egy szép nap parancs érkezett, hogy a „sanitäts" legénységet külön összegyüjtik egy kórházba és onnan viszik el egyenesen Moszkvába, hogy ott a genfi konvenció értelmében kicseréljék a mi hadseregünk által foglyul ejtett egészségügyi csapatbeli emberekkel. Ebből a konsignációból természetesen már magamat sem hagytam ki, s igy április hó 23-án kórházunkból átmentünk vagy ötvenen a Nizsankovicei-ut mentén fekvő egyik új iskola épületébe, közvetlenül a zsidó templom mellé, ahol az oroszok összegyüjtötték a sanitäts legénységét. Itt vártuk türelemmel az Oroszországba való elinditás szomorú napját.

Egyszerre csak hire terjedt, hogy a cár meglátogatja Przemysl várát és városát. És valóban nap nap után nagy takaritások folytak az utcákon, sepertek, tisztogattak, mészvizzel lelocsolták az úttestet. Éppen zsidó húsvét volt, amidőn egy délután a templomból kijövő és fekete ünneplőbe öltözött, cilinderes urakat az oroszok körülfogták, kezükbe seprőket nyomtak, kannákat adtak és hajtották őket a kényszermunkára minden tiltakozásuk dacára. Ezt a jelenetet soha sem fogom elfelejteni még élek...

Április hó 29-én reggel aztán parancsot kaptunk, hogy az utcai szobákból vonuljunk be az udvariba, és segitsünk az orosz legénységnek az ablakok besötitésében.

Uram Isten! Minden ablakon lehuzták a függönyöket, és még tetejére belülről erősen beszegezték és vastag csomagoló barna papirossal bevonták, ugy hogy a napfény át nem törhetett rajta. A szobákba az ablakok mellé fegyveres őrök állottak, lövésre készen, ha valaki a szobába belépni merészelne. Ugy tiz felé aztán, láttuk az udvari szobákból is, hogy orosz gyalogság özönli el az uttestet, mindkét oldalon két sorjával állnak egymás mellé sűrűen és csendben várakoznak. Egyszerre csak nagy hurrázás és izgés-mozgás, zeneszó, csapatok felvonulása stb. Jómagam egy klosett ablakából gyönyörüen végig néztem az annyira féltett cár bevonulását. Egyszerre csak nagy kozák csapat jött vágtában, csak úgy szikráztak a patkók, közvetlen utána tiz egyforma, sötétkék, francia gyártmányú autó gyönyörű szép fehér és vadonatúj gummiabroncsokkal. Kilenc autó csukott volt. A tizedik nyitott, abban ült a cár egyszerü barnás tábori télikabátban, fején kucsmával, mellette balról pedig Nikoláj Nikolájevics nagyherceg[41] feszes tartással és állandóan tisztelegve a hurrázó csapatoknak. Maga a cár sápadtan és egykedvüen nézte az egész bevonulást. Civil embert én abban az utcában nem láttam egyet sem, hacsak valahol másutt nem engedélyeztek nekik szabad tekintetet a „bátyuska" felé.

Az autók nyomában megint vágtató kozákok, s utánuk végtelen sorban lovas katonaság.

Úgy jó másfélóra múlva ismét megtörtént a bevonulás, csak most már forditott irányból. Amint az orosz lapokból értesültünk, a cár tényleg eljött a „bevett vár" megtekintésére, s mikor előttünk elvonult, akkor a város szélén fekvő „garnison Spitalba"[42] ment, ahol sebesült orosz tisztek feküdtek és azokat látogatta meg. Úgy értesültünk, hogy délben nagy bankett volt a tiszteletére, délután pedig már el is hagyta a város területét.

Végeredményben tehát én nagyon is jól láttam az egész bevonulást. Tehát a nagy óvóintézkedéseknek az volt a vége, hogy egy klosett ablakából gyönyörüen le lehetett volna dobni egy bombát, ha arra az embernek megfelelő eszközök rendelkezésére állottak volna. De kár lett volna ezt cselekedni ... szegény cárt elérte a saját végzete amúgy is a saját népe szabad akaratából...

A cár látogatásának epizódja is elcsendesedett lassankint, és bizony jött a végóra a sanitätsek részére is. Május 2-án reggel korán alarmirozták a legénységet és parancs jött, hogy azonnal indulás Oroszországba. Természetesen lázas sietséggel csomagoltunk és a mintegy kétezer embert kitevő transport úgy 9 órára már készen is állott az utcán. Szép derüs idő volt, kissé hüvös, de igazi kora májusi levegő. Hosszas számbavétel és számolgatás után úgy 11 óra felé aztán útnak inditották a csoportokat. Kozákok fogtak közre bennünket, jobbról balról spaliert[43] alkotva, szorosan a négyes sorokban állitott emberek mellett lovagoltak a vig kozák legények. Mi, dúsan megrakva cókmókjainkkal, valóban nem egy levert csapat képét nyujtottuk, különösen figyelembe véve a sok jól kihizott őrmestert és egyéb altiszteket, akik jóformán valamennyien az irodákból, raktárakból és kórházakból kerültünk ide. Amellett mindenkinek annyi cókmókja és felszerelése volt, hogy alig győztük a cipelni valót, sőt jómagam is fogadtam magamnak egy szegény legényt, aki bagagem[44] egy részét vitte.

Elindulván az volt az általános vélemény, hogy a pályaudvarra visznek bennünket s ott bewaggoniroznak és úgy visznek Oroszországba. Itt ért bennünket az első családás. A nizsankovicei-útról szépen bekanyaritottak bennünket a Medyka felé vezető országútra és a várost elhagyva szép lassan elindultunk gyalog Lemberg felé.

Amint később, hónapok múltán értesültünk, az oroszok sietsége alapos volt. Megkezdődött napok múlva a hires „gorlicei" áttörés, amely felgöngyölitette az orosz frontot egészen Varsóig és még tovább is. Ekkor kezdődött meg az osztrák-magyar hadsereg nagy előnyomulása, de sajnos én ebben már részt nem vehettem, hanem mint fogoly bandukoltam abba az Oroszországba, ahonnan csak majdnem három évi keserves rabság után térhettem haza.

[41] az orosz hadsereg főparancsnoka 1915 szeptemberéig
[42] helyőrségi kórház
[43] sorfalat
[44] csomagom

Befejezésül álljon itt a hadtörténelemben azóta már kialakult nézet Przemysl várának jelentőségéről.

„A vár az első körülzárásnál a 3. orosz hadsereget megállitotta előnyomulásában, később pedig a 8. hadsereget is lekötötte, úgy hogy saját hadseregünk visszavonulása és átcsoportosítása lehetségessé vált.

Przemysl keleti frontja a hadsereg arcvonalában harcolt, a III. hadtest csapatait élelmezte, minden mozgó lövegét és tartalékát kivitte, a Mageirát megszerezte.

A második körülzárással lekötötte a 11. orosz hadsereget, nagy kerülőre kényszeritette az egész orosz hadsereget, utánpótlásuk sokkal nehezebb volt és igy a kárpáti saját hadseregnek nagy könnyebbséget szerzett s talán egyik legfőbb védelmezőjévé vált ezzel a magyar földnek..."

SZEMLE

JOHN GILLINGHAM

RICHARD LÖWENHERZ

Eine Biographie

(Herrsching, 1990. 362 o.)

Az 1978-ban Londonban megjelent eredetinek német fordítását tudtam megszerezni, de úgy gondolom, a mű értékes és érdekes volta miatt ismertetésre érdemes.

Gillingham úgy véli, a brit történészek általában nem kedvelték Oroszlánszívű Richárdot. Jobban kedvelték a „józan szervező", mint a „harcos" királyokat. Kifogásolták, hogy keveset tartózkodott Angliában, figyelmen kívül hagyva, hogy birodalma nem csak Angliából állt, hanem Franciaország nyugati részeire is kiterjedt. A francia történészeket viszont csak a Capet dinasztia tagjai érdeklik, az Anjou birodalom nem foglalkoztatja őket, Richárdot csak mint keresztes vezért említik. Ma is a legendás Richárd kép az elterjedt, s a történészek is ennek alapján jellemzik. Szinte valamennyien negatív képet rajzolnak róla. Viszont ő az első angol király 1066 óta, akit a néphagyomány hősként kezel, s kinek legndája rögtön halála után kezdett kialakulni.

A Szerző reálisabb képet óhajt kialakítani Richárdról. Tény, hogy életének kétharmadát a kontinensen töltötte, főként Aquitániában, melynek 1174-től 1183-ig hercege volt. A hercegségben kiváló szervező munkát végzett, s erős hercegi hatalmat épített ki — folytonos háborúk közepette, melyek során szétzúzta a destabilizáló erőket. E harcok során kiváló hadvezérnek, harcosnak, várostromlónak és várpusztítónak bizonyult.

Kétségtelen, hogy őszinte elkötelezettje volt a háborúk eszméjének. 1189-ben meghalt atyja, *II. Henrik*, és Richárd rögtön elkezdte a felkészülést keresztes hadjáratára, melyre Jeruzsálemnek *Szaladin* szultán által történt elfoglalása miatt került sor. Az angliai és Anjou-beli hatalmi viszonyokat távolléte idejére olyan jól megszervezte, hogy nagyobb bajt II. Fülöp francia király és Richárd öccse: János herceg összeesküvése sem tudott okozni.

Keresztes hadjárata során Richárd kiemelkedően jó hadvezérnek bizonyult. Ciprus szigetének viharos gyorsasággal történt elfoglalása, Akkon bevétele s a Szaladin elleni ragyogó győzelme Arsuf-nál, kiemelkedő hadvezéri teljesítmények. E harcokban személyesen is részt vesz, s a közelharcokban kiválónak bizonyult. Jeruzsálemet azonban nem foglalhatta el. „Szövetségese", II. Fülöp király Akkon bevétele után hazavonult Franciaországba, azzal a nyilvánvaló céllal, hogy Richárd „Anjou-birodalma" ellen fellépjen. Hosszú ideig emiatt Richárd sem maradhatott a Szentföldön, annál kevésbé, mert ereje nem volt elég nagy ahhoz, hogy Jeruzsálemet — serege veszélyeztetése nélkül— egyedül megostromolja. Hazautazása közben az általa a Szentföldön megsértett VI., a valójában V. Lipót osztrák herceg, majd VI. Henrik német-római császár fogságába került, s több mint egy éves fogságából csak hatalmas váltságdíj ellenében szabadult ki, amit alattvalói a jelek szerint különösebb ellenkezés nélkül adtak össze. Fogsága idején az Anjou-birodalom egy része elveszett, és élete hátralévő részét az elveszett területek visszaszerzéséért folytatott harc töltötte ki (1194—1199).

II. Fülöp elleni harcai során ellenfelét nem tudta csatára kényszeríteni, mert az kétszer is megfutott előle. A harcok így főként várostromokból álltak. Haláláig majdnem az összes elveszített területeket visszaszerezte. A támadásokat gyakran maga vezette. Volt olyan nap, hogy egyetlen lándzsával

sajátkezűleg 3 ellenséges lovagot taszított le lováról. Nem csodálkozhatunk azon, hogy várostrom közben érte a halál; egy számszeríjász jól célzott lövése vállon találta, sebe elfertőződött. Az elfogott mesterlövésznek megbocsájtva, a halotti szentségek felvétele után halt meg. (Más kérdés, hogy halála után katonái az íjászt rögtön megölték.)

Utóda, János király, 5 év alatt elveszítette Normandiát és Anjout. Nem azért, mert Richárd kimerítette e területen élő alattvalóit, hanem mert János tehetségtelen uralkodó volt.

Richárd — Gillingham szerint — mint politikus, adminisztrátor és hadvezér, tehát mint király, az európai történelem egyik kiemelkedő egyénisége. Nem csak vitéz lovag, nem csak keresztes vezér. Fülöp elleni háborúi során az Anjou-birodalom gazdasági tartalékait jól tudta felhasználni.

Kiváló taktikus és jó stratéga. Képes volt keresztes hadjáratot szervezni és vezetni, Egyiptom elleni támadást tervezni s egyúttal a távolból irányítani az Anjou-birodalom védelmét. Politikai és diplomáciai ügyességével képes volt II. Fülöpöt „kimanőverezni", elvágva őt a Flandriával és Toulouse-zal tervezett szövetségből.

Igen jól választotta ki bizalmi embereit. Jól ismerte a pénz diplomáciai és katonai értékét s pénze mindig elegendő volt.

Nagyobb logisztikai problémákat tudott megoldani, mint elődei, akár, mint *Hódító Vilmos*. Flottát és sereget vitt a Földközi-tenger túlsó végébe, s ott olyan ellenféllel mérkőzött sikeresen, kinek sokkal több embere, pénze, utánpótlása volt, mint neki. Hadjárata bámulatos teljesítmény volt.

1948 óta a történészek többsége Richárdot homoszexuálisnak tartja. *Gillingham* ezt nem tartja bizonyítottnak. Nem bizonyíték — szerinte —, hogy Richárdnak feleségétől, Navarrai Berengáriától nem született gyermeke, mert ennek sok oka lehetett. (Tegyük hozzá más korszakok legendaképzői ezzel szűzházasságát igyekeztek volna bizonyítani.) Az sem bizonyíték, hogy koronázásán nők nem vehettek részt, mert ez a korábbi angol királyok koronázásánál is szabály volt, s az sem bizonyíték, hogy egy remete kicsapongásai miatt Sodoma sorsával fenyegette. Sodoma neve ugyanis csak korunkban kapcsolódott össze a nemi aberrációkkal, az Ószövetség csak azt írja róla, hogy lakói elfordultak Istentől. Egyik szerint még halálthozó sebesülése után is nőt hozatott betegágyához, másik krónikás pedig egy Fülöp nevű, általa is ismert, házasságon kívül született fiát említi.

Borosy András

GYÖRGY KURUCZ

GUIDE TO DOCUMENTS AND MANUSCRIPTS IN GREAT BRITAIN RELATING TO THE KINGDOM OF HUNGARY FROM THE EARLIEST TIMES TO 1800

(Mansell Publishing Ltd., A Cassell Imprint, London, 1992. XVI+708 o.)

Kevés hálátlanabb és hálásabb történészi munka van, mint a levéltári és kézirattári ismertetők összeállítása. Hálátlan munka ez, hiszen a kutató csak hosszabb-rövidebb regesztákban közölheti felfedezéseit a világgal, s a téma és az idő szorításában nem mélyülhet el igazán az előtalált kincsek között. A legérdekesebb és legértéktelenebb okmánynak és kéziratnak is csak néhány sor jut, s az összegyűjtött anyag értékesítése nagyobbrészt azon kutatóknak jut, akik az ilyen jellegű munkák segítségével könnyedén megtalálhatják a témájukat és érdeklődésüket illető iratokat. Hálátlan feladat ez, hiszen az ilyen jellegű munkák összeállítása iszonyatos szorgalmat és kitartást igényel, a mutatók elkészítése rengeteg buktatóval jár, s a kutatónak még az a jó érzése sem lehet meg, hogy tökéleteset alkotott.

Ugyanakkor mégiscsak hálás munka ez. Hiszen monográfiák és tanulmányok — függetlenül a szerzők szándékától és szakmai kiválóságától — néhány évtized alatt elavulhatnak; ám az ilyen jellegű levéltári és kézirattári ismertetők valóban az örökletnek készülnek. (Persze csak azon országokban, ahol húsz évente nem rendezik és számozzák újra a legfontosabb levéltárak anyagát). Hiszen ideális esetben a különböző korszakok kutatói száz-kétszáz év múlva is ezeket a munkákat fogják leemelni a könyvtárak polcairól, ha egy-egy országban valamilyen témára akarnak kutatni; s bár előkerülhetnek újabb és újabb okmányok, a kiindulópont mindig a már készen és kéznél levő levéltári és kézirattári vezető lesz. S előre megjósolhatjuk, néhány év múlva ezt a vaskos és tetszetős kiállítású kötetet sem a feldolgozott korszakhoz illően kilométer hosszú címe, hanem a Szerző neve alapján fogják emlegetni. Ez a munka nélkülözhetetlen segédeszköze lesz a magyar közép- és koraújkor azon kutatóinak, akik az angol—magyar kapcsolatokat, az angliai magyarságképet, vagy más, ehhez hasonló témákat kívánnak kutatni Nagy-Britania területén. Ahogy „a" Gombos, „a" Kosáry, „az" I. Tóth fogalom a hazai kutatók között, úgy bizonnyal azzá lesz „a" Kurucz is.

Kurucz György 1990-ben utazott Nagy-Britanniába, hogy a School of Slavonic and East European Studies és a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete megállapodása alapján az ottani levél- és kézirattárakban összegyűjtse a Magyar Királyságra vonatkozó, a kezdetektől 1800-ig tartó időszakról szóló forrásokat. A kutatás fedezetéül szolgáló ösztöndíjról a British Council, a Foreign Office és a Commonwealth Office gondoskodott. A munka irányítását Czigány Lóránt, a londoni magyar nagykövetség kultúrális főtanácsosa és Dr. Martyn Rady, a School of Slavonic and East European Studies munkatársa végezték.

Munkája kezdetén Kurucz György több mint 200 tudakozó levelet küldött szét a megyei és helyhatósági levéltárakhoz, egyetemi könyvtárakhoz, nagyobb köz- és szakkönyvtárakhoz, múzeumokhoz, társaságokhoz, tudományos, egyházi, kulturális és jótékonysági egyesületekhez és magángyűjteményekhez azzal a kérdéssel, hogy rendelkeznek-e ilyen, magyar jellegű anyagokkal. Emellett egy hirdetést tett közzé a „The Times Literary Supplement"-ben. A szerző ezek után végiglátogatta mindazon gyűjteményeket, amelyek jelezték, hogy nagyobb mennyiségű, a Magyar Királyság történetére vonatkozó anyaggal rendelkeznek. A csupán kisebb jelentőségű anyaggal rendelkező gyűjtemények esetében megelégedett a levéltárosok által küldött,

illetve különböző nyomtatott munkákban és katalógusokban megtalálható leírásokkal. A Szerző munkája külön erénye, s a többi kutató iránti figyelmességének bizonyítéka, hogy munkája előszava után feltüntette azon gyűjtemények jegyzékét is, amelyek negatív választ küldtek érdeklődésére; hiszen ezáltal jónéhány fölösleges kitérőtől kímélte meg a jövendő kutatóit.

E kötet fontosságát és jelentőségét mi sem mutatja jobban, mint az előszót követő rövid bibliográfia. Hiszen e bibliográfiában csupán három, magyar szerzőktől származó munkát találunk; Kosáry Domokos ma már fogalomnak számító „Bevezetés..."-ét és Simonyi Ernő két okmánytárát. Simonyi még 1849-es emigránsként került Angliába, s Horváth Mihály brüsszeli munkájához hasonlóan, elsőként tett kísérletet a londoni könyv- és levéltárak Hungarica-anyagának feltárására. Jellemző, hogy az általa 1859-ben publikált kötetben mindössze hat olyan okmány található, amely 1526 előttről származik. Alaposabb munkát végzett az Archivum Rákóczianum három kötetének összeállításakor. Ám munkája így is eltörpül Kurucz Györgyé mellett, aki ebben a kötetben több mint 8300 okmány regesztáját tette közzé.

Az okmányok 36 nagyobb levéltárban, kézirattárban és magángyűjteményben találhatók. Kurucz György a regesztákat gyűjtemények szerint, ezen belül időrendi sorrendben közölte. A 37., Appendixként szereplő fejezetbe azon okmányok listáját vette fel az említett módon, amelyek különböző magángyűjteményekben találhatók; ezek leírásait a Royal Commission on Historical Manuscripts nyomtatott jelentéseiből, illetve a National Register of Archives listáiból vette át.

A több mint 8000 cím azonban jóval nagyobb mennyiséget rejt magában. Ugyanis egy-egy cím alatt néha egy-egy személy egész idevonatkozó levelezése rejlik. Érdemes néhány sorban ismertetni azt, hogy az egyes levél-, könyv- és kézirattárak anyaga milyen értékeket rejt magában.

Az elsőként említett National Library of Wales-ben David Pennant (1763—1841) Németországról, Franciaországról és Magyarországról készített jegyzetei találhatók. A Public Record Office of Northern Ireland-ben a XVIII. század második feléből származó iratokra bukkant a Szerző. Már ezek leírásából érzékelhető, hogy Kurucz György nem elégedett meg a szűken vett Magyar Királyságra vonatkozó iratok regesztáinak közreadásával, hanem a Habsburg-birodalomra, a bécsi udvar politikájára vonatkozó irategyüttesekre is felhívja a figyelmet. A Suffolk Record Office-ben egy francia nyelvű, Mária Terézia csapatairól szóló levélre akadt a Szerző. Immáron a XV—XVII. század kutatói számára is komoly kincseket rejt a Cambridge University Library Western Manuscripts — gyűjteménye. Elsőként a Tripartitum egyik, a tulajdonosok által széljegyzetelt példánya szerepel; másodikként egy 1485-ös latin nyelvű levél, amelyben Magyarország koronáját ajánlják fel Ulászló cseh királynak. A Cambridgeshire County Record Office-ban a Great Shelford-i Thomas Wale 1766—1790 közötti zsebkönyvében talált a Szerző néhány, a porosz, osztrák, francia és török politikára vonatkozó jegyzetet. A Devonshire Collection-ben William Cavendish, Devonshire hercege levelezésében egy 1800 előtti, valamelyik Esterházy hercegtől származó levelére bukkant. Az Essex Record Office-ben Sir Thomas Bendish, konstantinápolyi angol nagykövet 1661—1662 évi naplója tartalmazhat magyar anyagot. A Cheshire Record Office-ban Randle Wilbraham 1794. május 28-án kelt levele található, amelyben egy Bécsből Budán át Konstantinápolyba tett utazás leírását olvashatja a kutató. A Dean and Chapter Library (Durham) kéziratai között 32, az 1647—1661 közötti évek erdélyi történetére vonatkozó dokumentum található; ezek nagyobb részt Isaac Basire (Basirius Izsák) ottani tényekedésére vonatkoznak. A Durham University Library-ben egy Basire által I. Rákóczi Ferenchez intézett folyamodványra bukkant Kurucz György. Az edinburghi Scottish Record Office magyar vonatkozású anyagai az 1709—1779 közötti hét évtized történetéről tartalmaznak főleg diplomácia- és művelődéstörténeti adalékokat. A Suffold Record Office, Ipswich Branch gyűjteményében található Alexander Straton of Lauristonnak, Sir Robert Murray Keith angol követ titkárának 1782—93 közötti irategyüttese. Straton részt vett az 1791. évi szisztovói béketárgyalásokon, sőt, Keith távollétében ügyvezetőként ő

képviselte az angol közvetítőket. A West Yorkshire Archive Service gyűjteményében Sir Thomas Robinson, bécsi angol nagykövet személyes levelezése található. A Lincolnshire Archives Office-ban főleg Mária Terézia uralkodására vonatkozó, gazdaságtörténeti jellegű iratokat kutatott fel a Szerző.

Az eddig felsoroltaknál természetszerűleg jóval gazdagabb, és nagyobb időhatárok között mozgó anyagot tartalmaznak a British Library (London) különböző kéziratgyüttesei. Az Additional Manuscripts időrendben első irata IX. Gergely pápa 1232-es, magyarországi Szent Erzsébet erényeiről írott levelének másolata (e könyvtár kéziratai között egyébként is igen sok, Szent Erzsébetre vonatkozó dokumentum található). 11 cím a Hunyadiak korára vonatkozó iratokat és okleveleket sorol fel, s igen gazdag az 1525—1545 közötti húsz év történetének anyaga is. Viszonylag kisebb a tizenötéves háború időszakának dokumentációja; az 1660-as évektől kezdődően aztán időarányosan oszlanak meg a kéziratok, amelyek főleg a visszafoglaló háborúkkal és a Rákóczi-szabadságharccal kapcsolatban tartalmaznak értékes anyagot. Az Arundel Manuscripts anyagában igen figyelemreméltó a két, V. Lászlóra vonatkozó oklevél. A Burney Manuscripts között mindössze két magyar vonatkozású dokumentum található. A Cotton Manuscipts a XVI. század kutatói számára igazi kincsesbánya; több mint 120 különböző levél és jelentés található itt az 1513-26 közötti évek diplomáciatörténetéről, s talán új adatokkal szolgálhatnak a mohácsi csatáról szóló leírások is. De hasonlóképpen gazdag a Mohács utáni másfél évtized történetének itt található iratanyaga is. Az Egerton Charters-ben mindössze egy, Mátyás királytól származó, Antonio Guido milánói követ visszahívására vonatkozó irat kapcsolódik Magyarország történetéhez. Az Egerton Manuscripts kevéssé érdekes anyagot tartalmaz. A Harleian Manuscripts 14 ismertetett irata között az 1540-es év diplomáciatörténetére vonatkozó iratok tűnnek a legérdekesebbnek. A King's, a Landsdowne, a Royal, a Slone és a Stowe Manuscripts nagyobbrészt törökkori dokumentumok lelőhelyei.

A londoni The College of Arms és a Corporation of London Records Office magyar anyaga meglehetősen csekély. A House of Lords Record Office magyar anyaga sem túl jelentős. Igen érdekes, Benyovszky Móricra vonatkozó jelentés található az India Office Library and Records gyűjteményében. A Lambeth Palace Library-ben ismét egy Árpád-kori oklevélre lelt a Szerző; V. Istvánnak a cisztercita rendhez írott levele másolatára. Kiemelésre érdemes még az itt található, Bethlen Gáborra, illetve a Rákóczi-szabadságharcra vonatkozó iratanyag.

A legnagyobb anyagot — érthető módon — a Public Record Office tartalmazza. Az itt található magyar vonatkozású dokumentumok listája alkotja a kötet nagyobb részét, 538 oldalt. Ezek a dokumentumok 68 különböző állagban találhatók, melyekben összesen 7543 oklevél és irat kapcsolódik valamilyen módon a magyar történelemhez. A legjelentősebb mennyiségű anyag a XVI—XVIII. század történetére vonatkozik, de az Árpád-kor és a XIV—XV. század kutatói is értékes anyagra lelhetnek e dokumentumok listájában. A Public Record Office anyagából a legnagyobb mennyiséget Simonyi Ernő publikálta az Archivum Rákóczianum három kötetében; ám e lista áttekintése arról győzheti meg a korszak kutatóit, hogy maradt számukra is jócskán kiaknázandó és feldolgozandó irat.

A School of Oriental and African Studies Library az 1690-es évek történetéről, illetve Benyovszky Móric tevékenységéről őriz iratokat. A School of Slavonic and East European Studies Library-ben mindössze néhány, az 1751-es országgyűlés történetére vonatkozó dokumentum másolata található. A Westminster Abbey Muniments and Library gyűjteményében két fogoly magyar számára 1685-ben a Westminsteri Apátság által adott fizetésről szóló irat kapcsolódik a magyar történelemhez. A londoni Dr. Willams's Library-ben Dersi István György és Benkő József egy-egy munkájának kéziratos másolatát találta meg a Szerző. A The John Rylands University Library of Manchester részben a XVIII. századi Habsburg-török háborúkat lezáró békék másolatait, részben a Károlyi-család történetére vonatkozó XVIII. századi iratokat őrzi. A Northamptonshire Record Office Robert Stockdale 1794. évi, Bécsből Konstantinápolyba tett utazására vonatkozó naplót és le-

veleket rejt. Az oxfordi All Souls College Library-ben egy 1682-es, a magyarországi viszonyokról szóló latin nyelvű levél vonatkozik a magyar történelemre.

Igen értékes anyagot őriz az oxfordi Bodleian Library is. Az Addison Papers között Helmeczi Istvánnak a magyarországi református egyház 1522—1712 közötti történetére vonatkozó kézirata és Váradi P. Sámuel latin című, de magyar nyelvű egyházi kézirata található. Az Ashmolean Manuscripts állagában Robert de Champlaynre, Mátyás király angol nemzetiségű katonájára vonatkozó tíz oklevél érdemel figyelmet. A Bodleian Manuscripts két 1576. évi török levelet tartalmaz; az Italian Manuscripts között a XVI—XVIII. század fordulójára vonatkozó olasz jelentések várják e kor kutatóit. A Laudian Manuscripts között megint Szent Erzsébetre vonatkozó oklevelek találhatók. A Lyell Manuscripts állagában a nyelvészek számára jelenthet értékes anyagot egy, a XVII. század elejéről származó, magyar szavakat tartalmazó glosszárium. A Rawlinson Manuscripts állagából főleg a II. Rákóczi György korára vonatkozó iratok figyelmét. A Tanner Manuscripts nagyobbrészt XVII. századi anyagot tartalmaz.

Az oxfordi Christ Church Library gyűjteményében Pápai Páriz Ferencre vonatkozó iratok találhatók. A prestoni Lancashire Record Office-ban William Clifton 1676—1678 közötti bécsi levelei tartalmazhatnak magyar anyagot. A Berkshire Record Office anyagában mindössze egy 1674—1677 közötti elszámolás, a staffordi Harrowby Manuscript Trust gyűjteményében Lady Mary Wortley-Montagu 1716—1718 közötti levelezése kapcsolódik a magyar történelemhez. A Warwick County Record Office iratai között található John Dorner jegyzetfüzete és jónéhány levele; a szerző 1752—1763 között a cs. kir. hadseregben szolgált. A somerseti Wells Cathedral Library által őrzött kolostori pénztárkönyvek egyikében egy 1669—1670-es bejegyzés található két, Budánál fogságban esett magyar nemes számára kifizetett összegről. A winchesteri Hampshire Record Office-ban található William Wickham helyettes államtitkár 1790-es évekbeli levelezése az osztrák-francia háborúkról; ez szintén tartalmazhat magyar anyagot.

A kötet 37. tétele a különböző magángyűjtemények magyar anyagára vonatkozó adatokat közli. Az itt felsorolt 16 tétel nagyobbrészt XVII. századi dokumentumokat tartalmaz; bár a legérdekesebbnek az I. számú tétel tűnik, amely II. Lajos Francesco Sforzához intézett 1522. évi, és Fráter György VIII. Henrikhez írott 1538. évi leveléről tudósít.

Csak a dicséret hangján szólhatunk a kötet végén található név- és tárgymutatóról. A Szerző a lajstromozott dokumentumokban fellelhető valamennyi névalakot felvette ide, s némi megelégedéssel töltheti el a magyar kutatót az is, hogy a dokumentumokban a magyar helységnevek legfeljebb még latin vagy német, s ezekből torzított angol és francia alakban szerepelnek; ám a jelenlegi határokon kívüli helynevek mostani alakjait külön jegyzékben kellett megadni a Szerzőnek. Ez pedig beszédes bizonyítéka annak a szomszédos országok történetírása által többször megkérdőjelezett ténynek, hogy a Magyar Királyság az 1918. évig, a különböző uralomváltások, hódítások ellenére virtuális és nyelvi egységet alkotott. E név- és tárgymutató összeállítása gyakorlatilag hasonlóan nagy és nehéz munkát jelenthetett a Szerző számára, mint magának a kötet törzsanyagának az összegyűjtése. E mutatóból is megállapítható, hogy a kötetben közzétett anyag milyen óriási kincset jelenthet a hadtörténetírás számára is. Hiszen pl. Bethlen Gábor hadjáratairól több mint száz, Belgrád ostromairól kb. ötven, Budáéról kb. harminc, Hadik Andrásról negyven, a magyar alakulatokról nyolcvan, a huszárezredekről ötven, a magyar hadügyekről kb. ezer dokumentum, vagy gyűjtemény nyújthat új adatokat a XII—XVIII. század kutatói számára.

Kurucz György e munkájával — tűnjön bár túlzásnak e dicséret — örökre beírta nevét a magyar historiográfia történetébe. Bárcsak belátható időn belül hasonló segédkönyvvel rendelkeznénk a XIX—XX. századi magyar történelemmel kapcsolatos angliai forrásokról; s bárcsak megszületnének a hasonló jellegű francia, német, holland, olasz, spanyol levél-, kézirat- és könyvtári anyagot feldolgozó kötetek! E — reménybeli — kötetek szerkesztőinek és szerzőinek egy szempontból már könnyű dolguk lesz: módszertani ve-

zetőként ott lesz számukra Kurucz György munkája.

Végül — a Szerző után — köszönetet kell mondanunk a Mansell Publishing Limited vezetőinek és munkatársainak is, akik vállalták e kötet kiadását. Ezzel komoly szolgálatot tettek nemcsak a magyar, hanem az egyetemes történettudomány művelői számára is. Reméljük, hogy ez a kötet is hozzájárul ahhoz, hogy hazánk múltjáról immáron a külföldi kutatók is megbízható, mert a forrásokból eredő információkat szerezzenek.

Hermann Róbert

KARSA FERENC

SZABADSÁGHARCOS NAPLÓ „A KÖRÜLTEM ÉS VELEM 1848. ÉS 1849. ÉVBEN TÖRTÉNT ESEMÉNYEK"

Sajtó alá rendezte Bona Gábor

(Zrínyi Kiadó, Budapest, 1993. 384 o.)

A levéltári kutatások során gyakran megesik, hogy a történész iktató- vagy mutatókönyv alapján próbálja meg kiválasztani a témájához szükséges iratokat. Az ilyen alkalmakkor legalább 50 százaléknyi esélye van arra, hogy a kitöltött őrjegyek mintegy felét visszakapja, s csupán az iratok felét veheti kezébe. A visszakapott őrjegyekre a magabiztos levéltáros a „Nincs" szót szokta írni; az óvatos levéltáros a „Nem található" formulával él.

Hasonló tapasztalatokra persze akkor is szert tehet a kutató, ha csak töredékesen közölt emlékiratok, vagy naplók eredetijét kívánja felkutatni. Márpedig ilyen jócskán akad. Ha a kutatónak szerencséje van, valamelyik közgyűjtemény katalogizált anyagában ráakad a keresett memoárra, vagy diáriumra; ha nincs, kénytelen megelégedni a rendelkezésre álló szemelvényes közléssel.

Az 1848—49-es forradalom és szabadságharc történetének kutatója gyakran kénytelen tapasztalni ezt az érzést. Némi derűlátással csupán az töltheti el, hogy még az utóbbi évek-évtizedek során is kerültek elő ilyen emlékezések és naplók. Csak néhány példa a közelmúltból: Hunfalvy Pál a múlt század végén maga tett közzé néhány igen érdekes részletet 1848—49. évi naplójából. Majdnem egy évszázadnak kellett eltelnie ahhoz, hogy az eredeti napló teljes szövege Urbán Aladár gondozásában a Szépirodalmi Könyvkiadónál megjelenjen. Közel jutott a kiadáshoz Máriássy János ezredesnek, 1849-ben az I. hadtest hadosztályparancsnokának a múlt század végén írott emlékirata is, amelyből a szerző a Budavár visszavételére vonatkozó részleteket közölte 1893-ban. Az eredeti kézirat az Országos Széchényi Könyvtárba került, s Sugár István sajtó alá rendezésében a Zrínyi Kiadó készült megjelentetni, ám a pénzügyi problémák és a könyvpiac részleges összeomlása megakadályozta ennek a szórakoztató memoárnak a kiadását. Az 1849. augusztus 2-i debreceni csatáról szóló vitákban Pongrácz István, az I. hadtest vezérkari főnöke gyakran hivatkozott saját naplójegyzeteire. Szerencsére ezek a naplókötetek is az OSZK Kézirattárába kerültek, ám a kutató némi csalódással kénytelen kézbe venni azokat. Pongrácz ugyanis alaposan átdolgozta és kibővítette naplójegyzeteit, s így azok inkább emlékiratnak tekinthetők ma már.

A máig lappangó emlékiratok között is találhatunk jónéhány érdekes munkát. Ilyen Gáspár András honvédtábor-

nok visszaemlékezése, amelyből 1930-ban Bartha Albert tette közzé néhány részletet az aradi tizenhárom vértanú pörét feldolgozó, szakmailag minősíthetetlen kiadványában. Görgey István, Artúr öccse, tucatnyi emlékezést gyűjtött be a múlt század második felében; ezek közül máig is lappang Görgei egyik vezérkari tisztjének, Rochlitz Kálmánnak 1869-ben Sidney-ben írott munkája (Görgey's Hauptquartier). 1940 körül még állítólag használta azt Somogyvári Gyula (Gyula diák) Görgeiről írott regényfolyamának kéziratban fennmaradt negyedik részéhez. De említhetnénk a Magyar Katonai Szemlében 1933-ban, illetve 1935-ben közölt olyan visszaemlékezéseket is, mint Marzsó József százados vagy Sárkány József hadbíróé. Tévedéseik ellenére ezek a visszaemlékezések is megérdemelnék a teljes és szakszerű közlést.

Az ilyen, részleteiben közölt, majd hat évtizedre eltűnt visszaemlékezések közé tartozik Karsa Ferenc honvéd hadnagy most végre teljes egészében napvilágot és nyomdafestéket látott munkája is. Karsa kéziratának is megvolt a maga sorsa. Először maga a szerző közölt belőle részleteket a Zemplén című lap 1888. évi 51. számában, az 1848—49. Történelmi Lapok hasábjain. A nyolcvannyolc éves korában elhunyt Karsa munkája ezután a család birtokában volt, s innen használta azt a két világháború közötti időszak egyik hadtörténésze, Pilch Jenő. Pilch tette közzé a Hadtörténelmi Közleményekben a budaméri ütközetre és a Világos utáni menekülésre vonatkozó részleteket, s „Adalékok Görgey Artúr élet- és jellemrajzához" címmel néhány rövidebb passzust a tápióbicskei ütközet és a fegyverletétel közötti időszak történetéről. (HK 1922—23, 1927). Szintén Pilch publikálta a Bajcsy-Zsilinszky Endre szerkesztette szélsőjobboldali Szózat című napilap hasábjain a sárosi honvédekre, a nagysallói ütközetre és Budavár visszavételére vonatkozó részleteket (1922—23).

1987-ben Rakó József, a szabadságharc gyerekhőseivel foglalkozó kutató felfigyelt az addig publikált érdekes részletekre, s a kézirat felkutatásának legkézenfekvőbb módját választotta. Elővette a budapesti telefonkönyvet, s elkezdte felhívni a benne szereplő Karsákat. A bátraké a szerencse, s Rakó Józsefnek is szerencséje volt. Karsa László mérnöknél rátalált a keresett kéziratra, majd a tulajdonos engedélyével lefénymásoltatta azt. Az egyik másolat Katona Tamáshoz került, aki a Buda visszavételére vonatkozó részletet innen közölte a „Budavár bevételének emlékezete 1849" című forrásgyűjteményében. Egy másik példány a Kossuth Könyvkiadóhoz jutott. A kiadó megkereste Bona Gábor hadtörténészt, s felkérte a kézirat sajtó alá rendezésére. Bona Gábor ezt meg is tette, ám a már említett pénzügyi körülmények és a könyvpiac válsága, no meg a Kossuth Könyvkiadó átalakulása és profilváltása miatt a kiadás elmaradt. 1992-ben Bona Gábor felkereste a kézirattal a Zrínyi Kiadót, amely immáron vállalta annak kiadását.

Meglehetősen sok viszontagságot ért meg tehát a kézirat, míg végre az olvasóközönség elé került. A viszontagságok azonban nem értek véget a nyomdába kerüléssel. A Zrínyi Kiadó ugyanis — eléggé fel nem róható módon — a kötet sajtó alá rendezőjének határozott kérése ellenére sem küldött a kiszedett szövegből korrektúrát, s így az egyébként színvonalas, jó kiállítású kötetben néhány bosszantó nyomdahiba található. Így pl. a Bona Gábor által írt, ám valamilyen oknál fogva „A kiadó" aláírással szignált előszó első oldalának alján félbemaradt mondat nem folytatódik a második oldalon; a 273. és 276. oldal alján szereplő jegyzetben a magyar korona felajánlása helyett a magyar katona felajánlása olvasható. A 248. oldalon Vál helyett Vác, a 257. oldalon Waffenstreckung helyett Waffenstrechung, Waffenstilstand helyett Waffenstielstand, a 325. oldalon hétszemélyi tábla helyett kétszemélyi tábla olvasható. Az eljárás már csak azért is érthetetlen, mert a kiadóra vet rossz fényt.

A kötet megjelenése felett érzett örömünk azonban jócskán felülmúlja a kiadói eljárás fölötti bosszankodásunkat. Hiszen Karsa Ferenc emlékirata kétségkívül egyike a korszakról fennmaradt legjobb memoároknak. A szerző igen jó elbeszélőkészséggel, csak néha-néha megbicsakló emlékezettel, s végül igen gazdag, a nagy év országos története szempontjából is fontos élményanyaggal rendelkezett.

Egy-egy 1848—49-es tárgyú memoár értékelésénél alapvető szempont az,

hogy a szerző mikor írta meg munkáját. Általában az 1853 előtt írott visszaemlékezéseket szoktuk forrásértékűeknek tekinteni; hiszen ekkorra láttak napvilágot mind a hivatalos osztrák munkák (Nobili, Ramming, Welden), mind a legfontosabb magyar emlékiratok (Kossuth, Klapka, Czetz, Görgei, Bayer, Szemere, Szillányi), s készültek el néhány más főszereplő később részben vagy egészben megjelent művei (Mészáros, Dembiński, Asbóth, Vukovics, Batthyány Kázmér, Kemény Zsigmond, Kazinczy Gábor). A később írott munkákra már mind ezek az emlékiratok, mind a meglehetősen változó színvonalú feldolgozások (főleg Szilágyi Sándor munkái) hatással voltak, s korrigálták — sokszor rossz irányban — az egyre gyengülő emlékezetet.

Karsa munkája ebből a szempontból határesetnek mondható. Egyik utalásából úgy tűnik, hogy 1854-ben, vagy azután fejezte be kéziratát (330. o., Vay Károly haláláról), egy másik lapalji jegyzetében pedig egy 1857-es eseményre utal (gróf Nádasdy Ferenc igazságügyminiszteri kinevezése). Az a törzsszövegből is egyértelmű, hogy művét 1853 után fejezte be. Ez utóbbi utalásaiból kitűnik, hogy a szabadságharc addig megjelent irodalmából ismerte Szilágyi Sándor (Karsánál tévesen Virgil) munkáit (334. o.) Kossuth vidini levelét, vagy annak Szilágyi által kiadott változatát (ugyanott és 251. o.), Klapka emlékiratait (161. és 218. o.). A kötet egészét átolvasva nem zárható ki az a feltételezés, hogy Karsa valamilyen módon hozzájutott Görgei 1852-ben megjelent emlékirataihoz is (l. 238. o.). Bizonyos, hogy Karsa emlékeztető, tehát saját jegyzetek nélkül fogott bele emlékirata írásába. Az 1849 júniusi események elbeszélésénél említi ugyan, hogy Lisznyay Kálmánnak, a Görgei táborába kinevezett tábori történetírónak kérésére megírta a Schlik elleni 1848—49 téli harcok történetét, de mindjárt hozzá is teszi, hogy „az én irataim éppúgy mint a másoké, sajnálatra és az 1849—49-iki hadjárat történetének kárára, a Lisznyay hanyag és közönyös kezelése miatt mind elvesztek." (222—223. o.) Karsa szövegét azonban éppen az teszi becsessé, hogy munkája nagyobb részében személyes tapasztalatairól, élményeiről számol be, s csupán ritkán foglalkozik az országos politika kérdéseivel. Ahogy Buda ostromáról írja, „minek is ítélkeznék én afölött, mikor az én katonai rangom oly alacsony fokon volt, hogy onnan, a torony tetején sütkérező hadászati avagy politikai szúnyogokat meg se láthattam, meg nem is kötötték azt a magam forma ember orrára, ha tehát valami nagyot akarnék arrogálni, magam válnék magam előtt nevetségessé" (218. o.). Olyan gondolatok ezek, amelyek nem egy kortársi (vagy akár mai) emlékíró megfontolására méltók lettek volna.

Karsának azonban így is határozott véleménye volt a nagy év eseményeiről. Dembiński fővezérségét „helyrehozhatatlan baklövések sorozataként" jellemzi (122. o.). A trónfosztásról úgy véli, hogy az nem gyakorolt különösebb hatást a hadseregre: „A hadsereg soha se nyilatkozott a legitimitás mellett, nem nyilatkozott a függetlenség mellett se, de örömmel fogadta" (176. o.). Igen keményen bírálja Gáspár András tábornokot a tavaszi hadjárat nagy csatáiban tanúsított magatartása miatt (188—189. o.). Buda ostromával kapcsolatban ismerteti Klapka utólagos véleményét arról, hogy ugyan ő vette rá Görgeit Buda ostromára, de amikor személyesen megtekintette a vár erődítéseit, megírta Görgeinek, hogy „Buda alól vonuljon el". Karsa itt meglehetősen keményen fogalmaz: „No erre meg már minden józan ember csak annyit mondhat: ökörtől ló tanács! Buda alól visszavonulni?... megérdemli-e, hogy ilyest valamit számba vegyen az ember?" (218. o.).

Igen kemény szavakkal illeti Kossuthot azért, „hogy a lengyel vezéreket annyira dédelgette". Karsa szerint ezt azért tette, mert „félt attól, hogy ha egy rátermett magyar ember akad, az ő nimbusza elhomályosodik". A Görgei elleni árulási vádért pedig már egyenesen gyávának nevezi, mondván, hogy „saját nimbusza érdekében nem volt bátorsága bevallani azt, hogy a Dembinszky 40 ezer főből álló seregéhez csatlakozható feldunai 28 000-et tevő három hadtest, nohát összesen 68 000 emberrel, a Haynau 50 000 és a muszka 160 000 harcost számláló hadakkal elbánni lehetetlenség..." (250—251. o.). Karsa egyenesen az árulási vádat meghirdető 1849. szeptember 12-i vidini levél hatásának tulajdonítja hogy „ketté szakadt a honvéd hadsereg összefűző kapcsa", s ezért az „még a jövő nemzedék hazafias érzületének fejlesztésé-

ben is akadályul fog szolgálni". Némi túlzással úgy véli, hogy „leginkább azok szájaskodtak Görgey áruló volta mellett, akik azokban a csapatokban élvezték a dupla lénung kedvezményét, amelyek távol a háború színhelyétől, egyik-másik tájékon lebzseltek, mint a Kazinczy hadteste, meg azok a szétugrasztott csapatok tisztjei, akik Szőregnél, meg Temesvárnál, katonai önérzet hijányában engedték a sereget szétveretni, és végre akik az egész hadjárat alatt a kormány melegénél sütkéreztek". (334. o.) Karsa tehát nem ért egyet az egész árulási váddal, holott ő valóban nem tette le a fegyvert Világosnál, hanem egy kicsiny, de lelkes csapattal megpróbált eljutni Komáromba is.

Karsa munkája lényegében három részre tagolódik. 1848 szeptemberétől 1849 május végéig előbb a 20., majd az 52. honvédzászlóaljban szolgált közhonvédként, tiszteskénť, majd hadnagyként. Emlékiratának kétharmada ennek az időszaknak a történetét tárgyalja, s véleményem szerint kevesen adtak ilyen hű képet arról, hogy mennyi kínban, vérben, sárban született meg a tavaszi hadjárat győztes honvédserege. Pszichológiai szempontból is érdekes az a folyamat, ahogy a besorozott újoncokból és önkéntesekből katona válik, s Karsa leírásának éppen az a nagy értéke, hogy egyáltalán nem szépíti a történeteket. Beszámol az élelmezési fennakadások miatti egyéni beszerzési akciókról ugyanúgy, mint a sokszor vaskos katonatréfákról; a téli ütközeteket megelőző fagyoskodások demoralizáló hatásáról, a vesztes csatákat követő menekülésről, a honvédtisztek egymás közötti veszekedéséről. De jól érzékelteti azt a folyamatot is, ahogy az első győztes ütközetek után feltámad a csapatokban a katonai virtus, ahogyan ezek az alig néhány hónapos zászlóaljak harcedzett egységekké válnak. Talán túlzásnak tűnik, de véleményem szerint ilyen kitűnő képet csak Vajda János adott ezekről a folyamatokról „Egy honvéd naplójából" című munkájában.

Május végétől a világosi fegyverletételig Karsa a feldunai hadsereg vezérkaránál szolgál futártisztként. Ahogy írja, sokáig gondolkodott, hogy ezeket az élményeit is megörökítse-e, „mert talán minthogy a szabadságharc végéig csapatszolgálaton nem voltam, talán nem is kéne többet írnom" (219. o). Karsa ugyanis — ez szinte minden fejezetben kiderül — nem tartotta igazán sokra a vezérkari tiszteket, s csak a csapatnál szolgálókat tekintette igazi katonáknak. Szerencsére nem hagyta abba emlékei megörökítését, mert ez a kb. 70 oldal tartalmát tekintve talán érdekesebb a megelőző 210 oldalnál. Karsa ugyanis közvetlen közelből, bár nem döntéshozói pozícióból látta a fővezérség működését, s ezért sok olyan részletet örökített meg, amelyeket hiába keresnénk a tábornokok, vagy ezredesek memoárjaiban. Mind az irodalomtörténészek, mind a történetírás történetével foglalkozók hálásak lehetnek Karsának azért a rengeteg apró adatért, amelyeket a Görgei mellé tábori történetíróul kinevezett Lisznyay Kálmán csetléséről-botlásáról feljegyzett. Szintén Karsa emlékiratából tudjuk, hogy 1849. június 20-án, a peredi csata első napja után Görgei őt, Karsát küldte szóbeli üzenettel Nagysándor József tábornokhoz, az I. hadtest parancsnokához, hogy Sempte és Szered között erőszakolja ki az átkelést a Vágon és támadja oldalba, illetve hátba a Panyutyin-hadosztállyal megerősödött ellenséges csoportosítást (232. o.).

A kötet utolsó 50 oldala a világosi fegyverletételt megelőzően elhatározott szökés és menekülés történetét tárgyalja. Karsa igen jó elbeszélőkészséggel rendelkezett, s ha történeti értékét tekintve ez a rész alatta maradt is az előzőknek, maga az eseménysorozat lebilincselően érdekes. Mentalitástörténeti szempontból fontos az a néhány oldal, amelyet Karsa a szabadságharc leverését követő időszak leírásának szentel. Karsa nem állt állami szolgálatban, mint írja, „kiirthatatlanul megmaradt az a dac, hogy soha, még ha éhen kéne is elvesznem, a törvénytelen zsarnokok hatalmától semmit se kérek". Sikerült is magát tartania e fogadalmához, s ezért jogos büszkeséggel állapíthatta meg kézirata befejezésekor, „meggyőződésemet, elveimet se a németnek, se a váltakozó körülményeknek soha fel nem adtam (337. o.).

A kötethez Bona Gábor, a korszak kiváló ismerője készített jegyzeteket, név- és helynévmutatót. A jegyzetekben kiigazítja Karsa — más emlékiratokhoz képest viszonylag kevés — tévedését, torzítását. Talán egy-két helyen hiányolhatunk egy-egy jegyzetet. Így pl. a nagysallói csata leírásában em-

lített zászlóaljak felének száma téves (46., 51., 56.), bár elképzelhető, hogy itt egyszerűen téves szedésről van szó. A váci ütközet leírásánál Karsa említi, hogy Wysocki ezt követően vezette Debrecenbe a lengyel légiót (170. o.). Ez azonban csak később, az április 26-i komáromi csata után történt meg. A 257—258. oldalon Karsa azt írja, hogy 1849. július 20-án Rimaszombaton egy társaságban találkozott Gergelyi János alezredessel. Karsa itt bizonyosan téved, mert Gergelyi János ekkor már a kecskeméti újonctelep parancsnoka volt. Végül, a debreceni csata előtt történtek leírásánál említ egy alezredest, Nagysándor vezérkari főnökét; „ha nem csalódom, Szeremlei", írja. Szerelmei Miklós ekkor Komáromban szolgált; az említett tiszt Pongrácz István őrnagy lehetett, vagy esetleg a szintén a hadtest vezérkaránál szolgáló Antos János alezredes (272. o.).

Karsa Ferenc munkájának megjelenésével a Zrínyi Kiadó jelentős szolgálatot tett mind az 1848—49 története iránt érdeklődő olvasóközönségnek, mind a szűkebb értelemben vett szakma tagjainak. A kötetet sajtó alá rendező Bona Gábor pedig immáron egy harmadik téren is megmutatta szakmai kvalitásait. Úgy véljük, hogy a negyvennyolcas historiográfia történetébe a szabadságharc honvédtisztjei adattárának és hosszú idő óta az első korszerű összefoglaló hadtörténeti szintézisnek szerzője mint a Karsa-emlékirat kiadója is beírta a nevét.

Hermann Róbert

PETER JUNG

DER K. U. K. WÜSTENKRIEG

Österreich-Ungarn im Vorderen Orient 1915—1918

(Verlag Styria, Graz—Köln—Wien, 1992. 198 o. +5 vázlat)

A szakmai körökben nagyrabecsült fiatal osztrák hadtörténész az első világháború általánosan ismert hadszíntereitől távoli térségekre vezeti el olvasóit. A Közel-Keleten máig kevéssé tudottan sivatagi harcba küldött osztrák—magyar alakulatok történetét dolgozza fel monográfiájában. A témafeltárás kiterjed a török szövetségesnek átengedett császári és királyi kiképző, szállító, egészségügyi és tüzérkülönítmények működésének egészére. Ez a magyar szempontból is rendkívül figyelemreméltó mű először összegzi és részletezi a Sinai félszigeten, a Gaza-övezetben, a Szmirna térségében történt hadbavetéseket és a más területeken, így Palesztinában, Szíriában, Egyiptomban, sőt Perzsiában folyt kiegészítő tevékenységeket, amelyekben magyar katonák is részt vettek.

Bevezetőben felvázolja a szerző a török hadüzenetet megelőző időbeli osztrák—magyar katonai és haditengerészeti jelenlétet a török felségterületen, ehhez csatlakozva bemutatja a központi hatalmaknak a török hadbalépés érdekében kifejtett tevékenységét. A következő fejezet tárgyalja az 1914/15-ös oroszellenes kaukázusi és angolellenes szíriai török hadjárat idején nyújtott osztrák—magyar segítséget: Alois Musil neves Arábia-kutatónak az arábiai beduin törzseknél a török ügy érdekében végzett misszióját, a Kaukázusba küldendő török harcosok síkiképzésének és sífelszereléssel való ellátásának biztosítását, továbbá a magyar olvasó szempontjából különösen figyelemreméltó vállalkozást, Gondos György olajtechnikus és Dr. Simon Pál Mihály jogász, a Temesvárról bevonult két 20. tábori ágyúszázadbeli egyéves önkéntes tüzér-hadapród török segédlettel való Egyiptomba szivárgását és az ottani olajkutak működésképtelenné tételét.

E három titkos akció részletezése után Peter Jung a Dardanellákért 1915/16-ban folytatott harcokat állítja vizsgálódása középpontjába, amelynek a megindításához a török kormány jelentős hegyiágyú- és hegyitarack-rendelést adott, lőszerrel együtt szállítva, osztrák—magyar monarchia-beli hadiüzemeknek. A szövetségi együttműködés keretében az osztrák—magyar kormányzat és hadvezetés további tüzérségi eszközöket is biztosított, és — ami ennél is fontosabbnak bizonyult, — kiképzőkötelékeket is a török hadvezetés rendelkezésére bocsátott. Ezen túlmenően kibővítették a már korábbról működő törökországi osztrák—magyar kórházat, sőt éppen a Magyar Vöröskereszt egy második kórház törökországi telepítését is biztosította. Ugyanígy a mozgás gördülékenységének segítésére szállítókötelékeket is küldött a császári és királyi hadvezetés Törökországba. Az együttműködés mind sokrétűbb lett, ahogyan a szerző a továbbiakban bemutatja. Így 1916-ban két osztrák—magyar hegyitarack-osztály egyenesen a Negev-sivatagban került bevetésre az ottani török erők támogatására, majd onnan ideiglenesen a Szuezi-csatornához vezényelték el ezeket. Ugyanebben az időben a tüzérkiképzőkötelékek részben Konstantinápolyban, részben a Kaukázus térségében, illetve Szíriában tevékenykedtek. Ugyancsak a hadszíntereken segítette a törököket a négy gépkocsizó-szállítóoszlop, illetve a három tábori gépkocsijavító-telephely, a póttelephely, valamint az ezeket ellátó raktárhálózat. A sebesültellátás jobbítására ugyanakkor tábori segélyhelyeket, kisegítő műtőket, kötözőhelyeket, fertőtlenítőket és gyengélkedőket telepítettek, egy császári és királyi tartalékkórházat pedig egyenesen Jeruzsálemben állítottak fel. Ausztria—Magyarország és Törökország között a kapcsolattartás biztosítására a legmodernebb eszközöket vette igénybe a császári és királyi hadvezetés, amikor a légicsapatokkal Temesvárról kiindulva, Jambolon és Szófián át Oszmanijéig irányított rádióösszeköttetést biztosíttatott. A továbbiakban Konstantinápolyban önnálló különítmény települt a rádiótávirat-forgalmazás biztosítására. A megnövekedett létszámú osztrák—magyar katonakontingensre tekintettel és a török szövetségesekkel való rendezett kapcsolattartás biztosítására még 1916-ban külön szabályzatot bocsátott ki a hadvezetés.

Monográfiája további részében a szerző bemutatja, milyen hadműveleti területekre jutottak el osztrák—magyar katonák török szövetségeseikkel, különös figyelemmel részletezi ennek során a palesztinai és az iráni bevetést. Miután 1917-től a török hadvezetés mind határozottabb defenzivába kényszerült, mindinkább török felségterületekre szorultak vissza a velük együtt bevetett császári és királyi kötelékek is. Ezekhez egyébként újabbak csatlakoztak, így egy mozsárüteg és egy taracküteg, majd még egy ágyúsüteg is. Ezeket a Gaza melletti ütközetben vetették be a közös ellenség ellen. Továbbfejlesztették ebben az időben a kiképző, szállító és egészségügyi kötelékeket is. Az osztrák—magyar—török katonakapcsolatokban jelentős fellendülést eredményezett Hubert Szalvátor főherceg 1917-es közelkeleti küldetése, aki annak a jegyében, hogy a Habsburg—Lotharingiai Ház feje a „Jeruzsálem királya" címet is viselte, szemlét tartott e térségben a szétszórtan bevetett osztrák—magyar alakulatoknál, intézményeknél.

Újabb fejezetben tárgyalja Peter Jung az osztrák—magyar gazdasági érdekeknek a közös hadügyminisztériumon keresztül török felségterületen való érvényesítését, amit 1918-ban demonstratív módon jelzett egy ott felállított állandó képviselet működése, amely nyersanyagforgalmazó, bányászati, műszaki kapcsolatokbeli, mezőgazdasági és erdészeti részlege útján biztosította az összeköttetést a török hatóságokkal. A megnövekedett érdekek biztosítására egy hegyidandár létszámával megegyezően létrehozták a valamennyi törökországi állomásoztatású császári és királyi erőt magában foglaló „keleti hadtestet", ezt azonban azonnal megerősítették további elvezényelt gyalogsági és tüzérségi erőkkel. Ezek a háború legvégéig a szövetséges törökök oldalán küzdöttek, ahogyan a szerző részletesen bemutatja a továbbiakban.

Befejezésként arról szól ez a monográfia, mi lett a sorsa a törökországi osztrák-magyar erőknek az első világháború végével. Részletezi a súlyos veszteségeket és a maradványkötelékek konstantinápolyi gyülekeztetését, majd hazatérését 1919 januárjában. Kitekintésként megállapítja, ma csak a hátrahagyott katonasírok jelzik a török had-

erő egykori működésének térségeiben a szövetséges osztrák-magyar kötelékek jelentős első világháborús közreműködését. Felidézi, hogy osztrák és magyar katonák nyugszanak nemcsak az isztambuli Feriköj temetőjében, hanem Jeruzsálemben a Sion-hegyi és az Olajfák-hegyi temetőben ugyanúgy, mint a damaszkuszi vagy a teheráni központi temetőben és számtalan más közel-keleti település sírkertjében.

Peter Jung monográfiájához jelentős jegyzetapparátus csatlakozik, hiszen művét — az eddigi publikációkat bevonva és azokat messze meghaladva — alapvetően önálló levéltári forrásfeltárására alapozva írta meg. Külön forrás- és irodalomjegyzéket is ad, a tájékozódást a földrajzi régiókban a szöveghez csatlakozó öt szakszerű vázlat teszi lehetővé, a mondanivaló szemléltetését pedig huszonöt eredeti szövegközi fekete-fehér fényképfelvétel segíti, ezek részben az Osztrák Hadilevéltár, részben a szerző gyűjteményében vannak. Az olvasmányosan megírt, mégis mindvégig komoly tudományos műként tárgyilagos képet nyújtó modern témafeldolgozást minden olyan magyar olvasó szíves figyelmébe ajánlja a recenzens, aki szeretne megismerkedni az első világháború egy alig ismert frontjának eseménytörténetével, az osztrák—magyar haderő közel-keleti ténykedésével, beleértve a palesztinai, szíriai, egyiptomi, iráni hadműveletek és a környező régióbeli egyéb akciók felvillantását.

Zachar József

GIORGIO DOTTI

DECORAZIONI AL VALORE ED AL MERITO DELLE FORZE ARMATE GERMANICHE 1933—1945

Tapferkeits- und Verdienstauszeichnungen der deutschen Wehrmacht 1933—1945

(Ermanno Albertelli, Parma, 1991. 344 o.)

A két kötetre tervezett, nagyszabású munka a hitleri Németország katonai rendjeleit és kitüntetéseit mutatja be. A már megjelent első kötetben a vitézségi- és érdemkitüntetések szerepelnek. A megjelenés alatt álló második kötetben a különféle harci- és teljesítményjelvényeket, díszjeleket, emlékérmeket stb. mutatja majd be a szerző.

Az elmúlt évtizedekben külföldi szakemberek nagy számban publikáltak különféle színvonalú munkákat a III. Birodalom rendjeleiről és kitüntetéseiről. Dotti tábornok munkája az eddig kiadott legjobb feldolgozások közé tartozik. A szerző a vonatkozó, különféle nyelven megjelent, széleskörű szakirodalom magas szintű szintetizálásán túl nagy mértékben hasznosította saját kutatásai eredményeit. Így német és osztrák háborús veteránok által szolgáltatott adatokat, különféle nyugati és tengerentúli közgyűjtemények, intézmények, szervezetek, könyvkiadók anyagait. Az eddig részben még publikálatlan képanyagot is így sikerült összeállítani.

Nagyon jó a közölt illusztrációs anyag. A szerző saját gyűjtésén túl elsősorban a korabeli sajtóban — pl. Signal — napvilágot látott anyagot közli. A képek egy része rosszabb minőségű, azonban a szerző által feltétlenül dokumentálandó témát jelenít meg. Mindezt nagyon jól egészítik ki a kitüntetésekről, okmányokról stb. közölt kvalitásos képek.

A szerző igyekszik részletezni az egyes rendjelekkel- és kitüntetésekkel kapcsolatos történelmi- társadalmi kereteket. Az egész témakört a korabeli hadiesemények ismertetésébe ágyazza.

Szól a harcokban szerepelt legjellemzőbb haditechnikáról, hadihajókról stb. is. Bemutatja a legjellegzetesebb hadszíntereket, helyszíneket. Részletesebben ír az egyes elismerések adományozási gyakorlatáról. Így bemutatja az egyes kitüntetéseket először elnyert német katonákat. Szól ismert, jellegzetes kitüntetéstulajdonosokról, olyan személyekről, akik különféle társadalmi kategóriákba tartozik. Esetenként bemutatja egyes katonák rövid életrajzát, kitüntetéseik elnyerésének körülményeit. Nagyon fontos, hogy a lehetőséghez képest kitér az egyes kitüntetések külföldiek számára történő adományozási gyakorlatára.

A szerző érdekes áttekintést ad a tárgyalt anyagra vonatkozó korabeli jogszabályok tekintetében.

A könyvben részletes leírás olvasható valamennyi rendjelről és kitüntetésről. Színes felvételeken kerülnek bemutatásra az előlapok, s nagyrészt a hátlapok is. A kvalitásos anyag döntő része a szerző nagyszabású magángyűjteményéből származik. Megtalálhatók az egyes darabok méretére, súlyára vonatkozó adatok is. Tág teret kapnak az ún. viselési képek, melyek egy része színes. Igen jó a kitüntetésekkel kapcsolatos ideiglenes- és végleges adományozási okmányok gazdag sorozatának közlése. Ezek egy része olasz vonatkozású. Újszerű, hogy a könyvben szerepelnek a II. világháborúból való kitüntetések jelenleg is viselhető — „nácitlanított" — 1957 utáni változatai is, elsődlegesen szalagsávokon, miniatűr formában. Érdekesek a legkülönfélébb összeállítású német- és olasz szalagsávsorok.

A szerző több — az anyag jobb megértését szolgáló — táblázatot is közöl, így áttekinti a német egyenruhákat, rendfokozati jelzéseket, jelvényeket stb. is.

A munkában olvashatunk az adott időszakban német katonáknak adományozott olasz hadikitüntetésekről. Ezt a témát is néhány jó viselési fotó egészíti ki.

A kötetben a következő tárgykörök kerülnek részletes feldolgozásra:

A *Vaskereszt* — Eisernes Kreutz — (1939-től). Hosszabb történeti áttekintés olvasható e jeles katonai elismerés 1813-tól kezdődő történetéről, jelentős tulajdonosairól. E kitüntetés II. világháborús története alkotja a kötet gerincét. A legmagasabb fokozatok tulajdonosai részletes értékelést kapnak, s közlésre kerül fényképük is. A szerző hangsúlyt fektet arra, hogy bemutatásra kerüljenek egyes fegyvernemek képviselői, különféle rendfokozatú katonák. Nem érdektelen megjegyezni, hogy Dotti kitér bizonyos tiroli vonatkozásokra is.

Itt kerül sor leginkább a külföldi kitüntetettek elemzésére. Részletes az olasz vonatkozások tárgyalása. Érdekes adalékok olvashatóak a legmagasabb fokozatokat elnyert román katonai vezetőkről is. A szerző ír magyar vonatkozásokról is, pl. kiemeli Lakatos Géza vezérezredesnek 1944. május 24-én adományozott *Lovagkeresztet*, s 1944 július 30-án kiadott *Lovagkeresztet a tölgyfalombbal.*

Háborús Érdemkereszt és *Háborús Érdemérem* — Kriegsverdienstkreutz und Kriegsverdienstmedaille — (1939-től). A szerző tág teret szentel a különféle társadalmi rétegekhez tartozó, bizonyos tevékenységi körökben működő kitüntettettek bemutatásának.

Részben kevésbé ismert, átfogó anyag kerül közlésre a *Vitézségi és Érdemkitüntetés a Keleti népek számára* — Tapferkeits- und Verdienst-Auszeichnung für Angehörige der Ostvölker — (1942-től). Gazdag képanyag szemlélteti a németek oldalára állt különféle szovjetunióbeli nemzetiségek vezetőit, katonáit, illetve az ezen alakulatokat irányító német katonákat. Igen érdekes az olasz hadsereg oldalára állt kozákok bemutatása.

A Szárazföldi Hadsereg Dicsőséglapja Pánt — Die Ehrenblattspange des Heeres —, a *Német Haditengerészet Dicsőségtáblája Pánt* — Die Ehrentafelspange der Deutschen Kriegsmarine —, *a Német Légierő Dicsőséglapja Pánt* Die Ehrenbblattspange der deutschen Luftwaffe — (1944-től).

A munka bemutatja a *Spanyol Kereszt* — Spanienkreutz — (1939-től) történetét is. Itt rövid áttekintés olvasható a Condor Légió történetéről.

A kötetben szereplő különféle összegezések sorában megemlítendő a tárgyalt korban működő német rendjel- és kitüntetésgyártó cégek felsorolása.

Véleményem szerint elérkezett az ideje, hogy feldolgozásra kerüljön a

németek által magyaroknak adományozott kitüntetések témaköre is. Ez külföldi szakemberek számára is igen érdekes lehet, amelynek feltárása eddig nem történt meg.

Pandula Attila

MÉSZÁROS LÁZÁR EMLÉKEZETE

Bajai Dolgozatok, 8.

Szerk.: Kőhegyi Mihály és Merk Zsuzsa

Baja, 1993. 73 o.)

Baja nagy szülöttének, Mészáros Lázárnak csaknem másfél századig kellett idegen földben, szinte elfeledve nyugodnia, míg 1991. március 15-én a titley-i temetőből, akaratának megfelelően, végre hazai földbe térhetett. Sírjára a múlandó koszorúk mellé az életpályát összegző hét előadás jelképes füzére is rátétetett, valódi tisztességet adva emlékének.

Solymos Ede — Mészáros Lázár Angliában c. előadásban — a tábornok és miniszter emigrációbéli hányattatásait röviden érintve, elsősorban utolsó heteit felvillantva, a feltalálásáért és hazahozataláért vívott több évtizedes küzdelmet részletezi. Izgalmas tudósításában a politikai lobbyk mára kiteljesedett érdekharcának bírálata is benne rejlik.

Antal József, Appel László és Kelemen Márton a Mészáros-családfa rekonstruálása során elért eredményeiket osztják meg velünk, betekintést engedve a genealógia izgalmas kutatási módszereibe. A mellékelt családfa-vázlaton túl a Mészáros, s a velük kapcsolatban állt famíliák kapcsolatainak, kölcsönhatásainak részletezése fontos adalék a szociográfiai, archontológiai és demográfiai kutatásokhoz is. Annak ellenére, hogy a hazahozatalon kívül, a szerencsés véletlennek köszönhetően, élő leszármazottakat is bevonhattak a családi viszonyok tisztázásába, a szerzők szívósan dolgoznak tovább a minél teljesebb kép előhívásán.

Kőhegyi Mihály forásközlése a pacséri Mészáros család nemesi okleveléről a heraldikai kutatások eredményeivel egészíti ki, s teszi teljessé a Mészáros-adattárat. Ennek során fény derül a XVIII. század végén ismét megindult nemesítési hullám politikai-ideológiai mozgatórugóira is.

Urbán Aladár, már kizárólag Mészáros Lázár személyére összpontosítva, a Batthyány-kormányba kerülését, s hadügyminiszteri működését taglalja. Mészáros ezredparancsnokként, a császári-királyi hadi iskolát kijárt művelt katonaként, de megőrzött magyar érzülettel került a majlandi garnizonból két malomkő — a bécsi hadügyminisztérium (a háttérben az udvarral), valamint saját kormánya (a szálakkal Kossuth kezében) — közé. Ami miatt a bársonyszékbe emeltetett — a magyar hadügy megszervezése —, a mai szóhasználattal élve: jó értelemben vett technokrata miniszternek köszönhetően lényegében megvalósult. Mégis, az újoncozási törvény körüli viták, hatásköri nézetkülönbségei bécsi kollégájával, s szerencsétlen bácskai küldetése (Szenttamás 3. ostroma), a végletekig megrontották viszonyát a hangadó pénzügyminiszterrel szemben, ahonnét egyenes út vezetett lehetetlenné tételéhez.

Ács Tibor Mészáros Lázár és az OHB kapcsolatát elemezve vázolja fel a miniszter lassú politikai agóniáját. Ezt ő maga is érezte, de többszöri lemondási

kísérleteinek visszautasítását tudomásul véve, az OHB kontrollja alatt, tovább folytatta szervező munkáját. Ennek eredménye a teljesség igénye nélkül a nemzeti hadsereg megszervezése, anyagi és személyi felkészítése, rendeletekkel történő stabilizálása, minisztériuma arculatának kialakítása, s amire a legbüszkébb volt, a Ludoviceum feltámasztása. Sikertelen főparancsnoksága a felső-magyarországi hadsereg élén Schlikkel szemben más kategóriába tartozik ugyan, de meggyorsította a zuhanását a politikai halál felé. Ennek ellenére Kossuth 1849. május 6-ig nélkülözhetetlen eszközként használta (ki) őt, s így miniszteri székéhez láncolva elősegíthette a honvédsereg diadalmas tavaszi menetelését.

Varsányi Péter István — Mészáros Lázár hadügyminiszter és a bácsi őrvonal szervezése c. előadásában — egy korábbi epizódot részletezve segíti elő Mészáros hangsúlyozottan nem erkölcsi, hanem a kormánnyal támadt konfliktusokból adódott kikezdésének megértését. A délvidéki krízis kezelését többszöri leutazásával személyesen is igyekezett megkönnyíteni és összehangolni, bár az egymást váltó kormánybiztosokkal ez egyáltalán nem volt zökkenőmentes. A bácsi védvonal megteremtése a szerb mozgalommal szemben, a csekély harcértékű nemzetőrség reguláris erőkkel történő kiegészítésével és politikai lépésekkel, csupán az egyik lék időleges betöméséhez volt elegendő.

Hermann Róbert, talán a legszínvonalasabb tanulmányban, Mészáros Lázár altábornagy egy hónapos fővezérségét — ami elegendő volt a tábornok pokolra szállításához —, az általános hadi helyzetet, s az annak előidéződéséhez jelentős mértékben hozzájáruló felelőtlen személyi politikát együttesen elemezve, napról-napra követi az összeomláshoz vezető utat.

Mészáros, a botcsinálta fővezér a „vak vezet világtalant" analógiájára Dembinskivel együtt, bár jó szándékkal, teljesen ellehetetlenítette a túl későn „helyzetbe hozott" Görgei fellépését, akinek már csak a teljes megsemmisülés elodázása és enyhítése lehetett a célja. Mészáros felelősségét tisztázandó, Hermann a hadvezetés anomáliára s informalitására mint súlyos visszavető erőre utal, miszerint a katasztrófa beteljesülésében legalább akkora, ha nem döntő részben, Kossuth és Perczel menüettjének, s a vezérkar függetlenségének is szerepe volt.

Mészáros Lázár tragédiája abban rejlik, hogy vitathatatlan, de „békebeli" kvalitásai egy folyton váltakozó puskaporos világban, ahol az emberség, tisztesség és kötelességtudás kategóriái átértékelődnek, elégtelennek bizonyultak.

Lenkefi Ferenc

TARTALOM

TANULMÁNYOK

BARTA GÁBOR — Adalékok az 1543. évi török hadjárat történetéhez — 3

BALLA TIBOR — A magyar királyi honvéd tüzérség, 1912—1914. I. rész — — — — — — — — — — — 18

KÖZLEMÉNYEK

CSIKÁNY TAMÁS — A tüzérségi lőszerutánpótlás rendszere és problémái 1848—1849-ben — — — — — — — 46

MŰHELY

BENE SÁNDOR — Adalékok Zrínyi Miklós téli hadjáratának történetéhez — — — — — — — — — — 69

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

PÁLFFY GÉZA — A Királyi Szigetvár 1547. évi leltára. Egy évszázadon át kallódó forrás jelentősége Szigetvár történetében — — — — — — — — — — 74

BÁNKÚTI IMRE — II. Rákóczi Ferenc udvari palotás ezredének anyagi-szervezeti helyzete 1706-ban — — — 101

FARKAS GYÖNGYI — Rittinger Rudolf visszaemlékezése az első világháborúra és az orosz hadifogságra — — — — 108

SZEMLE

JOHN GILLINGHAM — Richard Löwenherz. Eine Biographie *(Borosy András)* — — — — — — — — — — 136

GYÖRGY KURUCZ — Guide to Documents and Manuscripts in Great Britain Relating to the Kingdom of Hungary from the Earliest Times to 1800 *(Hermann Róbert)* — — — — — — — — — — 138

KARSA FERENC — Szabadságharcos napló. „A körültem és velem 1848. és 1849. években történt események." *(Hermann Róbert)* — — — — — — — 142

PETER JUNG — Der k.u.k. Wüstenkrieg. Österreich-Ungarn im Vorderen Orient 1915—1918. *(Zachar József)* — 146

GIORGIO DOTTI — Decorazioni al valore ed al merito delle Forze Armate Germaniche, 1933—1945 *(Pandula Attila)* 148

* * * — Mészáros Lázár emlékezete *(Lenkefi Ferenc)* — 150

CONTENTS

STUDIES

GÁBOR BARTA — Contributions to the history of the Turkish campaign of 1543 — — — — — — — — — 3

TIBOR BALLA — The Royal Hungarian Honvéd Artillery, 1912—1914. 1 st Part — — — — — — — 18

PUBLICATIONS

TAMÁS CSIKÁNY — The system and several problems of artillery ammunition supply in 1848—1849 — — — — 46

WORKSHOP

SÁNDOR BENE — Contributions to the history of Miklós Zrínyi's winter campaign — — — — — — — — 69

HISTORICAL SOURCES

GÉZA PÁLFFY — The 1547 inventory of „Royal Sziget". The significance of a source in the history of Szigetvár, lost for a century — — — — — — — — 74

IMRE BÁNKÚTI — The financial and organizational conditions of Prince Ferenc II Rákóczi's regiment of the Guards, 1706 — — — — — — — — — 101

GYÖNGYI FARKAS — Reminiscences of Rudolf Rittinger of the Great War and his years of captivity in Russia — — 108

REVIEW

JOHN GILLINGHAM — Richard Löwenherz. Eine Biographie *(András Borosy)* — — — — — — — — — — 136

GYÖRGY KURUCZ — Guide to Documents and Manuscripts in Great Britain Relating to the Kingdom of Hungary from the Earliest Times to 1800 *(Róbert Hermann)* 138

FERENC KARSA — Diary from the War of Liberation. „The Events tha happened to and around Me in 1848 and 1849 *(Róbert Hermann)* — — — — — — — 142

PETER JUNG — Der k. u. k. Wüstenkrieg. Österreich-Ungarn im Vorderen Orient 1915—1918. *(József Zachar)* 146

GIORGIO DOTTI — Decorazioni al valore ed al merito delle Forze Armate Germaniche, 1933—1945 *(Attila Pandula)* 148

* * * — The Memory of Lázár Mészáros *(Ferenc Lenkefi)* 150

TABLE DES MATIERES

ÉTUDES

GÁBOR BARTA — Contribution à l'histoire de la campagne turque de 1543 — — — — — — — — — — — 3

TIBOR BALLA — L'artillerie royale hongroise de honveds, 1912—1914. 1ère partie — — — — — — — 18

COMMUNICATIONS

TAMÁS CSIKÁNY — Le système et les problèmes du ravitaillement en munitions d'artillerie en 1848—1849 — — — 46

ATELIER

SÁNDOR BENE — Contribution à l'histoire de la campagne d'hiver de Miklós Zrínyi — — — — — — — — 69

PUBLICATIONS DE SOURCES

GÉZA PÁLFFY — L'inventaire de Szigetvár Royal de 1547. L'importance d'une source historique, traînant un siècle, dans l'histoire de Szigetvár — — — — 74

IMRE BÁNKÚTI — La situation matérielle — organique du régiment palatin de cour de Ferenc Rákóczi II en 1706 — 101

GYÖNGYI FARKAS — Les ressouvenirs de Rudolf Rittinger de la première guerre mondiale et de la capitivité russe 108

REVUE

JOHN GILLINGHAM — Richard Löwenherz. Eine Biographie *(András Borosy)* — — — — — — — — — — 136

GYÖRGY KURUCZ — Guide to Documents and Manuscripts in Great Britain Relating to the Kingdom of Hungary from the Earliest Times to 1800 *(Róbert Hermann)* — 138

FERENC KARSA — Journal de combat pour la liberté. „Les événemenst s'etant passés autour de moi et avec moi en 1848 et 1849." *(Róbert Hermann)* — — — 142

PETER JUNG — Der k.u.k. Wüstenkrieg. Österreich-Ungarn im Vorderen Orient 1915—1918. *(József Zachar)* — 146

GIORGIO DOTTI — Decorazioni al valore ed al merito delle Forze Armate Germaniche, 1933—1945 *(Attila Pandula)* 148

* * * — La mémorie de Lázár Mészáros *(Ferenc Lenkefi)* 150

INHALT

STUDIEN

GÁBOR BARTA — Angaben zur Geschischte des Türkenkrieges von 1543 — — — — — — — — — — — — 3

TIBOR BALLA — Die Königlich-Ungarische Honvéd-Artillerie, 1912—1914, I. — — — — — — — — — 18

MITTEILUNGEN

TAMÁS CSIKÁNY — Das System und die Probleme des Munitionsnachschubs der Artillerie in den Jahren 1848/49 46

WERKSTATT

SÁNDOR BENE — Angaben zur Geschichte des Winterfeldzugs von Miklós Zrínyi — — — — — — — — — 69

QUELLENPUBLIKATIONEN

GÉZA PÁLFFY — Des Inventar des königlichen Szigetvár aus dem Jahre 1547. Die Bedeutung einer in Vergessenheit geratenen Quelle für die Geschichte von Szigetvár — — — — — — — — — — 74

IMRE BÁNKÚTI — Die finanzielle und organisatorische Lage des Hofregiments des Ferenc II. Rákóczi im Jahre 1706 — — — — — — — — — — — — 101

GYÖRGYI FARKAS — Die Erinnerungen von Rudolf Rittinger an den Ersten Weltkrieg und an die russische Kriegsgefangenschaft — — — — — — — — — 108

RUNDSCHAU

JOHN GILLINGHAM — Richard Löwenherz. Eine Biographie. *(András Borosy)* — — — — — — — — — — — 136

GYÖRGY KURUCZ — Guide to Documents and Manuscripts in Great Britain Relating to the Kingdom of Hungary from the Earliest Times to 1800 *(Róbert Hermann)* — — — — — — — — — — 138

FERENC KARSA — Ein Tagebuch aus dem Ungarischen Freiheitskampf von 1848/49 *(Róbert Hermann)* — — — 142

PETER JUNG — Der k.u.k. Wüstenkrieg. Österreich-Ungarn im Vorderen Orient 1915—1918 *(József Zachar)* — 146

GIORGIO DOTTI — Decorazioni al valore ed al merito delle Forze Armate Germaniche, 1933—1945 *(Attila Pandula)* 148

* * * — In memoriam Lázár Mészáros *(Ferenc Lenkefi)* 150

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

ГАБОР БАРТА — Материалы к истории похода турок в Венгрию в 1543 году — — — — — — — — — — 3

ТИБОР БАЛЛА — Венгерская королевская гонведская артиллерия 1912—1914 гг. Часть I. — — — — — — — 18

СООБЩЕНИЯ

ТАМАШ ЧИКАНЬ — Система пополнения артиллерийских боеприпасов в 1848—1849 годах — — — — — — — — 46

МАСТЕРСКАЯ

ШАНДОР БЕНЕ — Материалы к истории военного похода Миклоша Зриньи — — — — — — — — — — 69

ПУБЛИКАЦИИ ИСТОЧНИКОВ

ГЕЗА ПАЛФФИ — Инвентарь 1547 года королевской крепости Сигет. Значение источника, затерявшегося в течение целого века, в истории Сигетвара — — — — 74

ИМРЕ БАНКУТИ — Материальное и штатно-организационное положение придворного полка при дворе князя Ференца Ракоци II. в 1706 года — — — — — 101

ДЬЁНДИ ФАРКАШ — Воспоминания Рудольфа Риттингера о первой мировой войне и о русском плене — — — — 108

ОБЗОР

ДЖОН ГИЛЛИНГЭМ — Richard Löwenherz. Eine Biographie *(Андраш Бороши)* — — — — — — — — — — 136

ДЬЁРДЬ КУРУЦ — Guide to Documents and Manuscripts in Great Britain Relating to the Kingdom of Hungary from the Earliest Times in 1800 *(Роберт Херманн)* 138

ФЕРЕНЦ КАРША — Дневник из времен борьбы за свободу. („События, происходившие вокруг меня и со мной в 1848 и в 1849 годах") *(Роберт Херманн)* — — — — — 142

ПЕТЕР ЮНГ — Der k. u. k. Wüstenkrieg Österreich-Ungarn im Vorderen Orient 1915—1918 *(Йожеф Захар)* — 146

ДЖИОРДИО ДОТТИ — Decorazioni al valore ed al merito delle Forze Armate Germaniche, 1933—1945 *(Аттила Пандула)* 148

* * * — Воспоминания Лазаря Месароша *(Ференц Ленкефи)* — — — — — — — — — — 150

Ára: 75,- Ft

Szerzőink figyelmét felhívjuk az alábbiakra:

1. A szerkesztőség csak olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek az „első közlés" kívánalmainak.

2. A kéziratot három példányban kérjük a szerkesztőséghez eljuttatni, mellékelve - új szerző esetében - külön lapon a szerző nevét, lakcímét, esetleg telefonszámát, munkahelyét, beosztását és tudományos fokozatát.

3. Végleges szövegű kéziratokat kérünk, mert a korrektúrában változtatásokra (kiegészítésekre) már nincsen lehetőség.

4. A szerkesztőség optimális terjedelműnek az 1,5-2,5 íves kéziratot tekinti - a jegyzetapparátussal együtt. 3 ívet meghaladó tanulmányt technikai okok miatt nehezen tudunk közölni. (Egy ív: 32 géppel írt oldal, oldalanként 25 sorral, soronként 50 leütéssel.)

5. A kéziratok jobb kezelhetősége érdekében kérjük, hogy a másolatokat is az első példánnyal azonos - nem másoló - papírra gépeljék, normál, nem gyöngybetűs írógéppel. Az esetleges javításokat a második és harmadik példányra is kérjük rávezetni.

6. A kiemeléseket a szerző egyszer húzza alá, a kézirat lapjait folyamatosan és arab számokkal számozza, a jegyzeteket a kézirat végére helyezze, külön lapszámozással.

7. Az idegen nyelvű forrásokból az idézeteket általában magyarra fordítva kérjük, s csak olyan kivételes esetekben az eredeti nyelven is, amikor értelmezésük problematikus lehet.

8. A jegyzetapparátusban a jegyzetszámozás folyamatosan és arab számokkal történjék. A hivatkozott mű szerzőjének nevét egyszerű aláhúzással emelje ki a kézirat szerzője és pontosan tüntesse fel a levéltári, kézirattári és bibliográfiai adatokat.

9. Folyóiratunk az évszázadokat római számokkal jelöli. (Az idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével.)

10. Recenziók esetében a cím mellett szükségesek a pontos bibliográfiai adatok és idegen nyelvű kiadványok esetén a cím magyar fordítása is. A recenziók terjedelme az öt kéziratoldalt lehetőleg ne haladja meg.

11. Nyomdatechnikai és terjedelmi okokból csak minimális illusztrációs anyagot fogadunk el. A szerző a számozott és címmel ellátott ábrákat, táblázatokat csatolja a kézirathoz, feltüntetve minden ábra és táblázat hátlapján a nevét és a kézirat címét, a kéziratban pedig a táblázatok és az ábrák helyét.

106. ÉVFOLYAM 1993 DECEMBER 4. SZÁM

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

Kedves Gyula
A 48. honvéd zászlóalj története
az 1848–49-es szabadságharcban
Budavár visszavételétől a feloszlatásáig

Balla Tibor
A magyar királyi honvéd tüzérség,
1912–1914. II. rész

Dombrády Lóránd
A magyar könnyű fegyverzet gyártása
1938 és 1944 között

Az alapítás éve
1888

POLLAK ZS.

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

* * * * * BUDAPEST, MH KÖZPONTI NYOMDA * * * * *

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

A Magyar Történelmi Társulat a Fővárosi Tudományos Alap
támogatásával

BUDAPEST TÖRTÉNETI PÁLYÁZATOT HIRDET

A pályázat célja, hogy Budapest történetének sokoldalú megismerése új adatokkal bővüljön meg nem jelent személyes visszaemlékezések, dokumentumok és a feldolgozások alapján.

A feldolgozandó témakörök időhatára 1872–1948.

Javasolt témakörök:

A főváros közüzemeinek története. (Pl.: BESZKÁRT, vágóhidak, kenyérgyár, vásárcsarnokok, temetkezési vállalat stb.).
A főváros szociálpolitikája. Egészségügyi, szociális intézmények. (Kórházak, szanatóriumok, árvaházak, szeretetotthonok).
Fővárosi egyesületek. (Társadalmi, kulturális, sport).
Budapest és az ország kulturális életét formáló személyiségek, családok életrajza.

A kézirat terjedelme minimum 25, maximum 200 oldal lehet.
A tanulmányokat szakmai zsűri bírálja.

Pályadíjak:

I. díj (1 db) 50 000 Ft
II. díj (2 db) 30 000 Ft
III. díj (3 db) 20 000 Ft

A pályamunkákat 2 példányban 1994.. november 15-ig kérjük beküldeni a Magyar Történelmi Társulat címére:
1014 Budapest, Úri u. 53. Pf. 9. 1250

A pályázat titkos. A művek jeligések. A szerző neve, lakcíme és foglalkozása zárt borítékban a pályázathoz csatolandó.

Eredményhirdetés: 1995. május 15.

A pályamunkák egy példánya – mivel a pályamunkákat a Fővárosi Tudományos Alap fedezi – szerzői jogok figyelembevételével a fővárosi közgyűjteménybe kerül.

Magyar Történelmi társulat

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

106. ÉVFOLYAM ○ BUDAPEST ○ 1993. 4. SZÁM
A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Ács Tibor ny. ezredes, a történelemtudomány kandidátusa (Budapest);
dr. Bak József szakíró (Budapest); *dr. Balla Tibor* főhadnagy, a Hadtörténeti Intézet tudományos munkatársa (Budapest); *Dombrády Lóránd*, a hadtudomány doktora, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum tudományos tanácsadója (Budapest);
Hermann Róbert, a Hadtörténeti Intézet tudományos munkatársa (Budapest);
Kedves Gyula százados, a Hadtörténeti Múzeum tudományos munkatársa (Pomáz);
Lenkefi Ferenc levéltáros, Hadtörténelmi Levéltár (Budapest);
dr. Szabó János ezredes, tanszékvezető, Zrínyi Miklós Katonai Akadémia (Budapest);
Szakály Sándor, a történelemtudomány kandidátusa, a bécsi Kriegsarchiv mellett működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség helyettes vezetője (Bécs–Budapest);
dr. Szijj Jolán főlevéltáros, Hadtörténelmi Levéltár (Budapest); Ujházy László, a Hadtörténeti Intézet tudományos munkatársa (Budapest); *Zachar József* alezredes, a történelemtudomány kandidátusa, a bécsi Kriegsarchiv mellett működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség vezetője (Bécs–Budapest)

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK
A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Főszerkesztő:
Bona Gábor

Szerkesztő:
Csákvári Ferenc

Szerkesztő Bizottság
Benda Kálmán, Bona Gábor,Czigány István, Dombrády Lóránd, Füzi Imre, Korsós László, Markó György, Nagy László, Rázsó Gyula, Szabó Miklós, Szakály Ferenc, Szakály Sándor, Urbán Aladár, Zachar József

Szerkesztőség:
Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7. 1250
Telefon: 156-9522

A kiadásért felel a Zrínyi Kiadó főigazgatója

Kiadja:
A Zrínyi Kiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/b
Postacím: Budapest, Pf. 22. 1440. Telefon: 133-1170
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 300,– Ft, negyedévre: 75,– Ft.

Terjeszti:
a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a posta Hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest XIII., Lehel u. 10/a – 1990 –, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Külföldön a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat (H–1389 Budapest, Pf.: 149) terjeszti.

Index:25 371 HU ISSN 0017-6540

MH Központi Nyomda, felelős vezető: Benke Károly

TANULMÁNYOK

KEDVES GYULA

A 48. HONVÉD ZÁSZLÓALJ TÖRTÉNETE AZ 1848–49-ES SZABADSÁGHARCBAN BUDAVÁR VISSZAVÉTELÉTŐL A FELOSZLATÁSÁIG*

1849 májusának a végén az ország közvéleménye már a szabadságharc győzelmét ünnepelte, s mámoros örömmel köszöntötte az ellenséget az ország nagy részéből kiverő honvédeket és győztes hadvezéreit. Látszólag valóban volt ok az ünneplésre. A császári-királyi hadsereg fő erői megverve és demoralizálva az ország nyugati határmegyéibe szorultak vissza. Ezen kívül jelentősebb erőt csak Temesvár, Arad, Gyulafehérvár őrségei, a Titeli-fennsík szerb felkelői, illetve az Erdélyi Érchegységbe szorult román felkelés képviselt. Utóbbiak ráadásul már kedveszegetten, a császári politikában mélységesen csalódva harcoltak, várva az alkalmat, hogy a magyar kormánnyal megegyezhessenek. Ezeket az ellenállási gócokat szilárd magyar ostromzár vagy őrlánc zárta körül, s így nem volt túlzott az elestükhöz fűzött remény.

Valójában azonban a szabadságharcnak mind a külső, mind a belső feltételei erősen kedvezőtlenekké váltak. Ekkorra visszavonhatatlanul megszületett a legfelsőbb szintű döntés az orosz cári hadsereg nagy erőkkel történő magyarországi beavatkozásáról a császári-királyi hadsereg oldalán. Az európai hatalmak ennek meggátlására nem szándékoztak semmit tenni, bármennyire is reménykedett ebben Kossuth. A Függetlenségi Nyilatkozat várt pozitív hatása elmaradt, sőt a belpolitikában kifejezetten károsan hatott, megosztotta a nemzet erőit. Mind a politikai életben, mind a hadseregben megbomlott az addig többé-kevésbé szilárd nemzeti egység. A forradalmat vezető liberális középnemesség sorai szétzilálódtak és egyre észrevehetőbbé vált a társadalmi méretű „kifáradás". A honvédseregben megszaporodtak a szökések, amelyek a kipróbált, jó harcértékű alakulatokat is érintették. Így a Közlöny 1849. május 31-i száma már a 48. honvéd zászlóaljból megszökött honvédeket is köröztetett. Ennél is súlyosabb volt az a gond, ami az április végén megszavazott 50 ezer újoncnak a törvényhatóságok által feltűnően lassan végzett kiállításában mutatkozott meg. Pedig a hadseregnek nagy szüksége volt az utánpótlásra és kiegészítésre. Budavár ostroma és a tartalékokra való várakozás következtében több mint egy hónapra gyakorlatilag megszűntek a hadműveletek a főhadszíntéren, s a megtépázott császári-királyi csapatoknak ez az idő elegendő volt, hogy rendezzék soraikat, s jelentős erősítéseket vonhassanak magukhoz.

* A zászlóalj történetének első része megjelent a *Hadtörténelmi Közlemények* 103. évf. 2. számában (1990) A 48. honvéd zászlóalj története az 1848–49-es szabadságharcban alakításától Buda visszavételéig címmel.

A zászlóalj kiegészítése és harcai a Vág-menti hadműveletekben (1849 május vége – június vége)

A 48. honvéd zászlóalj – akár a többi, Budavár ostromában részt vett alakulat – csak júniusban került ki az új hadszíntérre, bár a Klapka György tábornok által kidolgozott új hadműveleti tervet már május 20-án elfogadta a kormány. Ez a terv alapvetően védelmi jellegű volt, azzal a hibával, hogy gyakorlatilag átengedte a kezdeményezést az ellenségnek. Súlyosbította a helyzetet, hogy még ezt a hibás hadműveleti tervet sem igyekezett végrehajtani egyetlen önálló seregparancsnok sem, így tulajdonképpen egységes hadműveleti terv nélkül folyt tovább a szabadságharc. A seregparancsnokok (Görgei, Bem, Perczel, Dembinski) maguknak alakítottak ki valamiféle tervet, és aszerint próbáltak tevékenykedni. Görgei sem tartotta jónak a haditervet, ennek ellenére – legalábbis kezdetben – elfogadta. Május végén azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a cári intervenció küszöbön áll, és elmaradásában balgaság tovább reménykedni.

Ez arra sarkallta a Debrecenben hadügyminiszteri teendőit is ellátó Görgeit, hogy késedelem nélkül támadást indítson a császári-királyi csapatok főerői ellen, nem várva a Klapka-féle haditerv szerinti feltételek teljesedésére (ez jelentős erősítéseknek a főhadszíntérre vonásával számolt).

Görgei elképzelése alapjában helyes volt. Még a cári intervenciós csapatok megérkezése előtt akarta megverni az osztrákokat, hogy ezáltal tárgyalásokra kényszerítse az udvart. A konkrét terv azonban hibásnak bizonyult. Gelich és Rüstow, a korszak jeles katonai szakírói szerint a Duna jobb partja alkalmasabb lett volna a támadó hadműveletre, de a magyar főserég a Vág mentén készült támadásra. Ez volt a kisebbik baj, nagyobb volt az, hogy a támadásra kijelölt 3 hadtest (az I., a II. és a III.) távol egymástól, a Vág mentén, kb. 60 km-es vonalon volt felállítva. Az erők szétforgácsolása döntő hibának bizonyult. Ezt súlyosbította, hogy a központi irányítás is hiányzott. Görgei csak június 20-tól tartózkodott a hadműveleti területen, s távollétében a frissiben létrehozott Központi Hadműveleti Iroda (főnöke Bayer József ezredes) próbálta összehangolni a hadműveleteket Esztergomból, illetve Tatáról. Nem csoda, hogy sikertelenül, hiszen a hozzá legközelebb eső II. hadtest állásai is 45 km-re voltak, légvonalban számolva.

A hadművelet megindulása előtt jelentős változások történtek a 48. honvéd zászlóalj tisztikarában. A tisztek száma erősen lecsökkent, egyrészt az ostrom követelte veszteségek, másrészt elvezényelések következtében. Utóbbira az újoncozás miatt került sor.

A kormány új honvéd zászlóaljak felállítását rendelte el, ahova tiszteket a régebbi, harcedzett és helyüket jól megálló zászlóaljakból szándékoztak beosztani. Eddig a 48. honvéd zászlóalj katonái nem nagyon fogadtak el más zászlóaljba történt kinevezést. Pedig az előrelépés a zászlóaljon belül nehéz volt, mert a tisztek döntő többsége a szabolcsi előkelő nemesi családokból származott, s a közrendűek be-

jutása közéjük csak a csatatéren bizonyított rátermettséggel volt lehetséges[1], feltéve, ha éppen volt betöltetlen tiszti hely. Májustól változott a helyzet. A zászlóalj tisztjei, altisztjei belátták, hogy az új zászlóaljakat gyorsan begyakorolni csak ezen a módon lehet, s azokat régi, jól képzett katonákkal kell kiegészíteni. Márpedig az új alakulatok mielőbbi harcba lépésére égető szükség volt.[2]

Május 16-án készült el a 12 újonnan alakított zászlóaljba „beosztásra alkalmasnak talált" tisztek és altisztek névsora a Budavárt ostromló II. hadtest vezérkaránál. Tanúsága szerint a 48. honvéd zászlóaljból erre Kralovánszky Gyula századost, Debreczeni Ignác, Kralovánszky László, Szomjasy István hadnagyokat, Propper Lipót őrmestert, Sípos Imre, Stossan Gusztáv, Mezey János, Ráti Ignác, Csorba János tizedeseket jelölték ki.[3] Szomjasy és Propper azonban továbbra is a szabolcsi alakulatnál maradt, s itt érte őket a szabadságharc bukása is. A többiek is csak május végén, június elején távoztak el az új szolgálati helyükre.[4] A felsoroltakon kívül viszont áthelyezték Apagyi Simon főhadnagyot a 93. honvéd zászlóaljba, mint századost.[5] Ehhez az alakulathoz helyezték hadnagynak a 48. honvéd zászlóalj két őrmesterét, Jármi Sándort és Zömbik Józsefet is.[6] Igaz György hadnagy – a tavaszi hadjárattól kezdve számfölötti tiszt volt a zászlóaljnál, s valamelyik magasabb parancsnok mellé volt szolgálattételre vezényelve – véglegesen eltávozott a zászlóaljtól.[7] A Majos Károly halálával megürült segédtiszti beosztást Galambos István főhadnagy látta el. Így a zászlóaljnál újabb tisztek kinevezése vált szükségessé (1 százados, 2 főhadnagy, 4 hadnagy). A kiszemelt tisztek és altisztek – bár legtöbbjük már új beosztását látta el – hivatalos kinevezésére csak június folyamán került sor.

1 *Mihálka Endre:* Egy 48-as honvédtiszt emlékiratai. Kézirat, 1854. Őrzi a Kiskun Múzeum, Kiskunfélegyháza (a továbbiakban: *Mihálka*). Előszó, V. o.

2 Hasonló helyzettel más zászlóaljaknál is találkozhatunk, így többek között a 3. honvéd zászlóaljaknál, ahol Damjanich személyes rábeszélése kellett arra, hogy rávegye a honvédeket az előléptetés elfogadására, ha az áthelyezéssel járt együtt.

3 Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) 1848/49:28/400. a.

4 Kralovánszky Gyula századosként a 96. honvéd zászlóaljba került, a tartalék hadtest kötelékébe. Beosztásának elfoglalását június 16-i keltezéssel jelöli a zászlóalj névsora. Később alakulatával az I. hadtestbe került. Öccse, Kralovánszky László a szintén újonc alakulatnak számító Bocskai önkéntes gyalogcsapathoz került főhadnagyként. Ez az alakulat a II. hadtesthez tartozott, s belőle, illetve a beregi önkéntes századból szervezték meg az (ezen a hadrendi számon második) 52. honvéd zászlóaljat, ahol századosi rangot ért el. (A 97. honvéd zászlóalj névsorában is szerepel mint hadnagy, de ezt az állomáshelyét nem valószínű, hogy elfoglalta, mert május 28-i kelettel lett kinevezve a Bocskai csapathoz főhadnagynak.) Debreczeni Ignác több forrás szerint is hősi halált halt Budavár ostrománál, ez azonban valószínűtlennek tűnik, ugyanis az áthelyezésére vonatkozó rendelet megjelent a *Közlönyben*, sőt a 93. honvéd zászlóalj névsorában mint főhadnagy szerepel (eredetileg a 97. honvéd zászlóaljba rendelték). A 48. honvéd zászlóalj névsorában Debreczeni neve mellett nincs a halálára vonatkozó bejegyzés. Annál inkább van viszont Vidovits László hadnagy neve mellett, s Krasznay Péter is a hősi halott tisztek között említi őt. Valószínűnek látszik, hogy Vidovitsot és Debreczenit összekeverték a visszaemlékezések, s így nem Debreczeni, hanem Vidovits László a budavári ostrom ötödik hősi halott tisztje a zászlóaljból – HL 1848/49: Hírlapok és segédletek 27., 34., 35. k.

5 Apagyi Simon századosi kinevezése május 19-i ranggal történt meg a 93. honvéd zászlóaljba. Valószínűleg el is távozott a 48. honvéd zászlóaljtól, mert a helyét betöltötték. Ellenben a július 2-i komáromi ütközetben Krasznay szerint eredeti alakulatában harcolt. Így elképzelhető, hogy csak ezt követően távozott véglegesen az új alakulatához. Ott a 6. század parancsnokságát látta el, és Vécsey hadtestének kötelékében az arad–temesvári utat biztosította – HL 1848/49: 41/169. és *Mihálka*, 111. o.

6 HL 1848/49: Hírlapok és segédletek 35. k.

7 A 25. honvéd zászlóalj főhadnagya lett május 23-i keltezésű 1-i ranggal – *Közlöny*, 1849. évf. 115. sz. (máj. 26.) és HL 1848/49: Hírlapok és segédletek 34. k. (Ez a zászlóalj is a II. hadtesthez tartozott.)

A megfogyatkozott zászlóaljak pótlására még május végén sor került. 152 újoncot osztottak be a szabolcsiakhoz,[8] akiknek illetőségi helyéről nem találhatóak adatok, csak annyi bizonyos, hogy egy részük román nemzetiségű volt. Május 28-án a hadtestparancsnokság utasította a 49. honvéd zászlóalj parancsnokát, hogy egy „oláh nyelvben járatos" altisztet bocsásson a 48. honvéd zászlóalj rendelkezésére, az oda beosztott újoncok kiképzésére.[9]

A II. hadtest parancsnokságában is változás történt. Aulich Lajos tábornok betegsége miatt megvált a hadtestparancsnoki beosztásától, és azt a tavaszi hadjáratban kiváló teljesítményt nyújtott Asbóth Lajos ezredes (addig hadosztályparancsnok) vette át május 27-én.[10] A hadtest másik hadosztályparancsnoka, Hertelendy Miklós ezredes még május 26-án megvált beosztásától, s a függetlenségi nyilatkozattal való egyet nem értését a fegyveres szolgálattól való végleges visszavonulással fejezte ki.[11] Az új hadosztályparancsnok kinevezésére csak június elején került sor, s így néhány napig a szabolcsiak első zászlóaljparancsnoka, Patay István alezredes töltötte be ezt a funkciót,[12] de ő a hadműveletek megindulása után is a fővárosban maradt, s később az újonnan alakuló X. hadtestbe került.[13] A hadműveleti területre való vonulás alatt átszervezték a hadtestet, ami újra csak 2 hadosztályból állt, egyenként 2–2 dandárral. A hadtest új szervezeti beosztása június 1-jén lépett érvénybe. A 48. honvéd zászlóalj Colling Ferenc őrnagy dandárába lett beosztva a 4. hadosztály kötelékében. A hadosztály parancsnokságával június 3-án Mándy Ignác őrnagyot bízták meg.[14]

A hadművelet május 28-án indult meg. A hadtestek egy napi távolságban követték egymást, az élen a III. hadtest haladt. Dorogon át meneteltek Esztergomba, ahol a II. hadtest katonáit lelkes ünneplésben részesítették, virágeső borította be a honvédeket és este bált tartottak a tiszteletükre.[15] 31-én keltek át a Dunán, és Köbölkúton, Perbetén át június 2-ra Érsekújvárra érkeztek. Június 3-tól az I. hadtest Mocsonoknál, a II. és III. hadtest Érsekújvárnál állt fel. Ezen a napon küldték ki a hadtestek előőrseiket a Vág felé, de csak felderítő jellegű portyázás folyt 12-ig.[16] Rakovszky őrnagy vezette a II. hadtest portyázó különítményét, amelyet a 48. honvéd zászlóalj, 1 osztály Württemberg-huszár és 1 háromfontos üteg alkotott. A zászlóalj

8 Országos Levéltár (a továbbiakban: OL) 1848/49. minisztériumi levéltár H. 81. 4. k. (A „budai szállítóháztól" rendelték őket a zászlóaljhoz.)

9 HL 1848/49: Hírlapok és segédletek 32. k. (A 49. honvéd zászlóalj parancskönyve.)

10 Uo.

11 Négy heti szabadságot kapott, majd Komáromban tartózkodott a vár feladásáig, s névlegesen egy huszárezred szervezésével volt megbízva – *Bona Gábor*: Tábornok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49. Budapest, 1983. (a továbbiakban: *Bona,* Tábornokok) 172. és 391. o.

12 *Asbóth Lajos:* Emlékiratai az 1848/49. évi magyarországi hadjáratból. Pest, 1862. (a továbbiakban: *Asbóth,* Emlékiratai) I. k. 77. o.

13 *Beniczky Alajos* (a 63. honvéd zászlóalj tisztje) úgy emlékezik vissza, hogy Patay csak a peredi csata első napja után távozott el a hadtesttől az elmozdított Asbóthtal együtt, de ez valószínűleg tévedés (Szekulitscsal keverhette össze) – *Vasárnapi Újság,* 1899. évf. 36. sz. 595. o. (a továbbiakban: *Beniczky)*

14 HL 1848/49: Hírlapok és segédletek 32. k. Asbóth hadosztályát feloszlatták, s alakulatait szétosztották a másik két hadosztályba.

15 *Mihálka,* 109–110. o.

16 Görgei és a központi hadműveleti iroda parancsai alapján – közli: *Asbóth,* Emlékiratai I. k. 92. o. és 109–112. o.

Tótmegyeren állomásozott, de gyakran vonult ki felderítésre, illetve a huszárok támogatására, akik a környéken portyáztak, s Tardoskeddet és Szelőcét szállták meg.[17] Június 6-án Tótmegyerre vonták össze Mándy hadosztályának (4. hadosztály a hadrendi száma) legnagyobb részét, így meglehetős zsúfoltság volt a faluban, de ennek ellenére a helybeli szlovák, s kisebb részt német lakossággal rendkívül jó kapcsolat alakult ki.[18]

A Károlyi-kastély előtti tágas téren naponta gyakorlatoztak a honvédek. Az újonckiképzés különválasztva folyt, kifejezetten erre a célra beosztott altisztek vezetésével. A már harcedzett legénységnek délelőtt század-, délután zászlóaljgyakorlatot tartottak. A hadosztályparancsnok utasítása szerint „leginkább az előnyomulva és hátra vonulva tüzelés arcjáratban, és csapatban rohanás, továbbá százados 4 szögben fegyver változtatás" voltak a legfontosabb feladatok.[19] Eszerint a honvédek ekkor elsősorban az ellenségnek laza csatárláncban való megközelítését, majd a hátravonulást (amellyel helyet biztosítanak a mögöttük felkészült rohamoszlopnak a roham végrehajtására), illetve a rohamoszlopok megalakítását és magát a rohamozást, tehát támadó manővereket gyakoroltak. A meglepetésszerű ellenséges lovastámadás elhárítására a védelmi négyszög alakítását gyakorolták.

A korán beköszönő nyári forróság jelentős problémát jelentett a honvédek számára. Olyannyira nagy volt a meleg, hogy a hadosztály parancsnoka kénytelen volt a délelőtti gyakorlatok idejét reggel 5–1/2 7 közé, a délutániakét 6–7 közé áthelyezni. Ennél súlyosabb következményekkel járt az, hogy még esténként is nagy volt a meleg, s a honvédek a 49. honvéd zászlóalj parancskönyvébe bejegyzettek szerint „egészen levetkezve a szabad ég alatt hálnak, s ott magokat meghűtik". Ennek igyekeztek elejét venni azzal, hogy elrendelték a legénység szobákban való elhelyezését. A hadtest orvosainak azonban rövidesen sokkal súlyosabb problémával kellett szembenézniük, s ez a rettegett járvány, a kolera terjedése volt. Rövid úton megtiltották a szalonnaevést és a „bár mien mocsárból való víz ivást", de a járvány tömegesen szedte az áldozatait, elsősorban Tótmegyeren. A 48. honvéd zászlóalj a járvány által leginkább sújtott alakulatok közé tartozott, ami elsősorban annak a következménye volt, hogy a zászlóalj 4. százada abban az utcában volt elszállásolva, ahol a kolera kipattant. 3 napon belül meghalt a 4. század parancsnoka, Vay Károly százados, ugyanebből a századból Szunyogh Manó hadnagy, a zászlóalj segédtisztje Galambos István főhadnagy és Thóbiás Dániel hadnagy.[20] Tulajdonképpen még egy tisztet veszített az alakulat, ugyanis Hrabovszky Rudolf főhadnagy is megkapta a ko-

17 HL 1848/49: 31/210.

18 *Mihálka,* 110–111. o. és *Vahot Imre* (szerk.): Honvédek könyve. Pest, 1861. (a továbbiakban: Honvédek könyve) II. k. 73. o. (*Horváth M.* jegyzetei).

19 HL 1848/49: Hírlapok és segédletek 32. k. (a 49. honvéd zászlóalj parancskönyve).

20 Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Levéltár (a továbbiakban: SzSzBmL) IV. B. 103. 3. d. 20. t. (a 48. honvéd zászlóalj tábori naplója) és a 48. honvéd zászlóalj történeti vázlata (ismertetését l. a *Hadtörténelmi Közlemények* 103. évf. 2. sz. 101. o.).

lerát, s bár később felépült, többé már nem tudott a zászlóaljhoz visszatérni.[21] A legénységet ért veszteségről nem maradtak fenn adatok, de az meglehetősen nagy lehetett, ugyanis június 8-án a 61. honvéd zászlóalj – amely a hadtest legnagyobb létszámú zászlóalja volt – parancsot kapott arra, hogy 90 emberét adja át másnap a 48. honvéd zászlóaljnak.[22]

Mindezek után nagy megkönnyebbüléssel fogadhatták a 48. honvéd zászlóalj katonái az indulási parancsot. Június 9-én a járványtól legjobban érintett 4. századot Keresztúrpusztára helyezték,[23] a zászlóalj többi 5 századának új állomáshelye pedig Öreg-Angyal lett. Még ezen a napon a zászlóalj átkerült a hadosztály másik dandárába, a Buttler-dandárába.[24]

Június 10-én jelent meg napiparancs a 48. honvéd zászlóalj üres tiszti helyeire történő előléptetésről. Ez azonban csak részleges volt, s valószínűleg már csak az utólagos jóváhagyást jelentette. Erre az időre a budai ostrom veszteségei, az áthelyezések és a kolera következtében 2 százados, 2 főhadnagy valamint a segédtiszt és 6 vagy 7 hadnagy (Apagyi Tamás helye kérdéses) hiányzott a zászlóaljból. Ha hozzávesszük Hrabovszky főhadnagyot, akinek később szintén pótolni kellett a helyét, valamint Kállay Ferenc főhadnagyot, aki ezekben a napokban a parancsnok nélkül maradt beregi önkéntes századot vezényelte,[25] láthatjuk, hogy a tisztikarnak valamivel kevesebb mint a fele maradt csak a helyén. Június 10-én mindössze 5 tiszt helyét töltötték be, előtte azonban már 6 helyet betöltöttek. Hogy ez pontosan mikor történt, nem tudni, csak sejteni lehet, hogy valamikor május végén, még Pesten.[26] Erről a hivatalos megerősítés június 14-én kelt, s eszerint százados lett Krasznay Gábor főhadnagy, főhadnagy lett Szomjasy István és Jármy János hadnagy, hadnagyok lettek Szilágyi József, Propper Lopót, Borcsik Salamon, Tatár József (aki már Budavár ostrománál kitűnt), Klein Jakab és Povásói Ferenc őrmesterek.[27] A június 10-én kinevezett tisztek: főhadnagy lett Margitay Lajos hadnagy, hadnagyok lettek

21 *Borcsik Salamon:* Nagykállótól Komáromig. (kiadta: *Soltész István)* Nyíregyháza, 1956. (a továbbiakban:*Borcsik*) 16. o. *Mihálka* a kolera áldozatai között egy Új György nevű, Pesten főhadnaggyá előléptetett tisztet is említ, de ilyen nevű tiszt egyetlen más forrásban sem fordult elő. Lehetséges, hogy Apagyi Tamás hadnagy rejtőzik e név mögött, ugyanis júniustól kezdve nem bukkan fel többé a neve, s elképzelhető, hogy mint a zászlóalj rangban legidősebb hadnagyát – utólagos jóváhagyás reményében – főhadnaggyá léptették elő Budavár bevétele után.

22 HL 1848/49: Hírlapok és segédletek 32. k. A járvány az egész hadtestet meggyengítette. A június 1-i és 11-i harcrendek összevetése azt mutatja, hogy ez alatt 950 fővel csökkent a hadtest létszáma, pedig katonái nem kerültek ütközetbe.

23 *Krasznay Péter* önéletírása (a továbbiakban: *Krasznay*). A forrás egy rendkívül érdekes, több füzetből álló önéletleírás, amely részletesen foglalkozik a szabadságharc katonai eseményeivel. A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Levéltár őrzi, azonban az 1. füzet – éppen a legfontosabb, az eseményeket 1848. márciusától 1849. június végéig tárgyaló rész – csak átiratban maradt meg. Ez az átirat nem más, mint *Nyárády Mihály* 1948-ban a Néprajzi Múzeumba beküldött pályamunkája, ami sajnos az eredeti Krasznay-önéletírásnak csak kisebb mértékben megcsonkított változata. Az eredeti szöveg, tehát *Krasznay* 1. füzete, jelenleg ismeretlen helyen lappang. A *Nyárády*-féle átirat: Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára EA 5659 jelzet alatt. Az önéletírás többi – eredeti – része: SzSzBmL XIII. 9. (*Krasznay Péter* iratai) jelzet alatt.

24 HL 1848/49: Hírlapok és segédletek 32. k. A dandár parancsnoka – Buttler őrnagy tartós távolléte miatt – Szabó–Gallay Gusztáv őrnagy volt júniusban, egészen a Zsigárdnál bekövetkezett sebesüléséig.

25 HL 1848/49: 31/46 1/2. Kállay a peredi csata után került vissza a zászlóaljhoz századparancsnoknak.

26 Borcsik Salamont visszaemlékezése szerint május 27-én nevezték ki hadnaggyá. Így valószínűsíthető, hogy a többi kinevezés is ebben az időben lehetett.

27 *Közlöny*, 1849. évf. 133. sz. (jún. 16.). Povásói Ferenc Persgai néven szerepel a *Közlönyben*. Valamennyi új rendfokozat június 1-jei ranggal volt érvényes.

Cseh Kálmán, Propper Móric, Szentmiklósy András őrmesterek, és a 25. honvéd zászlóaljból átvezényelt Krasznay Péter őrmester.[28] Utóbbi Budavár ostrománál hívta fel magára bátorságával Rakovszky őrnagy figyelmét, s mivel éppen a zászlóaljhoz való megérkezésekor halt meg a segédtiszt (Galambos főhadnagy), őt bízta meg Rakovszky a segédtiszti teendők ellátásával.[29]

Az új kinevezésekkel nagyjából teljes lett a tisztikar, hiányzott 1 százados,[30] illetve betegség és időleges elvezénylés miatt 2 főhadnaggyal és 1 hadnaggyal volt kevesebb, utóbbiak helyét azonban egyelőre nem lehetett betölteni. A zászlóalj június 11-én 645 emberből állt,[31] ezzel a létszámmal indult el történetének legvéresebb hadműveletébe. Június közepén tehát az alábbi tisztikar irányította a 48. honvéd zászlóaljat: zászlóaljparancsnok: Rakovszky Samu őrnagy, segédtisztje: Krasznay Péter hadnagy.

A századokat vezénylő századosok (rangsorban): Hunyady Ferenc (2. század), Mikecz Tamás (6. század), Böszörményi László (1. század), Uray József (5. század), Krasznay Gábor (4. század). A 3. század parancsnoka Kralovánszky Gyula valószínűleg ezekben a napokban indult el új beosztása átvételére, így azt valamelyik főhadnagy vezényelhette.

A főhadnagyok: Hrabovszky Rudolf (betegsége miatt tartósan távol), Kállay Ferenc (ideiglenesen a beregi századot vezényli), Aranyos János, Jármy János, Szomjasy István, Margitay Lajos.

Hadnagyok: Fényes László, Ludvig János, Borcsik Salamon, Propper Lipót, Szilágyi József, Povásói Ferenc, Tatár József, Klein Jakab, Cseh Kálmán, Szentmiklósy András, Propper Móric. A 12. hadnagyi hely (Apagyi Tamás helye) valószínűleg betöltetlen volt.

A 48. honvéd zászlóalj néhány napot Szimő és Kamocsa községekben töltött, majd 12-én az újonnan vert hídon Guttára vonult, ahol csatlakozott az addig külön szállásoló 4. század is. Itt összpontosították az egész II. hadtestet. Szekulits ezredes hadosztályát (5. hadosztály) még ezen a napon tovább indították Puszta-Aszódra, hogy fedezze a császári erőkkel szemben a Kis-Dunán itt épülő hidat.[32] Itt kellett átkelnie a hadtestnek a Csallóközből a Vág jobb oldali mellékére, hogy megindítsa hadműveleteit a császári-királyi főerők védelmi vonalának áttörésére.

Erre a hadtestre hárult a hadművelet súlya. Át kellett kelni honvédeinek a Kis-Dunán és a Vág jobb partján észak felé szorítva az ellenséget, hidat kellett verni a Vágon, hogy a III. hadtest csapatai is átkelhessenek. Ezután az I. hadtesttel

28 HL 1848/49: Hírlapok és segédletek 32. k. A kinevezések megerősítése június 29-i keltezéssel és június 1-jei ranggal szólt, de csak a *Közlöny* 1849. évf. 154. sz-ban, július 20-án jelent meg. Ez a jelentős időbeli csúszás is jól jelzi a központi szervekben egyre inkább uralkodó zűrzavart és fejetlenséget.

29 *Krasznay*, 1. f.

30 Valószínűnek látszik, hogy június első felében az áthelyezett Kralovánszky Gyula százados még zászlóaljánál volt, mert a helyébe kinevezett Krasznay Gábor saját századának (4. század) a parancsnokságát vette át Vay halála után.

31 Magyar Nemzeti Múzeum, Újkori Dokumentumgyűjtemény 1966. 13. 2. 9. (Ezúton köszönöm meg *Hermann Róbert* szíves segítségét, amellyel felhívta figyelmemet e fontos – eddig ismeretlen – dokumentumra.

32 HL 1848/49: Hírlapok és segédletek 32. k.

együttműködve kellett volna összeroppantani a Vág mentén a két tűz közé fogott császári csapatokat. Ezalatt a Csallóközben a támadó csapatok oldalát és hátát a VIII. hadtest biztosította volna.

A Vág mögött Wohlgemuth altábornagy IV. hadteste állomásozott mintegy 17 ezer fővel, ezekből 8 zászlóalj gránátos volt. A hadtest 5 dandárból állt, amelyek lépcsőzetesen voltak egymás mögött felállva a Vág mentén.[33]

Asbóth ezredes konkrét utasítást kapott Tatáról. Feladata volt Wohlgemuth jobbszárnyának megtámadásával Farkasdra menni, hogy ott hidat verve biztosítsa a III. hadtest átkelését.

A Központi Hadműveleti Iroda által a II. hadtest számára kiadott diszpozíció rendkívül össztett volt, s túlzottan nagy terhet zúdított e hadtestre, s csak erre a hadtestre. Emellett arról is tanúskodik, hogy a központi vezetés nem volt teljesen tisztában a Vág-vidék helyzetével, sem az ellenséges erők elhelyezkedésével, sem a terepadottságokkal. A június 14-én kiadott diszpozíció feladatul szabta a hadtest számára, hogy szállja meg Farkasd és Negyed térséget, s verjen hidat (hidakat) a Vágon. Jelentéktelen ellenséges erőkkel számol, s a hadtest feladatává teszi a guttai, illetve a június 14-re elkészült Puszta-Aszód és Seregakol közötti hidak biztosítását is, utóbbit egy egész dandárral, aminek minden körülmények között meg kellett akadályoznia, hogy egy Szerdahely felől jövő császári támadás megsemmisítse a hidat.[34] A hadműveleti terület erősen mocsaras, nehezen járható térség, a Vág, a Dudvág és a Kis-Duna árterülete volt. Egy egész hadtest számára biztonságosan járható út csak Királyréven és Zsigárdon keresztül vezetett Farkasdra. Ott azonban ekkorra már Pott vezérőrnagy dandára állomásozott a császári II. hadtestből (4 zászlóalj 6 ágyúval). Asbóth, hogy Királyrévet és Zsigárdot könnyebben elfoglalhassa, és a hidat elkészítsék Farkasdnál, Rakovszky Samu őrnagyot a 48. honvéd zászlóalj parancsnokát Farkasd felé küldte a Vág és Dudvág közötti töltésen egy különítménnyel. A 48. honvéd zászlóalj, 1 félszázad huszár és 1 félüteg tartozott a különítménybe, valamint 1 század kivételével a hadtest összes utásza (ez a harcrend ismeretében 1 századot jelentett).[35] Ezek a csapatok június 15–16. közötti éjjel keltek át kompon Guttánál a Csallóközi-Dunán. Feladatuk összetett volt. El kellett foglalniuk Farkasdot, majd segíteni a hadtest Aszódról történő támadását a Pott-dandár ellen azzal, hogy Zsigárdot megtámadják. Az utászoknak megfelelő helyen hidat kellett verni a Vágon, hogy a III. hadtesttel megteremtődjön az összeköttetés. Ehhez az utászok Negyednél láttak hozzá. Farkasdot is megszállták Rakovszky honvédei még hajnalban, mert az ellenséges zászlóalj, értesülve közeledésükről, Zsigárdra vonult vissza.[36]

33 *Rüstow, Wilhelm:* Az 1848–49-iki magyar hadjárat története. Pest, 1866. (a továbbiakban: *Rüstow*) II. k. 111. o.

34 HL 1848/49: 36/192 a. (Dispositions Protocoll der ungarischen Insurgentenarmee Görgei vom 28-ten April bis 3-ten July 1849.)

35 HL 1848/49: 33/433.

36 *Asbóth,* Emlékiratai I. k. 95. o. *Krasznay* visszaemlékezése szerint a 48. honvéd zászlóalj már 15-én délután átkelt a folyón, és tábort ütött Negyed mellett.

Asbóth 16-án reggel fél 8-kor éskezett Királyréven át Zsigárd elé a hadtest zömével (5 zászlóalj, 4 század huszár, 3 üteg) és véres csatában kiverte onnan Pott dandárát, amely Peredre vonult vissza. Elfogtak a csapatok egy elsáncolt félüteget, és 60 foglyot ejtettek.[37] A parancs értelmében a beérkező III. hadtesttel egyesülve kellett volna a támadást tovább folytatni, Knezic tábornok azonban félreérthető parancsot kapva nem mozdult, csak tüntetésre szorítkozott a Vág bal partján.[38] Ezáltal Wohlgemuthnak lehetősége nyílt arra, hogy egy újabb dandárral erősítse meg a Pereden álló, és rendeződő császáriakat, akik délután 2 órakor támadásra indultak Asbóth csapatai ellen.

Rakovszky a 48. honvédzászlóalj és a huszárok élén délután 4 órára érkezett meg Zsigárd elé (Farkasd felől). Ekkor már a császáriak voltak a faluban. Rakovszky még behatolt Zsigárdra, és az ellenség utóvédét kiűzte onnan. Elfoglalták a császáriak poggyászát és tartalék lőszerét. Rakovszky támadása – bár a csata elvesztését már nem tudta megakadályozni – annyi eredménnyel mégis járt, hogy a Herzinger vezérőrnagy által vezetett, túlerőben lévő csapatok felhagytak a visszavonuló Asbóth üldözésével. A kis különítmény bátor és határozott támadását ugyanis a III. hadtest megjelenéseként értékelték, s túl kockázatosnak ítélték a magyar csapatok üldözését.[39] Rakovszky látva, hogy a magyar főerők már visszavonultak, kivonta csapatait és Farkasdra tért vissza. Ekkor történt, hogy néhány zsigárdi lakos rátámadt a császári katonákra, s egy foglyot is ejtettek, amit Rakovszkynak adták át. A császáriak ezt megbosszulták, „mindenük felprédáltatott" és a honvédek negyedi táborába kellett menekülniük. A környék lakosságának a szabadságharc melletti kiállását bizonyítja az is, hogy Farkasdról önként jelentkező lakosok vállalkoztak hírszerzésre, s Rakovszky folyamatosan küldte értékes híreit a császári katonák mozgásáról ezekben a napokban.[40]

Rakovszky 17-én Negyedre húzódott vissza. Feladata a hídépítés fedezése volt, s így csapatai részére sáncokat emeltetett, Farkasdon csak az előőrseit állította fel. Az ellenség nem követte nagy erőkkel, csak „szemmel tartására" küldtek kisebb csapatot. Asbóth azonban tartott tőle, hogy nagy erőkkel fogják Rakovszkyt megtámadni, ezért csapataihoz rendelte a Bocskai-csapatot és a beregi századot, amelyek 18-án

37 *Asbóth*, Emlékiratai I. k. 97–98. o.

38 Miután a Központi Hadműveleti Iroda a hadtestek közötti szoros együttműködést írta elő, mint általános irányelvet, Knezicnek olyan rendelkezést küldött 14-én, hogy a Vágon való hídveréshez, illetve átkeléshez csak akkor kezdjen hozzá, ha a túlsó partról már előzték az ellenséget Asbóth honvédei. – HL 1848/49: 36/192. a. A félreérthető parancstól függetlenül megfoghatatlan, hogy Knezic miért nem készült a hídverésre. Hiszen alkalma sem volt az átkelésre, mert amikor Rakovszky különítménye megszállta Negyed környékét, utászai semmilyen előkészített, hídveréshez alkalmas anyagot nem találtak még a bal parton sem, ahol pedig a III. hadtest katonái voltak. Csak 16-án tudták összeszedni a hídanyagot a II. hadtest utászai „kizsarolással" a környék hajómalmaiból. – *Asbóth*, Emlékiratai I. 96. o.

39 *Görgey István:* 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. II. k. Budapest, 1888. (a továbbiakban: *Görgey*, Élmények) 520–521. o. A zsigárdi ütközetre – HL 1848/49: 38/383. (*Asbóth* igazoló jelentése a zsigárdi és peredi ütközetekről).

40 HL 1848/49: 33/433. A szóban forgó területet nagyrészt magyarok lakták (*Fényes Elek*: Magyarország geographiai szótára. Pest, 1851. megfelelő címszavai alapján), de a szlovák lakosság is rokonszenvezett a honvédekkel.

érkeztek meg.[41] Ezen a napon este 10 órára készítették el az utászok a hidat Negyednél. Rakovszky szerint csapatai állása igen erős, „sokkal nagyobb erő ellen" is képes megvédeni a hidat, bár támadástól nem tart, mert járőrei egészen Zsigárd széléig nyomultak, és semmi fenyegető lépést nem észleltek. Aggasztóbb hírekről is beszámolt Rakovszky jelentése. Az ellenség száma „napról-napra emelkedik", s arról is értesült, hogy Királyrévet három zászlóaljjal erősítették meg a császáriakat.[42]

Bayer ezredes június 20-ra rendelte el a támadás megismétlését. A parancs hajnali támadásra adott utasítást és közölte, hogy Görgei személyesen kívánja a II. hadtest mellől irányítani a hadműveletet.[43] A főparancsnok azonban csak délutánra érkezett meg. Asbóth egyórás várakozása után kénytelen volt megindítani a támadást (reggel 7 óra után), mert Rakovszky is hajnali támadásra kapott parancsot Zsigárd ellen, s ha ott egyedül találja magát szemben a császári főerőkkel, kis létszámú hadoszlopa könnyen megsemmisülhetett volna. Királyrévet rövid csetepaté után szállták meg a II. hadtest fő erői, majd Szekulits ezredes hadosztálya indult támadásra az ellenséges hadállás középpontja ellen, Zsigárdot megtámadva. Az akció sikerrel járt, mert Rakovszky megjelenése az ellenség oldalában a császáriak visszavonulását eredményezte.[44]

A 48. honvédzászlóalj hajnali 3 órától harcérintkezésben volt az ellenséggel. A Farkasdról elindult csapatokat vértesek támadták meg, de a honvédek ezeket visszanyomva mind közelebb nyomultak Zsigárdhoz. A zászlóalj egy tömegben állt, és sortüzekkel űzte el a vérteseket. A csatárláncot a beregi századból alakították ki. Zsigárdnál sűrű tüzelés fogadta Rakovszky honvédeit, de amikor rohamra indultak, az ellenség kiürítette a falut. A zászlóalj katonái a kerteken keresztül nyomultak be Zsigárdra, majd egyesülve a hadtest zömével, az ellenséget a falu melletti mákföldekről is kiűzték. A zsigárdiak közül újra többen vasvillát ragadtak, és rátámadtak a hátráló császári katonákra.[45]

41 A Bocskai-csapat is önkéntesekből állt, a hajdúvárosokban alakították, s jónéhány szabolcsi legény is beállt az alakulatba; Polgárról pl. 34 fő. 3 századból állt, és éppen ezekben a napokban szervezték át honvéd zászlóaljjá 52. hadrendi számmal, s negyedik századként ide osztották be a beregi önkéntes századot is. Az alakulatot „második" 52. honvéd zászlóaljként emlegetik, ugyanis az I. hadtest állományában is létezett egy 52. honvéd zászlóalj (parancsnoka ekkor Stetina őrnagy), ami még 1848 őszén alakult.

42 HL 1848/49: 33/433.

43 Bayer június 17-i és 19-i rendeletei. Közli: *Asbóth*, Emlékiratai I. k. 116–118. o. az utasítások most is a helyzet félreismerését, illetve tájékozatlanságot tükröznek. Mivel Rakovszky fedezete alatt a negyedi híd már elkészült, fölösleges volt a III. hadtestet hídverésre utasítani, s megint csak a II. hadtestre bízni Zsigárd elfoglalását. A III. hadtest átkelésére csak a támadás sikere után kellett sort keríteni. Így valóban némi joggal hivatkozhatott Knezić tábornok félreérthető parancsra, bár mint hadtestparancsnoktól, elvárható lett volna tőle az önálló helyzetértékelés és az annak megfelelő döntés meghozása. Annál is inkább, mert beosztott hadosztályparancsnokai (Leiningen és Czillich) sürgették az átkelést, sajnos sikertelenül.

44 *Asbóth*, Emlékiratai I. k. 116–118. o. A peredi csata első napjára – HL 1848/49: 38/383. illetve *Asbóth* Kossuthhoz írt igazoló jelentése – OL 1848/49. OHB/iratok H. 2. 1849:8995.

45 *Mihálka*, 117–118. o. Úgy tudja, hogy később a falut a császári csapatok megtorlásul kirabolták és felgyújtották. *Mihálka* emlékiratainban a zsigárd-peredi hadművelet eseményei eléggé zavarosak. Pontatlanok az időpontok és keveri a helységek neveit is. *Krasznay* ebből a szempontból megbízhatóbb, de ő szinte semmit sem ír a peredi csata első napjáról.

A III. hadtest csapatai azonban most sem jelentek meg, pedig a II. hadtest számára kiadott utasítások szerint közösen kellett volna a támadást folytatni Pered–Deáki irányába.[46] Asbóth, tanulva a 16-i vereségéből, elhatározta a támadás egyedüli folytatását, bár Görgei még ekkor sem érkezett meg.

A támadás sikeresen indult. Az ellenséges jobbszárnyat az erős és pontos magyar ágyútűz megingatta, majd Mándy Ignác őrnagy lovasságával előzte a császári lovasságot és keresztültörte az ellenséges sorokat. A császári csapatok, központjuktól elvágva, Alsószelibe vonultak vissza. Ezalatt Asbóth Peredet támadta meg. Szemből három zászlóalját rendelte rohamra, Rakovszky őrnagynak pedig parancsot adott, hogy a Zsigárd és Pered közötti erdőt megkerülve kerüljön az ellenség hátába.

Itt már sokkal nehezebb dolguk volt a honvédeknek, Wohlgemuth altábornagynak ugyanis sikerült rendezni a hátráló csapatait, és jelentős erősítéseket (gránátosokat) is hozott magával. Bár Asbóth a tartalékait is bevetette, sorra verték vissza rohamait, s a 63. honvéd zászlóalj az erős tűzben megfutott. Asbóth kezébe ragadta a zászlóalj lobogóját és csapatai élén vezette rohamukat, de ekkor is visszaverték őket. Csak a következő roham vezetett sikerre (délután 1–2 óra között), amikor a helyszínre érkező Görgei, törzskarával rendeztetve a szétzilálódott csapatokat, újabb rohamot sürgetett, s ezzel egy időben a 48. honvéd zászlóalj katonái a falu másik oldalán harcba léptek.[47]

Rakovszky csapatai, miközben a megkerülő mozdulatot végezték, észrevették, hogy az erdő szélén egy gyengén fedezett ellenséges üteg van. A szabolcsi honvédek azonnal az ágyúk megrohanására készültek, s már meg is közelítették azokat, amikor futár érkezett Asbóthtól a falu elleni azonnali rohamot megparancsolva. A honvédek ebből csak annyit értettek meg, hogy megtiltották az ágyúk megtámadását, s csak nehezen engedelmeskedtek. A faluba Rakovszky katonái két rohamoszlopban törtek be, melyeket a 48. és az 52. honvéd zászlóalj alkotott.[48] Az ellenséges gyalogság a sövénykerítések mögül tüzelt, és hamarosan 2 üteg is a behatolt rohamoszlopokra szórta a tüzét. Házról házra folyt a küzdelem, és a 48. honvédzászlóalj nagy veszteségeket szenvedett, többek között két zászlótartójuk is itt esett el. A kétfelől szorított ellenség ellenállása azonban egyre gyengült, s amikor a falu közepén a templomnál összetalálkoztak a 48. és 63. honvédzászlóalj katonái, a császáriak kiürítették a falut.[49].

Asbóth kimerült csapatait Pered és Deáki között pihentette. A további támadás lehetetlen volt a II. hadtest csapatainak kimerültsége miatt, a III. hadtest pedig csak

46 *Asbóth* szerint június 20-ra Nagysándor tábornok hadteste csak tüntetésre kapott utasítást, bár csak egyetlen ellenséges dandár állt vele szembn. Emiatt a 8 ezer főnyire olvadt II. hadtest a császáriak Pered térségében összpontosított mintegy 13 ezer katonájával került szembe. – Emlékiratai 102. és 116–118. o. *Asbóth* egy későbbi jelentése szerint csak 6500 embert számlált a hadteste. – OL 1848/49. OHB iratok H. 2. 1849: 8995.

47 *Rüstow*, II. k. 139. o. és *Asbóth*, Emlékiratai 104–105. o.

48 Ellenséges ágyúk elfoglalása igen nagy dicsőségnek számított a honvédsereg körében. Ezért volt nagy a szabolcsiak csalódása. *Mihálka* különben úgy tudja, hogy eredetileg az ágyúk elfoglalására kapott parancsot zászlóalja, s tévesen a „dommiguel" honvédeket szerepelteti a másik rohamoszlopban.

49 *Mihálka*, 119–122. o. és *Beniczky*, i. m.

délután 5 óra körül érkezett meg, ekkor is csak a csatatérre érkezett Görgey külön parancsára. Az ellenséges csapatok is erősen kimerültek, s harc nélkül ürítették ki Deákit és Alsószelit. A két falut Asbóth parancsára huszárok szállták meg, így nyugodtan pihenhetett a kimerült gyalogság. A honvédeket a peredi lakosság látta el élelemmel, de ebből csak egy részüknek jutott.[50]

Míg a honvédek lepihentek, Görgey a csata második napjára készült. Az első napi győzelmet kiaknázva folytatni akarta a támadást, de értesülve a császári csapatok jelentékeny megerősítéséről (ekkor érkezett meg Panjutyin közel 12 ezer fős orosz hadosztálya), védekezésre határozta el magát. Arra számított, hogy Szerednél az I. hadtest át tud törni a Vág jobb partjára, s ezzel (amellett hogy kiegyenlíti a seregek közötti jelentős létszámkülönbséget) az ellenség hátába kerülve lehetővé teszi annak megverését.[51] Az este folyamán leváltotta a II. és a III. hadtestek parancsnokait, Asbóth Lajos ezredest és Knezic Károly tábornokot. Csata közbeni leváltásuk hiba volt, s különösen Asbóth leváltásának lettek súlyos következményei. A II. hadtest tisztjei igazságtalannak érezték parancsnokuk leváltását, aki a hadtestparancsnokok közül valóban a legtöbbet tette meg a győzelem kivívásáért. Június 16-án és 20-án is kitüntette magát, s amellett hogy végül is megoldotta az eléje tűzött feladatot, személyes vitézségével is imponált beosztottjainak. A peredi első napi győzelem gyakorlatilag az ő érdeme volt. Ezek után leváltása – amit egyébként a főparancsnok, Görgei Artúr csak meglehetősen a hajánál fogva előrángatott indokokkal próbált alátámasztani[52] – nagy felháborodást eredményezett, aminek következményeként a II. hadtest parancsnoki karának nagyobb része elhagyta a döntő csaták előtt álló hadsereget, áthelyezésüket vagy betegszabadságot kérve, esetleg egyszerűen beadva lemondásukat. Így elhagyta a hadtestet az egyik hadosztályparancsnok, Szekulits ezredes, a hadtest vezérkari főnöke, Meszéna alezredes, mind a négy dandárparancsnok, Kisfaludy, Collig, Csuzy és Szabó-Gyallay őrnagyok (utóbbi valóban megsebesült még 16-án). A tíz zászlóaljból négynek változott meg a parancsnoka. Ez a nagyarányú parancsnokcsere jelentős mértékben hozzájárult a hadtest demoralizálódásához, s az addig helyét derekasan megálló, kiváló hadtest („Aulich nevelése") gyakorlatilag néhány nap alatt szétesett. Elvileg létezett ugyan, de június végétől a hadműveletekben már csak hadosztályonként vett részt, s támadó feladatokat csak egyik, a harcedzettebb zászlóaljakból összeállított hadosztálya végzett.

50 *Asbóth*, Emlékiratai I. k. 106. o. és *Mihálka*, 130. o. A parancsnokok később kölcsönösen egymást vádolták az élelmezés elmaradásáért a kétnapos csata alatt.

51 Nagysándor tábornok nem kapott erre a napra határozott utasítást a támadásra, így nem mozdult. – *Asbóth*, Emlékiratai I. k. 117. o. Ezzel szemben *Görgey István* azt állítja, hogy erélyes utasítás ment futár útján a peredi első csatanap délutánján az I. hadtesthez – i. m. 537. o. A helyzet hasonló volt, mint Isaszegnél Gáspár tábornok utasítását illetően. Akkor még ki tudták harcolni a honvédek a győzelmet, itt azonban súlyos vereséget eredményezett a központi vezetés mulasztása.

52 A tábornok öccse *Görgey István* meglehetősen nagy teret szentel a leváltás indoklásának már idézett művében. Érvei ennek ellenére nem igazán meggyőzőek. Szó van itt 3 ágyú be nem vallott elvesztéséről Zsigárdnál, aztán Pered elsietett megrohanásáról, majd ugyanitt erélytelenséget vet Asbóth szemére. Valószínűleg nem járunk messze az igazságtól, ha Görgei hirtelen haragjában keressük hibás döntésének az okát, amit esetleg az ellenség napról-napra nyomasztóbbá váló túlereje miatt megoldhatatlansággal fenyegető katonai helyzet válthatott ki.

A II. hadtest új parancsnoka Kászonyi József ezredes lett, aki addig a III. hadtest lovasságát vezényelte. A tisztikar kezdetben meglehetősen ellenszenvvel fogadta új parancsnokát, aminek oka leginkább abban keresendő, hogy idegen hadtestből „ültettek nyakukba" új parancsnokot. A kapcsolat szerencsére rövidesen normalizálódott.[53]

Június 21-én a reggeli órákban a jelentékeny erőkkel gyarapodott császári sereg támadásával folytatódott a csata. Wohlgemuth szándéka a magyar balszárny megtörése, és ezzel a magyarok bekerítése és Vágba szorítása volt. Még a csata legelején sikerült Alsószeliből Királyrévre visszaszorítania a II. hadtest két zászlóalját. Királyrévet ezután mindenképpen tartaniuk kellett a magyar csapatoknak, annál is inkább, mert a II. hadtest Perednél álló csapatai csak ezen a falun keresztül tudtak visszavonulni vereség esetén a puszta-aszódi hídhoz.

Görgei ezért erősítést küldött a legszélső balszárnyra, Királyrévre. Nagy valószínűséggel ekkor indult a centrumban, Pered előtt álló 48. honvéd zászlóalj Királyrévre, bár az ezzel kapcsolatos adatok eléggé ellentmondóak. Az tény, hogy Királyrév a délelőtt folyamán a császári csapatok, Theissing dandárának a kezére jutott. A falut eredetileg a Rakovszky Samu őrnagy vezénylete alá tartozó csapatok védték,[54] de Görgei a reggel folyamán Rakovszkyt csapatai nagyobb részével Pered alá rendelte. Mihálka azt állítja, hogy a 48. honvéd zászlóalj már Királyrév eleste előtt is ott küzdött a császári csapatok ellen (s ezt megerősíti Beniczky is), ez azonban a többi forrás tükrében nem tartható.[55] Krasznay és Borcsik szerint már a falu eleste után értek a helyszínre.[56] Annyi bizonyosra vehető, hogy Rakovszky lett kijelölve Királyrév visszafoglalásának irányítására. Ennek végrehajtására a 48. honvéd zászlóaljon kívül rendelkezésre állt a faluból kiszorult 56. valamint a 63. és a „dom-miguel" honvéd zászlóalj, 4 ágyúval.[57]

Királyrév visszafoglalása létkérdés volt a honvédsereg számára. Elvesztése lehetővé tette a magyar csapatok jobb oldali átkarolását, majd a Vágnak való szorítását, mert az egyetlen hadihíd Negyednél elégtelen volt vereség esetén a teljes hadsereg visszavonulásának biztosítására. Görgei így utasította Rakovszkyt: „Királyrév vissza-

53 Kászonyi kiváló huszártiszt volt, s mint lovassági parancsnok hadvezetői képességeit is megcsillogtatta a korábbi hadműveletek során. A II. hadtest élén azonban kevésbé mutatta meg képességeit, s nem tudott az Asbóthéhoz hasonló teljesítményt felmutatni. Leiningen viszont (a III. hadtest új parancsnoka) jóval sikeresebb parancsnoknak bizonyult, mint elődje.

54 Rakovszky ekkor dandárparancsnok lett, de a hadosztályparancsnokok hiányában gyakorlatilag hadosztályparancsnoki szerepkörben tevékenykedett a peredi csata második napján. (Mándy Ignác őrnagy, a helyén maradt hadosztályparancsnok csak a hadtest lovasságának vezénylétére szorítkozott, az 5. hadosztály pedig parancsnok nélkül volt. Bár Szekulits helyébe a hadtestparancsnoki beosztásából leváltott Asbóthot jelölte ki Görgei, az – beteget jelentve – végleg távozott a hadseregtől.) Rakovszkyt egy sor szakmunka, és visszaemlékezés hadosztályparancsnokként szerepelteti, valójában azonban ekkor még nem volt az.

55 Talán arról van szó, hogy a zászlóalj egy töredék részével *Mihálka* valóban első perctől kezdve a faluban küzdött, mert leírása igen részletes, bár az eseményeket éppen ebben az időben eléggé keveri.

56 Ezt erősíti meg *Rüstow*, II. k. 145. o., *Görgei*, Élmények II. k. 550–552. o., *Breit József:* Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harcának katonai története. Budapest, 1929. második kiadás (a továbbiakban: *Breit*) III. k. 73–75. o. és *Hermann Róbert:* Az 56. honvéd zászlóalj története (in: A szabadságharc zalai honvédei 1848–1849. Zalaegerszeg, 1992.) 240. o.

57 *Hermann*, i. m., *Krasznay* és *Mihálka* ellenben a 63. honvéd zászlóalj helyett a 25.-et említi.

foglalása élet kérdés, azt múlhatatlanul visszafoglalja, ha a hadosztályának fele ott hull is el! Rakovszky válaszként zászlóaljához fordult: „Hallottátok a fővezér parancsát, hát utánam győzni vagy meghalni!" Két rohamoszlopot alakított ki, amelyek élére a kettéosztott 48. honvédzászlóaljat állította. A Fő utcán Rakovszky Samu tört be zászlóalja 3 századával s még 2 zászlóaljjal, nyugat felől pedig egy mellékutcán a Mikecz Tamás százados által vezényelt 3 század és a „dommiguelek" törtek előre.[58] Az első roham azonban sikertelen maradt. A császári gránátosok szívósan védekeztek, a 48. honvéd zászlóalj támogatására rendelt zászlóaljakból pedig egyre nagyobb számban vonták ki magukat a csatából a honvédek, a falu melletti kukoricásban meglapulva.[59] A falu szélén újra rendeződő honvédeket erős kartácstűz alá vették a császári tüzérség templomnál álló ágyúi, ennek ellenére még három rohamot kíséreltek meg. Valamennyi alkalommal mélyen behatoltak a faluba – Mihálka szerint egészen a templomig – de mindannyiszor nagy veszteséggel visszaűzték őket.

Ekkor érkezett Királyrév alá Görgei. Törzskarával körbekerítve a kukoricást kiűzette a bujkáló honvédeket, s rohamra rendeztette őket. A falu szélén magukat szilárdan tartó szabolcsi honvédeknek pedig olyan parancsot küldött, amire Mihálka így emlékezett:„...a falut, ha mind elveszünk is ott ne hagyjuk, mert akkor a balszárny meg lesz törve, nyomatékul még azt is üzente, hogyha Királyrévt ott hagyjuk, fő- és altiszteket főbe lődözteti, a közhonvédeket pedig megtizedelteti".[60]

Az újra rendezett zászlóaljak támogatásával a Rakovszky vezette rohamoszlop újra előretört a templomig, s megkezdődött az ellenség lassú kiszorítása. Különösen erős volt az ellenállás a Fő utca és azon mellékutca a találkozásánál, ahol Mikecz századai törtek előre. A túl széles utcatorkolatban nem tudtak áthatolni Rakovszky emberei, mert egy sarki ház erős fallal kerített udvarából, mint egy erődből, erősen tüzeltek a gránátosok. Rakovszky segédtisztjét, Krasznay Péter hadnagyot küldte a közeledő Mikeczhez olyan paranccsal, hogy a kertek felől kerüljön a gránátosok hátába. Bár a segédtiszt a gránátosok orra előtt elrohanva tucatnyi puskalövést kapott, a parancs sikeresen célba jutott, s hamarosan betörhettek a honvédek az erődített udvarba. Az 1. század Böszörményi László százados vezényletével hajtotta végre az akciót. A század egyik ácsa, egy Potár nevű szabolcsi legény, rést törve a fal tetején elsőként vetette át magát, s a rá támadó 3 gránátost feltartóztatva a többieknek is lehetőséget teremtett az udvarra való bejutásra. Egy gránátostiszt hátulról megsebesítette ugyan, de továbbra is vitézül forgatva hosszú nyelű ácsszekercéjét sikerült védenie magát, míg parancsnoka és Krasznay hadnagy meg nem szabadította szorult helyzetéből. A gránátosok nagy része elpusztult a sarokház védelmében, ugyanis a kert felől Mikecz százada zárta el a menekülésük lehetőségét, az udvarban küzdő felbőszült honvédek pedig senkinek sem kegyelmeztek.[61]

58 *Krasznay*, 1. f.

59 *Görgei*, Élmények II. k. 556. o. A Királyrévet megszálló császári dandár egyébként 5 zászlóaljból (közöttük 5 gránátos zászlóalj) 6 ágyúból és némi lovasságból állt. Rakovszky 4 zászlóalja ráadásul erősen leharcolt állapotban volt, a „dommiguelek" (a 39. sorgyalogezred I. zászlóalja) például alig 250 embert számláltak.

60 *Mihálka*, 135. o.

61 *Krasznay*, 1. f.

A továbbiakban már könnyebben hatolt előre a honvédek egyesült rohamoszlopa, az ellenséges dandár ellenállása megtört, s több részre szakadva már csak elszigetelt erőik védekeztek, zömük kimenekült Királyrévből. A házak közé szorult, s ott „tömeget alakítva" védekező gránátosokat szuronyrohammal szórták szét a zászlóalj katonái. A menekülőket az udvarokba szorítva szúrták le, míg a parancsnok véget nem vetett ennek, s így néhány gránátost foglyul ejtettek. Nehéz volt a honvédek dühét fékezni, mert igen nagy veszteségeket szenvedtek. Több gránátost puskatussal vertek agyon a nekivadult honvédek. Különösen a 6. század egy Zondi nevű közvitéze öldöste a gránátosokat, testvére halálát megbosszulandó. Egy gránátos őrnagyot is lelőtt a 6. század egyik közvitéze.[62]

Ezalatt azonban a magyar hadsereg középpontjában Perednél, a II. hadtest honvédzászlóaljait visszanyomta az egyesült orosz–osztrák gyalogság. Emiatt a II. hadtestnek is hátrálnia kellett egészen Zsigárdig, de ott heves harcok közepette szilárdan tartották állásaikat. Görgei Királyrév visszafoglalása után úgy ítélte meg a helyzetet, hogy lehetőség van a csapatok előnyomulására. Rakovszky a falu visszafoglalásában részt vett zászlóaljak élén meg is indult a Királyrévtől Alsószeli felé hátráló gránátosok nyomában. A III. hadtest is előnyomulásra kapott parancsot, de Leiningen jelentette, hogy jobb oldalában erős császári erők túlszárnyalták, s kénytelen Farkasd felé visszavonulni. A rendkívül kifáradt csapatokkal további támadást kezdeni nem lehetett. Így Görgei kénytelen volt az ellenséget üldöző Rakovszkyt is visszarendelni,[63] s parancsot adott az általános visszavonulásra, mivel a két hadtest el volt szakítva egymástól.

A 48. honvéd zászlóalj „rendet tartva, az övig érő buzában" vonult vissza az ellenség szakadatlan tüzelésétől kísérve. Estére értek éhes, megfáradt honvédei a hadihídhoz, s azon átkelve 11 óra után szálltak táborba Gutta fölött a Kis-Duna partján, de még hajnalig fegyverben álltak, mert a császáriak a folyó túlsó partjáról sűrűn ágyúztak. Június 22-én Guttán pihent a zászlóalj, majd 23-án délután átkelt a Vágon is,[64] hogy a III. hadtesttel való összeköttetést biztosítsa.

A kétnapos csata a magyar csapatok vereségével végződött, s a kezdeményezés véglegesen a császári csapatok kezébe került. A vereség oka nem annyira a honvédek és tisztjeik helytállásában, inkább a hadvezetés, elsősorban a Központi Hadműveleti Iroda elégtelen tevékenységében, hibás intézkedéseiben keresendő. Súlyosbította a helyzetet, hogy ekkor már az országban tartózkodott az az orosz hadsereg, amely

62 *Mihálka*, 138–141. o. Ő 200 gránátos foglyul ejtésére emlékezik, ezt egyetlen más forrás nem támasztja alá, így bizonnyal túlzott a szám, valószínűleg a későbbi komáromi kitörés eseményeivel keverte össze ezt az eseményt. Borcsik 400 halott gránátosról tudósít Királyréven, s egy császári tüzérezredest is a halottak között tud. A 48. honvéd zászlóalj történeti vázlata már reálisabb adatot közölve 113 főben (köztük egy orosz gyalogos) adja meg az ellenség veszteségét, ellenben a zászlóalj veszteségét csak 3 halottra teszi, ami teljességgel hihetetlen a zászlóalj harcainak ismeretében.

63 *Görgey*, Élmények II. k. 557. o. és *Mihálka*, 142. o.

64 *Mihálka*, 142–144. o. és *Borcsik*, 17. o. *Krasznay* szerint a zászlóalj a negyedi hídon a Vág bal partjára vonult át, és ott szállt táborba. A II. hadtest szétszóródott csapatai közül néhány Leiningen hadtestéhez csatlakozott, ez azonban a 48. honvéd zászlóalj esetében valószínűtlennek tűnik, hiszen éppen a pusztaaszódi híd biztosításáért vívta véres harcát Királyréven, s így teljességgel lehetetlen, hogy a közelebb fekvő, s a visszavonulásra kijelölt híd helyett a távolabbi, negyedi hidat használta volna.

egymagában is nagyobb létszámú volt, mint a magyar kormány összes mozgósítható ereje. A heves harcokban a honvédek súlyos veszteségeket szenvedtek.[65] Különösen a II. hadtest veszteségei voltak súlyosak. Az új hadtestparancsnok, Kászonyi József ezredes jelentése szerint a zsigárdi és peredi csatákban a hadtest összes vesztesége 2602 fő volt.[66] A hadtest létszáma a június 24-i hadrend szerint 5925 emberre csökkent, június eleji állományának kevesebb mint 2/3-ára.[67]

A 48. honvédzászlóalj veszteségeit pontosan nem ismerjük, de harcainak ismeretében igen nagyok lehettek. Június 11-i 645 fős létszáma június 24-re 195 fővel csökkent, mert ekkor 450 fő volt a 48. honvédzászlóaljban.[68] A zászlóalj veszteségei valószínűleg még nagyobbak voltak, ugyanis a 450 fős létszámhoz már feltehetően hozzászámították a június 23–24. között megérkezett újoncokat is.[69] Ezt alátámasztja az is, hogy a 24-i hadrend szélén ceruzás feljegyzés található, amelyben 698 főt levontak a hadtest gyalogságának létszámából. Feltevésem szerint ez a II. hadtesthez érkezett újoncok létszáma.[70] Mindezek alapján a zászlóalj összveszteségét a júniusi hadműveletek ideje alatt mintegy 400 főre lehet tenni, ami azt jelenti, hogy elvesztette állományának legkevesebb a felét. Igaz, a veszteségek okaként, a súlyos harcok mellett a kolera pusztítását is meg kell említenünk. Utóbbi mértékéről nincsenek pontos adataink.

Megállapítható, hogy a 48. honvéd zászlóalj derekasan megállta a helyét, különösen a peredi kétnapos csatában. Honvédeinek önfeláldozó harca jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy Királyrévet sikerült visszafoglalni, s ezzel nagy, talán katasztrófális veszteségektől mentették meg az itt harcoló csapatokat. Ennek elismerését jelzi, hogy Görgei a zászlóalj parancsnokát Királyrév visszafoglalásáért újra kitüntette a III. osztályú katonai érdemrenddel.[71]

A 48. honvéd zászlóalj Naszvad és Érsekújvár között 2 napig pihent, s ezalatt a honvédek atilláit vászonzekére cserélték, ami a rekkenő melegben lelkes helyeslésre talált a katonáknál. A „bő öltönyt" övvel szorították derekukhoz. Rakovszky leváltotta segédtisztjét, Krasznay Péter hadnagyot, és Szentmiklósy András hadnagyot bízta meg segédtiszti teendőkkel, aki ezt a funkciót egészen a kapitulációig ellátta. Krasznay csapattisztként lett beosztva Kállay Ferenc századába, aki ekkor került

65 *Breit*, III. k. 77–78. o. szerint a magyar veszteség 2400–2700 fő között mozgott, míg a császári-királyi és orosz csapatok 634 embert vesztettek a kétnapos peredi csatában.

66 HL 1848/49: 34/333. Június 30-án azt jelentette, hogy az eltűntek közül 400 fő már visszatért a hadtesthez, sok honvéd ugyanis eltévedt s a III. hadtest, sőt Kosztolányi ezredes csapatai közé keveredett.

67 HL 1848/49: 34/351.

68 Uo.

69 *Mihálka*, 145. o. szerint: „Ide kísértek valami 150 oláh újonczot kikkel Bematyus ajándékozott meg bennünket." *Krasznay* ellenben 62 román újoncról tud, de azok érkezését július 2. és 11. közé teszi.

70 A 698 fős létszám 5 szám összeadásából jött ki, amelyek az egyes zászlóaljakhoz beosztott újoncok számát jelölhetik. 128 és 158 között változnak, így alátámasztanál Mihálka 150 fős adatát, viszont ellentmondanak a veszteségekre vonatkozó Kászonyi-jelentésnek.

71 SzSzBmL IV. B. 103. 3. d. 20. t. Még két tisztet tüntettek ki a csatában szerzett érdemeiért, Nedbal századost, a „dommiguelek" I. zászlóaljának parancsnokát, és Kempelen kapitányt, aki Görgei parancsőrtisztjeként volt Királyrév visszafoglalásánál.

vissza a zászlóaljhoz.[72] Megkezdődött az újoncok begyakoroltatása is, és Érsekújvárra vonult a zászlóalj.[73]

A II. hadtest új szervezeti beosztást kapott. A dandárokat megszüntették, s két gyalogos- és egy lovas hadosztályba osztották a legénységet. A 48. honvéd zászlóalj továbbra is a 4. hadosztályban maradt, aminek az összetétele némileg megváltozott. Az új hadosztályparancsnok gr. Alexander Buttler őrnagy lett.[74]

Ezekben a napokban felmerült a hadtest feloszlatásának a lehetősége is. Klapka 3 dandárra kívánta osztani a hadtest gyalogságát, s Rakovszky alatt az egyiket a komáromi őrség megerősítésére szánta, míg a másikat a III. hadtesthez, a harmadikat és a lovasságot Kmety ezredes hadosztályához akarta csatolni. Ez utóbbi ezáltal hadtestté lett volna fejlesztve, s átvette volna a II. hadtest hadrendi megnevezést.[75] Klapka terveiből azonban semmi sem lett, a hadiesemények gyors, és a magyar hadvezetés számára váratlan változása új helyzetet teremtett.

A 48. honvéd zászlóalj végül is az eredeti helyén, a II. hadtestben maradt, aminek a szervezeti változását a hadtest június 24-i hadrendje alapján az alábbiakban lehet vázolni:

A hadtest parancsnoka: Kászonyi József ezredes.

Vezérkari főnök: betöltetlen, az iratban még Meszéna alezredes szerepel „beteg" megjelöléssel, mivel a helyébe kinevezett Hügel őrnagy Perednél elesett (a teendőket ezekben a napokban Beisiegl táborkari százados látta el, míg ki nem nevezték új vezérkari főnöknek július elején Vajda Gábor őrnagyot).

Tüzérparancsnok: Tomasz Phillipowsky őrnagy.

A lovashadosztály (Mándy Ignác őrnagy, majd alezredes): a 6. (Württemberg) huszárezred 6 százada, a 17. (Bocskai) huszárezred 2 százada, 1 kun lovas század és Simon főhadnagy lovas ütege.

A 4. hadosztály (gr. Alexander Buttler őrnagy): a 48. honvéd zászlóalj mellett a 25., 54., a második 52. honvéd zászlóaljak (utóbbi a beregi századdal), a 39. sorgyalogezred I. zászlóalja, a pozsonyi vadász század, az utászok 2 százada, Pethes hadnagy háromfontos-, Martinkovits főhadnagy hatfontos- és Radenich főhadnagy tizenkétfontos gyalogütegei.

Az 5. hadosztály (Horváth Pál őrnagy): a 49., 56., 60., 61., 63. honvéd zászlóaljak mellett Verdősy főhadnagy háromfontos- és Kövesy főhadnagy hatfontos gyalogütege.

72 *Krasznay*, 1. f. A fiatal hadnagy nem tudott rögtön századához csatlakozni, ugyanis a napokon keresztül tartó elégtelen táplálkozás és egy hirtelen megfázás úgy legyengítette, hogy kolera gyanújával kórházba szállították, így csak Komáromban csatlakozhatott alakulatához.

73 *Mihálka*, 146. o. és *Borcsik*, 17. o.

74 Buttler ezekben a napokban tért vissza a hadtesthez, s rangban idősebb volt Rakovszkynál, ezért lett ő a hadosztályparancsnok. Bajor eredetű, de magyar földbirtokos arisztokrata volt. A másik gyalogos hadosztály parancsnoka Horváth Pál őrnagy lett (korábban a III. hadtestben volt zászlóaljparancsnok, s június 20. estéjén vezényelték át a II. hadtesthez, hogy vegye át a 63. honvéd zászlóalj parancsnokságát), a csekély létszámú lovasságot pedig Mándy Ignác alezredes vezényelte, mint hadosztályparancsnok. – HL 1848/49: 34/351.

75 *Görgey*, Élmények II. k. 625. o. Görgei Artúr ezekben a napokban hadügyminiszteri teendőit látta el a fővárosban.

A zászlóalj részvétele a komáromi áttörési hadműveletben (1849. július 2–11.)

Míg a magyar csapatokat a nehéz csaták után rendezték és pihentették, Haynau táborszernagy, az új császári főparancsnok gyorsan, és a magyar hadvezetés számára észrevétlenül átcsoportosította erőit a Duna jobb partjára. Közel négyszeres túlerővel támadta meg a Győr környékén védekező honvédeket, és visszaszorította a VII. hadtestet Komárom felé, Kmety hadosztályát pedig végleg elvágta Görgei hadseregétől. A győri csatának az a súlyos következménye lett, hogy a kormány véglegesen elvetette a komáromi összpontosítás tervét és Szegedet jelölte ki új összpontosítási központként. Görgei ezután is saját terveit erőltette, a Dunántúl friss erőire támaszkodva Komárom körül akarta a döntő csatát megvívni, hogy engedményeket csikarjon ki a bécsi udvartól.[76]

Haynau azonban határozottan és céltudatosan mozgatta csapatait, és mielőtt Görgei összevonhatta volna erőit, a császáriak Komárom elé értek. Haynau elhatározta, hogy csapást mér a magyar csapatokra, s egyúttal elvágja visszavonulási útvonalukat Buda felé, a Duna jobb partján.

A Központi Hadműveleti Iroda későn reagált a császári-királyi főerők hadmozdulataira. Június 27-én rendelte Komáromba a II. hadtestet, amely ekkor már erőinek legnagyobb részével Érsekújváron volt. 28-án utasította a hadtestparancsnokságot, hogy Gönyűbe, majd Koroncóra vonuljon, feladata Poeltenberg tábornok VII. hadteste és Kmety ezredes hadosztálya között az összeköttetés fenntartása és a Rába-vonal védelme lett volna. Ezen a napon lezajlott a győri csata, s a hadtest fő erői (valószínűleg a 48. honvéd zászlóalj nélkül) csak Pusztaszentjánosig jutottak el, innen a visszavonuló VII. hadtesttel együtt a Duna jobb partján kiépített komáromi sáncrendszerbe húzódtak vissza.[77] Az I. hadtest és a főseregtől levált különítmények még mindig messze voltak Komáromtól, jó pár napig nem lehetett rájuk számítani.

Július 1-jén a II. hadtest olyan értelmű parancsot kapott, hogy térjen vissza a Duna bal partjára, s a Vág és a Nádor-vonal között foglaljon védőállást.[78] Az utasítást valószínűleg csak a hadtest néhány egysége hajtotta végre, mert a hadtest zöme szerencsére a másnapi csata idején is a jobbparti sánctáborban volt.

Július 2-án kora reggel indult meg a közel kétszeres túlerőben lévő ellenség támadása. A Duna jobb partján fekvő elsáncolt táborban a II., III., VII. hadtestek tartózkodtak és a VIII. hadtest 4 zászlóalja. Ez utóbbiak az erődrendszer legnyugatibb pontját, a monostori sáncokat őrizték. A támadás megindulása után lovascsata bontakozott ki, s ennek során a III. hadtest lovasságát visszanyomta az ellenség, amelyet

76 A magyar csapatok hadműveletei ezután nagyrészt az egyes seregparancsnokok egymástól eltérő elképzeléseitől függtek. A kormány általi irányítás lehetetlenné vált, eluralkodott a kapkodás, a sokszor egymásnak ellentmondó utasítások kiadása. Az önálló seregparancsnokok pedig csak azoknak az utasításoknak engedelmeskedtek, amelyek egybevágtak saját elképzeléseikkel.

77 *Görgey*, Élmények 644. o.

78 HL 1848/49: 36/192. a.

követett a magyar csapatok általános visszahúzódása a sáncágyúk fedezete alá. Délre az ellenség elfoglalta Ószőnyt, s ezzel elvágta a magyar csapatok visszavonulási útját a Duna jobb partján. A legváltozatosabb helyzet azonban a magyar erők jobbszárnyán alakult ki, a monostori sáncoknál.

Itt Schlik altábornagy hadteste (a császári I. hadtest) nyomult előre, s a sáncok előtt a Reischach-dandár állt fel, röppentyűiből erősen tüzelve. A sáncokat védő 4 honvéd zászlóaljból kitörtek az ellenséges tüzérség elhallgattatására, de rövidesen visszaűzték őket, sőt a kibontakozó túlerejű (6 zászlóaljból álló) Reischach-dandár el is foglalta a sáncokat az ágyúkkal együtt.[79] Az előzött magyar csapatok rendetlen futással menekültek Újszőny felé, ahol a 48. honvéd zászlóalj tartalékban állt a II. hadtest néhány zászlóaljával.[80]

Ekkor érkezett Görgei a helyszínre, s miután a futó zászlóaljak azután sem álltak meg, hogy közéjük kartácsoltatott, a 48. honvéd zászlóaljhoz vágtatott és parancsot adott az elvesztett sáncok elleni rohamra. Néhány lelkesítő szó után a zászlóalj „Éljen a haza! Éljen a szabadság! Éljen Görgei!" kiáltásokkal rohamra indult, amellyel megkoronázta már addig is kiváló harci teljesítményét, és elnyerte a honvédsereg osztatlan elismerését.

Már a roham megindulása előtti percekben elkezdték lőni a zászlóaljat az elvesztett sánc ágyúi. Több halott és sebesült maradt a földön, de a zászlóalj az egyre erősebb tüzelés ellenére is rohamra indult, s percek alatt a sáncok elé ért. Mihálka így emlékezik a rohamra: „Itt a tömegből elszéledtünk, ki mint tudta, úgy fedezte magát a golyózápor ellen, a sánc megerősítésére odahordott téglarakások mellé vonva magunkat, s tüzelve mindig előrébb rohanva, egyik téglarakástól a másikig gyorsan. Midőn már a téglarakáson túl voltunk, nagy Éljen a haza! és Rajta! kiáltással megrohantuk az ágyúkat s azokat kezelő tüzéreket." A hatalmas termetű tüzérek az utolsó emberig védekeztek, de a vadászok már kevesebb ellenállást tanúsítottak. A sáncok előterében lévő szőlőároknál még próbáltak ellenállni, de a zászlóalj szuronyrohamát nem tudták kiállni, és menekültek az Ácsig terjedő erdőbe.[81] A roham során különösen kitüntette magát Szomjasy István főhadnagy és Tatár József hadnagy, akik embereik élén haladva törtek be a sáncba, s ott egy kőfal mögött védekező vadászcsapatot semmisítettek meg.[82]

A szabolcsiak rohama magával ragadta a II. hadtest többi zászlóalját is, és így az egész Reischach-dandárt sikerült megfutamítani, s beűzni az ácsi erdőbe. Időközben

79 *Breit*, III. k. 96–97. o. és *Rüstow*, II. k. 166. o. *Krasznay Péter* szerint a monostori sáncokban a 60. (a II. hadtestből) és a 70. (a VIII. hadtestből) honvéd zászlóaljak őrködtek, s meglepte őket a csendben közeledő császári dandár. – SzSzBmL XIII. 9. 2. f.

80 A „dommiguelek" és valószínűleg az 56. és 63. honvéd zászlóaljak álltak a 48. honvéd zászlóalj mellett tartalékban.

81 *Mihálka*, 150–154. o. *Krasznay* és *Borcsik* is részletesen beszámol a roham körülményeiről, más alakulatokhoz tartozó visszaemlékezők is elismeréssel írnak a zászlóalj rohamáról, így *Beniczky Alajos:* i. m. (a 63. honvéd zászlóalj tisztje), *Garzó Imre* (*Tiszatáj*, 1974. évf. 8. sz. 75. o.) és *Jalovics György* (Honvédek Könyve, II. k. 70. o.). Utóbbiak tüzérek voltak a II. hadtest állományában. A császári vadászok a 2. tábori vadász zászlóalj katonái voltak Sartori ezredes dandárából.

82 SzSzBmL IV. B. 103. 3. d. 20. t. A zászlóalj tábori naplójába írt bejegyzés Szomjasyt már századosnak jelzi, valójában ekkor még nem volt az, bár rangját később július 1-i ranggal kapja.

a kedvező helyzetet kihasználva Poeltenberg tábornok VII. hadteste is előretört, s az egyre jobban kibontakozó támadás lassan megközelítette a Concó patak vonalát, bár Schik egymás után 2 dandárát is bevetette az üldözés megállapítására. Ekkor Görgei utasítást adott Klapkának, hogy a balszárny csapataival foglalja vissza Ószőnyt. Hogy ehhez időt biztosítson számára, és ellenséges erőket vonjon el Ószőnytől, a jobbszárnyon és a centrumban további előrenyomulást rendelt el. Az összegyűjtött 24 lovasszázad élén személyesen vezetett rohamot az ellenséges vonalak ellen, miközben súlyosan megsebesült.

Haynau ekkor jött rá, hogy még nincs vége a csatának, bár délben, látva a magyarok visszahúzódását az elsáncolt táborba, s Ószőny feladását, már csapatai egy részével elhagyta a csatateret s pihenőre vonult. Késő délután újra megjelent, pihent csapataival, Schlik altábornagy pedig az orosz hadosztálytól kért súlyos helyzetbe került hadteste számára segítséget. Így sikerült megállítani a magyar jobbszárny előretörését, de ezalatt Leiningen tábornok véres harcban visszafoglalta Ószőnyt. Erről kora este értesült Görgei, s elrendelte a további támadások leállítását és visszarendelte a csapatokat.[83]

A 48. honvéd zászlóaljból Mikecz százada (a 6. század) túlságosan is előrenyomult, s a visszavonulás elrendelésével elvágatott a zászlóalj többi részétől. Heves csatározások után eltévedtek az erdőben, s csak nehezen tudtak a sötétben lejutni a Dunához, majd „folyásirányát a setétben beledobált papírdarabokkal kipuhatolván" a parton vonulva éjjel 11 óra után találták meg az előőrsön álló zászlóaljukat.[84]

A zászlóalj másnap is előőrsön állt, de élelmet nem kaptak a katonák. Így az előző napi csatában agyonlőtt lovak húsából főztek, míg végül a veressipkás 9. honvéd zászlóalj felváltotta őket. A 48. honvéd zászlóalj a monostori sáncok mögött táborozott le, hogy jól megérdemelt pihenőjét eltöltse.[85]

Itt kereste fel a zászlóaljat egy tiszti küldöttség, melynek élén Aschermann ezredes, várparancsnok állt. Görgei nevében köszöntötte a zászlóaljt, s dicsérte vitézségüket, „mellyel a zászlóalj magát a magyar hadsereg elsőrendű csapatává avatta", majd felolvasta a napiparancsot, miszerint a zászlóalj parancsnoka Rakovszky Samu őrnagy II. osztályú katonai érdemrenddel, a 48. honvéd zászlóalj zászlója a legénység tömeges hősiességének elismeréseképpen III. osztályúval lett kitüntetve. Emellett Rakovszkyt alezredessé léptették elő és hadosztályparancsnokká nevezték ki.[86]

83 *Rüstow*, II. k. 168–171. o. A győztes ütközet eredményeként rövid ideig még nyitva maradt az út a dél felé történő elvonulásra.

84 *Krasznay*, 2. f. Emlékei szerint ennél a századnál tartózkodott a zászlóaljtól már elvezényelt Apagyi Simon is (mint főhadnagy). *Borcsik* viszont Fényes Lászlót említi e században s ez a valószínűbb.

85 *Mihálka*, 155–156. o.

86 A parancs német nyelvű eredetije a Hadtörténeti Múzeum Kéziratos Emlékanyag gyűjteményében 0279/Em. lelt. sz. alatt, magyar nyelvű másolata SzSzBmL IV. B. 103. 3. d. 20. t. illetve *Krasznay* 2. f. nyomtatásban *Görgey*, Élmények III. k. 51–52. o.

Vom Armee Ober-Comando.

Tages-Befehl

am 4ten July 1849. Hauptquartier Comorn.

Am 2ten July l. J. marschirten die feindlichen Truppen-Abtheilungen bis mit allen vorhandenen Munitions-Gegenständen, Kanonen, Pferden, Bespannungen, Gepäck, Proviant-Vorräthen, Kriegs-Cassen, Militär-Effecten, Waffen, Montirungen, Ausrüstungen, Lazarethen, Spitälern, Kranken, Verwundeten, Reconvalescenten, Gefangenen, Geiseln, Civil-Beamten, Civil-Behörden, Civil-Cassen, Civil-Effecten, Civil-Archiven, Civil-Gegenständen, Civil-Personen, Civil-Familien, Civil-Equipagen, Civil-Pferden, Civil-Vorräthen, Civil-Montirungen, Civil-Ausrüstungen, Civil-Lazarethen, Civil-Spitälern, Civil-Kranken, Civil-Verwundeten, Civil-Reconvalescenten, Civil-Gefangenen, Civil-

Überhaupt war der 2te Juli wie bisher fast alle Schlachttage reich an Beispielen unerschütterlichen Muthes und kaltblütiger Todesverachtung. – Leider kann ich jetzt nur diejenigen nennen, die ich selbst zu sehen und namentlich zu kennen das Glück hatte, als: den Oberstlt. Salamon des 16ten, Rittmeister Vermes vom 2ten, Rittmeister Huszthy von 4ten, Rittmeister Schmidegg vom 3ten Huszaren Regt; – Hauptmann Stephan Görgei von 37ten honv. Baon; – Oberlt. Kornis vom 9ten huszaren Regt. Oberlt. Spüller von 2ten; Oberlt. Batthyány vom 9ten, Oberlt. Gálly von 4ten, – Oberlt. Radány vom 1ten Hussaren Regiment, Oberlt. Takáts von 16ten honv. Baon; – endlich, daß am 20ten v. M. das ganze 3te Armee Corps sich beispielvoll tapfer gehalten, und beim 2ten Armee Corps die Ordnung hauptsächlich durch die Tapferkeit des Majoren Rakovszky, Rittmeister Kempelen, und Hauptmann Nesbal von Don Miguel hergestellt worden, indem die Wiedereroberung des Dorfes Királyrév einzig allein diesen ihr Verdienst ist; – für die genannten Helden des 20ten v. und 2ten d. Monats – in solange selbe mit den Orden 3ten Classe geziert werden können – einem jeden besonders Tapferkeits Zeugnisse ausgefolgt. –

Oberlieutenant Hicke des 9ten hussaren Regts mit seinem Zug vom Acser Wald aus, als Streifpatrouille kommandirt war, und in der Nähe von Igmánd einen Munitionskarren und 7 ärarische Pferde dem Feinde abnahm, – belobe ich hiemit öffentlich; – desgleichen den Corporalen Ambrus, Gemeinen Michel Balázs Johann Mosy und Stephan Lukáts die – die ersten waren, welche diesen Munitionskarren in Besitzen nahmen. – Der Mannschaft werden als Belohnung 200 fl. Conv. Münze erfolgt. –

Auf den Vorschlag des 2ten Armee Corps werden bei dem 6ten Hussaren Regt in Anhoffnung der nach-

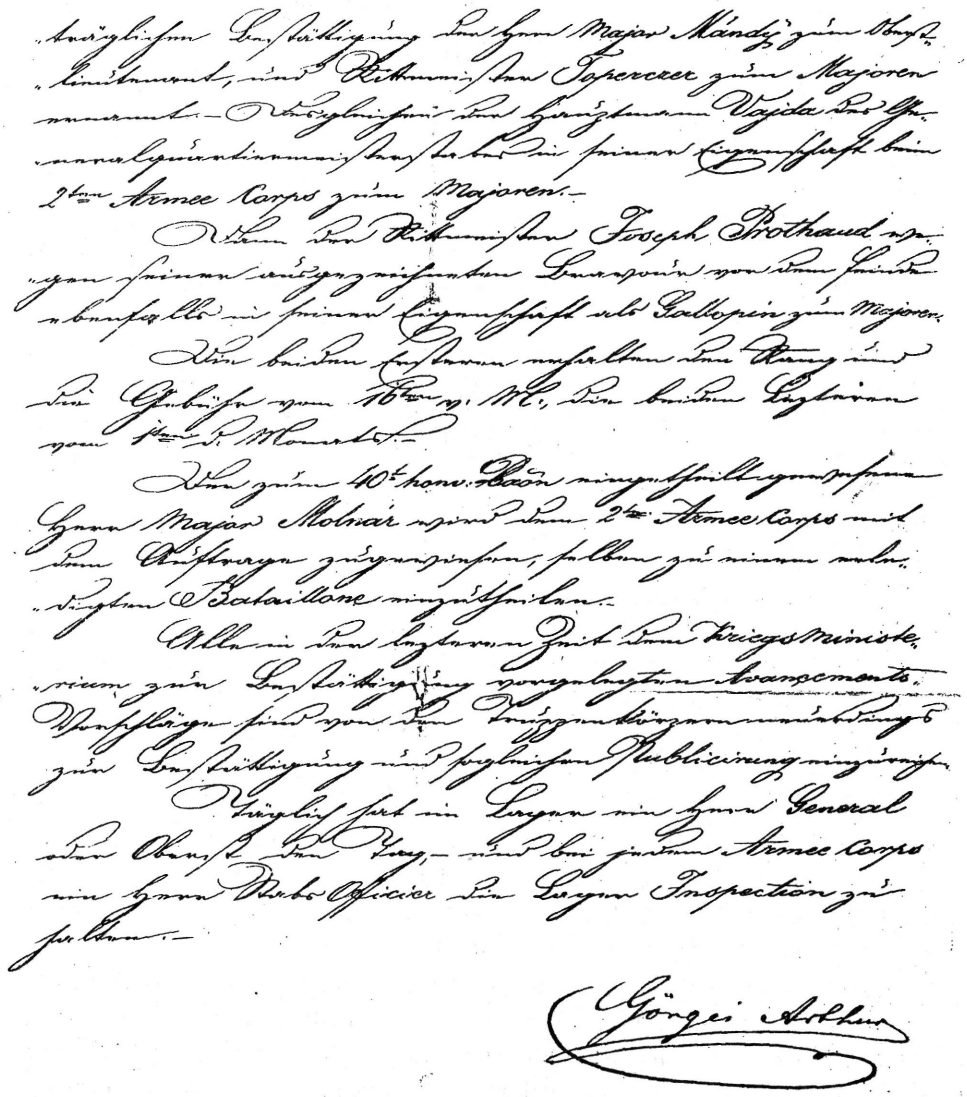

Görgei napiparancsa a 48. honvéd zászlóalj zászlóaljának és parancsnokának kitüntetéséről.
(Hadtörténeti Múzeum, Kéziratos emlékanyag gyűjtemény)

Ezután érdekes jelenetek következtek. A honvédek eredeti, és igen kifejező módon nyilvánították ki ragaszkodásukat parancsnokuk iránt. Rakovszky előléptetését úgy értelmezték, hogy ezzel szeretett parancsnokukat elválasztják tőlük. Emiatt „annyira felzúdultak, hogy sok idő került bele, míg meg lehetett velük értetni, hogy ezáltal nem veszítjük el hős vezérünket, mert az előléptetést csak azzal a feltétellel fogadja el, hogy a 48. zászlóalj, hadosztálya magját képezendi." – írta Krasznay Péter.[87] Rakovszky meghatódva köszönte meg katonái ragaszkodását, s kijelentette: „Vezérelni foglak (benneteket), hova a haza sorsa kívánja, s szent kötelességem parancsolja. Ha leróttuk tartozásainkat a hazának, ha megérem azt veletek, együtt visszavezetlek benneteket Szabolcsba, kedveseitek karjai közé".[88]

Még a nagy zajongás ideje alatt megérkezett egy másik küldöttség is, amely a 3. és 9. honvéd zászlóaljak képviselőiből állt. Kiss Ferenc 3. honvéd zászlóaljbeli főhadnagy szónokolt, amire Krasznay Péter így emlékezett: „Látni akarták színről-színre a testvérüket, ki a tegnapi csatában született, ugyanis eddig őket mint a harczi dicsőségben testvér zászlóaljakat ünnepelték, a magyar hadsereg elsőrendű bajnokaiként, a kik hadi érdem koszorúzott zászló alatt rohantak győzelemről győzelemre a legvéresebb csatákban. A tegnapi csatában egy harmadik testvér született a 48. zászlóaljban, amely mától fogva osztozik velük a harczi dicsőségben. Eljöttek tehát küldőik, a két zászlóalj nevében szívükre ölelni ezen ifjabb testvérüket." Ezután zászlóikat meghajtották a „Monostori hős", Rakovszky előtt, majd a három zászlót, mint testvéreket összeérintették. Böszörményi százados mondott köszönetet a rendkívüli megtiszteltetésért, s a zászlóalj nevében megígérte, hogy „minden alkalommal igyekezni fognak ezen nem várt, és még talán nem érdemelt szokatlanul nagy megtiszteltetést megérdemelni". A ceremóniák után az összetámasztott három csapatzászló körül hajnalig mulattak a honvédek.[89]

Rászolgált a dicsőségre a szabolcsi zászlóalj, és nagy véráldozatokat hozott azért. Mihálka úgy tudja, hogy a zászlóalj ekkorra már elvesztette eredeti legénységének több mint a harmadát.[90] Július 2-án nem tudjuk milyen veszteségek érték a zászlóalj legénységét, de nem lehettek túl nagyok, mert a roham rövid idő alatt teljes győzelmet hozott a magyar sereg jobbszárnyán.

Összesen 1500 fő volt a magyarok vesztesége, ennek nagyobb része Ószőny visszavételénél esett el. Azonban hiába voltak a nagy áldozatok, mert a hadsereg továbbra is Komáromban maradt. Időközben a kormány Görgeit elmozdította hadserege éléről, de ez élénk tiltakozást váltott ki a hadsereg tisztikarában, és a kormánynak nem volt ereje akaratát rájuk kényszeríteni, s július 5-én beleegyezett abba, hogy

87 SzSzBML XIII. 9. 2. f.

88 *Mihálka*, 157-158. o. Rakovszkyt annyira bálványozta a zászlóalj legénysége, hogy az a hit alakult ki, „mikor ő vezeti a zászlóaljat, akkor a golyó nem talál". Rakovszky is szerette katonáit, együtt evett, mulatott velük s betegsége ellenére az éjszakát is együtt töltötte a honvédekkel, gyakorta a szabad ég alatt egy szál köpenyen aludva. – SzSzBML XIII. 9. *(Krasznay Gábor* gyászbeszéde Rakovszky temetésén).

89 SzSzBML XIII. 9. 2. f.

90 Valójában ennél is nagyobb volt az eredeti legénység csökkenése, a létszámjelentések alapján valószínűnek tűnik, hogy a zászlóalj állományának kevesebb mint a fele volt már csak szabolcsi.

Görgei megtartsa a Komáromból Szeged felé levezetendő hadsereg parancsnokságát. Az életveszélyes sebbel fekvő Görgei háta mögött egyre erősebb mértéket öltöttek különböző csoportok intrikái, és a tábornokok között senki sem akadt, aki erélyes fellépéssel elindította volna a csapatokat a kijelölt összpontosítási körzet felé. Végül is Görgei időlegesen felépülve engedett, s elhatározta Komárom elhagyását a hadsereg nagyobbik részével, de úgy, hogy közben Haynaura is csapást akart mérni, s a Dunántúlon akart elvonulni Paks, vagy Baja felé.[91]

Tervének kedvezett, hogy időközben Komáromba érkezett a hadseregéhez tartozó valamennyi alakulat, de a létszámuk még így is elmaradt Haynau csapataiétól. Az erre vonatkozó július 8-i diszpozíció ismételten a II. hadtest feloszlatásával számolt, ugyanis a levonuló hadsereghez Rakovszky alezredes parancsnoksága alatt egy hadosztályt csatolt, amit a II. hadtest alakulataiból állítottak össze. Ide tartozott volna a 48. honvéd zászlóalj mellett a 25., az 56. és a 60. honvéd zászlóalj, valamint a „dommiguelek", a volt 39. sorgyalogezred 1. zászlóalja (ekkor már új hadrendi számot kapva a 114. honvéd zászlóalj). Ezenkívül egy utász osztály, egy vadász század és három üteg alkotta még a hadosztályt. A hadtest többi része a komáromi várőrségben maradt volna. Ez a hadosztály végül is csak néhány napig maradt ilyen összetételben, utoljára a július 11-i komáromi csatában, s a levonuló hadsereg nélküle indult el.[92]

A csatát 11-én magyar részről Klapka tábornok irányította, mert Görgei még ekkor is szolgálatképtelen volt. A hadművelet terve, és a csapatok irányítása nem felelt meg a sikeres áttörés követelményeinek. A magyar hadvezetés sehol nem tudott, de nem is törekedett döntő erőfölény kialakítására valamelyik ponton, ahol az áttörést végrehajthatták volna.[93]

A csatát az Aschermann Ferenc ezredes parancsnoksága alatt összeállított hadtest kezdte 11 órakor. Janik János ezredes (VIII. hadtest) és Rakovszky (kombinált hadosztály a II. hadtest alakulataiból) hadosztályai törtek ki a sánctáborból Monostor térségében, és a Duna partján. Feladatuk az ellenség elűzése volt az ácsi erdőből, majd állást kellett foglalniuk a Concó vonalánál. Poeltenberg VII. hadtestének Ács felé kellett előretörni, támogatva Aschermann előnyomulását. Pikéty Ágoston tábornok lovasságának Herkálypusztát kellett elfoglalnia. A fő feladat a III. hadtestre hárult, de Leiningen tábornok erői az áttöréshez Nagyigmándnál elégtelenek voltak. Támadását az I. hadtestnek kellett volna támogatnia, s egyúttal Mócsát megszállni. A csata végül a magyar csapatok vereségével végződött. 1500 embert veszítve kénytelenek voltak a kiindulási állásaikba visszatérni.[94]

91 *Rüstow,* II. k. 185. o.

92 *Hermann Róbert:* Az 56. honvéd zászlóalj története (in: A szabadságharc zalai honvédei 1848–1894. Zalaegerszeg, 1992.) 243. o.

93 Magyarország hadtörténete (főszerk.: *Liptai Ervin*) Budapest, 1984. *Bona Gábor* szerint még ekkor is döntő csatát akart a magyar hadsereg vívni, s nem áttörésről volt szó.

94 *Rüstow,* II. k. 185-192. o. A vereség oka szerinte Klapka erélytelen vezetése volt, valamint az, hogy Nagysándor és Pikéty tábornok nem tudták feladatukat teljesíteni.

A 48. honvéd zászlóalj Rakovszky hadosztályával sikeresen nyomult előre, de az erdőben frissen épített sáncok fogadták őket. A zászlóalj rohammal bevette ugyan a Duna felé eső „két redoutot",[95] de rövidesen vissza kellett vonulni az egész kombinált hadtestnek, mert Schlik egész hadtestét mozgósítva túlerővel ellentámadásba kezdett. A zászlóalj az újszőnyi szőlőkig vonult vissza, ahol Rakovszky alezredes az élre állva újra előnyomulásra vezette. A hadosztály többi része (ekkor Kászonyi ezredes vezetése alatt) azonban nem tudta követni a kialakuló magyar ellentámadást, így balról császári csapatok kerültek a 48. honvéd zászlóalj oldalába. A Duna magas partja alatt is észrevétlenül ellenséges erők kerültek a zászlóalj hátába, és rövidesen elvágták visszavonulási útját. Böszörményi századát fordították vissza, hogy áttörésével utat nyisson, míg a zászlóalj többi része kört képezve, lépésről lépésre „folyton csatározva, az ellenség folytonos tüzelése között" hátrált. Az erdőszéli osztrák ágyúk kartáccsal kezdték lőni a honvédeket, s ennek során megsebesült az új zászlóaljparancsnok, Mikecz Tamás őrnagy[96] és Krasznay Gábor százados is. Sok embert veszített az alakulat és még a zászló is veszélybe került. Egy cserjés mögül császári gyalogosok támadtak a zászlótartó Sörley Endrére, s a combján megsebesítették. A zászlótartó azonban nem engedte el zászlaját, s mivel már közeledett a honvédek segítsége, ellenfelei le akarták tépni a zászlót rúdjáról, de csak a takaróját sikerült. Jármy János főhadnagy mentette ki néhány katonájával a zászlót az ellenség közül, s a súlyosan sebesült zászlótartót a hátukon vitték magukkal a honvédek.[97]

Az újszőnyi szőlőknél sikerült csatlakozni a hadosztály zöméhez, s itt fedett állásból a háromfontos üteg támogatásával feltartóztatták a császári gyalogságot, akik rövidesen visszavonultak. Itt tartózkodtak másnap is a zászlóalj katonái, s ekkor botozták meg azt a 23 újoncot, akik a kartácstűztől megriadva elfutottak, s elbújtak a leégett újszőnyi házak között.[98]

A csata végleg meghiúsította Görgei terveit és kénytelen volt a Duna bal partján, Vác irányába megkezdeni az elvonulást. Komáromban, Klapka tábornok parancsnoksága alatt, a II. és a VIII. hadtest maradt. Még Görgei elindulása előtt 3000 újonc érkezett a várba, ezekből a nagyon megfogyatkozott 48. honvéd zászlóalj létszámát is növelhették. A július 21-i létszámot alapul véve s elfogadva Mihálka adatát a 150 fős június végi kiegészítésről mintegy 300 újoncal egészíthették ki az alakulatot. Görgei utolsó csapatai július 13-án hagyták el Komáromot, és a 18 ezer főnyi várőrség végleg magára maradt.[99]

95 *Krasznay*, 2. f. *Mihálka* ellenben úgy tudja, hogy nem sikerült bevenni a sáncokat, bár többször is rohamozták őket, nagy veszteségeket szenvedne.

96 Mikecz Tamást július 7-én (július 1-i ranggal) nevezték ki őrnaggyá. Az addig általa vezényelt 6. századot Kállay Ferenc százados vette át, míg az ő helyébe Aranyos János került (századosi kinevezése július 7-én kelt 1-i ranggal). Új számvevő segéd is érkezett a zászlóaljhoz, Helmer János, akit hadnagyi ranggal neveztek ki másodrendű számvevő segéddé – *Közlöny*, 1849/141. sz. (jún. 26.)

97 *Krasznay*, 2. f.

98 *Krasznay* szerint a román nemzetiségű újoncokról van szó.

99 *Szinnyei József:* Komárom 1848–49-ben (Napló-jegyzetek). Budapest, 1887. (a továbbiakban: *Szinnyei)* 222. o. A zászlóalj kiegészítése valószínűleg több részletben történt, erre utal *Krasznay* közlése is. Az újoncok egy része ekkor is román nemzetiségű volt.

A zászlóalj Komárom védelmében (1849. július 13 – október 3.)

Klapka július közepét a csapatok megerősítésére és a védelem szervezetének kiépítésére használta fel. Újoncokat osztottak be a leginkább megfogyatkozott zászlóaljakba. Ennek során a 48. honvéd zászlóalj 62 román újoncot kapott Kraszna és Zaránd megyékből. Néhány somogyi is került ekkor a zászlóaljba. A 10. honvéd zászlóalj néhány szabolcsi honvéde is ide került, mert a Kmety-hadosztályhoz tartozó zászlóalj egyik századát június végén elvágták alakulatától a támadó császáriak, s azok így Komáromba kerültek.[100]

A 48. honvéd zászlóalj több tisztjét más alakulathoz vezényelték. Hunyadi Ferenc százados július 17-én őrnagy lett, és átvette a 61. honvéd zászlóalj parancsnokságát.[101] Helyébe századosnak Szomjasy István főhadnagyot nevezték ki. Fényes László főhadnagy századossá előlépve az 52. honvéd zászlóaljhoz került.[102] Mikecz Tamás helyébe a 6. század parancsnokaként Kállay Ferenc százados lépett, aki már korábban visszatért a zászlóaljhoz, a század főhadnagya Borcsik Salamon lett.[103] Az üres hadnagyi helyekre Liptai (Lipthay) András 25. honvéd zászlóaljbeli altisztet valamint Kövér István és Kövér Joachim 10. honvéd zászlóaljbeli altiszteket nevezték ki. Mindhárman szabolcsi nemesi családok fiai voltak.[104]

A honvédeket a táborban sátrakban helyezték el. Hadosztályonként egész kis sátorvárosokat létesítettek. A 48. honvéd zászlóalj a monostori sáncok mögött volt elhelyezve, minden szakasz külön sátorban. A századok 4-4 tisztjének 1-1 kisebb méretű közös sátra volt, 1 nagy sátor pedig az őrnagy és a zászlóaljiroda elhelyezését biztosította. Napközben gyakorlatokkal foglalkoztak, délelőtt szakaszonként, délután századonként folyt a sáncvédelem oktatása. Időnként Rakovszky vezényletével az egész hadosztály gyakorlatot tartott, s a szabolcsiak ezt szerették a legjobban. Rakovszky Újszőny egyik nagyjából épen maradt házában rendezte be hadosztálya parancsnokságát. Egyik szobájában a 48. zászlóalj tisztikara számára ebédlőt rendeztetett be, ahol rendes szakácsnők főztek, és többször megfordult Klapka tábornok is. A tisztikar jó hangulatú mulatságokat is rendezett, amiben különösen Jármy főhadnagy és a zászlóalj főorvosa, Lővi doktor járt élen.[105]

100 *Mihálka,* 170. o. és *Krasznay,* 2. f.

101 A napiparancs a *Komáromi Lapok* 62. sz.-ban jelent meg, közli *Szinnyei,* 396. o. A kinevezés július 16-i ranggal volt érvényes – HL 1848/49: Hírlapok és segédletek 32. k. A 61. honvéd zászlóalj zömében somogyiakból állt és a II. hadtestbe tartozott.

102 A parancs július 23-án jelent meg, s 16-i ranggal volt érvényes – *Szinnyei,* 399. o. Július 20-án az addig 4 századból álló zászlóaljhoz még 2 századot szerveztek a komáromi újonctelep katonáiból, s Fényes az egyik újonc századot vette át. Ugyanitt volt százados a 48. honvéd zászlóaljból már korábban áthelyezett Kralovánszky László is.

103 Borcsik Fényes László helyét vette át a 6. században, bár hivatalosan csak szeptember 8-án jelent meg az előléptetése. Ő maga szeptember 11-ét jelöli meg előléptetése dátumaként, ellenben *Mihálka* (a századában szolgált) és *Krasznay* is főhadnagynak tudja már júliusban Borcsikot.

104 A zászlóaljnál – nem számítva a beteg Hrabovszky helyét – 1 főhadnagy és 4 hadnagy helye üres volt. Nagy valószínűséggel ezeket betöltötte a zászlóalj parancsnoka, csak az utólagos jóváhagyás késett szeptember 8-ig. *Krasznay* például erre az időre teszi a 3 hadnagy kinevezését. A Kövér testvérek a 10. honvéd zászlóalj Komáromba szorult századához tartoztak. Joachim hadnagyi kinevezését egyébként egyetlen más forrás sem erősíti meg.

105 A zászlóalj hétköznapjaira Komáromban *Krasznay,* 2. f. és *Mihálka,* 170-174. o.

A Komáromban maradt hadsereg hadrendjét még július 13-án megszerkesztették. Eszerint 5 gyalogos hadosztályra és 1 lovas hadosztályra tagolták. A II. hadtest, továbbra is Kászonyi ezredes parancsnoksága alatt, 2 hadosztályból állt, ennek egyikét vezényelte Rakovszky Samu alezredes. A 48. honvéd zászlóalj mellett a 25., 52., 56., és 114. („dommiguel") honvéd zászlóaljak, valamint Mezei százados gyalogütege alkották.[106] A július 21-i hadrend szerint 3586 főből állt a hadosztály, s ennek létszámát tekintve is legerősebb egysége a 48. honvéd zászlóalj volt, 875 emberrel.[107] Így tehát a zászlóalj a létszámkiegészítés folytán előző havi létszámát közel megduplázta. Legénységének szabolcsi jellege ezáltal háttérbe szorult, s mi több, jelentős volt a román nemzetiségű katonái aránya. A tisztikar azonban továbbra is döntően a szabolcsi középnemesi réteg képviselőiből állt, hiszen még a más alakulattól oda került tisztek is szabolcsiak voltak.

Az ellenség különösebben nem háborgatta a komáromi hadsereget. Egy-két meglepetésszerű támadást indítottak, de az őrszemek résen voltak és már az ágyútüzeléstől meghátráltak a támadók. Július 23-án elvonult a császári I. hadtest is és csak Csorich altábornagy 12 ezer fős II. hadteste maradt Komárom alatt.

Július 25-én egy huszárportya zsákmányából kiderült, hogy milyen az ellenség létszáma, ugyanis sikerült megszerezni az ostromzároló császári erők diszlokációját. Klapka elhatározta az ostromzár szétzúzását. A haditervet a hadsereg vezérkari főnökével, Szilányi Péter őrnaggyal dolgozták ki. Eszerint először a Duna bal partját szabadították fel.[108]

Erre július 30-án került sor, s a Rakovszky-hadosztály 3 zászlóalja is részt vett benne az ágyúüteggel és 3 század huszárral. A 48. mellett a 25. és a „dommiguel" zászlóalj vett részt a hadműveletben a hadosztályból. Feladatuk az volt, hogy az ellenség hátába kerülve segítsék a szemből támadó Kosztolányi ezredes csapatait.[109]

Rakovszky csapatai hajnali 4 órakor indultak Komáromból, a Duna mellett Izsáig mentek, majd Kurtakeszinél keltek át a Zsitván, és megtámadták a falut. Az ellenség sebesen hátrált, nyomában Rakovszky csapataival, akik a faluban néhány foglyot ejtettek. Szentpéteren keresztül nyomultak előre ezután, de mivel Kosztolányi hamarabb megkezdte előnyomulását, az ellenség előtt feltárult a magyarok terve, és néhány száz fős veszteség árán vissza tudtak vonulni. A magyar csapatok Szentpéter után állították le az üldözést, majd visszatértek a falu alá, ahol este letáboroztak.[110] Másnap egyesült a két hadoszlop, és augusztus 2-án visszatértek Komáromba,[111] ahol Rakovszky megkapta a jobb parti hadműveletekre vonatkozó utasításokat.

106 HL 1848/49: 31/1. (Opreation Journal der unter den Befehlen des Generalen Klapka vereinigten 7-ten und 8-ten Armee Corps angefangen den 1-te Juni 1849) Az irat július 13-tól a II. hadtestre vonatkozó utasításokat is tartalmazza.

107 OL 1848/49. Görgey nemzetség levéltára P. 295. B/47.

108 Már július 26-án végrehajtott Kosztolányi hadosztálya egy kisebb vállalkozást, aminek során kiderült hogy a zsákmányul ejtett diszlokáció adatai nem megtévesztőek, s Tatán jelentős hadizsákmányt s 65 foglyot (köztük 9 tiszt) ejtettek – OL 1848/49. R. 295. 1. cs. 3. t.

109 A két hadoszlop feladata az ellenfél Érsekújvár felé való elűzése volt, egymással szoros együttműködésben – HL 1848/49: 31/1. és *Szinnyei,* 233. o.

110 *Mihálka,* 176. o. és *Krasznay,* 2. f.

111 *Szinnyei,* 187-188. o.

A Duna jobb partján augusztus 3-án zúzták szét az ostromzárat. A 48. honvéd zászlóalj újra a hadművelet kezdetétől részt vett az akcióban. Rakovszky hadosztályának rendkívül összetett volt a feladata. Meg kellett semmisítenie Almásnál az ellenség hadállását, majd délnyugati irányban hatalmas kerülőt téve csatlakozni Kosztolányi és Krivácsy hadoszlopaihoz (akinek Mócsát kell addig bevenni), és Aschermann ezredes parancsnoksága alatt a Mócsa–Csém–Ács vonalon lévő ellenséges erőket kellett felgöngyölíteni. A Concó torkolata volt a végcél, hogy ezzel elvágják az ellenséges visszavonulás útját. Ezalatt Janik és Bátori-Schulcz csapatainak az ácsi erdőnél kellett döntésre vinni a csatát.[112] Rakovszky csapataival ment a megkerülő oszlopok parancsnoka Aschermann ezredes is, amikor éjjel 1 órakor megindultak a Csillag-erőd mellől. A 25. honvéd zászlóalj haladt elől, s Almás előtt sikerült meglepnie az ellenség előőrseit. A faluba betörve azonban erős ellenállásra talált, s heves puska- és kartácstűzbe kerülve behúzódtak a házak közé. Parancsnokuk is megsebesült, és Aschermann bíztatására sem voltak hajlandók előrenyomulni. Ekkor Ra-kovszky három részre osztotta a 48. honvéd zászlóaljat. Az úton az 1., 2. század, a Dunaparton a 3., 4., a szőlőhegyen át az 5., 6. század nyomult előre. Az egyes oszlopok előcsapatait Jármy Ferenc,[113] Krasznay Péter hadnagy és Borcsik főhadnagy vezette. Az ellenség, látva megkerülését engedett, és gyors visszavonulásba kezdett Neszmély felé. A zászlóalj egy része követte őket és sikerült 3 ágyút elfoglalniuk a már menekülő ellenségtől. Neszmélybe is bevonultak, de azonnal vissza kellett térniük, mert feladatuk nagyobb része még hátra volt.

Naszályon át Mócsára mentek, s a falutól délre fekvő magaslatokról látták, amint a Mócsáról kimenekült csapatokat a magyar csapatok körbezárták. 6 tiszt és 200 közlegény esett itt fogságba, akiket azonnal Komáromba kísértek.[114] Itt egyesült Rakovszky, Krivácsy és Kosztolányi hadoszlopa és egy nagyobb pihenőt tartottak.[115] 10 órakor indultak el újra a csapatok. Csém és Igmánd között a 48. honvéd zászlóaljat előre küldték az ellenséges állások megkerülésére, mire azok hanyatthomlok menekültek, rengeteg hadianyagot hátrahagyva.[116]

Ezalatt Klapka már nem győzte kivárni Aschermann csapatainak megjelenését és támadásba dobta Bátori-Schulcz csapatait a Herkálypuszta és Csém közötti igen erős

112 Uo. és HL 1848/49: 31/1. Eszerint a 25., 48., 56., 108. honvéd zászlóaljak, 2 ágyúüteg és 1 osztály huszár alkotta a hadoszlopot.

113 Kinevezésének hivatalos jóváhagyására eddig nem sikerült rábukkannunk, de biztosan szerepelt a tisztikarban, *Krasznay* mellett *Borcsik* is említi.

114 Krasznay szerint az 52. és 56. honvéd zászlóaljak hajtották végre az akciót, az Operation Journal ellenben megadta a hadoszlopok összetételét, s az 52. honvéd zászlóalj egyiknél sem szerepel, tehát valószínűleg a sánctáborban maradt.

115 Nem igazán érthető miért, hiszen a gyorsaság volt a haditervben a legfőbb szempont. Talán a csapatok fáradtsága tette szükségessé, hiszen a 48. és a 25. honvéd zászlóaljak előző este érkeztek vissza Komáromba mintegy 15 km-es menetelés után, s csak keveset pihenhettek az éjszakai indulás miatt. *Mihálka* megjegyzi, hogy a menetelés közben is többen aludva „orra buktak". Emellett aznap már további 20 km és egy ütközet volt a honvédek háta mögött. *Krasznay* mit sem tud a pihenésről sőt megjegyzi „egész nap a kidűlésig siettünk."

116 *Krasznay*, 2. f. és *Mihálka*, 177-183. o.

ellenséges sáncok ellen, Janik csapatai pedig az ácsi erdőben kezdték meg az előnyomulást.[117] Klapka joggal tartott attól, hogy ha sokáig vár a bekerítő hadoszlopra, az ellenséges erők rendezetten tudnak visszavonulni, s a pompás bekerítő hadművelet dugába dől. Délután 5 óra felé értek Aschermann csapatai egy vonalba Bátori-Schulcz csapataival, s ekkor tört meg a sáncokat védő császári katonák ereje. Az ellenség ezután már sehol sem állt ellen, pánikszerű meneküléssel igyekezett a lovadi híd felé, ágyúkat, s nagy mennyiségű felszerelést hagyva táborában. Az utolsó pillanatban ugyan, de sikerült a császári erőknek kibújniuk a bezáruló gyűrűből.

A 48. honvéd zászlóalj a gönyűi út mellett levő kocsma kőfallal kerített udvarára vonult, hogy egy közeli dombon felállított üteg fedezetéül szolgáljon. Élén tűzpárbaj alakult ki a Duna ellentétes partjain álló ágyúütegek között. Az ellenség célja ezzel az volt, hogy időt nyerjenek a hajókon és a parton lévő élelmiszer és hadianyag elszállítására, de a Nádor-vonalból is kitörnek a honvédek, és a császáriaknak rövidesen a Duna túlsó partjáról is menekülniük kellett.[118]

Hatalmas győzelmet aratott ezen a napon a honvédsereg, teljesen szétverte a császári II. hadtestet, és elvágta Haynau utánpótlási vonalait. A császári seregek gyors ütemben vonultak vissza Győr és Pozsony felé. De a győzelem, a szabadságharc utolsó győzelme túl későn jött. Kossuth Vidinben, emigrációban, Görgei Nagyváradon, fogságban értesült róla, így a szabadságharc utolsó napjaira nem tudott befolyást gyakorolni. Augusztus első 10 napjában azonban (utoljára a szabadságharc folyamán) nagy kapkodást okozott Bécsben.

A császáriak vesztesége 300 halott és sebesült, több, mint 1000 fogoly. A magyar veszteség 80 halott, 130 sebesült volt.[119] Jelentős volt a hadizsákmány is: 30 ágyú, 36 lőszeres szekér, 3600 lőfegyver, 700 q lőpor, 2750 vágómarha, 804 hízott sertés, és rengeteg, hajókon talált élelmiszer.[120]

Késő este, a tüzelés csillapodásakor a 48. honvéd zászlóalj katonái lementek a partra, ahol először csak kétszersültet találtak, és pálinkát. A kimerült katonák az egész napi éhezés után nekiestek az ételnek, s azt pálinkában megpuhítvaették. Krasznay szavaival élve „leette magát" a zászlóalj, de tehették, mert az ellenség „vissza se nézett". A honvédek hamarosan feledték a fáradalmaikat és a sebeket, s „bokájokat, tenyeröket összeverték s danoltak, és ha a Duna közbe nem veti magát, az ellenséget újult erővel rohanták volna meg."[121]

A zászlóalj vesztesége Krasznay szerint 30 halott, 49 sebesült volt, bár nem derül ki világosan hogy ez alatt alakulata, vagy az összes csapatok veszteségét érti-e. Az előbbi túl soknak tűnik (az összes veszteség ismeretében), az utóbbi túl kevésnek.[122]

117 *Szinnyei*, 235-237. o.

118 *Mihálka*, 184-185. o.

119 *Breit*, III. k. 331. *Mihálka* 1000 halott és sebesült, több mint 1000 fogoly, *Krasznay* 470 halott, 1300 fogoly (köztük 48 tiszt) elvesztését tudja az ellenség részéről.

120 *Krasznay* 2. f.

121 *Mihálka*, 185. o.

122 A zászlóalj utolsó ismert létszáma az augusztus 2-i hadrendben található, ez 821 fő, 54 emberrel kevesebb, mint július 21-én. Ez a csökkenés azonban még a jobb part felszabadítása előtt következett be, így csak a bal parti hadműveletek veszteségének tudható be. Utóbbiról a források többsége állítja, hogy az alig okozott magyar veszteséget.

Augusztus 5-én indultak meg a csapatok Győr felé. Klapka átszervezte hadseregét, s egy „mozgó" hadtestet Aschermann, egy „várőrségi" hadtestet Kászonyi vezetésével hozott létre. Rakovszky hadosztálya (s vele a 48. honvéd zászlóalj) a „mozgó" hadtestbe került.[123]

A 48. honvéd zászlóalj Szentjánosnál táborozott le 5-én, majd 6-án este 11 órára vonult be Győrbe, ahol a Bástya utcában szállásolták el a legénységet. A lakosság szívesen fogadta a honvédeket, de a reménytelenség már érezhető volt rajtuk.[124] A hangulat emelésére augusztus 8-án Győrben ünnepélyes keretek között tüntették ki a zászlóalj csapatzászlóját, és volt parancsnokát, Rakovszky alezredest. Krasznay részletesen leírta az eseményt:

„Délelőtt 9 órakor kivezényelték a zászlóaljunkból a 3. század 4. és a 4. század 1. szakaszát. Az elsőnek balszárnyán én, a másiknak jobbszárnyán Propper Móric hadnagy, közöttünk a zászlót hozta Sörley Károly (helyesebben Endre) zászlótartó, elől pedig Böszörményi László vezényelt, a ki, minthogy a sátor közelében a helyszűke miatt a két szakasznak helye nem volt, azokat vissza vezette, és csak mi maradtunk a zászlóőrségen. Ugyan ily módon hozatott oda a 15. zászlóalj zászlója és velünk szemben állíttatott fel. Felvonult még oda 3 Württemberg huszár altiszt és egy tiszt és két altiszt a 15. zászlóaljból, akik egy félkör alakba állottak fel szembe a sátorral, a félkör két sátor felőli végét Rakovszky és Kosztolányi ezredes zárták be. Így felállva végighallgattunk egy fiatal pap által mondott rövid, de igen szép alkalmi beszédet. Akkor Klapka tábornok két segédjével a félkör közepére állván igen szép hazafias beszéd után felolvastatta Görgey július 3-i napiparancsát, meghirdette az egyik segédje által egy díszes terítékű tálczán tartott katonai érdemjelek kiosztását. Első helyen Rakovszky Sámuelt... a II. számú érdemjellel díszítette fel, azt azzal a jelmondattal tűzte a mellére, hogy megérdemléd szeretett bajtársam, hogy egyúttal az I. számú érdemjelet is hős szíved fölé tűzzem, de biztosan tudom, hogy legközelebbi alkalommal megint érdemet szerzesz reá, akkor azután nem tudnám mivel jutalmazni páratlan vitézséged melyet azután az oda sereglett sokezernyi városi és vidéki lakosság éljenzései követtek. Onnét az éljenzés megszűntével zászlónk elé lépett, és a nagyközönséghez fordulva harsány hangon kijelentette, hogy amint a felolvasott napiparancs is bizonyítja, ez a legdicsőségesebb zászló, ha nem akarja a sors megadni a győzelmet, kivívja azt a 48. zászlóalj. Erre valóban megható jelenet következett: amint az érdemjel feltűzése végett a zászlót lehajtottuk, és én a lobogóját kiterjesztettem, ahol Klapka azt mondva, hogy ehhez a legnagyobb lyukhoz tűzöm az érdemjelt, azt feltűzte, a közönség közül a legdíszesebben öltözött előkelő hölgyek tolakodtak a közelébe, és a nagy terjedelmű lobogót virágokkal borították el, és úgy csókolták a

123 HL 1848/49: 44/354. 45/18. c. és 51/69. A hadosztályba tartozott még a 25., 56., és 114. honvéd zászlóalj, egy huszárosztály a Württemberg-huszároktól, valamint a hatfontos lovasüteg. A hadtesthez tartozott még két másik hadosztály (a korábbi VIII. hadtestből) és egy „száguldó különítmény."

124 *Miháłka*, 193. o. és *Szinnyei*, 237. és 241. o.

zászlót, sőt egy pár azt hiszem eltévedt csók az én zászlót kiterjesztő kezemet is érte."[125]

Ugyanekkor kihirdették Rakovszky alezredes ezredesi kinevezését is, a zászlóaljnak „különösen vitéz maguktartásáért a haza nevében legforróbb köszönet nyílváníttatik" s végül külön köszönetet nyilvánított Klapka a zászlóalj parancsnokának Mikecz őrnagynak és Böszörményi századosnak az augusztus 3-i csatában tanúsított helytállásukért.[126]

Klapka nagyszabású hadműveletet tervezett a továbbiakban. Haderejének súlypontját Győrbe helyezte, de emellett gyakorlatilag a Dunántúl északi részét a magyar csapatok ellenőrzése alá helyezte. A mellé rendelt kormánybiztossal Újházy Lászlóval közösen elrendelte a felszabadított területeken az újoncozást, s néhány napon belül közel 6000 újonc vonult be Komáromba, akikből 5 új zászlóaljat szervezve felállították a hadsereg hatodik gyalogos hadosztályát.[127] Klapka Moson és Pozsony felé kisebb méretű elterelő hadműveletet kívánt indítani, s fő erőivel Stájerországba akart betörni.[128] Ennek előkészítésére Rakovszky hadosztályát indították Pápa felé útnak. Előcsapatát a 48. és a 25. honvéd zászlóaljak alkották. Augusztus 9-én indultak el és Téten szállásoltak be. Tovább azonban nem jutottak.[129] Augusztus 11-én leállították a hadművelet előkészületeit. Ezen a napon érkezett Győrbe Almásy Pál (a képviselőház volt elnöke), aki a sorozatos vereségek hírét hozta, s azt, hogy Haynau csapataiból egy erős hadoszlop visszafordult a komáromi csata hírére, s már Pesten van. Emiatt Klapka 12-én kiadta a Komáromba való visszavonulásra a parancsot, s 13-án már 1 huszárszázad kivételével elhagyták Győrt a magyar csapatok.[130]

A 48. honvéd zászlóalj még augusztus 11-én visszafordult Győrbe,[131] de az alakulat egy része Téten maradt, s csak 16-án indult vissza Komáromba, s Szentmártonon, Mezőőrsön át 18-án érkezett meg a jobbparti sánctáborba, mint a visszahúzódó csapatok utóvéde.[132]. A hadosztály több része ezalatt Ácsnál fedezte nyugat felől a többi egységek nyugodt bevonulását Komáromba. Ezalatt a bécsi hadvezetés rendkívüli erőfeszítéseket tett a határozottan fenyegető helyzet kezelésére. A Bécs térségében gyülekező I. tartalék hadtestet azonnal a szétvert s csak nehezen rendeződő II. hadtest támogatására küldték Magyaróvárra. Ezzel a létszámok nagyjából kiegyenlítették egymást, a császáriak viszont néhány napon belül Komárom alá vonhatták a II. tartalék hadtestet és Haynau még ezt megelőzően visszafordította Jablonowski vezérőrnagy megerősített dandárát.

125 *Krasznay*, 2. f.

126 Hivatalosan az augusztus 9-i napiparancsban jelent meg, közli: *Szinnyei*, 240-241. o.

127 Ez is arra mutat, hogy helyes volt Görgeinek az a terve, hogy még a jelentős kihasználatlan erőkkel bíró Dunántúlon vívja meg a magyar csapatok Komárom környéki összpontosítása után a döntő ütközetet a császári főssereggel. Az újoncozásról szóló rendeletet már augusztus 5-én kiadták, a május 18-i, a népfölkelésről szóló kormányrendelet alapján – *Szinnyei*, 238. és 241. o.

128 *Rüstow*, II. k. 419. o. és *Szinnyei*, 255. o.

129 *Krasznay* szerint a hadosztály többi része még bevonult másnap Pápára.

130 *Szinnyei*, 255. o.

131 *Borcsik*, 21. o. és *Mihálka*, 198. o.

132 *Krasznay*, 2. f. és *Szinnyei*, 257. o.

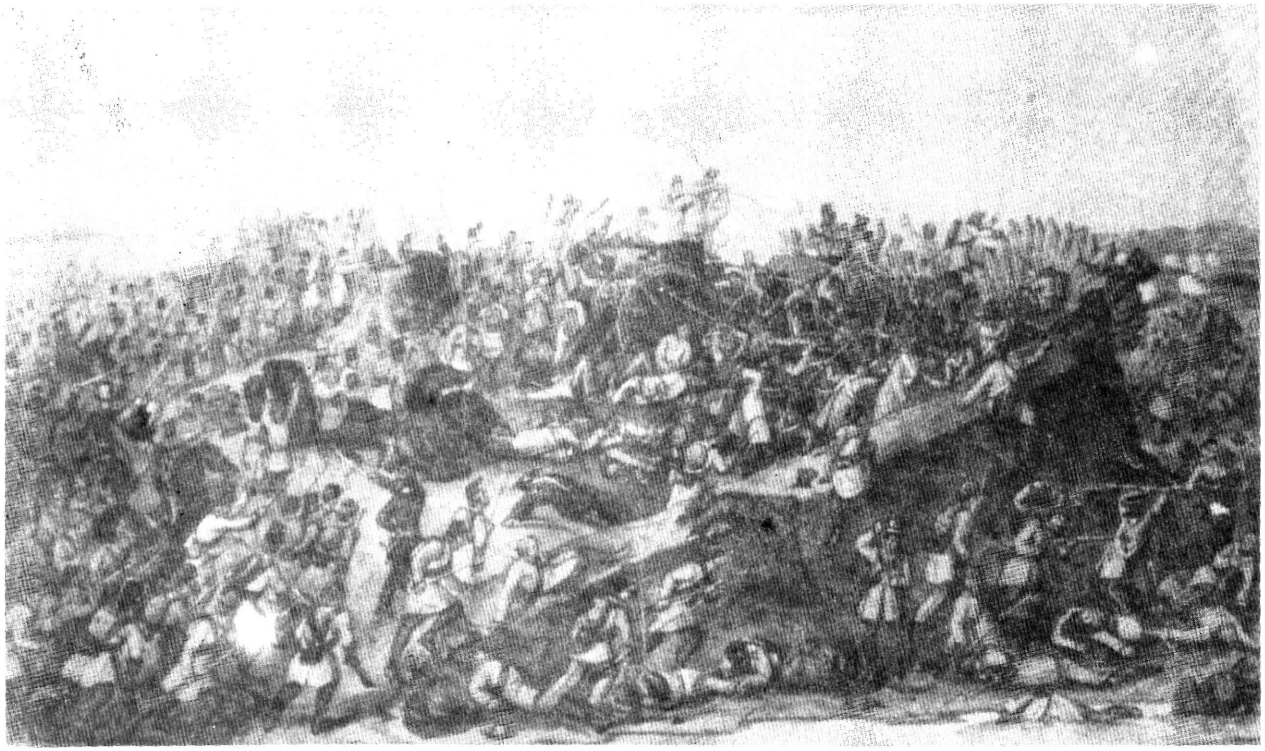

A 48. honvéd zászlóalj rohama a monostori sáncoknál 1849. július 2-án.
(Akvarellmásolat Than Mór festményéről, Hadtörténeti Múzeum.)

Augusztus 19-án zárták újra körül Komáromot, egyelőre meglehetősen tág ostromgyűrűt vonva köré, s még aznap felszólították a feltétel nélküli kapitulációra, hivatkozva Görgei fegyverletételére. Ezt ekkor már a Világosról menekült honvédtisztek is megerősítették. A kapitulációt visszautasította Klapka, de orosz közvetítéssel augusztus 21-én 14 napra fegyverszünetet kötöttek.

Az egyszerű honvédeket mint derült égből a villámcsapás érte a világosi fegyverletétel híre, hiszen néhány nappal ezelőtt előlük futott fejvesztetten egy egész császári hadtest. Nem tudták elhinni, hogy a számbeli túlerő le bírta győzni a szabadságharcot, a fiatalabb tisztek pedig úgy érezték, hogy a további győzelmek dicsőségét Világos vette el tőlük. Éles Görgei-ellenes hangulat alakult ki a csapatok között, s igazságtalan vádakkal illették.[133] Rendkívül nyomott és ideges volt a hangulat. Klapka néhány hadosztályt az erődrendszeren kívül táboroztatott le.[134] Rakovszky hadosztályának Kurtakeszi, Hetény, Marcelháza körzete lett kijelölve. Feladatukat többek között a terület élelmiszerkészletének összegyűjtése és a várba juttatása képezte. A hadosztály azonban nem akart kivonulni, mert félt, hogy a háta mögött akarják feladni a várat. Borcsik erre így emlékezett: „Ezen napok valának a legnehezebbek. Nem bíztunk az ellenség adott szavában, féltünk elhagyni sáncainkat, bizalmatlanok voltunk fővezérünk iránt."[135] A kedélyeket végül is sikerült megnyugtatni, s így a 48. honvéd zászlóalj Hetényben táborozott le, ahol vidám napokat töltött. Kállay százados cigánybandát fogadott századának, s amikor visszatértek a Duna jobb partján elsáncolt táborba, annyi banda követte őket, hogy „minden zászlóalj bizton számíthatott egyre."[136]

De megkezdődtek a szökések is, éppen a 48. honvéd zászlóaljból voltak az elsők. Kurtakesziből szökött el 2 ember, de a huszárok visszahozták őket, s 25 bot volt a szökevények büntetése. Másnap éjjel újabb két ember szökött meg, s ezeket már hadbíróság elé állították, s főbelőtték. Példát akartak statuálni, de nem sokat használt, mert más zászlóaljaknál néhol egészen nagy mértéket öltöttek a szökések. A 60. honvéd zászlóaljból szeptember első napjaiban egyszerre 2 szakasz szökött meg, s az utánuk küldött huszárokra még rá is lőttek. Az egyik Bocskai huszárszázad pedig egyenesen megtagadta a szolgálatot, mondván, hogy 1 évre vállalt szolgálatuk (a 48. honvéd zászlóaljhoz hasonlóan önkéntes alakulatként szerveződtek 1848 őszén) lejárt, s leadván a fegyvert, lovat, indulnak haza Hajdúba. Klapka elrettentésül szeptember 4-én megtizedeltette őket. A 48. honvéd zászlóaljnál Böszörményi százados

133 *Borcsik* 1850 márciusában lejegyzett rövid munkájában vad, és igazságtalan kifakadásokat írt Görgei ellen: „Görgeyt egy nemzet átka kísérjen sírjába, egy nemzet bosszúja életében." *Mihálka* már higgadtabb, de ő is Görgei felelősségét hangsúlyozta: „Görgey rútul használta fel a nép és a honvédhadsereg iránta tanúsított tántoríthatatlan bizalmát... kit mi meglátva, mint egy hadistent tiszteltünk tehette velünk azon csúfot, melyet neki megbocsátani talán még a legutolsó közhonvéd sem fog soha!" (i. m. 232-233. o.).

134 A fegyverszüneti megállapodás adott erre lehetőséget, ami a császári csapatok számára az ostromzár tágabb megvonását írta elő.

135 *Borcsik*, 21. o. és *Szinnyei*, 265. o.

136 *Mihálka*, 219. o. *Krasznay* szerint a szomszédos Kurtakesziben táborozott a zászlóalj.

beszélgetett el a legénységgel és megnyugtató szavaival elérte, hogy nem volt több szökés, és a rend teljes mértékben helyreállt.[137]

A fegyverszünet lejárta után sem voltak különösebb hadiesemények. A császáriak néhány meglepetésszerű támadással próbálkoztak, de ezt is inkább arra használták fel, hogy röpcédulákat juttassanak be a sáncok mögé, amelyben szökésre csábították a honvédeket.[138]

A hangulat emelésére Klapka szeptember 9-én újabb ünnepélyes kitüntetésosztást tartott. Ezen a napon azok kapták meg a kitüntetéseket, akiknek valamilyen oknál fogva nem tudták feltűzni kiérdemelt jutalmukat. A 48. honvéd zászlóaljból 6 tiszt, 14 altiszt, és 12 közlegény vett részt az ünnepélyen.[139] Nem tudjuk a kitüntetettek nevét, de valószínűleg ekkor kapta meg a kitüntetést a július 2-i komáromi csatában magát kitüntetett Szomjasy István százados, Tatár József hadnagy és Mihálka Endre őrmester.[140]

Ezen a napon jelent meg hivatalosan a szeptember 8-i napiparancs, amelyben szeptember 1-i ranggal Borcsik Salamon, Tatár József, és Cseh Kálmán hadnagyokat főhadnaggyá, Grosz Ignác (Antal), Liptai András, Igaz Sámuel, Svabik József, Kövér István, Czincz Albert őrmestereket hadnaggyá léptették elő.[141] Tulajdonképpen ekkor csak az utólagos jóváhagyás történt, mert augusztusban már a felsoroltak nagy része tiszti beosztásban szolgált. Szeptemberben egyre nagyobb számban tartózkodtak Komáromban a fegyverletétel elől menekült tisztek. Ezeket sorban komáromi alakulatokba osztották be, így a 48. honvéd zászlóaljba először Kóvársai Pált, majd Sümeg Lajost hadnagyokként,[142] majd szeptember 19-én a néhány nappal korábban megérkezett volt zászlóaljbeli tisztet, Bodó Alajos századost, aki számfeletti tisztként volt a zászlóaljnál. Beosztása szerint Klapka mellett tartózkodott, mint parancsőrtiszt.[143] Szeptember közepén történt az utolsó változás a tisztikarban. Ludvig János

137 *Krasznay*, 2. f. és *Szinnyei*, 303-305. o.

138 *Krasznay*, 2. f.

139 Klapka már az augusztus 25-i napiparancsában utasítást adott, hogy a 48. honvéd zászlóaljból „mindazok megjelenjenek, kik az érdemjeleket elnyerték már, de azokkal, azoknak hiányában fel nem díszíttethettek." Többszöri halasztás után tartották meg szeptember 9-én az ünnepséget. – *Szinnyei*, 317. o.

140 SzSzBmL IV. B. 103. 3. d. 20. t. Érdekes módon a zászlóalj naplójába jegyezték be a szintén ekkor kitüntetett Opiczky János százados nevét is, aki pedig soha nem szolgált a zászlóaljban. Rakovszky Samu hadosztályparancsnoki segédtisztje volt, s a július 11-i csatában a zászlóalj katonáit kiválóan vezette, talán ez a dolog magyarázata.

141 Közli: *Szinnyei*, 316. o. Ezzel elméletileg teljessé vált újra a tisztikar, azonban valószínű, hogy a korábban kinevezett Propper Lipót, Klein Jakab és Kövér Joachim hadnagyok valamilyen oknál fogva már nem szolgáltak a zászlóaljban, a *Borcsik* által összeállított szeptember végi tiszti névsorban ugyanis nincsenek. Helyükre oszthatták be a fegyverletétel elől menekülő idegen alakulatbeli tiszteket.

142 Szeptember 2-án, illetve 5-én – *Szinnyei*, 289. és 323. o.

143 *Szinnyei*, 369. o. és *Krasznay*, 2. f.

főhadnagyot századossá léptették elő, és áthelyezték a zászlóaljból a komáromi térparancsnokságra.[144] A helyébe Szilágyi József került főhadnagyként.[145]

A 48. honvéd zászlóaj szeptember elejétől egészen a kapitulációig a jobbparti sánctáborban tartózkodott. Rakovszky hadosztálya a 4., 5., 6., 7. számú erődöket biztosította.[146] A szolgálat meglehetősen egyhangú volt, őrszolgálat, gyakorlatozás és sáncépítés töltötte be a honvédek napjait. Ezalatt folytak az alkudozások a vár feladásáról, amit már maga Haynau táborszernagy vezetett. Először ugyan hallani sem akart bármiféle feltételről, azonban az első vérszegény próbálkozása az erődök erőszakos kézrekerítésére rádöbbentette, hogy csak hatalmas áldozatok árán, s hosszú hónapok eltékozolásával lehetne Komárom őrségét térdre kényszeríteni. Klapka és a magyar csapatok parancsnokainak jó része viszont arra döbbent rá, hogy csak a saját erejükre támaszkodhatnak, külső segítségre várni illúzió. Így a haditanács elfogadta, hogy a feltételek közül ki kell hagyni a nemzetnek biztosítandó általános amnesztiát. Ezt nem fogadta el mindenki, s különféle politikai jellegű pártoskodások kezdődtek.

Szeptember elején a 48. honvéd zászlóalj tisztikara belekeveredett a Thaly Zsigmond alezredes vezette szervezkedésbe, amely meg akarta akadályozni a vár feladását. Semmilyen feltétel mellett nem fogadta el a vár feladását. Egy ebben a szellemben írt kérvényt köröztetett a csapatok között, amit a zászlóalj tisztikarának közmegegyezésével a legöregebb százados, Aranyosi János és a legfiatalabb hadnagy, Krasznay Péter írtak alá. Emiatt őket idézték be a parancsnokságra szeptember 6-án, és kemény dorgálást kaptak (25 másik aláíróval), mert szervezkedésükkel megbontották a védők egységét.[147]

Hosszas tárgyalások, és kölcsönös engedmények után (a magyar fél mondott le nagyobb részt az eredeti követeléseiről) szeptember 27-én írta alá Haynau és Klapka a kapitulációs okmányt. Legjelentősebb pontja a várőrség minden tagjának szóló amnesztia volt.[148]

A vár átadása október 2-án kezdődött. A 48. honvéd zászlóalj ezen a napon tette le a fegyvert. A legénység a zászlót nem akarta elhagyni, hogy „ne érintse azt egy szabadságtiprónak is megfertőztetett keze".[149] Rakovszky megnyugtatta őket, hogy a zászló meg lesz mentve.

144 A parancs erről szeptember 22-én jelent meg, s a kinevezés 16-i ranggal történt. Közli: *Szinnyei*, 370. o.

145 *Borcsik* összeállításából. Ő úgy tudja, hogy Cseh Kálmán főhadnagy élelmező tiszt lett a zászlóalj törzsében, s így Krasznay Pétert szerepelteti főhadnagyként. Ez azért nem valószínű, mert *Krasznay* munkájában határozottan hadnagyként szerepelteti magát. A menekült tiszteket *Borcsik* nem szerepelteti a zászlóalj tisztikarában, ellenben a hadnagok sorában találhatjuk Jurcsányi Elek, Benedek Dániel, Somogyi Mór és Jármy Ferenc nevét. Ezekkel más forrásokban enm találkoztunk. Szentmiklósy András zászlóalj-segédtiszt főhadnagy lett, valószínűleg még július folyamán. Hivatalos megerősítést nem találtunk erről, de több egybehangzó adat bizonyítja főhadnagyságát (*Krasznay, Borcsik*).

146 HL 31/1. A hadosztály a 48., a 25., 52., 56., és 114. honvéd zászlóaljakból, és igen erős tüzérségből 1-1 három-, hat-, és tizenkétfontos ütegből állt.

147 *Krasznay*, 2. f. Klapka rögtönítélő haditörvényszékkel fenyegette meg a tiszteket, ha hasonló szervezkedésben újra részt vesznek, Thalyt pedig háziőrizet alá helyezte.

148 *Szinnyei*, 284. o.

149 *Mihálka*, 239. o.

Kora reggel Rakovszky ezredes megjelent a zászlóalj irodájában és Böszörményi százados, Szentmiklósy főhadnagy, segédtiszt és Krasznay Péter hadnagy jelenlétében levágta a zászlórúdról a lobogót, azt meztelen felsőtestére csavarta, és arra vette fel ruháit. A zászlórúdra a parancsnoki sátorról levett lobogót ragasztották, s a tokot ráhúzták. Rakovszky elmondta a tiszteknek, hogy teljesíteni akarja a zászlóanyának még az első parancsnok, Patay István által tett ígéretet, hogy a zászlót „megkoszorúzva" hozzák haza a csatából.[150]

Délután 4 órakor Mikecz Tamás őrnagy könnyezve vezényelt imához, majd „Fegyvert lábhoz! Gúlába! Három lépést hátra! Féljobb, indulj!" voltak utolsó vezényszavai. A fegyvergúla közepén lévő viaszosvászon zászlótokot sorra tapogatták a honvédek, hogy érezzék, féltett zászlójuk nincsen benne. A fegyverletétel után Kállay százados még azzal vígasztalta százada könnyező honvédeit, hogy „Kossuth Lajos nem sokára visszajön nagy hadsereggel, s újra fegyverre szólít majd bennünket."[151] A honvédek átvonultak az óvárba, és október 3-án a 48. honvéd zászlóalj szétoszlott. Rakovszky hadosztályának maradéka reggel a Dunapartra ment, s a Herkules gőzös három uszállyal szállította el őket.[152]

„Elbukva is felemelt fővel"
(A zászlóalj veszteségei, hazatérése és emlékei Szabolcsban)

Október 3-án Vác alatt szálltak ki a szabolcsiak néhány fiatal tiszt vezetésével a hajóról, s kevesebben voltak 300 főnél.[153] Tekintve, hogy többször is kaptak kiegészítést Szabolcsból, azt lehet megállapítani, hogy legkevesebb 800 embert vesztett a 48. honvéd zászlóalj eredeti, szabolcsi legénységéből. Az alakulat összes vesztesége azonban ennél jóval több volt. A Hadügyminisztérium Újoncozási Osztálya irataiban 895 újonc alakulathoz vezénylésének van nyoma.[154] Ám ezen kívül is nagy számban kerültek újoncok a 48. honvéd zászlóaljhoz. Így 1848 decemberben a vasiak, majd 1849 július elején a Komáromban kapott kiegészítés jelentett nagyobb gyarapodást. Jelentős volt a 61. honvéd zászlóalj által átadott 90 honvéd is. Emiatt mintegy 500 főt hozzászámíthatunk a fenti létszámhoz. A 48. honvéd zászlóalj összes vesztesége így legkevesebb 1600 emberre tehető.

A zászlóalj katonái elbocsátási jegyeket kaptak, amelyekkel igazolhatták, hogy amnesztia alá esnek. Ennek ellenére sokan üldözöttekké váltak. Erről tanúskodnak Mihálka emlékiratának utolsó oldalai, s Klapka 1850. február 6-i levele Haynauhoz.[155]

150 *Krasznay*, 2. f.

151 *Mihálka*, 239. és 243. o.

152 *Krasznay*, 2. f. A hadosztály egy része dunáltúli alakulat volt, pl. az 56. honvéd zászlóalj. Az újoncok között is sok volt a közeli megyékből való, így azok nem szálltak hajóra.

153 *Krasznay*, 2. f. és *Borcsik*, 24. o.

154 OL 1848/49. minisztériumi levéltár H. 81. 4. k.

155 HK 1955. évf. 2. sz. Okmánytár 200-201. o. Szabolcsban kevésbé volt jellemző a komáromi kapitulánsok üldözése.

A menleveleket Komáromban a segédtiszt Szentmiklósy és Krasznay Péter töltötték ki, így módjuk volt hogy a maradékot, 42 darabot hazavigyenek. Ezzel Szabolcsban sok üldözött honvédet, honvédtisztet menthettek meg, többek között Macskásy Antal kormánybiztost, aki a Háromszék harcának egyik irányítója volt,[156] s valószínűleg ilyen hamisított menlevél segítségével tudott éveken keresztül viszonylag nyugodtan élni a zászlóalj első parancsnoka, Patay István is.[157]

Amint hazaértek Szabolcsba a honvédtisztek, máris szervezni kezdték a zászló visszajuttatását a zászlóanyának. „Hátha még valamikor, vagy nekünk, vagy utódjainknak szüksége lehet reá, akkor az alá mint szent ereklye alá gyülekezhessünk." – mondta ki Rakovszky mindannyiuk titkos gondolatát.[158]

Október közepén Rakovszky Kemecsére érkezett a Krasznay-házhoz, és magával hozta a zászlót is. Terve az volt, hogy egy kisebb küldöttséggel s némi ünnepséggel adják majd azt át. Ezért a két Krasznay mellett Kemecsén volt még Böszörményi százados, valamint Szentmiklósy és Tatár főhadnagyok. Végül abban állapodtak meg, hogy az amúgy is gyanús, megfigyelés alatt álló Dégenfeld kastélyba nem tanácsos sok embernek menni, ezért a nyírbaktai kastélyba csak Krasznay Péter ment el, s a legnagyobb titokban adta át Dégenfeldnének az érdemrenddel díszített zászlót.[159]

1867-ben megalakulhatott a szabolcs megyei honvédegylet, s az elnöke Rakovszky Samu lett. Az 1868. január 27-én tartott ünnepélyes közgyűlésükön ajándékozta vissza Dégenfeldné a zászlót,[160] amit aztán a honvédegylet őrzött több, a zászlóalj történetére vonatkozó dokumentummal együtt. A honvédegyletek megszűnte után őrzésüket a vármegye levéltára vette át. A háború ezekben súlyos kárt tett, a zászló azonban megmaradt. 1948-ban a centenáriumi kiállításon a Hadtörténeti Múzeumban nyilvános kiállításon volt látható, s onnan csak néhány éve került vissza a Jósa András Múzeum tulajdonába.

Jelenleg is ott található, s ma is hirdeti a szabolcsi 48. honvéd zászlóalj dicsőségét. A honvédek utolsó akarata beteljesült, a csaták tüzében vérükkel megszentelt, s becsülettel megóvott zászlót nem érinthette „egy szabadságtiprónak is megfertőztetett keze."

156 *Krasznay*, 2. f.

157 Patayt ezredesként érte a szabadságharc bukása, s az utolsó napokon Lugoson Bem a teljesen széthullott X. hadtest parancsnokságával bízta meg. A honvédeket azonban ekkor már nem lehetett újra rendezni, hiányzott az élelem s a lőszer is fogytán volt. Patay hazatért Szabolcsba, s nem is jelentkezett soha a császári hadbíróság előtt. Valószínűleg végig Szabolcsban rejtőzködött, s ha nehéz helyzetbe jutott, a menlevél felhasználásával a vármegye polgári vezetése kihúzta a bajból.

158 *Krasznay*, 2. f.

159 Uo.

160 *Nyír*, 1868. évf. 16. sz.

Gyula Kedves

TEH HISTORY OF THE 48TH HONVÉD BATTALION
FROM THE RECAPTURE OF BUDA TO ITS DISEMBODYING

Summary

The 48th Honvéd Battalion was formed as a volunteers' battalion of the National Guards in Szabolcs County in September 1848. On the 30th of October it was transformed into Honvéd battalion on the operational area and was ranged among the regular units of the Honvéd Army. About the beginnings of its history and its activity during the winter and spring campaigns one can read in the volume 1990/2 of our quarterly.

This part of the author's work treats the role of the battalion in the summer campaign and in the defence of Komárom. The activity of the battalion was of great importance during the Hungarian counter-attack at the River Vág in July 1849. The battalion earned distinction with the recapture of Királyrév on the second day of the battle at Pered on the 21st of July and with the recapture of the Monostor redoubts at Komárom, what provided an opportunity for the Hungarian army to start a general counter-attack to finish the battle with victory. The battalion took part in running the Imperial blockade of Komárom on the 3rd of August, too. After having lost three fourth of its origonal men of the rank and file the battalion capitulated on the 2nd of October 1849.

Gyula Kedves

L'HISTOIRE DU 48e BATAILLON HONVED PENDANT LA GUERRE
D'INDÉPENDANCE DE 1848–1849, A PARTIR DE LA REPRISE DE BUDA
JUSQU'A LA DISSOLUTION DU BATAILLON

Résumé

le 48e bataillon honved s'est formé au début de septembre 1848 comme bataillon de garde national volontaire au comitat Szabolcs, et puis, le 30 octobre, déjà sur la zone d'opération s'est transformé en bataillon honved et a fait partie des troupes régulières. De ceci, et des actions du bataillon dans les campagnes d'hiver et de printemps voir le numéro 2 de 1990 de la Revue d'Histoire Militaire.

L'étude présente examine le role du bataillon dans la campagne d'été et dans la défense de Komárom. L'activité du bataillon était importante au Waag, au cours de la contre-offensive hongroise, à la mi-juin 1849. Le bataillon s'est fait remarquer surtout le 2e jour de la bataille de Pered (le 21 juin), avec le reprise de Királyrév. Son role était également important le 2 juillet a Komárom, où le bataillon, avec la reprise des retranchements de Monostor a créé la possibilité pour la contre-attaque générale des troupes hongroises, et par là, pour l'achèvement victorieux de la bataille. Le bataillon a participé a l'écrasement du siège impérial de Komárom le 3 aout. Le bataillon, avec un effectif diminué au quart de l'original a capitulé le 2 octobre 1849.

Gyula Kedves

DIE GESCHICHTE DES 48. HONVÉD–BATTAILLONS IM FREIHEITSKAMPF VON 1848/49 VON DER RÜCKEROBERUNG DER BURG BUDA BIS ZU SEINER AUGLÖSUNG

Resümee

Das 48. Honvéd–Battaillon wurde Anfang September 1848 im Komitat Szabolcs aus freiwilligen Nationalgardisten rekrutiert und wurde dann am 30. Oktober bereits auf dem Kriegsschauplatz zu einem Honvéd–Bataillon umorganisiert und unter die regulären Truppen eingegliedert. Eingehendere Informationen darüber, sowie über seine Rolle im Winter- und Frühjahrskriegszug enthält die Nummer 1990/2. unserer Zeitschrift.

Im vorliegenden Aufsatz wird die Rolle des Bataillons im Sommerkriegszug sowie on der Verteidigung von Komárom (Komorn) untersucht. Besonders wichtig war die Teilnahme des Bataillons am Genenangriff der Ungarn, Mitte Juni 1849 am Flu3 Eaag. Durch die Rückeroberung von Királyrév am. 21. Juni, am 2. Tag der Schlacht von Pered, erwarb sich das Bataillon einen besonders hohen Ruhm. Eine ebenfalls wichtige Rolle spielte das Bataillon am 2. Juli bei Komorn, als es durch die Rückeroberung der Schanzen zu Monostor einen Gegenangritt der Ungarn und den siegreichen Abschlu3 der Schlacht ermöglichte. Das Bataillon war au3erdem am 3. August am Rückschlag des Sturms der kaiserlichen Truppen bei Komorn beteiligt. Seine Mannschaft, deren Zahl sich nunmehr auf ein Viertel der ursprünglichen belief, streckte am 2. Oktober 1849 die Waffen.

Дьюла Кедвеш

ИСТОРИЯ 48-ГО ГОНВЕДСКОГО БАТАЛЬОНА В ОСВОБОДИТЕЛНОЙ БОРЬБЕ 1848-1849 гг., ОТВОЕВАНИЯ С ОТВОЕВАНИЯ БУДАЙСКОЙ КСЕПОСТИ ДО РАСФОРМИРОВАНИЯ

Резюме

48-ой гонвеский баталон был сформирован в навале сентября 1848 года в качестве добровольного насионально-гвардейского баталона в комитате Сабольч, затем 30 октябрб 1848 года уже на территории оперативных действий он был переформирован в гонведский батальон и был включен в число регуляриых войск. Об этом, а также о боевых действиях батальона мы сможем прочитать во 2-м номере журнала за 1990 год, где более подробно дается описание зимней и весенней кампании батальона.

В настоящей статье автор рассматривает роль батальона в летнем походе и в обороне города Комаром. Важную роль сыгсал батальон у местечка Ваг в ходе венгерского контрнаступления в середине июня 1849 года. Особенно отличился батальон на второй день битвы при Переде (21 июня) при обратном захвате Кирайрева. Аналогично важную роль сыграл батальон также и 2-го июля при городе Комаром, когда батальон, захватив моношторскую линию окопной обороны, создал предпосылки для всеобщего контрнаступления венгерских войск, и для победного заверщения битвы. Батальон участвовал в разгроме императорских войск, осаждавщих город Комаром (3 августа 1849 года).

2 октября 1849 года батальон, численный состав которого растаял до одной четверти своего первоначаньного контингента, сложил оружие.

BALLA TIBOR

A MAGYAR KIRÁLYI HONVÉD TÜZÉRSÉG, 1912–1914
II.

A honvéd tüzérség 1912–14-es történetének tárgyalását a továbbiakban az alakulatok lovasításának, anyagi és technikai ellátottságának valamint háborúra való felkészülésének vizsgálatával folytatjuk.

A tüzérség lovasítása

A Monarchia hadvezetőségének alapvető érdeke fűződött ahhoz, hogy a tüzérség vonóerejét adó hámos, valamint a tiszteket, altiszteket hordozó hátaslovak mindig kellő számban álljanak rendelkezésre, megfelelő egészségi állapotban és jó erőben legyenek. Az első világháború előestéjén azt mondhatjuk, szinte egész Európában a lóvontatású tüzérség az általános. A gépvontatást a Monarchiában is már csak a háború folyamán kezdték el alkalmazni, akkor is főként a közepes, vagy nagy űrméretű lövegek szállításánál.

Az 1912-es felállítási tervezet alapján – amelyhez mint alapdokumentumhoz ismételten visszanyúlunk – az év december 31-ig a megalakítandó honvéd tüzérség részére a közös hadsereg lovasszázadainak összesen 1284, a honvéd huszárezredeknek pedig 64 hátas- és hámoslovat kellett átadniuk.[1] Az átadott állatok száma megegyezett a tervezetben szereplővel, „szemrevételezésük", kimutatásba vételük egy bizottság előtt történt. A császári és királyi hadseregtől átvettekért hátaslovanként 800, egy hámoslóért 900 koronát fizettek.[2]

Előzetes számítások szerint 1914 első hónapjaiban a 8 ágyús ezrednek 241 hátas-, 162 hámos-, a lovas tüzérosztálynak 189 hátas-, és 126 hámoslóra volt szüksége. Ez utóbbi csapattest számára meghatározott számú állatot a császári és királyi 6. és 7. lovas tüzérosztály biztosította. A többi lovat a már meglévő alakulatok, illetve a közös hadsereg adta. Ezeket szintén egy bizottság vette át az ezredek állományába.[3] A *lóállomány* szám szerint a következőképpen alakult a honvéd tüzérségnél: 1913 áprilisában 974, 1913 decemberében 1365, 1914 áprilisának végén 2110, július legvégén pedig 2087 ló szerepelt az anyakönyvekben.[4]

1914 első felében egy honvéd tábori ágyús ütegnek 48, a lovasütegnek 106 lova volt, ugyanakkor a német üteg 75, az orosz 49 lóval rendelkezett.[5]

1 HL Hfp Tüf 1912. tf. 119.
2 HL Hfp 1913 eln. 3619.
3 HL Hfp Tüf 1913 tf. 689., 908., 1914 tf. 40., 87., 94., 118.
4 HL Hfp 1914 eln. 4470., fp. 6188., Tüf 1914 kt. 312.
5 KA MKSM $\frac{18-2}{3-1}$; *Berkó István* (szerk.): A magyar királyi honvédség története 1868–1918. Bp., 1928. 478. o.

Az 1913. évi őszi gyakorlatokra kiadott „Általános határozványok"-ban a *beszerzés módját* így határozták meg: a csapatoknak a szükséges állatokat helyőrségeikben, vagy azokhoz közeli körletben kellett megvásárolniuk. Ha a teljes tüzér lószükséglet ezáltal nem volt fedezhető, a kerületi, illetve a hadosztályparancsnokságok lóvásárlási bizottságokat rendeltek ki. A lovak értékesítését, azaz eladását a gyakorlatok után hajtották végre. A kincstári vonatjárművek fogatolásához is kellettek lovak, amelyeket országos vásárokon szereztek be. Ez az eljárási mód 1914-re sem változott, amit az akkor kiadott rendelkezések bizonyítanak.[6]

A tüzérséghez fegyvergyakorlatra bevonuló tartalékos tiszteknek és hadapródoknak a huszár ezredparancsnokságok állományából utaltatott ki Hazai honvédelmi miniszter vállalkozói lovakat 1913 tavaszán. 1913-ban a tüzérségi hajtógyakorlatokat csak ott kellett tartani, ahol a nem tényleges legénységet elegendő számban behívták. Csak érdekességként jegyezzük meg, hogy a tüzéralakulatoknál a fegyvergyakorlatok alatt összesen 41 ló vált szolgálatképtelenné.[7]

A békeállomány kiegészítésére szükséges (pót-) lovak beszerzése a következő módon ment végbe: a honvédelmi miniszter évente kijelölt egy külön „tüzér pótlovazó bizottság"-ot, vagy akár többet is, amely egy elnökből, egy bizottsági tagból, egy állatorvosból, egy altiszt írnokból és egy patkolókovácsból állt. E bizottság munkáját a tüzérségi felügyelő személyesen ellenőrizte, akinek a lovak minőségéről évente június végéig jelentést kellett felterjesztenie a minisztériumba. A tüzér csapattesteknél a „pótlójutalék"-ot a hátaslovak állományának 12%-ában, a hámoslovakénak 10%-ában állapította meg a lóügyi szabályzat. Előírta azt is, hogy a bizottság az egész lószükségletet közvetlenül a tenyésztőktől szerezze be, s ha ez nem lenne lehetséges, akkor szállítók, lókereskedők is szóba jöhetnek. Azt a területet, ahonnan a pótlovazás történt, időről-időre a honvédelmi miniszter állapította meg. E lovak 3 és fél – 8 éves, a vállalkozóktól visszavásárolt állatok pedig legfeljebb 12 éves kort érhettek el. A beszerzett „paripákat" megbélyegezték a nyakukon, majd egyenletesen szétosztották a tüzéralakulatok között. A vállalkozóktól visszavásárolt lovakat még a felavatás napján, „tartás végett" addigi gazdájuknak adták vissza.[8]

A hadiállományhoz szükséges lovakat a honvédség megvásárolta, a csapatoknál beidomították, nyilvántartásba vették, majd a tényleges létszámon felülieket tartásra és használatra magángazdáknak adták ki. Ez az eljárás volt az ún. vállalkozói rendszer, amit 1873-tól követtek. A magánosoknak az állatokat évente egyszer – a tavasz folyamán megtartott – lószemlére, valamint az őszi fegyvergyakorlatok időtartamára a honvédség rendelkezésére kellett bocsátaniuk. Néhány – általában 5-6 – esztendő után átmentek a gazdák tulajdonába.[9]

6 HL Hfp 1913 fp. 5645., 1914 eln. 2571., Tüf 1913 tf. 618.
7 HL Hfp Tüf 1913 tf. 342., 634., 1129.
8 Lóügyi szabályzat a magyar királyi honvédség számára. Bp., 1913. 13-55. o.
9 *Berkó*: i. m. 228. o.

Előírás szerint 1913-ban a honvéd tüzér csapattestek részére vásárolandó hámoslovak mindegyikéért 950 (1914-ben 1000), egy hátaslóért 800 – egy év múlva már 850 –, a vállalkozóktól visszaveendők darabjáért 300 koronát lehetett fizetni.[10] Az árak területenként eltérőek voltak. A mezőgazdasági felesleget termelő Magyarországon a honvéd tüzérség felállítása tehát piaci élénkülést is hozott.

1913 őszén a tüzérségnél hiányzó lovak beszerzését a honvéd huszárezredek pótlovazó bizottságai végezték, amelyekben tüzér törzs-, illetve főtisztek is ültek. Ezek összesen 242 hámos és 40 hátaslovat vásároltak a tüzérezredek és ágyús osztályok számára. Meg kell említenünk itt, hogy a huszárezredek együttesen 189 hátas- és hámoslovat vettek a felállítandó 1. honvéd lovas tüzérosztálynak, amelyeket azután a 6. és 7. császári és királyi lovas tüzérosztályoknak adtak át.[11]

A tüzér pótlovazó bizottságok csak 1914-től állottak fenn, ezek létrehozását még az előző év őszén felvetették az egyes alakulatok parancsnokai.[12] A Ludovika Akadémia számára a csapatoktól szerezték be a hátas-, illetve tüzérségi hámoslovakat.[13] 1914 tavaszán egy külön bizottság állt fel, amely az új ezredek részére összesen 117 darab lovat volt hivatott vásárolni.[14]

A honvédelmi miniszter 1913. szeptember 12-én kelt rendeletében elrendelte, hogy minden tüzér csapattest hátas- és hámoslovait egy külön osztagba kell egyesíteni, azt pedig egy százados, illetve főhadnagy alá rendelni. Ezeket az állatokat az alakulat parancsnokának ellenőrzése mellett képezték ki, majd az idomítás után osztották be azokat az ütegekhez szolgálatra.[15]

A tisztek alakulataiktól ún. szolgálati lovat kaptak, ezenkívül tulajdonukat képező lovat is kellett tartaniuk. Ezeket azután felváltva vették igénybe. A saját költségükön szolgáló egyévi önkéntesek részére a huszárezredek adtak át lovakat a tüzérségnek.[16]

Kárász Ernő tábornok 1913 nyarán a próbaszolgálatra beosztott idősebb tiszteket a közös hadseregnél létező, vagy a honvédségnél abban az éven felállítandó ún. equitáció-ba kívánta vezényelni. Ez utóbbit a honvéd központi lovasiskola és a Ludovika Akadémia tanárainak közreműködésével tervezte beindítani. A többi próbaszolgálatos havidíjas képzését a lovaglás terén helyőrségenként felállított „délutáni lovagló tanfolyamok"-kal akarta megoldani.[17]

Az 1913-as esztendőben állami ménes működött Mezőhegyesen, Kisbéren, Bábolnán, Fogarason, méntelepek pedig Székesfehérvárott, Nagykőrösön, Debrecenben,

10 HL Hfp Tüf 1913. tf. 711.
11 HL Hfp Tüf 1913. tf. 711., 782.
12 HL Hfp Tüf 1913. tf. 1000.
13 *Berkó:* i. m. 232. o.
14 HL Hfp 1914 eln. 1054., Tüf 1914. tf. 10.
15 HL Hfp Tüf 1913. tf. 788.
16 Lóügyi szabályzat i. m. 55-96. o.
17 HL Hfp Tüf 1913. tf. 497.

Sepsiszentgyörgyön, Zágrábban. Mindegyik lótenyésztő intézetben egy, a méneskarhoz tartozó ún. katonai osztag is állomásozott.[18]

Tábori ágyús ezredenként, illetve a lovas tüzérosztálynál 1 állatorvos, az ütegeknél 2 kovács és 1 patkolómester, valamint több gyógykovács volt rendszeresítve. Ők végezték a lovak gyógyítását, patkolását.

A honvéd tüzérségnél létező *fogatolási és málházási módok* az alábbiak voltak: az altiszti (és tiszti) hátaslovak számára a 99 M. lovaglószerszám volt előírva, amely a 99 M. nyeregből és a 70 M. szügyszerszámból, a kantárzatból, valamint a különféle tartozékokból (99 M. kettős nyeregmálhatáska, bőrkötőfék, lópokróc) állt. A nyerget kettős málhatáskával, a tartalék takarmányt rejtő zaboszsákokkal és zaboszacskókkal, köpennyel, evőcsészével málházták fel. A teljes felszereléshez még lócövek és itatóveder tartozott. A hámoslovak fogatolására a 68 M. szerszámzat, illetve a 99 M. szügyhám szolgált, mind a lövegnél, mind a csapatvonatnál. Mindkettő fő alkotórészei ugyanazok voltak. A 68 M. szerszámzat a hámszerszámból (hámiga, szíjak, istrángok), a nyeregszerszámból (99 M. nyereggel) és a kantárzatból állt. Hatosfogat esetén (pl. az 5 M. 8 cm-es tábori ágyúnál) az elülső lovak – a 2 legelőlre befogott ló – és a 2 hátsó rudasló között helyezkedtek el az ún. középlovak. Ennek megfelelően alakult a hámszerszámok „elő-, közép-, és rudas hámszerszám" elnevezése is. A hámoslovak málházása a következőképpen történt: a nyerges lovaknál csupán a kettős málhatáskát és a hajtótüzér köpenyét, evőcsészéjét csatolták fel. A 99 M. hajtónyerget ugyanúgy málházták, mint a 99 M. lovagló nyerget. A hámoslovakat előbb fel kellett szerszámozni, azután felkantározni, a nyerges lovaknál azonban a nyergelés megelőzte a szerszámzat feltételét.[19]

A tábori ágyús ütegeknél a tisztek, az altisztek, valamint a távbeszélő szolgálatra kiképzett katonák voltak csak lovasítva, a kezelőlegénységet a lövegekre szerelt 2 ún. tengelyülésen, illetve azok mozdonyain szállították. A lovas tüzérosztálynál viszont az ütegek minden kezelőtüzére is rendelkezett lóval.[20] Az 5 M. tábori ágyú vontatásához 6 ló szükségeltetett. Az elülső két felnyergelt hámoslovon 1–1 hajtótüzér ült, a jobboldali egy vezetékló kantárszárát fogta. A középső fogatszakasz baloldali nyerges lován ülő hajtónak egy 84 M. hajtóostor volt a kezében. A balfelőli rudasló hátán szintén egy hajtótüzér lovagolt menet közben. A löveg mozdonyának vánkosán 4 tüzér, az ágyú tengelyülésein hátul 2 katona helyezkedett el. Ez összesen 10 ember volt a lovasítottakon kívül.[21]

18 *Berkő:* i. m. 508-509. o.
19 Tüzérismeretek. 5 mintájú 8 cm tábori ágyú. Bp., 1913. 297-350., 408-412. o.
20 *Barcy Zoltán–Somogyi Győző:* Királyért és hazáért. Bp., 1990. 95. o.
21 Tüzérismeretek, i. m. 50. o. Ehhez l. még a *Berkő* id. művének 119. oldalán levő képet.

A magyar királyi honvédségnél, így értelemszerűen a tüzérségnél is, a legénység mindennapi *étkezés*éről az ún. közétkezési bizottság gondoskodott. Ez a havonként megállapított közétkezési pénzből szerezte be a különböző élelmiszereket. Egy, a csapatparancsnok törzséhez tartozó, az alakulat havidíjasai közül kijelölt élelmezőtiszt látta el minden egységnél az élelmezési szolgálatot.

A bizottság a „termény és anyagjárandósági szükségletek"-et, – amely gyűjtőfogalom magába foglalt a kenyértől, a dohányon, zabon, szalmán át a tűzifáig mindent, ami csak kellett a legénység és a lovak ellátásához – katonai élelmező raktárakból, honvédségi szállítóktól, termelőktől valamint bevásárlás útján a kereskedelmi forgalomból szerezte be. A termelőkkel több évre szóló szerződést kötött a honvédség. A nyersanyagokból a szakácsok a laktanyák konyháiban készítették el – Wagner-, Pilhall-, illetve Árkay-féle katlanokban – a napi meleg reggelit, ebédet és vacsorát. A hadvezetés 1909-ben rendszeresítette a honvédségnél a mozgókonyhákat és főzőládákat, azonban ezek már az 1890-es évek végétől léteztek. Az 1860-as évektől volt már mozgó tábori sütőkemence, bár a honvédségnél a Békési József őrnagy által szerkesztettet rendszeresítették 1901-ben.[22] 1913-ban, az év áprilisáig, a közös hadsereg saját készletéből adott át ideiglenesen mozgókonyhákat a honvéd tüzérségnek. Ezeket azután lecserélték és április folyamán honvédségi raktárakból összesen 74 mozgókonyhát és 10 főzőládát utaltak ki az „új fegyvernem" alakulatainak.

Ütegenként, valamint ágyús- és gyalogsági lőszeresoszloponként egy-egy mozgókonyha, minden ezred- és osztályparancsnokság, valamint egyesített eleségvonat számára pedig egy-egy főzőláda volt rendszeresítve.[23] A korabeli szabályzat említi a 6 főre méretezett tiszti tábori konyhát is.[24] Valószínűsíthető, hogy tábori körülmények között (gyakorlatokon stb.) a tisztek étrendje is megegyezett a legénységével.

A hadi élelemadagot háromféle kiszabatban állapította meg az 1913-ban kiadott szabályzat. A teljes adagot azon esetekben kapták volna meg a katonák, ha az élelmiszer beszerzése a helyszínen (értsd a megszállt területen) lehetséges lett volna. A szabványos adag a teljes adagnak azt a részét képezte, amely még huzamosabb ideig tartó nagy napi igénybevétel mellett is elégséges táplálkozást biztosított, illetve energiát adott a honvédnek a harctéren. Ezt a seregtestek szállították a tartalékadaggal egyetemben, de ez utóbbi, ha csupán ezen élt, csak rövid ideig volt elegendő a bakának. Ezt külön intézkedésre lehetett kiosztani és elfogyasztani. A szabványos és tartalékadagot teljesre az elfoglalt terület segélyforrásaiból tervezték kiegészíteni. Hadműveletek közben az ágyús ütegeknek egynapi szabványos és két (a lovas ütegeknek 4) tartalékadaggal kellett rendelkezniük, mint alapjavadalmazással. A

22 *Berkő*: i. m. 198-201. o.
23 HL Hfp 1913. eln. 278., 1535.
24 Tüzérismeretek, i. m. 363. o.

teljes napi adag 2 darab, egyenként 46 grammos kávékonzervet, 400 gramm marhahúst, 140 gramm főzeléket, 700 gramm rozslisztből készült kenyeret, fél liter bort, 36 gramm dohányt, tisztek és hivatalnokok részére 5 szivart vagy 25 cigarettát tartalmazott. A tartalékadagban csak 2 kávékonzerv, 200 gramm húskonzerv, 200 gramm kenyér, 18 gramm dohány valamint szivar illetve cigaretta volt.[25]

A hadrakelt honvéd tüzérségnél illetve békében az őszi gyakorlatok alkalmával a szükséges *anyagok, felszerelés szállításáról a vonatcsapatoknak kellett gondoskodniuk. Két alapvető fajtájuk létezett: a csapatvonat* és a *seregvonat.* Az előbbi szállította a csapattest részére a naponkénti közvetlen szükségleteket, így magába foglalta a mozgókonyhákat a napi ételkészítésre, az eleségkocsikat a fentebb részletezett élelmezési készletekkel ember és ló számára, a málhakocsikat a legnélkülözhetetlenebb málha szállítására, valamint a szerszám- és szerelékkocsikat. A csapatvonat általában kincstári járművekből, a fogatolásukhoz kellő lovakból, hajtó és kísérő személyzetből állt. Két részre tagolódott: az ütközetvonat azokat a dolgokat vitte, amelyekre a harc alatt, illetve közvetlenül előtte és utána szükség volt (pl. mozgókonyhák, egészségügyi felszerelés) és folyamatosan követte a csapatot. Ide tartoztak még mesteremberek, szakácsok, tartaléktüzérek, gazdászati tisztek, tisztiszolgák, számvivők. Az alakulat után – melynél a harcütegek, az egészségügyi szolgálatot ellátó katonák és orvosok, a nélkülözhetetlen tartalék hátaslovak voltak menet közben – 50 lépés távközre vonult. A málha- vagy eleségvonat 50 lépés távolságra követte az ütközetvonatot; azon eszközöket, anyagokat továbbította, amelyek a harctevékenységhez nem kellettek feltétlenül (így például élelmiszer, szerszámok, különböző felszerelések). Itt volt még megtalálható a fegyvermester, mesteremberek, nélkülözhető tartalék hátaslovak, az ezredtörzs kocsijai, az ütegek szerelékkocsijai, az eleség- és málhakocsik. A pótosztagok és a lőszeresoszlopok 50 lépés távközökkel, a lőszertelepparancsnokság által megállapított sorrendben meneteltek. Az ágyús ütegek szerelékkocsijai és lőszeres járművei a csapatokhoz tartoztak, nem számítottak bele a vonatba. A seregvonat a seregtest-parancsnokságok, valamint a mozgó intézetek felszerelését és anyagait szállította.[26] A honvéd tábori ágyús ezred vonata 4 kétfogatú mozgókonyhából, 12 db 3 M. vagy 88 M. kétfogatú eleségkocsiból, 2 kétfogatú szerszámkocsiból, 2 kétfogatú tartalékkocsiból; 4 db 87 M. négyfogatú málhakocsiból, 4 db 3 M. vagy 97 M. hatfogatú szerelékkocsiból állott. A lovas tüzérosztály vonata 3 kétfogatú mozgókonyhával, 9 kétfogatú eleségkocsival, 1 kétfogatú szerszámkocsival, 1 kétfogatú tartalékkocsival, 3 négyfogatú málhakocsival, 3 hatfogatú szerelékkocsival rendelkezett.[27]

Az egész csapatvonat parancsnoka egy gazdászati tiszt, az ütközet- és málhavonaté pedig egy-egy ún. vonatvezető altiszt volt.

25 Uo. 364-369. o.

26 Szolgálati szabályzat a magyar királyi honvédség számára. II. rész. Bp., 1913. 2. számú melléklet. *Szauter Lajos:* Az első világháború ellátási gondjairól. HK 1985/4. sz. 811. o.

27 Tüzérismeretek, i. m. 43. o.; *Berkó:* i. m. 232., 515. o.

A honvédség vezetése elhatározta a kincstári málhavonat kocsijai helyett országos járművek (4 főre méretezett személykocsik, társzekerek, ló- és ökörfogatú gazdasági kocsik, keskeny nyomtávú taligák, amelyeket a lakosságtól „hívtak be") alkalmazását. A nehéz kincstári járművek a terepen sokszor elakadtak, általános volt ez például a túlságosan súlyos eszközkocsik esetében.[28]

Egy kétüteges tábori ágyús osztály menetoszlopának hossza vonattal együtt kb. 1000-1100, az 5 üteggel rendelkező ágyús ezredé kb. 2100, a 3 üteget felvonultató lovas tüzérosztályé pedig mintegy 1700 lépés volt.[29] Ha ezeket az adatokat összehasonlítjuk a 6 ütegből álló, hadosztályhoz beosztott orosz tüzérezred menethosszával, akkor arra az eredményre jutunk, hogy az is hasonlóan terjedelmes, – megközelítőleg 3600-4200; a kétüteges cári lovagló tüzérosztályé 900-1200 lépés – volt a világháború előestéjén.[30]

Lóval fogatolt vonatok esetében és háborús körülmények között napi 30 km-es menetteljesítménnyel számoltak az 1914-ben megjelentetett hadtáputasítás írói.[31] Az őszi csapatgyakorlatokon természetesen sor került a csapatvonat járműveinek használatba vételére, így 1913-ban minden ágyúsezred 3 mozgókonyhát, 2 eleség- és/vagy málhakocsit, az önálló ágyús osztályok mindegyike csak 1-1 járművet vihetett magával a népfelkelő készletekből.[32] Az 1914-es tervezet szintén megemlíti vonatjárművek kiutalását a gyakorlatokra.[33]

A tüzérség alakulatainál lévő gazdasági hivatalok kezelték a személyi állomány *ruházatát, felszerelését* és *fegyverzetét*. Az 1912-es felállítási terv készítői egyenruha beszerzésére honvéd tüzér törzstiszteknek 100, főtiszteknek 60 korona egyenruházati átalányt engedélyeztek. A közös hadseregtől áthelyezett legénység az ott viselt egyenruhát hozta magával, azt a későbbiekben visszaküldték az eredeti csapattesteknek.

Az 1894 óta fennálló honvéd központi ruhatárból a békeállomány minden katonája 1 csukaszürke készletet (sapka, zubbony, kékesszürke gyalogsági köpeny, lábszárvédő, gyalogsági nadrág), valamint egyéb felszerelést – pl. kulacs, evőcsésze, öv, gomb – kapott 1913 folyamán; a szükséges hadiruházati készleteket pediglen a hadsereg bocsátotta rendelkezésre, de csak az év őszéig, amikorra elkészültek a honvédségiek s a kölcsönadottakat visszaszolgáltatták.

Az 1914-es átszervezés alkalmával a már meglévő ágyús osztályok katonái magukkal vitték a ruházatot, felszerelést az újonnan alakuló ezredek kötelékébe, illetve a központi ruhatár is szállított ki hiányzó anyagokat a csapatokhoz. A lovas

28 HL Hfp Tüf 1913. tf. 960., 1914. kt. 155.

29 HL Hfp 1914. eln. 3040. Szolgálati szabályzat 6. számú melléklete, 26-27. o.; *Schmid, Hugo:* Heerwesen. Wien, 1913. II. Band, 70. o.

30 HL Hfp 1913. eln. 316.

31 Hadtáputasítás. Bp., 1914. 78. o.

32 HL Hfp 1913. eln. 1041., fp. 5645., Tüf 1913. tf. 585.

33 Általános határozványok az 1914. évi csapatgyakorlatokra. Bp., 1914. 23-24. o.

tüzérosztály ilyen irányú szükségleteiről a közös hadsereg egységei gondoskodtak. A hadikészletek előírás szerint április elsején az alakulatoknál voltak.[34]

A honvédségi ruházat 1873 óta a Pozsonyban működő posztógyárban előállított anyagból készült, varratását különböző fegyintézetekben végezték. A honvéd tüzérség felállítása kapcsán azonban nagy mennyiségű ruhaanyagra volt szükség, ezért hazai gyárosoktól, cégektől, kisiparosoktól kellett azt versenytárgyalás útján beszerezni.[35]

Tekintsük át, milyen is volt a tisztek és a legénység ruházata, felszerelése és fegyverzete a honvéd tüzérség kötelékében. A tisztek menetöltözetként a következőket viselték: csukaszürke tábori sapka; csukaszürke zubbony a bal vállán arany vállzsinórral, ezenkívül barna sima zubbony skarlátvörös hajtókával, szintén arany vállzsinórral; csukaszürke lovaglónadrág; csukaszürke köpeny szürke bársonygallérral, skarlátvörös hajtókával és szegéllyel, 6 pár sárga gombbal; sárga fűzős cipő és barna lábszárvédő, valamint felcsatolható sarkantyú. Szolgálati jelvényük bőröv volt.[36] (A „csukaszürke tábori ruházat" rendszeresítését egyébként már 1908-ban elrendelte az uralkodó, de akkor még csak a honvéd gyalogság részére.)[37]

A tisztek díszruhája a következő volt: fekete csákó, bal oldalán lefelé hajló fekete lószőr forgóval, elől sárga fémből készült magyar címerpajzs az uralkodó névjelével, vörös selyem szálakkal átszőtt aranypaszomány rangjelzéssel, kétoldalt sárga oroszlánfejek tartottak egy-egy láncocskát, mely a csákócímer koronájától indult ki; fekete tiszti sapka; sötétbarna posztódolmány meggyszínű selyemmel átszőtt aranyzsinórzattal a galléron és az ujjakon, a bal vállon vállzsinór, a dolmány szélein előrészén és zsebfödelein skarlátvörös posztószegély, törzstiszteknél arany karpaszomány és sújtásdíszítés volt. Ezenkívül rendszeresítve volt a tüzértiszti, barna lenzsávoly nyári zubbony, bal vállán kis tüzérgombra gombolt vállzsinórral, gallérján skarlátvörös hajtókával. Díszben, lovon világoskék, szolgálaton kívül – gyalogos díszben – skarlátvörös szegélyű kékszürke pantallót, mindezekhez fekete huszártiszti csizmát viseltek. A csukaszürke köpenyt díszben is használták. Szolgálati jelvényük megegyezett a honvéd huszártisztekével, nevezetesen egy fekete „tiszti tokmányszíj" – tölténytáskaszíj – sárga fémdísszel, oroszlánfejes két lelógó lánccal, a király korona alatt elhelyezett névjelvényével és fémsíppal. Az ezüstözött „tiszti tokmány" (cartouche) fedelét az uralkodó nevének kezdőbetűi és a magyar korona díszítette.

A legénység öltözete a következőképpen nézett ki: menetöltözetként csukaszürke tábori sapkát (a lovas tüzérosztálynál ekkor is fekete, vízhatlan vászonnal bevont csákót) viseltek, jobb oldalán az ezred számával, valamint csukaszürke zubbonyt skarlátvörös hajtókával, szürke vállszalaggal. Ide tartozott még a csukaszürke térdnadrág; a csukaszürke köpeny skarlátvörös hajtókával, mindkét vállon ugyanolyan

34 HL Hfp Tüf 1912. tf. 119., 1913. kt. 261., tf. 690., 742.

35 *Berkó:* i. m. 210. o. *Nagy–Pisztrai–Tóth–dr. Zimonyi:* A magyar katonai ellátó (hadtáp) szolgálat története. Bp., 1984. 232. o.

36 *Berkó:* i. m. 578–579. o.; *Barcy–Somogyi:* i. m. 97. o.

37 *Rendeleti Közlöny,* 1909 1. szám. 1-2. o.

színű vállszalaggal és elöl 5 pár sárga fényes gombbal. A legénység bakancsot hordott, azonban a tisztekhez hasonlóan a lovasítottaknak és az altiszteknek barna bőr lábszárvédő és felcsatolható sarkantyú is „járt". A legénység díszöltözetéhez tartozott: fekete csákó, bal oldalán fekete – a trombitásoknál vörös – lószőrforgóval elöl sárga fém címerpajzzsal; sötétbarna posztódolmány a galléron és ujjakon skarlátvörös zsinórdísszel és ugyanilyen színű hajtókával, a vállakon egy-egy tüzérségi gombbal gombolható skarlátvörös posztó vállszalaggal és az ujjvarrásba bevarrt, ezzel megegyező árnyalatú vállpereccel, elöl egy sorban 6, hátul az aljrészen 2 tüzérségi nagy gombbal. A gombokon egy ágyúgolyók felett keresztbe rakott ágyúcső és röppentyű stilizált képe volt látható. A díszhez is csukaszürke nadrágot, bakancsot, a lovasítottak lábszárvédőt és sarkantyút hordtak.[38]

A lövegvezetők beosztásukat jelző kitüntetést viseltek, mely aranyzsinór volt két makkal és hurokkal. Az irányzó zsinórt két skarlátpiros gyapjúzsinór, három nagy és négy kisebb, bársonyszerűen nyírott labda képezte, teljes hossza 324 cm volt, többször körülhurkolva a bal vállgombokon és a második dolmánygombon lógott. Az irányzótüzérek sárga fém kitüntetési kokárdát is hordtak a jobb mellen, amelyen cserfakoszorúval övezett korona és keresztbe tett ágyúcsövek képe volt. Az arra érdemes hajtótüzérek is hasonló kitüntetéssel bírtak.[39]

Rangjelzésként a csákón zsinórok és paszományok – meghatározott szélességű, gyapjú, vagy más alapanyagú csíkok – a dolmány ujján és gallérján (a zubbonynak csak a gallérján) különböző színű, anyagú, vastagságú paszományok valamint a ruhadarabok gallérjára illetve hajtókájára felvarrt (tiszteknél hímzett arany színű, zászlósoknál ezüst színű, legénységi állományúaknál őrvezetőtől őrmesterig celluloid) csillagok szolgáltak.[40]

A tábori ágyús alakulatoknál a tisztek és lovasított altisztek számára 1877 M. – tüzérségi kardkötőn viselt – lovassági kard és 07 mintájú, (1908-ban bevezetett) pisztolytáskában hordott, 8 mm-es Roth-Steyr-ismétlőpisztoly volt rendszeresítve 30 tölténnyel. A legénység fegyvere Werndl-féle kardszurony és 95 M. ismétlőkurtály volt 40 tölténnyel; a hajtótüzéreknél ez annyiban módosult, hogy ők 95 M. ismétlőkarabélyt és hozzá 20 lőszert vittek magukkal. A lovas tüzérosztálynál lévő katonák kardszurony helyett lovassági kardot kaptak. A honvéd tüzérek, valamint tisztjeik szál- és kézilőfegyverei teljesen azonosak voltak a császári és királyi hadsereg tüzérségénél rendszeresítettekkel.[41]

A tisztek felszereléséhez a már említett vállszíjas tölténytáska és bőröv, valamint látcső, térképtáska, köpenyszíj tartozott. A legénység szerelvényéhez sorolhatjuk a

38 *Galván Károly:* A magyar királyi honvédség (1868–1918) békeruházati emlékanyaga az Országos Hadtörténeti Múzeumban. Az Országos Hadtörténeti Múzeum Értesítője. (OHME) Bp., 1971/1. sz. 256. o.; *Berkó:* i. m. 578-579. o. Az öltözetre vonatkozóan l. még *Berkó* művének 89-99., illetve a *Barcy–Somogyi* mű 92-94. és 98. lapoldalán található ábrákat.

39 *Barcy–Somogyi:* i. m. 97. o.

40 *Galván:* id. cikk, 230–231., 275–278. o.

41 HL Hfp 1908. eln. 492., 1912. eln. 3612., Tüf 1914. tf. 259.

derékszíjat, a kardszurony tokját, a puskához és karabélyhoz szolgáló tölténytáskát, illetve még a trombitások kürtjét. Az ún. tábori eszközök kategóriájába a tüzértarisznya, az evőcsésze és a tábori palack (kulacs) tartozott.[42]

A barna vízhatlan len vitorlavászonból készült, dobozszerű, merevített falú tarisznyát, vagy másnéven hátibőröndöt, hordszalagokon a vállukra akasztva vitték a tüzérek. Ebbe raktak egy váltás ruhát, evőeszközt, tisztálkodási felszerelést, evőcsészét, szabványos adag élelmet, egy sátorlapot, tisztítóeszközöket a ruházat és a fegyverek karbantartásához. A tisztek és a lovasított tüzérek felszerelésüket a huszárokhoz hasonlóan kettős málhatáskába csomagolták.[43] Minden ember számára sebkötöző csomag volt rendszeresítve. A tábori ágyús és lovas ütegek technikai felszereléséhez tartozott még többféle eszköz, műszer, amiket a csapatvonat járművei szállítottak.[44]

A tisztek és a legénység *elhelyezésére* 1913-ban nagyrészt a közös hadsereg adott át laktanyákat, épületeket. Így például a 7. honvéd tábori ágyús osztály Zágrábban a császári és királyi lovassági laktanyában; Nagyszebenben az 5. tábori ágyús osztály szintén a közös hadsereg tulajdonát képező lovassági épületekben, az 1. ágyús ezred II. osztálya Budapesten a cs. és kir. 10. ágyús ezreddel együtt volt elhelyezve. Ennek fejében magyar részről a hadseregnek költségtérítést kellett fizetni.[45] A megszervezés évének őszére már akut problémává vált az elhelyezési kérdések megoldása, a tüzérségi felügyelő állandó tüzér laktanyák létesítését szorgalmazta a honvédelmi miniszternél és a honvéd főparancsnoknál.[46]

Egy 1913 szeptemberében Bécsben tartott tanácskozáson a hadvezetőség elhatározta, hogy az osztrák-magyar hadsereg által a honvéd tüzérség rendelkezésére bocsátott épületeket, raktárakat csupán 1915 őszéig használhatja a magyar fél. Ezért azután nagyszabású laktanyaépítés folyt többek között Zágrábban, Nyitrán, Budapesten.[47]

A már fennálló alakulatok, illetve az újonnan megalakuló ezredek törzsei által a tüzérségi felügyelőnek címzett jelentésekből kiderül, hogy 1914 januárjában a 2. tábori ágyús ezredet Versec, az 1. honvéd lovas tüzérosztályt Szeged városában szétszórtan, barakkokban, különböző rendeltetésű épületekben próbálták elszállásolni. A budapesti 1. ezredet, továbbá a felálló nyitrai 4. valamint a zágrábi 6. és 7. ezredet laktanyákban kívánták elhelyezni. Az átvett, vagy bérelt kaszárnyák mellett fontos szerephez jutottak az elhelyezés terén az ún. sátortáborok is. (Marosvásárhelyen épült az első 1874-ben, ezt követte 1877-ben a lugosi, 1879-ben a pécsi, 1884-ben a

42 Öltözeti és fölszerelési szabályzat a magyar királyi honvédség számára. IV. rész. Bp., 1913. 2. 2-31. o.

43 Tüzérismeretek, i. m. 358-359. o.; Öltözeti és felszerelési szabályzat, i. m. 38. o.

44 Tüzérismeretek, i. m. 360. o.; Öltözeti és felszerelési szabályzat, i. m. 8-31. o.; *Schmid:* i. m. II. Band 86., 102., 140. o.

45 HL Hfp 1913. eln. 3590., 1914. vo. 93.

46 HL Hfp 1913. eln. 3265., Tüf 1913 kt. 579.

47 HL Hfp 1913. eln. 3590., Tüf 1913. kt. 686.; HL HM 118/eln.: 9/b. 1914.

nyitrai.) Ezek – a magántulajdonban lévő tápiósülyit kivéve – kincstári tulajdont képeztek, részint téglából, részint fából épített barakkokból, istállókból stb. állottak. Mivel az 1900-as évek elején csak a téglaépületeket hagyták meg területükön, így 1913-ban megfelelő módon ki kellett azokat bővíteni (pl. lövegszínek építése), hogy egy-egy tüzérségi alakulatot befogadhassanak. A felsoroltakon kívül még Kassán létezett sátortábor. A 3., valamint az 5. honvéd ágyús ezred törzse a kassai, illetve a marosvásárhelyi, a 8. ezred teljes egészében a lugosi táborban nyert elhelyezést, igen szűkös körülmények között.[48]

A 4. tábori ágyús ezred példáján keresztül mutathatjuk be, hogy általában milyen objektumok voltak a laktanya kapuin belül. Elsőként említhetjük a parancsnoksági épületet (ezred-, osztály-, üteg-, pótkeret-, lőszertelepparancsnokság), ahol még helyet kaptak az anyagkezelő bizottság és az osztályok gazdasági hivatalainak szobái. Ezen kívül voltak legénységi épületek, kantinhelyiségek, konyhák, kutak a vízellátásra. Külön épületben rendezték be a gyengélkedő szobát az orvosi személyzettel, valamint az állatorvos irodáját. Voltak természetesen lóistállók, elkülönítve egyben a beteg és pótlovak; élelmiszer-, ruha-, fegyver-, tüzérségi anyagraktárak, tüzérségi jármű- és ágyúszínek, fáskamrák; kovács-, lakatos-, bognár-, fegyvermesterműhelyek; latrina. Végezetül ne felejtsük ki a felsorolásból a két osztály kiképzéséhez szükséges 4 lovardát, ugratópályát és gyakorlóteret.

Sokhelyütt problémát jelentett az alakulatok parancsnokainak megfelelő lovagló-, hajtó-, gyakorló- és házi lőtér biztosítása az elhelyezési állomáson, illetve annak közelében, azonban mindent megtettek ennek érdekében.[49] Ágyús ütegenként 32 (lovasütegnél 26) ún. hordható sátorfelszerelés volt rendszeresítve, a felállított sátrak mindegyikében 6 honvéd, vagy 2 tiszt fért el tábori körülmények között. Ezeket rendesen a csapatvonat járművei szállították. Egy sátrat 4 lapból kellett összeilleszteni, 2 rúd és 12 cövek segítségével lehetett kimerevíteni.[50]

Emellett gyakorlatokon, szükségmegoldásként, tényleges, illetve tartalékos állomány elhelyezésére; ünnepélyeken egészségügyi intézetek és ruhatár, valamint raktárak gyanánt 10 és 30 főre méretezett sátrakat is használt a magyar királyi honvédség és persze a tüzérség. Őrzésük a parancsnokságokhoz tartozó vonatszázadoknál történt. A 10 fős sátor 10 nem lovasított katonát, vagy nyeregszerszámmal együtt 6 lovasítottat fogadott be, a 30 főre méretezettben 30 honvéd vagy 20 lovasított helyezkedett el felszereléssel. A tiszti sátrat – amely ugyanakkora volt mint a 30 fős legénységi – belül négy részre lehetett osztani, összesen 4 havidíjas részére biztosított férőhelyet.[51]

Az egyes honvéd tüzér csapattestek anyagainak, felszerelésének, lőszerének elhelyezése, raktározása is néhány esetben a közös hadsereg alakulatainál, raktáraiban

48 HL Hfp 1914. vo. 93.; *Berkó:* i. m. 218., 220., o.
49 HL Hfp 1914. vo. 93.
50 Tüzérismeretek, i. m. 361-362. o.
51 Utasítás a sátrakról a magyar királyi honvédség számára. Bp., 1911. 9-12. o.

történt: mint pl. a 8. ágyús ezredé megosztva Temesváron és Lugoson. Mint arra már az előzőekben utaltunk, a lőszert a császári és királyi tüzérszertárakból vételezte a honvéd tüzérség, ugyanakkor 1913. január 1-től a Weiss Manfréd-gyártól Csepelszigeti épületeket is bérelt tüzérségi és lőszerraktárak céljaira. E helyzet részbeni megoldására 1914-ben szinte mindegyik tüzér állomáshelyen lőszerraktár építését kezdték el.[52]

1908-tól állott fenn – az 1894-től létező – központi fegyvertárnál és a honvédelmi minisztériumban a „honvéd fegyvertári műszaki tisztek" állománycsoportja. A honvéd tüzérség megszervezése után létszámukat növelték és 1914 tavaszán külön testületként vált ki ebből a műszaki tüzértisztek csoportja.[53]

A magyar királyi honvédség vezetése 1913-ban tüzérsége számára az *5 mintájú 8 cm-es tábori ágyút* rendszeresítette. Ez a pajzzsal ellátott könnyű löveg csőhátrasiklásos rendszerű volt. *Fő részei* korabeli elnevezéssel a következők: egyfalú kovácsolt bronzból készült cső, amely vezetősíneken mozgott lövés után hátra, majd vissza az eredeti helyzetbe; belseje huzagolva volt. A csőtorkolat és a csőfar megóvására torkolatóvó és lövegzárburok szolgált. A *lövegzár* vízszintesen működő lapos ékzár, amelyet ismétlő elsütővel és idő előtti elsütést megakadályozó biztosító szerkezettel láttak el. A zár az elsütő- és kivető készüléket is magába foglalta. A felső *lövegtalp* az ágyúcső „csúsztató pályáját" képezte, amelyhez még a fékező és helyretoló szerkezet tartozott. A lövegcső fékezése hidraulikus volt, azaz e célra víznyomás szolgált, helyretolását öt rugó biztosította. Az *alsó lövegtalpat,* amelyen a felső lövegtalp nyugodott, a két vasalt fakülllős kerékkel ellátott tengely, illetve a sarkantyú és az ún. jégsarkantyú alkották. Ez utóbbiak felfogták a lövés során fellépő visszalökő erőt, gátolták a löveg elmozdulását, az ágyút a talajhoz rögzítették.

A kézikerék forgatásával mozgatott *oldalirányzó-gépet,* valamint a hasonlóan működtetett *magassági irányzógépet* a pontos oldal- és magassági irány megadására használták. A két kerék egyidejű fékezésére *kocsifék* volt rendszeresítve. A *pajzs* csak gyalogsági lövedékek, srapnelgolyók ellen nyújtott védelmet a kezelőknek. Ezen egy ún. irányzónyílás volt, hogy az irányzóeszközöket annak védelmében is használni lehessen. Menet közben a pajzs felső részét hátrafelé billentették, alsó részét felhúzták és rögzítették. A *lövegtalp-szekrény*-ben az ágyú alkalmazásánál használatos eszközök (besüvegező korong, lövegtávcső, elsütő zsineg) voltak elhelyezve. A lövegtalp külső részén még két tengelyülés – két tüzér menet közbeni szállítására – volt, azonkívül egy iránylléc és két ásó, felerősítve a pajzs és a tengely között.[54] (Az 5 M. 8 cm-es tábori ágyú felépítése az 1. és 2. számú ábrákon – *56–57. o.* – látható. A löveg technikai adatait, méreteit az 1. számú táblázat – *55. o.* – ismerteti.)

52 HL Hfp Tüf 1913. tf. 250., kt. 343.; HL HM 3578/eln. 14. 1914., 280., 868., 5096/eln. 9/b. 1914.
53 *Berkó:* i. m. 173. o.
54 Tüzérismeretek, i. m. 1-21. o.

1. számú táblázat

AZ 5 M. 8 CM-ES TÁBORI ÁGYÚ TECHNIKAI ADATAI ÉS MÉRETEI.[55]

Gyártó üzem: Skoda
A löveg súlya: 1020 kg
A löveg súlya mozdonnyal: 2140 kg
A cső űrmérete: 76,5 mm
A cső hossza: 2295 mm, az űrméret 30-szorosa
A cső súlya zárral és vezetősínekkel együtt: 355 kg
A cső hátrasiklásának hossza: 1250–1310 mm
A kerék átmérője: 1300 mm
Vízszintes csőtengely magassága a földfelszín felett: 1000 mm
A pajzslemez vastagsága: 4,5 mm
A löveg hossza a vízszintesre állított cső torkolatától a mozdonyrúd végéig: 9180 mm
Maximális lőtávolság: 7000 m
Hatásos lőtávolság: 6100 m
Tűzgyorsaság: 10 lövés/perc
nem időzített lövedékkel történő tüzelésnél: 20 lövés/perc
Legnagyobb emelkedési szög: –5° – +23°
Oldalszög: 9°

Az ágyúhoz különféle *irányzóeszköz*-ök tartoztak, úgy mint: 8 M. 8 cm-es lövegirányzék, a 8 M. lövegtávcső fonálkereszttel ellátva, 5 M. 8 cm-es irányzóív, szintező célgömb, szükségbeli irányvonal (a cső felületén végigfutó bevésett középvonal), az 5 M. mérőlemez, iránytű az északi kisegítő cél megjelölésére. Az 5 M. Baumann-féle ütegszögmérő az állásból nem látható célra történő tüzelésnél a lőelemek meghatározására volt rendszeresítve, amelyet a 8 M. megfigyelőlétra – egy összecsukható, tolószerkezetű alkalmatosság, melyet 6 m magasságig lehetett állítani – tetején is elhelyezhettek. A létra fő funkciója az volt, hogy nem áttekinthető terepen megfigyelőállásként szolgáljon.[56]

A lövegnél az 5 M. 8 cm-es gránátot, az 5/8 M. illetve a 8 M. 8 cm-es srapnelt, valamint egységes *lőszert* – amelyet gránátként és srapnelként egyaránt fel lehetett használni – alkalmaztak. Egy 1913 februárjában kiadott miniszteri rendelet a gránátok és a 8 M. srapnel helyett 13 M. 8 cm-es lőszer rendszeresítését írta elő, amelyeknél a fekete puskaporos gyújtó már nem volt megtalálható.[57]

A gránátot fedezékben (pl. lövészárok, páncélkupola, erődítmény stb.) lévő ellenséges katonák, különböző építmények, az ellenség tüzérütegeinek leküzdésére; a srapnelt a terepen helyét változtató, vagy fedetlen élőerő megsemmisítésére használhatták. A srapnel acélhüvelyes szerkezetű lőszerfajta, amelynek belső üregét két részre osztották. Az alsó, kisebbe lőport, a felső részbe 316 darab gömb alakú, 9 grammos, és 16 darab 13 gramm súlyú ólom töltelékgolyót raktak, melyeket kénnel

55 *Kováts–Lugosi–Nagy–Sárhidai:* Tábori tüzérség. Típuskönyv. Bp., 1988. 225. o.; *Hogg, Ian V.:* The Illustrated Encyclopedia of Artillery. London, 1987. 83-84. o.; Tüzérismeretek, i. m. 355-366. o.

56 *Jámbor Ferenc:* Fegyvertan. Bp., 1915. 173., 179., 210., 213. o.; Tüzérismeretek, i. m. 69-81., 113., 120., 144. o.

57 HL Hfp Tüf 1913. tf. 142.

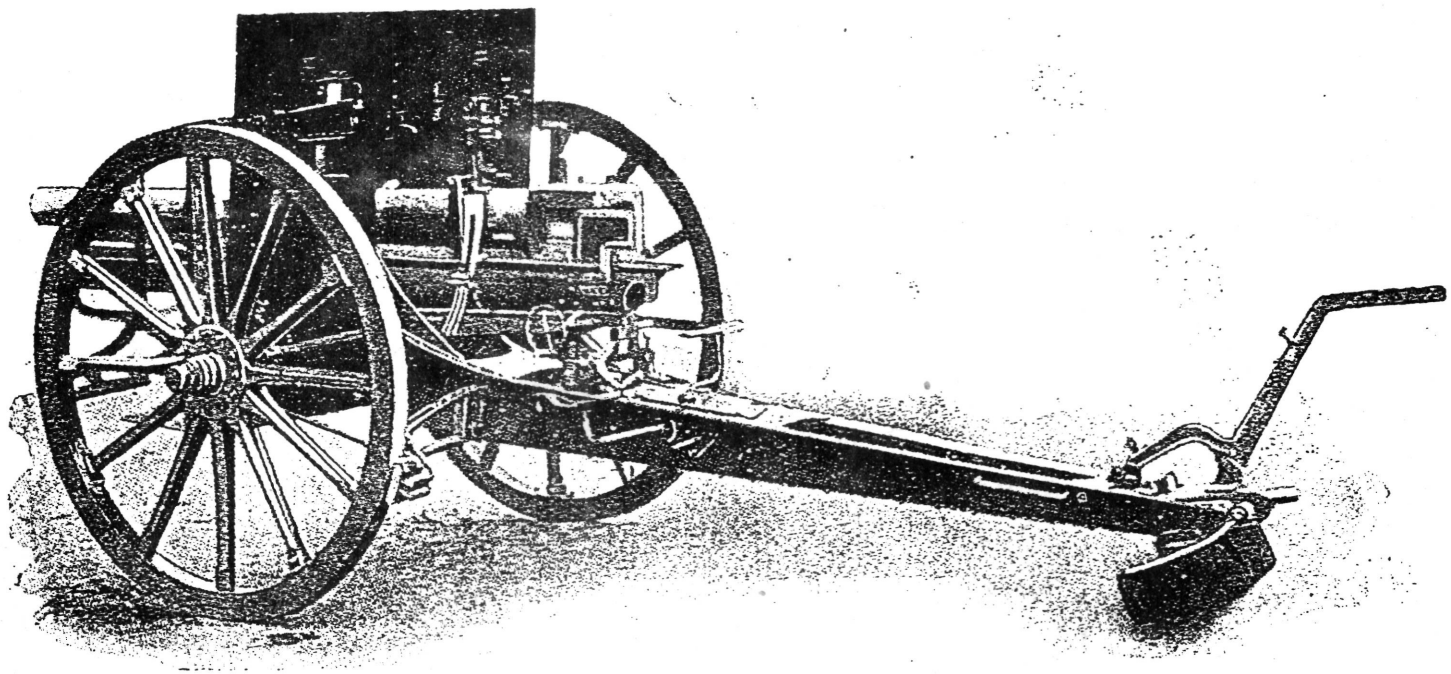

1. sz. ábra. 5 mintájú 8 cm-es tábori ágyú, hátulnézet.
(Tüzérismeretek, 5. m. 8 cm. tábori ágyú. Budapest, 1913. 18–19. o.)

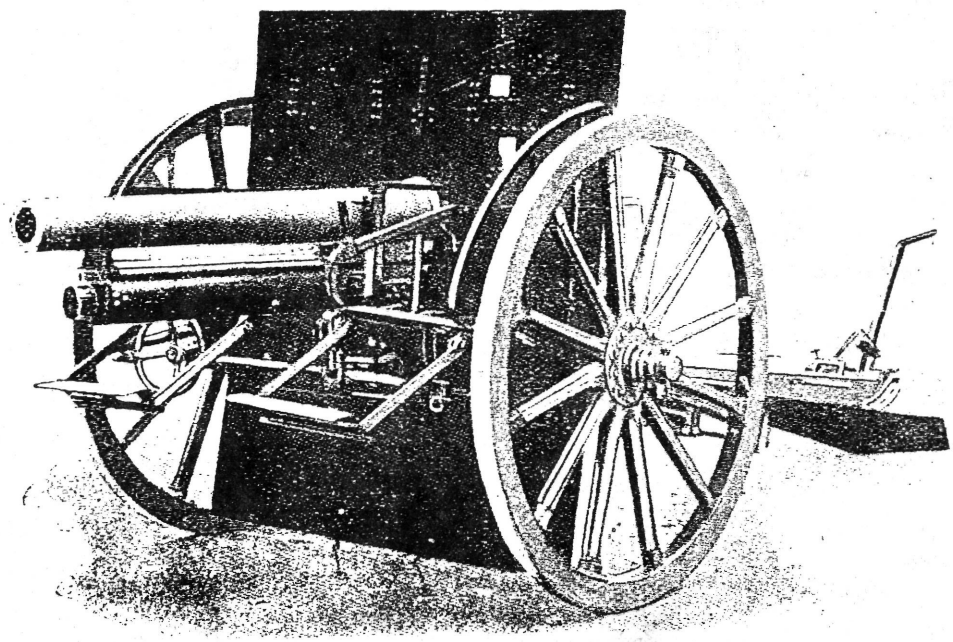

2. sz. ábra. 5 mintájú 8 cm-es tábori ágyú, elölnézet.
(Tüzérismeretek. 5 m. 8 cm. tábori ágyú. Budapest, 1913. 18-19. o.)

vagy gyantával rögzítettek, hogy ne mozogjanak. Gyújtókészüléke segítségével – az időzítéstől függően – a célpont előtt, vagy felett volt felrobbantható. A srapnel csúcsában időzíthető kettősgyújtó volt, amelynek segítségével a maximálisan 6200 m távolságra robbanó lövedéket időzített, vagy csapódó gyújtásúra lehetett állítani. A gránát a srapnelhez hasonló alakú, acélfalú, kettősgyújtóval ellátott lőszer volt, csapódó lövedékként 7200 m távolságra lőhették ki.[58]

1913-ban a honvédségnél a következő tüzérségi lőszerek voltak használatban: az említett 5/8 mintájú és 13 M. 8 cm-es gránáton valamint srapnelen kívül, 8 M. 8 cm-es gyakorló gránát és srapnel éleslövészetekhez; 5 M. 8 cm-es vak hüvelytöltény gyakorlatokhoz, 5/8 M. 8 cm-es oktató gránát és srapnel az ágyú kezelésének elsajátításához; 5/8 mintájú 8 cm-es iskolagránát és -srapnel vaktöltettel.

A honvédelmi miniszter elrendelte, hogy a kilőtt töltényhüvelyeket – mivel azok többször felhasználhatóak voltak – minden év decemberéig szállítsák be az alakulatok a honvéd központi fegyvertárhoz.[59]

A srapnel különleges változata volt a világító srapnel; a gránátokat a megsemmisítendő cél szerint robbanó- vagy repesz-, akna-, vérttörő-gránátnak nevezte a század eleji szakirodalom.[60] (Az első világháború előtti időszakban még jellemző a kartács lövése is, amit általában közelről jövő, tömeges támadás esetén, élőerő elleni védekezésül alkalmazhattak. Legtöbbször rövid időre időzített srapnelt lőttek e célból, amely néhány tíz lépés távolságra robbant. A régebbi kartácslőszer egy bádogszelence volt, ólomgolyókkal tele; a lőporgázok nyomására a henger az ágyú csövében szétszakadt és a golyókat szétfröcskölte.[61] (Az 5 M. ágyú lőszerének adatait a 2. számú táblázat sorolja fel.)

2. számú táblázat

AZ 5 M. 8 CM-ES TÁBORI ÁGYÚ LŐSZERÉNEK ADATAI.[62]

A srapnel- és gránáttöltény súlya:	8,31 kg
A srapnel- és gránátlövedék súlya:	6,68 kg
A lövedék kezdősebessége:	500 m/s
A lőportöltet súlya:	0,353 kg
A töltényhüvely súlya:	1,07 kg
Az üres lőszeresláda súlya:	3,1 kg
A 3 lőszerrel megrakott láda súlya:	28,3 kg

A honvédség harmadik fegyverneme számára szükséges *lövegek és tüzérségi felszerelés* – ez utóbbi egy részét a császári és királyi hadsereg kölcsönbe bocsátotta rendelkezésre – *beszerzése* a honvéd központi fegyvertár, valamint a honvéd

58 Tüzérismeretek, i. m. 22., 27. o.; *Jámbor:* i. m. 116., 119-122. o.; *Coffin de Depaix Géza:* Tüzérségi zsebkönyv a tábori és hegyi tüzérségről. Bp., 1911., 158. o.

59 HL Hfp Tüf 1913. tf. 624.

60 *Jámbor:* i. m. 116., 123. o.

61 *Bethell, H. A.:* Modern Artillery in the Field. London, 1911. 86-96. o.; *Jámbor:* i. m. 12-124. o.

62 Tüzérismeretek, i. m. 356. o.; *Jámbor:* i. m. 215. o.

központi ruhatár közreműködésével történt. Ez annyiból állott, hogy az említett intézmények bizottságokat állítottak össze, amelyek feladata a megrendelt anyagok, eszközök gyártásának, illetve a késztermékek minőségének ellenőrzése volt.[63]

Az 5 mintájú tábori ágyú lövegtalpát legnagyobb részben a pilseni Skoda-gyár, csövét pedig a bécsi császári és királyi hadszergyár (Arsenal) készítette. Természetesen a magyar ipar is részesedett a szállításokból, hiszen a löveg ékzárát a budapesti Fegyver és Gépgyár Rt.; lövegtalpát az Osztrák-Magyar Államvasúttársaság resicai vasműve és a Diósgyőri Állami Vasmű is gyártotta; a lövegmozdonyt, a lőszerkocsi illetve az üteg-távbeszélőkocsi hátsó részét a csepeli Weiss Manfréd-gyár, a győri Vasúti Kocsigyár Rt., a budapesti Ganz és Társa – Danubius Rt., a pozsonyi Hunnia Hadfelszerelési és Fémiparművek Rt., valamint az Államvasúttársaság románbogsáni gépgyára állította elő. Az ágyúhoz lövedékek és töltényhüvelyek a resicai és diósgyőri vasműben, a pozsonyi Roth-féle lőszergyárban, valamint a Csepel-szigeti Weiss Manfréd tölténygyárban készültek.[64]

Az Osztrák-Magyar Monarchiában tüzérségi lövegek és lőszer előállítása részben kincstári, részben pedig magáncégeknél történt. A birodalom nyugati felének kincstári tulajdonú üzemei közül legfontosabb az említett császárvárosi Arsenal volt, ahol gyakorlatilag mindenféle eszközt gyártottak a tüzérség részére. Ezenkívül lőszergyár működött még Wöllersdorfban, lőporgyár Blumenauban, Stein bei Laibachban. A magánüzemek közül a jól ismert Skoda-művek, a kapfenbergi Böhler Vasmű és a hirtenbergi lőszergyár érdemel említést.[65]

Magyarországon a fentebb felsoroltakon kívül lövegalkatrészeket, lőszert, robbanóanyagot a Vitkovici Bánya- és Vasműben, a pozsonyi Nobel Dynamit Gyárban, valamint a Vulkán Gépgyárban és az Eperjes melletti Sósgyülvészen gyártottak.[66]

Hosszas tervezgetés után az 1913-as esztendőben Győrben ágyúgyár építése kezdődött. A 13 millió korona alaptőkével létrehozott üzem részvényeinek többsége a magyar kormány tulajdonában volt, azonban az osztrák és német tőke is jelentős érdekeltséggel rendelkezett. A műszaki berendezéseket a pilseni Skoda-cég, a gyártási technológia leírását pedig részben a Krupp-vállalat szállította. A gyár nem épült fel teljesen a világháború végéig, de a hadianyaggyártás megindult, főként Skoda-lövegeket készítettek.[67]

Az alakulatoknál lévő tüzérségi anyagot (bőrnemű cikkek és járművek) az anyagkezelő bizottság, a lövegeket pedig a gazdasági hivatalok kezelték; a tüzérségi eszközök, felszerelések pótlását és javítását a csapattestek e bizottságokon keresztül

63 HL Hfp Tüf 1912. tf. 119., 213.; HL HM 9367/eln. 1912., Szn./eln. 14. 1913.

64 *Hoffmann Lipót:* Ágyúiparunk. In.: *Magyar Katonai Közlöny* (MKK) 1909. 1. szám, 97-115. o.

65 *Waldschütz, Otto:* Einführung in das Heerwesen. Wien, 1910. 14-15. o.

66 *Berend Iván–Ránki György:* Magyarország gyáripara 1900–1914. Bp., 1955. 270-271., 276., 288., 290-291. o.; *Waldschütz:* i. m. 14-15. o.

67 *Galántai József:* Magyarország az első világháborúban 1914–1918. Bp., 1964. 77. o.; MKK 1913. 418. o.; *Horváth Árpád:* Az ágyú históriája. Bp., 1966. 189. o.

eszközölhették a központi fegyvertárnál. Az olyan cikkek javítását, pótlását, amelyekét Magyarországon nem lehetett megoldani, az Arsenal végezte. Értelemszerűen a javítások és az anyagok beszerzésének költségei a honvédség költségvetését terhelték.[68]

A *lövegmozdony* az ágyúnak négykerekű járművé alakítására szolgált, mozdonyállványból, mozdony- és lábszekrényből állt. Kerekei megegyeztek a lövegével. Málházása a következő volt: a mozdonyszekrény 12 fiókjában 8 ládában hármasával 24 darab srapneltöltény, ezen kívül 9 gránát 3 ládába csomagolva, összesen tehát 33 lőszer; valamint itt szállítottak egy szerelékesládát is. A mozdony tetején 4 tüzér elhelyezésére szolgáló ülésvánkos volt, az ott ülő katonák lába alatti lábszekrényben a legkülönfélébb felszerelések (itatóveder, patkók, szerszámok) helyezkedtek el. A mozdonyon szállítottak még nagyobb szerszámokat (pl. csákány, ásó), tartalékzabot a lovaknak, a tüzérek hátbőröndjeit és köpenyeit. Lovas ütegnél – mivel ott a legénység is lovasítva volt – a lövegmozdony ülésének a helyén is felszerelést vittek.

Az 5 M. 8 cm-es hatfogatú *üteglőszeres kocsi* (amely az eszközkocsival egyetemben a csapathoz és nem annak vonatához tartozott, és aminek parancsnoka egy főtüzér volt) mozdonya ugyanolyan volt mint a lövegé. A félkocsi tengelyei és kerekei azonosak a mozdony hasonló részeivel. A mozdonyszekrény fiókjait 24 srapnel és 9 gránát, valamint egy eleségláda töltötte ki, egyéb felszerelése azonos volt a lövegmozdonyéval. A félkocsi szekrényében összesen 60 lőszer (36 srapnel és 24 gránát) fért el. A félkocsin még sátorkészleteket, szerszámokat, távbeszélő felszerelést szállítottak.[69]

Az 5 mintájú *eszközkocsi* mozdonya szintén megegyezett a lövegével. Szekrényében ládákba rakott távbeszélőanyag, élelem, illetve mindenféle szerelékek foglaltak helyet, kívülre az egészségügyi felszerelés darabjait és a jeladó készletet erősítették. Félkocsiján egy 8 M. vetőhíd, a 8 M. figyelőlétra, hordágyak, sátorfelszerelés voltak. A vetőhíd keskeny, de mély árkokon való átkelésre szolgált, amelyből 3,6 méter hosszúságú rendes, 1,8 illetve 5,4 méteres rövid, vagy kettős hidat lehetett építeni.[70]

Egy tüzérütegnek 1 lovas és 2 gyalogos (lovas ütegnek 3 lovas) távbeszélőjárőre volt 1-1 távbeszélőállomás-felszereléssel (1 távbeszélő készülék, 1 telep, telefon, zászlós jeladókészlet). Az üteg összes vezetékanyaga 30 km hosszúságot ért el. E készletet az alosztályok táborozás vagy ütközetek alatti érintkezésére rendszeresítették.[71]

Egy ágyús üteg 6 ágyút, 6 lőszerkocsit, 1 eszközkocsit foglalt magába, a lovagló üteg 4 ágyúval és 4 lőszerkocsival rendelkezett. Ezen kívül minden üteghez 5 vonat-

68 HL Hfp Tüf 1913. tf. 359., 666.
69 Tüzérismeretek, i. m. 28., 31., 34-36., 38-39. o.; *Jámbor*: i. m. 215. o.
70 Tüzérismeretek, i. m. 40-41. o.; *Schmid*: i. m. II. Band, 140. o.; *Jámbor*: i. m. 216. o.
71 Tüzérismeretek, i. m. 224. o.; *Jámbor*: i. m. 216-217. o.

jármű tartozott. Az orosz tábori ágyús ütegnek ugyanakkor csak 4, a lovas ütegnek 6 lövege volt, viszont minden egyes ágyút követett egy lőszerkocsi.[72]

A *lőszerjavadalmazás* a honvéd tábori ágyús illetve lovas ütegnél egyaránt 756 lőszer volt, ami nevezetesen 576 srapnelt és 180 gránátot jelentett. (Az osztrák-magyar hadseregben is ugyanennyi volt a javadalmazás mértéke.) Minden lövegre 126 ágyúlőszer (96 darab srapnel és 30 gránát) esett, amely a lövegmozdony szekrényében lévő 33, valamint az üteglőszeres kocsiban található 93 darabból tevődött össze. Az ágyús lőszeresoszlop ezenkívül még csövenként 366 lőszert szállított. Más államokéval összehasonlítva ez a mennyiség igen kevésnek bizonyult (főleg később, a háború hadműveleteiben), például a kis Szerbiában 366, Franciaországban 312, Németországban 137 lőszer jutott minden lövegre. Ehhez természetesen hozzá kell még számítani az oszlopokban szállított plusz muníciót is, ami a felsorolt országok hadseregeiben 100, 265, illetve 120 lövés volt. A honvédségnél az őszi gyakorlatokra, illetve a tüzérségi lőgyakorlatokra kiadott utasításokban is szigorúan megszabták a felhasználható lőszermennyiséget, de mint azt már láttuk, sokszor azzal is takarékoskodni kényszerültek az alakulatok.[73]

A tüzérségnél létező *harcászati alakzatok* sorában az első a fogatos *félszakasz* volt, amelyhez a lövegvezető parancsnok, hat kezelőtüzér, egy löveg és egy lőszerkocsi tartozott. A félszakasz gyülekező és mozgási alakzata a menetoszlop volt, harci körülmények között tüzelőállást foglalt el. Két félszakasz egy parancsnok vezénylete alatt képezte a *szakaszt*. Gyülekezéskor zárt vonalba, mozgás közben menetoszlopba fejlődött, harc esetén tüzelőállásba vonult. Két vagy három szakasz az üteg-parancsnok alá rendelve egy *üteget* alkotott. Ugyanazokat az alakzatokat vehette fel, mint a szakasz, de még vonalban is mozoghatott. Két vagy három üteg egy parancsnok vezetésével *osztályt* képezett. Gyülekező alakzata a zárt vonal volt, amikor az ütegek 30 lépésnyire álltak egymás mellett. Mozgás közben menetoszlopban, az ütegek közötti távolság 30 lépés volt, de mozoghattak vonalban is. Tüzelőállásban az ütegek között legalább 50 lépés térköznek kellett lennie, (ütegen belül az ágyúk egymástól 30 lépés távolságra, egy vonalban voltak felállítva) lépcsőzött felállás esetén e távolság a lépcsőzet mélységével volt egyenlő. Két osztály, parancsnokának vezetésével alkotta az *ezredet*. A felvehető alakzatok megegyeztek az osztályéval, azonban vonalba fejlődve, sakktáblaszerűen is mozoghatott.[74]

A tüzérségnél alkalmazott *tüzelési módok* a következők voltak: *sortűz,* amikor is az üteg, vagy szakasz lövegeit bal felől haladva, az első tiszt parancsára egymás után sütötték el úgy, hogy az egység parancsnoka minden egyes találatot megfigyelhessen. A tüzelésnek ez volt a szokásos módja. *Szórótűz* esetén egy kb. 400 méter mélységű terület elárasztására, pillanatnyi hatás elérése céljából, lövegenként 4 srap-

72 KA MKSM 1913. $\frac{18-2}{3-1}$; *Jámbor*: i. m. 217. o.

73 Szolgálati szabályzat, 6. sz. melléklet 32-33. o.; *Felszeghy Ferenc* (szerk.): A magyar tüzér. Bp., 1938. 173., 215-216. o.

74 Gyakorlati szabályzat a magyar királyi honvéd tábori tüzérség számára. Bp., 1913. 46., 49., 63-64., 71., 80., 84. o.

nelt lőttek. *Egyes tűz*nél minden ágyú a lövegvezetők vezényszavára kétszer vagy többször lőtt, ez volt a tüzelés leggyorsabb neme, amit közeli harcban, vagy saját csapatok sikerének kiaknázásakor használtak. *Össztűz*et erődítmények, páncélkupolák stb. rombolására lőttek, ilyenkor az üteg valamennyi lövegét, az első tiszt tűzparancsára, egyszerre sütötték el.

*Eltüzelés*nél a megtöltött lövegekkel a lövegvezetők vezényszavára lőttek. Légi célok ellen, közeli harcban, illetve a lövegek kiürítésekor alkalmazhatták. *Ütegtűz*nél a lövegeket az első tiszt figyelmeztetőjére, megfelelő időközökben egymás után sütötték el; akkor használhatták, ha a célterületet lassú tűzzel kellett lefedni. *Lövegvezető tűz* esetén a lövegek vezetőik vezényszavára tüzeltek, ők figyelték a találatokat. Alkalmazására akkor kerülhetett sor, ha 2000 méternél közelebbi, kisebb, helyüket változtató célokra lőttek, valamint ha a célra szabatos belövés volt szükséges. Ez utóbbi a lőelemek megállapítására, illetve ellenőrzésére szolgált. A leghatásosabb a sortűz és a szórótűz alkalmazása volt. Egy üteg párhuzamos csőfekvés mellett kb. 120 méter széles területet tarthatott tűz alatt. A tüzérségi tűznemek egyébként csak az első világháború támadó és védelmi harcai során kristályosodtak ki teljesen.[75] A tüzelőállásban a *lőszer pótlása* a következőképpen zajlott: a megrakott lőszerkocsi az üres, kicserélendő félkocsihoz hajtott, ahol a csere megtörtént. Az új lőszeres jármű mozdonyában lévő muníció a lövegek és lőszereskocsik mozdonyaiból esetlegesen elhasznált lőszer pótlására volt használandó. Az üres lőszeresládákat mindig a hátramenő kocsira rakták. Ha teli, újonnan megrakott lőszereskocsik nem álltak rendelkezésre, akkor a muníciót először a kocsi-, majd a lövegmozdonyból használták el a tüzérek. Ezért a mozdony a rudaslovakkal a tüzérségi álláshoz közeli fedezékbe vonult és onnan a lőszert a tartaléklegénység, illetve a nélkülözhető hajtótüzérek hordták a löveghez.

A csapattestekhez beosztott lőszeresoszlopoknak a csapat menetoszlopát közvetlenül, mint ezred-, zászlóalj-, osztály-lőszeresoszlopnak, vagy mint üteg- (szakasz-) lépcsőknek kellett követniük. Ezen oszlopokat szükség esetén külön osztagok biztosították. Jelölésük számmal történt, pl.: „1. számú ágyús lőszeresoszlop". Ezek üteglőszereskocsijaival cserélték ki az állásnál lévő járműveket, s ezekből pótolták az elhasznált muníciót. Az oszlopok egyébként a lőszertelep-parancsnoksághoz tartoztak. Az ütegek lovait tartaléklovak hiányában az üres lőszeres járművek fogataiból egészítették ki. Az oszlopokra hárult többek között az anyagpótlás – mint például a megrongálódott lövegeké – is.

A honvéd gyaloghadosztályoknál a 63/75 mintájú fegyverlövőszeres kocsikkal felszerelt, 1-től 4-ig terjedő számozású gyalogsági lőszeresoszlopok szállították a hadosztályhoz hadrendileg beosztott, különböző fegyvernemekhez tartozó csapatok kézifegyver- (puska, pisztoly) lőszerét. Ezenkívül az 5 M. lőszereskocsikkal ellátott 1-4. számú ágyús lőszeresoszlopok a löveglőszert továbbították, a hadosztályhoz tartozó ágyús ezred számára legénységet, lovakat pótoltak. Az ezred pótosztagának

75 *Jámbor*: i.m. 243–246. o.

háborús körülmények között a legénység, lövegek és tüzérségi anyag pótlása volt a feladata.

A lovashadosztály 1-4. számú lovas lőszeresoszlopa szállította a fegyverlőszert, a lovas tüzérosztály ágyúlőszerét, valamint legénységet és lovakat pótolt az osztály számára. Itt az osztálypótosztag végezte az emberállomány, lövegek, anyagok kiegészítését.

A gyaloghadosztály 1. számú ágyús lőszeresoszlopának menethossza kb. 850, míg a 2. számúé mintegy 700 lépés volt. Az előbbihez 170 ember, 190 ló és 39 jármű tartozott, az utóbbi 100 főt 140 lovat és 36 szállítóeszközt számlált.[76] Az alakulatot parancsnoka vezényszavakkal, különböző jelekkel, parancsokkal vezethette és irányíthatta. A jeladást zászlóval, kardra kötött zsebkendővel, lámpával, trombitajelekkel végezhették. A parancsok továbbítására távbeszélőt, jelbeszédet, lovas-, kerékpáros- és gyalogküldöncöket vehetett igénybe az egységet vezénylő tiszt.[77]

A tüzérség lépésben, ügetésben, vágtában mozoghatott; de menetek végrehajtásakor csak az első két *járásmód*ot használták. Menet közben minden üteg élén egy tiszt, az egyes alosztályok végén pedig egy tiszt és a szolgálatvezető altiszt lovagolt. Folyón való átkelést az üteg és a vonatcsapatok hadihidakon, menetoszlopban hajtottak végre; áthajózáskor fogat nélkül szállították a lövegeket, járműveket és külön a lovakat. Hosszú tüzérségi oszlopokban az ezredek, osztályok közé tüzér fedezetként gyalogszázadokat oszthattak be. Tüzérségi felderítést főként harci körülmények között, az ütegenként 1 tisztből, 1 tűzmesterből és 2 tizedesből álló tüzérjárőrőknek kellett végezniük. Feladataik közé tartozott, hogy közreműködjenek a saját tüzérségi állások helyének megválasztásánál, felkutassák az ellenséges tüzérséget és célpontokat, megfigyeljék a saját lövegek tüzének hatását, fenntartsák az összeköttetést az első vonalban lévő gyalogsággal. A más fegyvernemek számára általuk nyert értékes információkat közölni kellett azokkal, de természetesen e kölcsönösség a többi fegyvernemi járőr részéről is fennállt.[78]

A bécsi vezérkar a gyalogságot a „fegyvernemek királyának" kiáltotta ki. E nézet természetesen a gyalogsági szabályzatban is helyet kapott, amelynek készítői kategórikusan kijelentették: „A gyalogság a főfegyvernem ...Ő dönti el a csatákat; a győzelem babérát más fegyvernemnek támogatása nélkül és ellenséges túlerővel szemben is ki bírja vívni..."[79]

Bécsben úgy vélték „... egyedül a támadás hoz döntő sikert..." – így a kiképzés során is a támadó gyalogsági harcászat elsajátítására helyezték a hangsúlyt – és csupán a természetes terepakadályok, valamint domborzati formák mögötti ideiglenes, rövid ideig tartó védekezésre számítottak, árokvédelemre egyáltalán nem.[80]

76 Gyakorlati szabályzat, i. m. 60., 130., 136., 139-140. o.
77 Uo. 5-6. o.
78 Gyakorlati szabályzat, i. m. 45., 108. o.; Szolgálati szabályzat, i. m. 33., 42., 50., 53., 93., 124. o.
79 Gyakorlati szabályzat a magyar királyi honvéd gyalogság számára. Bp., 1912. 1. o.
80 Uo. 180., 195., 210., 214. o.

A későbbi ellenfelek közül a szerbek, valamint az oroszok a japánok ellen vívott háború (1904 január–1905 augusztus) tapasztalatai alapján nagyon is számításba vették ezt az eshetőséget. Ez a tévedés többek között kihatott oda is, hogy a Monarchia katonai szakemberei nem fordítottak elég figyelmet a magas röppályájú közepes- és nehéztarackok, mozsarak számának növelésére.

Eluralkodott az a felfogás, miszerint a tüzérség (a lovassággal egyetemben) csak támogatja a gyalogság támadását, leköti az ellenség fegyvernemeit, tehát e nézet szerint eleve kisegítő és alárendelt szerepre volt kárhoztatva. Hibának róhatjuk fel azt is, hogy nem tartották fontosnak a gyalogság megvédését (tüzérségi fedezet) az ellenség támadásakor.[81]

A tüzérség együttműködése a többi fegyvernemmel a világháború első néhány hónapjában sem volt kielégítő. Ez az elmondottakon kívül még annak tudható be, hogy a gyaloghadosztály tüzéralakulatait csak mozgósításkor kapta meg (természetesen a parancsnokok tudták, hová tartoznak hadrendileg).

Rá kell mutatnunk arra a tényre is, hogy a honvéd tüzérség állománya békeidőben csak kevés tapasztalatot szerzett, sok esetben még a lőszerrel is takarékoskodni kényszerült gyakorlatozás közben.[82]

1914 augusztusának legelején a magyar királyi honvédség kötelékébe 32 gyalogezred, 10 huszárezred, valamint összesen 198 löveget felvonultató *tüzérség* tartozott. A honvédség harmadik fegyverneme 31, egyenként 6 löveget számláló tábori ágyús és 3 négylöveges lovasüteg felett rendelkezett.[83]

A közös hadsereg gyalogságát ugyanakkor 102 gyalogezred, 4 tiroli vadászezred, 4 boszniai-hercegovinai gyalogezred, 29 császári és királyi valamint 1 boszniai vadászzászlóalj, 6 határvédő vadászszázad; a Landwehr-ét 37 gyalogezred és 3 tiroli lövészezred (Landesschützenregiment) alkotta. Az osztrák–magyar lovasságot 16 huszárezred, 15 dragonyosezred, 11 ulánusezred képezte, ezenkívül a Landwehr kötelékébe tartozott még 6 ulánusezred, 1 tiroli és 1 dalmát lovas országos lövészosztály (Landesschützendivision).

Az Osztrák–Magyar Monarchia szárazföldi haderejében 14 tábori és 3 hegyi tüzérdandárparancsnokság létezett a mozgósítás elrendelése előtt. (A mozgósítás után az utóbbiakat feloszlatták, 36 császári és királyi, illetve császári királyi Landwehr tüzérdandárparancsnokság, valamint 3 dandár erősségű tüzércsoport-parancsnokság jött létre). A parancsnokságok annak a gyaloghadosztálynak a számát viselték, ahová hadrendileg be voltak osztva. Minden közös tüzérdandárhoz elvileg egy tábori ágyús ezred és egy tábori tarackos osztály tartozott. A 42 osztrák-magyar ágyús ezred mindegyike 5 üteggel, ütegenként 6 darab löveggel rendelkezett; kivételt képezett 8, a

81 Uo. 181., 189., 222. o.

82 HL Tanulmánygyűjtemény, 399. sz. tanulmány; *Szanati József:* A tábori tüzérség az első és második világháborúban. Bp., 1984. 21., 26., 51-52. o.

83 *Berkó:* i. m. 524-525. o.

Landwehr hadoszályokhoz beosztott 4 üteges ezred. A 14 tábori tarackos ezred közül mind négyüteges volt, egyenként 6 löveggel.[84]

Volt a felsoroltakon kívül a közös hadsereg kebelében még 9, egyenként háromüteges, ütegenként 4 löveggel bíró lovas tüzérosztály. Ezek szolgáltatták a lovashadosztályok tüzérségi erejét. A 14, alakulatonként 2 üteget, ütegenként pedig 4 löveget számláló nehéztarackos osztály mellett még 10 császári és királyi hegyi tüzérezred (egyenként 4 ágyús és 2 tarackos üteggel); egy kétüteges, önálló hegyi ágyús osztály; 6 közös vártüzérezred, valamint 10 önálló vártüzérzászlóalj alkotta az osztrák-magyar hadsereg tüzérségét.

A császári királyi Landwehr tüzérségi ereje 8 tábori ágyús és 8 tábori tarackos osztályból állott, amelyek mindegyike 2, egyenként hatlöveges üteggel rendelkezett. Ez összesen 32 üteget jelentett – megközelítőleg annyit mint a honvédségnél –, így ott is szükség volt közös ezredek által történő megerősítésükre. Mindent összevetve a Monarchia 441 tábori és hegyi üteget számláló tüzérséggel indult a háborúba, annak létszáma a lőszeresoszlopokkal együtt 206 000 fő volt, ugyanakkor a szárazföldi haderő hadilétszáma 1 220 000 embert tett ki.[85]

(A Monarchia tüzérségi alakulatainak területi elhelyezkedése a *66.* és *67.* oldalon található térképvázlatokon látható.) Néhány európai nagyhatalom, valamint a birodalom 1914 nyarán meglévő lövegeinek mennyiségét a 3. számú táblázat – *68. o.* – részletezi. Ebből kitűnik: az Osztrák-Magyar Monarchia lövegeinek számát tekintve elmaradt a többi államtól. A löveganyag minőségét vizsgálva is hasonló következtetésekre jutunk. Ha a tábori tüzérség részére – mind a honvédségnél, mind a közös hadseregben – rendszeresített 5 M. ágyút a világháborúban ellentétes oldalon álló országok lóvontatású könnyű tábori lövegeivel összevetjük, (az 1. és 4. számú táblázatok – *55. és 68. o.* – adnak erről képet) kiderül, hogy közel azonos technikai adottságok mellett, elsősorban 1000–1500 méterrel kisebb maximális lőtávolsága – a hatásos lőtáv ennél is kisebb volt – miatt került hátrányos helyzetbe. Tűzgyorsasága – 1 perc alatt 10, illetve 20 lövés – is elmaradt pl. a francia 1897 M. Schneider-ágyúhoz képest, amellyel 25 lövést lehetett leadni percenként. (A régi ún. lövegtalp-hátrasiklásos lövegekkel átlagosan 5–6-szor lehetett lőni az említett időegység alatt.)

84 *Oberstleutnant Sobicka:* Gliederung und Entwicklung der Batterien der österreichisch-ungarischen Feld- und Gebirgsartillerie im Weltkriege. 1914–1918. Wien, 1920. 5. o.; A világháború 1914–1918. (Szerk.: a Magyar Királyi Hadtörténelmi Levéltár) Bp., 1928. I. k., 208. o.; *Felszeghy:* i. m. 121. o.

85 *Lucas, James:* Fighting Troops of the Austro-Hungarian Army 1868–1914. New York, 1987. 147. o.; A világháború, I. k., 208-209. o.; *Sobicka:* i. m. 5-7., 21. o.

A császári és királyi hadsereg tüzérségének területi elhelyezkedése 1914-ben

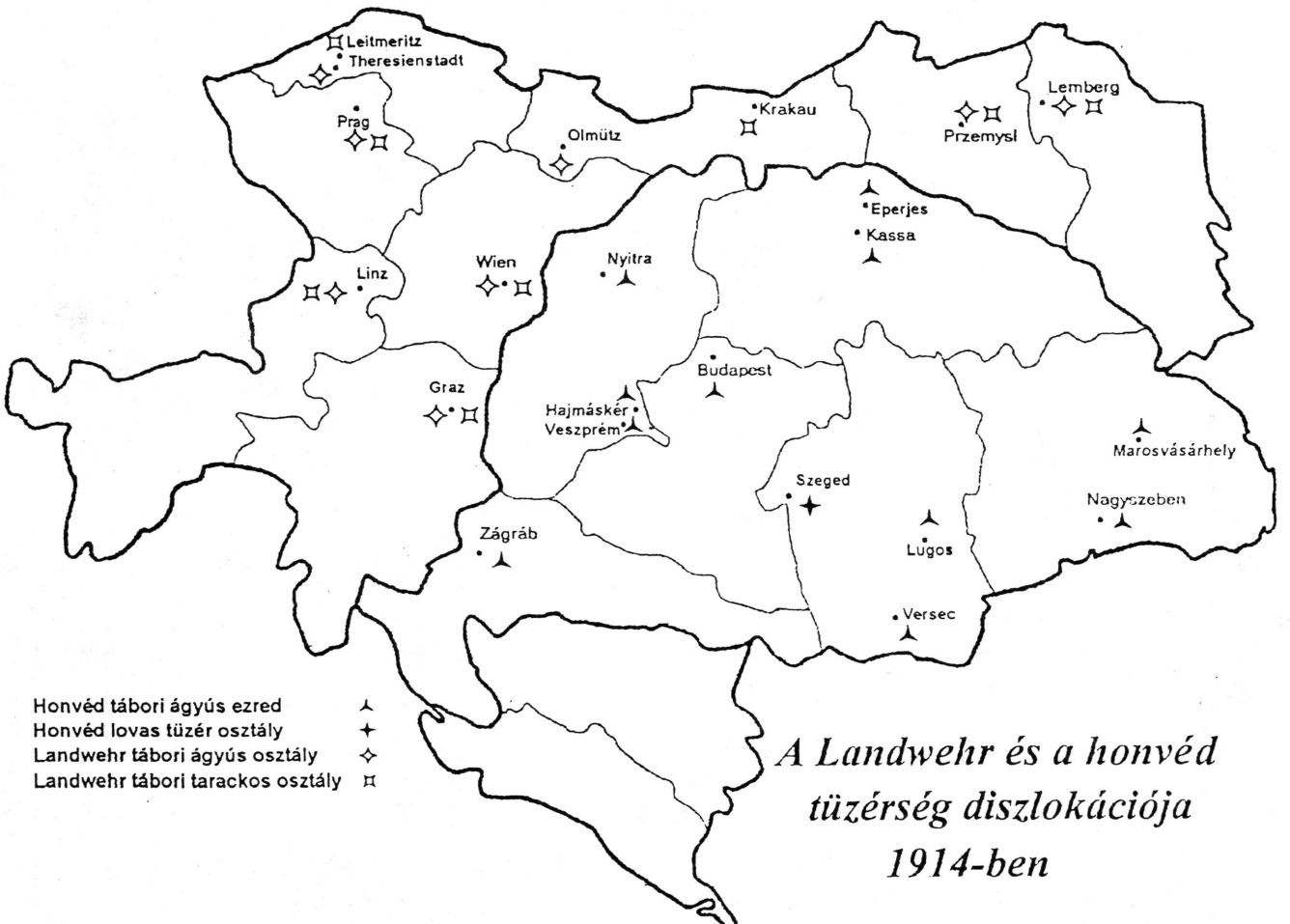

A Landwehr és a honvéd tüzérség diszlokációja 1914-ben

3. számú táblázat

NÉHÁNY EURÓPAI ÁLLAM LÖVEGEINEK MENNYISÉGE
AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ KEZDETÉN.[86]

Ország	Könnyű-lövegek (darab)	Nehéz-lövegek (darab)	Összesen (darab)	Löveg-sűrűség (löveg/1000 fő)
Osztrák–Magyar Monarchia	3582	506	4088	3
Németország	7992	1396	9388	5,7
Oroszország	6790	240	7030	3
Franciaország	3992	308	4300	4

4. számú táblázat

NÉHÁNY EURÓPAI ORSZÁG RENDSZERESÍTETT
KÖNNYŰ TÁBORI ÁGYÚJÁNAK ADATAI
AZ I. VILÁGHÁBORÚ ELŐESTÉJÉN.[87]

	Németország 1896 n/A. M. 7,7 cm-es ágyú	Franciaország 1897 M. 7,5 cm-es ágyú	Oroszország 1902 M. 7,62 cm-es ágyú	Olaszország 1911 M. 7,5 cm-es ágyú	Szerbia 1906 M. 7,5 cm-es ágyú
Gyártó üzem:	Krupp/Ehrhardt	Schneider	Putyilov	Deport	Schneider
Cső űrmérete:	77 mm	75 mm	76,2 mm	75 mm	75 mm
Cső hossza:	2102 mm	2700 mm	2286 mm	2025 mm	2350 mm
Cső súlya:	355 kg	462 kg	400 kg	338 kg	340 kg
Vízszintes csőmagasság földfelszín felett:	989 mm	1020 mm	927 mm	950 mm	959 mm
Keréknyomköz:	1530 mm	1515 mm	1470 mm	1450 mm	–
Kerékátmérő:	1360 mm	1330 mm	1320 mm		
Löveg súlya:	925 kg	1160 kg	1040 kg	1076 kg	1083 kg
Löveg súlya mozdonnyal:	1910 kg	1970 kg	1965 kg	1600 kg	1817 kg
Lövedék tömege:	6,85 kg	7,2 kg	6,58 kg	6,5 kg	6,5 kg
Lövedék kezdősebessége:	465 m/s	529 m/s	593 m/s	510 m/s	500 m/s
Maximális lőtávolság:	7800 m	8500 m	8750 m	7600 m	8000 m
Legnagyobb emelkedési és szög:	–12 – +15°	–12 – +18°	–6 – +17°	–15 – +65°	–8 – +16°
Oldalszög:	4°	6°	5°	45°	6°

86 *Szanati:* i. m. 13. o.; A korszakra vonatkozó és a témával foglalkozó szakirodalom fellapozásakor más szerzőknél a táblázatban feltüntetett adatoktól eltérőekkel találkozunk. Így például a Monarchia összes lövegeinek számát 1914 nyarán egyes művek 2840 darabra teszik. (*Galántai József:* Az első világháború., Bp., 1980. 170. o., Österreich – Ungarns letzter Krieg 1914–1918. Unter den Leitung von Edmund Glaise – Horstenau. Wien, 1930. I. Band. 31. o., valamint *Felszeghy* idézett művének 172. lapoldalán.) A világháborús ellenfelek lövegeinek mennyiségét tekintve szintén a legkülönbözőbb adatokra bukkantunk. Szerbia tüzérségi ereje példának okáért 354 (Österreich – Ungarns letzter Krieg 97-98. o.), 474 (*Kerchnawe, Hugo:* Ehrenbuch unserer Artillerie. Wien, 1935. 248–249. o.), 542 (*Galántai:* Az első világháború, 173. o.), 628 (*Felszeghy:* i. m. 215. o.) darabban nyer megállapítást.

87 *Muther, Alfred:* Das Gerät der leichten Artillerie. I. Teil. Feldgeschütze. Berlin, 1925. 18., 216., 234., 236., 240., 251., 316-317., 324-327. o.; Típuskönyv 163., 275., 313., 328. o. A felsorolt lövegek képét az itt említett oldalakon találja meg az olvasó.

A tábori ágyúk és tarackok aránya (3:1) is kedvezőtlen volt, ezenkívül az osztrák–magyar haderőben nem rendszeresítettek a háborút megelőzően aknavetőket, a helyi háborúk tapasztalatai ellenére sem. Az 1911 M. 30,5 cm-es, a világégés alatt hírnevet szerzett mozsarat, valamint a 9 M. 7 cm-es hegyi ágyút és a 10 M. 10 cm-es hegyi tarackot leszámítva a többi lövegtípus korszerűtlen volt. A honvéd tüzérség nem rendelkezett sem tarackos, sem hegyi; a Landwehr tüzérség pedig hegyi alakulatokkal. (Igaz az 5 M. ágyút hegyi utakon történő szállításra is alkalmassá tették.)

Hibás döntésként értékelhetjük, hogy a hadvezetés a srapnelek gyártásának adott elsőbbséget, noha a gránátok többféle felhasználást tettek lehetővé. Ugyanakkor más államok tábori ágyúinál – pl. az 1911 M. Deport-lövegnél – rendszeresített srapnelek hatásadatai jobbak voltak az osztrák-magyar 5 M. ágyú srapneljénél.

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy e fegyvernem a Monarchia haderejében nem a megfelelő helyet foglalta el, alárendelt szerepe volt. Az átszervezés és kiépítés alatt álló tüzérség nem felelt meg teljesen az akkori idők alkalmazási követelményeinek, az előtte álló feladatok megoldására a harctéren nem volt képes. A hadvezetésnek a továbbiakban a következő problémákat kellett megoldania: növelni kellett a lövegek abszolút mennyiségét, lőtávolságukat, mozgékonyságukat, tűzgyorsaságukat, a felső szögcsoporttal tüzelő tarackok arányát; új fegyverként bevezetni az aknavetőket. Javítani kellett a gyalogsággal és lovassággal történő együttműködésen, részleteiben is kidolgozni a támadó és védekező hadműveletek közben alkalmazandó harcászati elveket. Ilyen irányú intézkedéseket azonban már csak a háború tapasztalatainak birtokában lehetett tenni.[88]

Felkészülés a háborúra

A magyar királyi honvédség vezetői kezdettől fogva fontosnak tartották, hogy a tüzérség már felállítása után nem sokkal mozgósításra készen álljon. Az 1913-ban kiadott „Mozgósítási utasítás" is ezt tükrözi. A *mozgósítási tervezetek* megszerkesztését a csapatparancsnokok feladatául szabja, amelyeket kidolgozásuk után az illető honvédkerületi parancsnokságoknak kellett felterjeszteniük. Mozgósítás esetén, terv szerint, a tábori ágyús ezredek mindegyikének egy ezredparancsnokság-törzset, két ezredkötelékben lévő osztályparancsnokság-törzset, három-öt ágyús üteget, pótkereteik által egy pótüteget; egy hadosztály lőszertelep-parancsnokságot (amely négy gyalogsági és négy ágyúlőszeres-oszlopot és egy ezred pótosztagot állított volna fel), a lovas tüzérosztálynak pedig saját hasonló „intézeteket" kellett létrehoznia. A törzsek és a tábori ütegek rendszerint a békeállomáshelyen, vagy

88 Mitteilungen über Gegenstände des Artillerie – und Geniewesens. Wien, 1914. 1333. o.; Az 5 mintájú 8 cm tábori ágyú hatására vonatkozó adatok és lövőtáblázatok. Bp., 1914. Függelék. 1. táblázat; *Heigl Frigyes:* A tüzérségi anyag fejlődése 1914 óta. MKK 1929. 1229. o.; *Felszeghy:* i. m. 123., 145., 159., 161., 172. o.

tüzérségi anyagaik raktározási helyén, a többi alegységek a kijelölt felszerelési állomásokon mozgósítottak.

A hivatásos tiszteket a lehető legnagyobb számban volt kívánatos az ütegekhez beosztani, a többi csapatrész ezirányú szükségletét már tartalékosokkal is lehetett fedezni. A törzseknél és az ütegeknél az egész legénységnek, a lőszeresoszlopoknál és a pótosztagnál a szükséges tisztesek és hajtótüzérek egynegyedének, a pótütegeknél ez utóbbiak közül csupán 12-12 főnek kellett az anyakönyvi állományban szerepelnie. A nyilvántartásban a következő év január elsejével előreláthatólag meglévő legénységről kimutatás volt készítendő, és az évente október végéig a honvédelmi miniszternek volt előterjesztendő, aki ezek alapján intézkedhetett az esetleges állomány-kiegyenlítésekről.[89]

Az ún. haditáskalőszert mozgósítás utánra ismétlő kurtályonként 40, karabély esetén 20, pisztolynál 30 töltényben állapította meg a rendelkezés. A lovak az egyes csapattestek számára elvileg mozgósítási állomásaikon lettek kiutalva.[90]

A honvéd főparancsnokság 1914. április 1-től ágyús ezredenként 13, a lovas tüzérosztálynál 37 hátaslovat kívánt kiutalni tisztek lovasítására. Mozgósítás esetén a honvéd tüzérségnek összességében 1680 hátas- és 11 844 hámosló felett kellett rendelkeznie.[91]

A bevásárlás útján beszerzendő országos szállítóeszközökhöz kocsisokat a csapattestek saját állományából kellett biztosítani. Tábori ágyús és lovas ütegenként a „föl-riasztási állomány" az alábbiakból állott: 4 fogatolt löveg, 4 fogatolt üteglőszereskocsi és 1 fogatolt eszközkocsi. Ezenkívül még 2 országos járművet is kiutaltak. A kézifegyverek és ágyúk hadilőszerét az ütegen belül kellett szállítani. (Itt jegyezzük meg, hogy a honvéd hadosztályok törzseinek vonatát mozgósítás esetén a közös hadsereg állította ki, ilyen készletek ugyanis nem voltak a honvédségnél). A mozgósítás által érintett egységeknek annyi lovat és málhásállatot kellett bevásárolniuk, amennyire a lövegek, járművek, mozgókonyhák fogatolásához szükség volt.[92] A bécsi hadvezetés a honvéd tüzérséget a közös hadsereg alakulataival együtt kívánta alkalmazni egy elkövetkező háborúban. 1914 tavaszán a következő esetekkel számoltak: 1., részleges mozgósítás Szerbia és Montenegro ellen – „B" (Balkán) háború; 2., általános mozgósítás Oroszország ellen – „R" (Russland) háború; 3., általános mozgósítás Olaszország ellen – „I" (Italien) háború; 4., Bosznia-Hercegovina és Dalmácia önálló mozgósítása; 5., az egyes katonai körletek önálló mozgósítása. „R" és „I" háború esetén a vezérkar mindig számolt a „B" háborús esettel is, viszont egyidejű „R", „I", „B" háborúra nem készültek fel. A Monarchia haderejét ennek megfelelően 3 felvonulási csoportra osztották. Az „A" csoporthoz 27 gyaloghadosztályt magába foglaló 9 császári és királyi hadtest (I., II., III., V., VI., X., XI., XII., XIV.); az

89 Mozgósítási utasítás a magyar királyi honvédség számára. Függelék a tábori tüzérség számára. Bp., 1913. 1-4. o.
90 Uo.
91 HL Hfp 1914. eln. 716.
92 Mozgósítási utasítás, i. m. 1-4. o.; *Berkó:* i. m. 214. o.

önálló 41. honvédhadosztály, 3 közös lovashadosztály, ezen kívül a hadtestek kerületeiben felállítandó népfelkelő és menetalakulatok tartoztak. A „B" csoportot a IV., VII., VIII., IX., hadtest, a 21. és 26. Landwehr, a 23. és 40. honvéd gyaloghadosztály – összesen 12 gyalog- és 10 lovashadosztály – valamint a hozzájuk tartozó menetalakulatok alkották. A „Balkáni" csoportot a XIII., XV., XVI. hadtest, a 42. és 20. honvéd gyaloghadosztály menetalakulataikkal; a 2. és 36. osztrák, a 104., 107., 109. magyar népfelkelő gyalogdandár; 3 magyar népfelkelő és 1 osztrák Landsturm gyalogezred, ezenkívül Bosznia-Hercegovina és Pétervárad őrsége képezte.

A felvonulási tervek szerint egy Oroszország, vagy Olaszország elleni háború bekövetkeztekor az „A" és „B" csoport északon vagy nyugaton, a Balkán csoport a déli határokon vonul fel. Ha a szerbek oldalán Oroszország vagy Olaszország nem avatkozna be, akkor a déli háborúban a Balkán, a „B" csoport teljes egészében, sőt még az „A" egy része is részt venne. Abban az esetben, ha az orosz illetve olasz közbelépés a Szerbia elleni felvonulás, vagy már a hadműveletek megkezdése után következne be, a „B" csoportnak addig kell délen maradnia, ameddig az „A" fel nem vonult északra.[93]

A menetkészültségi határidők az egyes csapattesteknél és azok részeinél a következők szerint alakultak: az ágyúsezredek törzseinek, osztályparancsnokságainak, ütegeinek, a hadosztály lőszertelep-parancsnokságoknak, a pótosztagnak, valamint az 1. és 2. gyalogsági és ágyúlőszeres-oszlopoknak a 10., a 3. számú lőszeres-oszlopoknak a 12., a 4-es számú oszlopoknak a 14., a lovas tüzérosztálynak az 5. mozgósítási napon kellett menetkész állapotban lenniük.[94] A harctérre történő felvonulás esetén a csapatok és felszerelésük, fegyverzetük szállítására a vasúti főközlekedési vonalakat kívánták elsősorban igénybe venni. E célra 50, 70 és 100 tengelyes vonatszerelvények jöttek számításba.[95]

Már 1913 februárjában elrendelte a honvéd főparancsnok, hogy mozgósításkor népfelkelő tüzérosztagok alakuljanak (1914-ben 38 meg is szerveződött), az ide tartozók erődítmények, várak lövegeinek kezelésére voltak beosztva.[96]

Az 1914-es átszervezéssel kapcsolatos tervezetekből kiderül, hogy az 1. honvéd lovas tüzérosztály *hadiállományát* (a békelegénységgel egyetemben) a felállító császári és királyi lovas tüzér csapattesteknek kellett adniuk. A 6 új ágyús ezred hadi- illetve tartalékállománya szintén a közös tüzérségtől volt áthelyezendő.[97] 1913-ban egy miniszteri rendelet az ágyús osztályok hadiállományát 30 havidíjasban, 843 fő legénységben, 743 lóban, 120 lövegben és járműben állapította meg.[98] Az 1914-es esztendőben egy honvéd tábori ágyús üteg hadiállományába 6 tiszt, 1 zászlós, 167

93 A világháború, i. m. 90-91. o.

94 Általános mozgósítási utasítás a honvéd tábori tüzérség számára. Bp., 1913. 31-35. o.; HL HM 7310/eln. 10. 1912.

95 Katonai műszak. 1. füzet. A vasútak és tábori vasutak. Bp., 1913. 10. o.; *Kéri Kálmán:* Az Osztrák–Magyar Monarchia vasúthálózata 1914-ben és felhasználása az I. világháborúban. HK 1985/2. sz. 225-255. o.

96 HL Hfp Tüf 1913. tf. 189.

97 HL Hfp Tüf 1913. tf. 690., kt. 524.

98 HL Hfp Tüf 1913. tf. 168.

katona, 137 ló, 6 löveg, 13 jármű; a lovas ütegébe 5 tiszt, 1 zászlós, 170 tüzér 178 ló, 4 löveg és 11 jármű tartozott. A mozgósítás befejezése után egy négyüteges ágyús ezred több mint 800 embert, kb. 650 lovat; a lovas tüzérosztály 470 főt és 530 lovat számlált.[99]

Végezetül a honvéd *tüzérség háborús hadrendjét* (5. számú táblázat) vizsgálva szembeötlő, hogy – mivel a fegyvernem létszáma, lövegeinek mennyisége egyaránt csekély volt, így tűzereje sem felelt meg a kívánalmaknak – a hadvezetés a honvéd hadosztályokhoz kénytelen volt 29 közös tüzérüteget beosztani. A honvéd gyaloghadosztályokhoz azok számozásával megegyező tábori tüzérdandár-parancsnokságok tartoztak. Minden dandár egy magyar királyi ágyús ezredet és 1-2 császári és királyi ágyús osztályt, összesen tehát 6-9 üteget foglalt magába.

5. számú táblázat

A HONVÉD HADOSZTÁLYOKHOZ BEOSZTOTT TÜZÉRSÉG 1914 AUGUSZTUSÁBAN.[100]

A gyalog- illetve lovashadosztály száma	A gyalog- illetve lovasdandárok száma	A tüzérdandár	
		száma	csapatai
20	29 81	20	8. honvéd tábori ágyús ezred (5 üteg); cs. és kir. 20. tábori ágyús ezred 1. és 2. ütege, össz. 7 üteg
23	45 46	23	2. honvéd tábori ágyús ezred (3 üteg); cs. és kir. 20. tábori ágyús ezred 3., 4., 5. ütege, össz. 6 üteg
37	73 74	37	4. honvéd tábori ágyús ezred (4 üteg); cs. és kir. 13. tábori ágyús ezred (5 üteg), össz. 9 üteg
38	75 76	38	5. honvéd tábori ágyús ezred (4 üteg); cs. és kir. 34. tábori ágyús ezred (5 üteg), össz. 9 üteg
39	77 78	39	3. honvéd tábori ágyús ezred (3 üteg); a cs. és kir. 18. tábori ágyús ezred (5 üteg), össz. 8 üteg
40	79 80	40	1. honvéd tábori ágyús ezred (4 üteg); cs. és kir. 12. tábori ágyús ezred 1. és 2. ütege, össz. 6 üteg
41	40 82	41	7. honvéd tábori ágyús ezred (4 üteg); cs. és kir. 12. tábori ágyús ezred 3., 4., 5. ütege, össz. 7 üteg
42	83 84	42	6. honvéd tábori ágyús ezred (4 üteg); cs. és kir. 37. tábori ágyús ezred (4 üteg), össz. 8 üteg
5	19 23		császári és királyi 6. lovas tüzérosztály 3. ütege
11	22 24		1. honvéd lovas tüzérosztály (3 üteg);

99 *Berkó:* i. m. 526., 534. o.
100 *Felszeghy:* i. m. 114., 127. o.; *Berkó:* i. m. 534. o.; *Sobicka:* i. m. 8. o.

Ferenc József 1914. július 25-én este részleges mozgósítást rendelt el Szerbia ellen, majd az ismert események felgyorsulása után július 31-én általános mozgósításra adott parancsot. Az első mozgósítási napot augusztus 4-ében jelölte meg.[101] Ez az intézkedés azonban már a világháború kitörésének árnyékát vetítette előre, amelynek vihara csak több mint négy év múltán csendesedett el.

*

A honvéd tüzérség 1912–1914-es históriájának tárgyalását ezen a ponton zárjuk le. Röviden összegezve a leírtakat kijelenthetjük: a magyar királyi honvédség harmadik fegyverneme megszervezésétől 1914 augusztusáig jelentős fejlődésen ment keresztül; elsősorban mennyiségileg gyarapodott, de az állomány kiképzése, továbbképzése terén is jelentős eredményeket mutathatott fel. Gyakorlatilag megteremtődtek a jövőbeni fejlesztés alapjai, amely folyamat, paradox módon, a világháború folyamán rohamos gyorsasággal folytatódott, mivel a frontokon zajló hadiesemények is erre ösztönöztek. A Monarchia tüzérségének csupán egy kis részét alkották a honvéd ütegek, de harcértékük megközelítette, sőt elérte a közös hadsereg tüzérségi alakulataiét. E honvéd fegyvernem létrejöttéhez szükség volt a bécsi vezérkar felismerésére: létre kell hozni a tüzérséget a honvédség keretein belül; ezenkívül a szervezési munkálatok megkezdésétől elengedhetetlen volt a császári és királyi hadsereg minden téren tevőleges közreműködése. Részben ennek, részben pedig a honvéd tüzértisztek és a legénység áldozatvállalásának köszönhetően a kezdeti időszakban, majd az átszervezések során jelentkező problémákat sikerült megoldani.

A honvéd tüzérség mozgósításának lefolyása, alakulatainak a különböző harctereken való szereplése – amelyet itt nem állott módunkban kifejteni – merőben új jellegű nehézségek megoldását kívánta a katonai vezetéstől és egy új fejezet kezdődött a fegyvernem életében.

101 HL HM 12.970/eln. 1. 1914.

Tibor Balla

THE ROYAL HUNGARIAN HONVÉD ARTIERY, 1912–1914

Summary

The Royal Hungarian Honvéd Army, having existed between 1868 and 1918, had an own artillery service only from 1913. This study follows the history of the Honvéd artillery with attention from March 1913 to August 1914 with special attention to the events preceeding to the composition of the service, the process of organization and to the changes in the organizational system; treats the development of the effective force, the questions of training concerning the officers and the rank and file either; the organization of the reserves – always in comparison with the parallel service of the Army of the Austro-Hungarian Monarchy and with those of other European armies.

Tibor Balla

L'ARTILLERIE ROYALE HONGROISE DE HONVEDS, 1912–1914

Résumé

Le Honved royal hongrois (l'armée nationale hongroise), existant entre 1868 et 1918 ne disposait d'artillerie qu'á partir de 1913. L'essai suit l'histoire de l'artillerie de honveds à partir du mois de mars 1913 jusqu'au mois d'aout 1914. L'auteur présente brièvement les antécédents de la formation de cette catégorie d'arme, le déroulement de l'organisation, les changements de l'organisme; il s'occupe également des effectifs, il esquisse le système de formation et de recrutement de officiers et des troupiers; et là où cela est possible, l'auteur compare cette artillerie à celle de l'armée de la Monarchie Austro-Hongroise et d'autres pays européens.

Tibor Balla

DIE KÖNIGLICH-UNGARISCHE HONVÉD-ARTILLERIE, 1912–1914

Resümee

Die Königlich-Ungarische Honvédarmee, die zwischen 1868 und 1918 bestand, verfügte erst ab 1913 über eine Artillerie.

Im vorliegenden Aufsatz wird die Geschichte der Honvéd-Artillerie vom März 1913 bis zum August 1914 verfolgt. Der Autor behandelt kurz die Vorgeschichte der Aufstellung dieser Waffengattung, die Abwicklung der organisatorischen Arbeit und die Veränderungen der Organisation. Er geht auf die Standes – veränderungen ein; skizziert das Ausbildungs – und Nachschubsystem des Offizierkorps und der Mannschaft und vergleicht – wenn möglich – die ungarische Artillerie mit der von anderen europäischen Staaten.

Тибор Балла

ВЕНГЕРСКАЯ КОРОЛЕВСКАЯ ГОНВЕДСКАЯ АРТИЛЛЕРИЯ В 1912–1914 ГГ.

Резюме

Венгерская королевская армия, существовавшая, существовавшая в перкод 1868–1918 гг., имела артиллерию всего начиная с 1913 года.

Автор стасьи прослеживает историю гонведской артиллерии, начиная с марта 1913 года до августа 1914 года. Исследователь коротко описывает предпосылки формирования этого рода войск, проведение организационных работ, орданизационноштатные изменения в армии. Автор останавливается на анализе складывания соотношений численных составов, характеризует систему боевой подготовки офицеров и рядоводо состава и пополнения их. Там, где это возможно, бвтор сопоставияет гонведскую артиллширией армии Австро–Венгерской Монархии и армий других европейских государств.

DOMBRÁDY LÓRÁND

A MAGYAR KÖNNYŰ FEGYVERZET GYÁRTÁSA 1938 ÉS 1944 KÖZÖTT

Az 1938-tól lendületet vett magyar hadiipari termelés egyik kiemelkedő fontosságú területe a könnyű fegyverzet gyártása volt, ami megnövekedett feladatok elé állította és termelési potenciáljuk emelésére késztette az ebben érintett két üzemet, a Fémáru, Fegyver és Gépgyár Rt-t, valamint a Danuvia Fegyver és Lőszergyár Rt-t. Előző a puska, pisztoly és géppuska, amíg utóbbi a golyószóró, nehézpuska, harckocsi- és repülőgéppuskák, valamint géppisztolygyártás gazdájaként kapcsolódott be a hadfelszerelési programba. A magyar ipar felkészítése a várható hadiipari feladatokra, ennek ipari, pénzügyi sőt jogi megalapozása 1938 előtt nehézségekbe ütközött, ez csak nyílt fegyverkezés s az érintettek megfelelő foglalkoztatása esetén lehetett volna eredményes. A katonai vezetés ezirányú korábbi bátortalan kezdeményezései csak igen visszafogottak és csekély hatásfokúak lehettek, nem válhattak a nyílt fegyverkezési tevékenység megfelelő szintű megalapozóivá. A hadfelszerelés különböző szintjén és területein több-kevesebb érdekeltséggel bíró üzemek nagy részénél a Fegyvergyár és a Danuvia, akkor még mint a Hadianyaggyár Vezérigazgatósága „Fegyver- és Motorüzem"-e kedvezőbb helyzetben volt. Habár limitált határok között és a kisantant „érdeklődésétől" kísérve, de legálisan gyárthattak és fejleszthettek ki fegyvereket a honvédség számára, sőt még exportálhattak is gyártmányaikból. Tevékenységük során előkészületeket is tehettek az általuk gyártott fegyvereknek a várhatóan megnövekedő szükséglet szerinti mennyiségben történő gyártására is. Ilyen előzmények mellett az újrafelfegyverzés meghirdetését követően a két üzem mentes volt az új gyártmányok bevezetésének gondjától, csupán termelő tevékenysége új mennyiségi mutatók szerinti folytatásáról kellett intézkedjen.

A továbbiakban, áttekintve az egyes fegyverfajták gyártásának történetét, a specifikumok által megkíséreljük számba venni, összegezni és elemezni mindazon tényezőket, melyek a hadiipar e fontos ágazatának helyét meghatározták 1938–1944 között a hadiipari komplexum egészén belül, eredményességének, illetve kudarcainak okozói voltak.

A 35 M. és 43 M. puska

A Honvédelmi Minisztérium csak 1938 augusztusában adta ki a beruházási program keretében az első puska megrendelését a Fegyvergyárnak. Ez 70.000 db 35 M. szuronnyal együtt 94 P-ős egységáron szállítandó puskáról intézkedett. A gyár az 1939 február és 1940 március közötti időszakban maradéktalanul teljesítette is a rendelést. A gyártás menete hullámzó volt, havi 2.000 és 4.000 db között mozgott. Teljesítéséhez nem volt szükség a hadseregvezetés által szorgalmazott nagyobb ka-

pacitásra.[1] Az 1939-es évben már csak egy, augusztus hónapban kiadott, 10.000 db-os újabb megrendelést tett szükségessé a hadrend fejlesztése, amit a gyártók az előző megrendeléshez csatlakoztatva 1940 szeptember–októberben időben le is szállítottak.[2] Az 1939 májusában a Belügyminisztérium részére rendelt 1.500 puska nem sokat lendített a HM kívánságára mégiscsak növelés alatt álló gyártási kapacitás kihasználtságán.[3] A puskagyártással szemben 1939 februárjában támasztott igény, miszerint a Fegyvergyár meglevő havi 5.000 db gyártási kapacitását haladéktalanul fejlessze fel 8.500 db-ra, ezek szerint nem volt összhangban az adott és a belátható időn belül várható szükséglettel.[4] Fenyegetett a kapacitás kihasználatlansága.

A katonai vezetés által készített összegzés szerint 1940 közepéig a már korábbról meglevő és az újabb gyártásból származó 454.000 db 31 és 35 M. puskákkal kielégítették a hadsereg meglevő, 425.000 db-ra rugó szükségletét. Ehhez jött még a Németországból 1940-ben megvásárolt és átalakításra váró 100.000 db 95 M. Mauser és 11.000 db 89/90 M. osztrák eredetű Manlicher. Így a honvédség ekkor összesen 565.000 puska birtokában volt, ami 140.000-rel meg is haladta az igényeket, megfelelő tartalék is képződött.[5]

Az 1940-es év ennélfogva nem sok foglalkoztatási lehetőséget ígért. A honvédség részére mindössze 84 db!!! puskát rendelt a minisztérium, amin a Belügyminisztérium amúgy is csak 1941-ben leszállítandó megrendelései – 2.000 és 1.250 db – nem sokat segítettek.[6] A foglalkoztatási válságot csak némileg enyhítette a már említett, német importból származó 100.000 puskából 30.000-nek 31 AM.-é való átalakítása.[7] A kép teljességéhez tartozik, hogy 1940 júliusában a „Hegyi-hitel" terhére rendelt ugyan a HM 50.000 db puskát, azonban mielőtt a gyártás megkezdődhetett volna, augusztusban a III. Csoportfőnökség a megrendelést tévesnek, valamint fedezet nélkülinek találta és törölte.[8] A minisztérium még a következő évben sem rendelt puskát a honvédség részére, a hazai szükségletet még ekkor is csak a belügy 1.000 puskája reprezentálta. Így az 1941-es évben a Fegyvergyár csak a belügynek gyártott 3.285 puskával jelent meg a hazai „piacon".

A hadseregvezetés által szorgalmazott kapacitás fenntartására és a munkás leépítések elkerülésére a német hadsereg számára végzett bérmunka kínálkozott megoldásként. Ez ugyan pillanatnyilag enyhített a gondokon, azonban előre látható volt, hogy a későbbiek során az adódó magyar szükségletek kielégítésének akadályozójává válhat. A német hadsereg megrendelései kétségkívül jelentősek voltak, nemcsak az adott kapacitás teljes kihasználására alkalmasak, de további bővítésekre is ösztönzőek. 1941 áprilisában 60.000 db 98/40 M. puskát rendeltek,

1 OL Z 1085 – 44 – 42. és HL HM Eln. 3. a. 1938/16898.
2 OL Z 1085 – 44 – 42.
3 OL Z 1085 – 44 – 42. és HL HM Eln. 3.a. 1939/8444.
4 HL HM Eln. 3.a. 1939/16519.
5 HL HM Eln. 3.a. 1940/16076 és 70971.
6 HL HM Eln. 3.a. 1940/8854. (Eln. 3.a. 1940/3000.)
7 OL Z 1085 – 45 – 42.
8 HL HM Eln. 3.a. 1940/40971.

amit már májusban egy még jelentősebb 100.000 db-os tétellel toldottak meg. A szerződésben rögzített ár sem volt megvetendő, hiszen az első széria esetében 75 RM-ban (123 P-ben), míg a később szállítandó másodikban már 83,15 RM-ban (136,50 P) szabták meg a fegyverek egységárát, ami meghaladta az ekkor érvényben levő 110 P-ős magyar árat. A puskákhoz pótalkatrészeket is rendeltek. A szerződésben szerepelt a gyártás nemesacéllal és diófával történő rekonpenzációja is. A gyártás havi 12.000 db-ra történő felfutását feltételezve az első 60.000-es széria szállítását már 1941 áprilisától november végéig kérték, amit azonban a Fegyvergyár nem tudott vállalni. A termelés további felfuttatásában óvatos gyár végül is igen változó havi gyártási teljesítménnyel 1941 októbere és 1942 áprilisa között, bár késéssel, de maradéktalanul teljesítette a 60.000 puska szállítását. Az ilyen magas követelmények elé először kerülő üzem a korábbi felhalmozódott nyersanyagok felhasználásával csak 1941 novemberében és decemberében volt képes elérni az eddig csúcsnak számító 12.000, illetve 10.000 db-ot, ezt követően a gyártás már csak 5.000–8.000 db között mozgott havonta.[9] A második, 100.000-es sorozatot az előzőhöz csatlakoztatva 1942 májusától folyamatos havi 12.000-es szállítással az év végéig kérte a Wehrmacht. Az eddig mindössze egyetlen hónapban elért maximális teljesítmény állandósítását feltételezve ez elvileg teljesíthető lett volna ugyan, azonban a gyakorlati megvalósíthatóság még akkor is kétségeket támaszthatott, ha az időközben bekövetkező események nyomán nem támad halaszthatatlan igény a honvédség részéről is. A honvédség megváltozott puskaszükségletének alakulásában több tényező is közrejátszott. Első helyen említendő a Ribbentroppal és Keitellel folytatott tárgyalások eredményeként mozgósított 2. magyar hadsereg és a megszálló erők révén nagy mértékben megnövekedett háborús részvétel nyomán várható veszteségek pótlása. De emellett éreztette hatását, hogy a felszerelésben levő 31 M. puskák a használat során lassan kiöregedtek. Ezek javítása alkatrészek híján egyre nehezebbé vált, pótalkatrészek gyártása pedig csak a gyártás alatt álló puskák kárára történhetett. A harctéri tapasztalatok szükségessé tették továbbá, hogy az új hadrendben az eddig rendszeresített pisztolyok számát a puska és géppisztoly javára csökkentsék.

A megnövekedett magyar szükséglet csak a német hadsereg részére lekötött gyártó kapacitás legalább részleges felszabadítása révén volt lehetséges. Ez nem volt egykönnyen megoldható, mivel a német fél ragaszkodott a megrendelésben foglaltakhoz. Sőt, a magyar igényeket figyelmen kívül hagyva, hivatkozva a két hadseregvezetés között éppen végetért tárgyalásokra, 1942. január 14-én további 100.000 db puska megrendelését fogadtatták el a Fegyvergyárral. Ezt is havi 12.000 db-os ütemekben kellett szállítani, ami 1943 elején vette volna kezdetét.[10] Erre azonban már nem került sor. Ezért a továbbiakban az első 100.000-es széria sorsát kísérjük nyomon. A megváltozott körülmények miatt az 1942. év végéig ebből is csak 5.000 puskát adtak át a német hadseregnek, holott az eredeti terv szerint ezideig a gyártást

9 OL Z 1085 – 47 – 42.
10 OL Z 1087 – 47 – 42.

már be is kellett volna fejezni.[11] A német részről érthetetlennek minősített lemaradásban az anyagszállítási nehézségek mellett két előre nem látott, sürgős magyar megrendelés játszott közre. A 2. magyar hadsereg szükségleteinek kielégítése nyomán keletkező hiány pótlására már 1942. február 16-án 24.000 db 35 M. puskát rendelt meg a Honvédelmi Minisztérium.[12] Ezt július 16-án még további 2.000 db-bal megtoldotta.[13] Ezt a számára sajnálatos s magyar részről a megváltozott helyzet adta szükségletekkel indokolt tényt a német vezetés nehezen tudta akceptálni. A honvédelmi miniszter 1942 áprilisában meglepő ajánlathoz kötötte a német részre történő gyártás zavartalanságának biztosítását:szállítsanak 150.000 fegyvert a magyar honvédségnek. A Wehrwirtschaftoffizer válasza nem késett sokáig: ilyen szállítás „sem most, sem a jövőben" nem lehetséges. Másik megoldásként sikertelenül ajánlották a gyártó kapacitás német segítséggel történő azonnali növelését.[14] A körülményeket figyelembe véve végülis kénytelenek voltak belenyugodni a magyar szállítások minősíthetetlen pontatlanságába.

A politikai és fronthelyzet alakulása 1942 őszétől további követelményeket állított a fegyvergyártás, ezen belül is a puskagyártás elé. A 2 magyar hadsereg már ezideig elszenvedett veszteségei, kivonásának és hazaszállításának teljes bizonytalansága arra késztette a magyar vezetést, hogy új hadrend felállításával és felfegyverzésével pótolja a kiesett erőket, s biztosítsa az ország biztonságát. Ennek megfelelően 1942 decemberében – többek között – gyalogsági fegyverek megrendelésére is sor került, melynek egyik legjelentősebb tétele 171.000 db 43 M. puska volt.[15] Ezt a mennyiséget 1943 márciusától 1944 végéig folyamatosan kellett legyártani, kezdetben, a legszükségesebbek pótlására, 13.000, majd szeptembertől 7.000-es havi részletekben. Egy-egy puska árát szuronnyal 120 P-ben határozták meg. Késleltette a gyártás megkezdését, hogy a Mauser rendszerű 43 M. puska miatt át kellett szervezni a gyártást. A Honvédelmi Minisztérum a rendelt mennyiségből egyelőre csak 74.000 db-ot rendelt meg 43 M. Mauser, a többit 35 M. Mannlicher kivitelben azzal, hogy a döntés később még megváltoztatható.[16]

A HTI 1943. február 4-én kissé megkésve terjesztette fel és a honvédelmi miniszter március 2-án már rendszeresítette is a 43. M. puskát. A rendszeresítés mögött egy 1942 augusztusi döntés állt, miszerint át kell térni a honvédségben is a német hadsereggel megegyező Mauser lőszerre. A puska teljes egészében megfelelt a 35 M. fegyvernek, kivéve, hogy az a 8 mm-es 31 M. lőszer helyett a 7,91 mm-es német, perem nélküli Mauser lőszert tüzelte. A német hadsereggel közös lőszer nyújtotta előnyök mellett hátrányt jelentett, hogy íly módon még hosszú időre kétféle lőszert tüzelő puska került a felszerelésbe. A hadvezetés úgy tervezte, hogy ez a németekével azonos

11 Uo.
12 OL Z – 45 – 42.
13 Uo.
14 HL HM Eln. III. Csfség. 1942/23301.
15 HL HM Eln. 3.a. 1942/53244.
16 OL Z 1085 – 45 – 42.

puska a hadosztályonkénti átfegyverzés során ki fogja szorítani a 35 M. vagy még régebbi puskákat.[17] Mivel a 35 M. puska gyártására való visszatérés az alakulatok felszerelésének megosztottságát eredményezte volna, s a gyártásban felesleges fennakadást, a vezetés 1943 nyarán az első 50.000 43 M. puska legyártását követően végül úgy döntött, hogy valamennyi puskát 43 M. kivitelben gyárttatja le.[18]

A 2. magyar hadsereg katasztrófális veresége tovább növelte a puskahiányt és még sürgetőbbé tette a pótlást. Felvetődött a német hadsereg részére folyó puskagyártás teljes megszüntetése, amiről azonban a hasonlóképpen egyre nehezebb helyzetbe kerülő német vezetés hallani sem akart. Ugyanakkor a magyar érvek elől sem lehetett mereven elzárkózniok. A puskagyártás valamilyen ésszerű és mindkét fél részére elfogadható megosztására kellett törekedni.

Az 1943 januári magyar–német hadiipari tárgyalások során a német fél vállalta, hogy a számukra gyártott puskákból 16.000 db-ot átenged a legszülségesebb magyar igények kielégítésére, valamint további 24.000 puska legyártásáig átengedi a gyártó kapacitás felét.[19] A 16.000 puska átengedése – márciusig meg is történt – igen, azonban a kapacitás ilyen rövid távú megosztása nem elégítette ki a magyar felet.[20] A holtpontra jutott tárgyalásokba a vezérkar főnöke is bekapcsolódott. Szombathelyi Ferenc vezérezredes februári németországi látogatása során az elszenvedett veszteségek sürgős pótlásának szükségére hivatkozva más fegyverzeti kérdések mellett szóbahozta a puskagyártás megosztását is, ami létfontosságú kérdés a honvédség számára. A puskában keletkezett 140.000 db-os hiányt 85.000 db azonnali legyártásával kell pótolni, ami csak a német hadsereg részére folyó gyártás jelentős csökkentésével történhet. A német javaslat nem fogadható el. A 85.000 puska időbeni elkészítéséhez a gyártó kapacitás teljes, de legalább 75%-os átengedésére van szükség.[21] Ezt követően végül olyan megállapodás született, hogy 1943 június végéig, amíg 50.000 puska elkészül, a gyártás teljes egészében a honvédséget szolgálja. Július–augusztusban pedig csak a németek részére fognak gyártani 24.000 db 98/40 M. puskát, majd szeptembertől fele-fele arányban folyik tovább a gyártás.[22]

A Fegyvergyár igyekezett eleget tenni a megnövekedett követelményeknek. Az 1943-as évtől 1944 június végéig sikerült biztosítani a havi 12.000 db-os átlagos termelést, sőt az anyagellátástól függően a kapacitás lehetővé tette, hogy egyes hónapokban a 13.000-et is elérjék. A magyar és német kívánalmak egyidejű és maradéktalan kielégítéséhez azonban további bővítésekre lett volna szükség, amit azonban a nehezedő feltételek – szerszámgépek, nyersanyagok és félkész gyártmányok beszerzése – mellett már nem volt lehetséges. Május–június hónapban a megállapodás szerint csak a honvédség részére, majd megosztva folyt a gyártás, s november

17 HL HM Eln. 3.a. 1943/13847. és Eln. Vkf. 1. 1943/4640.
18 OL Z 1085 – 45 – 42.
19 HL HM Eln. 3.a. 1943/5540.
20 HL HM Eln. 3.a. 1943/12590.
21 HL Eln. Vkf. Hdm. Csf. 1943/614.
22 HL HM Eln. 3.a. 1943/5540.

végéig 62.5000 puskát adtak át a honvédségnek. Ez természetesen elmaradást jelentett mindkét fél, de elsősorban a német féllel szemben, ami kiváltotta utóbbiak tiltakozását. Különösen azt fájlalták, hogy július–augusztusban az ígérettel szemben 24.000 helyett csak 11.000 puskát kaptak.[23] Bele kellett azonban nyugodniok, hogy tiltakozásaik dacára is a honvédség előnyt élvez. Az első 100.000-es sorozatból az 1943-as évben 59.000 98/40 M. puskát kaptak, amiből 16.000-et át is engedtek a magyar hadseregnek.[24] A Fegyvergyárnak a német hadsereg számára átadott puskákról készített kimutatásából jól nyomon követhető az év végi alapos 52.000 db-os lemaradás, amit az 1944-es év első felében sem sikerült behozni:[25]

1943	I.	10.000	VII.	5.000	1944	I.	–
	II.	6.000	VIII.	6.000		II.	4.000
	III.	10.000	IX.	10.000		III.	4.000
	IV.	3.000	X.	5.000		IV.	4.000
	V.	–	XI.	1.000		V.	2.400
	VI.	–	XII.	3.000		VI.	–

Ennek okát a vezérkari főnökség elsősorban abban jelölte meg, hogy a fokozódó nyersanyaghiány közepette a németek nem tudnak anyagot adni a részükre készülő puskákhoz, pontosabban diófát, illetve a tokfúráshoz szükséges nemes szerszámacélt.[26]

A termelés természetesen a magyar igényeket sem volt képes kielégíteni. A Honvédelmi Minisztérium 3.a. osztálya kidolgozta és 1943 szeptemberben a vezérkar rendelkezésére bocsájtotta a folyamatban levő „Rákóczi" és az 1944-től megvalósításra kerülő „Szabolcs" hadrend puskaszükségletét, mint a gyártás által elérendő célt:[27]

Van *(kell)* puskaállomány

	1943		1944		1945
	IX. 25.	XII. 31.	VI. 30.	XII. 31.	VI. 30.
Peremes 31 M. 35 M.	291.027	291.027	291.027	291.027	291.027
Mauser *43 M.*	*66.000*	*94.000*	*136.000*	*159.337*	*169.337*
Mauser zsákmány	40.000	40.000	40.000	40.000	40.000
Összesen:	397.027	425.027	467.027	490.364	500.364

Ezzel szemben a 43 M. puskából a kitűzött időpontokig a következő mennyiség állt a honvédség rendelkezésére:[28]

1943. XII. 31. 81.500 (–12.500)
1944. VI. 30. 129.500 (– 6.500)

23 HL HM Eln. 3.a. 1943/86548.
24 OL Z 1085 – 45 – 42.
25. OL Z 1085 – 47 – 42.
26 HL Eln. Vkf. 1. 1943/6587.
27 HL Eln. Vkf. 1. 1943/5605.
28 OL Z 1085 – 45 – 42.

Látható, hogy a még 1944 első felében elért 62.400 db gyártási csúccsal a magyar igényektől való lemaradást sikerült felére csökkenteni. Kárvallottja a német hadsereg volt a neki ebből átadott 14.400 puskával.[29] A magyar igények kielégítésével szemben a német megszállást követően is tapasztalható volt türelem minden bizonnyal azzal magyarázható, hogy azokat az 1. magyar hadsereg harcbavetését követően a német vezetés saját érdekéből kifolyólag is igazoltnak látta. Amennyiben a Fegyvergyárat 1944. július 2-án nem éri pusztító bombatámadás, amelynek során 181 szerszámgép teljesen elpusztult, a továbbiakban minden bizonnyal nagyobb mértékben érvényesítették volna igényeiket. Ezt követően a német hadsereg számára már egyáltalán nem gyártottak puskákat, a törökbálinti és tétényi pincébe menekített és ott egész novemberig folyó termelés már csak 6.000 puskát adott a honvédség számára.[30] A pincékbe átmenekített csekély termelői kapacitás bővítése, a bombakárok helyreállítása már megoldhatatlan feladatnak bizonyult.

A Honvédelmi Minisztérium nem láthatta előre a rövidesen bekövetkező eseményeket, így 1944. január és februárban még újabb, 16.000 illetve 14.000 db 43 M. puskát rendelt, amelyek szállítása 1945-ben lett volna esedékes.[31] Az összesen 30.000 fegyver megrendelését ugyan még 1943 végén adták ki, azonban azt a Fegyvergyár már csak 1944-ben kapta kézhez. (Az összesítő kimutatásban 1000. o. azért az 1943-as évben szerepelnek.) Azt viszont már nehéz indokolni, vajon milyen kilátásokkal küldte meg 1944. szeptember 7-én a Honvédelmi Minisztérium a lebombázott Fegyvergyárnak immár utolsónak bizonyuló újabb 30.000 puskáról intézkedő megrendelését.[32]

A Fegyvergyár puskagyártási teljesítményének vizsgálatánál nem tekinthetünk el az elkészülő puskákhoz szükséges és gyártott tartalék, valamint a régebbi puskák javításához szükséges pótalkatrészektől, ami igen jelentős gyártási kapacitást kötött le. Még 1943 októberében is a német hadsereg 1,8 millió RM értékű megrendelést adott különféle pótalkatrészek gyártására. Ebből 1944 áprilisáig csak 6.959 RM értékű alkatrészt tudtak szállítani.[33] Habár a puskákat szuronnyal együtt rendelték meg és szállították, számottevő volt az a mennyiség is, amit külön rendeltek belőlük a Fegyvergyártól. Így még 1944-ben is 25.000 db-ról kaptak megrendelést, amit szállítottak is.[34]

29 OL Z 1087 – 47 – 42.
30 OL Z 1085 – 45 – 42.
31 OL Z 1085 – 46 – 42.
32 Uo.
33 OL Z 1087 – 47 – 42.
34 OL Z 1087 – 46 – 42.

A 35M. és 43M. puskagyártás alakulása

Év	Megrendelve		Összesen	Átadva		Összesen	Gyártás havi átlaga
	magyar	német		magyar	német		
1938	70073	–	70073	73	–	73	–
1939	11500	–	11500	53500	–	53500	4458,3
1940	33334*	–	33334	29084	–	29084	2423,6
1941	1000	160000	161000	33258*	33003	66261	5521,7
1942	197000	100000	297000	27000	32000	59000	4916,6
1943	30000	–	30000	72000	59000**	131000	10916,6
1944	30000	–	30000	54000	14400	68400	10400,0***
Összesen:	372907	260000	632907	268915	138403	407318	

A megrendelt puskák 63,4%-a került legyártásra.

*Ebből 30000 db átalakítás.

**16000 db-ot a német hadsereg átadott a honvédségnek.

***1944 első félévi gyártás átlaga.

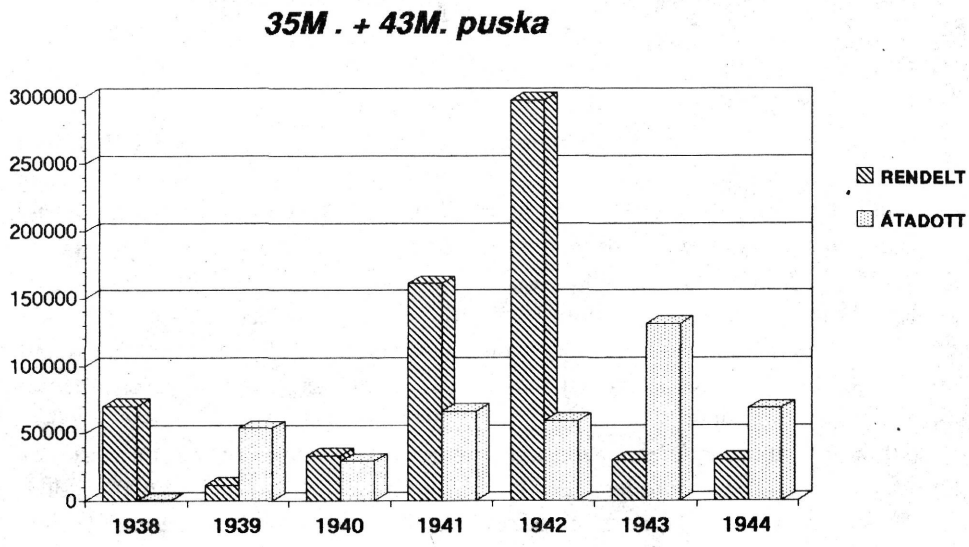

A 37 M. pisztoly

A 29 M. pisztolyt és módosított változatát, a 8 mm-es 37 M. pisztolyt egyaránt a Fegyvergyár Rt. gyártotta. A változtatás az elvi szerkezet és súly megtartása mellett jelentéktelen volt. A vezérkar 1938 februári felmérése szerint ekkor 22.800 db 29 M. pisztoly volt a hadsereg birtokában. Ezt a mennyiséget kellett az új hadrendi követelményeknek megfelelően gyarapítani, de tervbe vették a 29 M. pisztolyok lecserélését is. A Honvédelmi Minisztérium még 1937-ben 18.000 db új pisztolyra adott megrendelést, amit nyersanyag problémákra való hivatkozással 1938. július 1-e helyett csak december 31-ig gyártott le a Fegyvergyár.[35] Ennélfogva az első 1938-ban, már az új fejlesztési program keretében kiadott megrendelés csak egy csekély 400 db-os tétel volt. A kisebb gépi felkészültséget és kevesebb nyersanyagot igénylő pisztolygyártás volt a gyalogsági fegyvergyártás azon ága, amely 1942-ig a vállalt határidők betartásával, kisebb tételek esetében még annak lejárta előtt, fennakadás nélkül tudtak teljesíteni. A havi gyártás 1941-ben meg is haladta a minisztérium által 1939-ben előírt havi 5.000 db-os kapacitást.[36] A Fegyvergyár 1938 és 1941 közötti tíz megrendelés keretében összesen 142.829 pisztolyt gyártott és adott át a honvédségnek. Ezek egységára 1940-ig 54,26 P, ezt követően 56,86 P volt. A legnagyobb volumenűek az 1939 áprilisi 56.000 db és az 1941-es két (15.000+50.000 db), összesen 65.000 db-ot kitevő megrendelések voltak.[37] Az 1941. október 2-i, a honvédség részére kiadott utolsó nagy 50.000-re menő megrendelésből 43.000 db-ot 1942-ben, a többit 1943 első hónapjaiban szállították.[38] A gyártás havi átlaga 1941-ben 5234 db, s még 1942-ben is 4632 db volt. A nagyarányú honvédségi megrendelések várható megszűntével 1941-ben a pisztolygyártásban is előrevetítette árnyékát a kapacitás kihasználatlansága, ezért 1941 májusában 50.000 db 7,65 mm-es 37 M. pisztoly gyártását vállalták a német hadsereg számára, amit 1942 januárjában és júliusában 30.000–30.000 db-bal meg is toldottak. Az első megrendelés pisztolyait – póttár és tartalék alkatrészek beszámításával – még 32 RM árban – 52,55 P – a másodikat viszont, igaz már nyersanyagkompenzáció beszámításával, 30 RM-ért vállalták. Az első 50.000-es tételt igen gyorsan, már 1942 márciusáig, a magyar gyártással párhuzamosan, teljesítették is. Az azt követő 30.000-est folyamatosan, havi 4.000-es tételekben kellett szállítani. Ez azonban már nem volt zavartalan, mert a puska és géppisztoly iránt megnövekedett igény következtében 1943-ban csak 14.000-et adtak át, 1944-ben pedig a kitelepítésben egész novemberig folyó gyártás eredményeként 21.874 db pisztolyt gyártottak. Ez volt a gyalogsági fegyvergyártás egyetlen, viszonylag igénytelen területe, ahol a Fegyvergyár a júliusi bombázás rombolásai után megmaradt termelési eszközeivel is még jelentősebb teljesítményre volt képes.[39]

35 HL Eln. VI–1. 1938/2187.
36 HL HM Eln. 3.a. 1939/16519.
37 OL Z 1085 – 45 – 42.
38 Uo.
39 OL Z 1087 – 47 – 42.

A második 30.000-es német megrendelés teljesítésére már nem került sor.[40] A honvédelmi tárca 1942-ben már szerette volna felmondani a német pisztolymegrendelést, azonban a német fél ebbe nem ment bele. Ekkor, bár a honvédség pisztolyban is hiányt szenvedett, újabb megrendelést mát nem adtak ki, hanem utasították a Fegyvergyárat, hogy pisztolykapacitását állítsa át géppisztoly gyártásra. Ehhez szükség lett volna a német hadsereg által lefoglalt kapacitásra is. Erre azonban, a géppisztoly gyártásnál majd ismertetett okoknál fogva, nem került sor.

A 37 M. pisztoly gyártásának alakulása

Év	Megrendelve			Átadva			Gyártás havi átlaga
	magyar	német	összes	magyar	német	összes	
1938	400	–	400	18400*	–	18400	1533,3
1939	58400	–	58400	17100	–	17100	1425,0
1940	17029	–	17029	48329	–	48329	4027,5
1941	65000	50000	115000	20400	42409	62809	5234,0
1942	–	60000	60000	48000	7591	55591	4632,5
1943	–	–	–	7000	14000	21000	1750,0
1944	–	–	–	–	21874	21874	2187,4
Összesen:	140829	110000	250829	159229	85874	245103	

*Ebből 18000 db-ot még 1937-ben rendelt meg a Honvédelmi Minisztérium.

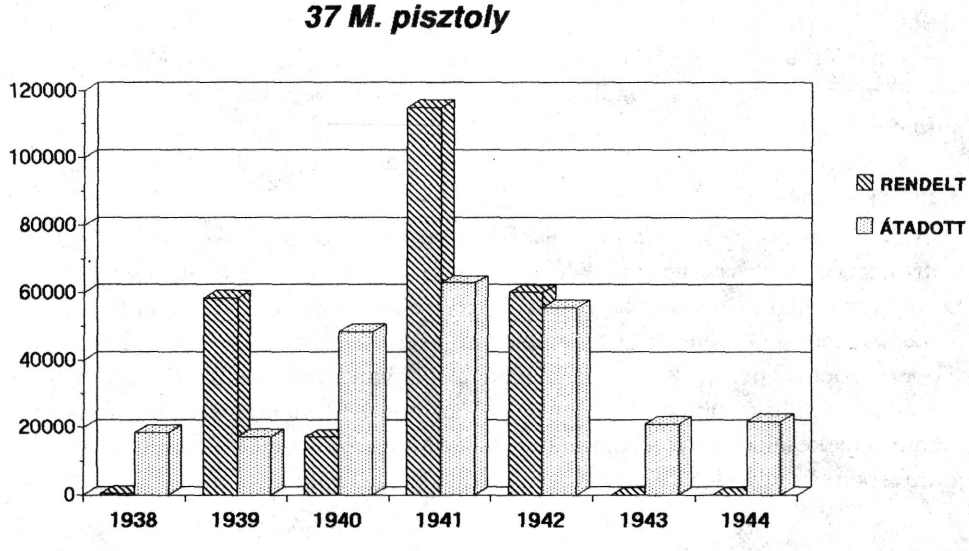

40 Uo.

A 7/31 M. géppuska

A 7/31 M. Schwarzlose géppuska gyártása nem állította új feladat elé a Fegyvergyárat. Nehézséget csak az jelentett, hogy a katonai vezetés havi 250 db gyártására való felkészülést kért 1939 tavaszán. Ez a gyár 1940 közepétől vállalta is, habár csakhamar bizonyosságot nyert, hogy erre nincs szükség.[41] Az első 1000 db 7/31 M. géppuskát csak 1938 augusztusában rendelte meg a Honvédelmi Minisztérium. A gyártás azonban így is csak 1939 júniusában kezdődött el. Mivel a hadrendi szükséglet géppuskából egyelőre korábbról fedve volt, lehetőség adódott a késedelmere. Ennek oka az volt, hogy a vezérkar a HTI-vel felülvizsgáltatta a géppuska eredeti, 1931-es idomszereit és szerkezeti rajzait, s némi módosításokat eszközöltetett rajtuk. Ez a művelet jobban elhúzódott a vártnál, úgy, hogy a megrendelő 3. a. osztály kezdetben az első 700 db, majd az egész sorozat gyártását is még az eredeti változtatás nélküli formában kényszerült engedélyezni. A gyártás és a fegyverek átadása 1940 augusztusában fejeződött be. A géppuskákat ekkor még 4500 P-ős áron számlázták.[42] A gyártás havonkénti alakulását tekintve, az a különösen kis kezdeti tételek mellett mindössze négy hónapban haladta meg a 100 db-ot. (1939. XII. 118 db, 1940. I. 112 db, V. 108 db, VI. 102 db). Az 1939-es év végéig még csak 424 géppuska került átadásra.[43] Az időközben esedékessé vált hadrendbővítés követelményeként 1939 decemberében újabb 500 db 7/31 M. géppuskát rendelt a HM, változatlan 4500 P-ős egységárban. Ennek a szállítását azonban csak 1941 február és októbere között volt esedékes bonyolítani havi 50–70 db-os tételekben. A szükséges típusmódosításokat azonban még ekkor sem végezték el az illetékesek, mivel még ez az újabb megrendelés is úgy intézkedett, hogy 240 db-ot változatlan formában fogadnak el. A gyár a megrendelést a vállalt határidő szerint teljesítette.[44] Ezt követően leszállították azt a 30 db géppuskát is, amit pótlólag még 1941 februárjában rendelt meg a HM.[45] A termelés számbavételénél nem hagyható figyelmen kívül, hogy a fegyverek szakasz- és rajfelszereléssel, illetve pótalkatrészekkel, pót- és gyakorló csövekkel együtt kerültek gyártásra.

Az 1941-es évben nem kapott újabb géppuska megrendelést a Fegyvergyár. A Schwarzlose gyártás pedig nem volt bérmunkába adható a német hadseregnek, mivel az amúgy is elavult fegyver ott nem volt használatban. Így a kívánságra felfuttatott kapacitás már az év utolsó két hónapjában teljes egészében kihasználatlanná vált. Ebben azonban nemcsak a hadrend telítettsége, hanem az is közrejátszott, hogy a vezérkar géppuska típusváltást javasolt. Már meg is történt a kapcsolatfelvétel a német illetékesekkel az ott is újnak számító 42 M. géppuska gyártási jogának átadása érdekében. A német fél abban a reményben, hogy az így keletkező lehetőséget majd

41 HL HM Eln. 3.a. 1939/12180.
42 OL Z 1085 – 44 – 42.
43 Uo.
44 Uo.
45 OL Z 1085 – 45 – 42.

kihasználhatja, készségesnek mutatkozott. A vezérkar az egységes, géppuskaként és golyószóróként egyaránt használható fegyverrel nemcsak a régi Schwarzlose-kat, de belátható időn belül a 31 M. golyószórókat is fel akarta váltani.

Az 1942-ben bekövetkező események a stagnáló géppuskagyártást is kimozdították a holtpontról. A 2. magyar hadsereg felszerelésével előállott hiányok pótlására 1942 áprilisában 250 db 7/31 M. géppuskát rendelt meg a HM, ekkor már 4.725,– P árban, amit az év novembere és 1943 februárja között rendben szállítottak is.[46] Az ezt követő, 1942 decemberi fegyvermegrendelések a géppuskagyártást is érintették. A 42 M. géppuska bevezetésének várható elhúzódása folytán 1.600 db 7/31 M. géppuskát rendeltek meg a szokásos felszerelésekkel és pótalkatrészekkel együtt.[47] Figyelembe vették a tervezett Mauser töltényre való átállás követelményeit is. Így az 1 500 géppuskából 500-at rendeltek a peremes töltényt tüzelő változatban, a következő 1.100 db-ot már az új követelményeknek megfelelően.[48] Az eredeti határidő szerint 500 db-ot 1943 novemberéig, míg az egész mennyiséget havi 150–150 db-os gyártással – tehát még a gyártástól korábban megkívánt kapacitás alatt – 1944 május végéig kellett szállítani.[49] A MÁVAG acélszállításainak késése folytán azonban ez sem volt betartható. A Fegyvergyár júliusban – ezideig 75 db-ot szállítottak – már határidőmódosítást kért és kapott. E szerint az év végéig csak 550 géppuska szállítását tartották kivitelezhetőnek, az egész sorozatot, megfelelő anyagszállítások biztosítása esetén csak 1944 szeptemberére ígérték.[50] Azonban az új megállapodás is túl optimistának bizonyult, mert 1943 végéig csak 368 géppuskát sikerült átadni. A gyár a durván egy hónapos elmaradás betudtával új határidő kijelölést kért.[51] A nehézségeken azonban a Honvédelmi Minisztérium sem tudott úrrá lenni, ugyanis az 1944 májusáig folyó gyártás keretében mindössze csak 368 géppuskát adtak át.[52] A gyárat július 2-án ért bombatámadás a géppuskagyártás végére is pontot tett. De, nem kevésbé érzékeny veszteség érte a hadsereget az alkatrészek, gyakorlócsövek gyártásában bekövetkezett kiesés révén is. Az elkészült géppuskák minden valószínűség szerint az eredeti, peremes változatban készültek, azonban nincs kizárva, hogy 1944 tavaszán kis mennyiségben már Mauser kivitelben is. (Ez a forrásokból megállapíthatatlan.)

A folyamatban levő géppuskagyártás mindazonáltal 1943 nyarán még nem volt égető kérdés a vezetés számára. A vezérkari főnökség kérésére a minisztérium 3.a. osztálya ugyanis 1942 szeptemberében kimutatta, hogy egyelőre elegendő géppuska áll rendelkezésre, hiszen a 2.958 kell álladékkal szemben 3.525 db van. A felesleges tehát 567 db. A géppuskák közül azonban 983 db különböző típusú és eredetű, úgynevezett „zsákmányból" származó Mauser típusú volt. Ezeket a fegyvereket csak

46 Uo.
47 OL Z 1085 – 45 – 42. – HL HM Eln. 3.a. 1942/53244.
48 OL Z 1085 – 45 – 42. – HL Eln. Vkf. 1. 1943/5605. – HM Eln. 3.a. 1943/51565.
49 OL Z 1085 – 45 – 42.
50 HL HM Eln. 3.a. 1943/45393. OL Z 1085 – 45 – 42.
51 OL Z 1085 – 55 – 45.
52 OL Z 1085 – 45 – 42.

hátországi alakulatoknál tartották beállíthatóknak. Az új „Szabolcs" hadrend golyószóró- és géppuskaszükségletét pedig már az egységes 42 M. géppuskával szándékoztak folyamatosan kielégíteni.[53]

A Honvédelmi Minisztérium 1942. október 30-án 6 millió RM-ért (10 millió P) megvásárolta a 42 M. nagy tűzgyorsaságú (1550/m/sec) géppuska gyártási jogát.[54] E valóban modern fegyver gyártásának mielőbbi megkezdése érdekében a minisztérium és a Fegyvergyár igyekezett mindent megtenni. A vezérkar főnöke 1943 februári berlini látogatása során sürgette a gyártáshoz szükséges rajzok, illetve idomszerek, szerszámgépek stb. mielőbbi átadását és szállítását.[55] Az első rajzok 1943 februárjában meg is érkeztek a Fegyvergyárba, melyet kértek, hogy a gyorsítás érdekében is társvállalkozóként lehetőleg a Danuviát is vonja be a gyártási előkészületekbe.[56] Áprilisban a Fegyvergyár szakértői Berlinbe utaztak, hogy megtekintsék a 42 M. géppuska gyártását, tapasztalatokat szerezzenek, s tárgyaljanak a sajtoláshoz és forgácsoláshoz szükséges gépek megvásárlásáról. Kétségtelenné vált, hogy a tokhoz szükséges különleges elektroacél beszerzése is csak német import útján, vagy az előállítására vállalkozó magyar cég költségigényes felkészülése, szakembereinek németországi kiképzése révén oldható meg. Növelte a gondokat, hogy a géppuska nagy csőelhasználódása következtében fegyverenként legalább hat cső gyártását kellett tervbe venni, ami szükségessé tette a csőgyártó kapacitás jelentős megnövelését. A kiküldöttek mindenesetre igyekeztek megnyugtató képet adni: „Tanulmányútunk során megnyugtató kijelentéseket kaptunk az egyes német cégektől, hogy a művelettervek az egyes alkatrészek gyártására megvannak, ugyancsak készen vannak a készülékek, szerszámok és idomszerek rajzai is."[57] Azonban a dolgok kedvező alakulása esetén is a felkészülés és a gyártás megindítása egy év alatt úgy volt megvalósítható, ha a megrendelt szerszámgépek időben megérkeznek, s az egyes sajtolt alkatrészeket egyelőre Németországból szállítják, a forgácsolt alkatrészeket pedig megosztva készítik a Danuviával, s a gyártásba alvállalkozóként más üzemek is belefolynak.[58]

A felkészülés az egyre nehezedő körülmények között természetesen elhúzódott. A német cégek nem tudtak eleget tenni vállalt kötelezettségeiknek. Így, a HM csak 1944. május 27-én tartotta érdemesnek kiadni a megrendelést a Fegyvergyárnak 6.500 db 42 M. géppuskáról, amit a gyár június 29-én vissza is igazolt. Csak ekkor tartották megfelelőnek és reményt keltőnek a felkészülés fokát, s nagyobb támogatást reméltek a gyártásban érdekelt német hadseregtől. A szállításnak így is csak 1945 januárjában kellett volna megindulnia havonta 500 db-os tételekben.[59] A három nap-

53 HL Eln. Vkf. 1. 1943/5605.
54 HL HM Eln. 3.a. 1943/40536.
55 HL HM III. Csfség. 1943/10742. M.
56 HL HM Eln. 3.a. 1943/12591.
57 OL Z 1085 – 45 – 42.
58 Uo.
59 OL Z 1085 – 46 – 42.

pal később bekövetkezett bombatámadás alapjaiban törte keresztbe a felkészülést. A megrendelés egyszer s mindenkorra teljesíthetetlenné vált.

Mivel a 42 M. géppuska gyártása akadályokkal küszködött, az 1944-ben fellépő hiányokat részben a Németországból még 1943 nyarán megrendelt s eredetileg a „Szabolcs" hadrendben felhasználandó 34 M. Mauser géppuskával akarták áthidalni.[60] A megrendelt 1000 db-ból 1943 novemberében 200, 1944 januárjában majd márciusban 100–100 db-ot szállított is a Borsig cég.[61]

A 7/31 M. géppuska gyártásának alakulása

Év	Megrendelve	Átadva
1938	1.000	–
1939	500	424
1940	30	788
1941	–	318
1942	1.850	138
1943	–	480
1944	–	316
Összesen:	3.380	2.464

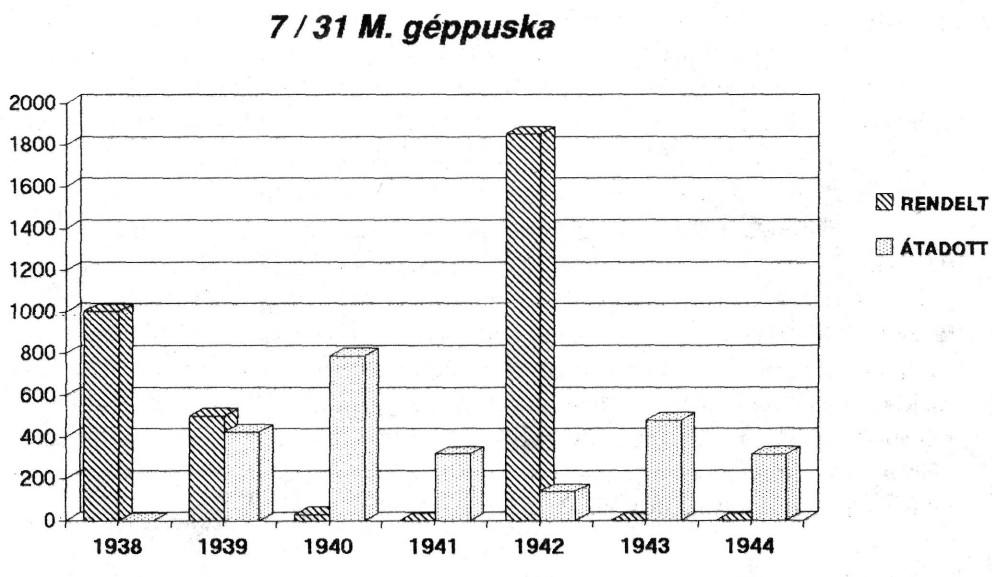

60 HL HM Eln. 3.a. 1943/76885.
61 Uo.

A 31 M. golyószóró

A honvédségben 1931-ben rendszeresítették a svájci eredetű Stange golyószórót. Gyártásával a Danuviát bízták meg, amely 1938 előtt már több ezer darabot gyártott is belőle. A bevált fegyver gyártása az új hadseregfejlesztési program keretében akadálytalanul folytatódhatott. A szükségletet a hadvezetés csak 1938 őszére tudta kialakítani, így a Danuvia csak ezt követően kaphatta meg az első golyószóró megrendelést. Már júliusban ajánlatot kértek a gyártól, azonban ekkor még csak 344 db golyószóróról és a hozzá tartozó felszerelési cikkekről. A megrendelés feltételéül szabták, hogy a gyár meglevő havi 240 db havi kapacitását növelje 300-ra, valamint szerezze be és tartsa raktáron 1.000 db golyószóró félkészre gyártott anyagát, ily módon áthidalhatóak legyenek egy a jövőben bármikor szükségessé váló gyors gyártás késleltető tényezői. Elsősorban ide sorolható a Danuvia alvállalkozóinak több hónapos vállalási határideje.[62] Az események alakulása következtében felgyorsult hadrendfejlesztés azonban megnövelte a golyószórógyártással szembeni igényeket is. A minisztérium már nem elégedett meg korábbi elképzelésével. 1939 őszétől már havi 600-ban határozta meg a gyártással szembeni elvárásait.[63] A Danuvia erre csak a várható megrendelések ismeretében és a gépbeszerzési lehetőségek függvényében mutatott hajlandóságot. A hosszan elnyúló tárgyalásokat követően végre 1939 januárjában a gyár által kalkulált 1.026,– P-ős egységárban megrendelt 3.500 db, majd az ezt az új hadrendi igényként kiegészítő 300 db golyószóró 1940 júniusáig történő gyártása igazolni látszott a fejlesztés szükségességét.[64] A megrendelések a kapacitás igénybevételét alaposan megnövelő nagymennyiségű tartalékalkatrész, továbbá 83.000 tár, 25.000 töltényrakasz és 2.200 db új, 1938-ban rendszeresített golyószóró nehézállvány gyártását is magukban foglalták. Az alvállalkozóknál folyó fél éves előkészítő munkálatokat követően, bár határidő módosításokkal és csúszásokkal ugyan, de a Danuvia 1940 július végéig eleget tett a megnövekedett feladatnak. Az 1.000 db golyószóró félkészgyártmányai is tárolásra kerültek.[65]

Ezt követően a felfuttatott gyártás szinten tartásának igénye újabb megrendeléseket kívánt. Óhatatlanul felmerült a hogyan kérdése. A Danuvia már 1939 őszén puhatolózott a katonai vezetés szándékai felől, felvetve, hogy már most folyamatba teendő 7–9 hónapos előkészületre van szüksége ahhoz, ha 1940 júliusában zökkenőmentesen akarnak kapcsolódni a folyó gyártáshoz. Ellenkező esetben ugyanis csak nagy időveszteséggel lehet ismét az elért szintre felfuttatni a termelést. A minisztérium 3.a. osztálya ezért gyors döntést kért további 1.200 db golyószórónak a „Huba I–A." keretében, a tartalékok hiányának pótlása céljából történő megrendeléséről, hogy a folyamatos gyártás még fenntartható legyen.[66]

62 HL HM Eln. 3.a. 1941/3537. (HM Eln. 3.a. 1938/16903.)

63 HL HM Eln. 3.a. 1939/16519. (HM Eln. 3.a. 1939/18567.)

64 HL HM Eln. 3.a. 1939/15430. és HM Eln. 3.a. 1940/17315. A 300 db golyószórót 150, 100 és 50 db-os megoszlásban rendelte meg a HM.

65 Uo.

66 HL HM Eln. 3.a. 1939/15430. (HM Eln. 3.a. 1939/46815.)

A vezetés egyetértett a javaslattal, azonban a különböző szintű fórumokat megjárva, a megrendelésre változatlan 1026,– P árban a szükséges kísérő cikkekkel együtt – köztük 60.000 tár, 18.000 töltényrakasz, 1.200 gyakorló cső stb. – így is csak 1940 januárjában került sor. A folyamatos termelés megszakadt, mert a felkészülési időt figyelembe véve a golyószórók szállítása csak októberben vehette kezdetét, a kísérő cikkeké még később.[67]

A figyelem ugyanekkor a németországi szállítási lehetőségek felé is fordult. A Danuvia berlini tárgyalásai eredménnyel bíztattak. A katonai vezetés hozzájárulását adta az 1940 júniusi bejelentésükben foglaltakhoz, miszerint a német hadsereg szándékában áll 3.600 Stange golyószóró megrendelése, amit 1941. január 1-jétől havi 600-as tételekben kér majd szállítani. A későbbiek során nem kizárt újabb rendelés és havi 1.000 db-os termelés sem. Ez a magyar rendeléseket nem fogja befolyásolni, mert a nyersanyag nagy részét, főként az ötvözőanyagokat, a német kormány szállítja. Sőt, a kellő kapacitás elősegítésére még 52 szerszámgépet is felajánl: „Az üzem foglalkoztatottságán kívül igen nagy előnyt jelent a Danuvia kapacitásának a mi részünkről költségmentes növekedése."[68] A kedvező feltételű és sikerrel bíztató tárgyalások végül mégsem vezettek eredményre. A rendelkezésre álló dokumentumokból nem hámozható ki bizonyossággal, hogy miért nem. A leginkább valószínűsíthető ok, hogy a német illetékesek végül úgy ítélték meg, hogy a német hadseregben ezideig nem rendszeresített, kakukk fiókaként szereplő nem Mauser rendszerű fegyver megjelenése és utánpótlásának, lőszerének biztosítása csak fölös gondokat okozhat.

A sikertelen próbálkozást követően csak átmenetileg oldódott a Danuvia gondja azzal, hogy 1940 novemberében a „Hegyi hitel" keretében rövid határidejű, 1941 júliusi szállítással, 500 golyószóróra kapott megrendelést.[69] Nem változtatott a helyzeten, hogy ezt az induló „Huba II." terhére 1941 januárjában még csekély 50 db-bal kiegészítették.[70] A rendeléseket a gyár már három hónappal a kitűzött határidő előtt, április végéig teljesítette is.[71] Ezt csak az tette lehetővé, hogy engedélyt kaptak az 1938 óta tárolt félkészgyártmányok 50%-ának felhasználására.[72] Egyben kötelezettséget is vállaltak az így felhasznált anyag azonnali pótlására. A Danuvia vezetése azonban nem számított rá, hogy fél éven belül újabb golyószóró megrendelést kap, ezért nem sietett ennek eleget tenni. Csak 1941 februárjában adott rendelést a Magyar Acélárugyárnak a felhasznált tartalék zárakhoz szükséges kovácsolt darabok szállítására. Az acélárugyár váratlanul közölte, a legnagyobb igyekezete ellenére csak október közepére tud eleget tenni a megbízásnak, mert partnerét az ózdi vasművet a nikkel hiány késlelteti az alapanyag szállításban.[73] E késedelem miatt keletkezett

67 HL HM Eln. 3.a. 1939/58565.
68 HL Eln. Vkf. 1. 1940/4025.
69 HL HM Eln. 3.a. 1940/114781.
70 HL HM Eln. 3.a. 1941/4102.
71 HL HM Eln. 3.a. 1941/4973. (Eln. 3.a. 1941/54194.)
72 Uo.
73 Uo.

zavar csak akkor jutott a minisztérium tudomására, amikor az erdélyi hadrendfejlesztési szükségletek céljára 1941. március 19-én váratlanul 1.800 db golyószóró megrendelést adott a Danuviának, havi 300-as, már szeptembertől esedékes szállítással.[74] A megrendelő rosszallással vette tudomásul a Danuvia mulasztását, a késedelmes anyagrendelés miatti időveszteséget. A csekély készletre (124 db) való tekintettel az anyagi csoportfőnökség semmiképp sem tudta respektálni a gyár kérését, hogy a partnerek hibájából hosszadalmassá vált előkészületek miatt csak januárban kezdhesse meg a szállítást. A késedelemért a Danuviát tette felelőssé, és ragaszkodott az eredeti időponthoz. Végülis, mivel a félgyártmányok szállításának sürgetése eredménytelennek bizonyult, áthidaló megoldásként engedélyt adott a gyárnak a raktáron levő félkészanyag második 50%-ának felhasználására is. Így lehetővé vált, hogy az, az1941-es év végéig 500 golyószórót gyártson, illetve szállítson le.[75] Az alvállalkozók novembertől meginduló szállításai aztán lehetővé tették, hogy 1942 május végéig a hátralék szállítására is sor kerüljön.[76]

Az 1942 decemberi nagyszabású hadianyag rendelések keretében sor került jelentős mennyiségű golyószóróra is. Ekkor már 1372,– P-ős egységárban 3.400 db került megrendelésre, természetesen megfelelő mennyiségű kísérő cikkel együtt. Figyelembe véve az anyagellátás terén mutatkozó nehezedő körülményeket, és a hadrendi szükséglet alakulását, többszöri módosítás után végülis 1943 novemberében és decemberében 500–500, 1944 áprilisában 500, októbertől–decemberig pedig 1.500 db golyószóró szállításában egyeztek meg. A fennmaradó 400 db csak 1945-ben lett volna esedékes. Az összmennyiségből csak 1.000 db a hagyományos, a többi már Mauser kivitelben volt szállítandó.[77] Ezt a megrendelést 1943 őszén még 183 db-bal kiegészítették.[78] Több megrendelésre már nem került sor, hiszen az 1944 őszén életbe lépő új hadrendben a tervezett egységes géppuska már fokozatosan átvette volna a 31 M. golyószóró szerepét. Ezt figyelembe véve már az 1944 őszi és 1945 tavaszi szállítások is csak azzal indokolhatóak, hogy a vezetés eleve számításba vette az egységes géppuska gyártásának várható nehézségeit. Meglehetős késéssel ugyan, de a Danuvia 1944. február végéig átadott összesen 1.000 golyószórót, s március–április folyamán még 500, immár Mauser kivitelű fegyvert is.[79] Az év végén esedékes golyószórók gyártására már csak töredékeiben került sor. Ennek eredménye, hogy 1945 tavaszán még 283 különböző készültségi fokon álló golyószórót, valamint alkatrészeket találtak a Danuvia raktáraiban.[80] Megjegyzendő, hogy júniusban a németekkel folytatott fegyveregységesítő, s a közös hadianyaggyártás feladatait meghatározó tárgyalásokon elvetették a golyószóró további gyártását.

74 Uo.
75 Uo.
76 Uo.
77 HL HM Eln. 3.a. 1942/11025. (Eln. 3.a. 1943/48827.)
78 Uo.
79 HL HM Eln. 3.a. 1943/45900.
80 OL Z 472 – 8.

A 31 M. golyószóró gyártásának alakulása

Év	Megrendelve	Átadva
1938	1000*	–
1939	3800	200
1940	1750	4900
1941	1800	950
1942	3583	1300
1943	–	183
1944	–	1500
Összesen:	11933	9033

*Félkész állapotban került raktározásra és 1940–1941-ben felhasználásra.

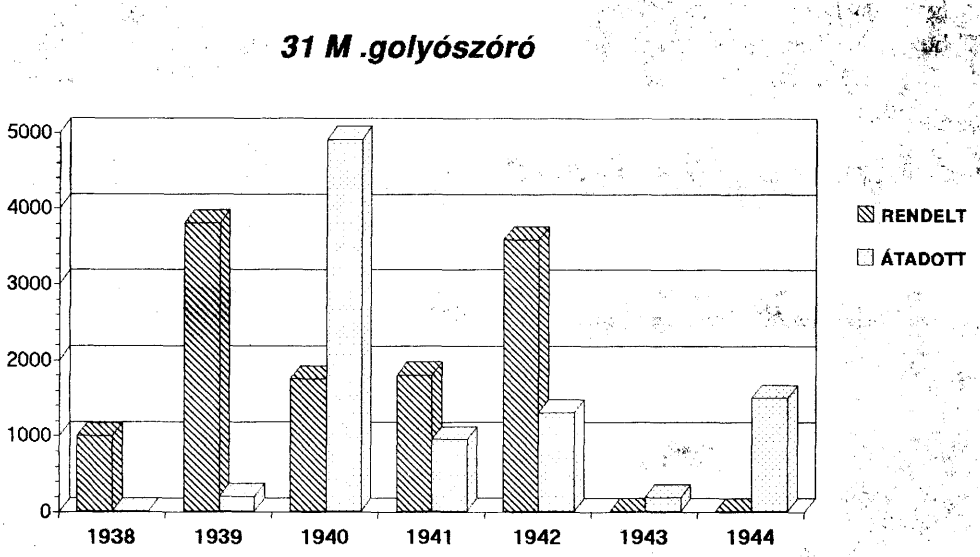

A 36 M. nehézpuska

A 36 M. nehézpuska, mint az alegységek egyik fő páncéltörő és pontlövő eszköze, bevált fegyvernek számított a honvédségben. A Solothurn licencű fegyvert, annak 1936-os bevezetését követően, a Danuvia gyártotta, bár a gyár maga is kísérletezett egy 20 mm-es nehézgéppuska előállításával. A fegyver licencét a HM a Fegyvergyárnak is átadta ugyan, azonban az éppen a saját kísérletei folytán is az e téren felkészültebb Danuviának engedte át a gyártást.

A hadseregfejlesztési program meghozta a Danuvia számára az újabb nehézpuska megrendelést is, vele együtt a minisztérium azon óhaját, hogy a meglevő 30 db gyártási kapacitásukat záros határidőn belül növeljék 45-re.[81] A kérésnek a gyár vezetése vonakodott eleget tenni, mivel úgy ítélte meg, hogy íly mérvű kapacitás kihasználtsága a jövőben nem tekinthető biztosítottnak. A minisztériumi kívánalmakat alátámasztani látszott, hogy a gyalogság és lovasság mellett megrendelőként jelentkezett a páncéljárműgyártás is. A HTI javaslatára ugyanis a vezérkar 1938. szeptember 8-án olyan döntést hozott, hogy a gyártásra kerülő „Toldi" harckocsikba és a „Csaba" páncélgépkocsikba a rendelkezésre álló és minden változtatás nélkül beépíthető 36 M. nehézpuska kerüljön.[82] A gyár részéről megnyilatkozó óvatosságot igazolta, hogy az 1938 nyarán folyó tárgyalások eredményeként csak 169 db nehézpuskát szándékozott a HM megrendelni, 1939 májusi szállítási határidővel. A gyár által ajánlott egységár 5500,– P volt, amit a megrendelő sokallott. A megrendelést kiegészítette, hogy a fenti kapacitás növelése mellett feltételül szabták 195 db nehézpuska félgyártmányainak beszerzését és tárolását.[83] A szükséglet időközbeni megnövekedése eredményeként a megrendelést augusztusban már 300 db nehézpuskáról adták ki, amit csakhamar 19 db-bal ki is egészítettek. Az alkudozások és a nagyobb darabszám eredményeként az egységárat 4980,– P-ben szabták meg. A megrendelés megfelelő számú raj- és szakasz felszerelés, tár és alkatrész készlet gyártását is előirányozta. A szállítási határidőt, megfelelő felkészülési időt figyelembe véve, az 1939 augusztus–decemberi időszakban határozták meg, meglehetősen nagy, havi 60 db-os tételekben. Ez a havi mennyiség és határidő a hosszú felkészülési időt tekintve, amit az alvállalkozók – MÁVAG, Magyar Acélárugyár stb. – bevonása és velük a félkészgyártmányok legyártatása tett szükségessé, elfogadható is volt. Ugyanekkor a HM engedve a gyár óhajának már megelégedett a havi 30 db-os kapacitás fenntartásával is.[84]

A nehézpuska-megrendelést a páncéljárműgyártás igényeinek figyelembe vételével 1939 márciusában 100 db-bal kiegészítették. A megnövelt mennyiséget is 1939 végéig kellett volna szállítani, amit azonban a gyár a felkészülés elhúzódása okán

81 HL HM Eln. III. Csfség. 1939/18567.

82 HL Eln. Vkf. 1. 1938/3126. és HM Eln. 3.b. 1938/39373. Az első páncéljármű-megrendelés keretében 80 db „Toldi" könnyű harckocsi és 61 db „Csaba" páncélgépkocsi került legyártásra.

83 HL HM Eln. 3.a. 1941/3537. (HM Eln. 3.a. 1938/16903.)

84 Uo.

nem tudott vállalni, s többször is módosítást kért. Az év végéig csak 261 nehézpuskát adtak át, a fennmaradó 158 db-ot, köztük az 1939-ben a páncéljárművekbe építendő, elektromos elsütésre átalakított és kevésnek bizonyuló 100 db-ot, csak 1940 február és május között. Januárban egy darabot sem, míg februárban 39, márciusban a csúcsot jelentő 59, április–májusban pedig 27 és 33 darabot adtak át. A kísérő szakasz és rajfelszerelések, pótalkatrészek és tárak mellett kissé megkésve bár, de a páncéljárművekbe beépítésre kerülő fegyverekhez még 2.240 db speciális tárat és töltényrakaszt is kellett szállítani.[85] A Danuvia az alvállalkozóktól megrendelt nyersanyagok és félgyártmányok, valamint a saját megrendelésű sajtoló és egyéb gépek, szerszámok késésére, a telepen folyó építkezésre hivatkozva igyekezett igazolni lemaradását.[86] A késedelem azonban nem okozott nagyobb gondot, mert a páncéljárművek átadása is késett. Június végéig még csak 40 harckocsi és a 61 páncélgépkocsi átadására került sor, amit nem a nehézpuskák hiánya okozott. A Danuvia szerelői fennakadás nélkül építették be a fegyvereket az elkészült járművekbe. A további beépítésekre nézve azonban a III. Csfségnek intézkednie kellett. A hadtesteknek már kiadott 24 db nehézpuska bevonását rendelték el a további beépítések céljára, mivel az erre rendelkezésre álló 100 db nem volt elégséges, s a legközelebbi nehézpuska szállítás csak november hónapban volt várható.[87]

Az 1940-es év közepén a nehézpuskagyártásban is várható volt a kapacitás kihasználatlansága. Amint a golyószórógyártásban, itt is már 1939 szeptemberében felmerült a folyamatos gyártás biztosításának a kérdése: Már lekéstünk arról, hogy a folyamatos szállítás májusban lehetővé váljék. „Ha ma adunk rendelést, azt már csak 1940 júliusában szállíthatja a cég. Június már kiesik." Ezért a 3.a. osztály sürgős döntést kér, hogy 100 nehézpuskát a hiányzó tartalékok pótlására megrendelhessen.[88]

November lett mire megszületett a döntés, hogy miként a golyószóró esetében, az üzem további foglalkoztatása végett 100 db nehézpuskát kell megrendelni raj- és szakaszfelszereléssel együtt. Erről szóban azonnal értesítették ugyan a Danuviát, azonban a hivatalos írásos megrendelésre csak 1940 januárjában került sor. A szállítást a nehézpuskák és felszerelési cikkeik esetében 1940 október–novemberben – 50–50 db – kellett teljesíteni. Az egységár változatlanul 4980,– P volt. Az ugyanakkor megrendelt egyéb eszközöket, mint 1.700–1.700 tár és töltényrakasz, már júliustól kérték.[89] Ezt a tulajdonképpen még 1939-ből datálódott megrendelést követően 1940-ben csak két nehézpuska megrendelést kapott a Danuvia. A júliusban rendelt 330 db nehézpuskából 118 a gyalogság részére készült, míg 110 a „Toldi" harckocsikba, 32 pedig „Csaba" páncélgépkocsikba került beépítésre. A még változatlan

85 HL HM Eln. 3.a. 1940/17315.
86 HL HM Eln. 3.a. 1939/63520.
87 HL HM Eln. 3.a. 1940/32179.
88 HL HM 3.a. 1939/46815.
89 HL HM Eln. 3.a. 1939/58565.

áron vállalt megrendelést 1941 végéig szállította a gyár.[90] A novemberben érkezett 10 db-os kiegészítő rendelést 1941 januárjában adta át a Danuvia.[91]

A Fegyvergyár nehézpuska kapacitása kiépítése iránti nehezen indokolható igény vezette a katonai vezetést, amikor 1940 júliusában nem a Danuviánál, hanem a vonakodó Fegyvergyárnál rendelt meg további 100 db nehézpuskát, méghozzá a Danuvia által kalkulált árnál magasabb, 5600,– P árban.[92] A gyár a felkészülés költségeire és a kis szériára hivatkozott. A HM szándékát igazolta, hogy hosszú felkészülési időt hagyva, a szállítást csak 1941 szeptemberétől a következő év márciusával bezárólag kérte. Sőt, miután a Fegyvergyár, mely ódzkodott a számára csak fölös nehézségeket és bizonytalan megtérülésű költségeket jelentő új cikk gyártásának bevezetésétől, s különböző kifogásokkal igyekezett elodázni a gyártás megkezdését, 1942 elején új határidőt is kapott, amely szerint csak 1943-ban kellett megkezdenie a szállítást.[93] Változatlanul a felkészülési nehézségeket s az anyagellátási zavarokat hozta fel a Fegyvergyár vezetése a még mindig csak a gyártás megindításának lehetőségeiről tárgyaló sokadik, immár 1943. július 23-án sorra kerülő értekezleten is. Ekkor 1943. novemberben szabták meg az ominózus 100 nehézpuska átadásának határidejét. Ehhez csatlakozott volna 1944 februári fefejezéssel az a 150 db nehézpuska is, amit a halmozódó akadályokat figyelmen kívül hagyva, még 1941. október 2-án rendelt meg a minisztérium a Fegyvergyártól.[94] Az 1943 novemberi és 1944 januári jegyzőkönyvek szerint a makacsul kitartó katonák az immár 250 db nehézpuska 1944 végéig történő szállításába is hajlandó voltak beleegyezni.[95] Annál feltűnőbb a ragaszkodásuk, mivel időközben már lemondtak a további nehézpuska rendelésekről. A Danuviánál stornírozták legutolsó megrendelésüket. Az sem térítette el őket, hogy a Fegyvergyár, szabadulni akarva terhes kötelezettsége alól, felajánlotta, hogy a nehézpuska megrendelések stornírozása esetén a gránátvetők termelését havi 50, illetve 100 darabbal növeli. Ez esetben is csak a gyártás határidejének kitolásába lettek volna hajlandóak beleegyezni.[96] Az állandó halasztást szenvedő fegyvergyári előkészületek eredményeként azonban csekély mennyiségű alkatrész mégis elkészülhetett, mert lehetővé vált, hogy az első százas szériából 1944 júliusában, még a gyárat ért bombázás előtti időszakból, leszállítsanak 8 db elkészült nehézpuskát, immár 7900,– P árban.[97] A gyár egy már 1947-ben készített felmérése szerint, 12 nehézpuskát adtak át 1944-ben, s mintegy 36 fegyverre való alkatrész maradt a raktárban.[98]

90 HL HM Eln. 3.a. 1940/16079.
110 db „Toldi" könnyű harckocsi és 32 db „Csaba" páncélgépkocsi részére volt szükség nehézpuskákra.
91 HL HM Eln. 3.a.1941/4102.
92 OL Z 1085 – 45 – 42.
93 Uo.
94 HL HM Eln. 3.a. 1943/45939.
95 OL Z 1085 – 45 – 42.
96 Uo.
97 HL Hadianyaggyártás Hadbiztossága 1944/13815.
98 OL Z 1085 – 43 – 39.

A nehézpuskagyártás tehát gyakorlatilag a Danuvia kiváltsága maradt. Az „Erdélyi" hitel szükséglete 1941. március 19-én biztosította a folyamatosságát egy különben csekély 50 darabos megrendeléssel, amit igen gyorsan, már szeptember végéig teljesítettek is.[99] Jelentős tétel volt viszont a „Huba III." hadrendhez szükséges 820 db nehézpuska, amiből 670-et teljes szakasz- és rajfelszereléssel és pótalkatrészekkel együtt 1941. október 2-án a Danuviánál rendelt meg a HM. Az egységár ekkor még változatlanul 4980,– P volt.[100] A szükséges előmunkálatokat követően 480 db-ot 1942 április–június folyamán, míg 190-et csak 1943-ban két tételben kellett szállítani a tervezett hadrendfejlesztési szükségleteknek megfelelően.[101]

1942. június 1-ig csak 100 db nehézpuskát szállított a Danuvia. Ekkor engedélyt kapott, hogy novembertől havi 100-as tételekben folytassa a fegyverek átadását.[102] Ebből újabb kényszerű engedmények révén 1942 decemberében csak 94 db realizálódott, s a következő év július végéig vált esedékessé a teljes gyártás befejezése.[103] Mindezek oka, az időben – 1941. szeptember – megrendelt nyersanyagok és félgyártmányok késése volt. A Magyar Vagon a kovácsolt darabok (zárak) teljes szállítását május végére ígérte, amit azonban csak kisrészben teljesített. A labdát a Rimamuránvi Vasgyárnak dobta tovább, amelyik nem szállította kellő mennyiségben és időben a szükséges acél alapanyagot. A november–decemberi gyártáshoz szükséges kovácsolt anyagok ugyan időben beérkeztek a Danuviába, akkor azonban a Hubert és Siegmund cég jelentett akadályt. Az általuk gyártott alkatrészek késését a szénacél szerszámok silányságával és gyakori törésével indokolta. Közben más, a gyártást akadályozó tényező is támadt. Korábban átadott 330 nehézpuskával kapcsolatban is érkeztek panaszok. Kideríthetetlen kovácsolási vagy hőkezelési hibákból kifolyólag a zárrészek nagymértékben eltörtek. A Danuviát hátráltatta a további gyártásban ezeknek utólagos – 1942. március és október közötti – legyártása is.[104] A nehézségek közepette is végül az 1943. év végére sikerült befejezni a gyártást.[105]

A fenti akadályok közepette nehezen érthető a katonai vezetésnek a fegyvergyári nehézpuskagyártás melletti – az előzőekben már érintett – makacs kitartása, a korábbi teljesíthetetlen megrendelés 150 db-bal történő megtoldása.

Az 1942-es évben még két újabb nehézpuska megrendelést kapott a Danuvia. Júliusban, 1943. év végi szállítással 51 db-ot rendelt a HM, immár felemelt 5577,– P-s árban. Ennek a gyár maradéktalanul és határidőre eleget is tett.[106] A már a veszteségeket is pótló 1942 decemberi fegyverrendelések keretében 220 db nehézpuska megrendelésére is sor került. Ezt csatlakoztatva a folyó gyártáshoz 1943

99 HL HM Eln. 3.a. 1941/4973.
100 HL HM Eln. 3-a- 1941/51013.
101 HL HM Eln. 3.a. 1943/7871.
1943. I–III. 50 db, X–XII. 140 db nehézpuska szállítási határideje.
102 HL HM Eln. 3.a. 1942/467924.
103 HL HM Eln. 3.a. 1943/77985. (Eln. 3.a. 1942/74533.)
104 Uo.
105 HL HM Eln. 3.a. 1943/45900.
106 HL Hadianyaggyártás Hadbiztossága 1944/160.

decemberétől 1944 márciusáig kellett teljesíteni.[107] Egy 1943 augusztusi jegyzőkönyv szerint azonban a Danuvia engedélyt kért és kapott, hogy a nehezedő helyzetre való tekintettel a szállítást csak 1944 áprilisától realizálhassa.[108] Későbbi jegyzőkönyvek tanúsága szerint 1944 februárjától–áprilisig 160 szállítása meg is történt, azonban a hátralevő 60 db átadására közös megegyezés szerint csak augusztusban tartott igényt a HM. Ez utóbbi megtörténtéről ugyan nem állnak adatok rendelkezésére, azonban nagy biztonsággal valószínűsíthető.[109]

A 2. magyar hadsereg veszteségeinek pótlására 1943 májusában még újabb 120 db nehézpuska megrendelését tervezték. Ennek kiadása azonban már stornírozásra került.[110] Szeptemberben ugyanis olyan döntés született, hogy tekintettel a nehézpuska időközbeni elavult fegyverré válására, a folyó gyártás kifutását már további megrendelés nem követi. Az így felszabaduló kapacitást más fegyverek gyártására kell átállítani.[111]

A 36 M. nehézpuska gyártásának alakulása

Év	Megrendelve	Átadva
1938	319	50*
1939	100	261
1940	550	268
1941	870	380
1942	271	194
1943	120	530
1944	–	228**
Összesen:	2230	1911

*A megrendelés még 1938 előtt, az „Előd" program keretében történhetett meg.

**A Fegyvergyár által átadott nehézpuskák közül csak a honvédség dokumentálta 8 db-ot vettük figyelembe.

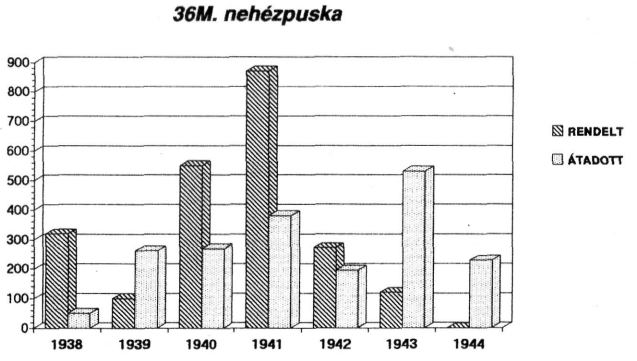

107 HL HM Eln. 3.a. 1942/56442.
108 HL HM Eln. 3.a. 1943/48827.
109 HL HM Eln. 3.a. 1943/45900.
110 HL HM Eln. 3.a. 1943/31852.
111 HL HM Eln. 3.a. 1943/60411.

Harckocsi- és repülőgéppuskák
34/40 M. harckocsigéppuska

Habár nem a gyalogság fegyverzetét képezte, mégis e fejezet szerves részét képezi azoknak a géppuskáknak a gyártása is, melyek a páncélos csapatok és a légierő szükségletét elégítették ki. A Gebauer Ferenc, a Danuvia főkonstruktőre által már korábban szerkesztett és a gyár által a honvédség részére gyártott géppuskák, illetve azoknak az új követelményeknek megfelelően átszerkesztett változata került rendszeresítésre és gyártásra a hadseregfejlesztés során.

A harckocsikba és páncélgépkocsikba a vezérkar döntése nyomán a jól bevált és elérhető 34/37 M. táras harckocsigéppuska új hevederes változatát kellett beépíteni. Utasították a Danuviát a fegyver ez új típusának mielőbbi kialakítására.[112] Tekintettel azonban arra, hogy a gyár szerint az új átszerkesztett géppuska csak legfeljebb 1940 őszén állhatott rendelkezésre, az első „Toldi" és „Csaba" sorozat járműveiben még a régi ívtáras változat került beépítésre.[113] Az ehhez szükséges 141 db géppuskát még a központi készletben tárolt – minden bizonnyal a végül gyártásra nem került V 4-es harckocsik számára készült – fegyverekből bocsájtották rendelkezésre.

Ezenközben a HTI közreműködésével folytak az új hevederes géppuska kialakításának munkálatai, s 1940 áprilisában már sor került egy harckocsiba épített géppuska kipróbálására is.[114] Ehhez képest meglehetős késéssel csak 1940. július 31-én javasolta a HTI a 34/40 M. 8 mm-es hevederadogatású harckocsi géppuska rendszeresítését.[115] A késést tovább növelte a gyártási előkészületek elhúzódása. Így a katonai vezetés csalódására még az 1941-ben gyártásra kerülő újabb 110 db „Toldi" és 32 db „Csaba" járművekbe csak változatlanul a régi 34/37 M. táras géppuska kerülhetett. A központi készletből még további 42 db-ot sikerült rendelkezésre bocsájtani, 100 db-ot azonban – ezzel is hátráltatva az új gyártást – 1941 szeptember és december közötti időszakban kellett legyártani. A rendelkezésre álló iratokból nem deríthető ki, hogy a szokásos anyagellátási, koordinációs tényezőkön kívül milyen egyéb okok játszottak közre a feltünően hosszúra nyúlt felkészülésben, hiszen nem új konstrukcióról, hanem egy bevált fegyver módosításáról volt szó. A HTI, mindenesetre magára vállalva a késedelem ódiumát, 1941 január elején közölte feletteseivel, hogy az időközben már megrendelt 540 db 34/40 M. géppuska gyártását – havi 100 db-ot – a Danuvia csak 1942 januárjától – több mint egy évvel a rendszeresítést követően – tudja megkezdeni. Így a gyárakból amúgy is csak 1942-ben kijövő „Turán" harckocsikba már az új géppuskák kerülhetnek beszerelésre.[116]

112 HL HM Eln. 3.a. 1938/48937. Eln. Vkf. 1. 1938/3136.
113 HL Eln. Vkf. 1. 1939/4538. (Eln. Vkf. 1. 1939/4453.)
114 HL HM 3.a. 1940/20739.
115 HL HM HTI 1940/34778.
116 HL HM Eln. 3.a. 1943/1474. (Eln. 3.a. 1940/118622.)

Még el sem kezdődött az első sorozat gyártása, amikor a HM a „Turán" programhoz 1941. október 2-án már meg is rendelt újabb 686 db géppuskát is.[117] Az 1942 decemberi „Huba III." kiegészítő rendelések keretében pedig sor került még további 275, majdd 108 db géppuska megrendelésére.[118] A fegyverek árát az első két megrendelés során még 3613,– P-ben, míg utóbb már 4667,– P-ben szabták meg.

A gyártás 1942 januárjában végre megkezdődött ugyan, azonban még ekkor is az első sorozatból júliusra csak 100-at ígért a Danuvia, s decemberig a befejezést. Ígéretének megfelelően július 15-én át is adott 50 db-ot, majd 24-én még 47-et. A HTI az első fegyvereket tartóssági próbára bocsájtotta, s 10 pontban foglalta össze észrevételeit azzal a kívánalommal, hogy azokat a gyár a legsürgősebben küszöbölje ki. Az ezzel kapcsolatos munkálatok miatti, a gyártási folyamatban bekövetkező részleges leállás, valamint az amúgy is késésben levő németországi szerszámgépek hiánya további késedelemhez vezettek. A következő 96 géppuskát augusztus 15 helyett csak októberben adta át a gyár, s az év végéig is még csak 373 géppuskát vehetett át a KÁB. Az első sorozat gyártását így csak 1943 februárjában, két és fél hónapos késéssel fejezték be.[119] A keletkezett késedelem természetesen kihatott a következő, 686 db-ból álló sorozat gyártására is. 1943 júliusában a Danuvia azzal a korántsem szokatlan panasszal fordult a HM 3.a. osztályához, hogy a harckocsigéppuska, de a nehézpuska és géppisztoly gyártás határidejét sem tudja betartani, mert a Rimamurányi Vasmű az esedékes 22 vagon elektroacél és 75 vagon martinacél nyersanyagot kapacitás hiánya miatt még nem szállította az alvállalkozóknak. A 3.a. az Iparügyi Minisztériumnak továbbította a panaszt és sürgős intézkedést kért, mert a fegyverekre a kijelölt határidőre szükség van, különben a most gyártott és gyártás alatt álló harckocsik felfegyverzése a 37/40 M. hevederes géppuskával nem eszközölhető. Az osztály csak akkor vállal felelősséget a késedelemért, ha az anyag a gyártó cég rendelkezésére áll. A címzett minisztérium mi mást tehetett, mint ígéretet tett, hogy a szükséges anyagot a Rimamurányi Vasmű július–szeptemberi gyártási keretéből a Danuvia megkapja.[120] Ilyen körülmények között az egyre nagyobb lemaradás kiküszöbölése puszta ábrándnak bizonyult. Igen egyenetlen teljesítménnyel, a terv szerinti 100 helyett havi 60 db körüli gyártással, 1943 október közepéig csak 463 géppuskát adott át a gyár. Végül, dacolva a téli hónapokban fokozódó nehézségekkel is, de hajtva a harckocsigyártási program szükségleteitől, 1944. január 31-ig sikerült befejezni a második sorozat gyártását.[121] Eredetileg még 1943 október–november volt a határideje a még 1942-ben programba vett további 275 harckocsigéppuska szállításának, azonban arra az egyre nehezedő körülmények között csak 1944 tavaszán került sor. Májusig azonban csak 100 db fegyver átadása történt meg.[122]

117 HL HM Eln. 3.a. 1941/49457.
118 HL HM Eln. 3.a. 1942/54442.
119 HL HM Eln. 3.a. 1942/74533.
120 HL HM Eln. 3.a. 1942/7206. (Eln. 3.a. 1942/40401.)
121 HL HM Eln. 3.a. 1943/48827. és Eln. 3.a. 1943/45900.
122 Uo.

A számításaink szerint összesen átadott 1.326 db harckocsigéppuska maradéktalanul kielégítette a harckocsigyártásnak a tervezett típusmódosítás miatt időlegesen lecsökkent igényeit. A német megszállás után azonban a magyar harckocsigyártás megszűnt, így a meglevő harckocsik átfegyverzésére, illetve az új típus kialakítására vonatkozó elképzelések és tervek is. Az ezeket szolgáló 1942-ben és 1943-ban még megrendelt, de csak 1944 végén szállítandó 108, illetve 300, összesen 408 géppuska gyártására nem került sor.[123]

A 37/40 M. harckocsigéppuska gyártásának alakulása

Év	Megrendelve	Átadva
1939	*141**	–
1940	540+*142**	*141**
1941	686	*142**
1942	283	373
1943	300	820
1944	–	133
Összesen:	1809+*283*	1326+*283**

*34/37 M. ívtáras géppuska.

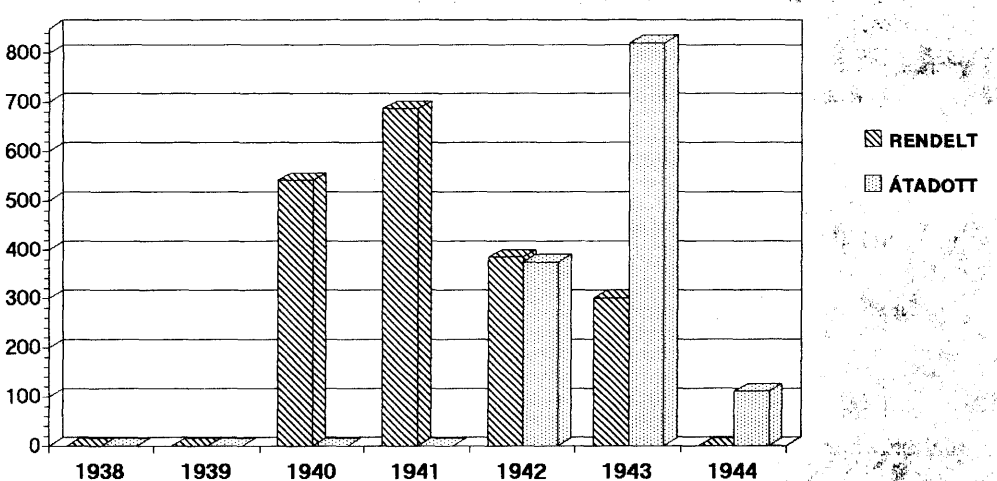

123 HL HM Eln. 3.a. 1943/24087. – Eln. 3.a. 1943/48827.

Szerény helyet foglalnak el az 1938-at követően kialakult magyar fegyvergyártásban a repülőfegyverek, holott Gebauer Ferenc révén a Danuviában már korábban kialakították a 12,7 mm-es motorgéppuska prototípusát, s a 8 mm-es megfigyelő géppuskák pedig már használatosak is voltak a magyar légierőben.

Ismerve a légierőnek a megfelelő géptípus és fegyverzete kiválasztása körüli dilemmáit, a Danuvia 1939 márciusában jelentette a HTI-nek, hogy konstruktőreinek egy megfelelőnek látszó, 8 mm-es gázdugattyús, nagy tűzgyorsaságú (1800–2000 lövés/sec.) repülőgéppuskát sikerült szerkeszteniök, s kérte annak kipróbálását.[124] A Légierő Parancsnoksága és a HTI örömmel üdvözölte a jelentkezést, s rövid próbák után, 1939. július 28-án rendszeresítésre javasolták a fegyvert, mint a vásárlás alatt levő CR 42 gépekre is szóbajöhető nagy tűzgyorsaságú motor, szárny és esetlegesen szóbajöhető légvédelmi géppuskaként. A légierő felszerelési problémáira különböző megoldásokat kereső vezérkari főnökség azonban sürgős szükség ellenére is csak meglehetős késedelemmel, 1940.március 13-án adta meg beleegyezését.[125] Ezt követően már felgyorsultak az események, s gyorsan, május 7-én megtörtént a 39 M. 8 mm-es repülőgéppuska rendszeresítése.[126] Meg sem várva az elhúzódó vezérkari döntést, a légierő parancsnoksága már 1939. szeptember 14-én felszólította a HM 3.a. osztályát, kérjen árajánlatot 320 géppuskára. Nyolcvan meg nem határozott típusú gépet (CR 42?) kívántak felfegyverezni, gépenként 2-2 géppuskát alkalmazva a légcsavaron át azzal szinkronban, illetve szárnygéppuskaként. A Danuvia a megrendelés kiadását követően tizenkét hónapra vállalta volna a sorozatgyártás megkezdését, s csak ezt követő hat hónap múlva a szállítást. Így optimális esetben is a géppuskák csak 1940 végétől kerülhettek volna folyamatosan a gépekbe.[127] A megrendelést azonban a rendszeresítést követően csak 1940 júniusában – más forrás szerint májusában – adták ki a Danuviának. A géppuska árát 8969,– P-ben határozták meg, amiből csak 6093,– P volt a fegyver ára, 2875,– P a gyártáshoz szükséges befogókészülékek és szerszámok költsége. Ez utóbbi költségtényezőt egy esetleges további megrendelés esetén már nem számították volna be. A korábbi ajánlatnak megfelelően azonban a 320 géppuska szállítását, a felkészülést februártól számítva, 12+6 hónap múltán, 1941 augusztustól ígérték.[128] A gyártásra azonban már nem került sor. A hosszú előkészületek közben a géppuska felett eljárt az idő. Az 1940-ben gyártani kezdett Héja vadászgépekbe már nem találták alkalmasnak a 8 mm-es kaliberű géppuskát. A HTI munkája is feleslegesnek bizonyult, amely a géppuska légvédelmi iker változatának kialakításán dolgozott, s 1942 augusztusában végre is hajtotta annak csapatpróbáját. A vezérkar úgy foglalt állást, hogy a repülőgépek

124 HL Eln. Vkf. 1. 1939/3225.
125 HL Eln. Vkf. 1. 1939/4354.
126 HL HM Eln. 3.a. 1940/31837.
127 HL HM Eln. 3.a. 1939/47436.
128 HL HM Eln. 3.a. 1941/4294. (Eln. 3.a. 1940/22587.)

páncélzata miatt a 8 mm-es géppuska hatástalan, így gyártása nem időszerű.[129] Különben is a bevezetésre kerülő 42 M. egységes géppuska a szaklégvédelmi feladatokat is el tudja látni. Ilyen előzmények után, 1943. június 30-án született meg a HM végleges döntése: a Danuvia a gyártási előkészületeket szüntesse be. Kárpótlásként a fejlesztésre és gyártásra kapott 1.434.000,– P előlegből 1 milliót megtarthat.[130]

Miközben a 8 mm-es géppuska rendszeresítése és gyártása körül zajlottak az események, a Danuvia 1939. szeptember 4-én Fütterer tábornok, német légügyi attasénak is bemutatta a 8 mm-es nagy tűzgyorsaságú, valamint 12,7 mm-es motorgéppuskáját, s tanulmányozásra rendelkezésre bocsájtotta azok műszaki leírását. A gyár 1940. március 29-én kérte a HM engedélyét, hogy a géppuskáról Németországban is tárgyalásokat kezdhessen és azokat ott is bemutathassa, mert végre német részről érdeklődést tapasztalt. A minisztérium április 2-án megadta a hozzájárulást a németországi tárgyalásokhoz azzal a kikötéssel, hogy ennek során ragaszkodjanak legalább 1000 géppuska magyar gyártásához, s ennek legalább részbeni anyagokkal történő kompenzációjához.

A Danuvia tárgyaló küldöttsége Seibert Sándor vezérigazgató vezetésével 1940. április 19-én érkezett Berlinbe, ahol igen szívélyes fogadtatást tapasztaltak. Maga Udet repülőtábornok is érdeklődésével tüntette ki őket. A tárgyalások is eredménnyel bíztattak. A német fél elsősorban a 8 mm-es géppuska iránt érdeklődött. A gyártási jog megvétele esetén hajlandók lennének 1000 db-ot Magyarországon legyártatni, sőt gépi berendezéseket is szállítani. Érdeklődtek, megrendelés esetén milyen segítségre van szüksége a gyárnak, hogy a 8–10 hónapos felkészülést követően a zökkenőmentes szállítást biztosítani tudja. Végezetül a felek megállapodtak, hogy a további részleteket majd Budapesten tisztázzák, amikor működés közben is megtekintik a fegyvereket. Ekkor kerülhet sor a végső megállapodásra is. A 12,7 mm-es géppuska iránt viszont a németek igen mérsékelt érdeklődést tanúsítottak, ennek ügyét függőben hagyták.[131]

A sikerrel biztató tárgyalásoktól fellelkesült gyári vezetők, amint erről a honvédelmi minisztériumbeli partnereiket tájékoztatták, német megrendelés és támogatás esetén a gyártási előkészületek lerövidítését is lehetőnek tartották. A magyar megrendeléssel együtt összesen 1.320 db 8 mm-es géppuska gyártását már 1941 januárjában megkezdhetnék, s havi 333 db átadásával áprilisig, de legkésőbb június végéig be is fejeznék.[132]

A német féllel az üzletkötésre végül nem került sor. A források között nem találjuk nyomát, hogy a magyar gyári vezetők által túlértékelt tárgyalások Budapesten folytatódtak volna, s az egész ügy meghaladta volna az epizódjelleget a magyar–német fegyverzeti tárgyalások sorában. Az ok aligha kétséges. Miként a magyar

129 HL Eln. Vkf. 1. 1942/5408.
130 HL HM Eln. 3.a. 1943/24081.
131 HL HM Eln. 3.a. 1940/21394.
132 Uo.

vezetés, úgy a német is már meghaladottnak tekintette a csak 1941-ben szállításra kerülő fegyvert.

Ha a német légierő nem is, a magyar érdeklődést mutatott a 12,7 mm-es géppuska iránt. A Danuvia légcsavarkörön át tüzelő motorgéppuskájának 1940 áprilisi, CR 32 és Sólyom gépekkel végrehajtott csapatpróbáját követő rendszeresítési javaslatát csak egy évvel a 8 mm-es géppuska után, 1940 júniusában terjesztette fel a HTI.[133] E lépés megtételét, s nyomában a gyártás mielőbbi megkezdését sürgette, hogy a MÁVAG és a Weiss Manfréd gyárakban megrendelt és a tervek szerint 1941 második felében gyártásra kerülő 100 db Héja vadászgépbe fegyver kellett. A gép eredeti olasz fegyverének licencét nem vásárolták meg, a magyar géppuskát jobbnak ítélték. A hazai Héja gyártásának megindulásával egyidőben, 1941 decemberében sor került a 100 készülő géphez 300 géppuska megrendelésére, először 1943 májusi majd év végi gyártási határidővel. A gyártási ár 13.783,– P-ben állapíttatott meg. Egy-egy gépbe 2-2 párhuzamosított géppuska került beépítésre.[134] Már ekkor szóba került a várható második 100-as Héja sorozathoz szükséges további géppuskák megrendelése is.

A 12,7 mm-es géppuskára a harckocsigyártás is felfigyelt. Szóba került a készülő „Turán" harckocsikba történő beépítés – a toronyba vagy a vezető mellé – gondolata, azonban, bár Ansaldo harckocsikba építve szeptemberben ki is próbálták, azt mint túlzottan drága és technikailag a gyakorlatban megoldhatatlan megoldást, elvetették.[135]

A Danuvia az 1942-es évet a felkészüléssel töltötte, majd 1943 elején hozzá is fogott a gyártáshoz. Június 15-ig, amikor már kb. 50 Héja vadászgépet adtak át a gyártók, s várható volt a gyártás felgyorsulása, még csak 50 géppuskát adott át a Danuvia. „A késedelem oka – mint ezt a gyár a vezérkari főnökségnek június elején jelentette –, hogy az üres járatás következtében előfordult sok zártörés miatt a gyártás szünetel, míg a hibát megfelelő zárfék felszerelésével ki nem küszöbölték."[136] Akadályozó tényező volt, hogy a MÁVAG késlekedett a késve megrendelt megmunkálandó nyersanyag szállításával is. A hibák kiküszöbölése nem volt egyszerű feladat. A gyártás továbbra is késett. Augusztus 1-én a HM úgy módosította a tervet, hogy november–december folyamán kell átadni 100-100 géppuskát.[137] A Hadianyaggyártás Hadbiztosságának anyagai szerint 200 géppuska némi további késéssel 1944. január 31-ig átadásra került. Áprilisban 50 és csak decemberben ismét 50 db átadásra kötelezték a Danuviát, amiből az áprilisi realizálódott is.[138]

A másodikként megrendelt 100-as Héja sorozat géppuskái gyártásának nincsenek nyomai a Danuvia fennmaradt gyártási terveiben, s az ezekkel kapcsolatos

133 HL HM Eln. III. Csfség. 1941/42563.
134 HL HM Eln. 32.b. 1941/130008.
135 HL Eln. Vkf. 1. 1940/4569.
136 HL Eln. Vkf. 1. 1943/5384.
137 HL HM Eln. III. Csfség. 1943/1159.
138 Hadianyaggyártás Hadbiztossága 1943/6824 és 1944/13256.

jegyzőkönyvekben. Habár azok legalább szóbeli megrendelése minden bizonnyal megtörtént, már gyártási előkészületekre sem került sor.

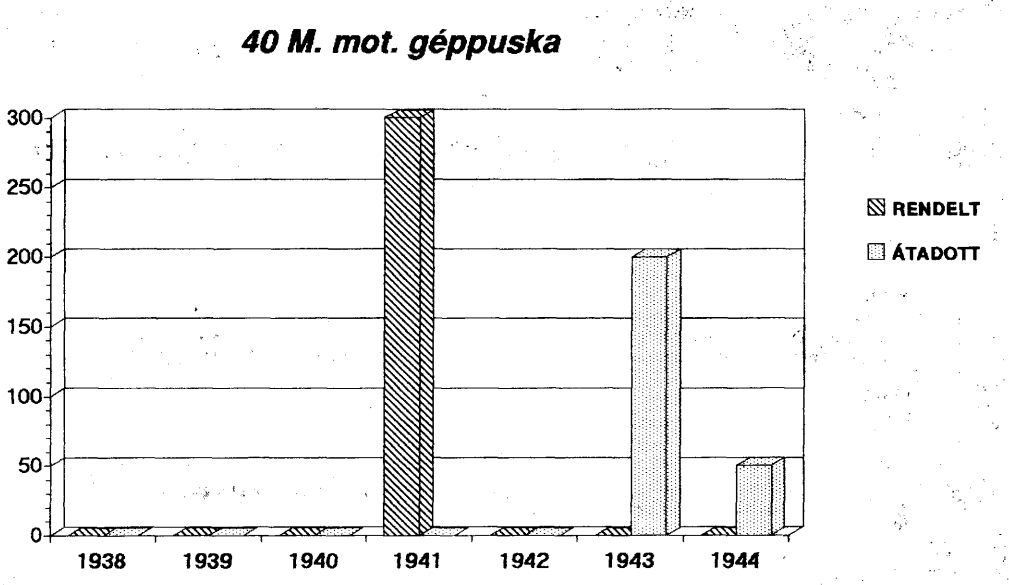

A 39 M. és 43 M. géppisztoly

A géppisztolyról sokáig megoszlott a katonai vezetők véleménye. Voltak, akik csak karhatalmi célokra tartották alkalmasnak. A többség azonban felismerte hasznosságát, s olyan eszközt látott benne, amely nélkülözhetetlen harcászati előnyeinél fogva egyetlen hadsereg eszköztárából sem hiányozhat. Végül megszületett a hivatalos vezérkari döntés: a gyalogos zászlóaljakat géppisztolyokkal kell ellátni. Ehhez a hazai gyártási lehetőségek adottak voltak. A Danuvia már korábban bemutatta a Király Pál által szerkesztett géppisztolyát. A vezérkar 1939. március 2-án elrendelte a fegyver csapatpróbáját, ami kedvező eredménnyel zárult.[139] Így, már 1939. szeptember 11-én megtörténhetett a 39 M. géppisztoly rendszeresítése. Intézkedés történt, hogy a Danuvia mielőbb kezdje meg az előkészületeket, ami reményt kelthet, hogy a sorozatgyártás 1941-ben megkezdhető.[140] A Honvédelmi Minisztérium már 1939 őszén jelezte ebbéli szándékát, s 1940. március 19-én át is adta első, 1.566 db 39 M. géppisztolyról intézkedő megrendelését, darabonkénti 290,– P egységáron.[141]

139 HL Hm Eln. 3.a. 1938/56401.
140 HL HM Eln. 3.a. 1939/35787.
141 HL HM Eln. 3.a. 1943/7785. (Eln. 3.a. 1942/74533.)

A Danuvia számára az új gyártmány bevezetése, s ennek megfelelően a szükséges öntvényeket és alkatrészeket gyártó alvállalkozókkal való együttműködés kiépítése, belső átszervezés és új beszerzések révén a szerszámgép bázis létrehozása, a nyersanyagok biztosítása, s mindez oly módon történő végrehajtása, hogy ne zavarja más fegyverek folyamatos gyártását, tovább tartott a vártnál. Zavaró tényezőként jelentkezett a felkészülésben, hogy a katonai vezetés, amely eleddig maga sem túlzottan szorgalmazta az előkészítést, egyelőre csak kis sorozatra adott megbízást, nem zárva ki, hogy a későbbiek során akár havi 1000 db-os gyártási felfutás is lehetségessé válhat. A jelentősebb megrendelések azonban egyelőre késtek. Az újabb rendelések, 1940-ben 270 db, 1941-ben 150 majd 350 db, lényegében nem sokat változtattak a gyártás volumenén. Az egységárat ezeknél változatlanul 290,– P-ben határozták meg. Ezen mindaddig nem szándékozott változtatni a Danuvia, míg a rendelt géppisztolyok mennyisége a 6.300 db-ot el nem éri. Mivel a gyártási felkészülés elhúzódása már 1940 nyarán bizonyossá tette, hogy a gyártás beindítása csak 1942-ben lehetséges, az utóbbi rendeléseket is, az első 1566-os sorozattal együtt, ahhoz csatlakoztatva, 1942 január és november között kellett átadni.[142] A Danuvia azonban még ekkor is csak az új határidőt túllépve tudott a feladatnak eleget tenni. Az erről készült jegyzőkönyvek tanúsága szerint a nyersanyagok késése mellett a gyár mentségül hozta fel a HTI által többször is elrendelt újabb módosításokat s a fegyverek belövéséhez szükséges lőszer hiányát. Mindezeket a HM elismerte.[143]

A háború és a szovjet fronton szerzett közvetlen tapasztalatok is a géppisztoly feltétlen szükségességét igazolták. Miközben még a gyártás beindítása is késedelmet szenvedett, a vezérkar javaslatára a honvédelmi miniszter már szorgalmazta a géppisztoly tömeggyártásának azonnali és kiemelt programként való kezelését. A kapacitást a lehető legrövidebb idő alatt havi 2–3.000 darabra kell emelni. Ennek első megnyilvánulásaként 1942. február 19-én egy, az eddigieket messze meghaladó mennyiségre, 5600 db géppisztolyokra kapott sürgős megrendelést a Danuvia. Miközben még a korábbról esedékes gyártás sem kezdődött meg, ebből 600 db szállításával már 1942 utolsó napjaiban számolt a vezetés.[144] Azonban teljesítésére nem került sor, mert a megrendelést törölték, s helyette 1942 novemberében immár 45.000 39 M. géppisztoly s a hozzá szükséges számú tár, tartalék alkatrész stb. gyártására kapott megbízást a Danuvia, amit a tervek szerint 1945 áprilisáig kellett teljesíteni. Ehhez a gyárnak kezdetben havi 1.000, majd 1943 októberétől már 2.000 db-os termelést irányoztak elő. A nem végleges termelési ár az anyag és termelési költségek növekedése következtében már 375,– P-ben állapíttatott meg.[145] A megrendelést azonban csakhamar módosították. 1943 márciusában sor került ugyanis a géppisztoly új, 43 M. változatának bevezetésére. A fő különbség a behajtható válltámasz volt, ami a fegyvert rövidebbé és könnyebbé, ennélfogva a gépesített

142 HL HM Eln. 3.a 1941/51015.
143 Uo.
144 HL HM Eln. 3.a. 1942/7206. (Eln. 3.a. 1942/40401.)
145 HL HM Eln. 3.a. 1942/56442.

alakulatok számára is alkalmasabbá tette.[146] A Honvédelmi Minisztérium szorgalmazta, hogy a Danuvia azonnal tegye meg az előkészületeket, s mielőbb álljon át a 43 M. gyártására. Ennek megfelelően a megrendelt 45.000 db 39 M. géppisztoly gyártását 10.986 db átadása után állítsa le, s a fennmaradó 34.014 db-ot, valamint az 1943. szeptember 30-án pótlólag rendelt újabb 14.000 db géppisztolyt már 43 M. változatban s az időközbeni árnövekedésnek megfelelően 686,– P-ős áron szállítsa. Ezt további bővítések révén elérendő havi 3.000-es termelési kapacitás reményében 1945 júniusig kellett volna végrehajtani.[147]

A jelentős megrendelések, de főként a határidők, ha nem is váratlanul, de változatlanul felkészületlenül érték a Danuviát. A katonai vezetés túlértékelte a felkészülés terén eddig történteket, s úgy vélte, 1942-ben már egy olyan kaliberű géppisztolygyártó részleg áll rendelkezésre, amely szükség szerint könnyen és főként gyorsan tovább bővíthető. Ez azonban, figyelembe véve a nehezedő beszerzési viszonyokat is, közel sem volt így. A gyártást még 1943 januárjában is csak a még 1942 februárjában rendelt és most a 45.000 db részévé lett 5.600 géppisztolynak az alvállalkozóktól most beérkező félkészgyártmányai felhasználásával tudták megkezdeni.[148] Most vált bizonyossá, a géppisztolygyártás késői programba vétele súlyos hiba volt. Az általánossá váló anyag- és eszközhiány, a beszerzési nehézségek, már leküzdhetetlen akadályokat gördítettek a géppisztolygyártás remélt arányú kibontakoztatása elé is. A Danuvia hiába jelentette mindazon tényezőket, melyek akadályozzák a terv szerinti gyártást. A kül- és belföldi gép- és anyagszállítások késése illuzórikussá teszi már a 2.000-es kapactás elérését is. Még a havi 1.000 db géppisztoly is csak a golyószóró, harckocsigéppuska gyártásának 40–50%-os csökkentése, valamint a nehézpuska gyártás teljes leállítása révén elképzelhető. Ezt az utóbbi mennyiséget a termelés szeptemberben elérte ugyan, azonban ekkor egy váratlan akadály ismét visszavetette a termelést. A júliusig átadott kb. 1.500 géppisztoly zárszerkezetében alkalmazott, a korábban engedélyezett gyengébb minőségű szénacél nem vált be, tömeges törések fordultak elő. Ez nemcsak a gyártás menetében okozott jelentős fennakadást, de a jó minőségű anyagok egyre nehezebben kiküszöbölhető hiánya a termelés várt növelésének is leküzdhetetlen akadályává vált. Hiába történtek intézkedések, hogy a Danuvia azonnal rendelje meg a MÁVAG-tól a szükséges jó minőségű anyagmennyiséget.[149] Egyre sokasodtak a Honvédelmi Minisztériumba érkező irományok, melyek sürgették a romló anyagellátás megjavítását s a koordinációs és egyéb zavarok rendezését, a gyártási program ismételt kényszerű megváltoztatását. Bebizonyosodott, hogy a géppisztolygyártás annak ellenére is súlyos lemaradásban marad, ha azt kiemelten, mint egyik legfontosabb, akár más hadianyagok és fegyverek gyártásának kárára is végrehajtandó programként kezelik. „Minden súlypontképzés csődöt fog mondani. nem képes ezzel az égető problémával megbírkózni sem a gyártás, sem a

146 HL HM Eln. 3.a. 1943/11025. és Eln. Vkf. 1. 1943/4688.
147 HL HM Eln. 3.a. 1943/45895.
148 HL HM Eln. 3.a. 1943/7785.
149 HL HM Eln. 3.a. 1943/48827.

tervezés" – jelentette novemberben a hadianyaggyártás országos felügyelője a honvédelmi miniszternek, aki erre Bátor Elemér mk. ezredes személyében miniszteri biztost nevezett ki a géppisztolygyártás élére. Tőle várta, hogy rendet tesz ezen a fontos területen.[150]

A nagymértékben megnövekedett igényekre való tekintettel a Honvédelmi Minisztérium szükségesnek tartotta a Fegyvergyár mielőbbi bevonását is a géppisztolygyártásba. Ezért 1943 márciusában meg is kezdődtek a tárgyalások a gyár vezetőivel, akik felmérve lehetőségeiket, közölték: azt követően, hogy a Danuvia átadja a 43 M. géppisztoly szerkezeti rajzait és műveletterveit, szerkesztő irodájuknak és gyártó részlegüknek kilenc hónap felkészülési időre van szüksége. További három hónap alatt lehetséges a havi 1.000 db sorozatgyártásra történő felfutás. A zavartalan gyártás feltételeként jelölték még meg a 37 M. 9 mm-es pisztoly gyártásának leállítását. Ezért törölni kell a német hadsereg részére készülő 60.000 pisztoly második 30.000-es sorozatának gyártását is. De zavaró tényezőként jelentkezhet ez a tervezett egységes géppuska gyártására való felkészülésben is.[151] Időtrabló alkudozásokat követően e feltételekkel elégedetlen hadseregvezetés nyomására júliusban végre olyan megállapodás született, hogy a gyár a géppisztoly és az egységes géppuska gyártására párhuzamosan, nem egymás kárára, fog felkészülni. Sőt, a géppisztolygyártásban már amúgy is bekövetkezett eltolódás következtében még a német részre történő pisztolygyártás is folytatható a befejezéséig, amennyiben az ehhez szükséges anyagokat a német fél 1943. október 31-ig hiánytalanul rendelkezésre bocsátja.[152] A tárgyalásokba az Iparügyi Minisztérium is bekapcsolódott. Október 3-án a honvédelmi miniszterrel egyetértésben utasította a Fegyvergyárat, hogy „a géppisztoly gyártását minden más honvédelmi megrendelést megelőzően, soron kívül végezze el, hogy a kész géppisztolyok minél gyorsabban rendelkezésre álljanak".[153] Egyben közölte a gyárral, a géppisztolyalkatrészeket gyártó alvállalkozóinak, illetve félgyártmány- és szerszámszállítóinak hasonló tartalmú rendeleteket adott ki.

A gyártandó géppisztolyok havi kontingensével kapcsolatosan azonban csak nem akart létrejönni a megegyezés. A HM makacsul ragaszkodott a havi 2.000 darabhoz, a Fegyvergyár azonban következetesen, még e tárgyban összehívott november 11-i értekezleten is, a júliusi megállapodásokra hivatkozva, a tévedések elkerülése végett szükségesnek tartotta leszögezni: a gyártást a „havi 1.000 db-on felül csak más fegyver gyártásának rovására lennénk képesek fokozni". A szűk keresztmetszetet a cső és a tok gyártása képezte, ami ütközött a szintén el nem hanyagolható, magyar és

150 Uo.
151 OL Z 1085 – 55 – 45. és HM Eln. III. Csfség. 1942/63824. – Eln. Vkf. 1. 1942/6009.
152 Uo.
153 OL Z 1085 – 55 – 45.
154 OL Z 1085 – 57 – 57.

német részre történő puskagyártással. A havi második ezer géppisztoly ugyanezen idő alatt már 3.000 puska kiesését jelentette volna.[154]

December 18-a volt már, amikor végül is sor kerülhetett a 11.000 db 43 M. fegyvergyári géppisztoly megrendelésére 780,– P nem végleges áron. Figyelembe véve a hat hónapos felkészülési időt, a gyártás 1944 júniusában kezdődött volna meg és havi 1.000 db átadásával a tervek szerint 1945 májusában fejeződött volna be. Tekintettel a puskagyártásra és az egységes géppuska gyártásának remélt kibontakozására a HM engedni kényszerült a havi darabszámból. Habár a gyár által géppisztolygyártás bevezetésére felvett 1,2 milliós előleg fejében valamiféle előkészületek megkezdődtek, a kész fegyverek átadására már nem került sor.[155]

A Danuvia közben folytatta az előkészületeket, hogy a kívánalmaknak megfelelően mielőbb átállhasson a 43 M. géppisztoly gyártására. Egyre nehezebben leküzdhető akadálynak látszott azonban, hogy a gyártás felfuttatásához szükséges 810 db szerszámból, idomszerből és egyéb a gyártáshoz szükséges készülékekből 1943 augusztusában még csak 585 állt rendelkezésre. Hasonlóképpen a 96 tételt képező, a gyártáshoz szükséges nyersanyagfajtából 32 egyáltalában nem, s a többi is csak részben volt a gyár birtokában. Két hónappal később is még 19 féle nyersanyag hiányáról jelentett a gyár.[156] A Danuvia igen szkeptikusan foglalt állást a külföldi import szállításokkal szemben is. Novemberig ugyanis a Németországból, Svájcból és Svédországból megrendelt 120 db szerszámgép közül is még csak alig néhány érkezett meg.[157] Ilyen körülmények között a 43 M. géppisztoly gyártása csak nagy késéssel, 1943 novembere helyett 1944 februárjában indulhatott meg. A csapatpróbáktól is késleltetett nehézkes indulást követően 1944. március 31-ig, a módosított terv által előírt 900 db helyett csak 315 db-ot sikerült átadni. május végéig is még csak összesen 1.195 db 43 M. géppisztoly került ki a gyárból. Ezideig befejeződött a 10.986 db 39 M. géppisztoly gyártása is.[158]

A géppisztolygyártás alakulását ezt követően már nem tudjuk bizonyossággal rekonstruálni. A német megszállást követően a német katonai vezetés nem akadályozta, sőt a fegyverzetet és annak gyártását egyeztető tárgyalásokon pártolólag lépett fel, s a folytatás mellett foglalt állást. Sőt, hogy a termelés folytonosságát ne zavarják, korábbi óhajukat sem újították fel. Ugyanis még 1943 szeptemberében német részről eredménytelen kísérlet történt, hogy a fejlődő és részükről is figyelmet érdemlő magyar géppisztolygyártás érdekeik szerinti átalakítására vegyék rá a magyar katonai vezetést. Az esetleges közös gyártás akadályaként emlegették fel, hogy a magyar géppisztoly nem a német parabellum lőszert lövi, ezért javasolták az egységes lőszerre való áttérést. Habár Denk Gusztáv vezérőrnagy, III. Csoportfőnök, hajlott is volna a német óhaj figyelembe vételére, Csatay Lajos vezérezredes, hon-

155 OL Z 1085 – 46 – 42.
156 HL HM Eln. 3.a. 1943/48827.
157 Uo.
158 HL HM Eln. 3.a. 1943/45900. Hadianyaggyártás Hadbiztossága 1944/6746., 10772.
159 HL HM Eln. 3.a. 1943/48813. és Eln. 3.a. 1943/52692.

védelmi miniszter elutasította. Az amúgy is döcögő gyártást ez még tovább késleltetné. Különben is a magyar lőszer hatásadatai jobbak voltak a németnél.[159] Így, 1944 nyarán a fokozódó bajok, a nehezedő körülmények között is tovább folyt a munka. A biztonság kedvéért a géppisztoly üzemet a Danuvia törzsgyárból, amit különben nem ért légitámadás, egy budafoki pincébe telepítették. Az itt 270 szerszámgéppel, edző és faipari műhellyel működő, 1200 munkást foglalkoztató üzem folyamatosan dolgozott egész december végéig.[160] A sértetlen maradt felszereléseket és 5.475.019,– P értékben géppisztoly félkészárut és alkatrészeket 1945 tavaszán a szovjet csapatok szállították el.[161] Az 1944. év végéig még jelentős mennyiségű géppisztoly készülhetett el. Ehhez támpontul a Danuvia igazgatóságának egy későbbi, 1945. október 29-én az Iparügyi Minisztérium részére a gyár háborús termeléséről és szállításairól készített összeállítása szolgál. E szerint a korántsem megbízható jelentés szerint 1944 júniusától az év végéig a zömében a budafoki pincékben telepített üzemben még 15.319 db 43 M. géppisztoly készült el és került átadásra. Emellett még további, mintegy 100.000 géppisztoly alkatrészei készültek el, ami már nem került összeszerelésre.[162] Ez az erősen túlbecsült gyártási teljesítmény számunkra elfogadhatatlan. Ilyen nagy számú géppisztoly legyártásához, az állítólagos alkatrészek nagy tömegét figyelmen kívül hagyva is, hét hónapot és egyenletes teljesítményt véve alapul, havi 2.188 db géppisztolyt kellett volna előállítani, amit ezideig, sokkal jobb gyártási körülmények és anyagviszonyok közepette sem sikerült elérni. Hogyan sikerülhetett volna az 1944 őszi–téli hónapok egyre romló frontközeli állapotai közepette! A jelentés összeállítói ugyanakkor saját állításaik hitelét is megkérdőjelezik, amikor arról „jelentenek", hogy a Danuvia ellátása a felhasznált ötvözött acélokból és más nyersanyagokból 1944-ben jelentősen visszaesett az előző évhez képest. Márpedig a csak kiemelten a géppisztolygyártásra összpontosító anyagfelhasználás feltételezését is el kell vetnünk, mivel a jelentés összeállítói szerint a Danuvia ugyanakkor más, általa gyártott fegyverekből is elismerésre méltóan teljesített 1944 második felében.[163] Ha a valóban elkészített géppisztolyok számát 3.500–4.000-re becsüljük is, teljesen légből kapottnak és elfogadhatatlannak kell minősítenünk a 100.000 géppisztolyalkatrészről közölt adatokat. Vajon miből, hol és milyen eszközökkel gyártottak volna alkatrészeket sok ezer meg sem rendelt géppisztolyhoz? Az összesítés szerzőinek késői és túlzó, a valóságtól messze elrugaszkodó, az Iparügyi Minisztériumnak küldött, amúgy is ellenőrizhetetlen jelentését csak azzal magyarázhatjuk, hogy íly módon kívánták megnövelni a HM által már el nem számolt, ugyanekkor ellenőrizhetetlen gyártmányok mennyiségét, azok legalább részbeni kiegyenlítését remélve a nehéz helyzetben levő és ekkor órarugó gyártással foglalkozó Danuvia számára.

160 OL Z 472 – 8.
161 OL Z 472 – 5 – 18.
162 OL Z 472 – 8.
163 Uo.

A 39 M. és 43 M. géppisztoly gyártásának alakulása

Év	Megrendelve		Átadva	
	39 M.	43 M.	39 M.	43 M.
1940	1.836	–	–	–
1941	500	–	–	–
1942	10.986 (45.000)	–	2.336	–
1943	–	59.014	4.783	–
1944	–	–	6.203	5.195*
Összesen:	13.322	59.014	13.322	5.195
Összesen együtt:	77.336		18.517	

*Regisztrálható 1944. június 30-ig bezárólag 1.195 db 43 M. géppisztoly átadása, s kb. 4.000-re tehető az 1944-es év végéig még feltehetően átadott, de nem igazolható mennyiség.

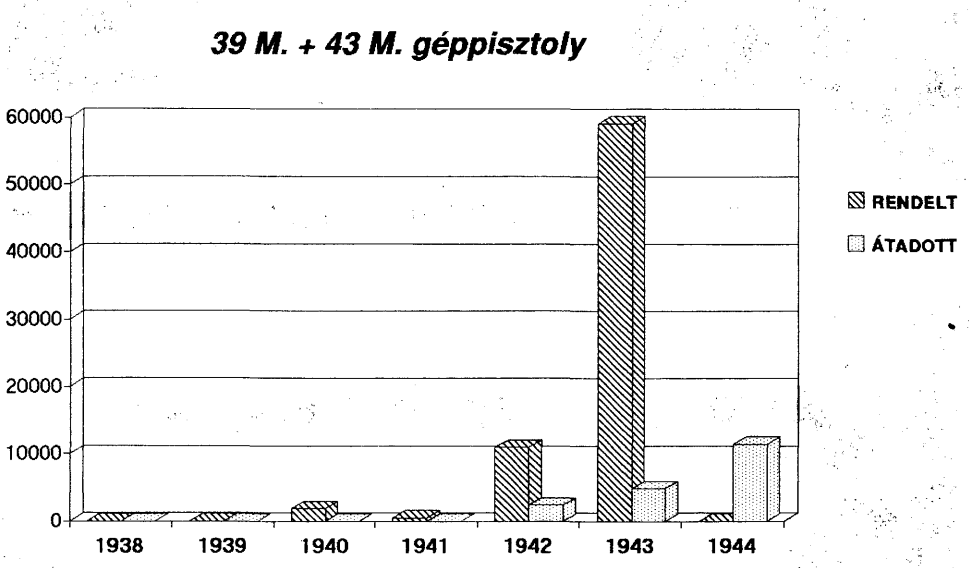

* * *

Ha a bevezetőben jelzett szándéknak megfelelően az egyes fegyverfajták gyártásának vizsgálata eredményeként összegezni kívánjuk a fegyvergyártás alakulását, elért eredményeit, az elvárásoknak való megfelelését, illetve az attól való elmaradását, azonnal szembetűnő, hogy a gyártás mennyiségi mutatói így is jelentősek *(l. a grafikont)*, bár a kifejlesztett és rendelkezésre álló gyártó kapacitás korántsem került felhasználásra. A termelési folyamat az évek során emelkedő tendenciát mutatott, az a belső- és külső gazdasági és politikai feltételektől befolyásoltan nem volt mentes fölös energiákat emésztő szükségszerű megtorpanásoktól és újrakezdésektől, ismétlődő vargabetűktől, egyenetlenségektől, ami az eredményt felemássá tette.

Átadott fegyverek mennyisége 1938-44.

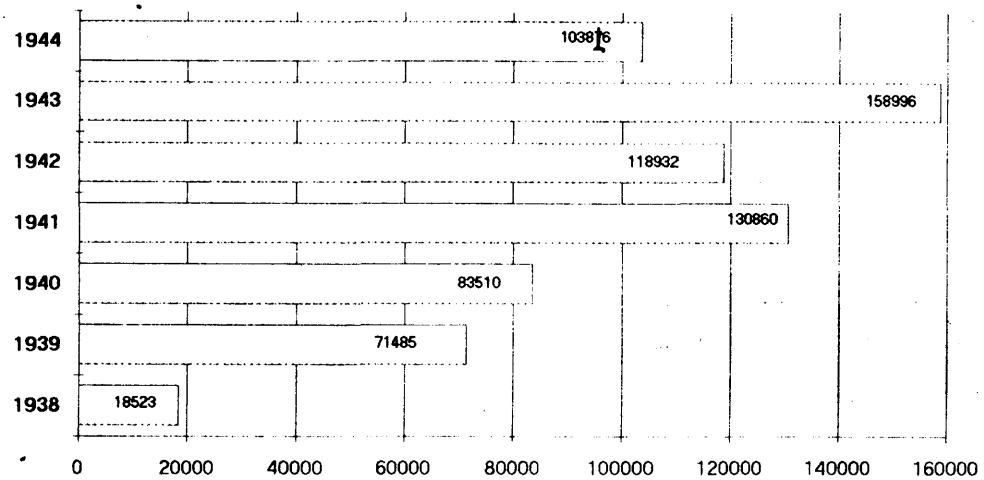

A katonai vezetés a könnyű fegyverzet gyártását is rövid idő alatt kezdetben elsősorban arra a szintre szándékozott fejleszteni, amely képessé teszi azt a megkésett hadseregfejlesztés kívánalmainak kielégítésére, a későbbiekben már a háborúban álló s veszteségeinek utánpótlására is szoruló, növekvő létszámú hadsereg igényeinek kielégítésére is. Az egyre növekvő szükséglettől indíttatva ezért oly mérvű gyártási kapacitást szándékoztak kifejleszteni, amely megfelelt ugyan a hadsereg akkori igényeinek, de láthatóan még a háborúnak a vezetés számára optimális végkifejlete esetén sem lett volna kihasználható a béketermelés körülményei között, még zömében fogyasztási cikkek gyártására átállított árnyékiparként is aligha kerülte volna el a súlyos leépülést. A katonai vezetés elképzelései azonban, melyek természetszerűleg elsősorban a háborús igényeknek rendeltek alá mindent, nem vették figyelembe a későbbiekben várható nehézségeket okozó gazdaság- és iparpolitikai kihatásokat. Ezek a törekvések az események előrehaladtával egyre inkább elhatalmasodtak.

A fegyvergyárak a Honvédelmi Minisztérium által 1938–1940-ben előterjesztett gyártási követelményeknek a meglevő kapacitásuk óvatos növelése révén még

nagyobb nehézségek nélkül eleget tudtak tenni. Sőt, további kihasználtságuk lehetősége elsősorban a Fegyvergyárban már ekkor is bizonytalanságot keltett. 1940 áprilisában már elkerülhetetlennek látszó leépítésekről tájékoztatták a katonai vezetést, amennyiben megfelelő – elsősorban puska – megrendelésekről nem gondoskodik számukra. Júliustól novemberig 2.627 dolgozót, ebből 846 szakmunkást kell elbocsájtaniok, ami a későbbiekben nehezen pótolható hiányt jelenthet.[164] A kisebb munkáslétszámot foglalkoztató, a folyó gyártás mellett az új típusú harckocsi- és repülőgéppuska bevezetésével is elfoglalt, s ezekből új megrendelésekre számító Danuvia ekkor még kevésbé tartott termelő erői kihasználatlanságától.

Az ország háborúba lépését követően megnövekedett igények már olyan feladatokat támasztottak a két gyárral szemben, amelynek zavartalan anyag- és szerszámgép ellátást feltételezve, csak kapacitásuk jelentős további fejlesztésével tudtak eleget tenni. Bár ez kétségeket is ébresztett a konjunktúrának örvendő gyári vezetésben, igyekeztek megfelelni a követelményeknek. Növekvő nyereségük egy részét viszont olyan fejlesztésekre fordították, melyek túl is mutattak a szorosan vett könnyű fegyver gyártáson. Elsősorban a Danuvia fogott hozzá új létesítmények alapításához: „Ama törekvésünk – olvasható az 1942. évi zárszámadásukban –, hogy az új megrendelések szerzésével a vállalatunknak foglalkozást biztosítsunk szintén eredménnyel járt, mert a vállalat néhány újabb megrendelés birtokába jutva, üzletmenetét javítani is tudta. Az év folyamán a teljesítőképességet meghaladó rendelések lebonyolítása mellett kénytelenek voltunk budapesti gyárunkat úgy épületekben, mint területben, mint munkaeszközökben lényegesen bővíteni, és egy újabb üzletág részére Székesfehérváron fiókgyártelep létesítését előkészíteni, illetve annak felépítésére és berendezésére sürgős intézkedéseket megtenni, hogy a fiókgyártelep üzemét még az 1943. év folyamán megkezdhesse."[165] A Fegyvergyár nem létesített ugyan új gyáregységeket, nem bővítette a Danuviáénál amúgy is szélesebb gyártási profilját, hanem meglevő üzemeit, a Soroksári úti fegyverüzeme mellett Kőbányai úti öntődéjét és hengerművét, valamint törökbálinti lőszergyárát is bővítette, amennyiben ezt az egyre szűkösebb gépimport lehetővé tette.

Növelte a gondokat, hogy miközben a bevezetett fegyverek gyártásának felfuttatása és zökkenőmentes üzemeltetése is állandó gondoktól volt terhes, 1941-től már gyors típusváltásra, a géppisztoly és az egységes géppuska bevezetésére is fel kellett készülni. A gyáraknak ezzel kapcsolatos jogos felvetéseit, hivatkozását az egyre nehezebben elhárítható akadályokra és a nyomukban keletkező lemaradásokra, a hadseregvezetés részéről nem respektálták megfelelőképpen. A gyárak teljesítménye, mely az adott körülmények között többnyire a maximumot jelentette, számukra nem volt kielégítő. Nem akarták tudomásul venni, hogy nem a gyárakon múlott, ha nem tudták kihasználni nagy nehézségek közepette felfuttatott kapacitásukat sem. Az időleges kihasználatlan részlegek foglalkoztatása más fegyver gyártására való ideigle-

164 HL HM Eln. 3.a. 1940/9185.
165 OL Z 1416 – 2 – 1.

nes átcsoportosítás útján nem bizonyult járható útnak. A mindig bizonytalan és kapkodó központi intézkedések keltette labilis helyzet, a nehézkes és lassú előkészületek, nem tették rentábilissá egy-egy fegyver gyártásában jól begyakorolt gyártó részlegek nehézkes és hosszadalmas átállítását a számukra új gyártási folyamatokra. Az egyes részlegek pedig még messze voltak attól a katonák által remélt ideális állapottól, hogy minden különösebb előmunkálatok mellőzésével, bármikor képesek legyenek több fegyvernek is váltakozó vagy akár egyidejű gyártására. Egy ilyen helyzet gépekben és idomszerekben további költséges beruházásokat igényelt volna.

Az ismétlődő lemaradások a vállalt határidőktől, a gyakori leállások, elsősorban nem a végterméket gyártó üzemek hibájául voltak felróhatóak. A megrendelés elfogadása és a gyártás törzsgyári megkezdése között mértéktelenül sok idő telt el. Előidézői főként az alapöntvények és egyes alkatrészek gyártásában érdekelt nagyszámú alvállalkozó hosszadalmas, előre nem látott késedelmekkel is még megnyújtott szállításai voltak. Mivel a hadianyaggyárak általában, de esetünkben sem maguk végezték el az egész gyártási folyamatot, kiszolgáltatottjaivá váltak az alvállalkozóknak. Ezek viszont sorozatos késedelmeiket az alapanyagok hiányára, beszerzésük nehézségeire hárították át. A Danuviának és a Fegyvergyárnak is magának kellett gondoskodnia, hogy partnereik hozzájussanak a megfelelő minőségű és mennyiségű nyersanyaghoz. Arra azonban már alig tudtak befolyással bírni, hogy sok megrendelésük között betartsák a sorrendiséget, s az általuk biztosított anyagokat megrendeléseikhez használják fel. Az állandó konfliktusforrást képező helyzet kiküszöbölésének a Honvédelmi Minisztérium által is hangoztatott módja a minél nagyobb mérvű saját gyártásra történő berendezkedés lett volna, ami normális viszonyok között szükségtelen s adott körülmények között pedig megvalósíthatatlan volt.

A feszített tempójú gyártáshoz megfelelő képzettséggel és gyakorlattal bíró műszaki vezetésre és szakmunkásokra volt szükség. Ennek törzsállománya mindkét gyárban a már korábbról adott volt, erre alapozva, a szükségletnek megfelelően folyt a létszám gyarapítása. A gyári kollektívák színvonalának fenntartása nélkül aligha lehetett volna a termelést átlendíteni a megújuló műszaki kihívások és akadályok szövevényén. A katonai vezetésnek a létszám gyarapítására is kiterjedő kívánalmait a gyári vezetés csak módjával, a gyártási kapacitás növekedésének arányában teljesítette. Nem a hozzáértő szakmunkások hiánya hiúsította meg a termelés növelését, hanem – mint erről már szóltunk – az anyaghiány. Ennélfogva a meglevő géppark több műszakban történő, jobb kihasználásának nem volt realitása. Mindazonáltal a szak-, betanított- vagy akár a segédmunkások számának növelése a háborús helyzetben már akadályokba ütközött, az legfeljebb a hiányok pótlására szorítkozhatott.

Összegezésként megállapítható, hogy a közvetlenül és közvetetten ható sajátos tényezőket figyelembe véve a magyar könnyűfegyvergyártás a vizsgált időszakban eredményesen működött. Ha jórészt rajta kívül álló okokból természetesen nem is teljesíthette a katonai vezetésnek a realitásokkal nem számoló követelményeit,

erőfeszítései eredményeként technikai és mennyiségi tekintetben egyaránt figyelemre méltó teljesítményt produkált. Az általa gyártott fegyverek paraméterei és minősége, alkalmazhatósága megfelelt a kor követelményeinek. A hadiiparnak ez az ága ennélfogva jelentős részét képezte a haditermelés szolgálatába állított, Trianontól és a gazdasági válságtól megtépázott, az erejét meghaladó feladatra kényszerülő és ahhoz felnőni képes magyar ipar tevékenységének.

Lóránd Dombrády

THE PRODUCTION OF LIGHT ARMAMENT IN HUNGARY BETWEEN 1938 AND 1944

Summary

This study treats the history of the production of Hungarian light arms in the „Metal, Arms and Ammunition Factory" and in the „Danuvia Arms and Machine Factory" between 1938 and 1944. One can find exact data on the progress of production (illustrated with diagrams and charts) during the years of preparations for the war and the war years. The author deals with the obstacles which came up against the production and with the military and economical motivations in the background. The study treats the problems having arisen in connection with the production of submachine guns and machine guns. The history of the rifle-production for the German army is a real curiosity in the study. Comparing with previous treatises this work gives more precise data and informations on this very important field of the Hungarian war-industry.

Lóránd Dombrády

LA FABRICATION DE L'ARMEMENT LÉGER HONGROIS ENTRE 1938 ET 1944

Résumé

L'étude présente l'histoire de la fabrication de l'armement léger d'infanterie entre 1938 et 1944 dans l'Usine de Métal, d'Arme et de Munitions et dans l'Atelier d'Arme et de Construction Mécanique Danuvia. L'étude fournit des données précises sur le résultat de la fabrication, en illustrant avec des tableaux et des graphiques la marche de celle-ci au cours de la préparation à la guerre et pendant la guerre. L' essai fait connaître les difficultés de la fabrication, qui, au cours de la guerre étaient de plus en plus difficiles à surmonter. Le lecteur peut connaître le fonctionnement des motifs économiques et militaires – politiques des arrières. L' auteur traite la situation de la fabrication de la mitraillette et de la mitrailleuse uniforme. L'histoire de la fabrication de fusils pour l'armée allemande est un intérêt spécial de l'essai. L'auteur donne une image sur ce terrain important de l'industrie militaire hongroise, avec des données et des connaissances beaucoup plus amples et plus précises que celles que l'on avait jusqu'ici.

Lóránd Dombrády

DIE PRODUKTION VON LEICHTEN WAFFEN IN UNGARN ZWISCHEN 1938 UND 1944

Resümee

Im vorliegenden Aufsatz wird die Geschichte des Produktion von leichten Waffen für die ungarische Infanterie in der Metall-, Waffen – und Munitionsfabrik sowie in der Danuvia Waffen- und Maschinenfabrik zwischen 1938 und 1944 dargestellt. Der Autor liefert genaue Engaben über die Produktionsergebnisse, in dem er die Veränderungen der Rüstung der Vorkriegsjahre bzw. im Laufe des Krieges durch Diagramme und Tabellen veranschaulicht. Er berichtet über die Probleme der produktion, die während des Krieges immer schwieriger zu lösen waren. Der Interessent bekommt einen Überblick über die militärpolitischen und wirtschaftlichen Beweggründe. Der Autor schenkt besondere Aufmerksamkeit der Produktion der standardisierten Maschinenpistole bzw. des maschinengewehrs. Eine Besonderheit des Aufsatzes ist die Darstellung der Geschichte der Maschinengewehr-Produktion für die deutsche Armee. Mit seinen genauen Angaben gibt der Aufsatz einen detaillierten Überblick über dieses wichtige Gebiet der ungarischen Kriegsindustrie.

Лоранд Домбради

ПРОИЗВОДСТВО ВЕНГЕРСКОГО ЛЕГКОГО ОРУЖИЯ В ПЕРИОД 1938-1944 ГОДОВ

Резюме

Статья показывает историю производства легкого оружия для венгерской пехоты, производимого на заводе Металлических изделий, оружия и боеприпасов, а также на Машиностроительном и Оружейном заводе ДАНИВИЯ. В статье приводятся точные данные о результатах производства, подкрепляемые графиконами и таблицами, которые свидетельствуют о военных приготовлениях старны, а также иллюстрируют ход работи заводов во время войны. Автор статьи рассматривает препятствия, возникшие в ходе войны перед производством, которые по мере приближения войны становились все труднее преодолимыми. Любопытный читатель сможет заглянуть также в действие военно-политических и экономических пружин, которые составляли фон военного производства. Особенно подробно описывает автор состояние производства автоматов и унифицированных пулеметов. Особый интерес предстбвляет раздел, описывающий историю производства винтовок для германской армии. Автор в отличие от вышеизложенного приводит существенно более точные и многочисленные данные, дает наглядную картину о положении венгерской военной промышленности в этой области.

KÖZLEMÉNYEK

SZABÓ JÁNOS

A MAGYAR KATONATÁRSADALOM ÚJKORI ÖRÖKSÉGE

I. A KATONATÁRSADALOM EGYÁLTALÁN

a) A katonatársadalom kifejezés a művelt köztudat számára legalább két jól elkülöníthető jelentéstartalommal bírhat. Az egyik a társadalmak történelmi-funkcionális tipizálására törekvő elme nem túl szakszerű, inkább karakterológiai ihletésű fogalma, azoknak a társadalmaknak (vagy örököseinek) a jelölésére, amelyek javaik megszerzése, tevékenységük domináns orientációja, értékeik, vagy szervezettségük, valamint intézményrendszereik struktúrája és működése alapján a védelmi-, illetve támadó hadakozás köré szerveződtek. Különleges történelmi példái ennek a hódításra berendezkedett törzsi társadalmak, vagy a különböző birodalmakhoz katonai szolgálatukkal kapcsolódó társadalmak, de ide sorolandók az újkor „garnison state" típusú társadalmai, azaz az államilag mélységükben és terjedelmükben militarizált (totalizált) társadalmak is. Minden ilyen esetemlítés fontos ismérve, hogy az ilymódon jellemzett társadalom *komplexitása* a neki tulajdonított politikai, kulturális, etnikai azonosságra épül.

A katonatársadalom *másik* – a következőkben általunk használt – jelentése a társadalmi komplexitáson belül, szociológiai értelemben vett elkülönítés terméke, amennyiben *egyfelől* tükrözi, hogy a modern társadalmakon belül a munkamegosztás viszonylag kis területére szorult vissza a katonai tevékenységre specializálódottak köre, *másfelől,* e kört jelölendő, abból a felvetésből indul ki, hogy a katonai aktivitás köré történő szerveződés – hasonló értelemben mint a művésztársadalom, tudóstársadalom esetében – viszonylag komplex társadalmi képlettel rendelkezik. Az ilyen értelmű említésben azonban a *viszonylagos komplexitás* forrásává nem a politikai, kulturális, etnikai azonosság, hanem mindenekelőtt az ezen belüli szervezeti struktúrák, szakmai értékek és hivatásintézmények, valamint az ezekhez kötődő életmódelemek lesznek.

A katonatársadalom ezen szociológiai értelemben vett elkülönítése azonban – lévén, hogy a legtöbb modern társadalomban a védelmi szektor általában, veszélyeztetettség esetére, megtartotta az egész társadalomra történő kiterjeszthetőségének szervezeti kereteit (gondoljunk az általános hadkötelezettséggel bíró országok kiképzett katonáinak a szélesebb társadalomba történő visszaáramoltatására, vagy a tartalékos tiszti rendszerre) – nem feltétlenül magától értetődő. Ezért különbséget kell tennünk a *szélesebb értelemben vett katonatársadalom* (ebbe a katonai alkalmazhatóság szempontjából számításba jöhető tartalékosok és más

kiképzettek, sőt a védelmi közigazgatás és a védelmi ipar – béke- és háborús terjedelmében egyenként is igen tág határok között változó létszámú – dolgozói is besorolhatóak) és a *szűkebb értelemben vett katonatársadalom* (amelybe csupán a hivatásos és továbbszolgáló tábornoki, tiszti, tiszthelyettesi kar, valamint az éppen katonai szervezettségben, katonai joghatósági helyzetben lévők, azaz az aktuálisan szolgálatát teljesítő sorállomány tartozik) között. Ez a különbségtevés lényegében a hadiállapot és a békeviszonyok közötti terjedelmi különbségeket rögzíti, s erről e helyen csak annyit mondhatunk, hogy e „két katonatársadalom" kondíciói rendkívül bonyolult mechanizmusokon keresztül gyakorolnak hatást egymásra.

Összességében: a továbbiakban a katonatársadalmat, a nagytársadalmi összefüggésekből speciális szervezeti keretek és intézményi sajátosságok által viszonylagosan elkülönülő szociokulturális mezőként értelmezzük, olyan társas közegként fogjuk fel, amelyben folyamatosan előáll és többé-kevésbé tartós hivatásgyakorlatot folytat a sajátosan motivált, képzett katonák csoportja. A védelmi szektor instrumentális készletén belül a katonapolitikai oldaltól a *katonatechnikai* oldal felé való közvetítésben e háromszög legfontosabb elemét éppen az így értelmezett *katonatársadalmi* oldal képezi.

b) A katonatársadalom történetisége

Az empírikusan rögzíthető katonatársadalmak egy olyan, viszonylag jól körülírható régióban is, mint Európa, rendkívül jelentős eltérésekkel bírnak. E közhelyszerűségében is jelentéktelennek tűnő összefüggésnek ott kezdünk valamelyes gyakorlati értéket tulajdonítani, amikor világossá válik, hogy a klasszikus strukturális leíró módszerekkel feltárható formák az azonos regionális társadalomtörténeti hatásoknak kitettségük szerint azonosságokat, az eltérő hatások arányában pedig eltéréseket mutatnak.

A régi jó szentenciát, hogy tudniillik „a struktúra titka a dinamikában van" nem gyöngíti, csak erősíti a felismerés, amellyel az adott struktúrát más pályára állítani igyekvő reálpolitikus előbb-utóbb szembetalálja magát, hogy ti. „a dinamika titka pedig a struktúrában van".

Ennyi általánosság után itt az ideje, hogy rátérjünk azokra a *konkrét kiindulópontjainkra,* amelyek alapján a magyar katonatársadalom jelen idejű megítélése és jövőbeli tételezhetősége érdekében számot kívánunk vetni annak történelmi örökségével: A kérdés az, hogy milyen kondíciók fogják vissza, vagy lendíthetik valamerre ma e társadalmi nagyszervezetet, milyen mélyen gyökereznek terhei, amelyek nyomásától szabadulni akar, hol és milyen állapotban találhatóak, s milyen igéretet hordoznak ez idő szerint a minták, amelyeket követhet? A válaszokra égető szüksége van ma a lehetséges változatokra figyelő döntéshozónak csakúgy, mint az

adósságait pótolni igyekvő tudományos kutatásnak, vagy a védelmi szektor tömeges identitásváltását támogatni kívánó beavatkozásnak.

A kezelhetőség és a szakértelem korlátai szűkítést igényelnek. Ezért a hadsereg problémakörén belül csak annak leglényegesebb jelenségegyüttesét, a katonatársadalmat vizsgáljuk. A katonatársadalmat sem a klasszikus strukturális leíró értelemben, hanem a kérdések megválaszolásához szükséges dinamikájára koncentrálva mutatjuk be. E helyen a feltételezett jelen idejű fordulópontig vezető dinamikaanalízist tekintjük tehát feladatunknak, amelynek során a katonatársadalmak két újkori európai alapmodelljéhez való viszonyában próbáljuk elhelyezni a jelen magyar katonatársadalmát.

Hipotézisünk szerint történelmi értelemben *kettős premisszából* kiindulva juthatunk el a magyar katonatársadalom mai útválasztásának megértéséhez. Az *egyik premissza,* hogy az európai újkorban a korszerű hadseregeket kialakító társadalmi fejlődési periódus az abszolutizmus korában, alapvetően más kiinduló helyzetekre épült, más-más lefutási pályákat produkált, s másként torkollott a modern, vagy modernizálódó társadalmakba a kontinens nyugati és keleti felén. Ennek következtében a keleti és nyugati társadalmak központosított és központosító erőszakszervezeteinek társadalmi minősége is eltért egymástól, ami alapján tartalmi elvonatkoztatás lehet a katonatársadalmak keleti és nyugati típusáról, modelljéről beszélni. A *nyugati típusú modell* alapsajátossága, hogy a kifejlett rendiség tagolt kölcsönösségeit korán centralizálták a feudalizmus túlérésére a reneszánsszal reagáló abszolutizmusok, amelyeket képes volt elsöpörni és autonómiáiban újraépíteni a polgárosodás. Ez viszont formafejlődésében mindmáig megőrizte a szervezeti változások piaci egyenérték elvű, a társadalmi csoportszerveződések autonómia elvű elemeit.

Ezzel szemben a *keleti típusú modell* a nyugati abszolutizmusok általi veszélyeztetettségre reagálva, későn és felülről, egyirányú függőségekre épített centralizáció lehetett, amelyet legvirulensebb oroszországi formájában nem volt képes lebontani a polgárosodás. Ezt az abszolutizmust századunk elején egy proletárforradalom söpörte el, de inkább csak módosította, sajátos, ideológiai-bürokratikus abszolutizmussá.

E két modell tartalmi elkülönítése nélkül nem tudnánk megmagyarázni, miért van az, hogy másként vannak ma válságban a katonatársadalmak a kontinens keleti és nyugati felén.

A másik premissza, hogy Magyarországon – rövid, de annál keményebben visszafordított kitérők kivételével – az újkori fejlődésfolyamatok meghatározó sajátossága, hogy a kevert keleti-nyugati elemek dinamikája és további keveredése bár változó, de lényegében folyamatos idegen dominancia alatt ment végbe egészen a legutóbbi időkig.

E két kiindulópont mai fejleményei perdöntőek a hazai katonatársadalom útválasztásában: Nemcsak arról van ugyanis szó, hogy lehetőségünk van választani

egyfelől az autonómiákat megőrző, a katonát egyenruhás állampolgárnak elismerő, a társadalmi legitimációra érzékeny, a foglalkozáselvűség felé fejlődő, a társadalmi státussal konzisztens életmódelemeket társító, professzionalitás dominanciájú stb., *másfelől* az autonómiákat kizáró, a társadalmi legitimáció hiányára nem érzékeny, a katonát jogon kívülre helyező orientációjú (fent teljhatalmú, lent jogfosztott), az intézményi jelleget integráns szimbólumokkal, ideológiákkal kitöltő, a hatalmilag kijelölt státus és az ezzel inadekvát életmódelemek közötti inkonzisztenciát szimbólumokkal, ideológiákkal kompenzáló, a professzionalitást csak az ideológiai-politikai dominancia alatt „engedő" stb. modellek között.

Ennél sokkal bonyolultabbá teszi a helyzetet az a tény, hogy az idegen (legutóbb keleti mintázatú) dominancia jelen idejű megszüntével a két modell közötti választás kényszere egy időben történik a magáratalálás, a saját nemzeti hagyományok felmutatásának kényszerével, amelyek – tekintve a folyamatos idegen dominanciát – önmagukban is keverednek a korabeli megkésettségek, anakronizmusok, idegenkezűségek terheltségével.

Egy pluralista, piacelvű demokráciában meglehetősen egyértelmű, hogy a szuverén védelem legfőbb intézménye, a hadsereg, nem mondhat le a társadalmi legitimációról, hiszen ez biztosíthatja szellemi és anyagi forrásait. A hadsereg *legitimitása* alapvetően a *nemzeti jellegben* és a *modern követelmények* szerinti teljesítőképességben gyökerezhet. A katonatársadalom számára mindkét legitimitás-tényezőnek kulcsszerepe van, mindkettő csak történeti kondíciói alapjára épülhet, ugyanakkor mindkettő gyors realizálása előtt akadályok tornyosulnak: a nemzeti jelleg reorganizálása során a katonatársadalomnak meg kell küzdenie a korábbi időszak negatív legitimációjának örökségével, illetve eközben a modernitással illeszkedő nemzeti hagyományait újra kell építenie. A modern teljesítőképesség megteremtése előtt pedig egyfelől a forrásszegénység, másfelől a modern katonatársadalmi intézmények hiánya képezik a legfőbb akadályokat. Ráadásul – legalábbis egyelőre – reális veszély, hogy az egyik legitimációs elv kijátszható a másikkal szemben.

c) A katonatársadalom európai alapmodelljei

Európai előzmények

A keleti- és a nyugati típusú abszolutizmus oly mély és lényegi eltérésekkel jött létre, állott fenn és enyészett el Európa keleti és nyugati felén, hogy annak lenyomatai minden nehézség nélkül máig kimutathatóak a belőlük eredő társadalmi formákban, így az első látásra mindenütt csaknem azonos elveken épülő katonatársadalmak működésében is.

A tipikusan nyugati gyökerű hivatásos hadsereg első megjelenésekor *egyfelől* mind szervezési, mind technikai szempontból a több centrumúság, s ezzel az állandó versengés, de egyben az egyetlen domináns fegyveres hatalom felülkerekedése

hatékony megakadályozásának, azaz összességében a versengő tökéletesedésnek a lehetőségeivel indult, *másfelől* pedig kifejezte a nemesi (arisztokrata) dominancia parasztság fölötti rögzítésének, a paraszttömegek felfegyverzése elutasításának, illetve a terméktöbblet-elvonás kiterjesztésére irányuló feudális törekvés (háború) fontosságát. Az abszolutisztikus állam, aminek égisze alatt ez létrejöhetett, nyugaton is jórészt a csatatér számára szerkesztett gépezet benyomását nyújtotta, egy olyan helyzetben, amelyben a hadakozás nem sport, hanem sors volt. Ám a despotizmusból a birodalmi egycentrumúság törekvésével szerveződő keleti abszolutizmushoz képest itt ez mégis csak sokkal korlátozottabb lehetett. Az orosz mintájú keleti abszolutizmus részint az ázsiai eredetű pusztító betörések, részint a kívülről jövő *nyugati veszélyeztetettség* (pl. a svéd haderő mint „kelet kalapácsa") nyomására felülről, egycentrumú struktúrában, azaz önmagában, a tökéletesítő versengés mozzanata híján szerveződött, belső feladata nem a fizetendő szolgáltatások rögzítése, mint nyugaton, hanem fordítva, a jobbágyi röghözkötés, a szökések megakadályozása, az alulról jövő felkelések elfojtása volt.

Nyugaton a felaprózott szuverenitásra, lépcsőzött tulajdonra, korlátozott és megosztott joghatósági rendszerre épülő abszolutizmus sohasem lehetett annyira kizárólagos és rigid, mint keleten, sem az állam és arisztokráciája, sem az arisztokrácia és az alávetettek között. Ahogy Szűcs Jenő fogalmaz, nyugaton a társadalom emelt maga fölé államot, míg az ellentétes póluson keleten az állam szervezett maga alatt társadalmat. S ez az alapvető különbség az alattvalókat homogenizáló abszolutizmusokban is jelentős mértékben megőrizte nyugaton a társadalom állammal szembeni mozgásterét. A növekvő hadseregek és általában a bürokráciák itt a fokozódó tisztségkiárusítással, a pénzes polgárok integrálódásának lehetőségével, a főúri klientélarendszer visszaszorulásával, a „becsület" és a „lojalitás" összekapcsolódásával; a vertikális feudális szolidaritás organikus intézményeinek jelentős mértékű megőrzésével épültek ki.

Nemcsak az eltérő feudális örökség, és az erre épülő államszervezetek különbözése, hanem a keleti és nyugati abszolutista államok eltérő orientációja is másfelé terelte ezen államok katonatársadalmait: Míg a puskapor használatának elterjedésével 1450 és 1600 között a Moszkvai Nagyfejedelemség, a Tokugavák Japánja és a mogul India létrehozhatták Kelet „puskaporbirodalmait", addig a nyugati abszolutizmusok versengő haditechnikai fejlődése ezt megakadályozta. A nyugati hatalmi centrumok zsoldjába szegődő katonák és a hadieszközöket gyártó specialisták körében az alkalmilag ellentételes elkötelezettség ellenére is létrejött a szakmai standardok iránti érdeklődés és a meghaladni akarás ethosza. Ebben hajtotta őket az a kényszer is, hogy a nyugati, tengeren túli expanziójuk során egymással (közel azonos technikai fejlettségű ellenfelekkel) szemben kellett helytállniuk.

Az orosz „puskaporbirodalom" ágyúival minden ellenfelét engedelmességre kényszeríthette, keleti expanziója során pedig, ha csak tehette, kerülte a többi hasonló birodalommal való konfrontációt, fegyverzetét a nyugati mintákat *követve* fejlesztette, így szembeszökő, hogy történelme során hosszabb békés időszakokban

képes volt felzárkózni, gyors technikai váltásokkor azonban mindig hátrányba került. Az élenjáró technikai fegyvernemek és gyártó központok specialistái itt hosszú ideig külföldiek voltak, s azt követően is az új minták állami közvetítéssel kerültek be a katonai használatba, nem pedig – miként nyugaton – a szolgáltatásaik értékét felverni kívánó, egymással versengő condottierék újításaiként. A tisztek ismeretei és a fegyverek műszaki-technikai szintje erősebben függött a hadszervezetben e területért felelős posztot betöltő személytől, mint a technikai forradalom éppen jellemző színvonalától. A tiszti ethoszban így mély gyökereket eresztett a professzionalizmusnak az a típusa, amely mindig jobban értett a technikai hátrányok emberi erővel és vérrel történő kompenzálásához, mint a bármilyen technikai kezdeményezés vállalásához.

Keleten az abszolutisztikus államban a nemesség rögzítette helyzetét a külső és belső vetélytársakkal szemben, ezért ez az államapparátus sokkal inkább a katonai gépezet melléktermék, szerkezetében döntőbb a háború, reformjaiban, közigazgatási fejlesztéseiben mindig erősebben és közvetlenebbül jelentette a hadiapparátus növelését mint nyugaton. Itt nagyobbak a háborús zavarok, erősebb az imperializmus, a birodalmi késztetettség is, mint az uralomgyakorlásában szisztematikusan megosztott, csupán a közös vallás és a tudós nyelv által összekapcsolt, de alkotmányosan független, etnikai és nyelvi pluralitásában szabadabban hagyott nyugaton.

Alapvető eltérő jellegzetesség a nemesség és a bürokrácia integrálódása az államba. Nyugaton a burzsoázia hagyta rajta kézjegyét az abszolutista államon: itt a polgár jelenléte a bürokráciában, az uralkodó arisztokrácia és a polgár közötti szabályozott szerződéses csere révén, elindította a bürokratizálódást, kifejlesztette a hivatásszerű közszolgálat ethoszát, kérlelhetetlen akadályává vált az arisztokratikus törtetésnek, s autonóm tartományi és katonai bázis nélküli reformer miniszteréknek nyitott teret. Keleten a despotizmusból szervezett abszolút hatalom alattvalóvá tette egyebek közt a gyenge burzsoáziát is. Az állam jellegét módosító polgár hiányzott, s a fojtogató városellenesség a fejlődése esélyeit is kitolta, helyette a szolgáló nemesség intézménye erősödött meg a feudális rang és a bürokratikus hierarchia összeolvasztásával.

Az adott helyzetben más-más módon különültek el a katonatársadalmak az adott társadalmakon belül, s nemcsak más-más viszonyt formáltak az őket fenntartó tágabb társadalmakhoz, hanem eltérő orientációval fejlődött belső intézményrendszerük is. Egészen más társadalmi elemekből építkezhettek tehát az interfeudális versengés során a funkcionális szerkezetükben egyre hasonlóbbá váló katonai szervezetek keleten és nyugaton. Keleten az egyértelműen alávető szolgálati viszony sokkal közvetlenebb, kétségbevonhatatlanabb kiszolgáltatottságot, sokkal kevesebb kölcsönösséget és jogi biztosítékot, sokkal direktebb kegyetlenséget és a személyi szféra merevebb irracionalitásait jelentette, a mechanikus katonai engedelmességnek sokkal virulensebb kultuszát fejlesztette ki és tartotta fenn.

Az európai abszolutizmusok pályáinak a polgárosodásban való elválása – bár az abszolutizmus során felvett közös jegyek őrzését nem gátolta meg – még élesebben eltávolította egymástól a katonatársadalmak nyugati és keleti típusát. A spanyol, angol és francia abszolutizmusokat elsöpörték az alulról induló polgári forradalmak, az itáliai és a germán fejedelemségek abszolutizmusát a felülről indított polgárosodás győzte le, ha megkésve is. A csak korlátozottan abszolutizálható lengyel–cseh és magyarországi régió túloldalán azonban a leghatalmasabb keleti abszolutizmus, Oroszországé, csak századunk elején esett áldozatul, de nem egy polgári, hanem egy kapitalista rendszer ellenes szerveződés proletárforradalomnak beállított erőszakos akciósorozatának, ami jobbára csak arra volt elegendő, hogy az abszolutizmus dinasztikus jellegét módosítsa ideológiaira, jelentős mértékben meghagyva, újratermelve – még ha személyzetében alapvetően kicserélve is – annak abszolutisztikus jellegét.

A polgárosodás felerősítette a keleti és nyugati abszolutizmusok divergenciáját: A felvilágosodás keleten néhány arisztokrata (esetleg uralkodó) személyes kedvtelése, nyugaton viszont már a társadalom ügye volt. Míg nyugaton az abszolutizmus nemzetállamokat szült, amelyek nemzeti társadalma gyakorlati kontrollja alá vette az államot, addig a cári birodalom csak a saját modelljének kelet-európaizálására volt képes.

A nyugati katonatársadalmak a polgári forradalmak után egyre inkább – ha visszaesésektől és kerülőutaktól tarkítottan is – a hadügybe való társadalmi behatolás eredményei lettek. A keleti katonatársadalom ezzel szemben annak orosz modelljében – először a nyugati katonai eredmények és eszközök átvételével erősítve önmagát, majd késői szovjet modelljében (Sztálin után) ezzel kombinálva a társadalmi érdekek centralizált beszámítását is – elsősorban fordítva, a társadalomba való behatolása arányában próbálta determinálni azt.

A kapitalizmus nyugaton – a centrum-periféria határok hangsúlyossá válásával egyenes arányban – megengedheti magának, hogy a terméktöbblet-elvonás kézenfekvő feudális „bellicizmusát" talonba tegye, s a katonaitól egyre inkább a gazdasági verseny irányába orientálódjék, ahol már nem a „nulla összegű játék" dominál, a gazdasági konfrontációból mindkét fél prosperálhat, hiszen az ipari termelés belsőleg korlátlan. Az ilyen társadalmakban a katonatársadalmak sem maradhatnak változatlanok: egyre halványodik a hadseregek integráns szimbólumok köré szerveződése, intézményi jellege, társadalomtól való elkülönülése, a ezzel szemben egyre karakterisztikusabbá válnak a katonai szektor társadalmi kontrolljának mechanizmusai, illetve a katonai pálya foglalkozási jegyei.

1815-re Európa két „perem" hatalmának (Nagy-Britannia és Oroszország) a jelentőségét megnövelte a tény, hogy beavatkozhattak Nyugat- és Közép-Európa küzdelmeibe, miközben földrajzilag védve voltak tőlük és Európán kívül terjeszkedhettek.

Az angol ipari forradalom és terjedése, valamint Oroszország és az Egyesült Államok terjeszkedése, belső problémáik, s a katonai felkészülés szükségességét

sokkolóan követelő háborúk (a krími háború, az amerikai polgárháború és a francia–porosz háború), óriási mértékben megnövelték a nagyhatalmi verseny nyerteseinek és fenyegetettjeinek katonai erőit, harci elszántságát és fokozatosan bizonytalanná tették a nemzetközi rendszert az 1815 utáni koalíciós háborútól mentes évszázadban. Az ebben gyökerező két világháborút követő gazdaságilag, katonailag és ideológiailag megosztott, kétpólusú világrendszer hidegháborús szembenállása olyan szélsőséges fegyverkezési hajszát indított el, amelyben a két szuperhatalom mögött sorra maradtak le a közép- és kishatalmak, mígnem az enyhülés, s méginkább a szembenállás megszűnése egyebek között azt is nyilvánvalóvá tette, hogy a nagyhatalmak termelői és katonai egyensúlya óriási mértékben elválik egymástól és a modellsajátosságaikat őrző katonatársadalmak keleten és nyugaton nem a fej-fej melletti katonai egyensúlyhoz, hanem a megroggyant és az ereje teljében lévő termelői eltérésekhez állnak közelebb.

A nyugati modellsajátosságokkal bíró katonatársadalom szerveződései elveit, a társadalomhoz való viszonyát, értékeit, azok dinamikáját egyre inkább az azt körülálló társadalom konkrét fejleményei határozzák meg, a katona különleges funkciójához egyre nagyobb mértékben felcsatlakoztathatja állampolgársága csaknem minden elemét (ebben jó ideje még az érdekképviselet intézményrendszere is helyet kap). A hadsereg része a társadalmi szolidaritási hálónak, aminek köszönhetően pl. a II. világháború után az USA-ban hirtelen feleslegessé váló katonatömegek társadalomba való visszavezetésére (csakúgy mint előtte ezek toborzására) össztársadalmi méretű politikiai programok szerveződnek (az USA felsőoktatási rendszerének II. világháború utáni óriási prosperitása alapvetően annak a kormányzati támogatásnak volt köszönhető, amit a több mint 10 millió leszerelő katona edukációs szférában való „táboroztatása" címén kapott), de ide vezethető vissza az USA haderő 1973-as önkéntes rendszerre való áttérése is.

Ma a katonai világrend átalakulásával ismét előtérbe kerül a nyugati katonatársadalom új helyzetnek megfelelő átalakítása is: a védelmi konverzió folyamatában a társadalom hadsereg felé kiépített gazdasági, politikai és társadalmi szervezetei, illetve a katonatársadalmak ezekkel közlekedő cizellált belső intézményei együtt végzik a hadiipari kapacitások és a védelmi szektorban lekötött munkaerő civil szektorba való „visszaforgatását". A sürgető feladatokat a számottevő előzményekre támaszkodó „diverzifikációs", illetve „helyi közösségek által végrehajtott" modellek mind a védelem gazdasági, mind pedig humán szektorában jó eséllyel képesek elvégezni.

Ha elfogadjuk, hogy a nyugati katonatársadalmak válságban vannak, akkor azt semmiképpen nem abban a formában kell elképzelnünk, ahogyan az ma a szovjet modellben vagy a Szovjetunió által a közelmúltig befolyásolt országokban érvényes. Sőt még a leíró kategóriák tekintetében is jelentős eltérések tapasztalhatóak. Ezek a válságjegyek ugyanis a társadalmak védelmi igényének egyetemessége és a piaci társadalom haderőszervezetbe való behatolásának következményei körében, valamint a posztmodern tendenciák katonatársadalmakat érintő hatásaiban lelhetőek. Ezek következtében csökken a klasszikus katonai szerepek népszerűsége, az estab-

lishmentek a védelmi szerepek és struktúrák új típusait kezdik kiépíteni (peacekeeping activity), a katonatársadalmaktól távol tartják magukat azok a rétegek, amelyek ezt megengedhetik maguknak, a hadseregeken belül sajátos kisebbségi problémák kezelésére kell felkészülni stb.

Ezzel szemben az abszolutizmus keleti (ideológiai-bürokratikus) meghaladásában, a szovjet modellben nem kínálkozott a birodalmi orientáció alternatívája, sőt a „külső fenyegetés" tartósítása mellé felzárkózott a „világforradalmi vezető szerep" és „a belső osztályellenesség elleni harc éleződésének" sztálini tétele. Ezek együttesen hatékonyan pótolták a dinasztikus abszolutizmus „bellicizmusának" érvrendszerét. A katonatársadalom a 20-as évek átmeneti „milícia- vagy regularitás" hezitálásán túllépve a sztálini államszervezet „magáratalálásának" szerves részeként visszatalált saját hagyományaihoz: a társadalomtól elkülönített, a szolidarítási hálózataiban – még a bajtársiasság elemi formáiban is – meggyengített, a mechanikus engedelmesség áttételességet és kölcsönösséget nélkülöző katonatársadalomhoz. Az újjáélesztett drasztikus – és minden más intézmény által csak e jellegében megerősített – szolgálati viszonyban a fent és a lent a kollektív ideológiát megjelenítő pártra való hivatkozással különült el, sajátos kiváltságokkal rögzült, s nyersebb változatában örökös bizonytalan, kiszolgáltatott, a felülről való megítéléstől függő állapotot tartósított. A szakértői autonómia nem kaphatott működési teret, a pozíció rögzítésében a hitszerű viszonynak, a személyes lojalitásnak, a teljes önalávetésnek jutott főszerep, minden irányú szolidarítás és önszerveződés gyanúsnak számított és tilalmas lett.

Ennek a katonatársadalomnak a szerveződési elvei – a társadalom fölötte gyakorolt kontrollja helyett – kisebb-nagyobb mélységben, de folyamatosan áthatották a társadalmat, s olyan militarizált társadalmi körülményeket teremtettek, amihez viszonyítva mindez nem tetszett túl távolinak és dehumanizáltnak.

Ez a katonatársadalom önmagát mint „kibővített élcsapatot" kezelte, s ennek nevében tartott igényt a civil szféra támogatására, vélte megokoltnak a gazdaság lefölözésére vindikált jogait éppúgy, mint a második világháborús győzelem okán a közép-kelet-európai országok birodalomhoz csatolását, s e birodalom megőrzésére érvényesített katonai doktrínát.

Ugyanakkor e katonatársadalom mindvégig szenvedett attól, hogy nem léteztek konszolidált visszaútjai a civil társadalom felé, azaz sem a társadalom hadsereg irányába kiépített intézményi cizelláltsága, sem a hadsereg belső önátalakító intézményei nem fejlődtek ki annak megfelelően, ahogyan azt a hirtelen és nagy volumenű civilesítés ma megkövetelné.

Ezért a keleti katonatársadalom számára (most, amikor a hipertrofizált haderő és védelmi ipar gazdátlansága önmagában biztonsági fenyegetés) ismeretlen és – a jól működő piacgazdaság, valamint a civil társadalom hiánya miatt – lehetetlen is a *védelmi konverzió* „diverzifikációs", illetve „a helyi közösségek által végrehajtott" modellje. A „parancskonverzió" pedig azért problematikus, mert időközben a

központi tervutasításos „parancsgazdaság" – és vele a katonatársadalmat utasításos alapon befogadó polgári szektor is – összeomlott.

Amennyiben a keleti típusú katonatársadalom ma válságban van, annak legfontosabb faktora, hogy elfogytak „alóla" a társadalom erői, gazdasági forrásai, ideológiai struktúrái, legitimációs hatékonysága stb., ugyanakkor folytathatatlanná vált önmagával való azonossága, mint azon hatalmi apparátus részének, amely mindezt „vezérelte". Az, hogy a keleti típusú katonatársadalomnak ma „nincs hová leszerelnie", de nincs értelme a korábbiak szerint „megtartani hadállásait" sem, természetesen csak áttételesen lelheti magyarázatát e katonatársadalom válságában. Ám, hogy az egész rendszer válsága bekövetkezett, abban részesedését gyakorolt szerepe a leginkább felelős faktorok közé sorolja.

II. A MAGYAR KATONATÁRSADALOM ÖRÖKSÉGE

1. Mohácstól az I. világháborúig

A magyar katonatársadalom Mohácstól kezdődően a totálisan csődöt mondott feudális állami katonai szervezet romjain, az állandó hadakozásban, valamint a katonai megszállás miatt dezintegrálódott társadalmi bázison és a Habsburg, valamint a török birodalmi hatások hullámverésében alakult.

A török és a német veszély miatt *egyfelől* a „laborator" és a „bellator" elválasztása, a nép kirekesztése a hadakozásból nem mehetett végbe olyan maradéktalanul, mint Nyugat-Európában, ahol a katonáskodás és a termelő munka különválásának feltételei adottak voltak, *másfelől* azonban a feudális viszonyokat itt nem az eredeti tőkefelhalmozás, hanem a káosz lazította fel, aminek folytán kialakultak ugyan a szabadon költözködő paraszti rétegek, ám ezek inkább találtak utat a katonáskodás felé, mint a polgárosodáshoz. A magyar katonatársadalom sajátos kényszerhipertrófiájában magába olvasztotta a birtokaikról elűzött közép- és kisnemeseket, a török által földönfutóvá tett, javaikat veszített, a török elleni harcot hivatásuknak tekintő balkáni népcsoportok tagjait (hajdúk, uszkókok), de az örökös jobbágyság szorításából menekülőket is.

Ez a katonatársadalom sajátos kapcsolatban állt a szélesebb társadalommal: Az alkalomszerűen hullámzó nagyságú *mezei hadak* a működésképtelen nemesi felkelés mellett alapvetően zsoldosokra épültek, akiknek a hadipénztár örökös pénzzavara csak szította zsákmányszerző kedvét, az amúgyis pusztuló lakosság elleni fellépését. A tartósabb *végvári katonaság* sajátos átmeneti képlet; zsoldos, amely nem kap zsoldot, oltalmazója a környék lakosságának és egyszersmind – az önfenntartás kényszerűségéből – sanyargatója is annak. A paraszti emelkedésnek rést nyitva feszegetője a feudális kereteknek, de fel lehetett használni apró úri marakodások eszközéül éppúgy, mint a földesúri és állami adók erőszakos behajtójául.

A XVII. század második felére a magyar katonatársadalom a császári regularitás és a Habsburg-ellenes felkelések között az utóbbi túlsúlyával polarizálódott. A török gyengülésével, majd kiűzésével a Habsburg-ellenes hadseregek a termelésből végérvényesen kiszakadt, vagy abba soha be sem kapcsolódott elemek – mint a szabad hajdúk a végvári katonák és a székely katonatömegek – egyre nagyobb tömegeit foglalták magukba. A szakadatlan hadakozás ekkorra a „hivatásos katonaság" akkora tömegeit halmozta fel, szakította el tulajdonától és a békés termelő munkától, hogy ez a fegyveres harc több évtizedes elhúzódásának önmagában is egyik fenntartója lehetett. Ezek, mivel a Habsburg birodalom többnyire csak a semmibe sem kerülő védelmi elemet látta bennük, természetesen sodródtak a hol főúri, hol nemesi, hol paraszti felkelések mögé, amelyekben az említetteken túl több-kevesebb érdekeltséggel és változó, többnyire csak korlátozott intenzitással, a főurak és főpapok egy része mellett szerepet vállalt a vármegyék nemessége, a zsoldos vegzálásokat megelégelő városok és mezővárosok polgársága, a falvak jobbágynépe is.

A szegénylegény-mentalitást a lovagi életfelfogással vegyítő kuruc katonaság lényegét képezte az a századokon át kialakult és megcsontosodott életstílus, amelynek gondolkodásában és magatartásában nem kaphatott helyet a testi munka, a polgári foglalatosság, de még a parancsuralmi fennhatóság elfogadása, privilégiumaik jottányi sérelme sem. Ennek a katonatársadalomnak a fénykora a thökölyánus „vitézlő nyargalások", a virtusra, lesre, meglepetésre építő harcmódok időszakára tehető s nem véletlen, hogy e korszak a későbbi kuruc nosztalgiák fő forrása is.

Nemcsak a békés munkába való bekapcsolódást nem vállalta ez a katonatársadalom, hanem azzal a lehetőséggel sem élt, hogy a császári reguláris zsoldos ezredekbe szolgálatba állhatott volna (pl. 1702-től, amikor a spanyol örökösödési háború jelentős emberszükséglettel lépett fel a császári hadseregben). De nem tudott beletörni a regularitásba önmaga érdekeiért a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc alatt sem. Mint ismeretes, Rákóczi, aki a reguláris hadszervezés szorgalmazásával a nagy vérveszteségekkel járó döntő csatákat is vállalva akarta kicsikarni a győzelmet, a számítások szerint több katonát veszített a 8 esztendő alatt, mint amennyit Bocskai, Bethlen, Rákóczi György és Thököly Imre összesen a XVII. századi harcokban.

Ez a katonatársadalom győzelemre nem, de a birodalmon belüli külön elbánás kierőszakolására *mégis* alkalmas volt: „Az az akaratom – írja a szatmári béke után 1711 májusában III. Károly a kancellárjának – és különösképpen arra kell ügyelni, hogy ezzel a nemzettel nagyobb megértéssel kell bánni s elejét kell venni azon panaszának, hogy a németek elnyomják; meg kell mutatni, hogy bennük épp úgy megbízom, mint a többiekben, s becsületben tartom őket..." A majtényi hadiszemlélről fegyvereiket megtartva hazaoszló kuruc katonák lezárták ugyan az önálló magyar katonatársadalom kontinuitásának egy periódusát, azonban az ország megtartása és a fejlődését lehetővé tevő következmények a bukásban is valóságos eredményei voltak küzdelmüknek.

1711 után a magyar katonatársadalom két formában élt tovább. Az *egyik* valóságos és tényleges forma a Habsburg birodalom hadseregén belül jelentős arányt képviselő magyar ezredek működése (a szatmári békekötéskor a Habsburg hadsereg két huszár és egy hajdú [gyalog] ezrede viseli magyar ezredtulajdonos nevét, 1848 tavaszán pedig e hadseregen belül 12 huszár és 16 gyalogezred – az egész haderő mintegy egynegyede – szerepel magyar elnevezésekkel a nyilvántartásokban.)

A *másik* forma a magyar nemesség törvényben rögzített felkelése, ami azonban – az 1741 utáni porosz–bajor háborúk során, illetve a napóleoni háborúkban mutatott „helytállás" tanúsága szerint – a „vitam et sanguinem!" pátoszának jórészt inkább csak az imaginárius katonáskodásban biztosított kibontakozási lehetőséget. De ez nem is lehetett másként abban a helyzetben, amikor a katonai szolgálat a nemesség társadalmi funkciójának egyik alapvető igazoló ideológiája, miközben létszáma sokszorosa a tiszti létszámnak, átháríthatóak a hadseregfenntartás költségei és más terhei a nem nemesi rétegekre, illetve a hadbaszállás esetén másokat fogadhatnak maguk helyett.

Az osztrák haderő visszatérő sajátossága volt a szövetséges fegyverekre támaszkodás (Sobieski 1683-as erőinek csak hatoda volt osztrák, a cseh rendek ellen Fehérhegyen a Bajor Katolikus Ligáé a főszerep, Bécset I. Lipót menekülése után lengyel–német seregek mentik fel, az 1848–49-es magyar szabadságharcot orosz csapatok verik le, az I. világháborúban csatáit jórészt német seregek harcolják végig stb.), a haderő szerkezete tükrözte az etnikai, nyelvi heterogenitást és az egységes arisztokrácia hiányát, az uralkodó rétegen belüli politikai szolidaritás gyengeségét. Szemben az abszolutizmus azon normális és egyetemes jellemzőjével, hogy az állami haderő külföldi zsoldosokra támaszkodik, ám a vezető posztokon az ország uralkodó csoportjaiból toborzódik, itt a legfelső parancsnoki posztokon is idegenek osztoztak (az itáliai Piccolomini, Montecuccoli, az itt gyökértelen Savoyai Jenő, Laudon, Dorn stb.). Ennek következménye volt, hogy az osztrák hadseregek nem érték el Hohenzollern-, vagy Romanov-megfelelőik teljesítményét, illetve, hogy a birodalom katonai önbizalma fokozatosan csökkent. A katonai eszköz helyét a képlékeny klerikalizmus, a kusza közigazgatás és a dinasztiális házassági diplomácia próbálta átvenni, végső soron mindvégig lehetetlenné téve az osztrák központosítás egységesítését.

A Habsburg birodalmi állam a XIX. század második feléig alig fogadta be a magyar arisztokráciát, igyekezett a politikai apparátustól távol tartani, ami azon túl, hogy konzerválta annak Béccsel szembeni ellenzékiségét, a magyar nemesség számára a papi pálya (a protestáns születésű Pázmány Péter katolizálása jó példa arra, hogy ebben látták a jövőt) és a katonai pálya kizárólagos érvényesülési útjait tette tömegesen elérhetővé. A magyar katonatársadalom számára az osztrák haderő sajátosságai tették lehetővé, hogy úgy tagolódjon be abba, hogy fenntartja identitását, a kitartóan őrzött inszurrekciós hajlam, a példátlanul gyakori fegyveres szembefordulás számára mindvégig újra aktivizálható mértékben (1604–1606 Bocskay, 1619–1620 Bethlen

Gábor, 1678 után Thököly, 1703–1711 Rákóczi, 1848–49, hogy csak a jelentősebbeket említsük).

Az osztrák abszolutizmus adott szerkezetében a magyar katonatársadalom a nemzeti előjogok védelmére sorakozott fel, ennek érdekében adott esetben nem riadt vissza attól sem, hogy saját forrásainál nagyobb erőkkel szövetkezzék (pl. a XVI–XVII. században a török, a XVII. század elején a francia–bajor szövetség voltak ilyenek, de érdekes „visszatérése" látható e hajlamnak a két világháború közötti olasz, majd német orientációban is), ugyanakkor hatékonyan képes volt megakadályozni a saját polgárosodását, a XIX. században már önmaga egzisztenciális ellehetetlenítése árán is. A magyar tisztikar katonai szolgálatát rendies vazallusi önkéntességi tudattal (így az uralkodóval való egyenrangúság képzetével) vállalta (adott esetben ez megkönnyítette számára a „ius resistandi"-hoz való visszatérést). Ez még a XIX. században is – amikor a katonatiszti kar tőlünk nyugatabbra már mindenütt az állam fizetett alkalmazottai közé tartozott – még saját gazdasági érdekünk ellenében is fenntartotta a szabad önálló harcos image-ét a fegyveres hivatalnok új típusú, ám általuk méltatlannak ítélt alternatívájával szemben.

Ebben a modellben kivételes fontosságra tettek szert a katonai becsület és általában a katonai hivatás szimbolikus mozzanatai. Emellett lehetséges volt olyan, a magyar nemzeti önállósulási folyamatban alig túlértékelhető kultúrmisszió betöltése, mint az 1760-tól a napóleoni háborúk végéig közvetlen hatást gyakorló magyar nemesi testőrségé (amelynek tagjai közül a kor európai műveltségű, szolgálata után a hazai közigazgatást gazdagító elitje került ki). Ezzel szemben azonban a birodalmi állam számára megtakarítható, elodázható volt a hadsereg modernizálása, a polgári elemek előtti nyitás éppúgy, mint a szolgálatba szegődés szimbólikus mozzanatainak anyagiakra váltása, azaz a tisztikar megfizetése egészen a XIX. század második feléig. A magyar katonatársadalom számára azonban viszonylagos identitása sem volt képes semmissé tenni, hogy egy állandóan csökkenő katonai hatékonyságú és önbizalmú rendszerbe ágyazódik: annak ellenére, hogy a központosító állami intézmények sorában a Haditanács (1566-tól) az elsők között jött létre és az egyik leginkább sikeres abszolutizáló intézményként működött, a hétéves háborútól (1756–63, ahol Poroszország az osztrák kincstár harmadával, a népesség hatodával kétszer is győzelmet aratott) a solferinói (1859) és a sadowai (1866) vereségeken át az I. világháború teljes és végső vereségéig az osztrák haderő csupán olyan foglalatát alkothatta a magyar katonatársadalomnak, amelyben nem alakulhatott ki a győzedelmesség-tudat erkölcsi tőkéje.

A magyar társadalom első polgári társadalmi rendszerbe ágyazódó modernkori hadserege az *1848–49-es magyar honvéd hadsereg* úgy alkotott ismét önálló magyar katonatársadalmat, hogy annak felső vezetése s egyéb állomány-kategóriái is jelentős mértékben fenntartották kontinuitásukat a Habsburg birodalmi hadseregből való származásuk előzményeivel. E katonatársadalom jellegét számos, egymásnak is ellentmondó tendencia határozta meg, amelyek között kulcsszerep jutott a Habsburg hadsereg birodalmi jellegének, amellyel szemben állott *egyfelől* a birodalom népei-

nek ébredése, *másfelől* az a tény, hogy a huzamos ideje nem háborúzó hadsereg tisztszükséglete visszaesett, rengeteg állástalan, jövedelem nélküli tiszt várt kinevezésre, de a kinevezettek között is óriási volt a megrekedtek, előlépni, illetve a zsoldjukból megélni képtelenek aránya.

A hadsereg birodalmi jellege a császári-királyi tisztek körében (de a hivatalnoki rétegekben is) egyre növelte azok arányát, akik a folytonos állomáshelyváltás és kusza családi szövevények miatt nemzetiségüket nem tudták meghatározni, legfeljebb eldönteni. Ez a XVIII. század elején az állandó hadsereg megjelenésével kezdődő folyamat a XIX. század közepére már viszonylag jelentős számú olyan katonatiszti és hivatalnoki réteg kialakulását eredményezte, amelynek tagjai a monarchiát és nem annak valamely konkrét országát tekintették hazájuknak, egzisztenciálisan és érzelmeiket tekinte csakis a dinasztiához kötődtek. Bizonyára e tényező sokat magyaráz abból a tényből, hogy 1848–49-ben csaknem ugyanannyi magyar születésű tiszt maradt hű a kétfejű sasos lobogóhoz, mint amennyi a vele szemben álló honvédséghez átlépett.

A birodalom népeinek ébredése még a polgári lakosságtól, a helyi politikai mozgalmaktól jól elszeparált tisztikarhoz is utat talált és miután az uralkodó felesküdött az áprilisi alkotmányra, még a dinasztiának tett hűségeskü sem akadályozta a tisztikart, hogy áthelyezését kérje az alakuló magyar csapatokhoz. Ebben a magyar ügy támogatása, a magyar jelleg elfogadása, a magyar alkotmányra történő felesküvés vállalhatósága mellett domináns szerepe volt a birodalmi tisztikar katasztrófális egzisztenciális helyzetének, amelynek megoldásához, éppen a monarchia országainak gyatra polgárosodása folytán, képtelenek voltak alternatívát kínálni a polgári pályák. Számos forrásból (pl. Görgei Artúr önéletírása) tudjuk, mennyire erős volt ez az egzisztenciális presszió, s hogy éppen a „sor végén" álló fiatal tiszteket sújtotta a legerőteljesebben. Ebben leli magyarázatát, hogy a császári-királyi hadsereg aktív tisztjei is tömegesen csatlakoztak a honvédséghez, s habár annak tisztikarában csupán 10%-nyi arányt alkottak, a felső vezetésében mindvégig túlsúlyban maradtak.

A klasszikus megállapítás, miszerint 1849 tavaszán a magyarországi hadszíntéren az öreg Ausztria a fiatal Ausztriától szenvedett vereséget, szintén innen táplálkozik, hiszen a császári seregek idős, 60–70 esztendős tábornokaival szemben a szabadságharc 30–40, sőt huszonéves tábornokai vezettek hadakat.

A szabadságharc, a magyar polgári kormányzat, a nemzeti ügy minden kétséget kizáróan nyert a *katonai elit és a tisztikar kontinuitásának felvállalásával.* A tisztek szakismereteivel, gyakorlati tapasztalataival ugyanis *egyfelől* lehetővé vált a *regularitás* katonai hatékonyság szempontjából pótolhatatlan jelentőségű intézményesítése, *másfelől* a szigorú hierarchikus tekintélyi korlátoktól megszabadulva szabad teret kaphattak kisebb-nagyobb újítások bevezetéséhez is. Ennek köszönhető pl., hogy a magyar tüzérség – ami a császári hadseregbe sorozott magyar alakulatok között korábban nem létezett – hihetetlenül rövid idő alatt létrehozható volt, illetve,

hogy a harcok során mozgékonyságban, tűzgyorsaságban és találati pontosságban fokozatosan fölébe kerekedhetett az ellenfél tüzérségének.

Az 1867. évi kiegyezés, illetve az Osztrák–Magyar Monarchia véderejéről és a Magyar Honvédségről szóló törvények megteremtették annak lehetőségét, hogy a közös hadsereg kiegészítő részeként ugyan, de mégiscsak a Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium fennhatósága alatt, 1868. október 1-től megkezdjék a honvédség szervezeti kiépítését.

Az a tény, hogy az 1866. évi königgratzi vereség után a Habsburg monarchiában is bevezették a kötelező katonai szolgálatot, azaz több százezer újoncot kellett évente kiképezni és elodázhatatlanná vált a hivatásos tisztikar kifejlesztése, azt jelentette, hogy a magyar nemességnek az önálló hadügy utáni évszázados sóvárgása éppen akkor teljesült, amikor maga a haderő és a katonatársadalom is menthetetlenül rálépett a polgárosodás útjára.

Az ily módon történt magáratalálás során a 48-as jogutódi szerepet felvállaló magyar katonatársadalom érthető módon sem a nemesi reprezentációnak, sem a polgári nemzeti öntudatnak nem válhatott maradéktalanul terepévé: valami hasonlíthatatlan mixtúra kerekedett belőle: a polgári társadalom egyfelől a feudális hagyományok utolsó bástyáját, másfelől az 50-es évek zsandáruralmának leáldozásával a kuruckodó ösztönök, a saját véderő, mint politikai ellensúly-lehetőségét látta a honvédségben. Az arisztokrata családok ugyanakkor lassan kivonultak belőle, legtovább a vezérkarban, a lovasezredeknél, a méneskarnál maradnak szolgálatban jelentős arányban, a gyalogság és a főerőt képviselő tüzérség tisztikara azonban menthetetlenül elpolgárosodik (80% feletti arányt képviselnek bennük a polgári vagy népi, kispolgári családok fiai). Az általános hadkötelezettséggel rendszeresített *tartalékos tiszti intézmény* maga is sajátos kettősség: katonai célja a hadgyakorlatok és főleg háború esetén megnövekvő tisztszükséglet biztosítása, társadalmi célja az értékeiben a nemességhez asszimilálódó új polgárság és értelmiség mentesítése a számukra megalázó hároméves együttszolgálástól a társadalmilag alacsonyabb paraszti tömegekkel.

Mindazonáltal a tartalékos tiszt és a tényleges tiszt között is éles határ húzódott, s ezen az sem változtatott, hogy nélkülük az I. világháború tömeghadseregeit sehol nem hozhatták volna létre.

A haderő szervezete modern, a katonatársadalom morálja rendies: a *honvédség* 1914-re mintegy 30 ezer fős békelétszámot, 200 ezer fős hadilétszámot szervezett 7 honvédkerületbe. A HM létszáma 1877-ben 89 fő, 1890-ben 128, 1913-ban 639 fő volt. Emellett a *népfölkelés* szervezete volt hivatva a háborús veszteségek pótlására. A közös, a honvéd és a népfelkelő alakulatoknál szolgáló magyar állampolgárok száma az I. világháború éveiben megközelítette a másfél milliót.

Ennek a haderőnek a tisztikara, bár képzettebb volt elődeinél, presztizsét nem a szaktudásából származtatta. Az érettségi, a tiszti becsület, a hírnév, a jellem, az írott és íratlan illemszabályok betartása, a párbaj, a késői, gyakran csak nyugdíjazás utáni

házasság kultusza stb. erősebb hatást gyakorolt e katonatársadalom belső integrációjára, mint azok a racionális szervezeti mechanizmusok, amelyeken a háborús hatékonyság feltételei nyugodtak.

2. A két világháború között

A modern magyar katonatársadalom hagyományainak *második nagy korszaka* a két világháború közötti, trianoni éra, amelyben a magyar katonatársadalom első ízben független, de egzisztenciális lehetőségeiben végletesen beszűkülő, több rétegű katasztrófatudattól sújtott, ugyanakkor a polgári elemeknek és a professzionalizmusnak jelentős mértékben utat nyitó, politikailag azonban mind bel-, mind külpolitikai útkeresésben retrográd irányba sodródó, végül függetlenségében is megkérdőjelezhető képlet lett.

Az I. világháború után a magyar katonatársadalom az ország és saját függetlenné válása kezdetén hármas vereséget könyvelhetett el (vesztes oldalon „végzett" a világháborúban, de veszített a szétszakadó Monarchia utódállamaiba szorult hajdani bajtársakkal szemben is, ezenkívül pedig a trianoni békeszerződés által szűkre szabott hadseregkeretekből is nagyrészt kiszorították), amely vereségeket a politikában való részvétellel vélte kompenzálhatónak, annál is inkább, mivel kontinuitásának érzése során a forradalmak szolgálatába is „beletévedt".

Miután a „botlását" a Horthy-rendszer hatalomra juttatásában bőségesen „levezekelte", látnia kellett, hogy a konszolidáció kormányai (Teleki, Bethlen) mindent megtesznek, hogy befolyását, hatalmát korlátozzák és szerepét a Monarchia időszakában betöltött funkciók ellátására szorítsák vissza. A trianoni trauma azonban, így vagy úgy, beterelte a politikába a katonákat és bekényszerítette a politikát a hadseregbe. Ennek során *egyrészt* nemzedéki szakadás következett be a monarchia katonaiskoláiban felnőtt, hadseregeit szolgáló, az első világháborús harctereket megjárt, az abszolút tekintély elvét valló, a napi politikába való bekapcsolódást mereven elutasító idősebb, és a jobboldali szociális demagógiára fogékony, nyíltan is politizáló fiatal tisztek között, *másrészt* ezzel összefüggésben kiépültek azok a külső és belső politikai kötődések is, amelyek a feltétlenül megbízhatónak vélt tisztikart a kritikus pillanatban nem engedték együtt „fordulni" a mozgásterében beszűkült politikai felsővezetéssel. A hadsereg politizálása a politika és az állam halála lett.

Ez a katonatársadalom ismét együtt élt azzal a diszkrepenciával, ami a tradíciókat folytatni kívánó, magas nívójú és költségű álláskötelmek hivatalos elvárásai és a privilegizáltságot csak szűk rétegnek megteremteni képes társadalmi-egzisztenciális helyzet között feszült. A zömében középosztályi, alsó-közép és a kisegzisztenciák egyéb rétegeinek gyermekeiből rekrutálódó tisztikar úriása már nem annyira a stabil egzisztenciális, illetve a legitim nemesi származási háttérben, hanem inkább az illem- és viselkedéstani regulázásban gyökerezett. S ahogy úriságát meg tudta tanulni, úgy

vált alkalmassá arra is, hogy a rábízott erők és eszközök hiányát a faji adottságokból, a trianoni fájdalom keltette erkölcsi mozgósító-erőből vélje pótolhatónak. E katonatársadalom szakmai teljesítményei ezzel együtt nem lebecsülendőek: A hadsereg létszáma 1919 augusztusában mintegy 3, szeptemberében 6, 1920 őszén pedig 8 ezer főt tett ki. Ez a szám 1927-ben 22, 1930-ban 42 ezer, 1937-ben pedig már 85 322 főre növekedett. A háborús igénybevétel még ezt a dinamikát is túlszárnyalta: 1942-ben 142 873 főből álló haderő állt fegyverben a határokon belül, illetve azon kívül még a 2. HDS és a Megszálló Csapatok kötelékében lévő kb. 350 ezer fő. 1944 szeptemberében a mozgósítás után a honvédség létszáma elérte a 900 ezer főt.

A későn induló fejlesztés és a német hadigépezet mellett neki szánt szerep azonban a mégoly nagy erőfeszítéseket is kudarcra ítélte.

Mindazonáltal a civil társadalom számára a nemzetcsonkítás megváltoztatásának felvállalása alapvetően biztosította a hadsereg keretein kényszerűen túlnyúló katonatársadalom (a paramilitáris szervezetektől a közigazgatásba kiszorított hivatásos katonákig) legitimitását.

3. A II. világháborútól az 1980-as évekig

A II. világháború után a magyar katonatársadalom *harmadik nagy újkori hagyományrétegének* kiépülése vette kezdetét a hazai sztálinizálással. Ennek folyamatában lezajlott a társadalom más szegmenseivel együtt a katonatársadalom paradigmatikus átrendezése is: politikai és egzisztenciális megbélyegzéssel egybekötött lecserélése; a nemzeti függetlenség és a határon kívül fekvő magyarság ügyének vállalásától való elválasztása; az illegitim politikai rendszer mögé való felcsatlakoztatása, azaz legitimitás-lehetőségeitől való megfosztása.

A katonatársadalom nyugati típusában kifejlődött professzionalizmus és szakmai autonómia elemeinek felváltása a keleti típusú modell jellemzőivel, a hitelvű ideológikus viszony, a korlátlan lojalitás, a külső és belső kontroll-mechanizmusokat kiküszöbölő felelősség érvényesítésével. A korábbi, immár modell-idegen katonai értékeket differenciálatlanul feudális csökevényként értékelve az új rendiség nevében elutasították anélkül, hogy polgárias elemeinek, belső szubkulturális értékeinek, sajátos csoportszolidaritási intézményeinek túlélési esélyt hagytak volna. A magyar katonatársadalom sokoldalú elgyarmatosításához, „Sztálin külső hadseregévé" szervezéséhez sajnálatos módon azok a jellemzők is – ideológiailag túldimenzionált – kapaszkodókat képeztek, amelyek a korábbi időszak magyar katonatársadalmában jórészt annak nemzeti értékőrző, a polgáriasulásban az „idegennel" szembeszegülő jellegzetességei miatt maradtak fenn. A „keletiesítés" lényegi visszalépését így „ideológiai baldachin" alá szorították a korábbi világháborús szerepháttérre, az arisztokratikus mintakövetésre, a félelmen alapuló társadalmi presztizsre, a lumpolással imponáló bohémekre, a politikai befolyás kisajátítására történő hi-

vatkozások, szembeállítva az új történelmi igazságtétellel, az alacsonyabb társadalmi rétegek gyorsított mobilitásával, a népi frissítéssel, a pártgondoskodással, a párt vezető szerepének érvényesülésével stb.

A hazai haderő a szovjet katonai jelenlét miatt 1944. augusztus 31-től 1991. június 19-ig (47 évig) nem lehetett a magyar szuverenitás független katonai biztosítéka. Az erő és a világháborús győzelem a háború után is jogot teremtett a szovjet csapatok Magyarországon történő állomásoztatására. Először az osztrák államszerződés megszületéséig (1955. május 15.) az ausztriai szovjet megszállási övezethez vezető közlekedési vonalak biztosítása (1948-ban mintegy 65 ezer fő által), majd a Varsói Szerződés aláírása (1955. május 14.) után annak alapokmánya képezte az itt tartózkodás, 1956. november 4-én pedig az MFMPK segítségkérése a fegyveres beavatkozás (mintegy 250–300 ezer fő, 2500 harckocsi és ezer kísérőjármű) hivatkozási alapját. A magyar és a szovjet kormány 1957. május 27-én kötött egyezménye rögzítette első ízben az országban állomásozó mintegy 80–100 ezer fős szovjet „Déli Hadseregcsoport" elnevezésű csapatok jogi helyzetét. Kellő kutatások hiányában nincs pontos képünk a magyar kormányzatok mindenkori viszonyáról ehhez a helyzethez, ám a meglévő dokumentumok egyelőre azt erősítik meg, hogy nem csupán az ellenállhatatlan külső kényszernek engedtek: az MKP Politikai Bizottságának 1948. január 29-i ülése (nem egészen fél évvel a SZEB távozása után) a vezérkari főnök előterjesztése alapján értékelte a honvédség állapotát és állást foglalt abban, hogy minden, ami a honvédelemmel kapcsolatban a jövőben történni fog, csak a Szovjetunióval való egyeztetésre épülhet. Számos olyan jelentésről tudunk, amely a szovjet tanácsadói rendszer (ezredeknél és azoktól feljebb minden vezetési szinten rendszeresítve voltak 1951–52-re) kibővítését szorgalmazta; 1958-ban a romániai szovjet csapatkivonások idején Hruscsov felajánlotta Kádár Jánosnak, hogy Magyarországról is kivonják a szovjet katonákat, Kádár viszont – a lépés „imperialistákat bátorító" hatására hivatkozással ezt nem fogadta el. A szovjet itt-tartózkodás korántsem volt csupán formális: 1948-tól a szovjet modell szerint kerül a párt kontrollja alá a hadsereg (a Politikai Főcsoportfőnökség 1949. március 1-jén alakul), teljes egészében szovjet szabályzatokat vezetnek be, szovjet mintára alakítják át a tanstruktúrát a hazai tisztképzésben, 1956-ig szovjet mintájú egyenruhát rendszeresítettek, fegyverbeszerzésünk, sőt saját fegyvergyártásunk is szovjet licencek alapján történt, vezérkari tisztjeink, repülőgépvezetőink, vezető hadmérnökeink és katonapolitikusaink a Szovjetunióban kaptak kiképzést. A szovjet csapatok természetesen nem bizonyultak a „vendégjog" túlságosan precíz alkalmazóinak: csak 1991 áprilisában derült ki véletlenül, hogy volt olyan időszak, amikor a Magyarország területén elfoglalt 151 objektum valamelyikében nukleáris tölteteket is tároltak.

A szovjet mintára létrehozott haderőből azonban – annak ellenére, hogy jelentős mértékben változatlanul átvette a szovjet szerkezetet és a szimbolikát is – nem lett „teljes mélységében" keleti típusú katonatársadalom. Inkább csak olyan, annak alárendelt képlet, amely elveszítette a korábbi hagyományait, amelynek szétrombolták korábbi szolidaritási intézményeit, leépítették korábbi szakmai autonómia-

érvényesítő mechanizmusait. Ennek egyik legjellemzőbb vonása, hogy míg a Szovjetunióban a nyolcvanas évek közepén Gorbacsovnak kellett elkezdenie a központi párt és állami szervekben 40% fölötti részarányt birtokló katonák „visszaterelését" a laktanyákba, addig nálunk sokkal jellemzőbb volt, hogy a párt léptetett be megbízható káderekét katonai elit-pozíciókba. Ez a katonatársadalom ugyanakkor meglehetősen élesen kettévált a „gyarmatosítást" lehetővé tevő, azt vezérlő, fenntartó, döntően a párt nómenklatúrához kötődő privilegizált katonai elitre, és az egzisztenciális és jogi kiszolgáltatottság helyzetében a hatalmilag deklarált társadalmi státusz mögött messze lemaradó életmódelemekkel „elengedett" beosztott katonatömegekre.

A katonatársadalom 1945 utáni „rendszerváltása" drámai lépések közepette ment végbe. A koalíciós időkben az Ideiglenes Kormány által örökölt csekély hadseregmagot (1945-ben 43 488 fő) a meghatározó posztok megszerzéséig tovább redukálták: 1946-ban 13 686, 1947-ben 14 477, 1948-ban 18 177, ám 1949-ben 56 900, 1951-ben 190 000, 1953-ban 202 000 katona, polgári alkalmazottakkal együtt több mint negyedmillió fő tartozott a HM állományába. A HM felügyelet alatti hadiipar (64 ezer fő), illetve a BM létszáma (66 ezer) hozzáadásával összesen 382 ezer fő, az aktív férfilakosság (2 900 000) több mint 13%-a tartozott az erőszakszervezetek kötelékébe. A nemzeti jövedelemből a védelmi szektor 1950-ben 20%-ot, 1951-ben 21,7%-ot, 1952-ben 22,2%-ot emésztett fel.

Az új hadsereg gazdái ugyanakkor mindent megtettek, hogy a hadsereg keleti orientációja elől eltakarítsák a legfőbb akadályt, a korábbi éra hivatásos katonáit, s ezzel felszámolták a magyar katonatársadalom kontinuitását: 1947. augusztus 30-ig az igazolási eljárások nem igazolták a tábornokok 27%-át (109 fő) és a tisztek 22%-át (1830 fő). Ezenkívül a „B" lista bizottságok 1947. szeptember 3-ig további 5000 tisztet és tábornokot távolítottak el a hadseregből.

A szakmai értékeknek már a nyilas hatalomátvételkor zátonyra futott kontinuitása a hadsereg deklarált demokratizálásának, valójában sztálinizálásának, azaz párthadsereggé történő átépítésének folyamatában már 1948 végéig, 1949 elejéig végképp elveszítette újraalkotásának esélyeit.

A nemzetnek felelős szakmai értékelvű szerveződés helyét hihetetlenül gyorsan átvette a pártnak felelős közéleti-politikai dominanciájú hivatáselv: 1947 végére a tisztek 71%-a, a tiszthelyetteseknek 80,2%-a, a legénység 45,3%-a tagja volt a kommunista pártnak. 1950-ben a tiszti állománynak csupán 10%-át tették ki azok, akik a korábbi hadseregben szereztek tiszti rendfokozatot, s több mint 80%-uk már 1945 után került kiképzésre.

A kontinuitás megszakadásának – amit tetézett még egy példa nélkül álló menynyiségi fejlesztés is – óriási ára a minőség zuhanásában jelentkezett. Az 1950. június 18-án kinevezett tábornok közül 8 fő (köztük a miniszter) nem rendelkezett katonai iskolai végzettséggel, 7 fő nem fejezte be a középiskolát és hárman csak elemi iskolába jártak. A tiszti állománynak még 1955-ben is több mint 75%-a volt 30 év alatti

életkorú, a nagy engedmények ellenére is a rendszeresített 149 tábornoki rendfokozatba csak 25 személyt, a 772 ezredesi rendfokozatba csak 107 személyt, a 2267 alezredesi rendfokozatba csak 477 személyt, a 4243 őrnagyi rendfokozatba csak 1060 személyt tudtak előléptetni, miközben a rendszeresített 5816 hadnagyi rendfokozatú tiszt helyett 17 180 töltött be nem egy esetben igen magas beosztásokat. Ugyanebben az évben (1955) az MN 394 csapatparancsnoka közül 160-an mindössze 6 elemi iskolai, 214-en 8 elemi, illetve 4 középiskolai osztály végzettséggel rendelkeztek, s mindössze 18 parancsnok érettségizett, s 2(!)-nek volt felsőfokú végzettsége.

A tisztikarnak a korabeli polgári lakosságéhoz képest relatíve magasabb illetménye a katonai elitben sajátos privilégiumokkal társuló exkluzivitást hozott létre. A beosztotti, főleg csapattiszti korban viszont az infrastruktúra (pl. lakások, laktanyák) nélküli hadseregfejlesztés és a szovjet kiképzési elvek spártai felfogásának kritikátlan másolása olyan viszonyokat teremtett (téli-nyári táborozások), ami a gyors előmenetel ellenére is hamar népszerűtlenné tette a hivatásos pályát. Csaknem egyidőben tetőzött ez azzal, hogy a társadalom és a polgári gazdaság oldalán is kiderült, a védelemfejlesztésnek ez a változata folytathatatlan. Sztálin halálával lehetővé vált az elodázhatatlan: a védelmi szektor gyors (és a fejlesztéshez hasonlóan körültekintés nélküli) redukálása. A politikai, a társadalmi-gazdasági folyamatok és a katonai szervezet lépései nyomán úgy érkezett 1956-hoz a politikai hatalom, hogy sem a társadalomba üres kézzel visszatérő leszerelt hivatásos katonák tízezrei, sem a hadseregben maradó elbizonytalanodottak demoralizálódó ezrei nem szolgálhattak számára stabil támaszul.

A „saját nevelésű" hivatásos katonákkal sem voltak kíméletesebbek, mint a korábbi hadsereg hivatásosaival: az 1953-tól beinduló hadseregcsökkentés után több hullámban a hivatásos katonák ezreit tették ki a hadseregből egyik napról a másikra, úgyszólván minden egzisztenciális biztosíték nélkül (1953–54-ben kb. 5000 tisztet szereltek le). Az igazán látványos keleties hatalomhasználatra azonban az 1956-os forradalom után került sor a katonatársadalom soraiban: a bíróságok 1957. december 31-ig 1434 katonát ítéltek el (köztük 294 tisztet), 1958-ban újabb 305-öt, 687 tisztet pedig tartalék állományba helyeztek. A 24 tábornokból 10 maradt a felülvizsgálatok után és 55 ezredest is eltávolítottak. Ehhez képest nem különösebben meglepő, hogy 361 tiszt disszidált és 6731 tiszt nem írta alá a tiszti nyilatkozatot.

A tartalékos tisztek körében ezen túl 21 652 főt fokoztak le, a bírói eljárások utáni lefokozásokkal együtt 23 370 főt.

Ami a szellemiség alakulását illeti, a társadalomtól való hivatalos elzárkózásra törekvés és a masszív indoktrináció ellenére a posztsztálini éra katonatársadalmában jelentős mértékben fennmaradt a nemzeti értékek iránti érzékenység, amit első ízben az 1956-os szerepvállalások bizonyítottak. A diktatórikus intézményrendszer „felpuhulásának" arányában a hivatalosság egyre mélyülő repedéseiben felerősödött a fogékonyság egyfelől a korábban mellőzött történelmi-szakmai kontinuitás keresése, másfelől a modernitás társadalmi és szervezeti értékei, a reformeszmék iránt, ami

minden bizonnyal egyik fontos mozzanatát jelentette a 80-as évek végére a békés rendszerváltás melletti lojalitásnak.

A sztálini típusú párthadsereg gyakorlatát és eredményeit elsősorban nem az mutatja, hogy „minden idők legnagyobb magyar hadseregéből" minden idők leggyorsabban demoralizálódott hadserege lett, hanem inkább azok a lépések, amelyek ennek feltételeit létrehozták. Az új tisztikar a politika küzdőterére kényszerült, így sem saját aktivitási tere, sem saját stratégiái nem lehettek. Főbb „vállalásai": a Szovjetunióhoz csatlakozó hatalom legitimálása a „népi hadsereg" -image kialakításával, a hidegháborús felkészülés vezérlése, a „történelmi igazságtevés" saját területen történő kiteljesítése. Ennek érdekében magáévá tette az exogén (szovjet) ellenségképet, átvette a szovjet működési standardokat, kialakította a szovjet modellel való azonosulás mintáit, megkísérelte önlegitimáláshoz, önértékkivetítéshez kisajátítatni részben a hazai szabadságharcos hagyományok, részben a II. világháborús szovjet győzelmi mítosz elemeit.

A párthadsereg mozgósító módszereiben, a követési készség elérésében folytatója volt a jól bevált „forradalmi" mósdszereknek: megfélemlítés, terror az ellenfelek felé, gyors előmenetel, magas hivatali pozíció, indoktrináció a saját bázis erősítéséhez, olyan „biztosítékokkal", mint a személyi kiszolgáltatottság rendszerének kiterjesztése (káderezés), a bármikori leválthatóság, a demagógia és a félelem stabilizálása, a „néppártoló" beállítottságú értelmiségellenesség. *„Eredményként"* elkönyvelhető a hadsereg kelet-orientációjának, a „szovjet fiókhadsereggé" építésének betetőzése, a hazai szakmai, tudományos értékek és a szakértő állomány elpazarlása, a szovjet minták változatlan formában történt importálása, a hazai hadügyi gondolkodás megbénítása.

A polgári társadalom körében mindez eleinte vonzó, energetizáló hatású volt, később, a korábbi elit diszkriminációját (esetenként fizikai megsemmisítését), valamint a gazdasági kiszipolyozást követően egyre inkább taszító, félelemkeltő lett. Az 1953-at megelőző hadsereg-leépítésekkel széles körben erősödött a hadsereg érdekében vállalt terhek hiábavalóságának és a megaláztatásnak az érzete. Erősítette ezt, hogy a korábbi válsághelyzet-reakciók (perek, meghurcolások) folytathatósága megkérdőjeleződött, a személyi állomány egyéb kezelésképesség híján alkalmazott „szétszélesztése" pedig lehet, hogy a hadsereg konkrét konfliktus-potenciálját képes volt limitálni, de csak azon az áron, hogy mindezt visszaömlesztette a társadalomba.

Az 1956 utáni időszakról elmondható, hogy a restaurált hatalom erőszakos stabilizációja olyan helyzetben indult, amikor a hadsereg létszáma – a csapatok felbomlása következtében 1/3-ra csökkent. A 16 766 tiszt közül 1957. január 01-ig 7 500 fő a karhatalomba került, amely 1957 januárjában 13 ezer, április végén 18 ezer főt (a karhatalom nemcsak honvédtisztekből állt) számlált.

A tiszti állomány is csökkenőben volt, 1957 májusában már „csak" 14 522 tiszt szolgált a hadseregben. Ez a tisztek felülvizsgálatának megkezdését mutatja, amelynek befejezéséig 9 018 tisztet leszereltek. A képhez hozzátartozik, hogy egy sajátos

pozicionális „csereforgalom" is felerősödött ez idő tájt: számos polgári életben dolgozó „megbízható kommunista" került be a katonai vezetés meghatározó pozícióiba (a Politikai Csoportfőnökség állományába – amely 1957. november 1-jével alakul az addigi Főcsoportfőnökség átszervezésével). Ezek egy része polgári alkalmazott maradt, legtöbbjük azonban magas beosztást és rendfokozatot kapott, ugyanakkor magas állami-gazdasági vezetői stallumokhoz jutott a hadseregből kikerülő vezetők tekintélyes része is.

Az erőszakos stabilizáció idejének lerövidítése, a karhatalmi alakulatok megszüntethetősége érdekében – valamint a restaurált hatalom biztonságérzetének fenntartására – került sor a Munkásőrség felállítására, amelynek parancsnoki állománya egy részét áthelyezett honvédtisztek adták.

Az 1957-ben elkezdett „csonka" kiképzési évre kibocsátott új hadrendben a rendszeresített katonaállomány nem haladta meg a 33 ezer főt.

A pozíciójába visszajuttatott hivatásos állomány társadalmi státusa – a restauráció ellenére – nem lehetett ugyanaz, mint 1956 előtt. A katonai *funkció társadalmi alapját* ugyanis most a korábbi „népi demokrácia" deklarált akaratával szemben a külső erőszakkal restaurált hatalom, illetve az idegen fegyveres erőtől átvett belső rendfenntartó szerep képezte. A visszaállított párthadseregi jelleg arról is döntött, milyenek legyenek az újjászervezett hadseregbe való bebocsátás feltételei, követelményei és az újjászervezett elit működési standardjai. Ennek eredményeként került sor a szelektálásra, illetve új személyek pártapparátusból való beléptetésére, eléggé egyértelműen a restaurációban szerzett érdemek messze elsődlegessé tételével.

A párthadsereg újjászervező eredményei közé tartozott a párthadsereg új magjának megszervezése, a megszálló szovjet hadsereg rendfenntartó szerepének átvétele és folytatása, az újraalárendelődés elfogadása. A politikai és a katonai elit „újraegyesülése" hozzájárult ahhoz, hogy a restauráció a „néphatalom visszaállításává", a szovjet hadsereg beavatkozása pedig „a nyugati imperializmus bekebelezésétől való megmentéssé" fogalmazódjék, s végsőleg ahhoz, hogy végbemehessen az ország szovjet modellbe való visszaillesztése.

Az MN éles elhatárolódásokkal nemigen jellemezhető posztsztálini korszakának felszálló ága nagyjából a '60-as évekre, a stagnálás a '70-es évekre, az erózió leszálló ága pedig a '80-as évekre tehető.

A VII. kongresszus után induló hadseregfejlesztés három periódusa is nagyjából fedi e tendenciákat: a '60-as évek *„szelektíve extenzív"* fejlesztését követte a '70-es évek *„önkorlátozó minőségfejlesztő"*, majd a '80-as évekre (a társadalmi feszültségek és a forráshiány „begyűrűzései", valamint a belső szervezeti megoldatlanságok „görgetése" miatt) a *„sarokba szorított permanens átszervezés"* korszaka.

Az 1960-as évek tisztikarának kvalifikációs mutatói már előrevetítik a katonatársadalom fő feszültségeit (alacsony feltöltöttség a kvalifikációt igénylő helyeken; a '60-as évek elején 26–35 évesek több mint 80%-os arányt alkotó generációs dugóvá

„kövesednek"; ez a generáció „együtt megy" a nála alig „érdemesebb" és főleg alig kvalifikáltabb elittel, s ezzel példátlan módon a '80-as évek elejére az MN-ben csaknem azonos lesz a főtisztek és a beosztott tisztek aránya, miközben az alsó irányítási szinteken egyre égetőbb a tiszthiány) az antiintellektualizmust, az elöregedést, a csúcsba tömörülő, kasztosodó hajlamot, illetve azt, hogy a katonai elit indokolatlan előléptetésekkel igyekszik „felvásárolni" a közvetlenül alatta lévő tisztek lojalitását (némileg egyező módon a kádári konszolidáció egyik fő rendezőelvével, az életszínvonal által történő lojalitás-felvásárlással).

Szervezeti szempontból a tisztképzés volt a leginkább sürgető feladat, s valójában ezen a területen jöttek létre valóban időtálló eredmények: Az 1967-ben formálisan főiskolai rangra emelt három katonai főiskola (Kossuth, Zalka, Killián) a '70-es évek elejétől négy éves képzési idővel kettős (katonai-polgári) diplomát adott, ami együtt a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia többszöri, átfogó korszerűsítésével, illetve a VSZ tagországainak katonai tanintézeteiben is folyó tisztképzéssel, lényegileg módosította a tisztikar felkészültségi mutatóit: az 1960-as 17%-kal szemben 1980-ra 80%-ra nőtt az érettségivel, vagy felsőfokú polgári iskolai végzettséggel rendelkező tisztek száma.

Ennek két szempontból is kulcsjelentősége lett a '80-as évek erózióját erősítő tendenciák szerveződésében. *Először* is a szakmai, s a részben már megjelenő hadtudományi érdekeket hordozó és megfogalmazni képes rétegek aránya jelentős túlsúlyra tett szert, s a racionális szervezeti értékeknek egyre nyilvánvalóbbá váltak ellentmondásai a hivatalos származási és politikai szempontú szelekció, valamint a tekintélyérveket és a korábbi politikai érdemeket, illetve a fegyelem külső jeleit preferáló folyamatosság monopolhelyzetével. A szakmai értékek sohasem voltak képesek emancipálódni a politikai értékek egyeduralma alól, ami sajátos feszültségeket tartósított a szakmai és politikai értékeket hordozó szektorok között, korlátozta a szakmai értékek érvényesülését.

Másodszor a hivatalosan elismert társadalmi státus nem volt képes társadalmi elfogadottsággá változni a társadalomban, de nem volt képes az ehhez konzisztens életmódelemek megteremtéséhez elegendő anyagi-erkölcsi feltételeket sem biztosítani a hivatásos állomány körében, a szervezeten belül. Ennek következtében tartósult és egymást erősítő módon összefonódott a hadsereget és hivatásos állományát illetően fennálló külső legitimációhiány és a belső identifikációs zavarodottság.

Rendkívül fontos, hogy a kormányzat személyi változtatásokkal is törekedett a konszolidáció biztosítására: Az erőszakos stabilizálás feladataiban kompromittálódott elit egy része „érdemi elismerése mellett" távozik, az új vezetésbe 1962-től kezdődik az új garnitúra beiktatása.

Ellentmondásosságukban is jellegzetesek a tisztikar értelmiségi jegyeinek (legitimitáshiányt kompenzáló) erősítésére irányuló lépések. Szinte egyidőben került sor a három katonai tisztképző intézménynek (Kossuth, Zalka, Killián) „a HM felügyelete

alatt álló" katonai főiskolákká nyilvánítására (ET, 1967, 13. tvr.), illetve az állami személyzeti munka HM-et is érintő szabályozására.

Ehhez képest azonban, miközben teljesen végig lehetett vinni a katonai szervezet teljesítményeit a hatalom számára biztosító katonai elit társadalmi ellenőrzés alóli kivonhatóságát, s jogosítványainak fokozatos növelését, az értelmiségiesedés feltételeit csak rendkívül lassan és viszonylagos érvénnyel lehetett fejleszteni. A sokat emlegetett élet- és munkakörülményekben lényegében nem sikerült a státus-inkonzisztencia tényét módosító áttörést elérni, a hivatásos állomány élet- és munkakörülményei olyannyira elmaradtak a munkájuk színvonalával és a munkaerejük, teljesítőképességük újratermelésével szembeni követelményektől, hogy ez nemcsak a külső jegyekben, kvalifikációs igényekben, hanem az állomány elhasználódása, egészségügyi jellemzői, sőt moralitási mutatói tekintetében is kezdtek letagadhatatlan következményeket produkálni.

A '70-es évek közepére állandósul a káderhiány, az utánpótlás minőségi gondja, felerősödik a pályaelhagyás, nyilvánvalóvá válik a pályával való elégedetlenség terjedése. Ebbe jelentősen besegít – az általános státus-inkonzisztencia enyhítésének reménytelenségén túl – még néhány további fontos strukturális jelentőségű tényező. Ezek közül az *egyik* a költségvetési források beszűkülése miatt a csapatépítkezések belső erőre támaszkodó kényszerű vállalása, illetve a népgazdasági munkaigény megnövekedése, a *másik* a tiszthelyettesi állomány kritikán aluli műveltségi, és kulturális színvonala, ráadásul mennyiségi hiánya miatt a tisztikar jelentős részének tiszthelyettesi munkákra kényszerítése, a *harmadik pedig* a műszaki, mérnöki munka alacsony státusából történő elmozdulás lehetetlenségének ellentmondása az időközben jelentős műszaki kvalifikációt igénylő technikai korszerűsítéssel (alacsony pénzügyi és beosztási besorolás, mérnöki végzettséget nem igénylő munkakörök, az elitben a képviselet hiánya stb.).

Mivel állandó zavaró körülményként kellett számolni a társadalomban a hivatásos állomány kulturáltsági hiányait pellengérező véleményekkel, megnyilvánulásokkal, s a hivatásos állomány közérzetében a magsabb követelmények emelkedő szintű teljesítése a szervezeti klíma konzervatív tendenciáival, illetve az '50-es évek relatív privilegizáltságát fokozatosan deprivációba váltó folyamatával kapcsolódott össze, a '80-as évekre igen fontos dimenziókban széles körben meggyengült a pályakötődés.

A nehézségek kezelési módja a kádárizmus logikájából következett. A legitimitáshiányos hatalom nem ismerhette el a társadalom előtt, hogy valamely szektorában csak a társadalmi átlagot meghaladó anyagiakkal képes helyre állítani a pálya piacképességét, ezért a megtakarítási látszatok megőrzésével súlyos milliárdokat pazarolt el anélkül, hogy akár csak reménye lehetett volna a kádergondok megoldására.

Ez a tendencia 1985-re már odáig jutott, hogy kiépült a felső korhatáron túli hivatásos szolgálat anyagi ösztönzési rendszere, amely anélkül, hogy megoldotta volna a „piramis alján" lévő foltok betöltését, jelentősen akadályozta az egyébként is meg-

rekedésekkel telített előmeneteli mozgásokat és a beosztottak körében indulatokat ébresztő extra beneficiumokat jelentett az elithez közelálló kényelmes, magas beosztásaikban továbbszolgálók számára. A múlt képviselői előnyökhöz juttatták magukat, a jövőt képviselő katonai felsőoktatás viszont eközben intézményes presztizsrombolásnak esett áldozatul.

Az 1961-ben meglévő 13 tábornokkal és 96 ezredessel szemben 1986-ban már 83 tábornokot és 565 ezredest találunk egy nagyjából hasonló létszámú hadseregben, ami egyfajta arisztokráciává merevítő „önvígasztalását" mutatja a legitimálatlanságáért önmagát eképpen kárpótló katonai felsővezetésnek. Eközben a kiáramlás a '80-as évek közepétől méginkább erősödik, a tisztek iskolai végzettsége körében pedig tartósan 10% körül marad a tiszti iskolával nem rendelkezők aránya, mivel az üres tiszti helyeket kénytelenek tiszthelyettesekkel betölteni.

A '80-as évek közepére a hadseregben is erősödő válság a korábbi generáció felerősödő cseréjét és ezzel párhuzamosan a permanens átszervezés korszakát indítja el.

Az 1956 utáni magyar katonatársadalom a '80-as évek derekára nagy utat tett meg és számottevően felhalmozódtak benne a változás kondíciói. Ellentmondásosságában is jelentős technikai fejlődés, előrehaladott szakmai differenciálódás zajlott le, a felhalmozott kvalifikációk tekintélyes tömegei képződtek, ám mindez képtelen volt kiszabadulni a politikai-ideológiai dominancia alól, s nem tudta növelni a hadsereg társadalmi elfogadottságát. A politikai presszió mértéke és jellege is változott ugyan a '60-as évektől (pl. kevesebb és kvalifikáltabb lett a politikai munkások rétege, rendezettebben került sor a politikai képzésre és a szabadidő indoktrinációs célú igénybevételére), ám diszfunkcionális jellege – egyebek mellett – a szakmai autonómia elnyerésének akadályozásában ettől csak kifinomultabban, ám nem kevésbé érvényesült.

A hivatásos állomány utánpótlása egyre szűkült és minőségében romlott, a pályafeszültségek növekedtek, mindez kifejeződött az állomány egészségügyi helyzetének romlásában és a kiáramlás növekedésében. Ezen az sem segített lényegesen, hogy a hivatásos állomány számára is nyitás történt a kispolgári gyarapodás csatornái felé (saját lakás, telek-, autóvásárlás engedélyezése, frizsiderszocializmus vita befejezése, szelektíve másodállás engedélyezése stb.).

Eközben a sorállomány helyzete is minden szolgálatteljesítő korosztállyal több averziót áramoltatott vissza a társadalomba a hadsereggel szemben. A nagy bevonultatási arány miatt nem, vagy csak későn vették figyelembe a nősök, családosok jelentősen megnövekedett arányát, az ugyancsak növekvő egészségügyi és a szociális problémák jelentős részét, a társadalomban növekvő ifjúsági feszültségeket, s nyomukban a súlyosbodó devianciákat, a vallási, lelkiismereti okból, illetve az alternatív mozgalmak erősödése folytán új megoldást igénylő fejleményeket.

III. ÖSSZEFOGLALÁS

Az újkori magyar katonatársadalom sajátos szektora a magyar nemzeti társadalomnak. Ez az a szektor, amellyel először kerül kapcsolatba minden nálunk dominanciára törekvő idegen hatalom, amely elsőként közvetíti befelé azok hatásait, illetve nyilvánítja ki azok felé a társadalom élniakarásában, igazságérzetében gyökerező mindenkori alapválasztását.

A sikertelen centralizáció esetén az identitásőrző betagolódása módot ad a társadalomnak a nemzeti erőteljesség-tudat megőrzésére, illetve a világ első vonalbeli értékeit asszimiláló kulturális mintaközvetítésre a katonáknak. Az *abszolút külső dominancia* beteljesülési periódusaiban azonban ez a szektor kapja a legelső és legpusztítóbb csapásokat, ennek betagolása igényli a legradikálisabb pozíciócseréket, ennek kell elsőként alkalmassá válnia a társadalom új csatlakozóképességének felmutatására (akár helyettesítő értelemben is). A részleges, vagy teljes idegen dominancia illékony szüneteiben viszont a függetlenséget rendszerint igen magas áron kapó társadalom – szorongatottsága, illetve nemzetközi jogi, gazdasági, politikai stb. korlátai miatt – erős késztetésekkel rendelkezik arra, hogy elforduljon katonatársadalmától, s vagy könnyelműen szétszéleszti, vagy önálló politizálásra, a hivatalostól különálló szövetségkeresésre készteti azt.

A magyar katonatársadalom adott helyzetében olyan struktúrát mutat, olyan tendenciákat hordoz, amilyeneket a regionális hatalmi hullámzások árapályában a hazai társadalmi kondíciókat megtermékenyítő, vagy ellehetetlenítő hatások termelnek ki. Azaz nem rendhagyó módon, csupán csak egyedi minta szerint – mert konkrét történéseiben még a szomszédaitól is eltérő szerkezetben – alakult a hazai katonatársadalom öröksége.

Ez az örökség nem egynemű, nem egyszerűen vállalható, mégis nemzeti örökségünk egyik leggazdagabb vonulatát jelenti. Ha nem akarunk azok csapdájába esni, akik a történelmi örökséget csupán a dicsőségtablókon történő szemléltetés alapanyagának tekintik, el kell ismernünk, hogy a katonatársadalom örökségében sajátosan rétegeződnek egymásra a nyugati és a keleti katonatársadalmak különböző generációinak formaelemei, illetve a mindenkori magyar katonatársadalmak azoktól való távolságát hangsúlyozni és/vagy áthidalni igyekvő kompenzációi.

Megtaláljuk ebben az örökségben az úri exkluivitás és a vele szembeálló népi birtokbavétel elvén működő kirekesztőlegességeket egyaránt, sőt a társadalom hadseregtől való „alulról jövő" elfordulását is.

Megtaláljuk az egyéneiben modernizálódó, intézményeiben konzervatív katonatársadalmat csakúgy, mint a vélt modernizálódásért a hagyományait elvető képletet.

Megtaláljuk az idegen hatalomnak a haza érdekeit szem előtt tartva szolgálókat ugyanúgy, mint az esküszegéssel is a magyar ügy mellé állókat, vagy az esküjük ellenére is azzal szembefordulókat.

Volt idő, amikor az úriság intézményei korlátozták a professzionalizmus szabad fejlődését és volt más periódus, amikor a kollektivista ideológiai-politikai megbízhatóság nevében lebontották a professzionalizmus addig kiépült fejleményeit is.

Magyar katonaerény volt a „szabad harcos" kiválósága akkor is, amikor a regularitás azon minimumának meghonosítását is ellehetetlenítette, amennyi mindenképpen kellett volna a helytálláshoz, de ugyancsak magyar katonaerény volt az a fegyelmezettség is, ami lehetetlenné tette, hogy kritikus helyzetben a katonai elit kreatív döntést hozzon.

Volt időszak, amikor a magyar társadalom szorongatottságaiban még jogosulatlan reményeit is a hadseregére vetítette ki és minden tudatos kezelés nélkül magas presztizse lehetett a katonai hivatásnak és lettek időszakok, amikor kormányprogrammá vált a katonai presztizs erodálása stb.

E sokféleség, a maga előjelváltásaival együtt, a legutóbbi időkig képes volt a magyar katonatársadalom folytonosságában végbemenni, azaz úgy, hogy a magyar katonatársadalom megőrizhette viszonylagos kontinuitását. A hármas rendszerváltás (1944–48) azonban a maga két diktatúrájával szétzilálta az addigi szerves folyamatosság, nemcsak a szélesebb társadalom, hanem a magyar katonatársadalom vonatkozásában is.

Az 1989-el elinduló békés rendszerváltás a katonatársadalom reorganizációja számára is új lehetőségeket nyitott. Hosszú ideig meglévő akadályok hárultak el a szuverén magyar katonatársadalom nemzeti hagyományaihoz, illetve modernizációjához vezető utakról. Korszakos kérdés: mindkét irányban egyformán akadálytalanok maradnak-e ezek az utak a jövőben is?

FELHASZNÁLT IRODALOM

Barcy Zoltán–Somogyi Győző: A szabadságharc hadserege. Budapest, 1986.

Berkó István: A magyar királyi honvédség története. Budapest, 1928.

Best, Geoffrey: War and Society in Revolutionary Europe 1770–1870. London, 1982.

Biderman, A. D.–Sharp, L. M.: The Convergence of Military and Civilian Occupational Structures: Evidence from Studies of Military Retired Employment. *American Journal of Sociology,* 1969. 73.

Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban, 1848–49. Budapest, 1983.

Cronberg, T.: The Social Reconstruction of Military Industries and Technology. In: Rose-Roth Initiative Seminar on Defence Conversion. Copenhagen, 1992. jan. 6–9.

Csapody Tamás: A szovjet katonatársadalom a brezsnyevi időkben. *Társadalmi Szemle,* 1991. 3. szám.

Erickson, J.: The Soviet High Command: a Military-Political History, 1918–1941. New York, 1962.

Falk, Richard A.–Kim, Samuel S.: The War System. Boulder, Colorado, 1980.

Fejtő Ferenc: Rekviem egy hajdanvolt birodalomért. Budapest, 1990.

Goldhamer, Herbert: The Soviet Soldier. Soviet Military Management of the Troop Level. New York, London, 1975.

Gosztonyi Péter: A magyar honvédség a második világháborúban, Róma, 1986.

Hajdu Tibor (szerk.) A magyar katonatiszt, 1848–1945. Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 1987.

Dr. Héthy Lajos–dr. Szabó János–dr. Ungvár Gyula: Védelmi konverzió és gazdasági átalakulás Magyarországon. (Kézirat) 1992.

Huntington, Samuel P.: The Soldier and the State. The Theory and Politics of Civil-Military Relations. Cambridge, Massachussetts, 1957.

Janowitz, Morris (ed.): The New Military; Changing Patterns of Organization. New York, 1964.

Janowitz, Morris: Armed Forces and Society: A World Perspective. In.: *J. van Doorn* (ed.): Armed Forces and Society: The Hague, Paris, 1968.

Kennedy, Paul: A nagyhatalmak tündöklése és bukása. Budapest, 1992.

Luckham, Robin: The Armament Culture. Sussex, 1983.

Moskos, C. Charles–Wood, F. R.: The Military, is More than a Job? Chicago, 1988.

Nemeskürty István: A bibliai örökség. A magyar küldetéstudat története. Budapest, 1991.

Nagy László: A magyar hadsereg és hadművészet a 30 éves háborúban. Budapest, 1972.

Palánkai Tibor: Conversion Problems of Hungary. International Conference on Conversion. International Institute for Peace. Vienna, 1992. 25–28. jan.

Rapoport, D. C.: Military and Civil Societies: The Contemporary Significance of a Traditional Subject in Political Theory. *Political Studies,* 12. (1964.)

Ray, O. A.: The Imperial Russian Army Officer. *Political Science Quaterly,* 1961. 76.

Razin: A hadművészet története: III. kötet, 1964.

Pares, Bernard: A History of Russia. New York, 1969.

Szabó János: Hadsereg és rendszerváltás. Demokrácia Kutatások Központja. Magyarország Politikai Évkönyve. Budapest, 1992.

Szabó János: Védelmet keresŏ honvédelem. *Új Honvédségi Szemle,* 1992. 5. szám.

Szabó János: Szervezeti kondíciók és szociális karakterjegyek a magyar katonai elit II. világháború óta bekövetkezett változásaiban. ELTE Szociológiai Intézet. (Kézirat), 1992.

Szakály Sándor: Hadsereg, politika, társadalom. Budapest, 1991.

Szűcs Jenő: Vázlat Európa három történeti régiójáról. Budapest. 1983.

Szántó Imre: A végvári rendszer kiépítése és fénykora Magyarországon. 1514–1593. Budapest, 1980.

Thorsson, Inga: National Experiences. In.: Conversion: Context and Problematique Rose-Roth Initiative Seminar on Defence Conversion. Coppenhagen, 6-9 jan. 1992.

Újhelyi Péter: Az állandó hadsereg története I. Lipót korától Mária Terézia haláláig (1657–1780). Budapest, 1914.

Vagts, A. A.: History of Militarism. (2nd. ed.), New York, 1959.

Vargyai Gyula: A hadsereg politikai funkciói Magyarországon a harmincas években. Budapest, 1983.

Wiberg, H.: Conversion: Context and Problematique Rose-Roth Initiative Seminar on Defence Conversion. Coppenhagen, 6-9 jan. 1992.

* * * A Magyar Honvédség a rendszerváltás évében. Válogatás az 1990-ben végzett katonaszociológiai kutatások eredményeiből. Akadémiai Közlmények, 180. szám. (A ZMKA Szociológia tanszék különszáma.)

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

HERMANN RÓBERT

A HATVANI-SZABADCSAPAT NÉVSORA

A Hadtörténelmi Közlemények 1992. évi 1. számában jelent meg a Hatvani-szabadcsapat megszervezéséről és harctérre vonulásáról szóló tanulmányom. Ennek függelékeként közöltem a Hatvani-szabadcsapat tisztikarának névsorát, az egyes tisztekre és a törzs más tagjaira vonatkozó adatokkal egyetemben. A Hatvani-szabadcsapatnak azonban nem csupán a tiszti névsora maradt fenn, hanem 1849 február végéről egy 801 nevet tartalmazó listája is. Az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc alakulatai közül a Hatvani-szabadcsapat azok közé tartozott, amelyek kevés harctéri dicsőséget arattak, s annál több viszontagságot szenvedtek el. E viszontagságok közepette azonban újabb és újabb töredék-névsorok készültek, s ezek összevetése és feldolgozása révén a legénység kb. 20%-ának 1849. évi pályája követhető. Mindez azért érdekes, mert a szabadságharc honvéd zászlóaljainak többségéről – tudomásunk szerint – nem rendelkezünk teljes névsorral, de a fennmaradt névsorok ilyen jellegű elemzése és összeállítása sem történt még meg.

Jelen közleményünkben tehát ABC-sorrendben közöljük a Hatvani-szabadcsapat legénységének névsorát. A teljesség kedvéért a névsor előtt ismét közzétesszük a tisztikar és a törzs névsorát, kiegészítve azt az időközben előkerült adatokkal. Ezúton köszönöm Bona Gábor kollégám szívességét, aki a szabadságharc hadnagyainak és főhadnagyainak életrajzát feldolgozó gyűjtéséből átengedte a hiányzó adatokat. A tisztikar és a törzs névsorában a Bona Gábortól kapott adatokat *kurziválással* jelöltük.

A Hatvani-szabadcsapat tisztikara és törzse

A névsor alapjául a Hatvani Imre által 1849. február 28-án felterjesztett számadás mellett található névsor szolgált.[1] A tisztikarnál és törzsnél feltüntetett rangok az 1849. február–áprilisi állapotot tükrözik. A későbbi változásokat külön jeleztük. Az áttekinthetőség kedvéért hét pontban foglaltuk össze az egyes személyekre vonatkozó adatokat:

1. Beállási sorszám. Forrás a fent említett névsor. Volt olyan személy, akinek a neve itt nem, a számadáshoz csatolt 55 nyugta valamelyikén viszont megtalálható volt. Ezeknél SZA jelöléssel közöltük a nyugta sorszámát.

1 MOL HM Ált. 1849:5786.

2. A beállás időpontja. A tiszteknél ezt nem mindig jelölték egyértelműen, ezért található itt néha két-három egymást követő nap. Forrás az említett névsor. Azoknál, akiknek neve csak a számadások között fordult elő, a nyugta dátumát adtuk meg.

3. Előző katonai rang, vagy beosztás. A beállási dátum után jelzett rangváltozások a Hatvani-szabadcsapaton belüli előléptetésre utalnak.

4. A beosztás. Ennek forrása a tanulmányban feldolgozott iratanyag.

5. A tiszti rang minősége. Forrás a Hatvani által 1849. március 19-én megerősítésre felterjesztett, s Mészáros Lázár hadügyminiszter által március 25-én csak részben megerősített, a Közlöny 1849. április 4-i, 70. számában közzétett tiszti névsor.[2] Az ettől eltérő forrásokat külön jelöltük.

6. További adatok. Itt általában azt jelöltük, hogy mi lett az illető személy sorsa a harctérre vonulás, illetve az abrudbányai ütközetek után. Forrás a Péterffy József százados által 1849. június 2-án Dévaról felterjesztett névsor[3] (rövidítése DN), Hatvani június 16-i számadásának pénztári naplója[4] (rövidítése PN), végül a szabadcsapat július 24–26. között keletkezett főtiszti névsora[5] (rövidítése FN). Az ezektől eltérő forrásokat külön jelöltük.

7. Az illető személyre vonatkozó bővebb életrajzi adatok könyvészeti lelőhelye.[6]

A Hatvani-szabadcsapat legénységének névsora

A legénység névsorának összeállításánál szintén a számadás mellett található lista szolgált segítségül. A név után található első numerus erre az iratra utal, s az illető személy beállási sorszámát jelzi. A kiegészítő adatokat a következő forrásokból vettük:

1. A Reviczky-vadászcsapat Dömsödy Ferenc százados által toborzott századának névsora[7]. Dömsödy ugyanis később a Hatvani-szabadcsapat tisztikarában tűnt fel, s ezért gyanítani lehet, hogy az általa toborzottak egy részét is magával vitte. Az ebben a névsorban szereplő személyek sorszáma előtt az RD betűjel szerepel.

2. A Hatvani által felterjesztett számadás mellett található nyugták. Ezek sorszáma előtt az SZA betűjel szerepel.

3. A Dévára kikülönített század 1849. június 2-i névsora. Ezek sorszáma előtt a DN betűjel található.

2 MOL HM Ált. 1849:7341.
3 MOL HM Ált. 1849:19785.
4 MOL HM Ált. 1849:25310.
5 MOL H 89. Hadügyi vegyes iratok. 8. doboz. A Hatvani-szabadcsapat iratai.
6 *Bona Gábor*: Kossuth Lajos kapitányai, Bp., 1988. (a továbbiakban *Bona*, 1988.) és *Zétény Győző – (Antall Lajos)*: A magyar szabadságharc honvédorvosai, Bp., 1948. (a továbbiakban *Zétény*)
7 MOL OHB 1849:1181.

4. Hatvani 1849. június 16-án felterjesztett számadásának pénztári naplója. Az ebben szereplő személyekre a PN betűjel utal.

5. A Hatvani-szabadcsapatnak a zarándi dandárhoz tartozó századaiból 1849. július 25. előtt a honvédekhez (valószínűleg a második 141. zászlóaljhoz) átlépő katonák átadási jegyzéke. Az ebben szereplő személyek sorszáma előtt az ÁJ betűjel található.[8]

6. Egyéb források. Ezeket minden esetben külön jelöltük.

Az egyes sorszámok után mindig külön jelöltük az illető személy rangját és beosztását. Ha a sorszámok után ilyen jelölés nem található, akkor az illető mindvégig közvitézként (őrvitézként) szolgált. A tisztikarhoz és a törzshöz tartozó személyek nevét kurziválással jelöltük.

A LEVÉLTÁRI RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

Görgey-lt.	MOL P 295. A Görgey-család levéltára
HL	Hadtörténelmi Levéltár
HM Ált.	MOL H 75. Hadügyminisztérium. Általános iratok
HM Iü.	MOL H 84. Hadügyminisztérium. Igazságügyi osztály iratai
Hodossy-ir.	MOL H 106. Hodossy Miklós kormánybiztos iratai
MOL	Magyar Országos Levéltár
48–49.	HL Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc iratai
OHB	MOL H 2. Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány és Kormányzóelnökség iratai
Számvev.	MOL H 83. Számvevőség iratai
d.	doboz
d. sz.	dátum szerint

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

alezr.	alezredes
ezr.	ezredes
fhdgy.	főhadnagy
fme.	felterjesztett, megerősített
fmne.	felterjesztett, meg nem erősített
fnt.	fel nem terjesztett
gye.	gyalogezred
h.	huszár
he.	huszárezred
hdgy.	hadnagy
HM	Hadügyminisztérium
ht. hallg.	haditanodai hallgató
hv.	honvéd
hve.	honvédegylet
hvzalj.	honvédzászlóalj
kisz. h.	kiszolgált huszár
kisz. kat.	kiszolgált katona
lszd.	lovasszázad
nőr.	nemzetőr
opk.	osztályparancsnok
önk.	önkéntes
őrgy.	őrnagy
őrm.	őrmester
pk.	parancsnok
szcs.	szabadcsapat
szdpk.	századparancsnok
szds.	százados
szül.	született
tiz.	tizedes
zalj.	zászlóalj
zaljpk.	zászlóaljparancsnok

8 L. az 5. jegyzetet.

Századosok

Bérő Ferdinánd. 1. No. 184. ~ 2. I, 25–26. ~ 3. *Szül. 1815. Szeged, 1832–38. között hadfi a 37., majd a 40. gye.-ben,* 1848. IX. hdgy. a szegedi önk. mozgó nőr. szd.-ban, IX. 25-től fhdgy., X. 7. szdpk. (MOL Görgey-lt. b/6–7. fasc.) ~ 4. szdpk. ~ 5. fnt. (Hatvani 1849. III. közepén önkényesen elzáratja). ~ 6. PN No. 22–23. 1849. V. 23. Kristyóron felveszi elmaradt illetményeit, *1849. VII. 21. (16.) hdgy. a 132. hv. zlj.-nál.* ~ 7. - -

Dömsödy Ferenc. 1. No. 589. ~ 2. I. 27–28. ~ 3. nőr. szds., 1849. I. a Reviczky-vadászcsapat toborzótisztje az érmelléki járásban. ~ 4. szdpk. ~ 5. fme. ~ 6. PN. No. 14. 1849. V. 22. a 3. szd. pk.-a., Hodossy-ir. 7. d. VI. 3. zaljpk. FN No. 2. Nagyváradon. ~ 7. *Bona,* 1988. 684–685.

Hidassy Elek. 1. No. 642. ~ 2. I. 29–30. ~ 3. *12. he. hadfi, jászberényi nőr. fhdgy., 1848 nyarán a Délvidéken harcol,* IX. egy jászkun önk. nőr. szd. pk.-a Görgei alatt. MOL Görgey-lt. b/6. fasc. *1849. I. a 65. hvzalj., majd a 19. gye. 3 zalj. fhdgy.-a (ez utóbbit nem foglalja el),* végül a Rákóczi-szcs. toborzótisztje. ~ 4. szdpk., majd opk. ~ 5. fmne. (a HM által jóvá nem hagyott lszd. pk.-ává terjesztik fel.) ~ 6. *18. he. szds.* ~ 7. *Bona,* 1988. 262. és *Görgey István:* 1848. júniusától novemberéig. – Okmánytár. Szerk. *Katona Tamás.* Bp., 1980. 273., 304. és 336.

Pogrányi Sándor. 1. No. 1. ~ 2. I. 12. ~ 3. önk. nőr. fhdgy. ~ 4. szdpk., majd opk. ~ 5. fme. ~ 6. Csutak Kálmán őrgy. segédtisztje, majd 1849. VIII. 10. a 131. hvzalj. szds-a. ~ 7. *Bona,* 1988. 480. és 781.

Topler Károly. 1. No. 185. ~ 2. I. 24–26. ~ 3. nőr. szds. ~ 4. szdpk. ~ 5. fme. ~ 6. FN No. 1. 1849. VII. 27. csapatpk., VIII. 7. a 141. hvzalj. 6. szd. pk.-a ~ 7. *Bona,* 1988. 704.

Főhadnagyok

Balogh Sándor. 1. No. 186. ~ 2. I. 24–26. ~ 3. ht. hallg. ~ 4. 1. szd. ~ 5. fme. ~ 6. FN. No. 4. Szegeden. 1849. VIII. a 47. hvzalj. szds-a. ~ 7. *Bona,* 1988. 91–92., *Bona Gábor:* Az 1848/49-es honvédsereg Zala megyei születésű tisztjei. In *Molnár András* szerk.: A szabadságharc zalai honvédei 1848–1849. Zalaegerszeg, 1992. 22.

Bartók László. 1. No. 504. ~ 2. I. 26–27. ~ 3. kisz. kat. ~ 4. segédtiszt. ~ 5. fmne. (neve a Hatvani-szcs. tervezett lszd-ának tisztikara után szerepelt, s Mészáros Lázár hadügyminiszter figyelmetlenségből nem írta alá). ~ 6. PN. No. 10. 1849. V. 26. szdpk., FN No. 6. Nagyváradon a csapattal, VIII. 12. 141. hvzalj. 6. szd. ~ 7. - -

Bojtsi Endre. 1. No. 2. ~ 2. I. 12. ~ 3. ht. hallg., majd a pesti akadémiai légió segédtisztje. ~ 4. Hatvani, majd Csutak Kálmán őrgy. írnoka. ~ 5. fme. ~ 6. PN No. 26. 1849. V. 26. Belényes, FN No. 5. Vaskohn, „lovassághoz szegődvén, huszár akar lenni". *Inczédy László alezr. segédtisztje.* ~ 7. *1867–68-ban nyugalmazott szolgabíró, a Zemplén megyei hve. tagja.*

Jablonowski Eduard. 1. No. 652. ~ 2. I. 30.-II. 1. ~ 3. *Szül. 1818. Jesopol (Galícia), 1839–47. a cs. kir. 4. dzsidászezredben szolgál, majd gazdatiszt Jakabfalván (Bihar megye),* 1848. nőr. őrm., X. 25. – 1849. I. végéig nőr. hdgy.-i rangban részt vesz az erdélyi harcokban, megsebesül. ~ 4. - -. ~ 5. fmne. (lszd.) ~ 6. 1849. IV. elején kéri áthelyezését a lovassághoz, IV. 19-én ismét. *Közben Nagyváradon hadbírósági vizsgálat alatt áll.* ~ *6. 1852. V. a nagyváradi cs. kir. hadbíróság halálra, majd kegyelemből 20 év sáncfogságra ítéli.* ~ 7. - -

Kun István. 1. No. 631. ~ 2. I. 28–29. ~ 3. Szül. 1823–1824 körül Kismarján (Bihar megye), református, 1841-től a cs. kir. 6. (Württemberg) he.-ben szolgál, sérülés következtében leszerel. (MOL HM Ált. 1849: 22 042.). ~ 4. - -. ~ 5. fmne. (lszd.). ~ 6. Részt vesz a második abrudbányai expedícióban. Abrudbánya után szolgálati vétségért letartóztatják, majd rablás gyanúja miatt is vizsgálat indul ellene. MOL OHB 1849:7567-7568., HM Ált. 1849:22 042. és lü. 2388. és 2573. ~ 7. - -

Nagy István. 1. No. 632. ~ 2. I. 28–29. ~ 3. nőr. fhdgy. ~ 4. - -. ~ 5. fmne. (lszd.) ~ 6. - -. ~ 7. - -

Nyíri Vilmos. 1. - -. ~ 2. 1849. III. 8. után. MOL OHB 1849:3022. ~ 3. 43. hvzalj. hdgy.-a. ~ 4. - -. ~ 5. fme. ~ 6. 1849. V. 21. futár. PN No. 13. V. 24. Debrecenbe érkezik, V. 26. visszaindul. MOL Számvev. 2. d., VI., 3. szds., opk. uo. HM ált. 1849: 17 982. „Szegedre utaz". FN No. 3. ~ 7. Bona, 1988. 444.

Péterffy József. 1. No. 591. ~ 2. I. 27–28. ~ 3. 3. hvzalj. őrm., 1849. I. a Rákóczi-szcs. hdgy.-a. ~ 4. - -. ~ 5. fme. ~ 6. 1849. VI. 2. szds., szdpk. DN No. 1. ~ 7. *Szinnyei József:* Magyar írók élete és munkái X. k. Bp., 1905. 862–865. hasáb, Magyar életrajzi lexikon. Főszerk. *Kenyeres Ágnes.* II. k. Bp., 1969. 398.

Végsey Sándor. 1. No. 336. ~ 2. I. 21–22. ~ 3. nőr. hdgy., majd 1849. II. végéig hdgy. a Hatvani-szcs.-ban. ~ 4. 3. szd. ~ 5. fme. ~ 6. 1849. VI. 7. futár. PN. No. 30. 1849. VII. fhdgy. a Bihar megyei szcs.-okból és újoncokból alakuló (második) 141. hvzalj. 2. szd.-ánál. HL 48/49. 35/76., *más forrás szerint a 27. hvzalj. tartalékánál (később 144. hvzalj.)* ~ 7. *Bona,* 1988. 642–643.

Hadnagyok

Bém (Böhm) Mór. 1. No. 642. ~ 2. I. 29–30. ~ 3. kisz. h. ~ 4. - -. ~ 5. fmne. (lszd.) ~ 6. Részt vesz a második abrudbányai expedícióban. MOL HM ált. 1849:22 042. Nagyváradon. FN No. 11. ~ 7. - -

Bencze György. 1. No. 643. ~ 2. I. 29–30. ~ 3. 1848 előtt királyi táblai jegyző, 1848. XII. ht. hallg. ~ 4. - -. ~ 5. fme. ~ 6. Szegeden. FN No. 8. *1849. VIII. a 141. hvzalj., VIII. 10. a 47. hvzalj. szds.-a. 1867–68. ügyvéd, Pest és Bars megye tiszti ügyésze, meghalt 1889-ben Vácott, 64 éves korában.* ~ 7. - -

Böszörményi Gyula. 1. No. 590. ~ 2. I. 27–28. ~ 3. *Szül. 1826 körül Tiszavárkonyban (Heves megye).* ~ 3. hvzalj. tizedes. ~ 4. - -. ~ 5. fme. ~ 6. 1849. VI. 2. fhdgy. DN No. 2. *1851 földbirtokos otthon, dec. 9. nyolc napi elzárásra ítélik.* ~ 7. - -

Csillag János (a felterjesztett tiszti névsorban tévesen András). 1. No. 693. ~ 2. II. 1–2. ~ 3. Szül. 1814. Monó (Szolnok megye), református, nős, 12 évig őrm. a 37. gye.-ben, *majd uradalmi gazdatiszt.* 1848 nyarán nőr. fhdgy., ősztől részt vesz az erdélyi harcokban, a XI. 1-jei zsibói és a XII. 25-i kolozsvári ütközetben, *1849. III. 20. hdgy. a 16. hvzalj.-ban, de állását nem foglalja el.* ~ 4. - -. ~ 5. fme. ~ 6. 1849. V–VI. fhdgy., VII. 25. Marzsó Imre és Cserey Ignác ezr. Nagyváradról szds.-i kinevezésre terjesztik fel a (második) 141. hvzalj.-hoz. MOL HM Ált. 163. d. d. sz. ~ 7. - -

Egyházi Bálint. 1. No. 281. ~ 2. I. 19. ~ 3. *Szül. 1812. körül, Pozsony vármegyei hivatalnok,* 1849. I. 19. kv., I. 26. őrm. ~ 4. - -. ~ 5. fme. ~ 6. Abrudbányánál megsebesül, utána Jószáshelyen tartózkodik. PN No. 7–8. Nagyváradon kórházban. FN No. 12. *Világosnál fhdgy., 1849 után árvaszéki hivatalnok, meghalt 1886. Pozsony (?)* ~ 7. - -

Gergelyi Ferenc. 1. No. 129. ~ 2. I. 15. ~ 3. tiz., I. 30. őrm. ~ 4. - -. ~ 5. fme. ~ 6. 2. szd. hdgy.-a, 1849. V. 19. Abrudbányánál golyó által megsebesül. MOL HM Ált. 163. d. júl. 6. d. sz. V. 21. Jószáshelyen két havi szabadságot kap. PN No. 5–6. VII. 6. Szeged, kéri Vetter Antal altbgy.-tól valame-

lyik hvzalj.-hoz kinevesét. MOL HM Ált. 163. d. d. sz. Fóton (Pest megye) FN No. 14. ~ 7. - -

Kendelényi István. 1. No. 235. ~ 2. I. 18. ~ 3. őrm. ~ 4. iroda. ~ 5. fme. ~ 6. 1849. V. 27. Kristyór. PN No. 27. Szegeden. FN No. 7. ~7. - -

Kék István. 1. No. 4. ~ 2. I. 12. ~ 3. ügyvéd, őrm. ~ 4. iroda. ~ 5. fme. ~ 6. Vaskohn. FN No. 10. *Elképzelhető, hogy azonos azzal a Kék Istvánnal, aki Esztergom megye ügyészeként 1894-ben Balassagyarmaton halt meg 65 éves korában.* ~ 7. - -

Kossuth András (Endre). 1. No. 258. ~ 2. I. 19. ~ 3. *Szül. 1830. Sárospatak (Zemplén megye), diák, 1848. VI. önk. a 9. hvzalj.-ban, VIII. végén Fehértemplomnál megsebesül,* 1849. I. 19. őrm. a Hatvani-szcs.-ban, II. 10. hdgy. ~ 4. - -. 5. fme. ~ 6. Nagyváradon. FN No. 9. *1852. a 34. gye. közvitéze.* ~ 7. - -

Köller (Köhler) József. 1. No. 128. ~ 2. I. 15. ~ 3. *tiz. a 33. gye.-ben.* ~ 4. - -. ~ 5. fnt., *III. 18. a 16. hvzalj. szds.-a.* ~ 6. - -. ~ 7. *Bona,* 1988. 341–342.

Lőrinczi Imre. 1. No. 187. ~ 2. I. 24–26. ~ 3. nőr. hdgy. ~ 4. - -. ~ 5. fme. ~ 6. Vaskohn. FN No. 15. 1867. törvényszéki bíró Bihar megyében(?) ~ 7. - -

Margó Dénes. 1. No. 259. ~ 2. I. 19. ~ 3. őrm., II. 20. hdgy. ~ 4. - -. ~ 5. fme. ~ 6. 1849. VI. 3. DN No. 3. ~ 7. - -

Románffy János. 1. No. 547. ~ 2. I. 26–27. ~ 3. kv., SZA No. 40. hdgy. ~ 4. - -. ~ 5. fnt. ~ 1849. V. 6. fhdgy.-i rangban kéri áttételét a sorkatonasághoz, a HM kérelmét elutasítja. MOL HM Ált. 1849:13 020. ~ 7. - -

Sas Rezső. 1. No. 758. ~ 2. II. 6. ~ 3. őrm. ~ 4. iroda, titkár. ~ 5. fme. ~ 6. 1849. III. közepétől Csutak Kálmán őrgy. titkára, V. 10. Kossuthhoz küldött futárként Debrecenbe érkezik, V. 12. visszaindul Abrudbányára (valószínűleg ő vitte Kossuth V. 11-én kelt, a hadműveletek folytatását szorgalmazó utasítását). HL 48–49. 28/409. és MOL Számvevőség 2. d. V. 12. reggeli jelentés. Futár. FN No. 13. ~ 7. - -

Vári József. 1. No. 653. ~ 2. I. 30. – II. 1. ~ 3. nőr. hdgy., majd a Rákóczi-szcs. tisztje. ~ 4. - -. ~ 5. fmne. (lszd.). ~ 6. 1849. V. 24. fhdgy. PN No. 25. ~ 7. - -

Veisz Antal. 1. No. 3. ~ 2. I. 12. ~ 3. őrm. ~ 4. - -. ~ 5. fme. ~ 6. 1849. V. 20. Debrecenbe érkezik. MOL Számvevőség 2. d. V. 20. reggeli jelentés. ~ 7. - -

1849 áprilisa után kinevezettek

Bornemissza Jónás. 1. No. 280. ~ 2. I. 19. ~ 3. kv. ~ 4. lszd. ~ 5. fnt. ~ 6. 1849. V. 21. hdgy., Hatvani őt küldi futárként Kun István fhdgy. után, Inczédy alezr. jelentésének visszatartása végett. Visszatérése után Inczédy hadbíróság elé állítja. (MOL HM Ált. 1849: 22 042.) ~ 7. - -

Péterfi György. 1. - -. ~ 2. - -. ~ 3. - -. ~ 4. - -. ~ 5. fnt. ~ 6. 1849. VI. 2. hdgy. DN No. 4. ~ 7. - -

Simig (Sümegh) Lajos. 1. No. 136. ~ 2. I. 15. ~ 3. kv., II. 16. tiz. ~ 4. 1. szd. ~ 5. fnt. ~ 6. 1849. V. 21. Jószáshely, őrm. PN No. 9. hdgy. Nagyváradon. FN No. 16. *Világos után Komáromba menekül, 1849. IX. 5. beosztják a 48. hvzalj.-ba. Szinnyei József:* Komárom 1848–49-ben. (Naplójegyzetek). Bp., 1887. 323. *1867–68-ban a Szabolcs és Heves megyei hve. tagja, uradalmi kasznár az egri káptalan birtokán.* ~ 7. - -

Zöldi Samu. 1. No. 6. ~ 2. II. 12. ~ 3. tiz. ~ 4. 2. szd. ~ 5. fnt. ~ 6. 1849. V. 21. Jószáshely, őrm. PN No. 2. és 4. hdgy. Nagyváradon. FN No. 17. ~ 7. - -

A szabadcsapat törzséhez tartozó egyéb személyek

Bíró Ferenc. 1. - -. ~ 2. II. 5. SZA No. 8. ~ 3. - -. ~ 4. ideiglenes főorvos. ~ 5. fmne. Hatvani 1849. III. 25. felterjeszti, de a HM a megerősítéshez kéri Bíró okleveleit. MOL HM Ált. 1849:7893. ~ 7. *Zétény* 99.

Molnár István. 1. No. 237. ~ 2. I. 18. ~ 3. őrm., II. 2. hdgy. ~ 4. számvevő. ~ 5. fnt. ~ 6. 1849. IV. 20. előtt saját kérésére áthelyezik a sorgyalogsághoz. MOL HM Ált. 1849:11 799. *1867–68-ban és 1890-ben(?) a budapesti hve. tagja.* ~ 7. –

Papp Mihály. 1. - -. ~ 2. II. 26. SZA No. 30. ~ 3. állatorvos. ~ 4. segédorvos. ~ 5. fmne. (ld. *Bíró Ferencnél).* ~ 6. - -. ~ 7. *Zétény* 185.

Szekeres László. 1. - -. ~ 2. - -. ~ 3. Temes megyei esküdt. ~ 4. számvevő, hdgy. ~ 5. fmne. Hatvani IV. 20-án felterjeszti, a HM V. 6-án megerősíti. MOL HM Ált. 1849:11 799. ~ 6. 1849. V. 23. Kristyór. PN No. 20. *(Kinevezése a Közlönyben Szekeres Sándor néven jelenik meg. V. 9-én a HM Szekeres Sándort nevezi ki a szatmári rokkantak háza számvevő hdgy.-ává).* ~ 7. - -

Alberger József No. 232., ÁJ 57.
Alföldi Károly No. 337., I. 21. kv., II. 27. tiz.
Almási Zsigmond No. 663. I. 30. kv., II. 20. tiz.
Andrássi Sándor No. 446. I. 24. kv., II. 2. tiz., II. 18. őrm., DN 6.
Antal József No. 291. I. 19. kv.
Antal József No. 759. II. 20. kv.
Argillán (Argyillán) László No. 55., ÁJ 62.
Aszalós György No. 619., DN 39.
Aszalós István No. 490., DN 137.
Aszalós János No. 348., DN 105.

Back Sándor No. 61., I. 14. kv.
Back Sándor No. 421., I. 24. kv.
Bagdi János No. 250., I. 19. kv., DN 138?
Bagdi János No. 483., I. 24. kv., DN 138?
Bagdi József No. 452., DN 58. tiszti küldönc
Bagdi Miklós No. 238.
Bakó Sándor No. 154.
Balassa Lajos No. 97., I. 14. kv., II. 18. tiz.
Balaton József DN 64.
Balázs Benedek No. 624.
Balogh András No. 266.
Balogh Ferenc No. 734.
Balog Imre No. 671.
Balogh István No. 377., DN 133.
Balog János No. 636., I. 29. kv.
Balog János No. 760., II. 9. kv.
Balog József No. 415., Dn 81 kórházban
Balog Lukács No. 434.
Balog Péter No. 425., I. 24. kv., II. 10. tiz., RD 75., Dn 15. kórházban
Balog Sándor No. 486.
Balogh Sándor No. 659. I. 30. tiz., II. 20. őrm., PN 19. 6. szd. őrm.
Balozs György DN 130.
Bandár István No. 91.
Baráth Imre ÁJ 2. őrm.
Baráth Sándor No. 707.
Barázda János No. 23.
Barbócz Ferenc No. 202.

Barnucz Döme No. 539.
Bartha István No. 611.
Barta (Bartha) János No. 387., DN 132.
Bartha Mihály No. 768.
Bartók László No. 504.
Bálint László No. 797.
Bányai István No. 198.
Bányai János No. 108., ÁJ 29.
Báthori István No. 585.
Beke János No. 420., I. 23. kv., II. 19. tiz., DN 10. kórházban
Belényi Dániel No. 392.
Bencze György No. 60.
Bencze György No. 643.
Bende Ferenc No. 210.
Benedek Sándor No. 697.
Benki József No. 545., RD 38? (Benke)
Benkhardt Vilmos No. 67., I. 14. tiz.
Berczi Imre No. 95., I. 14. tiz.
Bereczky Ferenc No. 520., ÁJ 21.
Bereczky István No. 72., I. 14. kv.
Bereczky István No. 791., II. 15. kv.
Bessenyei János No. 338., I. 21. kv., II. 2. tiz.
Bessenyei János No. 798., II. 20. kv.
Bessenyei József No. 163.
Bém (Böhm) Mór No. 642.
Bérczi József No. 256.
Béres György No. 21.
Béres János No. 731.
Béró Ferdinánd No. 484.
Birizdó János No. 755.
Bíró Ferenc SZA 8.
Bíró János No. 38., I. 12. tiz.
Bischotka István No. 165.
Bischotka Miklós No. 464.
Bodai Gábor No. 139., I. 15. kv., II. 16. tiz., ÁJ 5.
Bodnár András No. 570/. DN 50.
Bodnár Ferenc No. 202.
Bodnár István DN 67.
Bodó Ferenc No. 676.
Bogdán József NO. 645.
Bogdán Sándor No. 121., ÁJ 20.
Boglári Gyula No. 37., I. 12. tiz.
Bognár István No. 386.
Bojtsi Endre No. 2.
Bokor András No. 534.
Bóna István No. 488.
Bondás István No. 433.
Borbély Bálint No. 705.
Borbély Mihály No. 180., I. 18. kv., ÁJ 10. tiz.
Bornemissza Jónás No. 280.
Borók István No. 521., DN 28.
Boross József No. 320., I. 21. kv., DN 104?
Boross József No. 356., I. 22. kv., DN 104?
Borsos József No. 529.
Botos Gábor No. 423., DN 96.
Böhm Mór ld. Bém No. 642.
Böszörményi Gyula No. 590.
Böszörményi Károly No. 162.
Budai Sándor No. 458.
Bujdosó Károly No. 586.
Bujdosó Mihály No. 204.
Buzás József No. 441.

Csaba István No. 370.
Csabay János No. 151.
Csala Imre No. 176.
Csapó József No. 451., DN 116.
Csata Lajos No. 324.
Csatári József No. 220.
Csató Sámuel No. 137., I. 15. kv., II. 16. tiz.
Csató Sándor No. 227., I. 18. kv., DN 5. őrm. vagy DN 82.
Csató Sándor No. 773., II. 10. kv., DN 5. őrm. vagy DN 82.
Csák István No. 335.
Csákó István No. 592.
Csákó Péter No. 601.
Cseh János No. 788., RD 61., ÁJ 24.
Cseke János No. 369.
Csengeri Béla No. 424., I. 24. kv., II. 20. tiz., DN 8. kór házban
Csengeri Mihály No. 748.
Csepcsányi Mór No. 505., I. 26. tiz., II. 5. őrm., ÁJ 3.
Csepcsányi Vince No. 5. I. 12. őrm.
Cseti Bálint No. 623., ÁJ 46.
Csékis ld. Cs. Kiss
Csifári Albert No. 401., kv., DN 13. tiz.
Csikós János No. 587.
Csillag János No. 693.
Csiszár János No. 312.
Csizmadia József No. 371., DN 66.
Csóka János No. 610.
Csokmai András No. 782.
Csokmai József No. 562., ÁJ 47.
Csoma Mihály No. 526., ÁJ 43.
Csopai Péter No. 559.
Csorbai Imre No. 502., I. 26. kv., II. 16. tiz.
Csorbai Péter No. 71.
Csornai Mihály No. 560.
Czakó János No. 395., I. 23. kv., DN 46?
Czakó János No. 428., I. 24. kv., DN 46?
Czigán Ignác No. 87.
Czirák József No. 608., RD 62.
Czirák (Czirják) Sándor No. 609., Rd 58., ÁJ 32.

Dande Bálint No. 394.
Dávid András No. 658., DN 139.
Dávid Ferenc No. 447., I. 24. kv., II. 14. tiz., DN 12.
Dávid Sámuel No. 522., RD 69.
Deák Imre No. 118., RD 1., ÁJ 37.
Debreczeni Lajos No. 510., I. 26. kv., II. 5. tiz.
Debreczeni Péter No. 509., I. 26. kv., II. 15. tiz.
Demjén Mihály No. 323., DN 92.
Déczi Gábor No. 615.
Diós István No. 234.
Diós József No. 721.
Dobos András No. 640.
Dombrádi László No. 246., DN 98. (Domrádi)
Dorogi Simon No. 196.
Dömsödy Ferenc No. 589.
Durkó Ferenc No. 380., I. 23. kv.
Durkó Ferenc No. 801., II. 20. kv.

Egyházi Bálint No. 281.
Elek István No. 352.
Elek Pál No. 334.
Eötvös ld. Ötvös
Erdőháti István No. 443., I. 24. kv.
Erdőháti István No. 784., II. 15. kv.
Eszényi (Eszenyi) Ferenc No. 525., DN 31.
Eszényi Imre No. 438., DN 49.

Facsar János No. 111.
Fajzi József No. 286.
Faragó János No. 455., DN 69.
Faragó Pál No. 684. Kismarjai lakos, 1849 május végén a város elöljárói kérik kiadását, mert sorshúzás útján a kiállítandó honvédek közé sorozandó. 1849. június 3-án Dömsödy Ferenc százados Nagyhalmágyról Kismarjára küldi. MOL Hodossy-ir. 7. d. d. sz. és 8. d. No. 1363.
Farkas András No. 763.
Farkas Endre No. 93.
Farkas Ferenc No. 500., I. 26. kv.
Farkas Ferenc No. 712., II. 2. kv., RD 93.
Farkas István No. 314., I. 21. kv., DN 21. (dobos) vagy 59.
Farkas István No. 689., II. 1. kv., DN 21. (dobos) vagy 59.
Farkas János No. 47., RD 42. vagy 86.
Farkas Mihály No. 78.
Fazekas Mihály No. 717.
Fehér György No. 245.
Fejér József ÁJ 39.
Fekete György No. 297.
Fekete István No. 277.
Fekete Lajos No. 727.
Fekete Sándor No. 627.
Felbek András No. 361.
Ferenczi József No. 780.
Ferenczi Lajos No. 638.
Fibik Ferenc No. 664., I. 30. kv., II. 20. tiz.
Figyesi János No. 604.
Flórencz János No. 492.
Fodor Gábor No. 239., I. 19. kv., DN 9. (kórházban) vagy 74.
Fodor Gábor No. 305., I. 19. kv., DN 9. (kórházban) vagy 74.
Fodor István No. 185., RD 36., ÁJ 53.
Fodor János No. 366.
Fodor Mihály No. 341., I. 22. kv., DN 18., tiz.
Fogarassy Endre No. 329.
Fogarassy János DN 61.
Fogarassy József DN 76.
Fonyad István No. 518.
Fonyad József No. 469.
Fóris István No. 416., DN 33.
Furcsa Márton No. 263.
Futaki Mihály No. 478., DN 117.
Fülep János No. 219.
Fülöp Mihály No. 634.
Fülöp Pál No. 46.
Für Ferenc No. 143.
Fütös András No. 644.

Galgóczi Mihály No. 205.
Galli Balázs ld. Gáli
Gábor Sámuel No. 738.
Gál István No. 304., I. 21. kv.
Gál István No. 553., I. 27. kv.
Gál István No. 753., II. 6. kv.
Gál (Gaál) János No. 242., ÁJ 56.
Gáli András No. 247.
Gáli (Galli) Balázs No. 247. Szerepi lakos, 1849 februárjában megszökik, március 10-én Hatvani kéri visszaküldését a község elöljáróitól. Március 17-én Nagy János szerepi főbíró közli Hatvanival, hogy Gáli közben Nagyrábén 210 váltóforintért beállt honvédnek, s hallomás szerint besorozás végett Nagyváradra kísértetett. MOL HM Vegyes 8. d. A Hatvani-szcs. ir.
Gáli Márton No. 241.
Gáspár István No. 569.
Gáspár József No. 107., DN 88.
Gebei Ferenc No. 248.
Gergely András No. 32., I. 12. kv.
Gergely András No. 673., II. 1. kv.
Gergelyi Ferenc No. 129.
Gombos József No. 463.
Gönczi Döme (Demeter) No. 119., ÁJ 17.
Gönczi Sándor No. 497., DN 100.
Görbe Sándor No. 411., DN 122.
Grezső József No. 177.
Grosz Gergely No. 14.
Gulyás György No. 77.
Gunda Ferenc No. 549.

Gyalog István No. 754.
Gyarmati (Gyarmaty) József No. 460., DN 90.
Gyöngyösi Péter No. 454.
Győrffy István No. 666.
Győri Péter No. 769.
Győri Sándor No. 672.

Hajdú Ferenc No. 178.
Hajdú László No. 141., I. 15. tiz., dobos
Hajdú László No. 397., I. 23. kv.
Hajdú Sándor No. 532.
Hajduk János No. 359., DN 119.
Halász Gergely No. 254.
Halász Mihály DN 55.
Halász Mózes No. 491.
Hallgató Pál No. 310., I. 21. kv., I. 28. tiz.
Halmi Miklós No. 19.
Harmati Farkas No. 682.
Harmati (Harmaty) Lajos No. 362., DN 118.
Hatházi Ferenc No. 716., II. 3. kv., II. 19. meghalt
Hatos Kálmán No. 507., I. 26. kv., II. 5. tiz., ÁJ 6.
Hegedüs Sándor No. 778.
Hegyi József No. 201.
Helbán Mihály ÁJ 57.
Hendre Miklós No. 357.
Hermann Gábor No. 271.
Hevesi Imre No. 396., I. 23. kv., II. 1. őrm., porkoláb, PN 17., a zarándi dandár porkolábja
Hidassy Elek No. 633.
Higyed Mihály No. 625.
Hollósi József No. 27.
Horog György No. 35.
Horog József No. 126.

Horváth István No. 605., RD 49.
Horváth Pál No. 630., I. 28. kv., II. 19. megszökik
Hőgye Ferenc No. 667. Kismarjai lakos, 1849 május végén a város elöljárói kérik kiadatását, mert a sorshúzás útján kiállítandó honvédek közé sorozandó. 1849. június 3-án Dömsödy Ferenc százados Nagyhalmágyról Kismarjára küldi. MOL Hodossy-ir. 7. d. d. sz. és 8. d. No. 1363.
Hubinszki István No. 156.
Husi Bálint No. 414., DN 124.
Husi (Husy) Mihály No. 405., DN 52.
Huszti Sándor No. 173.

Jablonowski Eduárd No. 652.
Jakab József No. 471., I. 24. kv., II. 8. tiz., DN 16.
Jakab Sándor No. 581., RD 99.
Janó János No. 695.
Jámbor István No. 723.
Jenei János No. 113.
Jónás András No. 70., RD 35. vagy 79.
Jónás György No. 641.
Jósa Gábor No. 62.
Józsa György No. 575.
Józsa Márton No. 376., DN 128.
Juhász István No. 221.
Juhász József No. 189., I. 18. kv., ÁJ 31?
Juhász József No. 544., I. 26. kv., ÁJ 31?
Juhász Márton No. 351., DN 129.
M. Juhász Pál No. 794.
Juhász Sándor No. 692.
Juhos József No. 739.
Jurcsa Márton No. 73.

Kacsárdy József No. 188.
Kalmár Sándor No. 86., RD 28. vagy 63.
Karap László No. 190.
Karasszon József No. 419., DN 37.
Karcza Imre No. 696.
Karsai Lajos No. 131., I. 15. kv., I. 25. tiz.
Katona István No. 573., RD 39., DN 109.
Katona János No. 147.
Katonka Péter No. 694., II. 1. kv., II. 19. meghalt.
Kádár György No. 68., I. 14. tiz.
Kána Simon ÁJ 22.
Kányássy József No. 159.
Kecskés István No. 209.
Kecskés Péter No. 618.
Kelemen István No. 44., I. 14. kv.
Kelemen István No. 495., I. 26. kv.
Kendelényi István No. 235.
Kendi Károly ÁJ 40.
Kenéz Béni No. 166.
Kenéz István No. 746., II. 6. kv.
Kenéz István No. 799., II. 20. kv.
Keniczky János No. 607.
Kentz Károly No. 606.
Kerekes István No. 52., DN 56.
Kerekes József No. 114.
Keresi Flóra No. 422. (Elképzelhető, hogy azonos Kőrösi Flórával).
Keresi Márton No. 429., RD 26. (Elképzelhető, hogy azonos Kőrössy Mártonnal).
Kertész János No. 614.
Kertyák Jakab No. 66.
Kék István No. 4.
Király István No. 249., I. 19. kv., DN 73?
Király István No. 303., I. 21. kv., DN 73?
Király Lajos No. 408., DN 111.
Kirtyán András No. 174.
Kiss András No. 384., I. 23. kv.
Kiss András No. 709., II. 2. kv.
Kiss Balázs No. 233.
Kiss Bálint No. 199., I. 18. kv., RD 84? DN 60.?
Kiss Bálint No. 436., I. 24. kv., RD 84.? DN 60.?
Kiss Gábor No. 711.
Kiss P. Gábor No. 431., DN 103.
Kiss Imre No. 22., I. 21. kv.
Kiss Imre No. 332., I. 21. kv.
Kiss István No. 740.
P. Kiss István No. 273.
Kiss János No. 290., RD 50. vagy 77.
B. Kiss János No. 741.
Kiss József No. 109., I. 14. kv.
Kiss József No. 353., I. 22. kv.
Kiss József No. 364., I. 22. kv.
Kiss László No. 656.
Kiss Márton No. 29.
Kiss Mihály No. 566.
Kiss Péter No. 255., I. 19. kv.
Kiss Péter No. 435., I. 24. kv.
Kiss Péter No. 565., I. 27., kv.
Kiss Samu No. 17.
Cs. Kiss Sándor No. 375., DN 135. (Csékis)
ifj. Kiss Sándor No. 538., I. 26. kv.
id. Kiss Sándor No. 542., I. 26. kv.
Kiss Sándor No. 708., II. 2. kv.
Kiss Sándor No. 743., II. 6. kv.
Kladek Károly No. 548.
Kocsis Ferenc No. 551., I. 27. kv.
Kocsis Ferenc No. 790., II. 15. kv.
Kocsis János No. 57., RD 48.
Kocsis Sándor No. 789., RD 5., ÁJ 55.
Kolonpár Lajos No. 385., DN 89. (Kolombár)
Komlóssy János No. 345.
Konrád József No. 33.
Kopányi Imre No. 597.
Korosi István No. 732.
Korpássi Tamás No. 771.
Kosonczy Mihály No. 406., RD 23. (Kosontzky), DN 45.
Kossuth András (Endre) No. *258.*
Kosztolányi József No. 153., ÁJ 44.
Kovács András No. 85.
Kovács György No. 13., I. 12. kv.
Kovács György No. 508., I. 26. kv., II. 5. tiz., ÁJ 13. (?)
Kovács Imre No. 226., I. 18. kv.
Kovács Imre No. 331., I. 21. kv.
Kovács Imre No. 516., I. 26. kv., II. 5. tiz., ÁJ 13.(?)
Kovács István No. 288., I. 19. kv., DN 83.?
Kovács István No. 410., I. 23. kv., DN 83.?
Kovács János No. 368., I. 28. kv., II. 10. tiz.
Kovács János No. 719., II. 4. kv.
Kovács József No. 54., I. 14. kv., RD 11.
Kovács József No. 127., I. 15. kv., I. 30. tiz.

Kovács Károly No. 766., DN 23.
ifj. Kovács Márton No. 426., I. 24. kv., DN 112.
id. Kovács Márton No. 429., I. 24. kv., DN 48.
Kovács Mihály No. 393., I. 23. kv.
Kovács Mihály No. 674., II. 1. kv.
Kovács Péter No. 65.
Kovács Sándor No. 321., I. 21. kv., RD 12.? DN 114.?
Kovács Sándor No. 655., I. 30. kv., RD 12.? DN 114.?
Kovács Sándor No. 702., II. 2. kv., RD 12.? DN 114.?
Kozák Gábor No. 155.
Köhler (Köller) József No. *128.*
Kőmíves János No. 69.
Kőrösi Flóra DN 95. (Elképzelhető, hogy azonos Keresi Flórával).
Kőrössy István No. 179.
Kőrössy Márton DN 47. (Elképzelhető, hogy azonos Keresi Mártonnal).
Krassa Károly No. 101.
Kun István No. 225., I. 18. kv.
Kun István No. *631.*
Kun Lajos No. 668.
Kun Mihály No. 660., I. 30. tiz., II. 20. őrm.
Kun Sándor No. 467.
Kurtán Sándor No. 148.
Kurucz János No. 79.

Laczinyák János No. 680.
Laczkó János No. 218.
Lada György No. 212.
Lada Sándor No. 800.
Lakatos Ferenc DN 41.
Lehellősi Sándor No. 472., I. 24. kv., II. 8. tiz., DN 17.
Lengyel Endre No. 282., I. 19. tiz., I. 28. őrm.
Létai Sándor No. 647., RD 78.
Lévay Bálint No. 208.
Lovas János No. 679.
Lovas Pál No. 322.
Lőricz (sic!) Lipót No. 94.
Lőrincz Mihály No. 557., ÁJ 42.
Lőrinczi (Lőrinczy) Imre No. *487.*
Lőrinczi Károly No. 474., DN 108.
Lukács Péter No. 476.

Macsinga József No. 313., DN 94.
Madoss Gergely No. 737.
Magyari István No. 28.
Magyari Sándor No. 231.
Major Gábor No. 448., I. 24. kv., II. 14. tiz., DN 14.
Majoros Sándor No. 781.
Majtán György DN 84.
Majtényi György No. 298.
Maka Lőrinc No. 31.
Makacsek János No. 11.
Makai Ferenc No. 616.
Makai Sándor No. 187., I. 18. kv.
Makai Sándor No. 774., II. 10. kv.
Maklári István No. 703.
Maksai Cézár No. 96.
Malomkay András No. 402., DN 24.
Margó Dénes No. 259.
Markus Sándor No. 612., ÁJ 51.
Marossányi János No. 635.
Maxim János No. 688.
Máté József No. 90., I. 14. kv.
Máté József No. 442., I. 24. kv.
Máté Sándor No. 558.
Medve György No. 706.
Menyhárt József No. 482.
Menyhárt Mihály No. 550.
Mester József No. 626., DN 99.
Mezei János No. 49.
Mező Zsigmond No. 628., ÁJ 49.
Mészáros János No. 480.
Mészáros József No. 9.
Mészáros Péter No. 223., I. 18. kv.
Mészáros Péter No. 749., II. 6. kv.
Micskei István No. 183., I. 18. kv., DN 72.?
Micskei István No. 462., I. 24. kv., DN 72.?
Mihályi Gábor No. 40.
Miklós Ferenc No. 561.
Mille János No. 267., I. 19. kv., ÁJ 12. tiz.?
Mille János No. 503., I. 26. kv., ÁJ 12. tiz.?
Mille Károly No. 260., I. 19. kv., DN 32.?
Mille Károly No. 412., I. 23. kv., DN 32.?
Mille Mihály No. 283., I. 19. kv., II. 1. tiz.
Mille Pál No. 450.
Miskolczy Mihály No. 757.
Mogyoróssy Gábor No. 7., I. 12. tiz.
Mohácsi Ádám No. 102.
Molnár Frigyes No. 517.
Molnár István No. 237.
Molnár István No. 582. I. 27. kv., ÁJ 41.
Molnár János No. 133., I. 15. kv., II. 25. tiz.
Molnár Károly No. 145., ÁJ 15.
Molnár Lajos No. 122., ÁJ 52.
Molnár Mihály No. 41., RD 18. vagy 71.
Molnár Miklós No. 776.
Molnár Sándor ÁJ 36.
Mosolygó Miklós No. 533.
Móré Ferenc No. 158.
Mótók Károly No. 770.
Muránszky János No. 138., I. 15. kv., II. 26. tiz.
Murguj Ferenc No. 88.

Nagy Bálint No. 123., I. 15. kv., ÁJ 54.?
Nagy Bálint No. 595., I. 28. kv., ÁJ 54.?
Nagy Bálint No. 691., II. 1. kv., ÁJ 54.?
Nagy Dienes No. 236., I. 18. tiz.
Nagy Ferenc No. 563., ÁJ 48.
Nagy Gábor No. 296., DN 75.
Nagy István No. 115., I. 15. kv.
Nagy István No. 274., I. 19. kv.
Nagy István No. 556., I. 27. kv.
Nagy István No. 632.
id. Nagy István No. 646., I. 29. kv.
Nagy János No. 160., I. 15. kv., DN 123.?
Nagy János No. 213., I. 18. kv., DN 123.?
Nagy János No. 326., I. 21. kv., DN 123.?
Nagy József No. 473., RD 94.
Nagy Károly No. 182.
Nagy Lukács No. 389.
Nagy Mihály No. 45., I. 14. kv., RD 46.?, DN 120.?

Nagy Mihály No. 103., I. 14. kv., RD 46.?, DN 120.?
F. Nagy Mihály No. 456., I. 24. kv., RD 46.?, DN 120.?
P. Nagy Mihály No. 530., I. 26. kv., RD 46.?, DN 120.?
Nagy Péter No. 26.
Nagy Sándor No. 192., I. 18. kv., RD 20. vagy 27., DN 53. vagy 97.
Nagy Sándor No. 240., I. 19. kv., RD 20. vagy 27., DN 53. vagy 97.
ifj. Nagy Sándor No. 536., I. 26. kv., RD 20. vagy 27., DN 53. vagy 97.
Nagy Zsigmond No. 117., RD 52.
Nemes Imre No. 169., I. 18. kv.
Nemes Imre No. 228., I. 18. kv.
Nemes János No. 322., I. 21. kv. DN 95.?
Nemes János No. 722., II. 4. kv., DN 95.?
Nemes Károly No. 197., ÁJ 33.
Nemes Péter No. 191.
Németh Lajos No. 761.
Németh Károly No. 125.
Nikita Mihály No. 50.

Nyéki Sándor No. 251.
Nyika János No. 583.
Nyika László No. 554.
Nyilas Ferenc No. 555.
Nyirádi Ignác No. 200.
Nyiri Gábor No. 206.
Nyiri István No. 25.
Nyiri Sándor No. 43.
Nyiri Vilmos

Oláh Ferenc No. 620.
Oláh István No. 704.
Oláh János No. 150.
Oláh Lajos No. 269., szerepi lakos, 1849 februárjában megszökik, március 10-én Hatvani kéri visszaküldését a község elöljáróitól. Március 17-én Nagy János szerepi főbíró közli Hatvanival, hogy Oláh Lajost, mivel „semmi elbocsátó levelet előmutatni nem tudott", már március 13-án vasra verve Váradpüspökibe kísérték. MOL HM Vegyes 8. d. A Hatvani-szcs. ir.
Oláh Sándor No. 261., I. 19. kv.
Oláh Sándor No. 449., I. 24. kv., II. 14. tiz.
Oláh Sándor No. 747., II. 6. kv.
Olbrik János No. 217.
Opra János No. 594.
Orbán András No. 327., DN 107.
Orbán István No. 124.
Orgován László No. 793.
Orniczki (Orniczky) József No. 579., DN 106.
Orosz István No. 144.
Oszvald (Osvald) Ferenc No. 172., I. 18. kv., DN 42.?
Oszwald (Osvald) Ferenc No. 479., I. 24. kv., DN 42.?

Ötvös (Eötvös) Antal No. 593., DN 38.

Pacher (Pakker) Károly No. 343., DN 127.
Panya Gábor No. 302.
Papp Ferenc No. 413., DN 34.
Papp Gábor No. 622.
Papp János No. 546.
Papp József No. 268., I. 19. kv., RD 32.?, DN 11. tiz.?
Papp József No. 400., I. 23. kv., II. 15. tiz., RD 32.?, DN 11.?
Papp László No. 662., I. 30. kv., II. 20. tiz.
Papp Mihály No. 134., I. 15. kv., II. 25. tiz.
Papp Mihály SZA 30.
Papp Sándor No. 105.
Parti Mihály No. 58.
Pater Sándor No. 494.
Patrian Szilárd No. 675.
Pál Ferenc No. 214.
Pásztor István No. 637.
Petrai Ferenc No. 293.
Petro András No. 365.
Pécsi Mihály No. 75.
Pénzes Mihály No. 417., DN 113.
Péter András No. 578.
Péter Ornuc ÁJ 50.
Péterfi György DN 4.
Péterffy József No. 591.
Piki József No. 714.
Pillich Ferenc No. 512., I. 26. kv., II. 5. tiz., DN 7. tiszteletbeli őrm.
Pintér István No. 224.
Pocsay István No. 468.
Pócsi Mihály ÁJ 19.
Podó Gábor No. 83.
Pogrányi Sándor No. 1.
Pokorny József No. 701.
Pollacsek Márton No. 229., I. 18. kv.
Pollácsek Márton No. 726., II. 4. kv.
Popovics Sándor No. 112.
Portshalmi Sándor No. 649.
Póti János No. 733.
Prekop Döme No. 330.
Prém Jakab No. 342., DN 19., Keresztnév nélkül, tiszteletbeli tiz.
Prudán János No. 278.
Puskás István No. 418., RD 83., DN 44.

Radványi Kálmán No. 398., I. 23. kv., DN 20. dobos
Raksi Mihály No. 120.
Ramócza Mihály No. 516.
Rábay András No. 230.
Rácz András No. 318., I. 21. kv.
Rácz István No. 318., I. 21. kv.
Rácz István No. 670., II. 1. kv.
Rácz János No. 718., II. 4. kv.
Rácz Mihály No. 759.
Rákosi József No. 523.
Regensperger Ferenc No. 506., I. 26. tiz., II. 5. őrm., ÁJ 4.
Renge Sándor No. 457., DN 102.
Resiga Áron DN 141.
Réb Márton No. 1161.
Ripp Márton No. 307.
Románffy János No. 547.
Rózsa György No. 104.
Rüff András No. 603.

Sajti András No. 216.
Salánki Ferenc No. 184., ÁJ 58.

Sallay Mihály No. 110.
Sarkadi József No. 146.
Sas József No. 253.
Sas Rezső No. 758.
Sághi István No. 541.
Sápi András No. 571.
Sárkány János No. 317.
Sárközi István No. 367.
Sárközi Mátyás No. 294.
Sárközi Sándor No. 379.
Semjén Mihály No. 344., DN 65.
Seprődi Sándor No. 382.
Serban Konstant No. 80.
Serdült Bálint No. 56.
Serdült József No. 710.
Serdült Márton No. 372., DN 86.
Serel János No. 629.
Seres András No. 53.
Seres István No. 724.
Simigh (Sümeg) Lajos No. 136.
Simon János No. 501., I. 26. kv., II. 16. tiz.
Simon Lénárt ÁJ 14.
Sipos Mátyás No. 363., I. 22. kv.
Solymos András No. 193.
Somi György No. 681.
Somi Imre No. 686.
Somi László No. 713.
Somogyi József No. 80.
Sümegh Id. Simig

Szabó András (Endre) No. 319., I. 21. kv., ÁJ 9. tiz.?
Szabó András (Endre) No. 511., I. 26. kv., II. 5. tiz., ÁJ 9.?
Szabó Bálint No. 18.
Szabó Ferenc No. 388., I. 23. kv., DN 80.?
Szabó Ferenc No. 552., I. 27. kv., DN 80.?
Szabó Gábor No. 461., RD 33., DN 71.
Szabó Gergely No. 10., I. 12. kv.
Szabó Gergely No. 325., I. 21. kv.
Szabó György No. 211., I. 18. kv., DN 78.?
Szabó György No. 306., I. 21. kv., DN 78.?
Szabó István No. 383., I. 23. kv., ÁJ 27.
Szabó István No. 513., I. 26. kv., II. 5. tiz.
Szabó István No. 588., I. 27. kv., ÁJ 27.
Szabó János No. 543.
Szabó József No. 8., I. 12. tiz.
Szabó József No. 167., I. 15. kv.
Szabó József No. 439., I. 24. kv.
Szabó József No. 527., I. 26. kv.
Szabó József No. 745., II. 6. kv.
Szabó József No. 762., II. 9. kv.
Szabó Lajos No. 195., I. 18. kv.
Szabó Lajos No. 308., I. 21. kv., I. 29. tiz., II. 10. őrm.
Szabó Lajos No. 338., I. 21. kv., II. 2. tiz.
Szabó Mihály No. 64., I. 14. kv., ÁJ 35.?
id. Szabó Mihály No. 73., I. 14. kv., ÁJ 35.?
Szabó Mihály No. 301., I. 21. kv., ÁJ 35.?
Szabó Mihály No. 568., I. 27. kv., ÁJ 35.?
Szabó Sándor No. 100., I. 14. kv., ÁJ 61.?
Szabó Sándor No. 669., II. 1. kv., ÁJ 61.?
Szabó Sándor No. 715., II. 2. kv., II. 15. tiz.
Szakács Mihály No. 470.
Szalai Sándor No. 514., I. 26. kv., II. 5. tiz., ÁJ 8.
Szász Ferenc No. 444.
Szász János No. 350., DN 131.
Szász Mihály No. 785.
Szászi István No. 63.
Szecse Gábor No. 779.
Szegedi Ferenc No. 299., I. 21. kv.
Szegedi Ferenc No. 724., II. 4. kv.
Szegedi István No. 15.
Szegedi János No. 106., RD 54.
Szegedi József No. 311., DN 58.
Szegedi Sándor No. 373., DN 134.
Szekeres István No. 576.
Szekeres János No. 275.
Szekeres László
Szerényi István No. 92., DN 85.
Szentes Lajos No. 264.
Szentmiklóssy Péter No. 149.
Székelly Ferenc ÁJ 45.
Szél Gergely No. 496.
Széles Ferenc No. 524., RD 40., ÁJ 28.
Széplaki József No. 272.
Szijjártó Antal No. 700.
Szilágyi Döme (Demeter) No. 354., DN 35.
Szilágyi Ferenc No. 164., I. 15. kv.
Szilágyi Ferenc No. 775., II. 10. kv. A két Szilágyi Ferenc egyike debreceni lakos volt. 1849 júniusában apja, id. Szilágyi Ferenc felvilágosítást kért a hadügyminisztériumtól arról, hogy fia életben van-e. A hadügyminisztérium 1849. június 25-én továbbította a kérdést Inczédy László alezr.-hez, aki július 7-én küldte meg Topler Károly szds. jelentését arról, hogy Szilágyi Ferenc életben van. MOL HM Ált. 1849:22 810. és 25 233.
Szilágyi Gábor No. 152., I. 15. kv.
Szilágyi Gábor No. 772., II. 10. kv.
Szilágyi János No. 596.
Szlováczky György No. 284., I. 19. kv., II. 1. tiz., ÁJ 12.
Szodorai Sándor No. 130., I. 15. tiz., I. 30. őrm., szül. 1825-ben Álmosdon, Bihar megyében, foglalkozása nevelő, 1848-ban nőr. hdgy., majd altiszt a 39. (Dom Miguel) gyalogezredben. 1849. június 10-én Hatvani hv. hdgy.-i kinevezésre ajánlja. MOL HM Ált. 1849:21 036.
Szolári József No. 142.
Szolnoki Pál No. 728.
Szőke Ferenc No. 285., I. 19. kv., DN 91.?
Szőke Ferenc No. 477., I. 24. kv., DN 91.?
Szőke Ferenc No. 756., II. 6. kv., DN 91.?
Szőke Sándor No. 391., RD 13.
Szöllősy (Szölősy) Ferenc No. 244., RD 99.
Szőnyi Sándor No. 391.
Szukáli János No. 24.
Szűcs Gábor No. 407., DN 43.
Szűcs József No. 287., I. 19. kv., DN 101. vagy 121.
Szűcs József No. 309., I. 21. kv., I. 28. tiz.
Szűcs József No. 465., I. 24. kv., DN 101. vagy 121.
Szűcs Miklós DN 142.

Takács András No. 543., DN 62.
Takács Ferenc No. 186.
Takács György No. 493.
Takács Imre No. 677., kismarjai lakos, 1849 május végén a város elöljárói kérik kiadatását, mert sorshúzás útján

a kiállítandó honvédek közé sorozandó. 1849. június 3-án Dömsödy Ferenc szds. Nagyhalmágyról Kismarjára küldi. MOL Hodossy-ir. 7. d. d. sz. és 8. d. No. 1363.

Takács István No. 427., DN 110.
Takács József No. 98., I. 14. kv., I. 18. tiz.
Takács József No. 432., I. 24. kv.
Takó István No. 374.
Tallódi István No. 20.
Tamás Gábor No. 257.
Tamás László ÁJ 23.
Tamás Mihály No. 764., DN 54.
Tar Lajos No. 99., I. 14. kv., I. 18. tiz.
Tarczali (Tarczaly) József No. 437., DN 36.
Tarcsi István No. 792.
Tarnóczi Miklós No. 540., ÁJ 59.
Tasi Gábor No. 81.
Tasi István No. 116.
Tatár Illés ÁJ 18.
Tegez János No. 528., ÁJ 25.
Telegdi Imre No. 346.
Telegdi János No. 51.
Tengei József No. 404.
Terge József No. 767., DN 51.
Ternyik János No. 262., I. 19. kv.
Ternyik János No. 300., I. 21. kv.
Téglási (Téglássy) János No. 76., DN 57.
Tiba Sándor No. 720.
Toczenpach József No. 243.
Tokai András No. 327.
Tolnai József No. 787.
Tolvaj István No. 481., DN 87.
Tomai András No. 157.
Tompa József No. 577.
Topler Károly No. 484.
Torma Imre No. 687.
Tóth Bálint No. 36. I. 12. kv.
Tóth Bálint No. 698., II. 2. kv. Az egyik Tóth Bálint kismarjai lakos. 1849 május végén a város elöljárói kérik kiadatását, mert a sorshúzás útján kiállítandó honvédek közé sorozandó. 1849. június 3-án Dömsödy Ferenc szds. Nagyhalmágyról Kismarjára küldi. MOL Hodossy-ir. 7. d. d. sz. és 8. d. No. 1363.
Tóth Ferenc No. 765., RD 22. vagy 100.
Tóth Gábor No. 580., I. 27. kv.
Tóth Gábor No. 678., II. 1. kv. Az egyik Tóth Gábor kismarjai lakos. 1849 május végén a város elöljárói kérik kiadatását, mert a sorshúzás útján kiállítandó honvédek közé sorozandó. 1849. június 3-án Dömsödy Ferenc szds. Nagyhalmágyról Kismarjára küldi. MOL Hodossy-ir. 7. d. d. sz. és 8. d. No. 1363.
Tóth Gergely No. 399., RD 96., DN 22.
Tóth István No. 403., I. 23. kv., DN 27.?
Tóth István No. 690., II. kv., DN 27.?
Tóth János No. 59., I. 14. kv., DN 40., tiszti küldönc?
Tóth János No. 289., I. 21. kv., DN 40., tiszti küldönc?
Tóth János No. 378., I. 22. kv., DN 40., tiszti küldönc?
Tóth János No. 598., I. 28. kv., DN 40., tiszti küldönc?
Tóth László No. 742., II. 6. kv.
Tóth László No. 796., II. 20. kv.
Tóth Mihály No. 171., I. 15. kv., DN 125. (K. Tóth Mihály) vagy ÁJ 34.
Tóth Mihály No. 574., I. 27. kv., DN 125. (K. Tóth Mihály) vagy ÁJ 34.
Tóth Sándor No. 12., I. 12. kv., DN 70.?
Tóth Sándor No. 42., I. 12. kv., DN 70.?
Tóth Sándor No. 390., I. 23. kv., DN 70.?
Tóth Sándor No. 751., II. 6. kv., DN 70.?
Tömlősi Tógyer ÁJ 16.
Törő Imre No. 617.
Török István No. 440.
Török János No. 355., DN 79.
Tőrös Ferenc No. 16.
Tréfa János No. 34.
Truffa Bálint No. 475.
Tuba Mihály No. 786., RD 10.
Turcsányi Mátyás No. 132., I. 15. kv., I. 25. tiz.
Tuszkai György No. 537.

Ujlaki Péter No. 648.
Ujvárosi Imre No. 777.
Ulicsnyi András No. 519.
Urbánszky Ferenc No. 215.

Vad Ferenc No. 657., DN 140.
Vadas Sándor No. 564., ÁJ 38.
Vagner Vilmos No. 279., I. 19. őrm., zászlótartó, PN 11. 1. szd.
Valdki István No. 347.
Valkó István No. 783.
Varga András No. 340., DN 26.
ifj. Varga András No. 349., DN 77.
Varga István No. 531., I. 26. kv.
Varga István No. 651., I. 29. kv.
Varga István No. 685.
Varga József No. 30., I. 12. kv.
Varga József No. 194., I. 18. kv.
Varga László No. 459.
Varga Sámuel No. 295., DN 126.
Vas Mihály No. 729.
Vágó Albert No. 170.
Vágó Sándor No. 140., I. 15. kv., II. 16. tiz.
Vári József No. 653.
Vedres János No. 409., DN 29., tiszti küldönc
Veisz Antal No.3.
Veress Mihály No. 750., RD 92.
Veréb József No. 445.
Véber Lajos 135., I. 15. kv., I. 25. tiz.
Vég Sándor No. 736.
Végh Károly No. 39., I. 12. tiz.
Végsey Sándor No. 336.
Vékey Lajos No. 600.
Vékony István No. 358., I. 22. kv., DN 25.?
Vékony István No. 613., I. 28. kv., DN 25.?
Vékony János No. 535.
Vida József No. 736., II. 4. kv., II. 27. meghalt
Vig Márton No. 381.
Vilmányi István No. 599.
Vincze János No. 744.
Vonga János No. 602.

Weisz Id. Veisz

Zakar Ferenc No. 654.
Zeffer György No. 203.
Zentek Antal No. 621.
Zillai György No. 83.

Zonk Ferenc No. 265.
Zöldi (Zöldy) Samu No. 6.
Zsidai Károly No. 222.
Zsoldos János No. 752.

A Hatvani-szabadcsapat tagjainak beállási sorszámai dátum szerinti bontásban

1-42.	I. 12.
43-105.	I. 14.
106-168.	I. 15.
169-237.	I. 18.
238-294.	I. 19.
295-339.	I. 21.
340-378.	I. 22.
379-420.	I. 23.
421-483.	I. 24.
484-546.	I. 26.
547-588.	I. 27.
589-630.	I. 28.
631-641.	I. 29.
642-665.	I. 30.
666-694.	II.1.
695-715.	II. 2.
716.	II. 3.
717-736.	II.4.
737-758.	II. 6.
759-771.	II. 9.
772-780.	II. 10.
781-794.	II. 14.
795-801.	II. 20.

VITA

BAK JÓZSEF

HOZZÁSZÓLÁS CSONKARÉTI KÁROLY AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA HADITENGERÉSZETÉNEK HADMŰVELETEI AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBAN. ÖSSZESÍTÉSEK, TÁBLÁZATOK CÍMŰ ÍRÁSÁHOZ (1992. 4. sz.)

A bevezető részhez

Meggyőződésem szerint tiszteletreméltónak kell tartani azt az éledező szaktörténészi tevékenységet, mely ma az egykori cs. és kir. haditengerészet (k. und k. Kriegsmarine) történetét kutatja, és történetéből legalábbis vázlatokat és részleteket igyekszik magyar nyelven meg is írni. A közös osztrák–magyar haditengerészet 1868 és 1918 közötti működése, fejlődése, harca, majd felosztása, számos egykori hajójának idegen zászló alatti második világháborús tevékenysége, sőt néhányuk egészen az 1960-as, illetve 1970-es évekig terjedő szereplése a magyar nyelvű hazai hadtörténelemírás egyik fehér foltjának számít.

A Szerző utal arra, hogy észlelése szerint az elmúlt évtizedekben a hazai hadtörténelmi kutatási és irodalmári munkából mintha teljesen kimaradt volna a Monarchia haditengerészetének története. Ebben a véleményében osztozom. A második világháború utáni időkben akár a napjainkig is kiadott, Magyarország történelmét illetve hadtörténelmét feldolgozó nagyobb terjedelmű írásművekben sok kisebb súlyú témakör rendkívül részletes és bőséges kidolgozása mellett az egykori haditengerészetünkről és tevékenységéről legfeljebb néhány mondat szerepel. Sajnos ezek a mondatok sem veszik figyelembe a történelmi tényeket, és a haditengerészeti technika, valamint történelem vonatkozásában rendkívül szakszerűtlen megfogalmazásúak.

A magam véleménye is az, hogy a magyar hadtörténelemírás részben mesterségesen előállított űrjeit végre – azonban kellő felkészültségű kutatások alapján – be kell tölteni. A cs. és kir. haditengerészet vonatkozásában már csak azért is, mivel egykori hadihajóin, kikötőiben, támaszpontjain, hajógyáraiban és egyéb szárazföldi létesítményeiben több tízezer magyar élte át tevékenyen történelmünk eseményeit. Az elmúlt évben más szakfolyóiratban megjelent két tanulmányban már érintettem az említett kívánalmakat.

Igaz, hogy itthon ma már kevés akár az elsődleges, akár a másodlagos forrás. Az egykori magyar résztvevők már régen elhunytak, esetlegesen hátrahagyott iratanyagaik, tárgygyűjteményeik szinte nyomtalanul veszendőbe mentek. Megfelelő tekintélyű és hatásfokú, állami szintű tudatos és széleskörű hagyomány- és forrásanyaggyűjtés, valamint feldolgozás pedig alig történt.

Ha az okokat kutatjuk, ezek között megtalálhatjuk azt a tényt, hogy az első világháború utáni Magyarország megszűnt tengerparttal és tengeri hadiflottával rendelkezni, de a második világháború után azt is, hogy az adott helyzetben a politikai vezetés indíttatásából nem rokonszenveztek a cs. és kir. haditengerészet történelmi szerepével, de egyes történelmi személyiségek a flottához kapcsolódó tevékenységének feltárásával sem.

Szerencsére ma a hazai forrásanyag szűkössége önmagában mégsem jelent nálunk sem áthághatatlan akadályt az osztrák–magyar haditengerészet történelmének kutatásában és írásában. Már a két világháború között, majd főleg a második világháború után külföldi hivatásos hadtörténészek, de „shiplover" körök is hatalmas kutató, gyűjtő- és rendszerező munkát végeztek akár főtémaként, akár csak érintőleg a Monarchia tengerészeti hadtörténelmének feltárására.

Tevékenységük eredményességét jól jelzi azoknak a nyugaton megjelent – főleg német, angol, olasz és francia nyelvű – szakkönyveknek, valamint szakfolyóiratokban szereplő tanulmányoknak a nagy száma, melyek kifejezetten az osztrák–magyar haditengerészet történelmével foglalkoznak, vagy ezt saját államuk tengerészeti hadtörténelmével összefüggésben tárgyalják, illetve érintik.

Mindennek következményeként, illetve eredményeként, ha ma valaki itthon megfelelő hatásfokkal és a történelmi hűségre törekedve foglalkozni kíván az osztrák–magyar haditengerészet történelmének kutatásával és írásával, előzetesen meg kell ismernie a világ erre vonatkozó szakirodalmát és jó néhány külföldi levéltári és múzeumi anyagot is. Ehhez viszont egyrészt angol, német, olasz és francia nyelvismeretből legalább olyan szinten kell állnia, hogy az ilyen nyelvű szövegeket – esetleg kisebb szótárhasználattal bár – de pontosan le tudja magának fordítani, és ismernie kell az ilyen nyelvű haditengerészeti szakkifejezések magyar értelmét is, másrészt megfelelő mozgási képességgel kell rendelkeznie külföldi levéltári és múzeumi anyagok helyszíni tanulmányozásához.

Sajnos a Szerző a Hadtörténelmi Közlemények 1992/4. számában megjelent írásában rendkívül sok a téves adat, továbbá az adathiány. A Szerző nem ismerteti tételeinél megállapításai és adatai konkrét forrását. Így nagyon nehéz lenne tévedései okát keresni.

Ugyan írása elején csak általában felhasználtként megemlít két művet – *H.H. Sokol* „Österreich–Ungarns Seekrieg 1914–1918" c. könyvét, valamint *sachsenfelsi Dietrich Richárd* „A cs. és kir. haditengerészet világháborús története és magyar hősi halottai" c. kéziratát – alapvető forrásként, azonban a valóságban az előbbiben semmi sem szerepel a Monarchia hadihajóinak a háború utáni felosztásáról és további sorsáról, míg a másik szerzője kézirata elkészítése idején még nem ismerhette a utóbbi negyvenegynéhány év kutatási és feltárási munkája alapján írt külföldi műveket. Így a Dietrich-kézirat megállapításai és adatai más forrásokkal való egyeztetés nélkül nem mindig fogadhatók el történelmi ténynek.

Véleményem szerint ha a jelen időben – akár csak vázlatok, epizódok, vagy tágabb részek formájában is – foglalkozni kívánunk a cs. és kir. haditengerészet történelmének magyar nyelvű megírásával, éppen a témakör csaknem teljes külföldi feldolgozottsága, de eddigi hazai fehér folt jellege folytán különösen ügyelnünk kell a téves megállapítások és adatok elkerülésére.

Jelen hozzászólásomban a téves megállapításokat és adatokat igyekszem korrigálni, illetve azokat az adatokat pótolni, melyekre nézve a táblázatokban ugyan szerepelnek rovatok, de ezek üresen maradtak. Az általam rögzített megállapításokra és adatokra nézve minden esetben megjelöltem eredetüket. Forrásaimként nemzetközileg elismert, a tengerészeti hadtörténelem területén hatalmas levéltári és egyéb kutató-feltáró-gyűjtő munkát végzett angol, amerikai, osztrák, német, olasz és francia szerzők műveit használtam fel.

Hozzászólásomban általában a Szerző írásában kialakított tagolást, sorrendet, a táblázatok rovatainak sorszámozását igyekszem követni, a tévedések és a valóság közvetlen szembeállíthatósága érdekében.

A Szerző által a SAIDA-osztályú cirkálóknál a hadihajóféleség megnevezésére alkalmazott *gyorscirkáló* kifejezés helyessége vitatható. Ugyanis a SAIDA, HELGOLAND és NOVARA semmivel sem voltak gyorsabbak, illetve maximális sebességük nem volt nagyobb, mint az azonos években épített más államok kiscirkálóié (azaz legfeljebb 15,2 cm-es ágyúkkal rendelkező cirkálóké), vagy az első világháború után kialakult szóhasználat szerinti könnyűcirkálóké.

Sőt például – a SAIDA-osztály hajóinak 27 csomó körüli maximális sebességével szemben – az 1914–1915-ben elkészült kiscirkálókból a brit ARETHUSA- és CAROLINE-osztály hajói 28,5, az ugyancsak brit CALLIOPE és CHAMPION 29,5, a német PILLAU- és GRAUDENZ-osztályú hajók 27,5–28, az olasz MARSALA pedig 27,6 csomó sebességgel tudtak haladni.[1]

A Szerző által alkalmazott gyorscirkáló kifejezés valószínűleg az osztrák szakirodalomban esetenként a SAIDA-osztály hajóinál fellelhető „Rapidkreuzer" hadihajóféleség megnevezés lefordításából ered. Más (német, angol, olasz, francia stb.) szakirodalomban azonban ezeknek a hajóknak gyorscirkálóvá minősítésével – mint nem reális képet adóval – nemigen találkozunk.

Téves az elsüllyedt H 5 és W4 tengeralattjárók britnek minősítése, ezek olaszok voltak. (Ez a tévedés az V. sz. táblázatban is megismétlődik.)

A közölt összesítő számok eleve problematikusak. Így – csak példaszerűen – a Szerző a cs. és kir. tengeralattjárók által hullámsírba küldött ellenséges egységek számát 131-ben határozta meg, azaz vélhetően egyszerűen összeadta a VI. és VII. sz. táblázatában felsorolt hajók számát. Ugyanekkor viszont nem vette figyelembe azt, hogy a VI. sz. táblázatában szerepeltetett hajók közül 3 db-ot a német tengeralattjárók

1 *R. Gardiner–n. J. M. Campbell–A. Fraccaroli–N. Friedman–A. V. Mach–A. Preston–R. L. Scheina–E. Sieche–A. Smigielski–j. Sturton–M. Twardowski–K. E. Westerlund:* Conway's All the World's Fighting Ships 1906–1921. London, 1985. (a továbbiakban: *Gardiner, stb.*) 55–57., 161., 263., 336. o.

süllyesztettek el, 13-at nem elsüllyesztettek, hanem zsákmányul ejtettek, egy hajó nem ellenséges, hanem semleges volt, a VII. sz. táblázatának hajói pedig azonosítatlanok maradtak.

A Szerző szerint az említett 131 elsüllyesztett hajóból 117 *szállítógőzös* volt. Ez is nyilvánvalóan téves szám, hiszen a VI. sz. táblázatában felsorolt hajó között 11 hadihajó, továbbá kereken 50 nem gőzgépes, hanem vitorlás hajó volt.[2] Így a *vélt 117 helyett ténylegesen legfeljebb 70-et lehetet volna szállítógőzösnek minősíteni.*

A I. és II. részhez, általános háttérmegvilágításként

A Szerző az osztrák–magyar hadihajókat közvetlen a háború utáni sorsuk szempontjából az alábbi főcsoportokba osztotta:

– *Lebontásra rendelt* egységek.

– A győztes államok *hajóhadaiba sorolható* egységek.

– Építés alatt álló, *szétbontásra* ítélt egységek.

Ismeretesen a kikötőkben lévő osztrák–magyar hadihajókat 1918. október 31-én és november 1-jén a délszláv személyzet vette uralma alá, majd az ezt követő napokban zömüket az északkelet-adriai kikötőkben partra szállt olaszok foglalták el, illetve délen a Cattarói-öbölben a franciák. A továbbiakban néhány, az olaszok elől menekülő délszláv személyzetű hajót az amerikai haditengerészet foglalt le erőszakkal, viszont Cattaróban a franciák még 1919 első felében sem erőltették mindegyik ellenőrzésük alá került hajóról a délszláv személyzet eltávolítását.

A győztesek közötti végleges szétosztást hosszas egyezkedés előzte meg. Egyes hajóknál a döntést befolyásolta az is, hogy 1919-ben illetve 1920 elején ténylegesen éppen kinek a birtokában volt a hajó. Nem egy esetben előfordult az is, hogy a hajót birtokában tartó állam a másik állam javára szóló döntést nem volt hajlandó figyelembe venni. Annak megfontolása pedig, hogy a neki ítélt hajóval mi történjék – akár hadihajóként, akár lefegyverezve polgári-kereskedelmi célú hajóként tovább üzemeljenek-e, vagy szétbontásra kerüljenek-e – a gyakorlatban az illető állam egyéni hatáskörébe csúszott át.

Az összes nagy hadihajó lebontása nem valamiféle francia-olasz vetélkedés, illetve súrlódás következménye volt. Ezekre a győztesek közül eleve csak a nagyhatalmak tarthattak igényt. Nekik viszont az elhasznált, hosszú ideig karbantartás nélkül maradt, korszerűnek már nem minősíthető sorhajók és páncélos cirkálók nem kellettek. Ami pedig a modern TEGETTHOFF és PRINZ EUGEN csatahajók lebontását illeti, itt előidézőnek elsődlegesen a háború után hamarosan megindult általános flottaleszerelési tárgyalásokat kell tekinteni. Az 1921. november 12-én Washingtonban összeült flottaleszerelési konferencia elfogadta az t az amerikai javaslatot, melyszerint az USA és Nagy-Britannia 500 000–500 000 t, Japán 300 000 t, Franciaország és Olaszország pedig 175 000–175 000 t összvízkiszorítású csatahajó állományt tarthat szolgálatban.[3] Ez annyit jelentett, hogy a meglévő és építés alatt álló csatahajóiból az USA-nak 13, Nagy-Britanniának 29, Japánnak 5, Franciaországnak 5, Olaszországnak pedig 4 egységet kellett a következő néhány év alatt szétbontania. Így teljesen értelmetlenné vált volna a két egykori osztrák–magyar csatahajó „hajóhadba sorolása" mind Olaszország, mind Franciaország részéről, hiszen ennek megtörténte esetén saját korszerű csatahajóikból kellett volna egy-egy további egységet szétbontaniok.

A Monarchia adriai hajógyáraiban építés alatt álló hadihajók készreépítése vagy szétbontása tekintetében a St. Germain-i békeszerződésben foglaltak ellenére ténylegesen a területet véglegesen birtok-

2 Szerző – ha átvette az Aichelburg-féle táblázatot (*W. Aichelburg:* Die Unterseeboote Österreich–Ungarns. Graz, 1981. 2. k. 489–492. o.) – valószínűleg elkerülhette figyelmét a hajónevek mellett írt „Dampfer" (gőzhajó), „Segelschiff" (vitorlás hajó), „Zerstörer" (romboló) stb. megjelölés.

3 *E. B. Potter–Ch.W. Nimitz–J. Rohwer:* Seemacht. Herrsching, 1982. 440., 452. o. Itt csak az ún. dreadnought jellegű csatahajókról van szó. Az első világháború korában már szokás volt megkülönböztetni a nagy páncélos hajókat egyrészt DREADNOUGHT jellegűekre, másrészt ez előttiekre. Ettől kezdve a szakirodalom nagy része az előbbieket csatahajóként (Battleship, Schlachtschiff) míg az utóbbiakat sorhajóként (ship of line, Linienschiff) említi. Szerző mindkét hadihajó kategóriát csatahajónak nevezi a korábbi gyakorlatnak megfelelően. A magam részéről az újabb hadihajóféleség megnevezést követem. Ismeretesen az 1906-ban elkészült angol DREADNOUGHT volt az első, melynek főtüzérsége 10 db 30,5 cm-es ágyúból tevődött össze öt páncélozott forgótoronyba építve, szemben az előzőekkel, melyek csak 4 db hasonló ágyúval rendelkeztek két páncélozott forgótoronyba beépítve.

ba vevő olaszok illetve jugoszlávok döntöttek. (L. a „II. ÉPÍTÉS ALATT ÁLLÓ, SZÉTBONTÁSRA ÍTÉLT ÚSZÓEGYSÉGEK..." c. alatti részhez fűzött konkrét megjegyzéseimet is.)

Így szerencsésebb lett volna – a ténylegesen történteket figyelembe véve – a hajókat a következő főcsoportokba besorolni:

– Az első világháború után a *győztes államok hajóhadaiba besorolt* továbbműködő egységek. (Államonként.)

– Közvetlen az első világháború után *megsemmisült, leszerelt és szétbontott* egységek. (Államonként.)

– Az építés alatt álló hajókból *készre épített,* a *győztes államok hajóhadaiba besorolt* egységek.

– Az építés alatt álló hajókból *szétbontott* egységek.

Az ilyen főcsoportokra bontással elkerülhetők lettek volna azok a zavarok, melyek a Szerző szerinti csoportosításnál jelentkeznek, hiszen jónéhány hajó tényleges sorsa eltér attól, amilyen sorcsoportba szerző beállította.

Jó néhány volt osztrák–magyar hadihajóról mind a mai napig nem lett hozzáférhető – még a közismert nemzetközi szakkutatók számára sem– olyan megbízható levéltári anyag, melynek alapján eldönthető lenne, hogy a győztes szövetséges és társult hatalmak bizottságai végül is miben egyeztek meg, illetve egyáltalán megegyeztek-e. Az egykori cs. és kir. haditengerészet történelméről a világon messze a legnagyobb dokumentációgyűjteménnyel rendelkező bécsi Kriegsarchiv a hajók első világháború utáni sorsáról nem birtokol semmilyen megbízható levéltási anyagot.[4] Román, jugoszláv, francia, olasz, angol, amerikai, görög és portugál levéltárakban talán lehetne minden bizottsági megegyezésről kellő dokumentációt találni, azonban ennek átfogó felkutatásához, vizsgálatához és nyilvánosságra hozásához eddig még nem jutott el senki.

Viszont a megegyezések teljes és pontos megismertségének hiányával szemben a hajók tényleges sorsát a külföldi szakirodalom – beleértve a tengerészeti évkönyveket is – feldolgozta és szinte már hézagmentesen rögzítette.

Az „I. A császári és királyi hajóhad úszóegységeinek elosztása 1919–1921-ben" c. alatti részhez

Tévedés, hogy Rossetti és Paolucci (és nem Paulicci)[5] *két* időzített aknát helyeztek el a VIRIBUS UNITIS alá. A valóság az, hogy csak *egyet,* ennek az *egynek* a robbanása süllyesztette el az osztrák–magyar csatahajót. Miután a két olasz tengerésztiszt elhagyta az S 1-et, az a kb. 500 méterre levő német tengeralattjáró állomás felé sodródott, ahol a rajta maradt másik időzített akna robbanása elsüllyesztette a német tengeralattjáró személyzet számára lakóhajóként szolgáló WIEN (7367 BRT) utasszállító hajót.[6]

Téves, vagy legalábbis pontatlan az a megállapítás, mely szerint a *„Padovában kötött fegyverszünet értelmében"* az olasz haditengerészet 5-én megszállta... stb.

Ezzel szemben a tény az, hogy miután IV. Károly rendelkezése alapján 1918. október 31-én megindult az osztrák–magyar hadihajók átadása a délszláv személyzet számára, és 24 órán belül szinte az egész flotta a horvát-szlovén és szerb nemzeti tanács uralma alá került, erről az olasz katonai vezetés már november

4 Jelen sorok írója és a bécsi Kriegsarchiv közötti levelezés keretében az utóbbi a 2865/O-KA/91 ikt. sz. levelében a következőket rögzítette: „Die Aktenbestände aus dem Bereich der k. u. k. Kriegsmarine sind im Kriegsarchiv auf den Zeitraum bis 1918 beschränkt." („A cs. és kir. haditengerészet területéről az iratanyagok a Kriegsarchivban az 1918-ig terjedő időszakra korlátozódnak.") Érdekes ebben a témában Aichelburg osztrák tengerészeti hadtörténész megjegyzése, mely szerint: „Eine offizielle Liste der Neuverteilung der Flotte erhielten die liquidierenden österreichischen Behörden nie. Nach langen Bemühungen gelang es 1921, zwei Exemplare von französischen Linienschiffsleutnant Danube und vom dem rumänischen Marineattaché Korvettenkapitän Steriupol zu erhalten. Beide Listen enthielten viele Fehler, und konnten nur der flüchtigen Information dienen." („A flotta újrafelosztásáról egy hivatalos listát az osztrák felszámoló hatóságok sohasem kaptak. Hosszas fáradozás után sikerült 1921-ben két példányt kapniok Danube francia sorhajóhadnagytól és a román tengerészeti attasétól, Steriupol korvettkapitánytól. Mindkét lista sok hibát tartalmazott, és csak egy hevenyészett információként szolgálhattak.") *W. Aichelburg:* i. m. l. k. 191 o. A két irat ma is megtalálható a bécsi *Kriegsarchivban* „PK XII-12 ex 1921" aktajelzettel.

5 *N. Morabito:* La Marina Italiana in guerra 1915–1918. Milano, 1933. 263. o.

6 *E. Tomicich:* Die Versenkung der VIRIBUS UNITIS. *Marine Gestern, Heute,* 1978/1, *Mistelbach.* 20. o.; *R. Rossetti:* Contro la VIRIBUS UNITIS. Roma, 1925. 42. stb. o.

1-jén értesült.[7] Az olaszok különösebb mértékben szövetségeseikkel sem konzultálva azonnal összeállítottak *kisebb hadihajócsoportokat, melyek november 2-tól fedélzetükön olasz katonákkal* útnak indultak a Monarchia kikötői felé. A partra szállt olasz egységek már november 3-án birtokukba vették a Pelagosa-sziget, Dulcigno, Trieszt és Parenzo kikötőit. Másnap – november 4-én – olasz kézre került Antivari, Abbazia, Monfalcone, Lussinpiccolo, Fiume, Zara és Rovigno, továbbá a Lissa-, Lagosta-, Curzola- és Meleda-sziget. November 5-én elfoglalták Polát, Umagot és Sebenicot. A hónap közepéig olasz ellenőrzés alá került az egész osztrák–magyar Adria-part Cattaro térségének kivételével,[8] mely utóbbi francia megszállás alá került. 1918 november közepétől a Spalato–Sebenico szakasz feletti főuralmat folyamatosan amerikai haderők vették át.

Tehát az olaszok haderők partraszállása – az időpontok figyelembe vételével – egyáltalán nem a padovai fegyverszüneti megállapodás értelmében történt, hanem egyszerűen megelőzte ezt, azzal a nyilvánvaló céllal, hogy az osztrák–magyar flotta ne kerülhessen délszláv kézbe.

A partra szállt olasz haderők mindenütt azonnal nekifogtak a hadihajók megszállásához és a hajókról a délszláv személyzet eltávolításához. Ez messziről sem ment konfliktusok nélkül, jó néhány hajón a délszláv személyzet ellenállt. (L. például a RADETZKY és ZRÍNYI esetét.)

A konfliktusok következményeként olyan nyílt ellenszenv alakult ki az olaszok és délszlávok között, mely ezután még évekig éreztette hatását. Így például a Spalatóban állomásozó PUGLIA olasz kiscirkálót 1920. július 11-én este jugoszláv fegyveresek támadták meg, és az összecsapások során a parancsnokát – Tomaso Gulli korvettkapitányt – megölték.[9]

Szemben az olaszokkal a Cattarót megszállt francia haderők parancsnoka több, mint fél éven át a volt osztrák–magyar hadihajók egy részét meghagyta jugoszláv befolyás alatt, és csak a felosztásról szóló egyezkedések előre haladtával váltotta át a hajók személyzetét kizárólag franciára.

Az évszám valósága szempontjából problematikus az a szövegrész, mely szerint olasz és francia legénység *1921-ben* vitte át olasz és francia kikötőkbe a volt osztrák–magyar hajókat. Ezzel szemben a tény az, hogy a hajók átvitele már *1919-ben* megkezdődött, és kevés kivétellel *1920-ban* befejeződött. Így például a TEGETTHOFF csatahajó, az ERZHERZOG FRANZ FERDINAND sorhajó, az ADMIRAL SPAUN kiscirkáló, a TÁTRA és CSEPEL rombolók, a 80 T, 81 T, 86 F, 92 F és 98 M torpedónaszádok, az U 5, U 21, U 28 és U 40 tengeralattjárók már 1919. március 25-én kifutottak Polából, és 26-án megérkeztek Velencébe, majd résztvettek az olasz győzelmi ünnepélyen.[10] A PRINZ EUGEN csatahajót 4 francia vontatóhajó vitte Toulonba, ahová 1920. szeptember 5-én érkezett be.[11]

7 „Devant cette situation, les Italiens manifestent la plus grande nervosité. Non seulement un grand État se dresse soudain en face d'eux, mais encore il risque d'acquérir immédiatément une flotte puissante et intacte. ...en dehors du concours de leurs alliés, qu'ils soupconnent de favoriser les aspirations nationales des Yougo-Slaves." (Értelemszerű magyar fordításban: „Ebben a helyzetben az olaszok igen nagy idegességet mutattak. Nem csak egy nagy állam tűnt föl hirtelen velük szemben, de még az a kockázat is, hogy azonnal megszerez egy hatalmas és érintetlen flottát. ... ráadásul szövetségeseik gyanúsíthatók voltak azzal, hogy rokonszenveznek a jugoszláv nacionalista törekvésekkel.") *A. Laurens:* Précis d'historie de la guerre navale 1914–1918. Paris, 1929. 267. o.

8 The Office of the Chief of Staff of the Royal Italian Navy, Historical Section: The Italian Navy in the World War 1915–1918. Roma, 1927. 1. sz. táblázat.

9 Az olasz beszámoló az eseményről így szól: „...la sera dell'18 luglio 1920, si verificarono gravi incidenti fra slavi e italiani. Nel corso dei torbidi, gli jugoslavi uccisero il comandante del PUGLIA, capitano di Corvetta Tomaso Gulli." („...1920. július 11-én súlyos incidensek valósultak meg szlávok és olaszok között. A zavargások folyamán a jugoszlávok megölték a PUGLIA parancsnokát, Tomaso Gulli korvettkapitányt.") *G. Giorgerini–A. Nani:* Gli incrociatori italiani 1861–1975. Roma, 259. o.

10 *W. Aichelburg:* i. m. l. k. 191. o.

11 *E Sieche–F. Prasky–G. Pawlik–F. F. Bilzer–L. Baumgartner–W. Aichelburg:* Die TEGETTHOFF–Klasse. Wien, 1979. 5. o.

Tévedés, hogy a 7. (ex VII.) torpedónaszádot Nagy-Britannia kapta volna meg lebontásra. Ezzel szemben a St. Germain-i békeszerződés parafálása után a győztes szövetséges és társult hatalmak megállapodásukban Olaszországnak ítélték. Az olasz vámőrség Trieszt támaszponttal 1926-ig őrnaszádként használta. Ezután bontották szét.[12]

Az ERZHERZOG KARL sorhajó sorsa pontosabban az volt, hogy bár a délszlávok 1919-ben egyidőre önhatalmúlag besorolták flottájukba, amikor Franciaországnak ítélték, Jugoszlávia kénytelen volt a hajót kiadni. Mialatt a francia haditengerészet a Adriától Toulon felé vontatta, Bizertánál megfeneklett. Végül 1921-ben ott helyben szétdarabolták ócskavasnak.[13]

Az ERZHERZOG FERDINAND MAX sorhajó 1919-ben átmenetileg szintén az „új" jugoszláv flotta tagja volt, de 1920-ban Jugoszláviának a hajóról le kellett mondania. Azonban téves, hogy Franciaországnak rendelték volna lebontásra, a valóság az, hogy Nagy-Britanniának ítélték. Az angolok a hajót szétbontásra eladták az olaszoknak.[14]

A DON JUAN D'AUSTRIA – 1904-től már csak lakóhulk – nem vontatás közben süllyedt el Pola előtt, hanem 1919-ben bent a polai kikötőben az őt rögzítő 30. sz. bójánál, miután előzőleg egy másik hajó nekiütközött.[15]

A KAISER FRANZ JOSEF I. eredetileg cirkálót – de 1918-ban már csak lefegyverzett, helyi főhadiszállásként alkalmazott hajót – ma már nem lehet ismeretlen okból elsüllyedtnek nyilvánítani. Elsüllyedéséről pontos leírások állnak rendelkezésre. 1918. október 31. után a Cattarói-öbölben horgonyzó hajóra délszláv lobogót vontak fel. Azonban hamarosan francia haderők vették birtokukba. 1919 elejétől a franciák folyamatosan az öbölparti erődből és raktárakból, valamint az itt horgonyzó volt osztrák–magyar hadihajókról nagy mennyiségű hadi- és egyéb anyagot rakodtak be a KAISER FRANZ JOSEF I.-re, nem törődve a biztonságos terhelési határral. A hajó rakományát hadizsákmányként Franciaországba akarták szállítani.

Néhány nappal tervezett elvontatása előtt 1919 októberében egy hirtelen támadt vihar a túlterhelt hajó horgonyláncait elszakította. Csak kis létszámú francia személyzettel ellátva tehetetlenül sodródott a hullámok között. Nyitva felejtett szénrakodó nyílásain és világítóablakain akadálytalanul ömlött be a víz, míg végül a hajó Punta d'Ostro előtt felborult, és elmerült a kb 45 méter mély vízben. Kiemelését 1922-ben eredménytelenül kísérelték meg. A jugoszláv Brodospas hajókiemelő vállalatnak 1965/66-ban sikerült a roncs egyes részeit kiemelni, más részei ma is a tenger fenekén nyugszanak.[16] Minthogy a KAISER FRANZ JOSEF I. elsüllyedésekor még nem volt végleges megállapodás a volt osztrák–magyar hadihajók felosztásáról, ezt nem lehet a „lebontásra rendelt egységek, Franciaország bontja le" csoportba besorolni.

A SCHARFSCHÜTZE rombolót nem Franciaországnak rendelték lebontásra, hanem 1920-ban Olaszországnak ítélték, ahol ezután szétbontották.[17]

A RADETZKY-t és ZRÍNYI-t nem lehet leegyszerűsítve a „lebontásra rendelt egységek, Olaszország bontja le" csoportba besorolni. A Monarchia fegyverletételekor Polában ezt a két hajót délszláv személyzet vette uralma alá. Az olaszok partraszállása után a délszláv személyzet nem volt hajlandó őket a két hajóra felengedni, hanem kifutottak, hogy Spalatóba meneküljenek. Spalatónál azonban az amerikai haditengerészet egységei némi huzavona után a RADETZKY-t és ZRÍNYI-t lefoglalták, saját személyzetükkel látták el, és a délszláv legénységet eltávolították. Az Ausztriával St. Germainben kötött békeszerződés hatálybalépése (1920. június 30.) után az Amerikai Egyesült Államok a két üzemképesen tartott hajót átadta az olaszoknak szétbontásra, akik 1921/22-ben szétdarabolták ócskavasnak.[18]

12 *F. F. Bilzer:* Die Torpedoboote der k. u. k. Kriegsmarine 1875–1918. Graz, 1984.; 128., 133. o.; *K. Gogg:* Österreichs Kriegsmarine 1848–1918. Salzburg, Stuttgart, 1974. 66. o.; *R. Greger:* Austro–Hungarian Warships of World War I. Shepperton, Surrey, 1976. 58. o.

13 *K. Gogg:* i. m. 44. o.; *R. Greger:* i. m. 21., 23. o.

14 *K. Gogg:* i. m. 45. o.; *R. Greger:* i. m. 21., 23. o.

15 *K. Gogg:* i. m. 43. o.

16 *R. Gardiner stb.:* i. m. 331. o.; *W. Aichelburg:* i. m. 1. k. 244. o.; *K. Gogg:* i. m. 48. o.

17 *R. Gardiner stb.:* i. m. 338. o.; *K. Gogg:* i. m. 64. o.

18 *R. Gardiner stb.:* i. m. 333. o.; *K. Gogg:* i. m. 45. o.; *R. Greger:* i. m. 23. o.

Az U 27 tengeralattjárót nem Franciaországnak rendelték lebontásra, hanem 1920-ban Olaszországnak ítélték, majd Fiumében került szétbontásra.[19]

A KRONPRINZESSIN ERZHERZOGIN STEPHANIE-t 1920-ban ugyan Olaszországnak ítélték, de aligha lebontási kötelezettséggel. Az olasz flottában egészen 1926-ig használták lakóhulkként, és műszaki állapotának gyors romlása miatt csak ezután bontották szét.[20]

A 3. (ex III.) torpedónaszádot 1920-ban Olaszországnak ítélték, de nem lebontásra. 1925-ig vámőrségi őrnaszádként működött Trieszt térségében. Szétbontására 1926-ban került sor.[21]

A 21. (ex STAR) torpedónaszádot 1920-ban nam Olaszországnak rendelték lebontásra, hanem Jugoszláviának ítélték, ahol D 1 jelzettel aknaszedőként szolgált egészen 1929-ig, ekkor leselejtezték.[22]

A 22. (ex KRÄHE), 24. (ex ELSTER) 29. (ex MARABU) és 32. (ex HABICHT) torpedónaszádokat Olaszországnak ítélték, de nem lebontásra. Az olasz vámőrség vette át ezeket, és 1925-ig őrnaszádként Trieszt körül üzemeltette. Elhasználódásuk után lebontásukra 1926-ban került sor.[23]

A „Különböző győztes államok hajóhadaiba sorolható egységek" c. fejezethez

Az U 22 tengeralattjárót sohasem sorolták be a francia flottába, hanem miután 1920-ban Franciaországnak ítélték, még abban az évben szétbontották.[24]

Az U 29 tengeralattjárót 1920-ban nem Franciaországnak ítélték, hanem Olaszországnak, ahol szétbontották.[25]

Az 1920-ban Franciaországnak ítélt DUKLA rombolót a francia flottába sorolásakor MATELOT LEBLANC-ra nevezték át.[26]

A ZENZON-t helyesen ZENSON-nak írják.[27]

A MIRAMAR-t nem lehet motoros jachtnak és hajóhadba sorolhatónak minősíteni. Ez egy 1871/72-ben épített gőzgépes-lapátkerekes hajó volt, és az olaszok 1920-ban szétbontották.[28]

Az ADRIA, ALPHA, GAMMA, FEUERSPEIER, CUSTOZA, ALBATROS, NAUTILUS, BELLONA, MINERVA és BÉTA hulkokat aligha lehet „hajóhadba sorolható" egységnek tekinteni. Ezek 35–65 éves – részben még fatestű – úszó raktár célját szolgáló leszerelt egykori hadihajók maradványai voltak az olasz birtokba került isztriai kikötőkben. Az olaszok közülük már 1920-ban hatot szétbontottak, a többi négyet még egy ideig szükségraktárként használták lebontásuk előtt.[29]

A SEORUL neve helyesen SBORUL.[30]

Az AURORA egykori csavaros gőzkorvett 1918-ban már csak raktárként használt hulk volt. A jugoszlávok átvétele után SKRADIN-ra nevezték át.[31]

A NIXIE-t helyesen NIXE-nek írják.[32]

A QUERNERO a jugoszláv haditengerészetben a LADA nevet kapta.[33]

A SCHWARZENBERG (ex LAUDON csavaros gőzfregatt) raktárként használt hulkját ugyan eredetileg Jugoszláviának ítélték, azonban az olaszok Sebenicóból egyszerűen átvontatták saját támaszpontjukra, és nem voltak hajlandók visszaszolgáltatni a jugoszlávoknak. Hosszas reklamációk után az olaszok a saját

19 *W. Aichelburg:* i. m. 2. k. 378. o.; *K. Gogg:* i. m. 73. o.
20 *R. Greger:* i. m. 137. o.; *K. Gogg:* i. m. 44. o.
21 *F. F. Bilzer:* Die Torpedoboote... stb. i. m. 132. o.; *K. Gogg:* i. m. 66. o.
22 *F. F. Bilzer:* Die Torpedoboote... stb. i. m. 67. o.
23 *F. F. Bilzer:* Die Torpedoboote... stb. i. m. 67. o.; *K. Gogg:* i. m. 62. o.; 63. o.
24 *W. Aichelburg:* i. m. 2. k. 373. o.; *K. Gogg:* i. m. 73. o.
25 *W. Aichelburg:* i. m. 2. k. 403. o.; *K. Gogg:* i. m. 73. o.
26 *F. F. Bilzer:* Die Torpedoschiffe und Zerstörer der k. u. k. Kriegsmarine 1867–1918. Graz, 1990. 338. o.
27 *G. Giorgerini–A. Nani:* i. m. 282. o.
28 *K. Gogg:* i. m. 40., 79. o.
29 *K. Gogg:* i. m. 43., 44., 47., 48., 51., 52., 57., 79. o.; *R. Greger:* i. m. 132., 135–138. o.
30 *N. Birdenau–D. Nicolaescu:* Contributii la istoria Marinei Romane. Bucuresti, 1979. 1. k. 324. o.
31 *R. Greger:* i. m. 135. o.
32 *H. H. Sokol:* Österreich–Ungarns Seekrieg 1914–18. Graz, 1967. 2. k. mell 83. o.
33 *M. Vego:* The Yugoslav Navy 1918–41. *Warship International,* 1982/4., Toledo, Ohio. 347. o.

kontingensükből a FRUNDSBERG (volt csavaros gőzfregatt) hulkját adták cserébe Jugoszláviának, ahol ezt ZLARIN, majd KRIVOSIJE néven használták úszó raktárként.[34]

A DONAU (egykor csavaros gőzkorvett) lakóhulkot a jugoszlávok SIBENIK-re, majd KRKA-ra nevezték át.[35]

A KAISER MAX (egykori páncélos fregatt) lakóhulk nevét a jugoszlávok TIVAT-ra változtatták.[36]

A VULKAN (ex PRINZ EUGEN kazamatapáncélos) műhelyhulkot sohasem sorolták be a jugoszláv hajóhadba. Ugyan eredetileg Jugoszláviának ítélték, de az olaszok elvontatták Sebenicóból saját támaszpontjukra, majd szétbontották. Helyette nem adtak semmit a jugoszlávoknak.[37]

A LOLIGO sorsa nem ismeretlen. Ezt a kis – eredetileg tudományos kutatási célra épített – tengeralattjárót ténylegesen sohasem használták fel katonai célra. A háború után ócskavasnak vágták szét.[38]

Az 1918 után ismeretlen sorsúak jelzett hadihajók között a STÖR és LACHS őrnaszád, a PM 1 és PM 2 páncélos naszád külön-külön felsorolása téves. Ugyanis a STÖR (ex f) nem más, mint a PM 1, a LACHS (ex h) pedig azonos a PM 2-vel. A STÖR és LACHS átnevezése PM 1-re illetve PM 2-re 1917-ben történt, amikor ezeket a Dunáról vasúton szállították át az Adriára, és az ún. Laguna Flottillába sorolták be.[39] 1918. augusztus 1-jén még ott voltak.[40] K. Gogg szerint ezután újra visszaszállították a Dunára, de ezt más forrás nem erősítette meg.[41]

A két naszádot nem szabad összetéveszteni a STÖR II. (ex p) és LACHS II. (ex q) őrnaszáddal, melyek a háború után visszakerülhettek Ausztria illetve Magyarország birtokába.[42]

A Szombathy-tervezésű, hivatalosan GLEITBOOT I.-nek nevezett siklónaszádot téves két helyen szerepeltetni, *egyszer „Nr. 1. sikócsónakként" ismeretlen sorsúnak* minősítve, *másodszor „6,7 tonnás Sombathy-típusú I. tengralattjáró-vadászként" építés alatt* állónak. (a II. cím alatt). A valóságban a két tétel egy azonos naszádot fed. Ez a háború végén már kész volt, és 1918 novemberben a Polát elfoglaló olaszok kezébe került.[43]

A Müller–Thomamühl-tervezésű „siklócsónak" hivatalos megnevezése VERSUCHSGLEITBOOT (kísérleti siklónaszád) volt Sorsa nem ismeretlen, 1916-ban leselejtezték, majd 1917-ben lebontották.[44]

A „II. Építés alatt álló szétbontásra ítélt úszóegységek 1918 októberében" c. alatti részhez

Ennek a résznek a címe szórendje tekintetében eleve problematikus, 1918 októberében ugyanis még senki nem ítélkezett arról, hogy a Monarchia építés alatt álló hadihajóit szét kell bontani. Így a cím helyesen nyilván így értendő: „Az 1918 októberében építés alatt álló és később szétbontásra ítélt úszóegységek".

A Monarchia építés alatt álló hadihajóinak szétbontási kötelezettségéről az 1919 szeptember 10-én keltezett és 1920. június 30-án hatályba lépett St. Germainben kötött békeszerződés 138. cikkelye rendelkezett a következők szerint: „Minden hadihajót, beleértve a tengeralattjárókat, melyek jelenleg Ausztriához tartozó, vagy korábban az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozott kikötőkben építés alatt állnak, le kell bontani."[45]

Egyébként a Monarchia tengerparti részeit – ahol a hadihajók építés alatt álltak – már 1918 novemberében birtokba vevő olaszok, illetve délszlávok sem ekkor, sem később egy pillanatig sem vették ko-

34 *R. Greger:* i. m. 137., 138. o.; *K. Gogg:* i. m. 47. o.
35 *R. Greger:* i. m. 136. o.; *K. Gogg:* i. m. 47. o.
36 *R. Greger:* i. m. 137 o.; *K. Gogg:* i. m. 43. o.
37 *R. Greger:* i. m. 110. o.; *K. Gogg:* i. m. 44. o.
38 *W. Aichelburg:* i. m. 1. k. 124., 125. o.
39 *K. Gogg:* i. m. 53. o.; *R. Greger:* i. m. 106. o.
40 *H. H. Sokol:* i. m. 2. k. mell. 101. o.
41 *K. Gogg:* i. m. 53. o.
42 *K. Gogg:* i. m. 54. o.; *R. Greger:* i. m. 146 o.
43 *R. Greger:* i. m. 65. o.; *F. F. Bilzer:* Die Torpedoboote... stb. i. m. 148. o.; *R. Gardiner stb.:* i. m. 345. o.
44 *F. F. Bilzer:* Die Torpedoboote... stb. i. m. 144. o.: *R. Greger:* i. m. 65. o.: *R. Gardiner stb.:* i. m. 345. o.
45 A békeszerződés 138. cikkelyének eredeti német nyelvű szövege a következő: „Alle Kriegsschiffe, einschliesslich der Unterseeboote, die sich gegenwärtig in den Häfen, die zu Österreich gehören, oder vormals zur österreichisch–ungarischen Monarchie gehört haben, im Bau befinden, werden abgebrochen." *(E. Hofmannsthal:* Die deutsche und österreichische Friedensvertrag. Wien, Prag, Leipzig, 1920. 159. o.

molyan a szétbontási kötelezettséget. Már csak azért sem, mivel felfogásuk szerint a St. Germainben kötött békeszerződés nem reájuk – a győztesekre –, hanem Ausztriára rótt kötelezettségeket, beleértve az építés alatt álló hadihajók szétbontását is.

Úgy tűnik, mintha a békeszerződés szövegezői és aláírói figyelmen kívül hagyták volna azt a tényt, hogy a parafálás, de méginkább a hatályba lépés idejében Ausztriának már rég nem volt módja az adriai hajógyárakban építés alatt álló hadihajókat szétbontani, illetve arra intézkedni.

Következményként, csak példaszerűen említve, Olaszország 1920-ban befejezte az MT 130, MT 131 és MT 132 építését, és ezeket ALBONA, LAURANA és ROVIGNO néven aknarakó hajóként a saját hadiflottájában helyezte szolgálatba. Ugyanez történt a T 160 és T 161 haditengerészeti vontatóval PIRANO és PARENZO névre átkeresztelve. Jugoszlávia többször megszakított munkálatok után 1931-ben készült el a Kraljevica-i (Porto Ré-i) hajógyárban az MT 133, MT 134, MT 135, MT 136 és MT 137 építésével, és ezeket aknarakóként MOSOR, MELEDA, MELJINE, MARJAN és MALINSKA néven sorolta be hadiflottájába. A csak 1933-ban elkészült WT 250 édesvíz-tartályhajót a jugoszlávok ugyancsak a saját haditengerészetükbe sorolták be, új neve LOVCEN lett.[46]

Nem érthető a FRANZ JOSEF I. „építés alatt álló, szétbontásra ítélt egységek" közé sorolása „polgári hajózási társaság részére óceánjáró egység"-ként. A Monarchiában az adott időben csak egyetlen, teljes néven KAISER FRANZ JOSEF I. nevű óceánjáró létezett, a 12,567 BRT-és 1912-ben vízrebocsátott, az Unione Austriaca di Navigazione tulajdonában levő hajó.[47] A témához hozzátartozik, hogy a St. Germain-i békeszerződés a 137. cikkelyében a következőként rendelkezik: „Az alábbiakban felsorolt osztrák–magyar segédcirkálókat és segédjárműveket le kell fegyverezni és kereskeelmi hajóként kell kezelni: ...PRÄSIDENT WILSON (ex KAISER FRANZ JOSEF)..."[48] A békeszerződés III. függeléke pedig elrendelte a Monarchia valamennyi kereskedelmi hajójának (beleértve az építés alatt állókat is) a kiszolgáltatását a szövetséges és társult hatalmak részére a háború során elvesztett kereskedelmi hajóikért jóvátételként.[49]

Az említett szövegrészek aligha teszik lehetővé, hogy a KAISER FRANZ JOSEF I.-et építés alatt állóként szétbontandónak lehessen minősíteni.

Az építés alatt állóként említett GRILLO-típusú No. I. és No. II.-ként jelzett – a valóságban Mb 164 és Mb 165 jelzetű – naszádokat nem lehet a tengeralattjáró-vadászok körébe sorolni, ezek feladata és felszereltsége pontosan olyan volt, mint a mintául vett olasz „barchino saltatore"-é.

Egyébként 1918 október végén már mindkettő elkészült, próbaútjaikat a Dunán végrehajtották (tehát nem 75%-os, hanem 100%-os elkészítettségi fokon álltak), és az Adriához történő vasúti szállításukra az előkészületeket megtették. A vasúti szállítás megindítását a háború befejeződése meghiúsította. A háború után a két naszádot Bécsben szétbontották.[50]

Itt kell megjegyeznem, hogy az I. és II. rész felsorolásaiból számos létezett, vagy építés alatt állt hadihajó kimaradt, így a 4. (ex IV.) és 52 T (ex ALLIGATOR) torpedónaszádok, az OBOSTNIK (ex 45., ex XXXV. torpedónaszád) és ADRIA (ex 1. kísérleti torpedónaszád) tenderek, a GISELLA páncélos motoros naszád, a HIPPOS, BÜFFEL, T 102, T 103, T 104, T 105, T 106, T 200 és T 162 haditengerészeti vontatók, a T 72, T 73, T 74, T 75, T 76, T 77, T 53 (ex MT VIII.), T 54 (ex MT IX.), T 55 (ex MT X.), T 56 (ex MT XI.), T 57 (ex MT XII.), T58 (ex MT XIII.), T 59 (ex MT XIV.), T 60 (ex MT XV.), T 61 (ex MT XVI.), T 62 (ex MT XVII.), T 63 (ex MT XVIII.), T 64 (ex MT XIX.), T 65 (ex MT XX.), T 3, T 4 stb. aknaszedő tenderek stb. De ekkor még említésre sem kerültek a háború alatt a haditengerészet által hadicélra igénybevett, felfegyverzett és hadilobogót felvont, eredetileg polgári-kereskedelmi célú hajók (segéd-aknaszedők, segéd tengeralattjáró-vadászok, segéd-ágyúnaszádok stb).[51]

46 *R. Greger:* i. m. 92., 118., 127. o.; *A. Bredt:* Weyers Taschenbuch der Kriegsflotten 1940. Berlin, München, 1940. 102., 103., 122., 123. o.; *M. Vego:* i.. m. 350. o.

47 Redaktion der „Mitteilungen aus dem Gebiete des Seewesens": Almanach für die k. u. k. Kriegsmarine 1914. Wien, Pola, 1914. 100. o.

48 A békeszerződés 137. cikkelyének eredeti német nyelvű szövege: „Die nachstehend aufgezählten österreichisch–ungarischen Hilfskreuzer und Hilfsfahrzeuge werden desarmiert und wie Handelsschiffe behandelt werden...: PRÄSIDENT WILSON (ehemals KAISER FRANZ JOSEPH)... *(E. Hofmannsthal:* i. m. 160. o.)

49 *E. Hofmannsthal:* i. m. 200., 201., 202. o.

50 *F. Eppel:* Seltene Motortorpedoboote. Die österr. ungar. Nachbauten des italienischen Kletterbootes GRILLO. *Marine Gestern, Heute* 1978/2, Mistelbach. 60–63. o.

51 *R. Greger:* i. m. 50., 55., 56., 90., 104., 127., 128. o.; *H. H. Sokol:* i. m. 2. k., mell. 82., 84., 86., 93., 1-01. o.; *F. F. Bilzer:* Die Torpedoboote... stb. i. m. 96., 132–136. o.; *B. Weyer:* Taschenbuch der Kriegsflotten 1918. München, 1918. 124., 125. o.

A „III. Az Osztrák–Magyar Monarchia első világháborúban elsznvedett hajóvesztesége a tengereken (a megsérültekkel)" c. alatti táblázathoz

a) Általában

Nyilván nem szabad még feltételezni sem azt, hogy szerző nem ismerné a „vízkiszorítás (tonna)" és „hajótér (BRT)" fogalmát, és a két fogalom helyes alkalmazását, illetve különbségét. Mégis e két fogalom a táblázatokban teljesen keveredik. Csak példaképpen a III. sz. táblázat fejrészében szerepel a vízkiszorítás (t) és tonnatartalom (BRT) megjelölés, de az alatta lévő rovatokban végig csak t (tonna) került feltüntetésre, holott a kereskedelmi hajóknál BRT-ről van szó. A VI. sz. táblázat fejrészében „nagysága BRT-ben" bejegyzés található, ugyanekkor az alatta lévő rovatokban mind a hadi-, mind a kereskedelmi hajóknál csak „t" szerepel.[52]

A III. sz. táblázatban a felsorolás messziről sem teljes, elsüllyedt, vagy megsérült osztrák–magyar hadi- és kereskedelmi hajót még jó néhányat meg lehetett volna nevezni. (Pl.: CYPLOP műhelyhajó, VALONA segédőrhajó, ELŐRE segédaknaszedő, STYRIA lőszerszállító hajó, PANNONIA, BEETHOVEN és WIEN lakóhajók, METKOVICH kórházhajó, DÁNIEL ERNŐ, DAMPFER XX. (ex FRAM), KASSA, LÁSZLÓ és ZRÍNYI szállítóhajók, DOBRDO tender, GÖDÖLLŐ csapatszállítóhajó stb.[53] Ekkor még nem is beszéltünk az 1914-ben több mint 1 000 000 BRT-nyi[54] osztrák–magyar kereskedelmi hajótérnek arról a kb. egyharmad részéről, melyet közvetlenül a háború kitörése után, vagy később az ellenséges hatalmak kikötőikben, vagy a nyílt tengeren lefoglaltak, továbbá a semleges kikötőkben menedéket keresőkről, melyek a háború idejére ott maradtak, és így lényegében elvesztek a Monarchia számára.

A Szerző érezhetően a III. és V. sz. táblázatban elsüllyedtként vagy megsérültként feltüntetett hajókat H. H. Sokol „Österreich–Ungarns Seekrieg 1914–18" c. művének szövegéből gyűjtötte ki. Ami tehát Sokol művének szövegében valahol szerepel, azt veszteségnek vette, ami pedig nem, arról a veszteségről nem beszél. Nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy Sokol művének első kiadására 1933-ban került sor, ehhez képest az 1967. évi újabb kiadás semmilyen változtatást vagy kiegészítést nem tartalmaz, azaz gyakorlatilag az utóbbi fél évszázad kutatási-, feltárási eredményei művében nem szerepelhettek, és megállapításai esetenként túlhaladottakká váltak.

b) A táblázat sorszámai szerint

1. Túlzás azt állítani, hogy a ZENTÁ-t „az egész földközi-tengeri francia flotta lőtte". A francia földközi-tengeri flotta a szakirodalomban szereplő számok összesítése szerint az adott időben 2 csatahajóból, 17 sorhajóból, 11 páncélos cirkálóból, 2 nagy- és 2 kiscirkálóból, 43 torpedórombolóból, 15 tengeralattjáróból, 3 aknarakóból, 1 vízirepülőgép-anyahajóból, valamint nagyszámú segéd- és kisebb hadihajóból állt.[55]

Lapeyrère francia altengernagy 1914 augusztus közepén több csoportra osztva összesen 2 csatahajóval, 9 sorhajóval, 6 páncéloscirkálóval, 1 nagycirkálóval és 24 rombolóval hatolt be az Adria déli részére, támogatva Troubridge angol ellentengernagy 2 páncélos cirkálóból, 2 cirkálóból és 4 rombolóból álló

52 A vízkiszorítás (angolul: displacement, németül: Wasserdrängung) a hadihajók súlyát jelzi, máshogy kifejezve azt, hogy a vízben lebegve, nyugalmi állapotban milyen súlyú vizet szorítanak ki. A vízkiszorítást általában az ún. angol tonnában (1 angol tonna=1016 kg) fejezik ki, de az első világháború előtti és alatti olasz és osztrák–magyar haditengerészetnél szívesebben alkalmazták a normál tonnát. (1 normál tonna=1000 kg). Kétféle vízkiszorítást szokás nyilvántartani, a „standard"-et és a „maximális"-t. A standard vízkiszorítás a teljesen felszerelt hadihajó súlyát jelzi, de üzemanyag, tartalék édesvíz és egyéb tartalék készlet nélkül, míg a maximális vízkiszorításnál ezeket is figyelembe veszik. A hajótér (angolul: tonnage, németül: Schiffsraum vagy Raumgehalt), a kereskedelmi hajóknál a hajó zárt tereinek a nemzetközi szabályok szerint kissé csökkentett űrtartalmát mutatja BRT-ban (brutto register tonnában) kifejezve. (1 BRT=2,83 m^3) Így tehát a „vízkiszorítás tonna" és a „hajótér vagy űrtartalom BRT" nem téveszthető össze egymással. A hajóteret nem lehet tonnában és a vízkiszorítást nem lehet BRT-ben kifejezni. (Egyébként szándékosan nem alkalmaztam a „tömeg" és a „Kp" kifejezést, mivel az első világháború korában a „súly" és a „kg" volt világszerte szokásos.

53 *R. Greger:* i. m. 88., 101., 110–112., 119., 121., 122. o.; *K. Gogg:* i. m. 78., 79. o.; *H. H. Sokol:* i. m. 2. k. 600., 602. o.; *J. Rehder:* i. m. 148., 149. o.

54 *H. H. Sokol:* i. m. 1. k. 4. o.

55 *E. B. Potter stb:* i. m. 362. o.; *A. Laurens:* i. m. 230. o.; *J. Labayle Couhat:* French Warships of World War I. Shepperton, Surrey, 1974. 278–280. o.; *W. Wolflast:* Der Seekrieg 1914–18. Leipzig, 1938. 113. o.

köteléke által.[56] A ZENTA 1916. augusztus 16-án a francia–angol hadihajócsoportok élén haladó COURBET és JEAN BART csatahajóval, valamint a JURIEN DE LA GRAVIERE nagycirkálóval találta magát szembe. Alapvetően ezek ágyúi végeztek az osztrák–magyar kiscirkálóval, bár folyamatosan lőtávolságba érkező más francia hadihajók is adtak le sortüzeket a ZENTÁ-ra. Mindez azonban csak egy töredékét képezte az „egész francia földközi-tengeri flottának". A ZENTA így is eleve reménytelen helyzetbe került a francia 30,5, 24, 19,4 és 16,4 cm-es hajóágyúkkal szemben. Személyzetének hősiességéből semmit sem von le az, hogy nem „az egész földközi-tengeri francia flotta lőtte", hanem ennek csak néhány nehéz egysége.

4. Az 1914. IX. 17-én aknára futott és elsüllyedt MARIA nem osztrák–magyar, hanem görög (semleges) háromárbócos vitorlás szkuner volt.[57] Tehát ez a hajó az V. sz. táblázatba sorolandó lett volna.

2., 5., 10., 13., 14., 15., 17., 18., 20., 21., 22., 25., 30., 32., 34., 35., 37., 40., 41., 42., 43., 44., 45. Az ezekben a pontokban felsorolt hajók hajótere (és nem vízkiszorítása) BRT-ben (és nem t-ban) – magában foglalva az üresen hagyott rovatokat is – a következő: BARON GAUTSCH 2069 BRT, JOSEFINE 1277 BRT, KUPA 790 BRT, ELEKTRA 3199 BRT, ANDRÁSSY 1553 BRT, TIROL 2836 BRT, DUBROVNIK 481 BRT, ALBANIA 219 BRT, LOCRUM 924 BRT, ADELSBERG 1122 BRT, SARAJEVO 1111 BRT, ZAGREB 537 BRT, PELAGOSA 245 BRT, LINZ 3819 BRT, GIULIA 4337 BRT, BREGENZ 3905 BRT, VILA 405 BRT, EUTERPE 2302 BRT, GORITIA 3104 BRT, MARINA 2899 BRT, STAMBUL 3817, HERCEGOVINA 748 BRT, OCEANIA 5497 BRT.[58]

30. A PELAGOSA-t nem az F 12, hanem az F 7 olasz tengeralattjáró süllyesztette el.[59]

A „IV. Elsüllyedt cs. és kir. tengeralattjárók" c. alatti táblázathoz

Önként felmerül a kérdés, hogy – mivel a III. sz. táblázatban már felsorolásra kerültek az elsüllyedt tengeralattjárók – miért kellett ezt még egyszer, külön a IV. sz. táblázatban is megtenni?

Viszont ha már kétszeres közlés történt, célszerű lett volna az adatokat egyeztetve, azonosan írni. Negatív példaként:

– Az U 6-nál a III. sz. táblázat az elsüllyedés okaként „Háló-, és lövegtűz"-et ír, míg a IV. sz táblázatban „háló" szerepel.

– A III. sz. táblázat az U 10 elsüllyedési helyeként a Pia ve torkolatát jelöli meg, míg az utóbbi Caorlét. (Caorle a Livenza torkolatánál fekszik, nem pedig a Piave torkolatánál.)

Egyébként a leghelyesebb az U 6-nál a „háló és lövegtűz" lett volna (kötőjel nélkül), míg az U 10-nél a „Livenza torkolata előtt".

A „V. Az Osztrák–Magyar Monarchiával szemben álló felek hajóvesztesége az Adrián 1914–1918-ban (a tengeralattjárók által elsüllyesztett hajók nélkül)" c. alatti táblázathoz

4. A DAGUE francia romboló nem 1915. február 23-án, hanem csak másnap, 24-én süllyedt el.[60]
5. A RUMIJA montenegrói jacht vízkiszorítása 140 tonna volt.[61]
7. A TURBINE nem francia, hanem olasz romboló volt.[62]
8. 10., 11. és 58. Az V. sz. táblázat címe hajóveszteségekről – azaz elsüllyedt, megsérült hajókról – szól. A léghajó – mint repülőeszköz – aligha minősíthető hajónak, még kevésbé elsüllyedt hajónak.

56 *E. B: Potter stb:* i. m. 358. o.; *J. S. Corbett–H. Newbolt:* Naval operations. London, 1920–1931. 1. k. 87–89. o.; *K. Gogg:* i. m. 48., 49. o.

57 *H. H. Sokol:* i. m. 1. k. 158. o.

58 Redaktion der „Mitteilungen aus dem Gebiete des Seewesens": Almanach für die k. und k. Kriegsmarine 1916. Wien, Pola, 1916. 88–103. o.

59 „Il 12 febbraio 1918 il sommergibile F 7 al comando del Tenente di Vascello Falangola... attacca e lancia contro il piroscafo PELAGOSA due siluri che lo affondano." („1918. február 12-én az F 7 tengeralattjáró Falangola sorhajóhadnagy parancsnoksága alatt támadást intézett és két torpedót indított a PELAGOSA gőzös ellen, amelyek ezt elsüllyesztették.") *N. Morabito:* i. m. 316. o.

60 *J. Labayle Couhat:* i. m. 291. o.; *J. Moore:* Jane's Fighting Ships of World War I. New York, 1990. 317. o.

61 Redaktion stb.: Almanach... 1916. i. m. 380. o.

62 *R. Gardiner stb.:* i. m. 258. o.; *B. Weyer:* Taschenbuch der Kriegsflotten 1914/15. München, 1915. 66., 67. o.

12. A 17 OS olasz torpedónaszád elsüllyedésének napja 1915-ben nem VII. 13., hanem VII. 2 volt.[63]
13. A JALEA olasz tengeralattjáró elsüllyedésének napja nem 1915. VIII. 15., hanem 1915. VIII. 17. volt.[64]
15. A NAUTILUS olasz tengeralattjáró sohasem süllyedt el. Túlélte az első világháborút, 1919-ben vonták ki a szolgálatból és selejtezték le.[65]
38. Az INTREPIDO olasz romboló Saseno előtt az UC 14 német tengeralattjáró által lerakott aknára futott, és ennek következtében süllyedt el.[66]
40. A MEMPHIS (ex BYZANTION) felfegyverzett, eredetileg kereskedelmi hajó 2382 BRT-s volt. Egy, a német UC 12 tengeralattjáró által lerakottt akna megrongálta, de még sikerült partra futtatni. Roncsát már nem állították helyre.[67]
47. A MONSONE (ex francia MAUMUSSON) 249 BRT-s olasz trawler 1916. II. 25-i (és nem 26-i) elsüllyedését a német UC 12 tengeralattjáró által lerakott egy akna okozta.[68]
48–49. A két halászhajó egyike a LILY REAICH 83 BRT-s brit drifter volt, mely egy az UC 12 német tengeralattjáró által lerakott aknának ütközött 1916 . II. 26-án.[69] A másik a GAVENWOOD 88 BRT-s szintén brit drifter lehetett, mely 1916. február 20-án az UC 14 német tengeralattjáró aknáján süllyedt el, de ez már az otrantói zár nyugati oldalánál Brindisitől 10 tengeri mérföldre történt. Más brit drifter az Adrián 1916 februárjában nem veszett el.[70]
50. A BALILLA (ex német U 42) olasz tengeralattjáró vízkiszorítása 728/875 tonnát tett ki.[71]
52. A ROSIE drifter 84 BRT-s volt.[72]
53. Az „1 halászgőzös" a 80 BRT-s brit BENEFICENT drifter volt.[73]
54. A CLAIVIS – helyesen írva CLAVIS – 87 BRT-s difter volt. Elsüllyedése pontosabban a Linguette-foktól 25 tengeri mérföldre nyugatra történt.[74]
55. Az ASTRUM SPEI 82 BRT-s drifter volt. Elsüllyedése pontosabban a Linguetta-foktól 25 tengeri mérföldre nyugatra történt.[75]
56. A táblázat címe az Adrián elszenvedett veszteségekről szól. Taranto illetve a Tarantói-öböl nem az Adria-tengeren, hanem azon kívül helyezkedik el.
61. A teljes helyes nevén ALBERTO GUGLIELMOTTI olasz tengeralattjáró elkészülte után próbaútján 1917. III.10-én nem az olasz partok előtt süllyedt el, hanem a Capraia-szigettől északnyugatra. Tehát az elsüllyedés nem az Adrián történt, hanem a francia Korzika-sziget északi csücskének közelében. A tengeralattjárót a CYCLAMEN brit ágyúnaszád tévedésből ágyútűz alá vette, majd nekirohanással szétroncsolta oldalát.[76]
62. A H 5 brit tengeralattjáró nem az olasz part közelében, még kevésbé a Adrián süllyedt el, nem is 1917-ben, és nem is torpedótalálat következtében, mert egy másik brit tengeralattjáró ellenségnek

63 *J. Rehder:* i. m. 138., 139. o.; *R. Gardiner stb.:* i. m. 276. o.
64 *J. Rehder:* i. m. 138., 139. o.; *R. Gardiner stb.:* i. m. 276. o.
65 *R. Gardiner stb.:* i. m. 276. o.
66 *J. Rehder:* i. m. 138., 139. o.
67 *J Labayle Couhat:* i. m. 251. o.
68 *J. Rehder:* i. m. 140., 141. o.
69 *N. Morabito:* i. m. 102. o.; *J. Rehder:* i. m. 114., 115. o.; *J. S. Corbett–H. Newbolt:* i. m. 124. o. A szerző által a táblázatban alkalmazott halászhajó és halászgőzös kifejezés problematikus. A szóbanforgó 1-2 ágyúval felfegyverzett kishajóknak a feladatát a tengeralattjárók elleni hálózár vontatása illetve felfüggesztése és védelme képezte. Ilyen feladatok ellátására rendelkeztek megfelelő berendezésekkel. Ugyan halászhajó jellegű építésűek voltak, de halászati tevékenységet nem folytattak. Angol hivatalos haditengerészeti szóhasználatban driftereknek illetve trawlereknek nevezték őket, ezeket a szakkifejezéseket a világ haditengerészeteinek nagy része átvette. Minthogy a driftereknek és trawlereknek egy szóban kifejezhető magyar nyelvű megfelelői nincsenek, a magam részéről a nemzetközileg elterjedt két kifejezést (hadihajó féleség megnevezést) alkalmazom.
70 *J. Rehder:* i. m. 112., 113. o.
71 *R. Gardiner:* stb.: i. m. 274. o.
72 *J. Rehder:* i. m. 114., 115. o.
73 *J. Rehder:* i. m. 110., 111. o.
74 *J. Rehder:* i. m. 110., 111. o.
75 *J. Rehder:* i. m. 110., 111. o.
76 *R. Gardiner:* stb.: i. m. 275. o.; *J. Moore:* i. m. 315. o.

nézte volna. A brit H 5 az Ír-tengeren 1918. III. 6-án összeütközés következtében veszett el.[77] A táblázatban lehetséges, hogy az angollal azonos jelzésű H 5 olasz tengeralattjáróról van szó, ezt süllyesztette el tévedésből a H 1 brit tengeralattjáró torpedóval, azonban ezt sem valamikor 1917-ben, hanem 1918. IV., 16-án, pontosan a 41°39' É és 18°32' K koordinátákkal megjelölt helyen.[78]

63. A W 4 elsüllyesztése idején (nem 1917. IV. hóban, hanem 1917. VIII. 6-án) olasz tengeralattjáró volt, nem pedig brit. Az Armstong-építésű hajót elkészülte után 1916. VIII. 7-én az olasz haditengerészet vette át. Elsüllyedésének bemért helye 41°39' É és 18°12' K volt.[79]

67. A CITTA DI SASSARI felfegyverzett kereskedelmi hajó 2167 BRT-s volt. Elsüllyedését 1917. XII. 1-jén a Mele-fok előtt az U 65 német tengeralattjáró által lerakott akna okozta.[80]

68–80. A táblázatban 12 névvel ellátott és egy névtelen halászgőzös került felsorolásra, az 1917. V. 15-én vívott ütközet veszteségeként. Ezzel szemben a tény az, hogy a hálózárt fenntartó 47 brit drifterből az osztrák–magyar cirkálók 14-et süllyesztettek el, és hármat súlyozan megrongáltak.[81] A táblázatban név szerint felsorolt egységeken kívül elsüllyedt a CRAIGNON és a GIRL GRACIE is, ezzel szemben „névtelen halászgőzös" nem. A felsoroltak között a SELBI-t helyesen SELBY-nek írják. Hajóterük 67 és 98 BRT között mozgott.[82]

84. A DARTMOUTH brit cirkálót nem az U 89 német tengeralattjáró rongálta meg torpedóval, hanem előbb, 9,30 h körül a NOVARA lövegei találták el 3 db 10 cm-es gránáttal,[83] majd már hazatérés közben Brindisitől kb. 40 tengeri mérföldre az UC 25 német tengeralattjáró torpedója okozott újabb rongálódást a cirkálón.[84] Az U 89 sohasem járt az Adrián, és azért sem lehetett a DARTMOUTH megtorpedózásával összefüggésbe hozni, mert csak 1917 júniusában készült el és állt szolgálatba.[85] A táblázat összeállítója vélhetőleg arra a fedőjellegű jelzetre gondolt, melyet hivatalos német jelzete mellett minden, a Monarchia támaszpontjaira befutó német tengeralattjáró megkapott. A fedőjelzet alkalmazása két alapvető célt szolgált. Az egyik az volt, hogy a saját jelző- és távíró forgalom ellenség általi megfigyelése esetén ne lehessen a német tengeralattjárót azonosítani, míg a másik – mivel néhány osztrák–magyar és német tengeralattjáró számjelzete azonos volt – hogy a saját szolgálati helyek ne téveszthessék össze ezeket. Az UC 25 német tengeralattjáró osztrák–magyar fedőjelzete U 89 volt.

85. A BOUTEFEU francia romboló egy az UC 25 tengeralattjáró által lerakott aknára futott Brindisi előtt.[86]

86. A MAS 6 olasz torpedóvető gyorsnaszád az első világháborús hadihajóveszteség között nem szerepelt, 1922 körül selejtezték le és bontották szét. Viszont 1916. XI. 4-én a MAS 7 olasz torpedóvető gyorsnaszád (16 t vízkiszorítással) süllyedt el, mégpedig Durazzo előtt, miután a 36 PN olasz torpedónaszáddal összeütközött.[87]

87–88. A CAVALLETTA és PULCE ugyanolyan naszád volt, mint a GRILLO. Önsüllyesztésük Pola előtt történt.[88]

89. A GRILLO tengerésztankként való megjelölése, illetve még a HK 1991/4. számának 65. oldalán a „világ legelső kétéltű"-jének minősítése problematikus. A GRILLO és testvérnaszádjai nagy kapaszkodó körmökkel ellátott, mozgásba hozható hernyótalpai azt a célt szolgálták, hogy az ellenséges kikötőbe úszva

77 *R. Gardiner stb:* i. m. 92. o.; *J. Moore:* i. m. 315. o.; *J. Rehder:* i. m. 76. 77. o.

78 *R. Gardiner stb:* i. m. 89., 278. o.; *J. Rehder:* i. m. 138., 139. o.

79 *R. Gardiner stb:* i. m. 89., 277. o.

80 *R. Gardiner stb:* i. m. 289. o.

81 *J. S. Corbett–H. Newbolt:* i. m. 4. k. 300. o.

82 *J. Rehder:* i. m. 108–117. o.

83 „Captain Horthy... closed the range in order, to use his 3,9 inch with better effect. In this he was partially successful for the DARTMOUTH, wich was hit three times in all, suffered a certain amount of damage in the first part of the action." („Horthy sorhajókapitány... szűkítette a távolságot, hogy jobb hatásfokkal használja 3,9 inches ágyúit. Ebben részben eredményes volt a DARTMOUTH-ellen, amelyet összesen háromszor eltaláltak, és egy bizonyos sérülést szenvedett a művelet első részében.") *J. S. Corbett–H. Newbolt:* i. m. 4. k. 303. o.

84 „... still forty miles from Brindisi, the DARTMOUTH was hit on the port side by a torpedo fired by a submarine... The torpedo had come from UC 25." („... még negyven mérföldre Brindisitől a DARTMOUTH-ot eltalálta baloldalán egy tengeralattjáró álltal kilőtt torpedó...A torpedó az UC 25-ről jött.") *J. S. Corbett–H. Newbolt:* i. m. 4. k. 305. o.

85 *B. Herzog:* Deutsche U-Boote 1906–1966. Herrsching, 1990. 79. o.

86 *J. Labayle Couhat:* i. m. 291. o.; *J. S. Corbett–H. Newbolt:* i. m. 4. k. 305. o.

87 *R. Gardiner stb.:* i. m. 282. o.

88 *R. Gardiner stb.:* i. m. 286. o.

történő behatoláskor a felszínen, vagy közvetlen a vízszint alatt alhelyezkedő gerenda-, lánc- vagy drótkötélzáron át tudjanak mászni. Arra, hogy partra érés után a szárazföldön tovább tudjanak haladni, alkalmatlanok voltak, nem is ilyen feladatokat szántak nekik. Igaz, hogy az angol nyelvű szakiradalomban előfordul megjelölésükként a „naval tank" (haditengerészeti tank), az olasz nyelvűben pedig a „tank marino" (tengerészeti tank) kissé tréfás vagy gúnynévként, azonban a hivatalos kategóriamegjelölésük az angol szaknyelvben „climbing boat" (mászó naszád) németben „Kletterboot" (mászó naszád), olaszban pedig „barchino saltatore" (átugró-, áthágó kisbárka) volt.[89]

A táblázat egyébként messziről nem öleli fel teljesen a „szembenálló felek hajóveszteségét az Adrián 1914–1918-ban (tengeralattjárók által elsüllyesztett hajók nélkül)". Így például a felsorolásból hiányzik az olasz zászló alatti MAS 1, MAS 2, MAS 3, MAS 7, MAS 13, MAS 14, MAS 16, MAS 18 és MAS 49 torpedóvető gyorsnaszád, ALFREDO CAPPELLINI monitor, PADUS ágyúnaszád, az RD 9, RD 10, és RD 14 aknaszedő naszád, az Y 4 (ex SCUD) trawler, a SAETTA (ex LOVCEN), a GALLINARA (ex NOSTRA SIGNORA DEL BOSCHETTO) és a FOLGORE (ex ZETA) tengeralattjáró csapdahajó, az angol BOY HAROLD, ENTERPRISE, FREUCHNY, MORNING STAR és RESTORE drifter, a francia FAULX romboló stb.[90]

A „VI. A cs. és kir. tengeralattjárók által elsüllyesztett (zsákmányolt) hajók" c. alatti táblázathoz

A cím alatti rész könnyen felismerhetően az osztrák W. Aichelburg által írt „Die Unterseeboote Österreich–Ungarns" című mű II. kötet 490–493. oldalán szereplő „Durch k. u. k. Unterseeboote versenkte (aufgebrachte) Schiffe" alcímű táblázat néhány adatoszlopának egyszerű átvétele. (Ezekből még az egyes sajtóhibák is átvételre kerültek.)

Szerző az Aichelburg féle táblázathoz hozzátett három tételt 11., 12. és 13. sorszámmal. Ezeket az elsüllyesztéseket azonban semmiképpen sem lehet a cs. és kir. tengeralattjárók javára írni. A „11" számúnak jelzett tengeralattjáró valójában az UB 15, a „10" az UB 1, míg a „26" az UB 14 német tengeralattjáró volt, mindhárom német személyzettel és parancsnokság alatt. A szerző által írt tengeralattjáró megnevező számok valójában a már fentebb említett fedőszámok közé tartoztak. Ilyen téves alapon a többi adriai támaszpontú német tengeralattjáró földközi-tengeri hajóelsüllyesztési eredményeit is az osztrák–magyar tengeralattjárók javára lehetett volna írni, hisz valódi számukon kívül – mint már említettem – mindegyik rendelkezett osztrák–magyar fedő számjelzettel is.

Igaz, hogy az UB 1-et 1915. július 5-én, az UB 15-öt pedig 1915. június 14-én a német haditengerészet átadta a Monarchiának, és ettől kezdve fedő jelzőszámuk valóságos megnevezéssé (U 10 és U 11) vált, azonban a PN 5 és a MEDUSA elsüllyesztése még messze az átadás előtt történt.[91]

A „VII. Felderítetlen nevű és nemzetiségű, elsüllyesztett gőzhajók" és „VIII. Elfogott és szabadon engedett vagy torpedótalálatot kapott, de el nem süllyedt hajók" c. alatti táblázatokhoz

A címek alatti táblázatok ugyancsak az Aichelburg említett művében (II. 494. o.) szereplő „Ungeklärte Aktionen" és „Durch k. u. k. Unterseeboote beschädigte bzw. aufgebrachte und wieder freigelassene Schiffe" alcím alatt írtakat mutatják be.

Megjegyzés

Az első világháború után létrejött délszláv államot hivatalosan eredetileg Szerb–Horvát–Szlovén Királyságnak nevezték egészen 1928-ig. Ezután változott megnevezése Jugoszláv (magyarul: délszláv) Királyságra, majd a második világháború után Jugoszláv Szövetségi Népköztársaságra. A földrajzi nyelvben szinte mindvégig a Jugoszlávia – lakói pedig jugoszlávok vagy délszlávok – kifejezések voltak közhasználatúak, ezért a magam részéről is ezeket alkalmaztam.

89 *N. Morabito:* i. m. 237. o.; *R. Gardiner stb.:* i. m. 286. o.; *J. Rehder:* i. m. 142., 143. o.

90 *J. Rehder:* i. m. 64., 65., 110–115., 140., 141. o.; *R. Gardiner stb.:* i. m. 282., 287., 288., 290. o.; *J. Labayle Couhat:* i. m. 291. o.

91 *W. Aichelburg:* i. m. 2. k. 308., 318., 319., 347. o.; *J. Rehder:* i. m. 73., 82. o.; *B. Herzog:* i. m. 120., 121. o.

SZEMLE

EGYÜTT A SZABADSÁGÉRT – 1848–1849

Wysocki tábornok emlékiratai

Fordította és szerkesztette Kovács István
(Zrínyi Kiadó, Budapest, 1993. 215 o.)

„Polak, Wegier dwa bratanki" – ez a némileg megkopott, de a köztudatban minden operett-íze ellenére élő, a gyakorta közösen viselt (bal-)sors kovácsolta kifejezés ötlik fel először az érdeklődőben, a cím olvastán.

Kovács István és Józef Wysocki azonban tesz róla, hogy a történetírásban is kedvelt „axiómához" csatlakozva tovább árnyalja, pontosítsa a százados lengyel-magyar kapcsolatokról kialakult képet. Értő és olvasmányos bevezetőjében Kovács István hallatja velünk az 1815 után harmadszor is sírba tett, tetszhalott lengyel államiság kétségbeesett csengőrángatásait. Az 1831 és 1846 körül kikristályosodó nemzeti ellenállás, valamint az emigrációs szervezetek céljainak, tevékenységének ismertetése nyilvánvalóvá teszi, hogy Wysocki nem véres, avagy „bársonyos" forradalom szülötte, s haszonélvezője – amire számtalan példa akad házunk táján is –, hanem már előélete is a lengyel szabadságért való küzdelemre predesztinálta. Hogy erre Magyarországon, de végsősoron hazájáért nyílt lehetősége, nem von le érdemeiből.

Kovács e lehetőség megragadását vizsgálja a lengyel légió nem zavartalan megalakulása, szerveződése és működése részletezésével. Mivel Wysockinak életműve és „szívügye" volt a kis haderő, a szerkesztő felkészíti az olvasót arra, hogy a memoáríró, a szemből és hátulról kapott vágások alatt, nem kíméli a történelmi Olymposon trónoló kortársait sem, hogy csak Bemet említsük. Bem ellenérzésének külpolitikai megfontolásokból – akár magából is kiindulhatott volna –, volt némi alapja, s emellett végig kitartott. Az ő hatására kezdetben Kossuth is ellenezte a légió felállítását, ám később, ha nem is tántoríthatatlan eltökéltséggel, a körülményektől függően általában normális kapcsolata alakult ki Wysockival.

Talán ennek is köszönhető, hogy a nagy ellenlábas Görgei – bár Wysocki tábornoki kinevezése neki köszönhető –, a visszaemlékezés végére számos sebből vérzik. Azonban az is kiderül, hogy nem csak a magyar felső tisztikar sajátja a széthúzás és a viszálykodás, hanem a Magyarországon szolgáló lengyel hadfiak – közöttük az agyaglábain magasba emelkedő Dembinski tábornok – sem mennek a szomszédba egy kis egymást meg nem értésért. Ebben az esetben ezt szó szerint magukkal hozták, nem feledve száműzetésbeli illetve otthoni sérelmeiket.

Ezek ellenére Wysocki emlékezése, s a történelem tanúsága szerint is, a légió (más néven a lengyel hadosztály) kezdetben több magyar csapattest között szétosztva, majd 1849 májusára az északi hadsereg részeként egyesítve, 1848 novemberétől 1849 augusztusáig igen gyakran a mérleg nyelveként, vagy veszteséget csökkentő áldozatként szerepelt a súlyos harcokban.

A fénykorában is csupán mintegy 2500 főt számláló alakulat Wysocki memoárjában részletezett működése – a jogos és túlfűtött nemzeti önérzetnek köszönhetően – néha már emberfeletti, horribile dictu szinte „háryjánosi" mértéket kap, megfűszerezve a szerző vélt, vagy valós sérelmeivel, gyakori előítéletességével. Ami érthető, hiszen melyik emlékezésíróban nincs gyakran jogosan felhozott sebzettség- és meg nem értettség-érzet, főleg akkor, ha élményei alig pár hónaposak?

Mindez az írás történeti értékéből mit sem von le, hisz azóta már elfeledett események, nevek élednek fel, haditettek, emberi sorsok-viszonyok elevenednek meg, amelyeket persze kellő kritikával, s a szerkesztő „vergiliusi" kalauzolása mellett szemlélhetünk. Wysocki hitelességét elfogultságai, pontatlanságai alig csorbítják, ellenben munkájának pótolhatatlan értéke a Törökországba menekült légionisták hiteles névsora.

A kiadvány becsét tovább emeli a Kovács István és Hermann Róbert által összeállított okmánytár a légió működésével kapcsolatos, eddig fellelt iratok-

ból, a pontos, lelkiismeretes jegyzetapparátus, s a Hermann Róbert és Bombay László válogatta szemléletes képanyag. Az említésre csupán bosszantó hatása miatt érdemes sok kis sajtóhiba mellett a nyomda ördöge csupán a 187. és a 201. oldalon található képek feliratainak összecserélésénél ténykedett igazán eredményesen.

A memoár amellett, hogy egy jeles személyiség hiteles krónikába ágyazott önigazolása, tanulság és bizonyság egy szabadságát reménytelen helyzetben is visszaszerezni akaró kis nemzet állhatatosságára. Hiszen a magyar múlttal párhuzamba állítva az újabb kori lengyel história igen jellemző íve 1772-től Mikolajczykig a megfelelő nagyhatalom védelmében kifejtett emigráns politika (mára hatásos lobbyvá szelídülve), amely előbb-utóbb meghozza gyümölcsét.

Lenkefi Ferenc

TIBOR HOCHSTEIGER (Kiad.)

HRADEC KRÁLOVÉ/KÖNIGGRÄTZ, 1866–1991

(Praha, 1993. 4 k., 421 o.)

Az 1991. június 6. és 8. között Prágában a königgrätzi csata 125. évfordulója alkalmából tartott nemzetközi tudományos tanácskozáson elhangzott anyagok javát és más ehhez csatlakozó dolgozatokat tartalmaz ez a magyar szempontból is figyelemreméltó kiadvány.

Az első tanulmány szerzője, *Otto Urban* „Politika és háború 1866-ban" címmel az 1848 és 1878 közti időszakba ágyazva elemzi a Habsburg-birodalom szempontjából sorsdöntőnek bizonyult esztendő történéseit. A szerző ezt az állítást cáfolva azt fejti ki, hogy ez a háborús vereség csak egy esemény volt három évtized számos változást hozó történései között, amelyek együttesen vezettek el európai mércét alkalmazva a Szent Szövetség Európájából a Berlini Kongresszus Európájába. A Habsburg-hatalom szempontjából megközelítve a három évtizedet a szerző arról szól, hogy az ötvenes években az osztrák egységállam elsőrendű európai hatalomként konszolidálódott, hanyatlása viszont az 1859-es háborús vereséggel megindult, akkortól kezdve állandó defenzívába szorult a német és olasz egységtörekvésekkel szemben. A porosz-osztrák háború három szakaszban, a gyors betöréssel, a váratlan csatadiadallal és az azt követő mély előrenyomulással gyors fegyverszünetet kényszerített ki, így Habsburg-párti külföldi beavatkozásra nem nyílt mód. Ezzel az 1866-os esztendő határozottan megerősítette az addigi tendenciákat, a németföldi és itáliai állampolitikai változásokat véglegesítette, sőt végül a Habsburg-birodalom Osztrák–Magyar Monarchiává való átalakulását is eredményezte, fejezi be fejtegetését a szerző.

Ernst-Heinrich Schmidt „Hét csehországi hadjárat. A megosztott hadseregrészekkel összpontosítva vívott hadműveletek keletkezéstörténete" című, rendkívül tartalmas tanulmánya a jelen század elején középpontba állított kutatási kérdést a cseh-morva térségbeli történelmi példákon illusztrálja. Bemutatja, hogy Nagy Frigyes miként szakított az egy hadszíntéren egységes vezérlet alatt egybentartott kötelékekkel vívott csata gyakorlatával, hogyan alkalmazta az elkülönített kötelékek különböző irányból való felvonulását követően indított összpontosított támadást. Eközben a koncentrikusan előrenyomuló hadoszlopok egymást kölcsönösen támogatták, hogy a szárnyain veszélyeztetett ellenséget oda űzzék, ahol a legbiztosabban mérhetnek rá csapást. Ezt a hadműveleti eljárást a francia forradalmi és napóleoni háborúk idején továbbfejlesztették a hadviselő felek. Végül ugyanez az eljárás vezetett diadalra az 1866-os háborúban is, ahogyan a szerző részletesen bemutatja.

Áttérve a háború konkrét eseménytörténetére, *Pável Belina* a königgrätzi csatát megelőző hadműveleteket mutatja be közleményében. Ezekkel kapcsolatosan azt hangsúlyozza, hogy a cseh hadszíntéren mind stratégiai, mind harcászati vonatkozásban a porosz haderő fölénye érvényesült, és ezek előrevetítették a csatában elért, döntő fölénnyel vívott győzelmet. Tíz nappal a

határ átlépését követően és a harccselekmények negyedik napján sikerült érvényesíteni a bevetett erők összpontosítását. A haditervekhez képest csak egy módosulás következett be, a döntő csata nem Jicin, hanem Königgrätz térségében valósult meg.

A másik oldara tekintve, *Gerlinde Sklarski* közleménye az osztrák főparancsnokságra alkalmasnak vélt két hadvezér, Albrecht főherceg tábornagy és Benedek Lajos táborszernagy személyiségét és katonai előéletét mutatja be. Ezt követően azt a kérdést vizsgálja, miért dőlt el a főparancsnoki kinevezés az udvarban Benedek javára. Több érve közt az is szerepel, hogy „a soproni orvosfi a liberális polgárság szimbóluma", volt, akivel kapcsolatosan az uralkodó „engedni kényszerült a közvélemény nyomásának", márcsak azért is, mert „katonái közt sok magyar alakulatbeli volt, akik kétségkívül inkább engedelmeskedtek a magyar hadvezérnek." Így döntött az uralkodó annak ellenére, hogy a szerző szavai szerint „tisztában kellett lennie, hogy Albrecht lett volna a tehetségesebb." Befejezésül arra tér ki a közlemény, hogyan fogadta az uralkodói döntést a két főparancsnok-jelölt.

Josef Fucik közleménye „az osztrák északi hadsereg Elba mögé való visszavonulásának körülményeit és lefolyását" vizsgálja. A szerző a fejvesztett menekülés általánosan élő képével szembeszállva azt bizonyítja, hogy előkészített volt az esetleges visszavonulás útja, és előzetesen megtörtént a terep berendezése is. A vesztett csata utáni visszavonulást csupán az nehezítette, hogy a védelmi területen kicsi volt a hadműveleti mélység. Ennek ellenére utóvédharcok közepette, tüzérségi zárótűz mellett, kezdetben rendben tudtak visszavonulni a harcászati kötelékek. A rend csak az Elbánál borult fel, de az átkelést is sikerült rendezett mederbe terelni. Így az átkelést követően helyreálltak a harcászati egységek, és újra rendezett visszavonulás folyt Olmützig – fejezi be elemzését a szerző.

Peter Broucek tanulmánya az osztrák északi hadsereg 1866-os hadjáratának ausztriai forrásbázisát és irodalmát mutatja be, klasszikus historiográfiát adva. Rámutat, hogy mind a hadműveleti iratok, mind a térképek, vázlatok, mind a résztvevők hátrahagyott iratai, visszaemlékezései, kéziratos feldolgozásai és publikált dolgozatai ugyanúgy, mint a hadtörténelmi feldolgozások, elsődlegesen az Osztrák Hadilevéltárban találhatóak meg. Ezt követően a legfontosabb forrásokat és feldolgozásokat részletesen ismerteti a szerző.

Bencze László „Königgrätz. Kossuth konföderációs terve és az Ausztriával való kiegyezés közti választás lehetősége" címmel pulikálta közleményét. Bevezetőként felidézi az 1848/49-es szabadságharcot követő megtorlást, az emigráció újabb forradalom érdekében kifejtett tevékenységét és a porosz kormánykörőknek az emigrációval való kapcsolatteremtését. Ezt követően az orosz külpolitikai szándékokról szól, amelyekben ugyancsak helye volt egy független Magyarország helyreállításának. Ezt követően ismerteti, hogy Kossuth a porosz-osztrák háború idejére az izolált újabb magyar szabadságharc helyett már a Duna menti népek konföderációjának megteremtéséért vívott harcot állította politikai terveinek középpontjába. Ezzel szemben a magyar politikai életet meghatározó liberális politikusok a magyar nemzeti önrendelkezés lehetőségét illetően szkeptikusok voltak, a reakciósnak ítélt porosz politikával nem akartak együttműködni. Nem lett volna kívánatos jövő számunkra a török befolyás alatt álló és orosz befolyás alá kerülő keleti területekkel való kossuthi konföderáció sem. Magyarország tartós biztonságát egyre határozottabban a nyugathoz kapcsolódásban, vagyis a kétközpontú alkotmányos birodalom megteremtésében vélték. Már csak azt kellett kivárniuk, hogy a bécsi kormánykörök is felismerjék: a birodalom további fenntartásához ez a belső átalakítás elkerülhetetlenül szükséges. Befejezésül a szerző arról szól, hogy a tömegek forradalmi hangulata is a múlté volt már, a königgrätzi csatában a magyar egységek vitézül helytálltak, a poroszok oldalán fegyvert ragadó és hadba szálló Klapka-légióhoz való csatlakozás elmaradt és a kossuthi politikát szerény támogatás fogadta. Kitekintésként a szerző a harmadik lehetséges átalakítási móddal, a föderalizmussal való kétoldali ütközést villantja fel.

Egészen más témát dolgoz fel *Andrej Romanak* közleménye, amely a XVIII. század második felében a cseh korona területein épített erődítmények 1866-os használhatóságának kérdését veti fel. Theresienstadt/Terezin, Olmütz/Olomouc, Königgrätz/Hradec Králové és Josefstadt/Josefov egyes stratégiai térségek anyagi bázisát rejthette magában, mozgósítás esetén pedig jelentős élőerőt is befogadhatott. A császári-királyi hadvezetés számolt ezek megtámadásával is, ezért a háború nyilvánvalóságának idején azonnal sürgős építészeti munkálatokat rendelt el, hogy megfelelő védelmi állapotba helyeztesse ezeket. A porosz-osztrák háború eseményei azonban az erődítményeket végül is nem érintették.

Jaroslav Dvorak tanulmányában a holtak ütegéről szóló legendát szembesíti a valósággal. Az August van der Groeben főhadnagy parancsnoksága alatt állt 7/VIII. üteg ugyan derekasan, önfeláldozó módon küzdött, míg 53 bajtársával együtt a parancsnok is életét nem áldozta, alárendeltjei pedig még azt követően is a végsőkig folytatták a tüzelést. Ám hasonlóképpen harcolt a 7/XIII. üteg is, amelyet parancsnoka, Kuhn százados hasonlóan vitézül vezényelt, és amely több harcost vesztett. Ám a tüzérdandár parancsnoka a leghevesebb harc idején történetesen éppen a 7/VIII. ütegnél tartózkodott, von der Groeben hőstettének volt a szemtanúja, tehát őt terjesztette fel Mária Terézia-rendre, ezért szerepel az ő neve mindenütt, és az általa vezényelt üteg helytállása vált általánosan ismertté.

Megint más témát választva, *Vojtech Dangl* „a porosz-osztrák háború és a szlovák politikai gondolkodás" kapcsolatrendszerét vizsgálja tanulmányában. Bevezetőként az állítja, hogy már a magyar államjogi ellenzéknek 1865-ös udvarhoz való közeledése meglepetést keltett a szlovák politikusokban. A porosz-osztrák háború kirobbanásáig nem is tudtak erre reagálni. Ezt követően közli, hogy a szlovák politikusok a bécsi udvar pártján álltak, még ha a nagynémet politikát bírálták is, abban a reményben, hogy a szlovák nemzeti követelések figyelemben részesülnek, ugyanakkor tartottak egyes magyar politikusok porosz kapcsolataitól. Még annak a gondolata is felmerült, hogy önkéntes köteléket szervezzenek a Klapka-légió elleni harcra, a poroszok elleni háborút pedig nemzeti küzdelemként fogták fel. Ezt követően azt elemzi, hogy az uralkodó szlovák politikai irányzat eltért a cseh irányzattól is, nem fogadta el a történelmi-politikai alapon való föderális átalakítás gondolatát sem, hanem azt csakis nemzeti alapon tudta elképzelni. Ennek elérésére készült el a Daxner-féle memorandum, amely nemzeti egyház, nemzeti iskola és nemzeti közigazgatás megteremtését hirdette meg a szlovákok által (is) lakott magyarországi területeken, ahogyan befejezésül a szerző elemzi.

Wolfgang Jaeger megint egész más kérdés felé fordul tanulmányában: a königgrätzi csatatéren maradt sebesültek orvosi ellátását vizsgálja két idegen orvos-szemtanú újonnan fellelt beszámolójának a tükrében. Ezeket szembesíti Bencze László nem sokkal korábban Bécsben megjelentetett tanulmányának (Truppendienst, 1991/3) állításaival. Ezek alapján közli, hogy a sebesültellátás már a mainak megfelelően háromfázisú volt: a sebesültek hátraszállítása a frontvonalból az egység-segélyhelyekre, ott elsősegélybeli ellátás, ezt követően továbbszállítás a mozgó tábori kórházakhoz, ott a sürgősen szükséges operációk és más beavatkozások elvégzése, végül elszállítás a hátországbeli hadikórházakba, ahol a szükséges eszközrendszer és állomány a teljes körű ellátást biztosítani tudja. A Párizsból érkezett amerikai és német orvos-szemtanú főleg a hátországi harmadik fázis működéséről győződhetett meg, de a sebesültellátás előzményeinek felidézése az egyes leírt eseteknél tájékoztat a megelőző két fázis során érvényesített gyakorlatról is, ahogyan konkrét példákat idézve, a szerző bizonyítja.

Vladimir Dolinek rövid közleménye az 1866-os háborúban alkalmazott porosz Dreyse- és osztrák Lorenz-puskák közti különbségek legendáját szembesíti a valósággal.

Dobroslav Libal közleménye „a cseh gyalogosok és tüzérek 1866-os teljesítményét" elemzi. Megállapítja ez alapján, hogy a pontosabb szövegbeli fogalmazással csehországi területekről kiállított egységek feladataikat becsülettel teljesítették. Ezt követően, megint csak a cseheknek kisajátítva ezeknek az egységeknek a teljesítményét, a kiegyezésre utalva, azt állítja, hogy a bécsi udvar „elfeledkezett a hűségesekről és a hűtleneket jutalmazta meg."

Oskar Frankenberger rövid közleménye „az 1866-os osztrák lovasságról" szól. Bevezetőben megállapítja, hogy a császári-királyi lovasság Európa legjobbjai közé tartozott, és ezt 1866-ban is bizonyította. Ezt vértesegységek példájával illusztrálja, majd a dragonyosegységek gyengébb működését idézi fel. Meglepő módon a huszáregységek létét meg sem említi, nemhogy hősi harci helytállásukra utalna, – hiszen ezek kizárólag magyarországi kiállításúak voltak.

Vladimir Karlicky közleménye az osztrák tüzérség 1866-os teljesítményét vizsgálja, középpontba a königgrätzi alkalmazást állítva. Felidézi a bevethető eszközöket, ismerteti az alkalmazás lehetőségeit, erősen hangsúlyozza a lehetőség szerinti legderekasabb helytállást. A továbbiakban a háborús tapasztalatoknak a további fejlesztésben játszott szerepét mutatja be. Befejezésül arról szól, hogy e háborúval ért véget a cseh tüzéreknek a XVI. század óta meglevő hegemóniája ebben a fegyvernemben, és ezt politikai okokkal magyarázza – az olvasó számára kevéssé meggyőző módon.

Ehhez csatlakozik *Zdenek Jindra* közleménye a tüzérségi eszközök gyártásában Poroszországban az 1866-os háború előestéjén bekövetkezett változásról. Hangsúlyozza, hogy a porosz gazdasági fölény már a háborút megelőzően diadalmaskodott a Habsburg-birodalom felett. Mivel a gazdasági fejlődés Poroszországban hadseregreformmal párosult, sőt ez átfegyverzéssel járt együtt, éppen a tüzérségnél is, nem lehetettt kétséges a porosz háborús diadal. Fejtegetése során a szerző számos új adatot tesz közzé.

Zdenek Bauer a königgrätzi csatában alkalmazott tábori erődítést villantja fel rövid közleményében. Hangsúlyozza, hogy a császári-királyi hadsereg hat nappal a csatát megelőzően hozzákezdett ehhez a tevékenységhez, felhasználva mind a természetes, mind a mesterséges tereptárgyakat. E tevékenység során elsődlegesen a tábori tüzérség állásainak megfelelő kiépítésére ügyeltek. A csata lefolyása alapján a szerző a továbbiakban azt igyekszik bizonygatni, hogy helytelen volt az erődítés helyszínének és módjának a megválasztása.

Egészen más területre kalauzol *Jan Brúha* dolgozata, ahogyan ezt már a címe is jelzi: „Az 1866-os háború a cseh szépirodalomban." Irodalmi műfajonként és azon belül kronológikusan villantja fel a szerző, miként csapódott le a kortársak és az utódok tudatában a cseh területeken vívott porosz-osztrák háború. Befejezésül hangsúlyozza, hogy e háború még ma is a történelmi jellegű szépirodalom kedvelt témája, ez pedig azt is jelzi, milyen mély nyomokat hagyott a cseh nép tudatában.

Karel Krátky közleménye az 1866-os háborús események cseh történettudományi feldolgozását tekinti át. A kortárs krónikások felidézését követően az új csehszlovák állam megszületésekor keletkezett élesen osztrákellenes műveket mutatja be. Ezt követően a kutatási érdektelenség beálltát rögzíti, amikor a cseh történettudománynak az volt az álláspontja, hogy a német belháború számukra nem érdekes. A második világháború utáni hegemón szerephez jutott kommunista történeti irodalom számára e háború ugyancsak nem volt kívánatos kutatási téma. Ezért örvendetes a legutóbbi évek felfokozott kutatói érdeklődése, amellyel kapcsolatosan a szerző a levéltárosok, történészek és múzeológusok szoros együttmunkálkodását emeli ki.

Uwe Böhm tanulmánya Carl Böchling (1855–1920) „Chlum, 1866. július 3." című, 1906-ban készített színes vázlatával és az ezen ábrázolt eseménnyel foglalkozik, amely során az 1. porosz gárda-sorgyalogezred elfoglalta az August von der Groeben százados alárendeltségében állt 7/VIII. lovas tüzérüteg állását. Ismerteti a festő pályafutását, a témával való szembesülését, a számára hozzáférhető történeti feldolgozásokat, és ezek tükrében elemzi a képzőművészeti alkotást. Ezt követően összehasonlítja ezt a művet a téma más festőművészi feldolgozásaival.

Ehhez csatlakozóan *Manfried Rauchensteiner* Königgrätznek az osztrák haderők hagyományápolásában játszott szerepét elemzi tanulmányában. Bevezetőben azt hangsúlyozza, hogy Königgrätz minden más csatától eltérően szinte megvívása pillanatától kezdve szimbólummá vált az osztrák köztudatban, míg az osztrák haderő számára azonnal azonossági válságot is kiváltott. Ezt követően a háború festészeti és szobrászati megörökítását idézi fel. Majd arról szól, hogy az emlékműkiállítási hullám szükségszerűen vezetett Königgrätznek a katonai hagyományápolásba való bekapcsolásához, mégpedig először az elesettek tisztelete révén. Miután pedig a csata egészének kudarca mögött egyes hősi helytállások is meghúzódtak, a csata huszonötéves évfordulóját követően bekövetkezhetett ezeknek a hagyományápolásba való beemelése, elsődlegesen is von der Groeben százados „halálütegének" a tisztelete. Ehhez csatlakozva új forrásfeltárások alapján ismerteti a valós eseménysorozatot, helyére teszi az üteg szerepét, von der Groeben saját kezdeményezését, a tényleges veszteségeket. Visszatérve a hagyományápoláshoz, bemutatja, mint él tovább 1866 hagyománya a két osztrák köztársaság hadseregében.

Zbysek Svoboda kötetzáró tanulmánya az 1866-os háborúban alkalmazott harceljárásokat elemzi. A szerző a forrásokhoz visszatérve, megkísérli megeleveníteni a hadviselő felek harcászatát, amely erősen szabályzatokhoz kötött volt ugyan, de amelytől a harc körülményei között mégis el kellett térni. Elemzését azzal zárja, hogy a poroszok a tűzerőt és a lökés erejét szinkronban tudták érvényesíteni, és ez a jövőbe mutató momentuma volt a csatának.

Az 1866-os háborús esztendővel foglalkozó huszonkét tanulmány, közlemény mondanivalójának fenti rövid felidézése is világossá teszi, hogy magyar szempontból is rendkívül figyelemreméltó publikációról van szó, amelyet minden érdeklődő figyelmébe ajánl a recenzens.

Zachar József

DEÁK ISTVÁN

VOLT EGYSZER EGY TISZTIKAR

A Habsburg-monarchia katonatisztjeinek társadalmi és politikai története 1848–1918

(Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1993. 333 o.)

Zachar József, Deák István német nyelven (is) megjelent munkájának – Der k. (u.) k. Offizier 1848–1918 – ismertetése során többek között a következőket írta: „A recenzens... remélheti, hogy e könyvet mielőbb a magyar olvasóközönség is kezébe veheti." (Hadtörténelmi Közlemények 1992. évi 1. szám, 200. o.) Reménye elég gyorsan valóra vált, hiszen a Gondolat Könyvkiadó támogatók – a Central and East European Publishing Project (Oxford), az Österreichisches Kulturinstitut (Budapest), a Művelődési és Közoktatási Minisztérium (Budapest) – segítségével 1993-ban adta közre – Félix Pál értő fordításában – az Amerikai Egyesült Államokban élő és dolgozó történészprofesszor munkáját, melyet nyugodt szívvel nevezhetünk alapműnek. Alapmű, mely az egykori Habsburg Birodalom, illetve az Osztrák–Magyar Monarchia hadserege tisztikara történetének bemutatására vállalkozott az 1848 és 1918 közötti időszakban.

Deák István, élve a történetírásban már régebben teret hódított történelmi-szociológiai-statisztikai módszerrel, két időszakban – 1870 és 1900 – avatott „hadnagyi minta" vizsgálatának eredményei alapján rajzolta meg a tipikusnak is nevezhető k. k., illetve k. u. k. tiszt hiteles portréját. Ahhoz azonban, hogy ezt megtehesse és az olvasó is „képbe kerüljön", szükség volt egy olyan általános bevezetésre, amelynek a segítségével az olvasó megismerkedhet a Habsburg család vázlatos történetével, a birodalom hadseregének fejlődésével, a haderő szerkezetében bekövetkezett változásokkal, a különböző rendfokozatok, rangok és címek hierarchiájával. Mindezek elengedhetetlenül szükségesek ahhoz, hogy eligazodjunk eme katonai témákban. Talán nem felesleges utalni arra, melyre a szerző maga is utalt, hogy pl. a katonai igazságszolgáltatás, a hadbíróságok működése olyan bonyolult volt az adott időszakban, hogy maga a szerző sem állíthatja magáról azt, hogy gond nélkül eligazodik a témában a több esztendei alapos kutatómunka dacára.

Természetesen ez a kiragadott példa nem azt jelenti, hogy Deák István ne lenne a téma avatott kutatója, sokkal inkább jelenti azt, hogy a szerző önmagával szemben is legalább olyan kritikus, mint témájával és forrásaival szemben.

Deák István feldolgozási módszere, kritikus és elemző munkája alapján valós képet kaphatunk és kapunk a Habsburg Birodalom, az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregeinek tisztikaráról, a tiszt társadalmi helyzetéről, iskolázottságáról, magánviszonyairól, életéről, szokásairól. Nem maradnak ki a vizsgálódás sorából olyan fontos kérdések sem, mint pl. a zsidók helye és szerepe a hadseregben, illetve a tisztikarban, felülreprezentáltságuk okai a tartalékos tisztek körében, a hadseregben jól kitapintható vallási és nemzetiségi tolerancia eredete és okai.

Végigolvasva a vonatkozó részeket mindenki számára egyértelművé válik, hogy a hadsereg, a monarchia tisztikara a különböző nemzetiségeknek olyan összeolvasztójává vált, amely kialakított egy ún. „császári és királyi" nemzetiséget és ennek ismeretében a másság megismerése, tolerálása az adott viszonyok között a legtermészetesebbnek tűnt.

Érdekesnek tűnhet talán az a megállapítás, hogy a nemzeti önállósulásra vonatkozó törekvések voltak azok, amelyek a Habsburg Birodalom, illetve az Osztrák–Magyar Monarchia hadserege, a tisztikar egységének kikezdését jelentették és ebben a magyar önállósulási törekvések is jelentős szerepe játszottak.

Rendkívül érdekes és színes a szerzőnek a hivatásos tisztikar tagjainak társadalmi és anyagi helyzetéről festett képe. Kiderül, hogy a birodalom összetartója, a hadsereg, illetve annak tisztikara korántsem részesült olyan anyagi és társadalmi megbecsültségben, amely elvárható lett volna a vele szemben támasztott követelmények ellentételezéseként. Megfogalmazódtak ellenben vele szemben olyan, főleg a társasági élettel kapcsolatos elvárások, amelyek többnyire meghaladták a

tisztek anyagi lehetőségeit. Érdekesnek tűnhet ezzel kapcsolatban pl. az a tény, hogy az önálló nemzeti haderő létrehozására törekvő Magyar Királyság hadseregében – így 1848–1849-ben, de 1910 körül is – a tisztek jövedelme jelentősen meghaladta a császári (és) királyi haderőben szolgáló társaikét.

Természetesen nemcsak az anyagi kérdésekben voltak „furcsa" problémák. 1848–1849-ben a tisztek pl. olyan képtelen helyzetbe kerültek, melyek feloldása lehetetlennek tűnt. A magyar király és a horvát király harcolt egymás ellen, közben a személye ugyanaz volt. Ezek a feloldhatatlan ellentétek még hosszú évekre befolyással voltak a hadseregre és annak tisztjeire.

Igen tanulságos a szerző által a soknemzetiségű birodalom hadseregének belső viszonyairól felvázolt kép, hozzátéve azt, hogy számos soknemzetiségű állam akár példát is vehetne a közel egy évszázaddal korábbi állapotokról. Elég itt talán csak a különböző nemzetiségű legénységet magába foglaló ezredekben megvalósult gyakorlatra utalni, mely nem egy esetben a szolgálati és vezényleti nyelv (német) mellett két-három ezrednyelvet is használt, melynek az elsajátítása a tisztek számára kötelező volt. Így nem furcsa, hogy pl. egy erdélyi gyalogezredben a német mellett a magyar és a román nyelv is „egyenrangú" volt.

Úgy vélem, hogy igen figyelemre méltó Deák Istvánnak az első világháború előtti és alatti helyzetről adott elemzése. Mint írja, a háború első éveiben a hadsereg elveszítette jól képzett hivatásos tisztjeinek jelentős részét. Pótlásukra – természetesen mint háború esetében mindig és mindenütt – tartalékos tiszteket kellett egyre növekvő számban „bevetni". Ők azonban a legtöbb esetben nem léphettek elődeik nyomába felkészültség, nyelvismeret tekintetében. Így előfordulhatott az is, hogy a parancsnok és a legénység között a kommunikáció majdhogynem a jelbeszédre korlátozódott.

Az első világháború, illetve a békeszerződések utáni helyzetre vonatkozó kitekintés annyiban érdekes, hogy az a k. u. k. tisztek pályafutásának, életútjának alakulását követi nyomon. Mint kiderül, a legtöbb tiszt „új hazájában" folytatta a katonai pályafutását és beilleszkedett a hadseregbe. A monarchia felbomlása után létrejött államok közül leginkább a magyar királyi honvédségben, illetve a Lengyel Köztársaság hadseregében volt töretlen a volt k. u. k. tisztek pályafutása. Ez már kevésbé mondható el a jugoszláv, cseh és román, vagy az osztrák hadseregről. Egyébként húsz évvel később nem egy esetben fordult elő, hogy a szemben álló feleknél egykori k. u. k. bajtársak néztek farkasszemet egymással!

A monarchia katonai történetének megismeréséhez feltétlenül hasznosítandó kötetét Deák István egy példamutató „Bibliográfiai tanulmány"-nyal zárja. Ebben a fejezetben nemcsak mindazon felhasznált irodalomról, forrásokról és emlékiratokról ad számot, melyek munkája alapját képezték, de sorra veszi mindazon kutatókat, akiknek eddigi kutatásai nélkül nem lehetett volna teljes az ő írása.

Úgy vélem, hogy Deák István ezen kötete (is) beleillik abba a kutatási folyamatba, melyet a hazai történészek, hadtörténészek közül Bona Gábor, Hajdú Tibor és e szavak írója folytat. Talán eljöhet az az idő amikor eme kutatások eredményeként teljes és átfogó képet kaphatunk a mikor önálló, mikor egy birodalomba betagolt – vagy csak egy birodalom által „beárnyékolt" – Magyarország hadseregének tábornoki és tisztikaráról és mondjuk az 1700-as évektől kezdődően egy sorozat mutathatja be a magyar katonatiszt portréját 1990-ig. Talán nem téved a recenzens, amikor azt mondja: nem kis szükség lenne erre egy identitását kereső, elődjei pályafutását, problémáit alig ismerő új magyar tisztikar megteremtése során!

Szakály Sándor

BENE JÁNOS–SZABÓ PÉTER

NYÍRI BAKÁK A DONNÁL

(Nyírbátor–Nyíregyháza, 1993. 150 o.)

A Báthori István Múzeum és Művészet Baráti Kör tavaly adta ki a magyar királyi II. Rákóczi Ferenc 12. honvéd gyalogezred történetéről Bene János és Szabó Péter munkáját. A könyv megjelenése egybeesett a 12. gyalogezred Don-kanyarba indulása 50. évfordulóján rendezett bajtársi találkozóval.

Az ezred az egykori magyar királyi munkácsi 11. és szatmári 12. honvéd gyalogezredek örököseként 1920 tavaszán kezdett összeállni és az új hadsereg debreceni körletébe tartozott. A felújítási és átalakítási munkálatok elvégzése után a korábban honvéd huszárlaktanyaként működő épületben nyert elhelyezést. 1920. október 1-jén az ezred személyi állománya 42 tényleges, 33 nem tényleges tisztből, 47 hivatásos altisztből és 2034 főnyi legénységből állt.

A katonai körletek intézménye az 1921. június 1-jén életbe lépő szervezési rendelettel megszűnt, helyt adva 7 vegyesdandár létrejöttének, egyenként 2–2 gyalogezreddel. Így a debreceni 6. vegyesdandár kötelékébe került a nyíregyházi, most már számmal jelölt 12. gyalogezred. Harmadik zászlóalja ekkor került végleg Nyírbátorba. Egyelőre nem költöztek el az ezred Kisvárdán, Mándokon és Mátészalkán kikülönített századai.

1927, a Szövetségközi Katonai Ellenőrző Bizottság távozása után a magyar királyi honvédség fejlesztése felgyorsult. Újra megkezdődött a sorozás. Emellett kimutatható az előrelépés abban is, hogy fokozatosan megerősítették a gyalogezredek ezredközvetlen alakulatait, aknavető- és kocsizó géppuskás századokat alakítva ki. Ebben az időben kaptak végleges elhelyezést a 12. gyalogezred alakulatai is.

1930. március 1-jétől a honvédség alakulatai nevet kaptak, ekkortól viselte a II. Rákóczi Ferenc nevet a nyíregyházi 12. gyalogezred. A laktanya a továbbiakban is megtartotta az 1929-ben kapott Damjanich János nevet.

1931-től a hagyományápolás, a bajtársiasság és összetartozás erősítése céljából rendszeresen tartottak ezrednapokat is. A 12-sek ezrednapja november 16. volt, tisztelegve Rákóczi hadai előtt, akik 1704. november 16-án foglalták el Érsekújvárt.

Mint ismeretes, a honvédség fejlődésének újabb jelentős szakasza 1938 után, fegyverkezési önállóságunk visszanyerését követően vette kezdetét. Ebben az időszakban keletkezett a 3. hadseregparancsnokság (1940. március 1.) valamint ekkor hozták létre a korábbi vegyesdandárokból a hadtesteket. (1939 január.)

A nyíregyházi gyalogezred, a helyi 22. gyalogdandár állományába tartozott 1943 második feléig.

A magyar királyi honvédség alakulataira 1938-tól a bécsi döntések értelmében érdemi szerep várt a Magyarországnak ítélt területek megszállásában, majd a második világháborúban.

A 12. gyalogezred néhány hónapos Don menti tevékenységét megelőzően teljes hadiállományával jelen volt a Felvidék, Észak-Erdély és a Székelyföld, majd a Délvidék megszállásánál.

A nyíregyházi katonák a békehelyőrségekben tartózkodtak amikor beállt a hadiállapot a Szovjetunióval. Nyíregyházán csak a 4. huszárezred mozgósítására került sor ebben az időszakban. Ősztől következtek egyes gyalogos alakulatok. Az ikerezred egyes zászlóaljai részt vettek a németek által megszállt ukrajnai területek biztosításában. A következő év tavaszán még nem szerepelnek a nyíregyházi gyalogezred alakulatai az ország szinte egész területéről szerveződő 2. hadsereg kötelékében.

A 207 ezer főnyi hadsereg részleges felváltására kijelölt alakulatok között az 1943. október 11-én kelt döntés értelmében viszont már ott találjuk a teljes nyíregyházi 12. gyalogezredet is.

Négy hét állt rendelkezésére a mozgósítástól a hadműveleti területre való szállításig a katonák összeszoktatására és kiképzésére. Megtudhatjuk, hogy a tisztikar nem részesült kellő eligazításban a hadsereg doni arcvonalán kialakult szituációról, de hallomásból értesült a szovjetek szívós ellenállásáról.

A nyíregyháziak, akár a többi pótlásra és felváltásra kijelölt alakulat, csak november elején indultak a keleti hadszíntérre. Az alakulatoknál akkor csak az egyéni fegyverzet volt megtalálható.

A 12. gyalogezred berakodására a nyíregyházi pályaudvaron csak 1942. október végén került sor. Október 29-ét követően kerültek ki a szerelvények a keleti hadszíntérre. A határt Galántánál lépték át. A szállítás útvonala a következő volt: Miskolc–Bu-

dapest – Érsekújvár – Galánta – Zsolna – Jablonkai hágó – Teschen – Oderberg – Kielce – Radom – Deblin – Lukow – Brest–Litovsk – Minszk – Bobrujszk – Gomel – Brjanszk – Lgov – Kurszk – Belgorod.

Belgorodot november 15-én érték el.

Még a hadműveleti terület elérése előtt, 1942. november 4-én veszteség érte a 12/III. zászlóaljat. A helyi partizánok Szuchendniow község térségében kővel megrakott vasúti kocsikat futtattak neki a szerelvénynek. Ennek következtében 16 tiszt, 2 altiszt és 9 honvéd vesztette életét.

Az ezredhez közel 4500 fő tartozott. Az ezredtörzs, illetve az ezredközvetlen alakulat 1000 katonát tett ki. 1943. január 6-ig az ezred a VII. hadtest kiképzési táborába került. Ezt követően kezdték meg a kaposvári 10. könnyű hadosztály egyes alakulatainak felváltását. Az erre kijelölt zászlóaljak egyike sem került ki nagy veszteségekkel az 1942. nyári és kora őszi doni hídfőcsatákból.

Az urivi és scsucsjei áttörést követően a szovjetek 1943. január 15-i támadása a felváltások után védőállásaiban érte az ezredet. A súlyos és jelentős veszteségekkel járó harcok, valamint a visszavonulás folyamán a 12. gyalogezred elveszítette személyi állományának 5/6 részét. Az ezrednek csak kis része jutott hátra 1943 kora tavaszára a kijelölt gyülekezési és újjászervezési területekre. A hazaszállításra – a hadsereg többi megmaradt részével együtt – május elején került sor.

Nyíregyházára az ezred május 3-án csupán 21 tiszttel és 714 főnyi legénységgel érkezett vissza.

A Damjanich laktanyában letöltött, három hétig tartó karantént követően az ünnepélyes fogadtatást május 29-én tartották. A kötet tartalmazza Budaházy tábornoknak a leszerelő katonákhoz intézett beszédét.

Legközelebb 1944 március elején mozgósították a gyalogezredet, hogy a Kárpátok előterében, majd a magyarországi védelemben részt vegyen. Az alakulat maradványai 1945. április 6-án tették le a fegyvert Szlovákiában, Stubnyafürdő térségében.

A kötet jelentős teret szentel Muzsay Ferenc ezredes és zászlóaljparancsnokai 1943. márciusi kerettudósításainak, különös tekintettel arra, hogy az ezred egyéb iratanyaga elpusztult a harcok során. Ezeket a dokumentumokat jegyzetekkel ellátva adják közre. Körülbelül hasonló terjedelemben kerültek elénk a 12. gyalogezred veszteséglistái is az 1942 ősze és 1943 tavasza közötti időszakra nézve.

A mű végén mellékleteket találunk, mégpedig az ezred tisztikaráról 1942/43-ból és az ezred 1920–1945 közötti parancsnokairól. Némi rálátás nyílik az ezred 1942-43 közötti szervezeti felépítésére is.

Befejezésül térképek és eddig kevésbé ismert fotók egészítik ki a gazdag ismeretanyagot. Csak remélni lehet, hogy a közeli jövőben minél több hasonló témájú és minőségű könyvet vehet kezébe a hazai olvasó.

Ujházy László

KRÓNIKA

SZIJJ JOLÁN

„SINE PRAETERITIS FUTURA NULLA" 75 éve alakult a Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum

„Sine praeteritis futura nulla – múlt nélkül nincs jövő!

Ez a figyelmeztetés nem érzelmi szóvirág, hanem megdöbbentően komoly valóság, mert csak az a nemzet építheti föl a *jelenben a jövőnek* biztos alapjait, amely a *múltat megbecsüli.*"[1]

Fenti sorok Csáky Károly honvédelmi miniszter gondolatait idézik, aki a Hadtörténelmi Levéltár 1924-ben kiadott első évkönyvének Előszavában írta ezt. Annak az intézménynek az írásos „színrelépése" volt ez az évkönyv, amely intézmény több évtizedes nemzeti óhaj megtestesítőjeként az önálló és független Magyarország létrejötte első heteiben – 1918 november közepén – alakult meg Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum néven.

A megalakulás előzményei

Abból a tényből következőleg, hogy a Habsburg-birodalomhoz való tartozásunk négy évszázada alatt az ország életére vonatkozó legfontosabb döntések Bécsben születtek és ezek iratai is ott maradtak, a magyar katonai múlt, a magyar hadtörténelem írásos emlékei is Bécsben őriztettek.[2]

A Habsburgok ún. dunai monarchiája államhatalmi szervei kiépítése kapcsán hozta létre I. Ferdinánd király 1556-ban az Udvari Haditanácsot (Hofkriegsrat) a katonai ügyek intézésére, amely azután állandó és önálló udvari hivatallá fejlődött. Ez időtől vált rendszeressé az iratok gyűjtése, lajstromozása a hivatalban. 1564-től kezdődően több alkalommal adtak ki irodai szabályzatokat, amelyek előírták az iratok kezelésének módját. Néhány évtized elteltével szükségessé vált a levéltári tevékenység elválasztása az irodai szolgálattól, mert az iratok mennyisége jelentősen megnövekedett. Savoyai Jenő herceg javaslatára I. József császár 1711. április 4-én nevezte ki az első levéltárost Bernhard Rosenbaum személyében és ekkortól számítódik a Kriegsarchiv története, amely a kezdeti években Hofkriegsrätliches Archiv, Archivum bellicum, Hofkriegskanzlei-Archiv, Archivariat der Hofkriegskanzlei néven szerepelt. A Mária Terézia által megszervezett központi levéltárba nem tagolták be a katonai iratokat, hanem – Károly főherceg általános hadseregreformja keretében – az Udvari Tanács regisztratúrájából létrehozták a katonai szaklevéltárat, amely Ferenc császár 1801. március 23-án kelt rendelete értelmében Kriegsarchiv (Hadilevéltár) néven működött. (Az új levéltárnak a gyűjtésen, rendszerezésen túl az iratok hadtudományi kiértékelése is feladatkörébe tartozott.) E katonai levéltár volt hivatott a magyar hadtörténelem írásos emlékeinek gyűjtésére és őrzésére.[3]

Ezen a helyzeten az 1867-es kiegyezés sem változtatott, lévén, hogy önálló magyar hadügy nem volt a dualista államban, így a Monarchia hadrendje részeként létrejött magyar honvédség megalakulását nem követte katonai levéltár létrehozása.

E helyzettel szemben fogalmazódott meg az a nemzeti igény, amelyre a bevezetőben utaltunk. A szándék azonban csak később realizálódott: az tette lehetővé, hogy 1918 októberében az Osztrák–Magyar

1 A M. kir. Hadtörténelmi Levéltár 1924. évi évkönyve Bp., 1924. Előszó, 3. o.

2 Hasonlóképpen a Habsburgok bécsi levéltáraiban halmozódtak fel az országos jelentőségű, központi irányítással összefüggő iratok, bár az országgyűlés 1723-ban törvényt hozott az ország levéltárának felállítására és 1756-ban Pozsonyban fel is állították az *archivum regni*-t, amely 1784-ben Budára költözött – de ez csak az országgyűlés és a nádori hivatal iratainak gyűjtésére és őrzésére volt hivatott. A rendi jellegű levéltár helyzete a kiegyezés után módosult. L. a témára: Levéltári ismeretek kézikönyve. Bp., 1980.

3 Inventar des Kriegsarchivs Wien I–II. Band Wien, 1953.

Monarchia felbomlott és a győzelmes őszirózsás forradalom nyomán megszületett az önálló és független Magyarország.

Az 1918 november elején Magyar Hadügyminisztérium néven újjászerveződött honvédelmi minisztériumban már megvoltak a katonai levéltár és múzeum létrehozásának szervezeti előzményei.

Az első világháború idején is érvényben volt az a császári és királyi rendelet, amelynek értelmében a haderő alakulatai, így a honvédség alakulatai is, a bécsi Kriegsarchivba küldték a működésük során keletkezett hadműveleti és egyéb, megőrzésre előírt irataikat, térképeiket. 1915 őszén sikerült azt elérni, hogy a magyar honvédség és népfelkelés alakulatai harctéri irataikat közvetlenül a Honvédelmi Minisztériumba küldhessék. A HM 1/a osztályán belül létrehoztak egy levéltári csoportot, amelynek az volt a feladata, hogy ezeket a hazaküldött iratokat lemásolja és az eredeti iratokat csak ezután küldték tovább a bécsi Kriegsarchivba. Ezt követően a minisztériumi osztályon több alcsoport is kialakult, így a múzeumi, statisztikai, hadifogoly, hadtörténelmi alcsoport, amelyek munkáját fényképész műterem és számos rajzoló segítette. A fennmaradt dokumentumokból kitűnik, hogy mind a levéltári, mind a múzeumi alcsoport végzett kezdettől fogva gyűjtőmunkát is. Így a múzeum gazdag első világháborús gyűjteményeibe az első fényképek, zászlók, fegyverek és egyéb értékes tárgyak ekkor kerültek be a harctérről. (Érdekességként megemlítjük, hogy 1916 folyamán a katonadalok gyűjtésébe is bekapcsolódott a múzeumi alcsoport; a gyűjtőmunkát a póttestek és csapatok mellett olyan kiválóságok is végezték, mint Bartók Béla és Kodály Zoltán zeneakadémiai tanárok, akik a honvédelmi miniszter nyílt parancsával járták a laktanyákat, katonai kórházakat, üdülőket.[4] Mindezek világosan mutatják, hogy amikorra a jogi lehetősége megadódott, már kész szervezettel „állt" is az intézmény.

A megalakulástól, 1918 november elejétől 1945-ig

A Hadügyminisztérium I. csoportjának *1918. november 11*-én kelt új ügykörbeosztása szerint az I. csoport 10. osztálya alá tartozott a „Hadi Levéltár".[5] Az ebből az időből megmaradt alosztály-parancskönyvből[6] kiderül, hogy ekkor a levéltáron belül nyolc csoport működött: az iratcsoporton és a fényképészeti csoporton kívül hat iratmásoló csoport. 1918. december 19-én jelent meg a csoportok sorában a „muzeális csoport", amelynek a vezetője az az *Aggházy Kamil,* aki 1916. április 2-tól teljesített szolgálatot a minisztériumi csoportnál és a később önállóvá lett Múzeum igazgatója is lett. Bár kinevezésére vonatkozó konkrét irat nincs, de valószínűsíthető, hogy ugyancsak november elejétől *Gabányi János* alezredes lett a levéltár vezetője.(Előzőleg Orphanides Lukács volt a csoportvezető.)

A minisztérium egészét érintő *1919. január eleji átszervezés* kapcsán pedig már *Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum* néven szerepelt az intézmény, amely három szerkezeti egységből állt: Vezetőség (könyvtárossal, történelmi-irodalmi csoporttal, könyvkötészettel és fényképészettel), Levéltár (térképtárral), Múzeum.

A Tanácsköztársaság idején „az új átalakulás a Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum szervezetét, személyi beosztását és ügykörét semmi tekintetben sem érinti",[7] sőt ekkor egészült ki a levéltár a könyvtári csoporttal.

Az ezt követő évtizedekben több *szervezeti változáson* ment át az intézmény. Az 1920. január 4-i parancs szerint: „A Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum a nemzeti hadsereg fővezérségének X. csoportját alkotja."[8] Ekkor szervezetileg három főosztályból állt: I. Történelmi feldolgozás, II. Levéltár, III. Múzeum. Vezetője csoportfőnöki beosztásban Gabányi alezredes.

Az 1921. március 16-án kelt HM rendelettel a M. kir. Hadtörténelmi Levéltár és Múzeumot külön állománytestté (önálló intézménnyé) nyilvánították. Ekkor élén igazgatóként *Rubin Dezső tábornok* állt (1921. január 16-tól) és állományában 75 fő a hivatásos állományú.[9] (Egy 1920-ban keletkezett tervezet 208 fő tiszti és 188 fő polgári alkalmazottat, összesen 396 főt tartott szükséges létszámnak.)

4 *Pongó János:* Az Országos Hadtörténeti Múzeum története I. rész. In: Az Országos Hadtörténeti Múzeum Értesítője 1. Bp., 1971. 20. o.

5 HL P. d. f. iratai HM 29772/eln. 10.–1918. a. sz. 18/2.–27. lt-i j.

6 HL saját irattára, 81. doboz.

7 Uo. (16. osztályparancs 1919. márc. 27.)

8 Uo. (1. sz. csoportparancs 1920. jan. 4.)

9 Uo. (1. Állományparancs 1921. május. 1.)

A békeszerződés végrehajtása során – 1922. április 29-én – az intézmény kivált a honvédség kötelékéből, és először a Belügyminisztérium, majd a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium színleges felügyelete alá került, és ekkor – november 15-én – szétválasztották a levéltárat és a múzeumot. A valóságos irányítást természetesen továbbra is a Vezérkari Főnökség és a Honvédelmi Minisztérium gyakorolta, azonban „eltűntek" a katonák a levéltárból és múzeumból, nem viselhettek egyenruhát, a katonai rangokat különböző elnevezések alá „rejtették". (Vezérőrnagy: vezértanácsnok, ezredes: főtanácsnok: alezredes: tanácsnok stb.) 1928 júniusáig működött így az intézmény, ekkor visszakerült a VKF-hez, de a katonai rangok viselését csak fokozatosan engedélyezték. A levéltár és a múzeum különállása továbbra is megmaradt, nevük változott csak 1930. május 1-től M. kir. Hadilevéltár, illetve M. kir. Hadimúzeum elnevezésre, amelyek élén 1920–21-ben igazgató, 1939-ig főigazgató, ezután parancsnok állt.

Az intézmény hivatali *elhelyezése* a megalakulás után „ideiglenesen" az Országos Levéltár még teljesen el nem készült új épületének – Bécsi kapu tér 4. sz. – III. emeletén történt, majd hamarosan a II. emeletet is birtokukba vették. Az elhelyezés már ekkor is szűkös volt, és a hamarosan beérkező nagy mennyiségű levéltári és múzeumi anyag indokolttá tette az elhelyezés megoldását. A honvédelmi miniszter 1921 elején a múzeum számára kiutalta az Üllői úti Mária Terézia laktanya egy részét, ahova az átköltözés a nyár folyamán meg is történt. A múzeum 1929-ben került végleges helyére, amikor felköltözött a várbeli Nándor-laktanyába. A könyvtár 1923-ban leköltözött a Tiszti Kaszinó épületébe. A levéltár számára új otthon csak a második világháború után adódott, akkor szintén a Nándor-laktanya épületébe költözött a levéltári gyűjtemény.[10]

Az *önálló levéltár hivatali felépítése,* belső szerkezete elég gyakran változott, de általában a lényegét tekintve öt, vagy négy nagy csoportra tagolódott, amely csoportok egyúttal tevékenységét is hűen tükrözték, ezek hol „csoport", hol „osztály" megjelöléssel szerepeltek:

Vezetőség vagy Főigazgatóság a titkári irodával, átvevő és nyilvántartó irodával, gazdasági hivatallal.

Levéltár, amely esetenként külön osztályban kezelte a világháború előtti (ún. Régi levéltár) és világháború alatti iratokat, majd a világháború utániakat, de ettől függetlenül a végzett konkrét tevékenység szerint különültek el munkacsoportjai, úgy mint: hadműveleti iratok, hátországi iratok, térképek, fényképek, hadrendek, személyügyi nyilvántartások, kitüntetések, fegyvertények csoportjai.

Irodalmi osztály és szerkesztőségek: rajzoló osztállyal, kiadóhivatallal együtt. Hadtörténetírói tevékenységének a középpontjában a világháború katonai eseményei, hadműveleteinek a feldolgozása állt. a készülő sok kötetes munka érdekeinek rendelték alá a levéltári gyűjtő- és feldolgozó munkát is. A bécsi levéltári iratokból is főleg a világháború hadműveleti iratait, naplóit másolták. Az évek során végül is a mű 10 kötete jelent meg, a tervezett további kötetek egy része kéziratban maradt. Emellett azért természetesen a magyar hadtörténelem egyéb korszakai is kutatási témát jelentettek, pl. a magyar honvédség, illetve az egyes fegyvernemek történetéről, a katonai nyelv fejlődéséről megjelent munkák ma is nagyon jól használható forrásul szolgálnak. A levéltár hadtörténetírói köréből említésre méltó nevek: Berkó István, Breit József, Gyalókay Jenő, Markó Árpád.

A levéltár közreműködésével a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában jelent meg a *Hadtörténelmi Közlemények,* az 1888-ban alapított „évnegyedes folyóirat a magyar hadi történetírás fejlesztésére." 1921 és 1931 között ugyancsak a levéltár szerkesztésében jelent meg a *Magyar Katonai Közlöny,* amely 1908 óta megjelenő tudományos katonai folyóirat volt. Az ezt követően a HM kiadásában megjelenő katonai szakfolyóirat, a *Magyar Katonai Szemle* szerkesztéséből is oroszlánrészt vállalt a levéltár.

Könyvtár: tudományos és szépirodalmi csoporttal. (A könyvtár 1923 őszén egyesült a Tiszti Kaszinó könyvtárával és el is költözött annak épületébe a Váci utcába.) A katonai tudományos csoport feladata volt összegyűjteni mindazokat a belföldi és értékesebb külföldi nyomtatott műveket, amelyek a katonai szaktudományokkal foglalkoznak, vagy ezekkel szoros összefüggésben állanak. Ezáltal a könyvtár, mint katonai szakkönyvtár hézagot pótolt. Szakmai tevékenységét tekintve a könyvtár három munkacsoportra tagolódott: rendelő osztály (könyvek megvásárlása, összegyűjtése), címjegyzékkészítő osztály (címfelvételezés, nyilvántartó jegyzékek készítése, könyvek, folyóiratok ismertetése), forgalmi osztály (könyvkölcsönzés és ide tartozott a könyvkötőműhely is).[11]

10 Az intézmény otthonául szolgáló épület helyén már a XVII. század végén két különálló laktanya állott, amelyeket az 1840-es években lebontottak és a helyükön épült a jelenlegi klasszicista épülettömb, a Nándor-laktanya. Múzeummá átalakítása 1926–1928 között történt.

11 1924. évi évkönyv, 15–16. o.

Bécsi csoport: kezdetben felszámoló tevékenységgel, később anyaggyarapítással, (másolási) feladatokkal. A Kriegsarchivba 1915-ben vezényeltek először tiszteket a „HM Bécsbe vezényelt kiküldöttje" néven. 1918 után, amikor elkezdődött a Monarchia minisztériumainak a felszámolása és különböző katonai szerveket hoztak létre a hadifoglyok hazahozatalának intézésére is, feladatköre és alárendeltsége elég körülhatárolatlan volt. Végül 1920 novemberétől mint a Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum bécsi magyar bizottsága, 1923-tól 1935-ig a Hadtörténelmi Levéltár (1930-tól Hadilevéltár) Bécsbe vezényelt exponense, majd 1935–1941 között a Hadilevéltár bécsi felszámoló osztálya néven folytatta tevékenységét. Fő feladata a Magyarországnak ítélt iratok kiválasztása, hazahozatala, illetve lemásolása volt, azon kívül személyi igazolások intézése. Tevékenységét egy 1921-ben kötött ideiglenes egyezmény, majd az ún. badeni egyezmény alapján végezte. A világháború győztes hatalmainak Magyarországgal 1920. június 4-én Párizsban aláírt ún. trianoni békeszerződés 178. cikke a következőket tartalmazza:

„A volt Osztrák–Magyar Monarchiából keletkezett új Államok és azok az Államok, amelyek a nevezett Monarchia területéből részesedtek, a maguk részéről kötelezik magukat arra, hogy a Magyar Kormánynak visszaszolgáltatják azokat a hivatalos iratokat, okmányokat és feljegyzéseket, amelyek húsz évnél nem régibbek és amelyek közvetlen vonatkozásban állnak a magyar terület történetével vagy közigazgatásával s esetleg az átcsatolt területen vannak."[12]

Ezt követően létrejött az osztrák szövetségi kormány és a magyar kormány között – éveken át tartó előkészítő munka után – a Baden bei Wien-ben 1926. május 26-án aláírt végleges egyezmény. Az egyezmény értelmében Ausztria kötelezte magát, hogy kiszolgáltatja Magyarországnak azokat az iratokat, amelyek magyar szellemi tulajdonnak tekinthetők, a közös vonatkozásúakra pedig úgy állapodtak meg, hogy azok közös szellemi tulajdont képeznek és Bécsben maradnak. Ehhez az iratanyaghoz a magyar kormány az osztrák szövetségi kormány hozzájárulásával megfelelő számú megbízottat rendelt ki. Ennek megfelelően azóta is működik Bécsben az állami levéltárban is magyar levéltári kirendeltség.

Az önálló múzeum szervezete kezdetben három osztályból állt:

1. osztály: fegyverzet, 2. osztály: képek szobrok, 3. osztály: zászlók, jelvények, érmék. Később alapvetően két osztály különült el: a *kiállítási osztály* (különböző gyűjteménycsoportokkal) és a *helyreállító* (restauráló) *szakosztály*. Önálló *könyvtár* is létezett, és a működést *parancsnokság (vezetőség)* biztosította a gazdasági hivatallal.

Lényegében 1936-ra teremtődtek meg azok az alapvető feltételek, amelyek birtokában a Hadimúzeum berendezhette állandó kiállításait: végleges otthonának átalakítása befejezéséhez közeledett, nagyjából megfelelő gyűjteményanyag állt rendelkezésre, és ezek szükséges mértékű feldolgozása és rendezése megtörtént. Gondos előkészületek után sor került az intézmény életének talán legjelentősebb aktusára: 1937. május 29-én Rőder Vilmos honvédelmi miniszter ünnepélyes keretek között megnyitotta a múzeum állandó kiállítását, amely az épület három szintjén 36 termet ölelt fel és kiterjedt a kiállító termekhez tartozó folyosókra is.[13] (A kiállításnak a megnyitás évében 26 ezer látogatója volt!)

A *második világháború* mindkét intézmény életében tragikus következményekkel járt. A levéltári és múzeumi gyűjteményeket részben evakuálták és az elszállított értékek legnagyobb része elpusztult. Budapest ostroma idején súlyos sérüléseket szenvedett mind a Nándor-laktanya, mind az Országos Levéltár épülete – így a falaik között maradt gyűjtemények is.

Hivataltörténeti áttekintés 1945-től

A háború befejeződése után 1945. április 24-től május 15-ig *Hadimúzeum és Levéltár* néven indult új életnek az intézmény, de ezt követően a SZEB csak a múzeum működéséhez járult hozzá (*Magyar Hadimúzeum, ill. Honvéd Hadimúzeum* néven), így a levéltár a Honvédelmi Minisztérium osztályaként működött, a romok alól kimentett nagyértékű iratait pedig a múzeum vette gondozásba.

12 *Halmosy Dénes:* Nemzetközi szerződések 1918–1945. Budapest, 1983. 120. o.

13 L.: *Pongó* idézett cikke, 44–46. o.

1947. március 12-től ismét együtt van a két közgyűjtemény, nevük *Honvéd, majd Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum,* egészen 1954 áprilisáig. Ekkor a Honvédelmi Minisztérium létrehozta a Hadtörténeti Intézetet és az intézmény nevébe a „Levéltár" helyett „Intézet" kerül. Többszöri átszervezés után jelenleg a Hadtörténeti Intézet és Múzeum elnevezésű komplex közgyűjteményi, tudományos intézmény keretében több önálló igazgatóság működik: a Hadtörténeti Múzeum (országos gyűjtőkörű szakmúzeum), a Hadtörténelmi Levéltár (szaklevéltár, szervezeti keretei között a térképtár és a bécsi levéltári kirendeltség), a Hadtörténeti Intézet, a Hadtudományi Könyvtár. Önálló tudományos folyóirata a *Hadtörténelmi Közlemények.*

ZACHAR JÓZSEF

ERŐDÍTÉS ÉS ÁLLAMVÉDELEM

Nemzetközi tudományos ülésszak, Hradec Králové, 1993. június 9–11.

A Cseh Hadtörténészek Nemzeti Bizottsága meghívására 26 belga, brit, finn, francia, görög, holland, magyar, német, olasz, osztrák svéd és szlovák, továbbá 16 hazai hadtörténész érkezett a magyar történelemből inkább még Königgrätz néven jól ismert csehországi Hradec Králové városába, hogy a modern cseh történetben fontossá vált nemzetbiztonsági kérdéskörben „Erődítés és államvédelem" címmel tartott tudományos ülésszakon ismerjék meg egymás ezirányú nézeteit.

A résztvevőket a cseh katonai és tudományos vezetés nevében *Tibor Hochsteiger* vezérőrnagy, a történelemtudományok kandidátusa, a Cseh Hadsereg Hadtörténeti Intézetének és Múzeumának főigazgatója, a Cseh Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának elnöke üdvözölte a június 9-i megnyitó ülésen. Beszédében örömét fejezte ki, hogy az újonnan létrejött cseh állam egyik fő tudományos rendezvényének házigazdája lehet. A továbbiakban a tudósok nemzetközi együttműködésének jelentőségét emelte ki. Befejezésül a megtárgyalandó téma fontosságáról szólt, és azt hangsúlyozta, hogy a kis államok a honvédelem legcélravezetőbb módjának keresésére kényszerülnek, és ez lehet megfelelő körülmények között a határmenti erődítés is.

Az egyes előadások széles körben mozogtak, valamennyi sajátos témát ragadott meg. Programba állításuk sorrendisége eléggé esetlegesnek tűnt, ezért és idő hiányában is igazi vita sem bontakozott ki. Ennek ellenére rendkívül hasznosnak bizonyult a számos különböző kérdést felölelő húsz előadás meghallgatása. Az érdeklődő magyar olvasókat is meggyőzheti ezeknek a körülmények miatt pusztán a mondanivalóra utaló felvillantása is.

Dr. Jan Jakl tudományos kutató (Csehország) a tudományos ülésszak helyszínének, Königgrätznek egyes erődítésépítési fázisait mutatta be nyitóelőadásában a június 10-i első ülésen.

Ezt követően *Evangélosz Kolivodiákosz* ellentengernagy (Görögország) az ókori görög államok erődítményeinek telepítési helyét és tervezett funkcióját tekintetbe vevő tipológiai összefoglalót tartott. Előadásában kitekintett ezeknek az erődítményeknek a továbbélésére is.

Dr. Pável Belina egyetemi docens (Csehország) a cseh állam területéről, mint természetes erődítményről szólt. A XII. századtól napjainkig ívelő előadásában azt emelte ki, hogy idegen betörések ellenére is a várak, erődítmények jelentős akadályt jelentettek az egész ország birtokba vételét tekintve.

Szünet után a második ülésen *André Corvisier* nyugalmazott tanszékvezető egyetemi tanár, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság tiszteletbeli elnöke (Franciaország) a terepasztalnak az erődítményharcra való felkészülésben játszott szerepét mutatta be.

Ezt követően *Zachar József* alezredes, a történelemtudomány kandidátusa, a Magyar Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának főtitkára tartotta meg előadását, amelyben Prága erődítményének szerepét vizsgálta az 1742-es francia védelmi és császári-királyi támadó hadműveletek során, kiemelve a mindkét oldalon bevetett magyar huszárok szerepét.

Dr. Ernst-Heinrich Schmidt alezredes (Németország) előadása azt demonstrálta, miként lehet felhasználni Alexander von Zastrow tizenhat nevezetes erődítmény-modelljét a hadtudományos múzeológiai ismeretterjesztésben.

Ebédszünet után a harmadik ülésen nyitányként *Dr. Joep van Hoof* tudományos kutató (Hollandia) a XVII. századi Egyesült Németalföldi Tartományok erődítményrendszerének igazgatását mutatta be.

Dr. Pável Martlik tudományos kutató (Csehország) Josefstadt (Josefov) erődítményének építéstörténetét ismertette előadásában, középpontba a tervezett poroszellenes védelmi funkciót állítva.

Raimondo Luraghi tanszékvezető egyetemi tanár, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság alelnöke (Olaszország) az amerikai polgárháború tábori erődítményeit ismertette, mégpedig telepítési helyük szerint tipizálva azokat.

Szünet után a negyedik ülésen először *Louis-Edouard Roulet* dandártábornok, nyugalmazott tanszékvezető egyetemi tanár, a Svájci Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának elnöke mutatta be előadásában az erődítmény-típusú államvédelmet Svájc 1940/44-es németellenes készülődésének példáján.

Ezután *Dr. Allain Bernède* alezredes, katonai akadémiai tanár (Franciaország) a francia erődítményrendszernek a porosz–francia háborút követő kiépítését és használhatatlanságát elemezte az első világháború utáni vizsgálóbizottsági jelentés alapján.

Mag. Willibald Rosner kutatóintézeti igazgató (Ausztria) a XIX. századi dél-tiroli erődítményrendszer létesítési elveit és jellegét mutatta be előadásában.

A június 11-én reggel megnyitott ötödik ülésen elsőként *Joannisz Bitosz* altábornagy (Görögország) a két világháború közti görög erődítésvédelmi tevékenységet részletezte.

Robert Varqui mérnök (Franciaország) a francia erődítményrendszernek a korábbira épülően a két világháború közti időben való átépítését mutatta be.

Szünet után a hatodik ülésen *Albert Willem van Sluiters* mérnök-alezredes (Hollandia) a németalföldi államvédelemben az erődítményrendszeren belül a vízierőre való támaszkodás elveit ismertette.

Dr. Lars Ericson tudományos kutató (Svédország) a történelmileg örökölt svéd erődítményrendszer első világháborút megelőző újraműködtetésére irányuló törekvésekről tartott előadást.

Stephen John Lawrie tudományos kutató (Egyesült Királyság) az erődítmény-karbantartás és erődítményfejlesztés problematikáját részletezte a Maginot-vonal második világháborút megelőző sorsának példáján.

Ebédszünet után a hetedik ülésen *Dr. Andrej Romanak* tudományos kutató (Csehország) az osztrák örökségért a XVIII. század derekán vívott háborúk időszakára vonatkoztatva mutatta be a csehországi erődítmények felértékelődését.

Mag. Urho Myllyniemi alezredes (Finnország) az orosz uralom idejéből örökölt erődítményeknek az önálló finn állam védelmébe való betagolásáról szólt.

Vladimir Kupka tudományos kutató (Csehország) a két világháború közti időben gyártott Skoda-erődlövegek forgalmazását ismertette.

Ezt követően *Petr Klucina*, a történelemtudomány kandidátusa, a Cseh Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos titkára, a Cseh Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának főtitkára rekesztette be a tudományos ülésszakot.

A tudományos ülésszakon elmaradt vitalehetőségeket erősen kompenzálta az a lehetőség, hogy számos egyéb rendezvényen nyílt mód a résztvevők kötetlen, nyílt és közvetlen eszmecseréjére. Még a tudományos ülésszak megkezdését megelőzően a Prágában gyülekezett résztvevőket június 8-án fogadta *Dr. Tibor Hochsteiger* vezérőrnagy, a Cseh Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatója, majd bemutatta az általa vezetett intézményt. Ezt követően a kül- és belföldi hadtörténészek Theresienstadt (Terezin) erődítményében tettek szakmai látogatást. Ugyancsak június 8-án este *Antonin Baudys*, a Cseh Köztársaság honvédelmi minisztere adott fogadást a tanácskozás résztvevői tiszteletére.

Június 9-én a Hradec Králové-ba érkezett hadtörténészek részt vettek a Kelet-Csehországi Múzeumban rendezett „Csehországi erődítmények a művészetben" című kiállítás megnyitásán. Ezt követően a szomszédos Chlum községhez tartozó emlékhelyre vonultak, ahol az 1866. július 3-i königgrätzi csata színhelyén kaptak szakszerű vezetést a helyi kollégáktól. Még ugyancsak június 9-én Hradec Králové polgármestere fogadta a tudományos tanácskozás résztvevőit.

Június 10-én Joseftsadt (Josefov) erődítményét ismerhették meg az előadók. Ez alkalommal fogadta őket Jaromer polgármestere, mivel e városhoz tartozik az erődítmény. Június 11-én a tudományos ülés szervező bizottsága és a helyszínt biztosító Katonaorvosi Akadémia vezetése adott vacsorát a tudományos ülésszakon megjelenteknek.

Június 12-én, a tudományos tanácskozáshoz csatlakozva, egész napos kirándulást tettek a

résztvevők a két világháború közt kiépített északcsehországi erődítményrendszer egyik kulcspontjához, a Náchod melletti Dobrosov tüzérségi erődítményhez. Ennek részletes bemutatása képezte a tudományos ülésszak záróaktusát. A kötetlen eszmecsere befejezését pedig ezúttal a Prágába való közös visszautazás során folytatott beszélgetések jelentették.

ÁCS TIBOR

A SZISZEKI CSATA, 1593

Tudományos tanácskozás, Zágráb–Sziszek, 1993. június 17–18.

A Horvát Köztársaság elnöke és a Horvát Köztársaság tudományos és technikai minisztere fővédnökségével a Zágrábi Egyetem Bölcsészkara, a Horvátország Története Intézet, a Zágrábi Újkori Történeti Intézet és a Sziszeki Történeti Levéltár a sziszeki csata 400. évfordulója alkalmából tudományos tanácskozást rendezett 1993. június 17-én Zágrábban és június 18-án Sziszeken. A kétnapos tanácskozáson a történészek rövid referátumaikban sokoldalúan elemezték a sziszeki csata történeti és hadtörténeti jelentőségét.

A zágrábi ülésen *dr. Mirko Valentic* „A horvátok százéves harca, 1493–1593", *dr. Miroslav Kurelac* „A sziszeki csata a korabeli horvát és európai történelemben", *dr. Milan Kruhek* „A horvátok küzdelme a sziszeki káptalan vára és határuk védelmében (1591–1596)", *Andrija Lukinovic* „A zágrábi káptalan és Sziszek védelme", *Snjezena Buzov* „A horvátok és az oszmán birodalom küzdelme a XVI. század második felében Musztafa, szaloniki efendije művében", *Andrej Hozján* szlovén történész „Az osztrák császárság felderítő szolgálata a sziszeki harcokról", *dr. Ignacij Vije* „A krajnai rendek részvétele a XVI. században a végvárak ellenállásának problémáiban", *Marija Sercer* „A katonai felszerelés és fegyverek a sziszeki csata idején", *Marina Bregovac-Pisk* „A sziszeki csata a képzőművészeti alkotásokban a XVI. századtól a XIX. századig" és *dr. Nenad Moacanin* „Néhány probléma a török forrásokból az 1593-as sziszeki csatáról" címmel tartotta meg referátumát.

A sziszeki ülésen a következő témákból mondtak el referátumokat: *dr. Vasko Simoniti* szlovén történész „A sziszeki csata a korabeli szlovén historiográfiai emlékekben", *dr. Felix Tobler* osztrák történész „A sziszeki csata visszhangja a korabeli röpiratok tükrében", *Damir Karbic* professzor „A sziszeki csata a kortársi írásokban", *dr. Milan Pelc* „Hírszenzáció-propaganda: történelmi események bemutatása a XVI. században a sziszeki csata példáján", *dr. Stipe Botica* „A sziszeki csata a horvát irodalomban", *Rafo Bogosic* akadémikus „A dubrovniki Antuna Sassina Török betörés című műve az 1593-as sziszeki harcokról" és *Andrej Zmegac* „A sziszeki vár építéstörténeti értékelése".

A tudományos tanácskozáson vita alakult ki a török hódítás jellegéről, a szlovénok szerepéről a sziszeki csatában, a szemben álló felek katonáinak létszámáról, a sziszeki vár építéséről és tűzfegyverekkel való védelméről. A tanácskozáson bemutatták a Sziszeki Történeti Levéltár, a Zágrábi Horvát Levéltár és a Sziszeki Matica Hrvatska gondozásában megjelent „Sziszek védelme a török ellen 1544–1597" (SISAK U OBRANI OD TURAKA 1544–1597. Zagreb, 1993. 772 o.) című vaskos forráskiadványt és a „Dokumentumok a sziszeki harcokról 1592–1598" (DOKUMENTI O SISACKOJ BICI 1592–1598. Sisek, 1993. 211 o.) című dokumentumkötetet. A résztvevők megismerhették a *Durda Zorka* összeállításában készült „Bibliográfia a sziszeki harcokról 1593" (BIBLIOGRAFIJA O BICI KOD SISKA 1593. Sisek, 1992. 30 o.) című válogatott bibliográfiai összeállítást is. A három kiadványban számos magyar vonatkozású anyag is található. A tanácskozás érdekes eseménye volt, hogy a résztvevők 1993. június 18-án megtekintették a jó állapotban lévő sziszeki várat és a csata színhelyét. A szervező bizottság (elnöke, dr. Ivo Godstein, titkára, dr. Milan Krahek) azt tervezi, hogy a tudományos tanácskozáson elmondott rövid előadások 1 1/2–2 ívre bővített tanulmány változatát külön kiadványban fogja megjelentetni.

E sorok írója megtiszteltetésnek vette, hogy a június 18-i ülésen másodikként mondhatta el „A

sziszeki csata a magyar történeti irodalomban" című rövid referátumát:

Az 1593. június 22-i sziszeki csata, majd a 15 éves török elleni háború menete és kimenetele nem csak Magyarország, Horvátország és a Habsburg-birodalom, hanem egész Európa történetének fontos, korszakos eseménye volt. Ennek ellenére a sziszeki csatáról a legterjedelmesebb magyar tanulmányt egy évszázaddal ezelőtt, a 300. évfordulóra adta közre Gömöry Gusztáv és mindmáig nincs monografikus összefoglalója a 15 éves háború történetének.

Az viszont tagadhatatlan tény, hogy ha nagyobb munka nem is, de a századunkban kiadott négy jelentős magyar történeti szintézis – 1935-ben a Magyar történet III. kötete, 1940-ben a Magyar nemzet hadtörténelme XIV. része, 1984-ben a Magyarország hadtörténete I. kötete és 1985-ben a Magyarország története III/1. kötete – ugyan különböző terjedelmű, de reálisnak tűnő összefoglaló értékelést ad a sziszeki csatáról és a tizenötéves háborúról. Az is tény, hogy a közelmúltban Sinkovics István, Nagy László, Szántó Imre, Szakály Ferenc, Marosi Endre, Tóth Sándor László, Kelenik József és mások tollából megjelentek új szemléletű feldolgozások is, melyek európai keretekbe ágyazva mutatják be a törökellenes hosszú háború históriáját, óhatatlanul érintve a sziszeki csata problematikáját.

Ezt a ma már viszonylag gazdag magyar történeti és hadtörténeti irodalmat azonban lehetetlen a bibliográfiai teljességében bemutatni egy rövid összeállításban. Referátumomban csak arra vállakozhatom, hogy a felsorolt történetírók művei alapján, a teljesség igénye nélkül, ismertessem a sziszeki csata és a tizenötéves háború történeti ábrázolásának eredményeit, fő irányait.

Megállapítható, hogy a forrás- és adatgazdag történeti monográfiák és tanulmányok a sziszeki csata, valamint az azt követő hosszú háború menete és kimenetele eseményeinek feltárásában, feldolgozásában és katonai elemzésében számos új eredményt értek el. A szerzők többek között kimutatták az adriai tengerparttól Kállóig húzódó, 1200 kilométer hosszú, mintegy 150 vár 12–18 ezer fős őrségével határvédelmet ellátó végvári rendszer sokoldalú szerepét. Tényekkel bizonyították, hogy a végvárak mentén kialakult katonai patthelyzet következtében a török súlyos vereséget szenvedett a hódoltság területein attól a magyar királyságtól, melynek államát szétzúzta, területi integritását megsemmisítette, hadseregét többször szétverte.

Sokoldalúan vizsgálták a hosszú háborút kiváltó mélyebb politikai, nemzetközi, gazdasági, társadalmi, kulturális, vallási, személyi, katonai és egyéb okokat, a török birodalom belső viszonyait és bajait. Feltárták azokat a tényezőket, amelyek előidézték a horvát határvidék tűzfészekké válását, 1591–1593 folyamán a háború kibontakozását, melyben a török hódítás útját elzáró Sziszek, – ez a Kulpa és a Száva összefogásánál csatornával és körülvett, stratégiai jelentőségű, ágyútornyos kis vár – fő szerepet játszott. Az azonban még mindig vitatott kérdés a török hadtörténészek körében is, hogy a meggyöngült oszmán birodalom miért pont ekkor és itt kezdett ily kockázatos katonai kalandba.

A fent nevezett történészek korabeli források és csataleírások alapján rajzolták meg a szemben álló felek hadügyét, mutatták be Hasszán boszniai pasa hadseregét, az Erdődy horvát bán, Eggenberg, Auersperg parancsnoksága alatt álló császári, királyi, rendi csapatokat és a haditerveket: a sziszeki vár harmadik török ostromát és kisszámú helyőrségének tíznapos hősi védelmi harcát, de részletesen felvázolták az 1593. június 22-i sziszeki csata történetének képét is. A csataelemzések során kiemelték, hogy a győzelem a jól felépített harcrendnek volt köszönhető. A hadvezetés a tűzfegyverekkel jól felszerelt, 6–8 ezer főből álló lovas és gyalogos csapatokból három harccsoportra tagolt csatarendet alakított ki. Ez a korszerű harcrend tette lehetővé a nagy manőverezési szabadságot, az energikus lovassági és gyalogsági rohamokat, a hatásos tűzcsapásokat, a Száva, Odra és Kulpa folyók közötti csatatéren az íves, egy arcvonalú török hadrend jobbszárnyának oldalba és hátba támadását, valamint a Kulpa-hídjának elfoglalását, amivel előidézték a 15–18 ezer fős ellenséges hadsereg megsemmisítését.

A diadal nem a csodának, hanem az európai hadügy új vívmányainak volt köszönhető. Bebizonyosodott, hogy az európai hadügyet forradalmasító három új katonai jelenség: az olasz bástyarendszer meghonosodása, a tűzfegyverek tömeges elterjedése, a harc tűzerővel való fokozott megvívása és a hadsereg létszámának erőteljes növelése nemcsak Európa nyugati régióiban jelent meg, hanem a XVI. század második felében az elmaradottnak kikiáltott magyar hadszíntéren is hétköznapi gyakorlatnak számított, annak ellenére, hogy a Dunai Monarchia hadszervezete éppen átmeneti állapotban volt az időszakos zsoldosságról az állandó zsoldos hadsereg megszervezéséhez. Ezeknek a nagy jelentőségű fegyverzeti, szervezeti, kiképzési, taktikai változásoknak legfontosabb magyarországi hordozói és közvetítői a császári-királyi hadseregben szolgáló nyugat-európai csapatok és katonák voltak, akik egyaránt harcoltak „az elma-

radott keleten" és a „fejlett nyugaton". Várleltárak és összeírások bizonyítják, hogy növekvő szerepet játszottak a tűzfegyverek a várak védelmében, a magyar és horvát katonaság fegyverzetében és harcmódjában is. A lőfegyverek tömegtüzére támaszkodó hadművészet érvényesült a 15 éves háború harcaiban. Adatok tanúsítják, hogy a korabeli Európában a császári-királyi hadseregben volt a legmagasabb (70–80%) a kézi lőfegyverek aránya. Sziszeknél a lovas puskások állandóan megújuló sortüzei törték meg a török harcrendet és a sziszeki várvédelem súlya is a tűzfegyverekre nehezedett.

A sziszeki siker azonban kihasználatlan maradt. Erdődy Tamás horvát bán a hadjárat folytatását szorgalmazta, de Eggenberg fővezér a fennálló „békére" hivatkozva elutasította azt. Noha a békét támadásával a török sértette meg és veresége sem a saját területén történt, mégis Sziszek váltotta ki ezt követően az 1593 augusztusi török hadüzenetet. Sziszek pusztán ürügy és szikra volt, amely a háború lappangó tüzét fellobbantotta. A 15 éves háború hadjáratai és csatái zömmel Bécset védelmező várak felmentését, megtartását, visszavívását, vagy elfoglalását szolgálták. Ezek vizsgálata során a kutatók kimutatták, hogy a török hadjáratok akciórádiuszát a hadjárat ideje, a várak feltartó ereje és a hadseregek erőviszonyai határozták meg. Megállapították, hogy a 15 éves háborúban a török hódítás Horvátországtól Erdélyig a hatósugár törvényeit követte és Nándorfehérvártól légvonalban, Erdély kivételével, meghaladta a 300 kilométert.

A török elleni háború kimenetelének esélyeit vizsgálva feltárták, hogy a hosszú háború 83 jelentősebb harccselekményéből a török fél csupán 20 esetben mondhatta magát győztesnek és 63 esetben a törökellenes erők értek el sikereket. Ez azt tanúsítja, hogy a császári-királyi hadvezetés mindinkább fölénybe került a törökkel szemben. A hadművészeti, haditechnikai, katonai szervezeti és kiképzettségi fölény minden bizonnyal meghozta volna a háború sokkal kedvezőbb befejezését, ha a máig vitatott politikai okokból nem következik be a török ellen küzdők táborának kettészakadása. A török elleni döntő győzelem elmaradása közel egy évszázadra visszavetette a fejlődést.

Sziszek azonban szimbólummá vált. Olyan jelképpé, ahol először történt meg, hogy a különböző nemzetek és országok fiaiból álló császári, királyi, rendi csapatok támadó hadjárat során, nyílt, nagy csatában diadalt arattak a török hadsereg felett. Ám a szép reményekkel indult, de mégis kedvezőtlenül végződő 15 éves háború nagy erőfeszítései, óriási vér- és vagyonáldozatai bebizonyították, hogy megfelelő összefogó erő híján a népek, nemzetek, országok visszazuhannak a korábbi török rabságba.

Nem a horvát, német, magyar, vagy más nemzetiségű katonák képzettségén, vagy harci akaratán, hanem politikai tényezőkön múlott, hogy a kilencvenes évek elején kirobbant nagy háború nem eredményezte Magyarország, Horvátország, Erdély vagy a Balkán-félsziget északi részeinek fölszabadítását a török uralom alól. Pedig ez a történeti fordulat valószínű egészen másfajta fejlődési utat szabhatott volna az itt élő népeknek, nemzeteknek.

Az elmondottak talán érzékeltették, hogy a magyar történetírás, a magyar történeti és hadtörténeti irodalom, bár foglalkozik a sziszeki csatával és a 15 éves háborúval, valóban korszerű monográfia a 15 éves háborúról – benne a sziszeki csata szerepéről – eddig még nem született. Egy ilyen összefoglaló elkészítése még a jövő magyar történetírására vár, de egyúttal az első közös munkája lehetne Horvátország és Magyarország történészeinek és hadtörténészeinek is.

ZACHAR JÓZSEF

BERCSÉNYI MIKLÓS ÉS KORA

Történettudományi konferencia, Hódmezővásárhely, 1993. október 8–9.

Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város Önkormányzata, a helyi Bethlen Gábor Gimnázium és a városban diszlokált 62. Bercsényi Miklós Gépesített Lövészdandár 1993. október 8-án és 9-én történettudományi konferenciát rendezett a Rákóczi-szabadságharc megindulásának 290. évfordulója alkalmából. Témául, a város egykori birtokosaira, a Bercsényiekre tekintettel, Bercsényi Miklós és kora választatott.

A tudományos tanácskozásra összegyűlt jelentős számú érdeklődőt a Bethlen Gábor Gimnázium énekkara fogadta *Kelecsényi Gézáné* vezényleté-

vel. Ezt követően *Pikali Gerda* gimnáziumi tanuló Petőfi Sándor Rákóczi című versét szavalta el.

A rendező szervek nevében *dr. Rapcsák András* üdvözölte a résztvevőket, külön is az éppen a városban tartózkodó és megjelent litvániai testvérvárosi és kárpátaljai íróküldöttséget. Ezt követően irodalmi alkotásokból vett szemelvényekkel felidézte Bercsényi Miklós gróf és Hódmezővásárhely kapcsolatait. Befejezésül felolvasta a Francia Haderő Bercsényi László nevét viselő 1. légiszállítású deszant páncélos ezrede parancsnokának a tanácskozáshoz intézett üdvözlő sorait.

Ezt követően az első nap elnöklő *Köpeczi Béla* akadémikus (OSzK) tartott rövid témabevezetőt. Hangsúlyozta, hogy ha nem kerek évfordulón történik is, mégis rendkívül fontos a kitűzött témakör megtárgyalása, hiszen újólag viták vannak a szabadságharcok megítélésével kapcsolatosan a magyar történészek között. A viták középpontjában az a kérdés áll, hogy idealista, vagy realista politika állt-e azok mögött. A kérdés ilyetén felvetése leegyszerűsített – folytatta az előadó –, a valódi kérdésfelvetés a hosszútávú folyamatok vizsgálatába ágyazottan csakis úgy helyes, előrevitte-e a társadalmi-politikai kérdések megoldását az adott szabadságharc. Ez legtöbbször ellentmondásosan érvényesülhetett. De ellentmondásos személyiségek voltak sok esetben a szabadságharcok vezetői is, így maga Bercsényi Miklós is. Így reális politikai megfontolásokból a Habsburg-hatalom szolgálatában állt a törökellenes felszabadító háború időszakában, azután, idealista politikusként, szembefordult azzal a központi hatalommal, amely ellen külső szövetséges biztos támogatása nélkül lehetetlen volt eredményes harcos vívni, és idealista politikus maradt a szatmári békekötés időszakában és azt követően is, mert a reális kompromisszumot nem fogadta el, hanem a szabadságharc megújításában reménykedett. Befejezésül Köpeczi Béla azt emelte ki, mennyire örömteli, hogy éppen Hódmezővásárhelyen kerülhet sor olyan tudományos rendezvényre, amely remélhetőleg hozzájárul Bercsényi Miklós és a Rákóczi-szabadságharc még vitatott kérdéseinek újabb tisztázásához. Hiszen éppen e helyen volt megértő földbirtokos Bercsényi Miklós, akit a helyi lakosok követtek a szabadságharcban. Talán új műhely születhet Vaja után Hódmezővásárhelyen.

Ezt követően *Galgóczi László* kandidátus (JGyTF) tartott előadást „A Bercsényi-levelek nyelvtörténeti vizsgálata" címmel. Az 1710/11-es levelek formai sajátosságainak és tartalmi jellegzetességeinek elemzésével levonta azt a következtetést, hogy bennük az adott kor legjobb szépprózai értékeit felmutató, nagyműveltségű író mutatkozik, aki valódi hazafi, fejedelme rendíthetetlen híve, jó atya, igaz barát volt, olyan ember, akit a kortársak igazi magyarnak neveztek.

Következő előadóként *dr. Czigány István* őrnagy, tudományos osztályvezető (HIM) „Bercsényi Miklós és a kuruc hadsereg" címmel szólalt fel. Előadásában kiemelte, hogy Bercsényi Miklós nem csak hadvezér, hanem államférfi, gazdasági szervező és diplomata is volt, mégpedig önképzés és tapasztalatszerzés alapján. Ugyanis még képzett katona sem volt, ellenben a törökellenes végvári harcokban, majd a felszabadító háborúban szerzett bőséges tapasztalatokat, amelyek révén kiérdemelte még a generálisi kinevezést is. E tapasztalatai határozták meg a szabadságharc fővezéreként végzett tevékenységét is. Ő volt az, aki francia pénzen már az első időszakban idegen zsoldosakat fogadott fel lengyel földön, mert tudatában volt a fegyelmezett reguláris haderő szükségességének. Ugyancsak ő favorizálta a könnyűlovasságot, amellyel a török elleni sikereit elérte, ugyanakkor bevallotta, hogy a gyalogság vezényletéhez nem ért. Ő volt az is, aki a korábbi törökellenes harcokból ismert tiszttársait megnyerte a szabadságharc hadseregének. Ezt követően az előadó ismertette a Rákóczi-szabadságharc bonyolult hadszervezetét, majd rátért annak a szükségszerűségnek a bizonyítására, hogy e haderővel nem lehetett nyílt csatában sikerre számítani a császári királyi hadak ellenében. Végül kiemelte a modernizálási törekvéseket, ezek közül is a gyalogság szekereken való szállításának újítását. Befejezésül, a reguláris hadvezetésre irányuló hadszervezési kísérletekről szólva, ismertette a fegyver- és lőszerutánpótlás gazdasági nehézségeit, amelyek végül is lehetetlenné tették a szabadságharc sikerrel való megvívását.

A továbbiakban *Herczeg Mihály* ny. levéltárigazgató (Hódmezővásárhely) „A Bercsényi-család és a vásárhelyiek" címmel tartott előadást. Ismertette, hogy Bercsényi Imre királyi kamarás felesége, nemes Lugassy Borbála kért 1632-ben nova donatiót Mezővásárhelyre, hogy édesapja, Lugassy János lippai kapitány birtokcserével szerzett tulajdonát örökül biztosíthassa fiának, id. Bercsényi Miklósnak. Ezt követően arról szólt, hogy id. és ifj. Bercsényi Miklós miként gyakorolta birtokosi jogait a várossal szemben, míg a főúri-nemesi összeesküvésbe bonyolódó későbbi főgene-

rálistól 1702-ben el nem kobozta a Királyi Kamara. Befejezésül felidézte, hogy az új tulajdonos, az udvarhű Schlick generális a kirobbant szabadságharc miatt nem tudta birtokba venni Hódmezővásárhelyt, amelyet azután Bercsényi Miklós 1709-ben Károlyi Sándornak adományozott.

Ebédszünet után került sor *Köpeczi Béla* nagy érdeklődéssel várt és fogadott, „Bercsényi és az orosz orientáció" című előadására. A Rákóczi-szabadságharc idejének nemzetközi viszonyait felidézve az előadó kiemelte, hogy az északi háborúban svédellenes harcot vívó I. Péter orosz cár jutott el a II. Rákóczi Ferenccel való kapcsolatteremtés gondolatához, hogy az ő közvetítésével elérhesse a francia udvar közbenjárását az északi ügyek rendezésében. E közbenjárás fejében kínálta fel a cár a lengyel koronát a magyar fejedelemnek, aki azt ugyan nem volt hajlandó elfogadni, a francia közvetítést azonban vállalta. A cári udvarral való nehéz tárgyalás Bercsényi Miklósra hárult, aki diplomáciai jártassága, taktikai érzéke, személyi kapcsolatai és főleg jó orosz és lengyel nyelvtudása alapján képes volt a Varsói Szerződés megkötését elérni. Ezt követően arról szólt Köpeczi Béla, hogy II. Rákóczi Ferenc egyidőben igyekezett biztosítani a francia és az orosz szövetséget, Bercsényi Miklós pedig abba vetette reményét, hogy a svédellenes hadműveletek során orosz csapatok léphetnek magyar területre. Katonai együttműködés azonban nem valósult meg, csak kiszorult lengyel hadak érkeztek át a határon, ez pedig éppen hogy megterhelte a magyar-orosz diplomáciai kapcsolatokat. Befejezésül az előadó a szabadságharc végén megvalósuló személyes uralkodói kapcsolatfelvétel körülményeit részletezte, ismertette az eltérő magyar és orosz célokat, a magyar remények tovatűnését, de a későbbi időben is továbbélő kapcsolatot II. Rákóczi Ferenc és I. Péter között, utóbbi haláláig.

Hasonlóan nagy figyelmet keltett *Heckenast Gusztáv*, a történelemtudomány doktora (MTA TTI) „Rákóczi szenátorai" című előadása. A korábbi időben ugyanis még senki nem vizsgálta a szenátusnak, mint a Rákóczi-szabadságharc egyik vezető testületének a történetét. Miután az előadó ismertette a 25 tagú testület összetételét (3 püspök, 10 arisztokrata, 12 köznemes), hangsúlyozta, hogy a polgári rend képviselet nélkül maradt. Ezt követően arról szólt, hogy a letartóztatott Forgách Simon gróf helyét egyáltalán nem töltötték be, a megmaradt 24 közül később kiváltakat 1709-ig pótolták, utána azonban megint nem, így állandó fogyás következett be, míg a szabadságharc legvégére már csak 13 fő maradt, akik közül 4 döntött véglegesen az emigrációba vonulás mellett. A vallási megoszlásra áttérve azt hangsúlyozta az előadó, hogy a nemességnél, az arányosságra törekedve, 4–4 katolikus, evangélikus és református szenátor kiválasztása történt, míg az arisztokraták közt csak 2 evangélikus volt, így tehát a testületben erős katolikus fölény érvényesült. Ezzel kapcsolatosan viszont kiemelte, hogy a magas katolikus klérus távol maradt, míg az arisztokraták részben késői méltóságúak, vagy a régi családok mellékágaiból származottak voltak. A továbbiakban az egyes szenátorok rokonai kapcsolatait, társadalmi kötődéseit, politikai útját, II. Rákóczi Ferenchez való kötődését, a szabadságharchoz való csatlakozását és pályafutását elemezte. Ez alapján leszögezte, a szenátus összetétele eltért a királyi tanácsétól, a szécsényi országgyűlés erőviszonyait tükrözte.

Ezután *Zachar József* alezredes, kandidátus (HIM) előadása következett „Bercsényi László és a franciaországi Bercsényiek" címmel. Ebben ismertette a szabadságharc főgenerálisa egyetlen fiának, Bercsényi László grófnak (1689–1778) az életútját, arra fektetve a hangsúlyt, miként válhatott a Nemesi Kompánia Köz Vitézlő Társaként katonai pályáját kezdett ifjú a csúcson Franciaország marsalljává, a francia huszárság főfelügyelőjévé. A marsall 14 gyermeke sorsát felvillantva bővebben szólt Bercsényi Miklós Ferenc (1736–1762) huszárezredes és Bercsényi Ferenc Antal (1744–1811) tábornok franciaországi katonai pályájáról. Bemutatta, miként maradt az egyetlen továbbélő leányág az utóbbi, Bercsényi Ferenc Antal leányáé, Bercsényi Clementine Madelaine Valentine grófnőé, miután a fivére, Bercsényi László János Fülöp (1781–1835), császári–királyi huszár alezredes nőtlenül és gyermektelenül hunyt el. Befejezésül napjainkig nyomon követte a franciaországi Bercsényi-leányág leszármazási vonalát és kiemelte Georges comte de la Rupelle rendkívül aktív szerepét Bercsényi László marsall hagyományának mai franciaországi ápolásában.

Ezt az előadásblokkot *Kiss Domokos* tudományos továbbképzési ösztöndíjas (ELTE) „A fejedelem bújdosótársai" című előadása zárta. Az előadó Szathmári Király Ádám naplóbejegyzéseinek tükrében mutatta be a lengyelországi és franciaországi bújdosást, kiemelve Bercsényi Miklósra vonatkozó adatokat. Ezt követően részletesen ismertette a naplóíró életútját. Ennek során kitért arra a mindeddig nem megnyugtató módon tisztázott kérdésre, milyen körülmények közt tért haza 1716-

ban, miután még 1711-ben, ezereskapitányként hódolt atyja gratiálist szerzett számára. Befejezésül a különböző történelmi időkben hűségesen vezetett naplók történelmi forrásértékét méltatta Kiss Domokos, újabb példákat sorakoztatva fel.

Október 9-én a konferencia *Heckenast Gusztáv* elnökletével folytatta munkáját.

Elsőnek *Kovács S. Tibor* tudományos munkatárs (MNM) tartotta meg „Egy kuruckori fegyver alkalmazása a francia hadseregben" című előadását. Ebben az 1692-ben a francia haderő kötelékében részben magyarokból alakult Cronberg-huszárezredre vonatkozó alapforrást idézve kiemelte, hogy a harcosok hegyestőrrel voltak felszerelve. E fegyver történetét feleleventve, az eddigi szakirodalmi állítással szakítva, tagadta, hogy az a nyugateurópai Bohrschwert átvétele lett volna, hanem kimutatta, hogy a hegyestőr már a XVI. század eleje óta ismert volt, éppen sodronyinges oszmán harcosok ellen sikerrel alkalmazott, sajátos magyar fegyverként. Részletezte a két fegyver eltérő jellegzetességeit, majd rámutatott: a késői összemosás mögött az húzódhat meg, hogy mindkettő német megnevezésévé a Panzerstecher vált. Befejezésül a magyar hegyestőr külföldi átvételeit részletezte és felvillantotta e sajátos fegyver XVIII. század közepi elavulását és rendszeresítésének megszüntetését.

Ezt követően *dr. Hiller István* adjuktus (ELTE) tartott alőadást „Ellenségkép és diplomácia: az Oszmán Birodalom megítélésének változásai a XVII. századi Habsburg-politikában" címmel. Ebben Bercsényi Miklós életpályájának a példáján bemutatta a régió korabeli alapkérdéseit. Elemzését ezt követően arra terjesztette ki, milyen információkkal rendelkeztek a magyar döntéshozók a zsitvatoroki béke óta eltelt időszakban, hogyan sikerült ezeket az információkat megszerezni, Bécsbe eljuttatni, hogyan vették őket figyelembe a Titkos Tanácsban, majd a keleti ügyekben döntéshozóvá vált Udvari Haditanácsban. A továbbiakban azt részletezte, miként került sor a konstantinápolyi követség létesítésére, a titkos levelezők és futárok hálózatának megszervezésére, és mindez hogyan működött Bercsényi Miklós korában.

Koós Judit kandidátus (Budapest) „Egy magyar könyv- és műgyűjtő, mint példakép a XVIII. században" címmel Ráday Gedeonról szólt előadásában. Kiemelte, hogy gyűjtőszenvedélyét édesatyjától, Ráday Páltól örökölte és gyűjtése kiterjedt a könyvekre, festményekre és érmékre. A hagyatékaként hátramaradt közel 12 000 kötetes könyvtár elemzése képezte az előadás gerincét, de szólt az eladó a festmény- és az éremgyűjtemény összetételének jellegéről is. A továbbiakban a gyűjtés módjait, majd befejezésül a gyűjtemények későbbi sorsát mutatta be.

Farkas Ferenc gimnáziumi tanár (Hódmezővásárhely) előadása nyitotta a szünet utáni utolsó blokkot. „A Rákóczi-szabadságharc emléke és Bercsényi alakja a ruszin és az ukrán nyelvű ismeretterjesztő irodalomban" címmel ismertette a kárpátaljai nem magyar nyelvű írásokból a korszakra vonatkozóan felidézhető történelmi ábrázolást. Ezt követően részletesen beszámolt az utóbbi évek ruszin és ukrán nyelvű könyvterméséről, majd a korszakra vonatkozó részeiket egybevetve megállapította, hogy számos magyar alapműre építve, azok értékeléseit elfogadva, pozitív képet festenek a Rákóczi-szabadságharcról, II. Rákóczi Ferenc személyét egyenesen idealizálva tárgyalják. Saját történelmükről szólva is azt hangsúlyozzák a kárpátaljai ruszin és ukrán szerzők, hogy az időszak múltjuk egyik legpozitívabb periódusa volt. A részletesen ábrázolt fegyveres harccal kapcsolatosan általában kiemelik a központi Habsburg-hatalommal való szembefordulást és az orosz szövetségkötést. Befejezésül az előadó arról szólt, milyen eleven hagyományápolás születik újjá a Kárpátalján e művek hatására a Rákóczi-szabadságharc korával kapcsolatosan, és ez mennyire erősíti a helyi magyar lakossággal való szolidaritást.

Ezt követően *Őze Sándor* tudományos munkatárs (MNM) „Diszkriminált évszázadok" címmel arról az idegenkedésről szólt előadásában, amely a Habsburg-ellenes függetlenségi harcokkal való foglalkozást illetően az utóbbi időben megmutatkozik. Ezt annál figyelemreméltóbbnak tartotta, mivel a népi hagyományőrzés, ahogyan bemutatta, töretlen. Az okokat keresve elemezte a Thaly utáni történetírói változásokat és azt a következtetést vonta le, hogy újra visszahatásról van szó, a korábbi történelmi időszak egyoldalúan pozitív kiemelése utáni idegenkedés jelentkezik.

Befejezésül *dr. N. Pál József* adjunktus (ELTE) „A Molnár Erik-vitáról" címmel, az előző előadáshoz csatlakozva, a bolsevik felfogású vita–határozat–egység szentháromságának tükrében elemezte az 1956 élményeként eredeztetett magyar történészvitát. Ezt követően arról szólt, hogy a szakmainak indult eszmecsere hamarosan politikai felhangokat kapott és publicisztikai területre is átcsapott. Befe-

jezésül azt állította, hogy ez a történészvita tulajdonképpen napjainkig egyáltalán nem zárult le, csupán az történt, hogy a korábbi politikai vezetés, amelyet kényesen érintett, agyonhallgatta.

Heckenast Gusztáv elnöki zárszavában ezt követően azt emelte ki, mennyire különböző megközelítéssel mennyi érdekes és nívós előadás gazdagította ezúttal is a tárgyalt korszakra vonatkozó ismereteket. Ezek feltétlenül publikálást igényelnének. Végül köszönetet mondott a történettudományi konferencia megrendezéséért, az ország különböző részeiből érkezett tucatnyi kutató vendégül látásáért.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

KEDVES GYULA — A 48. honvéd zászlóalj története az 1848–49-es szabadságharcban Budavár visszavételétől a feloszlatásáig – – – – – 3

BALLA TIBOR — A magyar királyi honvéd tüzérség, 1912–1914. II. rész – – – 43

DOMBRÁDY LÓRÁND — A magyar könnyű fegyverzet gyártása 1938 és 1944 között – – 76

KÖZLEMÉNYEK

SZABÓ JÁNOS — A magyar katonatársadalom újkori öröksége – – – – – – 118

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

HERMANN RÓBERT — A Hatvani-szabadcsapat névsora – – – – – – – – – – 147

VITA

BAK JÓZSEF — Hozzászólás Csonkaréti Károly Az osztrák–Magyar Monarchia haditengerészetének hadműveletei az első világháborúban. Összesítések, táblázatok című írásához – – – – – – 160

SZEMLE

* * * — Együtt a szabadságért – 1848–1849. Wysocki tábornok emlékiratai *(Lenkefi Ferenc)* – – – – – – – – – – – – – – – – 174

TIBOR HOCHSTEIGER (kiad.) — Hradec Králové/Königgrätz, 1866–1991 *(Zachar József)* – – 175

DEÁK ISTVÁN — Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburg-monarchia katonatisztjeinek társadalmi és politikai története, 1848–1918 *(Szakály Sándor)* – 179

BENE JÁNOS–SZABÓ PÉTER — Nyíri bakák a Donnál *(Ujházy László)* – – – – – – – – 181

KRÓNIKA

SZIJJ JOLÁN — „Sine praeteritis futura nulla". 75 éve alakult a Hadtörténeti Levéltár és Múzeum – – – – – – – – – – – – – – – – 183

ZACHAR JÓZSEF — Erődítés és államvédelem. Nemzetközi tudományos ülésszak, Hradec Králové, 1993. június 9–11. – – – – – – – – – 188

ÁCS TIBOR — A sziszeki csata, 1593. Tudományos tanácskozás, Zágráb–Szisszek, 1993. június 17–18. – – – – – – – – – – – – – – 190

ZACHAR JÓZSEF — Bercsényi Miklós és kora. Történettudományi konferencia, Hódmezővásárhely, 1993. október 8–9. – – – – – – – – 192

CONTENTS

STUDIES

GYULA KEDVES — The history of the 48th Honvéd Battalion from the recapture of Buda to its disembodying – – – – – – – – – – – – – 3

TIBOR BALLA — The Royal Hungarian Honvéd Artillery, 1912–1914. Part 2 – – 43

LÓRÁND DOMBRÁDY — The production of light armament in Hungary between 1938 and 1944 – 76

PUBLICATIONS

JÁNOS SZABÓ — The modern heritage of the Hungarian military society – – – 118

HISTORICAL SOURCES

RÓBERT HERMANN — List of names of the Hatvany Free Company – – – – – – – 147

DISCUSSION

JÓZSEF BAK — Remarks a bout Károly Csonkaréti's writing „The operations of the Austro-Hungarian Navy in the Great War. Recapitulations, break-downs" – – – – – – – – – – – – – – – – 160

REVIEW

* * * — Together for the Liberty – 1848–1849. The Memoires of General Wysocki *(Ferenc Lenkefi)* – – – – – – – – – – – – 174

TIBOR HOCHSTEIGER (Ed.) — Hradec Králové/Königgrätz, 1866–1991 *(József Zachar)* – – 175

ISTVÁN DEÁK — Once upon a time there was a body of officers. The social and political history of the military officers of the Austro-Hungarian Monarchy *(Sándor Szakály)* – – – – – – – – – – – – 179

JÁNOS BENE–PÉTER SZABÓ — Linemen of the Nyír at the River Don *(László Ujházy)* – – – 181

CHRONIC

JOLÁN SZIJJ — „Sine praeteritis futura nulla". 75 years of the War History Archive and Museum – – – – – – – – – – – – – – – 183

JÓZSEF ZACHAR — Fortification and national defence. International session, Hradec Králové, 9–11 June 1993 – – – – – – – – – – – – 188

TIBOR ÁCS — The battle at Sziszek/Sisak, 1593. Scientific conference, Zagreb–Sziszek/Sisak, 17–18 June 1993 – – – – – – – – – 190

JÓZSEF ZACHAR — Miklós Count Bercsényi and his age. Historical conference, Hódmezővásárhely, 8–9 October 1993 – – – – – – – – 192

TABLE DES MATIERES

ÉTUDES

GYULA KEDVES — L'histoire du 48e bataillon honvéd pendant la guerre d'indépendance de 1848–1849, à partir de la reprise de Buda jusqu'à la dissolution du bataillon – – – – – – – – – – – – – – – 3

TIBOR BALLA — L'artillerie royale hongroise de honveds, 1912–1914. 2e partie 43

LÓRÁND DOMBRÁDY — La fabrication de l'armement léger hongrois entre 1938 et 1944 76

PUBLICATIONS

JÁNOS SZABÓ — L'héritage de l'âge moderne de la société militaire hongroise – 118

PUBLICATIONS DE SOURCES

RÓBERT HERMANN — La liste nominative du corps franc de Hatvani – – – – – – 147

DISPUTE

JÓZSEF BAK — Opinion sur l'étude de Károly Csonkaréti, intitulée „Les opérations militaires de la marine de guerre de la Monarchie Austro–Hongroise pendant la première guerre mondiale. Statistiques, tableaux. – 160

REVUE

* * * — Épaule contre épaule pour la liberté - 1848–1849. Les mémoires du général Wysocki *(Ferenc Lenkefi)* – – – – – – – – 174

TIBOR HOCHSTEIGER (ÉDIT.) — Hradec Králové/Königgrätz 1866–1991. *(József Zachar)* – – 175

ISTVÁN DEÁK — Il était une fois un corps d'officiers. L'histoire sociale et politique des officiers de la Monarchie de Habsbourg, 1848–1918 (Sándor Szakály) – – – – – – – – – – – – – – – – 179

JÁNOS BENE–PÉTER SZABÓ — Troupiéres de Nyír au Don *(László Ujházy)* – – – – – – – 181

CHRONIQUE

JOLÁN SZIJJ — „Sine praeteritis futura nulla". Le Musée et les Archives d'Histoire Militaire se sont formés il y a 75 ans – – – – – – – – 183

JÓZSEF ZACHAR — Fortification et sureté nationale. Session internationale scientifique, Hradec Králové, du 9 au 11 juin 1993 – – – – – – – 188

TIBOR ÁCS — La bataille de Sziszek/Sisak 1593. Conférence scientifique, Zagreb–Sziszek/Sisak le 17–18 juin 1993 – – – – – – – 190

JÓZSEF ZACHAR — Miklós Bercsényi et son époque. Conférence de sciences historiques a Hódmezővásárhely le 8–9 octobre 1993 – – – – 192

INHALT

STUDIEN

GYULA KEDVES — Die Geschichte des 48. Honvéd-Bataillons im Freiheitskampf von 1848/49 von der Rückeroberung der Burg Buda bis zu seiner Auflösung – – – – – – – – – – – – – – – 3

TIBOR BALLA — Die königlich-ungarische Honvéd-Artillerie 1912–1914. Teil II. 43

LÓRÁND DOMBRÁDY — Die produktion von leichten Waffen in Ungarn zwischen 1938 und 1944 – 76

MITTEILUNGEN

JÁNOS SZABÓ — Das neuzeitliche Erbe der ungarischen Soldatengesellschaft – 118

QUELLENPUBLIKATIONEN

RÓBERT HERMANN — Das Namenverzeichnis des Hatvani-Freicorps – – – – – – 147

DISKUSSION

JÓZSEF BAK — Zu Károly Csonkaréti: Kriegsoperationen der Kriegsmarine der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. Gesamtausweis und Tabellen. – – – – – – – – – – – – – – – – – – 160

RUNDSCHAU

* * * — Zusammen für die Freiheit – 1848/49. Die Memorien des Generals Wysocki *(Ferenc Lenkefy)* – – – – – – – – – 174

TIBOR HOCHSTEIGER (Hrsg.) — Hradec Králové – Königgrätz, 1866–1918. *(József Zachar)* – 175

ISTVÁN DEÁK — Es gab einmal ein Offiziercorps. Die soziale und politische Geschichte der Offiziere der Österreichisch-Ungarischen Monarchie, 1848–1918. *(Sándor Szakály)* – – – – – – – 179

JÁNOS BENE–PÉTER SZABÓ — Soldaten aus der Nyírség am Don. *(László Ujházy)* – – – – 181

CHRONIK

JOLÁN SZIJJ — „Sine praeteritis futura nulla". 75 Jahre Archiv und Museum für Kriegsgeschichte – – – – – – – – – – – – – – – 183

JÓZSEF ZACHAR — Befestigungswerk und Staatsschutz. Internationale wissenschaftliche Konferenz, Hradec Králové, 9–11. Juni 1993 – – – 188

TIBOR ÁCS — Die Schlacht von Sziszek/Sisseg, 1593. Wissenschaftliche Beratung, Zagreb-Sziszek/Sisseg, 17–18. Juni 1993 – – – – – – 190

JÓZSEF ZACHAR — Miklós Bercsényi und seine Zeit. Historische Konferenz, Hódmezővásárhely, 8–9. Oktober 1993. – – – – – – – – 192

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

ДЬЮЛА КЕДВЕШ — История 48-го гонведского батальона в освободительной борьбе 1848-1849 гг., начиная с отвоевания Будайского крепости до расформирования части – – – – – 3

ТИБОР БАЛЛА — .Венгерская королевская гонведская артиллерия 1912-1914 гг. Часть II. – – – – – – – – – – – – – – – 43

ЛОРАНД ДОМБРАДИ — Производство венгерского легкого огнестрельного оружия в период 1938-1944 годов – – – – – – – – – – 76

ПУБЛИКАЦИ

ЯНОШ САБО — Новое наследство венгерского воинства – – – – – – 118

ИСТОЧНИКИИ

РОБЕРТ ХЕРМАНН — Именной список свободного войска Хатвани – – – – – 147

ДИСКУССИЯ

ЙОЖЕФ БАК — Отклик на статью *Кароя Чонкарети* „Военные операции военно-морского флота Австро-Венгерской Монархии в первой мировой войне. Обобщения, таблицы". – – 160

ОБЗОР

* * * — „Вместе за свободу. 1848-1849 гг" Мемуары генерала Высоцкого (*Ференс Ленкефи*)– – – – – – – – – – 174

ТИБОР ХОХШТЕЙГЕР (издатель) — Градец Кралове /Кёниггрэтц, 1866-1991. *(Йожеф Захар)*– 175

ИШТВАН ДЕАК — Был однажды офицерский корпус. Социальная и политическая история военного офицерства Габсбургской Монархии, 1848-1918 гг *(Шандор Сакай)* – – – – – – – 179

ЯНОШ БЕНЕ-ПЕТЕР САБО — Ньирские солдаты у Дона *(Ласло Уйхази)*– – – – – – 181

ХРОНИКА

ЙОЛАН СИЙЙ — „Sine praeteritis futura nulla" 75 лет назад был основан Военно-исторический Архив и Музей – – – – – – – 183

ЙОЖЕФ ЗАФАР — Система оборонительных крепостей и защита государства. Международная научная сессия. Градец Кралове, 9-11 июня 1993 года – – – – – – – – – – – – 188

ТИБОР АЧ — Битва при Сисеке, 1593 год. Научное совещание. Загреб - Сисек, 17-18 июня 1993 года. – – – – – – – – 190

ЙОЖЕФ ЗАХАР — Миклош Берченьи и его эпоха. Историографическая научная конференция. г. Ходмезёвашархей, 8-9 октября 1993 года – – – – – – – – – – – – – – – 192

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

A Magyar Történelmi Társulat a Fővárosi Tudományos Alap
támogatásával

BUDAPEST TÖRTÉNETI PÁLYÁZATOT HIRDET

A pályázat célja, hogy Budapest történetének sokoldalú megismerése új adatokkal bővüljön meg nem jelent személyes visszaemlékezések, dokumentumok és a feldolgozások alapján.

A feldolgozandó témakörök időhatára 1872–1948.

Javasolt témakörök:

A főváros közüzemeinek története. (Pl.: BESZKÁRT, vágóhidak, kenyérgyár, vásárcsarnokok, temetkezési vállalat stb.).
A főváros szociálpolitikája. Egészségügyi, szociális intézmények. (Kórházak, szanatóriumok, árvaházak, szeretetotthonok).
Fővárosi egyesületek. (Társadalmi, kulturális, sport).
Budapest és az ország kulturális életét formáló személyiségek, családok életrajza.

A kézirat terjedelme minimum 25, maximum 200 oldal lehet.
A tanulmányokat szakmai zsűri bírálja.

Pályadíjak:

I. díj (1 db) 50 000 Ft
II. díj (2 db) 30 000 Ft
III. díj (3 db) 20 000 Ft

A pályamunkákat 2 példányban 1994.. november 15-ig kérjük beküldeni a Magyar Történelmi Társulat címére:
1014 Budapest, Úri u. 53. Pf. 9. 1250

A pályázat titkos. A művek jeligések. A szerző neve, lakcíme és foglalkozása zárt borítékban a pályázathoz csatolandó.

Eredményhirdetés: 1995. május 15.

A pályamunkák egy példánya – mivel a pályamunkákat a Fővárosi Tudományos Alap fedezi – szerzői jogok figyelembevételével a fővárosi közgyűjteménybe kerül.

Magyar Történelmi társulat

Ára: 75,- Ft

Szerzőink figyelmét felhívjuk az alábbiakra:

1. A szerkesztőség csak olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek az „első közlés" kívánalmainak.

2. A kéziratot három példányban kérjük a szerkesztőséghez eljuttatni, mellékelve - új szerző esetében - külön lapon a szerző nevét, lakcímét, esetleg telefonszámát, munkahelyét, beosztását és tudományos fokozatát.

3. Végleges szövegű kéziratokat kérünk, mert a korrektúrában változtatásokra (kiegészítésekre) már nincsen lehetőség.

4. A szerkesztőség optimális terjedelműnek az 1,5-2,5 íves kéziratot tekinti - a jegyzetapparátussal együtt. 3 ívet meghaladó tanulmányt technikai okok miatt nehezen tudunk közölni. (Egy ív: 32 géppel írt oldal, oldalanként 25 sorral, soronként 50 leütéssel.)

5. A kéziratok jobb kezelhetősége érdekében kérjük, hogy a másolatokat is az első példánnyal azonos - nem másoló - papírra gépeljék, normál, nem gyöngybetűs írógéppel. Az esetleges javításokat a második és harmadik példányra is kérjük rávezetni.

6. A kiemeléseket a szerző egyszer húzza alá, a kézirat lapjait folyamatosan és arab számokkal számozza, a jegyzeteket a kézirat végére helyezze, külön lapszámozással.

7. Az idegen nyelvű forrásokból az idézeteket általában magyarra fordítva kérjük, s csak olyan kivételes esetekben az eredeti nyelven is, amikor értelmezésük problematikus lehet.

8. A jegyzetapparátusban a jegyzetszámozás folyamatosan és arab számokkal történjék. A hivatkozott mű szerzőjének nevét egyszerű aláhúzással emelje ki a kézirat szerzője és pontosan tüntesse fel a levéltári, kézirattári és bibliográfiai adatokat.

9. Folyóiratunk az évszázadokat római számokkal jelöli. (Az idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével.)

10. Recenziók esetében a cím mellett szükségesek a pontos bibliográfiai adatok és idegen nyelvű kiadványok esetén a cím magyar fordítása is. A recenziók terjedelme az öt kéziratoldalt lehetőleg ne haladja meg.

11. Nyomdatechnikai és terjedelmi okokból csak minimális illusztrációs anyagot fogadunk el. A szerző a számozott és címmel ellátott ábrákat, táblázatokat csatolja a kézirathoz, feltüntetve minden ábra és táblázat hátlapján a nevét és a kézirat címét, a kéziratban pedig a táblázatok és az ábrák helyét.